TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN GELİŞİMİ

I

Kıta Avrupası Etkisi

Editörler
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

Sosyoloji Yıllığı • 18

Nilgün Çelebi'ye Armağan

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 389

Dizi Editörleri
Ertan EĞRİBEL - Ufuk ÖZCAN

Bilim Kurulu
Kurtuluş KAYALI
H.Bayram KAÇMAZOĞLU
Sezgin KIZILÇELİK
Ertan EĞRİBEL
Ufuk ÖZCAN

Kapak
Minyatür

Dizgi ve İç Düzen
Bidaye

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-605-4208-08-1

Online Satış
www.kitabus.com

©KİTABEVİ Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 -511 21 43 • Faks: 513 77 26

Sosyoloji Yıllığı · 18

Nilgün Çelebi'ye Armağan

TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN GELİŞİMİ -I

Kıta Avrupası Etkisi

Editörler
ERTAN EĞRİBEL - UFUK ÖZCAN

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZLER • 1

Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

18. Kitap İçin: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi Üzerine Bir Bilançonun Gerekliliği • 3

Kurtuluş Kayalı

Türk Düşüncesini Kavramak, İstanbul Üniversitesi'ni Anlamaktan Geçer • 19

Ertan Eğribel

Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli • 24

Ertan Eğribel

Bu Ülkenin Kanatları: Türk Halkının Annesi Olarak Ümit Meriç • 35

Ufuk Özcan

Bir Kitap Dostu: Arslan Kaynardağ'ın Ardından • 43

NİLGÜN ÇELEBİ'YE ARMAĞAN • 47

Sezgin Kızılçelik

"Toplumsuz Sosyoloji"nin Sosyoloğu: Nilgün Çelebi • 49

H. Bayram Kaçmazoğlu

Sosyolojimizin Hedeflerine Yeni Ufuklar Açan Bir Sosyolog: Nilgün Çelebi • 111

Yıldız Akpolat

Nilgün Hocam'a Mektup • 116

Nilgün Çelebi'nin Özgeçmişi ve Bibliyografyası • 118

Nilgün Çelebi

Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması • 131

Nilgün Çelebi

Socius Oikos Polis • 139

BAYKAN SEZER ÇALIŞMA GÜNLERİ 6 • AFYON TOPLANTISI:
TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN BİÇİMLENMESİ VE
ÖRGÜTLENME SORUNLARI • 145

Ertan Eğribel
*Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum
Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine* • 147

Ufuk Özcan
Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Yeni Ana Akımlar • 161

Sezgin Kızılçelik
*Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği:
Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin,
Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine
Eleştirel Bir Değerlendirme* • 171

H. Bayram Kaçmazoğlu
*Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Biçimlenmesinde
Derneklerin Rolü: Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Sosyoloji Derneği* • 237

Mehmet Karakaş
*Türkiye'de Üniversitelerin Avrupa Birliği Programlarına Uyumlandırılması ve
Atama-Yükseltme Kriterleri* • 249

Kurtuluş Kayalı
*Türk Sosyal Düşünce Hayatında Kapsamlı Bir Doğu Vurgusu:
Kemal Tahir ve Baykan Sezer Örneği* • 267

I.- TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN KURULUŞ KOŞULLARI
VE BİÇİMLENMESİ: KITA AVRUPASI ETKİSİ • 273

Bedri Mermutlu
Türkiye'de İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış • 275

Alaattin Oğuz
Türkçülüğün Kültürel Kökleri Olarak Türkoloji Çalışmaları • 287

Orhan Yazıcı
Türkiye'de Tarih Biliminin Kurumsallaşması • 293

Ufuk Özcan
Osmanlı'nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar • 308

Mehmet Karakaş
Bekirağa Bölüğü'nden Malta'ya: Malta Sürgünleri ve Ardında Bıraktıkları • 326

H. Bayram Kaçmazoğlu
İktidar Mücadelesi ve Yüzellilikler • 337

Nuray Karaca
Mehmet İzzet ve Alman İdealizmi • 351

Ertan Eğribel - Handan Keskin
Bir Okul Olarak Batıcılaşma Dönemi Türk Tiyatrosu • 372

Ertan Eğribel
Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması • 385

Gülnihal Küken
Türk Eğitim Felsefesinde Anglo-Sakson Etkileri • 399

Gülpınar Akbulut
Türkiye'de Coğrafya Biliminin Gelişimi ve Kurumsallaşması • 406

Ahmet Kamil Gören
Boğaziçi'ne Sığınan Alman ve Değişik Tarihlerde Ülkemize Gelen Avusturyalı Bilimadamları ve Sanatçıların Türk Bilim, Kültür ve Sanat Ortamına Katkıları • 430

Sevtap Kadıoğlu - Gaye Şahinbaş Erginöz
Gerhard Kessler'in Türk Sosyolojisine Katkıları • 438

Nilgün Çelebi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler • 457

H. Bayram Kaçmazoğlu
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Sosyoloji Kürsüsü'nün Kuruluş Misyonu ve Ankara Ekolünün Tasfiyesi • 469

ÖNSÖZLER

18. Kitap İçin: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi Üzerine Bir Bilançonun Gerekliliği•

Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Sosyoloji Yıllığı, sadece sosyoloji konularıyla sınırlı kalmayıp genel olarak toplum bilimlerinin gelişimi ve biçimlenmesiyle daha başlangıçtan itibaren ilgilenmektedir. Sosyolojinin diğer bilimlerle ilişkisi ayrıcalıklı bir ilişkidir. Türkiye'de toplum bilimlerinin birikimine özel bir ilgi duyuyoruz. Bu nedenle Bedri Mermutlu arkadaşımızın *Türk Sosyal Düşünce Bibliyografyası (1729-1928)* başlıklı çalışmasını Sosyoloji Yıllığı yayın dizisi içinde yayımladık. Sosyoloji Yıllığı'nın daha önce yayımladığımız kitabında ise *Bilim Sosyolojisi: Bilim Tarihi ve Yöntem* konusunu gündeme almıştık. Elbette diğer kitaplarımızda olduğu gibi bu konuda da sözümüzü bitirmiş ve konuyu kapatmış değiliz. Sonraki kitaplarımızla konuyu daha da zenginleştirme olanağı bulacağız. *Bilim Sosyolojisi* kitabı önceki kitaplarımızla olduğu gibi daha sonra yapmayı planladığımız çalışmalarla da ilişkilidir. Sonuçta bilimle uğraşıyoruz, bu bizim alanımız. *Bilim Sosyolojisi* kitabında önceliği *Bilim Tarihi ve Yöntem*'e ilişkin sorunların değerlendirilmesine vermiştik. Bizim bilim sosyolojisinden anladığımız da başka bir şey değildir. Konuyu son dönemdeki tartışmalarla darlaştırmaya ve bu konuda aklıevvel kimselerden öğüt almaya niyetimiz yok. Bunun ötesinde, bilgiçlik taslamaya, Batı'dan iyi ders aldığımızı belirtmeye de gerek duymuyoruz. Zaten böyle düşünen, ömrünü buna vakfeden gönüllüler üniversite ve üniversite dışında ziyadesiyle. Bu nedenle biz kendi işimize bakacağız, onlar kendi işlerine. *Bilim Sosyolojisi* kitabında günümüz tartışmalarının temelini, kaynağını oluşturduğunu düşündüğümüz için modern Batılı bilim anlayışına ve bu anlayışın değişmesine odaklandık. Batı bilim anlayışının Türkiye'deki yansımalarının ele alınması da önemliydi. Bu

---

• 2008 yılı için hazırlanan bu kitap teknik nedenlerle 2009 yılında yayımlanmıştır.

çerçevede Batı ve Doğu bilim anlayışları arasındaki farklılaşmaya dikkat çekerek Batılılaşma deneyimi sonrasında gündeme gelen "bilimin tekleştirilmesi/evrenselleştirilmesi" sorununu masaya yatırdık. Sosyoloji Yıllığı bu kitabında ise Türkiye'de toplum bilimlerinin yüz yıllık serüvenini, gelişim sürecini ve bu süreç içindeki belli başlı kırılma noktalarını, yaşanan dönüşüm ve krizleri bütünlük içinde ele almaya çalışıyor. Bir sonraki kitabımızda da Türk sosyolojisinin serüvenine odaklanacağız. Bu başlıklarla da konuyu bitirmeyeceğiz, devamı gelecek. Bilanço ve hesaplaşmamız sürecek. Bu bizim takıntımızdan kaynaklanmıyor. Hepsi birbiriyle ilişkili bu konular temel gündemimizi oluşturuyor. Bilimin, toplum bilimlerinin, sosyolojinin gelişmesi, bu alana ait pratiklere ilişkin olarak sorulan yeni sorularla, tartışmalarla mümkündür. Bu nedenle bu konuların değişik yönlerini ele almamız rastlantı değildir; bilim anlayışımızın bir gereğidir. Türk sosyolojisinden ve onun öncülüğünden söz etmek de ancak bu tür tartışmalarla mümkündür. Bu açıdan bilim ve sosyolojiyle ilgili her yeni çalışma bizim için gerekli. Kuşkusuz bu çalışmalarla sınırlanmak da doğru değildir. Başka türlü bilimin ve sosyolojinin gelişmesi de mümkün olamayacaktır. Bilimin ve sosyolojinin tezahürleri ve tarihselliği bu anlamdadır. Aksi halde mutlak bir bilim anlayışını, değişmez bir sosyoloji anlayışını savunmak gibi ters bir duruma düşmek söz konusu olurdu. Bu kitabımızda da aynı anlayışa bağlı olarak Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişim serüvenini tarihsel bir bakış açısıyla ele alıyoruz. Tarih dışı bir bakışla değişmenin dinamiklerini ve yönünü saptamak mümkün değildir. Eğer toplum bilimlerinde olumsuz yönde bir değişim ve yönelimler varsa buna karşı durmak, sosyolojiyi toplumumuza ve insanlığa yararlı bir hale getirmek, bu anlamda bilime ve toplum düşüncesine müdahale etmek ve geleceğe yönelik muhtemel öngörülerde bulunmak çalıştığımız alanın bir gereğidir.

Daha önceki kitaplarımızın her birini Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesine katkısı olan kişilere adamıştık. Geleneğimize uyarak, Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabını da Nilgün Çelebi hocamıza armağan ediyoruz. Nilgün Çelebi, uzun yıllardır bölümümüzle yakından ilgili bir hocamızdır. Baykan Sezer'in, sağlığında bölümümüzde düzenlediği toplantılara önemseyerek katılmış; bölümümüzle bağı daha sonra da güçlenerek sürmüştür. Bizim de, Ankara'dan söz ettiğimizde, Kurtuluş Kayalı ile birlikte ilk aklımıza gelen hocalarımız arasındadır. Müstakbel sosyoloji hocalarının yetişmesine ve Türk sosyolojisinin Batı'da tanınmasına önemli katkıları olan Nilgün Çelebi kitabımızdaki varlığıyla bizi onurlandırmıştır.

Sosyoloji Yıllığı'nın 18. kitabında *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi*'ni çeşitli yönleriyle ele alıyoruz. Genel olarak bilim ve toplum bilimlerinin biçimlenmesi sosyolojinin temel konularından biridir. Sosyoloji, toplum bilimlerindeki gelişmelerden hem etkilenmekte, hem de bu gelişmeleri etkilemektedir. Sosyoloji bir bilim dalı olarak ilk ortaya çıkışından itibaren bilimsel konumu itibariyle diğer toplum bilimleriyle ilişki içinde olmuştur. Onların biçimlenmesinde de belirli bir rol üstlenmiştir. Türkiye özelinde bu iki yönlü ilişki biçiminin oldukça ilgi çekici bir tarihçesi çıkarılabilir. Türkiye'de

toplum bilimlerinin gelişimi konusunu gündeme getirmemizin bunun ötesinde bir gerekçesi var. Diğer kitaplarımızda da Türk toplum düşüncesinin çeşitli kanalları ve akış yönü üzerinde durduk. Ancak bu kitabımızda konunun değişik bir yönüne vurgu yapma ve müdahale etme ihtiyacı duyuyoruz. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesinden söz ediyoruz ama belki de "gelişim" yerine "değişim" demek daha doğrudur. Değişimin her zaman olumlu bir yönde gerçekleştiği tartışma konusudur. Bu nedenle toplum bilimlerinin gelişiminden söz ederken daha başta bir kayıt koymak gerekiyor. Bu kitapta Türkiye'de toplum bilimlerindeki değişimin temel doğrultusunu, bütün içindeki dönüşüm noktalarını ele alarak değerlendireceğiz. Değişen yönler kadar değişmeyen yönler de ilgi kapsamımız içinde olacak. Çalışmamız, Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişim serüveninin bir bilançosu mahiyetinde olacaktır. Ancak amacımız geçmişe ait bir bilanço çıkarmakla sınırlı değil. Konuyu önemsememizin asıl nedeni, Türkiye'de toplum bilimlerinin bugün içinde bulunduğu durumu teşhis etmek ve mevcut bunalımdan çıkış yolları üzerinde düşünmek, çözüm imkânlarını araştırmaktır.

* * *

Günümüzde Türkiye siyasal alanda dünyada giderek etkisizleşen AB'ye yaklaştırılırken buna ters bir biçimde ABD'nin etkinliği altına girmektedir. Bu gidişatın belirtilerini genel dünya görüşü ve toplum bilimleri alanında da izlemek mümkündür. Türkiye Batı bilim anlayışı ve toplum bilimleri alanında başlangıçta Avrupa-merkezci bir bakış açısına sahiptir, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa-merkezci bakış açısına resmi görüşe eleştiri altında belli bir karşı çıkış başlamış, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında Amerikan toplum bilimleri anlayışı yeniden egemen hale gelmiştir. Batı içinde geçmişte marjinal bir konumda bulunan Amerikan bakış açısı egemen hale gelirken, Türkiye'de Kıta Avrupası eksenli toplum bilimleri anlayışı giderek geçersizleşmektedir. Bilimin sonu, toplum bilimlerinin sonu, bütünsel dünya görüşlerinin sonu gibi pek çok anlayışın temelinde bu gelişme yatmaktadır. Türkiye'de bilim alanında olduğu gibi siyasal alanda da ortaya çıkan gerilimler, mevcut düzen/kurumlar üzerine yapılan tartışmalar bu nedenledir. Konunun bir başka yönünü de değerlendirmek gerekiyor. Türkiye'de toplum bilimlerinde meydana gelen değişmeler bilimin, toplum düşüncesinin kendiliğinden, doğal gelişmesinin sonucu değildir. Değişimi dışarıdan tayin eden belirli müdahaleler söz konusudur. Bu müdahaleler salt bilimsel kıstaslarla, bilim insanlarınca gerçekleştirilmemektedir. Bilim dışı kurumların, özellikle siyasal kurumların bilime müdahalesi son derece belirleyici olmaktadır. Türkiye'de üniversiteye yapılan müdahaleler, tasfiyeler, toplum düşüncesinin siyasete "aşırı" bağımlılığı, yayıncılık alanında değişmeler vb. dış müdahalenin değişik görüntüleridir. Bu nedenle Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimini ele alacak bir çalışmada bu durumun gözden uzak tutulması düşünülemez. Biz bu çalışmamızda bu yönde belli müdahalelere ve oluşumlara dikkat çektik. Elbette en başta üniversite olmak üzere bilim kuruluşları da kendi dışlarındaki toplumsal gelişmele-

re müdahale etmekten geri durmamaktadırlar. Sözgelişi 1960 askeri yönetimi öncesi ve sonrasında üniversite etkin bir rol oynamıştır. Bu role bağlı olarak belirli aydın zümreler dinamik, etkin bir kuşağı oluşturmuşlardır. Günümüzde bu açıdan önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Geçmişte mevcut düzenin aktörleri olarak belirli bir rol üstlenen devlet yönetim kadroları, askerler, işçi sınıfı, üniversite mensupları günümüzde etkisiz bir muhalefetin unsurları haline gelmişlerdir. Yeni dönemde evrensel düzeyde etkinlik ve bağlanma yerine marjinal unsurlara dayalı yeni bir dünya düzeni anlayışı dayatılmaya çalışılmaktadır. Kuşkusuz bu gelişmelerden toplum bilimlerinin etkilenmemesi düşünülemez. Türkiye'nin AB serüvenine de bu açıdan bakmakta yarar bulunmaktadır. Türkiye siyasal alanda AB'ye yaklaşırken, üstleneceği rol de belirsizleşmektedir. Toplum bilimleri alanında marjinal bilim anlayışı ve dünya görüşleri egemen hale getirilmektedir.

Batı-merkezci bakış açısını geçmişte biz de eleştirdik. Bu eleştirilerimizden bugün de vazgeçmiş değiliz. Ancak bu eleştirilerimizin bir gerekçesi vardı. XIX. yüzyılda ortaya çıkan modern bilim anlayışı ve toplum bilimleri Batı içi çelişkileri evrenselleştirirken dünya sorunlarının da bu çerçevede çözüleceği inancını dünyaya empoze ediyordu. Doğu toplumlarının sorunlarının çözümünde Batı'ya öncülük veriliyordu. Avrupa-merkezci çözüm önerilerinin genel, bütünsel bir dünya görüşü biçiminde gündeme gelmesinin nedeni buydu. Bizim ilk itirazımız bu iddiaya yönelikti. Doğu toplumlarının çözümünün Batı öncülüğünde gerçekleşeceği görüşüne ve Batı çözümünün evrenselleştirilmesine karşı çıktık. Batı dünya egemenliği içindeki Batı içi çelişki ve çatışmalar, bu egemenliğin tartışılmasını engellediği için, Doğu toplumlarına yönelik öneriler Batı egemenliğinin pekişmesinden başka bir sonuç vermemiştir. Günümüzde ise Batı, Doğu'yu da kapsayacak evrensel çözüm önerilerinden vazgeçmiştir. Batı'da geçmişte düzenin işlemesinde kendilerine belirli bir öncülük rolü verilen toplum sınıflarının, aydınların, Marxizmin, sosyalizmin, üniversitenin bugün horlanması bu nedenledir. Artık mevcut Batı dünya egemenliğinin değişmezliğini ifade eden ABD önderliğindeki küreselleşme ile farklılıkların mutlaklaştırılması (Batı uygarlığının biricikliği teziyle birlikte) gündeme getirilmektedir. Yeni bir aşama öngörülmeden toplumlar arası ve toplum içi çelişkiler uzlaşmaz ve sürgit bir çatışma biçimi almıştır. Bu nedenle yeni dünya düzeni, "yeni dünya düzensizliği" olarak da tanımlanmaktadır. "Kaos" sadece yeni dünya düzenini değil, bütünsel dünya görüşlerinden/evrensel dünya görüşlerinden vazgeçme anlamında yeni bilim/toplum bilimleri anlayışını da belirtmektedir. Bu nedenle ABD önderliğindeki yeni dünya düzeninde marjinal kesimlerin, marjinal bilim anlayışının/dünya görüşünün gündeme gelmesi rastlantı değildir. Bu değişmeden toplum bilimleri de etkilenmiştir.

Türkiye bir süredir toplum bilimleri anlayışı ve üretimi açısından yeni bir dönüm noktasına girmiş bulunuyor. Bu alanda, gerek üniversiter bilim örgütlenmesi, gerek teorik yaklaşımlar, gerekse bilim zihniyeti (toplum/bilim ilişkisi anlayışı) açısından daha önce görülmemiş değişiklikler göze çarpmaktadır. Türkiye'de toplum bilimleri alanında son yüz yıllık dönemde görülen gelişmeler Batı'ya bağlı olarak biçimlenmiştir. Bu uzun

süreçte değişmeyen bir şey, bu alanda gözlemlenen gelişmelerin Türkiye'nin kendi sorun ve ihtiyaçlarından ziyade Batı ile yürüttüğümüz ilişkilerden kaynaklanmasıdır. Ancak Türk toplum düşüncesi Batı ile tek yönlü de olsa girilen bu ilişkilerden birtakım sonuçlar çıkarmaktan da elbette geri kalmamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de toplum düşüncesinin kendine özgü bir serüveni ve birikimi olduğundan söz edebiliyoruz. Türk toplum düşüncesinin siyasete bağımlılığı, Batı ile girdiğimiz ilişkilerin bir sonucu olarak kendi içinde belli bir tutarlılık da taşımaktadır. Elbette bundan kaynaklanan çeşitli problemlerden söz etmek mümkündür. Türk düşüncesinin Batı ile girdiğimiz ilişkilere bağımlı olarak geliştiğini söylüyoruz. Bu bağımlılık ilişkisini kırma çabaları önünde büyük engel ve güçlükler her zaman olmuştur. Bugün de durum bu yönüyle değişmiş değildir. Türkiye'de bilimsel örgütlenme ve pratikler büyük ölçüde Batı'nın denetimi altında bulunmaktadır. Buna ek olarak son dönemde karşımıza çıkan bir başka olay, Türkiye'de bilim etkinliğinin bütün boyutlarıyla (örgütlenme ve kuramsal düzlemde) nitelikçe değişime zorlanmasıdır. Aşina olduğumuz, içinde yaşadığımız toplumsal dünyanın değiştiği, bambaşka toplumsal koşullarda yaşadığımız, buna bağlı olarak yeni bir bilim örgütlenmesinin/yapılanmasının kaçınılmaz hale geldiği vazedilmektedir. Bu yöndeki iddia ve öneriler ilk önce Batı bilim çevrelerinde 1980'lerden itibaren gündeme getirilmeye başlanmıştı. Yayıncılık alanında yaşanan değişmelerle üniversite düzeyinde ortaya çıkan değişiklikler aynı olayın farklı görünümleriydi. Çok geçmeden yeni yaklaşımlar ülkemizin akademik ve entelektüel gündeminde etkisini hissettirmiştir. Türk üniversitesinin Erasmus, Socrates gibi uluslararası programlara bağlanması süreci ülkemizde bağımsız/özgür bilimsel etkinlikte bulunma çabasını baltalayacak niteliktedir. Elbette bir toplumun kendi ihtiyaçlarına uygun bir bilimsel anlayışını ve pratiğini kendi içine kapanarak sağlaması mümkün değildir. Ancak şurası da bir gerçektir ki, herhangi bir toplumun kendi sorunlarına uygun strateji ve çözümleri tamamen dışa bağımlı bir yaklaşımla çözmesi de düşünülemez. Bilime ve bilimsel etkinliğe -hangi açıdan bakılırsa bakılsın- kendi amacını kendinde taşıyan "salt teorik bir bilme etkinliği" olarak bakmak çok anlamlı değildir. Bu, toplum bilimleri alanı için özellikle geçerlidir. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişme serüveni de büyük ölçüde güncel pratik amaçlara yönelmiş çabaların ürünüdür. Türk toplum düşüncesinin ve üniversitelerin Batı ile ilişkisinden söz etmek, Batı'nın bütün gelişmeleri harfiyen denetlediği anlamına da gelmemektedir. Bu durumun en somut örneği Batı kaynaklı toplum düşüncesiyle toplumumuz arasındaki uyumsuz ilişkidir. Bu uyumsuzluğun ve kontrol dışılığın üniversitelerde ve toplum bilimleri alanında da olduğunu söylemek abartı olmaz. Ancak elbette bu durum Türkiye'de egemen düşüncenin Batı kaynaklı olduğu ve çeşitli müdahalelerle biçimlendiği tespitini yapmamıza engel değildir.

Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabında Türkiye'de toplum bilimlerinin serüvenini üç temel değişme evresi içinde ele aldık. XX. yüzyılda gerek dünyadaki gelişmeler gerekse Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki dönüşümler her bir evrenin şekillenmesinde etkili olmuştur. Böyle bir dönemlendirmenin varlığını, toplum bilimlerinin gelişimini doğrudan

etkileyen belirli dinamiklerin, müdahalelerin çözümlenmesiyle kavramak mümkündür. Öncelikle belirtilmesi gereken, bu dönemlendirmenin Batı zoruyla olmaktan çok devletin Batıcılaşma siyasi seçimiyle yakından bağlantılı olmasıdır. Bu açıdan Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişiminde üç dönem ayırt edilebilir: 1. Kıta Avrupası etkisi, 2. Anglo-Amerikan etkisi, 3. 1980 sonrasında tek merkezli olarak Amerikan patentli olarak biçimlendirilen yeni bilim anlayışının etkisi. Bu dönemlendirmeyi başka bir biçimde de ifade edebiliriz. Devletin Batıcılaşma seçimine paralel bir biçimde dünya egemenlik ilişkilerinde ortaya çıkan değişmeler toplum bilimlerinin serüveni üzerinde belirleyici derecede etkili olmuştur. Temel değişme yönü bellidir. Değişimi yakın tarihimizin belirli olayları temelinde gözlemlemek mümkündür. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar olan birinci dönemde Osmanlı imparatorluk siyasetine ve sonrasında Cumhuriyet'le başlayan tek parti döneminde ulus-devlet siyasetine Kıta Avrupası etkisi hâkim olmuştur. 1950'lerden itibaren iki kutuplu Batı dünya egemenlik ilişkilerine ve Türkiye'nin bu ilişkiler içindeki yer ve rolüne bağlı olarak Anglo-Amerikan etkisi gündeme gelmiştir. Nihayet, 1980'lerden itibaren iki kutuplu Batı dünya egemenliğinin çözülmesi ve yerine tek merkezli ABD dünya egemenliğinin ikame olmasıyla bağlantılı olarak toplum bilimlerinde Amerikan yaklaşım tarzı geniş ölçüde ve rakipsiz bir biçimde akademik alanı sarmalamıştır. Ana hatlarıyla bu şema, toplum bilimlerindeki belli başlı kırılma/dönüşüm noktalarını aydınlatmaktadır. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimini ana çizgileriyle saptama çabamızda belirleyici olan da bu dönemlendirmedir. Ancak genelleştirici her şema gibi bu şemaya da uymayan bazı sapmalar, anakronik olgular olabilir. Diğer bir deyişle Türkiye'de toplum bilimlerindeki dönüşümün ana çizgileri içinde farklılıklar, eski eğilimlerin yeni dönemde de varlığını sürdürmesi veya daha sonra güçlenecek eğilimlerin bazı erken belirtiler göstermesi gibi olaylar gözlemlenebilir. Sözgelişi Türk üniversitesinde Amerikan kaynaklı ilk etkilerin 1950'lerden önce de görülebildiği saptamasını yapabiliriz. 1920'lerde Dewey'nin pedagoji, 1940'larda DTCF'li toplum bilimcilerin sosyoloji ve psikoloji sahasında yaptıkları katkılar Türkiye'deki Amerikan etkilerinin ilk ve önemli örnekleri olarak görülebilir. Örnekleri çoğaltmamız da mümkündür. Ancak bu örneklerin hâkim bir çizgi oluşturmadığını da belirtmeliyiz. Bu nedenle üçlü dönemlendirmemiz geçerliliğini korumaktadır. Kitapta yer alan çalışmalar bu dönemlendirmeye bağlı kalınarak değerlendirilmiştir. Amacımız, tek tek çeşitli toplum bilimleri disiplinlerinde görülen değişimlerin bir bütün olarak nasıl bir manzara gösterdiği ve nasıl bir mantığa göre biçimlendiğini göstermektir. Konunun güçlüğü de buradan kaynaklanmaktadır. Sosyolojiden sanat tarihine, tarihten coğrafyaya kadar değişik toplum bilimleri disiplinleri için geçerli olan ortak, ana değişme çizgilerini göstermeyi umuyoruz. Bu durumda Türkiye'de toplum bilimlerinin kendi iç dinamikleriyle geliştiğinden söz etmemiz mümkün değildir. Arka planda yer alan ve değişimi belirleyen belirli koşulların tartışılması gerekmektedir.

Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesinde/değişmesinde dışarıdan gelen etkiler, müdahaleler toplum bilimlerinin serüvenini oluşturmaktadır. Bu durum bize değişmenin

temel dinamiğini ele alma ve bazı sonuçlar çıkarma imkânı da vermektedir. Bunun ötesinde toplum bilimlerini bütün olarak ele almanın gerekliliği açısından bir şeye daha dikkat çekmek gerekmektedir. Toplum bilimlerinin ortaya çıktığı ve modern bir anlayışla biçimlendiği evrede disiplinler arasında karşılıklı ilişkinin gerekliliğinden söz edilmektedir. Bu karşılıklı ilişki ve faydalanmanın ortak mantığını sağlayan ortak dünya görüşü hakkında belirli bir kavrayışa sahip olunması açısından konuyu bütünlüklü bir biçimde ele almanın gereği vardır. Temel bakış açısı, değişme yönü ve ortak koşullar nedeniyle çeşitli toplum bilimleri birbirinin kaynağı olmaktadır. O halde değişmenin koşullarının anlaşılması ve tartışılması aslında toplum bilimleri alanında çalışan herkes için bir zorunluluktur. Ancak bu konuda belli eksiklikler söz konusudur. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesinin ana çizgileri hakkında bir tartışma başlatılmış ve belli başlı temel çizgiler belirlenmiş olsaydı bu çalışmayı bir başka biçimde yapmak belki mümkün olacaktı. Ama bugün için sadece Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimi açısından değil, toplum bilimlerinin aralarında kuracakları ilişki açısından da geçerli/belirli bir çıkış noktasından yoksun bulunmaktayız. Başka deyişle toplum bilimlerine ilişkin ortak bir bakış açısı söz konusu değildir. Ortaya çıkış koşulları ve ortak gelişme yolları gereği gibi aydınlatılmamıştır. Böyle bir çaba ortaya konmadan tek tek her bir disiplinin bağımsız varlığını ve gerekliliğini anlamak da mümkün olmayacaktır. Her bir bilim disiplininin kendi bağımsızlığını kanıtlama çabasıyla birlikte diğer toplum bilimleriyle olan ilişki sınırları da bu disiplinlere ait giriş kitaplarında konu edilmektedir. Bu konuda ortak bakış açısını ise modern bilim anlayışı sağlamaktadır. Ancak Türkiye'de bu tür bir aktarım öne çıktığında Batı bilim anlayışının üstünlüğü, Batı uygarlığının Doğu karşısında üstünlüğünün övgüsüne dönüşmektedir. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimi derken de bu anlaşılmaktadır. Konunun ele alınması bu mantığa dayanınca Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihini de bu etkilenmeden bağımsız ele almak mümkün olmamaktadır. Bu durumda ilk yapılması gereken, belli dönemlendirme içinde çeşitli toplum bilimlerinin ortaya çıkış ve değişme koşullarının, biçimlenme özelliklerinin birlikte ortaya konmasıdır. Böyle bir çalışma da ancak çeşitli toplum bilimleri alanında çalışanların ortak katkısı ile mümkündür. Bu çalışma bu yönde bir çabadır. Eksikliklerinin olması bizim ihmalimizden değil, konunun çok yönlü oluşundan ve tek bir çalışmada bitirilmesinin mümkün olmayışından kaynaklanmaktadır. Bu tartışmalardan yola çıkılarak ileride daha kapsamlı bir Türkiye'de Toplum Bilimleri Tarihinin yazılmasına katkıda bulunulabilirse çalışmamız amacına ulaşmış sayılabilir. Aslında Türkiye'de bu doğrultuda yapılmış çalışmaların olmadığını söylemek de mümkün değildir. Hilmi Ziya Ülken, Kurtuluş Kayalı gibi yazarlarımızın çalışmaları bu açıdan örnek gösterilebilir. Bu çalışmalar doğrudan Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihine ilişkin olmasa da Türk toplum düşüncesinin tarihine katkı niteliğindedir. Bu katkıları önemsiyor ve özümsemeye çalışıyoruz. Bunun dışında, son zamanlarda Türk toplum düşüncesinin geçmişine dair giderek artan bir ilgi göze çarpmakta, bu alanda çeşitli çalışmalar da yapılmaktadır. Ancak bu çalışmaların ana doğrultusu, Türk toplum düşüncesinde öne çıkan belli kişilerin toplumdan ve

dönemin ruhundan izole edilmiş bir biçimde algılanmasıyla ya da belirli isimlerin ansiklopedik bir tarzda, resmi geçit mantığıyla ele alınmasıyla belirlenmektedir. Bu tür yayınlara İletişim Yayınları'nın çıkardığı *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* ve yeni tamamlanan *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* kitaplarını da ekleyebiliriz. Ancak bu çalışmaların kendi içinde bir bütünlük taşıdığını söyleyemeyiz. Birbirine aykırı ve kopuk değerlendirmeler birlikte yer almıştır. Ayrıca günümüzün "geçerli" toplum bilimleri anlayışını genelde olumlayan yaklaşımlar çalışmalara nüfuz ettiği oranda, geçmiş dönemlere olan bakış açısı da -genellikle olumsuz yönde- belirlenmektedir. Bunların dışında Türk toplum düşüncesi, tek tek dönemler, düşünce akımları ve kişiler üzerine yapılan çeşitli çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarda öne çıkan değerlendirmeler genellikle sosyolojiden/sosyologlardan gelmektedir. Bu açıdan özellikle sosyolojiden yola çıkmasına rağmen Türk toplum düşüncesini ve değişme dinamiklerini bir bütünlük içinde kapsayan H. Bayram Kaçmazoğlu arkadaşımızın kitaplarını belirtmek gerekir. Kaçmazoğlu Türkiye'de sadece sosyolojinin tarihini değil, bunun ötesinde Türkiye'de toplum düşüncesinin temel değişme dinamiğini ve dönemlerini de tanıtmaktadır. Bu çalışmalar önemli ve tartışmalarımız sırasında faydalanacağımız kitaplardır. Ancak bu çalışmaların sosyoloji disiplininin ötesinde diğer toplum bilimleri disiplinleri üzerinde etkisi ve işbirliği koşulları sınırlı kalmıştır. Bu elbette Türkiye'nin ve dünyanın içinde bulunduğu mevcut koşullarla ilişkili bir sınırlılıktır. Biz bu çalışmaları da kapsayarak, belirttiğimiz amaca uygun olarak Türkiye'de toplum bilimlerinin birbiriyle ilişkili ve birbirinden farklılaşan yönlerini birlikte ele almaya çalışacağız. Diğer deyişle toplum bilimleri disiplinlerinin sadece ortak temellerini değil, birbirinden bağımsız(laşan) temellerini de bütünlüklü bir bakış açısından kopmamaya çalışarak değerlendireceğiz. Öte yandan çalışmamız Türkiye'de çağdaş toplum düşüncesinin veya kuramlarının tarihi (dolayısıyla bir tarihyazımı) olmaktan çok, yaklaşık 100 yıllık toplum bilimleri tarihimizin sosyolojik bir muhasebesi mahiyetini taşımaktadır. Bu 100 yıllık süreç, Türk Batılılaşmasının/modernleşmesinin tarihine tekabül ettiği gibi, aynı zamanda düşünce ve kuramların toplumsal gerçeklikle örtüşemediği, kısa zaman aralıklarında itibar görüp çabucak geçersizleştiği ("eskidiği") bir süreçtir. Batı'dan dalgalar halinde gelen her yeni akım akademik ve akademi dışı entelektüel camialarda bir moda etkisi yaratarak konjonktürel bir görev görmüştür. Bu anlamda toplum düşüncesinde/bilimlerinde gerçek bir gelenekten de, bir düşünce birikiminden de söz etmek güçtür.

Türkiye'nin Batıcılaşma siyasi seçimi ele aldığımız üç farklı dönemi de belirleyen temel olaydır. Toplum bilimlerine damga vuran safhalar da yine toplumlar arası (daha doğrusu Batı ile) ilişkilerde ortaya çıkan siyasi değişikliklere tekabül etmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihi hem bir bütünlük ve süreklilik, hem de bir kopuş ve farklılaşma seyri göstermektedir. Toplum bilimlerinin gelişim serüveninde farklılaşma/ayrışmalar, kopukluklar kadar süreklilik belirtileri de ilgi çekicidir. Farklılaşma ve ayrışmaların kimi zaman bir önceki birikime yönelik eleştirel bir tutumla tezahür etmesi, sanki toplum bilimlerinin sürekli olarak olumlu bir yönde geliştiği gibi bir yanıl-

gıya da neden olmaktadır. Konunun bu açıdan da tartışılması gerekir. Çalışmamızın odaklandığı önemli sorunlardan biri budur.

* * *

Türkiye'de toplum bilimleri son iki yüz yıldır Batı'dan aktarmalara dayanmıştır. Ülkemizde toplum bilimleri tarihinin yeterince ilgi görmemesinin bir nedeni de budur. Toplum bilimlerinin Batı etkisinde ve Batı aktarmalarıyla gelişmesi, Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihinin ayrı bir araştırma konusu olarak sorun edilmesini ve değerlendirilmesini gereksiz kılmaktadır. En azından sosyoloji alanında buna bütünüyle ters bir durum söz konusuyken diğer toplum bilimlerinde Batı etkisi sorun edilmiş değildir. En başta buna dikkat çekmek gerekir. Diğer toplum bilimleri mensupları kendi disiplinlerini siyasetten bağımsız, daha objektif/yansız görme eğilimindedirler. Konusu/alanı siyaset olmasına rağmen siyaset bilimi alanında da benzer bir anlayış geçerlidir. Siyaset bilimi disiplininin kendisini siyasetten bağımsız bir bilim olarak görmesi şaşkınlığın ötesinde bir tuhaflık taşımaktadır. Sosyolojide de benzer bir eğilimin varlığından söz edebiliriz. Bazı sosyologların niceliksel araştırmalar alanına yönelerek toplumun "objektif" ve "hakiki" bilgisine ulaşmak ve "siyasetten bağımsızlık" adına yaptıkları işi meşrulaştırmaları benzer bir durumdur. Seçim öncesi eğilimlerle, seçim sistemleriyle, güncel siyasetle, siyasal kurumlarla vb. ilgili çeşitli nicel sosyolojik araştırmalar buna örnek gösterilebilir. Bu durum, bu tür araştırmalarda neden sosyologların öne çıktığını da açıklamaktadır. Sosyolojide Batı toplum düşüncesi aktarmacılığının sorun edilmesi çözüm konusunda başarısızlıklar ve kimi zaman tereddütlerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Toplum bilimleri üzerinde Batı etkisinin bütünlüklü bir biçimde ele alınmaması toplum bilimlerinin ülkemizdeki gelişim tarihine ilişkin çalışmaların yapılmasını ve bu konuda ortak bir bakış açısının ortaya konulmasını engellemektedir. Ancak bu görüntü bizi aldatmamalıdır. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesi ve biçimlenmesi Batı kaynaklı olmuş olsa bile, toplum bilimleri alanında çalışanlar Türkiye'nin sorunları üzerinde düşünmüşlerdir. Batı öğretilerinin sınırları içinde bile olsa devletin ve toplumun sorunlarına bir açıklama getirmeye ve çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. Ancak açıklama ve çözüm yolunun yapılan siyasi seçime göre belirlenmesi kuramsal tartışmaların/Batı öğretilerinin sorgulanmasını gereksiz hale getirmiştir. Bu konuda çeşitli tartışmalar olsa bile bunlar Batı'daki tartışmaların bir tür uyarlaması mahiyetindedir. Başka bir deyişle toplum ve çözüm ilişkisinin temelinin tartışılması söz konusu olmamıştır. Türkiye'de toplum bilimlerine ait çalışmalarda uygulamanın öne çıkması, ama uygulamada istenen başarının elde edilememesi, toplum sorun ve çözümleri üzerinde etkili olunamaması, kuram-pratik ilişkisinde bir sorunun varlığının belirtisidir. Açıklama/kuram düzeyinde olduğu gibi uygulama düzeyinde de belirli sınırlılıklar söz konusudur. Ancak uygulamaların başarısızlığı gündeme getirilse bile kuramsal düzeyde Batı öğretilerinin tartışılması söz konusu olmamıştır. Türkiye'de Batıcılaşma serüvenimiz içinde toplum bilimlerinin değişmesi Batı öğretile-

rinin, Batı üstünlüğünün tartışılması çerçevesinde sorun edilmemiştir. Bu anlamda Batıcılaşma siyasetindeki süreklilik veya Batı açıklamalarına verilen üstünlük nedeniyle, koşullar değişse bile toplum bilimlerinde belli değişiklikler, kırılmalar yeni ve farklı açıklamalara temel oluşturmamıştır. Tartışmalar daha çok yeni dönemin siyasi seçiminin ve koşullarının doğrulanması yönündedir.

Türkiye'de Batı bilim anlayışının etkili olması devletin ve toplumun bilinen sorunlarının Batı uygarlık düzeyine ulaşmakla/katılmakla çözüleceğine olan kesin inançla ilgilidir. Batı'nın XIX. yüzyılda Doğu üzerinde elde etmiş olduğu siyasi üstünlük Batı bilim anlayışının da üstünlüğü görüşünü güçlendirmiştir. Türkiye'de bilim tarihinin ve bu arada toplum düşüncesinin Batıcılaşma öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmasının temelinde bu olay bulunmaktadır. Bu açıdan öncelik, etkinliğini ulaştığı başarılı bulgularla kanıtlamış olduğu düşünülen doğa bilimlerine verilmiştir. (Bugün bu inanç ciddi bir biçimde sarsılmış olsa bile Batı biliminin üstünlüğü anlayışının sürmesi kayda değer bir noktadır.) XIX. yüzyılda Batı'da toplum bilimlerinin kuruluş ve örgütlenmesi Batı'nın yeryüzündeki gelişmelere, olaylara ve koşullara istediği yönü verebileceği inancına dayalıdır. Buna bağlı olarak toplum bilimleri doğa bilimleri modeline uygun olarak geliştirilecektir. Bizde de yakın bir döneme kadar bilimselliğin ölçüsü, doğa bilimlerinde olduğu gibi koşullara bütün yönleriyle egemen olmakla eş tutulmuştur. Bilimden beklenen, mevcut egemenlik koşulları içinde karşılaşılan sorunlara geçerli pratik çözümleri araştırmak olacaktır. Bu durumda doğa bilimlerinde olduğu gibi toplum bilimlerinin gelişmesinde de genel görünüm, Batı'nın elde ettiği üstünlük temelinde değişik yorum ve değerlendirmelerden yola çıkılarak sorunlar için bir çözümler dizisi veya sistemler önerilmesidir. Diğer bir deyişle toplum bilimlerinden beklenen, toplum ve toplum olayları üzerinde bir denetim kurmaktır. Türkiye'de toplum bilimleri üzerindeki Batı etkisine ve müdahalesine bu açıdan bakmak gerekir. Bu konuda başarısızlığa uğradıkça, daha eksiksiz ve başarılı sayılan yeni öneriler, yeni çözümler geliştirilecektir. Batı'da toplum bilimlerinin gelişmesinde Batı'ya veya Batı uygarlığına verilen üstünlük değişmemesine karşılık, açıklamalar ve sorunlara çözüm önerileri Batı içi çelişkilere ve öncülük çatışmasına göre değişmiştir. Bu anlamda Batı üstünlüğü/egemenliği çerçevesinde farklı dönemlerden, farklı öneriler dizisi veya sistemleştirmelerden söz etmek mümkündür. Türkiye'de de bilim anlayışının ve toplum bilimlerinin gelişmesinde aynı durumdan söz edebiliriz. Toplum bilimlerinin gelişiminde çeşitli dönemler söz konusu olsa bile ana doğrultu, Batı uygarlığının üstünlüğüne verilen önem değişmiş değildir. Türkiye'de, toplum bilimlerinin Batı'daki gelişiminin tersine bir durum görülmektedir. Batı'da toplum bilimlerinin biçimlenmesi Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesi ve bu üstünlükten yararlanarak sorunlarına çözüm arama çabasıyla ilişkilidir. Toplum bilimlerinin gelişmesi de bu koşullarla ilgilidir. Buna karşılık Türkiye, dünya egemenlik ilişkilerinde dengeyi sağlayan önemli bir güç ve unsur olmaktan uzaklaşmanın getirdiği sorunlar karşısında bocalamaktadır. Toplum bilimlerinin bizdeki biçimlenmesi bu koşullarda gerçekleşmiştir. Türkiye sorunlarının çözümünü Batıcılaşma çerçevesinde tanımladığında, hem bu yeni se-

çim içinde yerini ve rolünü belirlemek, hem de bu yeni seçimin getirdiği yeni sorunlar karşısında çözüm aramak için Batı toplum bilimlerinin getirdiği açıklamalara başvurmuştur. Bu durum Batı etkisi ve müdahalelerinin içselleşmesine neden olmuştur. Dünya egemenlik ilişkileri içindeki yerimizin sınırlanması bizim kendi kendimizi sınırlandırmamızın da nedeni olmuştur. Batı etkisine açıklık veya Batı aktarmacılığına gönüllü koşulmamız başka türlü açıklanamaz. Türkiye'de toplum bilimlerinin serüvenine ve dönemlendirilmesine de bu açıdan bakmak gereklidir. Avrupa-merkezli bilim anlayışının yerini ABD merkezli marjinal bilim anlayışının alması bir anlamda dünya içindeki yerimizin de giderek sınırlandığını göstermektedir. Aynı zamanda bu süreç üniversitelerin, bilim adamlarının sayılarının artmasına karşılık, bununla ters orantılı bir biçimde nitelik ve etkinliğinin de azalmasını beraberinde getirmiştir. Toplumun da bu süreç içinde giderek etkisiz hale geldiği söylenebilir.

Burada bilim anlayışı açısından bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Türkiye'de Batı tekniğine tanınan üstünlük ile Batı toplum düşüncesi ve toplum bilimlerine tanınan üstünlüğün gündeme gelişi aynı anda/eş zamanlı değildir. Ancak her iki yöneliş de devletin Batıcılaşma siyasi tercihiyle birliktedir. Yüzeysel bir şekilde anlaşılmaması gereken bu süreç XIX. yüzyılda aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Başlangıçta devletin yeni bir dünya görüşü edinme niyeti yoktur. Bilim alanında değişiklikler ve modern bilim anlayışının yansımaları Batı ile ilişki kurduğumuz alanlarla sınırlıdır. Öncelikle askeri ve siyasi alanlarla ilgili olarak Batı'dan birtakım teknik bilgilerin, mühendislik ve tıp bilimlerinin aktarılışı gerçekleşecek, daha sonra iktisat ve hukuk alanında Batılı etkili birtakım gelişmeler görülecek, nihayet toplum düşüncesinde Batı'yla ilişki kurma ve aktarma anlayışına bağlı olarak sosyoloji ve diğer toplum bilimlerinin kurumsallaşması söz konusu olacaktır. Bu gelişmeyi çeşitli örneklerle somutlaştırmak mümkündür. Özellikle Batılı tarzda açılan ilk yüksek okullara baktığımızda geleneksel bilim anlayışının ve dünya görüşünün değişmesini, bu alanda gerçekleşen müdahaleleri görebiliriz. Başlangıçta Batı ile ilişki kurduğumuz alanlar sınırlıdır. Bu nedenle Osmanlı'da fen ve teknik (mühendislik) bilimler ile toplum bilimlerinin çeşitli disiplinlerinde Batı'dan aktarmaların yapılması süreci eş zamanlı değildir. Buna karşılık bazı disiplinlerde etkilenmeler daha erken tarihlere kadar geri gider. Sözgelişi modern Batılı hukuk anlayışının kısmen de olsa benimsenmesi XIX. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir ve bu alandaki Batılı tesirler Osmanlı'da görülen anayasa hareketlerinde büyük bir rol oynamıştır. Bunu da anlamak mümkündür. Osmanlılık ortak kabuldür. Bu alanda ortaya çıkan değişiklikler daha çok yönetim düzeyinde yapılan değişikliklerle sınırlıdır. Batı ile askeri düzeyde ilişkilerin geliştirilmesinden sonra siyaset, iktisat ve hukuk alanında da belli değişiklikler gündeme gelmiştir. Buna karşılık Batı anlayışından mülhem sosyoloji, etnoloji, arkeoloji gibi disiplinler Osmanlı fikriyatına daha geç bir dönemde, XIX. yüzyıl sonlarında girmeye başlar. Bu doğrultuda esas büyük değişiklikler ise 1908 sonrasında İttihat ve Terakki iktidarıyla birliktedir. Modern Batılı tarihçiliğin ilk örneklerinin verilmesi yine aynı döneme rastlar. Tarih anlayışının/dünya görüşünün değişmesi diğer bilimlerin aktarılmasını

mümkün kılmış, toplum bilimleri disiplinlerinin gelişimi için ortak bir temel oluşturmuştur. Sosyolojiye verilen önem de bu nedenledir. Yeni bir dünya görüşüne dayanan sosyoloji yeni siyasi yöneliş ve arayışlarımızın formüle edilmesi işini üstlenmiştir. Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık siyasetlerini sosyolojik kavramlarla ifade eden çalışmalar sonuçta yeni siyasi ilişkilerin getirdiği ihtiyaç ve ilişkilere dayanak teşkil etmiştir. Sosyolojinin gündeme gelmesi bu nedenle önemlidir. İktisat biliminin canlanışı da özellikle II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı siyaseti ve ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmek için iki ayrı iktisat anlayışı, liberal ve milli iktisat okulları birbirine alternatif olarak gelişme göstermiştir.

Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişim serüveninde belirli evreler bizim Batı ile kurduğumuz siyasi ilişkilerle uyum ve paralellik göstermektedir. İlk etkiler Kıta Avrupası'ndan gelmiştir. Özelde de Fransa menşelidir. Hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji, iktisat ve diğer disiplinlerde kuram ve modeller genellikle Fransa'dan gelmiştir. Çokdilli Osmanlı aydınının Osmanlıcadan sonra ikinci dili Fransızcadır. Gerek Tanzimat gerekse Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı aydınının çekim merkezi ağırlıklı olarak Paris olmuştur. Paris, ülkemizde Batılı toplum bilimlerini tanıtmakta öncülük görevi gören sürgündeki muhalif Jön Türklerin adeta ikinci vatanıdır. Bu dönemde toplum bilimlerinin gelişimi imparatorluğun Batıcılaşma tercihlerine uyumlu bir doğrultu izlemiştir. Üniversitede ilk reform girişimleri, yeni fakültelerin açılması, müfredatların yeniden biçimlenmesi bu dönemde görülür. Toplum bilimlerinde bir başka önemli kırılma, Cumhuriyet döneminde, 1933 Üniversite Reformu ile gerçekleşir. Yeni devlet, kuruluşuna temel oluşturan Batılılaşma tercihine bağlı olarak bilim yaşamını yeni baştan düzenleme gayreti içine girer. Artık sorunlara imparatorluk siyaseti çerçevesinde çözüm aramaktan vazgeçilmiştir. Bu dönemde bilim alanında yeni resmi kurumlaşmalara gidilmiştir. Yeni bilim kurumlarının temelleri resmi düzeyde ve ülkenin önde gelen bilim adamlarının iştirak ettiği kongre ve toplantılarda atılmıştır: Türk Tarih Kongresi, Türk Dil Kongresi, Türk Coğrafya Kongresi ve diğerleri bu açıdan son derece önemlidir. Dönemi karakterize eden başlıca gelişmeler, 1933 Üniversite Reformunu izleyen Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarının kuruluşu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılması ve arkeoloji, etnoloji, dilbilim, folklor, coğrafya gibi disiplinlerde yeni açılımların sağlanmasıdır. Antropoloji/etnoloji Cumhuriyet'in 1925'li yıllarına kadar önemli gelişme gösterememiştir. (Şevket Aziz Kansu ve Afet İnan'ın ırk-soy tartışmaları darlaşmanın bir görünümüdür.) 1930'larda dilbilim, tarih, etnoloji, folklor ve coğrafya alanlarında önemli gelişmeler görülür. Darülfunun'un tasfiyesi döneme damgasını vuran en önemli olaydır. Bu sürece 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca yabancı bilim adamları nezaret etmiştir. Almanya'dan gelen bilim adamlarının İstanbul ve Ankara üniversitelerinde kürsüleri işgal etmeleriyle akademik gelişmede yeni bir dönem açılmıştır. Çeşitli bilim dallarının/kürsülerin kuruluşunda Malche, Kessler, Rustow, Hirsch vb. gibi isimler öne çıkmışlardır. Bu dönemde sosyolojide ilk kez Weber etkisi görülür. Özellikle iktisat ve hukuk alanında Alman etkisi ağırlıklı kazanır. (Ancak iktisat alanında Alman etkisi yeni değildir. II. Meşrutiyet

döneminde de Alman iktisat okulundan mülhem çalışmalar görülmüştür.) 1930'larda Almanya'dan kaçan sosyal bilimciler eşliğinde milli/devletçi iktisat anlayışı yeniden canlanmış, daha sonra giderek "sosyal politika"ya dönüşmüştür. İktisat Fakültesi'ne bağlı Sosyal Politika kürsüsünün kuruluş tarihçesi bu açıdan ilgi çekicidir. 1930'larda üniversitede Alman toplum bilimcilerinin ağırlık kazanmalarına karşılık, yine de Fransız etkisi bütünüyle kırılamamıştır.

1940'larda A.Ü. DTCF'de Alman etkilerinin yanı başında Amerikan etkileri de görülmeye başlar. Sosyoloji doktoralarını ABD'de tamamlayıp yurda dönen Behice Boran ve Niyazi Berkes'in çalışmalarında, Muzaffer Şerif'in sosyal psikoloji alanında yaptığı çalışmalarda Amerikan etkisi erken bir tarihte öne çıkar. Ancak ülkemizde toplum bilimlerine derinden damgasını vuran asıl büyük dalga 1950'lerdedir. Bu yıllarda Amerikan sermayesinin girişi ve fulbright bursları ile ülkemizde bilim yaşamı farklı bir mecraya kaymıştır. Amerikan yönetiminin açtığı fulbright burslarıyla yetişen bilim kadroları Türkiye'nin geleceğinin belirlenmesinde oldukça önemli rol oynayacaklardır. Sonuçta bilim dilinde ve literatürde İngilizce hâkimiyet kazanmış ve çok çeşitli cephelerden Amerikan etkisi ülkeye girmiştir. Buna karşılık başat Fransız sosyal bilim geleneği 1960'ların sonuna kadar devam etmiştir. (Toplum bilimlerimizde Marksizmin yeni yorumlarının da etkisiyle azgelişmişlik, ATÜT kuramlarının vb. kökü Fransız toplum bilimcileridir.) Bu anlamda siyaset bilimi alanındaki yeni gelişmelerin altın yılları 1950'ler ve 1960'lar olmuştur. 1950 sonrası dönemin karakteristiği, bilimsel kurum ve kuruluşlarda Amerikan bilim anlayışının nüfuzu ve kurumlaşmasıdır. Dönemi iki safhada incelemenin yararı bulunmaktadır. Birincisi çok partili rejimin başladığı 1948'den 1960 askeri darbesine kadar olan safha, ikincisi 1960 sonrası safha. 1960'ta gerçekleşen askeri darbede üniversitenin oynadığı rol bilinmektedir. Üniversite açıkça DP yönetimine karşı bir rol üstlenmiştir. 1960 sonrasında ülkede yeni bilim kuruluşları öne çıkmıştır. Aslında bu kurumlaşmalar, Soğuk Savaş dengelerinde rol oynamaya başlayan Türkiye için önceki dönemin gelişmelerinin bir uzantısı niteliğindedir. Bu dönemde Amerikan etkisiyle Marxizmin etkinliğinin birlikte görülmesi iki kutuplu dünya ege.nenliği koşullarına da uygundur. Yeni oluşan dünya dengeleri içinde konumunu ve siyasi tercihini net bir biçimde belirleyen Türkiye, Batı'ya verdiği taahhütlere uygun bilimsel kurumlaşmalara yönelmiştir. Toplum bilimlerinde Amerikan etkisinin belirgin yükselişi bu devreye rastlar. Bu çerçevede kurulan ve geniş bir sosyal bilimci kadrosunu istindam eden TODAİE, ODTÜ, DPT, DİE gibi kuruluşlar bilimsel faaliyetlerini etkin bir biçimde sürdürürler.

1980'ler, Türkiye'de toplum bilimlerinde bir başka önemli dönüm noktasıdır. Modern toplum bilimleri anlayışının eleştirisine dayalı yeni kuramlarla (postmodernizm ve küreselleşme) Amerikan hâkimiyeti tartışmasız biçimde Türkiye'de toplum bilimleri üzerinde taht kurar. Bu dönemin karakteristiği, bir askeri darbe ile açılmasıdır. 12 Eylül askeri darbesi üniversitede bir tasfiye hareketini gerçekleştirmiştir. 1402'likler sorunu

ayrıca ele alınacak önemde bir konudur. Tasfiye edilenlerin, büyük bölümü itibariyle 1970'lerde ve öncesinde Marksizmle bir şekilde bağlantılı olan kişiler olması dikkat çekicidir. Bu kişiler sonraki dönemde ülkenin önde gelen sivil entelektüel kesimini oluşturacak ve önce yayınevlerinde, daha sonra özel üniversiteler ve bilimsel kuruluşlarda rol alacaklardır. Artık Marxizmle de gerçek anlamda bir ilgileri kalmamıştır. Başka deyişle toplum bilimlerindeki büyük değişime ilişkin çok önemli bir işaret, Marxizmin akademik dünyadan çekilmesidir. Marxizm akademik dünya dışında da toplum ve dünya olaylarına ilişkin açıklayıcılık gücünü yitirmiştir. Bu gelişmeyi bir yönüyle Avrupa-merkezci toplum kuramlarının etkisinin sınırlanması ve tasfiye edilmesi süreci olarak görebiliriz. Aynı zamanda bu gelişme toplum bilimlerinde marjinalleşmenin de temelini oluşturmuştur. Marxizmin geri çekilişinin doğurduğu boşluk neo-liberal kuramlarla ve post akımlarla doldurulacaktır. Marxizm neo-liberal kuramlar önünde etkisiz bir noktaya gerilemiştir. Bu dönemde bilimsel düzlemde Batı'ya açılma pratikleri de biçim değiştirmiştir. Bilim örgütlenmeleri bir yandan denetim altına alınmaya çalışılırken diğer yandan giderek devletin hegemonya alanından uzaklaştırılmaktadır. Bu iki gelişme eşzamanlıdır ve çeşitli gerilimleri de bünyesinde barındırmaktadır. Sürece bir yandan YÖK, diğer yandan sivil bilim kuruluşları damgasını vurur. Bilim kurumları giderek daha çok sivilleşmişler, malî-bilimsel özerklik kazanmışlardır. Bilimsel faaliyetler artık üniversite çatısı dışında da yapılmaya başlanmıştır. Hatta üniversiteye alternatif oluşturulan bu kurum ve kuruluşların (özellikle yayınevleri, vakıflar ve düşünce kuruluşları) faaliyetleri resmi bilim kurumlarından transfer edilen unsurlarca gerçekleştirilmektedir. Son dönemde sayıları giderek artan özel üniversitelerin bilim kadroları da devlet üniversitelerinden istifa eden kişilerden oluşmaktadır. Bu gelişme devlet üniversitelerinde kan kaybına yol açacak niteliktedir.

* * *

Günümüzde Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihçesiyle hesaplaşmak her zamankinden daha can alıcı bir önem taşımaktadır. Böyle bir bilanço ve değerlendirmeye girişmemizin nedeni, ülkemizde toplum bilimleri anlayışları üzerinde yürütülen tartışmaların gerçek temelleri, arka planı ve muhtemel olumsuz sonuçları hakkında daha uyanık bir kavrayış/bilinç sağlayabilmektir. Toplumlar üzerine bilimsel bir kavrayış ancak bağımsız, Batı ipoteğinden kurtulmuş, gerçekten özgür düşünme pratiğiyle mümkün olabilir. Türk toplumu Batı toplumlarından farklı özelliklere sahiptir. Toplum sorunlarımız farklı olduğu gibi, sorunlarımızın kaynakları da farklıdır. Sadece Türk toplumunu değil bütün dünya toplumlarını kavramanın yolu, Batı'nın sunduğu hazır kalıpların olduğu gibi benimsenmemesinden geçmektedir. Batı'nın bize dayattığı toplumsal kuramlarla sorunlarımızı aşmayı düşünmek safdillikten öteye gidemeyecektir. Kendi sorunlarını kendi aklıyla aşamayan toplum bilimleri dışa bağımlılığını sürdürecek ve kriz durumundan çıkamayacaktır. Bu bağlamda toplum bilimlerimizin kapsamlı bir biçimde yeniden sorgu-

lanması önümüzdeki acil görevlerden biridir. Bilim anlayışının bağımsızlığı ve özgürlüğü bir toplumun en önemli direnç ve savunma noktasıdır. Üniversitelerin bağımsızlığının, düşüncenin özgürlüğünün, bilim adamı/aydın sorumluluğunun gerçek anlamı da budur.

Türkiye ile ilgili sorunlar dünya sorunlarından hiçbir biçimde bağımsız değildir. Çözümü de bundan bağımsız düşünmemek gerekir. Bu durum kendi içine kapalı açıklamaları geçersiz hale getirmektedir. Sorunların çözümü için önce sorunların açıklanması, anlaşılması gerekir. Çözüm elbette bir reçete olarak, önümüze hazır bir biçimde çıkmayacaktır. Bunun için ayrı bir çaba, sorunlar kadar çözümün de toplumsallaştırılması gerekmektedir. Sosyolojinin bu çözüm bilincini oluşturma ve toplumla paylaşma gibi önemli bir görevi vardır. Bu açıdan daha bilim olarak ilk ortaya çıkışında belli bir rol üstlenmiştir. Diğer toplum bilimleriyle ortak bir bakış açısının oluşturulmasında sosyoloji hep öncü konumunda olmuştur. Bir bakıma Türk sosyolojisinin önemi ve gücü de buradan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sosyoloji Batı etkisiyle kendi başına ve kendisiyle başlayıp biten sorunlar/sorular getirdiğinde açıklama ve çözüm düzeyinde de kendi dışına kapalı bir bilgi sistemine dönüşmektedir. Elbette bu durumda ne toplum düzeyinde, ne de toplumlar arası ilişkiler düzeyinde bir ağırlığından, etkisinden söz etmek de güçleşmektedir. Türk sosyolojisinin önem ve ağırlığı ancak toplumlar arası planda kendi sözü olduğunda mümkündür. Aksi takdirde Türkiye'de sosyolojinin varlığı ve işlevi tartışmalı hale gelecektir. Türkiye'de sosyolojinin başlangıçtan itibaren ülke ve dünya sorunlarına ilgisiz kaldığını söylemek mümkün değildir. Sosyolojimizin temel konularının yenileşme, çağdaşlaşma, Batılılaşma, Türkçülük, laiklik vb. olması bunun bir göstergesidir. Türk toplumu Batı ile ilişkilere bağlı olarak gelişen bu deneyimin mirasçısıdır. Sosyolojinin Türkiye'nin sorunları ile belli bir yönde ilgi kurmasıyla sosyolojimiz ve sorunlarımız arasında yüzeysel de olsa bir ilişki kurulmuş bulunmaktadır. Türkiye'de sosyoloji kuramları da bu öne çıkarılan sorunlar çerçevesinde biçimlenmiştir. Batı ile kurduğumuz yeni ilişkilere bağlı olarak konular (küreselleşme, yerellik, dini, etnik konular, mikro milliyetçilik, muhafazakârlık, sivil toplum gibi) değişmiş olsa bile sosyoloji ile sorunlar arasında belli bir yönde ilişki kurulmaya devam edilmektedir. Türkiye'de sosyolojinin toplum çözümünü Batı ile ilişkili olarak tanımlaması onu sınırlamaktadır. Sadece yönü açısından değil, açıklama düzeyinde de Batı konu ve sorunlarının aktarılması ve toplumumuza uygulanmasıyla yetinen sosyoloji giderek kendi içine kapalı bir uzmanlık alanı haline gelme riskini taşımaktadır. Türkiye'de sosyolojinin çözüm getirmesi gereken sorunlar Batı ile ilişkilerde bir uyum kurmak ve bu çerçevede belli bir ilişki biçimini dayatmak olunca, böyle bir sosyolojinin toplum düzeyinde etkinlik ve ağırlık kazanması da söz konusu olmayacaktır.

Batı günümüzde, XIX. yüzyılda toplum bilimlerinin gelişmesine izin veren koşullardan, kendisini bunaltan birçok sorundan kurtulmuş görünmektedir. Bu gelişmede toplum bilimlerinin katkısı söz konusu değildir. Batı, Doğu üzerinde elde etmiş olduğu üstünlük ve güvenle temel tartışmalardan vazgeçmiş görünmektedir. Bu gelişmeye paralel

olarak Batı'da bilim giderek toplum önündeki varlığı ve değeri tartışma konusu yapılan bir konuma gerilemiştir. Sonuçta bilime geçmişte yüklenen görevler tartışma konusudur. Bilim, bilim insanları ve üniversiteler toplum önündeki ağırlık ve öncülüklerini yitirme noktasına gelmişlerdir. Bilimin, toplum bilimlerinin sıradanlaşması bu nedenledir. Mevcut koşulların mutlaklaştırılması bilimi sıradan olayların çözümüyle sınırlarken, dünya görüşünün adeta kutsal bir ideoloji haline gelmesine yol açmaktadır. Batı'nın bilimden, toplum bilimlerinden, başka deyişle sorunların çözümünden vazgeçmiş göründüğü günümüzde bizim de Batı'yı izlememizin bir anlamı kalmamıştır. Batı'nın temel tartışmalardan uzaklaştığı günümüzde bilimi ve toplum bilimlerinin gerekliliğini savunmak bize düşüyor. Türkiye sorunlarını bilim aracılığıyla çözme çabası içinde mevcut koşulları sorgularken bilimi ve toplumu birlikte özgürleştirecektir.

*Türk Düşüncesini Kavramak, İstanbul Üniversitesi'ni Anlamaktan Geçer**

Kurtuluş Kayalı

Son dönem düşünce hayatı geçmişe bir daha ve farklı bir mantıkla bakılması gereğini ortaya çıkarıyor. Bir noktaya dikkat etmek gerek. Bir mecrası itibariyle Türkiye'de Batı düşüncesi neredeyse bütünüyle hegemonyasını kurmuş vaziyette. Bu mantalite içinde geçmişe bakıldığı zaman bu hegemonyanın tarihin hiçbir döneminde bugünkü ölçüde olmadığı görülebilir. Sözü edilen hegemonyanın sorgulanması ve geçmişe bakış biçiminin bir ölçüde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ancak söz konusu hegemonyanın güçlü olması belli tarihler öncesinin önemsenmemesi nedeniyle daha bir etkin hale geliyor. Belli tarihlerden, örneğin, 2000'den, 1980'den önce ciddi düşünceler üretilmediği düşünüldüğü için hegemonyanın daha başat olduğu tarzında bir kanaat var. Bugünlerde Türk düşüncesi üzerinde biçimlendirici Batılı etkinin çok belirleyici olduğu düşünülüyor. Geçmişe yöneldiğimiz takdirde Türk düşüncesinin fark edilme ihtimali daha mümkün. Ancak bir düşünsel odak Türk düşüncesi diye bir şeyin olabileceğini kökten reddediyor. Bu reddiyenin çok eski kökleri de var. Aynı zamanda reddiye de hiçbir biçimde temellendirilmiyor.

"Türkiye'nin Toplumsal Yapısı" diye bir ders Türkiye'de ne zaman gündeme girdi? Böylesi bir süreç belki de Türkiye hakkında bir bilgilenme sürecinin, eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Sosyologlar bu konu ile pek ilgili olmadı. İlginç olan husus sosyologlar böylesi bir yönelimle pek ilgilenmediler. Aslında önemli olan husus sadece sosyologlar üzerinde durmak değil. Sosyologlar dışında entelektüeller Türkiye'nin toplumsal yapısı konusunda duyarlı olmuşlar. Bir yanı itibariyle bakınca Cahit Tanyol, Idris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu ve birkaç yıl sonra Baykan Sezer meselenin ruhunu çö-

* Bu yazı ilk defa *Kılavuz*, Sayı: 46, Haziran 2007 içinde yayımlanmıştır.

zümlemeye çalışmışlar. Tabii bir de bunların hepsini etkileyen bir romancı-düşünür Kemal Tahir. Bu dört akademisyene bakıldığı zaman hepsinin İstanbul Üniversitesi'nden olmasının bütünüyle tesadüfi olmadığını düşünmek gerekmektedir. Bunların yanında, bununla birlikte Marksizmle bağlantıları olan akademisyenler içinde ATÜT eksenli tezlerin Ankara Üniversitesi'nde yankı bulmazken İstanbul Üniversitesi'nde yankı bulması önemli görünmelidir. Bu yankının hem İktisat bölümünde hem de Sosyoloji bölümünde olması önemlidir. Sosyoloji bölümünde Muzaffer Sencer de erken sayılabilecek bir tarih kesitinde aynı doğrultuda bir metin yazmış, o metinde de o dönemdeki Osmanlı üzerine görüş belirleyen entelektüellerin düşüncelerinin bir envanterini çıkarmıştır. Aslında üzerinde odaklaşılan konu tek yönlü olmayıp Osmanlı toplumsal yapısına ve tarihe dairdir. Aslında olayın bir başka boyutu daha bulunmaktadır.

Tarih alanında da İstanbul Üniversitesi önemli farklılıklar arz etmektedir. Bir kez İstanbul Üniversitesi'nde Zeki Velidi Togan gibi önemli bir tarihçi bulunmaktadır. *Tarihte Usûl* gibi bir metin daha sonraki dönemlerde de yazılmamıştır. Aslında genel anlamda öbür unsurları bakımından da İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü itibariyle Ankara Üniversitesi'ne göre tarihin teorik meselelerine daha fazla vakıf gibi görünmektedir. Bir anlamda Salih Özbaran'ın tarih eğitimi üzerine odaklaşmasının bir ölçüde arkasında da dönemlendirme konusunda hassas olan İbrahim Kafesoğlu'nun bulunması tesadüfi değildir. Tabii Salih Özbaran onun yaklaşım tarzını aşmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde meselenin teorik boyutu çok daha belirgin olarak vardır. Tarih konusundaki bütünsel yaklaşımlar telaffuz edilip tartışılmıştır. Bunların dışında zaten *Tarihte Usûl* metni bile döneminin özellikleri ötesinde işlevsel anlamda etkili görünmektedir. Selçuklu konusunun somut bir sorun etrafında tartışılması bile meselenin daha gelişkin bir düzlemde sorgulandığının göstergesidir. Togan'ın yaklaşımı değişik coğrafyaların getirdiği birikimin sonucu olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda İstanbul Üniversitesi'nin birikimi olarak değerlendirilmelidir. Aslında konunun bir başka boyutu da genelde Osmanlı değerlendirmelerinde, Osmanlı çalışmalarında kendini hissettirmektedir. Osmanlı'nın belki de en kapsayıcı bir şekilde değerlendirildiği metin olarak Ömer Lütfi Barkan'ın metinleri kalmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın daha ilk dönemlerinde, 1940'lı yıllarda yayımladığı Osmanlı toprak düzeni üzerine metin, kapsayıcı bir metin olarak ortadadır. Belki de daha ilk dönemlerde Osmanlı'yı kapsayıcı bir değerlendirme söz konusudur. Daha sonraki dönemde sonradan tarihe yönelenler, karşılaştırmalı tarih yapmayı deneyenler Ömer Lütfi Barkan konusunda, onun yazdıkları konusunda eleştirel düşünce belirtmektedirler. Aynı çerçevede değerlendirme konusunda belki de karşılaştırılabilecek kişi/akademisyen Halil İnalcık'tır. Halil İnalcık'ın özellikle ilk dönemindeki çalışmalarının daha az bütünsel yorumlar içeren metinler olduğunu söylemek gerekecektir. O dönemde, 1960'lı yıllar da dahil olmak üzere Ömer Lütfi Barkan'ın metinlerinde genellemeler daha belirgin olarak vardır. Aslında 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde yapılan bir iktisat kongresinde Osmanlı toplumsal yapısı üzerine konuşma yapmak üzere Ömer Lütfi Barkan çağrılmıştır. Zaten onun önemsenmesinin en güzel göstergelerinden bir başkası da

Ömer Lütfi Barkan'ın *Bütün Eserleri: Toprak Meselesi* başlığı altında eserlerinin Gözlem Yayınları tarafından basılmaya başlamasıdır. Burada önemli olan nokta Halil İnalcık'ın o dönemdeki metinlerinin Türkiye'de henüz fazla önemsenmemesidir. O dönem sınırlılığı çerçevesinde düşünüldüğü zaman Barkan'ın teorik konularla daha ilgili olduğu, Annales Okulunun uzmanlarını birebir tanıdığı, temel düşünsel doğrultusunun o çerçevede gerçekleştiği yaptığı çalışmalara bakılarak söylenebilir. Daha sonraki dönemde belirecek olan Ömer Lütfi Barkan eleştirisinin o dönemde ortaya çıkması söz konusu değildir. Osmanlı toplumsal yapısı üzerinde çalışanların Ömer Lütfi Barkan'dan, onun yazılarından, kitaplarından, makalelerinden kalkarak değerlendirme yapmaları yaygın bir tutumdur. Çünkü bir Türk İktisat Tarihi yazma hevesi sosyal tarih ya da/ve de alternatif tarih yazma saplantısına daha henüz dönüşmemiştir.

Bu aşamada dikkat çeken nokta sosyologların, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki sosyologların toplum araştırmalarında tarihsel boyutu özellikle vurgulamalarıdır. Bu durumun daha sonraki dönemde çok daha kapsamlı bir şekilde gerçekleşmesine karşın ilk aşamada bile önemli belirtileri vardır. Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken'in köklü tahlillerinin ötesinde özellikle Cahit Tanyol'un yazdıklarında fazlasıyla savruk olsa da tarih çok merkezi bir yer tutmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de bir ölçüde interdisipliner mahiyette çalışmalar yapması ve üzerinde Yahya Kemal'in belirgin bir etkisinin olmasıdır. Bir başka noktaya daha dikkat etmek gerekmektedir. O da Türkiye'de toplumsal sorunlara ilginin yoğunlaştığı ilk dönemde de tarih birikiminin hissedilmesi ve bu çerçevede Prens Sabahattin'in ve Mehmet Ali Şevki'nin kitaplarının yayımlanmasıdır. Sözü edilen tarih etkisinin en belirgin göstergelerinden bir başkası da örneğin çok daha sonraki dönemde sosyal bilimler alanında önemsenecek olan Tarık Zafer Tunaya'nın metinlerinin etkisinin kendisini Sosyoloji Bölümü üzerinde ve bu arada özellikle Muzaffer Sencer'in *Dinin Türk Toplumu Üzerinde Etkileri* kitabı üzerinde hissettirmesidir. Daha o dönemde Türkiye'nin görünür sosyal bilimcileri Tarık Zafer Tunaya'nın paltosundan çıktıklarının farkında değillerdir, ya da henüz çıkmamışlardır. En azından yaygın etkileri olanları. Burada önemli noktalardan biri de Tarık Zafer Tunaya'nın siyaset ilmi serisinden çıkan kitaplarının Meşrutiyet üzerinde odaklaşan kitaplar olmasıdır. O dönemde yaygın sayılabilecek bir şekilde dikkat çekmese de 1908 devrimi ve dönemi temel bir inceleme konusu olmuştur. Bu anlamda Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler* kitabı klasik bir kitap olarak tezahür etmiştir. Bu kitabı da dahil olmak üzere Tarık Zafer'in kitapları o dönemde en çok Muzaffer Sencer üzerinde olmak üzere İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde etkili olmuştur. Bu kitabın *Düzenin Yabancılaşması* üzerine etkilerine de dikkat etmek gerekmektedir. En ilgisiz gibi görünse de, örneğin olaylarla birlikte anılsa da Oya Sencer'in temel çalışmalarından birinin, *Türkiye'de işçi Sınıfının Doğuşu* kitabının da tarihsel boyutu belirgin olarak vardır. Bunun yanında, bununla beraber Cemil Meriç'in etkisi olsa da Ümit Meriç'in Ahmed Cevdet Paşa üzerine yaptığı doktora tezi meseleyi Osmanlı üzerine odaklaştırmaktadır. Bu dönemde Ankara'daki değişik üniversitedeki sosyologların hiçbirinin Osmanlı'ya dair neredeyse hiç-

bir metni yoktur. Ankara Üniversitesi'nin Osmanlı'ya yönelimi Amerika eksenli olarak gerçekleşmiştir. Hatta belki bu tezin de etkisiyle Cahit Tanyol Türkiye'de sosyolojinin gelişiminin merkezine Ahmed Cevdet Paşa'yı yerleştirmiştir. Hatta çalışmaları bambaşka bir mecrada seyretse de Nurettin Şâzi Kösemihal *Türkiye'nin Düzeni* kitabı üzerine bir eleştiri metni kaleme almıştır. Çalışmalarının merkezine Osmanlı'yı yerleştiren Kemal Tahir de belki de en fazla olarak İstanbul sosyoloji hocaları Cahit Tanyol ve Baykan Sezer'i etkilemiştir. Nitekim Baykan Sezer de tarih-sosyoloji ilişkileri bağlamında en gerçekçi ve en detaylı değerlendirmeleri yapmıştır. Vaktiyle yayımlanmış ve halen *Sosyoloji Yıllığı*'nda yayımlanan metinleriyle Baykan Sezer tarih konusunu derinlikli bir şekilde değerlendirmektedir. Onun Türkiye'deki üniversitelerin çoğuna yayılan çok homojen olmayan etkileri Türk sosyoloji literatürünün merkezi yerlerinden birine Baykan Sezer'in dağınık damgasını yerleştirmiştir.

Dolayısıyla İstanbul Sosyoloji'nin çalışmalarının tarihsel boyutunun kısa bir hikâyesi pekâlâ bir kitap oluşturabilir. Cahit Tanyol'un bir zamanlar yazmayı tasarladığı özgün biçimlenişi içinde Türk sosyalizmini anlatacak kitabı da İstanbul Sosyoloji'nin doğrultusuna uygun görünmektedir. Dolayısıyla sosyalizm eksenli çalışmalarda da Ankara Üniversitesi'nin aksine İstanbul Sosyoloji özgün bir çizginin göstergesidir.

Yukarıda aktarılanları tekrar pahasına İstanbul Üniversitesi'nin farklı yönlerini ortaya çıkaracak eğilimlerinden biri Anayasa hukukçularının meselenin tarihsel boyutu üzerinde daha yoğun olarak durmalarıdır. Ve bu meyanda Ali Fuad Başgil ve Hüseyin Naili Kubalı'nın yazdıklarının boyutu, tarihsel boyutu da bu nedenle farklıdır. Konunun anlaşılması bakımından sözü edilen anayasacıların tarihsel boyut dışında konuyu farklı işledikleri görülmektedir. Nitekim bunların mevcut durumu farklı işlemeleri belki de tarihle yoğun ilgilerinden kaynaklanmaktadır. Bu tarihsel çerçevede meseleyi yorumlama denemesi başka alanlara da sirayet etmiş görünmektedir. Bu sirayet etme durumunu *Garplılaşmanın Neresindeyiz* metninde de, Mümtaz Turhan'ın 1958 yılında yayımlanan bu kitabında da görmek mümkündür. Meselenin anlaşılması bakımından Mümtaz Turhan'ın konuyu Tanzimat'a kadar götürdüğü ve altı ayrı dönemde Türkiye'de Batılılaşma konusunu incelediği görülmektedir. Bu durumun İstanbul dışındaki üniversitelerde, ki o zamanlar sadece Ankara Üniversitesi vardır, söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçeveden değerlendirildiği zaman İstanbul Üniversitesi'nde konunun daha erken döneme götürülebildiği, Ortaçağların bile incelenmeye kalkıldığı görülür. Bunun somut görüntüsü, somut göstergesi Sabri Ülgener'in 1950'li yılların başlarında yazdığı metinlerde vardır. Ondan öte, onun kitaplarında Max Weber düşünceleri de dahil olmak üzere kültür eksenli yaklaşımların etkileri vardır. Ve din, İslam bağlamında da en bilimsel bir şekilde Sabri Ülgener'in metinlerinde işlenmiştir. 1980'li yıllardaki etki de daha sığ bir biçimde Şerif Mardin dolayısıyla olmuştur. Hatta bunun ötesinde edebiyat kürsülerinde bile gerçekleşemeyen edebiyat sosyolojisinin en âlâsı Sabri Ülgener'in metinlerinde bulunmaktadır. Tarihsel mahiyetteki çalışmalarının yanına bir de kültür boyutu ka-

tılmış olmaktadır. Bir başka deyişle söylemek gerekirse işin kültür boyutu da başka unsurlarla tamamlanıp zenginleşmiş olmaktadır. Hiçbir biçimde konunun küçümsenecek bir boyutu yoktur. Ahmet Hamdi Tanpınar yanında Mehmet Kaplan'ın yapıtları edebi tahliller yanında kültür araştırmalarının yoğun olduğunu göstermektedir. Mehmet Kaplan'ın temel yönelimini de Cumhuriyet dönemi fikir hayatı üzerine çalışmalarından soyutlayarak değerlendirmenin mantığı yok gibidir.

Sonuç olarak yaklaşım itibariyle güncelin yoğun etkisi dışında şekillenen İstanbul Üniversitesi'ndeki akademik çalışmalar önemsenmesi gereken farklı özellikler taşımaktadır. Nitekim fazla dikkat çekmemesinin, çalışmalarının etkin olmamasının, etkisinin örtük olmasının nedenlerini elbette burada aramak lazımdır. Güncelliğin yoğun etkisinin dışında gelişmesi düşüncelerin tarih boyutunun da bariz bir şekilde oluşmasını sağlamış görünmektedir. Bir de sorunun üzerine kültür boyutunun oturması İstanbul Üniversitesi'nin akademik üretimlerinin sosyal gerçekliklerimize vakıf olduğunun doğru bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. İstanbul Üniversitesi'ni temel alan ve bir biçimde 1930'lu yıllarda Burhan Asaf Belge tarafından yazılan "Arkada Kalan Darülfünun" gibi bir metnin kaleme alınmasını gerektiren şartlar bütünüyle mevcuttur. Aslında İstanbul Üniversitesi'ni temel alan ve karşılaştırmalı mahiyette çalışan metinlerin Türk entelektüel hayatının bilinmezliklerini bir miktar daha uyandıracağı, açığa çıkaracağı düşünülmelidir. Bu doğrultudaki gayret Türk düşüncesinin daha bir aydınlık kazanmasının yolunu açacaktır. Tabii Batılı düşüncelerin baskınlığı, başatlığı ve bunun son dönemde bariz olarak artması Türk düşüncesinde özgün biçimlenişler üzerine araştırmalara ket vurmakta, bunun önünü tıkamaktadır. Türk düşüncesinin özgünlüğü üzerine vurgular fazlalaştıkça insanların İstanbul Üniversitesi'nin sağladığı açılımlar konusundaki araştırma hevesi artacaktır. Bu durum da Türk düşüncesinin zenginliğini, Türk düşüncesinin derinliğini daha bir ortaya çıkaracaktır.

Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli[*]

Ertan Eğribel

Kemal Tahir çok yönlü bir yazar. Ancak kendisinin de belirttiği gibi öncelikle romancıdır. Kemal Tahir görece olarak kısa denebilecek hayatında çok şey biriktirdi. Ardından bıraktıkları sistemli düşünme, birikim, çalışma ve disiplinin ürünüdür. Öldüğünde arkasında hayatını kazanmak için takma adlarla yazdığı tefrika romanlar, çeviriler, adıyla yayınlanmış onlarca roman, gündemi belirleyen çeşitli tartışmalar, toplantılar, bitmemiş roman çalışmaları, tarih notları ve Türk halkına duyduğu derin güven ve saygı vardı. Kitaplarının yayın tarihleriyle yazılış tarihleri aynı değildir. Ama yazdıklarıyla kendi yatağında akan bir nehir gibiydi. Kimi zaman hırçın, kimi zaman uysal. Kimi zaman köprünün üzerinden, kimi zaman yatağını derinleştirerek köprünün altından. Ama hep kendi gibi. Derin ve geniş. Hayranlıkla veya kızgınlıkla ama her seferinde okundu. Yazdıkları gibi, yazacakları da merakla beklendi. Sırasıyla: *Göl İnsanları* 1940-41'de, *Sağırdere* 1950'de, *Esir Şehrin İnsanları* 1952-53'de gazetede tefrika edilir. 1955 yılında 6-7 Eylül olayları bahane edilerek "komünist" olduğu için, ne olur olmaz diye yeniden tutuklandı, altı ay Harbiye'de keyfi olarak mahpus kaldı. Aynı yıl *Sağırdere* romanı ilk defa kendi adıyla yayınlandı. Ardından diğer Kemal Tahir romanları geldi. *Esir Şehrin İnsanları* (1956), *Körduman* (1957), *Rahmet Yolları Kesti* (1957), *Yedi Çınar Yaylası* (1958), *Köyün Kamburu* (1959). 1959 yılında *Dost* dergisinin düzenlediği soruşturmada yılın en iyi romancısı olarak seçildi. Pazar Postası'nın düzenlediği Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın, Orhan Kemal ve Kemal Tahir'in katıldığı açık oturum *Beş Romancı Tartışıyor* adıyla yayınlandı.[1] 1960'larda artık Kemal Tahir tek ba-

---

[*] 22 Nisan 2008'de Eminönü Belediyesi Küçükayasofya NFK Kültür Merkezi'nde Kemal Tahir'i Anma Günü çerçevesinde yapılan konuşmanın metnidir.

[1] Kemal Tahir'in hayatı ve eserleriyle ilgili kronolojik bilgiler için özellikle Naci Çelik Berksoy'un "Kemal Tahir İçin Bir Biyografi Çalışması"ndan faydalanılmıştır. *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2003. Bu bilgilerin yeniden kurgusu ve yorumu bize aittir.

şına kendisiyle tanımlanacak bir romancı ve düşünürdür. 1960'lar Kemal Tahir gerçeğiyle dolu dolu geçer.

Kemal Tahir bir yazarımızın dediği gibi Anadolu-Türk romanının kurucusudur. Kemal Tahir bütün hayatı boyunca tek bir romanı yazdı. Romanlarının bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlayan, Anadolu Türk toplum ve tarihinin serüvenidir. Bu tarihi romanlaştırmaktan başka bir şeydir. Hatta yaygın anlamıyla "tarihi roman" yazmaktan başka bir şeydir. "Türk İnsanı imparatorluk kurmuş, yüzyıllar boyu geliştirip yaşatmış bir topluluğun parçasıdır. Aslında önemli olan toplumun geçirdiği değişiklikler değil, bu değişikliklerin ulaştığı doruklar, bu dorukların milli tarihte ve dünya tarihindeki yeridir." Kemal Tahir "Imparatorluk kurma gücüne sahip Türk insanının geleceği kurtaracak cevherini, bu cevherin tarih boyunca taşıdığı insancıl birikimi, bu birikimin gelecekte işe yarar yönünü" bulup açıklamaya çalıştı.[2] Bütün okuması ve yazması bu yöndedir. Bunu romancı olarak, roman anlayışı gereği yaptı. Bu açıdan Kemal Tahir romanları hangi konu ve sorunu ele alırsa alsın sistemli bir düşünce yönteminin ürünüdür. Gündelik görüntünün ardındaki tarihsel gerçeğe dayanır. Diğer bir deyişle Kemal Tahir Türk toplum ve tarihinin bugüne yansıyan temel dinamiğiyle ilgilidir. Anadolu Türk toplumunun çeşitli dönemlerinde gösterdiği özelliklerden bugünümüz ve geleceğimizin sorunlarının çözümüne sağlam dayanaklar bulmak amacındadır. Bu çözüm Anadolu insanının özelliklerini (Kemal Tahir'in deyişiyle "Türk toplumunun cevheri/dehası") yabancı genellemelerle, şemalarla açıklamaya çalışılarak bulunamaz. Bu nedenle Kemal Tahir hiçbir hazır fikre, içi boş laflara, kalıplara, tabulara sığınmadı, bu tür anlayışa karşı çıktı. Türk toplumunun özelliklerini Türk toplum tarihinin gerçeklikleriyle, çelişki ve çatışmalarıyla açıkladı. Bu çelişki ve çatışmalar sorunları aşmanın, ileriye doğru atılım yapmanın da yoludur. "Gerçeklikten kaçma ile kaytarmacılık birdir." Bu söz onun sadece mevcut koşullara karşı direncinin değil, her durumda ve her keresinde gerçekçilikte ısrarının da özetidir. Bu nedenle Kemal Tahir Türkiye'de "fikir namusu" denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olarak gösterilecektir. Kemal Tahir ilk romanından başlayarak romanlarını birbirini etkileyerek geliştiren ve genişleten bir plan içinde yürütmüştür.[3] Osmanlı'nın kuruluşundan Batıcılaşmaya, işgal İstanbul'undan İttihatçılara, eşkıyalıktan köy enstitülerine kadar uzanan bu olaylar dizisi toplum olarak sahip çıkmamız gereken özelliklerimizi ve yanılgılarımızı değerlendirmemizi sağlar. Çeşitli olaylar ve sorunların temelinde Doğu ile Batı'nın tarihsel hesaplaşması sürmektedir. Bu temel çatışma çerçevesinde yapılan siyasi seçimlere bağlı olarak toplumun ve kişinin dramı ortaya çıkar. Kemal Tahir değişen şartların öne çıkardığı insan/toplum dramını, çözülüş ve bocalamala-

---

2 Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat*, Cilt: 4, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 41.

3 Kemal Tahir'in romanlarından yola çıkarak, Kemal Tahir'in Türk toplum ve tarihinin sistematik bir biçimde ele aldığını gösteren bir tablo için bkz. Özlem Fedai, "Türk Romanında ve Düşüncesinde Bir Erdem Timsali Olarak Kemal Tahir", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 307.

rını verir. Toplum koşulları ve dramı yeni bir sorgulamayla birlikte romanın kahramanlarını da değiştirir. Esas olan temel değişme yönüdür. Bu değişim mevcut görüşleri tartışmaya, farklı söz söylemeye izin verir. Bu yazma serüveni ve yöntemi edebiyat dışı araştırmaları da gerekli kılar, Kemal Tahir'in toplum ve tarih görüşünü öne çıkarır. Kemal Tahir Türkiye'nin toplum tarihini o güne kadar getirilmiş açıklama ve değerlendirmelerin dışına çıkarak ele almıştır. Romancılığı ile düşünür kimliği birbirinden bağımsız değildir. Her iki yönde de mevcut düşünce kalıplarının ve serüveninin dışında bağımsız bir yol izlenmiştir. Kemal Tahir'in Türk romanına ve toplum düşüncemize katkısı XX. yüzyılda Doğu ile kesilen veya Batıcılaşmayla yolu değiştirilen ilişkilerimizi yeniden kurmasıdır. Türk toplum tarihine duyduğu ilgi bu nedenledir. Bir romanında dediği gibi "toplumların yolu günümüzde değil, tarihlerinde kesilmektedir." Türk toplumunun günümüz açmazları ve bocalamaları bu nedenledir. Kemal Tahir'in mevcut düşünce kalıpların ve serüveninin dışında kalmasına bu açıdan bakmak gerekir.

Kemal Tahir yazın hayatının daha başlangıcında resmi görüşe karşıt, sosyalist bir yazardır. Resmi görüşe muhalefet ettiği için, komünistlik suçlamasıyla 1938-1950 yılları arasında ve 1955 yılında (altı ay) haksız ve keyfi olarak hapiste yattı. Bu mahkemelerin ve iddiaların ciddiliğini bugün savunan yoktur. Bunu dert etmedi. Ne yaptığı işe küstü, ne de devlete. Üç gün tutuklu kalanlar hapishane anılarını yazıp bundan kendi adlarına ömür boyu pay çıkarmaya çalıştıkları bir ortamda Kemal Tahir mağdur edilmesinden yararlanmaya çalışmadı. Hapishanede yatmış olmasını hiçbir biçimde gündeme getirmedi. Önce romancı olarak gündeme geldi. Kemal Tahir'in 1950'li yıllarda yayınladığı romanlar sanat ve sosyalist çevrelerde övgüyle karşılanmıştır.[4] Ancak bu durum 1950'lerin sonu itibariyle değişmeye başlayacaktır. İlk belirgin ayrışma özellikle Kemal Tahir ve dönemin diğer romancıları arasındadır. 1959 yılında *Pazar Postası*'nın düzenlediği Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın, Orhan Kemal ve Kemal Tahir'in katıldığı açık oturum *Beş Romancı Tartışıyor* adıyla yayınlanır. Kemal Tahir roman geleneği ve romanın temel sorunlarının üzerinde daha başlangıçtan beri önemle durmuştur. Bu tartışmada döneminin romancıları ve aydınlarından roman ve toplum gerçeği ve sorunlarıyla ilgili tavrının farklılığı bütün açıklığıyla ortaya çıkar. Kemal Tahir bu tartışmada dönemin geçerli açıklamalarını, köy ve şehir romanı ayrımını yapay bularak, romancının esas meselesinin çeşitli olaylar içinde değişmeyen, topluma kimliğini veren "Anadolu Türk toplum ruhu"nu veya "Anadolu insanının dehasını" ortaya koymak olduğunu belirtir. Türk romanın gelişme yönü de bu noktadadır. Türk toplumunun gücünü günümüz ilişkileri dinamiğinin bir parçası olarak ele almış, belli bir tarih anlayışıyla bu bağlantıyı kurmuştur. Kemal Tahir tarihimizi sorunlarımız üzerinde etkide bulunacak biçimde güncelleştirerek, işe yarar hale getirmeye çalışmıştır. Bunun için hataya düşmekten de kork-

[4] İlk romanlarını yayınlamaya başladığı 1955 yılı sonrasında, Nazım Hikmet ansızın Kemal Tahir'den lehinde veya aleyhinde söz etmez olmuştur.

mamak gerektiğini belirtir. Çünkü bu konuda romancıya yardımcı olacak açıklamaların, hazırlıkların evvelden gelmediğini, gerekli çalışmaların sosyologlarımızın, tarihçilerimizin ortaya koymuş olmamasının romancıyı zorunlu olarak bir tarihçi, sosyolog gibi çalışmalara ittiğinden söz eder. Bu bir anlamda Kemal Tahir'in çalışma yönteminin de açıklanışıdır. *Pazar Postası* dergisinde (1959 yılının sonlarında) ve *Yeni Ufuklar* dergisinde (1961 Şubat-Mart) "Romancının Not Defterinden" başlığı altında yayınladığı notlar bu yönde bir çabanın bir ürünüdür. Kemal Tahir yaşamı boyunca romancılığına destek olacak biçimde "Tarih Notları" olarak" anılan bu notları tutarak düşüncesini geliştirmiştir.

Kemal Tahir'in tarih anlayışı ve tarihten günümüz sorunları üzerinde etkili olmak üzere faydalanmak isteyişi dönemin geçerli kalıplarının dışındadır. Bu dönem farklı özellikleriyle de geçmişten farklıdır. Türkiye'de Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Doğu ile ilişkilerimiz kesilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünyada yerimiz ve rolümüz değişince Doğulu özelliklerimiz yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu yine Osmanlı'ya karşıt bir gündeme gelmedir. Geçmişte Batı'yla uyuşmaz ve karşıt görülen Doğu kimlik özelliklerimiz Batı ile kurduğumuz yeni ilişkilere uyumlu olarak tanımlanmıştır. Türkçülük ve İslamcılık yeni dönemde anti-Sovyetçiliğin veya anti-Marxismin dışına çıkmamıştır. Marxism ise toplum ve tarihimizin özellik ve zenginliğini bir yana itmiştir. Toplumdaki iç çelişkilerin bir baskıya yol açmaması bir yana, Doğu'ya doğru bir ilgi ve yöneliş amaçlamayınca Türkiye'de sosyalizmin toplumla bir ilişkisi de kalmamıştır. Türkiye'de bu farklı siyasi düşünce akımlarının ve kadroların birbirine karşıtlığı Batı ile kurulmak istenen ilişkiler konusunda anlaşmazlıktır. Bu siyasi düşünce akımları toplum olarak sorunlarımızın çözümlenmesi yerine II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni koşullar doğrultusunda bizim Batı sisteminin iki farklı biçimine uyum sağlamamızı amaçlamışlardır. Diğer deyişle mevcut Batı dünya egemenliğine karşıt bir özellik taşımamışlar, iki kutuplu dünya dengesine uyumlu dış-siyaset önerisi olmuşlardır. Batı'nın bize olan yaklaşımı da bu yönde olmuştur. Türkiye'de tartışmalar takım anlayışının ve karşıtlığın dışına çıkmamıştır. Hatta genellikle önce takıma/cemaate dahil olunup daha sonra dünya görüşü seçilmiştir. Türkiye'de toplum düşüncesinin siyasete aşırı bağımlılığından da bu anlaşılmalıdır. Siyasette/toplum düşüncesinde ilkeler yerine "ahbap-çavuş" ilişkileri önemli olmuştur. Bu durum kolay takım veya dünya görüşü değişikliğinin de nedenidir. Siyasete ve toplum düşüncesine güvensizliğin bir nedeni de budur. Bu durumda kimi zaman bireysel çıkışlar veya bireysel düzeyde düşüncenin ve siyasetin bağımsızlığını ve onurunu savunmak önemli olmuştur. Kemal Tahir romanlarına ve düşüncesine olan ilgi ve tepki bu tavrın dışında değildir. Kemal Tahir sadece bir romancı olarak kalmamış, düşünür ve sosyalist kimliği de en az romancı kimliği kadar ilgi çekmiştir.

Kemal Tahir romanları ve düşüncesi üzerinde değişik yorumlar ve farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değişik yorum ve değerlendirmelerin önemli olan bir yönü Kemal Tahir'in görüşlerini benimseme/benimsememenin ötesinde, temsil ettikleri belli görüşler, inançlar doğrultusunda o'nu belli bir yere oturtmada (sağcı-solcu, ilerici-gerici,

İslamcı-laik, milliyetçi-sosyalist gibi) çektikleri güçlüktür. Burada ortaya çıkan zorluk Kemal Tahir'i belli bir takımın adamı olarak değerlendirme konusundadır. Bu açıdan Türkiye'de belli görüşlerin sözcülüğüne soyunan kesimlerin Kemal Tahir karşı tavırları ortak olmadığı gibi, kendi içlerinde de belli bir mutabakat sağladıkları söylenemez. Aynı kesimler içinde bile Kemal Tahir'in romancı, düşünür kimliğine karşı büyük bir hayranlık duyulduğu gibi, tersine değerlendirmelerle, hakaretlerle de karşılaşılmaktadır. Türkiye'de Batı düşünce biçimleri çerçevesinde Kemal Tahir konusunda verili ölçütlere dayalı değerlendirmenin yapılamaması Kemal Tahir romanları ve düşüncesinin gücünden ve genişliğinden gelmektedir. Diğer deyişle Kemal Tahir'in bu değerlendirmelerin kaynağı olan Batı düşünce biçimini ve kalıplarını aşmış olması verili ölçütlere dayalı değerlendirme yapmayı engellemektedir. Kemal Tahir'i tanıyanların bir gözlemi var. Kemal Tahir'in evinde "başka yerlerde bir araya gelmeleri mümkün olmayan çeşitli kökenden insanların, zaman zaman birbirlerinin varlıklarını yadırgayarak bir araya geldikleri"nden söz edilir. Bu, Kemal Tahir'in hoşgörüsünün yanında, dünya görüşünün genişliğini göstermektedir. Bu nedenle farklı düşüncede olan ve kendilerini Türkçü, İslamcı, sosyalist olarak tanımlayan kişiler Kemal Tahir'in açıklamalarındaki özgünlük yanında, toplum adına söz söyleme çabasından, yerlilikten etkilenmişlerdir. Türkçü, İslamcı veya sosyalizm konusunda bağlandıkları akımların darlığını en azından Kemal Tahir'in şahsında sorgulamışlardır.

Türkiye'de Türkçülük, İslamcılık, sosyalizm adına getirilen değişiklik önerileri Batı kaynaklı olmuş ve Batı doğrultusunda topluma yapı değişikliği önermenin ötesine geçmemiştir. Diğer deyişle tartışmalar/farklılıklar takımlar arasında "kapı önü" çekişmesinin ötesine gitmemiştir. Takımdan olmak, toplumlar arası ilişkilerdeki değişikliklere bağlı olarak toplu olarak belli görüşlerin değiştirilmesini veya toplu olarak belli görüşlerin savunulmasını da getirmiştir. Hatta Türkçü, İslamcı, sosyalist olmak için bu görüşleri savunmak ve bu görüşlerle ilişki kurmak da önemli değildir, takımdan olmak yeterlidir. Gerektiğinde takım değiştirmekle görüş de değiştirilmiş olmaktadır. Bu nedenle Türkçülük, İslamcılık, sosyalizm anlayışları kalıp biçimini almıştır. Bu kalıplar dışında düşünmek/tartışmak hoş karşılanmamıştır. Bu kalıpların eleştirisi ancak Batı'dan alınan yeni kalıplara dayalı olarak yapılmıştır. Toplumun sorunlarının çözümlenmesini değil Batı ile yeni ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle düşüncenin ve takımların dayandığı zemin kaygandır. Türkçülüğü, İslamcılığı, sosyalizmi değişik koşullarda Batı'da farklı merkezlere dayamak mümkündür. Bu nedenle takım ve görüş değişikliği de normal karşılanmaktadır. Bu kısır çerçeve içinde çeşitli akımlar toplum ve tarihimizin özellik ve zenginliğini bir yama biçiminde kendi görüşlerini ve konumlarını meşrulaştırmak için kullanmışlardır. Türkçülük, İslamcılık, sosyalizm akımları Batı düzenine katılmada bir çözüm reçetesi olmanın ötesine gitmemiştir. Bu durum tartışmaların, araştırmaların önüne geçmiş, önerilen açıklamaların belli kalıp biçiminde donmasına yol açmıştır. Kemal Tahir'in kalıplara karşı olmasını bu açıdan anlamak gerekir. Kemal Tahir yanlısı veya karşıtı olsun çeşitli kesimlerin Kemal Tahir hakkında ilk değerlendirmeleri o'nun ka-

lıpların dışında kaldığı biçimindedir. Bundan anlaşılması gereken Kemal Tahir'in sadece Türkçü, İslamcı, sosyalist kalıpları reddetmesi değil, tarihimize eğilme zorunluluğu ve sorumluluğu duymasıdır. Kalıpları reddetmek kendi başına anlamlı değildir. Hatta kalıpları reddetmek adına kimi zaman yeni kalıplar meşrulaştırılmakta, tartışılmadan eski kalıpların yerine konulmaktadır. Kemal Tahir'in şüpheciliği boşuna değildir. Ancak bu şüphecilik toplum düşüncesinin ve tarihin ilerlemesine yönelik bir şüphecilik değildir. Toplumlar arası ilişkiler ve farklılaşmalar çerçevesinde yeni bir çözüm anlayışına dayanak olacak biçimdedir. Kemal Tahir'in tasası Türklüğü, İslamiyet'i, sosyalizmi çürütmek değil, mevcut Türkçü, İslamcı, sosyalist açıklamalarla hesaplaşmak ve onları aşmaktır. Bu nedenle diğer akımların savunucuları kendilerini "yerli"likle tanımlamazken, Kemal Tahir yerliliğin savunucusu olmuştur. Türklüğün, İslamiyet'in ve sosyalizmin gerçek savunucusu Kemal Tahir'dir. Kemal Tahir'e bir suçlama olarak yöneltilen "Osmanlı komünisti" adlandırması o'nun kalıplar dışında kaldığının da bir tür göstergesidir. Kemal Tahir'in yerliliği Türk toplum ve tarihine, Doğu'ya bağlı bir yerliliktir. Mevcut dünya egemenlik düzenine ve kalıplara uyumlu değildir. Bu nedenle verili Türkçü, İslamcı, sosyalist jargonun ve takımların dışında kalmaktadır. Ancak bu dışta kalmaya/dışlanmaya rağmen Kemal Tahir kendi yolunu kendi açmıştır. Herhangi bir takıma yaranma/yamanma çabası da söz konusu olmamıştır. Buna karşılık Kemal Tahir'in görüşlerinin bağımsız gücünden şu veya bu yönde belli etkilenmeler vardır. En azından Kemal Tahir'e ilgisiz kalmak mümkün olmamaktadır. Bunu, Kemal Tahir ile ilgili toplantılarda görmek mümkün olduğu gibi, Kemal Tahir ile ilgili olarak yapılan çeşitli tanıtım filmlerinde de görmek mümkündür. Kemal Tahir romanları ve düşüncesi hakkındaki yazılar, dosyalar, çeşitli toplantılar en azından birbiriyle karşıt olan kesimleri bir konuda bir araya getirmesi, kendi görüşlerini sınamaları ve ortak bir tartışma platformu oluşturmaları açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bir başka konuda bir araya gelemeyecek kişiler Kemal Tahir konusunda, bir ortamda bir araya gelebilmektedirler. Ancak yine de bu kesimlerin bağlandıkları takımlar veya temsilcisi, sözcüsü oldukları görüşler nedeniyle Kemal Tahir'e karşı tereddüdünü, olumsuz, dışlayıcı tavrını saptamak mümkündür.[5]

Kemal Tahir erken denebilecek bir dönemde, 1950'lerden başından itibaren resmi ideolojiden/tarih anlayışından ve onun sosyalist yorumundan kopmuştur. Halkın çıkarına, Batıcılaşma karşıtı bir tarih anlayışının ve sosyalizmin savunucusu olmuştur. Kendi adıyla yayınlanan ilk romanlarında (*Esir Şehrin İnsanları, Köyün Kamburu, Yedi Çınar Yaylası* ve *Rahmet Yolları Kesti*) devletin Batıcılaşma siyasi seçimine bağlı olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e düzendeki değişiklikleri ele alırken, bu değişikliklerin ortaya çıkardığı toplumsal çürüme ve bozulmaya, mülkiyet ilişkilerine dikkat çeker. Bu değişme

---

[5] 1980 sonrasında bir tür "ideolojisizlikten", "tutarsızlıktan" kaynaklanan ve bunu bilimin/dünya görüşünün gereği gibi sunulan bir ortamda geçmişte farklı konumda değerlendirilen çeşitli yazarlar hakkında "keşifler" yapılmış, çeşitli konular hakkında "ortak" belli değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu durum ile Kemal Tahir ile ilgili [illegible]

içinde toprak ağalığı ile eşkıyalık arasındaki kurduğu bağlantıyla, Yaşar Kemal'in *İnce Mehmet* romanıyla yaygınlık kazanan, eşkıyayı düzene/devlete başkaldırının bir sembolü haline getiren sosyalizm anlayışıyla da ters düşer. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Kemal Tahir kendi sözünü, yöntem ve tavrını sadece romanları aracılığıyla değil çeşitli olaylar, tartışmalar, soruşturmalar aracılığıyla da doğrudan belirtmeye başlamıştır. Türk toplum ve tarihiyle ilgili kendi düşüncesini ortaya koyarak tartışmalara kendi adına müdahale etmiştir. Bu başkaları için rahatsız edici bir süreçtir. Bunun çeşitli örneklerini verebiliriz. "Softalık" konusundaki bir soruşturmada resmi görüşü savunan Batıcı aydınlar ile karşıtları arasındaki tavrın benzerliğini ortaya koyar. "Dışarıdan edinilmiş bilgileri benzetmeye, yakıştırmaya getirip kullanmak, işin kolayına kaçmak da bir çeşit softalıktır."[6] Kemal Tahir'e göre ulinci-muhafazakâr softalık ile sol-Marxist softalık aktarmacılık ve kaytarmacılık açısından benzerdir. Bu rastlantı da değildir. Batı mevcut egemenliğini sürdürme çabası içinde, Doğu ise günümüz egemen ilişkilerine bağlanma çabası içinde yaratıcılığını yitirmiştir. Yeni bir sıçrama veya aşamayı amaçlamamaktadırlar. Yeni bir sıçrama yerine mevcut egemenlik ilişkilerine katılarak pay alma çabası öne çıkmıştır. Bu durumda "softalık" (takım bağnazlığı) ortak özelliktir. Bu durum olayların sorgulanmasına, mevcut durumun sağlıklı bir biçimde tartışılmasına engel olmaktadır.' Bunun bir örneği de 27 Mayıs hareketi konusundadır. Kemal Tahir 27 Mayıs darbesini ve ardından gündeme gelen ve Türkiye'de sosyalistlerin de savunmaya koşuldukları "toprak reformu" konusunu farklı açıdan değerlendirmiştir. Daha ilk bildirisinde bütün mevcut uluslararası anlaşmalara bağlılığını ilan eden 27 Mayıs darbecilerinin ilericiliğini tartışarak, toplumsal değişme ve toprak reformu konusunu bir başka biçimde gündeme getirmiştir. Sorduğu soru konunun özüdür. "Köylerden şehirlere köylü akını var. Bunlar toprağından sökülüp atılmış vatandaşlarımızmış.. Üstlerine çeşitli açılardan ağıt yakılıyor. Devlet adamlarıyla aydınlar toprak dağıtımından laf ederken, gecekondulara kara sinekler gibi kümelenip büyük şehrin karaborsa düzeninin kirli artıklarıyla geçinen bu köylü kalabalığı toprak dağıtımı meselesiyle neden hiç ilgilenmez?"[7] Kemal Tahir hem gecekondulaşmanın, hem de toprak reformu konusunun birer bahşiş ve sadaka dağıtımından öteye geçmediğini, sol adına öne sürülen açıklamaların temelsizliğini belirtir. Halkın geleceğe doğru hiçbir atılımının olmamasını, kaytarmacılık ve kolaycılığını eleştirir. Döneminde geçerli olan "halk kuyrukçuluğu" siyasetinin cazibesine kapılmaz. Siyasetin mafyalaşmasına ve mevcut düzenden pay alma çekişmesine dönüşmesine karşı koyar. Toplumsal değişmeden toplum özelliklerimizi yitirmemiz açısından belli sonuçlar çıkarır. Kemal Tahir'in somut gerçeklikler yerine verili kalıplarla düşünmeye karşı çıkışı bu nedenledir. Toplumsal değişme düzeyinde yaygın kabul gören göç-şehirleşme-endüstrileşme-kapitalizm-sosyalizm şemasına dayalı ilerleme anlayışıyla mevcut gerçeklik arasındaki çelişki-

---

6 "Softalık" konusunda soruşturmaya verilen yanıt, *Yeni Ufuklar*, Ocak 1960.

7 "Toprak Reformu" konusunda soruşturmaya verilen yanıt, *Yeni Ufuklar*, Ekim-Kasım, 1960.

ye, geniş kesimlerin düzenden pay alma çabası içinde toplum özelliklerini yitirmesine, açmaz ve çürümeye dikkat çeker. Kemal Tahir'in darbeler, gecekondulaşma ve toplumsal değişme konusundaki saptamaları ancak günümüzde doğrulanacaktır. Kemal Tahir bu gelişmelere karşı çıkışının temelinde bu değişimin ileriye yönelik hiçbir atılıma dayanak olamayacağı görüşü vardır.

Kemal Tahir 1960 sonrası yayınladığı romanlarla Anadolu Türk toplum ve tarihinin çeşitli dönemlerini ele almıştır. Bu tarihi serüven içinde ortaya çıkan siyasi seçimler toplum içindeki çekişme ve çatışmaların da temelidir. 1960 sonrasında yayınlanan Kemal Tahir romanlarında Türkiye'de siyasi çekişme ve çatışmaların, iç hesaplaşmaların toplum yapısından veya toplumun kendi doğal gelişmesinden kaynaklanmadığı, siyasi kadroların topluma dayanmak yerine Batı'daki belli siyasi ayrımlara dayandığını göstermiştir. Kemal Tahir, Türk toplumunun tarihi serüveninde "sınıflar arası çatışmanın" olmadığını değil, bunun Batı'daki "toplum içi çekişme ve çatışmaya" benzemediğini ortaya koymuştur. Elbette Anadolu Türk toplum ve tarihinde de belli çekişme ve çatışmalar vardır. Anadolu Türk toplum tarihindeki temel değişimler, çatışmalar Doğu-Batı ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Bu ilişkiler tek yönlü değildir. Devletin siyasi seçimine bağlı olarak ortaya çıkan dünya görüşü aynı zamanda Devlet ile toplum arasındaki çekişme ve çatışmaların, uyum veya uyumsuzluğun da temelidir. Kemal Tahir bu çekişme ve çatışmayı 1960 sonrası yazdığı bir dizi romanla ifade etmeyi sürdürür. *Esir Şehrin Mahpusu* (1962), *Kelleci Mehmet* (1962), *Yorgun Savaşçı* (1965), *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), *Devlet Ana* (1967), *Kurt Kanunu* (1969), *Büyük Mal* (1970), *Yol Ayrımı* (1971) bu açıdan dönemin tartışmalarının odağına yerleşir. Kemal Tahir'in bize öğretilenleri sorgulamaya başlaması kolaycılığa, hazırcılığa alışmış kesimlerin alışkanlıklarını bozar. Kemal Tahir sadece devleti/resmi görüş savunucularını değil, kalıplarla düşünen sosyalist kesimleri de rahatsız eder. Resmi düzenin sınırları genişleyerek bu kesimler parlamenter düzene katılırlarken, onlar da bu dışlamaya kendileri açısından katılırlar. 1960 sonrası Türkiye'de sosyalistler resmi düzenin/kadroların sosyalist etiketli bir fraksiyonu haline gelmiştir. Kemal Tahir 1960'larda artık sadece resmi kadroların değil, kendilerini bir icazet verme makamı gibi gören sosyalist çevrelerin de dışlamasıyla karşılaşmıştır. Hem resmi görüşün, hem de sosyalizmin dışında değerlendirilmiştir. Kemal Tahir marjdışı görülmesine rağmen "muhalif" tavrı, muhalefetinin gerekçesi ve çerçevesi üzerinde durulmamıştır. Buna karşılık romancılığı ve sosyalistliği üzerinde kuşku uyandırılmaya çalışılmıştır. Ancak özellikle Baykan Sezer'in gayreti ve ısrarı, *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* yayınlanan Sosyoloji Yıllığı kitabıyla farklı yazarların Kemal Tahir'i bir sosyalist olarak çeşitli görüşleriyle gündeme getirmesiyle bu dışlama tavrının aşıldığını söyleyebiliriz. En azından kendilerini Türkçü, İslamcı ve sosyalist olarak tanımlayan çevrelerin görüşleri tartışmalı hale gelmiş ve ağırlıklarını kaybetmişlerdir. Nitekim artık "sağ"dan veya "sol"dan gelen olumlu-olumsuz Kemal Tahir değerlendirmeleri o'nun "Türk toplumdan yana, farklı bir sosyalizm" savunuculuğunu yaptığı kabulüyle başlamaktadır. Kemal Tahir bir romancıdır, sosyalisttir. Tartışmaların buradan başlaması bile

bir ilerlemedir! Ama eksiktir. Artık Kemal Tahir ile birlikte Baykan Sezer düşüncesinin de gündeme getirilmesi gerekir. Bu açıdan Sezgin Kızılçelik arkadaşın "Baykan Sezer, sosyolojimizin Kemal Tahir'idir" sözü önemli bir başlangıçtır. Kemal Tahir kitabında yaptığımız gibi *Baykan Sezer'e Armağan/Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* kitabında da Kemal Tahir-Baykan Sezer ilişkisini özellikle ve ısrarla vurgulamamız rastlantı değildir.[8]

Kemal Tahir sağlığında 15 roman yayınladı. Ölümü sonrasında da yayın serüveni sürdü. *Namuscular* (1974), *Karılar Koğuşu* (1974), *Hür Şehrin İnsanları* (1976), *Damağası* (1977), *Bir Mülkiyet Kalesi* (1977) ölümünden sonra yayınlandı. 12 Eylül Döneminde Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* romanından TRT için hazırlanan dizinin yakılması, bunun yerine "milliyetçi-muhafazakâr" olarak tanımlanan bir yazarın romanından yapılan dizinin yayınlanması Kemal Tahir'e karşı olan tavrın sürdüğünü gösterdi.[9] Kemal Tahir 15 ciltlik *Notlar*'ın yayını ve müstear isimle yazdığı polisiye çalışmalarla günümüz de yayın serüvenini sürdürüyor.[10] Bu açıdan Kemal Tahir'in gündeme getirdiği konular üzerinde düşünce serüvenimiz bitmediği gibi, eski kitaplarının yeni baskılarıyla ve notlarının yayınlarıyla da Kemal Tahir bu sürece katkıda bulunmayı sürdürüyor. Öldüğünde bir yakın arkadaşı "Fırtına dindi" demişti, bir diğeri onunla mezarı başında telefonla konuşmaya çalışmıştı. Gerçekte ne "fırtına dinmişti", ne de cenazede herkesi gizlice gülmekten kaçırtacak bir biçimde ilişki kurmaya gerek vardı. Yazdıkları ve yazmadıklarıyla ortadaydı. Kemal Tahir sıradan bir romancı değil. Sadece roman yazarı da değildir. Yaptığı işin gerekleri, içeriği ve biçimi üzerinde düşünen, sorumluluk üstlenmek de kaçınmayan bir aydındır. Kemal Tahir Türk toplum ve tarihinin sorunlarını en geniş biçimde ve sosyalist olarak tartıştı. Roman yazarken de, tartışırken de sosyalistti. Bunu bir kalıp olarak anlamamak gerekir. Kurtuluş Kayalı'ya göre Kemal Tahir edebiyattan gelen ve Türkiye'nin temel sorunları hakkında düşünce beyan edebilen eski dönem entelektüellerinden birisidir. Ama herhangi birisi değildir. Türkiye'de sanatçılar ikili rol üstlenmişlerdir. Bunun karikatürleştirilen veya yaptığı ikili işin bir tarafını abartarak kimi zaman karikatürleştiren bir örneği Ahmet Mithat Efendi'dir. Türkiye'de sanatçılarımız aynı zamanda belli görüşlerin oluşturulması, aktarılması rolünü de üstlenmişler, bunu sanat aracılığıyla veya sanatçı kimliğinden bağımsız olarak yapmışlardır. Bu nedenle çoğu sanatçımız düşünce adamı olarak da değerlendirilmişlerdir. Kemal Tahir bir romancı ve sosyalist olarak Türk toplum ve tarihinin zengin geleneğinden yararlanma gereğini duyan ilk yazarı-

---

8 *Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, Sosyoloji Yıllığı 11, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2004.

9 Bu "yakma" olayını aslında Kemal Tahir-Baykan Sezer görüşlerinin İ.Ü. Sosyoloji Bölümünde ağırlık kazanması boyutuyla birlikte değerlendirilmesi gerekir. O zaman bu "yakma" olayının boyutu daha gerçekçi bir biçimde anlaşılabilir.

10 Burada notları "hazırlayan" Melda Kalyoncu'yu sevgi ve saygıyla anıyorum. Umarım Melda Hanımın ölümü sonrasında diğer yayınlanmamış notlar ve çalışmalar da hazırlanarak yayınlanır. Şimdiye kadar yayınlanan dosyaların yayını Melda Hanımın arşivciliği, emeği ve birikimiyle mümkün olmuştur.

mızdır. Roman için tuttuğu Notlar'ın giderek "Tarih Notları" olarak anılması (ve romanlarından bağımsızlaşması), bu notların roman için hazırlık notları olmanın ötesinde kendi başına önemini gösterir. Bu durum onu sadece bir romancı ve sosyalist olarak değil bir düşünür olarak da değerlendirmemizi gerekli kılıyor. Romanları ve dünya görüşü çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalar bu değerlendirmenin bir ürünüdür. Kemal Tahir Batı saldırganlığına karşı Doğu'nun savunucusudur. Bu nedenle her türden Batı düşüncesi ile uyuşmamıştır. Ancak (Doğu ve Batı birbirinden ayrı dünyalar değildir) sadece Doğu ve Batı farklılığından söz etmek anlamsızdır. Doğu ve Batı aynı sorunlara kendi konumlarından bakmışlardır, karşıt fakat aynı olay içindedirler, bu nedenle tek bir dünya tarihi vardır. Bir tarafın başarısı, diğer tarafın başarısızlığı olmuştur. Kemal Tahir düşünce serüveninin geldiği yer Doğu-Batı çatışması görüşüdür. Bu açıdan Kemal Tahir ile Baykan Sezer düşüncesi birbirinden ayrılmaz bir biçimde bütünleşmiştir.[11] Sosyalizm savunusu Doğu ve Batı uygarlıklarını kuşatacak bir çözüm çerçevesinde, taraflar arası çatışmayı ortadan kaldırma çağrısıdır. Bu anlaşılmadığı ve savunulmadığında geçmişte Kemal Tahir'i eleştiren birçok yazarın günümüzde Kemal Tahir'in adını anmadan o'nun bazı görüşlerini temelinden kopuk bir biçimde savunması, resmi görüşe muhalefetleri, kimin sözcülüğünü yaptıkları da anlaşılamaz. Günümüzde resmi görüş/devlet eleştirilerinin amacı Batı sömürüsünü ve bakış açısını alternatifi olmayan, aşılması mümkün olmayan bir düzen olarak göstermektir.

Kemal Tahir ile Devlet'in/aydınların "kavgası" olduğunu söylemek kadar, "barıştığı"ndan söz etmek de bunun çerçevesi/yönü ortaya konmadığında anlamsızdır. Türkiye'nin başlıca sorunlarının açıklama düzeyinde bile olsa çerçevesi çizilmediğinden değişik biçimde Devletle toplum barışmasından veya kavgasından yerli yersiz söz etmekte tereddüt edilmemiştir. Kavga veya barışma sanki özel/kişisel bir uyuşmazlık konusu veya düzene bir uyum olayı gibi tanıtılmıştır. Esas mesele Türkiye'nin Batı saldırganlığına karşı kendi tarihiyle, Doğu siyasi geleneğiyle barışmasıdır. Her türlü soygun ve sömürüye karşı çıkmaktır. Kemal Tahir'i "devlet yanlısı" olarak gösterenlerle, "devlet karşıtı" gösterenler aynı kişilerdir. Kemal Tahir daha sağlığında ortaya çıkan bu görüşler üzerinde durma gereği bile duymamıştır. Bizim de durma gereğimiz yoktur. Kemal Tahir'in veya temsil ettiği görüşlerin, Türk halkının hiç kimseden icazet almaya ihtiyacı yoktur. Aslında tersine bir durum vardır. Adı anılsın veya anılmasın günümüzde Kemal Tahir'den icazet alarak yaptıklarını meşrulaştırmaya çalışanlara veya o'nu referans yaparak kendilerini öne çıkaranlara karşı ölçüt Baykan Sezer düşüncesiyle kurdukları ilişkidir. Günümüzde Kemal Tahir gündeme getirilirken, Baykan Sezer'in görmezden gelinmesi Kemal Tahir'i unutturmanın, Kemal Tahir'in görüşlerini sonuçlandırmamanın bir başka biçi-

[11] Kemal Tahir'i "gerçeğin değişkenliği" gibi kalıp bir sözün ardına sıkıştırarak, bilimsel yaklaşımların kesinliğinden kaçındığını, sadece bir romancı olarak kaldığını söylemek de Baykan Sezer için bir söz söylememek için uydurulmuştur. İlginçtir bu tavır özellikle Baykan Sezer'i çok iyi tanıyan, eski "Kemal Tahir çevresi"nden kaynaklanmaktadır.

midir. Artık önemli olan sadece Kemal Tahir'e sahip çıkmak değil, bu tavra da karşı çıkmaktır. Baykan Sezer'e sahip çıkmak, Kemal Tahir'i savunmanın da ön şartıdır.

Kemal Tahir'in romancılığı ve düşünür yönü birbirini etkileyerek gelişmiştir. Kemal Tahir sadece Anadolu-Türk romanının değil, Türk toplum düşüncesinin de öncüsüdür. 2010 yılı Kemal Tahir'in yüzüncü doğum günüdür. Bir anlamda son yüzyıl "Kemal Tahir yüzyılı"dır. Kemal Tahir'in bugün "Osmanlıcı" ve "sosyalist" olarak tanımlanması bir eleştiri olmaktan çıkmıştır. Bu durum Osmanlı'nın devlet olarak siyaseten olmadığı dünyada Osmanlı'ya/Doğu cephe savunuculuğu siyasetine duyduğumuz ihtiyacın bir ürünüdür. Kemal Tahir'in halen okunması, hayranlık duyulması, güncelliği bu nedenledir. "Biz gerçek emperyalizmle er-geç hesaplaşmak zorundayız... Bunu gerçekten yapmadıkça, Batı'ya hizmet teklif etmekle, belayı başımızdan def edemeyiz."[12] Osmanlının olmadığı son yüzyılda Batı saldırganlığına karşı Doğu savunuculuğunu, öncülük ve devrimciliğini düşünce düzeyinde Kemal Tahir-Baykan Sezer temsil etmektedir.

[12] Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, Bilgi Yayınevi, s. 436.

*Bu Ülkenin Kanatları: Türk Halkının Annesi Olarak Ümit Meriç**

Ertan Eğribel

Ümit Meriç benim hocam. Aramızda bunca yılın getirdiği çeşitli olaylar önünde sınanmış bir dostluk var. Öğrencisi ve sonrasında meslektaş olarak Sosyoloji Araştırma Merkezi'nde, bölüm toplantılarında çeşitli çalışmalarda birlikte olduk. Siyah, iri dalgalı gür saçlarının, kadın zerafeti ve çalımının, büyük merhabalarla anfilere girişinin şahidiyim. Ümit Hanım evde bize kokulu çaylar sunan, Cevdet Paşa'dan A. Comte aynı rahatlıkla geçen, Hazal'ın annesi. Kemal Tahir ve Baykan Sezer evlerinde arkadaşlarla birlikte yaptığımız çalışmaların hayır duası. Evde, okulda çay içtik, kitapların arasında saklanmış iri, eski sözcüklerle kucaklaştık, yorulduk. Kim nasılsın diye sorsa iyiyim dedim. İyiyim. Kaç kere iyiydim? Saymadım. Ev ve okul bize alıştı. Baykan Bey sanki sigarasını dudaklarına götürdü. Fakültede soluklandık. Ümit Hanım gülümsedi. Ümit Hanım fakültenin koridorlarından başlayarak İstanbul'u ve her nesneyi kucaklayan neşeli, samimi büyük bir merhabaydı. Zarif, kendini belli eden, kristal bir su bardağı gibi çınlayan merhabalar. Genellikle o anlatır, biz sorulunca cevaplardık, çalışmalarda kendisini bize teslim ederek bizi teslim alırdı. Rüyaları da bir söylemdi, rüyalarını da kayıt altına almaya çalıştı. Her bilgiyi, her parıltıyı bir anne şefkatiyle kucaklayacak kadar geniş. Kendisine göre damladaki deniz olma idrakinde sıradan bir kul. Kulluktaki keyfini, büyük merhabalarını, özgeçmişine özenle eklediği "Fevziye Hazal'ın annesidir" deyişini, kitap dolu bir evde toz alerjisinden öksürmesini, öksürdüğünde babası gibi öksürdüğünü hatırlayıp sevinmesini seviyorum. Bunların hepsi hocam Ümit Meriç. Enez'de bir öğle sonrası ortadan kaybolup elinde deniz minareleri ve deniz kabukları ile dönen oğlum Mehmet Deniz'in teyzesi. Hepsi kendiliğinden ve her zaman zarif. Sevinç ve sükunet

---

* "Prof. Dr. Ümit Meriç, Ustalara Yaşarken Saygı" Toplantısı, Kızlarağası Medresesi, 29 Mart 2008.

dolu. Ümit Hanımın sosyologluğunu değerlendirmek benim haddim değil. Ben Ümit Hanımın sosyologluğundan söz etmeyeceğim. *İçimdeki Cennete Yolculuk* ve *Dualar ve Aminler* kitaplarının dünyamıza kattığı lezzet ve ahengi, incelik ve uyumu belirteceğim. Bence Ümit Hanımı sıradan bir sosyolog olarak değil kapı önünde bir Yunus Emre, sonra yollara düşmüş bir Veysel Karani gibi değerlendirmek gerekir. O daha geniş ve farklı bir geleneğin devamcısıdır.

Ümit Hanım "üç talakla ve bir gözyaşında sosyolojiyi boşadı." Ümit Hanımdaki değişikliği yadırgayanlar onu yanlış değerlendirdiler. O eski divan şiirinin naatlarının, Nazım Hikmet'in Rubailerinin mirasçısıdır.

Ümit Meriç anayurdumuz Türkçenin ilk doğduğumuzda kulağımıza fısıldanan sesidir.

Bizi emziren annemiz.

Ümit Hanımın "üç talakla ve düşmeyen bir gözyaşında" sosyolojiyi boşaması bir kayıp değildir. Ümit Hanımın "Elementer Sosyoloji" derslerini bende aldım. Bu bilgileri isteyenler başka yerlerde de bulurlar. Ancak Ümit Hanımın sosyolojiye esas katkısı İstanbul Sosyoloji bölüm kimliğinin ve geleneğinin oluşmasında üstlendiği roldür. Savunduğu Türk toplum düşüncesinin özgürlük ve bağımsızlığıdır. Ümit Meriç sosyolojimizin dergâhtan içeri eğri bir dal bile sokmayan, yıllarca kapının önünde sabırla bekleyen Yunus Emre'sidir. Bir yazısında Baykan Sezer'in bölümde olmasını bölüm ve Türk sosyolojisi için büyük bir şans olarak gördüğünü, kürsüde bulunmasının en gizemli görevinin gölge etmemek olduğunu, Baykan Sezer düşüncesinin kollanması ve yeni kuşaklarca geliştirilmesi için elinden geleni yaptığını belirtmişti. Bence Baykan Sezer için de en büyük şanslardan biri Ümit Hanım gibi bir hocanın bölümde olmasıydı. Bu, en azından bugün bölümde görev alan pek çok kişi için geçerlidir. O sosyoloji bölümünü bir mabet olarak kabul ederek "mabet bekçiliği"ni bütün mütevazılığıyla kabul etti. Hacca giden karıncanın sabır ve kararlılığıyla yıllarca bu görevini sürdürdü. Sosyoloji bölümünün bağımsızlığının, birlik ve dayanışmasının, hoşgörü ve saygının bölüm kimliğinin bir unsuru haline gelmesine katkı sağladı. Bölüm onun sayesinde dışarıdan gelen her türlü müdahaleye karşı gerekli dayanışmayı, direnci, bağımsız tavrı gösterdi. Ümit Hanım 53 yaşında emekli olmasına rağmen (fakültede 4 yıllık öğrenciliğine ek olarak) Sosyoloji bölüm tarihinin 30 yılının (bölüm tarihinin üçte birinden fazla) hem yakın şahidi, hem de ayrılmaz parçasıdır. Öğrenciliğinden başlayarak emekliliğine kadar Bölüm Başkanlığından Sosyoloji Araştırma Merkezi Başkanlığına kadar İstanbul Sosyoloji bölümüne katkıda bulunması Baykan Sezer'e olan muhabbetinin bir kanıtıdır. Ümit Hanımı "Cemil Meriç'in gözü" (okuyucusu) olarak tanımlanması haksızlıktır. Bu yakınlık ve sevgi sadece Cemil Meriç ile sınırlı değildir. Onun öğrencilerine karşı duyduğu hayranlık ve saygı sosyoloji bölümüne yaptığı en mütevazı katkıdır. Bağımsızlık, birlik, dayanışma, hoşgörü ve direnç, farklılıklara karşı sevgi ve saygı bütün bunlar bölüm kimliğimizin ve geleneğinin bir parçası oldu. Ümit Hanım bu nedenle benim örnek aldığım bir hocam. Bir ko-

nuşma vesilesiyle belirtmiştim. Ümit Hanıma bazı öğrencilere ders vermeyeceksin, bazılarına vereceksin denildiğinde bölümden ayrılmakta tereddüt etmedi. 28 Şubat'ın bölümümüze verdiği zarar büyüktür. Üniversite uygun çalışma ortamı olmaktan çıktı. Baykan Sezer ve Ümit Meriç bölüme müdahale edilmesi ve bölümün kapatılması gündeme geldiğinde, bölüme zarar gelmemesi için kendilerini feda ettiler. Baykan Sezer'in ardından Ümit Hanım da kendi isteğiyle erken emekliliğini istedi. Bölümden ayrıldılar. Çünkü esas hedef elbette kendileriydi. Onlar ayrıldıktan sonra da bölümün kapatılacağı kulağımıza fısıldandı, bundan sonra çalışmalarımızın Cumhuriyet tarihi ile sınırlandırılması, öncesiyle ilgili çalışmalar yapmamamız istendi. Ancak buna rağmen bölüm varlığını ve birliğini korumayı bildi. Baykan Sezer ve Ümit Hanımın bölüme ihtiyaçları yoktu, ancak bölümün bağımsızlığını sağlamak için bölümden ayrılmak zorunda kaldılar. Bölümün varlığını korumak için böyle bir bedel ödemeleri gerekti. Bu hareketleriyle verdikleri mesaj açıktı: Öğrencilerime dokunma. Bu bölümün bağımsızlığı, birlik ve onuru için, itilmeye ve müdahaleye karşı bir tavırdı. Ümit Hanım bölüm için bir başka şeyi yapması gerekseydi onu da yapmakta tereddüt etmezdi. Her zaman koruyucu, yüce gönüllü ve duyarlı.

Ümit Meriç Annemiz.

Esirgeyen, savunan ve çoğaltan.

Ümit Hanım sosyoloji bölümünden ayrıldıktan sonra yeni bir yazma serüvenine girişti. Ümit Hanımın bölümümden ayrılması bölümümüz ve üniversitemiz için bir kayıptır. Ancak o çalışmaları için üniversiteye ihtiyaç duymadan Türk toplum düşüncesine ve edebiyatına katkılarını sürdürüyor. Ümit Hanım bir din bilgini değil. O'nu böyle görenler yanılırlar. O bir üslup ustasıdır. Sosyoloji yazılarında da gördüğümüz Türkçemizin lezzeti ve ahengi sonraki çalışmalarında bütünüyle açıklığı çıktı. Bu olup bitenlere, anlatılanlara karşı uyumsuz epik bir anlatıdır. Bunu sosyolojiyi veya dini şiirleştirmek gibi eklenti bir durum gibi görmemek gerekir. Ümit Hanımın başörtüsü beni uçurmuyor. Ancak Ümit Hanımın rüyalarını kaydetmesini, rüyasında gördüğü Baykan Sezer'i anlatmasını, içindeki cennete çıktığı yolculukta hepimizi yanına alışını seviyorum. Hacca giderken eşimi, oğlumu ve beni bir çeyiz sepeti gibi oluşturduğu isim ve dua defterine kaydetmesi ne hoş. Umre'de, hac'da coşkudan tıkanması, Kâbe'de Altın Kapı'nın hemen sağında, Sultan Ahmet'in mermerden kitabesinin dibinde, başını Kâbe'nin içindeki oyuğa sokarak kendinden geçmesi, sırasını geciktirdiği karamela şekerinden tatlı, güzel zenci kadının işaretlerle "devam et" demesi bana tanıdık. Bu tavrı sosyoloji bölümünden tanıyorum. Van'da büyük kayısı ağaçları altında, başı açık, turuncu kaysıların balı dizlerine ve alnına yapışa yapışa ilk namazlarından birini kılışı adeta bu ülkeye bir şükür şöleni. Bu kaysılar yüzüme gülüyor. Evliya Çelebi de herhalde Şamran suyunda bir abdest alıp aynı yerde namaz kılmıştı. Van'a hiç gitmedim. Ama Van'ı benim memleketim yapan bu duygu ve görüntülerdir. Ülkemiz bu şükür dualarıyla kardeşliğini sağladı. Ümit Hanım paslanmış zırhını içerden sevgiyle siliyor. Bütün dünyanın acısını içinde taşıyor.

Lirik, içe dönük. "Derimin içinde hiç organım yokmuş gibi geldi bana; ne damar, ne sinir, ne et, ne kemik... kan dolu bir vazo gibiydim. Rükuda biraz eğilsem içimden kan boşanacaktı. Neyin dehşeti idi bu hal?" Mırıldanma değil bu, sayıklama değil. Bir tırmanma. Kanayan kalpsiz dünyanın anlığından eski dünyanın zahiri kalbine sığınma. Oruç, hac, dua. Tanrı, anne, baba, çocuk. Aşk, gözyaşı, yolculuk. Elveda sosyoloji. Merhaba Baykan Sezer. Eviçi, Ayasofya, Kızkulesi. Adını söylemek bile güzel, ah güzel İstanbul. Bunlar içe dönük, ama sosyal diyaloglardır. Hepsi zamanı ve mekânı sabitleyen, derinleştiren, genişleten ortak idraklerin, kardeşliğin ve şükrün ilanı. Dışarıya seslenen bu dünya durağan değildir. İronik, kıyasıya bir mücadele vardır. Namazdaki güzel kadın esnerken şeytan kahkahadan yırtılır, ezanı duyunca yellenerek -tüh- gümbürtüyle kaçar. Bütün bu görüntülerin çocuksu samimiyet ve neşesi, hüznü içimi ışıtıyor.

Ümit Hanım sanki tek başına yürüttüğü bir fetih hareketinin bilim-kurgu şövalyesi gibi. Kendinden emin ve mağrur. Don Kişot gibi kayıp gitmiyor. Balkanların ıssız dağ köşelerinde, ovalarının kıvrımlarında bir başka fethi gerçekleştiren ilk Osmanlı dervişleri gibi kahraman ve umursamaz. Eiffel'e bakarak "Allah'ım bu kuleyi günde beş vakit ezan okunan dünyanın en büyük minaresi eyle" duasının neşesini ve ılhamını seviyorum. Karla kaplı Alman ovalarında "Allah'ım bu ovaları karla kapladığın gibi İslamiyet'le kapla" deyişindeki kudret ve istek başımı döndürüyor. Bütün bunlardan bize belli hikâyeler, görüntüler, karakterler kalıyor. Bu hissi seviyorum. "İslam'ın hilali, bedr olsun Ya Rab." deyişi gökyüzünü süslüyor. Gökyüzü ve yıldızlar artık böyle bir beklentiyle bizim oluyor. Gökyüzüne astığı bu sözü İstanbul'un bütün selâtin camilerinde mahya olara görmek istiyorum. Işıl ışıl aydınlığını kalbimde taşıyorum. Kimi zaman hal'e teslimiyet, isyan ve kırılganlıkla duaları kısalıyor. Biraz gücenerek ya da gücenir gibi naz anında "Nasıl istersen öyle olsun ya Rab" diyor. Seccadesini kekelemeden, esnemeden topluyor. Kendini ve hayatı olduğu gibi kabul ediyor. Bu geçici oluyor. Her dua sanki tevekkülle kucaklanmış bir isyan. Ümit Hanım Batı kalıplarıyla "arşınlamaktan aciz kaldığı bir dünyayı imanın kanatlarıyla sarıp sarmalıyor", anlamak ve inanmak sıralamasının yerini değiştiriyor. Çiçeğin taç yapraklarının biyolojik cinsiyeti yerine pembe güzelliğine, bir yıldızın astronomik uzaklığı yerine, "bana bakar mısın?" diyen neşeli göz kırpmasına kapılıyor. Yüzünü aşkın başdöndürücü sınırsızlığına dönüyor. Gerçekliğin limiti (determinizmi) ötesinde ve dışında zahirin kendine özel gerçekliğiyle kucaklaşıyor. Tanıdık bir türkünün nakaratına katılmak gibi bu. "Her nesnenin bir bitimi var/ ama aşka hudut çizilmiyor (Mihriban)". Aşka mutlak bağlılık. Aşkın ümitvar acısı. Bu edayı ve çalımı seviyorum. Ümit Hanım "masaldaki çocuk gibi gökyüzüne bir merdiven dayamış, çıktıkça çıkıyor." Dünya iki yanağından öpmek istediği yaramaz bir oğlan çocuğu oluyor. Öznelliğinden yola çıkıyor, ama bu öznelini bizimle paylaşarak genelleştiriyor. Kimi zaman bu duyarlık gündelik hayatın içinde canlanıyor. Eski bir seyahatnamenin sayfalarından bulup çıkardığı Topkapı Sarayının bahçesinde birbirlerinin elinden kaptıkları topu havaya atıp tutan kızlar bana tanıdık geliyor. İstanbullu kızlar, neşeli, havalı, galiba biraz da şımarık. Bunlardan biri Ümit Hanım mıdır? Belki de zıplayarak topu tutmaya çalışan kız

Osmanlı padişahlarından birinin kız kardeşi. Az sonra sarayın havuzu içinde yüzen Japon balıklarının fırfırlı renklerine dalacak. Enderuna yeni gelmiş bir çocuk İznik çinilerinin altında gizlice Nedim'i okuyacak. İstanbul'da kızlar hala o topu tutmaya çalışıyorlar. Belki biri Nedim'in kaybolmuş müstehcen bir şiirini arıyor. Bir diğeri eski bir minyatürün esrarından roman çıkarıyor. Bunlar hiçbirimize yabancı değil. Ümit Hanımın İstanbul Kitaplığı'na giderken yolda rastladığı yabani erik ağacının yeni açmış pembe çiçeğine "ne güzelsin şekerim" deyişindeki çapkın ve bıçkın neşeyi, erik ağacının Ümit Hanıma utanarak gülümsemesini tanıyorum. Yunus Emre'nin "sordum sarı çiçeğe/annen, baban var mıdır?" deyişiyle akraba. Ümit Hanım çiçeklerle konuşuyor. Bizimle konuşuyor. Gündelik hayata uyumsuzluğunu hüzne, aşka, neşeye, ironiye dönüştürüyor. Ümit Hanım uyumu, Osmanlı divan şiirlerinin naatlarına, halk edebiyatına bağlamıştır.

Ümit Hanımın yazıları hem bir edebiyat olarak okunur, hem de dinlenebilir

Bu yeni bir hissin hayata ilavesidir.

Ümit Hanım başlangıçta Parisli bir Müslüman hanımefendi gibiydi. Ancak İstanbul aracılığı ile bu ülkenin bereketli geleneğine bağlanmıştır. Yahya Kemal'in "Batı'ya alafranga gidıp, alaturka dönmesi" gibi, Batı sosyolojisiyle ve oryantalizmiyle girdiği ilişki o'nu önce İslamiyet ile tanıştırmış ve sonra İstanbul sayesinde yerlileşmiştir. Ancak bu yerlilik Batılı, oryantalist bir yerlilik değildir. İstanbul sayesinde taşralaşmadan büyük İmparatorluk geleneğiyle buluşmuştur. Yahya Kemal'in dediği gibi "Bu onun mu zaferidir, İstanbul'un mu zaferidir. Bilinmez." Bu tutunma, geleneğe bağlanma bazen İstanbul'un kıyıda elle tutulan palamutları olur, bazen aniden karşımıza çıkan Ayasofya'dır, belki de güzel bir yüz, bazen Üsküdar'dan Eminönü'ne gelirken vapurda açıkta içtiğimiz acı bir çayı güzelleştiren İstanbul siluetidir. Sevgilimizin gülümsemesidir. İçimizden zikrederiz "İstanbul vazgeçilmezimizdir." O'na bağlanarak, İstanbul'u severek doğruluruz. Yolumuz kısalır ve tüm dünyaya açılırız. İstanbul Üniversitesi öğrencisi ve hocası olmak bu nedenle güzeldir. İstanbul en büyük dershanedir. Kampüsü bütün İstanbul tarihidir. Çınaraltı'ndan sahaflara giden hocası nümayiş yapan öğrencisiyle Beyazıt Camiin önünde karşılaşır. Süleymaniye Camiinin karşısında acılı kuru fasulye yer, Kumkapı'da eski Patrikhanenin yakınında belki ilk içkisini içer, Topkapı Sarayı'nın, Arkeoloji müzesinin bahçesinde ilk kaçamaklarını yapar. İstanbul'la buluşur. Enver Paşa'nın Süleymaniye Camiine ve Haliç'e bakan odasında (Eski Harbiye Nezaretinde), Sultan Abdülhamid'in belki de Balkanlardan gelecek haberleri beklerken yaptığı masa ve kütüphanenin bulunduğu odada doktorasını savunur. Ziya Gökalp'in İngilizler tarafından tutuklanarak içine konulduğu Bekirağa Bölüğü'nün yanında birlikte yemek yer. Ümit Hanım ile fakültede buluştuk. Böylece İstanbul'a katıldık. Katıldık elhamdülilah. Kulağımıza fısıldadı. "İstanbul Hz. Muhammed'in müjdesinden bu yana bizimdir." Hangi ufuklara yönelirsek yönelelim İstanbul'u görürüz. İstanbul'dan açılarak yükseliriz. Ümit Hanımın Kız Kulesi istiaresi bu nedenledir. Kâbe'de de Osmanlı kitabesinin altında duasını okur, İstanbul ve Osmanlıyla kucaklaşır. İstanbul, Ümit Hanımın üslubunun ahengini ve müzi-

ğini oluşturur. Sosyolojiyle buluşturur. Ümit Hanım çoğunun sandığı gibi sosyolojiden vazgeçmiş değildir. Emekliliği sonrasında İstanbul çalışmalarında uzman-sosyolog olarak görev almıştır. Sosyoloji ile olan boşanma ilişkisi tasrihe muhtaçtır. Bunu Sosyoloji Öğrenci Topluluğunun davetlisi olarak katıldığı "Bizans İstanbulu'nda Yabancı Seyyahlar" toplantısında gördük. Sosyoloji öğrencileriyle kucaklaşması muhteşemdi. Konuşması sosyoloji ile fakülteden ayrıldıktan sonraki yeni yazın serüvenin birleşip bütünleştiği yeni bir aşamanın ilk örneğiydi. Bizi elimizden tutarak İstanbul içinde gezdirdi. Bu yeni sürecin ürünlerini açlıkla bekliyoruz. Ümit Hanımın kendi içine dönmesi esas olayları hayal ve hatıraların sisi içinde arama ve bütünleştirme yöntemidir. Derbeder değildir. Sınır taşımaz bu üslup ve eda İstanbul'un kendisidir. Kişisel, deruni bir ihtiyacın ürünü olan duygular bu yolla bize geçer. Suya atılan bir taş gibi çemberleri bize çarparak genelleşir.

Ümit Hanım içimizdeki büyük Osmanlı çınarının serin gölgesidir.

Savrularak uzaklara uçmak isteyen hercai yaprağıdır.

Bir gün ona hediye olarak adı yazılı *Bu Ülke* kitabını geri götürdüm. (Güneş sağolsun.) İçi titreyerek, sevinçle "Ah babacığım" diyerek kitabı kucakladı. Aslında Ufuk Özcan ve Hacı Bayram Kaçmazoğlu'nu, dışarıda kalanları da kucaklamıştı. Kaybolanı kayıt altına kucaklayarak alıyor ve onunla konuşuyordu. Bu konuşmanın diyaloga dönüşmesi Osmanlı çınarı altındadır. Ümit Hanımın muhabbeti bu nedenle şenliklidir. Batı'nın bize önerdiği diyalogdan elbet farklıdır. Bizden yana ve bize dönüktür. Sosyoloji günümüzde yeni bir dönemin eşiğindedir. Sosyoloji, toplum ve toplum olaylarıyla ilgili sistemli bilgilerimizdir. Rastgele bilgiler böylece sistemli bir bilgiye dönüşmektedir. Ancak sosyolojinin kendisi de sosyolojik bir olaydır. Sosyoloji açıklamaları ortaya çıktığı koşullardan bağımsız, mutlak açıklamalar değildir. Bu durum sosyolojiyi kendi konusu dışında kalan, toplum üstü mutlak bir bilim, mutlak bir ideoloji, peygamberlik öğretisi olmasını engellemektedir. Sosyoloji sınırlılığını sosyolojinin kendisini, bilim kimliğini de tartışmaya açarak giderme çabası içindedir. Toplum içi ve toplumlararası çelişki ve bölünme çerçevesi içinde kalarak hem farklı çıkarların ifadesine, hem de çelişki ve bölünmeyi reddetmeden ortak çözüm arayışına herkesin katkıda bulunmasına izin vermektedir. Türk sosyolojisinden söz etmemizin dayanağı da budur. Tartışmayı da bu yönde sürdürmek gerekir. Batı bütün XIX. yüzyıl boyunca elde edilen zenginliğin paylaşılması uğruna kıyasıya çekişme içindedir. Batı içinde sınıflar arası çekişme yanında toplumlar da çeşitli merkezlere bölünerek kendi aralarında bir boğuşma içine girmiştir. Sosyoloji, sosyalizm, milliyetçilik açıklamaları bu dönemde ortaya çıkarak görüşlerinin bilimselliği iddiası bulunacaklardır. Bu bölünmüşlük içinde Batı'nın elde ettiği dünya egemenliğini tek bir görüş, kutsal, mutlak bir dünya görüşü/ideoloji biçiminde sunması mümkün olmamıştır. Batı kendi içindeki bölünmüşlüğü, çelişki ve sorunları sosyoloji/bilim aracılığı ile çözeceği görüşündedir. Bu nedenle Batı dünya egemenliğinin getirdiği açıklamalar

toplum üstü mutlak öğretiler, kutsal, peygamberlik öğretisi biçimi almamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında, Batı kendi içindeki çelişki ve çatışmaların, bölünmenin sona erdiği inancıyla "sosyolojinin sonu", "bilimin sonu" görüşlerini gündeme getirmiştir. Batı içi bölünme, çelişki ve çatışmaların sona erdiği günümüzde temel sorunun Doğu-Batı çatışması olduğu bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Ancak Batı dünya egemenliğini tartışmak istemediğinden, kendi çıkarlarını kutsal bir ideoloji çerçevesi içinde, "dinler arası diyalog" veya "dinler arası çatışma" görüşleri biçiminde mutlaklaştırmıştır.

Ümit Hanımın üç talakla boşladığı sosyoloji Batı sosyolojisidir.

Kendi toplumuna yabancılaştıran sosyoloji karşısında ümmi olmak

Türk sosyolojisiyle kucaklaşmak içindir.

Günümüzde sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da ortaya çıktığı şartlardan daha baş döndürücü çalkantılar, değişmeler, çatışmalar var. Bölünme ve çatışmalar daha derin ve geniş. Sosyolojiye daha çok ihtiyacımız var. Ancak bu süreçte Batı sosyolojisinin bize yeni bir görüş, yeni bir öneri getirmeyeceği bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Batı'nın Doğu karşısında imkânları, gücü artmış olmasına karşılık sosyolojinin etkinlik alanı giderek daralmıştır. Batı artık sosyolojiye, bilime gerek duymamaktadır. Çözüm çabasından vazgeçmiştir. Batı, dünya egemenliğinin kendisine verdiği güçle mevcut dünya egemenliğini mutlaklaştıracak, toplum üstü, koşullar üstü, kutsal açıklamalar peşindedir. "Bilimin sonu"ndan, yeni bir "iman devri"nden, "kutsala dönüş"ten, "dinin yeniden dirilmesi"nden (birbirine kapalı bütünlerden, dini kimliklerden) söz edilmesi bundandır. Açıklamalar artık yeni bir aşamayı amaçlamayan, değişmeye kapalı kutsal bir ideoloji haline dönüşmüştür. Batı sosyolojisi geçmişte de çeşitli biçimlerde toplumlar arası farklılıkları bize öğretmiştir. Ancak günümüzde bu bölünmüşlük ve farklılıkların Batı merkezli bir çözüm çerçevesinde sona ereceğini söylemekten de vazgeçerek bu farklılıkları, bölünmüşlüğü özgürlük adı altında mutlaklaştırmıştır. Toplumlar arası bölünmeler ve çatışmalar dinden kaynaklanan kutsal farklılıklar olunca (iki tarafın da kendi kimliğinden, dininden vazgeçmesi mümkün olmadığından) sorunların aşılması da mümkün olmayacaktır. Bu çözümsüzlüğünün ilanıdır. Batı'nın sosyoloji adı altında kendi sorunlarını ve çözümünü evrenselleştiren görüşünü olduğu gibi, günümüzde farklılıkları diyalog adı altında mutlaklaştıran veya yeni bir aşamadan söz etmeksizin farklılıklardan bitmez, sürgit çatışma çıkaran görüşünü de kabul edemeyiz. Dinler-arası diyalog veya dinler arası çatışma her ikisi de Batı'nın önerisidir. Bu yeni bir aşamadan söz etmeksizin mevcut Batı dünya egemenliği çerçevesinde farklılıkları mutlaklaştırmaktan, kutsallaştırmaktan başka bir şey değildir. Bu görüşler farklılıklara karşı saygıyı, özgürleşmeyi değil, tam tersine karşılıklı yabancılaşmayı, ötekileşmeyi, katliamları getiriyor. Dünya egemenliğinden vazgeçmeden bilimden/sosyolojiden vazgeçilmesi veya sosyolojinin problemleri olarak artık daha sınırlı, dar çalışmaların gündeme gelmesi bu nedenledir.

Günümüzde yeni bir öneri, yeni bir görüş ancak Doğu'dan, bizden gelecektir. Bu sadece İslam halklarıyla da sınırlı değildir. Bizim Kara Afrika'ya, Müslüman olmayan Asya'ya da söyleyecek sözümüz var. Türkiye bunun için yeterli tarihi ve güncel birikime sahiptir. Sosyolojiyi Şarkiyatçılık veya Garbiyatçılık'ın içe kapalı tehdidinden kurtarmak, bütünlüğünü sağlamak Türk Sosyolojisi'ni yükseltmek ile mümkündür. Osmanlı ile kuracağımız ilişki de bu nedenle önemlidir. Osmanlı bir dünya devletidir. Ama dünyayı Müslümanlaştırmaya çalışmamıştır. Osmanlı Batı ile çatışmayı inkâr etmeden, Batı ile karşılıklı saygı ve birlikteliği sağlamayı bilmiştir. Bu birlikteliği Batı içlerine kadar taşımıştır. Bu nedenle İstanbul hem bizimdir, hem bütün dünyanındır. Ama hak ettiğimiz için önce bizimdir. Osmanlı'nın 1000 yıl önce yapılmış Ayasofya'nın dört bir yanına diktiği minareler kardeşliğimizin ve muhabbetin dayanağıdır. Batı, mevcut dünya egemenliğinin getirdiği sorunların çözümünü tartışmıyor, çözümsüzlüğü kutsallaştırıyor. Dünya görüşünü kutsallaştırmaktan veya çözümsüzlüğü paylaşmaktan bizim hiçbir çıkarımız yoktur. Batı XIX. yüzyılda bilim ve din/kutsal açıklamaların birbiriyle çeliştiğini, toplum sorunlarının açıklanmasında ve çözümünde bilimin öncü bir rol üstleneceğinden söz ederek tüm dünyayı kapsayacağı söylenen yeni öneriler getirdi. Ancak Batı günümüzde artık Doğu'yu kapsayacak önerilerden vazgeçti. Açıklama ve sorunları kendisiyle sınırladı. Batı'nın sosyolojiden/bilimden vazgeçtiği günümüzde sosyolojinin/bilimin geliştirilmesi ve savunması, öncülüğü bize düşmektedir. Bu açıdan Türk sosyolojisi tarihi bir görev üstlenmektedir. Dünya tarihinin gelişmesini sınırlandırmaya, insanların yeni arayışlarının, yeni bir aşamanın önünü kapatmaya kimsenin gücü ve hakkı yoktur.

Osman Beyin rüyası ve kılıcıyla Yunus Emre'nin, Aşık Paşazade'nin yazdıkları birbiriyle uyumludur.

Baykan Sezer bu ülkenin keskin bilincidir. Ümit Hanım bağışlayan bilinci.

İkisi de vazgeçilmezimizdir.

Bu ülkenin kanatları

Hepinize selam olsun.

Bir Kitap Dostu: Arslan Kaynardağ'ın Ardından

Ufuk Özcan

Türkiye Cumhuriyeti ile yaşıt bir çınar daha aramızdan ayrıldı. Arslan Kaynardağ'ın ardından konuşurken söze önce bu noktadan, Cumhuriyet ile ilişkisinden başlamak doğru olacaktır. Kaynardağ, Cumhuriyet değerlerine her zaman gönülden bağlı bir aydındı. Aydınlanma ideallerinin ülkemizde sayıları giderek azalan son savunucularından biriydi. Kültürün, felsefenin, yeni düşüncelerin toplumda kökleşmesine büyük öncelik atfediyordu. 80 yılı aşan büyük deneyime rağmen, söz konusu değer ve ideallerin toplumda gerçek anlamda tutunamayışının da farkındaydı. Toplumda çözülme ve soysuzlaşma riskini her an kapıda görüyordu. Bu nedenle her Cumhuriyet aydınının içine düştüğü temel çelişkiden o da bağışık kalamazdı. Kişisel serüveni, yaşadığı dönemin yönelişleri, çelişkileri, değişim sancıları ve arayışları ile iç içe geçti. Peşini hiçbir zaman bırakmadığı ideal, eğitim ve araştırmanın en önemli araçlarından biri olan kitapların çoğalması, yaygınlaşmasıydı. Bu nedenle üniversite yaşamını ve yayın dünyasını hep çok önemsedi, gelişimini hem içeriden (üniversitedeki hoca-arkadaş çevresinden kopmadan) hem dışarıdan (sahaf dükkânından) destekledi. O, inandığı bir şeye sessiz sedasız hizmet ederken, bir yandan da ülkede siyasal gelişmelerden kaynaklanan çeşitli gerilimler yaşanıyordu. Bu gerilimlerin faturası ise üniversiteye, aydınlara, okuyan gençliğe çıkartılıyordu. Kitaplarla ilgili olmak "fişlenmek", takibata uğramak, hatta tutuklanmak gibi sıkıntılı durumlara yol açabiliyordu. Hepsine tanık oldu ve bizzat yaşadı da. 1955'te, hiçbir şekilde onaylayamayacağı, bir devrin yüzkaralarından biri olan 6-7 Eylül komplosu sırasında Kemal Tahir ve başka aydınlarla birlikte tutuklandı. Sonuçta dava beraatla sonuçlanacaktı ama birkaç ay boyunca gözetim altında tutuldu, basın aracılığıyla da yürütülen sistemli baskılara maruz kaldı, "komünist" olmakla suçlandı. Elbette bu suçlamalar onu bildiği yoldan çevirmedi.

Arslan Kaynardağ sahaflığı, felsefeciliği, yayıncılık ve yazarlığı ile çok yönlü bir aydınımız. Renkli kişiliği ve özyaşamöyküsü de onu kendi kuşağı içinde ayırt edici kılıyor. Nasıl bir sahaf, nasıl bir felsefeci, nasıl bir yayıncı ve yazardı? Bütün bu cepheleri bir arada değerlendirilmeden portre eksik kalacaktır.

Sahaflığı

Kendisini yakından tanıyanların gözünde yaşamı kitapla özdeşleşmiş, kitap dostu bir insandı Arslan Kaynardağ. Babasını erken yaşta kaybettiği için, geçimini sağlamak üzere gezgin kitapçılık yapmaya başladı. Bu işi seviyordu. Daha sonra Sahaflar Çarşısı'nda bulduğu çalışma fırsatı onun düşlediği sahaflık mesleğinde çok önemli bir adımdı. Dünyanın en değerli kitaplarının bulunabildiği önemli merkezlerden biriydi bu çarşı. İşte Kaynardağ bu çarşıda, kadim sahaflık geleneğimiz içinde yetişti. Sahaflar Çarşısı'ndaki kitabevi [Elif Kitabevi] sıradan bir ticarethane değil, adeta bir kültür mekânıydı. Kimler gelip geçmemişti ki oradan. İstanbul Üniversitesi'nin Macit Gökberk, Ziya Somar, Cavit Orhan Tütengil, Baykan Sezer gibi hocalarının yanı sıra pek çok meraklı araştırmacının uğrak yeriydi. Arslan Kaynardağ, onlarca yıl boyunca küçük bir enstitüyü hatırlatan bu müstesna mekânında üniversitelilerle karşılıklı etkileşimde bulundu, onları destekledi, aradıkları kitapları bulup tamamlamalarını sağladı. Çoğu ikinci el ve eski kitapların yer aldığı dükkânı, gelenek ve birikimden yoksun bir üniversite yaşamının mümkün olamayacağının somut kanıtıydı. Kitabevinin ikinci katı, eski kitapların biriktirilip tasnif edildiği bir mekân olmanın ötesinde aynı zamanda Kaynardağ'ın çalışma ortamıydı. Orada gazete ve dergiler için, katılacağı sempozyumlar için pek çok yazı kaleme aldı. Dükkâna gelen müşteriler kitaplara bakarken yukarıdan gelen daktilo sesini duyarlardı.

Burada önemli bir noktanın daha altını çizerek belirtelim. Batılıların ya da yeni kurulan özel üniversitelerin toplu kitap alımları için yaptıkları cazip tekliflere boyun eğen kitap tüccarlarından değildi Arslan Kaynardağ. Kitabın, bilginin, kültürün, bunları bin bir emekle üreten toplumun özbeöz malı olduğuna inanıyordu. Yerli değerlerin özel çıkar gruplarının tekeline teslim edilemeyeceğinin bilincindeydi. Kitabı metalaştırarak binlerce yıllık sahaflık mesleğini öldüren "müzayedecilik" zihniyeti ona son derece tersti. Bu nedenle arşivinde yıllarca titizlikle biriktirdiği kitaplarını sağa sola peşkeş çekmeyip, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi gibi kurumlara bağışladı. Elinde bulunan -çok değerli olduğu kuşkusuz- yazma eser koleksiyonunu Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne bağışlaması da isabetli ve örnek bir seçimdir. Bütün bu yaptıkları, onun, ülkemizde sahaflık mesleğinin en seçkin, belki de son parlak temsilcisi olduğunun göstergesidir.

Felsefeciliği

Arslan Kaynardağ, daha küçük yaşlarda okuma heyecanı olan bir insandı. Ona bu heyecanı ilk aşılayanlardan biri babası ise, diğer önemli kişi, hayatının son yıllarında bile kendisinden hayranlıkla söz ettiği (parasız yatılı okuduğu Kastamonu Lisesi'nden) hocası Nihat Dicle'ydi.* Sahaflık mesleğini yaparken yüksek öğrenim görme tutkusundan bir an bile vazgeçmedi. Doktorluk veya mimarlık eğitimi görmek isterken felsefede karar kıldı. 1940'ların o zor koşullarında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne kaydını yaptırdı ve öğrenimini başarıyla bitirdi. Spinoza konulu bitirme tezini Prof. Dr. Macit Gökberk'in danışmanlığında yürüttü. Mezun olduktan sonra da üniversiteden ve bölümünden hiç kopmadı. Bedia Akarsu, Betül Çotuksöken gibi hocalarla dostluğunu ve yakın ilişkisini sürdürdü. Gerek felsefe gerekse sosyoloji kürsülerince düzenlenen toplantı ve sempozyumların hatırlanan simalarından biriydi. Gelişmiş toplumsal duyarlılığı dolayısıyla felsefe ve sosyolojinin sorunlarını birbirinden ayrı görmüyor, iki disiplin arasında bağ kuruyordu. Kaynardağ Türkiye Felsefe Kurumu'nun kurumlaşmasına ve faaliyetlerine de büyük katkılarda bulundu. *Felsefecilerle Söyleşiler, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe, Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi, Kadın Felsefecilerimiz* adlı kitapları ve felsefe sorunları hakkında çok sayıda makaleyi kaleme aldı. Kaynardağ'ın Türkiye'de felsefenin gelişmesine unutulmaz hizmetleri vardır.

Yazarlığı ve Yayıncılığı

Kaynardağ'ın seçkin bir sahafımız olması özelliğinden daha fazlası ve önemlisi, kültürümüze yaptığı somut katkılardır. Felsefeden sosyolojiye, kültür-sanat olaylarından basın-yayın dünyasına dek pek çok alanda ilgi ve merakı hiç tükenmedi. Bu alanlardaki güncel gelişmeleri yakından izliyordu. Nerede bir felsefe kongresi-sempozyumu varsa Kaynardağ'ı orada görürdünüz. Çağdaş kültürümüzün yakın takipçisiydi. Ama sıradan bir takipçi olmakla da yetinmedi, gündeme katkıda bulunmaktan da geri durmadı. Üniversitenin eski tadının kalmadığı, birçok akademisyenin bırakın yayın dünyasını takip etmeyi, kitap okumaktan bile uzaklaştığı bir dönemde, akademik kariyer beklentilerinden uzakta, ama üniversiteden de kopmadan çalışmalarını sürdürdü. Sayısız gazete ve dergi yazıları ile üniversite ile basın arasında bir köprü oldu.** Her yeni yazı konusu onun için heyecan vericiydi. Merak duygusunu hiç yitirmedi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çıkardığımız *Sosyoloji Yıllığı*'na katkısını istediğimiz her zaman bizi geri çevirmedi. Bütün yayınlarımızı yakından izledi, çalışmalarımızı destekledi. Bölümümüze ve Türk toplum düşüncesine ilgisi, verdiği değer birçok sosyologdan daha ileri bo-

---

* Kendisiyle vefatından önceki son görüşmemizde, lisedeki hocası Nihat Dicle hakkında bir söyleşiyi de içeren "O Çehreler O İnsanlar" başlıklı kitabı üzerinde çalıştığını söylemişti.

** 500'ü aşkın makalesinin toplu bir dökümü, ilgilerinin genişliği hakkında bir fikir verecektir.

yuttaydı. Bölümümüzün kurucu hocalarına -başta Ziya Gökalp olmak üzere, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer'e- büyük saygısı vardı.* İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü hocası Cavit Orhan Tütengil'den de övgüyle söz ediyordu. Aradan uzun zaman geçse bile bu sosyologlarımızın kitaplarını yeniden okur ve üzerinde düşünürdü. Her yeni okumasında Ziya Gökalp'ten şaşkınlıkla yeni şeyler öğrendiğini söylüyordu. Düşüncenin belirli şablonlara hapsedilmesini doğru bulmadığı gibi, bir döneme mal olmuş eserlerin her yeni dönemde yepyeni bakış açılarıyla okunması gerektiğinin de farkındaydı. Modernleşme süreci içinde biçimlenen Türk düşünce tarihi yakın ilgi alanıydı. Cumhuriyet dönemine ait tartışmaların daha eski kaynaklarına, köklerine vakıftı. Eski kitaplara aşinalığının kendisine kazandırdığı önemli bir özellik, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi düşünce hareketlerini yakından tanımakla kalmayıp, bu akımların güncel tartışmalarla ilişkisini kurabilmesiydi. Bu açıdan düşünce tarihimize ait meselelere birçok toplum bilimcimizden daha geniş bakabiliyordu.

Arslan Kaynardağ sahaflık ve yazarlığının yanı sıra yayıncılık da yaptı. Sahibi olduğu Elif Yayınevi'nin yayın dizileri arasına "sosyoloji dizisi"ni de eklemiş olması önemlidir. Nurettin Şazi Kösemihal'in yönettiği bu dizi içinde Türk sosyolojisinin bazı temel metinleri yayımlandı. Bunlar arasında, (Prens) Sabahattin Bey'in Muzaffer Sencer tarafından yeni harflerle ve sadeleştirilerek basıma hazırlanan *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı kitabı yanında Mehmet Ali Şevki'nin *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* adlı kitabı sosyoloji tarihimize mal olmuş eserlerdir. Elif Yayınevi'nde yayınlanan kitaplar arasında Sencer Divitçioğlu, Sezer Tansuğ, Metin And, Firüzan Hüsrev Tökin, Nijat Özön, Malik Aksel, Nermi Uygur gibi kendi alanlarında önemli çalışmalar yapan araştırmacıların eserleri de bulunuyordu. Ayrıca Kaynardağ 1960-65 yılları arasında *Kitap Belleten* adlı dergiyi yayımlamıştı. 43 sayı çıkan bu dergide İstanbul Üniversitesi hocaları da yazıyordu. *Sevgiler de Gündemdedir* adlı şiir kitabı ile *Eğitim ve Yayın* başlıklı kitabı da, onun kişiliğinin birbirini besleyen cephelerini, insan, kitap ve bilgi sevgisini açığa vurur.

Son yıllarındaki ağır hastalığına rağmen kitapları ve yazılarıyla yaşama tutunuşu gözümün önüne geliyor. Onun gibi saygın kişilikli insanlar kolay yetişmiyor. Güzel dostluğu ve anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

* *Baykan Sezer'e Armağan* kitabında hoca için yazdıkları gerçek bir kadirbilirlik örneğidir.

NİLGÜN ÇELEBİ'YE ARMAĞAN

"Toplumsuz Sosyoloji"nin Sosyoloğu: Nilgün Çelebi

Sezgin Kızılçelik*

"Sosyoloji socius ve logos'un birleşmesinden oluşan bir sözcük. Bize sosyolojinin 'modern toplumun bilimi' demek olduğu söylenmişti. Ben bu sözcüğe farklı bir anlam atfetmekten yanayım. Sosyolojiye 'socius üzerine söylenen söz' demekten yanayım" (Nilgün ÇELEBİ, "'Socius' Kavramı Üzerine", s. 100).

Giriş

19. yüzyılın ilk yarısında bir disiplin olarak zuhur eyleyişinden bu yana sosyolojinin konusu ve neliği hep tartışmalı olmuştur. Sosyolojinin ilgi alanı müphemdir. Sosyoloji nosyonuna çok farklı anlam yüklemelerinin yapılmış olması onun neyin bilimi olduğuna ilişkin ciddi bir sorunsal teşkil etmektedir. Bu duruma sosyolojinin en mühim kurucularından Max Weber de işaret etmiştir: "'Sosyoloji' kelimesi çok farklı anlamlarda kullanılmıştır."[1] Sosyolojinin kurucu ustaları onu farklı biçimlerde tanımlamışlardır. Bunlardan birisi olan ve sosyolojinin isim babası konumunda bulunan Auguste Comte, sosyolojiyi, toplumun bilimi olarak görmüş, sosyolojik analizin "toplum"u temel alması gerektiğine işaret etmiştir.[2] Comte'un şâkirtlerinden biri kabul edilen Emile Durkheim,

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

1 WEBER, Max; *Law in Economy and Society*, İngilizce'ye Çeviren: Edward Shills ve Max Rheintein, A Clarion Book, Simon and Schuster, New York, 1967, s. 1.

2 COMTE, Auguste; *The Positive Philosophy*, İngilizceye Çeviren: Harriet Martineau, Published by Calvin Blanchard, New York, 1858, s. 498.

sosyolojinin "toplum"u ve özellikle de "sosyal kurumları" inceleyen bir sosyal bilim olduğunu ileri sürmüştür: "Topluluk tarafından kurulan bütün inançlar ve bütün davranış biçimleri, kurum diye adlandırılabilir; o zaman, toplumbilim de şöyle tanımlanabilir: Kurumların, onların doğuşunun ve çalışmasının bilimi."[3] Sosyolojinin inşacıları arasında olan ve Comte-Durkheim'in sosyoloji anlayışlarıyla belirli ölçülerde paralellik gösteren, sosyolojik yaklaşımı itibariyle onlarla aynı çizgide yer alan Herbert Spencer, sosyolojiyi "toplumun evrimi" üzerine yoğunlaşan bir bilim olarak değerlendirmiştir.[4] Comte, Durkheim ve Spencer'dan farklı bir sosyoloji çizgisine sahip olan Karl Marx ise sosyolojik çözümlemelerinin temeline, üretim tarzı ve onunla bağlantılı "sınıf" kavramını yerleştirmiştir. Marx'ın sosyolojisinin özü, "sosyal sınıf" kavramına ve sınıf savaşımı teorisine dayalıdır. "Marx'ın sosyolojisi, sınıf sosyolojisidir. Marx'ın sosyolojik çözümlemelerinin merkezi kavramı, sınıftır."[5] Marx, sınıf savaşımını evrensel bir kanun olarak görmüştür. Tarih ve toplum alanını sınıf kavgasına göre tahlil etmiştir: "Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir."[6] Comte'un, Durkheim'in, Spencer'in ve Marx'ın sosyoloji anlayışlarının dışında farklı bir sosyoloji çizgisine sahip olan ve 20. yüzyıl sosyoloji geleneklerinin "ruh"unu biçimlendiren Weber'e göre ise, "sosyoloji, sosyal eylemi yorumlayıcı anlamaya çalışan, böylece eylemin kendi etkilerini ve akışını nedensel olarak açıklama amacı güden bilimdir."[7] Weber, sosyolojiyi, "bireyin davranışları"nı anlayarak yorumlamaya çalışan bir bilim olarak tahayyül etmiştir.[8] Weber'in sosyoloji çizgisine yakın duran Georg Simmel ise sosyolojiyi, bireyin kendisiyle ve nesnelerle ilişkilerinden ziyade "insanlar arasındaki ilişkileri" irdeleyen bilim şeklinde görmüştür.[9] Sosyolojinin bir diğer kurucusu olan ve Weber-Simmel'in sosyolojik stillerine daha yakın bir yerde duran Ferdinand Tönnies, sosyolojiyi, insanın fizikî veya ruhî tabiatından ziyade "sosyal doğasına ilişkin bir çalışma alanı"[10] olarak ele almıştır. Belirli ölçüde

---

3 DURKHEIM, Emile; *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çeviren: Cemal Balı Akal, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1985, s. 37.

4 SPENCER, Herbert; *The Evolution of Society: Selections from Herbert Spencer's "Principles of Sociology"*, The University of Chicago Press, Midway Reprint, Chicago, 1974.

5 KIZILÇELIK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt I: Marx'ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 130.

6 MARX. Karl ve ENGELS, Friedrich; *Komünist Parti Manifestosu*, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 9.

7 WEBER, *Law in Economy and Society*, s. 1.

8 WEBER, Max; *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çeviren: Medeni Beyazraş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27.

9 SIMMEL. Georg; *Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 30.

10 TÖNNIES, Ferdinand; "Gemeinschaft ve Gesselschaft", *Şehir ve Cemiyet: Max Weber, Georg Simmel, Ferdinand Tönnies, Don Martindale* (iç.), Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 185.

"Comte'cu pozitif düşünce ve Spencer'ci evrimcilik"ten[11] etkilenen Vilfredo Pareto, sosyolojiyi, "insan eylemleri"ni (kökeninde mantıksal düşünmeden ziyade duygunun yer aldığı)[12] inceleyen disiplin olarak tarif etmiştir. Pareto, sosyolojinin insan toplumunun incelenmesini amaçlayan bilim şeklinde tanımlanmasının yetersizliğine vurgu yapmış[13], onun insanın davranışlarını (mantıksal ya da mantıksal olmayan davranışlarını) irdeleyen bir bilim olduğunu ileri sürmüştür.[14]

Sosyolojinin kurucu ustalarının sosyolojiden ne anladıklarına dönük yaptığımız kısa gezinti, sosyolojinin inceleme nesnesinin ne denli belirsizliklerle dolu olduğunu anlamamız bakımından büyük bir öneme haizdir. Başlangıcından bugüne sosyolojinin neyin bilimi olduğuna dair tartışmalar gündemdeki yerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Onun neyin bilimi olduğuna ilişkin (toplumun mu, devletin mi, ulus-devletin mi, halkın mı, evrenselin mi, yerelin mi, kurumların mı, grupların mı, eylemin mi, davranışın mı ya da hepsinin/hiçbirinin mi!) muğlaklıklar gündemdeki yerini korumaktadır. Rickman'ın sosyolojiye dönük yapmış olduğu şu tanımlama, sosyolojinin inceleme objesinin ne denli bulanık olduğunu ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir: "Sosyoloji toplumun, toplumsal sistemlerin, toplumsal davranışın, toplumu oluşturan ve karşılıklı etkileşimde bulunan grupların, toplumsal yapıların ya da toplumsal kurumların incelenmesi olarak çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır."[15]

Sosyolojinin çoğu kez "ulus-devlet bilimi" ve "evrensel bilim" olduğu iddia edilmiştir. Günümüz sosyologlarından Wieviorka'nın bildirdiği gibi, sosyoloji, hem "ulus-devlet"e hem "evrensel"e hem de "yerel"e vurgu yapan bir bilimdir.[16] Sosyoloji, "ulus-devletlerin özel bilimi" ya da "küresel veya evrensel süreçlerin bilimi" olma arasındaki bir gerilim/çelişki ortamına konuşlandırılmıştır. Sosyoloji muğlâk bir biçimde "endüstriyel dünyanın özgül toplumlarının bilimi" olarak inkişâf etmiştir. Her ne kadar sosyolojinin kavramları, onun bir "evrensel sosyal süreçler bilimi" olduğunu gösterecek şekilde yeterli derecede soyut düzeyde belirtilmekteyse de (eylem, norm, değer, yapılanma, sosyal sistem gibi), pratikte sosyoloji yerel ve ulusal yazgıların açıklanması ve anlaşılması çabasına koşulmuştur. Paradoksal olarak sosyolojinin şöhreti ve popülerliği arttıkça amacı da o ölçüde yerelleşmiştir.[17]

---

[11] ÇELEBİ, Nilgün; "Vilfredo D. Pareto", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 5, 1990, s. 133.

[12] PARETO, Vilfredo; *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, Çeviren: Merve Zeynep Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 27.

[13] PARETO, Vilfredo; *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology, Vol.I-Vol.II*, İngilizceye Çeviren: Andrew Bongiorno ve Arthur Livingston, Dover Publications, Inc, New York, 1963, s. 3.

[14] Sosyolojinin kurucu isimlerinin sosyoloji anlayışları konusunda daha teferruatlı bilgi için *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi* (Anı Yayıncılık, Ankara, 2007) adlı yapıtıma bakılabilir.

[15] RICKMAN, H. P.; *Anlama ve İnsan Bilimleri*, Çeviren: Mehmet Dağ, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s. 144.

[16] WIEVIORKA, Michel; "Some Coming Duties of Sociology", *Identity, Culture and Globalization* (iç.), Editör: Eliezer Ben-Rafael ve Yitzak Sternberg, Brill, Boston, 2001, s. 573-588.

[17] TURNER, Bryan S.; *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 197.

Sosyoloji, ortaya çıkış koşulları bağlamında ulus-devlet bilimi olmanın ötesinde dünya gerçeğine dönük evrensel/küresel bir bilimdi. Sosyoloji, dünya kavramını esas almıştır.[18] Günümüz Batı sosyolojisinin önemli simalarından Roland Robertson da bu gerçeği teyit etmiş, "dünyanın toplumbilimsel açıdan 'haritasını çıkarmak', kuşkusuz yaygın bir işlemdir"[19], demiştir. Bu işlemi klasik dönem sosyologların metinlerinde açıkça görmek olanaklıdır. Klasik dönem sosyologlarının teorik yönelimlerinde "global endüstrileşme ile sekülerleştirilmiş Hıristiyanlık, kozmopolitan bir sosyal dünya anlayışı"[20] başattır. Onların kuramsal çabaları, insan toplumlarının tümünü kavramaya yöneliktir. Sosyolojinin ortaya çıkışından günümüze kadar en yetkin klasik sosyoloji teorisyenleri insanlığı tarihsel akışı içerisinde açıklamaya eğilimlidirler. Onlar sosyal dünyanın teorikleştirilmesine gayret etmişlerdir. Başka bir deyişle, Claude-Henri de Saint-Simon, Comte, Marx, Spencer, Durkheim, Simmel, Weber ve Tönnies'in sosyoloji yapma tarzları, evrensel olana/alana vurgu yapmak üzerine biçimlenmiştir. Saint-Simon'un insanlığın endüstriyalizm çerçevesinde birleşmesi fikrini; Comte'un toplumların teolojik, metafizik aşamadan geçerek pozitif aşamaya ulaşacaklarına ilişkin üç aşama yasası ve insanlık dini anlayışını; Marx'ın sınıf savaşımı teorisini, toplum sınıflamasını (ilkel komünal, antik, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist toplum), kapitalist üretim tarzına ve proletaryaya dönük vurgusunu; Spencer'ın militarist toplumdan endüstriyel topluma geçiş düşüncesini; Durkheim'ın dayanışma tipleri görüşünü; Simmel ve Weber'in modernlik ve toplumsallık kategorileri üzerine yoğunlaşmalarını; Tönnies'in Gemeinschaft ve Gesselschaft kavramsallaştırmasını evrensel/küresel bağlamın dışında tahlil etmek güçtür. Robertson'ın dile getirdiği gibi, Comte, Saint-Simon ve Marx gibi 19. yüzyıl sosyologları, küresel alana ilişkin konuları analitik çalışmalarına merkez almışlardır.[21] Meselâ, zikredilen sosyologların en eskisi olan Saint-Simon, Avrupa devletlerinin bir entegre sisteminden, endüstrileşmenin uluslararası yayılımından ve küresel kültürün doğuşundan söz etmiştir.[22] Son yıllarda, tıpkı 19. yüzyılın başlarında olduğu gibi, sosyolojinin "küresel bilim" olduğuna ilişkin söylemler ön plana çıkartılmıştır. Sözgelimi Robertson, sosyolojik söyleminde "küresel toplum"[23] sözcüğünü esas almış, "temel derdim, doğrudan dünyanın kuramlaştırılmasına yöneliktir"[24], demiştir. Sosyoloji, bilhassa Robertson gibi

---

[18] "Dünya" kavramı en çok teoloji ile sosyolojinin ilgisini çekmiştir. Ancak, her iki disiplinde de dünya konsepti aynı derecede önemli ve muğlâktır (TURNER, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 161).

[19] ROBERTSON, Roland; *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 97.

[20] DURAKBAŞA, Ayşe; "Sosyoloji: Ulus-Devlet Bilimi mi?", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler Cilt:1* (iç.), Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1994, s. 118.

[21] ROBERTSON, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 32-33.

[22] TURNER, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 200.

[23] ROBERTSON, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 41.

[24] A.g.e., 42.

sosyologlar tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşüyle rakipsiz kalan liberalizm eksenli küreselleşmenin şemasının ve "küresel durumun haritasının çıkartılmasında"[25] etkin rol üstlenmesi gereken bir disiplin olarak görülmeye başlanmıştır. Sosyolojinin küreselleşmesinden söz etmek, adeta bir moda söylem haline gelmiştir. Sosyolojik kavramlara "küresel" içerik kazandırmak yaygın eğilim olmuştur. Neredeyse her sosyolojik kavramın önüne "küresel" kavramı (küresel topluluk, küresel toplum, küresel Gesselschaft, küresel Gemeinschaft, küresel devlet", küresel kültür, küresel aktör, küresel kapitalizm, küresel evrenselcilik, küresel yerelleşme, küresel köy vb.) eklenmiştir.[26] Bununla da yetinilmemiş, küreselleşmeyle bağlantılı olarak sosyoloji tarihi yeniden dönemselleştirilmiştir. Sözgelimi Albrow, küreselleşme bağlamında sosyoloji tarihini beş aşamada analiz etmiştir:[27] Evrenselcilik aşaması, ulusal sosyolojiler aşaması, uluslararası aşama, yerelleşme aşaması ve küreselleşme aşaması.

Sosyolojinin "ulus-devlet bilimi" ve "evrensel bilim" olarak kabul gördüğü bir gerçektir.[28] Sosyolojinin kurucuları, onu "toplum" kavramı çerçevesinde ele almışlardır. Sosyolojinin esas olarak "toplum"un bilimi olduğu iddia edilmiştir. Sosyoloji deyince akla hemen "toplumun bilimi" ya da "toplum bilim" gelir olmuştur. Bu durumu en açık bir biçimde Durkheim sosyolojisinde görmek mümkündür. Durkheim sosyolojisi "toplum" kavramının tahlili üzerine bina edilmiştir. Durkheim, sosyolojik çözümlemelerinin merkezine yerleştirdiği "toplum" kavramını meşrulaştırmış, onu kıskanılan ve korkulan bir Tanrıya, koyduğu kuralların çiğnenmesine izin vermeyen sert bir yasa koyucuya benzetmiş[29], kısacası tanrısallaştırmıştır: "Genel olarak, bir toplumun, yalnızca insan şuuru üzerindeki etkisi sebebiyle, onlarda tanrılık duygusunu uyandırmak için zorunlu olan her şeye sahip olduğu şüphesizdir. Bir tanrı, kendisine inanan için ne ise, bir toplum da üyeleri için odur."[30]

Günümüzün tanınan sosyologlarından Wallerstein, sosyolojiyi "modern toplum"la sınırlı bir sosyal bilim olarak tahayyül etmiştir. Ona göre, sosyoloji, "ondokuzuncu yüzyıl sonunun icadıdır."[31] Sadece modern Batı'yla ilgilenen bir bilimdir.[32] Wal-

---

[25] A.g.e., s. 85-102.

[26] KIZILÇELİK, Sezgin; *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 153.

[27] ALBROW, Martin; "Globalization, Knowledge and Society", *Globalization, Knowledge and Society* (iç.), Derleyen: M. Albrow ve E. King, Sage Publications, London, 1990, s. 6-8.

[28] MOORE, Wilbert E.; "Global Sociology: The World As a Singular System", *American Journal of Sociology* (iç.), Vol: 7, 1966; TURNER, Bryan S.; "The Two Faces of Sociology: Global or National?", *Theory, Culture and Society* (iç.), Vol: 7, 1990, s. 343-358; DURAKBAŞA, "Sosyoloji: Ulus-Devlet Bilimi mi?", s. 114-120.

[29] DURKHEIM, Emile; *Ahlak Eğitimi*, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004, s. 92.

[30] DURKHEIM, Emile; *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çeviren: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 253.

[31] WALLERSTEIN, Immanuel; *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 239.

[32] WALLERSTEIN, Immanuel; *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çeviren: Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 18.

lerstein, sosyolojinin analiz birimi olarak görülen "toplum" kavramını sorgulamış, onun temelsiz olduğunu iddia etmiştir.[33] Sosyolojinin toplumu inceleyen bir bilim olmadığından, yani "toplumsuz sosyoloji"den söz etmiştir. Wallerstein, "modern sosyal bilimde, toplum kavramından daha yaygın olarak kullanılan başka bir kavram yoktur ve hiçbir kavram, tanımlanmasına ayrılmış sayısız sayfalara karşın, toplum kavramından daha otomatik olarak ve üzerinde düşünülmeden kullanılmamıştır. Ders kitabı tanımlamaları 'bir toplum nedir?' sorusu etrafında dönmektedirler. ... 'Toplumlar' somutturlar. Ayrıca toplum, kavramsal tarihinden ötürü ve bu nedenle, neredeyse sökülüp atılamaz ve derin biçimde yanıltıcı olan çağrışımları dolayısıyla, kullanmayı terketmekle iyi yapacağımız bir terimdir. Toplum, tarihte ve sosyal bilimlerdeki geçerli kullanımının, sosyal bilimlerin 19. yüzyıldaki kurumsal doğuşuyla aynı yaşta olduğu bir terimdir. Toplum, birbirleriyle karşıtlık içinde çalışan, iki parçadan oluşan bir mekanizma gibi, diğer yarısı devlet olan bir düzeneğin bir yarısıdır."[34] Wallerstein, ulus-devlet/devletle toplumun sınırlarının eş anlamlı olduğunu, toplumun devlete tabi olduğunu ileri sürmüş, toplumlardan ziyade "devleti" öne çıkarmıştır. "Devletlerde yaşıyoruz. Her bir devletin temelini oluşturan bir toplum vardır. Devletlerin tarihleri, dolayısıyla gelenekleri vardır. Her şeyden önce değişim normal olduğu için, normal olarak değişen ya da gelişen devletlerdir. Devletler üretim tarzlarını değiştirirler; şehirleşirler; toplumsal sorunları vardır; refaha kavuşurlar ya da durumları kötüleşir. Devletlerin sınırları vardır; bu sınırların içindeki faktörler 'içsel' ve dışındaki faktörler ise 'dışsaldırlar.' 'Mantıksal' olarak bağımsız varlıklardır, öyle ki, istatistiksel amaçlarla, devletler 'karşılaştırılabilirler.'"[35] Görüldüğü üzere, Wallerstein sosyolojik çözümlemelerinde toplumun yerine devleti kabul etmiş, sosyolojinin de "toplum"un bilimi olmasından ziyade "devlet"in bilimi (devleti tetkik eden anlamında) olduğunu iddia etmiştir. Wallerstein'in başkanlığında gerçekleşen ve onun tezlerinin damgasını vurduğu Gulbenkian Komisyonu'nun *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*'da şunlar yazmaktadır: "Sosyal bilimler her zaman fazlasıyla devlet-merkezci oldular; zira devletler, sosyal bilimcilerin çözümlediği süreçlerin, içinde cereyan ettiğinden hiç kuşku edilmeyen çerçeveleri oluşturuyordu. Bu özellikle (en azından 1945'e kadar) esas olarak Batı dünyasını inceleyen tarih ve nomotetik sosyal bilimler üçlüsü (iktisat, siyasal bilimler ve sosyoloji) için doğruydu."[36] Wallerstein, toplum

---

[33] WALLERSTEIN, Immanuel; *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Çeviren: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, s. 109.

[34] *A.g.e.*, s. 341.

[35] *A.g.e.*, s. 343.

[36] GULBENKIAN KOMİSYONU; *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 77.

[37] "Dünya-sistemleri analizi", sosyologların tamamı için 19. yüzyılın ortasında başat hale gelen sosyal bilimsel araştırmanın içinde yapılandığı biçimlere karşı bir protestodur (WALLERSTEIN, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, s. 330).

kavramını sosyolojinin dışına iterken, "dünya-sistemleri analizini"[37] esas almıştır. Dünya sistemleri analizini 1970'lerin başında toplumsal gerçeklik hakkında yeni bir perspektif olarak ileri sürmüştür.[38] Başyapıtı olan *Modern Dünya-Sistemi*'nde şunları yazmıştır: "Bir dünya sisteminin kaynağını ve başlangıçtaki işleyişlerini tanımlamak için, mutlak bir kavramı, bir dünya-sistemini ileri sürdüm. Dünya-sistemi sosyal bir sistemdir; sınırları, yapıları, üye grupları, meşruiyet kuralları ve bağdaşıklığı vardır. Hayatı, onu gerilimle bir arada tutan çatışan güçlerden oluşmuştur; her grup onu kendi avantajına sonsuza kadar yeniden kalıplandırmaya çalışınca parça parça olur. Bir organizmanın özelliklerine sahiptir; özelliklerinden bazılarının belli açılardan değiştiği, diğer açılardan ise sabit kaldığı bir ömre sahiptir. Yapıları, işlevinin iç mantığı açısından farklı zamanlarda güçlü ya da zayıf olarak tanımlanabilir."[39] Wallerstein, modern dünya-sisteminin sorunlarını tahlil etmeye dönük çok sayıda metne imza atmıştır.[40] Wallerstein, "dünya-sistemleri analizi" ile "toplum" kavramının yerine "tarihsel sistem" kavramını yerleştirmeye çalışmıştır.[41]

---

[38] WALLERSTEIN, Immanuel; *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çeviren: Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 15.

[39] WALLERSTEIN, Immanuel; *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri, 1. Cilt*, Çeviren: Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004, s. 359.

[40] WALLERSTEIN, Immanuel; *Africa: The Politics of Independence*, Vintage Books, New York, 1961; WALLERSTEIN, Immanuel; *The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast*, Mouton, Lahey, 1964; WALLERSTEIN, Immanuel; *Social Change: The Colonial Situation*, Wiley, New York, 1966; WALLERSTEIN, Immanuel; *Africa: The Politics of Unity- An Analysis of a Contemporary Social Movement*, Random House, New York, 1967; WALLERSTEIN, Immanuel; *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 1992; WALLERSTEIN, Immanuel; *Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistemi Üzerine Denemeler*, Çeviren: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993; WALLERSTEIN, Immanuel; *Liberalizmden Sonra*, Çeviren: Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998; WALLERSTEIN, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*; WALLERSTEIN, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*; WALLERSTEIN, Immanuel; *Güncel Yorumlar*, Çeviren: Veysi Atlı ve Diğerleri, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001; WALLERSTEIN, Immanuel; *Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, Çeviren: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001; WALLERSTEIN, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*; WALLERSTEIN, *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş*; WALLERSTEIN, *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri, 1. Cilt*; WALLERSTEIN, Immanuel; *Modern Dünya-Sistemi: Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750, 2. Cilt*, Çeviren: Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2005; WALLERSTEIN, Immanuel; *Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği*, Çeviren: Sinan Önal, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2007; WALLERSTEIN, Immanuel ve Diğerleri; *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1984; BALIBAR, Etienne ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993; ARRIGHI, Giovanni, HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Sistem Karşıtı Hareketler*, Çeviren: C. Kanat ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1995; HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Çeviren: Nuri Ersoy ve Diğerleri, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000; LEE, Richard E., WALLERSTEIN, Immanuel ve Diğerleri; *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çeviren: Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

[41] WALLERSTEIN, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, s. 344.

Çağımızın popüler sosyologlarından Alain Touraine, "toplumların kırılması"[42], "toplumların sonu"[43], "toplumun parçalanması"[44], "elveda toplum"dan[45] söz ederek ve "*toplum* eskisi kadar sağlam değil artık"[46] diyerek, "toplum"u sosyolojinin dışına itmiştir. *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma* metnine şunları yazmıştır: "Bu kitabın başındaki fikir, hatırlatmak için söylüyorum, birtakım dramatik olayların ve uzun vadeli ekonomik değişimlerin ötesinde bir toplum türünün, öncelikle de Batı dünyasının yüzyıllardır içinde yaşamış olduğu bir toplum anlayışının sonunu yaşamakta olduğumuz fikridir."[47] Toplum fikrinin tükenişi, her şeyden evvel modernliğin ve dünyevileşmenin yeni bir aşamasına vurgu yapar.[48] Touraine, "toplumu" merkeze koyan görüşleri sorgulamış, "aktör"ü/"özne"yi önemseyen bir sosyoloji (aktörler/özne sosyolojisi) yapmıştır.[49] "Sosyolojinin nesnesi artık 'toplum' değil, toplumsal davranış ve ilişkilerdir."[50] Sosyolojinin toplumsal kurumların akılcılaştırılmasıyla ve işlevselliğinin incelenmesiyle ilgilenen bir bilim olmaktan kurtulması gerekir. Sosyolojinin temel konusu, özneyle sistemlerin, özgürlükle iktidarın çatışmasıdır.[51] Sosyoloji, toplumu değil, özneyi esas alır. "Özne, kendinin bilincinde olma durumu değildir, bireyin us ya da Tanrı gibi evrensel bir ilkeyle özdeşleştirilmesi hiç değildir. Birbirinden ayrılmaya yüz tutmuş şeyleri birleştirmek üzere yapılan hiç tamamlanmayacak, hiç başarıya ulaşmayacak bir çalışmadır. Özne kendi kendini yarattığı ölçüde toplumsal eyleyen topluma yönelmeyi bırakır, kendine döner; özgürlüğüdür özneyi tanımlayan, rolleri değil."[52] Touraine, özneyi, bireyin bir eyleyen olmak için verdiği çaba[53], eyleyen olarak oluşması[54], yani bireyin eyleyen olma isteği olarak tarif etmiştir.[55] Günümüz sosyoloji geleneklerinin ortak noktası, toplumsal aktörden hareket edip ondan başlayarak beklentilerini, ilişkilerini, etkileşimleri-

---

42 TOURAINE, Alain; *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

43 *A.g.e.*, s. 68.

44 *A.g.e.*, s. 53.

45 *A.g.e.*, s. 89.

46 *A.g.e.*, s. 100.

47 *A.g.e.*, s. 68.

48 TOURAINE, Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 391.

49 TOURAINE, Alain; *The Self-Production of Society*, University of Chicago Press, Chicago, 1977.

50 TOURAINE, Alain; "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler* (iç.), Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 40.

51 TOURAINE, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 393.

52 TOURAINE, Alain; *Demokrasi Nedir?*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 182-183.

53 TOURAINE, Alain; *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

54 TOURAINE, *Demokrasi Nedir?*, s. 24.

55 TOURAINE, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 83.

mı ve tesir ettiği toplumsal alanı yeniden oluşturmaktır.[56] "Aktörlerin, ilişkilerinin, çatışmalarının ve pazarlıklarının incelemesidir bir an önce girişilmesi gereken iş. Zaten eğer toplumbilim kaçınılmaz güncellemesini yapmakta biraz daha gecikirse, fikirler tarihinin bundan böyle kapalı bir bölümü olmaya mahkûm olacaktır."[57] Touraine, sosyolojinin modernliğin ideolojisi olarak çıktığını, "toplum"un incelenmesi olarak algılandığını, arkaik toplumların karakteristik örgütlenme biçimi olan "cemaat" kavramı karşısında "modern topluma" gönderme yaptığını iddia etmiş[58], günümüzde toplumun çöküşüyle birlikte, "toplum nosyonunun toplumsal hayatın analizinden çıkarılması gerektiği fikrini"[59] savunmuş, sosyolojisinin özüne özneyi yerleştirmiştir.

Kısacası, sosyolojinin bilinenlerin ve iddia edilenlerin aksine evrenselin, küreselin, ulus-devletlerin ve "toplum"un bilimi olmadığı tartışmaları, son yıllarda sosyoloji dünyasını meşgul eden ve sosyolojik gündemi belirleyen mühim bir konu haline gelmiştir. Sosyolojinin bilhassa "toplum" konsepti üzerinden kendisini somutlaştırması problematik bir duruma kaynaklık etmiştir. Onun bazı mühim ustaları (Touraine ve Wallerstein gibi) bu mesele üzerine odaklanmış olmalarına karşın onu tam olarak temellendirememişlerdir. "Toplumsuz sosyoloji"yi inşa etme ve temellendirme, bazı girişimlere rağmen, sosyolojinin anavatanında mümkün olamamıştır. "Toplumsuz sosyoloji" anlayışını netleştirme ve bu alanı doğru bir çerçevede biçimlendirme girişimlerinden biri de Nilgün Çelebi[60] tarafından yapılmıştır.

---

[56] TOURAINE, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, s. 120.

[57] *A.g.e.*, s. 130.

[58] TOURAINE, "Toplumdan Toplumsal Harekere", s. 35.

[59] A.g.m., s. 42.

[60] Sosyoloji dünyamızın önemli simalarından Nilgün Çelebi, 13 Eylül 1950'de Konya'da dünyaya gelmiştir. 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirmiştir. 1975 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji ve İdare Bölümü'nde bilim uzmanlığı derecesi elde etmiştir. 1975'te Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı'nda uzmanlığını tamamlamıştır. Nilgün Çelebi, üç yüksek lisans derecesine sahiptir (ÇELEBİ, Nilgün; *Yurt Dışına Giden İşçiler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1973; ÇELEBİ, Nilgün; *Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Kurumları Sürekli Gelir Kayıplarına Yol Açan Risklere Karşı Sağlanan Sosyal Gelirler*, Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi Sosyoloji ve İdare Bilim Dalı, Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 1975; ÇELEBİ, Nilgün; *Türkiye'de Haşhaş Sorunu*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, 1975). 1980'de Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını vermiştir. 1973-1975 arasında Köy İşleri Bakanlığı Organizasyon Metot Daire Başkanlığı'nda uzman yardımcısı ve uzman, 1976'da 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi'nde uzman olarak görev yapmıştır. 1977-1983 arası Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan, Dr. Asistan ve yardımcı doçent olmuştur. 1983'te Sussex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde post doktora yapmıştır. 1985-1990 arası Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde önce yardımcı doçent, 1987'de doçent, 1990-2003 arası Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde önce doçent, 1993'den itibaren profesör, 2003-2004 arası Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör, 2004-2007 arası Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör, 2007-2008 arası Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmıştır. Nilgün Çelebi, halen Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Nilgün Çelebi, akademik hayatı boyunca

"Toplumsuz Sosyoloji"nin Bir Taraftarı ya da Socius'un Sosyologu

Nilgün Çelebi, gerek Batılı gerekse yerli sosyologlarımızın çok fazla ehemmiyet vermedikleri bir konuya eğilmiş, yani sosyoloji sözcüğünün arkeolojisini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Nilgün Çelebi, elindeki çapasıyla sosyoloji sözcüğünün köklerini ve damarlarını bulmak için bir arkeolojik kazı başlatmış, sosyoloji sözcüğünün soykütüğünün arkeolojik kazısını yaparken, onun gerçek anlamını sökerken, bir yandan da sosyolojinin köklerine ilişkin ileri sürülmüş görüşleri, ortaya savrulan gereksiz bilgi yığınlarını bir kenara ayıklamaya azami gayret göstermiştir. İşte, bu bağlamda, Nilgün Çelebi, "sosyolojinin konusu toplumdur", "sosyoloji toplumu inceler", "sosyoloji=toplumbilimi" biçimindeki ezberleri bozmuş, sosyologları bu konularda düşünmeye sevk etmiştir. Nilgün Çelebi, "Sözcüklerden Kavramlara" makalesinde bu konuları etraflıca sorgulamış ve sosyolojinin konusunun neden toplum olamayacağını belleklerimize kazımaya çalışmıştır: "Biz sosyologların öğrenciliğimizden itibaren sıklıkla duyduğumuz sorulardan biri de sosyolojinin konusunun ne olduğudur. Sosyolojinin konusunun ne olduğuna verilen standart cevap 'toplum'dur. Bu satırların yazarı dahil pek çok sosyologumuzun en azından hayatlarının belli bir döneminde, karşılaştıkları bu soruya bir yandan sesli olarak 'toplum' cevabını verirken bir yandan da içlerinden şu düşünceleri geçirdiklerini ileri sürebiliriz: 'Sosyoloji toplumbilim demek olduğuna göre sosyolojinin nesnesi de toplum'dan başka ne olabilir ki. Sorun, yabancı kökenli sosyolojiden kaynaklanıyor. Sosyoloji yerine toplumbilimin kullanımı yaygınlaştırılabilseydi insanlar da bu soruyu sormak zorunda kalmazlardı.' Bu satırların yazarı olan ben uzunca bir süredir ne sosyolojinin konusunun toplum olduğunu ne de insanların bu soruyu sormalarının nedeninin bilgi gövdemizin adının öztürkçe olmamasından kaynaklandığını düşünüyorum. Ve daha ileri giderek önceleri yukarıda belirtilen tarzda konuşuyor ve düşünüyor olmamı, sosyoloji denen bilgi gövdesini zihnimde yeterince sorgulamaksızın, dilimin ucuyla tanımaya, tanıtmaya ve anlatmaya kalkışmama bağlıyorum. Bu durumda sosyolojinin konusunun ne olduğunu düşündüğümü açıklamam gerekiyor. Sosyolojinin konusu toplum değilse nedir sorusunun cevaplanmasından önce ya da cevaplanması için önce sosyolojinin konusunun neden toplum olarak alınamayacağı açıklaştırılmalıdır."[61] Nilgün Çelebi, çok sayıda ma-

---

önemli idari görevler üstlenmiştir. Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün dışında çalıştığı sosyoloji bölümlerinde bölüm başkanlığı yapmış, Muğla Üniversitesi'nde rektör yardımcılığı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde ise dekanlık görevi üstlenmiştir. Nilgün Çelebi, oldukça üretken bir sosyologumuzdur. 1963 yılında daha 13 yaşındayken yazmaya başlamıştır. 45 yıldır önemli yazılar üretmiş bir entelektüelimizdir. Ulusal kongrelere ve sempozyumlara katılmış, yurt içinde çeşitli yerlerde özellikle de üniversitelerde konferanslar vermiş, konuşmacı olarak yirmiye yakın yurtdışı toplantısına çağrılmış, çok sayıda makale, bildiri, değini ve kitap yazmış, bazı önemli teorik ve metodolojik eserleri Türkçeye çevirmiştir. Bu metnimde, Nilgün Çelebi'nin ürettiği yazılarının tamamına atıfta bulundum. Dolayısıyla onun eserlerinin tam künyesi makalemin kaynakçasında yer almaktadır. Sayın Prof. Dr. Nilgün Çelebi'ye bana arşivini açtığı ve bulamadığım bazı yazılarını tarafıma gönderdiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

[61] ÇELEBİ, Nilgün; "Sözcüklerden Kavramlara", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 193 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, *Türk Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 2, 1995, s. 88-93'te yayımlanmıştır).

kalesinin yanı sıra *Sosyoloji Notları* başlıklı kitabını sosyolojinin neliğini aydınlığa kavuşturmak amacıyla kaleme almıştır: "Bu metin sosyolojinin konusunun insan birlikteliklerı ya da kısaca socius olarak belirlenmesi halinde sosyolojinin daha kapsamlı ve derinlikli bir bilim olabileceği düşüncesini okurla paylaşabilmek niyetiyle yazılmıştır. Metnin ilk iki bölümü bu konu ile ilgilidir. Son iki bölümde sosyolojinin 19. ve 20. yüzyıldaki gelişimi socius kavramlaştırılması ışığında gözden geçirilmektedir. Metinde değinilen örnek yaklaşım ve kişiler konu değil kaynak olarak görülmüşler, bir başka ifadeyle sosyolojinin 200 yıllık macerası toplum kavramının kısıtları ve fakat socius kavramının olası açılımları dikkate alınarak dile dökülmeye çalışılmıştır."[62]

Sosyoloji sözcüğü, Comte tarafından Latince "socius" ve Yunanca "logos"'un biraraya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Nilgün Çelebi, "socius"u Türkçeye biraraya geliş, insanların biraraya gelişi/toplanışı olarak çevirmiş[63], onu "ortay"[64] sözcüğü ile karşılamış ve "sosyal birimlerin bir sosyal zaman ve sosyal mekân bileşkesi olan bu dünya uzamında hayatı birlikte deneyimlemeleri sırasında kurup geliştirdikleri çok katlı bir sunum ortamı, etkileşim, ilişki ve dolaşım ağı"[65] biçiminde tarif etmiştir. Socius, biraraya gelen ve bir diğerine refakat edenlerden meydana gelen insan birlikteliklerini, logos ise "söz"ü ifade eder. Bu çerçevede, etimolojik bakımdan sosyoloji; birarada olan insanlar ve insan birlikteliklerı üzerine söylenen söz anlamına gelir. Sosyolog ise, bu sözü söyleyen kişidir.[66] En genel hatlarıyla "sosyoloji hayat üzerine söylenen söz olarak, akıp giden hayattaki ortaklaşa yaşama sırasında deneyimlenen durum ve sorunlar üzerinde yorum getirir."[67]

Sosyoloji, insan birlikteliği olan socius'un incelenmesinden ibaret bir disiplindir. Konusu ve içeriği socius eksenlidir. Bu noktada sosyoloji, insan birlikteliğinin nasıl mümkün olduğu, neler olduğu, sosyal yapıları nasıl ürettiği, sosyal yapıların insan birlikteliklerini hangi biçimde etkilediği, insan birliktelikleri formlarının birbirlerine niçin/nasıl bağlandıkları ve birbirlerinden nasıl uzaklaştıkları sorularına yanıt arar.[68]

Socius, en yalın ifadeyle, insan birlikteliği demektir. "Socius; içinde insanların hayatı deneyimledikleri, tarihselliği ve kültürelliği olan, çok katlı, çok yüzlü insan birlikte-

---

62 ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 1.

63 ÇELEBİ, "Sözcüklerden Kavramlara", s. 193.

64 Nilgün Çelebi, socius'un Türkçe karşılığı olarak "ortay" sözcüğünü önermiştir. Nilgün Çelebi'nin "socius" için "ortay"ın uygun olabilirliğine ilişkin görüşünün ardında "or", "ordu" ve "ortay" arası etimolojik yakınlık ile bunların Türk kültürüyle bağlantılı olabileceği yönündeki düşüncesi vardır (ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 51, 3. nolu dipnot). Ancak, hemen belirtelim ki, Nilgün Çelebi, metinlerinde "ortay" sözcüğünü değil, socius'u kullanmayı yeğlemiştir.

65 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 5.

66 *A.g.e.*, s. 2.

67 ÇELEBİ, Nilgün; "Ahlâk, Etik ve Toplum", *Bilge Dergisi* (iç.), Sayı: 39, Kış 2004, s. 4.

68 ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Bölümlerinin Anabilim Dalları", *Türk Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 1, Yaz 1995, s. 65.

liğidir."[69] Bireyler, çok çeşitli biraradalıklar ve ortaklıklar yoluyla biraraya gelirler. Bir mekânı, zamanı, duyguyu, düşünceyi, dili, ideali ve eylemi ya da bunların herhangi bir kombinasyonunu paylaşan insanlar çeşitli socius dilimleri oluştururlar. İnsan birlikteliklerinin tetkikinde ana birim, refakat edenlerin birliktelikleri, refakat sırasındaki aksiyonları, sosyal aksiyonları ve aktleridir. Bu çerçevede sosyoloji, socius'u *aksiyon* (bireylerin rasyonel etik ölçütlere göre yargılanabilen tüm yapıp etmeleri), *sosyal aksiyon* (bireylerin bir etkileşim ve sembolik etkileşim ağı içinde anlam yüklemeleriyle ifa ettiği tüm eylemleri) ve *akt* (bireylerin hayatı sadece sürdürmeye yarayan değil, ama onun ötesinde hayata müdahale etme gücüne sahip eylemeleri) odaklı olarak analiz eder. Kısaca socius; içinde insanların, hiç de yüzyüze olması zorunlu olmayan birlikteliklerini yürüttükleri hayat katları olarak değerlendirilebilir.[70]

İşte, bu noktada sosyoloji, biraraya gelişin, yani toplulaşmanın bilimi anlamına gelir. Ancak, bu biraraya geliş, her zaman için "toplum" (society) biçiminde olmayabilir. İnsanların biraraya gelişleriyle gruplar, yığınlar, birlikler, topluluklar ve toplumlar gibi çeşitli toplulaşma biçimleri ortaya çıkabilir. Bu formlar, birtakım ortak unsurlara sahip olmalarının yanında, esas olarak her biri bir diğerinden farklı özellikleri bünyelerinde ihtiva ederler. Socius, söz konusu formların tamamını kapsayacak genişlikte bir sözcüktür. Dolayısıyla sosyoloji, zikredilen tüm biraraya gelişleri kucaklamaya yönelen bir bilim dalı olma yükünü sırtında taşıyabilecek kapasiteye sahiptir. Sosyolojinin "toplumbilim" olarak tercüme edilmesi, konusunun biraraya gelişlerin yalnızca tek bir biçimi olan "toplum"la sınırlandırılmasına kaynaklık eder.[71]

Nilgün Çelebi, bir sözcük olarak "toplum"un 18. yüzyılda Adam Smith'in yazılarında ortaya çıktığını belirtmiş, "toplum"un "socius"un bir çeşidi olduğunu dile getirmiş, "socius"'un "toplum"dan daha iyi ve kapsayıcı olduğunu iddia etmiştir.[72] Toplum, yeni olan, "modern olan" bir socius formudur. Nilgün Çelebi, sosyolojinin konusu olarak socius'u ele alırken aynı zamanda sosyolojiye "modern toplum"un dışında bir inceleme konusu bulmaya dönük sosyologlarca ileri sürülmüş argümanları da kritik etmiştir. Sosyolojinin konusunu modern toplumdan daha farklı bir gerçeklik olarak görenlerin başında, öncelikle Simmel ve von Wiese olmak üzere, Alman düşünce dünyasının bazı isimleri gelmektedir. Alman düşünce geleneğinin önde gelen bazı isimleri, sosyolojiyi "volkgeist" felsefesi çizgisinde "volkerpsychologie" olarak isimlendirmişlerdir. Lazarus, Steinthal ve Wundt'un izlerini taşıyan bu akımda sosyolojinin konusu olarak "halk" ele alınmıştır.[73] Nilgün Çelebi, sos-

---

[69] ÇELEBİ, Nilgün; "Socius, Oikos, Polis", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı* (iç.), Sayı: 17, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2007, s. 50.

[70] ÇELEBİ, Nilgün; "'Socius' Kavramı Üzerine", *Bilgi ve Düşünce* (iç.), Sayı: 1, Ekim 2002, s. 100.

[71] ÇELEBİ, "Sözcüklerden Kavramlara", s. 193-194.

[72] ÇELEBİ, Nilgün; "Is 'Socius' Better than 'Society'", *European Sociological Association Social Theory Conference*, Innsbruck, Tyrol, Austria, 11-13 September 2008.

[73] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 54-55.

yolojinin "halk"ın bilimi olamayacağını gayet güzel izah etmiştir: "Öncelikle belirtelim ki, bizce, 'halk' kategorisi 'halk' edilmiş olanları, varoluşunu başka(ları/sı)na borçlu olanları işaret eder. Halkın oluşturucu ögesi 'kimse'dir. Halk, kimse'lerden oluşur. Halk kitledir; istatistiksel bir ortalamadır. Günümüzün modern toplumunun bile kendisine yüklenilen mekanik bütünlük imgesiyle bir türlü tam uyuşamaması söz konusu iken, sosyolojiyi bir kitlesellik olan halkın bilimi yapmak mümkün olamazdı; olamamıştır da."[74] Bir başka Alman sosyolog Simmel, sosyolojinin konusu olarak "vergesselschaftung"u önermiştir. Bu sözcüğü İngilizce'ye ilk çeviren Albion Small onu "socialization" ile karşılamıştır. Aslında, tam karşılığı "societalization"dur. Fakat terim, İngilizce'ye Kurt Wolff'un tercümesiyle "sociation" olarak yerleşmiştir. "Sociation", "socius"dan çok "society" ile bağlantılıdır. Simmel'e göre, toplum, örüntüleşmiş etkileşim ağlarından, yani sosyal ilişkilerin içeriğinden soyutlanmış formlarının/örüntülerinin en soyut hali olan sociation'lardan meydana gelir. Sosyolojinin görevi de, etkileşim örüntülerinin formlarını incelemektir.[75] Simmel sosyolojisinde "sociation", bir birlikteliktir. Nilgün Çelebi, Simmel'in bu görüşlerini eleştirmiş, gerek Simmel'in gerekse de von Wiesse'nin izledikleri yolun kendi socius kavramsallaştırmasından farklı olduğuna işaret etmiştir: "Bizce, sociation bir birliktelik değil fakat bir birliklilik olarak anlaşılmalıdır. Simmel'e göre, sociation, içinde birbirimizle etkileştiğimiz örüntülerin formlarının soyutlanmasıdır. Söz konusu örüntülere, gündelik hayattaki mütekabiliyetlerden hareketle ulaşılmaktadır. Simmel'in ve hemen ardından da von Wiesse'nin izlediği bu yol, bizim sunmaya çalıştığımız socius kavramsallaştırmasından oldukça farklıdır. Socius ne toplum, modern toplum içredir ne de bir birliklilik örneğidir."[76] Simmel, von Wiese, Weber ve Friedrich Nietzsche gibi Alman düşünce dünyasının önemli simalarından beslenmiş olan Bryan S. Turner[77] ve Georg Stauth, "socius-sociation"a dair kavramsallaştırmalar yapmışlardır. Nilgün Çelebi'ye göre, bu iki sosyolog, "socius" ile "sociation" arasındaki farktan pek haberdar değildirler. "Stauth ve Turner hem socius'a hem sociation'a atıfta bulunurlar.

---

[74] *A.g.e.*, s. 55.

[75] *A.g.e.*, s. 55.

[76] *A.g.e.*, s. 55-56.

[77] Bryan S. Turner'ın sosyolojik çözümlemelerinin merkezinde Nietzsche, Simmel ve Weber'in görüşlerinin yer aldığı onun Georg Stauth ile birlikte yazmış olduğu *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş* (Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005) metninde açıkça görülebilir. Ayrıca, Turner, oryantalizm, beden, eşitlik ve statü gibi konular üzerine ciddi eserler kaleme almış günümüzün tanınan sosyologlarındandır (TURNER, Bryan S.; *The Body and Society*, Sage, London, 1996; TURNER, Bryan S.; *Max Weber ve İslâm. Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çeviren: Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1997; TURNER, Bryan S.; *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*, Çeviren: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997; TURNER, Bryan S.; *Statü*, Çeviren: Kemal İnal, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2000; TURNER, Bryan S.; *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001; TURNER, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*; TURNER, Bryan S.; *Eşitlik*, Çeviren: Badadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007).

Ama bu ikisi arasında bir farklılaştırma yapıp yapmadıklarını anlamamız mümkün olmaz. Söz konusu yazarlar ne tarihselliğe ne kültürelliğe vurguda bulunur; onları ilgilendiren 'gündelik karşılıklılıklar'dır."[78] Turner, sosyolojiyi "gündelik karşılıklılığın incelenmesi" olarak görmüştür.[79] Stauth ve Turner, sosyolojik yönelimlerinde socius dışı bir çerçeve olan "gündelik karşılıklılıkları" referans almışlardır. Onlara göre, sosyoloji, eylem alışkanlığı olarak ifade edilebilecek "gündelik hayat-alanındaki mübadele ve karşılıklılık" sorunuyla ilgilenen bir bilimdir.[80] "Biz, Nietzsche'nin peşinden giderek 'birey"in, toplumsal karşılıklılık ve duyumsal cisimleşmenin sahici deneyimleriyle karşılaştırmayı arzuladığımız yapay ve yüzeysel bir inşa olduğunu savunuyoruz. Biz, sürekli olarak liberal-burjuva 'bireysel' deneyimin yapaylığı yerine sıradan, gündelik deneyimlerin sahiciliğini vurgulamaktayız. Amacımız, yönelim bakımından Agnes Heller'in *Gündelik Hayat*'taki (*Everyday Life*, 1984) amacına benziyor: Gündelik gerçekliğin insan karşılıklılığının gerçekleştiği yer olarak incelenmesi aracılığıyla insan yapıntısı şeylerin, göreneksel alışkanlığın ve dilin dünyasının anlaşılması."[81] Oysa Nilgün Çelebi'nin bildirdiği şekliyle, socius, tarihselliğe ve kültürelliğe vurgu yapar. "Socius çok boyutluluğu içinde kültürelliği ve tarihselliği vurgulanan insan birlikteliğidir; ya da insan birlikteliğinin kültür ve tarihle sürekliliği içinde, oluşu içinde görülmesi temelinde kavramsallaştırılmasıdır."[82] O halde Stauth ve Turner'ın socius-sociation'a ilişkin belirlemeleri, Nilgün Çelebi'nin sosyolojinin konusu olarak gördüğü socius'a dair kavramsallaştırmasıyla örtüşmemektedir. Diğer yandan Nilgün Çelebi, 20. yüzyılın büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen, önemli felsefi ve sosyolojik eserlere imza atmış olan Hannah Arendt'in[83] socius'u, "socius'un mikro ölçekli halinin tarihsel izdüşümü" olan *oikos*'la[84] sınırlandırmasını meydan okumuş, günümüzde egemen olan Aristoteles-Arendt çizgisinin insan birlikteliklerini socius olarak değil de polity olarak görmelerini eleştirmiş, socius'u toplumla özdeşleştirmeye karşı çıkmıştır. Ayrıca Giddens'ın sosyolojinin inceleme sahasını modern toplumla kısıtlamasına ilişkin tezlerine de eleştirel yaklaşmıştır. Nilgün

---

78 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 57.

79 TURNER, Bryan S.; "Türkçe Basıma Önsöz", STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş* (iç.), Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 10.

80 STAUTH ve TURNER, *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş*, s. 285.

81 *A.g.e.*, s. 51-52.

82 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 53.

83 ARENDT, Hannah; *Geçmişle Gelecek Arasında: Siyasi Düşünce Konulu Altı Deneme*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996; ARENDT, Hannah; *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996; ARENDT, Hannah; *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998; ARENDT, Hannah; *Şiddet Üzerine*, Çeviren: Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; ARENDT, Hannah; *İnsanlık Durumu*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

84 ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 51.

Çelebi, "'Socius' Kavramı Üzerine" adlı özgün incelemesinde şunları yazmıştır: "Hannah Arendt'in yaptığı gibi socius'u oikos'a ait olanla sınırlamaktan yana değilim. Socius'u toplum, daha açıkçası modern toplum ile özdeşleştirmekten yana da değilim. Zira, toplum socius'un görünebileceği formlardan sadece biri. Toplum tarihin çok kısa bir dilimine ait bir birliktelik formu. Aynen ulus-devlet gibi. ... A. Giddens'ın yazdığı gibi 'sosyolojinin konusu modern toplumdur' demek, sosyolojiyi 200 yıllık bir tarihsel bütünselliğin sözü/bilimi olmakla sınırlamak da demektir. Oysa, sosyolojinin konusunu socius olarak görmek, insanın içinde yer aldığı tüm ilişki ağlarını, tüm anlam dünyalarını sosyolojiye dahil etmek demektir. Modern toplum öncesi ve sonrası tüm insan birlikteliklerini sosyolojinin konusu içine alabilmek demektir. Sosyolojiyi küreselleşme çağında da yaşayabilen, modern toplumla birlikte tarih sahnesinden silinmeyecek olan bir söz alanı olarak muhafaza edebilmek demektir. Polis'te, kent duvarları içinde yaşayan tüm insan birlikteliklerinin sosyolojinin içine alınabilmesini meşrulaştırmak demektir."[85] Nilgün Çelebi, socius'un oikos ve polis'i içeren bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Arendt'in yaptığı gibi socius'u oikos'a ait olanla sınırlamamış, onun Eski Yunancadaki oikos'u Latincedeki socius'un karşılığı olarak sunmakla hatalı davrandığını bildirmiştir.[86] "Bize öyle geliyor ki, akıl yürüten insanlardan oluşan birlikteliğe, Arendt'in iddiasının aksine, polity'den değil socius'dan ulaşılabilir."[87] Bunun yanı sıra Nilgün Çelebi, Giddens'ın sosyolojinin konusunu modern toplumla sınırlandırmasının yanlışlığına işa-

---

[85] ÇELEBİ, "'Socius' Kavramı Üzerine", s. 100-101.

[86] ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 50.

[87] A.g.m., s. 55. Nilgün Çelebi'nin eleştirdiği Arendt, temel argümanlarını şu şekilde ifade etmiştir: "İnsanların birlikte yaşıyor olmaları gerçeği bütün insanî etkinliklerin koşuludur, ama insan toplumu dışında tahayyülü bile mümkün olmayan yegâne insanî etkinlik eylemdir. [Çünkü, örneğin] tam bir yalnızlık halinde çalışan bir varlık insan değil, kelimenin en kesin anlamıyla bir *animal laborans* da olsa, emek etkinliği başkalarının bulunuşunu gerektirmez. Sadece kendisinin yaşayacağı bir dünya kurmak için çalışan, üreten, imar eden belki bir *homo faber* değildir ama yine de bir imalatçıdır; onu insan kılan niteliği kaybetmiş, daha ziyade -kuşkusuz Yaratıcı [tanrı] anlamında değil, Platon'un mitlerinden birinde anlattığı ilâhi *demiurge* anlamında- tanrılaşmıştır. Sadece eylem insana has bir ayrıcalıktır; ne bir hayvan ne de bir tanrı buna ehildir ve tamamıyla başkalarının şaşmaz bulunuşuna bağımlı olan sadece eylemdir. Eylem ile birlikte olmak arasında mevcut bu özel ilişki, Aristo'nun *zoon politikon*'unun, önceleri Seneca'da da görülen sonraları Thomas Aquinas aracılığıyla standartlaşacak olan (*homo est naturaliter politicas, id est, socialis*; insan doğası gereği siyasal, yani toplumsaldır) *animal sociale* [toplumsal hayvan] olarak çevrilişini ilk bakışta tamamen haklı kılıyormuş gibi görünmektedir. Toplumsal olanın siyasal olanı bu bilinçdışı ikamesi, herhangi bir gelişkin teoriden çok daha fazla bir biçimde, Yunanlıların siyaset hakkındaki özgün anlayışlarının ne derece yitirilmiş olduğunu gösterir. Bu nedenle 'social' [toplumsal] kelimesinin köken bakımından Romalı oluşu ile Yunan dili ve düşüncesinde hiçbir dengenin bulunmayışı belirleyici olmamakla birlikte yine de anlamlıdır. Ancak *societas* kelimesinin Latince anlamı kök bakımından sınırlı olmakla birlikte açık bir siyasî anlama da sahiptir; insanların başkalarını yönetmek veya bir suç işlemek üzere örgütlemelerinde olduğu gibi, insanlar arasında özel bir amaç çerçevesinde kurulan bir ittifakı ifade etmekteydi. 'Toplum' [social] kelimesinin aslî bir insanî durum genel anlamını edinmeye başlaması, sonraları *societas generis humani*, 'insan cinsi toplumu' düşüncesiyle olmuştur" (ARENDT, *İnsanlık Durumu*, s. 57-59).

ret etmiş[88], "toplum, ulus-devlet, ulus ve ülke"yi aynı anlamda kullanan[89] Batı sosyolojisinin yükselen değeri Giddens'a eleştirel yaklaşmıştır.[90]

Nilgün Çelebi, sosyolojinin "toplumun bilimi" olarak görülmesinin doğru olmadığını iddia etmiş, bu çerçevede sosyolojiyi "modern toplumun bilimi" şeklinde değerlendi-

---

[88] ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 50.

[89] GIDDENS, *Modernliğin Sonuçları*, s. 19-20.

[90] Giddens'a göre, sosyolojinin kökenlerinin artalanı, Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin meydana gelmesine eşlik eden bir dizi şiddetli değişme tarafından oluşturulmuştur. Bu değişmelerin ortaya çıkardığı geleneksel hayat tarzlarının çözülmesi, bazı düşünürleri, hem doğal dünyanın hem de toplumsal dünyanın yeni bir anlayışını geliştirme çabalarına yöneltmiştir (GIDDENS, Anthony; *Sosyoloji*, Çeviren: Hüseyin Özel ve Diğerleri, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 7). Bu noktada sosyoloji "toplumun bir tabiî bilimi" (GIDDENS, Anthony; *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çeviren: M. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 20), yani "toplum hakkında bir doğa bilimi" olarak doğmuştur (GIDDENS, Anthony; *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 173). Bir araştırma nesnesi olarak "toplum", sosyoloji ve öteki toplum bilimleri tarafından paylaşılmaktadır. Sosyolojiyi diğer toplum bilimlerinden ayıran ana özellik, onun "iki büyük devrim"in (Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin) peşi sıra ortaya çıkmış olan "toplum biçimleri"yle, yani sanayice gelişmiş toplumlarla diğer toplum bilimlerden daha fazla ilgilenmesi gerçeğinde yatar. İşte bu noktada sosyolojinin asıl odak noktası, "ileri" ya da "sanayileşmiş" toplumlardaki kurumları ve bu kurumların dönüşüm koşullarını tetkik etmektir (GIDDENS, *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 19). Sosyoloji, insan toplumlarını sistematik bir biçimde, çağcıl/modern sanayileşmiş sistemleri özellikle vurgulayarak incelemekten ibarettir (GIDDENS, *Sosyoloji*, s. 15). Giddens'a göre, sosyoloji, masum bir terim değildir. O, "sosyoloji terimi günümüzde o kadar yaygın olarak kullanılmaktadır ki, ondan tamamen kurtulmak engelleyici bir girişim olacaktır. Terimi *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda ve bu kitapta, genel düzeyde sanayileşmiş toplumlardaki kurumların araştırılması anlamında kullanmayı sürdürdüm", demiştir (GIDDENS, Anthony; *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 129). Giddens, yukarıda gönderme yaptığım eserlerinin dışındaki şu eserlerinde de sosyolojiyi modern toplumunun bilimi olarak tahayyül etmiş ve bu eksende tamamen modern toplumun sorunlarına odaklanmıştır: GIDDENS, Anthony; *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979; GIDDENS, Anthony; *Social Theory and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge, 1987; GIDDENS, Anthony; *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Çeviren: İdris Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994; GIDDENS, Anthony; *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1996; GIDDENS, Anthony; *In Defence of Sociology: Essays, Interpretations and Rejoinders*, Polity Press, Cambridge, 1996; GIDDENS, Anthony; *İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teoriler ve Eleştirel Değerlendirmeler*, Çeviren: Ömer Baldık, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999; GIDDENS, Anthony; *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*, Çeviren: Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999; GIDDENS, Anthony; *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000; GIDDENS, Anthony; *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori: Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000; GIDDENS, Anthony; *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?*, Çeviren: Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000; GIDDENS, Anthony; *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Çeviren: Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000; GIDDENS, Anthony; *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, Çeviren: Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001; GIDDENS, Anthony; *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*, Çeviren: Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002; GIDDENS, Anthony; *Ulus-Devlet ve Şiddet*, Çeviren: Cumhur Atay, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005; GIDDENS, Anthony ve PIERSON, Christopher; *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*, Çeviren: Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

ren sosyologları (özellikle de muhatabı olarak gördüğü/gördüğümüz günümüz Batı sosyolojisinin çok sayıda esere sahip en popüler ismi Giddens'ı), "sosyoloji, modern toplumu anlama yönünde sistematik bir girişim olmaktan başka nedir ki?"[91], diyenleri kritik etmiştir: "...sosyolojinin, 'toplumun bilimi' olduğu ön kabulüyle 'toplumbilim' olarak okunmasının yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Böyle düşünmemize yol açan etkenlerden biri, 'toplumbilim'de geçen 'toplum' sözcüğünün 'modern toplum'a işaret etmesidir. Biz sosyolojinin en son örneklerinden birini Anthony Giddens'da gördüğümüz 'modern toplumun bilimi' anlamında 'toplumbilim' olarak okunmasının, aslında, insan birliktelikleri-nin tarih içindeki özel bir uğrağının o özel uğrakta geçerli olan özel bir 'logos' yorumu ışığında kavranılıp dillendirilmesini yansıttığını, böyle bir sosyoloji okumasının ise sosyolojiyi ve sosyoloğu dar bir alana hapsettiğini düşünüyoruz."[92] Görüldüğü üzere, Nilgün Çelebi, sosyolojiyi "toplumların", özellikle de "modernlikle ilişkilendirilmiş toplumların" incelenmesi olarak gören ve "toplum"u sosyolojinin temel/merkezî kavramı olarak ele alan sosyologları[93], sosyolojinin çerçevesini daralttığı gerekçesiyle haklı olarak eleştirmiştir.

Sosyolojinin "modern toplumun bilimi" manasında "toplumbilim" olarak kavranması ve konusunun "modern toplum"la sınırlandırılmasının çeşitli handikapları vardır.[94]

---

[91] WAGNER, Peter; *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*, Çeviren: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 9.

[92] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 2.

[93] GIDDENS, Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 19.

[94] Nilgün Çelebi'ye göre, sosyolojinin "toplumbilim" olarak isimlendirilmesinin yol açtığı problemlerden bir diğeri ise, "social" sözcüğünün Türkçeye "toplumsal" olarak çevrilmesinde karşımıza çıkar.[348] Sosyologlarımız "social" ve "societal" arasında bir ayrım yapmamışlar, onların karşılığı olarak "toplumsal" kavramını kullanmışlardır. Oysa "societal"in karşılığı "toplumsal"dır [ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Sosyologun Kavramsal ve Pratik Güçlükleri", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 2-4 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi ilk kez, "Conceptual and Practical Difficulties of a Sociologist", ismiyle *Crise de la Recherce Scientifique & Fuite des Cerevaux Dans le Monde Arabe et en Turquie*, Editör: Abdeljelil Temimi, Foundation Temimi pour le Recherce Scientifique et l'Information, Zaghouan, 1999'da yayımlanmıştır)]. Socius toplum ile eşitlenince "social" de "toplumsal" ile eşitlenmiştir. Social, "socius'a ilişkin olan" demek iken onu "toplumsal" olarak Türkçeleştirmek ve bu haliyle her yerde kullanmak (toplumsal eylem, toplumsal ilişki, toplumsal etkileşim, toplumsal kişi, toplumsal kurum, toplumsal rol, toplumsal statü, toplumsal sınıf, toplumsal yapı vb.) dil ucuyla sosyoloji yapmaktır (ÇELEBİ, "Sözcüklerden Kavramlara", s. 196). Nilgün Çelebi, bu durumunun yarattığı sorunu şu şekilde izah etmiştir: "Social action, toplumsal eylem olunca aktörün, yani aktte bulunabilme özgürlüğüne, olanağına sahip olan bireyin tüm yapıp etmeleri Türkçe'de hak ve özgürlük arayışına giren ezilmiş kulların direnişine dönüşmekte, social structure, toplumsal yapı olunca bireyin bu yapının kuklası olmaktan başka bir varoluş imkanı kalmamakta, social role, toplumsal rol olunca rollerin beklenen rollerden ibaret olması gerektiği, gerçekleştirilen rolün ancak marjinal kişilerin kullandıkları bir kendini gerçekleme mekanizması olduğu adeta zımnî olarak kabul edilmektedir. İlginç olan bu adlandırmaların toplumumuzun bireyselliği en gelişkin olduğu düşünülen entelektüel kesimi tarafından, üstelik, öztürkçecilik adına da olsa, savunularak kullanılması fakat bu kullanımla bu kesimin kendini cemaatçiliğin sınırlarına hapsetmekte olduğunu fark edememesidir. Social ile societal arası farkı social'i toplumsal olarak okuyan ve kullanan bir sosyologun Parsons'ın sosyal aksiyon teorisini, Marx'ın burjuvazi ve/veya proleter kavramlarını, Weber'in sosyal aktör kavramını nasıl ayırt ettiğini ve bunları değil bilimsel çalışmalarında fakat günlük yaşamında diğerleriyle ilişkisinde dahi nasıl uyguladığını düşünmek mümkün olamamaktadır" (ÇELEBİ, "Sözcüklerden Kavramlara", s. 196-197).

Nilgün Çelebi de sosyolojinin kendini "modern toplumla" sınırlandırmasının ciddi sıkıntılara kaynaklık ettiğini ileri sürmüştür. İlk olarak, sosyolojinin kendisini "modern toplum"la sınırlaması, yalnızca modern toplum öncesi "insan birliktelikleri"ni değil, aynı zamanda modern toplum sırasındaki ve sonrasındaki insan birlikteliklerine de sırtını dönmesine, dolayısıyla tarihin özel bir uğrağını tarihsizleştirmesine yol açmıştır. Sosyoloji, akıp giden hayatın içindeki tek bir birliktelik biçimine takılıp kalmakla, hayatı adeta modern toplum formunda dondurmaktadır. Bu ise, bugün içine nakşolunan geçmişi ve geleceği görmemek, modern toplum formu öncesindeki insan birlikteliklerini sosyolojinin dışına çıkarmak anlamına gelir. İkinci olarak, sosyolojinin kendisini "modern toplum"la sınırlaması, geleneksel-modern dikotomisinin dışında kalan, bilhassa da kendince bir modernlik yolu tutturan insan birlikteliklerinin sosyolojinin içindeki yerini tartışmalı hale getirir. Üçüncü olarak ise, bizi günümüzün modern toplum biçiminde olmayan ya da geleceğin nasıl olacağı kestirilemeyen insan birlikteliklerinin de modern toplum biçiminden farklı olmadıklarını varsaymaya yöneltir.[95]

Sosyoloji, modern toplumunun bilimi olarak okunduğunda, sosyolojik bilginin, adına modern denilen özel tarihsel uğrakta geçerli olan bilim anlayışıyla üretilmesi gerektiği fikri pekişir. Nilgün Çelebi'ye göre, bu doğru bir bakış açısı değildir. Çünkü, bilim anlayışında 19. yüzyıldan bu yana yaşanan değişimler sosyolojinin "logos" bileşeniyle "scientia" arasındaki farkı yeniden gündeme getirmiş, yani sosyolojinin "onto"sunun yanı sıra "epistemesi"nin de yeniden ele alınmasına vesile olmuştur.[96] İşte, bu bağlamda Nilgün Çelebi, socius'u öncelikle ontik ve epistemik koordinatları üzerinden tahlil etmiştir.

Nilgün Çelebi'nin socius'un ontik koordinatlarından kast ettiği, sosyolojinin konusunun neliğidir. Sosyoloji, var olanlar üzerine söz söylemenin bilimidir.[97] Başka bir deyişle, sosyoloji, var olan bu dünya üzerine söz söyleme gayretinde olan bir bilimdir.[98] Sosyoloji, sosyologun sözüdür.[99] Konusu, "toplum", "modern toplum" değildir, "daima zaman mekân içre olan, daima bir tarihselliğe, kültürelliğe sahip olan birliktelik"[100] olarak socius'tur.

Nilgün Çelebi, socius'un epistemik koordinatları olarak ise, söz ve etik düzleme işaret etmiştir. Ona göre, sözün hammaddesi, sözcüklerdir. Sözcükler, var olanların

---

[95] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 2-3.

[96] *A.g.e.*, s. 3-4.

[97] *A.g.e.*, s. 5.

[98] ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi-10.Sayı, İstanbul, 2005, s. 72.

[99] Nilgün Çelebi, "sosyoloji değil mi ki sosyoloğun sözüdür" (ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 7) vurgusunu, Baykan Sezer'in "sosyoloji benim sözümdür" görüşünden hareketle kullanmıştır (*A.g.e.*, s. 51, 5. nolu dipnot).

[100] *A.g.e.*, s. 9.

ne/kim olduklarını (*isimler*)[101], nasıl olduklarını (*sıfatlar*)[102] ve ne yapıp ettiklerini (*fiiller*) çeşitli soyutlama düzeylerinde dile getirirler.[103] Sözcükler, esasında kavramların adıdır, kavramların sözel dile çevrilmesiyle karşımıza çıkarlar. Sözcüklere dönüştürülmüş, dökülmüş kavramlar sayesinde insanlar düşüncelerini dışlaştırabilir ve başkalarıyla iletişim kurabilir.[104] İnsanlar kelimelerle değil, kavramlar sayesinde düşünürler. "Düşünme faaliyeti kavramlar arası bağ kurmakla gerçekleştirilir. Bu zihinsel faaliyet kimi zaman bizi yeni kavramlar üretmeye de götürebilir. Biz kelimelerle değil, kavramlarla düşünürüz. Kelimeleri ise yazarken ya da konuşurken kullanırız. Zihnimizdeki tüm kavramlar birer soyutlamadır."[105] Kavramlar, dıştaki şeylerin, tek tek olayların algılanmasına dayanmakla birlikte, insanın özümseme ve uyarlama mekanizmalarından geçmiş yaşantıları, tecrübeleri, bilgi birikimiyle iç içe geçerek yeniden yapılaşmış, işleme/dönüşme sürecinden geçmiş ve kendine has bir gerçekliğe kavuşmuş olan soyutlamalar manasına gelir.[106]

Nilgün Çelebi, kavramların oluşumunda isimlerin ve sıfatların etkisine vurgu yapmıştır.[107] Kavramların tanımı bilimsel bir araştırmayla gerçeklendiğinde terimleşirler.[108] Sosyologlar için sözler, sözcükler, kavramlar ve terimler önemlidir. "Sosyologdan beklenen onun insan birliktelikleri üzerine doğru, gerçeği ifade eden, sahi, anlamlı söz söylemesidir."[109] Sosyologun sözü, doğru ve anlamı olmasının yanında, aynı zamanda haklı da olmalıdır. Bu da sosyologu, epistemolojinin ikinci düzlemi olan etik konusuna götürür.

---

101 İsimler, varlıkları tanıtmak için verilmiş kelimeler olarak tanımlanabilir [ÇELEBİ, Nilgün; "İsimler ve Sıfatlar", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 8, Kış 2001, s. 98].

102 Sıfatlar, varlıkları niteleyen kelimelerdir. Sıfatlar, isimlerin nasıl olduklarını gösterir. Onlar yardımıyla isimlere anlam yüklenilir ve isimler değerlendirilir. Sıfatlar, yüklemelerimizdir. Değerlendirici ve nitelendirici kelimelerdir [ÇELEBİ, "İsimler ve Sıfatlar", s. 98; ÇELEBİ, Nilgün; "İsim ve Sıfatlarla Yolculuk", *I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-10 Aralık 2004, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale; ÇELEBİ, Nilgün; "Nouns vs Adjectives", *Methodologie Occidentale en Sciences Humaines & Sociales Sur Les Pays Arabes & La Turquie* (iç.), Derleyen: Abdeljelil Temimi, Foundation Temimi and Konrad Adenauer Stiftung, Zaghouan, Tunisie, 1996, s. 49-52].

103 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 10.

104 ÇELEBİ, Nilgün; "Toplum, Sınıf ve Üretim Tarzı Üzerine Bir Deneme", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 95 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı isimle *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 2/3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 115-126'da yayımlanmıştır); ÇELEBİ, Nilgün; "Kavram ve Sözcük Üzerine Notlar", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 178 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, aynı isimle *Çağrı Dergisi*, Sayı: 339, 1986, s. 6-14'de yayımlanmıştır).

105 ÇELEBİ, "İsimler ve Sıfatlar", s. 98-99.

106 ÇELEBİ, Nilgün; "Kavram ve Sözcük Üzerine Notlar", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 178.

107 ÇELEBİ, "İsimler ve Sıfatlar", s. 93-110.

108 ÇELEBİ, "Kavram ve Sözcük Üzerine Notlar", s. 183.

109 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 14.

Bu çerçevede sosyologdan beklenen, sözlerinin insanın kendini gerçeklemesine katkıda bulunmasıdır. Bunun yolu da, insanın emeğine el konmasının, yani sömürülme mekanizmasının sosyologlar tarafından deşifre edilmesinden geçer.[110]

Nilgün Çelebi, socius'u ontik ve epistemik koordinatları bağlamında çözümledikten sonra onun "oluşturucuları"na yoğunlaşmıştır. Socius'un oluşturucuları olarak "sosyal birimler (sosyal kişi ve kolektif kişilik olarak)" üzerinde durmuş, socius'u tüm yönleriyle idrâk etmemiz açısından "sosyal ortamlar, sosyal ağlar", "sosyal sunumlar" ile "eylem, eyleme ve edim"i analiz etmiştir.

İnsan, "sosyal olabilen" bir canlıdır, yani türdeşiyle birlikte yaşayabilendir. "Sosyal olabilen" olarak insan tek başına kendini var kılamaz. Ancak başkasıyla birlikteyken kendini ortaya koyabilir. Hem türdeşini gözeterek hem de türdeşine mecbur olarak yaşar. "Sosyal olabilme" yetisi sayesinde herhangi bir socius formuna dahil olur. İnsan socius'a dahil olduğu için "sosyal olabilme" kabiliyetine sahip olmamıştır. Tersine, bu yeteneğe malik olduğu için socius'u oluşturabilmiştir. İşte, bu noktada socius formları insanların "sosyal olabilme" yeteneği sayesinde var olabilen sosyal dünyalardır.[111]

Socius'un ana oluşturucusu, "sosyal olabilen" ve "sosyal olma" yetisine sahip olan sosyal birimlerdir. "Sosyal olabilen" olma, epistemik değil, ontik bir durumdur. Sosyal birimin doğasına içkindir. Sosyal birimler, "sosyal olabilen" olmaktan asla kaçamazlar. Bu, onların varoluş koşuludur. Sosyal birimler, "sosyal olabilme" nitelikleriyle dünyaya dahil olurlar. Sosyal birimlerin birbirleriyle etkileşmeye başlamalarıyla, tarih ve kültür de başlamış olur. Başka bir deyişle, tarih ve kültür, sosyal birimler arası etkileşimin ürünüdür. Sosyal birimler, "sosyal kişi" ve "kolektif kişilik" olarak iki düzlemde karşımıza çıkarlar. Her iki sosyal birim, hem "sosyal olabilen"dir hem de "tarihe ve kültüre sahip olan"dır. Onların arasındaki ana fark, "sosyal olabilen" olarak dünyaya gelen sosyal kişinin tarihle ve kültürle, dünyaya dahil olduktan sonra ilişkiye geçmesi, buna karşılık, "sosyal olabilen" olarak bu dünyada kurulan kolektif kişiliğin ise, bu dünyaya tarihin ve kültürün izleriyle birlikte dahil olmasıdır.[112]

Sosyal kişi ve kolektif kişilik olarak sosyal birimler, sosyal ortamlarda ve ağlarda sunumlarda bulunurlar. Bu noktada socius, içinde sosyal sunumların takdim edildiği ortamlardan ve ağlardan meydana gelir. Her imge, söz ve yapıp etme sunumuna olanak veren ortam ile sunumların kendileri ve onlar dolayımıyla kurulan muhataplar arası etkileşim ve dolaşım ağı, bir socius katıdır.[113] İmge/simge, söz/yazı ve yapma/etme sunumları, sosyal ağlarda karşımıza simgeleşme, konuşma ve eyleşme olarak çıkarlar. Etkileşim

---

110 A.g.e., s. 14.

111 ÇELEBİ, Nilgün: "Değer, Ahlâk, Etik", *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan* (iç.). Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 70.

112 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 15-16.

113 A.g.e., s. 33.

anındaki simgeleşme, konuşma ve eyleşinelere fiil, eyleme ve eylem denir.[114] Eylemede (fiili) bulunana eyleyici, fail, özne denir. Edim ise, sosyal eylem ve amel olarak da adlandırılır. Edimde bulunana edimci ya da amil denir.[115]

Nilgün Çelebi, socius'u çözümlerken onun "polity" ile olan ortak ve farklı yönlerine de eğilmiştir. "Socius polity ile aynı düzlemde ve fakat polity'ye karşı bir gerçekliktir, bir olgudur, bir kavramdır."[116] Socius, polity ile karşılaştırılarak anlaşılabilir.[117] Sosyoloji, socius'un; siyaset bilimi ise "polity"nin bilimidir[118], yani "polisin bilimidir (politics-polity)."[119] Socius kavramı modern çağda toplum olgusunda, polity kavramı ise ulus-devlet olgusunda somutlaşmıştır.[120]

Nilgün Çelebi, polity'i, belirli bir zaman ve mekânda ortak bir anlam dünyasını paylaşan bir socius formunun, yani bir insan birlikteliğinin tarafların düşüncesi sorulmaksızın ortak fayda adına yönlendirilmesiyle meydana gelen şiddet temelli bir kollektivite birimi şeklinde betimlemiştir.[121] "Polity içine şiddet ögesi sinmiş olan socius'dur."[122] Polity'nin şiddet içermesi, buna karşın socius'un şiddeti dışlaması, ikisi arasındaki temel farklılıklardan birisidir. Socius, "sosyal olabilen" insanın oluşturduğu insan birlikteliğidir. "Sosyal olabilen" olmak şiddete karşı çıkmayı gerektirir.[123] Bununla birlikte polity'i socius'dan ayıran ana çizgi şudur: Polity'de ortak fayda adına yapılanlarla bu yapılanlar üzerine söylenen sözler arasında bir açıklık vardır. Polity'de müzakere yolları tıkalı olduğundan bu açıklığın kapatılması mümkün değildir. Tam aksine socius tam da bu müzakereyle var olabilmektedir.[124]

Sosyolojinin konusunu teşkil eden socius, tarihsel süreçte "polity" tarafından kararтılmaya çalışılmıştır. "Polity'nin socius'u karatmasının ilk uzamları olarak Mezopotamya'yı ve sonra da Eski Yunan'ı görüyoruz."[125] Nilgün Çelebi'ye göre, sosyolojinin kuruluşu, socius'un varlığının "polity" tarafından karartılmasına karşı çıkış olarak görü-

---

114 A.g.e., s. 45.

115 A.g.e., s. 47.

116 A.g.e., s. 77.

117 A.g.e., s. 53.

118 A.g.e., s. 67.

119 ÇELEBİ, Nilgün: "Değişen Nedensellik: Neden mi Niçin mi?", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (iç.), Editör: Kubilay Hoşgör, Yayına Hazırlayan: Ercan Şen, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 206.

120 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 97.

121 ÇELEBİ, "'Socius' Kavramı Üzerine", s. 102; ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 55.

122 ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 52.

123 A.g.m., s. 52. Bu bağlamda yapılması icap eden şey, polity içindeki şiddet unsurunu çıkartıp atmak, onun yerine emek temelli gücü koymak, böylelikle polity'yi socius kılmaktır (A.g.m., s. 52).

124 ÇELEBİ, "'Socius' Kavramı Üzerine", s. 102; ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 55.

125 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 67.

lebilir.[126] Kendi deyişiyle, "sosyolojinin kuruluşu socius'un polity tarafından tanımlanmasına ilk karşı çıkıştır."[127] Comte, sosyolojiyi Fransa'daki polity'nin çatlayan çeperlerinden fışkıran (ki, fışkıran socius'dur) devrim sonrası Fransa'sını gözlemleyebildiği için inşa etmiştir.[128] Sosyolojinin kuruluşu; "insan birliktelikleri"nin polity dışında ayrı bir bütünlük olarak görülüp adlandırılabileceğini, bilhassa bu tümlüğün içeriğinin "ulus"tan farklı bir birliktelik formunda (yani "toplum" adı verilen bir birliktelik formunda) kurgulanabileceğini göstermiştir. Bu noktada sosyolojinin kurulması, dolaylı da olsa, socius'un polity tarafından tanımlanmakla var olmadığını, var oluşunu polity'ye borçlu olmadığını ortaya çıkartmıştır. Böylece, sosyolojiyi polity'nin bilimi olan siyaset/devlet incelemelerinin dışında ve hatta karşısında farklı içerikli bir bilim olarak nitelemek mümkündür. Sosyoloji, "polity" incelemesinden ayrı bir bilgi gövdesi olarak yola çıkmakla, esasında socius'un polity olarak okunmasının zorunlu olmadığını, bu okumanın bir kader olmadığını, kısaca "birliktelikler"in başka bir açıdan farklı bir okumaya tabi tutulabileceğini göstermiştir.[129] Böylelikle, Nilgün Çelebi, sosyolojinin inceleme nesnesinin polity değil, socius olduğunu, onun siyaset/devlet bilimi olmadığını da net bir şekilde açıklamıştır.

Metodolojik Çizgisi

Nilgün Çelebi'nin eserlerinde yoğunlaştığı konular arasında sosyolojide metodolojik sorunlar ilk sıralarda yer alır. Nilgün Çelebi, öncelikle *bilim*, *yöntem*, *yöntembilim* (*metodoloji*), *yaklaşım* ve *kuram*ın (*teori*nin) neliği üzerine kafa yormuştur. Nilgün Çelebi, söz konusu sözcüklerin birbirleriyle bağlantılarını ele almış, onlar arasındaki ince ayrıntıları net bir biçimde belirlemeye çalışmıştır. Nilgün Çelebi, bilhassa "sosyolojide yöntem ve yaklaşımlar arasındaki ayrılmaz bağı"[130] vurgulayarak, yaklaşım ile kuram arasındaki ilişkiye işaret etmiştir.

Nilgün Çelebi, yöntem, teknik, yaklaşım ve kuram gibi sözcüklere açıklık getirmiş, onlar arasındaki farklılığı ve bağlantıları net olarak ortaya koymuştur. Nilgün Çelebi, bilhassa bilimin temelini oluşturan ve bir bakıma bilimle özdeşleştirebileceğimiz yöntem konusunu teferruatlı bir biçimde irdelemiş, böylelikle de sosyolojik yöntemi belirginleştirme hususunda çok ciddi belirlemeler yapmıştır. Sosyolojik yöntemin kuralları üstüne düşünmüş, onun çerçevesini netleştirme gayreti içinde olmuştur.

---

126 *A.g.e.*, s. 78.

127 ÇELEBİ, "'Socius' Kavramı Üzerine", s. 102.

128 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 97.

129 *A.g.e.*, s. 102.

130 ÇELEBİ, Nilgün; *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Elde Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, Ankara, 1993, s. 3.

Gerek yerli gerekse yabancı sosyologlar yöntem, teknik, yaklaşım ve kuram gibi birbirlerinden farklı kavramları birbirlerinin yerine kullanmışlardır.[131] Sosyologların birbirlerine karıştırdıkları kavramların başında yöntem ve teknik gelir. Sosyologların bir kısmı, söz konusu kavramlar arasında ayrım gözetmeden onları birbirlerinin yerine kullanmaktan çekinmemişlerdir. "Amerikan sosyoloji geleneği içinde teknik ve yöntem, gerek sözcük, gerek kavram olarak bir diğeri yerine kullanılabilmektedir."[132] Oysa, Nilgün Çelebi'nin Doğan Ergun'dan alıntıladığı üzere, sosyolojide sıkça kullanılan gözlem ve anket gibi veri toplama araçları yöntem değil, bir araştırma tekniğidir. Bu nedenle, gözlem yöntemi ve anket yöntemi gibi kullanımlar yanlıştır.[133]

Sosyologların en çok birbirlerinin yerine kullandığı diğer kavramlar yöntem, yaklaşım ve kuramdır. Bazı sosyologların metinlerinde işlevselci yöntem, işlevselci kuram ve işlevselci yaklaşım gibi kullanımlara sıkça rastlamak mümkündür. İşlevselcilik, kimilerine göre yöntem, kimilerine göre yaklaşım, kimilerine göre ise kuramdır. Yine tarihi maddecilik bazılarına göre yöntem, bazılarına göre yaklaşım, bazılarına göre ise kuramdır. Yöntem ve teknik arasındaki ayrımın bir benzeri yöntem, yaklaşım ve teori arasında da yapılması gerekir.

Sosyologlar arasında iletişim doğrudan sözcükler kanalıyla olduğu için, sözcüklerin tekabül ettiği kavramları, o kavramların bilgi ağı içindeki yerini sorgulamak doğaldır. Her bir sosyologun bir diğeriyle iletişimini bilgi ağı dolayımıyla kurmakta olduğunu düşünmeye başladığımızda, öncelikle, sosyologların kullandığı her sözcüğün tekabül ettiği kavramı, o kavramın soyutluk düzlemini ve bağlamını dikkate almak gerekir. Konuya böyle bakıldığında, sözgelimi işlevselciliği hem yöntem hem kuram hem yaklaşım olarak adlandırmanın doğru olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Yöntem, kuram ve yaklaşım aynı bir şeyin farklı görünümlerine değil, ayrı ayrı şeylere tekabül ederler. Dolayısıyla birbirlerinin yerine kullanılmaları doğru değildir. Bu bağlamda, genel sosyoloji içinde işlevselcilik, yapısalcılık, organizmacılık, evrimcilik, tarihi maddecilik, fenomenoloji, etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik ve yorumlayıcılık birer kuram değil, birer yaklaşım adıdır. Ancak bu ontolojik yaklaşımlar içinde çok sayıda kuram geliştirmek olanaklıdır. Nitekim öyle de olmuştur. İşlevselci yaklaşım içinde Parsons'ın, Merton'ın geliştir-

---

[131] Meselâ, büyük sosyologlarımızdan Cavit Orhan Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod* (AYKO Yayınları, İstanbul, 1981) adlı yapıtında, yöntem ve tekniği birbirine karıştırmıştır. Tütengil, söz konusu eserinde bir akıl yürütme biçimi olan "tümevarım"ı yöntem (s. 62), bir araştırma tekniği olan "örnekleme"yi yöntem (s. 89), yine bir teknik olan "monografi"yi yöntem (s. 98) olarak görmüştür.

[132] ÇELEBİ, Nilgün; "Teknik", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 4 (iç.), Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1990, s. 105.

[133] ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, Aba & Sebat Ofset, Konya, 1996, s. 47 (*Sosyal Bilimlerde Yöntem* kitabı aslında Nilgün Çelebi'nin Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 1982-1983 ders yılında verdiği Sosyal Bilimlerde Yöntem dersi için yazdığı teksirin tıpkıbasımıdır). Nilgün Çelebi, bu ayrım için Doğan Ergun'un şu kitabını kaynak göstermiştir: *Sosyoloji ve Tarih*, Yar Yayınevi, İstanbul, 1973.

diği toplum kuramları; Smelser'in, Lerner'in inşa ettiği modernleşme kuramları; Warner'in, Kingsley-Davis'in ürettiği tabakalaşma kuramları; Dahrendorf'un ve Coser'in ortaya attığı çatışma kuramları; tarihi maddeci yaklaşım içinde Marx'ın, Engels'in kuramları; evrimci yaklaşım içinde Comte'un, Spencer'in kuramları; organizmacı yaklaşım içinde Ward'ın, Schaffle'nin kuramları; yapısalcılık içinde Levi-Strauss'un, Godelier'nin kuramları; fenomenoloji içinde Schutz'un, Berger ve Luckmann'ın kuramları; sembolik etkileşimcilik içinde Becker'in, Goffman'ın kuramları; etnometodoloji içinde Garfinkel'in, Cicourel'in kuramları; yorumlayıcılık içinde Weber'in, Ricoeur'un kuramları, sosyolojik kuramların yaklaşımlar içinden geliştiğine ilişkin örneklerden bazılarıdır.[134] Yaklaşımların ana özelliklerinden birisi, içlerinde çeşitli kuramların geliştirilmesine olanak tanımalarıdır. Sözgelimi, işlevselci yaklaşım içinde Parsons ve Merton'ın sosyal gerçekliğe dair geliştirdikleri kuramlar buna bir örnek olarak gösterilebilir.[135] Olgusal ilişkileri izah etmek maksadıyla ortaya atılan kavramsal bir bütünlük ya da olguları ve olgular arası ilişkileri açıklamaya yarayan sistematik genelleştirme olarak tanımlanan kuram[136], yaklaşımların içinden gelişir. "Teoriler bağırlarında geliştirildikleri yaklaşımların genel ilkelerini, önkabullerini benimsemekle birlikte, asıl ilgili oldukları belirli olguların, fenomenlerin o genel işleyiş ilkelerinin ışığı altında nasıl bir yapılanma ve özel işleyiş gösterdiğini belirginleştirmeye yönelirler."[137]

Nilgün Çelebi, sosyolojideki yaklaşımları önemsemiş ve onlar üzerine kafa yormuştur. "Yaklaşımlar irdelenmek üzere aklın önüne getirilen nesneye, ne ise o olan'a, hangi açıdan, hangi düzlemden, hangi kattan ve o nesnenin neresine bakılarak konuşulması gerektiğini ifade eden tutarlı önermeler dizisidir."[138] Yaklaşımlar, belirli önkabullerden ve sayıltılardan hareketle bilgi kaynağının işleyiş düzenine dair en genel düzeyde tutarlı açıklamalar getirirler. Meselâ, bir sosyolog sosyolojide sosyal gerçekliğin diğer organizmalarla aynı genel ilkeler doğrultusunda işlediğini benimsiyorsa organizmacı yaklaşımı, sosyal gerçekliğin zaman boyutu üzerinde devamlı bir ilerleme gösterdiğini düşünüyorsa evrimci yaklaşımı, sosyal gerçekliğin sürekli çelişkiler ürettiğini ve dinamizmini bu çelişkilerden aldığını sayıltılıyorsa tarihsel maddeci yaklaşımı benimsiyor demektir.[139]

---

134 ÇELEBİ, Nilgün; "Kavram Tanımlamaları", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 189-190 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1/2, 1993, s. 15-21'de yayımlanmıştır).

135 ÇELEBİ, *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Elde Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, s. 12.

136 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 101.

137 ÇELEBİ, *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Elde Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, s. 12-13.

138 ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 177.

139 ÇELEBİ, *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Elde Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, s. 12.

Nilgün Çelebi, sosyolojideki yaklaşımları sadece tanıtan değil, aynı zamanda sorgulayan bir tavır takınmıştır. Sosyolojideki yaklaşımları tahlil ederken, örneklerini "19. yüzyıldaki sosyolojik yaklaşımlar" ile "20. yüzyıldaki sosyolojik yaklaşımlardan" seçmiştir.

Nilgün Çelebi, 19. yüzyılda serpilip gelişen yaklaşımları, *ontolojik yaklaşımlar* ve *epistemolojik yaklaşımlar* olarak ele almıştır. "Sosyolojideki ontolojik yaklaşımlar 'socius'un karakteristikleri, işleyiş düzeni üzerine söylenen sözlerden oluşur. ... Sosyolojideki epistemolojik yaklaşımlar 'socius'un bilgisinin elde edilme imkânları ve süreçleri üzerinde odaklaşır."[140] Nilgün Çelebi, 19. yüzyıl ontolojik yaklaşımları olarak *tarihi maddecilik*, *organizmacılık*, *mekanikçilik* ve *evrimcilik*ten[141]; *epistemolojik yaklaşımları* olarak *pozitivizm*, *realizm* ve *anlamacılık*tan söz etmiştir.[142]

Nilgün Çelebi, 20. yüzyıl sosyolojisinde öne çıkan yaklaşımları da, *ontolojik yaklaşımlar* ve *epistemolojik metodolojik yaklaşımlar* başlığı altında analize tabi tutmuştur. Ontolojik yaklaşımları, *yapısal-işlevselcilik*[143] ve *sembolik etkileşimcilik* ile epistemolojik metodolojik yaklaşımları ise, *pozitivist epistemoloji* ve *pozitivist olmayan epistemolojiler* ile örneklendirmiştir.

Nilgün Çelebi, 20. yüzyıl sosyolojisindeki ontolojik yaklaşımları kendi içinde iki dala ayırmıştır: *Holistik yaklaşımlar* ve *aksiyonel yaklaşımlar*.[144] Holistik yaklaşımlara örnek olarak *yapısal-işlevselciliği*[145], aksiyonel yaklaşımlara örnek olarak *sembolik etkileşimciliği*[146] vermiştir. 20. yüzyıl sosyolojisindeki epistemolojik metodolojik yaklaşımları ise, pozitivist epistemoloji (*Viyana Çevresi*, *Karl R. Popper*)[147] ve pozitivist olmayan epistemolojiler, yani *realizm*, *yapısalcılık*, *post-yapısalcılık*, *anlamacı epistemoloji*lerden örneklendirmiştir.[148] Bu noktada, yani pozitivist epistemoloji ve pozitivist olmayan epistemolojiler çerçevesinde, günümüz sosyolojisinde olaylar incelenirken odak noktası *görünenlere*

---

[140] ÇELEBİ, Nilgün; "Önsöz", GÜNDÜZ-MUTLUER, Ferhan; *Toplumsal Sapma: Fonksiyonalist ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar* (iç.), Zirve Yayınları, Ankara, 2000, s. 9-10.

[141] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 117-130 ve 147-154.

[142] *A.g.e.*, s. 131-145.

[143] Nilgün Çelebi, metinlerinde sosyolojik yaklaşımlar içinde en fazla yapısal-işlevsel yaklaşıma yer yermiştir. Çünkü ona göre, "yapısal-işlevsel yaklaşım ve yapısal-işlevsel yaklaşım içinde geliştirilen toplum kuram(lar)ı uzun yıllar sosyolojik soruşturmanın belkemiğini oluşturmuştur" [ÇELEBİ, Nilgün; "Azgelişmiş Bir Toplum İçin Bir Kavramsal Model Denemesi", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 83. Nilgün Çelebi'nin bu makalesi ilk kez aynı isimle *Seminer*, Sayı: 2/3, 1984, s. 103-111'de yayımlanmıştır].

[144] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 177.

[145] *A.g.e.*, s. 200-211.

[146] *A.g.e.*, s. 212-221.

[147] *A.g.e.*, s. 221-239.

[148] *A.g.e.*, s. 239-258.

ve *görünenlerin arkası* olmak üzere iki düzleme ayarlanabilir.[149] Pozitivistler görünenler düzlemini, realistler ise görünenlerin arkasını esas alırlar. "Görünenler düzlemini dikkate alıyorsak pozitivist bir tavır içindeyiz demektir. Zira pozitivizm ancak görünenlerin arasındaki düzenli ilişkileri gözlemleyebileceğimizi, görünenlerin arkasında bir başka gerçeklik varsa bile, gözlemleyemediğimiz sürece o gerçekliği bilimsel incelemenin dışında bırakmamız gerektiğini ileri sürer. Görüntülerin altta yatan birtakım yapı ve mekanizmaların bir tezahürü olduğunu ve aldatıcı olabileceğini, gerçeğin görüntülerin altında yattığını ve araştırılması gerekenin işte bu altta yatan gerçeklik olduğunu ileri sürenlere ise realistler diyoruz."[150]

Görüldüğü üzere, Nilgün Çelebi, metodoloji alanındaki gelişmeleri ve çağdaş eğilimleri yakından izlemiş[151], "bilginin istihraç edildiği alana ilişkin görüşlerdeki gelişme-

---

[149] ÇELEBİ, Nilgün; "Fîhi Mâ-Fîh'i Okumak", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 45 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi ilk kez aynı isimle *2. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1990, Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1991'de yayımlanmıştır).

[150] A.g.m., s. 45. Nilgün Çelebi'nin bu tespiti, çevirmenliğini yaptığı Russel Keat ve John Urry'nin *Bilim Olarak Sosyal Teori* metninde ileri sürdükleri görüşlere dayalıdır.

[151] Nilgün Çelebi, Batı sosyolojisinin metodolojik açmazları üzerine de eğilmiştir. Ona göre, "sosyoloji, ivmesi son yıllarda artan bir eleştiri fırtınasına maruz kalmıştır. Bu fırtınanın özellikle estirildiği alan yöntemdir" [ÇELEBİ, Nilgün; "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 141]. Comte'un bilim sınıflamasında en üste yerleştirdiği sosyoloji, bilhassa 1960'lardan itibaren yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Kökenini Wilhelm Dilthey gibi Yeni Kantçı filozoflarda bulan bu eleştiri demeti, belli bir tür fenomenoloji ve yapısalcılık yorumuyla kurduğu kombinasyonlardan beslenmiş, giderek sosyoloji içinde etkili bir akım (interpretatif yaklaşım ve varyasyonları) haline dönüşmüştür. Bu bağlamda sosyolojiye yöneltilen eleştirileri Randall Collins, beş noktada toplamıştır: 1) Sosyoloji, geçerli bulgular veya yasa-benzeri genellemeler üretmede başarı kaydedememiştir. 2) Sosyal eylem, insan öznelliğine ve yaratıcılığına bağlı olan durumsal yorumdan müteşekkil olduğundan sosyal eyleme ilişkin belirlenimci yasalar yoktur. 3) İnsanlar söylem dünyasına kilitlidirler, toplum ise her defasında farklı tarzlarda okunabilecek bir metindir. 4) Sosyal olaylar, belli yer ve zamanda ortaya çıkan tekil oluşumlar olduğundan onları kapsayan genel yasaların bulunduğunu ileri sürmek yanlıştır. 5) Başta nedensellik olmak üzere, bilimsel yöntemin ve metateorik çalışmaların sosyolojide yer alması doğru değildir [ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji ve Nedensellik", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 153-154 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 14, 1992, s. 27-40'da yayımlanmıştır)]. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında insanoğlunun bilimsel bilgi üretim sürecinin yaklaşık 2500 yıllık serüveni vardır. Bu serüvendeki başlıca eğilim, bilgiyi üreten suje ile bilginin objesinin ayrı varlıklar olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu, 2500 yıllık bilimsel bilgi üretme serüvenin öylesine değişmeyen bir eğilimidir ki, bilimsel bilginin istihraç edildiği alan olarak insan zihnini gören epistemolojik yaklaşımlar dahi, bu eğilimin bilimsel bilgi üretme sürecine getirdiği sınırları aşmaya muktedir olamamıştır. Bilimsel bilginin menşeinin "insan zihni" olduğu kabulü dışsal gerçekliğin varolduğu ön kabulüne dayandırılmıştır. Bu eğilim de bilimsel bilginin oluşturulduğu alanı, "insan zihni" olarak kabul etsek dahi, "dışsal gerçekliğin" varlığını onaylamak gerekir. Aksi halde bilim yapmak imkânsız hale gelir [ÇELEBİ, Nilgün; "Ricoeur'dan Sosyolojiye", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 29 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1994, s. 519-534'te yayımlanmıştır)]. "Obje-suje ayrılığı, dışsal gerçekliğin varlığı, objektivite gibi aynı düzlemde yer alan sayıltılara dayalı bilim anlayışı, önceleri daha çok tümevarımsal ve giderek hipoterik-dedüktif akıl yürütme tarzlarıyla rahat bir uyum kurarak son yıllara değin var-

lere bakıldığında gözlemlenen, 20. yüzyılın, 19. yüzyılın 'dışsal gerçekliği' vurgulayan anlayışını uzun bir süre devam ettirdikten sonra yönünü, 'zihni' öne çıkaran yaklaşımlara döndürdüğü"[152], bir gerçektir, demiştir. Metodoloji sahasındaki yeni gelişmeleri altı noktada toplamıştır[153]: Bilginin çıkarıldığı ve istihraç edildiği alana dair görüşlerdeki gelişmeler (*epistemolojik yaklaşımlar* olarak adlandırdığı alan); bilginin istihraç edildiği kaynağın işleyiş düzenine ilişkin ortaya atılan sayıltılardan meydana gelen yaklaşımlardaki gelişmeler (*ontolojik yaklaşımlar* olarak nitelediği alan); araştırma birimlerinin kavramsallaştırılma düzlemelerinin belirlenmesine yönelen incelemeler (*aksiyonel* veya *holistik yaklaşımlar* olarak iki kümeye ayırdığı alan); akıl yürütme biçimlerine dair gerçekleştirilen çalışmalar (*tümevarım, tümdengelim, hipotetik-dedüktif* gibi *uslamlama tarzları*); aklın işleyiş kurallarını, yani mantık kurallarını sorgulayan çalışmalar (*formel mantık-diyalektik mantık*); bilimsel araştırma teknikleri alanındaki çalışmalar (*istatistik teknikleri ile her türlü veri toplama araçlarındaki gelişmeler*).

Nilgün Çelebi, sosyolojide yöntem sorunu üzerine eğilirken, bilim, bilim sınıflamaları, sosyal bilim-doğa bilimi ayrımlaşması gibi konular üzerine kafa yormuştur.[154] Bilim, doğanın, insanın, toplumun, insanın doğaya kattıklarının ve bunlar arasındaki ilişkileri belli bir tarzda incelenmesi, tanımlanması, açıklanması, anlaşılması ve yorumlanması

---

lığını yürütebilmiştir. Aynı şekilde, bu bilim anlayışının, ister pozitivist veya realist varyasyonları, ister rasyonalist veya empirist varyasyonları- kendi aralarındaki tüm farklılıklara rağmen- dışsal gerçekliğin varlığı, obje-suje ayrılığı ve objektivitenin mümkün sayıltıları söz konusu olduğunda, fikir birliği içinde olabilmişlerdir" (ÇELEBİ, "Ricoeur'dan Sosyolojiye", s. 29-30). Nilgün Çelebi'ye göre, bilimsel bilgi üretim sürecinin 2500 yıllık serüvenindeki bu çizgi, son yüzyılda önemli bir sarsıntı geçirmiştir. Bilimsel bilgi üretme sürecinde bir sarsıntının yaşanacağının ilk işaretlerini Immanuel Kant'ta bulmak olasıdır. Kant'dan sonra Dilthey, bu konudaki ikinci işareti vermiştir. Ancak Dilthey'in görüşleri, Weber tarafından pozitivize edilmiştir. Dolayısıyla bilimsel bilgi üretimi sürecine bir dönüşüm yaratma fırsatı vermemiştir. Bilimsel bilgi üretme sürecine dönüşüm yaratma fırsatı Edmund Husserl tarafından değerlendirilmiştir. Husserl'in fenomenolojisi, George Herbert Mead ve Alfred Schutz gibi düşün adamlarınca geliştirilmiştir. Onlar, Husserl'in fenomenolojisinin rüzgârını Amerikan üniversitelerine taşımışlar, 20. yüzyıl sosyolojisi içinde son derece etkili olan sembolik etkileşimciliğin, etnometodolojinin ve fenomenolojik sosyolojinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Ne var ki, gerek sembolik etkileşimcilik gerek etnometodoloji ve benzeri yaklaşımlar, sosyolojik bilgi üretme sürecinin içinde akrığı nehrin yatağından ayrılmasına yardımcı olamamıştır (A.g.m., s. 30). Sosyolojinin bilimsel bilgi üretme sürecinde tökezlediği alanlardan birisi de, "değişim"in açıklanması konudur. "Düzen" ve "değişim" kavram çifti, Comte'tan bugüne, sosyolojinin temel problematik alanları arasında devamlı olarak varlığını korumuştur. Düzenin kavramsallaştırılmasında önemli ölçüde ilerleme kaydeden sosyoloji, değişimin kavramsallaştırılmasında, ne yazık ki, aynı başarıyı gösterememiştir (A.g.m., s. 31).

152 ÇELEBİ, Nilgün; "Metodolojik Yaklaşımlardaki Çağdaş Eğilimlerin Türkiye'deki Yansımaları", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 168-169 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*, Yayına Hazırlayan: Mahmut Tezcan ve Nilgün Çelebi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1993, s. 59-68'de yayımlanmıştır).

153 A.g.m., s. 168.

154 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 5-43; ÇELEBİ, Nilgün; "Bilim Sınıflandırmaları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 3, 1986, s. 195-209.

etkinliğidir.[155] Doğayı, toplumu, kültürü, bireyi ve bunlar arasındaki bağlantıları betimleme, açıklama, kestirme ve yorumlama uğraşısında olan bilim adamı, sanattan felsefeye, dinden mitolojiye, geleneklerden bilime kadar uzanan geniş bir seçenekler demetiyle yüz yüze gelir. Her biri bir diğeri kadar aynı konular hakkında tutarlı tanımlamalar, açıklamalar, kestirimler ve yorumlar üreten bu etkinlikleri birbirinden ayıran en temel unsur, kullandıkları yöntemlerdir.[156]

Yöntem kavramının, teknik, aklın işleyiş kuralları, akıl yürütme biçimleri, yaklaşım ve kuramla karıştırılmaması gerekir.[157] Yöntem, Yunanca olup, etimolojik olarak "izleme" ve "peşinden gitme"yi vurgular. Belirlenmiş bir hedefe doğru gerek "yürüme faaliyeti" gerekse "uzanan yol" anlamına gelir. Metodoloji (yöntembilim) ise, zihnin reel olaylar üzerinde nesnel doğrulara varmak ve yasalara ulaşmak gayesiyle sarf ettiği düşünme etkinliğini ifade eder.[158] Nilgün Çelebi, metodolojiyi, bilginin istihraç edildiği kaynağı, bu kaynağın işleyiş düzenini araştırma biriminin kavramsallaştırılma düzlemini, akıl yürütme biçimlerini, aklın işleyiş kurallarını ve bilimsel araştırma tekniklerini konu edinen alan olarak tanımlamıştır.[159] Metodoloji, bilim etkinliği temelindeki bilgi üretmenin yolunu gösteren kurallar ve ilkeler bütünüdür.[160] Bu çerçevede, onun bilimsel yöntemin neliğine dair yapmış olduğu şu saptama dikkat çekicidir: "Bilimsel yöntemi doğaya, topluma, bireye ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme hedefine ulaşabilmek için bilim adamının gerek yürüdüğü yol ve harcadığı çaba olarak gerek yürüyeceği yolu ve bu yolda yürürken harcayacağı her türlü çabayı önceden belirleyen bir kurallar topluluğu olarak tanımlıyoruz."[161] Nilgün Çelebi, bilimsel yönteme ilişkin

---

155 ÇELEBİ, Nilgün; "Utopia'ya Yolculuk", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 231 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, daha önce *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 35, 1997'de yayımlanmıştır).

156 ÇELEBİ, Nilgün; "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 140 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı adla *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1992, s. 47-59'da yayımlanmıştır).

157 ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 4 (iç.), Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1990, s. 262.

158 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 44-45. Nilgün Çelebi, bu bilgiyi Z. Fahri Fındıkoğlu'nun şu eserinden aktardığını yazmıştır: *İçtimaiyat 2. Cilt*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1961.

159 ÇELEBİ, "Metodolojik Yaklaşımlardaki Çağdaş Eğilimlerin Türkiye'deki Yansımaları", s. 168.

160 ÇELEBİ, Nilgün; "Epistemolojiden Tekniğe", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 222.

161 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 45; ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem Kavramı Üzerine", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 131 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı isimle *Doğa ve Bilim*, Sayı: 13, 1983, s. 14-19'da yayımlanmıştır). Nilgün Çelebi, bilimsel yönteme ilişkin yapmış olduğu tanımını, daha sonraki yıllarda şu şekilde geliştirmiştir: "Bilimsel yöntem bilim adamının/kadınının doğaya, topluma, bireye, bireyin ürettiklerine ve bunlar arası ilişkilere ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme hedefine ulaşabilmek için gerek yürüdüğü yol ve harcadığı çaba, gerek yürüyeceği yolu ve harcayacağı çabayı önceden belirleyen kurallar topluluğudur" (ÇELEBİ, "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", s. 140).

bu tanımlamasını Cemal Yıldırım'ın *Bilim Felsefesi* metnindeki şu ayrımını aynen benimseyerek zenginleştirmiştir: "Bilimsel yöntem bir yanı ile eylemsel, bir yanı ile zihinsel bir süreçtir. Zihinsel süreç olması aklın işleyiş kuralları ve akıl yürütme ile ilgisinden, eylemsel olması bir araştırma kuralları topluluğu olmasından kaynaklanır. Bu iki husus birbirini tamamlar."[162]

Aklın işleyiş kuralları ve akıl yürütme (uslamlama) biçimleri, zihinsel bir tutum olarak bilimsel yöntemle sıkı sıkıya ilişkilidirler. Aklın işleyiş kurallarını konu edinen bilim dalına mantık denir. Farklı mantıkların aklın işleyiş kuralları üzerine getirdiği tanımlamalar, bilim insanının, yöneldiği objenin doğasına uygun bir şekilde düşündüğünü ortaya çıkarmaktadır. Akıl yürütme, zihnin adım adım ilerleyerek belli birtakım önermelerden belli bir sonuç çıkarması ve yeni bir önermeye varmasıdır. Bilim insanının objesini tanımlama ve açıklama etkinliğinde objesine yaklaşırken ne yapması gerektiği ve objeye nasıl yaklaşabileceği, hangi akıl yürütme şeklini kullandığıyla yakından ilişkilidir. Tercih edilen akıl yürütme biçimi, kullanılan yöntemi de belirler. Kısaca, akıl yürütme, bilimsel yöntemin zihinsel yanının belkemiğidir ve bilim insanının yürüyeceği yolu gösterir.[163]

Nilgün Çelebi, akıl yürütme biçimleri olarak tümevarım, tümdengelim ve hipotetik-dedüktifi ele almıştır. Yaygın kabulün aksine analojiyi bir akıl yürütme tarzı olarak görmemiştir. Çünkü ona göre, analoji, bir veri toplama yoludur. Tümevarım, tümdengelim ve hipotetik-dedüktif, asla bilimsel yöntem değildirler. Onlar, zihindeki sürece işaret ederler. Zihindeki bu süreç, ancak bilim insanının uyması gereken kurallarla birleştiği zaman bilimsel yöntem anlamını içerir. Çünkü bilimsel yöntem, salt zihinsel bir süreç değil, aynı zamanda eylemsel yönü olan bir etkinliktir. Bilimsel yöntemin eylemsel yönü ise, amaç olarak alınan objeye doğru bilim insanının yürüdüğü yolda yapacağı işlemlerin neler olduğunu gösteren araştırma kurallarıdır.[164] Bilimsel yöntemin bu iki yanı birbirini tamamlar. Meselâ, zihinsel düzlemde tümevarımsal akıl yürütme şeklini uygulayan araştırmacı eylemsel düzlemde gözlem-sınıflama-hipotez-sınama; hipotetik-dedüktif akıl yürütme biçimini uygulayan araştırmacı ise, hipotez-gözlem-sınıflama-sınama sıra düzenine uygun bir yöntem izler.[165]

Sosyolojik araştırmalarda metodolojik bakımdan izlenebilecek iki ana yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki, klasik yaklaşım, dedüktif-nomolojik model, hipotetik-dedüktif akıl yürütmeye dayalı yol ya da aksiyomatik format olarak adlandırılan metodolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşımda öncelikle belirli bir konudaki genelleme, yasa veya aksiyomatik

---

[162] ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 45; ÇELEBİ, "Yöntem Kavramı Üzerine", s. 131.

[163] ÇELEBİ, "Yöntem Kavramı Üzerine", s. 132-133.

[164] A.g.m., s. 134.

[165] ÇELEBİ, "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", s. 142.

ifadelere dayanan kuramdan birtakım hipotezler çıkarılır. Sonra ise bu hipotezlerde ifade edilen ilişkilerin, tekabül ettikleri sosyal gerçeklikteki ilişkilerle çakışıp çakışmadığı sınamaya tabi tutulur. İkincisi, istatistiksel veya tümevarımsal aklı yürütmeye dayalı yoldur. Bu metodolojik yaklaşımda (alansal yaklaşım), az önce açıkladığımız klasik yaklaşımdaki süreç adeta tersine çevrilmiştir. Araştırma konusuna ilişkin geliştirilmiş her türlü genelleme, yasa veya aksiyomatik ifadelerle bunları kabul eden kuramlar ve modeller, onlardan çıkarılan hipotezler dikkate alınmaz. Araştırmacı incelemeye değer gördüğü somut gerçekliğin içine doğrudan girer ve ona katılır. Gözlem yapabilme yeteneğinin ve sezgilerinin gücü oranında gözlemlediği durum içindeki değişkenleri saptar. Bu değişkenler arasındaki ilişkileri ya uygunluk, farklılık, çeşitlemeler ve tortu "metod"larının kurallarını izlemek ya da çoğul nedensellik veya sosyal ilişki yumağını tespit etmek suretiyle analiz eder. Analizlerine dayanarak kurduğu hipotezlerini yeniden olgularla karşılaştırır. Böylece hipotezde ifade edilen ilişkiyi gerçekler ya da yadsır. Kısaca klasik yaklaşımı uygulayan araştırmacı *hipotez*, *gözlem* ve *sınama* aşamalarını izlerken, bilimsel yöntemini alansal yaklaşıma göre belirleyen araştırmacı, *gözlem*, *hipotez* ve *sınama* aşamalarını takip eder.[166]

Nilgün Çelebi, bilimsel etkinliğin yönteminin *zihinsel* açıdan hipotetik-dedüktif akıl yürütme biçimine, *eylemsel* bakımdan ise hipotez, gözlem ve yorum aşamalarına dayandığını ileri sürmüştür.[167] "Hipotetik-dedüktif, bilim adamının yolunu hipotez, gözlem ve yorumlama aşamalarından geçirmesini gerektiren bir akıl yürütme biçimidir."[168] Nilgün Çelebi, bilimsel bir araştırmada zihinsel planda hipotetik-dedüktif akıl yürütme biçimini tercih eden bilim adamının eylemsel planda uyması gereken kurallar topluluğunu üç aşamada ele almıştır: Hazırlık (zihinsel düzlemdeki hipotez aşaması), sınama (gözlem aşaması) ver yorumlama (son aşama).[169]

Hazırlık aşaması kendi içinde *kavramsal çerçevenin belirlenmesi* ve *araştırma tekniklerinin belirlenmesi* şeklinde iki basamağa ayrılır. Kavramsal çerçevenin belirlenmesi, *olay ve olguları gözleme*, *konu saptama*, *belgesel gözlem*, *yaklaşım ve kuramları inceleme*, *yapılmış bilimsel araştırmaları derinlemesine inceleme*, *yaklaşım ve kuram seçme*, *sayıltıları belirleme*, *kavramsal çerçeve veya model kurma/kavramları tanımlama* ve *hipotezleri belirleme* adımlarından oluşur. Araştırma tekniklerinin belirlenmesi, *araştırma planını belirleme*, *araştırma*

---

166 ÇELEBİ, Nilgün; "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 118 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı isimle, *Türk Aile Ansiklopedisi, Cilt: 1*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s. 50-52'de yayımlanmıştır).

167 ÇELEBİ, "Yöntem Kavramı Üzerine", s. 134-135.

168 ÇELEBİ, Nilgün; "Bilimsel Araştırma Kuralları", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 236 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez 1986 yılında *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayımlanmıştır).

169 A.g.m., s. 237.

tekniklerini karşılaştırma, teknik geliştirme, örneklem seçme ve *istatistik teknikleri belirleme* adımlarından meydana gelir. Sınama aşaması, *veri toplama, sınıflandırma, çözümleme* (*analiz*) ve *bireşim* (*sentez*) aşamalarını içerir. Yorumlama aşaması ise, bilimsel bir araştırmanın son aşamasıdır. Bu aşamada, olgular dünyasından elde edilen verilerle sentez basamağında gerçeklenmiş ya da tadil edilmiş kavramsal çerçeve/model ile araştırmada esas alınan kuram karşılaştırılır. Kurgulanan modelin kurama katkısı belirtilir. Gerçeklenmiş hipotezlerde ifade edilen ilişkiler, bilimsel bulgu haline gelir. Bulguların kurama katkıları tartışılır. Araştırılan olgu hakkında kestirimlerde bulunulur.[170]

Nilgün Çelebi, yukarıda sunduğu metodolojik çerçeveye uygun çok sayıda bilimsel araştırmalar yapmıştır. Bunlar arasında *sanayi*[171] ve *kadın incelemeleri*[172] ön plandadır.

---

170 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 109-116; ÇELEBİ, "Bilimsel Araştırma Kuralları", s. 237-246.

171 Bu araştırmalarından ilki, aynı zamanda doktora tezi olan *Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*'dir. Nilgün Çelebi, çalışmasında, küçük sanayiler olarak adlandırılan üretim birimleri üzerinde durmuş, küçük sanayi işyerlerini, onların faaliyetlerini, çevreleriyle kurduğu ilişkileri ve küçük sanayicilerin profilini sosyolojik yönden tahlil etmiştir (ÇELEBİ, Nilgün; *Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1983, s. 1). Nilgün Çelebi, söz konusu incelemesinde, küçük sanayiler, onların tanımlanması ve sınıflandırılması sorununa eğilmiş, "birer kollektif birim olan küçük sanayi işyerleri"nin (*A.g.e.*, s. 43) kavramsallaştırılmasına kafa yormuş, kuramsal model ve hipotezlerinin ışığında "1977 yılında Aydın kentinde faaliyette bulunan küçük sanayi işyerlerini" (*A.g.e.*, s. 48) alan araştırmasının evreni olarak seçmiş, sanayileşmeyi bağımsız, küçük sanayileri bağımlı değişken olarak ele almış, küçük sanayilerin sanayileşme sürecinde ne gibi değişmeler geçirdiğini hipotezleri ışında kanıtlamaya çalışmış (*A.g.e.*, s. 140), kısacası kendine özgü metodolojisiyle Aydın'daki küçük sanayilerin genel özelliklerini tespit etmiştir. Nilgün Çelebi'nin bu araştırması, sosyolojik araştırmayı anket yapmakla bir tutan sosyologlarımıza sosyolojik bir araştırmanın nasıl yapılacağını gösteren ideal/model olma özelliğine haizdir [ÇELEBİ, Nilgün; "Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1981, s. 177-209; ÇELEBİ, Nilgün; "Küçük Sanayi İşyerlerinin Çevreleriyle İlişkileri", *Seminer* (iç.), Sayı: 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1982, s. 63-84]. Küçük sanayilerin yanı sıra Nilgün Çelebi, "Yarının Toplumu ve Yapay Zeka" adlı makalesinde, teknikteki ilerlemelerin toplumların düzeni ve bireylerin hayatları üzerindeki etkilerini sorgulamış, geleceğin toplumunun önemli bir öğesi olmaya aday "yapay zekalı makineleri" sosyolojik açıdan tetkik etmiş, "yapay zekalı makinaların maddi üretim sürecindeki kafa ve kol emeğinin yerine kullanılmaları, insanoğlunun ideolojik ve politik alanlara daha etkin katılabilmesine yol açacaktır", demiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Yarının Toplumu ve Yapay Zeka", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 111-112 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi ilk kez aynı isimle, *Toplumsal, Felsefi ve Hukuksal Boyutları ile Yapay Zeka*, Derleyen: Uğur Halıcı ve G. Üçoluk, ODTÜ-TUBİTAK-İEEE, Ankara, 1993'te yayımlanmıştır)].

172 Nilgün Çelebi, doçentlik tezi olan *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları* araştırmasında, Türkiye'de kentsel kesimde yaşayan kadınların, toplum içinde kadından beklenen ve kadının cinsiyeti temelinde oluşturulmuş olan rollerine ilişkin tutumlarını inceleme konusu yapmıştır (*A.g.e.*, s. 2). Araştırmasında hipotetik-dedüktif akıl yürütme biçimini kullanmış (*A.g.e.*, s. 32), kavramsal çerçevede kadını hem "sosyal kategori olarak" (*A.g.e.*, s. 4-12) hem de "grup üyesi olarak" (*A.g.e.*, s. 13-20) ele almış, kavramsal çerçevenin ışığında hipotezlerini ileri sürmüş (*A.g.e.*, s. 21-29), örneklemini Türkiye'yi temsil ettiğini düşündüğü 11 ilden seçmiş (*A.g.e.*, s. 34), araştırma verilerini chi kare, varyans analizi, faktör analizi, korelasyon ve regresyon gibi istatistiksel tekniklerin ışığında çözümlemiş (*A.g.e.*, s. 39-42), alandan toplanan verilerle hipotezlerini sınamış, gerçekleşmiş ilişkileri yeniden kavramsal çerçeveyle karşılaştırmış (*A.g.e.*, s. 32), kadının eğitim düzeyinin, çalışmasının, yaşının, medeni durumunun, aile tipinin ve ait olduğu tabakanın

Sosyolojide teoriyle pratiğin birbirinden ayrılmasının söz konusu olmayacağının en iyi örneklerine Nilgün Çelebi'nin araştırmalarında rastlamak mümkündür. Nilgün Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları* metninin "Önsöz"ünde, "sosyolojide teori ile pra-

---

rol tutumları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmış (A.g.e., s. 86), Türk kadınının Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği yönde ilerlemekte olduğuna işaret etmiş (A.g.e., s. 87), kadının eşitlikçi tutumlar benimsediğini vurgulamış, ancak bu durumun kadının kendini erkekle özdeş görme eğilimi içinde olduğu biçiminde yorumlanmaması gerektiğini bildirmiş, kadının istediği eşitlik uğruna erkekleşmek değil, "farklı ama eşit" olmaktır, demiştir (A.g.e., s. 89). Nilgün Çelebi, önemli kadın araştırmaları yapmış bir sosyolog-umuzdur. Nilgün Çelebi, bir sosyal kategori olarak kadın konusuna ilgi duymuştur. Nilgün Çelebi, öncelikle kadın ve rolleri, kadının aile ve aile dışı gruplardaki rolleri, kadınların cinsiyet rolü tutumları üzerine eğilmiş, kadın kategorisine ve sorunlarına belli bir açıdan bakan feminizm yaklaşımını eleştirmiş, Türkiye'de 1990'ların başından itibaren sıkça dillendirilen "kadının statüsü" gibi kullanımların yanlışlığına işaret etmiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Toplum Hayatında Kadının Yeri", *Türk Toplumunda Kadın Sempozyumu*, 27-28 Mayıs 1988, Selçuk Üniversitesi ve Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı Konya Temsilciliği, Konya; ÇELEBİ, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*; ÇELEBİ, Nilgün; "Kadın ve Rolleri", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 390, Mayıs 1992, s. 7; ÇELEBİ, Nilgün; "Feminist Olmak", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 392, Temmuz 1992, s. 5; ÇELEBİ, Nilgün; "Kadının Statüsü Ne Demek", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 393, Ağustos 1992, s. 5]. Nilgün Çelebi'nin *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri* metni, "Türkiye'deki işkadınları üzerinde yapılmış ilk incelemedir" (ÇELEBİ, Nilgün; *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara, 1993, s. 134. Bu incelemede Belma Tokuroğlu ile Aylin Baran proje yardımcıları olarak görev almışlardır). Nilgün Çelebi, söz konusu alan araştırmasında, "kendi işinin başında ister tek başına ister işveren konumunda çalışmakta olan kadınlar" (A.g.e., s. 1) şeklinde betimlediği bağımsız işyeri sahibi kadınları (işkadınlarını) "sosyal bir kategori olarak" ve "aile grubunun bir üyesi olarak" ele almış (A.g.e., s. 3), bağımsız işyeri sahibi kadınların aile ve iş ilişkileri üzerine odaklanmıştır (A.g.e., s. 1). Ayrıca Nilgün Çelebi'nin bu konuda iki önemli bildirisi vardır: ÇELEBİ, Nilgün; "Woman Entrepreneurs in Turkey", *Second European Conference for Sociology*, 30 August-2 September 1995, Budapest [European Sociological Association *Abstracts* (iç.), s. 19]; ÇELEBİ, Nilgün; "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises", *Fourth International Conference of the Mediterranean Women's Forum*, 30 June-3 July 2001, Dubrovnik Croatia. Nilgün Çelebi, "Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar" [*Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Bildiriler ve Tartışmalar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Aypar Altınel, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 35-42] isimli makalesinde; öncelikle "iş kadınları"nı "işteki durumu 'işveren' veya 'kendi hesabına çalışan' şeklinde belirlenen, işinin idari ve hukuki sorumluluğunu üstlenmiş olan; işinin başında fiilen bulunan; sunduğu ürün ve hizmetin fiyatı arz-talep ilişkisi içinde belirlenen kadınlar" (A.g.m., s. 36) şeklinde tanımlamış, kadın girişimcilerin belirli bir kısmı olan "bağımsız iş yeri sahibi kadınlar" üzerine odaklanmış, onların sorunlarını incelemiş, sorunlarına ilişkin çözüm önerileri geliştirmiş, kısaca Türkiye için yeni bir olgu olan iş kadınlığını tartışmıştır. Nilgün Çelebi, bir başka yazısında, "kamuoyumuzun diğer çalışan kadınlarımızın yanı sıra bağımsız işyeri sahibi iş kadınlarımıza da eğilmesinin, sıcak bakmasının onların dünyalarını da dikkate almasının vaktinin geldiği göz ardı edilmemelidir", demiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Çarşıdaki Kadın", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 389, Nisan 1992, s. 6]. Nilgün Çelebi'nin bu çerçevede bir diğer araştırması ise "İş Kadınlığı, Girişimcilik, Informal Sektör" [*20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* (iç.), Derleyen: Oya Çiftçi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998] konuludur. Nilgün Çelebi'nin kadın incelemeleri arasında *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler* araştırması oldukça dikkat çekicidir. Nilgün Çelebi, söz konusu araştırmasında, turizm sektöründeki küçük iş yeri örgütlerinde girişimci olarak çalışan kadınları inceleme nesnesi yapmıştır. Farklı küçük iş yeri örgütlerinde çalışan kadınların farklı rol tutumlarına sahip olup olmadıklarını tespit etmeyi amaçlamıştır (ÇELEBİ, Nilgün; *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s. 1. Bu incelemede Songül Sallan proje yardımcısı ola-

tiğin birbirinden ayrılamayacağını, teorinin gelişebilmek için pratiğe, pratiğin bir mânâ kazanabilmek için teoriye gereksindiğini"[173] vurgulamıştır.

Nilgün Çelebi, sosyolojik yönteminin kaidelerini yukarıda belirttiği gibi ileri sürüp ona uygun sosyolojik araştırmalar yaparken "disiplinler arası" bakış açısını benimsemiştir. Ona göre, tüm bilim dalları "bilim" ortak paydası üzerinde yer alırlar. Onların disiplinler arası bilim anlayışı çerçevesinde bütünleşmeye doğru ilerlemeleri kaçınılmazdır. "Günümüzde farklılaşmanın en son düzeyine ulaşmış olanlar da dahil tüm bilim dalları 'bilim' ortak paydası üstünde yer almaktadır ve bu ortak payda üzerinde farklılaşan bilim dalları 'enterdisipliner' bilim anlayışı çerçevesinde 'gelişmenin' bir üst aşaması olan 'bütünleşme'ye doğru ilerlemektedir."[174]

Nilgün Çelebi, disiplinler arası anlayışı önemsemiş, sosyoloji-felsefe, tarih-sosyoloji, sosyoloji-psikiyatri ilişkisini ve komşuluğunu ön plana çıkarmıştır.[175] Ancak, hemen belirtelim ki, Nilgün Çelebi'nin disiplinler arası bakışı önemsemesi, 1990'larda Wallerstein'in çabalarıyla yaygınlaşan ve moda haline gelen disiplinler arası görüşten daha evveldir. Nilgün Çelebi, 1973 yılında yaptığı *Yurt Dışına Giden İşçiler* konulu Yüksek Lisans Tezi'nin "Önsöz"ünde disiplinler arası bakış açısıyla sorunun anlaşılabileceğini ileri sürmüştür: "Yurt dışına göç olayı, sosyal bir olgu olması nedeniyle çok yönlü bir görünüm arzetmektedir. Demografik, iktisadi, kültürel ve sosyolojik faktörlerin çok sıkı ilişkiler içinde bulunduğu bu sorunun açıklığa kavuşturulmasında demografi, iktisat ve sosyoloji disiplinleri ile ilgili olarak daha önceden sahip olduğum Kavramsal Model'in ışığı altında Türkiye'nin nüfus, iktisadi, kültürel ve sosyal yapılarının bir yandan teker teker,

---

rak görev almıştır). Nilgün Çelebi, çalışmasında, kadın girişimcileri bir sosyal kategori olarak ele almış (*A.g.e.*, s. 24), Temmuz 1994'te Bodrum ve Gümbet'te iş kadınlarıyla yüzyüze görüşme yoluyla verilerini toplamış (*A.g.e.*, s. 27), "kentli", "modern" ve "devrimci" kadınlar olarak değerlendirdiği turizm sektöründeki kadın girişimcilerin sıkıntılarını gündeme getirmiş, onların turizm sektörünü yönlendirenler ile yörenin mülki ve sivil yöneticileri tarafından desteklenmediği sonucuna ulaşmıştır (*A.g.e.*, s. 60). Nilgün Çelebi, ayrıca Türkiye'de kadınla ilişkili sivil toplum kuruluşlarını da inceleme nesnesi yapmıştır: ÇELEBİ, Nilgün; "An Address Book for Good Neighbouring: Woman-Related NGO's of Turkey who can Collaborate with Woman-Related NGO's of Mediterranean Countries", 6. *International Congress of International Mediterranean Women Forum*, 23-26 November 2005, Torino.

173 ÇELEBİ, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, "Önsöz"den (sayfa belirtilmemiş).

174 ÇELEBİ, *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, s. 19-20.

175 ÇELEBİ, Nilgün; "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Tarih ve Sosyoloji Semineri- Bildiriler* (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 31-34/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 51-54; ÇELEBİ, Nilgün; "3. Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan* (iç.), Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sivas, 2000, s. 85-94/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 55-68; ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojiden Psikiyatriye", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Kriz Dergisi* (iç.), Sayı: 1, 1994, s. 188-192/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 69-76; ÇELEBİ, Nilgün; "Kültürel Travma Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 91, Kış 2001-2002, s. 344-348; ÇELEBİ, "Değişen Nedensellik: Neden mi Niçin mi?", s. 199-210.

öte yandan bir bütün olarak işçilerimizin yurt dışına göç etmesinde oynadıkları rolleri belirtecek bir yaklaşım içinde çalışmalarımı sürdürmeyi tercih ettim."[176]

Nilgün Çelebi'ye göre, sosyal bilimlerin tamamı aynı malzemeyi kullanırlar. Ancak sosyal bilimlerin aynı malzemeyi soyutlama, kullanma, işleme, değerlendirme yöntemleri ve düzlemleri farklıdır. Aynı malzeme farklı düzlemlerde kavramsallaştırıldığından dolayı sosyal bilimlerin konuları da farklı hale dönüşür.[177]

Nilgün Çelebi, nedensellik üzerinden sosyolojinin felsefeyle ve siyaset bilimiyle dip komşuluğuna/birlikteliğine odaklanmış[178], felsefe, sosyoloji ve siyaset biliminin birbirlerinden bugüne değin düşünüldüğü kadar uzak olmadığına, hatta bu üç disipline ilişkin bilgi üretme ve yayma etkinliğinin üniversite örgütlenmesi içinde aynı çatı altında yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[179] Bunun yanı sıra Nilgün Çelebi, "sosyoloji ve psikiyatri arasındaki geçiş yollarına dikkatleri çekmek"[180] için uğraş vermiş, bilhassa da tarih ile sosyolojinin birbirlerine yakınlaştıklarına işaret etmiştir.

Nilgün Çelebi'ye göre, tarihçilerin yaptıklarının sosyologların da yapmalarının zamanı gelmiştir. Tarihçilerin "tarihsel" dediklerini, bugünün kavramlarıyla anlatmaktan kaçamayacaklarını bilmelerinin zamanı gelmiştir. Sosyolog, hep bugünde olduğu için, bugün var oldukça, o da sosyoloji yapmaya devam edecektir. Tarihçi ise, hep bugünde yaşadığı ve malzemesini hep bugünkü kavramlarla okumaya yazgılı olduğu için, bugün var oldukça, o da tarih yapmayı sürdürecektir. Her ne kadar sosyolog ile tarihçi bugün yaşıyor ve sanki aynı şeylerle meşgulmüş gibi bir izlenim veriyorlarsa, bu onların aralarında hiçbir farkın olmadığı anlamına gelmez. Tarihçi bugün, "bugündeki dünü", sosyolog ise "dünde bugün"ü irdelemektedir. Bu noktada sosyolog tarihçiden farklı olarak özneliğini üç ayrı uğrakta yansıtır. Bu uğraklardan ilki, hayatın öznesi olarak hayatta kalma, ikincisi hayatta kalırken hayatı kavramsallaştırma, sonuncusu kavramsallaştırılan hayatı anlatmadır. Tarihçinin kavramsallaştırdığı şey ise, katıldığı hayat değil, katılmadığı hayattır. Fakat tarihçi bunu iştirak ettiği hayatın kavramlarıyla yapar. Sosyolog ile tarihçi işte bu ikinci uğrakta yollarını ayırmak durumunda kalırlar. Tarihçi ne denli isterse istesin malzemesi olan eylemleri ve o eylemlerin isimlerini değiştiremez. Tarihçi hükümdarlığını o eylem ve isimlerin bugünkü göndermeleri ve kavramları üzerinde yürütür. Sosyolog ise, istediği takdirde, hem eylemlerini hem o eylemlerin isimlerini ve göndermelerini değiştirebilir. Sosyolog hükümranlığını eylemler, eylemlerin isimleri ve onların kavramsallaşmaları üzerinde sürdürülebilir.[181] Daha "Bilim Uzmanlığı Tezi"nde "sosyal olayların tarih-

---

176 ÇELEBİ, *Yurt Dışına Giden İşçiler*, "Önsöz"den (sayfa belirtilmemiş).

177 ÇELEBİ, "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 52.

178 ÇELEBİ, "Değişen Nedensellik: Neden mi Niçin mi?", s. 199-209.

179 A.g.m., s. 209.

180 ÇELEBİ, "Kültürel Travma Üzerine", s. 348.

181 ÇELEBİ, "3. Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", s. 66-67.

sel bir kökeni olduğu varsayımını"[182] kabul eden ve "yeni gün için yeni birşeyler söyleme gereği bize yüzyıllar öncesinden fısıldanmamış mıydı?"[183], diyen Nilgün Çelebi'nin sosyoloji ve tarih ilişkisi, sosyolog ile tarihçi arasındaki benzerlik ve farklılıklara dair söz konusu görüşleri, orijinaldir. "Bu görüşlerimiz ne Durkheim'in, ne Weber'in, ne de Wallerstein'ın tarih ve sosyoloji ilişkisi üzerine söyledikleriyle çakışıyor. Çünkü Durkheim her iki disiplinin emperyalist ve buyurgan bir teori uğruna, açıklama uğruna birleşmelerini önermekle, Weber sosyolojiyi sadece ideal tip kavram kurgulamayla sınırlamakla, böylelikle bugünün tarihini yazmayı geleceğin tarihçilerine bırakmakla, Wallerstein tarihi dün ile özdeşleştirmekle, tarihçinin bugünden kopamayacağını görmemekle bu iki disipline bizimkinden çok daha farklı bir gündem ve gelecek önermişlerdir. Oysa bu incelememizin pratikteki uzantısı özel bir sosyoloji alanı olarak tarihsel sosyolojinin mümkün olmadığıdır. Zira sosyoloji ve tarihi birbirinden ayıran konuları değil; sosyolog ve tarihçinin durdukları yerdir: Tarihçi dünün failidir; sosyolog hem dünün hem bugünün failidir. Sosyolog olmak tarihçi de olmaktır. Ama tarihçi olmak sosyolog olmak değildir."[184] Sosyolog için dün, bugündür. O bugünü açıklayabiliyorsa dünü de açıklayabilir.[185]

Kısaca, Nilgün Çelebi, Batı sosyal bilimlerindeki metodolojik anlayışlara, gelişmelere ve kritiklere hiçbir zaman duyarsız kalmamıştır. Fakat Nilgün Çelebi, sadece Batı sosyal bilimler metodolojisini anlamakla yetinmemiş, titiz ve kılı kırk yararak kendi metodolojisinin ana çerçevesini ve kurallarını da belirginleştirmiştir.

Batı Sosyolojisinin Seline Kapılmaması ve Türk Sosyolojisini Kurumsallaştırma Tasası

Sosyologlarımızın çoğunluğu araştırmalarında Batılı sosyologların kavram, yaklaşım ve kuramlarını sorgulamaksızın esas almışlardır. Nilgün Çelebi ise, sadece Batılı sosyologların kavram, yaklaşım ve kuramlarını izlemekle yetinmemiş, aynı zamanda kendi kavram, yaklaşım ve kuramını inşa etme gayreti içinde olmuştur.

Nilgün Çelebi, Batı sosyolojisindeki gelişmeleri özümsemiş ama onlara eleştirel yaklaşmıştır. Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının "Batılı" eksen üzerinden yapıldığını ve kendimize özgün bir sosyoloji geleneği yaratamadığımızı dile getirmiştir. Türkiye'deki sosyoloji araştırmalarının, gerek sosyolojik bilginin istihraç edildiği saha, gerek bu sahaya yaklaşılırken zihinde kurgulanan ilkeler ve sayıtlılar bütünü olan yaklaşımlar, gerek seçilen konunun içinde kavramsallaştırıldığı kuram, gerekse kuram çerçevesinde gözlemlenen olgunun bilgisini elde etme yöntemleri bakımından Batılı, bilhassa da Ameri-

---

[182] ÇELEBİ, *Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Kurumları Sürekli Gelir Kayıplarına Yol Açan Risklere Karşı Sağlanan Sosyal Gelirler*, "Önsöz"den (sayfa belirtilmemiş).

[183] ÇELEBİ, Nilgün: "Birinci Avrupa Sosyoloji Kongresi", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 395, Ekim 1992, s. 5.

[184] ÇELEBİ, "3. Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", s. 67.

[185] ÇELEBİ, "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 54.

kan sosyologlarının görüşlerinden faydalanılarak yürütüldüğü, özgün bir bakış açımızın, yaklaşımımızın, kuramımızın ve metot anlayışımızın bulunmadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Türk sosyologları arasında "bilimsel topluluk" olarak bir iletişim-etkileşim ağı bulunmamaktadır. Bu da, Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının özel bir karaktere sahip olmadığının önemli bir göstergesidir. Ayrıca Türkiye'de kendi kültürel ve entelektüel birikimimizi önemseyen ve bu birikime yaslanan bir "bilimsel topluluk" da yoktur.[186]

Nilgün Çelebi, ilk dönem çalışmalarından itibaren Türk toplumunun Batı toplumlarından farklılıklarına ve ayrı özelliklere sahip olduğuna değinmiştir. "Batı toplumlarının tarihsel gelişimi Türk Toplumlarının tarihsel gelişiminden farklıdır. Bu nedenle birtakım kurumların her iki toplum yapısında da aynı biçimde ve aynı doğrultuda oluşmasını bekleyemeyiz."[187] Nilgün Çelebi, Batı toplumlarıyla Türk toplumunun yapısının farklı olması nedeniyle Batı sosyolojisinin kavram, yaklaşım ve kuramlarıyla Türk sosyal dünyasının izahının yapılamayacağının altını özenle çizmiştir. "Bir sosyal dünyanın açıklanması için üretilen kavram ve teorilerin başka bir sosyal dünyanın açıklanması için kullanılmasının ardında her iki sosyal dünyanın da özünde aynı olduğu sayıltısı yatar. Oysa, Türk sosyal dünyası ile Batı sosyal dünyası aynı değildir. İnsanoğlunun dünyanın her yerinde aynı olması onun sosyalleşmiş formunun da her yerde aynı olduğu sonucunu doğurmamaktadır. ... Türkiye sosyal dünyası ile Batılı sosyal dünyanın ayrı olması, ne denli iyi tercüme edilirse edilsin, batıda geliştirilmiş kavram ve teorilerin Türkiye sosyal dünyasını açıklamak için yeterli olmayacağı anlamına gelir."[188]

Nilgün Çelebi, sosyolojik yöneliminde tarihi ve kültürü önemsemiştir. Türk toplumunun tahlilinde tarih ve kültür alanının esas alınması gerektiğini ifade etmiştir. "Tarih ve kültür derken kast ettiğimiz ise bu toprakların, Anadolu'nun tarihi ve kültürüdür. Tarih ve kültür nehri bu topraklarda akmakta bu toprakların sözünü, sözlerini, şiirlerini, şarkılarını söylemektedir. Bizim yapmamız gereken, o halde, konuşmadan önce sözün içine girmek onun sessizliğini dinlemektir. O sessiz sözü dinlemeye değer bulmamız, o nehirden gelen sese kulak kabartmamız, o sesin tınısını yakalamamızdır."[189]

İşte bu noktada, Nilgün Çelebi, Türk kültürünün, düşün dünyasının ve sosyolojisinin bazı usta kalemleri üzerine yazılar yazmış, yerli düşün adamlarımızı ve sosyologlarımızı görmezlikten gelmemiş, bizden olana sırtını asla dönmemiştir.[190] Nilgün Çelebi, Batı'yı yücel-

---

186 ÇELEBİ, Nilgün; "ABD ve Türkiye'deki Sosyoloji Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 17.

187 ÇELEBİ, Nilgün; *Türk Düşüncesinde Sosyal Yardım Fikri*, Ankara, 1977, s. 40.

188 ÇELEBİ, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, s. 1

189 ÇELEBİ, Nilgün; "Dil, Söz, Konuşma", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 201 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, *Türk Yurdu Dergisi*, Şubat-Mart 2001, Sayı: 162-163, s. 101-104'te yayımlanmıştır).

190 ÇELEBİ, Nilgün; "Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Okurken", *Türk Dili* (iç.), Sayı: 476, 1991, s. 129-135; ÇELEBİ, Nilgün; "Cemil Meriç, Ümit Meriç Yazarı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 400, Mart 1993, s. 3; ÇELEBİ,

ten kendimizi küçümseyen, "bizden adam olmaz" diyen oryantalist bilim insanlarımızdan farklı düşünmüş, çok önemli bilim kişilerine sahip olduğumuzu dile getirmiştir. "Türkiye'de, Batılı meslektaşlarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlı imkânlarla çalışmalarına rağmen, mükemmel düzeyde bilgi üretiminde bulunan bilim adamları/kadınları vardır."[191]

Nilgün Çelebi, sosyolojik geleneğimizin inşasında kendi tarihsel, toplumsal ve kültürel birikimimizin referans kabul edilmesi gerçeğini ısrarla dile getirmiştir. "Ekinimizin yeşermesi için sadece bugünün yağmurlarından değil, öteden beri varolan pınarlarımızın yeraltında bir yerlerde sessizce ama gelişigüzel akan sularından da yararlanmamız gerektiğini, ekinlerimizin sulanmasında yeraltı sularımızdan, en azından, yararlanma imkânlarımızın araştırılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum."[192]

Nilgün Çelebi'ye göre, Türk sosyologları sosyoloji denizine Türkiye'den uzanan nehrin kurumasına asla izin vermemelidirler. Kamuoyunun kendilerinden beklediği sözü istihraç edecekleri ocağın ateşini sosyoloji nehrimizin dip dalgalarıyla tutuşturmalıdırlar.[193] Bunun için de Nilgün Çelebi evvela sosyolojimizin kurumsallaşmasının zorunluluğuna özellikle vurgu yapmıştır.

Nilgün Çelebi, kurumsallaşma olmadan sosyolojimizin gelişemeyeceğinin farkındadır. Diğer bir deyişle, Nilgün Çelebi, sosyolojimizin atılım yapamamasını ve gelenek inşa edememesini, bir yönüyle onun tam olarak kurumsallaşamamasına bağlamıştır. İşte bu yüzdendir ki, Nilgün Çelebi de sosyolojinin Türkiye'de kurumsallaşması sorunu üzerine

---

Nilgün; "Bir Ekol, Bir Kitap", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 405, Ağustos 1993, s. 3 (Baykan Sezer'in öncülüğündeki İstanbul sosyoloji ekolünü ve Sezer'in *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* kitabını değerlendirdiği yazısı); ÇELEBİ, Nilgün; "Ord. Prof. Sayılı'nın Ardından", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 408, Kasım 1993, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Hasan Ali Koçer", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 411, Şubat 1994, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Portre", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 443, Ekim 1996, s. 3-4 (Rüçhan Arık'a ilişkin yazdığı yazı); ÇELEBİ, Nilgün; "Ziya Gökalp Öldü", *Türk Yurdu* (iç.), Sayı: 128, 1998/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 113-117; ÇELEBİ, Nilgün; "Hermes'le Gelen", *Anlama ve Yorum Doğan Özlem Armağan Kitabı* (iç.), Yayına Hazırlayanlar: A. Kadir Çüçen, Hatice Nur Erkızan ve Güçlü Ateşoğlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 71-79 [Türk entelektüelini hermeneutikten haberdar eden, hemeneutik'i ne dediğini bilerek söyleyen, söze döken bizim Hermes'imiz olarak nitelendirdiği (s. 77) Doğan Özlem'e ilişkin yazısı]; ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", *Radikal Gazetesi* (iç.), 12 Kasım 2007, s. 9 (Mübeccel Kıray'ın hayatı, akademik serüveni, sosyolojik duruşu ve sosyoloji camiamız içindeki yerine dair yazısı); ÇELEBİ, Nilgün; "Portrait of an Intellectual from 20th Century Turkey: Emre Kongar", *Academics as Public Intellectual* (iç.), Editör: Sven Eliaeson ve Ragnvald Kalleberg, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2008, s. 243-257.

191 ÇELEBİ, Nilgün; "Bürokratik Çekişme ve Bilim", *Yeni Zemin* (iç.), Sayı: 10, Ekim 1993, s. 11. Meselâ, Aydın Sayılı'nın 1948'de yayımlanan *Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir* kitabı bugün görünüşte pozitivizme karşı ama aslında bilim etkinliğine karşı yürütülen gözden düşürme girişimlerine çok önceden (Thomas Kuhn, Paul Feyerabend ve İmre Lakatos'tan evvel) verilmiş bir cevaptır. Söz konusu kitap, vulgar bilim eleştirileri bir yana, Kuhn'un, Feyerabend'in ve Lakatos'un metinlerinin okunması ve anlaşılması için dahi gereklidir (ÇELEBİ, "Ord. Prof. Sayılı'nın Ardından", s. 3).

192 ÇELEBİ, "Fîhi Mâ-Fîh'i Okumak", s. 44.

193 ÇELEBİ, Nilgün; "Dünden Yarına Türkiye'de Sosyoloji", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Cahit Tanyol, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 26-27 Kasım 2007, İstanbul (Yayımlanmamış tebliğ).

de düşünmüştür. Nilgün Çelebi, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması" başlıklı makalesinde, bu soruna odaklanmıştır.[194] "Bir bilgi gövdesinin gerek akademi gerek sosyal hayat içinde kendine bir yer edinebildiğinin, bir yere tutunabildiğinin, kök salabildiğinin ve çevresiyle işlevleri yoluyla kalıcı ilişkiler kurabildiğinin önde gelen göstergelerinden biri o bilgi gövdesinin kurumsallaşma düzeyidir. Başka bir ifadeyle, bir bilgi gövdesi ne denli kurumsallaşabilmişse üniversite içinde ve dışında kendine o denli güçlü ve vazgeçilmesi zor bir yer edinmiş demektir."[195] Nilgün Çelebi, sosyolojinin memleketimizdeki kurumsallaşma deneyiminin izlerini üniversitelerdeki bölümler ve meslek demekleri çerçevesinde sürmüştür. Nilgün Çelebi, sosyolojinin ülkemizdeki kurumsallaşma meselesini, belirli ölçülerde Türk sosyoloji tarihinin ana özelliklerinden dolanarak çözümlemiştir.

Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin ilk kurumsal çatısının bilinenlerin aksine üniversite olmadığını bildirmiştir. Sosyolojinin kök salması bakımından ilk sosyoloji dersinin verildiği yerin üniversite değil, lise olduğunu ileri sürmüştür. İlk sosyoloji dersini 1911'de *Selanik İttihat ve Terakki İdadisi*'nde(?)[196] Ziya Gökalp okutmuştur. Bunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1912 yılında verilen sosyoloji dersi izlemiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji kürsüsünün resmi kuruluş tarihi 1915'tir. Dolayısıyla, Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması yönünde atılan akademi içindeki ilk adımın tarihinin 1915 olduğunu söylemiştir.[197] Sosyolojinin Türkiye'deki macerasında önemli bir dönüm noktası, I. Paylaşım Savaşı'nın tam ortasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji kürsüsünün Ziya Gökalp tarafından kurulmuş olmasıdır.[198]

Nilgün Çelebi, ülkemizde sosyolojinin kurumsallaşmasında üniversitelerimizdeki sosyoloji kürsülerin önemine değinmiştir. Bu noktada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünün ilk olması nedeniyle ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunun özenle altını çizmiştir. Ziya Gökalp'in öncülüğünde kurulan sosyoloji kürsüsü ve bu kürsüye bağlı olarak 1917'de kurulan "İçtimaiyat Darülmesaisi", 1935 yılında kurulan Dil ve

---

194 ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 20-28 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı isimle *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 84, Haziran 2001, s. 40-44'te yayımlanmıştır).

195 A.g.m., s. 20.

196 Meselâ, Nilgün Çelebi, Türk sosyoloji tarihine dönük çok sayıda muğlâklığa vurgu yaptığı "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken" isimli makalesinde, "Ziya Gökalp Selanik'e 6 Eylül 1909'da gitti. 1912 Mart ayında Ergani Madeni Sancağından mebus seçildiğine göre 1910 ve 1911 yıllarını dolu dolu Selanik'te geçirdi. Gökalp'in Selanik'te Sosyoloji dersi verdiğini biliyoruz. Bilmediğimiz bu okulun adıdır: Bu okulun adı İttihat ve Terakki Sultaniyesi midir yoksa İttihat ve Terakki İdadisi midir, yoksa İttihat ve Terakki Okulu mudur?" tarzında sorular sormuştur [ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi-10.Sayı, İstanbul, 2005, s. 75].

197 ÇELEBİ, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", s. 20.

198 ÇELEBİ, Nilgün; "Türkiye'de Sosyoloji: Bir Kısa Bakış", *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar* (iç.), Editör: Nilgün Çelebi, Ertem Matbaası, Ankara, 2005, s. 157.

Tarih Coğrafya Fakültesi ve sonradan onun içinde oluşturulan sosyoloji kürsüsü, 1960'lı yıllarda Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde sosyoloji öğretimlerinin başlaması, Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK'ün) kuruluşundan itibaren sayıları çoğalan Sosyoloji Bölümleri, sosyolojinin kurumsallaşması sürecinde etkili olmuşlardır.[199]

Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasında üniversitelerdeki sosyoloji bölümlerinin yanı sıra sosyolojiyle bağlantılı derneklerin rolüne de vurgu yapmıştır. Nilgün Çelebi, "Sociology Association of Turkey"[200] bildirisinde ve "Sociology Associations in Turkey: Continuity behind Discontinuity" makalesinde, sosyolojimizin kurumsallaşması açısından Türkiye'deki sosyoloji derneklerinin rollerini ve işlevlerini tahlil etmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde oluşan sosyoloji derneklerini altı başlık altında toplamıştır. Bu derneklerden ilki, 1913 yılında İstanbul'da kurulan "Türk Bilgi Derneği" (kurucularından birisi Ziya Gökalp'tir), ikincisi 1. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 1918'de İstanbul'da Prens Sabahaddin'in öğrencisi Mehmet Ali Şevki'nin kurduğu "Mesleki İçtimai" derneği", üçüncüsü 1928'de kurulan ve sosyologları da kapsayan "Türk Felsefe Cemiyeti" (kurucuları arasında Hilmi Ziya Ülken de yer almaktadır), dördüncüsü 1949 yılında İstanbul'da Hilmi Ziya Ülken'in kurduğu "Türk Sosyoloji Derneği", beşincisi 1967 yılında Ankara'da kurulan "Türk Sosyal Bilimler Derneği" ve altıncısı 1990 yılında Ankara'da kurulan "Sosyoloji Derneği"dir.[201]

Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin yerleşmesi, çizgisinin belirginleşmesi, var olan muğlâklıkların ortadan kalkması, taşların yerine oturması için mücadele etmiş, bu uğurda onlarca yazı kaleme almıştır. Nilgün Çelebi, üşenmeden yaptığı Türk sosyoloji tarihine ilişkin çok ciddi bir literatür çalışması olan "Dünden Yarına Türkiye'de Sosyoloji" isimli bildirisini ortaya çıkarmıştır. Büyük bir uğraş sonucunda hazırlandığı aşikâr olan söz konusu kapsamlı bildiri, Türkiye'de sosyoloji ve sosyoloji tarihine dönük çalışmalar, dergiler, makaleler, tebliğler, kitaplar, tezler ve benzeri yayımlar ve isimler konusunda büyük bir hazinedir.[202]

Nilgün Çelebi, sosyolojinin ülkemizde kurumsallaşma sürecinde bir dizi problemin varlığına da işaret etmiştir. Nilgün Çelebi, bu konuda en genel/makro problemlerden en mikroya/detaya ait olana dair çalışmalar üretmiş, hatta Sosyoloji bölümlerinin müfredat programlarının, anabilim dallarının alanının netleşmesi ve yeniden biçimlenmesi için büyük bir uğraş vermiştir.[203] Bugün Sosyoloji Bölümlerinde işlevsiz "Sosyometri Anabi-

---

199 ÇELEBİ, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", s. 20-25.

200 ÇELEBİ, Nilgün; "Sociology Association of Turkey", *14. World Congress of Sociology*, 26 July-1 August 1998, Montréal [International Sociological Association *Sociological Abstracts* (iç.), July 1998, s. 63].

201 ÇELEBİ, Nilgün; "Sociology Associations in Turkey: Continuity behind Discontinuity", *International Sociology* (iç.), Vol. 17(2), June 2002, s. 256-264.

202 ÇELEBİ, "Dünden Yarına Türkiye'de Sosyoloji".

203 ÇELEBİ, Nilgün; "'Imported Goods' into Turkish Sociology", *International Sociological Association 15. World Congress of Sociology*, 8-13 July 2002, Brisbane Australia; ÇELEBİ, "Sosyoloji Bölümlerinin Anabi-

lim Dalı" yerine konmuş olan "Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı" için yoğun çaba harcamıştır. Söz konusu anabilim dalının ilgili mercilerde kabul görmesi için yaklaşık dört yıl uğraşmıştır.[204] Liseler için sosyoloji ders programı önerisi dahi yapmıştır. Liselerdeki sosyoloji ders programını sosyolojideki son gelişmeler ışığında gözden geçirmiş, öneriler sunmuş, kendi sosyoloji anlayışına uygun olarak özellikle de sosyolojinin konusunun toplum denilen özel bir sosyal sistem türüyle özdeşleştirilmemesi için azami gayret sarf etmiştir.[205] Nilgün Çelebi, liselerde okutulan sosyoloji ders kitaplarında köy ve kente bakışı tahlil ettiği çalışmasında şunları yazmıştır: "Sosyoloji iskeletinde makro-mikro ve kuram üretimi-politika üretimi eksenlerinin kesiştiğini göremeyen; *society, societal* ve *social* ile *actor, agent, acting individual* arası ayrımları Türk diline yansıtamayan; ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar arası ve bunların altında sıralanan yaklaşımlar arası farkın ölçütleri üzerine düşünmeyen; sosyolojiyi kendi kavram dünyasında nesneleştirip, kurgulamayan; *survey*'i alan araştırması olarak, ampirik veri toplamayı, uygulama olarak okumadaki arızayı göremeyen; genel sosyoloji ve metodoloji, kurumlar, toplumsal yapı ve değişme, uygulamalı sosyolojiler arası ayrımın ayırdında olmayan bir sosyolojimizin bulunduğunu artık görmek zorunda olduğumuz başta biz akademisyen sosyologlar tarafından kabul edilmeli ve sosyoloji öğretimimiz buna göre, yeni baştan, önce üniversitelerimizde sonra liselerimizde kurulmalıdır."[206] Çünkü ona göre, iyi bir sosyolog yetiştirmenin yolu, iyi bir sosyoloji eğitimi vermekten geçer. İyi bir sosyoloji eğitimi ise, sosyolojinin makro-mikro ve kuram üretimi-politika üretimi eksenlerini dikkate almakla mümkün olabilir.[207]

Nilgün Çelebi'nin sosyologları sosyoloji bilimi çerçevesinde bir araya getiren toplantıları önemsemesi, sosyologların birlikteliklerine vurgu yapması, katıldığı toplantıları değerlendiren yazılar yazmış olması, onun Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması ve saygınlık kazanması için yaptığı katkılardan bir diğeridir.[208]

---

lim Dalları", s. 61-68; ÇELEBİ, Nilgün; "Teaching Sociology in Turkey", *Second European Conference for Sociology*, 30 August-2 September 1995, Budapest [European Sociological Association *Abstracts* (iç.), s. 19]; ÇELEBİ, Nilgün; "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1999, s. 1-16.

204 ÇELEBİ, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün Dünü ve Bugünü", s. 5.

205 ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Ders Programı Önerisi", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, 18-20 Haziran 2007, Adana.

206 ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış", *Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998 Ankara* (iç.), TUBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1999, s. 214.

207 ÇELEBİ, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün Dünü ve Bugünü", s. 11.

208 ÇELEBİ, Nilgün; "Birinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 398, Ocak 1993, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Sempozyumun Ardından", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 410, Ocak 1994, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Panel", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 415, Haziran 1994, s. 3-4; ÇELEBİ, Nilgün; "İkinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 424, Mart 1995, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Sempozyum", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 429, Ağustos 1995, s. 3.

Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin yerleşmesi ve kurumsallaşması hususunda karşılaşılan güçlüklerin aşılacağından ümitlidir. Bu konuda karamsar değildir. "Sosyolojinin kurumsallaşması uzun ve engebelerle, engellemelerle, andıçlamalarla dolu bir yolda yürümeyi göze almayı gerektirmektedir. Ama, güçlükler aşılmak, yollar yürümek içindir. Giderek, İspanyolların dediği gibi, yolların yürümekle yapılacağını bilmektir. Görünen o ki, Türkiye'de sosyoloji de sosyolojiden değil sosyolojiyle yaşamak isteyenlerce gün be gün ilerlemekte, kurumsallaşmaktadır."[209] Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojinin bir bilim ve meslek olarak hızla geliştiğine, sosyologlarımızın toplumun çeşitli alanlarında aktif roller üstlendiğine vurgu yapmıştır.[210]

Nilgün Çelebi, 1915'ten itibaren Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasına koşut olarak genel hatlarıyla "polity-merkezli ve idea-yönelimli sosyoloji" ile "socius merkezli sosyoloji ve veri-yönelimli sosyoloji" çizgilerine dikkat çekmiştir.[211] Bu sosyoloji yapma tarzları arasında başat olan polity-merkezli ve idea-yönelimli sosyoloji çizgisidir.[212] "Polity-merkezli olmak, üzerine konuşulan insan birlikteliğini bir ulus olarak görmek demektir. İdea-yönelimli olmak ise bilgiyi veriden çıkarsamaktan değil; zihinden, uslamlama süreciyle çıkarsamaktan yana olmaktır."[213] Türkiye'de sosyolojinin kuruluşuna, gelişimine, kurumsallaşmasına ve genel çizgilerinin belirginleşmesine katkısı büyük olan Ziya Gökalp[214] ve takipçileri Türkiye'ye polity-temelli/merkezli ve idea-yönelimli bir sosyoloji yerleştirmişlerdir. Bu sosyoloji çizgisi sonradan Durkheim sosyolojisi olarak adlandırılmışsa da aslında bunu "Ziya Gökalp'in yorumundan geçmiş bir Durkheim" veya "Türkleşmiş bir Durkheim çizgisi" olarak adlandırmak daha doğrudur.[215] Polity-merkezli ve idea-yönelimli sosyoloji anlayışı, Türkiye'yi dünya uluslarının saygıdeğer bir üyesi kılmak yönündeki daha genel bir kurtarıcılık misyonunun özel bir parçasıdır. İşte, bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde sosyolojiyi politik bir alet olarak görmek eğilimini anlamak

---

209 ÇELEBİ, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", s. 28.

210 ÇELEBİ, Nilgün (Çv.); "Sosyoloji ve Etik Kurallar" (Çeviri), *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Cilt: 3, Sayı: 1-2, Güz 2000, s. 101 (Bu yazı çeviridir. Ancak alıntı Nilgün Çelebi'nin "çeviriye" yazdığı "giriş"ten yapılmıştır).

211 ÇELEBİ, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", s. 23.

212 1930'larda Almanya'da Hitler'in faşizan uygulamalarından kaçıp Türkiye'ye gelen Gerhard Kessler, Türk sosyolojisine Weberci sosyoloji çizgisini tanıtmıştır. Kessler, toplum-merkezli ve veri-yönelimli bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Onun sosyoloji anlayışı, Ziya Gökalp'in ve Prens Sabahaddin sosyoloji çizgileriyle tam olarak örtüşmez [ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Cilt: 5, Sayı: 2, Güz 2002, s. 116; ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "Gerhard Kessler", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) 1* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 392-393].

213 ÇELEBİ ve KIZILÇELİK, "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", s. 111.

214 ÇELEBİ ve KIZILÇELİK, "Gerhard Kessler", s. 383.

215 ÇELEBİ, "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", s. 21.

hiç de zor değildir.[216] Bu çizgi, resmi ideolojiye uygun bir çizgidir. Nitekim Nilgün Çelebi, sosyoloji bayrağını Ziya Gökalp'ten devralan sosyologlarımızın sosyolojiyi, resmî ideolojinin bir aygıtı olarak görmelerine şaşırmamamız gerektiğini bildirmiştir.[217]

Nilgün Çelebi, Türkiye'de polity-merkezli ve idea-yönelimli sosyoloji anlayışının egemen paradigma olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, Nilgün Çelebi, genel olarak Türkiye'de üç farklı sosyoloji yapma tarzına işaret etmiştir. "Bazı sosyologlarımız polity-merkezli idi; bunlar politik toplumdan, ulus-devletten hareket ediyorlardı. Bazıları toplum-merkezli idi; bunlar modern toplumdan hareket ediyorlardı. Diğer bazıları ise socius-merkezli idi; bunlar da ortak kod ve referanslara sahip olmaktan kaynaklanan bir sinerjiden hareket ediyorlardı."[218] Nilgün Çelebi, Türkiye'de sosyolojiyi değerlendirirken Türk toplumunu "modern toplum" olarak gören "toplum-merkezli" çizgiyle Türk toplumunu geleneksel-modern ikilemenin sınırlılıklarının ötesinde ele alan "socius-merkezli" çizgiye özellikle gönderme yapmıştır.[219]

Kısaca, Nilgün Çelebi, nev'i şahsına münhasır bir sosyoloji çizgimizin inşasında "kurumsallaşma" sürecinin rolüne dikkat çekmiştir. Bu yüzden bazı çalışmalarında Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması sorununa odaklanmış, farklı sosyoloji çizgilerinin sosyolojinin kurumsallaşma sürecindeki konumlarına işaret etmiştir.

Sonuç

Nilgün Çelebi, "nitelik, fikir üretimiyle ölçülmeli", demiştir.[220] Bu tespitine en iyi uyan/uygun olan sosyologlarımızdan birisi, hiç kuşkusuz kendisidir. Nilgün Çelebi, Türk sosyolojisinin önemli simaları arasında ilk sıralardadır. Sosyolojik yaklaşım, kuram ve metodoloji sahasının kalburüstü adlarından birisidir. Sosyolojinin kuramsal ve yöntemsel yüzünün en yetkin kalemlerindendir.

Nilgün Çelebi, kendine özgü sözü olan bir sosyal teorisyenimizdir. Bunun yanı sıra o, Türkiye'nin mühim metodologlarındandır. Sosyolojinin metodolojisi üzerine bu denli kafa yormuş, metodolojik problemlere açıklık getirmiş bir başka sosyologumuz neredeyse yok gibidir. Sosyolojideki ontolojik ve epistemolojik-metodolojik yaklaşımlar arasında bağlantıya odaklanmış olan Nilgün Çelebi, sosyoloji yapmayı anket yapmakla bir tu-

---

216 ÇELEBİ ve KIZILÇELİK, "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", s. 111.

217 ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 8 (Nilgün Çelebi'nin bu makalesi, ilk kez aynı isimle *Milli Kültür* dergisi, Sayı: 83, 1991, s. 39-39'da yayımlanmıştır).

218 ÇELEBİ, Nilgün; "Sanal Panelden Sanal Kitaplığa: Bir Değerlendirme", *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar* (iç.), Editör: Nilgün Çelebi, Ertem Matbaası, Ankara, 2005, s. 14.

219 ÇELEBİ, Nilgün; "A Short Look at Sociology in Turkey", *"Theory" The Newsletter of the Research Committee on Sociological Theory*, International Sociological Association, Autumn/Winter, 2007, s. 6-7.

220 ÇELEBİ, Nilgün; "Niceliк, Nitelik, Plagiarism", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 412, Mart 1994, s. 3.

tan değer yargıları olmayan[221] "felsefesiz ve teorisiz anketçi sosyologlarımıza", sosyolojinin ne olduğunu ve sosyolojik araştırmanın nasıl yapılacağını göstermiştir.

Nilgün Çelebi, çok yönlü bir sosyologdur. Sadece kuram ve yöntem sahasına değil, insanımızı ilgilendiren çoğu konuya ve soruna da ilgi göstermiştir. Sosyologlarımız arasında onun kadar değişik konular üzerine yazan bir başka sosyologa rastlamak neredeyse mümkün değildir. Nilgün Çelebi, socius'u ilgilendiren herhangi bir alanda araştırma yapmak isteyen/isteyecek sosyologların en önemli uğrak alanıdır. Socius alanında dolaşan birinin ilk karşılaşacağı sosyolog, Nilgün Çelebi'dir.

Nilgün Çelebi, sosyal güvenlik[222], örgütler[223], aile[224], kadın incelemeleri[225], çocuk[226],

---

221 Bu çerçevede Nilgün Çelebi'nin önemli yazılardan birisi W. Bell'in görüşlerini tartıştığı yazısıdır: ÇELEBİ, Nilgün; "Değer Yargıları Geri mi Geliyor?", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 413, Nisan 1994, s. 3.

222 Nilgün Çelebi ilk dönem akademik çalışmalarında sosyal güvenlik konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Nilgün Çelebi, Türkiye'deki sosyal güvenlik kurumlarını tarihsel süreç içinde ele almış, onların sorunlarına değinmiş ve bilhassa da Türk düşüncesinde sosyal yardım fikrini deraylı bir biçimde tahlil etmiş, sosyal yardım düşüncesi açısından Türk toplumu ile Batı toplumlarının bir mukayesesini yapmıştır (ÇELEBİ, *Türk Düşüncesinde Sosyal Yardım Fikri*; ÇELEBİ, *Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Kurumları Sürekli Gelir Kayıplarına Yol Açan Risklere Karşı Sağlanan Sosyal Gelirler*).

223 Nilgün Çelebi, örgüt sosyolojisi alanında çalışmaları olan bir sosyologumuzdur. Onun, gizli işlevlere sahip bir örgüt olarak kavramsallaştırdığı TRT TV'ye dönük araştırması ilgi çekicidir [ÇELEBİ, Nilgün; "TRT TV'nin Gayri Resmi Hedefleri", *Eskişehir İTİA İletişim Bilimleri Fakültesi 1. Yayıncılık Semineri*, 28.5-1.6.1980, Eskişehir]. Nilgün Çelebi, örgüt sosyolojisi kapsamında genel olarak Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı'nın özel olarak ise Halkla İlişkiler Şube Müdürlüğü'nün yapısal ve fonksiyonel açıdan işleyişini içeren araştırmasında; zikredilen bakanlığın Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı'na 1972-1973 yıllarında ülkemizin değişik yerlerinden gelen yurttaş mektuplarındaki istekleri, şikâyetleri ve görüşleri tespit etmeye çalışmıştır, kısaca "halkla ilişkiler" konusuna yoğunlaşmıştır (ÇELEBİ, Nilgün; *Halkla İlişkiler Hizmeti Araştırması*, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Organizasyon ve Metot Başkanlığı, Ankara, 1974).

224 Nilgün Çelebi, aile konusu üzerine önemli teorik yazılar kaleme almıştır [ÇELEBİ, Nilgün; "Aile ve Fonksiyonları", *Aile Paneli*, 16.05.1990, Selçuk Üniversitesi, Konya; ÇELEBİ, Nilgün; "Aile: Hayatta Özne Bilimde Nesne", *3. Aile Şurası 25-27 Mayıs 1998 Ankara, Tebliğler* (iç.), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1998; ÇELEBİ, "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler", s. 118-123].

225 Nilgün Çelebi'nin ana ilgi alanlarından birisi, daha önce değindiğim üzere, kadın incelemeleridir. Bkz. ÇELEBİ, "Toplum Hayatında Kadının Yeri"; ÇELEBİ, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*; ÇELEBİ, "Kadın ve Rolleri"; ÇELEBİ, "Feminist Olmak"; ÇELEBİ, "Kadının Statüsü Ne Demek"; ÇELEBİ, *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*; ÇELEBİ, "Woman Entrepreneurs in Turkey"; ÇELEBİ, "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises"; ÇELEBİ, "Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar"; ÇELEBİ, "Çarşıdaki Kadın"; ÇELEBİ, "İş Kadınlığı, Girişimcilik, İnformal Sektör"; ÇELEBİ, *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler*; ÇELEBİ, "An Address Book for Good Neighbouring: Woman-Related NGO's of Turkey who can Collaborate with Woman-Related NGO's of Mediterranean Countries".

226 Nilgün Çelebi, ilk dönem yazılarında, sosyolojik açıdan bir kategori olan çocukluk ve çocuk sorunlarına ilgi göstermiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "'Türkiye'de Çocuk' Üzerine Bazı Gözlemler", *Çocuk 79* (iç.), Atatürk İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ve Türk Kütüphaneciler Derneği İzmir Şubesi, İzmir, 1978, s. 1-2].

gençlik[227], sanayi[228], çevre[229], göç[230], kimlik[231], ahlâk ve etik[232], din[233], sapma[234], siyasal

---

227 Nilgün Çelebi, gençlik konusunu önemsemiş bir sosyologumuzdur. Nilgün Çelebi, 1980'li yıllarda gençlik üzerine araştırmalar yapmıştır. Nilgün Çelebi, Ege Üniversitesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Merkezi, Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü'nün işbirliğiyle yapmış olduğu araştırmada, "üniversiteye yeni kaydolmuş öğrenci gençlerin bireysel ve kişisel nitelikleri, aile ve arkadaş çevreleriyle ilişkileri ile toplumun mevcut değerleri, hedefleri, kurumsallaşmış araçları konusundaki görüşlerini saptamak ve açıklamak" gayreti içinde olmuştur (ÇELEBİ, Nilgün; BİLGİNER, Çiğdem; SOYGÜL, Cihangir; *Ege Üniversitesi'ne 1980-1981 Ders Yılında Kayıt Olan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Merkezi, İzmir, 1982, s. 7). Nilgün Çelebi, üniversite gençliğinin yanı sıra gençlerimizin yaklaşık üçte birini oluşturan köy gençliğinin sorunları üzerine de kafa yormuştur (ÇELEBİ, Nilgün; "Köy Gençlerinin Sorunları", *III. Milli Gençlik Kongresi*, 10-11 Kasım 1988, Selçuk Üniversitesi, Konya). Nilgün Çelebi, ayrıca ne çocuk ne de olgun bireylerin oluşturduğu bir sosyal kategori olan ve sosyalleşmesini henüz tamamlayamamış bireyler konumunda bulunan gençlerin kültürel bütünleşme sorununa değinmiş [ÇELEBİ, Nilgün; "Genç, Sosyalleşme, Sosyal ve Kültürel Yapı", *I. Millî Gençlik Kongresi, 6-8 Kasım 1985, Tebliğler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1987, s. 103-107; ÇELEBİ, Nilgün; "Genç ve Kültürel Bütünleşme", *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi, 26-28 Ekim 1987, Tebliğler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1988, s. 211-214] ve genç insanlarımızın hızlı teknolojik değişimlerin yaşandığı çağımıza, post-endüstriyel toplum yapılarına ve yeni dünya düzenine uygun yetiştirilmeleri ve başka bir yaşama desenine göre hazırlanmaları gerektiğinin altını özenle çizmiştir (ÇELEBİ, Nilgün; "Gençleri 21. Yüzyıla Hazırlamak", *V. Milli Gençlik Kongresi*, 1-2 Nisan 1992, Selçuk Üniversitesi, Konya).

228 ÇELEBİ, *Aydın'daki Küçük Sanatyilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*; ÇELEBİ, "Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi"; ÇELEBİ, "Küçük Sanayi İşyerlerinin Çevreleriyle İlişkileri"; ÇELEBİ, "Yarının Toplumu ve Yapay Zeka."

229 Nilgün Çelebi'nin ilgi duyduğu konular arasında çevre önemli bir yer tutmaktadır. Sosyolojinin çevreye eğilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur [ÇELEBİ, Nilgün; "Çevre ve Sosyoloji", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 409, Aralık 1993, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Çevre Üzerine Bir Kavramsallaştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 1, 1996, s. 11-17/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 124-130]. Bu makalelerinin yanı sıra Nilgün Çelebi'nin çevreye dönük kapsamlı bir araştırması vardır. Nilgün Çelebi ve Diğerleri, çeşitli uygarlıkların kavşağı olan Akdeniz'in kirlenmesi sorununa Dalyan ve Dalaman-Sarıgerme örneği üzerinden dikkat çektikleri *Akdeniz'in Korunmasında Kadının Rolü* çalışmalarında, "çevre sorunları insan sorunlarıdır. Çevre sorunlarının çözümü için teknik, biyolojik, kimyasal projeler geliştirmek gereksiz masraf ve zaman harcanmasına yol açar. Sonuçta da bir şey elde edilemez. Çevre sorunları temelde sosyolojik sorunlardır. Çevre sorunlarının çözümü için sosyolojik vizyonu olan projeler hazırlanmalıdır", demişlerdir (ÇELEBİ, Nilgün, TEZCAN, Mahmut; SEZAL, İhsan; ATALAY, Beşir ve KÖKER, Levent; *Akdeniz'in Korunmasında Kadının Rolü*, Ankara, 1993, s. 104).

230 ÇELEBİ, *Yurt Dışına Giden İşçiler*; ÇELEBİ, Nilgün; "Göç ve Hareket", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç* (iç.), Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s. 292-293; ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Bölümlerinde Yapılan Lisansüstü Tezlerde Doğu ve Güneydoğu", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu* (iç.), Yayına Hazırlayan: Ahmet Bilgili, Van Valiliği ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1997, s. 177-183.

231 ÇELEBİ, "Ziya Gökalp Öldü", s. 113-117; ÇELEBİ, Nilgün; "Kimlik ve Din", *Etnik Sosyoloji* (iç.), Editör: Orhan Türkdoğan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 72-77; ÇELEBİ, Nilgün; "Kimlik, Şimdi", *Türk Yurdu* (iç.), Sayı: 66, Şubat 1993, s. 43-44; ÇELEBİ, Nilgün; "From Culture to Identities", http://www2.hawaii.edu; ÇELEBİ, Nilgün; "From Culture to Identities", *Intercultural Communication. New Challenges, New Ways, New Corporations Seminar*, 19-20 October 1997, Sofia. Nilgün Çelebi'nin "From Culture to Identities" makalesi, Hawaii Üniversitesince seçilen 20 küreselleşme makalesinden biri olarak yayımlanmıştır. Nilgün Çelebi, söz konusu makalesinde geliştirdiği "küreselleşme süreci bilgi, para ve insanın tüm sınırları aşarak kürenin her yerinde dolaşmalarına yol açıyor. Küreselleşme süreci bilgiyi enformasyon, parayı hisse senedi ve plastik para, insanları da kozmopolit sürüler olarak okumamızı istiyor" biçimindeki küreselleşme açılımını en iyi ve en kapsamlı tanım olarak kabul görmüştür.

alan[235], medya[236], edebiyat dünyası[237], sanat[238], kültür ve Türk kültürünün bazı yönleri-

[232] Nilgün Çelebi'nin son dönem çalışmaları içinde ahlâk ve etik konusu öne çıkmaktadır. Nilgün Çelebi, genellikle birbirlerine karıştırılan ahlâk ve etiğin neliğini ve farklılığını belirginleştirmiştir. Nilgün Çelebi, felsefecilerin ahlâk ve etik arasında ayrım yapmaktan yana olmadıklarını bildirmiştir. Sosyolojik bakımdan onların farklı düzlemlerde ele alınması gerektiğine işaret etmiştir. Ahlâk, etik, değer ve bunlarla bağlantılı sözcüklerin anlamlarıyla bunların akıp giden hayatımız içindeki yerlerini konu edinmiştir (ÇELEBİ, "Ahlâk, Etik ve Toplum", s. 3-11; ÇELEBİ, "Değer, Ahlâk, Etik", s. 69-83).

[233] Nilgün Çelebi, son dönem bazı çalışmalarında sosyolojinin imtiyazlı konuları arasında yer alan din olgusuna da eğilmiştir. Nilgün Çelebi, İslamcı kimliğiyle Türk siyasetinde belirleyici olan Refah Partisi'ni tahlil etmiş, kimlikle din ilişkisini irdelemiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Does the Past Pass Away? The Case of Turkey", *XIIIth World Congress of Sociology*, 18-23 July Bielefeld, Germany, 1994 (Nilgün Çelebi'nin bu bildirisinin özeti International Sociological Association *Sociological Abstracts*, Jul 1994, Suppl 173, s. 52'de yayınlanmıştır); ÇELEBİ, "Kimlik ve Din", s. 72-77]. Bunun yanı sıra Nilgün Çelebi, Türkiye'de 1970'lerden itibaren İslami prensiplere göre yaşayanların çoğaldığını, gençler arasında camiye gidenlerin arttığını, genç insanlarımızın İslami yönelim doğrultusunda taleplerinin fazlalaştığını, kendisini "Müslüman" diye tanımlayan üniversite öğrencilerden seçtiği öğrenci grubuyla derinlemesine yaptığı mülakattan ve İslamcı içeriğe sahip bazı dergilerin içeriğinden hareketle ortaya koymuş, kısaca genç Türkler arasında yaygınlaşan fundamentalist eğilimlere dikkat çekmiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Are the Young Turks Turning to Fundamentalism?", *Fundamentalism and Youth in Europe* (iç.), Derleyen: Luigi Tomasi, Franco Agneli, Milano, 1995, s. 95-100]. Ayrıca Nilgün Çelebi, Türkiye'de İslamcı hareketlerin sosyal aktörlerin davranışları, özellikle de kadınlar üzerine olan etkilerine işaret etmiş ve kadınlar arasında yaygınlaşan İslami eğilimlere gönderme yapmıştır [ÇELEBİ, Nilgün; "The Dilemma of Islam and Woman in Modern Turkey: What Islam Means to Non-Islamist Turkish Woman", *14. World Congress of Sociology*, 26 July-1 August 1998, Montréal (International Sociological Association *Sociological Abstracts* (iç.), July 1998, s. 63)].

[234] Nilgün Çelebi, sosyolojik zeminde sapmaya ilişkin bir araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasına ve sapma davranışının sosyolojideki kavramlaştırmasına dair olağanüstü bir makale yazmıştır: ÇELEBİ, Nilgün; "Hayatın ve Sözün Karşılaştığı Yer", *Uluslararası Polislik ve İç Güvenlik* (iç.), Derleyen: Tülin Günşen İçli ve Fatih Karaosmanoğlu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 373-384.

[235] Nilgün Çelebi, bazı çalışmalarında Türk toplumunun siyasal yönüne, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik alanına, bilhassa cumhuriyet kavramının neliğine, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme meselesine ve Avrupa'nın "global bir toplum" olup olamayacağına ilgi duymuş bir sosyologumuzdur [ÇELEBİ, Nilgün; "1789-1919 Yılları Arasında Osmanlı'da Politika ve İdeoloji", *200. Yıldönümünde Fransız İhtilali ve Türkiye Sempozyumu 15-16 Mayıs 1989 Bildiriler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1991/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 77-82; ÇELEBİ, Nilgün; "Cumhuriyet Kavramının Doğuşu ve Gelişimi", *Cumhuriyet Bayramı Paneli*, 28.10.1988, Selçuk Üniversitesi, Konya; ÇELEBİ, Nilgün: "Sosyolojik Açıdan Cumhuriyet", *Cumhuriyet'in Kuruluşunun 66. Yıldönümü Paneli*, 27.10.1989, Selçuk Üniversitesi, Konya; ÇELEBİ, Nilgün; "Avrupa Topluluğu ile Sosyal ve Kültürel Bütünleşme", *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü TUNAECS Toplantısı*, 22-23 Haziran 1989, İstanbul; ÇELEBİ, Nilgün; "Bütünleşme Üzerine", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 399, Şubat 1993, s. 3; ÇELEBİ, Nilgün; "Will There be a Europe in a Global Society", *Second European Social Sciences Conference*, 13-19 June 1998, Bratislava]. Bunların yanı sıra, Nilgün Çelebi, bir dönem Türkiye siyasetinde öne çıkan haşhaş sorunu üzerine önemli bir çalışma üretmiştir. Söz konusu araştırmasında, özellikle haşhaş sorununun politik yönüne vurgu yapmış, Amerika'nın, dünyanın her yerinde haşhaş ekimi yapıldığı halde Türkiye'yi eroinin anavatanı olarak göstermek suretiyle 1967 ve 1971'de haşhaş ekimi konusunda baskı yapmasını sorgulamıştır (ÇELEBİ, *Türkiye'de Haşhaş Sorunu*, s. 20-23). Ayrıca Nilgün Çelebi, bugün özellikle siyasal alanda vazgeçilmez bir kavram olan hoşgörü üzerine de hoş bir yazı yazmıştır [ÇELEBİ, Nilgün; "Hoşgörüyle Söyleşi", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 425, Nisan 1995, s. 3]. Nilgün Çelebi'nin siyasete dair bir diğer ilginç yazısı şudur: ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyal Patlama Olacak mı?", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 508, Mart 2002, s. 3. Nilgün Çelebi, Türk siyasetinde İslami söylemleri ön plana çıkaran, "Müslüman kimliği"yle bilinen ve yakın

ne[239] dair önemli çalışmalar üretmiştir. Bunların yanı sıra Nilgün Çelebi, Türk sosyoloji tarihine ve Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması meselesine dair önemli yazılara imza atmıştır.[240]

---

tarihimizi etkileyen "Refah Partisi"nin sosyolojik tahlilini yapmıştır (ÇELEBİ, "Does the Past Pass Away? The Case of Turkey"). Nilgün Çelebi, zaman zaman güncel siyasal gelişmeler konusunda da kamuoyunu bilgilendirmiştir. Meselâ, nükleer savaşı ve silahlanmayı sorguladığı şu yazısı herkesçe okunmalıdır: ÇELEBİ, Nilgün; "Nobel Barış Ödülü ve Pugwash Ruhu", *Yeni Yüzyıl Gazetesi* (iç.), 19 Ekim 1995.

236 Nilgün Çelebi, medyaya eleştirel yaklaşmıştır. İlk dönem çalışmaları arasında yer alan ve bir örgüt olarak kavramsallaştırdığı TRT TV'ye dönük argümanları, medya çağı olarak kabul edilen günümüzde birebir geçerliliğini ve güncelliğini korumaktadır. Nilgün Çelebi, 1980 yılında "TRT TV'nin Gayri Resmi Hedefleri" çalışmasında, TRT TV'nin Amerikan kültürünün öğelerini ve Amerikan tipi yaşam biçimini öğretici, şiddet ve seks unsurlarını vurgulayıcı, özel sektör ürünlerinin satışını artırıcı, kitleleri tüketime yönlendirmeyi özendirici, izleyicileri sorunlarına, sorunlarının sebeplerine ve çözümüne ilişkin uyarıcılar vermekten özenle kaçınan yayınlar yaptığına işaret etmiştir (ÇELEBİ, "TRT TV'nin Gayri Resmi Hedefleri"). Nilgün Çelebi, medyanın demode değerlerin üretiminde ve daha saydam bir dünyanın önünde engel olacağını ima etmiştir [ÇELEBİ, Nilgün; "Modernlik Uğruna", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 427, Haziran 1995, s. 3].

237 Nilgün Çelebi'nin 1973 yılında Türk edebiyatının önemli simalarından Ömer Seyfettin'i bütün yönleriyle değerlendirdiği yazısı, değme edebiyatçılarımızın yazılarına taş çıkartır niteliktedir. Nilgün Çelebi, henüz üniversite öğrencisi iken Ömer Seyfettin üzerine araştırma yapacak edebiyatçılarımızın ve sosyologlarımızın mutlaka okumaları gereken bir yazıya imza atmıştır [ÇELEBİ, Nilgün; "Ömer Seyfettin", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 183, Nisan 1973, s. 10-14].

238 Nilgün Çelebi'nin sanat ile sosyoloji arasındaki ilişkiye ışık tutan şu yazısı ilgi çekicidir: ÇELEBİ, Nilgün; "Süzülmüş Eylem", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 434, Ocak 1996, s. 3.

239 Nilgün Çelebi, kültürü önemsemiş ve onu çalışmalarının nesnelerinden birisi olarak görmüştür. Bu bağlamda "Sosyoloji ve Kültür" [*Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997, 4. Cilt* (iç.), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 127-131] makalesi ilgi çekicidir. Söz konusu makalesinde, sosyolojide kültür konusunun sosyolojinin iki temel ontolojik yaklaşımında iki farklı açıdan ele alındığını ileri sürmüş, günümüzde kültürün beş temel süreç (tasarım, kimlik, üretim, tüketim ve düzenleme) içerisinde incelenen popüler bir alan olduğuna vurgu yapmıştır. Nilgün Çelebi, Türk kültüründe önemli yer tutan ama sosyologlarımız tarafından ihmal edilmeyen bazı konular üzerine de araştırmalar yapmıştır. Bunlar arasında "aşıklık geleneği" konulu "20. Konya Aşıklar Bayramı'na Katılan Aşıklar Üzerinde Yapılan Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı makalesi önemlidir. "Bu araştırmada, giderek karmaşıklaşan kültürel dünyamızın en özgün örneği olduğunu düşündüğümüz 'aşıklık' uğraşısını biraz daha yakından tanımayı istedik. Halk şiiri ve müziğinin günümüzde yaşayan temsilcileri olan 'aşıklar' kimlerdir, köy kökenli midirler, yoksa kentliler arasında da aşıklık geleneği devam etmekte midir, yaşlı mıdırlar, genç mi, öğrenimleri nedir, maddi durumları nasıldır, aşıklık uğraşısı hakkında neler düşünmektedirler... İşte bu araştırmada, sıraladığımız bu soruların cevapları aranmaktadır" [ÇELEBİ, Nilgün; "20. Konya Aşıklar Bayramı'na Katılan Aşıklar Üzerinde Yapılan Sosyolojik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 3, 1986, s. 229]. Nilgün Çelebi, söz konusu araştırmasında, 23-30 Ekim 1985 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen Aşıklar Bayramı'na katılan 60 aşıktan 50'sine 25 soruda oluşan bir görüşme formu uygulamış (A.g.m., s. 230), "aşıklar"ın profilini ve Anadolu insanının ortak kültürel mirası içindeki pratiklerinden birisi olan aşıklık geleneğini tahlil etmiştir (A.g.m., s. 250). Nilgün Çelebi, önemli kültürel değerlerimizden olan "fıkralar"ın sosyolojik tahlilini yapmış, bu çerçevede Nasreddin Hoca'nın fıkraları üzerine eğilmiş, onların 13. yüzyıl Anadolu'sunun kültürel değerleri ve sosyal yapısı hakkında geniş bilgiler ihtiva ettiğini dile getirmiştir. "Hoca'nın fıkralarının 13. yüzyıldan günümüze kadar gelen ender kültür değerlerimizden biri olmasında fıkraların, sosyal hayatımıza ilişkin verdiği ipuçları da önemli rol oynamaktadır. ... Nasreddin Hoca'nın fıkralarından çıkardığımız en genel sonuç 13. yüzyıl Orta Anadolu'sunda son derece sağlıklı, dengeli, ögeleri birbiriyle karşılıklı etkileşim için-

Nilgün Çelebi, Batı'daki sosyoloji çalışmalarını yakından takip etmiş[241], teorik ve metodolojik tartışmalara duyarsız kalmamıştır. Hatta Batı sosyolojisindeki gelişmeleri en iyi izleyen, sosyoloji dünyasının içinde olan, sosyoloji alanına dönük uluslararası toplantılara önemli bildirilerle katılan ve katıldığı toplantılar üzerine yazarak onları değerlendiren[242] sosyologlarımız arasında ilk sıradadır. Ancak, hemen belirtelim ki, Nilgün Çelebi,

---

de olan fonksiyonel bir sosyal yapının mevcudiyetidir" [ÇELEBİ, Nilgün; "Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Okurken", *Türk Dili* (iç.), Sayı: 476, 1991, s. 129]. Ayrıca Nilgün Çelebi, sosyologlarımızın üzerinde durmadıkları çok özel bir konu olan Türk mutfak ve yemek kültürü üzerine ufuk açıcı sosyolojik bir kavramsallaştırma yapmıştır: "Mutfak ve yemek kültürü, mutfak adı verilen mekânın boyutlarını, donanımını, döşenmesini, mekân içindeki her türlü araç-gereci, yemek yapımında kullanılan malzemeleri, bu malzemelerin birbirine karıştırılma ve çiğ, haşlanmış, tütsülenmiş, kızartılmış vb. tarzlarda hazırlanmasını, pişirilmesini, hazırlanan, pişirilen yemeğin, içkinin sunuluşunu, paylaştırılmasını, yenmesini, içilmesini, yenmesi/içilmesi sırasında kullanılan araç-gereci, sofra dediğimiz yenme/içilme tarzını ve yemek çevresinde biraraya gelen insanların birbiriyle ilişki ve etkileşimlerinin biçim ve içeriğini kapsayan son derece geniş bir kavramdır. Mutfağı oluşturan tüm bu unsurlar, toplumdan topluma değişik kombinasyonlar teşkil ederek, karşımıza belirli bir toplumun kültürünün mutfağı olarak, belli bir kültürün damgasını taşıyan bir mutfak olarak çıkarlar" [ÇELEBİ, Nilgün; "Mutfak ve Yemek Kültürü", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 394, Eylül 1992, s. 7]. Nilgün Çelebi, bir başka yazısında ise, Türk yemek kültürü ve alışkanlığı örneğinden yola çıkarak insanlar gibi yiyeceklerin de göç ettiğini vurgulamış, yemek kültürü ve alışkanlığı vasıtasıyla da kültürler arası diyalogun gerçekleştiğine işaret etmiştir (ÇELEBİ, Nilgün; "Cultural Dialogue Through Culinary Habits: Turkish Case", *5. International Congress of Mediterranean Women's Forum*, 23-26 Ocrober 2003, Athens). Nilgün Çelebi, kültür ve kültürel mirasın korumasıyla ilişkili toplantılara da iştirak etmiş ve onlara dair değerlendirme yazıları kaleme almıştır: Örneğin bkz. ÇELEBİ, Nilgün; "Kültürel Mirasın Korunması Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 516, Kasım 2002, s. 4-5.

240 Nilgün Çelebi, Türk sosyoloji tarihini ve Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşma meselesini tartışırken "1933 üniversite reformu" çerçevesinde Türkiye'ye gelen mülteci profesörlerin Türk bilim dünyasına, özellikle de Türk sosyolojisine yaptıkları katkıları önemsemiştir [ÇELEBİ ve KIZILÇELİK, "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", s. 105-123; ÇELEBİ ve KIZILÇELİK, "Gerhard Kessler", s. 383-404; ÇELEBİ, Nilgün; "'Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (iç.), Cilt: 43, Sayı: 1, 2003, s. 259-271].

241 Nilgün Çelebi, Batı sosyolojisinin bazı önemli teorik ve metodolojik eserlerini de Türkçeye çevirmiştir: Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1990; Mark Abrahamson, *İşlevselcilik*, Sebat Matbaası, Konya, 1990; Russel Keat ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994/2001.

242 Nilgün Çelebi'nin diğer sosyologlarımızdan bulunmayan bir diğer özelliği, uluslararası sosyoloji toplantılarına sürekli olarak iştirak etmesi/davet edilmesi ve sonradan onları tahlil eden yazılar yazmış olmasıdır [ÇELEBİ, Nilgün; "Birinci Avrupa Sosyoloji Kongresi", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 395, Ekim 1992, s. 5; ÇELEBİ, Nilgün; "İtalya, Estetik, Düş, İnat", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 421, Aralık 1994, s. 3-4 (Ekim 1994'te İtalya'da yapılan fundamentalizm ve ırkçılıkla ilgili uluslararası kongreyi değerlendirmeye dönük yazısı); ÇELEBİ, Nilgün; "Siena'dan Horozlu Han'a", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 431, Ekim 1995, s. 3 (10-20 Ağustos 1995 günleri arasında İtalya'da yapılan ISODARCO toplantılarına ilişkin değerlendirmesi); ÇELEBİ, Nilgün; "Budapeşte", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 432, Kasım 1995, s. 3 (30 Ağustos-2 Eylül 1995 tarihleri arasında Budapeşte'de toplanan İkinci Avrupa Sosyoloji Kongresi'ne dair izlenimleri); ÇELEBİ, Nilgün; "Metodoloji Konferansı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 441, Ağustos 1996, s. 3 (1-5 Temmuz 1996 tarihleri arasında Essex Üniversitesi'nde yapılan 4. Uluslararası Sosyal Bilim Metodolojisi Konferansı'na ilişkin değerlendirme yazısı); ÇELEBİ, Nilgün; "Impressions", *Research Committee on the History of Sociology International Sociological Association, Newsletter* (iç.), August 1998, s. 6 (Ağustos 1998'de Montréal'da yapılan Dünya Kongresi'ne ilişkin izlenimleri)]

Batı sosyolojisinin ve orada meydana gelen güncel gelişmeleri, sosyologlarımızın çoğunun yaptığı gibi sorgusuz sualsiz kabul eden ve onlara bodoslama dalanlardan değildir.

Türkiye'de Batı sosyolojisine ilgi duyan sosyologları iki grupta toplamak mümkündür: Birinci grup, Batı sosyolojisinin kuruluşunda öne çıkan sosyolojik teorileri ve metodolojileri tam olarak bilmeyenlerden oluşur.[243] Yani hâlâ Comte, Durkheim ve Weber'i eksik olarak bilerek sosyoloji yapan sosyologlarımız mevcuttur. İkinci grup, Batı sosyolojisinin klasik dönem sosyologlarını bilmeyen ancak 1980 sonrası teorik ve metodolojik gelişimleri sözde izleyen "yeni yetme/bitme" sosyoloji grubudur. Bunlar, "Foucault der ki...", "Habermas'ın dediği gibi...", "Giddens belirlediği gibi..." diye konuşan gruptur. İlk grubun ana özelliği, klasik sosyologlarda kalmış olmaları ama onları da orijinal metinlerinden okumamış olmalarıdır. İkinci grubun ana niteliği ise, Batı'da bulunmuş olmaları nedeniyle öğrendikleri az buçuk İngilizce sayesinde kısmen de olsa Foucault'yu, Habermas'ı Giddens'ı, Derrida'yı vb. okumaları fakat onları tam olarak kavrayamamalarıdır. Nilgün Çelebi, bu iki grubun dışındadır. Nilgün Çelebi, Batı sosyolojisinin klasik dönem sosyologlarını hem de günümüz sosyolojisinin ana isimlerini temel metinlerinden okumuş ve anlamış ender sosyologlarımızdan birisidir. Yani o ne "fosil" ne de "yeni yetme" bir sosyologdur. O, Batı sosyolojisinin felsefi, epistemolojik, teorik ve metodolojik yönlerine vakıf bir sosyologumuzdur. Nilgün Çelebi'nin bir diğer önemli farkı ise, Batı sosyolojisine karşı sorgulayıcı olmasıdır. Batı sosyolojisi üzerine *eleştirel sözü*[244] olan nadir isimlerden birisidir. Onu Batı sosyolojisi akımlarının herhangi birinin temsilcisi saymak güçtür. Nilgün Çelebi, Batı sosyolojisinin Simmel, von Wiesse, Tönnies, Wallerstein, Touraine, Giddens, Stauth ve Turner gibi birinci sınıf sosyologlarıyla hesaplaşmaya cüret eden yerli bir sosyologumuzdur.

Nilgün Çelebi, düz bir sosyolog değildir. 30-40 yıllık ders notlarına sığınarak, kendini yenilemeden sosyoloji yaptığını zanneden ya da anlattığını düşünenlerden değildir. Alavere dalavere çevirerek bürokrasinin ve demokrasinin oyunlarıyla bir yere gelen bir sosyolog da değildir.[245] O, hem dili ustaca kullanan[246] hem de sosyoloji disiplini üzerine

---

243 Nilgün Çelebi, çok haklı olarak Türkiye'de metodoloji alanının yeterince bilinmediğine vurgu yapmıştır: "Toplumbilimlerindeki yöntem tartışmaları Türkiye'nin gündemine 1980'lerden sonra girmiştir. 1980'lere kadar Türkiye'deki yöntembilim okutucuları 19. yüzyıl Fransız Pozitivizmi'nin yüzeysel bir aktarımından öteye geçmek için herhangi bir çabaya girme gereğini duymamışlardır" [ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Panel", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 415, Haziran 1994, s. 3].

244 Meselâ, Nilgün Çelebi, "Yorumlayıcı Etkileşimcilik: Yöntem mi, Teknik mi?" [*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi* (iç.), Sayı: XV, 1994, s. 145-156/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 206-217) makalesinde; Norman K. Denzin'in yorumlayıcı etkileşimciliğin bir yöntem olduğuna dair görüşünü çürütmüş, onun bir yöntem değil, fakat bir teknik olduğunu net bir biçimde ortaya koymuştur.

245 Nilgün Çelebi'nin "alavere dalavereci" sosyolog tiplemesine dönük ilginç yazısı için bakınız: ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Proje Öyküsü", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 416, Temmuz 1994, s. 3.

246 Nilgün Çelebi, sosyolog olacağının ilk işaretini, 1963 yılında daha 13 yaşındayken yazdığı, yaşıtlarının ve büyüklerinin dahi dikkatini çekmeyen gündelik hayattaki olayları kendine özgü üslubuyla birkaç cümlede

ciddi sözleri olan bir entelektüeldir. "...Nilgün Çelebi, bir 'amel insanı' olarak sosyolojinin bilim olarak şekillenmesinde önemli ve belirleyici katkıları olan bir entellektüeldir diyebiliriz."[247]

Nilgün Çelebi, sosyologlar arasında ortak bir sosyoloji dili oluşturmak, kavramları doğru kullanmak için büyük bir uğraş vermiştir. Nilgün Çelebi, sosyoloji sözcüğünün soykütüğünü, neliğini, sosyoloji disiplininin nesnesinin ne olduğunu açıklığa kavuşturma noktasında Saint-Simon, Comte, Marx, Spencer, Durkheim, Pareto, Leopold von Wiese, Tönnies, Simmel ve Weber gibi Batı sosyolojisinin kurucularının[248] görüşlerini irdelemeye emek harcamıştır. Nilgün Çelebi, sosyologları "sosyolojinin konusu" husu-

---

vurgulayıp sosyal gerçekliği izah etmeye çalıştığı "Bizim Mahalleden" adlı "Doğan Kardeş" Dergisi'nin hikâye ödülünü kazandığı hikâyesinde vermiştir:

"12 Eylül Cuma. Canım çok sıkılıyor. Divana uzandım; pencereden gelip geçeni seyrediyorum.

Aman! Aman! Hep aynı şeyler. Karşıda ahşap eski bir ev. Altında ufak bir bakkal dükkânı. Öbür köşede yarısı yıkılmış bir bina daha. İlerilerde, çok ilerilerde ise yüksek, büyük bir bina göze çarpıyor. Yıkık binaların yanında öyle tuhaf duruyor ki.

Karşıdan bir kadın geliyor. Yanında iki; kucağında bir çocuk var. Yanında yürüyenlerden biri kız. Çıplacık ayakları ve dağınık saçlarından belli, oldukça yoksul durumdalar.

Bir çocuk daha gözüktü. Henüz dört-beş yaşında olsa gerek. 3 yumurta var ellerinde. İkisini bir eliyle göğsüne yapıştırmış; düşmesin diye. Diğerini de öbür elinde sımsıkı tutuyor. Kimbilir belki düşürüp kıracak olursa annesinden dayak yer.

Bir kadın köşeyi döndü. Elinde üç ekmek var, kalabalık bir aile olsa gerek.

Bir kamyon geçiyor. Plâkası -42- Konya'ymış. Bir tahta araba daha geçiyor. İçine 9-10 erkek oturmuş gidiyorlar, kimi terini siliyor mendiliyle; kimi etrafa bakıyor.

Yıkık evin duvarlarında bir usta çalışıyor. Hiç durmadan kazma sallıyor, toprağa.

Köşe başındaki bakkal, kavunları merdivenin etrafına dizmiş. Hem de öyle güzel ki, çarşıdan geldiği gibi atıvermemiş. Biliyor müşteri intizamdan hoşlanır. Sonra o bakkal yeni açıldı. 15-20 günlük. Sahibi bizim mahalleli. Annesi bazen kahve yapıp getiriyor. (Evleri çok yakın mağazaya). İnşallah tutulur bu bakkal. Çünkü çok temiz bir adam. İşçi yine kazmasını sallıyor, arada bir terini siliyor, kumlu mendiliyle. Siyah önlüklü bir kız gidiyor. İmtihandan çıkmış olmalı. Ama başı yerde; üzgün. Belli ki soruları cevaplandıramamış.

Köşeden bir çocuk çıktı. Ufak iki tekerlekli bir bisikletin üstünde. Yeni alınmış olacak. Çünkü çocuk hem dikkatli sürüyor hem de bisiklet tertemiz. İşçi oturdu, biraz dinleniyor.

Tamam!... Bakkala bir kadın geldi. Karpuzların fiatını soruyor. Bakkal eline aldı, tartar gibi bir şeyler yaptı. Elinin iki ucuyla karpuzun ortasını yokladı. Kadın güvenememiş olacak ki çakısını çıkarıp ufak bir dilim kesti, verdi. Buradan gözüküyor. Kıpkırmızı. Kadın da beğendi, parasını ödeyip karpuzu aldı. Ve dinlenmekte olan ameleye verdi. Amele o kadar dua etti ki o kadın ölünce muhakkak cennete gidecek. İnşallah öyle olur" [ÇELEBİ, Nilgün; "Bizim Mahalleden", *Doğan Kardeş* (iç.), Sayı: 537, 1963, s. 13].

247 TOKUROĞLU, Belma; "Nilgün Çelebi", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 835.

248 Nilgün Çelebi, Batı sosyoloji tarihinin önemli ustaları olan Comte, Marx, Spencer, Durkheim, Pareto, von Wiese, Tönnies ve Weber üzerine önemli yazılar kaleme almıştır [ÇELEBİ, Nilgün; "Ferdinand Tönnies'in Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 4, 1987, s. 81-93; ÇELEBİ, "Vilfredo D. Pareto", s. 131-146; ÇELEBİ, Nilgün; "Leopold von Wiesse", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 5, 1990, s. 147-161; ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 145-176; ÇELEBİ, *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Ekle Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, s. 88-98].

sunda düşünmeye davet etmiş, sosyoloji denen bilgi gövdesini zihinlerinde sorgulamalarını önermiş, sosyoloji dünyasına "dilinizin ucuyla konuşmayı tek edin", diye seslenmiştir. Nilgün Çelebi, eserlerinde sosyolojinin temel varsayımı ve dayanağı olan "toplum" kavramını ana sorunsal haline getirmiş, toplumun muğlak bir kavram olduğunu belirtmiş, "toplumun sınırının nerede başlayıp nerede bittiğinin açıkça gösterilebilmesi de sorunludur"[249], demiştir. O, "toplum" merkezli sosyolojinin meşruiyetine meydan okumuş, sosyolojinin konusunu teşkil eden toplum konseptini ve onunla ilgili fenomenleri sorgulamıştır. Nilgün Çelebi üzerine yazan Belma Tokuroğlu onun için şu tespitte bulunmuştur: "Nilgün Çelebi'nin, üzerinde önemle durduğu ve kendisinin tanımladığı 'socius' kavramı ve bu kavramın 'toplum' kavramı ile olan farklılığı ile bu farklılığın yaratmış olduğu toplumsal-politik ve bilimsel araştırma alanlarının ayrımlaşma zeminleri üzerindeki açıklamaları, hem önemli hem de kendi çalışmalarının belkemiğini oluşturmaktadır."[250]

Bana göre de, Nilgün Çelebi, sosyolojiyi "socius"un bilimi bağlamında yeniden inşa etmeye yönelmiş ve bu çabasında da önemli ölçüde muvaffak olmuştur. Socius, onun çalışmalarının DNA'sını oluşturur. "Nesnesi toplum, metodu pozitivizm olan Comtecu sosyolojinin yanı sıra nesnesi socius, metodu realist ya da anlamacı ya da kritik realist olan başka bir sosyolojinin yaşaması da mümkün gibi görünmektedir"[251], demiştir. Nilgün Çelebi, sosyolojinin irdeleme nesnesinin "insanın simgelerinin, sözlerinin, yapıp etmelerinin dolaşıma girdiği, mübadele edildiği bir sinerjik bütünsellik"[252] anlamına gelen socius olması gerektiğini ileri sürmüş, socius'un ne'liğini ve nasıl'lığını konu edinmiş, socius'un diğer insan birlikteliği formlarından farklılığı üzerine yoğunlaşmış, kısaca sosyolojiyi socius üzerine söylenen söz olarak tanımlamıştır.[253] O, sosyolojinin iskeletini ve gövdesini teşkil eden yaklaşımlar, kuramlar ve yöntemler üzerine derinlemesine çözümlemeler yapmış, sosyolojiyi farklı bir yörüngeye taşımaya, gitgide kurumakta olan uluslararası sosyoloji denizine Türkiye denizlerinin suyunu, kokusunu ve rengini katmaya çalışmıştır.

---

[249] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 107.
[250] TOKUROĞLU, "Nilgün Çelebi", s. 822.
[251] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 105.
[252] ÇELEBİ, "Socius, Oikos, Polis", s. 50.
[253] ÇELEBİ, *Sosyoloji Notları*, s. 262.

Kaynakça

ABRAHAMSON, Mark; *İşlevselcilik*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Sebat Matbaası, Konya, 1990.

ALBROW, Martin; "Globalization, Knowledge and Society", *Globalization, Knowledge and Society* (iç.), Derleyen: M. Albrow ve E. King, Sage Publications, London, 1990.

ARENDT, Hannah; *Geçmişle Gelecek Arasında: Siyasi Düşünce Konulu Altı Deneme*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ARENDT, Hannah; *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ARENDT, Hannah; *Şiddet Üzerine*, Çeviren: Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

ARENDT, Hannah; *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ARENDT, Hannah; *İnsanlık Durumu*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ARRIGHI, Giovanni, HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Sistem Karşıtı Hareketler*, Çeviren: C. Kanat ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

BALIBAR, Etienne ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

COMTE, Auguste; *The Positive Philosophy*, İngilizceye Çeviren: Harriet Martineau, Published by Calvin Blanchard, New York, 1858.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bizim Mahalleden", *Doğan Kardeş* (iç.), Sayı: 537, 1963, s. 13.

ÇELEBİ, Nilgün; *Yurt Dışına Giden İşçiler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1973.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ömer Seyfettin", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 183, Nisan 1973, s. 10-14.

ÇELEBİ, Nilgün; *Halkla İlişkiler Hizmeti Araştırması*, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Organizasyon ve Metot Başkanlığı, Ankara, 1974.

ÇELEBİ, Nilgün; *Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Kurumları Sürekli Gelir Kayıplarına Yol Açan Risklere Karşı Sağlanan Sosyal Gelirler*, Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi Sosyoloji ve İdare Bilim Dalı, Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 1975.

ÇELEBİ, Nilgün; *Türkiye'de Haşhaş Sorunu*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, 1975.

ÇELEBİ, Nilgün; *Türk Düşüncesinde Sosyal Yardım Fikri*, Ankara, 1977.

ÇELEBİ, Nilgün; "'Türkiye'de Çocuk' Üzerine Bazı Gözlemler", *Çocuk 79* (iç.), Atatürk İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ve Türk Kütüphaneciler Derneği İzmir Şubesi, İzmir, 1978, s. 1-2.

ÇELEBİ, Nilgün; "TRT TV'nin Gayri Resmi Hedefleri", *Eskişehir İTİA İletişim Bilimleri Fakültesi 1. Yayıncılık Semineri*, 28.5-1.6.1980, Eskişehir.

ÇELEBİ, Nilgün; "Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1981, s. 177-209.

ÇELEBİ, Nilgün; BİLGİNER, Çiğdem; SOYGÜL, Cihangir; *Ege Üniversitesi'ne 1980-1981 Ders Yılında Kayıt Olan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Merkezi, İzmir, 1982.

ÇELEBİ, Nilgün; "Küçük Sanayi İşyerlerinin Çevreleriyle İlişkileri", *Seminer* (iç.), Sayı: 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1982, s. 63-84.

ÇELEBİ, Nilgün; *Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1983.

ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem Kavramı Üzerine", *Doğa ve Bilim* (iç.), Sayı: 13, 1983, s. 14-19/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 131-139.

ÇELEBİ, Nilgün; "Azgelişmiş Bir Toplum İçin Bir Kavramsal Model Denemesi", *Seminer* (iç.), Sayı: 2/3, 1984, s. 103-111/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 83-93.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kavram ve Sözcük Üzerine Notlar", *Çağrı Dergisi*, Sayı: 339, 1986, s. 6-14/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 176-184.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bilimsel Araştırma Kuralları", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (iç.), 1986/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 236-247.

ÇELEBİ, Nilgün; "20. Konya Aşıklar Bayramı'na Katılan Aşıklar Üzerinde Yapılan Sosyolojik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 3, 1986, s. 227-250.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bilim Sınıflandırmaları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 3, 1986, s. 195-209.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ferdinand Tönnies'in Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 4, 1987, s. 81-93.

ÇELEBİ, Nilgün; "Genç, Sosyalleşme, Sosyal ve Kültürel Yapı", *I. Millî Gençlik Kongresi, 6-8 Kasım 1985, Tebliğler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1987, s. 103-107.

ÇELEBİ, Nilgün; "Genç ve Kültürel Bütünleşme", *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi, 26-28 Ekim 1987, Tebliğler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1988, s. 211-214.

ÇELEBİ, Nilgün; "Köy Gençlerinin Sorunları", *III. Milli Gençlik Kongresi*, 10-11 Kasım 1988, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Toplum Hayatında Kadının Yeri", *Türk Toplumunda Kadın Sempozyumu*, 27-28 Mayıs 1988, Selçuk Üniversitesi ve Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı Konya Temsilciliği, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Cumhuriyet Kavramının Doğuşu ve Gelişimi", *Cumhuriyet Bayramı Paneli*, 28.10.1988, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojik Açıdan Cumhuriyet", *Cumhuriyet'in Kuruluşunun 66. Yıldönümü Paneli*, 27.10.1989, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Avrupa Topluluğu ile Sosyal ve Kültürel Bütünleşme", *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü TUNAECS Toplantısı*, 22-23 Haziran 1989, İstanbul.

ÇELEBİ, Nilgün; "Aile ve Fonksiyonları", *Aile Paneli*, 16.05.1990, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Vilfredo D. Pareto", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 5, 1990, s. 131-146.

ÇELEBİ, Nilgün; "Leopold von Wiesse", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (iç.), Sayı: 5, 1990, s. 147-161.

ÇELEBİ, Nilgün; "Teknik", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, *Cilt:* 4 (iç.), Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1990, s. 105.

ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, *Cilt:* 4 (iç.), Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1990, s. 261-262.

ÇELEBİ, Nilgün; *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Sebat Ofset, Konya, 1990.

ÇELEBİ, Nilgün; "Fîhi Mâ-Fîh'i Okumak", *2. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1990, Tebliğler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1991/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 44-50.

ÇELEBİ, Nilgün; "Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Okurken", *Türk Dili* (iç.), Sayı: 476, 1991, s. 129-135.

ÇELEBİ, Nilgün; "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Tarih ve Sosyoloji Semineri- Bildiriler* (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 31-34/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 51-54.

ÇELEBİ, Nilgün; "1789-1919 Yılları Arasında Osmanlı'da Politika ve Ideoloji", *200. Yıldönümünde Fransız İhtilali ve Türkiye Sempozyumu 15-16 Mayıs 1989 Bildiriler* (iç.), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1991/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 77-82.

ÇELEBİ, Nilgün; "Toplum, Sınıf ve Üretim Tarzı Üzerine Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 2/3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 115-126/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 94-106.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe", *Milli Kültür* (iç.), Sayı: 83, 1991, s. 37-39/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 7-12.

ÇELEBİ, Nilgün; "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1992, s. 47-59/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 140-152.

ÇELEBİ, Nilgün; "Gençleri 21. Yüzyıla Hazırlamak", *V. Milli Gençlik Kongresi*, 1-2 Nisan 1992, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji ve Nedensellik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi* (iç.), Cilt: XIV, 1992, s. 27-40/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 153-167.

ÇELEBİ, Nilgün; "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler", *Türk Aile Ansiklopedisi, Cilt: 1* (iç.), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s. 50-52/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 118-123.

ÇELEBİ, Nilgün; "Çarşıdaki Kadın", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 389, Nisan 1992, s. 6.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kadın ve Rolleri", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 390, Mayıs 1992, s. 7.

ÇELEBİ, Nilgün; "Feminist Olmak", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 392, Temmuz 1992, s. 5.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kadının Statüsü Ne Demek", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 393, Ağustos 1992, s. 5.

ÇELEBİ, Nilgün; "Mutfak ve Yemek Kültürü", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 394, Eylül 1992, s. 7.

ÇELEBİ, Nilgün; "Birinci Avrupa Sosyoloji Kongresi", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 395, Ekim 1992, s. 5.

ÇELEBİ, Nilgün; "Birinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 398, Ocak 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bütünleşme Üzerine", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 399, Şubat 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Cemil Meriç, Ümit Meriç Yazan", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 400, Mart 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Ekol, Bir Kitap", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 405, Ağustos 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ord. Prof. Sayılı'nın Ardından", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 408, Kasım 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Çevre ve Sosyoloji", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 409, Aralık 1993, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kavram Tanımlamaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (iç.), Sayı: 1/2, 1993, s. 15-21/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 185-192.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bürokratik Çekişme ve Bilim", *Yeni Zemin* (iç.), Sayı: 10, Ekim 1993, s. 11.

ÇELEBİ, Nilgün; "Metodolojik Yaklaşımlardaki Çağdaş Eğilimlerin Türkiye'deki Yansımaları", *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri* (iç.), Yayına Hazırlayan: Mahmut Tezcan ve Nilgün Çelebi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1993, s. 59-68/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 168-175.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kimlik, Şimdi", *Türk Yurdu* (iç.), Sayı: 66, Şubat 1993, s. 43-44.

ÇELEBİ, Nilgün; "Yarının Toplumu ve Yapay Zeka", *Toplumsal, Felsefi ve Hukuksal Boyutları ile Yapay Zeka* (iç.), Derleyen: Uğur Halıcı ve G. Üçoluk, ODTÜ-TUBİTAK-İEEE, Ankara, 1993/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 107-112.

ÇELEBİ, Nilgün; *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara, 1993.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar", *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Bildiriler ve Tartışmalar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Aypar Altınel, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 35-42.

ÇELEBİ, Nilgün, TEZCAN, Mahmut; SEZAL, İhsan; ATALAY, Beşir ve KÖKER, Levent; *Akdeniz'in Korunmasında Kadının Rolü*, Ankara, 1993.

ÇELEBİ, Nilgün; *Bilgi ve Yöntem: İlkçağ'dan 1850'lere Bilimsel Bilginin Kaynağı ve Elde Edilme Yöntemi Üzerine İleri Sürülen Görüşlere Bir Bakış*, Ankara, 1993.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Sempozyumun Ardından", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 410, Ocak 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Hasan Ali Koçer", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 411, Şubat 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Nicelik, Nitelik, Plagiarism", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 412, Mart 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Değer Yargıları Geri mi Geliyor?", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 413, Nisan 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Panel", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 415, Haziran 1994, s. 3-4.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Proje Öyküsü", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 416, Temmuz 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "İtalya, Estetik, Düş, İnat", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 421, Aralık 1994, s. 3-4.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ricoeur'dan Sosyolojiye", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (iç.), 1994, s. 519-534/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 29-43.

ÇELEBİ, Nılgün; "Sosyolojiden Psikiyatriye", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Kriz Dergisi* (iç.), Sayı: 1, 1994, s. 188-192/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 69-76.

ÇELEBİ, Nilgün; "Yorumlayıcı Etkileşimcilik Yöntem mi, Teknik mi?", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi* (iç.), Sayı: XV, 1994, s. 145-156/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 206-217.

ÇELEBİ, Nilgün; "Does the Past Pass Away? The Case of Turkey", *XIIIth World Congress of Sociology*, 18-23 July Bielefeld, Germany, 1994 [International Sociological Association *Sociological Abstracts* (iç.), Jul 1994, Suppl 173, s. 52].

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Bölümlerinin Anabilim Dalları", *Türk Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 1, Yaz 1995, s. 61-68.

ÇELEBİ, Nilgün; "Teaching Sociology in Turkey", *Second European Conference for Sociology*, 30 August-2 September 1995, Budapest [European Sociological Association *Abstracts* (iç.), s. 19].

ÇELEBİ, Nilgün; "Woman Entrepreneurs in Turkey", *Second European Conference for Sociology*, 30 August-2 September 1995, Budapest [European Sociological Association *Abstracts* (iç.), s. 19].

ÇELEBİ, Nilgün; "İkinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 424, Mart 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Hoşgörüyle Söyleşi", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 425, Nisan 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Modernlik Uğruna", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 427, Haziran 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Sempozyum", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 429, Ağustos 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Siena'dan Horozlu Han'a", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 431, Ekim 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Are the Young Turks Turning to Fundamentalism?", *Fundamentalism and Youth in Europe* (iç.), Derleyen: Luigi Tomasi, Franco Agneli, Milano, 1995, s. 95-100.

ÇELEBİ, Nilgün; "Budapeşte", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 432, Kasım 1995, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sözcüklerden Kavramlara", *Türk Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1995, s. 88-93/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 193-198.

ÇELEBİ, Nilgün; "Nobel Barış Ödülü ve Pugwash Ruhu", *Yeni Yüzyıl Gazetesi* (iç.), 19 Ekim 1995.

ÇELEBİ, Nilgün; "Çevre Üzerine Bir Kavramsallaştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 1, 1996, s. 11-17/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 124-130.

ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, Aba & Sebat Ofset, Konya, 1996.

ÇELEBİ, Nilgün; "Nouns vs Adjectives", *Methodologie Occidentale en Sciences Humaines & Sociales Sur Les Pays Arabes & La Turquie* (iç.), Derleyen: Abdeljelil Temimi, Foundation Temimi and Konrad Adenauer Stiftung, Zaghouan, Tunisie, 1996, s. 49-52.

ÇELEBİ, Nilgün; "Süzülmüş Eylem", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 434, Ocak 1996, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Metodoloji Konferansı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 441, Ağustos 1996, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Bir Portre", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 443, Ekim 1996, s. 3-4.

ÇELEBİ, Nilgün; *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.

ÇELEBİ, Nilgün; "Utopia'ya Yolculuk", *Bilim ve Ütopya* (iç.), Sayı: 35, 1997/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 231-235.

ÇELEBİ, Nilgün; "Göç ve Hareket", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç* (iç.), Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s. 292-293.

ÇELEBİ, Nilgün; "From Culture to Identities", *Intercultural Communication: New Challenges, New Ways, New Corporations Seminar*, 19-20 October 1997, Sofia.

ÇELEBİ, Nilgün; "From Culture to Identities", http://www2.hawaii.edu.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Bölümlerinde Yapılan Lisansüstü Tezlerde Doğu ve Güneydoğu", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu* (iç.), Yayına Hazırlayan: Ahmet Bilgili, Van Valiliği ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1997, s. 177-183.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kimlik ve Din", *Etnik Sosyoloji* (iç.), Editör: Orhan Türkdoğan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 72-77.

ÇELEBİ, Nilgün; "İş Kadınlığı, Girişimcilik, İnformal Sektör", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* (iç.), Derleyen: Oya Çiftçi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sociology Association of Turkey", *14. World Congress of Sociology*, 26 July-1 August 1998, Montréal [International Sociological Association *Sociological Abstracts* (iç.), July 1998, s. 63].

ÇELEBİ, Nilgün; "The Dilemma of Islam and Woman in Modern Turkey: What Islam Means to Non-Islamist Turkish Woman", *14. World Congress of Sociology*, 26 July-1 August 1998, Montréal [International Sociological Association *Sociological Abstracts* (iç.), July 1998, s. 63].

ÇELEBİ, Nilgün; "Impressions", *Research Committee on the History of Sociology International Sociological Association, Newsletter* (iç.), August 1998, s. 6.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ziya Gökalp Öldü", *Türk Yurdu* (iç.), Sayı: 128, 1998/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 113-117.

ÇELEBİ, Nilgün; "Will There be a Europe in a Global Society", *Second European Social Sciences Conference*, 13-19 June 1998, Bratislava.

ÇELEBİ, Nilgün; "Aile: Hayatta Özne Bilimde Nesne", *3. Aile Şurası 25-27 Mayıs 1998 Ankara, Tebliğler* (iç.), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış", *Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998 Ankara* (iç.), TUBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1999, s. 199-215.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakultesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 2, 1999, s. 1-16.

ÇELEBİ, Nilgün; "Conceptual and Practical Difficulties of a Sociologist", *Crise de la Recherce Scientifique & Fuite des Cerevaux Dans le Monde Arabe et en Turquie* (iç.), Editör: Abdeljelil Temimi, Foundation Temimi pour le Recherce Scientifique et l'Information, Zaghouan, Tunisie, 1999/"Bir Sosyologun Kavramsal ve Pratik Güçlükleri", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 1-5.

ÇELEBİ, Nilgün (Çv.); "Sosyoloji ve Etik Kurallar" (Çeviri), *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Cilt: 3, Sayı: 1-2, Güz 2000, s. 101-112.

ÇELEBİ, Nilgün; "Önsöz", GÜNDÜZ-MUTLUER, Ferhan; *Toplumsal Sapma: Fonksiyonalist ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar* (iç.), Zirve Yayınları, Ankara, 2000, s. 9-11.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji ve Kültür", *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997, 4. Cilt* (iç.), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 127-131.

ÇELEBİ, Nilgün; "3. Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan* (iç.), Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sivas, 2000, s. 85-94/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 55-68.

ÇELEBİ, Nilgün; "İsimler ve Sıfatlar", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 8, Kış 2001, s. 93-110.

ÇELEBİ, Nilgün; "ABD ve Türkiye'deki Sosyoloji Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 13-19.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", *Bilim ve Ütopya* (iç.), Sayı: 84, Haziran 2001, s. 40-44/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 20-28.

ÇELEBİ, Nilgün; "Dil, Söz, Konuşma", *Türk Yurdu Dergisi* (iç.), Şubat-Mart 2001, Sayı: 162-163, s. 101-104/*Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 199-205.

ÇELEBİ, Nilgün; "Epistemolojiden Tekniğe", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 218-230.

ÇELEBİ, Nilgün; "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises", *Fourth International Conference of the Mediterranean Women's Forum*, 30 June-3 July 2001, Dubrovnik Croatia.

ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kültürel Travma Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 91, Kış 2001-2002, s. 344-348.

ÇELEBİ, Nilgün; "'Imported Goods' into Turkish Sociology", *International Sociological Association 15. World Congress of Sociology*, 8-13 July 2002, Brisbane Australia.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyal Patlama Olacak mı?", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 508, Mart 2002, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Kültürel Mirasın Korunması Toplantısı", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 516, Kasım 2002, s. 4-5.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sociology Associations in Turkey: Continuity behind Discontinuity", *International Sociology* (iç.), Vol. 17(2), June 2002, s. 253-267.

ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* (iç.), Cilt: 5, Sayı: 2, Güz 2002, s. 105-123.

ÇELEBİ, Nilgün; "'Socius' Kavramı Üzerine", *Bilgi ve Düşünce* (iç.), Sayı: 1, Ekim 2002, s. 100-103.

ÇELEBİ, Nilgün; "'Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (iç.), Cilt: 43, Sayı: 1, 2003, s. 259-271.

ÇELEBİ, Nilgün; "Cultural Dialogue Through Culinary Habits: Turkish Case", *5. International Congress of Mediterranean Women's Forum*, 23-26 October 2003, Athens.

ÇELEBİ, Nilgün; "Hayatın ve Sözün Karşılaştığı Yer", *Uluslararası Polislik ve İç Güvenlik* (iç.), Derleyen: Tülin Günşen İçli ve Fatih Karaosmanoğlu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 373-384.

ÇELEBİ, Nilgün; "Ahlâk, Etik ve Toplum", *Bilge Dergisi* (iç.), Sayı: 39, Kış 2004, s. 3-11.

ÇELEBİ, Nilgün; "İsim ve Sıfatlarla Yolculuk", *1. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-10 Aralık 2004, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

ÇELEBİ, Nilgün; "Hermes'le Gelen", *Anlama ve Yorum Doğan Özlem Armağan Kitabı* (iç.), Yayına Hazırlayanlar: A. Kadir Çüçen, Hatice Nur Erkızan ve Güçlü Ateşoğlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 71-79.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sanal Panelden Sanal Kitaplığa: Bir Değerlendirme", *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar* (iç.), Editör: Nilgün Çelebi, Ertem Matbaası, Ankara, 2005, s. 13-18.

ÇELEBİ, Nilgün; "Türkiye'de Sosyoloji: Bir Kısa Bakış", *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar* (iç.), Editör: Nilgün Çelebi, Ertem Matbaası, Ankara, 2005, s. 153-170.

ÇELEBİ, Nilgün; "An Address Book for Good Neighbouring: Woman-Related NGO's of Turkey who can Collaborate with Woman-Related NGO's of Mediterranean Countries", *6. International Congress of International Mediterranean Women Forum*, 23-26 November 2005, Torino.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi-10. Sayı, İstanbul, 2005, s. 71-79.

ÇELEBİ, Nilgün; "Değişen Nedensellik: Neden mi Niçin mi?", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (iç.), Editör: Kubilay Hoşgör, Yayına Hazırlayan: Ercan Şen, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 199-210.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyoloji Ders Programı Önerisi", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, 18-20 Haziran 2007, Adana.

ÇELEBİ, Nilgün; "Dünden Yarına Türkiye'de Sosyoloji", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Cahit Tanyol, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 26-27 Kasım 2007, İstanbul (Yayımlanmamış tebliğ).

ÇELEBİ, Nilgün; "Değer, Ahlâk, Etik", *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan* (iç.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 69-83.

ÇELEBİ, Nilgün; "Socius, Oikos, Polis", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı* (iç.), Sayı: 17, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2007, s. 49-56.

ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÇELEBİ, Nilgün; "A Short Look at Sociology in Turkey", *"Theory" The Newsletter of the Research Committee on Sociological Theory*, International Sociological Association, Autumn/Winter, 2007, s. 6-7.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", *Radikal Gazetesi* (iç.), 12 Kasım 2007, s. 9.

ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "Gerhard Kessler", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 383-404.

ÇELEBİ, Nilgün; "Portrait of an Intellectual from 20th Century Turkey: Emre Kongar", *Academics as Public Intellectual* (iç.), Editör: Sven Eliaeson ve Ragnvald Kalleberg, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2008, s. 243-257.

ÇELEBİ, Nilgün; "Is 'Socius' Better than 'Society'", *European Sociological Association Social Theory Conference*, Innsbruck, Tyrol, Austria, 11-13 September 2008.

DURAKBAŞA, Ayşe; "Sosyoloji: Ulus-Devlet Bilimi mi?", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler Cilt:1* (iç.), Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1994, s. 114-120.

DURKHEIM, Emile; *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çeviren: Cemal Bali Akal, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1985.

DURKHEIM, Emile; *Ahlak Eğitimi*, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004.

DURKHEIM, Emile; *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çeviren: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.

FICHTER, Joseph; *Sosyoloji Nedir?* Çeviren: Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1990.

GIDDENS, Anthony; *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

GIDDENS, Anthony; *Social Theory and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge, 1987.

GIDDENS, Anthony; *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çeviren: M. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1994.

GIDDENS, Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

GIDDENS, Anthony; *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Çeviren: İdris Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

GIDDENS, Anthony; *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

GIDDENS, Anthony; *In Defence of Sociology: Essays, Interpretations and Rejoinders*, Polity Press, Cambridge, 1996.

GIDDENS, Anthony; *İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teoriler ve Eleştirel Değerlendirmeler*, Çeviren: Ömer Baldık, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

GIDDENS, Anthony; *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*, Çeviren: Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

GIDDENS, Anthony; *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony; *Sosyoloji*, Çeviren: Hüseyin Özel ve Diğerleri, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

GIDDENS, Anthony; *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori: Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony; *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?*, Çeviren: Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony; *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Çeviren: Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony; *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, Çeviren: Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

GIDDENS, Anthony; *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*, Çeviren: Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

GIDDENS, Anthony; *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.

GIDDENS, Anthony; *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.

GIDDENS, Anthony; *Ulus-Devlet ve Şiddet*, Çeviren: Cumhur Atay, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005.

GIDDENS, Anthony ve PIERSON, Christopher; *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*, Çeviren: Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

GULBENKIAN KOMİSYONU; *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel; *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Çeviren: Nuri Ersoy ve Diğerleri, Avesta Yayınları. İstanbul, 2000.

KEAT, Russel ve URRY, John; *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994/2001.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

LEE, Richard E., WALLERSTEIN, Immanuel ve Diğerleri; *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çeviren: Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; *Komünist Parti Manifestosu*, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

MOORE, Wilbert E.; "Global Sociology: The World As a Singular System", *American Journal of Sociology* (iç.), Vol: 7, 1966.

PARETO, Vilfredo; *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology, Vol.I-Vol.II*, İngilizceye Çeviren: Andrew Bongiorno ve Arthur Livingston, Dover Publications, Inc, New York, 1963.

PARETO, Vilfredo; *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, Çeviren: Merve Zeynep Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005.

RICKMAN, H. P.; *Anlama ve İnsan Bilimleri*, Çeviren: Mehmet Dağ, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.

ROBERTSON, Roland; *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

SIMMEL, Georg; *Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan. İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş*, Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

TOKUROĞLU, Belma; "Nilgün Çelebi", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 819-840.

TOURAINE, Alain; *The Self-Production of Society*, University of Chicago Press, Chicago, 1977.

TOURAINE, Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

TOURAINE, Alain; *Demokrasi Nedir?*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

TOURAINE, Alain; "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler* (iç.), Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 35-51.

TOURAINE, Alain; *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

TOURAINE, Alain; *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TÖNNIES, Ferdinand; "Gemeinschaft ve Gesselschaft", *Şehir ve Cemiyet: Max Weber, Georg Simmel, Ferdinand Tönnies, Don Martindale* (iç.), Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 185-217.

TURNER, Bryan S.; "The Two Faces of Sociology: Global or National?", *Theory, Culture and Society* (iç.), Vol: 7, 1990, s. 343-358.

TURNER, Bryan S.; *The Body and Society*, Sage, London, 1996.

TURNER, Bryan S.; *Max Weber ve İslâm: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çeviren: Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

TURNER, Bryan S.; *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*, Çeviren: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

TURNER, Bryan S.; *Statü*, Çeviren: Kemal İnal, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2000.

TURNER, Bryan S.; *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

TURNER, Bryan S.; *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

TURNER, Bryan S.; "Türkçe Basıma Önsöz", STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş* (iç.), Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 9-22.

TURNER, Bryan S.; *Eşitlik*, Çeviren: Badadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

TÜTENGİL, Cavit Orhan; *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, AYKO Yayınları, İstanbul, 1981.

WAGNER, Peter; *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*, Çeviren: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Africa: The Politics of Independence*, Vintage Books, New York, 1961.

WALLERSTEIN, Immanuel; *The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast*, Mouton, Lahey, 1964.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Social Change: The Colonial Situation*, Wiley, New York, 1966.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Africa: The Politics of Unity- An Analysis of a Contemporary Social Movement*, Random House, New York, 1967.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistemi Üzerine Denemeler*, Çeviren: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Liberalizmden Sonra*, Çeviren: Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Çeviren: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Güncel Yorumlar*, Çeviren: Veysi Atlı ve Diğerleri, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, Çeviren: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çeviren: Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çeviren: Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri, 1. Cilt*, Çeviren: Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Modern Dünya-Sistemi: Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750, 2. Cilt*, Çeviren: Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2005.

WALLERSTEIN, Immanuel; *Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği*, Çeviren: Sinan Önal, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2007.

WALLERSTEIN, Immanuel ve Diğerleri; *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1984.

WEBER, Max; *Law in Economy and Society*, İngilizce'ye Çeviren: Edward Shills ve Max Rheintein, A Clarion Book, Simon and Schuster, New York, 1967.

WEBER, Max; *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çeviren: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

WIEVIORKA, Michel; "Some Coming Duties of Sociology", *Identity, Culture and Globalization* (iç.), Editör: Eliezer Ben-Rafael ve Yitzak Sternberg, Brill, Boston, 2001, s. 573-588.

Sosyolojimizin Hedeflerine Yeni Ufuklar Açan Bir Sosyolog: Nilgün Çelebi

H. Bayram Kaçmazoğlu

Evrensel bilime katkı sunarken kendi toplum çıkarlarını da ihmal etmeden ikisini birbiriyle bütünleştiren özgün çalışmalara imza atmak bir sosyolog için kendi bilim alanına en büyük hizmettir. Evrensel sosyolojinin bileşenleri arasında Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan sosyolojisi kadar Türk sosyolojisi de bulunmaktadır. Evrensel sosyoloji üzerinde söz sahibi olmak için bunun ayrımında olmak yetmez, ona bu anlamda katkı sağlamak gerekir. Sosyolojinin doğası gereği, sosyolojisi yapılan sosyal yapıya ait farklı bilgi, veri ve bu materyallere dayalı değerlendirmeleri biçimlendirip sistemli hale getirmek için sıkı bir şekilde çalışmak ve sosyoloji ürünü eserler ortaya koymak zorunluluktur. Nilgün Çelebi, böyle bir çaba içerisinde olan, mesaisini sosyolojiye adamış bir sosyologumuzdur.

Nilgün Çelebi, teorik ve uygulamaya dayalı eserleri, yerel-ulusal-uluslar arası dergilere yazdığı yazıları, ulusal ve uluslararası sosyoloji projeleri, katıldığı ulusal ve uluslar arası sosyoloji kongreleri, sosyoloji adına çeşitli üniversitelerde verdiği konferans ve söyleşileri, sosyolojinin kurumsallaşması adına yürüttüğü çalışmaları ve yetiştirdiği akademisyenler ile sosyolojinin ülkemizde daha da gelişmesi; yöntem-yaklaşım ve teorik yaklaşımları ile kendi kendine yeterli ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmesi için büyük çabalar harcayan; bunları gerçekleştirmek üzere savunduğu düşüncelerin sonuna kadar arkasında olan bir sosyologumuzdur.

Bilim evrensel olsa da, sosyologlar çalıştıkları ve yaşadıkları veya vatandaşı oldukları ülkelerin temsilcisi olarak tanınır. Örneğin ülkemizde sosyal psikolojinin, tarihin, felsefenin, sosyolojinin temsilcisi olarak tanınan, hatta simgeleşen bilim insanları/temsilcileri vardır. Türkiye adına sosyolojinin ülke ve uluslar arası düzeyde temsilcisi olarak akla gelen nadir isimlerden biri de Nilgün Çelebi'dir. Bu nitelikleri açısından, *Türki-*

ye'de Toplumbilimlerin Gelişimi başlıklı Sosyoloji Yıllığı'nın 17. sayısının Nilgün Çelebi'ye ayrılması da rasgele bir seçim değildir.

Nilgün Çelebi'nin Türk sosyolojisindeki özgün yeri elbette kendiliğinden oluşmadı. Çelebi, her şeyden önce tüm enerjisini sosyolojiye vakfeden bir sosyologtur. Çelebi, çalışmaları ile kendini tamamen sosyoloji bilimine adamakla kalmamış, sosyolojinin ülkemizde kurumsallaşması, uluslar arası çevrelerde tanınması, ülke ve uluslar arası düzeyde kurumsal ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, sosyolojide farklı anlayışlara sahip sosyologlar arasında işbirliğinin gerçekleştirilmesi yönünde büyük hizmetler ortaya koymuştur. Sosyoloji alanındaki teorik ve uygulamalı çalışmaları, sosyolojinin yeniden biçimlenmesi ve kurumsallaşması yönündeki faaliyetleri, Çelebi'ye Türk sosyolojisinde haklı ve hakkı olan bir yer kazandırmıştır.

Nilgün Çelebi, Türkiye'deki farklı sosyoloji anlayışlarını hoşgörü ve çelebi tavrı ile kabul etmiş, bu anlayışlar arasında barış elçisi onuruna erişmiş bir sosyologtur. Bu tavır asla hocamızın kendi görüşlerinden vazgeçtiği anlamına gelmez. Sadece farklı anlayışları reddetmek yerine, onların birbirlerinden yararlanmasının sosyolojiye daha büyük bir zenginlik katacağı ve bu zenginliğin sosyolojiyi bilim olarak daha ileriye taşıyacağı anlayışına dayanmaktadır.

Nilgün Çelebi hocamız, sosyolojinin çeşitli bilim dallarına mensup kişiler tarafından istila edildiği, ama sosyologların hiçbir bilim dalına aynı hoşgörü ile kabul edilmediği bir ortamda, sosyologların sosyolojiye sahip çıkması gerektiği tezinin önde gelen savunucusu ve sözcüsüdür. Çalıştığı üniversitelerde yakın branşlardan sosyolojiye sızmaya çalışanlar konusunda önemli dirençler göstermiş, yan bilim dallarından sosyolojiye sızmalar nedeniyle tepkisini, sosyoloji bölümlerinin yol geçen hanı olmadığını şeklinde ortaya koymuş ve bu anlayışın sürekli savunucusu olmuştur.[1]

Nilgün Çelebi, sosyolojimizin çelebisi olduğu kadar seyyahıdır da. Türk sosyolojisinin kurumsallaşması açısından Anadolu'daki üniversitelere verdiği destek unutulamaz. Bilimsel özgeçmişinde kendi içine ve çevresine kapalı kalmamış; İzmir, Ankara, İstanbul, Konya, Muğla; İngiltere, ABD, Çin başta olmak üzere daha pek çok il ve ülke ile doğrudan bilimsel bağlantılarını sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir. Ege Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Muğla Üniversitesi ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'ndeki Sosyoloji Bölümlerinde hoca, bölüm başkanı, anabilim dalı başkanı, bölüm kurucusu, dekan ve rektör yardımcısı olarak hizmet etmiştir. Yine ülkemizdeki pek çok sosyoloji bölümüne konferans ve sunumlarıyla katkı sağlamıştır. Kendisine gösterilen bu teveccüh onun sosyoloji alanındaki görüş ve çalışmalarının sosyologlar üzerindeki küçük bir yansımasıdır.

---

[1] Belma Tokuroğlu, "Nilgün Çelebi", *Türkiye'de Sosyoloji II*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 820.

Prof. Dr. Nilgün Çelebi'nin gelenek, tarihsellik, devamlılık, kurumsallaşma, bilimsellik adına Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*'ni Bölüm Başkanlığı sırasında, sosyoloji dünyasına bir yayın organı olarak kazandırması; sosyoloji anabilim dallarının yeniden yapılandırılması konusunda diğer sosyoloji bölüm başkanları ile toplantılar organize etmesi ve uzun bir müzakere, mücadele ve kararlılık sonucu *Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı*'nı sosyolojiye kazandırması; UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Toplum Bilimleri Komitesi Yürütücüsü olarak organize ettiği toplantılar ve bunlar arasında özellikle *Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu* (27-28 Nisan 1998-Bolu) ve *ANOVASOFIE Projesi* kapsamında Türkiye'de yürüttüğü çalışma (2004-2006 arası) onun sosyolojimize hizmetlerinin sadece bir bölümüdür.

Nilgün Çelebi mesaisini sadece sosyolojinin kurumsallaşmasına, alan çalışmalarına, eğitim öğretim konularına, sosyoloji toplantılarına harcamamış; sosyolojinin teorik sorunlarıyla da birebir ilgilenmiştir. Çelebi özellikle sosyolojide metodolojik yaklaşım konusunda önemli bir hassasiyete sahiptir. Son yıllarda sosyolojide teori, yaklaşım, yöntem ve teknik ayrımlar konusuna Nilgün Çelebi kadar sahip çıkan olmamıştır. Yaklaşımların, teorilerin yöntem ve tekniğin birbirine karıştırılmasına, bunların içerikleri bilinmeden yapılan eleştirilere, bazı anlayışların diğerlerini yok saymasına, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunmasına şiddetle karşı çıkarken, aynı zamanda yöntem konusuna derinlemesine, eleştirel bir anlayış getirmiştir.

Nilgün Çelebi Türk sosyoloji tarihi ile de yakından ilgilenmiş ve Türk sosyologlarının sosyal yapı ile ilgili görüşlerinin veriyi değerlendirip yorumlama biçimine göre üç farklı sosyoloji yapma anlayışında toplanabileceğini belirmiştir: Toplum merkezli-politik yönelimli sosyoloji anlayışı, toplum merkezli-veri yönelimli sosyoloji anlayışı ve socius-merkezli sosyoloji anlayışı. Çelebi bu sınıflamayı yaparken sosyoloji yeniden tanımlamış ve kendi yerini de Socius-merkezli sosyoloji anlayışı içerisinde değerlendirmiştir: "Ben uzunca bir süredir sosyolojinin konusunun toplum olmadığını düşünüyorum.... Sosyoloji bir araya gelişin, toplulaşmanın bilimi anlamına gelmemektedir. Bu bir araya geliş her zaman toplum (society) formunda olmayabilir. İnsanların bir araya gelişleri ile gruplar, yığınlar, birlikler, topluluklar, toplumlar vb. çeşitli toplulaşma formları ortaya çıkabilir."[2] Sosyolojinin konusu socius'tur. Socius; içinde insanların hayatı deneyimledikleri, tarihselliği ve kültürelliği olan, çok yüzlü insan birlikteliğidir. Socius insanın simgelerinin, sözlerinin, yapıp etmelerinin dolaşıma girdiği, mücadele edildiği bir sinerjik bütünselliktir.[3] Socius modern toplum ile bütünleştirilemez. Zira toplum socius'un bürünebileceği formlardan sadece biridir. Toplum tarihin çok kısa bir dilimine ait bir birliktelik formudur. Socius ulus-devlet veya polity veya politik toplum ile de özdeşleştirilmeyecektir.[4]

---

[2] Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayınları, Ankara, 2001, s. 193.

[3] Nilgün Çelebi, "Socius, Oikos, Polis", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 17, Yıl 2007, s. 50.

[4] A.g.m., s. 50.

Nilgün Çelebi, mesleğinin belli bir döneminde Amerikan sosyoloji anlayışına ve orada egemen olan sosyoloji yaklaşımlarına yakın durmuş, *Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi* başlıklı araştırmasında ve yönettiği bazı tezlerde olduğu gibi, ilk çalışmalarını sistem analizi ve yapısal işlevselci kuramsal modeli rehberliğinde yapmış; sosyolojiye yapısal-işlevselci yaklaşım anlayışı ile başlamıştır. Ancak zamanla tarihin de sosyolojik araştırmalarda olmazsa olmazlığı yönündeki görüşlerini yazıları ile ortaya koymuştur. Yeni bir yorumla aslında tarihin de yapısal-işlevsel yaklaşımın bir parçası olduğunu belirtmeye başlamıştır. "Sosyologlar için dün bugündür. Bugünü açıklayabiliyorsak dünü de açıklayabiliriz"[5] anlayışında olan Çelebi, bu noktadan itibaren tarihselliğin de sosyoloji için vazgeçilemeyeceğini sosyoloji-tarih ilişkisinin hayati önemine sahip bulunduğunu vurgulamıştır: "Tarihçi dünün failidir; sosyolog hem dünün hem bugünün failidir. Sosyolog olmak tarihçi de olmaktır. Ama tarihçi olmak sosyolog olmak değildir."[6] Bu bağlamda, Çelebi, yapısal-işlevsel yaklaşımdan tarihsel sosyolojiye doğru bir yol izlemiş, daha doğrusu iki farklı ve zıt anlayışı sentezlemiştir. Ona göre, "tarihsellik olmasaydı kültürellik bizi bir müze-dünyaya kıstırırdı. Kültürellik olmasaydı tarihsellik bizi rüzgârın önündeki gazal gibi oradan oraya savururdu."[7] Düne olan, tarihe olan ilgisini geliştirerek, bugünün dünden geldiğini, bugünü inşa eden sürecin geçmişin kromozomlarına dayandığını, geleceğin de bugünün kromozomları üzerine inşa edileceğini, aslında bugünün de tarihi bir süreç olduğu anlayışına sahip olmuştur. Bu bağlamda Nilgün Çelebi'nin tarihselliğe verdiği önem şöyle bir noktaya kadar gelmiştir: Tarihsel yaklaşım, kaba pozitivizmin tuzaklarına düşmeden ve başka arayışlara girmeden sosyal olguların tatminkar şekilde analizine olanak sağlar.[8]

Çeviri kavram ve teorilerle Türkiye'de sosyoloji yapmanın güç olduğunu, bunun çevirinin zorluğundan değil her iki sosyal dünyanın farklılığından kaynaklandığını gören Nilgün Çelebi'nin tüm çabası, Türk toplumunun sahip olduğu özellikleri sosyoloji dünyasına taşımak ve oraya mal etmektir. Bu bağlamda, Çelebi'nin yoğun enerjisini tetikleyen unsurlar arasında mevcut durumun yetersizliğini görüp bunu aşma çabası, genel geçer görüşlerin altını kazma ve onun öyle olup olmadığını anlamaya yönelik sorgulamalarıdır. Sosyolojinin gelişmesine ve Türk sosyolojisinin dünyada söz sahibi olması için yürüttüğü çalışmalar, her şeyden önce onun alanına, mesleğine olan saygısının bir göstergesidir. Ve yine sosyolojiye başladığı tarihten bugüne tarihe kadar Nilgün Çelebi'nin sosyoloji adına yürüttüğü çeşitli çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaları çeşitlenerek artmış, bakış açısı yeni yaklaşımlarla derinleşmiştir.

---

5 Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, s. 54.

6 A.g.e., s. 67.

7 Nilgün Çelebi, *Sosyoloji Notları*, Anı Yayınları, Ankara, 2007, s. 310

8 Nilgün Çelebi, "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", 12.11.2007 tarihli *Radikal* gazetesi.

Tükenmek bilmeyen enerjisi ile sosyolojimize zenginlik katan Nilgün Çelebi hocamızın Türk sosyolojisine olan eylemsel, düşünsel katkı ve hizmetleri herhangi bir unsurla ölçülemeyecek kadar yüksektir. Sosyoloji Yıllığının bu sayısının onur konuğu Prof. Dr. Nilgün Çelebi ile sosyoloji yıllığının, daha doğrusu Baykan Sezer ve dolayısıyla Sezer'in öğrencileri olarak bizlerin ilk bilimsel diyalogu 1989'da, sosyolojinin 75. Yılı Toplantısı ile başladı ve o tarihten beri sosyoloji alanındaki işbirliğimiz her geçen gün artarak devam etti ve etmeyi de sürdürecektir.

Nilgün Hocam'a Mektup

Yıldız Akpolat

Ben çok şanslı bir öğrenci oldum her zaman, ilk hocam rahmetli Baykan Bey, bana topluma ve tarihe nasıl farklı bakabileceğimi öğretti ve bence daha önemlisi bir aşkla aklını ve yüreğini yaptığı ürüne katan ve bu ürüne katılış ve yansıyış ile insanın hayata ve insana neler sunabileceğini ve bunun hazzını ben ilk kez onun gözlerinde ve sözlerinde gördüm, dinledim.

İnsanoğlunun o coşkulu yaratışı, bu yaratışran duyduğu haz sadece kendi tatmini ve bekası için değil, aynı zamanda bunun gelecek nesillere akışını sağlamak bambaşka bir sorumluluk duygusu. Sanırım kültür böyle iletiliyor. İnsanın geleceğin sorumluluğunu hissetmesi, onun bir yerde kendi birikiminin artarak akmasına yol açıyor. Hocalık sadece insani bir yaratış olmaktan öte bu yaratışın sihrini ve bakiyesini geleceğe iletmek, aslında insan olmanın bir yansımasıdır.

Ben hep şanslı bir öğrenci oldum, doktora yapabilmek için çırpınırken ve neredeyse artık vazgeçme noktasına gelmişken, üretmenin illa ki ürünün yaftası ile nitelendirilemeyeceğine karar vermişken DTCF'de yakaladığım doktora şansı beni hocam Nilgün Hanım'a ulaştıran yolu açtı. Akademisyen olduğumu bana hissettiren o güzel dört yıl boyunca, aklımın ve bilgimin gelişmesinin önünü açan, mesleğine olan bağlılığı ve saygısı ile, Baykan Bey'de gördüğüm, o gerçeği yakalamanın ve yeniden üretmenin o yaratışın hazzını Nilgün Hocam'da yeniden gördüm. İki Hocam arasındaki bu süreklilik doğru yerde ve tanıdık bir yerde olduğumu bana hissettirdi.

Gerçeği dışarıdayken onu içine almak, onu kavramak 'ya evet, işte bu' diyebilmek, o gözlerde parlayan ışık nasıl mümkün oluyor? Kesinlikle, gerçeği kavramanın ve kavradığını yansıtmanın ve böylece gerçeğe bir şeyler katmanın saiki, insanın kültürel güdüsü ile mümkün oluyor.

İnsanı sosyalleştiren güdü empati ise kültürü yaratan güdü yaratıcılık ve sorumluluktan mürekkeptir, diye düşünüyorum. Ancak, her insanda bu kültürel güdü aynı derecede değil, ben işte bu yüzden hep şanslı bir öğrenci oldum; kültürel güdüsü çok yüksek hocalarım oldu.

İnsandan arta kalan bakiye nedir ki, onun yaşadığının delili ne olabilir ki? Tabii ki, yaratımları ve ilettikleridir. İnsan işte böyle, hep arzu ettiği ölümsüzlüğe ulaşıyor. Günlük yaşamın hüznü nereden geliyor? Tabii ki bu kültürel güdüsü eksik olanların kırıcılıklarından, bu kırıcılık yoksunların çaresizlikle saldırılarının bir ürünü. Çünkü onlar sadece bunları bırakabilecek durumdalar. Başka bir şey yapamazlar ki, yapanı üzmekten başka.

Nilgün Hocam, siz hep var olacaksınız, yarattıklarınız ve layık olabilirsek biz öğrencilerinizle. İnsan nasıl ki, genetik kodlarını silemez, aklının kodlarını da silemez, işte hocalarımız burada kayıtlı biz fark etmesek bile...

Ben hep şanslı bir öğrenci oldum ve benim kadar şanslı olmayanların çırpınışlarını her gün görerek buna daha fazla şükrediyorum. Hocalarım benim aklım oldular, günlük hayat içinde asimile olmamamın garantisi hep onlar oldular. Aklın, Arapça ukul'dan geldiğini ve bunun ise, bir yerlere bağlanmak olduğunu ben, sizden öğrendim. Allah beni size karşı mahcup etmesin...

Nilgün Hocam, affedin sizi üzenleri, yargılamak değil anlamanın esas olduğunu ben sizden öğrendim. Sosyoloji sadece bilimsel bir yöntem olarak sosyal olanı anlamak değil, aynı zamanda sosyal olanın anlama ile inşa edildiğini de ben sizden öğrendim. Anlamanın bir hayat perspektifi olması insanı ne denli bağışlayıcı yapıyor... Kültürel güdüsü eksik olanlar, inanın ki, ancak sizi bu güdü ile yarattığınız ürünleri karartmamak için çabalıyorlar. Kendi değersizlikleri fark edilmesin diye... Ancak, Hocam, bu mümkün mü? Güneş balçıkla sıvanabilir mi, altın yere düşmekle değerin kaybeder mi?

Sizin en büyük cevabınız yaratımlarınız ve yetiştirdiğiniz öğrencileriniz.

Ben hep şanslı bir öğrenci oldum!

3 Kasım 2007, Erzurum

04.30, Cumartesi

Güneş yeniden doğuyor.

Nilgün Çelebi'nin Özgeçmişi ve Bibliyografyası

Eğitim:

1962 Gazi Mustafa Kemal İlkokulu Konya

1968 Atatürk Kız Lisesi Konya

1969 Wahpeton High School North Dakota ABD (AFS Bursiyeri)

1973 Lisans-Yüksek Lisans: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1975 Bilim Uzmanlığı: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji ve İdare Bölümü

1975 Uzmanlık: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı

1980 Doktora: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1982 Yardımcı Doçentlik: Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1983 Post doktora: Sussex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü (12 ay)

1987 Doçentlik: Genel Sosyoloji ve Metodoloji alanında ÜAK-Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1993 Profesörlük: Genel Sosyoloji ve Metodoloji alanında Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

İş:

1973-1975 Köy İşleri Bakanlığı Organizasyon Metot Daire Başkanlığı Uzman Yardımcısı, Uzman

1976 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi, Uzman

1977-1983 Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Asistan, Dr. Asistan, Yardımcı Doçent, Uygulamalı Sosyoloji ABD Başkanı, Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi

1985-1990 Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yardımcı Doçent, Doçent, 1998-1990 arasında Bölüm Başkanı

1990 Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doçent, Profesör, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD Başkanı, 1993-1996 ve 1997-2000 arasında Bölüm Başkanı, Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyesi

2003-2004 03 Mart 2003- 29 Ocak 2004 arasında on bir ay süre ile 2547 sayılı yasanın 40/b maddesine göre Muğla Üniversitesinde görevli: Sosyoloji Bölümünde Profesör, 19 Mart -16 Eylül 2003 arasında Sosyoloji Bölüm Başkanı, 05 Mart 2003-29 Ocak 2004 arasında Rektör Yardımcısı.

2004-2007 Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Profesör, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Başkanı

2007- 10 Eylül 2007 tarihinden itibaren YÖK Genel Kurulu'nun 24.08.2007 tarihli kararıyla 2547 sayılı yasanın 16. maddesi uyarınca Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

Son Beş Yılda Verdiği Dersler

Lisans:

Sosyolojide Klasik Yaklaşımlar

Sosyolojide Çağdaş Yaklaşımlar

Sosyal Bilimler Metodolojisi

Güncel Sosyoloji

Lisansüstü:

Yöntembilim

Modernite Tartışmaları

Metin İncelemeleri

İlgi Alanları:

Genel Sosyoloji; Sosyal Teori, Değer ve Etik, Socius kavramı

Epistemolojik ve Metodolojik Yaklaşımlar

Türkiye'deki Sosyoloji Çalışmaları

Girişimci Kadınlar

Üyelikler:

International Sociological Association

Logic and Methodology Research Committee

Social Theory Research Committee

History of Sociology Research Committee

Sosyoloji Derneği (Türkiye)

Yönetiminde Tamamlanan Lisansüstü Tezler:

Doktora: Abdullah Topçuoğlu, Yıldız Akpolat, Ayça Demir Gürdal, Ernur Genç, Elif Kuş, Ebru Yücel

Yüksek Lisans: Ferhan Mutluer Gündüz, Mehmet Özcan, Ayça Demir, Pelin Turak, Taner Demir, Özlem Göze, Elif Kuş, Alim Arlı.

Konuşmacı Olarak Katıldığı Yurtdışı Toplantılar:

1994 13. World Congress of Sociology, 18-23 July, Bielefeld. Bildiri: "Does the Past Pass Away?"

1994 9. International Conference: At the Roots of Fundamentalism, 7-8 October, Trento. Bildiri: "Are the Young Turks Turning to Fundamentalism?"

1995 2. European Conference for Sociology, 30 August-2 September, Budapest. Bildiri: "Teaching Sociology in Turkey"

1995 ISADARCO Seminar on Racism, Xenophobia and Ethnic Conflict, 1-10 July, Siena. Tartışmacı olarak katılındı.

1996 4. International Social Science Methodology Conference, 1-4 July, Essex. Bildiri: "Some Remarks on Two Attitude Scales Applied in Turkey"

1997 Intercultural Communication Seminar, 19-20 October, Sofia. Bildiri: "From Cultures to Identities"

1998 14. World Congress of Sociology, 26 July-1 August, Montreal. Bildiri: "Sociology Association of Turkey"

1998 14. World Congress of Sociology, 26 July-1 August, Montreal. Bildiri: "The Dilemma of Islam and Women in Turkey"

1998 2. European Social Sciences Conference on Europe Expectations and Reality, 13-19 June, Bratislava. Bildiri: "Will There be a Europe in a Global Society"

1998 4. La Crises de la Recherché en Sciences humanise et socials et futile des cerveaux dans Les pays Arabes et en Turquie, 17-20 April, Zaghuan. Bildiri: "Conceptual and Practical Difficulties of a Sociologist"

2000 5. International Conference on Logic and Methodology, 3-6 October, Cologne. Bildiri: "Are Adjectives Value-Laden: From Words to Concepts"

2001 4. International Conference of the Mediterranean Women's Forum, Women and the City from Periphery to the Centre, 30 June-3 July 2001, Dubrovnik. Bildiri: "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises"

2002 15. World Congress of Sociology, 7-13 July 2002, Brisbane. Bildiri: "The Concept of Socius"

2002 15. World Congress of Sociology, 7-13 July 2002, Brisbane. Bildiri: "Imported Goods into Turkish Sociology"

2003 5. International Congress of Mediterranean Women's Forum, 23-26 October 2003, Athens. Bildiri: "Cultural Dialogue through Culinary Habits: Turkish Case"

2005 37. World Congress of the International Institute of Sociology, 5-9 July 2005, Stockholm. Bildiri: "The Role of Public Intellectuals through 20th Century in Turkey: The Case of Emre Kongar"

2005 37. World Congress of the International Institute of Sociology, 5-9 July 2005, Stockholm, Bildiri: "Socius, Society and Sociology"

2005 6. International Congress of International Mediterranean Women Forum, 23-26 November 2005, Torino. Bildiri: "An Address Book for Good Neighbouring: Woman-Related NGO's of Turkey who can Collaborate with Woman-Related NGO's of Mediterranean Countries"

Nilgün Çelebi'nin Yayın Listesi

Kitaplar

1983 *Aydın'da Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

1990 *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya: Sebat Matbaası.

1993 *Bilgi ve Yöntem*, Ankara: İmge Matbaası.

1993 *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.

1996 *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, Konya: Aba & Sebat Matbaası.

1997 *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

2001 *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları (2. baskısı 2004 yılında yayımlanmıştır.)

2007 *Sosyoloji Notları*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Çeviri Kitaplar

1990 *Sosyoloji Nedir?*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını. Orijinali: *What is Sociology*, Joseph Fichter, Chicago: Chicago University Press.

1990 *İşlevselcilik*, Konya: Sebat Matbaası. Orijinali: *Functionalism*, Mark Abrahamson, New Jersey: Prentice Hall.

1994 *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Ankara: İmge Yayınevi. Orijinali: *Social Theory as Science*, Russel Keat ve John Urry, London: Routledge and Kegan Paul.

2001 *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Ankara; İmge Yayınevi (2. baskı)

2002 *Sosyoloji Nedir?*, Ankara: Anı Yayınevi (yenilenmiş ve değiştirilmiş baskı)

Kitap Editörlüğü

1993 *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*, Ankara: UNESCO TMK Yayını (M. Tezcan ile birlikte).

2005 *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar*, Ankara: Ertem Matbaası.

Makaleler-Yayımlanmış Tebliğler

1981 "Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 177-209.

1982 "Küçük Sanayi İşyerlerinin Çevreleriyle İlişkileri", *Seminer*, 1, 63-84.

1983 "Yöntem Kavramı Üzerine", *Doğa ve Bilim*, 13, 14-19.

1984 "Azgelişmiş Bir Toplum İçin Bir Kavramsal Model Denemesi", *Seminer*, 2/3, 103-111.

1986 "Bilim Sınıflandırmaları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 3, 195-209.

1986 "20. Konya Aşıklar Bayramı'na Katılan Aşıklar Üzerinde Yapılan Sosyolojik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 3, 227-250.

1986 "Kavram ve Sözcük Üzerine Notlar", *Çağrı*, 3.39, 6-14.

1986 "Bilimsel Araştırma Kuralları", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 47-59.

1987 "Ferdinand Tönnies: Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 7, 47-59.

1987 "Genç, Sosyalleşme ve Kültürel Yapı", *1. Milli Gençlik Kongresi, 6-8 Kasım 1985, Konya, Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yayını.

1988 "Genç ve Kültürel Bütünleşme", *1. Milletlerarası Gençlik Kongresi, 26-28 Ekim 1987, Konya, Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yayını.

1990 "Leopold Von Wiese", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 5, 147-161.

1990 "Vilfredo D. Pareto", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 5, 131-146.

1990 *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içindeki "Yöntem", "Teknik", "Tepki", "Örnek Olay", "Moda" maddelerinin yazımı.

1991 "Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe", *Milli Kültür*, 83, 37-39.

1991 "Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Okurken", *Türk Dili*, 476, 129-135.

1991 "1789-1919 Yılları Arasında Osmanlı'da İdeoloji ve Politika", *200. Yıldönümünde Fransız İhtilali ve Türkiye Sempozyumu, 15-16 Mayıs 1989, Konya, Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Yayını.

1991 "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul, Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

1991 "Fihi Ma-Fih'i Okumak", *2. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1990, Konya, Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yayını.

1991 "Toplum, Sınıf ve Üretim Tarzı Üzerine Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 2/3, 115-126.

1992 "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2, 47-59.

1992 "Sosyoloji ve Nedensellik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, 14, 27-40.

1992 "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler", *Aile Ansiklopedisi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

1993 "Kavram Tanımlamaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/2, 15-21.

1993 "Kimlik, Şimdi", *Türk Yurdu*, 66, 43-44.

1993 "Yarının Toplumu ve Yapay Zeka", iç. *Toplumsal, Felsefi ve Hukuksal Boyutları ile Yapay Zeka*, der. Uğur Halıcı ve G. Üçoluk, Ankara: ODTÜ-TUBİTAK-İEEE.

1993 "Metodolojik Yaklaşımlardaki Çağdaş Gelişmelerin Türkiye'deki Yansımaları", iç. *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*, der. Nilgün Çelebi ve Mahmut Tezcan, Ankara: UNESCO TMK Yayını.

1993 "Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar", iç. *Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme*, der. Aypar Altınel, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Gn. Md.

1993 "Beslenme ve Kültür", *4. Uluslararası Yemek Kongresi, 3-6 Eylül 1992, İstanbul, Tebliğler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.

1994 "ABD ve Türkiye'deki Sosyoloji Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", iç. *500. Yılında Amerika*, der. R. Ertürk ve H. Tütekçioğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları.

1994 "Yorum", *Kadınlar, Liderlik, Yöneticilik Sempozyumu, 18-20 Kasım 1993, İstanbul, Tebliğler*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Yayını.

1994 "Does the Past Pass Away?", *13. World Congresso f Sociology, 18-23 July 1994, Bielefeld, Sociological Abstracts*, San Diego: International Sociological Association.

1994 "Sosyolojiden Psikiyatriye", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Kriz Dergisi*, 1, 188-192.

1994 "Yorumlayıcı Etkileşimcilik: Teknik mi Yöntem mi?", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, XV, 145-156.

1995 "Ricoeur'den Sosyolojiye", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/2, 519-534.

1995 "Sosyoloji Bölümlerinin Anabilim Dalları", *Türk Sosyoloji Dergisi*, 1, 61-75.

1995 "Are the Young Turks Turning to Fundamentalism?", iç. *Fundamentalism and Youth in Europe*, der. Luigi Tomasi, Milano: FrancoAgneli, 95-100.

1995 "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises", *International Directory of IYF Research Activities*, Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

1995 "Teaching Sociology in Turkey", *2. European Conference for Sociology, 30 August-2 September 1995, Budapest, Abstracts*, European Sociological Association.

1995 "Woman Entrepreneurs in Turkey", *2. European Conference for Sociology, 30 August-2 September 1995, Budapest, Abstracts*, European Sociological Association.

1996 "Some Remarks on Two Attitude Scales Applied in Turkey", *4. International Social Science Methodology Conference, 1-4 July 1996, Essex, Abstracts*, International Sociological Association Research Committee on Logic and Methodology.

1996 "Sözcüklerden Kavramlara", *Türk Sosyoloji Dergisi*, 2, 88-93.

1996 "Suyunu Özleyen Toprak: A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü", *Türk Sosyoloji Dergisi*, 2, 189-196.

1996 "Çevre Üzerine Bir Kavramsallaştırma", *A.Ü. DTCF Sosyoloji Dergisi*, 1, 11-17.

1996 "Nouns vs Adjectives", iç. *Methodologie Occidentale en Sciences Humanies and Sociales sur les Pays Arabes et la Turquie*, der. Abdeljelil Temimi, Zaghouan: Foundation Temimi and Konrad Adenauer Stiftung, 49-52.

1996 "Kimlik ve Din", iç. *Etnik Sosyoloji*, der. Orhan Türkdoğan, İstanbul: Timaş, 72-77.

1996 "A Model for Sociology Departments", *Sotsiologitschesky Problemy*, 3, 126-131.

1997 "Göç ve Hareket", *2. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, Mersin, Bildiriler*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.

1997 "Mekanik ve Göç ile Utopia'ya Yoculuk", *Bilim ve Ütopya*, 35.

1997 "Aşıklık Geleneği", *Türk Halk Edebiyatı Bilgi Şöleni, 26-28 Ekim 1995, Konya*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

1998 "Ziya Gökalp Öldü", *Türk Yurdu*, 128.

1998 "Sosyoloji Bölümlerinde Yapılan Lisansüstü Tezlerde Doğu ve Güneydoğu", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu, 4-6 Haziran 1997, Van, Tebliğler*, Van Valiliği ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını.

1998 "Aile: Hayatta Özne, Bilimde Nesne", *3. Aile Şurası, 25-27 Mayıs 1998, Ankara, Tebliğler*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

1998 "Sociology Association of Turkey", *14. World Congress of Sociology, 26 July-1 August 1998, Montreal, Sociological Abstracts*, San Diego: International Sociological Association.

1998 "The Dilemma of Islam and Woman in Turkey", *14. World Congress of Sociology, 26 July-1 August 1998, Montreal, Sociological Abstracts*, San Diego: International Sociological Association.

1998 "Impressions", in. *International Sociological Association Research Committee on History of Sociology Newsletter*, August.

1998 "İş Kadınlığı, Girişimcilik, İnformal Sektör", iç. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, der. Oya Çıtçi, Ankara: TODAİE Yayını.

1998 "From Cultures to Identities", *www2.Hawaii.edu/* (Hawaii Üniversitesi'nce seçilen globalleşme konulu 20 makaleden biri olarak yayımlanmıştır).

1999 "Will There be a Europe in a Global Society", iç. *Europe: Expectations and Reality*, ed. Lubomır Faltan, Bratislava: Slovak Commission for UNESCO.

1999 "A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü", *A.Ü. DTCF Sosyoloji Dergisi*, 2, 1-16.

1999 "Conceptual and Practical Difficulties of a Sociologist" in. *Crise de la Recherce Scientifique & Fuite des Cerveaux Dans le Monde Arabe et en Turquie*, ed. Abdeljelil Temîmi, Zaghouan: Fondation Temimi pour le Recherce Scientifique et l'Information.

1999 "Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış", *Bilanço: 1923-1998, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, 10-12 Aralık 1998, Ankara*, TÜBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

2000 "Üçüncü Milenyumun Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih", iç. *Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.

2000 "Önsöz", iç. *Toplumsal Sapma: Fonksiyonalist ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar*, Ferhan Gündüz-Mutluer, Ankara: Zirve Yayınları.

2000 "Are Adjectives Value-Laden: From Words to Concepts", *Social Science Methodology in the New Millenium Fifth International Conference on Logic and Methodology, 3-6 October, Cologne, Germany, Proceedings*, ed. Jörg Blasius et all. Cologne: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung Universitat zu Köln. (CD-ROM olarak da yayımlanmıştır).

2000 "Sosyoloji ve Kültür", *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Kasım 1997, Ankara*, 4. cilt, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 127-131.

2001 "Dil, Söz, Konuşma", *Türk Yurdu*, 162-3, 101-104.

2001 "Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması", *Bilim ve Ütopya*, 84, 40-45.

2001 "Sosyoloji ve Etik Kurallar", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 5-6, 101-112.

2002 "Kültürel Travma Üzerine", *Toplum ve Bilim*, 91, 344-348.

2002 "Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity", *International Sociology*, vol. 17(2), 253-261.

2002 "İsimler ve Sıfatlar", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8, 93-110.

2002 "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", (Sezgin Kızılçelik ile ortak), *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 5 (2), 105-123.

2002 "'Socius' Kavramı Üzerine", *Bilgi ve Düşünce*, 1, 100-103.

2003 "Hayatın ve Sözün Karşılaştığı Yer", iç. *Uluslararası Polislik ve İç Güvenlik*, der. Tülin Günşen İçli ve Fatih Karaosmanoğlu, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 373-384.

2003 "3. Bin Yılda Sivil Toplum Örgütleri Nasıl Olmalıdır?", iç. *Vefatının 10. Yılında Samiha Ayverdi'nin Hatırasına, 3. Bin Yıla Girerken Türk ve Müslüman Dünyasında Sosyo-Kültürel Yapının Yeniden Teşekkülü Sempozyum Bildirileri, 6-7 Haziran 2003, Ankara*, Yay. Haz. Ayşe Yıldız Topuz, Ankara: Kubbealtı Neşriyatı, 235-239.

2003 "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 43, s. 1, 259-272.

2004 "Hermes'le Gelen", iç. *Anlama ve Yorum: Doğan Özlem Armağan Kitabı*, der. A. Kadir Çüçen, Hatice Nur Erkızan ve Güçlü Ateşoğlu, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 71-79.

2004 "Ahlâk, Etik ve Toplum", *Bilge Dergisi*, kış, s. 39, 3-11.

2005 "From Virtual Panel to Virtual Library: An Evaluation/Sanal Panelden Sanal Kitaplığa", iç. *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar*, der. Nilgün Çelebi, Ankara: Ertem Matbaası.

2005 "Sociology in Turkey: An Overview/Türkiye'de Sosyoloji: Bir Kısa Bakış", iç. *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar*, der. Nilgün Çelebi, Ankara: Ertem Matbaası.

2005 "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi, s. 10, 71-79.

2006 "Göç Olgusuna Genel Bir Bakış/A General Overview to the Fact of Migration", iç. *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler/International Migration Symposium 8-11 Aralık 2005, İstanbul*, Yay. Haz. İstanbul Organizasyon, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 323-324/655-656.

2006 "Değişen Nedensellik: Neden mi Niçin mi?", iç. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, 5-7 Ekim 2005, Muğla*, Yay. Haz. Ercan Şen, Ankara: Vadi Yayınları, 199-210.

2007 "Değer, Ahlâk, Etik", iç. *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan*, Editörler: Nevin Güngör Ergan vd., Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 69-83.

2007 "Socius, Oikos, Polis", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı*, 17, 49-56.

2007 "Dün-Bugün İlişkisi Üzerine Bir Deneme", iç. *Tarih Sosyolojisi*, der. Ramazan Yelken, Ankara: Vadi Yayınları, 52-55. (Bu makale, ilki 1990'da ikincisi 2004'te olmak üzere üçüncü kez yayımlanmıştır.)

2007 "3. Milennium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne, Nasıl?", iç. *Tarih Sosyolojisi*, der. Ramazan Yelken, Ankara: Vadi Yayınları, 90-102. (Bu makale ilki 2000'de ikincisi 2004'te olmak üzere üçüncü kez yayımlanmıştır).

2007 "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", *Radikal*, 12 Kasım 2007, s. 9.

2007 "A Short Look at Sociology in Turkey", *Theory*, The Newsletter of the RC on Sociological Theory, International Sociological Association, Autumn/Winter, 6.

2008 "Portrait of an Intellectual from 20th Century Turkey: Emre Kongar", iç. *Academics as Public Intellectual*, ed. Sven Eliaeson ve Ragnvald Ksalleberg, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Kitaplaşmamış Araştırma Raporları/Tezler

1973 "Yurtdışına Giden İşçiler", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

1974 "Halkla İlişkiler Araştırması", Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, Organizasyon ve Metot Daire Başkanlığı, çoğaltma.

1974 "Organizasyonlarda Beşeri İlişkiler", Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Organizasyon ve Metot Daire Başkanlığı, çoğaltma.

1975 "Sosyal Güvenlik Kurumları", Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

1975 "Haşhaş Sorunu", Kamu Yönetimi Uzmanlığı Tezi, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

1976 "Toplumsal Hayatın Temel Biçimleri ve Kavramları", "Köy, Kent ve Kentleşme", "Sosyolojiye Giriş", Ankara: 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi, çoğaltmalar.

1977 "Türk Düşüncesinde Sosyal Yardım Fikri", Çoğaltma.

1981 "Ege Üniversitesi'ne 1980-1981 Ders Yılında Kaydolan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma", İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Merkezi. (Proje Sorumlusu).

1993 "The Role of Women in the Protection of the Environment in the Mediterranean Basin", Paris: UNESCO General Conference. (Proje Sorumlusu).

2000 "Köy ve Köylü Sorunları", Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurumu. (Proje Üyesi).

Yayımlanmamış Konferans, Sempozyum, Panel Tebliğleri/Sunumları

1980 "TRT TV'nin Gayri Resmi Hedefleri", Eskişehir İTİA İletişim Bilimleri Fakültesi 1. Yayımcılık Semineri, 28 Mayıs 1980, Eskişehir.

1988 "Toplum Hayatında Kadının Yeri", Selçuk Üniversitesi ve Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı Türk Toplumunda Kadın Sempozyumu, 27-28 Mayıs 1988, Konya.

1988 "Köy Gençlerinin Sorunları", Selçuk Üniversitesi 3. Milli Gençlik Kongresi, 10-11 Kasım 1988, Konya.

1989 "Cumhuriyet Kavramının Doğuşu ve Gelişimi", Selçuk Üniversitesi Cumhuriyet Bayramı Paneli, 28 Ekim 1989, Konya.

1989 "Sosyolojik Açıdan Cumhuriyet", Selçuk Üniversitesi Cumhuriyet Bayramı Paneli, 27 Ekim 1989, Konya.

1989 "Avrupa Topluluğu ile Sosyal ve Kültürel Bütünleşme", Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü TUNAECS Toplantısı, 22-23 Haziran 1989, İstanbul.

1990 "Aile ve Fonksiyonları", Selçuk Üniversitesi Türk Toplumunda Aile Paneli, 16 Mayıs 1990, Konya.

1991 "Toplumu Tepkisizliğe İten Sebepler", Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Yüksek Okulu Tepkisiz Toplum Paneli, 16 Mayıs 1991, Eskişehir.

1992 "Küreselleşen Dünyada Kadın", İngiliz Kültür - 9 Mart Dünya Kadınlar Günü Paneli, 9 Mart 1992, Ankara.

1992 "Gençleri 21. Yüzyıla Hazırlamak", Selçuk Üniversitesi 5. Milli Gençlik Kongresi, 1-2 Nisan 1992, Konya.

1993 "Mevlana Üzerine", Ankara ve Konya Rotary Kulüplerinin Konya'da düzenledikleri panel, 17 Aralık 1993, Konya.

1993 "İşkadınlarının Aile ve İş İlişkileri", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 7. Kazı ve Araştırma Sonuçları Sempozyumu, 12-16 Nisan 1993, Ankara.

1994 "Kadın ve Çevre", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 8. Kazı ve Araştırma Sonuçları Sempozyumu, 20-22 Nisan 1994, Ankara.

1994 "Aile ve Demokrasi", A.Ü. KASAUM ve T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun düzenlediği panel, 15 Mayıs 1994, Ankara.

1994 "Yorumlayıcı Etkileşimcilik", SSK Ankara Hastanesi Psikiyatri Kliniği Seminer Programında sunulan bildiri, 22 Aralık 1994, Ankara.

1995 "Sosyolojide Sapmanın Kavramsallaştırılması", Birleşmiş Milletler, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi'nin düzenlediği Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Kaçakçılığı ile Mücadele Sempozyumu, 24-28 Haziran 1995, Ankara.

1997 "Sosyoloji ve Kültür", Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 4. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 4-7 Kasım 1997, Ankara.

1997 "From Cultures to Identities", Bulgarian Institute of Culturology, Intercultural Communication: New Challenges, New Ways, New Corporations Seminar, 19-20 October 1997, Sofia.

1998 "21. Yüzyılda Bilim", (konferans), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 22 Mayıs 1998, Ankara.

1998 "Max Weber", (konferans), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 25 Aralık 1998, Ankara.

1998 "Bilim ve Cumhuriyet", Nenehatun Lions Klübü Cumhuriyetimizin 75. Yılı Paneli, 26 Ekim 1998, Ankara.

1998 "Sosyolojik Araştırmalarda Metodolojik Sorunlar", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Seminer, 31 Ağustos-4 Eylül 1998, Ankara.

1998 "Tunus ve Slovakya'dan İzlenimler", (konferans), Sosyoloji Derneği, 22 Ekim 1998, Ankara.

1999 "Kadın ve Çevre", (konferans), Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, 11 Mart 1999, Aydın.

1999 "Sosyolojide Kavram Sorunu", (konferans), Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 21 Mayıs 1999, Kütahya.

1999 "Sosyolojide Etik Değerler", Dumlupınar Üniversitesi ve Kütahya Belediyesi Etik Değerler Paneli, 21 Mayıs 1999, Kütahya.

1999 "14. Dünya Sosyoloji Kongresi'nden İzlenimler", (konferans), Sosyoloji Derneği, 25 Şubat 1999, Ankara.

1999 "Sosyolog, Tarihçi, Gazeteci", (konferans), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 3 Aralık 1999, Ankara.

2000 "Sosyolojinin Tarihsel Mirası ve Geleceği", (konferans), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Topluluğu, 29 Şubat 2000, Ankara.

2000 "Toplumsuz Sosyoloji", (konferans), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5 Mayıs 2000, Sivas.

2000 "Socius'un Tarihi", (konferans), Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 12 Mayıs 2000, Muğla.

2000 "Sosyal Bilimlerin Geleceği", (panel), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Felsefesi Topluluğu, 18 Mayıs 2000, Ankara.

2000 "Sosyolojik Yaklaşımlar", (konferans), Gazi Üniversitesi Felsefe Grubu Eğitim Anabilim Dalı, 30 Mayıs 2000, Ankara.

2001 "Epistemoloji ve Metodoloji İlişkisi", (konferans), Muğla Üniversitesi 4. Geleneksel Sosyoloji Günleri, 11 Mayıs 2001, Muğla.

2001 "Family and Work Relations of Women Running Their Own Enterprises", University of Zagreb, Mediterranean Women's Forum ve UNESCO'nun ortaklaşa düzenlediği 4. International Conference of the Mediterranean Forum: Women and the City from Periphery to the Centre" konferansında "The Change of the City: Women's Action" oturumunda yapılan konuşma, 30 June-3 July 2001, Dubrovnik Croatia.

2002 "Sosyoloji Geleceğini Arıyor", (konuşma), Süleyman Demirel Üniversitesi Güncel Sosyolojik Gelişmeler Paneli, 9 Mayıs 2002, Isparta.

2002 "Kelimeler", (konferans), Muğla Üniversitesi 5. Geleneksel Sosyoloji Günleri, 10 Mayıs 2002, Muğla.

2002 "Imported Goods into Turkish Sociology", International Sociological Association'ın Brisbane Avustralya'da 8-13 Temmuz 2002 arasında düzenlediği 15. World Congress of Sociology kapsamında Research Committee of History of Sociology oturumunda sunulan tebliğ.

2002 "The Concept of Socius", International Sociological Association'ın Brisbane Avustralya'da 8-13 Temmuz 2002 arasında düzenlediği 15. World Congress of Sociology kapsamında Research Committee of Social Theory ve Political Sociology'nin birleşik oturumunda sunulan tebliğ.

2003 "Eşitsizlik ve Çağrıştırdıkları Üzerine Bir Deneme", Yıldız Akpolat ile birlikte hazırlanan ve Sosyoloji Derneği'nin düzenlediği 4. Ulusal Sosyoloji Kongresi 16-18 Ekim 2003 Sivas'da sunulan tebliğ.

2003 "Cumhuriyet ve Demokrasi Kavramları", Muğla Üniversitesi'nin 27 Ekim 2003 tarihinde düzenlediği Cumhuriyet Panelinde sunulan tebliğ.

2003 "Cultural Dialogue Through Culinary Habits: Turkish Case", 5. International Congress of Mediterranean Women's Forum, 23-26 October 2003, Athens'da sunulan tebliğ.

2003 "Atatürk ve Yüksek Öğretim", (konferans), 10 Kasım 2003, Muğla Valiliği etkinliği, İl Özel İdaresi, Muğla.

2004 "Girişimcilik ve Kadın", (konferans), 5 Mart 2004, Güzeltepe Lions Kulübü etkinliği, Hudson Otel, Ankara.

2004 "Sosyolojide Değer ve Değerler", (konferans), 12 Mayıs 2004, Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü 7. Sosyoloji Günleri, Muğla.

2004 "Değer, Ahlak, Etik", (konferans), 2 Nisan 2004, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Topluluğu etkinliği, Selçuk Üniversitesi Alaattin Keykubat Kampusu, Konya.

2004 "İsim ve Sıfatlarla Yolculuk", (tebliğ sunumu), 10 Aralık 2004, Kırıkkale, Bir Metafor Olarak Yolculuk temalı 1. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu, 9-10 Aralık, Düzenleyen: Kırıkkale Üniversitesi.

2004 "Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler", (panel), 17 Aralık 2004, Süleyman Demirel Üniversitesi, S.D.Ü. Sosyoloji Bölümü 10. Kuruluş Yıldönümü Toplantısı, Isparta.

2005 "Anovasofie Projesi", 7 Ocak 2005, İstanbul, TÜBİTAK tarafından Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen Avrupa Komisyonu destekli 6. Çerçeve Programının tanıtıldığı toplantıda "Bir Başarı Hikayesi" oturumunda yapılan konuşma, İstanbul.

2005 "Socius Kavramı Üzerine", (tebliğ sunumu), 12-14 Mayıs 2005, İstanbul, Uluslararası Sosyoloji Kolokyumu: Parçalanmalar Çağında Yeni Toplumsallıklar, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

2005 "Socius, Society and Sociology", (tebliğ sunumu), 5-9 July 2005, Stockholm, 37th World Congress of the International Institute of Sociology.

2005 "An Address Book for Good Neighbouring: Woman-Related NGO's of Turkey who can Collaborate with Woman-Related NGO's of Mediterranean Countries", (tebliğ sunumu), 23-26 November 2005, Torino, 6. International Congress of International Mediterranean Women Forum.

2006 "Kamusal Aydın: Bilimden Topluma Atılan Kanca", (tebliğ sunumu), 20-22 Kasım 2006, Kocaeli Üniversitesi Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu 3. Ulusal Sempozyumu, İzmit.

2007 "Kamusal Aydın", (konferans), 16-18 Mayıs 2007 Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Geleneksel X. Sosyoloji Günleri.

2007 "Sosyal Teorinin Sosyal Bilimlerdeki Yeri", (konferans), 18-20 Haziran 2007 Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Adana.

2007 "Sosyoloji Ders Programı Önerisi", (tebliğ sunumu), 18-20 Haziran 2007, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Adana.

2007 "Mübeccel Kıray", (tebliğ sunumu), 17-18 Ekim 2007, Anadolu Üniversitesi ve A.Ü. DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nca ortaklaşa düzenlenen Kadın ve Bilim Çalıştayı, Eskişehir.

2007 "Dünden Yarına Türkiye'de Sosyoloji", Türk Sosyolojisinde Yönelişler ve Tartışmalar başlıklı oturumda tebliğ sunumu, 26-27 Kasım 2007 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nce düzenlenen Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Cahit Tanyol, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin Sempozyumu, İstanbul.

2008 "Sosyolojinin Çağrısı: 21. Yüzyılda Sosyoloji ve Sosyal Bilimlerin Vaad Ettiği", (konferans), 19 Mart 2008 Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Adapazarı.

2008 "Türkiye'de Sosyoloji Eğitimi ve Sorunları", (konferans), 8 Nisan 2008, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Sosyoloji Çalıştayı, Muğla.

2008 "Daha İyi Bir Sosyoloji Eğitimi İçin Öneriler", (tebliğ sunumu), 8-9 Mayıs 2008, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nce düzenlenen Türkiye ve Dünyada Güncel Sosyolojik Gelişmeler Bilgi Şöleni, Isparta.

2008 "Görünebilirlik", (konferans), 14-16 Mayıs 2008, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ve Sosyoloji Topluluğu'nca düzenlenen Geleneksel 11. Sosyoloji Günleri, Muğla.

Değinileri

1963 "Bizim Mahalleden", *Doğan Kardeş*, 537.

1973 "Ömer Seyfettin", *Çağrı*, 183.

1978 "Türkiye'de Çocuk Üzerine Bazı Gözlemler", iç. *Çocuk 79*, İzmir: Atatürk İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ve Türk Kütüphaneciler Derneği İzmir Şubesi, çoğaltma.
1992 "Çarşıdaki Kadın", *Çağrı*, 389.
1992 "Kadın ve Roller", *Çağrı*, 390.
1992 "Feminist Olmak", *Çağrı*, 392.
1992 "Kadının Statüsü Ne demek?", *Çağrı*, 393.
1992 "Mutfak ve Yemek Kültürü", *Çağrı*, 394.
1992 "Birinci Avrupa Sosyoloji Kongresi", *Çağrı*, 395.
1993 "Birinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı*, 398.
1993 "Bütünleşme Üzerine", *Çağrı*, 399.
1993 "Cemil Meriç - Ümit Meriç Yazan", *Çağrı*, 400.
1993 "Bir Ekol, Bir Kitap", *Çağrı*, 405.
1993 "Ord. Prof. Sayılı'nın Ardından", *Çağrı*, 408.
1993 "Çevre ve Sosyoloji", *Çağrı*, 409.
1993 "Bürokratik Çekişme ve Bilim", *Yeni Zemin*, 10.
1994 "Bir Sempozyumun Ardından", *Çağrı*, 410.
1994 "Hasan Ali Koçer", *Çağrı*, 411.
1994 "Nicelik, Nitelik, Plagiarism", *Çağrı*, 412.
1994 "Değer Yargıları Geri mi Geliyor", *Çağrı*, 413.
1994 "Bir Panel", *Çağrı*, 415.
1994 "Bir Proje Öyküsü", *Çağrı*, 416.
1994 "İtalya, Estetik, Düş, İnat", *Çağrı*, 421.
1995 "İkinci Sosyoloji Toplantısı", *Çağrı*, 424.
1995 "Hoşgörü İle Söyleşi", *Çağrı*, 425.
1995 "Modernlik Uğruna", *Çağrı*, 427.
1995 "Bir Sempozyum", *Çağrı*, 429.
1995 "Siena'dan Horozlu Han'a", *Çağrı*, 431.
1995 "Budapeşte", *Çağrı*, 432.
1995 "Nobel Barış Ödülü ve Pugwash Ruhu", *Yeni Yüzyıl*, 19 Ekim 1995.
1996 "Süzülmüş Eylem", *Çağrı*, 434.
1996 "Metodoloji Konferansı", *Çağrı*, 441.
1996 "Bir Portre", *Çağrı*, 443.
1996 "Rating Kültürü", *Çağrı*, 446.
1996 "İkinci Avrupa Sosyoloji Konferansı", *Sosyoloji Derneği Bülteni*, 5.
1999 "Tea Borek", in. *Fifth International Food Congress*, ed. Feyzi Halıcı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
2002 "Sosyal Patlama Olacak mı?", *Çağrı*, 508.
2002 "Kültürel Mirasın Korunması", *Çağrı*, 516.

*Sosyolojinin Türkiye'deki Kurumsallaşması**

Nilgün Çelebi

Sosyolojinin kuramsallaşma düzeylerinin gözlemlenebileceği yapılardan biri, üniversitelerdeki bölümler, diğeri ise meslek dernekleridir. Bu yazıda sosyolojinin Türkiye'nin akademik ve sosyal hayatı içindeki yerinin söz konusu iki yapılanma üzerinden okunması amaçlanmaktadır.

Bir bilgi gövdesinin gerek akademik gerek sosyal hayat içinde kendine bir yer edinebildiğinin, bir yere tutunabildiğinin, kök salabildiğinin ve çevresiyle işlevleri yoluyla kalıcı ilişkiler kurabildiğinin önde gelen göstergelerinden biri, o bilgi gövdesinin kurumsallaşma düzeyidir. Bir başka ifadeyle, bir bilgi gövdesi ne denli kurumsallaşabilmişse, üniversite içinde ve dışında kendine o denli güçlü ve vazgeçilmesi zor bir yer edinmiş demektir. Bilgi gövdelerinin kuramsallaşma düzeylerinin gözlemlenebileceği yapılardan biri, üniversitelerdeki bölümler, diğeri ise meslek dernekleridir. Bu yazıda sosyolojinin Türkiye'nin akademik ve sosyal hayatı içindeki yerinin söz konusu iki yapılanma üzerinden okunması amaçlanmaktadır.

Türkiye'de sosyolojinin ilk kurumsal çatısı üniversite gibi görünürse de, tarihsel veriler bunu doğrulamamaktadır. Türklere verilen ilk sosyoloji dersini 1911'de Selanik İttihat ve Terakki İdadisi'nde Ziya Gökalp'in okuttuğunu biliyoruz. Bunu izleyen veya önceleyen İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Edebiyat Fakültesi'nde Ahmet Şuayb tarafından 1910 veya 1912'de verilen sosyoloji dersidir. Bazı kaynaklar Ziya Gökalp'in İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde 1914'te sosyoloji dersi verdiğini belirtirse de, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Kürsüsü'nün resmi kurulma tarihi 1915'tir. Dolayısıyla, Türkiye'de sosyolojinin kuramsallaşması yönünde atılan akademi içindeki ilk adımın tarihi 1915'tir. Oysa, sosyolojiyi temel alt komitelerinden biri olarak gösteren Türk Bilgi Cemiyeti'nin

---

* Bu yazı daha önce *Bilim ve Ütopya* dergisinde (Sayı: 84, Haziran 2001, ss. 40-45) yayımlanmıştır.

(TBC) kuruluş yılı 1913'tür. "Deney ve gözleme dayalı pozitivist bilim kavramının önemini vurgulama"yı önde gelen amaçları arasında gösteren TBC'nin kurucularından biri de Ziya Gökalp'tir. Ne var ki, bu derneğin ömrü uzun olmamış, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, dernek, yayımladığı *Bilgi Mecmuası* ile birlikte, faaliyetini durdurmuştur. TBC, kısa ömürlü olmasına rağmen, kapılarını kendilerini sosyolog olarak tanımlayan kimselere açan, sosyoloji biliminin önemini vurgulayan ilk yapılanmadır.

Ziya Gökalp 1917'de İ.Ü. Edebiyat Fakültesi içinde kürsüye bağlı İçtimaiyat Darülmesaisi'ni kurar; bu enstitüye bağlı *İçtimaiyat Mecmuası*'nı çıkarmaya başlar. Gökalp 30 Ocak 1919'da Malta'ya sürülünce kürsü ve enstitü, Cumhuriyet döneminde dışişleri bakanı da olacak öğrencisi Necmettin Sadak'a geçer. Gökalp ve öğrencileri Türkiye'ye "idea-yönelimli" ve "polity-temelli" bir sosyoloji yerleştirirler. Bu çizgi sonradan Durkheim sosyolojisi olarak adlandırılsa da aslında bunu "Gökalp'in yorumundan geçmiş bir Durkheim" veya "Türkleşmiş bir Durkheim" çizgisi olarak adlandırmak daha doğru gibi görünmektedir.

Sosyoloji, İ.Ü. içinde felsefenin yanında köklenmeye başlarken 1918'de İstanbul'da Meslek-i İçtimai Derneği kurulur. Prens Sabahattin'in öğrencisi Mehmet Ali Şevki'nin kurduğu bu derneğin üyeleri öğretmen ve öğrencilerdir. Altı sayı *Meslek-i İçtimai* dergisini çıkaran dernek, Kurtuluş Savaşı'nın çıkması üzerine 1920'de faaliyetini durdurur. Burada dikkat çekici olan dernek ve yayın organı derginin gerek adlarında sosyolojiye yer vermeleri, gerek amaç olarak sosyolojik monografilerin yapılmasını teşvik etmeleri, gerekse sosyolojiyi idea-yönelimli değil ama alan araştırması verisine dayalı bir bilgi gövdesi olarak görmeleri ve sosyolojiyi meslek olarak tanımlamalarıdır.

Sosyologlara kapılarını açan üçüncü dernek, Ocak 1928'de İstanbul'da kurulan Türk Felsefe Cemiyeti'dir. Hilmi Ziya Ülken ve Servet Berkin'in de kurucuları arasında bulunduğu Türk Felsefe Cemiyeti, sosyoloji ve felsefe öğretmenleri arasında işbirliğini artırmayı ve dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlar. *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası* adlı bir de yayın organına sahip olan bu dernek, 1931 yılında faaliyetini durdurur. Sebep, öğretmenlerin aralarında anlaşamamaları olarak gösterilmektedir.

Türkiye'de sosyoloji, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulduğu 1938 yılına kadar üç dernek ve bir üniversite kürsüsü yapılanması deneyiminden geçmiştir. Bu dağılım, bir açıdan Türkiye'deki sosyolojinin kurumsallaşma sürecinin başlarında, hem bir entelektüel ilgi alanı, hem bir meslek, hem de bir eğiticilik alanı olma arasında gidip geldiğinin bir serimlenmesi olarak değerlendirilebilir. Bu tablo bugünü de ana hatlarıyla resmetmektedir. Türk Bilgi Cemiyeti ve *Bilgi* dergisi -ki Ahmet Şuayb, Mehmet Cavit ve Rıza Tevfik'in 1908-1911 arasında 27 sayı yayımladıkları, *Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* da bu çerçevede yer alır- Osmanlı aydınlarının zihinsel mekânlarının genişliğini sosyoloji dolayımıyla gösteren ilk yapılanma örneğidir. Sosyoloji onlar için öyle bir disiplindir ki, kısa erimde onların entelektüel meraklarına nesnelik yaparken, uzun erimde dönemin tüm aydınlarının ortak "bu tarihi ve kültür birikimini

ne yapmalı da yeniden özne kılabilmeli" ya da en azından, "değişen dünyayla uyumlulaştırabilmeli" sorunsalına bir çözüm getirebilme kapasitesine sahip olduğu izlenimini verebilmektedir. Meslek-i İçtimai Derneği ve dergisi ise sosyolojiye başka yüklemelerle bakmakta gibidir. Prens Sabahattin çizgisi olarak da bilinen bu beklentiler yumağına göre sosyoloji, bizi sosyal öznelerden kurulu bir sosyal hayata götürecek sihirli halı gibidir. Prens'in çizgisi bir yandan merkeziyetçi yönetimin beslediği cemaatçi eğilimlerin kırılması için yerel yönetimlerin güçlendirilmesini isterken, bir yandan da kültürün ve tarihin taşıyıcısı "socius'un polity'ye" rağmen kendini ortaya koyabilmesinin yollarını arar; monografilerle sosyal hayatın öznelerini tanımanın gerekliliğini vurgular. Sosyolog, monografiler yaparak sosyal hayatın oluşturucu öznelerini tespit edecek olandır. Monografi Prens'e göre amaç değil, araçtır. Sosyoloji de bir meslektir; hayatın içinde işlevi olan bir meslek. Öte yandan, Türk Felsefe Cemiyeti, yayın organı olan dergi ile bu derneğin üyelerinin yetiştiği İ.Ü. Sosyoloji Bölümü, sosyolojiyi ne entelektüel bir ilgi alanı ne de bir meslek olarak nitelendiren fakat doğrudan eğitimcilikle işlevlendiren birer kurumlaşma olarak görülebilirler. Ziya Gökalp'in Malta'dan döndükten sonra eskisi kadar önde görülmemesine ve 1924'te ölmesine rağmen, yeni kurulan Cumhuriyet'in fikir babası olması, öğrencilerinin genç Cumhuriyet'in temel kurumlarının tepe yöneticiliklerine atanmaları, İ.Ü. Sosyoloji Kürsüsü mezunlarının yoğun olarak öğretmenlik mesleğine yönelmeleri ve lise öğrencilerine 1923'ten itibaren zorunlu olarak okutulan sosyoloji dersinde, Talim Terbiye Kurulu'nun onayıyla Necmettin Sadak ve Hatemi Senih Sarp'ın kitaplarının izlenmesi göz önüne alındığında, Türkiye'deki sosyolojinin üzerinde yükseldiği üçüncü zeminin socius değil polity, toplum değil politik bütün olduğunu görmek olasıdır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin, vekil olarak atansa da ilk dekanı olan ve DTCF'de ilk sosyoloji dersini veren Mehmet Emin Erişirgil'in Ziya Gökalp'in öğrencilerinden olduğu ve daha sonra da içişleri bakanı olduğu anımsandığında bu zeminin fotoğrafı daha da netleşmektedir.

Dördüncü dernek Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin kurulduğu 2 Aralık 1949'a kadar sosyologlarımızı çatısı altında toplayan başka bir yapılanma ile karşılaşmıyoruz. Ancak, arada geçen dönemde Türkiye'deki sosyolojinin kurumsallaşması üzerinde doğrudan değil ama dolaylı yoldan etkili olan başka bir gelişme yaşanmıştır, ki o da Alman akademisyenlerin Türkiye'ye gelişleridir. 1933'ten itibaren Türkiye'ye gelen Alman profesörler önceleri, İ.Ü. Edebiyat ve Hukuk fakültelerinde çalışmaya başlarlar. Reichenbach, von Aster, W. Kranz, Heimsoeth ve J. Ritter, Edebiyat Fakültesi Felsefe Kürsüsü'nün gelişmesine önemli katkılarda bulunurlarken, felsefe ile aynı bölümü paylaşan Sosyoloji Kürsüsü bu adların esintisine duyarsız kalır. 1936'da Alman profesörlerden sosyoloji ve ekonomi kökenli olanlar İ.Ü. İktısat Fakültesi'ne geçerler. Kessler, Neumark, Röpke, Rustow ve Isaac İ.Ü. İktisat Fakültesi içinde Weber çizgisinde ve tarih-kültür temelli bir sosyoloji öğretmeye başlarlar. Bu sosyoloji öğretimi bir yandan Prens'in çizgisini andıran socius-temelli bir sosyoloji ile ortaklıklar sergilerken, bir yandan da Türkiye için çok yeni olan toplum-merkezli ve politika-yönelimli bir sosyoloji anlayışının ilk örneklerini

sunar. İktisat Fakültesi'ndeki bu gelişme Edebiyat Fakültesi'nde öğretilen Gökalp-Durkheim çizgisindeki sosyolojiden çok farklıdır. Bu gelişme ile Edebiyat Fakültesi mezunu sosyologlar için bir rakip kümesi de doğar; sosyolog olmadığı halde socius ve/veya toplum ile ilgilenen sosyal bilimciler kümesi. Bu sosyal bilimcilerin daha sonraki kuşakları ileride karşımıza Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin üyeleri olarak çıkacaktır. Alman profesörlerin toplum ve/veya socius-merkezli ve veri-yönelimli sosyolojileri, Türkiye'de polity-merkezli ve idea-yönelimli sosyoloji yanında gelişir. Bu çizgiden socius-merkezli olanını, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde Sabri Ülgener, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Şerif Mardin geliştirir. Bu çizgi bugün Boğaziçi ve Sabancı Üniversiteleri ile kendisinin tüm inkârına rağmen Baykan Sezer ekolünde ilerlemektedir. Toplum-merkezli, politika-yönelimli, alan araştırması verisine dayalı sosyolojinin tipik temsilcisi ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur.

Toplum-merkezli alan araştırması verisine dayalı sosyolojinin bir diğer kaynağı Behice Boran'dır. Boran ve Niyazi Berkes bu anlayışı Türkiye'ye ABD'den getirirler. Ne var ki, DTCF'de önce ders, sonra ders şubesi, daha sonra da kürsü olarak yapılanan sosyoloji programı eğitici yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. İstenen, Durkheim-Gökalp çizgisinde öğretmenler yetiştirilmesidir, sosyolog değil. Boran ve Berkes kürsülerinden öylesine incindirilerek uzaklaştırılırlar ki, Berkes Türkiye'yi terk eder; Boran sosyologların bulunduğu yere adımını atmaz. Örneğin Türkiye Sosyal Bilimler Derneği'nin hiçbir kongresine katılmaz.

Aralık 1949'da kurulan dördüncü sosyoloji derneğinin ömrü bir yıl sürer. 1950'de kapanır. 46 üyesi olan bu derneğin yayını yoktur ama 21 Temmuz 1950'de ilk kongresini yapar. Kurucusu Hilmi Ziya Ülken International Sociological Association (ISA)'nun Oslo'daki ilk kuruluş çalışmalarına ve Eylül 1950'de Zürih'te toplanan ilk ISA Kongresi'ne katılır, tebliğler sunar ve ISA'nın ilk yönetim kuruluna üye olur. Bu, bir Türkün uluslararası bir sosyoloji derneğinde ulaştığı ilk ve şimdiye değin son en yüksek pozisyondur. Ülken'in ISA'daki üyeliği 1960'larda ISA'ya Türkiye'den yazılan ve Hilmi Ziya Ülken'in Türkiye'deki sosyologları temsil etmeye yetkili olmadığını, onun sadece kendi kendinin temsilcisi olduğunu ifade eden bir ihbar mektubu ile son bulur.

1967'de Ankara'da kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği, sosyologlarımızı da çatısı altında toplayan beşinci yapılanmadır. Sosyologların yanı sıra iktisatçı, siyaset bilimci, tarihçi, psikolog, antropolog vb.'lerine kapısını açan TSBD'nin Türkiye'deki sosyolojinin kurumsallaşmasına doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan olumlu katkıları olmuştur. TSBD'nin başta ABD, yurtdışı kaynaklarla desteklediği araştırmaların raporları sosyologlarımız için bugün bile örnek teşkil etmektedir. Bu araştırmalar, her ne kadar polity merkezli sosyolojiyi tümüyle silip atamamışsa da, en azından teori ile empiriyi birleştiren araştırma geleneğini yerleştirmiş, alan araştırmalarını "koyu-sayılan" monografiler olarak görülmekten kurtarmış, Boran çizgisindeki sosyal yapı analizlerine yönelen sosyoloji anlayışını diriltmiş, alandan elde edilen verilerin gelişme ve modernleşme teorileri

içinde yorumlanmasının yollarını göstermiştir. Burada Mübeccel Kıray'ın katkısı özellikle önemlidir.

1960'lı yıllarda akademi içindeki iki önemli gelişme, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi'nde sosyoloji öğretimlerinin başlamasıdır. 1965'te öğretime başlayan ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü içindeki sosyoloji programı (sonradan bağımsız bölüm olur) ara ara gösterdiği kırılmalara rağmen bugüne kadar TSBD çevresinin de benimsediği Boran-Kıray çizgisini izlemiştir. Bu çizginin bir versiyonu 1976 yılında Davranış Bilimleri Bölümü içinde bir program olarak kurulan, 1978'de ise bağımsız bölüm olan Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde devam etmektedir. 1965'de kurulan Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ise idea-yönelimli sosyoloji anlayışı ile veri yönelimli sosyoloji anlayışları arasında bugüne kadar gelmiştir. H.Ü. Sosyoloji Bölümü bu açıdan, bölümleşmesi 1982'de gerçekleşen A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü'ne benzemektedir. Bu iki bölüm arasındaki köprüyü kuran Nihat Nirun'dur.

1982'den başlayarak YÖK'ün kuruluşunu takiben açılan ya da 1970'li yıllarda açılmış olmalarına rağmen sosyoloji bölümlerine henüz öğrenci almamış olan yeni üniversitelerin pek çoğunda hızla sosyoloji bölümleri kurulmaya, kurulmuş olanlara öğrenciler alınmaya başlanır. 2000 yılı itibariyle öğrenci kaydı yapan sosyoloji bölümlerinin bağlı olduğu üniversite sayısı 25'dir. Bu üniversiteler şunlardır: Adnan Menderes, Anadolu, Ankara, Atatürk, Boğaziçi, Cumhuriyet, Dicle, Dumlupınar, Ege, Fırat, Hacettepe, İnönü, İstanbul, İstanbul Bilgi, Kırıkkale, Koç, Mimar Sinan, Muğla, ODTÜ, Pamukkale, Sakarya, Selçuk, Süleyman Demirel, Uludağ, Yüzüncü Yıl. Bunlardan Atatürk, Cumhuriyet, Dumlupınar, İnönü, Sakarya, Selçuk ve Süleyman Demirel Üniversiteleri'nde ikinci öğretim de yapılmaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak, öğretim kadrolarına en az araştırma görevlisi seviyesinde atama yapılmış olmasına rağmen, öğrenci kaydı yapılmayan sosyoloji bölümleri de vardır: Akdeniz, Niğde, Abant İzzet Baysal, Afyon Kocatepe, Galatasaray, Gaziantep, Mersin Üniversiteleri gibi. Üç büyük kentte kurulu sosyoloji bölümlerinin dahi öğretim üyesi eksikliği sorunuyla başa çıkmakta zorlandığı göz önüne alındığında, öğrenci kaydı yapılan yeni bölümlerde gerek çalışan öğretim elemanlarının gerek öğrenim gören öğrencilerin karşılaştıkları güçlüklerin büyüklüğü daha da belirginleşmektedir. Bu bölümlerin kurulması ve öğretime başlaması sosyolojinin Türkiye'deki kurumsallaşmasına bir katkı olarak görülebilir mi? Bu soruya cevabımız, alacağımız tüm popülist eleştirilere rağmen, hayır olacaktır. Kuşkusuz, formel bir örgütün kurulmuş olması kurumsallaşma yolunda atılmış önemli bir adımdır. Ancak, hakiki kurumsallaşma, kurulan birimin hem akademi hem de sosyal hayatın içinde vazgeçilmez bir yer edinebilmesiyle mümkündür. Bunun ölçütü ise, şu soruya verilecek cevaptan çıkarılabilir: Türkiye'deki sosyolojik bilgi birikimi, uluslararası sosyoloji literatürü bir yana, Türkiye'deki teori ve politika üretimine vazgeçilmez bir katkıda bulunmakta mıdır? Bu soruya cevabımız da, alacağımız tüm popülist eleştirilere rağmen, yine hayır olacaktır. Bu acımasız tespit, ne sosyologlarımızın yaptıkları çalışmaların değersiz olduğunu ne de akade-

misyen sosyologlarımızın öğreticiliklerinin başarısız olduğunu iddia etmek olarak okunmalıdır. Tersine, sosyologlarımızın emeklerinin akademide ve toplumda değerlendirilemediğinin ifadesi olarak okunmalıdır. Bu sorunun çözümü için yapılabilecek bir şeyler var mıdır? Varsa, nelerdir?

Bu soruya verilebilecek çok çeşitli cevapların olabileceği açıktır. Ancak bunların başında, herhalde sosyolojinin nerede durduğunun, neyin üzerine söylenen bir söz olduğunun bilincinde olunması gelmektedir. Sosyoloji socius'a, kültüre ve tarihe sahip insan birlikteliğine ilişkin bir söz müdür? Topluma, günümüzün toplumuna, ilişkin bir söz müdür? Yoksa, polity'ye, politik bütüne, güncel dil içinde ulus-devlete ilişkin bir söz müdür? Bunun yanı sıra, sosyolojinin 'loji'si 'bilim'i, pozitif bilimi mi işaret eder, yoksa 'logos'u, sözü mü? Bir başka deyişle, sosyoloji açıklamaya mı yönelir, yoksa anlamaya, anlamlandırmaya, teklikleri ait oldukları bütün içinde kavramaya, temellendirmeye mi? Bu soruya verilecek cevaplar, kuşkusuz, kişiye göre değişebilir. Önemli olan, bu soruların sorulması, sorulması gereğinin hissedilmesi ve cevabının düşünülerek verilebilmesidir. Daha açık bir ifadeyle, önemli olan, sosyologlarımızın öncelikle kendilerinin nerede durduklarını kararlaştırmalarıdır. Bu sabitlemeyi yaptıktan, kaygan zeminden kurtulduktan sonra atılacak ikinci adım, sosyolojinin, bize dışsal duran bu disiplinin, kendi boyutlarının neler olduğunun görülmesidir.

A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü'nde 9-10 Haziran 1995'te, 13 sosyoloji bölümünün temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda alınan karara göre sosyoloji makro-mikro ve politika üretimi-kuram/kavram üretimi eksenlerinin kesiştiği bir disiplindir. İşte, bu boyutlar bize çalışmalarımızı hangi çerçevelerde, hangi kesişme alanlarında yürütebileceğimizin ipuçlarını da sunmaktadır. Çalışmalarımız bu eksenlerin kesişme alanlarından hangisine girmektedir? Makro boyutta kuram/kavram üretimine mi yöneliyoruz? Öyle ise, genel sosyoloji ve metodoloji yapıyoruz demektir. Bu bizi akademi içine çeken bir alandır. Yoksa, makro boyutta politika üretimine mi yöneliyoruz? O halde, toplumsal yapı ve değişme ile ilgileniyoruz demektir; DPT, DİE ve benzeri kuruluşlarla yakın ilişkiler içinde olmamız gerekmektedir. Mikro boyuta geçtiğimizde; kuram/kavram üretimine mi yönelmek istiyoruz? O zaman orta ölçekli, kurumsal düzlemde çalışıyoruz, kurumlar sosyolojisi yapıyoruz demektir. Mikro eksende politika üretimine yöneliyorsak o zaman hayatın içindeki tüm sorun alanlarıyla ilgilenmeyi seçiyoruz, uygulamalı sosyoloji yapıyoruz demektir. Yine bu eksenler, bizim araştırmalarımızın tiplerini de belirlemektedir. Kuram/kavram üretimine yönelik çalışmalar ister makro, ister mikro boyutta olsun, temel araştırmalardır. Politika üretimine yönelik çalışmalar ise, yine ister makro ister mikro boyutta olsun, uygulamalı ve değerlendirici araştırma tipine girecektir. Sosyolojinin kendisinin bize sunduğu bu boyutlarını dikkate almadan, sosyolojinin kendi rasyonelini dikkate almadan yapacağımız çalışmaların gerek toplumda, gerek akademide yankılanmayacağının bilinmesi gerekmektedir. Akademiden ve toplumdan tepki alamamamız, onlarla bir etkileşim kuramadığımızın, birbirimize teğet yaşamayı sürdürdüğümü-

zün bir işaretidir. Üniversite okumak isteyen gençlerin ötekisindekilerin de dikkatlerini çekmek istiyorsak, bölümlerimizin sosyolojinin Türkiye'deki kurumsallaşmasının vazgeçilmez birimleri olmasını istiyorsak, çalışmalarımızı sosyolojinin neresinden yürüttüğümüzün de bilincinde olmamız gerekmektedir. Bu noktada, bölümlerimizin öğretim yapan birimler olmanın ötesine geçip eğitim de yapan birimler olmaya çaba göstermeleri, bunun için ise öncelikle ve ivedilikle lisans öğrencileri için staj programlarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Sosyolojinin kurumsallaşmasının önünde dikilen bu engellerin ortadan kaldırılması ise ne yazık ki kolayca gerçekleşebilecek gibi görünmemektedir. Zira, gerek sosyologun durduğu yerin belirlenmesi, gerek sosyolojinin boyutlarının farkına varılması ve öğrencilerin hayatın içine katılması, biz sosyologların her birimizden aslında çok büyük bir özverinin istenmesi demektir: "Belirsizlikten kurtulmak". Belirlilik, ne olduğunu ve ne yaptığını bilmek; olduğunun ve yaptığının adını koymaktır. Kişinin ne olduğunun ve ne yaptığının adını kendisinin koyabilmesidir. Kendi kendisiyle yüz yüze gelebilmesidir. Belirlilik, ötekinden farklı olmaktır. Farklılaşmış olmaktır. Kendi olunan alanda özgür olmak; öteki özgür olanlarla bütünleşebilmeye hazır ve açık olmaktır. Onlar tarafından özümsenmeksizin onlarla transdisipliner çalışmalara girebilmektir. Belirsizlik her ne kadar kısa erimde kişiye bir güç kazandırıyormuş gibi görünürse de, aslında bu güç kişiye değil belirsizlik alanının kendine ait bir güçtür; bu güç var olabilmesini kendini söz konusu belirsizliğe açan, kendini belirsizliğe malzeme kılan kişileri tüketebilmesine borçludur. Sosyologlarımız belirsizliğin gücünü, ne yazık ki, kendi özgüçleriymiş gibi sanmakta, böylelikle uzun erimde kendilerini tükettiklerini görememektedirler. Bazen kültürün, bazen toplumun, bazen devletin içinde bulunmak; bazen teori bazen politika üretimine yönelmek, bazen mikroda bazen makroda gezinmek biz Türkiyeli sosyologların tipik karakteristiklerindendir, istisnalar olsa da. Kanımca, akademik özgürlükle bağdaştırıldığı için dile getirilmesi bile cesaret isteyen bu yönümüzü eleştirmemizin vakti gelmiştir. Bu eleştirinin başlatılacağı yerlerden ilki kuşkusuz kendimizdir; bu satırların yazarı gibi. Hemen onun ardından sosyoloji bölümlerinin akademik kurullarıdır. Onun da ardından, 1990'da Ankara'da kurulan ve bugün 400'ün üzerinde üyeye sahip olan Sosyoloji Derneği gelmektedir.

1980 darbesinin ardından gelen göreli ve profesyonelce kontrollü serbestlik ortamında kurulan derneklerden biri olan Sosyoloji Derneği, sosyologlara kapılarını açan altıncı dernektir. Sosyoloji Derneği Birsen Gökçe'nin titiz ve özverili çalışmaları ile 10 yıldır sürekli gelişme göstermektedir. Sosyoloji Derneği kuşkusuz ne tek tek sosyologlarımızı ne de bölümlerimizi yönlendirebilecek konumdadır. Ama Sosyoloji Derneği yine de sosyolojinin Türkiye'deki kurumsallaşmasına katkıda bulunabilir. Dernek, sosyoloji öğretmenlerine kendilerini sadece öğretmenlik mesleği ile özdeşleştirmek zorunda olmadıklarını hatırlatmaktadır. Sosyoloji mezunlarının çoğunluğunun öğretmenlik yaptıkları göz önüne alındığında, derneğin bu katkısının önemi daha da belirginleşmektedir. Sos-

yoloji Derneği'nin ikinci katkısı ise, komisyonlu araştırma projeleri alma konusundaki istekli tavrının sonunda ortaya çıkabilecek daha uzun erimli bir katkıdır. Derneğin üstlendiği araştırma projelerinin hem sosyolojiyi sosyal hayatın içine sokacağı, hem de sosyologlara bu araştırmalar dolayımıyla sosyal hayat içinde bir yer edinme imkânını hazırlayacağı umut edilebilir. Sosyoloji Derneği eğer çeşitli özel ve kamu kuruluşlarında sosyolojik araştırma ısmarlama alışkanlığını yerleştirebilirse bu, derneğin sosyologlar için ve sosyoloji adına gerçekleştireceği en büyük başarı olacaktır.

Sosyolojinin kurumsallaşması uzun ve engebelerle, engellemelerle, andıçlamalarla dolu bir yolda yürümeyi göze almayı gerektirmektedir. Ama güçlükler aşılmak, yollar yürümek içindir. Giderek, İspanyolların dediği gibi, yolların yürümekle yapılacağını bilmektir. Görünen Türkiye'deki sosyoloji de sosyolojiden değil, sosyolojiyle yaşamak isteyenlerce günbegün ilerlemekte, kurumsallaşmaktadır.

Socius Oikos Polis

Nilgün Çelebi

Socius; içinde insanların hayatı deneyimledikleri, tarihselliği ve kültürelliği olan, çok katlı, çok yüzlü insan birlikteliğidir. Socius insanın simgelerinin, sözlerinin, yapıp etmelerinin dolaşıma girdiği, mübadele edildiği bir sinerjik bütünselliktir. Socius kavramını kullanan yazarların önde gelenlerinden biri Hannah Arendt'tir (2000). Ancak, bu makalede Hannah Arendt'in yaptığı gibi socius oikos'a ait olanla sınırlanmayacaktır. Socius modern toplum (society) ile özdeşleştirilmeyecektir de. Zira, toplum socius'un bürünebileceği formlardan sadece biridir. Toplum tarihin çok kısa bir dilimine ait bir birliktelik formudur. Socius ulus-devlet veya polity veya politik toplum ile de özdeşleştirilmeyecektir. Ulus-devlet yönetimsel bir socius formudur.

A. Giddens'ın yazdığı gibi sosyolojinin konusu modern toplumdur demek, sosyolojiyi 200 yıllık bir tarihsel entitenin sözü/bilimi olmakla sınırlamak da demektir. Oysa, sosyolojinin konusunu socius olarak görmek insanın içinde yer aldığı tüm ilişki ağlarını, tüm anlam dünyalarını, bilgi stoklarını ve/veya Popper'in sözünü ettiği Dünya 3'ü (1974) sosyolojiye dahil etmek demektir. Klanlardan/aşiretlerden feodal yönetimlere/beyliklere, site devletlerinden etnik kavimlere, dinsel cemaatlerden özgür kentlere modern toplum öncesi ve sonrası tüm insan birlikteliklerini sosyolojinin konusu içine alabilmek demektir. Sosyolojiyi dünün dünyasında olduğu kadar küresel dünya çağında da yaşayabilen, modern toplumla birlikte tarih sahnesinden silinmeyecek olan bir söz alanı olarak muhafaza edebilmek demektir. Sosyolojiyi tarih, sosyal antropoloji, siyaset bilimi veya uluslararası ilişkiler incelemeleriyle aynı bütünün içine almak demektir.

Socius oikos'u da polis'i de içeren bir kavramdır. Bir başka ifadeyle, oikos ve polis farklı socius örnekleri ve formlarıdır. Arendt Aristoteles'in zoon-politikon kavramının Seneca ve Aquinalı Thomas tarafından animale socialis olarak tercümesini hatalı bulur. "Homo est naturaliter politicas, id est, socialis" ifadesinin yanlış olduğunu söyler. Oysa,

bizce ortada bir hata yoktur. Hata yapan Seneca ve Aquinalı Thomas değildir, ama belki de Arendt'tir. Arendt Eski Yunancadaki oikos'u Latincedeki socius'un karşılığı gibi sunmakla, kanımızca, sanki hatalı davranmıştır. Oikos kavram olarak socius'un mikro ölçekli bir birimidir. Oikos tarihsel bir olgu olarak, kavramın oluşmadığı, şeylerle kavramları arasına mesafenin girmediği, büyübozumu sürecinin henüz tüm hükümranlığını icra etmeye başlamadığı, takas'ın, barter'ın, mal-mal'ın, kullanım değerinin egemen olduğu, en fazla mal-para-mal ağının yürürlükte olduğu, birincil ilişkilerin ağırlıklı olduğu bir socius formudur. Oikos socius'un mikro ölçekli halinin tarihsel izdüşümüdür. Polis ise socius'un makro ölçekli halinin izdüşümüdür. Polis, ikincil ilişkilerin ortaya çıktığı, dolaşım değerinin egemen olduğu, para-mal-para ağının kurulmaya başlandığı, kavramla nesnenin birbirinden koptuğu birliktelik formudur. Ne var ki, Arendt'in Aristoteles'den kaynaklanan bu iddiaları Engels (1967) ve Clastres (1991) tarafından gerçeklenmez. Bir socius formu olan oikos'u doğanın egemen olduğu, hayvanî yanın egemen olduğu, ilkselliğin egemen olduğu, ünlemlerin egemen olduğu bir birliktelik olarak nitelemekle Arendt Engels ve Clastres'in betimledikleri birliktelik formlarındaki yaşama düzenini, olduklarından çok daha farklı bir düzleme taşımış olur. Engels ve Clastres bize vahşi doğaya karşıt olarak kurulan bir socius formu çizerken Arendt, Aristoteles'i de arkasına alarak, bize socius'un bu formunun adeta vahşi doğanın replikası olduğunu söyler. Doğanın düzeni güçlünün egemenliğine dayanır, oysa ne Engels'in Amerikan yerlileri için yazdıkları ne de Clastres'in Güney Amerikalılar için yazdıkları oralardaki socius formlarında doğanın düzeninin egemen olduğunu düşündürtür. Bu yazarlar insanoğlunun mikro ölçekli socius'da (oikos) bile şiddete değil ama emeğe (yani, güce) dayalı bir ilişki ağını kurabildiğini yazarlar.

Oikos ve polis ortak bir noktaları yokmuş gibi değil fakat bir sürekliliğin iki ucu olarak görülmelidir. Bu açıdan bakıldığında her ikisinin de socius formları olduğunu kavramak kolaylaşacaktır. Bu kavrayış, öte yandan, oikos'un polis ile polity arasındaki bağdan yoksun olduğu tarzındaki, Arendt'ten kaynaklanan, düşünceyi de eleştirmemize imkan verir. Ortaklaşa yaşayışın 'sürdürülebilirliğini' aşikar bir kurumsallaşmaya dönüştüren socius formuna polity veya politik toplum diyoruz. Buradaki sürdürülebilirlik nosyonu sürdürülmekte olana, süregitmekte olana yapılan kasıtlı müdahaleye işaret eder. Devlet ise polity'nin en tepedeki ve kapsamlı idarî örgütlenmesidir.

Polity'nin bir socius formu olarak görülmesi ilk bakışta irkiltici gelebilir. Ancak, böyle bir önkabulün sağlayacağı zihinsel açılımların genişliği baştaki tedirginliği giderecektir. Polity'yi socius formu olarak görmekle, polity'nin işleyiş mekanizmasının şiddete değil ama dolaşıma girmiş emeğe, bir başka deyişle güce, dayanmasına da kapı aralanmış olacaktır. Polity'yi socius'dan bağımsız bir entite olarak görmekle, polity'nin açık ya da kapalı şiddetin egzersiz alanı olarak görülmesinin meşruiyetinin yolu da açılmış olmaktadır. Polity kavramlaştırması, şiddetin egzersiz edilebilirliğinin meşruluğuna kapı aralayan bir anlayışı yansıtır. Bir insan birlikteliğini açık ya da kapalı şiddet mekânı olarak

görmeye/okumaya başladığımızda orada artık socius'un ahlâkilik ve aklîlik önkabulü ile tasarımlanan işleyiş mekanizmasını bulmayı da beklemeyeceğizdir. Şiddetin meşrulaştırılması eylemlerimizdeki aklîlik ve ahlâkilik ölçütlerinin gözardı edilmesini hızlandırır. Aslolan, insan birlikteliklerinin şiddet içeriklerinden temizlenebilmesi, uzaklaştırılabilmesidir. Aslolan, socius'ları polity olarak okumak zorunda kalmaktan kurtulmaktır. Bu ise, önce polity'nin bir socius formu olduğunun kabul edilmesi, sonra da polity'nin socius'un oluşturucu ögeleri ve uzamı içindeki işleyiş mekanizmasına göre çalışabilirliğinin düşünülmeye başlamasıyla mümkün olabilir.

Polity şiddet içeriğinden uzaklaştığı ölçüde aslında bir socius formu olduğunu gösterebilme imkânına kavuşmuş olacaktır. Polity ; içinde şiddet barındırdığı ölçüde sanki bir socius formu değilmiş gibi görünmektedir. Bu görünüş aldatıcıdır. Polity içine şiddet ögesi sinmiş olan socius'dur. Ancak, şiddet socius'un aslî ögesi değildir. Zira socius 'sociable' olan insanın oluşturduğu birlikteliktir. 'Sociable' olmak şiddete karşı çıkmayı gerektirir. Şiddet ahlâkilikle çelişir. Yapılması gereken, polity içindeki şiddet ögesini çıkartıp atmak, onun yerine emek temelli gücü yerleştirmek, böylece polity'yi socius kılmaktır.

Socius'un iki formu -Aristoteles'in kavramlarıyla söylersek oikos ve polis formları- arasındaki fark ilkinde açık şiddetin ikincisinde akla dayalı, müzakere edilen sözün bulunması değildir. Bu, Aristoteles'in dilinde polity ile socius arası farka işaret eden bir durumdur. Bu bağlamda, socius içindeki etkileşim ağının ipliklerinin müzakere temelli "karar verme" ile değil empoze temelli "kabul ettirme" ile dokunmaya başlanmasının socius'un polity olarak görülmesi sürecini başlattığını ileri sürebiliriz. Şiddet; "oluşturulan karar"ın değil ama "kabul ettirilen karar"ın olduğu yerde söz konusudur.

Polity'de rıza, açık şiddetten kapalı şiddete kadar uzanan bir çeşitlilik içinde temin edilir. "Bana itaat etmelisin, çünkü benim kaslarım çok güçlüdür" açık şiddeti işaret eder. "Bana itaat etmelisin, çünkü benim çok param var" veya "bana itaat etmelisin, çünkü tanrılar öyle istiyor", "... gelenekler öyle gerektiriyor" ise kapalı şiddeti işaret eder. Rızanın temini için tarih içinde çeşitli dönemlerde fizikî güç, para, ilahî veya dünyevî otoriteyi arkaya alma gibi çeşitli enstrümanların meşru araçlar olarak kullanıldıklarını biliyoruz. Bunların meşru bulunması derken kast edilen; bu araçların etkileşim ağı içinde dolaşıma girmesi, bu dolaşım sırasında değerlemeye konu edilmesi (Kuçuradi), bu araçlara sahip olmayanların bu araçların meşruluğuna rıza göstermeleridir. Bu rızanın gösterilmesi sırasında sözkonusu araçların alternatiflerinin bulunmaması rızanın gösterilmediği, dolayısıyla meşruiyetin olmadığı sonucuna yol açmaz.

Polity'nin socius'a dönüşümü, ortaklaşa yaşayışı sürdürülebilir kılmayı hedefleyen girişimlerin geniş katılımlı müzakerelere dayanması yoluyla gerçekleşebilir. Bu müzakere sürecinde 'kararın paydaşlarının' mevcut araçları geliştirmelerinin yanısıra, alternatif araçlar üretebilmeleri de beklenir. Günümüzde buna, yönetimin demokratizasyonu, yönetişim diyoruz. Yönetişim süreci, kararın, şiddet üzerinden değil paydaşların zihinsel

emekleri üzerinden verildiği bir süreçtir. Bu emek, gücü de açık ya da kapalı şiddet içeriğinden arındırır. Güç bizatihi emek olur. Emek de güç olur. Güç şiddetten ayrışır; socius'un ögesi olur. Şiddet polity'de kalır. Güç içindeki, önceleri fizikî şiddet olarak beliren emek, yerini zihinsel, yani aklî ve ahlâki, emeğe bırakır. Socius'da 'rıza'nın yolu, ahlâki boyuttan yoksun 'şiddet'ten değil, tersine, ahlâki boyutu içeren 'emek'ten geçer. Güç ve emek; aynı bir entitenin iki ayrı düzlemdeki görünümüdür. Güç, kaynağını emekten aldığı için güç içinde insanın insani potansiyeli kristalize olabilmektedir, açık seçik olarak, berrakça görülebilmektedir. Emek, dolayısıyla, güç de socius içredir. Güç/emek yoluyla söz, simge ile yapıp etmelerimiz olan eylem ve edimlerimiz aklî ve ahlâkî olma niteliklerini özgürleştirip kendilerini insan dünyasında görülebilir kılarlar. Bunlara insanın sunumları da diyebiliriz. Ahlâkî boyutu ihmal edilen sunumlarımız bizim başkalarınca aklî olarak görülmemize engel teşkil etmeyebilir. Ama gücün sadece aklîlik boyutunun vurgulanması onun içindeki emeğe haksızlıktır. Gücün ahlâk boyutunun vurgulanması bize onun emek ile olan bağını hatırlatır. Gücün aklîliğinin vurgulanması bizi polity'ye, ahlâkî oluşunun vurgulanması ise bizi socius'a götürür. Başka bir ifadeyle, gücün eksik tanımlanması yani şiddetle bir tutulması bize aslında bir socius mensubu olduğumuzu unutturtur ve böylece kendimizi bir polity'nin sınırları içine çekilmiş buluruz. Güç sunumlarımızın nasıl kodlanacağını, bu kodlanma işlemi sırasında nelerin nasıl referans alınacağını bize dayatır. Güç bize kendi tanımını kabul ettirtir, o tanımı bizim kendimizin, kendi kararımızla yapmamıza izin vermez. Politik ideolojiler kaynaklarını bu noktadan alırlar. Politik olmayan ideolojiler rızanın müzakere yoluyla karara bağlandığına işaret ederler. Bu sebepledir ki, gücün ahlâki boyutu özenle korunmalı, güç polity'den socius'a aktarılmalıdır.

Socius'u şiddet arenası olan polity'ye dönüştüren, emeğin şiddete dayalı güce dönüşümü sürecinin tartışmaya kapalı bir halde gerçekleştirilmesidir. Köle efendisine itiraz edememekte, zira insan sayılmamaktadır. Müminler tanrının yeryüzündeki temsilcisine, teba krala itiraz edememektedir. Cumhuriyet yönetimlerinde bile, eğer işler kendilerine itiraz edilemez bürokrat ve teknokratlarca yürütülüyor ise, kapalı şiddetin varlığından söz edilebilir. İtiraz etmek için öncelikle bir muhatabınız olmalıdır. Müzakere etmek muhatapla olur. Muhatabınız yoksa müzakere edemezsiniz. Müzakere edilen düzen muhatapların olmasıyla mümkündür. Müzakere/konuşma yoksa şiddet vardır: açık ya da kapalı formlarıyla. Siyaset teorisi polity'nin despotik formlara karşıt olduğunu ve meşruiyetini de bu noktadan aldığını vurgular. Bu, bir aldatmaca gibi görünüyor. Hayat dünyamız bize despotik yönetimler dışında da şiddetin bulunabileceğini söylüyor.

Önemli olan gücün nereye, neden, nasıl dayandırıldığıdır. Güç rasyonel ve ahlâkî ölçütlere göre müzakereye açık ve hesap verilebilir olmalıdır. Bunun önkoşulu ise gücün kaynağının, kullanılış tarzının ve yerinin ne/nasıl/nereden olduğunun açıkça bilinebilmesidir. Açıklık, hesap verilebilirlik, sosyal sorumluluk ve saydamlık burada devreye girer. Bunların gözardı edilmeleri socius'u polity'ye, sosyal özneyi pasif subjectum'a kilitle-

mektir. Socius'da hem güç hem irade müzakereye açıktır. Bu nedenle, yazılı kural olmadan, elde var bir (taken for granted) kanalıyla hayat sürdürülebilmektedir. Oysa, polity hep imza, hep mühür, hep onaylama gerektirir. İnsan birliktelikleri aslında socius temellidir. Socius müzakereye açık olduğu içindir ki yapılaşma da olabilmektedir. Socius'un yapısı sürekli taze kaynak ve kural sunabilmektedir.

Polity; belirli bir zaman ve mekân dilimindeki ortak bir anlam dünyasını paylaşan bir socius formunun, bir insan birlikteliğinin tarafların fikri sorulmaksızın ortak yarar adına yönlendirilmesiyle ortaya çıkan şiddet temelli bir kollektivite birimidir. Polity'yi socius'dan ayıran çizgi şudur: polity'de "ortak yarar adına yapılanlar" ile "bu yapılanlar üzerine söylenen sözler" arasında açıklık vardır. Polity'de bu açıklığın kapatılması mümkün olamamaktadır, zira orada müzakere yolları tıkalıdır. Oysa, socius kavramlaştırması polity olmayan insan birlikteliklerinin tam da bu müzakere ile var olabilmelerini mümkün kılmaktadır. Yapılanlar ile söylenenler arasındaki mesafe, sınırlı sayıdaki güç sahiplerinin çıkarları doğrultusunda genişledikçe, socius polity'ye dönüşmektedir. Bu mesafe, anlamlar dünyasıdır. Anlam dünyası şeyler ve sözler arasında uzanır. Socius'u polity kılan, bu anlam dünyasının çoğunluk adına hareket ettiğini söyleyen az sayıdaki kimsenin ilgi ve çıkarı doğrultusunda doldurulması, anlamlandırılması, ifade edilmesidir. Polity'de bu anlamlandırma saydamlaştırılmamakta, tersine, en iyi halinde bulanık bırakılmaktadır. Bu bizi, ideoloji sorunuyla başbaşa getirir. Yapılan; bir grubun çıkarına yönelik olan sözün bu niteliğinin, açık ya da kapalı şiddet tatbikiyle üzerinin örtülmesidir. Oysa, socius'da kelimeler manâ ve değerlerini, müzakere edilen düzenin aktif üyeleri olan sosyal birimlerin yani sosyal kişi ve kolektif kişiliklerin arasındaki dolaşımlarından kazanırlar. Öte yandan bu dolaşım süreci zamanı tarih kılar; sözün, simgenin ve yapıp etmenin değerlemesini de kültür kılar. Böylece socius da tarihselliğe ve kültürelliğe sahip olan insan birlikteliği olur.

Sonuç

Polity socius'un içinden çıkmıştır; ama bir kez çıktıktan sonra da insan birliktelikllerini bir bütün olarak kendine içlem kılabilmiş, onları kendince tanımlamıştır. Sosyolojinin kuruluşu socius'un polity tarafından tanımlanmasına ilk karşı çıkıştır. Her ne kadar bu sosyoloji günümüze kadar socius'un çok katlılığını dile getirmese de, socius'u toplum ile eşleştirse de, toplumu da ulus-devletin sivil okuması olarak görse de. Bize öyle geliyor ki, akıl yürüten insanlardan oluşan birlikteliğe, Arendt'in iddiasının aksine, polity'den değil socius'dan ulaşılabilir. Socius kavramlaştırması sosyal eylemci ve edimcilerin, simge ve söz sunucularının sosyal yapıyı politik aktörlerden çok daha ahlâkî ve aklî olarak yapılaştırdıklarını görmemizi mümkün kılabilir.

Kaynakça

Arendt, Hannah (2000), İnsanlik Durumu, Bahadır Sina Şener (trans.), İstanbul, İletişim.

Campbell, Colin (1996) *The Myth of Social Action*, Cambridge, Cambridge University Press.

Clastres, Pierre (1991), *Devlete Karşı Toplum*, Mehmet Sert, Nedim Demirtaş (trans.), İstanbul, Ayrıntı.

Engels, Friedrich (1967), *Ailenin Devletin Özel Mülkiyetin Kökeni*, Kenan Somer (trans.), Ankara, Sol.

Giddens, Anthony (1989), *Sociology*, Cambridge, Polity Press.

Giddens, Anthony (1993), *New Rules of Sociological Method*, Cambridge, Polity Press.

Kuçuradi, Ionna (1971), *İnsan ve Değerleri*, İstanbul, Yankı Yayınları.

Popper, Karl (1974), *The Philosophy of Karl Popper*, Book 1, Paul Arthur Schillp (ed.) Illinois: Open Court.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİM GÜNLERİ I

Baykan Sezer Çalışma Günleri • 6

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERİN BİÇİMLENMESİ VE ÖRGÜTLENME SORUNLARI

Tarih: 3 Aralık 2007

Sabah Oturumu: Saat: 10:00-12:00 arası

Doç. Dr. Ertan EĞRİBEL (İstanbul Üniversitesi)

Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN (İstanbul Üniversitesi)

Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Yeni Ana Akımlar

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK (İnönü Üniversitesi)

Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlılık Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Oturum Yöneticisi: Doç. Dr. Himmet HÜLÜR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Öğle Oturumu: Saat: 14:00-16:00 arası

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Türkiye'de Üniversitelerin AB Programlarına Uyumlandırılması ve Atama-Yükseltme Kriterleri

Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU (İnönü Üniversitesi)

Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Biçimlenmesinde Derneklerin Rolü: Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Sosyoloji Derneği

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi)

Son Dönemde Türkiye'de Sosyal Bilimler Yayıncılığı

Oturum Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Osman KONUK (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine

Ertan Eğribel

Bu çalışmada günümüz bilim tartışmaları ve Türkiye'de toplum bilimlerinin yeniden örgütlenmesi üzerinde duracağız. Türkiye'de II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde Ziya Gökalp düşüncesi egemen olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında resmi görüşe muhalefet olarak ortaya çıkan yeni açıklamalar ABD etkisiyle yeni bir biçim almıştır. Bu muhalefet Ziya Gökalp sosyolojisinin eleştirisi biçimindedir. Bu eleştirilerin etkinlik kazanmasında devletin ABD ile ilgili olarak yaptığı siyasi seçim de önemli bir rol oynamıştır.[1] Dünyada ve Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişmesinde ve üniversitelerin örgütlenmesinde II. Dünya Savaşından sonra başlayan, 1960 ve 1980'lerde ortaya çıkan iki büyük değişim vardır. Bu değişim dünya egemenlik ilişkilerinin yeniden örgütlenmesinden ve tartışılmaya açılmasından bağımsız değildir. Bu nedenle resmi görüşe evrensellik veya son dönemde küreselleşme savlarıyla karşı çıkılmıştır. Bu dönemde öne çıkan kavram "toplumsal değişme" veya "geçiş toplumu"dur. Bu kavramlara temele tartışılmadan üstünlük verilmiş, Batı kaynaklı yeni değişmelere uyum "ilericilik" olarak gösterilmiştir.[2] Ancak bu dönemde bu tartışmalardan bağımsız olarak Doğu'da da yeni öneri ve arayışlar söz konusudur. 1960 sonrasında ortaya çıkan güçlü eleştiriler nedeniyle Batı bilim ve öğretilerini eskisi gibi savunmak mümkün olmamaktadır. Türkiye'nin bu tartışmalarda özel, öncü bir rolü bulunmaktadır. Giderek bu tartışma Batı'nın yönlendirmesi

---

1 Türkiye'nin dış siyasette bu yeni yönelişine bağlı olarak içerde de ABD etkisiyle yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. İlişkiler çeşitli biçimde kurumsal bir nitelik kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında savaşan iki karşıt güç aralarında denge politikası sürdürmesine rağmen savaş sonrasında SSCB ile ABD arasında ABD lehine bir seçim yapılmıştır.

2 Sosyalizmle ilişkisi olmamasına ve bunu kendileri de belirtmelerine rağmen toplumsal yapı ve toplumsal değişme kavramını kullanan bazı sosyologlar bu nedenle ilerici, sosyalist olarak tanımlanmışlardır.

ve müdahalesiyle kendi doğal gelişme yolundan saptırılmıştır. 1980 sonrasında sorun Batı bilim ve öğretilerinin tartışmaya açılması olmaktan çıkarak genel olarak bilime, bilim öğretilerine karşı kuşkuya dönüştürülmüştür. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında Batı içinde öncülük çekişmesi sona ermiş, Batı'da mevcut düzeni tartışacak, yeni bir aşama ve atılım yapacak bir güç kalmamıştır. Batı'da bilimin veya toplum bilimlerinin sonu, tarihin sonu, sosyalizmin sonu gibi görüşler bu nedenle gündeme getirilmiştir. Batı yeni bir atılım ve aşamayı Doğu'nun yapacağından kuşkulanmaktadır. Doğu'dan gelecek yeni önerilere karşı Batı bütüncü öğretilerin (büyük anlatıların) geçerliliği üzerine kuşku yaratarak mevcut üstünlüğünü (kendi lehine olan dengeyi) korumaya çalışmaktadır. Günümüz bilim tartışmalarını değerlendirmek ve toplum bilimlerinin yeniden örgütlenmesini tartışmak için II. Dünya Savaşı sonrasında, 1960 ve 1980'lerde ortaya çıkan iki büyük dönüşüm üzerinde durmak gereklidir. Bu değişim sonrasında bilim ve bilim öğretilerinin yaygınlaştırılması ve kurumsallaşmasında devletin ve üniversitelerin öncülüğü ve tekeli tartışmalı hale gelmiştir. Görüşlerinin etkinliği açısından bu gelişmeden en çok zarar gören ve doğal gelişmesi engellenen kurumların başında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü gelmektedir. Türkiye'de üniversitelerin ve toplum bilimlerinin değişiminde II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu iki büyük değişimin ortak özelliği İstanbul Sosyoloji Bölümü'ne karşı olmasıdır. Bu tartışılmadan İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'nün birikim ve geleneği, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer çizgisi de anlaşılmaz.

Dünyada ve Türkiye'de 1960'lar ile 1980'lerde ortaya çıkan iki büyük değişim ABD dünya egemenlik örgütlenmesiyle ilişkili olmasına karşılık birbirine karşıt belli özellikler taşımıştır. İlk dönemde toplum bilimleri alanında resmi görüş dışındaki açıklamalar teşvik edilip serbestlik savunulurken, günümüzde bütünsel görüşlere karşı kuşku ve dışlama söz konusudur. Türkiye 1960 sonrasında Batı bilim ve öğretilerine karşı eleştirilerin yaygınlaştığı, bu görüşlerin resmi görüş dışında sistemleştirildiği ve devlet üniversitelerinde örgütlendiği ender ülkelerden biridir. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün bu gelişmede ayrı bir yeri ve rolü vardır. Buna gelmeden önce bu dönemin bazı özellikleri ve tartışma konuları üzerinde durmak gerekir. 1960'larda toplum sorunlarının resmi görüş dışında bilimsel olarak bilindiği ve bu sorunların yine bilim aracılığıyla çözüleceği yönünde belli bir anlayış birliği vardır. Sorunların çözümü teknik bir uygulama olarak görülmektedir. Dönemin en önemli özelliklerinden birisi devlet kadroları dışında belli toplum kesimlerinin toplumun kaderi üzerinde etkili olabileceği görüşünün ortaya çıkmasıdır. Aynı dönemde dünya egemenlik ilişkilerinin yeniden örgütlenmesinde ABD ve SSCB öne çıkmıştır. ABD ve SSCB kendi siyaset ve görüşlerini gündeme getirmek istemektedir. Bu nedenle 1960 sonrasında resmi görüş dışındaki görüşlerin de serbestçe ifade edilmesine ve tartışılmasına izin verilmiştir. 27 Mayıs darbesinde ordunun "meşruiyetinin" kaynaklarından biri budur. Üniversiteden tasfiye edilen 147 kişinin uzaklaştırılma gerekçelerinden biri yeni gelişmelere ayak uyduramadıkları ve gençlerin önünü kestikleridir. Hilmi Ziya Ülken'in İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölü-

mü'nden uzaklaştırılmasında da aynı gerekçe öne sürülmüştür. Bu dönemde toplum sorunlarının çözümünde (devlerin öncülüğü ve etkinliği yerine) belli toplum sınıflarının ve kesitlerinin öncülüğü ve etkinliği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Sadece öğrenciler değil, işçiler, yeni anlayışla donanmış üniversite mensupları ve ordu da toplum sorunları önünde etkili rol oynayacakları inancındadırlar. Bu açıdan yeni bilim öğretileri ayrıcalık kazanmıştır. Ankara'da ODTÜ'nün (başka bir odak olmasına karşılık SBF de ODTÜ'ye aykırı bir pozisyonda değildir) öne çıkması bu nedenledir. Bu dönemde ODTÜ başta olmak üzere yeni kurulan üniversitelerde Amerikan sosyoloji anlayışı geçerlilik kazanmıştır. ODTÜ'nün kuruluş amacı başka bir nedenle değildir. II. Dünya Savaşı sırasında DTCF'de örgütlenen Amerikan sosyoloji anlayışının DTCF'deki tasfiyeden sonra en güçlü olarak örgütlendiği yer ODTÜ olmuştur.[3] SBF ise 1950'li yıllardan başlayarak Amerikan toplum bilimcileri tarafından yeniden biçimlendirilmiştir.[4] ABD'deki üniversitelerle yoğun bir ilişki kurulmuştur. ABD ile ilişkiler çeşitli fakülteler düzeyinde kurumsal düzeye gelmiştir. İstanbul'da da durum çok farklı değildir. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken tasfiye edilirken, antropoloji bölümünün kurulmasıyla (kürsünün başına tartışmalı kimliğiyle C.W. Hart getirilmiştir) sosyoloji bölümünün varlığı tartışmalı bir hale gelmiştir. Psikoloji ve coğrafya bölümleri de bu gelişmeye destek vermiştir. Mümtaz Turhan ve Erol Güngör Anglo-Sakson bilim anlayışının savunucuları durumundadırlar. İstanbul Hukuk'un etkili hocaları ise darbe sonrasında gönüllü olarak ordunun hizmetine koşulmuş ve anayasa çalışmalarında görev almışlardır. 1960 darbesinin üniversiteden de geçmesi (147'lerin tasfiyesi), yeni görüşlerin gündeme gelmesinde üniversitelerin söz sahibi olacağı yeni bir ortam yaratmıştır. Üniversite dışında ortaya çıkan tartışmalardan üniversite de etkilenmiş, üniversite mensupları yeni görüşlerin sözcülüğüne soyunmuşlardır. Bu dönemde görüntüde Türkiye'de yeni konu ve

---

[3] ODTÜ 1956 yılında Amerikan üniversitesi model alınarak kurulmuştur. Ancak sosyoloji bölümü daha sonra örgütlenecektir. ODTÜ'de Sosyoloji Bölümü diğer bölümlere servis dersleri vermesi yanında, Ankara'daki diğer fakülteler de (sözgelişi SBF) ODTÜ Sosyoloji'den ders almaktadır. Bu dönemde Ankara'da öğrencilik yapan herkesin Mübeccel Kıray hocamdı demesi boşuna değildir. Bu dönemde Mübeccel Kıray'ın derslerinden geçmek ayrıcalık gibi tanıtılmaktadır. Mübeccel Kıray Türkiye hakkında dışarıdan tasarlanan projelerin yürütülmesinde kimlerin katılacağına karar verdiği gibi ABD'de doktora yapacak olanlar için de referans kaynağı durumundadır. Mübeccel Kıray'a görüşlerinin ötesinde minnet duyulmasının bir nedeni budur. Bunu Mübeccel Kıray'ın anılarından öğrenmek mümkün olduğu gibi, İlhan Tekeli, İlber Ortaylı, Ayşe Öncü, Emre Kongar gibi değişik fakültelere mensup kişilerin anılarından da öğrenmek mümkündür. Mübeccel Kıray Türkiye'yi iyi tanımayan ABD'ye Türkiye hakkında belli bilgiler veren projelerin temsilcisi olduğu gibi diğer yandan ABD kaynaklı yeni görüşlerin de temsilcisi durumundadır. ODTÜ'de sosyoloji ile psikoloji bölümlerinin 1980'lere kadar birlikte örgütlenmesi ve iki ayrı sertifika vermesi Amerikan sosyoloji anlayışının bir gereği olduğu için tartışılmamıştır.

[4] Mülkiye Mektebi 1950'lerde Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak biçimlenirken özellikle siyaset düzeyinde yeni görüşlerin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Siyasi parti ve sistemler konusunda yeni görüşlerin taşıyıcısı ve kurumsallaşmasının temsilcisi durumundadır. Başlangıçta çoğu emekli Amerikan hocalarının verdiği ve düzenlediği dersler giderek Türk hocalar tarafından verilmeye başlanmıştır. Şerif Mardin gibi (Mübeccel Kıray gibi ama bu sefer okulu değişik) hem SBF'de, hem de ODTÜ'de ders veren hocalar vardır.

açıklamalarla renklenen canlı bir tartışma ortamı vardır. Resmi görüş ve kadrolar dışında çeşitli görüşlerin serbestçe ifade edilmesine ve örgütlenmesine izin verilmiştir. 1960 sonrasında ordunun, işçilerin, üniversitelerin ve öğrencilerin etkinlik kazanması 1960 darbesinden bağımsız olarak II. Dünya Savaşı sonrası dünyada gözlenen yeni gelişmelerle ve arayışlarla yakından bağlantılıdır. 1960 darbesinden önce de DP iktidarına karşı en önemli muhalefet üniversite öğrencilerinden gelmiştir. 1960 sonrası ortaya çıkan resmi görüşe karşıt yeni tartışma konuları çeşitli toplum kesimlerinin Türkiye'nin sorunları üzerinde etkinlik sağlama çabasıyla bütünleşmiştir.

Türkiye'de toplum bilimlerindeki yeni gelişmeler, canlı tartışma ortamı ABD'nin dünya siyasetinde ağırlık kazandığı II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmelerle paralellik göstermektedir. Bu dönemde dünya egemenlik ilişkilerinde yeni ilişkilerin sözcüsü olarak ortaya çıkan ABD geleneksel ilişkilerin tasfiyesi ve kendi siyaset ve görüşlerinin gündeme gelmesi için mevcut ilişki ve görüşlere karşı muhalefeti desteklemiştir. Bu dönemde Doğu'da da yeni arayışlar söz konusudur. Batı dışı toplumlarda Batı'nın temsil ettiği tek-merkezli uygarlığa ve Batı yayılmacılığını uygarlığın bir gereği olarak meşrulaştıran görüşlerine güçlü bir siyasi karşı çıkış söz konusudur. Batı bilim ve öğretilerinin evrenselliği tartışmalı hale gelmiştir. Doğu toplumları kendilerini Batı'ya göre kendinde olmayan özelliklerle değil kendi tarihi birikimleriyle tanımlamaya çalışmaktadırlar. Bu dönemde ortaya çıkan yeni arayışlar sonuçta yeni dünya egemenlik ilişkileriyle uyumlu olsalar bile Türkiye'nin sorunları üzerinde özgün (yerli) söz söyleme çabasındadırlar. Batı dışı toplumların Batı ile benzerlikler yerine Doğu toplumlarıyla benzerlikler kurma çabaları (anti-emperyalizm söylemiyle birleşerek) geleceğe yönelik arayışlarında kendilerine dayanak bulma arayışlarının yönünü değiştirmiştir. Batı bu yeni arayış ve tartışmalar karşısında kendi görüşlerini ve örgütlenmesini gözden geçirme gereğini duymuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiyesi ve Batı sömürgelerinin art arda bağımsızlıklarını kazanmaları sonucunda mevcut Batı dünya egemenliğinin işleyebilmesi için belli görevleri (kimisi bağımsızlığını yeni kazanan) Batı dışı devletlerin üstlenmeleri gerekmiştir. Batı yeni arayış ve ilişkileri denetim altına almaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda azgelişmişlik, çevre-merkez, toplumsal değişme gibi yeni kuramlar gündeme getirilmiştir. Belli toplum kesitlerine, askere, aydınlara yeni bir rol düştüğünden söz edilmiştir. Yeni biçimlendirilen iki kutuplu Batı dünya örgütlenmesi ile bu kuramlar arasında bir çelişki yoktur. Bağımsızlığını yeni kazanmış Batı dışı ülkelerde başta asker olmak üzere çeşitli toplum kesimlerinin çağdaşlaşma eyleminde (Batı sosyalizmine ya da kapitalizme bağlanmak anlamında) oynayacağı olumlu rolden söz edilerek bir dizi darbenin önü açılmıştır. Türkiye bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke değildir, ancak 27 Mayıs darbesi de bu anlayış ve çizginin bir uzantısı olarak kendini tanımlamıştır. 1960 darbesiyle sadece siyaset düzeyinde değil, dünya görüşünün örgütlenmesi/kurumsallaşması düzeyinde de ABD öne çıkmıştır. 1960 darbesi ABD ile ilişkili olarak yeni görüşlerin hem serbestçe ifade edilmesi ve hem de örgütlenmesine olanak sağladığı için "ilerici" darbe olarak halen alkışlanmaktadır. Bu yöneliş kuramsal ve siyasal düzeyde çeşitli

açıklamalarla formüle edilmiştir. 1960 darbesinde bir yandan bağımsızlıktan, anti-emperyalizmden söz edilmiş, diğer yandan yeni dönemde öne çıkan ABD ve SSCB'yi izlemede bir sakınca olmadığı ve bu ikisi arasında yapılan siyasi seçime göre Batı'yla işbirliği görüşü geliştirilmeye çalışılmıştır. (Hem sosyalist hem de ABD yanlısı görüşlerin birlikte ifade edilmesi açısından serbest bir ortam vardır. Diğer deyişle ABD siyasetine direnç gösterenlerin SSCB siyasetine bağlanarak denetlenmesi istenmektedir. İki kutuplu dünyanın temelindeki espri budur. Her iki durumda da Batı dışı toplumların Batı dünya egemenlik düzeninin dışına çıkması engellenmiş olacaktır.) Bu dönemde ortaya çıkan azgelişmişlik, çevre-merkez kuramı, toplumsal değişme, geçiş toplumu gibi yeni kuramsal tartışmalar Batı dışı halkların çağdaşlaşmak için izleyeceği yolu Batı'dan öğrenmesi gerekliliğini kanıtlamak için gündeme getirilmiştir. Bu siyasi yöneliş özellikle Ankara'da (toplumsal değişme anlayışını bu açıdan kullanarak) belli üniversitelerde kendisine güçlü bir yer bulmuştur. Bu nedenle resmi görüşe karşı muhalefette ve yeni egemenlik ilişkilerine bağlanmakta Ankara (yeni siyasete bağlanan belli bölümler, belli hocalar) öncülük kazanmış görünmektedir. Sosyalizm tartışmaları da bundan bağımsız değildir. ABD ve SSCB geleneksel sömürgeciliğin tasfiyesi sonrasında yeni ilişkilerin ve görüşlerin bağlandığı merkez durumundadır. Gündemdeki konu ve hocalar, bölümler bu nedenle etkinlik kazanmışlardır.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında resmi görüşe (Ziya Gökalp sosyolojisine) karşı yeni dünya görüşleri gündeme getirilmiştir. Bu görüşler Ankara'da yeni açılan üniversiteler aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Bu anlayış Ankara dışında da etkili olmuş, ancak egemen hale gelememiştir. İstanbul'da resmi görüşe karşı çıkan tartışmalar Kemal Tahir'in etkisiyle yeni bir biçim almıştır. Osmanlılık, ATÜT, Batıcılaşma konularının öne çıktığı bu tartışmalarda Kemal Tahir ve daha sonraki dönemin "kuşak olarak ge(n)ç tartışmacısı" Baykan Sezer yeni bir görüş ve anlayışın temsilcisi olarak öne çıkacaktır. Yeni bir sosyalizm arayışı ile Batı bilim ve öğretilerinin birlikte tartışıldığı bu dönemde bu tartışmalardan gerekli sonuçları çıkaran Kemal Tahir ve Baykan Sezer aracılığıyla Türkiye olmuştur. 1960-1980 arasında Türkiye'de toplum bilim tartışmalarında büyük bir canlılık ve dinamizm görülmektedir. Ancak bu tartışmalarda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ayrı bir yeri vardır. Kemal Tahir öncülüğünde ortaya çıkan tartışmaların İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü dışında İktisat Fakültesi'nde de belli bir yankısı olmuştur. Ancak bunlar birbirine karşıt bir biçimde gelişmiştir. Biri giderek kendini tüketirken Sosyoloji Bölümü Baykan Sezer aracılığıyla yeni görüşlerin sistemleştirildiği ve kurumsallaştığı yer olmuştur. Diğer tartışmacılardan günümüzde Türkiye ve Doğu ülkelerinin işine yarar bir sonuç çıkmazken Baykan Sezer düşüncesi kendine bağlı bir süreklilik ve ekol oluşturabilmiştir. 1960'lar dünya egemenlik ilişkilerinde yeni arayışların ve Doğu'nun ağırlığının öne çıktığı bir dönemi belirtmektedir. Baykan Sezer düşüncesi bu eğilimin sadece Türkiye'de değil dünyada da işe yarar sonuçlarının çıkarıldığı yeni bir aşamayı temsil eder. 1980 darbesine ve onun üniversitedeki etkisine, tasfiye ve zorlamalara, üniversitenin yeniden örgütlenmesine bu açıdan, dönemin yeni arayış ve tartışma-

ları açısından bakılması gerekir. 1960'larda üniversite dışında ortaya çıkmasına karşın üniversitede de uzantısı olan tartışmalarda YÖN ve TİP'in etkisi önemlidir.[5] Ancak Kemal Tahir her iki eğilimin de dışında, bağımsız bir konuma sahiptir. Üniversite dışında ortaya çıkan tartışmalarda Kemal Tahir etkisi İstanbul Sosyoloji Bölümü'nde önce bu tartışmalarda etkisiz kalan Cahit Tanyol üzerindedir.[6] Cahit Tanyol bu dönemde Kemal Tahir görüşlerinin savunucusu olarak varlık belirtmiştir. Bu konuda güçlü bir destek alma çabası Baykan Sezer'in bölümde görev almasına olanak vermiştir. Bu da bölümün kaderini belirleyen bir seçim olmuştur. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (Mümtaz Soysal'ın şahsında cisimleşen) ve ODTÜ'de ortaya çıkan (Mübeccel Kıray'ın şahsında somutlaşan) ve öğrenciler üzerinde etkili olan temelde aynı iki farklı eğilim ile İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öne çıkan (Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer ile somutlaşan) görüşler sonuçta "azgelişmişlik" ve Batı öncülüğüne (Batı toplum ve tarihi gelişme çizgisine) dayalı "toplumsal değişme" anlayışında birleşmişlerdir.[7] Türk toplum ve tarihi, Osmanlılık, ATÜT tartışmaları sonuçta "Türkiye'nin niçin kapitalistleşemediğinin" (aynı zamanda niçin kentleşemediğinin, niçin üretemediğinin, işçi sınıfının niçin güçlü olamadığının, niçin evrensel bir sanatçı yetiştiremediğimizin, niçin köylü kaldığımızın ve bunun gibi her sorunun) sihirli cevabıdır. Diğer deyişle ATÜT, "azgelişmişliğimizin" gerekçesi yapılmıştır. Bu dönemde Batıcılaşma görüşü ile birlikte savunulan anti-emperyalizm çıkışı geleneksel sömürgeciliğin tasfiyesi ve bağımsızlık görüşleriyle uyumludur ancak bununla da ABD ve SSCB egemenliğindeki yeni egemenlik ilişkilerine katılmanın ötesinde bir şey önerilmemektedir.[8] Buna karşılık İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü kendi bağımsız çizgisini devam ettirmiştir. Baykan Sezer sosyolojisi hem resmi görüşe, hem de dönemin geçerli Batı önerilerine karşı çıkışı belirtmektedir. Türk toplum ve tarihini Doğu-Batı çerçevesi içinde ele alarak toplum yapımızı, tarihi birikimimizi ve geleceğe yöneliş potansiyelimizi Doğu halkları açısından, Batı karşıtı bir

---

5 Behice Boran'ın TİP macerasıyla birlikte sosyolojiye ve üniversiteye karşı takındığı soğuk tavrını da burada belirterek geçelim.

6 Cahit Tanyol'un en önemli özelliği dönemlere göre görüş değiştirmesi olarak tanıtılmaktadır. Cahit Tanyol bir yandan toplum sorunlarıyla ilgili tartışmalardan uzak kalmak istemeyen, diğer yandan kendi özgün görüşünü geliştiremeyen "iyi niyetli" bir hoca görünümündedir. Çoğu kişi yeni gelişmelere ayak uyduramazken Tanyol "gayret" içindedir. Cahit Tanyol'un diğer birçok hoca ile birlikte Kemal Tahir evinin müdavimlerinden biri olması tartışmaların içine girmesini sağlamıştır. Ama bu gayret kimi zaman eski yazdıklarını unutmak biçimindedir. Kemal Tahir ile ilişkisi de bu düzeydedir. Kemal Tahir'in ölümünden sonra adeta bilgi kaynağını yitirmiş durumdadır. Bu, Cahit Tanyol'un açmazıdır.

7 Sözü edilen bu hocaların TİP ile yakın ilişkide olmaları veya doğrudan TİP üyesi olmaları boşuna değildir. Bu dönemde elbette öne çıkan üniversiteler, bölümler, hocalar bunlarla sınırlı değildir. Dönemin siyasi yönelişine paralel olarak dünya görüşünde büyük bir değişim söz konusudur. Yön bildirisine imza atanların görevlerine bakmak bile bu konuda aydınlatıcıdır.

8 Geleneksel Batı sömürgeciliğinin tasfiyesi ve dünya egemenlik ilişkilerinin yeniden örgütlenmesi sırasında Batı dışı toplumların yeni arayışları böylece ABD ve SSCB'nin öncülüğünü yaptığı yeni ilişkilere bağlanacaktır.

cephe içinde değerlendirmektedir. Bu görüş dönemin "anti-emperyalist" ancak Batıcı öğretilerinden kökten farklılık göstermektedir. 1980 sonrasında bu görüşü üniversiteden tasfiye etmek yerine farklı bir yön izlenmiştir. Dünya görüşünün geliştirilmesinde ve kurumsallaşmasında devletin ve üniversitenin öncülüğünden bütünüyle vazgeçilmiştir. 1980 darbesinin üniversitelere müdahalesi açısından en önemli rolü, 1960'larda ortaya çıkan yeni tartışmaların ve örgütlenmenin yönünü ve adresini değiştirmesidir.[9] Artık kamu çıkarı ve yararı yerine dar "piyasa koşulları ve yasaları" geçerlidir.

1960'larda devletin resmi kadroları ve dünya görüşü dışında toplum içinde belli sınıf ve kesimlere dayalı olarak yeni dünya görüşünün gündeme gelmesi yeni bir biçim almış, 1980 sonrasında devletin ve üniversitelerin öncü rolü ve tekeli ortadan kaldırılmıştır. Tartışmalarda öncülük ve etkinlik devlet üniversitelerinin dışına çıkarılmıştır. 1980 sonrası oluşturulan kurumlar içinde en çok tartışılan kurumların başında YÖK'ün gelmesinin bir nedeni budur. Artık üniversite sürekli tartışılır bir durumdadır. Bu dönemde üniversiteyi YÖK dolayısıyla eleştiren kesimlerin, aynı duyarlılığı yeni dönemde etkinlik kazanan, dünya görüşünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması açısından belli bir denetim rolü üstlenen çeşitli dernekler, gazeteler, dergiler, televizyonlar, yayınevleri ve editörlük kurumunu eleştirmekte göstermemeleri ilgi çekicidir. Düşünce özgürlüğü tartışmalarını sadece üniversiteler açısından gündeme getirmeleri, buna karşılık Batı düşüncesine karşı cılız muhalefetleri bu özel kuruluşlarda ayrıcalıklı belli görev almalarıyla bağlantılıdır. 1980 sonrası ortaya çıkan yeni görüşlerin sözcülüğünü de bu kesimler üstlenmiştir. Bu kesimlerin ve görüşlerin devlet üniversiteleri dışında olması "resmi görüşe muhalefet" görüntüsü biçimine bürünmüştür. Ancak bu görüşlerin ABD dünya egemenlik ilişkileriyle, özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan tek merkezli ABD dünya egemenlik örgütlenmesiyle bağlantısı (bu açıdan Batı'ya değil yeni gelişmelere direnç gösteren devlete karşı temsil ettiği muhalefet) tartışılmamıştır. Resmi görüşe karşı çıkanların kimin görüşünü (kimin resmi görüşünü) savundukları rahatlıkla görmezden gelinmiştir.[10] 1980 sonrasında devlet üniversiteleri dışında olmak veya devlet üniversite mensuplarının dışarıda özel danışmanlık ve yayın yapması, resmi görüşe kar-

---

9 Bu durum bir başka açıdan da ilginçtir. 1960'larda üniversitede gençlik hareketinin yönü değişmiştir. İstanbul yerine Ankara öne çıkmıştır. İlk önce olaylar İstanbul Üniversitesi'nde başlamasına ve İstanbul Üniversitesi işgaline rağmen 1970'lerde de bu durum değişmeyecektir. Bu dönemde Kemal Tahir'in TİP'e bakışında olduğu gibi dönemin öğrenci olaylarına bakışı da dönemin aydınlarından farklıdır. İstanbul'da 15-16 Haziran olayları ve 1 Mayıs 1977'de doruğuna varan işçi hareketine rağmen gençlik sokaklarda tepeden inme çözümler peşinde koşmuştur. İlginçtir, 1980 darbesi sonrasında, özellikle 1990'larda işçiler fabrikalardan, öğrenciler üniversiteden dışarı çıkmazken, yeni dönemde farklılıklara, kimliklere dayalı bir siyaset peşinde "halk" sokağa itilmiştir.

10 Tekrar edelim. Resmi görüşe muhalefet her zaman olumlu anlama gelmemektedir. Resmi görüşe muhalefet edenlerin kendilerini devlete karşı toplumun temsilcisi gibi göstermelerinde bir terslik vardır. Ölçüt toplum yararı, toplum çıkarıdır. Ancak devlete, resmi görüşe karşı çıkanlar öncelikle toplumu horlamaktadırlar. Toplumun etkinliği yerine belli ayrıcalıkların savunmasını yapmaktadırlar.

şı yeni görüşlerin savunuculuğunu yapması adeta bir ayrıcalık ve üstünlük gibi gösterilmektedir. Mevcut siyaset de bu yöndeki girişimlerin önünü açmaktadır. 1980 sonrasında Baykan Sezer sosyolojisinin görmezden gelinişinin bir nedeni budur. Ancak bu gelişmede toplum bilimcilerin, sosyologların, iktisatçıların, tarihçilerin, edebiyatçıların, hukukçuların geçmişten farklı olarak "piyasaya" göre yeni bir rol üstlenmesi, onların toplum içindeki öncülük ve ağırlığını ortadan kaldırmıştır.[11] Sonuçta ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. En çok savunulan görüşlerin ve temsilcilerinin toplum üzerinde bir ağırlığı yoktur. Diğer deyişle etkinliklerinin kaynağı toplum değildir. Devleti atlayarak Batı ile kurmuş oldukları bağlantı onları ve görüşlerini "önemli" hale getirmektedir. Devlete karşı muhalefetleri de bu düzeydedir. Devletin seçimiyle temelde bir sorunları olmalarına karşılık, Batı siyaseti ve düşüncesiyle olan ilişkide devlet yerine kendilerini muhatap olarak görmektedirler.[12]

1960'larda üniversitelerde yaşanan büyük değişim ve dönüşüm 1980 sonrasında yeni bir mecraya sürüklenmiştir. 1960'larda fakültelerinde etkinliği olan ancak görüşleri açısından öne çıkmayan Mümtaz Turhan, Şerif Mardin ve Sabri Ülgener gibi hocalar da vardır. Ancak onların görüşleri daha sonra gündeme gelecektir. Özellikle Şerif Mardin'den bu açıdan söz edilebilir. 1960 sonrasında geçerli toplumsal değişme anlayışını Behice Boranlar, Mübeccel Kıraylar temsil etmektedir. Bu mekanik anlayışa göre kapitalizm geliştikçe geleneksel toplum kültürü de buna koşut olarak değişecektir. Kapitalizm ile geleneksel toplum kültürü birbirine karşıt olarak görülmüştür. Diğerleri de toplumsal değişmeyi konu almalarına rağmen bu koşutluğu ve karşıtlığı bir zorunluluk olarak görmemişlerdir. Kapitalizmin gelişmesiyle geleneksel kültür öğelerinin değişmesini şart görmedikleri gibi, bu ikisini birbirine karşıt olarak da görmemişlerdir. Sözgelişi İslamiyet ile kapitalizm arasında bir karşıtlık görmemişlerdir. Bu görüşler döneminde ilgi çekmemesine rağmen 1980 sonrasında ilgi görecektir. Türkiye'de üniversitelerde 1960 ve 1980'de ortaya çıkan değişim Batı etkisiyle oluşmuştur. SSCB'nin tasfiyesiyle birlikte sosyalizm tartışmalarının ağırlığı kalmadığında siyasette ve toplum bilimlerde ABD etkisi açıkça ortaya çıkmıştır.[13] Her iki büyük değişimin de önünde İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü bulunmaktadır. Öncülüğünü de bu yönde ortaya koymak ve anlamak gerekir. İstanbul Sosyoloji Bölümü sadece "dalgakıran" değil, bu suni dalgalardan bağımsız olarak kendi görüşlerimizi ortaya koymak açısından da önemli bir rol üstlenmiştir.

---

[11] Bu bir anlamda 1960'larla birlikte başlayan üniversite hocalarının ve öğrencilerin başta olmak üzere çeşitli toplum kesitlerinin toplum sorunları önünde etkili ve söz sahibi olduğu dönemin sonu olmuştur.

[12] Sadece devlete değil topluma karşı da hırçınlık ve pervasızlıklarının kaynağı budur.

[13] Şerif Mardin'in görüşlerinin demesek bile çalışma konularının 1980 sonrası öne çıkması, adeta "yeniden keşfedilmesi" bu nedenledir. Bunun yanında geçmişte marj-dışı görülen pek çok yazar da bu dönemde gündeme getirilecektir.

1980 sonrasında Batı'da ABD öncülüğünde ortaya çıkan yeni dünya egemenlik örgütlenmesiyle modern bilim ve öğretilerinin eleştirisi birbiriyle iç içe gelişmiştir.[14] SSCB'nin tasfiyesi sonrasında Batı içinde çekişme ve çatışmalar ortadan kalkmıştır. Artık tarihte yeni bir aşama ve değişme öngörülmemektedir. Bu nedenle en başta bütünsel öğretilerden vazgeçilmiştir. Batı içinde dünya egemenliği konusunda bir çekişme ve uyumsuzluk söz konusu değildir. Bu yeni döneme uygun olarak bir yandan toplum bilimlerinin değişmesi gereğinden, diğer yandan küreselleşmeden söz edilmiştir. Bilimde kendiliğindenlik, belirsizlik, sıradanlık, bütünsel dünya görüşlerinin reddi, köktensizlik yanında, uygulamada da buna uygun yeni bir toplum örgütlenmesi gündeme gelmiştir. Modern bilim ve öğretileri yeni koşullarda yetersiz kalınca yeni açıklama ve kuramlara yaygınlık kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreç 1980'den itibaren görülen bir eğilimdir ama bu eğilimin yaygınlık ve etkinlik kazanması 1990 sonrasındadır. 1980 darbesi sonrasında üniversiteye müdahale edilerek yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. Bu müdahaleyle yeni dönemin geçerli açıklama ve örgütlenmelerinin önü açılmıştır. Türkiye'de üniversite ve üniversite hocaları artık Türk toplum düşüncesinde en etkili kurum ve aydınlar olmaktan uzaklaşmıştır. Bu durum geçmişten farklılık göstermektedir. Geçmişte devlet üniversiteleri çeşitli müdahalelere, darbelere ve tasfiyelere rağmen resmi görüş yanında, resmi görüşe muhalefet de üniversite içinde örgütlenebilmiştir. Devlet tartışmalarda dolaylı olarak öncü konumdadır ve tartışmaların denetimini de dolaylı olarak elinde tutmaktadır. Ancak 1980 müdahalesi sonrasında üniversitenin bu özelliği ortadan kalkmıştır. Resmi görüşe karşı muhalefette ve Batı'ya bağlanmada devlet üniversiteleri dışındaki çeşitli kurumlar (özel yayınevleri, dernekler, özel üniversiteler, vakıflar, araştırma merkezleri gibi) öne çıkarılmıştır. İlginç olan, devlet üniversitelerinden atılan veya istifa ederek uzaklaştırılan hocaların veya üniversitelerde görev verilmeyen aydınların öne çıkan ve etkinlik kazanan bu kurumlarda yer almaları ve yeni görüşlerin sözcülüğüne soyunmalarıdır.[15] Bu dönemde geçmişte ağırlığı olan eski hocaların da emeklilik, hoşnut-

---

[14] Günümüzde evrensel bilim anlayışının eleştirisi, Doğu ve Batı'nın bilim ve öğretilerinin farklılığının savunulması, üniversitelerin yeniden örgütlenmesi çabasının amacı ABD merkezli Batı dünya egemenliğinin korunması ve sürekli kılınmasıdır.

[15] 1980 sonrasında Türkiye'de üniversitelerde özellikle toplum bilimlerinde büyük bir değişim ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreci Batı egemenliği altında birtakım zorlamalar ve dayatmalarla gerçekleşen bir dizi değişikliği gündeme getirmiştir. Bu süreçten üniversitelerin de etkilenmemesi elbette mümkün değildir. Bu değişim ve dönüşüm bir anlamda 1960'larda ortaya çıkan tartışma konularına ters bir yöndedir. Ancak 1960'larda ABD etkisiyle ortaya çıkan değişimin bir uzantısıdır. 1960'larda resmi görüş dışında yeni görüşlerin gündeme gelmesi, yeni dönemde de üniversite dışında belli proje çalışmalarının desteklenmesi biçiminde sürmektedir. Değişen, üniversitelerin ve üniversite hocalarının saygınlığını yitirmesidir. Yine geçmişten farklı olarak yeni dönemde Batı'dan aktarılan belli görüşler dışındaki tartışma konuları büyük bir tepkiyle karşılanmaktadır. YÖK ile birlikte tartışma konuları sınırlanmış, bölümler yeniden tanımlanarak, bölümlerin belli ders programları izlemeleri istenmiştir. Yeni dönemde üniversiteleri etkileyen büyük dalga küreselleşme ve postmodern bilim anlayışı olmuştur. Batı bilim ve öğretilerinin tartışılması bir başka biçim almıştır. Üniversitelerde öğretim üyelerinin serbestçe tartışmaları ve örgütlenmeleri engellenirken üniversite dışında belli kurumların belli konuları öne çıkarmasına izin verilmiştir.

suzluk gibi çeşitli nedenlerle üniversitelerden ayrılmasıyla veya yaptıkları işe küsmesiyle toplum bilimleri alanında yeni görüşlerin savunucusu yeni bir kuşağın ortaya çıkması ve etkili olmasının yolu açılmıştır.

Toplum bilimlerinde belli görüşlerin taşıyıcısı yeni bir kuşağın oluşturulması iki biçimdedir. Öncelikle YÖK aracılığıyla taşrada birçok yeni üniversitenin açılması ile yeni kuşak bir toplum bilimciler topluluğu ortaya çıkmıştır. Bu yeni sosyal bilimciler kuşağının yetişmesi için yurtdışına çok sayıda araştırma görevlisi gönderilecektir. Bu yeni kuşağın Türkiye'ye bakış açısı dışarıdan aktarılan görüşlerle biçimlenecektir. Bu gelişmeyi tamamlayan ikinci gelişme ise üniversiteler ve devletin resmi iletişim araçları dışında yeni kuruluş ve araçların ortaya çıkmasıdır. Bu iki değişiklik birbirini besleyecek ve geliştirecektir. 12 Eylül 1980 müdahalesi sonrasında öne çıkan üniversite dışı kuruluşlar, özel yayınevleri, vakıf üniversiteleri, çeşitli araştırma kurumları bu yeni bilim anlayışı ve öğretilerin altyapısını oluşturmuşlardır. Sözünü ettiğimiz eski hocalar etkisizleşirken, onlardan ayrı olarak üniversiteden ayrılan 1402'likler üniversiteden ayrıldıktan sonra etkinliklerini bu yeni ortaya çıkan kurumlarda etkin olarak sürdürmüşlerdir. Resmi görüş dışında ortaya çıkan yeni bilim ve öğretilerin yaygınlaştırılmasında belli roller üstlenmişlerdir. Bir anlamda dışarıdan gelen yeni kuşak sosyal bilimcilerin de üniversite dışında hocalığını yapmışlardır. En azından tercüme yayınları aracılığıyla bir yandan yeni kuşak sosyal bilimcileri için malzeme oluştururken, diğer yandan onların belli bilgileri aktardıkları belli dergiler, yayınlar yapmalarına da olanak sağlamışlardır. 1980'lerin ikinci on yılında bu tür örgütlenme ve yayınlar ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni sivil kuruluşlar ve yayınevleri Batı dillerinden yapılan çeviriler ve aktarmalar aracılığıyla dışarıdan gelen belli görüşlerin ve belli tartışma konularının belirlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde sadece yayın patlaması değil aynı zamanda paneller, konferanslar, özel TV'ler, çeşitli dergiler ve basın aracılığıyla sürdürülen yeni konu ve tartışmalarla devlet üniversiteleri ve devletin eski iletişim araçları gündemi belirleyici olmaktan çıkmıştır. Yeni dönemde iletişime ve iletişim araçlarına verilen önem boşuna değildir. Bu değişim küreselleşmenin bir gereği olan zorunlu bir gelişme olarak tanıtılmıştır. Ancak burada küreselleşmeden sözü edilen üniversiter bilginin bütün toplumlar tarafından paylaşılması değildir. Küreselleşme sürecinde yeni bilim örgütlenmesi ve öğretileri Doğu aleyhine bir egemenlik ilişkisi ve farklılaşmayı öne çıkarmıştır.

Batı yeni dönemde eline geçirmiş olduğu ayrıcalık ve üstünlüğü, siyasi olanak ve fırsatları kendi dışındaki toplumlarla paylaşmak istememektedir. Bu dengesizlik ve bağımlılık ilişkisi üniversitelerde yaşanan dönüşüm açısından da ortadadır. Bu nedenle günümüzde Batı bilimin ve dünya görüşünün evrenselliği iddiasından vazgeçerek, kendi bilim anlayışını ve dünya görüşünü Doğu'dan farklılaştırmıştır. Ancak Batı bilim ve bilim öğretilerinin kendi denetimi ve yönlendirmesi altında olmasından vazgeçmiş değildir. Batı siyasetinin, bilim ve öğretilerinin toplumlar arası ilişkilerde Doğu aleyhinde yıkıcı sonuçları varsa bilimin siyasal egemenlik ilişkileriyle bağı konusunda belli kuşkula-

rın ortaya çıkması elbette kaçınılmazdır.[16] Burada esas vurgulanması ve eleştirilmesi gereken bilim ve bilim öğretilerinin küreselleşmesinden kastedilenin belirli bir uygarlık merkezinde gelişen ve egemenlik ilişkilerinin taşıyıcısı bir süreç olarak algılanmasıdır. Bu konuya üniversite ve dünya görüşü açısından bakıldığında da yeni gelişmelerin yarattığı dengesizlik ve bağımlılık ilişkisi açıkça görünmektedir. Üniversitelerin yapısı gereği her türlü bilgiye açık olması gerekir. Bundan amaç toplumsal sorun ve gereksinimler doğrultusunda toplum yararına yeni bilgilerin araştırılması, tartışılması ve üretilmesidir. Ancak 1980 sonrası başlayan ve 1990'larda belirginleşen süreç sonunda artık üniversiteler bilgi ve kurumsal örgütlenme düzeyinde toplum yararı (kamu çıkarı) ilkesinden uzaklaşmıştır. Bunun yerine üniversitelerin (yayıncılık anlayışının veya araştırma kuruluşlarının da) bir ticari işletme gibi davranması ve örgütlenmesi istenmektedir. Sosyal bilim alanında artık çeşitli kurumlar ve özel kişiler tarafından sipariş üzerine yapılan piyasa araştırmaları, kamuoyu yoklamaları öne çıkacaktır. Bu konuda 1990 sonrası kurulan pek çok vakıf üniversitesi, yayınevleri, araştırma kuruluşları, derneklerin yaptıkları araştırmalar örnek durumdadır. Giderek "üretime dayalı eğitim", "eğitim üretim içindir" gerekçesiyle kamu çıkarları yerine, özel çıkarlara veya piyasaya (endüstriye dayalı AR-GE çalışmalarına) bağlanarak, devletin/siyasetin üniversiteler üzerindeki etkinliği ortadan kaldırılmak istenmektedir. Pek çok değişiklikten sonra artık sırada devlet üniversiteleri için de vakıf üniversitelerine benzer mütevelli heyetleri oluşturmak vardır. Bilimsel yeterlilikleri ve uzmanlıkları tartışmalı mütevelli heyetlerinin öğretim kadrolarının ve bilim anlayışının biçimlenmesinde en yetkili kurumlar haline getirilmesiyle toplum çıkarı yerine güncel, dar piyasa çıkarlarının öne çıkarılması mümkün olacaktır.

Batı'da modern bilim anlayışına yönelik eleştirilerden yola çıkılarak bilimin kendisinin sorunlu/kuşkulu haline getirilmesi Doğu'da Batı bilimi ve öğretilerinin tartışıldığı bir dönemin sonrasında gündeme gelmiştir. (Batı bu tartışmaları denetim altına almak için bilimin kendisini, bilim ile iktidar arasındaki ilişkiyi sorgulamaya başlamıştır.) Ancak burada sorgulanan ve kuşkulu hale getirilen Batı dünya egemenliği ile Batı bilim ve öğretileri arasındaki ilişki değil bilimin kendisi, bilimin özü olmaktadır. Bilim olayların kendiliğinden gidişine karşı bilinçli bir müdahaledir. Bilim yöntemi olaylar arasında bağlantı kurarak ileriye yönelik bir öngörüde ve etkide bulunmamıza izin vermektedir. Buna karşılık günümüzde bütünsel açıklamalara ve yönteme karşı çıkılarak kendiliğindenlik, yöntemsizlik, sıradanlık, belirsizlik ve kaos (özetle kökensizlik) öne çıkarılmaktadır. (Batı, modern bilim ve öğretilerinden çok, bilimin özünü, bilim yöntemi ve öğretilerini kuşku konusu yapmaktadır.) Bilim ve bilim öğretilerinin tartışıldığı günümüzde sosyolojinin bundan bağımsız kalması elbette mümkün değildir. Sosyolojinin kendisi de bir bilimdir. Ayrıca sosyoloji daha başlangıçta ortaya çıkış koşulları çerçevesinde bilim

[16] Bizim sözünü ettiğimiz toplumların kendi içine kapanması değildir. Türkiye ve Doğu halkları tarihin hiçbir döneminde içe kapanmamışlardır. Sözünü ettiğimiz Batı dışı toplumlarda Batı bilim ve öğretilerinin siyasal egemenlik ilişkileriyle bağı ve Batı etkinliğidir.

ve bilim öğretileri konusunda belli bir tavra sahiptir. Sosyolojinin bilim konusunda belli açıklamaları, belli yargıları bulunmaktadır. Sosyolojide yöntem tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkan bilim sınıflamaları, toplum düşüncesinin gelişmesi ve pozitivist bilim anlayışı bunun ürünüdür. Sosyoloji modern bilimin ürünü olduğu gibi modern bilim anlayışının ortaya çıkmasında ve açıklanmasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'de de sosyoloji ortaya çıkış koşulları çerçevesinde devletin yapmış olduğu siyasi seçimi doğrulama çabası yanında modern Batı bilim anlayışının da savunusunu üstlenmiştir. Ancak modern bilim ve öğretilerinin tartışıldığı ve geçersiz kaldığı günümüzde Türkiye'de Batı bilim ve öğretilerinin sınırlılık ve açmazlarını paylaşmanın hiçbir gerekçesi bulunmamaktadır. Bu nedenle günümüzde Batı bilim ve bilim öğretilerini denetleme çabasından vazgeçmiş değildir. Dünyada ve Türkiye'de 1990'larda sosyologların da katıldığı en büyük tartışmanın "Sosyal Bilimleri Açın" kitabı çerçevesinde yapılması boşuna değildir. Batı'nın sorun ve kaygılarını anlıyoruz. Ancak Türkiye'nin her yanından gelen onlarca sosyologun toplum bilimlerinin yeniden biçimlenmesi ve örgütlenmesiyle ilgili bir tartışmayı Batı'dan gelen öneriyi ciddiye alarak gönüllü olarak tartışmaya koşulmaları (aslında buna tartışma değil bağlanma demek daha doğrudur) yabancılaşmanın ve bağlanmanın geldiği boyutu göstermektedir.[17]

Günümüzde toplum bilimlerinin ve üniversitelerin yeniden yapılanması önerileri birlikte savunulmaktadır. Bu ikisi birbirinden bağımsız değildir. Küreselleşme ve postmodern bilim anlayışı bu tartışmaların uzantısıdır.[18] Günümüzde Batı bilimi ve öğretileri karşısında kuşkunun zeminini inkârcı veya felsefi (özcü) bir bilim tartışmasına girişmenin ötesinde dünya egemenlik ilişkileri ve koşulları temelinde ele alarak bir açıklamaya kavuşturmak gerekmektedir. Aksi durumda Batı dünya egemenliği önünde bağımsızlık savunulurken Batı bilim ve öğretilerini izlemek durumunda kalınacaktır. 1990'lardan itibaren Batı'da sosyal bilimlerin ve üniversitelerin yeniden yapılanması konusunda belli öneriler getirilmektedir. Bu tartışmada bize önerilen, bilimsel faaliyetin yerleşik üniversite kurumunun ve kalıplarının dışına çıkarılmasıdır. Diğer deyişle siyasetin/devletin dışında bir (üniversite) örgütlenme öne çıkarılmaktadır. Buna karşılık yeni düzenlemelerin ulusal ölçeğin dışına çıkarılması önerilirken (bilimin artık tek-merkezli ve bağımsız yürütülemeyeceği eleştirisiyle birlikte) bilimsel faaliyetin kolektifliği ve disiplinler arası çalışma öne çıkarılmaktadır. Bu bize toplum bilimlerinin içinde bulunduğu krizden çıkmanın yolu olarak önerilmektedir. Esas tartışmayı buradan başlatmak gerekir.

---

[17] Bu tartışmayı başlatmak üzere yapılan toplantı bilimsel bir toplantı yerine, topluca iman etme veya biat etme törenine benzemektedir. Yayınlanan metinlerde bunu görmek mümkündür. Türkiye'den katılan sosyologlar için geçerli bir şiar "temelde birlik, bilgiçlikte ortaklık" olabilirdi (böyle bir toplantı afişi olsaydı hoş ve verinde olurdu).

[18] Batı elinde tuttuğu dünya egemenliğinden yararlanarak Doğu'da bilimde ortaya çıkan yeni arayışları engellemeye, bu mümkün olmadığında bu gelişmeleri kendi açısından örgütleyerek denetlemeye çalışmaktadır.

Batı'da toplum bilimleri krizdedir. Modern bilim anlayışı ve toplum bilim disiplinleri günümüz dünyasını açıklayamıyor. Farklılıklara dayalı ama onların deyimiyle küreselleşen dünyada eski bilim eski bilim anlayışı yetersiz kalıyor, evrensellik, mutlaklık ayak bağı olarak görülüyor. Toplum bilimleri disiplinleri ve yöntemleri geçersiz kalıyor. Bunların üzerinde durulması gerekirken disiplinler arası çalışma öneriliyor. Farklılıklar öne çıkarılırken, bilimde tek-merkezlilik, evrensellik yetersiz bulunurken, toplum bilimlerinin krizinin aşılması için disiplinler arası işbirliği ve çalışmanın özendirilmesinde bir terslik olması gerekir. Önce bilimin ve toplum bilimlerinin krizinden Batı açısından söz etmek gerekirken Batı bu krize bizi de ortak ederek, disiplinler arası yaklaşım ve bilimin bağımsız yürütülemeyeceği görüşüyle bilim ve bilim açıklamaları üzerinde denetimi sağlamak istemektedir. 1960'larda ve 1980'lerde ABD bilim ve öğretilerinin etkisinin kurumsal düzeyde artması Türkiye'de toplum bilimlerinin yöntemsel ve yapısal bir değişikliğe gitmesini gerektirmiştir. Günümüzde de Türkiye'nin yeni arayışlara girmesini önlemek için bu etkinlik ve kurumsal boyuttan vazgeçilmek istenmemektedir. Sadece eğitim-öğrenim düzeyinde değil araştırma yöntemleri ve konuları açısından da bir denetim mekanizması kurulmaya çalışılacaktır. Bu etki siyasi düzeyde AB aracılığı ile olurken eğitim-öğretim ve araştırma düzeyinde de AB ile çeşitli programlar öne çıkarılmıştır. *Toplum Bilimlerini Açın*'da öne sürülen önerilerde olduğu gibi Sokrates ve Erasmus gibi programlarla üniversitelerin ve toplum bilimlerinin kurumsal yapısı yasal düzeyde Batı müdahalesine açılmakta, denetim ve gözetim altına alınmaktadır. Bu değişiklikler bilim disiplinlerinin karşılıklı işbirliğinin ötesinde çeşitli toplum bilimleri bölümlerinin veya genel olarak fakültelerin kadro kaynaklarının yeniden yapılandırılmasını ve bağımlı kılınmasını amaçlamaktadır. Batı'da toplum bilimleri ve üniversitelerin krizinden, hatta gereksizliğinden söz edildiği bir dönemde kurumsal düzeyde yapılması istenen değişikliklerin bilimsel araştırmaya ve işbirliğine değil doğrudan denetim ve bağlanmaya yönelik olduğu açıktır.

Türk toplumunun sorunları ve çözümü Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde anlaşılabilir. Bilgilerimizin değişmesi ve örgütlenmesi de bundan bağımsız değildir. Doğu-Batı ilişkileri içinde ortaya çıkan sorunların aşılması ancak bu ilişkilerde elde edilen deneyimlerin, bu deneyimlerden elde edilen ders ve becerilerin bilgiye dönüşmesiyle mümkündür. Birbirini dışlayarak değil.[19] Ancak bilime toplum olarak sahip çıkmak ve toplumsallaştırmak toplumun örgütlenmesinden ve toplumun bilim üzerinde etkinliğinden bağımsız değildir. Bilim eski deneylerden elde edilen derslerin, deneyimlerin tasnifi, sistemleştirilmesi olduğu gibi ancak toplum örgütlenmesi içinde gerçekleşmektedir. Bilimde sistemleştirme, tasnif, sınırlama ve etkinlik ancak belli bir toplum çözümü temelinde, toplum örgütlenmesi çerçevesinde mümkündür. Aksi takdirde bilgilerimizin, bilimin sistemleştirilmesi de söz konusu olamazdı. Bilimin gelişmesi, değişmesi belli toplum olayla-

[19] Eski deneylerin yeni koşullarda kullanılabilir olması için bilginin de toplum içinde örgütlenmesi gerekir.

rıyla ve koşullarıyla ilgili olduğu gibi toplum çözümlerine koşut bir serüven izlemiştir. Günümüz bilim tartışmaları ve sınırlılıkları da bundan bağımsız değildir. Batı ile farklılığımızın ötesinde çıkar uyuşmazlığımızın olması Batı bilgi ve açıklamalarını tartışmaya sokmaktadır.

Batı'nın günümüzde elde etmiş olduğu güç ve üstünlüğe dayanarak mevcut dünya egemenliğini sürdürmenin dışında bir tasası yoktur. Bu nedenle bilim açıklamaları ve bilim öğretileri önünde kuşkucu davranacaktır. Bilimde gelişme ve ilerleme görüşünü terk edecektir. Bu nedenle bizim Batı'da ortaya çıkan tartışmalardan farklı olarak kendi yolumuzu ve yöntemimizi bulmamız gerekmektedir. Bu çaba geçmiş Batı deneyimlerinden yararlanmayı da yasaklamaz. Bunun için gerekli olan şart mevcut koşulların, Batı dünya egemenliğinin aşılmasıdır. Toplum bilimleriyle ilgili tartışmalar ve örgütlenmeler bizi bu yönüyle ilgilendirmektedir. Batı biliminin açmazlarını, kuşkularını paylaşmamız için bir neden yoktur. Ayrıca Batı'nın toplum bilimleri alanında krizini aşmak, mevcut dengeyi korumak için bizim açıklamalarımızı denetlemesine de izin veremeyiz. Bilim/bilgi konusu bizi öncelikle kendi sorunlarımızın çözümü açısından ilgilendirmektedir. Toplum olarak sorunlarımızı ve olanaklarımızı tanımak için Batı'dan farklı olarak kendi bilim geleneğimizin ortaya konulması gerekmektedir. Bilim/bilgi toplum sorunlarımızın çözümünde başvuracağımız en önemli araçtır. Bunun üzerinde kuşku yaratılmasından herhangi bir çıkarımız olamaz. Baykan Bey'in bir sözü ile bitirelim. "Toplum olarak sorunlarımız çözümsüz değildir. Yeter ki sorunlar doğru ortaya konmuş olsun. Belki bilime, Türkiye'de bilime düşen en önemli görev, sorunlarımızın çözümü değil, sorunların doğru ortaya konulması olmaktadır. Unutmayalım, toplum kendi sorunlarının çözümü işini kendi dışında hiçbir güce devredemez."[20]

[20] Baykan Sezer, "Bilim Sosyolojisi Ders Notları", *Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi, Bilim Tarihi ve Yöntem*, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 134.

*Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Yeni Ana Akımlar**

Ufuk Özcan

1980'lerin ortalarından itibaren günümüze kadar Türkiye'de sosyal bilimler alanında meydana gelen kırılma ve gelişmeleri ana hatlarıyla değerlendireceğiz. Gelişmelerin karmaşık görüntüsüne rağmen ana hatları belirginleştirmek anlamlı olacaktır. Öncelikle, ilk gözümüze çarpan ve "büyük dönüşüm"ü işaretleyen bir gelişme Marxizmin -toplumsal alandan olduğu kadar- kuramsal düzlemden de geri çekilişidir. Marxizm 1970'lerin sonuna kadar sosyal bilimler içinde ağırlıklı bir konumu işgal ediyor ve etkisi Marxist olmayan kimi akademik çevreleri bile kuşatıyordu. Entelektüel etki ve nüfuz açısından rakipsiz görünüyordu. Ancak 1980'lerin başlarından itibaren tüm dünyada durum tedricen değişmeye başladı. Askeri cunta yönetimi altında Türkiye'deki dönüşüm çok daha ani ve köklü olmuştur. Ortaya çıkan büyük boşlukta Marxist çevreler Marxizmle gerçek anlamda hesaplaşmaksızın günün hâkim ideolojileriyle, özellikle yeni-liberal söylemle eklemlenme yolunu tutmayı tercih ettiler. Ortodoks çizgiyi sürdürenlerse giderek marj dışı kaldılar, sosyal bilimlerle bağları tamamen koptu ve dar anlamda siyaset yapmakla sınırlandılar. Sovyetler'in çöküşünü izleyen dönemde Marxizm kuramsal açıdan yenilenemediği için liberal ideoloji ve kuramlar karşısındaki ağırlığını, önemini açıkça ve fiilen yitirdi. 1990'lara gelindiğinde bu durum daha da belirginlik kazandı. Şimdilerde ise Marxizm dışı değerlere, daha doğrusu Marxizmde yama gibi duran "demokratikleşme", "özgürleşme", "kimlik/farklılık" gibi -bir zamanlar "burjuva sapma"nın belirtisi olarak görülen- değerlere bağlanarak ve tabiatıyla lügatlerinden "eşitlik" kavramını çı-

---

Bu çalışma 1999-2000 öğretim yılı başında Sosyoloji Bölümünde yaptığım açılış konuşmasının yeniden ele alınmış biçimidir. Baykan Sezer 2001 yılında konuyu daha geniş ölçekte ele almamı, farklı cephelerden bakmamı sağladı ve desteğini hiç esirgemedi. Gelişmelerin nereye varacağı konusunda kuşkularını da dile getirdi. 2001 olayları sonrasında gelişen yeni eğilimler kendisini her zamanki gibi yine haklı çıkardı. İleride bu çalışmamı daha az kusurla genişletmeyi düşünüyorum.

kararak düpedüz sağcılaştılar. Yeni sözde radikalizm -Marxizme 150 yıl boyunca damgasını vuran- toplumsal eşitlik ve sınıf kavrayışından yoksundu. Yeni dönemde liberalizmin özgürlük ideali sosyalizmin eşitlik idealinin yerini rakipsiz bir biçimde aldı. Bu yeni sağcılaşma dalgası entelektüel gündemi tamamen işgal edip hâkim duruma geçti. Başta ulus ve sınıf paradigması olmak üzere bütünsel kuramlardan, tarihsel bilinçten, her türlü kolektif tasarımdan kaçınma ve aşırı-bireyselleşme yönündeki güçlü eğilimle birleşip örtüştü. Tarihsel süreç bilinci (tarihsel materyalizm) ve sosyalist ütopya tasarımları anlamını yitirmişti. Toplumsal dünya görüşü köklerini yitirdi (geçmiş belirsizleşti) ve kolektif-kurtuluşçu perspektifler giderek silikleşti (gelecek belirsizleşti). Zihinsel ilgi geçmiş ve gelecek kavrayışından koparak "bugün"e, "an"a, güncelin sınırlı alanına yöneldi/odaklandı.

Marxizmin fiili geri çekilişine bağlı olarak sosyal bilimlerde gerçekleşen dönüşümü açığa vuran temel olay, 1960 ve 1970'lerde entelektüel gündeme damgasını vuran camianın farkçı (özgücü), ulusalcı, kalkınmacı ve Batı/emperyalizm-karşıtı tutumlarını terk etmiş olmalarıdır. Buna karşılık 1980'lerde rüzgâr tam ters yönden esmeye başlamıştır. Yükselen yeni değerler karşısında farkçılık, ulus veya sınıf temelli eşitlikçilik algısı ve Batı/emperyalizm karşıtlığı meşru dayanak ve mevzilerini yitirmiştir. Modern anlamda ulusalcı paradigmanın her türlü biçiminin (sosyalizmle eklemlenmiş biçimi de dahil olmak üzere) gerici, otoriter, hatta faşizan bir potansiyel barındırdığı düşünülmeye başlanmıştır. 1990'ların başında gündeme getirilen küreselleşme de bu gelişmeyi kışkırtıcı niteliktedir. Ulus ve sınıf temelli stratejilerin mahkûm edilmesine karşılık ulus-aşırı, ulus-altı ve sınıf-dışı (sınıf karakteri barındırmayan) hareketler/dinamikler bir "özgürleşme" imkânı olarak olumlanıp itibar görecektir. Fransa'da 1960'lardaki tartışmaların kıyısında da olsa yer alan ama Türkiye'de 30 yıl boyunca önemsenmeyen, ilgi çekmeyen düşünürler yeni dönemde avant-garde fikirleriyle öne çıkacak ve önemseneceklerdir.[1]

Sivil Toplum ve Demokrasi Tartışmaları: 1980'lerde sosyal bilim çalışmalarında (özellikle sosyoloji ve tarih alanında) karşımıza çıkan bir başka özellik, Türkiye'nin siyasal rejiminin, Cumhuriyetin modernleşme mirasının tartışma konusu haline getirilmesidir. Siyasal kadroların Türk modernleşmesindeki rolü konusundaki çalışmalar giderek daha çok eleştirel bir mahiyet kazanmıştır. Bu anlamda Nilüfer Göle'nin *Mühendisler ve İdeoloji* adlı kitabı bir öncülüğe sahiptir. Türkiye'de modernleşme hamlesini yönetip yönlendiren devletçi-pozitivist geleneğe bağlı seçkinlerin (klasik modernleşmeci siyasal kadroların yanı sıra sivil sosyalist ve İslamcı kadroların) 1980 öncesi dönemde pragmatist bir tarzda toplum mühendisliğine soyunmasını eleştiri konusu haline getirmektedir.[2]

---

1 "Tekil" düşünürler olarak.

2 Aynı yaklaşımını daha sonraki çalışmalarında da sürdürmüştür. Ancak 1980 sonrası döneme ilişkin değerlendirmeleri oldukça olumludur. Tek Parti ve Soğuk Savaş dönemlerine özgü katı siyasi ideolojilerin, kutuplaşmaların ortadan kalkmasıyla karşılıklı uyum, melezleşme, şeffaflık ve bireyselleşme eğilimlerinin güçlendiğini belirtmektedir.

Türk modernleşme pratiğine ilişkin bu tür eleştirel öğeler daha sonra birçok sosyal bilimciyi cezbetmiştir. Sonraki dönemde, özellikle 1990'larda ise, eleştirellik sivil siyasal kadrolardan çok orduya yöneltilmiştir. Son yıllarda ordu ve siyaset ilişkisinin çözümlenmesine hasredilen çalışmalarda gözle görülür bir artış söz konusudur. Bu çalışmalarda siyasal aktörlerin modernleşme sürecindeki rol ve konumlarının, siyasal süreçlerin ve oluşumların analizinde çevre-merkez modeli ile birlikte sivil toplum modeli de önemli bir zemin ve dayanak oluşturdu. Osmanlı ve Kemalist modernleşme pratiklerine yöneltilen bu eleştiriler belirli haklılık payı içermesine karşılık, devlet ve kamu çıkarı anlayışını zaafa uğratıp liberasyon dalgasını meşrulaştırmaktan başka bir işlev görmedi. Geçmişe, Kemalist rejimin geçmişteki pratiklerine dönük eleştirellik günün hâkim eğilimleriyle örtüştü. Dünyada ve Türkiye'de önemli değişimlerin yaşandığı son 25 yıllık tarihi kesit içinde -ideolojilerin öldüğü iddiasına rağmen- liberal kuram her alanda meşruiyet kazandı; güncel siyasete olduğu kadar entelektüel gündeme de damgasını vurdu. XX. yüzyılın iki önemli toplum kuramından biri olan sosyalizmin geri çekilişi sonucu yeni-liberal toplumsal kuram sosyal bilimlerde hâkim büyük çaplı ve egemen tek paradigma olarak sahneye çıktı. Böylece, gayet anlaşılır sebeplerle sivil toplum tartışmaları giderek en gözde gündem konularından biri haline geldi. Aslında sivil toplum kavramının sosyolojik çözümlemelerde kullanılmasında öncülüğü daha 1970'lerde biri sosyoloji (davranış bilimleri) diğeri iktisat kökenli iki sosyal bilimci yapmıştı: Şerif Mardin ve İdris Küçükömer. Ancak kavramın siyasallaşıp yaygınlaşması özellikle 1980'lerin ortalarında, üniversite dışında, sivil aydınlar ve yayınevleri aracılığıyla gerçekleşti. Bu tartışmalar, Türk modernleşmesinin sorunları üzerine o güne dek -bir yönüyle yüz yıl önce Sabahattin Bey tarafından dile getirilmiş olsa bile- yeterince revaç bulmamış farklı bir yaklaşımı dile getiriyordu. Öncelikle yaklaşık iki yüz yıldır kesintisiz devam eden Batılılaşma sürecinin tek yönlü bir şekilde devlet (politik toplum) eliyle tayin edilmesi eleştiri konusu yapılıyordu. Batılılaşma hareketinin başarısızlığı, modernleşmenin topluma mal edilemeyişi, toplum içinde tutunamayışı da bu olguya bağlanıyordu. Türk siyasal yaşamındaki istikrarsızlığın başlıca nedeni olarak Batı toplumlarının gelişimine damgasını vuran sivil toplum kurumlarının ülkemizde yokluğu, güdüklüğü veya oturmamışlığı gösteriliyordu. Bu yaklaşıma göre, güçlü bir sivil toplum dayanağından yoksun kaldığı için Türk modernleşmesi Batı'dan farklı bir niteliğe bürünmüştü.[3] Sözgelişi kendi özel çıkarlarına bağlı bilinçli bir kamuoyunun Türkiye'de Batılı anlamda oluşmadığı, Cumhuriyet rejiminin de, Osmanlı'dan miras aldığı devlet-merkezli ilişkiler modelini değiştirmeden

[3] Türk toplum tarihinin, Batı'yla karşılaştırma yoluyla, yapısal-kurumsal eksikliklerle değerlendirilmesi yeni bir tutum değildir. Modern nizami ordu, anayasa, parlamento, basın, partileşme, sendikalaşma, uyum artırıcı önlemler vb. Eksikler listesi uzayıp giderken, geriye dönük bütün deneyimlerin kusurlu bulunması klasik bir reflekstir. Tanzimat'tan günümüze her yeni gelen Batı yanlısı kadro belirli bir eksiklik veya kusurun altını çizerek program geliştirmiştir. Ancak Batı ile olan "yapısal" farklılık kapanacak gibi görünmemektedir.

sürdürdüğü savunuluyordu.[4] Sivil toplum savunucuları modernleşme eyleminin gerçek amacına ulaşması için devletin küçültülmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi önerisini getirdiler. Bu ve benzeri görüşler, devletin toplum yaşamındaki rolünün sınırlanması için gerekçe olarak gösterildi. 1980'lerde sivil topluma yöneliş, bir kısım Marksist ile bir kısım İslamcı aydın arasındaki tarihsel uzlaşmayı temsil etti. Devletin gücü sınırlanırsa, hangi ideolojiden olursa olsun herkes kendi -yeşil veya kırmızı- "devrim" programını daha rahat uygulama olanağı bulacaktı. Ama bu işbirliğinden öyle bir sonuç çıkmadı. Yeşil ve kırmızının karışımından ortaya melez bir renk çıktı. 1990'larda liberal aydınlar kavramı bu zümrenin tekelinden alarak sahiplendiler.[5] Kavram asıl sahibine geri dönmüştü. Bu kuramsal tartışmalardan 2000'lere Marxizm adına hiçbir şey kalmadı; liberalizm kazandı ve elbette radikalizmini yitirme pahasına onunla eklemlenen İslamcılık.

Bilgi-Bilim Tartışmaları: 1980'lerde gündeme gelen bir başka tartışma, epistemoloji alanında başlayıp bilgi sosyolojisine ve sosyal bilim metodolojisine yayılan yeni yaklaşımlarla ilgilidir. Sosyal bilimlerde önemli bir dönüşümün habercisi olan bu tür tartışmalar genellikle toplumların geçiş safhalarında, kriz ve değişme anlarında daha çok görülmektedir. Toplumsal değişim karşısında içine düşülen kimlik/değer bunalımının aşılmasına yönelik arayışları, çabaları yansıtır.[6] Bilgi-bilim tartışmaları çerçevesinde bilgi, gerçeklik gibi kavramların yanı sıra pozitif bilimlerin kesinlik, yasa ve objektiflik kriterlerine yönelik ciddi eleştiriler gündeme gelmeye başladı. Nesnesi toplum olan bilim dallarında (özellikle sosyolojide) pozitivist yöntemin nesnellik anlayışının sorgulandığı bir tartışma furyası açıldı. Toplum bilimlerinde nesnelliğin mümkün olamayacağı, bilimsel yöntemleri mutlaklaştırmamak gerektiği vb. düşünceler bu dönemde revaç buldu. Batı'da bu doğrultuda gelişen bilim anlayışları Türkiye'de yakından izlenerek aktarılmıştır. Bilgide/bilimde yeni arayışların ortaya çıkmasının toplumsal bir arkaplanı da bulunmaktadır. Bu arayışları meşru ve gerekli kılan gelişmelerden biri, Soğuk Savaş döneminin ta-

---

4 Son dönemde yaygınlaşan "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik" tartışmaları da benzer bir yaklaşımın ürünüdür.

5 1980'lerin ortalarında az izleyicili mekânlarda yapılan panellerle başlayan tartışma 1990'larda medya aracılığıyla sokağa taşındı. Kamuoyunun her kesiminden insan artık "sivil toplum" denildiğinde bunun "askeri toplum"un zıddı olmadığını, "demokrasi ve çoğulculuk imkânı" demek olduğunu anlıyordu. Sokak kedilerini zehirleyen itlaf ekiplerini protesto eden kadınlar bile kendilerini "sivil toplum"un bilinçli ve sorumlu üyeleri olarak algılamaya başlıyordu. Asıl önemli gelişme, hemen hemen bütün siyasal partilerin programlarını serbest piyasanın ve sivil toplumun üstünlüğü anlayışına göre yeniden uyarlamasıydı. Geçmişte sosyal demokrat kimliğiyle tanınmış bir partinin lideri "liberal partilerden hiçbir farkımız kalmadı" diyerek bu değişimi itiraf edecekti.

6 Yeni döneme uyum sağlandığı, kimliklerin daha da belirginleştiği 1990'larda bu tartışmalar eski canlılığını yitirmiş, gündeme gelen yeni konulara yer açılmıştır. Dalganın ömrü ancak on yıl sürmüştür ama yeni bilim/bilgi anlayışı postmodern metinlere karışarak sosyal bilimlere belli ölçüde nüfuz da etmiştir. Yeni nesil sosyoloji okuru için Lakatos, Kuhn, Popper gibi isimler pek bir şey ifade etmese bile dünyayı ve toplumu kavrayış tarzı açısından bir süreklilikten söz edilebilir.

raflardan birinin -liberal/kapitalist Batı'nın- muzafferiyeti ile kapanışıdır. Artık Soğuk Savaş sonrası dünyanın, her şeyi belirli standart kalıplarla anlamlandırdığımız dünya olmadığı görülecekti. Katı olan her şeyin buharlaştığı, kutupların yok olduğu, tarihin sonuna gelindiği, toplumun, ideolojilerin vb. geçersizleştiği ilan ediliyordu. Bu yeni dünyada bilgilerimizi ve kimliğimizi gözden geçirecek, her şeyi yeni baştan öğrenmeye koşulacaktık. Toplumsal dünyada her şeyin değiştiği görüşüne bağlı olarak sosyal bilimlerde yeni baştan örgütlenme ve yeni metodolojiler geliştirme çabaları ortaya çıktı. XIX ve XX. yüzyıllara ait toplum kuramlarının ve tasarımlarının geriye dönüşsüz bir biçimde geçersizleştiği öne sürüldü. Eğer dünyanın geriye dönüşsüz bir biçimde yeni bir döneme girdiği olgularla da desteklenen bir hakikatse, o zaman eski araçların, anlama kalıplarının, modellerin ve mücadele yöntemlerinin işe yararlılığı da tartışma götürecektir. Yeni bilgi kuramı tartışmalarıyla, son iki yüzyılın yıkımlarından modern akıl sorumlu tutuluyordu. Özellikle de kökü Aydınlanmaya kadar giden "araçsal akıl"a yönelik ciddi eleştiriler entelektüel gündemi doldurdu.[7] Ancak bu tür görüşler o yıllarda sosyal bilimlerde çok geniş bir yankı uyandırmadı; bilgi ve bilim tartışmaları sınırlı bir çevrede kaldı. Akademik dünya büyük ölçüde modern bilgi anlayışına bağlı kalmaya devam etti. Fakat 1990'larda bilgi çağı ve bilgi toplumu tartışmaları başladığı zaman bu alandaki çalışmaların sayısı ve nüfuz gücü de giderek arttı. Postmodern literatürün girişiyle birlikte rölativist bilgi anlayışı sosyal bilimlerde tutunmaya başladı. Bilgide rölativizmin en anlamlı karşılığı belirsizliğe dayalı, bütünlükten yoksun bir kavrayışın ve ifade biçiminin geçerli görülmesidir. Hakikatin imkânsızlığının, öznel, küçük çıkarlara bağlı gündelik hayat mantığının öne çıkarılması söz konusudur. Böyle bir düşünme tarzı insanı toplumsal düşünme biçiminden koparark içinden çıkılmaz bir belirsizliğe mahkum etme riski taşır. Öngörüsüzlüğü geliştirerek toplumsal birlik bilincini yıkar ve gelecekten ümitsizliği besler. Bu durumda bireye düşen, kendisini üstün güçlerin keyfiyetine terk etmesi, gündelik hayatın akışına bırakmasıdır. Bilgide rölativizm ilkesinin bu denli abartılmasının sonuçlarından biri de, dünyanın kavranışı açısından mistisizmin, inancın, hurafenin, falcılığın, şiir ve edebiyatın bilimsel düşünceyle eş düzeyde algılanmasıdır. Böylece bütünsel bir dünya ve tarih görüşüne, toplum olaylarının açıklanmasına ihtiyaç kalmadığı izlenimi yaygınlaştırılmıştır. Dünyayı, toplumu kavrayabilmemizi sağlayacak herhangi bir nirengi noktasının bulunmadığı görüşü empoze edilmiştir. Nirengisizlik bireyin özgürleşmesi yolunda bir olanak olarak tanıtılmıştır[8] ama bu "özgürleştirme"nin gerçek dünyada neye karşılık geldiğini öngörmek çok zor değildir.

---

[7] Batı'nın iki yüzyıllık dünya egemenliği sonucunda gerçekleşen yıkımların sorumluluğu akla yüklenince Batı'ya yeni bir açılım yapma ve öncülük şansı verilmiş olunmaktadır. XXI. yüzyıla girerken Batı bu şansını aklı tahtından indirerek ve aklıdışı olan her şeyi (mistisizm, din, büyü, Ortaçağı çağrıştıran ve bol vahşet içeren fantastik hikâyeler vb.) yeniden dirilterek kullanmaktadır.

[8] Feyerabend ve son dönemde Bauman vd.

Modernleşme Kuramlarının Ulus/Sınıf Paradigmasının
Postmodernizmin Kimlik/Farklılık Paradigmasıyla İkame Edilmesi

1990'ların başlarından itibaren sosyal bilimlerde iki ana akım gündemi doldurmaya başlar: Önce Amerikan menşeli küreselleşme kuramı, ardından 1970'lerden itibaren otantik olarak Fransız damgasını taşıyan ama Amerikan akademik dünyasında yeniden biçimlendirilen postmodernizm odağa girdi ve yeni kavramlar, terminolojiler, temalar ve yeni bir dil ile sosyal bilimlerin merkezine yerleşti. Başlangıçta ilkinde vurgu küresel değerlere, diğerinde yerel değerlere yönelikti. Hâkim söylem küreselleşmeydi. Sonradan -özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra- durum değişecek, küreselleşmeye karşıt eğilimlerin güçlenmesi sonucunda küresel değerler ile yerel değerler arasında bir eklemlenme gerçekleşecekti. Bu zıtların biraradalığından doğan sentez tuhaf bir entegrizm oldu: "Globalism + localism = Glocalism" (yeni dönemin "büyük çaplı" kuramından kastımız bu). Ancak sosyal bilimlerde kendisini gösteren bu "yeni" yaklaşım biçimi, dünyanın "tek"leştiği, küçük bir köye dönüştüğü, tarihsel farklılaşmaların silindiği, fırsatların eşitlendiği anlamına gelmiyordu. Dünya Doğu-Batı ilişkilerinde devrim niteliğinde bir dönüşüm yaşamadığı gibi, toplumlar arası farklılaşma ve bu farklılaşmanın bilinci görünür biçimde serpilip gelişti. "Batı ve İslam" konulu araştırmaların son yıllardaki olağanüstü artışı bu durumun tezahürlerinden biridir. Melezleşme iddialarını yalanlarcasına bu alanda Kartezyen dikotomi sürüyordu. Batı sermaye, bilgi, hammadde ve işgücü kaynaklarını kendisinde temerküz ederek küreselleşmenin nimetlerinden alabildiğinde yararlanırken, Batı dışı ülkelerin payına düşen, aşırı boyutlara varan yerelleşme/cemaatleşme süreçlerine bağlı bölünme, parçalanma, yoksullaşma ve yıkımlar olacaktı.

Gelişmelerin Türkiye özelindeki yansımalarını kısaca özetlersek, 1990-2000 arası dönem, sosyal bilimlerde iki ayrı kanaldan/cepheden küreselleşme ve postmodernizm rüzgârlarının estiği yıllar oldu. Her iki akıma ait gelişmiş literatür büyük bir hızla çevrilerek kitapçı vitrinlerini doldurdu. Bu kitaplar belki de başka hiçbir Batı dışı ülkede -hatta birçok Avrupa ülkesinde- olmadığı kadar ilgi gördü. Bu kısa zaman aralığında iki akım arasındaki bağlantı zayıf görünüyordu; hatta birbirine aykırı yönler içeren akımlar olarak serpilip geliştiler. Küreselleşme tezleri daha çok toplumlar arasında bütünleşmeye, postmodernizm ise daha çok yerelleşme, farklılaşma ve parçalılığa vurgu yapıyordu. Türkiye'de o yıllarda bir akıma ilgi duyan ortalama bir sosyal bilimci diğerine mesafeyle yaklaşıyordu. Bu dönemde küreselleşme kuramı mevcut ideolojik yelpazenin tamamını kuşattı; liberal, Marxist, muhafazakâr, İslamcı ya da milliyetçi kökenden gelen neredeyse bütün aydınlar arasında olumlu karşılandı.[9] Her

[9] Küreselleşme "kuramı"nın Türkiye'deki yansımaları başlı başına bir konudur. Ama hemen her sosyal bilimci düzenlenen çok sayıda sempozyuma bu konuda bir bildiri sunma gerekliliğini kendisinde görmüştür. Bu sempozyumlar, Batı'dan gelen yeni öneri karşısında "biat etme" gösterisine dönüştü. Türk akademis-

kesimden aydının davet edildiği Abant toplantılarında oybirliğiyle alınan sonuç kararları bu açıdan önemli bir göstergedir -vasat Türk aydınının vasat refleksini yansıtır.

1990'ların başlarından itibaren küreselleşme, Batı kapitalizminin yeryüzündeki mutlak zaferini meşru kılmak üzere ilan edilmiştir. XX. yüzyıl, ABD Başkanı W. Wilson ile Rusya'da devrimi gerçekleştiren Bolşevik kadroların "ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı" ilkesiyle açılmıştı. Bu ilkeler, ulusçuluğun özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya dahilinde (özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da) meşruluk kazanmasına yönelikti. Batı dışı dünyada ulusçu dalganın birinci dalgasının sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından yeni birçok ulus-devletin doğması oldu: Batı ile bir uzlaşım (Lozan Anlaşması) sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu devletlerden sadece biriydi. XX. yüzyılın sonunu işaretleyen 1990 ise, "küreselleşme" adı verilen süreçle birlikte (Batı'da ulusların/ulus-devletlerin entegrasyonuna karşılık) Batı dışı alanda ulusların parçalanma riskine maruz kalışı ve ulus-devletin kriziyle kapandı. Bu gelişmeler sonunda ulusçu öğretilerin yanı sıra emek-sermaye çelişkisine gönderme yapan ve eşitsizliğin izalesini gündemde tutan görüşler de ağır bir darbe almış ve bunların yerine başka çelişkiler ve farklılık ilkesi ön plana çıkarılmıştır.

1990'lara gelindiğinde, giderek artan çeviri faaliyetiyle Türkiye'de tartışma gündemine yeni konular eklendi. Sosyal bilimlerde konular çeşitlendi, mikro ilgiler gelişti ve disiplinlerarası çalışmalar öne çıktı. Kadın ve toplumsal cinsiyet araştırmaları, etnik sorunlar, alt-kültürler, tüketim, göç, şiddet, uyuşturucu kullanımı, suç, aile ve çocuk araştırmaları günümüzde Batı'da birçok sosyoloji kürsüsünde (sadece sosyoloji kürsülerinde de değil) revaçta olan konulardır. Benzer çalışma alanları Türkiye'de çeşitli sosyal bilim dallarına mensup akademisyenleri de uğraştırmaya başlamıştır. Bu tür mikro çalışmaların sosyal bilimlerin ana doğrultusunu tayin etmesi, sosyal bilimciyi genel toplum çıkarlarına bağlanmaktan alıkoyacak niteliktedir. Son dönemde Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının çoğunda karşımıza çıkan bir olumsuzluktur bu. Postmodernizm ile bize önerilen de başka bir şey değildir. Sokaktaki insanın dünyaya ve topluma ilişkin somut, öznel izlenimleri ve sözü daha çok önem kazanmıştır. Bu yaklaşımın tarihçiliğe yansıması sözlü, yerel ve gayri resmi tarih araştırmalarındaki gözle görülür artıştır. Buna karşılık siyasal, belgesel ve resmi tarihçilik modası geçmiş olarak görülerek gözden düşürülmeye çalışılmaktadır. Sosyoloji alanında çevreyi, taşrayı vurgulayan "merkez/çevre" analizlerini de bu açıdan değerlendirmek doğru olacaktır. Başka bir deyişle, Türk toplum tarihine damgasını vuran ve devlete tartışılmaz ayrıcalık tanıyan devletlü/reaya ayrımı bu kez

---

yenler küreselleşmenin parlak vaatlerini aktarmakta Batılı meslektaşlarından hiç de aşağı kalmadılar; mangalda kül bırakmadıkları dahi söylenebilir. Bu açıdan Abant toplantılarının "yüzde yüz uyumcu" sonuç bildirgeleri hala hatırlardadır. O bildirgede imzası bulunanların çoğu, meş'um 11 Eylül 2001'den sonra "globalism"in "glocalism"e dönüşmesiyle bugün yerelleşmenin, farklılaşmanın nimetlerinden söz ediyorlar. Yarın neyin altına imza atacakları belli değil.

tersine çevrilmiştir.[10] Türkiye'de ortaya çıkan temel gerilimlerin kaynağında da, Batı sorununa bağlı olarak, asker/sivil kadrolar arasındaki bir üstünlük mücadelesinin yattığını düşünebiliriz.

Postmodernizm, bütünlüklü dünya tablosunun parçalandığı görüşüyle ilgilidir. Yerel kültürler, azınlıklar, tarikat beyanları, kısmi, öznel kanaatler daha ön plana geçirilmiştir. Burada bir noktanın altını çizelim. Sosyal bilimlerde kimlik ve farklılık olgusunun bu denli vurgulanması toplumsal eşitlik, birlik ve dayanışma ilkelerinin aleyhine gelişmektedir. Son dönem tartışmaları arasında ayrıcalıklı bir yer işgal eden bu yaklaşım Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarında en anlamlı karşılığını etnisite, İslâm, oryantalizm, popüler kültür ve kadın araştırmalarının yükselişinde bulmuştur. Postmodernizm sosyal bilimlerin hemen her alanına bir biçimde nüfuz etmeyi sürdürmektedir. Başlangıçtaki "büyük anlatıların çöktüğü" iddiasını yalanlarcasına kendisi bir Büyük Anlatı haline gelmiştir.[11]

Kültürel farklılaşma ve kimlik talepleri kendi başına ve bize sunulduğu biçimiyle ele alınmamalıdır. Mutlaka küreselleşme dalgası ve Yeni Dünya Düzeni iddialarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü 1990'larda daha çok ortak küresel bir kültüre vurgu yapan ve içerici bir karakter taşıyan küreselleşme iddiası, 2000'li yıllarda (özellikle 11 Eylül olaylarından sonra) giderek yerelleşme veçhesiyle donanmış ve dışlayıcı bir karakter kazanmıştır. Yeni safhada *globalism* yerine *glocalism* teriminin gündeme getirilmesinin anlamı, Batı dışı dünyanın Batı küreselleşmesinden dışlanması, tecrit edilmesidir.[12] Batı'da İslâm fobisinin bir anda alevlenmesi de uydurukça *glocalism* adı verilen şeye denk düşer. Artık yerel olan küreselleşecek, sayısız farklı kimliğin, etnisitenin, tarikatın ulus birliği aleyhine gelişimi körüklenecektir. Böylece kültürel farklılaşma tezi, mevcut toplumlar arası ilişkiler düzeni içinde Batı'nın tamamen kendi lehine olan yeni dengeyi ko-

---

[10] "Ayaklar baş, başlar ayak oldu" atasözü birçok sosyal bilimciyi gülümsetecektir ama toplum tarihimize ilişkin bir gerçeği de (fetret algısı) en yalın biçimde ifade etmektedir. Baykan Sezer'in reayanın, köylünün, başıbozuğun (başka deyişle taşranın) hiçbir dönemde büyük tarihsel dönüşümlere öncülük etme başarısı gösteremediği saptaması bu açıdan önemlidir. Bu saptama günümüzün dış müdahale ve dayatmalarına karşı daha açık/hassas olan sivil toplum unsurları için de geçerlidir.

[11] Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni ve neo-liberalizm üçlüsü, birbirleriyle yakından bağlantılı olarak son döneme damgasını vuran büyük çaplı kuramlardır ve bunları post ekli izmlerden tamamen ayırarak değerlendirmek yanıltıcı olur. Postmodern eğilimlerin emareleri kültürel incelemeler başlığı altında özellikle kimlik, etnisite, din, ulus, toplumsal cinsiyet rolleri vb. konularında yapılan çalışmalarda belirgin bir biçimde görülmektedir. Özellikle felsefe, sosyoloji, antropoloji, tarih, siyaset bilimi gibi bölümler bünyesinde interdisipliner bir anlayışla yapılan yeni araştırmalar en azından terminoloji, dilin kullanımı, kuramsal ve metodolojik yaklaşım itibariyle postmodern unsurlar barındırmaktadır. Bu da bilimsel platformda postmodernizmin hegemonyasının kısmi, tekil bir düzeyde kalmadığının göstergesidir.

[12] Sosyal bilimlerde kimlik ve farklılaştırma stratejisinin küreselleşmenin kozmopolitleşme vaadine tezat oluşturacak biçimde öne çıkarılması ilgi çekicidir. Ancak bu stratejinin küreselleş(tir)me ideolojisine uyumluluğu -daha doğrusu ikisi arasındaki paralellik- 2000'lerde "glocalism" kavramı ortaya atıldığında daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

ruması ve kendi dışında kalan dünya üzerinde kurduğu etkili denetim mekanizmasını sürdürmesi için en uygun ve elverişli dayanakları oluşturmaktadır.[13] Batı, kültürel farklılıkları korumak adına dünya üzerinde çok yönlü müdahalelerde bulunma yetkisini kendisinde görmektedir. En önemlisi de, kültürel farklılaşmaların kışkırtılması, Batı dışı devletlerin sınırları içinde yaşayan azınlık toplulukların, yerel alt-kültürlerin hak ve taleplerinin içinde yer aldıkları geniş toplumsal birliklerin aleyhine sürekli canlı ve gündemde tutulması için biçilmiş kaftandır. Güncel gelişmeler de bunu doğrulayıcı niteliktedir. Batı dışı dünyada kabilecilik hortlatılmış, buna karşılık evrenselcilik gibi modern Batılı değerlerden vazgeçilerek vahşi Batı/Doğu söylemine dönülmüştür. Batı'nın kendi dışında kalan dünyaya zorla dayattığı şey cemaatleşmedir. Sosyolojinin kurucuları arasında "Cemaatten Cemiyete" gelişme tasarımına aykırı olarak, günümüzde "Cemiyetten Cemaate" gelişme tasarımı öne çıkarılmıştır. Bir gelişme ve ilerleme silsilesi içinde tasarlanan aile/aşiret/cemaat/ümmet/millet aşamalarından sonra aşiretleşme/cemaatleşme tekrar kışkırtılmaktadır. Bütün bu akıl almaz görüşlere karşılık Batı dünyasında birlik ve bütünleşme görüntüsünün karşımıza çıkması son derece düşündürücüdür. Batı, toplumsal parçalanmayı, kabileleşmeyi, devletlerin yıkılmasını, savaşmadan bir günde orduları tasfiye edilen toplumların tamamen savunmasız bırakılmasını kendisi için değil Doğu toplumları için uygun görmektedir. Böylesine ciddi riskler karşısında sosyal bilimcilere her zamankinden daha büyük sorumluluk düşüyor. Toplum olaylarına etnisite, tarikat, mezhep vb. zümrelerin çıkarları lehine bakmamak, toplumun genelini ilgilendiren sorunlar karşısında ayrıştırıcı değil bütünleyici bakış açısını korumak zorundayız.

Sonuç Yerine

Türkiye'de ortalama sosyal bilimcinin yeni ilmihâli, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*'dur. Sosyal bilimlerde yeni kavrayışın giderek yaygınlaşan

---

[13] Dünya üzerindeki kültürel farklılıklar uluslararası Batılı örgütler tarafından teşvik edilmektedir. Kasım 2001'de UNESCO Kültürel Farklılık Evrensel Bildirisi yayımlandı. Bildiri, Birleşmiş Milletler Genel Konseyi tarafından da onaylandı ve 21 Mayıs, Diyalog ve Gelişme İçin Dünya Kültürel Farklılık Günü ilan edildi. Bu günün, kültürel çeşitliliklerin hoşgörüyle benimsenmesi ve "hep beraber" daha iyi bir yaşam için fırsat sunacağı belirtildi. Ayrıca bu çerçevede UNESCO tarafından *All Different, All Unique* başlıklı bir broşür yayınlandı (UNESCO, 2004). Söz konusu bildiriyle neredeyse eşzamanlı olarak Batı kültürünün eşsizliği (The West ve the Rest yaklaşımı) görüşü gündeme getirilmiştir. Bu yaklaşım başka kültürlerin Batı'yı taklit etmesinin imkânsız olduğunu dile getirmektedir. Türkiye'de "Batı dışı modernleşme" kavramının tartışılma mantığı da bu tezlere uyumludur: Birbirini destekleyen bütün bu yaklaşımlar, dünya toplumları arasındaki kültürel kaynaklı olmayan çelişki ve farklılaşmaların çözümüne yönelik bir niyet ve çabayı ortaya koymamaktadır. Bildirinin 11 Eylül olayları sırasına rastlaması da oldukça anlamlıdır. Batı, kendi dışında kalan dünyayı küreselleşmenin nimetlerinden yararlanmaya çağırmaktan uzaklaşarak büyük bir dışlama ve farklılaştırma stratejisini uygulamaya geçirmiştir. (Adeta önceden planlanmış biçimde.) 1991-2001 arasında kalan on yıllık kesitte küreselleşmenin çekiciliği, sonraki dönemde Batı dışı dünya için tam bir kâbusa dönüşmüştür. Kültürel farklılık iddiasıyla Batı küreselleşmesi yüceltilip haklı çıkarılırken Batı dışı tüm halklar Avustralya Aborjinleri durumuna indirgenmektedir.

pratik görünümlerine baktığımızda manzara biraz belirginlik kazanabilir. Batı'dan empoze edilen yeni sosyal bilim anlayışına bağlı ve günümüzün hâkim eğilimini yansıtan çalışmalardan birinin *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk* (2004) başlığını taşıması ilginçtir. Türkiye'de akademik yetişmesini 70'lerde tamamlamış olan, bir ölçüde Marksizme de bulaşmış bugünün "tecrübeli" hocalarının geçmişte ve bugün yöneldikleri konuların, yaptıkları çalışmaların kıyaslamalı bir incelenmesi savrulmanın ibret verici sonuçlarını ortaya koyacaktır. Batı'daki yeni trendlere aşırı bağımlılık sonucunda akademik-entelektüel gelişme sekteye uğramıştır. Sosyal bilimcilerimizin, kendilerinin geliştirilmesine herhangi bir katkılarının olmadığı, fakat büyük alaka gösterdikleri yeni Batılı üstadlarının ortaya koydukları her yeni önerme ve teze uyum sağlama ve bunları aktarma kabiliyetleri her türlü övgünün üstündedir. Dolayısıyla daha düne kadar "kültür emperyalizmi"nden, gelir dağılımı eşitsizliğinden, ulusal kalkınmadan, sermaye birikim süreçleri ve bölüşüm sorunlarından, sınıf mücadelesinden vs. söz edenlerin bugün önlerinde bembeyaz bir sayfa açarak ulusun, ulus-devletin ve ulusal kalkınmanın iflasından söz etmeleri, kimliklerin çoğulluğu (çokkültürlülük), dünya yurttaşlığı, küresel toplum, yersizyurtsuzluk, melezleşme vb. modeller üzerinden postmodernleşmenin ve mevcut Batı egemenliğinin savunusuna girişmeleri şaşırtıcı olmamaktadır.

Postmodernizm hayaleti belli belirsiz bir tarzda her yere nüfuz ederken, Batı'nın küresel uygulamaları özellikle Batı dışı dünyada toplumun en küçük kesitlerini bile birbirinden farklılaştırıp koparmakta, etkisizleştirmekte ve direnç potansiyellerini yok etmektedir. Bu iki süreç (küreselleşme ve postmodernleşme) birbirini destekleyici niteliktedir. "Sosyal bilimlerde büyük dönüşüm" diye bize vaat edilen şey gerçekte oldukça kapsamlı bir tasfiye hareketidir. Postmodernizm adı altında sosyal bilimleri reaksiyoner, yeni muhafazakâr bir dalga kuşatmıştır. Radikalizm ve eleştirel düşünce adına uyumculuk ve teslimiyet öngörülmektedir. Bilimsel alanda bütün dönüşüm iddialarına rağmen bilimi dünya toplumlarının ortak yararına sunma yönünde yeni bir adım atılmamıştır. Batı'nın Aydınlanma çağında ve XIX. yüzyılda bilimlerin gelişmesi açısından yakaladığı üstünlüğün bir benzeri söz konusu değildir. Sosyal bilimlerin yeni akımlara tamamen teslim olması durumunda bunun toplumda ne gibi çatışma ve yıkımlara yol açabileceğini kestirmek bile mümkün değildir. Sosyal bilimciler günümüz dünya koşullarında toplumsallaşma, birlik ve dayanışma imkânlarının yok edilmesine, toplumları en küçük hücrelerine (hatta tek tek bireylere) dek bölmeye yönelen mevcut küresel kaosa katkıda bulunmamalılar. Ortaçağlaşan yeryüzümüzde sosyal bilimlere düşen, bütün dünya toplumları için umut dolu bir geleceğin tasarlanmasıdır. Bunun yolu -en başta- belirsizlik ve kaos ortamını meşru kılan egemen kuramlara karşı direnç potansiyellerinin açığa vurulmasından geçer. Bunun imkânları araştırılmadıkça boşluk ve kriz ortamı sürecektir. Şu anki görünümüyle -belki de en fazla Türkiye'de- sosyal bilimler bir tür işgal altındadır. Bütün güçlüklere rağmen bu hegemonyanın kırılması görevi de, Batı'nın ikon haline getirilmiş uyumcu düşünürlerine değil, farklı söz söyleyecek birikime sahip olan Türk sosyologlarına düşer.

Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Sezgin Kızılçelik*

"Birinci Dünya Savaşı sırasında Dârülfünun'da felsefe tarihi okutan Gunther Jacobi o sırada Dârülfünun umum müdürü (rektörü) olan Salih Zeki'ye Henri Poincaré'nin kitaplarını okumasını tavsiye edince, üstat gülerek kütüphanesinden Fransız matematikçi filozofundan çevirip yayınladığı üç eseri çıkarıp Jacobi'ye göstermişti" (Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 229).

Giriş

Türk toplumunun Batı toplumlarına iktisadî, politik, hukukî ve kültürel yönden bağımlı olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bunun yanı sıra, ülkemiz entelektüelinin Batı felsefesine ve sosyal bilimlerine bağımlılığı söz konusudur. Her alanda olduğu gibi sosyal bilimlerde, özellikle de sosyolojide Batı'ya bağımlılığımız sürmektedir. Söz konusu bağımlılık sahaları içinde en fazla problematik teşkil eden, Batı sosyolojisine olan aşırı ba-

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

ğımlılıktır. Bu aşırı bağımlılık hadisesi, yeni değildir. Türkiye'de sosyologların, Batılı sosyologlara aşırı ilgileri, Türkiye'nin Batıcılaşma tarihiyle koşutluk göstermektedir.

Bilindiği üzere, sosyal bilimler, 16. yüzyıldan itibaren burjuva sınıfının dünyada hakimiyet kurmaya çalışması ve 19. yüzyılda bu amacına ulaşmasıyla gündeme gelmiştir. Modernlik projesinin sahibi konumundaki burjuvazinin dünyayı yönlendirme istemi, ekonomi, politika bilimi, sosyoloji, tarih, antropoloji ve oryantalizm gibi sosyal bilimlerin doğuşuna kaynaklık etmiştir. 19. yüzyılda sömürgeciliği şiar edinmiş olan burjuva sınıfının dünyayı kontrol altına alma noktasında yeni bilgilere ihtiyaç duyması, sosyal bilim disiplinlerinin zuhur eylemesine vesile olmuştur. Diğer bir deyişle, 19. yüzyılda dünya egemenliğini ele geçiren Batı, bu egemenliğini sürdürme ve pekiştirme noktasında başta sosyoloji olmak üzere tüm sosyal bilimleri önemsemiştir. Bilhassa sosyoloji, Batı'nın kapitalist üretim tarzının ürettiği içsel çelişkilerin üstünü örtmek ve Batı-dışı mazlum toplumların denetim altına alınmasını kolaylaştırmak, özellikle de Karl Marx'ın sosyalizm ve komünizm fikrini çürütmek için çaba sarf etmiştir. 19. yüzyılda kapitalist sistemin ürünü olarak beliren sosyoloji, gerçeklikleri bilinçli bir biçimde çarpıtma gayreti içinde olmuştur. Sosyolojinin ortaya çıkış gerekçesi, sosyal dünyanın anlaşılmaması üzerine biçimlenmiştir. Sosyal bilimler içindeki *uzmanlaşma*yı[1] da bu çerçevede mütalaa etmek gerekir. Başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler, kapitalist Batı dünyası ekseninden hareket etmiş ve onu merkeze almıştır.[2] Çünkü sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilim disiplinleri, Batı'nın Batı-dışı mazlum toplumları tahakküm altına alına anlayışına koşut olarak söz konusu toplumlara dair bilimsel bilgi edinme amacına dönüktürler. Onlar sömürgeci güçlerin suç ortağı görevini üstlenmişlerdir. Sömürgeci güçler, işgal edeceği yere önce sosyologları ve antropologları göndermişlerdir. Sosyologlar ve antropologlar, bilimsel araştırma kılıfı altında bilgiler toplamışlar ve onları rapor etmişlerdir. Sömürgeci güç odakları, onların raporlarını da göz önünde bulundurarak işgal edecekleri coğrafyalara gitmişlerdir.

Batı, 19. yüzyıldan itibaren kendi kapitalist-emperyalist sistemini en iyi/en üstün gösterip, onu Batı-dışı mazlum toplumlara ihraç etme işiyle meşgul olmuştur. Batı, kendi sistemini modernleşme ve Batıcılaşma gibi gözde kavramlar yoluyla tüm dünyaya yaymak istemiştir. Bunun için sosyolojiyi kullanmıştır. Sosyolojinin Türkiye serüveni, bu durumun en belirgin örneklerinden birisini teşkil eder.

---

1 Sosyal bilimlerde uzmanlaşma, bütünü anlaşılır kılmamaya yönelik bir anlayıştır. Uzman ise, parça ve parça-altı olana odaklanmış, ama o yoğunlaştığı parça ya da parça-altının içinde yer aldığı bütünü idrak edemeyen anlamına gelir.

2 Bu konularda ayrıntılı bilgi için şu eserlerime bakılabilir: KIZILÇELİK, Sezgin; *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003; KIZILÇELİK, Sezgin; *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004; KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007; KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007; KIZILÇELİK, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.

Batı'nın Osmanlı'yı düzeltmek/kendisine göre tanzim etmek istemesinin uzantısı olan Tanzimat ile birlikte bizde sosyoloji de yaygınlaşmıştır. Sosyoloji tartışmalarının yapıldığı ilk ülkelerden birisi olmamız rastlantısal değildir. Sosyologlarımız, Batı medeniyetinin üretimi olan Batı sosyolojisiyle yoğun bir biçimde ilgilenmeye başlayınca, ait olduğumuz Doğu medeniyet dairesinden hızlıca uzaklaşınışlar[3], Türk toplumunu Batılı bir toplum gibi tasavvur etmişler, Batı sistemini en üstün olarak ele almışlar, tek medeniyet olarak Batı medeniyetini görüp onu adeta kutsamışlardır. İşleri, Batı sosyolojisinin terminolojisini bu topluma mıhlamak olmuştur. Türk toplumunu Batı'nın mengenesinden kurtarmayı akıl edememişler, sadece Batı sosyolojisine tapınmakla meşgul olmuşlar, sürekli onların dergâhına gitmişler, hatta en iyi mürit olma yönünde de kendilerini ispata çalışmışlardır.

İşte, bu bağlamda öncelikle öne çıkan birkaç isme (Ziya Gökalp, Prens Sabahattin ve Sabri F. Ülgener'e), daha sonra ise, özellikle sosyoloji alanında adlarından sıkça söz edilen, Türkiye'de son dönem itibariyle sosyoloji deyince akla gelen isimlerin başında yer alan Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin sosyoloji çizgilerine odaklaşıp, onlara kısaca göndermeler yapacağım. Ancak, hemen belirteyim ki, söz konusu kişilerin görüşlerini ayrıntılı olarak açıklamak gibi bir derdim yoktur. Bu ayrı bir çalışmanın konusudur. Batı sosyolojisinin ana referans kaynağı olarak görülmesinde, onların katkılarını ele alacağım. Sosyoloji alanında, zikrettiğim ilahlaştırılmış isimlerin tamamıyla Batı sosyolojisine yaslandıklarını, onların sosyoloji çizgilerinden Batı sosyolojisinin kavram ve kuramlarını çıkardığımda geriye hiçbir şeyin kalmadığını ve ne denli zayıf bir sosyoloji yaptıklarını göstermek ana meramımdır. Kısaca amacım, kralın çıplaklığını bir kez daha değil, belki de ilk kez gözlerinizin önüne sermektir.

Türkiye'de Batı Sosyolojisi Bloğunun Zeminini Sağlam Döşeyenler: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin ve Sabri F. Ülgener

Batılı sosyologların aklıyla hareket eden ve onların ağzıyla konuşan çok sayıda sosyologumuz[4] arasında *Ziya Gökalp* en önde gelmektedir. Ziya Gökalp, Batıcı sosyoloji

---

[3] Sosyal bilimcilerimizin önemli bir kısmı Doğu medeniyet dairesinden hızlıca uzaklaşmayla yetinmemişler, bazıları ise ondan uzaklaşırken onu aşağılamayı da ihmal etmemiştir. Meselâ, 1950 ve 1960'lı yılların öne çıkan milliyetçi muhafazakâr liberal sosyal bilimcilerimizin başında yer alan Mümtaz Turhan, Doğu uygarlıklarını aşağılamış, buna karşın Batı uygarlığının sözcülüğünü üstlenmiştir. Turhan, Princeton Üniversitesi'nde basılan ve geri kalmış ülkelerin sorunlarına ışık tuttuğu iddia edilerek Amerikan üniversitelerinde tez konusu olan *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* yapıtında; "Şarklı'dan ister Asya'da ister Afrika'da yaşasın, ilim zihniyetine erişmemiş bir cemiyeti kasdediyoruz", demiştir (TURHAN, Mümtaz; *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 65. 1. nolu dipnot). Böylece Turhan'ın, Batı'yı öven, Doğu'yu küçümseyen bu yapıtına Amerikan üniversitelerinin niçin ilgi gösterdikleri de belirli ölçüde açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

[4] Meselâ, Batılı sosyologların görüşlerine bağlı kalarak sosyal sorunlarımıza çözüm üretmeye çalışanların başında Abdullah Cevdet gelmektedir. Abdullah Cevdet, "II. Meşrutiyet dönemi Türk sosyoloji ve Türk dü-

bloğunun zeminini döşemede ve sağlamlaştırmada daha etkin bir konum üstlenmiştir. Çünkü Ziya Gökalp, ülkemizde Batıcı sosyolojinin temellerini atan ve onun baş mimarı olan kişidir. Batı eksenli sosyolojimizin kurucusudur. Fransız sosyolojisinde Emile Durkheim ne ise Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp de odur. Türkiye'de sosyoloji deyince akla ilk gelen isimdir. Sosyolojimizin genel çerçevesini belirlemiş, kendisinden sonraki kuşaklar üzerinde derin izler ve etkiler bırakmıştır.

Ziya Gökalp, Türk toplumunun sorunlarına kafa yorarken tamamıyla Batı toplumlarını açıklama çabasında olan Batı sosyolojisine yaslanmıştır. Batılı sosyologların kavramlarını ve kuramlarını referans alarak Türk toplumunun problemlerine çözüm üretme gayretinde olmuştur.[5] "Bir cemiyet, medeniyet dairesini değiştirebilir"[6], diyen Ziya Gö-

---

şünce tarihinin önemli isimlerinden biri"dir (KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 269). Abdullah Cevdet, Batılı bazı sosyologların büyükelçisi gibi iş görmüştür. Üstelik Batı'da fazla şâkirtleri olmayan isimlerin peşine takılmıştır. Abdullah Cevdet, Fransa'da çok fazla tanınmayan sosyolog Gustave Le Bon'dan övgüyle söz etmiştir. Le Bon'u Fransa'nın "en güzîde mütefekkir ve düşünürleri arasında" (CEVDET, Abdullah; *İçtihad'ın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Hazırlayan: Mustafa Gündüz, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 89) görmüştür. Onun ülkemizdeki sadık bir temsilcisi olmuştur. "Vatanında pek az tanınan Le Bon, Osmanlı ülkesinde yaman bir mürit bulur, Abdullah Cevdet. Bu âşinalığın uzun bir mazisi var. Paris'te 'Osmanlı' gazetesinin yazı işlerini deruhte eden genç politikacı halk ruhiyatının yabancısıdır. Büchner'den Le Bon'a, yani fizyolojiden sosyolojiye atlar. ... Genç doktorun Le Bon hayranlığı, ana yurtta da devam eder. A. Cevdet, 'O zekâ-i feyyaz'ın Türkiye büyükelçisidir sanki. 'Yığın Psikolojisi' mi çevrilmiş? Nevzuhur mütercimlere yıldırımlar yağdırır ve kolları sıvayıp kitabı kazandırır Türkçeye. Zavallı A. Cevdet! Paris'e her gidişinde o 'büyük ve İslam'ın muhibbi hâkim'in ikametgâhını tavaf edermiş" (MERİÇ, Cemil; *Bu Ülke*, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 160-161). Abdullah Cevdet, Le Bon'un eserlerine gösterdiği yoğun ilgi nedeniyle "Fransız düşüncelerinin Doğu'daki yayıcısı" (HANİOĞLU, M. Şükrü; *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İsranbul, Tarihsiz, s. 368) olarak tanınmıştır. Le Bon'un fikirleri doğrultusunda Osmanlı'nın sorunlarına çözümler üretmeye çalışmış, onu adeta ilahlaştırmış, sonuçta adı onunla anılır olmuştur. "A. Cevdet, sosyal reformlara ait fikirlerini, onca örnek Batı düşünürü olan Gustave Le Bon'dan aldı. İçtihad'taki makalelerinden birçoğunda ona dayanıyordu ve Le Bon'un fikirlerini Türkiye'nin o günkü sosyal meselelerine tatbike çalışıyordu. Bundan dolayı daha gençliğinde onun eserlerini çevirmeye başlamış ve hayatı boyunca en önemlilerini Türk okuyucularına tanıtmıştı. O derecede ki, Abdullah Cevdet'in adı işitilince G. Le Bon hatıra geliyordu" (ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 250). Abdullah Cevdet, bilhassa Gustave Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* (Yayına Hazırlayan: Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997) eserinin tesirinde kalmıştır. Kısaca, Abdullah Cevdet, "hakikat Gustave Le Bon taraftındadır", demiştir (Abdullah Cevdet'ten aktaran: HANİOĞLU, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 182).

5 Yurdumuzda ilk sosyoloji incelemeleri olarak Ahmet Vefik Paşa Montesquieu'dan, Salih Zeki Comte'un felsefesinden, Rıza Tevfik Spencer sosyolojisinden, Ahmet Şuayip ve Mustafa Suphi Fransız sosyolojisinden, Sâri Bey ve Bedîi Nuri Durkheim sosyolojisinden söz etmişlerdir. Hüseyin Cahit Yalçın, Durkheim'ın bazı metinlerini Türkçeye çevirmiştir. Durkheim'ın düşüncelerinin ülkemizde ilk önemli savunucusu Ziya Gökalp'tır. Durkheimci sosyoloji Ziya Gökalp'la birlikte Fuad Köprülü, Necmettin Sadık, Mehmet İzzet ve Mustafa Şekip ile devam etmiştir. Le Play'in etkisi Demolins'ten yapılan çevirilerle yaygınlaşmıştır. Bu noktada Mehmet Ali Şevki'nin katkıları olmuştur (SEZER, Baykan; "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi- 1. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 30-33).

6 GÖKALP, Ziya; *Türk Medeniyeti Tarihi*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1995, s. 8.

kalp, Türk toplumuna hedef olarak Batı medeniyetini gösterdiği için söz konusu medeniyetin bir parçası olan Batı sosyolojisinin kavramlarıyla toplumumuzu açıklamakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Durkheim sosyolojisinin etkisi altına girmiştir. Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisini gereğinden fazla, hatta Fransız sosyologlarından bile daha çok önemsemiştir.[7] "Sosyolojiyi, bütünüyle bilimsel bir şekilde kurmaya başlayan kişi Durkheim'dır. Durkheim'dan önce sosyoloji, ya felsefenin, ya da biyoloji ve psikoloji gibi bilimlerin birer dalı sayılıyordu. Çünkü sosyoloji gerçeği, diğer bilimsel gerçeklerden tam anlamı ile ayırt edilemiyor, sosyoloji metodunun özelliği dikkate alınmıyordu. Durkheim, sosyolojiyi diğer pozitif ilimler gibi objektif bir metod ile incelemekle beraber, toplumsal gerçekleri diğer gerçeklerden açık ve kesin olarak ayırdı. Bugün bilim dünyasında sosyoloji denildiği zaman akla yalnız Durkheim okulunun sosyolojisi gelir."[8] Ziya Gökalp, Durkheim'ın "en sözügeçer bir sosyolog" olarak tanındığını iddia etmiş[9], "...Durkheim'den evvelki sosyologlara da hakikî sosyolog nazariyle bakamamı"[10], demiştir. Ziya Gökalp, "sosyoloji alanında Durkheim'ın görüşlerinin sadık bir uygulayıcısı olmuştur."[11] Ziya Gökalp'in sosyolojide kullandığı kavramlar, açıklamalar ve sınıflandırmalar Durkheim'dan alınmadır. O, kuram ve metodoloji anlayışı bakımından Durkheim'ın sosyoloji sistemine bağlıdır.[12] Ziya Gökalp'in sosyolojinin konusuna ve metoduna ilişkin şu vurguları Durkheim'a dayalıdır: "Sosyolojinin konusu ve gayesi bilindikten sonra anlaşılıyor ki, bunun metodu deney metodudur. Kurumların ve itikatların karakter, köken ve evrimini birtakım a priori ilkeler üzerinde muhakemeler yapmakla keşfetmek mümkün değildir. Biyoloji ve psikolojide olduğu gibi, burada da olgulardan başlamak lazım gelir. Olguları idare eden yasalara çıkmak için, hareket kaynağı olguların incelenmesidir. ... deney metodu, sosyolojiden ve onun ilgilendiği hadiselerin tabiatından kaynaklanan birtakım karakterler arz eder. Fizikte ve biyolojide olduğu gibi, bilim adamlarının müracaat ettiği iki büyük bilgi kaynağı gözlem ile deneydir."[13] Ziya Gökalp, Durkheim'dan hareketle, sosyolojiyi, matematik ve biyoloji gibi pozitif bir bilim olarak

---

[7] Meselâ, Ziya Gökalp, Marx'ın sosyolojisini görmezlikten gelme pahasına, "... Durkheim sosyolojisi iktisadî olayların önemini ve değerini inkâr etmiyor. Gittikçe iktisadî olayların toplum içindeki değerinin arttığını, hatta çağdaş cemiyetlerde iktisadî hayatın toplumsal bünyeye temel olduğunu ortaya atan Durkheim'dır" (GÖKALP, Ziya; *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63), diyecek kadar Durkheim'ı övme gereği duymuştur.

[8] GÖKALP, Ziya; *Türk Terbiyesi*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64-65.

[9] GÖKALP, Ziya; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1988, s. 31.

[10] GÖKALP, Ziya; *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 95.

[11] SEZER, Baykan; "Ziya Gökalp Üzerine İki Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yıllığı I* (iç.), İstanbul, 1988, s. 226.

[12] KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 79.

[13] GÖKALP, Ziya; *Felsefe Dersleri*, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan: Ali Utku ve Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2006, s. 712.

görmüştür.[14] Ziya Gökalp, neredeyse her konudaki sosyolojik açılımını Durkheim'a dayandırmıştır. Meselâ, Ziya Gökalp, toplumun medenileşmesi için Durkheim'ın mefkûreye dair tespitine, daha açık bir deyişle, mefkûreyi gelecekte vücuda gelecek bir hedef değil, geçmişte yaşanılmış bir şeniyet olarak ele alan Durkheim'a önem vermiştir.[15] Ziya Gökalp'in sosyolojik nosyonları, Durkheim'ın "kolektif bilinç" ve "milliyetçilik" üzerine fikirlerinden alınmıştır.[16] Durkheim'ın "kolektif bilinç"le yakın bağlantılı "toplumsal dayanışma" kavramı, Ziya Gökalp'in sosyolojisinde önemli bir yer tutmuştur.[17] Hatta "Türk tarihine yaklaşımı da, Ziya Gökalp'ın kendi deyimi ile, Durkheim'ın yönteminin uygulanmasından öteye gitmeyecektir. 'Durkheim'ın ilmî usulüne ve ilmî mezhebine göre yazılmış, Durkheim'ın Sosyolojisi'ne ilave ettiği misalleri, tetkik sahası olarak kabul ettiği Türk, İslâm ve Osmanlı medeniyetlerinden almıştır.' Günümüzde feodal ve benzeri sıfatlarla Türk tarihinin Batı kalıpları içinde ele alınmasını andırır bir biçimde klân ve benzeri kavramları Türk tarihine uygulamaya girişmiştir."[18] Durkheimcı sosyoloji, Ziya Gökalp ve onun devamcılarından Fuat Köprülü'nün öncü çalışmalarıyla, Türkiye'deki sosyoloji ve tarih anlayışı üzerinde derin bir etki yaratmıştır.[19] "Gerçekten de, Durkheim sosyolojisinin ülkemize yerleşmesi ve 1940'lı yıllara kadar Türk sosyolojisinde, neredeyse tek egemen sosyoloji ekolü olması, Ziya Gökalp aracılığı ile gerçekleşmiştir."[20] Ziya Gökalp aracılığıyla tanınmış olması nedeniyle Durkheim sosyolojisinin egemenliği günümüzde de sürmektedir.[21] Tüm bunlarla birlikte, "Gökalp, Durkheim'in rastgele bir tercümanı değildir."[22] O Durkheim'dan aldığı kavramlar üzerine düşünmüş, onlardan hareketle yeni kavramlar üretmeye de gayret etmiştir. Bu yönüyle Ziya Gökalp, diğer Batıcı sosyologlardan, bilhassa çağdaşı olan Prens Sabahattin'den farklı bir konumdadır.

Ziya Gökalp ile birlikte ülkemizde Batıcı sosyoloji bloğunun zeminini iyice sağlamlaştıran bir diğer kişi, *Prens Sabahattin*'dir. Prens Sabahattin, benimsediği sosyoloji anlayışı ve dünya görüşü itibariyle taban tabana zıt olduğu Ziya Gökalp ile birlikte sosyolojimizin kurucu bir diğer ismidir. Türkiye'de sosyolojinin kuruluşu ve genel eğilimleri deyince Ziya Gökalp'ten sonra hemen akla onun adı gelir. Prens Sabahattin, sürekli olarak

---

[14] GÖKALP, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 62.

[15] GÖKALP, Ziya; *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 69; GÖKALP, Ziya; *Çınaraltı Yazıları*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85.

[16] TURNER, Bryan S.; *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 94.

[17] GÖKALP, Ziya; *Türk Ahlâkı*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 131.

[18] SEZER, "Ziya Gökalp Üzerine İki Değerlendirme", s. 234.

[19] TURNER, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, s. 10.

[20] KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 11.

[21] SEZER, Baykan; "Ziya Gökalp ve Durkheim", 60. *Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp* (iç.), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1984, s. 20.

[22] KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 81.

muhalifi Ziya Gökalp ile anılır. Onlar, Türk sosyoloji tarihinin tartışmasız en önemli muhalif ikilisidirler. Farklı sosyoloji eğilimlerine sahip olmalarına karşın, ortak yanları Batı sosyolojisinden, bilhassa da Fransız sosyolojisinden beslenmiş olmalarıdır. Prens Sabahattin, Batı sosyolojisi çizgisi içinde kalarak onun ana eğilimlerinden birisine sadık kalan isimler içinde şöhretli olandır.

Prens Sabahattin'in sekreteri Joseph Denais'in, *La Turquie Nouvelle et l'Ancien Régime* eserinde bildirdiğine göre, Prens Sabahattin'in etkisinde kaldığı düşünürler, Haeckel, Büchner, Fouillé, Le Play ve Edmond Demolins'tir.[23] Prens Sabahattin, Le Play, Henri de Tourville ve Edmond Demolins'i "üç büyük deha" olarak nitelemiştir.[24] Bunlar içinde Prens Sabahattin'in en çok önemsediği kişi, Demolins'tir. Prens Sabahattin, Demolins'i "aziz üstadımız"[25] ve "ilm-i ictimâın en büyük bânilerinden"[26] birisi olarak nitelemiştir.

Prens Sabahattin, Le Play'in etkisinde kalmış ve onun "science sociale" okulunun ülkemizde tanınmasını sağlamıştır.[27] Prens Sabahattin, Türkiye'de Le Play'in "science sociale" ekolünün ilk temsilcisi olmuştur.[28] "On dokuzuncu asırda Frédéric Le Play tarafından kurulan ve Henry de Tourville, Edmond Demolins, Robert Pinot; Paul Descamps ve diğer âlimler tarafından inkişaf ettirilen -ki içlerinde kadın ve erkek çok ehliyetli Türk sosyologları da vardır- (La Science Sociale) şahsî telâkkilere değil, doğrudan doğruya objektif, mevzî ve mahallî tedkiklere dayanıyor. (La Science Sociale)in metodu mevzuuna o kadar uygun ve neticeleri de o kadar feyizlidir ki bu ilmi tanıyanlar, onun eşsiz değerini derin bir minnetle takdir edegelmişlerdir."[29] Prens Sabahattin, "science sociale" ekolünün "içtimaî hadiseleri parlak bir ışıkla aydınlatan"[30] bir gelenek olduğunu ileri sürmüştür. Prens Sabahattin, "science sociale" ekolü ve bu ekolün önde gelen kişileriyle tanışmasını ve onların derneklerine gidip gelişini ve onlara çarpılmasını şöyle anlatmıştır: "Bir gün manen ve madden çok yorgun, çok üzgün bir halde Paris'in ünlü caddelerinden birinde gezerken bir kitapçı vitrininde Edmond Demolins'in *Aquoi tient la superiorite des Anglo-Saxson* ünvanlı eseri gözüme ilişti. Kıtabı satın alarak, o gece bitirdim. O güne kadar sosyoloji alanında rastlamadığım pozitif bilimlerin yöntemlerine

---

[23] MARDİN, Şerif; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 290.

[24] SABAHADDİN, Prens; *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne- Bütün Eserleri*, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 387.

[25] *A.g.e.*, s. 346.

[26] *A.g.e.*, s. 351.

[27] SEZER, "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", s. 48.

[28] ERKUL, Ali, "Prens Sabahattin", *Türk Toplumbilimcileri I* (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 108; KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 226.

[29] SABAHADDİN, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne- Bütün Eserleri*, s. 516.

[30] *A.g.e.*, s. 517.

benzeyen bir bilimsel yöntemin varlığını sezdim. Ertesi gün aynı kitapçıya giderek Edmond Demolins'in bütün kitaplarını satın aldım. Bunları da büyük bir dikkat ve itina ile okudum. Düşüncem kuvvetlendi. Daha sonra Edmond Demolins ile tanışarak dost oldum. La Science Sociale Cemiyeti'ne giderek, bu derneğin diğer kıymetli üyeleri ile tanışıp birlikte çalışma olanağı bulduın. Frederic Le Play ve Henri de Tourville'in eserlerini okudum. Bu eserlerde yer alan yöntemle Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal sorunlarını çözebileceğime, reform programı oluşturabileceğime inandım."[31]

Prens Sabahattin, Demolins ile kişisel dostluk kurmuş ve hatta denildiğine göre onun çalışmalarına para yardımında bulunmuştur.[32] Prens Sabahattin, Demolins yasıtasıyla Le Play'in "science sociale" görüşünü iyice tanımış ve benimsemiştir. Prens Sabahattin, Le Play'in "science sociale" görüşüne dair şunları yazmıştır: "Yüzyılımızda sosyal meselelerden bahseden yayınların haddi hesabı yok! Fakat sosyologların en âlimleri bile gerçek bir teknik metod dairesinde çalışmıyor. Birinin başladığı incelemeyi diğeri izlemiyor. Böylece bu incelemeler, taşıdıkları bazı faydalı fikirlere rağmen bir ilimden çok bir sosyal felsefe meydana getiriyor. Yalnız F. Le Play, Henry de Tourville, Edmond Demolins'in seçkin bir araştırmacı ekibiyle birlikte tekniği ortaya çıkaran gözlem ve deney metodunun sosyal meselelere uygulanması mümkün olan birincisinden asla ayrılmamak şartıyla yetmişi aşkın senedir devam eden ve aydınlanan insanlık için bugün en kıymetli ve en değerli bir hazine meydana getiren teknik analizleri, Sosyoloji'yi Fizik ve Kimya kadar müspet bir ilim haline getirdi. Bu okulun yayın organı, ayda bir kez çıkan ve her sayısı başlı başına sosyal bir meselenin çözümüne ayrılmış olan *İlm-i İçtima (Science Sociale)* dergisidir."[33] Prens Sabahattin, Paris'te "Teşebbüs-i Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuştur.[34] Onların görüşlerinden hareketle *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar*[35] adlı metnini kaleme almıştır.

Kısaca, Prens Sabahattin, bilhassa Demolins'in görüşlerinden istifâde etmiş, onun birey merkezli görüşünü Türkiye'nin kurtuluşu için referans almıştır. Çünkü Prens Sabahattin'e göre, "...aziz üstadımız E. Démolins'in Sosyoloji'nin bunca senelik meçhul kalmış çalışmalarından bir kısmına tercüman olan *Anglo-Saksonlar'ın Sosyal Üstünlükleri Nereden İleri Geliyor?* isimli meşhur eserinde, Ferdiyetçi Yapı'yı beslemekte olan Anglo-Sakson terbiyesinin sosyal üstünlüğü, matematiksel bir kesinlik ile isbat edil-

---

[31] Aktaran; KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 225.

[32] BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 390.

[33] SABAHADDİN, Prens; *Görüşlerim*, Hazırlayan: Ahmet Zeki Izgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s. 145.

[34] SEZER, "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", s. 61.

[35] SABÂHADDİN, Prens; *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar*, Çeviriyazı: Fahri Unan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999. Prens Sabahattin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar* eseri ve onun bir kısmını içeren *Görüşlerim* metni de dahil olmak üzere bütün kitap, makale ve broşürleri tek bir metin olarak bir araya getirilmiştir: SABAHADDİN, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne- Bütün Eserleri*.

mişti."[36] Prens Sabahattin, "science sociale" ekolünün görüşleri doğrultusunda toplum yasalarını bildiğini ve onların vasıtasıyla Türkiye'nin yapısal sorunlarının çözülebileceğini iddia etmiştir. Yapı kaynaklı sorunların ancak "yapı değişikliği" yoluyla, yani kamucu/bütüncü Doğu toplum anlayışının yerine bireyci yapıyı esas alan Batı toplum anlayışının konmasıyla aşılabileceğini savunmuştur. Türkiye'nin çağdaş bir toplum olması, birey merkezli toplum anlayışına göre yeniden yapılanmasına bağlıdır. Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar* adlı yapıtında; Türk toplumunun kamucu toplum anlayışından vazgeçip bireyci toplum modelini, yani kendi deyişiyle, "bir cem'iyyet teşkîl eden efrâddan her birinin o yahûd her hangi cem'iyyette olursa olsun yaşamak içün â'ilesine, akribâsına, hükûmetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakıyetini kendi teşebbüsünde araması"[37] olarak tanımladığı "teşebbüs-i şahsîye"yi ve "...merkeziyyet demek, hürriyyeti inhisâra almak, ekseriyyeti ekalliyyete çiğnetmek, fikri-teşebbüsü kayreylemektir!... Adem-i merkeziyyetse teftîş-i millîyi yalnız Meclis-i Meb'ûsân vâsıtasıyla İstanbul'da değil fakat mecâlis-i umûmiyye ile vilâyetlerin her tarafında kökleştireceği için Osmânlıları Osmânlı devletine kalben bağlayacak; ticâret-i milliyyemize sürekli bir vüs'at vererek hârice karşı müttehiden hareket lüzûmunu izhâr ve bu sâyede kavmiyyet rekâbetlerini söndürmeğe en kuvvetli bir vâsıta teşkîl edecektir"[38], şeklinde ifade ettiği "adem-i merkeziyyet" modelini esas almasını önermiştir.

Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in yanı sıra Batı sosyolojisinin ülkemizdeki temelini sağlamlaştıranlardan birisi de, *Sabri F. Ülgener*'dir. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, Fransız sosyolojisinin farklı ekollerinin temsilciliğini yapmışlardır. Ülgener ise, onlardan farklı olarak Batı sosyolojisinin ülkemizde temsil edilmeyen Alman kanadının temsilciliğini üstlenmiştir. Böylece, iktisat ve sosyoloji[39] alanındaki çalışmalarıyla bilinen Ülgener ile birlikte ülkemizde Batıcı sosyolojisinin önemli bir ayağı daha tamamlanmıştır. Başka bir deyişle, Fransız sosyolojisinin Durkheimcı kanadı Ziya Gökalp ile, Le Playci kanadı Prens Sabahattin ile, Alman sosyolojisinin Weberci kanadı ise, Ülgener ile temsil edilmiştir. Artık Türkiye'de Durkheim Ziya Gökalp ile, Le Play Prens Sabahattin ile Weber ise Ülgener ile anılmaya başlamıştır.

---

[36] SABAHADDİN, *Görüşlerim*, s. 154.

[37] SABÂHADDÎN, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar*, s. 72.

[38] *A.g.e.*, s. 101.

[39] ÜLGENER, Sabri F.; *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*, Der Yayınevi, İstanbul, 1976; ÜLGENER, Sabri F.; *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006; ÜLGENER, Sabri F.; *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006; ÜLGENER, Sabri F.; *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler- Denemeler ve Araştırmalar-*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006; ÜLGENER, Sabri F.; *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din Islâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınları, Istanbul, 2006.

1930'larda Alman faşizminden kaçıp Türkiye'ye gelen Alexander Rüstow ve özellikle de sosyolojiyi *kültür bilimi* olarak ele alan Gerhard Kessler'in etkisiyle Weber sosyolojisi ülkemizde kabul görmeye başlamıştır.[40] Kessler ve Rüstow'un öğrencisi olan Ülgener, tam bir Weberci olmuştur. "Ülgener'in şahsında düşünce hayatımız, sosyoloji literatürümüz bir Türk Webercisiyle gerçek temsilcisine kavuşmuş oluyordu."[41] Ülgener, "Türk Weber'i"[42] olarak tanımlanmıştır. Zaten Ülgener de kendisini bir Weberci olarak sunmuş ve ülkemizin önde gelen Webercilerinden birisi olmuştur.[43] Ülgener, Weber ağzı ile konuşanlardandır.[44] Weber'in metodolojisini benimsemiştir. Weber'in yaklaşımları ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nu, bilhassa Osmanlı kültürünü tetkik etmiştir. Ülgener üzerine doktora tezi hazırlayan Özkiraz da bu duruma işaret etmiştir: "...eserlerinde Weber'in kavramlarını ve inceleme planlarını kullanan Ülgener, bunları gerekli düzeltmelerle beraber Osmanlı-Türk toplumsal gerçekliğine uygulamaya çalışmıştır."[45] Ülgener, Weber'in Protestan ahlâkı ile kapitalizmin doğuşu arasında kurduğu köprüyü benimsemiştir. Model kurmada Weber'in ayak izlerini sürerek *anlama*ya dayalı metotla kapitalistleşememe olgusunu Osmanlı'da araştırmak, Ülgener'in yaşam boyu sürdürdüğü bir proje olmuştur.[46] Ülgener'in kendisi de bu duruma işaret etmiştir: "Başta Max Weber (1864-1920) ve Werner Sombart (1865-1941) olmak üzere batılı bilim adamlarının kendilerine en yakın medeniyet çevresinde denedikleri çalışma plânını, ufak tefek temaslar haricinde henüz el atılmamış bir sahaya yaymak ve genişletmek herhalde ilgi çekici bir araştırma olacaktır."[47] Ülgener, zihniyet ve özellikle iktisat zihniyeti konusundaki görüşlerinin biçimlenmesinde Sombart ile Weber'in büyük katkılarının olduğunu bildirmiş, bunlardan Weber'e adeta çarpılmıştır: "Zihniyet ve özellikle iktisat zihniyeti araştırmalarının ülkemizde şöyle böyle yarım yüzyıla yakın bir geçmişi vardır. Başlangıcı -açık bir tarih vermek gerekirse- 1934'lere kadar gider. Almanya'dan taze bir kuvvet ve

---

[40] ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "Gerhard Kessler", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) 1* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 384.

[41] TÜRKDOĞAN, Orhan; *İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 28.

[42] AYAN, Dursun; "Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri", *Doğu-Batı* (iç.), Sayı: 12, Ağustos, Eylül, Ekim 2000, s. 163.

[43] KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları", *Türkiye Günlüğü* (iç.), Sayı: 34, Mayıs- Haziran 1995, s. 34.

[44] Örneğin bkz. ÜLGENER, *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, s. 169.

[45] ÖZKİRAZ, Ahmet; *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, A Yayınevi, Ankara, 2000, s. 20.

[46] SAYAR, Ahmed Güner; "Sabri Ülgener'in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler", ÜLGENER, Sabri F.; *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi* (iç.), Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. XI.

[47] ÜLGENER, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi*, s. 8.

enerji ile gelip aramıza katılan hocaların ve özellikle *Alexander Rüstow*'un[48] konuyu ilk olarak kürsüye getirmeleri [hatırladığım ilk araştırma: Rüstow, *İktisat Sistemi ve İktisat İdeolojisi*] karanlığa ilk kibriti çakmış oluyordu. İktisat zihniyeti ki bir yerde iktisatla kültür ve sanat tarihinin buluştuğu noktada belirlenmekte idi. Gençlik heyecanından olmalı: Yılların hobby olarak nasılsa meydana getirdiği sanat ve edebiyat merakıma- dîvân şiiri ile arada epey bir aşinalığım olmuştu- bu kibrit çakışı beklemediğim anda yön verdi. Konuya adam akıllı ısınmıştım. O hızla ilk karşılaştığım isim *Werner Sombart* oldu. Kapitalist düzenin ona göre en önemli ve başta gelen unsuru zihniyet tarafı idi. *Sombart* kıvrak kalemi ve berrak, çekici üslûbu ile okuyanı gerçekten etkilemeye yetiyordu. Konuya ilk onunla yanaşmış olmayı kendim için bugün de mutlu bir tesadüf sayarım. *Sombart*'ın berrak ve belki biraz sığ üslûbundan başlayıp işe koyulmak konuya ısınma bakımından isabetli olmalı idi. Fakat arkasından *Max Weber*! Öbüründe berrak su şırıltısına karşı burada üstünüze yuvarlanıp gelen o loş, karanlık dalgaya, o kolay ölçülemeyen derinliğe bir kere gövdenizi kaptırdıktan sonra artık kolay mesafe alınır bir zemin üzerinde olmadığınızı anlamakta gecikmeyeceksiniz. Fakat olan olmuştur. Konuya ısındıktan sonra ağır aksak yola devamdan başka yapacak şey yoktur."[49] Ülgener, zihniyet konusundaki fikirlerinin şekillenmesinde Weber'in rolüne daha fazla vurgu yapmış, çağımızın düşünsel iklimini "Max Weber Rönesans"ı olarak adlandıracak kadar ona tapmıştır: "Her şeyden önce, din ve zihniyet konusu ve onunla birlikte Max Weber dosyası hemen hiç bir yerde kapanmış değildi; bir çok ülkede hatta yeni yeni açılıyordu. Birleşik Devletler ve İngiltere başta olmak üzere Batıda hemen her yıl Max Weber üzerine ardı arası kesilmeyen araştırmalar yayımlanıyor; yığınla kitap, inceleme, monografi birbirini izleyip gidiyor. Her fâni'ye nasip olmayan bir diriliş: Gerçek anlamı ile bir '*Max Weber Renaissance'i*'! Bir çok ülkede fikir ve bilim çevrelerinin o yolda hızla mesafe aldığını gördükçe, birikmiş notlarıma zarf ve dosyalar içinde daha fazla zindan hayatı yaşatmaya gönlüm razı olmadı. Onlar da eksik güdük gün ışığına çıkmalı, kervana katılmalı idi."[50]

Kısaca, Ülgener, Batılı bazı düşün adamlarının yanı sıra, özellikle Weber'e büyük bir hayranlık duymuş[51], onun "anlayıcı" ve "yorumcu" sosyoloji çizgisi, yani *anlama* ve *yoruma* dayalı metodolojisi[52] ışığında tarihsel ve toplumsal gerçekliklerimizi açıklamaya

---

[48] Ülgener, çok etkilendiği Rüstow'un ölümünün ardından yazdığı yazıda onu şöyle değerlendirmiştir: "Rüstow, tahlilci tarafı yanında ve belki üstünde, her hali ve tavrı ile bir *şövalye insan* sıfatını taşımıştır" [ÜLGENER, Sabri F.; "Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanının Ardından", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (iç.), Cilt: 23, No: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 25].

[49] ÜLGENER, *Zihniyet, Aydınlar ve İzan'ler- Denemeler ve Araştırmalar-*, s. 3-4.

[50] ÜLGENER, *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, s. 4.

[51] Ülgener'in hayran olduğu diğer kişiler arasında Amerika'da derslerini izlediği ve kişisel sohbetlerine katıldığı ünlü iktisatçı J. A. Schumpeter de vardır [ILGEN, Abdulkadir; "Sabri F. Ülgener", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 868].

[52] WEBER, Max; *The Methodology of the Social Sciences*, İngilizce'ye Çeviren: Edward A. Shils ve Henry A. Finch, The Free Press, New York, 1949.

gayret etmiştir. O halde, "esasen Ülgener'in eserlerini ilginç ve özgün kılan onun metodolojisidir"[53], şeklindeki tespit, kesinlikle doğru değildir. Ülgener, sayesinde Weber sosyolojisi ülkemizde tanınmaya başlamıştır. "Ülgener, ister istemez, 'Türk Weberi' olarak üne kavuşmanın kıvancını yaşamıştır."[54] Ülgener, özü itibariyle Weber'in Türkiye ana temsilcisi olarak iş görmüştür.

Türkiye'de Batıcı Sosyoloji Zemininden Yükselenler: Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle

1960'tan günümüze sosyolojimizin en popüler isimlerinin başında *Mübeccel B. Kıray* gelmektedir. Kıray'ın büyük ve önemli bir sosyolog olduğu sıkça dile getirilmiştir. Kıray, Türkiye'de sosyal değişme sürecine dönük yaptığı araştırmalarda ünlenmiş, "değişmenin sosyologu"[55] olarak nitelendirilmiştir. Onun bazı çalışmaları, sosyolojimizin klasikleri arasında gösterilmiştir. 1960'tan başlayarak bugüne Türkiye'de sosyoloji çalışmaları deyince akla öncelikle onun çalışmaları gelmiştir. Türkiye'de sosyologlardan söz edilirken onun ismi hep ön plana çıkartılmıştır.

Kıray, çok sayıda eser üretmiş olmasına karşın kendine özgü bir kavram ve kuram geliştirememiş, Amerika'da bulunmuş olmasının da etkisiyle Amerikan sosyolojisini iyi öğrenmiş, öğrendiklerini Türkiye'ye tatbik etmiştir. Amerikan sosyolojisinin tipik bir temsilcisidir. "Mübeccel Kıray, çağdaş toplumbilimin gerek kuramsal gerekse görgül açıdan Türk toplumuna aktarılmasında en önemli görevlerden birini yapmıştır."[56] Kıray, Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim, Max Weber ve Ferdinand Tönnies'in yolundan gitmiş olan Talcott Parsons, Neil J. Smelser, Daniel Lerner, Marion J. Levy, Robert Bellah ve Shmuel Noah Eisenstadt gibi sosyologların, toplumları az-gelişmiş geleneksel toplumlar ile gelişmiş modern toplumlar biçiminde ikili bir ayırıma tâbi tutan ve geleneksel yapılardan modern yapılara geçişi zorunlu gören modernleşme teorilerini referans almıştır. "Mübeccel Kıray akademik sosyolojinin Kingsley Davis, Wilbert Moore, Neil Smelser, Amitai Etzioni çizgisinde bir temsilcidir."[57]

Kıray'ın kendine özgü bir yaklaşımı yoktur. Pozitivizmden beslenmiş işlevselci geleneğe bağlıdır. İşlevselci çizgi çerçevesinde sosyolojik araştırmalar yaptığı, Kıray üzerine

---

[53] Murat Yılmaz'ın Aydın Uğur'un "XIX. Yüzyıl Alınan Tarih Felsefesi Geleneği ve Bir Türk Bilim Adamı: Prof. Sabri Ülgener" yazısına atfen yaptığı bu tespit için bkz: YILMAZ, Murat; "Sabri Fehmi Ülgener", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* (iç.), Editör: Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 492.

[54] AYAN, "Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri", s. 181.

[55] TEKELİ, İlhan; "Değişmenin Sosyologu: Mübeccel Belik Kıray", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 9-40.

[56] KONGAR, Emre; "Mübeccel Belik Kıray", *Türk Toplumbilimcileri I* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 446.

[57] ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", *Radikal Gazete*si (iç.), 12 Kasım 2007, s. 9.

çalışmalar yapanlar tarafından da ileri sürülmüştür. Meselâ, Kıray üzerine ilk çalışma yapanlardan Emre Kongar, Kıray'ı "yapısal-fonksiyonel modeller"[58] içinde değerlendirmiş, "fonksiyonalist görüş ve dolayısıyla Kıray'ın yaklaşımı toplumsal değişmeyi orta boy düzeyde ele almaktadır"[59], demiştir. Doğan Ergun, Kıray'ın işlevsel yöntemi esas aldığını dile getirmiştir.[60] Kıray üzerine yazı yazan Ayşe Azman, "pozitivist-ampirist çalışma yöntemini benimseyen Kıray, kuramsal model olarak da işlevselciliğe dayanmaktadır"[61], biçiminde bir tespit yapmıştır. Kıray'ın, işlevselci çizginin dışında, yani ondan farklı bir şey söylemediği halde, değişme tarzı ve hızıyla ilgili olarak denge sağlayan, çözülmeyi önleyen[62], yani değişmenin bunalımsız olmasını sağlayan ve bütünleşmeyi gerçekleştiren kurumlar anlamında kullandığı tampon kurum[63] kavramının inşacısı olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Hatice Kurtuluş, Kıray'ın teorik katkıları olarak "tampon mekanizmalar" ve "saçaklanma" kavramlarından söz etmiştir.[64] Az önce de vurgulamaya çalıştığım gibi, Kıray'ın "tampon kurum" kavramı Amerikan sosyolojisinin tipik bir örneği olan işlevselciliğin savunucularının görüşlerine dayalıdır. "Kıray'ın tampon kurum kavramı, toplumu devamlı bir denge durumunda gören işlevselci (fonksiyonalist) yaklaşım ile, Ogburn'un kültür boşluğu kuramının bireşimi sonunda ortaya çıkmış bir kavram niteliğindedir."[65] Aynı şekilde, Kıray'ın "saçaklanma" ("urban sprawl") kavramı, kendisinin icat ettiği orijinal bir kavram değildir. "Kıray, az gelişmiş bir ülkenin metropolitenleşme sürecinde sanayinin desantrilize olmasının yarattığı yeni kentsel çeperdeki yerleşim örüntülerinin, ...saçaklanma (urban sprawl) biçiminde oluştuğunu öne sürmektedir."[66] Kıray'ın kendine özgü bir terminolojisi yoktur. Kıray, bilhassa işlevselcilerin kavramlarıyla (tampon kurum, işlev[67] gibi) Türk toplum gerçeğini açıklamaya çalışmıştır.

---

58 KONGAR, Emre; *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 172-178.

59 A.g.e., s. 177.

60 ERGUN, Doğan; *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 44.

61 AZMAN, Ayşe; "Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray", *Doğu Batı* (iç.), Sayı: 16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, s. 32.

62 KIRAY, Mübeccel; *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 9. Kıray, eskiden "tampon kurum" dediği mekanizmayı sonradan "ara form" olarak adlandırmıştır [KONGAR, Emre; "Kıray'ın 1997 Tarihli Bir El Yazması Üzerine Notlar", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 294].

63 KIRAY, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, s. 16.

64 KURTULUŞ, Hatice; "Mübeccel B. Kıray", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 87.

65 KONGAR, "Mübeccel Belik Kıray", s. 463; KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 176.

66 KURTULUŞ, "Mübeccel B. Kıray", s. 89.

67 İşlevselciliğin ana kavramı olan "işlev"in neliği belirsizdir. "İşlevselciliğin başlangıcından beri 'işlev' teriminin anlamı üzerinde sürekli bir karıştırma olagelmiştir. Hatta işlevselciliğe katkıda bulunanlar arasında

Kıray, Amerika'ya çarpılmışlardandır. Sosyal bilimlerin anavatanının Fransa, Almanya ve belirli ölçülerde de İngiltere olduğunu göremeyecek kadar körleşmiştir. Sosyal bilimlerle Amerika'yı adeta özdeşleştirmiştir. Kıray, "...sosyal bilimler okuyacaksanız, oraya (Amerika'ya) gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir. Ve hâlâ 1910'ların, sosyal felsefecilerinin yeni fikirlerini oluşturur. Bütün o evrimci teoriler İngiliz'dir eğer hatırlıyorsanız; Spencerler falan. 1800'lerde biraz Comte var, 1920'lerde Levy Bruhl'ün[68] iptidai zihin diye bir çıkışı vardır"[69], demiştir. Neyse ki aynı Kıray, aynı metninin ilerleyen bölümlerinde fikrini değiştirmiş, önemli görmediği Fransız sosyal bilimlerini bu kez Durkheim üzerinden övmeye başlamıştır: "Durkheim düşünceleri çok zengin, gözlemleri olan bir yazar, o büyük bir sosyolog, onu hiç ihmal etmemek lazım. Yalnız Türkiye'deki sosyoloji çevreleri onu kavrayıp, aktaracak kadar sofistike değil."[70]

Kendine özgü bir bakış açısı olmayan Kıray, Türk toplumunun tarihini ve gerçeğini Batı sosyolojisinin kavramlarıyla tahlil etmeye çalışmış, "... Türk toplumunun günümüzdeki 'az-gelişmişliğine' kuramsal bir temel bulabilmek..."[71] noktasında feodalizmden dolaşanlar kervanına katılmıştır. Meselâ, Kıray, Osmanlı sisteminin Batı Avrupa'da kapitalizm öncesi aşama olan feodalite ile farklı olmadığını[72], aksine benzerlikten çok ay-

---

bile bir karmaşıklık, bir uyuşmazlık söz konusudur. Örneğin Radcliffe-Brown Durkheim'in sosyal organizmanın ihtiyaçlarıyla bağlantılı olan işlev kavramsallaştırmasını, belirsiz ve teleolojik olarak görür. Bu nedenle işlevselciliği eleştirenlerin kavramın belirsizliğini vurgulamalarını beklemek pek de şaşırtıcı olmasa gerek. İşlev kavramını çevreleyen karışıklıklardan bazıları, kavramın sayısız imalara sahip olması gerçeğinden kaynaklanır. Böylelikle işlevsel terimi 'X, Y'nin işlevidir' de olduğu gibi ... saf bir nicel ilişkiyi ima etmek için, işlevselli olarak adlandırılan bir durumun üzerine verilmiş olan görev ve rolleri işaret etmek için ve hem öznel güdüleri hem de nesnel sonuçları ima etmek için kullanılır. Liste daha da uzatılabilir. Eğer bu çeşitli kullanımlar bir diğerlerinden tümüyle farklı olsalardı, fazla bir karmaşıklık üretmezlerdi. Ne var ki, böyle değildir. İşlev terimi bulanıktır" (ABRAHAMSON, Mark; *İşlevselcilik*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Sebat Matbaası, Konya, 1990, s. 38-39).

68 Lucien Lévy-Bruhl.

69 KIRAY, Mübeccel B.; *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım/Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi*, Söyleşiyi Yapanlar: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 97.

70 *A.g.e.*, s. 130.

71 SEZER, Baykan; "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 4, Kış 1978, s. 49.

72 Sencer Divitçioğlu ise, Karl Marx'ın "Asya tipi üretim tarzı"nı (ATÜT'ü) Asya'nın tamamı için kullanmadığı gerçeğini gözden uzak tutarak Asya toplumlarının tamamını ATÜT bağlamında değerlendirmiş, özellikle de Asya toplumlarının savunucusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ATÜT ekseninde tahlil etmiştir. "Osmanlı toplumunun bünyesi öyle sanıyoruz ki, sınıf ilişkileri bakımından, X. ile XIII. yüzyıllar arasındaki Avrupa feodalizmine pek az Asya üretim tarzına ise ziyadesi ile benzemektedir. Osmanlı toplumu, sınıfların aldığı şekil, birleşim ve sınıflar arasındaki ilişkiler bakımından Avrupa feodalizminden çok muhakkak ki, Asya üretim tarzına yaklaşmaktadır" (DİVİTÇİOĞLU, Sencer; *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, AR Yayın Dağıtım, İstanbul, 1981, s. 135-136). Oysa Marx, ATÜT teriminin içerisine Asya'nın tamamını değil, sadece yağışların tarımsal üretim bakımından yetersiz olduğu bölgeleri almıştır [VARGA, Yevgeni; "'Asyagil Üretim Tarzı' Üzerine", ***İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizm*** (iç.), Jean Surer-Canale ve Diğerleri. Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 137].

nilik taşıdığını iddia etmiştir. "Batıda da, Osmanlılarda da, merkezi bir lord'un kudretinin artması, ona 'sadakat'la bağlı küçük lordların ve lordlukların devamında temel şartlar olmuştur. Batıda sadakatını 'fealty' ispat edemeyen vurulmuştur. Aynı şekilde Osmanlı Padişahı da kuvvetli iken sadakatinden şüphe ettiklerini vurdurmuş, zayıflayınca da bu sadakat terimini yumuşatmış ve mahalli 'lordlarla' anlaşma yollarını aramıştır. Toprağa bağlı emek-kontrol eden lord ilişkisi, bu ilişkilerin genişlemesinde şahsî yüzyüze teması özetleyen sadakat ya da mücadele iki sistemde de fonksiyonlar-ilişkiler olarak aynı yerde durmaktadırlar. Bu bakımdan temel sınıflar arası ilişkiler bakımından, benzerlikten fazla aynilik olduğunu söylemek mümkündür."[73] Kıray, Osmanlı İmparatorluğu'nu feodalizm, Türkiye'yi ise *"yarı-feodal"*(!)[74] kalıplarla açıklamaya çalışmıştır. Türkiye'nin "yarı-feodal" yapıdan modern bir toplum yapısına geçmekte olduğunu iddia etmiştir. Bu geçişin köydeki değişikliklerin bilinçli bir planlanmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. "Türkiye gibi yarı feodal bir toplum yapısından modern, sanayileşmiş, kentleşmiş bir toplum yapısına geçmekte olan bir ülkede, köyde ve kırsal bölgede yer alan değişikliklerin bilinçli bir çaba ile düzenlenmesi, öteki bir deyişle planlanması özel bir önem taşır."[75] Çünkü ona göre, köy ve köylü meselesi, feodal bir tarım düzeninden modern endüstriyel düzene geçişin ana meselesidir.[76] Bu bağlamda Kıray, Eric Hobsbawm'ın 20.yüzyıla dönük olarak ileri sürdüğü "köylülük öldü" görüşünü, çok önemsemiştir.[77]

Demek ki, ATÜT'ün bütün Asya toplumlarını kapsamadığı bir gerçektir. Bozkır uygarlıkları, ayrı bir kategori olarak ele alınmayı gerektirecek özelliklere sahiptir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nu tahlil ederken, daha dikkatli davranılmalıdır. Onu peşinen ATÜT kalıbının içine yerleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal olarak değerlendirilemeyeceği gerçeği onun ATÜT örneği olmasını gerektirmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu, ekonomik örgütlenmeyi mümkün olduğunca idaresi altındaki halklara bırakmış ve bu planda üstün varlık tolü oynamak yoluna gitmemiştir. Bunun yanı sıra, ATÜT'teki geniş sulama işlerine tekabül edecek bir ekonomik görevi Osmanlı İmparatorluğu'nda bulmak da zordur (SEZER, Baykan; *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 5-6). Baykan Sezer'in ileri sürdüğü gibi, "sosyolojinin günümüze kadar ürettiği bilgilerin kaynağı Batı tarihi olmuştur. Oysa Türk toplum tarihini ele aldığımız zaman ilk gözlemleyebileceğimiz, Türk toplum tarihi ile Batı kalıplarının uyuşmazlığıdır. Genel olarak Doğu tarihinde en azından Batı tarihinde görülen Eski Çağ - kölelik, Orta Çağ - feodalizm ve Yeni Çağ - kapitalizm kesişmesine tanık olunmamaktadır" (SEZER, Baykan; *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 120).

73 KIRAY, Mübeccel B.; "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 122-123.

74 Batıcı sosyologlarımızın Türkiye'yi "yarı-yarıya" tanımlama çabaları bu örneklerin ("yarı-feodal") dışında da yaygındır. Türkiye'nin "yarı-sömürge" bir ülke olduğunun iddia edilmesi bu anlayışa en iyi örnektir (SEZER, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", s. 50, 8. nolu dipnot).

75 KIRAY, Mübeccel B.; "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı", *Seçme Yazılar* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 66.

76 A.g.m., s. 76.

77 KIRAY, Mübeccel B.; "Topraktan Kopan Köylülerin Kentlerde Yaşama Stratejisi", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 184.

Kıray, Türk toplumunun geleneksel feodal yapıdan modern endüstriyel yapıya geçtiğini/geçmek zorunda olduğunu neredeyse her çalışmasında dile getirmiştir. Kıray, ünlü Ereğli araştırmasında sanayiyle birlikte Ereğli'de "feodal yapının belirli bir cephesi büsbütün değişmiştir"[78], demiştir. Kıray, geleneksel feodal yapılardan modern endüstriyel yapılara dönüşümün kendisini en bariz biçimde kentsel yapılarda ya da kentlerin dönüşümünde ortaya koyduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede, Kıray, ilk kent sosyologları olarak nitelediği Park, Burgess ve McKenzie'nin Chicago kenti çevresindeki yerleşmeler arasındaki etkileşime dair ileri sürdükleri "metropoliten kent"[79] kavramından hareketle Türkiye'deki kentleri (İzmir ve İstanbul) açıklamaya çalışmıştır. Kıray'a göre, 1980'ler itibariyle "İstanbul artık bir metropoliten kenttir."[80] Kıray, ünlü İzmir araştırmasında ise, İzmir'i "azgelişmiş bir metropoliten kent"[81] olarak görmüştür.

Kıray, Türkiye'de feodalite eksenine oturttuğu köy yapılarının modern endüstriyel sistem nedeniyle nasıl çözüldüğünü araştırmalarına konu edinmiş, en ünlü çalışmasını çok içli dışlı olduğu Amerikalıların direktifleri doğrultusunda kaleme almıştır. Başka bir deyişle, Kıray, Türkiye'deki saha araştırmaları konusunda örnek olarak gösterilen ve sıkça övülen Ereğli araştırmasını Amerikalıların istekleri doğrultusunda yapmıştır. Bunu kendi söylediklerinden öğreniyoruz. Kendisiyle yapılan söyleşide şunları söylemiştir:

"Siz 1960-61'de ODTÜ'ye girdiniz ve 1962'de de Ereğli araştırmasına başladınız.

Evet, çünkü ne oldu? Ben gider gitmez 'O da yapılır, bu da yapılır, ben yaparım' filan deyince, böyle birisi gelmiş hikayesi yayılmış anladığım kadarıyla, özellikle Siyasal Bilgiler'de ve Planlama'da. Türköz benim geldiğimi söylemiş. Amerikalıların o zaman bir tür ofisi vardı, gelişmeleri takip etmekle görevli, Türköz'ün planlama içindeki çalışmalarıyla ortaya çıkan bir şey. Bir gün çat kapı birisi geldi eve. 'Benim adım Edwin Kohn' dedi, 'biraz konuşsak?' 'Ha, tabi, buyrun.' 'Planlama'da bir araştırma yapılmasını istiyoruz' dedi. Ben martta başladım, bu bana söylenen mayıs falan, o kadar yakın zamanda. 'Biz bir araştırma yapılmasını istiyoruz, fabrika kurulmadan evvel burdaki toplum yapısı nedir, bu nasıl etkilenecek? Sonra bunu bir daha yapabiliriz. Böyle bir şeyi üstlenir misiniz? Acaba bir sinopsis hazırlar mısınız bunun hakkında?' 'Peki, bir hafta sonra görüşelim, mektepte görüşelim' dedim. Çok etraflı bir çerçeve çizdim. Bölümleri belli, temel kavramlar belli, alt taraf belli, üst taraf belli. Yani hakikaten çok düzgün bir araştırma projesi olarak 'Bu yönden şöyle araştırılabilir' diye de koydum. Şu kadar insan da çalışabilir diye bir bütçe temeli vardı. Ed geldi, sonradan ahbap olduk onunla. 'Casus

---

[78] KIRAY, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, s. 215.

[79] KIRAY, Mübeccel B.; "Metropoliten Kent Olgusu", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 105.

[80] KIRAY, Mübeccel B.; "İstanbul: Metropoliten Kent", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 168.

[81] KIRAY, Mübeccel Belik; *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972, s. 108.

Kohn' derdi yalnız çocuklar ona. *I. K.* Belki CIA'dendi de ondan!"[82] Kıray'ın ilk kez 1964 yılında Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan Ereğli araştırmasının amacına ilişkin vurguları, tamamen "CIA ajanı!"/"Casus Kohn"'un talepleri doğrultusundadır: "Bu araştırmanın gayesi, Ereğli Kasabası'nda sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve değerler sisteminin 1962 yılında meydana getirdiği fonksiyonel bütünü belirlemektir."[83] Ancak Kıray, söz konusu araştırmasında, evlerde bulunan halı miktarlarını saymış[84], sabah kahvaltısında yenen yemekleri tespit etmiş[85], insanlara Bağdat'ın ve Berlin'in nerede olduğunu sormuş[86], denizden ve karadan mesafe olarak Zonguldak'ın uzaklığını sormuş[87], kibrit kutusunun ve karıncanın büyüklüğünü sormuş[88], ... evlerde karyolanın olup olmadığını ve karyolada yatanları saptamıştır.[89] Ereğli'deki evlerde bulunan halıları sayarak ya da kimin karyolada yattığını tespit ederek oranın sosyal yapısının sosyolojik tahlilini yapmak mümkün değildir. Bu bağlamda Doğan Ergun'un Kıray'ın Ereğli çalışmasına atfen yapmış olduğu şu saptama son derece yerindedir: "Sosyolojik bir araştırmada, bütünlük kavramına ya da kavramlarına doğrudan doğruya bağlanmadan, elde edilen somut veriler, koleksiyon yapılmış gibi, toplanmış bilgiler olmaktan öte bir anlam taşımazlar."[90] Kıray'ın sadece Ereğli incelemesi değil, diğer saha araştırmaları da aynı çerçevededir. Başka bir deyişle, Kıray'ın Ereğli dahil öteki araştırmaları ideal bir "saha araştırması" örneği olmadığı gibi, Türkiye'nin yapısal sorunlarını tahlil etmekten de son derece uzaktır.

Kıray, *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* isimli metninde; Torstein Veblen'in "gösterişli tüketim"[91] kavramından yola çıkmış, tüketim normları ve gösterişli tüketim ile sosyal tabakalaşma sistemleri arasındaki ilişkiyi gözden geçirmeye çalışmıştır.[92] Kıray, söz konusu araştırmasında, en azından kategorik olarak karşılaştırılması mümkün olmayan kültürleri (Meksika'nın Çin-Çun-Çan köyü, Karolin adalarından Ponape, Güney Doğu Afrika'da Ngoni Krallığı ve Ankara kenti) karşılaştırma yoluna giderek daha baştan yanlış yapmıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olan An-

---

82 KIRAY, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım/Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi*, s. 136 (Alıntıda geçen *I. K.*, Kıray'ın eşi İbrahim Kıray'dır).

83 KIRAY, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, s. 11.

84 *A.g.e.*, s. 96.

85 *A.g.e.*, s. 99.

86 *A.g.e.*, s. 158-160.

87 *A.g.e.*, s. 162.

88 *A.g.e.*, s. 163.

89 *A.g.e.*, s. 199.

90 ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 48.

91 VEBLEN, Torstein; *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çeviren: Zeynep Gültekin ve Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2005 (özellikle s. 57-76).

92 KIRAY, Mübeccel B.; *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Yayına Hazırlayan: Nigan Bayazıt, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115.

kara kentinin, Çin-Çun-Çan köyüyle ya da Ngoniler'le sosyolojik olarak karşılaştırılması doğru değildir. Kıray'ın, "antropolojik" eserinde Ankara'yı "sığıra dayanan saygınlık ekonomisini" esas alan Ngoniler'le karşılaştırarak tahlil etmesinin gerisinde, Ankara'yı "gelişmemiş", "geri kalmış" ve "ilkel" olarak göstermek gayreti vardır. Işte bu çerçevede, Ngoniler'e dönük aktardığı şu bilgilere bakıldığında, onun neden Ankara kentiyle (ilkel ve geri kalmış kentle!) karşılaştırıldığını anlamak mümkün hale gelebilir: "Ngoniler Afrika'nın doğusunda Somali'den, Kap burnuna kadar uzanan Doğu Afrika Sığır bölgesinde, Bantu denen kavimlerden biridir. Bu bölgenin özelliği tarıma dayanan geçim ekonomisi ve sığıra dayanan saygınlık ekonomisidir. Buralarda sığır, ailelerin statülerini ve rütbelerini değerlendirerek, evlenmelerini ve boşanmalarını belirleyerek, cenaze ve gömülme problemlerinde, miras ve diğer benzer törenlerde yer alarak, bu insanların yaşamlarında çok önemli bir rol oynamaktadır. Fakat hiçbir zaman adamakıllı bir besin kaynağı ya da dar anlamıyla ekonomik bir rol oynamamaktadır."[93]

Kıray, *Değişen Toplum Yapısı* eserinde, Safranbolu'da 1981'de yaptığı araştırmadan hareketle, Türk toplumunun değişen yapısına (evlerde yemeğin yendiği yerin değişmesine) dönük çok derin tahliller yapmıştır: "Masa ilk girdiğinde çok kere sofada, konsol gibi kullanılmakta, üstüne fazla tabaklar, sürahi, bardak, başka eşyalar konmaktadır. Sonra ya sofada masada yenmekte ya da sanki odada yerde sofra hazırlanırmış gibi masa yemek zamanı odaya sedirin önüne taşınmakta bir ya da iki kişi sedirde oturmakta diğerleri öbür yanlarda sandalyelerde oturmakta, tek ya da daha çok tabaktan yemektedirler. Bir zaman sonra, hele koltuk, kanepe girmişse masa bu odanın ortasına konmakta üzerine işli ya da değerli bir örtü örtülmekte, vazo, sigara tablası falan yerleştirilmektedir. En sonunda da ayrı bir odada sandalyeleri, büfesi olan bir yemek oda takımı, tabak takımı ve benzeri eşyalar gelmektedir."[94] "Değişmenin sosyologu" olarak nitelendirilen Kıray, bize gayet güzel bir şekilde tabaktan, çanaktan ve küllükten söz ederek Türkiye'deki değişimin yönünü çok iyi yakaladığını göstermiştir. Türkiye'de sosyal değişme alanında ekol olan Kıray, Safranbolu'da yaptığı araştırmadan hareketle, *"sabah kahvaltısı"ndaki değişimi*[95] gayet yerinde analiz etmiş, bu çabasında "hamuru dengelenmiş börek"ten söz etme-

---

[93] *A.g.e.*, s. 49.

[94] KIRAY, Müheccel B.; "Safranbolu'da Konut İçi Yaşam Olanakları Sınırlamaları ve Turizm Yönü", *Değişen Toplum Yapısı* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 50.

[95] Benzer bir biçimde Kıray, 1964 yılında Söke, Selçuk, Kuşadası, Yenihisar, Davutlar, Balat ve Doğanbey'de yaptığı "Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi" başlıklı araştırmasında da [KIRAY, Müheccel B.; "Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi", *Seçme Yazılar* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 187 ve 189], *"sabah kahvaltısı"ndaki değişimi* Söke, Kuşadası ve Selçuk örneğinde şu şekilde izah etmiş ve Türk toplumunun çok büyük bir açmazını gözler önüne sermiştir: "Sabahları çorba içmek Söke'de ve Kuşadası'nda, hemen hemen hiç kalmamıştır (sırası ile %4.5 ve 3.8, ...). Çay, zeytin, peynir yerleşmiş görünmektedir. Buna mukabil Selçuk dahil köylerde çorba oranı daha yüksektir. Sabah kahvaltıları yemeklerin problem olanlarındandır. Şehirleşmemiş komunitelerde 'kuşluk' âdeti ile karışmaktadır. Evlerin dışında henüz kolayca kahvaltı edilebilecek yerler ortaya çıkmamıştır. Ya da buralarda kahvaltı olarak ne verileceği pek belli değildir.

yi de ihmal etmemiştir: "Safranbolu yaşam biçiminin bütünü gibi göreli olarak az değişmiş hem de turist yönünden anlamlı bir başka yönü de yenen yemeklerdir. Sörveyde bu konu ile ilgili soruların sağladığı bilgilere göre en çok değişmiş ve geleneksel ya da kırsal yörenin özelliğini kaybetmiş olan yemek sabah kahvaltılarıdır. Bir zamanlar tek kahvaltı yemeği olan çorba hemen hemen kaybolmuştur. Cevapların çoğunda gıda değeri çok başka olmakla beraber çay ya da süt birbirinin yerini alan iki şey gibi görünmektedir. Bunların yanında ailenin varlığına göre zeytin, peynir, yağ, reçel hep beraber ya da bazıları yenmektedir. Diğer öğünler içerisinde önemli olan akşam yemeği üzerinde durulmuştur. Karadeniz yöresi verimliliğine uygun olarak yaş sebze yemeklerinin en az tahıl ve unlu yiyecekler kadar yendiği anlaşılıyor. Gene de hakim yiyecekler bulgur, börek gibi nişastalı ya da fasulye gibi bakliyattan olanlardır. Cevapların üçte bir kadarı et yediklerini söylemiş, bir o kadarı da tatlı diye ayrıca ilave etmiştir. Meyve hemen herkesin bahçesinden sağlanabilmesine karşın ayrıca sözü edilmemiştir. Soru kendilerinin ne yediklerinden çıkarılıp genellikle Safranbolular ne yer diye sorulduğunda %45'i eti de hatırlamış, %31'i yalnız hamur işlerini, %17'si yalnız sebzeleri yediklerini söylemişlerdir. Görüldüğü gibi belirli bir günde ne yemiş olurlarsa olsunlar ortalama diyetleri çeşitlenmiştir. Gene de ilginçtir buraya has yiyecekler sorulduğunda bunların hamur işleri olduğu görülmüştür. Örneğin düğün yemekleri et ve pilavdan sonra çeşidini anlattıkları börek ve baklavalar gelmektedir. Sebze en makbul yiyeceklerden değildir. Böyle olsa bile önemli olan başka yörelerden farklı olarak sebze ve meyvenin diyetin temel öğesi olacak kadar çok tüketilmesidir. Öte yandan Safranbolu'da hamur işlerinde hamuru çok üzerindeki harcı az pideden daha fazla içine konulanlarla hamuru dengelenmiş börek hakimdir. Bu da hem daha besleyici hem de daha zevkli bir yiyecek oluşturmaktadır."[96] Görüldüğü üzere, büyük sosyolog Kıray, Safranbolu'daki değişimi açıklarken bizi evleriyle ünlü Safranbolu mutfağına götürmüş, bize önemli ve başka hiçbir yerde bulamayacağımız besleyici bilgiler vermiştir. Böylece o, kendi "sosyoloji mutfağı"nın ne denli sefil olduğunu ve Türk toplumunun sefaletine çare olmayacağını da gözlerimizin önüne sermiştir. Yine Kıray, aynı araştırmasında, Safranbolu'daki değişimi, belirli ölçülerde çamaşır yıkama, helaların temizliği ve genel olarak evlerin temizliğinde meydana gelen değişmeler ışığında incelemiştir: "Bugün çamaşırı bahçede yıkayamayız diyenlerin oranı %5.44, derede yıkayanların %27'dir. Şimdi evin hamamında ya da mutfağında yıkıyoruz diyenlerin de (%60 ve %10) bir zamanlar gene böyle açıkta yıkamış olacakları düşünülürse ev içine suları yaymadan, yapıyı yıpratmadan, kilim gibi hacimli parçaları da içeren yıkama faaliyetini kolay ve etkin bir biçimde sürdürmenin zor olduğu açıktır. Kirli çamaşır sularının ne yapıldığı bunu açıkça göstermektedir. Evlerin %15'inde bu sular bahçeye,

---

Yabancılar bakımından sabahleyin zeytinin pek bir anlamı yoktur. Tereyağ ve reçel ya da çörekler yönünde bir gelişme beklemek ya da o yana ittirmek gerekmektedir. Hiç olmazsa Söke, Kuşadası, Selçuk gibi geçici nüfusun şehrin içinde kaldığı yerlerde otellerde çay ve çörekle kahvaltı imkânı sağlamaya otelcileri teşvik etmek lâzımdır" (KIRAY, "Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi", s. 228).

[96] KIRAY, "Safranbolu'da Konut İçi Yaşam Olanakları Sınırlamaları ve Turizm Yönü", s. 52-53.

%36'sında mutfak abdestliğine, %35'in de hamam deliğine dökülmektedir. Eski ahşap evlerin hepsinde bu faaliyetin yeniden düzenlenmesi gereği açıktır. Helaların temizliği de %34.69'unda sadece su dökülüp süpürüldüğü düşünülürse bu konuda standardın daha düşük olduğu görülür. Sadece %20'si kadarında temizlik tozu ile ovulmaktadır. Antiseptik kullanıldığı görülmemiştir. Evlerin %25'inde kezzap kullanıldığı söylenmiştir. Bir yönden kezzap çok kuvvetli bir asit ve antiseptik olmakla beraber taşları tahrip ederek çok daha gözenekli, dolayısı ile daha çok kir tutar hale getirdiği için ne kadar yararlı olduğu tartışmalıdır. Sadece bir ev halkından daha fazla kimsenin kullandığı helaların temizliği için hem helanın fizik yapısının hem de temizlik alışkanlıklarının oldukça kökten değişmesi gerekir. Türkiye'nin hemen her yöresinde -hatta umuma mahsus yerlerinde görüldüğü gibi, hela, yıkanma yeri, mutfak gibi yerlerin değişmesi en sonlarda yer almakta, temizliklerinde inanılmaz bir eksiklik görülmektedir."[97] Safranbolu'daki hela temizliğinde kezzabın kullanılıp kullanılmamasının ya da çamaşırın bahçede yıkanıp yıkanmamasının, önemli bir sosyolojik araştırmanın konularından birisini niçin teşkil ettiğini Kıray'a sormak gerekir. O halde, "Bugün Türkiye'de niceliksel teknikleri dahi hakkıyla kullanmadan yapılan pek çok 'saha araştırmasının' ve buradan toplanan verilerle yapılan istatistik tablolarının basit yorumlarından ileri gitmeyen araştırmalar, Kıray'ın yarattığı ampirik araştırmaya dayalı sosyoloji geleneğinin çok uzağındadır"[98], cümlesindeki "çok uzağındadır" yerine "çok yakınındadır" ya da "bir parçasıdır" demek daha doğru olur. Hatta, Türkiye'de yapılan pek çok saha araştırması, kavramsal, kuramsal çerçeveleri ve bilhassa da kullanılan istatistik teknikleri bakımından Kıray'ın ampirik araştırmalarından daha ciddidir ve ileridedir.

Kısaca, Kıray, Batıcı sosyologlarımızın Amerikan kanadının en şöhretli ismidir. Amerikan sosyolojisinin işlevselci ve modernleşmeci çizgisinin Amerika dışında belki de en önemli savunucusudur. Kıray, altmış yıl boyunca Amerikan sosyolojisine göre Türk sosyolojisini biçimlendirmekle ve bu eksende Türk toplumunun meselelerine yönelmekle meşgul olmuştur. "Hayatımda hiç arkaya bakmadım"[99]/"Ben hiç geriye bakan biri değilimdir"[100], diyen sosyologumuz gerçekten de Türk toplumunun arkasına, yanına ve yöresine hiç bakmamıştır. Türk toplumuna Amerikan sosyolojisinin kavram ve kuramlarının dışında bakmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Onu Amerikan sosyolojisinin bir nolu Türkiye temsilcisi ya da "Türkiye masası" sosyologu olarak nitelemek mümkündür.

Batı sosyolojisine aşırı bağımlı sosyoloji yapma konusunda Kıray'dan geri kalır bir tarafı olmayan bir başka ünlü sima, *Şerif Mardin*'dir. Mardin, Alman, Fransız ve Ameri-

---

97 A.g.m., s. 54-55.

98 KURTULUŞ, "Mübeccel B. Kıray", s. 91.

99 KIRAY, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım/Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi.*

100 A.g.e., s. 9.

kan sosyolojisinin temsilcidir. Türkiye'de sosyolog deyince ne hikmetse akla gelen kişiler arasında Mardin'in adı sıkça zikredilmiştir. Bibliyografisinin 1950'den günümüze dünyanın ve Türkiye'nin önemli siyasi, felsefi ve sosyolojik gelişmeleriyle birlikte ele alınmış olması onun ne denli baş tacı edildiğinin emârelerinden birisidir. Onun bibliyografisine dönük yazıda şöyle denmiştir: "Bibliyografyada Mardin'in yayınlarının dökümünün öncesinde o yıl vuku bulan dönemin siyasi, sosyal, bilimsel ve kültürel olaylarıyla ilgili bazı kronolojik bilgiler verilmiştir."[101] Mardin'in bibliyografyasını yazan onun doğum tarihi olan 1927'den başlayarak sanki dünya onun ekseninde dönüyormuş gibi, "Julien Benda'nın *The Betrayal of the Intellectuals* (La Trahison des Clercs) adlı eseri 1927'de Fransızca yayımlanır.[102] ... 27 Nisan 2007'de *Türk Silahlı Kuvvetleri* elektronik ortamda bir muhtıra yayımlayarak hükümeti erken seçime zorlar..."[103] biçiminde sayfalar dolusu bilgiler aktarmıştır. "Yaşayan en önemli Türk sosyologlarından biri olan Şerif Mardin..."[104] tarzında cümleleri sıkça okuyup ve duymuşuzdur.[105] Mardin, 1960'tan bu yana gerek yurt içinde gerekse yurtdışında en fazla tanınan sosyologlarımızın(!)/siyaset bilimcilerimizin başında gelmektedir. Medyatik ve popüler bir isimdir. Bilinen şeyleri söylediği halde çoğu kez gündemi belirlemiştir. Meselâ, Temmuz 2007 genel seçimlerinden sonra gündeme getirdiği "mahalle baskısı" kavramı günlerce renkli TV'lerde ve boyalı basında ilk sıraları işgal etmiştir. Bazı metinlerini İngilizce yazmıştır. Türkçeyi iyi bildiği halde vakti olmadığı için olsa gerek İngilizce yazdığı eserler Türkçeye başkaları tarafından tercüme edilmiştir.

Mardin, düşünsel, teorik ve metodolojik bakımdan Batılı sosyologlara en fazla bağımlı olanlardandır. Bu bağımlılık o denli içtendir ki, Şerif Mardin'in adı İngilizce bazı kaynaklarda -eğer yazım yanlışı değilse- "Sherif Mardin"[106] olarak geçmiştir. Batı sosyolojisinin yılmaz şerifi gibi hareket ettiği göz önünde bulundurulduğunda belki de yazım yanlışı olan söz konusu nitelemenin çok doğru olduğu söylenebilir. Çünkü Mardin'in

---

101 ARLI, Alim; "Şerif Mardin Bibliyografyası (1950-2007)", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 270.

102 A.g.m., s. 272.

103 A.g.m., s. 310.

104 Örneğin bkz. DOĞAN, Necmettin; "Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 19.

105 Ancak, hemen belirtelim ki, Mardin, sosyoloji eğitimi almamıştır. Lisans, Yüksek Lisans ve doktorası sosyoloji alanında değildir. "Şerif Mardin, Galatasaray Lisesi'nde başladığı ortaöğrenimi ABD'de bitirmiş; lisansını, Stanford Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü'nde siyaset bilimi alanında; lisansüstü eğitimini ise John Hopkins Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler alanında tamamlamıştır. ... Stanford Üniversitesi'ndeki *Hoover Institute* bünyesinde siyaset bilimi doktorasını tamamlamıştır" [ULUOCAK, Şeref; "Şerif Mardin", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 175-176].

106 MARDİN, Şerif; "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasî Batılılaşmamızda Üç Engel)", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 155 (1. nolu dipnot).

metinleri dikkatle okunduğunda, Batılı sosyal bilimcilerin kavramlarını ve kuramlarını aşırı bir biçimde müdâfaa ettiği hemen görülür. Meselâ, Mardin, Batılı sosyal bilimcilerin ideoloji kavramı ve onunla bağlantılı konulara dönük görüşlerini anlattığı *İdeoloji* metninde; "düşünmemin şekillenmesinde her şeyden çok -dolaylı veya dolaysız- Alman felsefesinin çıkardığı sorunları ciddiye alan fikir akımlarının ağır bastığı görülecektir. Bunların içinde toplum yaşamının bir sembolleştirme sürecinden geçtiğini belirten Ernst Cassirer ve Alfred Schutz gibi kimselerin etkisi özellikle seçilecektir"[107], demiştir. Mardin'in söz konusu metni, ideolojiye ilişkin olarak Batılı sosyal bilimcilerin çözümlemeleriyle doludur. Metninde kendine özgü bir bakış açısı yoktur. Batılı düşünürlerin ideolojinin neliğine ilişkin görüşleri bir araya getirilmiştir. Batılı sosyal bilimcilerin ideoloji kelimesine dönük tespitlerinin yer aldığı bir metindir. İngilizce bilen ortalama her sosyologun kaleme alabileceği türden bir eserdir.

Mardin, çalışmalarında genel olarak din ve siyaset üzerine odaklanmıştır.[108] Mardin, ilk defa 1969 yılında yayımlanmış *Din ve İdeoloji* adlı ünlü eserinde Türkiye'de din ve siyaset olgusu ve ikisi arasındaki ilişkiye dair benimsemiş olduğu yaklaşımdan daha sonra vazgeçtiği halde, söz konusu eserinin hep ön planda tutulmuş olması anlaşılır gibi değildir. Mardin, anılan eserinde, Claude Lévi-Strauss ve Max Weber'den faydalandığını bildirmiştir. Mardin, Lévi-Strauss'u kast ederek "bir ön model kurmaya çalışırken sosyal antropolojinin yapı ile fikir arasındaki ilişkileri anlatan tetkiklerinden esinlendim"[109], demiştir. Mardin, "yapısal unsurları ortaya çıkarma çabasında ise en çok Max Weber'in metodolojisinden istifade ettim"[110], diye açıkça yazmıştır. Mardin, *Din ve İdeoloji* eserinin ikinci baskısına yazdığı "Önsöz" de ise, benimsemiş olduğu "davranışsal" yaklaşıma önem vermiş olmasından pişmanlık duymuş ve Lévi-Strauss'dan ziyade M. Arkun'un yaklaşımının daha anlamlı olduğuna karar vermiştir: "*Din ve İdeoloji*'yi yeniden, alıcı gözüyle okuduğum zaman 'davranışsal' sözcüğüne 1969'da ne kadar önem verdiğimi biraz da hayretle izliyorum. Bugün, sosyal bilimlerde bir yere varmayan, basitçi ve basitleştirici bir eğilim saydığım 'davranışsalcılığın' o zaman fikirlerimde böylesine yer etmiş olmasını bir tek olaya bağlıyorum, o da 1960'larda Türkiye'de 'normatif' düşüncenin ezici hakimiyetiydi. Toplumumuzun kaideciliğinin toplum bilimlerine yansıması olarak değerlendirebileceğimiz bu niteliğe karşı koymak, protestosunu yükseltmek gerekiyordu. 'Davranış bilimleri' ise toplum hadiselerini 'olmaları gerektiği' gibi değil 'olduğu gibi' değerlendiriyordu. 'Davranışsal' yaklaşımın kullanılması da bu türden bir değerlendirmeyi mümkün kılıyordu. Yoksa yapıtta 'davranışsal' yaklaşımın Max Weber'le birlikte kullanılmış olması en azından bir rahatsızlık yaratacak niteliktedir. ... Çalışmanın

---

[107] MARDİN, Şerif; *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

[108] MARDİN, Şerif; *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler* 3, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

[109] MARDİN, Şerif; *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7.

[110] *A.g.e.*, s. 8.

kuramsal sunuşunu bugün yapsaydım çok değişik yöntemlerin altını çizerdim. Lévi-Strauss'ın fikirleri, bugün bu düşünürü anlayabildiğim oranda, *Din ve İdeoloji*'de gereken açıklıkla anlatılmamıştır. Gene, bu noktada da, bence, sembolik sistemlerin 'kitaplı' dinlerde nasıl çalıştıklarını anlamanın en iyi yolu Lévi-Strauss'a başvurmak değildi. M. Arkun'un yaklaşımını, bugün, çok daha anlamlı bulurdum."[111] Mardin'in *Din ve İdeoloji* metninde Türkiye'de dinin tarihsel önemiyle kültürel ve siyasal rolüne dair tahlillerinin teorik altyapısında Lévi-Strauss ile Clifford Geertz önemli yer tutarlar.[112] *Din ve İdeoloji* kitabında, Türk insanına dönük kimlik ve kişilik modelleri geliştirmede Erikson'ın modelinden yararlanmıştır. Erikson modeline ilişkin olarak, "doğrusu ondan daha işe yarar bir model bulmamıştım o zamanlar"[113], demiştir.

Mardin, doktora tezinin gözden geçirilip genişletilmesine dayalı olan ve ilk defa 1962 yılında Princeton Üniversitesi tarafından basılan *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* isimli eserinde; çalıştığı ana konulardan birisini teşkil eden Türk modernleşmesi sorunsalına yaklaşırken yine Batılı düşün adamlarının fikirlerini referans kaynağı olarak görmüştür. "Beni Türk modernleşmesini bir tez konusu olarak almaya ilk teşvik eden, Stanford Üniversitesi Siyasal Bilim Kürsüsü'nden Prof. James T. Watkins III idi. Okuyacağınız kitapta ele alınmış temaların birçoğu, Stanford Üniversitesi'nin merhum profesörü Arnaud Leavelle tarafından -Batı düşüncesi bağlamında- yaptığı parlak analizlere tanıklık etme şansına sahip olmuş olanlara aşina gelecektir."[114] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* kitabının hemen başlarında Batılı sosyal bilimcilerin yaklaşımlarıyla ve kavramlarıyla Türk toplumunun tarihini ele aldığını belirtmiştir: "Ayrıca, bu çalışmanın ikinci amacının, Türkiye'ye ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha fazla sokulan ve Türk entellektüel mirasının bir parçası olan Batılı bazı siyasî kavramların gelişim sürecini ele almak ve tanımlamak olduğu söylenebilir. Böyle bir problemi ele almanın en faydalı yollarından biri, son zamanlarda Lord Lindsay tarafından geliştirilen 'etkili fikirler' kavramında yatıyor gözükmektedir. ... Lord Lindsay'ın yaklaşımından yola çıkan bu eser, modern devletin temel kurumlarının tesis edildiği bir sırada, bu ideallerin Türkiye'de nasıl değiştiğini belirlemeye çalışmaktadır."[115]

Mardin'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türk toplumunu açıklarken kullandığı kavramlardan birisi, "merkez-çevre" kavramıdır. Mardin, belirli ölçülerde "merkez-çev-

---

[111] A.g.e., s. 11-12.

[112] ATAY, Tayfun; "Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de 'Galile' Olmak", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 106.

[113] MARDİN, Şerif; "Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Söyleyişi Yapan: Ali Bayramoğlu, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 130.

[114] MARDİN, Şerif; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çeviren: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 7.

[115] A.g.e., s. 12-13.

re" kavramsallaştırmasıyla tanınmakta ve bu konuda hak etmediği ölçüde üzerine yazı yazılmaktadır.[116] Mardin'in çözümlemelerinde esas aldığı merkez-çevre kavramı, Batılı sosyal bilimcilere aittir. Bu bağlamda, Mardin kendisiyle yapılan bir söyleşide şunları söylemiştir: "Önce, merkez-çevre kavramının soyuttan somuta doğru ilerleyebilen, genişleyebilecek bir kapsamı olduğunu hatırlamamız gerekir. Edward Shils ve Polanyi kavramı daha soyut şekliyle anlamlandırdılar. Bir toplumsal analiz aracı olarak sunduğu imkânları S.N. Eisenstadt geleneksel imparatorlukların siyasi özünü anlatmak üzere 1963'te geliştirdi. Bu çok yönlü aracın kendi imparatorluğumuzun hem düşünce hem de toplumsal yapısını incelemek için bir imkân sağlayabileceğini düşünmüştüm. Konunun özü merkezin çevreyi kontrol altına almak için sarfettiği çabadır. İslâmi toplumsal-siyasal yapılarının da aynı problemle karşılaştığı söylenebilir."[117] Esas itibariyle Mardin'in "merkez-çevre" kavramının temelinde Edward Shils'in görüşleri vardır. "Mardin'in, Osmanlı toplumunu açıklamakta kullandığı 'merkez-çevre' yaklaşımında merkez ile çevrenin, toplumda neye karşılık geldiklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Mardin, merkez ile çevre kavramlarının bir toplumda ne anlama geldiğine ilişkin temel felsefeyi, Edward Shils'in 'Center and Periphery'sinden almıştır."[118] Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri"[119] makalesine Shils'in 1961 yılında yayımlamış olduğu "Center and Periphery" başlıklı makalesinden aldığını belirttiği[120] şu cümlesiyle başlamıştır: "Toplumun bir merkezi vardır."[121] Mardin, bir başka yazısında ise,

---

116 "*Toplum ve Bilim*" gibi ciddi bir sosyal bilim dergisinin bir sayısını Mardin'in "merkez-çevre" analizi konusunda sanki çok önemli tespitleri varmış gibi ona ayırmış olması oldukça düşündürücüdür: ÇİĞDEM, Ahmet ve Diğerleri; "Şerif Mardin'le Merkez-Çevre Analizi Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 7-10; AHISKA, Meltem; "Hayal Edilemeyen Toplum: Türkiye'de 'Çevresiz Merkez' ve Garbiyatçılık ", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 11-29; AÇIKEL, Fethi; "Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 30-69; AYDIN, Suavi; "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 70-95; ARLI, Alim; "Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 96-128; GÖNENÇ, Levent; "2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 129-152; ÇINAR, Menderes; "Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 153-165.

117 ÇİĞDEM ve Diğerleri; "Şerif Mardin'le Merkez-Çevre Analizi Üzerine", s. 7.

118 ÇAYLAK, Adem; *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 94-95.

119 Bu makale, Mardin'in en fazla dikkat çeken çalışması olma özelliğine sahiptir [KAYALI, Kayalı; "Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 93].

120 MARDİN, Şerif; "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 62 (1. nolu dipnot).

121 A.g.m., s. 30.

"merkez-çevre" kavramını Ernest Gellner'den aldığını da beyan etmiştir.[122] Görüldüğü üzere, Mardin, Türk toplumunu, tarihini ve özellikle siyasetini tetkik ederken kullandığı ana kavram olan "merkez-çevre" kavramını kimden aldığına dahi bir türlü karar verememiştir.

Mardin, Osmanlı İmparatorluğu'nu tahlil ederken "merkez-çevre" kavramıyla birlikte Batı düşüncesinin ve sisteminin ürünü olan "sivil toplum" kavramını da önemsemiştir. Ancak, Mardin, Batılı kavramlar ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgileri arttıkça ve çalışmaları ilerledikçe "sivil toplum" kavramı ile Osmanlı'yı anlamada bazı sıkıntıların olduğunu vurgulamıştır.[123] Bu kez de Osmanlı İmparatorluğu'nun tahlilinde din olgusunu merkeze almıştır. "Şerif Mardin, Osmanlı toplumunu ilk dönem çalışmalarında 'sivil toplum', daha sonra 'merkez-çevre', ardından da tamamen çevresel bir değer olan 'din' eksenli analitik araçları kullanarak çözümlemeye çalışır."[124]

Mardin, Türk toplumunu ve tarihini açıklarken Batı sosyolojisine ana eğilimlerini kazandıran Weber'den, kendi deyişiyle "rönesansı"nın alanının sürekli genişlediğini iddia ettiği Weber'den[125] hareket etmiştir. Mardin'in "Weberci bir düşünür"[126] olarak tanımlanması boşuna değildir. Mardin, her bakımdan tam bir Weberci olduğunu kanıtlamıştır.[127] Mardin, ilk önce "merkez-çevre", sonra "sivil toplum" ve en sonunda da "din" ekseninde ele aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nu bu kez Weber'in kavramlarına başvurarak tahlil etme yoluna gitmiştir: "Türk toplum tarihi üzerine yakın zamanlarda yapılan çalışmalar göstermiştir ki, Batı'da Ortaçağ toplumunu ayırdeden patrimonyalizm ve feodalizm ilkelerinden Türkiye'de en ağır basan ilke patrimonyalizm olmuştur. Daha ileri giderek, kuruluşundan az sonra, patrimonyal bürokrasi çizgilerinin Osmanlı devletinin en ayırdedici yönü olarak belirdiğini söyleyebiliriz. ... Patrimonyal hizmetin başındaki

---

122 MARDİN, Şerif; "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* (iç.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 38 (21 nolu dipnot).

123 ÇAYLAK, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, s. 227.

124 ÇAYLAK, Adem; "Entelektüel Tarihçi Şerif Mardin'in Osmanlı Toplumu Çözümlemesi", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 225.

125 MARDİN, Şerif; "Max Weber Üzerine", *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 101.

126 ARLI, Alim; "Weberci Bir Düşünürün Başlangıç Temrinleri: 1950'li Yıllarda Şerif Mardin", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi- 12. Sayı, İstanbul, 2006, s. 123-131.

127 Mardin'in Marxizme dönük eleştirel değerlendirmelerini de bu çerçevede okumak gerekir. Batı toplumlarının tarihini açıklamak üzere Karl Marx tarafından geliştirilen ve Marx'ın sosyolojisinin özünü oluşturan "sosyal sınıf" ve "sınıf bilinci" kavramlarını Weberci bir bakışla Türk toplumu açısından değerlendirmiştir [MARDİN, Şerif; "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 67-100]. Kayalı'nın da işaret ettiği gibi, "Şerif Mardin'in 1960'lı yılların ortalarından itibaren yazdıkları ağırlıklı olarak Türkiye'de o dönemde etkin olan Marksizmin eleştirisi mahiyetindedir"(KAYALI, Kurtuluş; *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 169).

seçkinler, meşru iktidar yapısı sınırları dışında görünen herhangi bir iktidar kaynağını dikkatle denetimleri altında tutmaya aşırı bir özen göstermişlerdir. Bu iktidar yapısı, Max Weber'in *Herrschaft* diye adlandırdığı ve 'hükmetme' ya da 'egemenlik' diye çevrilen bir kategoriye uymaktadır."[128] Mardin'e göre, Osmanlı yapısının toplumsal özelliği, "patrimonyal bürokrasi"dir.[129] Mardin, daha da ileri giderek ve hızını alamayarak Osmanlı İmparatorluğu'nu "Weberleşme"(!) eğilimiyle özdeşleştirmeye kalkışmıştır: "Eskiden beri Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Weberleşmeye' doğru bir gidiş var."[130] Mardin, Osmanlı-Türk siyasetinde belirleyici etkisi olan Jön Türk hareketini de Weberci bir çerçevede tahlil etme yolunu seçmiştir. *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908* kitabına Weber ile birlikte Karl Mannheim'in görüşlerinin biçim verdiğini ifade etmiştir: "Mannheim ve Max Weber'in görüş açıları çalışmamıza şekil verdiği ve temel metodolojik görüş açımıza dahil olduğu için giriş bölümünde metodolojik ilkeler hakkında kısa bir açıklamada bulunmayı zorunlu gördük."[131]

Mardin, Weber'in kavramlarıyla ve bakış açısıyla Türk modernleşmesini irdelemeyi başka çalışmalarında da sürdürmüştür. Mardin, en tartışmalı eseri olan *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*'de[132], Türkiye'de dinci hareketin liderlerinden Said Nursi'nin İslam konusundaki görüşlerini, tuhaf bir biçimde Batılı sosyologların, bilhassa da Weber'in kavramlarıyla tetkik etmeye çalışmıştır.[133] Söz konusu eserinde, Said Nursi'nin fikirlerinin tahlilinde Weber'in yanı sıra belirli ölçüde Foucaultcu "söylem"i[134] izlemiş ve Niklas Luhmann'ın görüşlerine başvurmuştur. "Bir kere, Said Nursi'nin canlandırdığı lehçe, aynı zamanda zenginleştirilmek zorundaydı. Zenginleşme kavramından kastettiğim, bu lehçenin modern, üst düzeyde çeşitlenmiş bir toplumdaki süreçlere cevap verebilecek özelliklere kavuşturulmasıdır. Böyle bir uyarlanmanın (adaptasyon) gereklerini daha açık biçimde görebilmek için, Niklas Luhmann'ın görüşlerine başvurabiliriz."[135] Mardin, Said Nursi'ye dönük çalışmasının sonunda Durkheim ve Weber'e yönelmiş, nihayetinde dönüp dolaşıp yine Weber'e yaslanmıştır: "Araştırmamın sonunda, Durkheim'ın 'kolektif temsil' teorileri açısından destekleyici

---

128 MARDİN, *Din ve İdeoloji*, s. 106-107.

129 MARDİN, Şerif: "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (iç.). Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 178.

130 MARDİN, "Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi", s. 115.

131 MARDİN, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 27.

132 Mardin, bu eserini Cemil Meriç'in isteği/önerisi üzerine yaptığını söylemiştir [ÇETİNSAYA, Gökhan ve Diğerleri; "Şerif Mardin ile 'Türk Siyaset Düşüncesi' Üzerine", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 242-243].

133 MARDİN, Şerif; *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, Çeviren: Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

134 *A.g.e.*, s. 19.

135 *A.g.e.*, s. 344.

pek çok noktanın bulunduğunu gördüm. Anlattığım hikâyeye, tarihsel bir sürecin açımlanması olarak baktığımızda, İslâmiyet'te, kendisi de o alana ait olup dayanışma için harç ve bağ işlevi gören bir yan buluruz. Modern ulus-devlette kültürün kazandığı özel rolle birlikte, Müslüman cemaat ve devlet liderleri ile yeni önderlik rollerini üstlenmeye yönelen kişiler, bu 'kolektif temsil'i manipüle etmişler ve dönüştürmüşlerdir. Ancak, otorite ilişkileri, egemenlik ve meşruiyet kavramlar kullanıp bu kez bir başka düzlemde Weber'e dönmek zorunda kalacağız. Ortadaki süreci anlamlandırılabilmesi için, en azından, metodolojik bireycilik ve 'kolektif temsil' olarak iki yönü birlikte ele almamız gerekir."[136]

Tüm bunlar, Mardin'in Türk modernleşmesini Weberci bir bakış açısıyla yorumladığını göstermektedir. Başka bir deyişle, Mardin, üzerine odaklaştığı ana konular arasında yer alan Türk modernleşmesini Weberyan bir tarzda okumuştur. Bu duruma Mardin'i büyük bir teorisyen olarak gören Batı sosyal bilim geleneğine iman etmiş, onların ağzından konuşan medyatik bir sosyal bilimcinin yazısında çok önemli bir şeymiş gibi işaret edilmiştir: "Mardin'in Türk modernleşme tarihini çözümlemesi, Max Weber'e dayanan yanıyla, sadece toplumbilimsel bir çözüm değil, aynı zamanda bir siyasal tarih, bir siyasal modernite kuramıdır. Mardin, Weberci kavramlarla, modernleşme tarihini 'toplum yönetimi sorunsalı' içinde okur ve bu anlamda da Mardin'in okuması bugün Michel Foucault'un geliştirdiği 'yönetim mentalitesi' (ya da siyasal akıl) kavramıyla da benzerlik gösterir..."[137]

Kısaca, Mardin, üzerine çok sayıda çalışma yapılmış biridir.[138] Mardin, ana çalışma konularından biri olan Türk siyasetini tahlil ederken Batılı sosyal bilimcilerin "merkez-çevre ilişkileri" kuramına başvurmuş, onu anahtar olarak görmüştür. Mardin, Osmanlı-Türk siyasetini "merkez-çevre ilişkileri" görüşüne, yani "merkez-çevre kopukluğu" ve "merkez-çevre kutuplaşması" söylemine dayalı olarak çözümlemiştir.[139] Mardin, genel olarak Türk toplumunu Batılı sosyal bilimcilerin kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Mardin, "sivil toplum"u "bir Batı toplumsal aşaması olarak"[140] ele almış, daha sonra ise onu "Türk toplumunu inceleme aracı olarak"[141] görmüştür. Mardin, "sivil toplum" kavramını, Türk siyasetini anlamada işlevsel olabilecek bir kavram olarak

---

136 *A.g.e.*, s. 366.

137 KEYMAN, E. Fuat; "Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak", *Doğu Batı* (iç.), Sayı: 16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, s. 20-21.

138 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. ARLI, "Şerif Mardin Bibliyografyası (1950-2007)", s. 311-315.

139 MARDİN, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", s. 30-66.

140 MARDİN, Şerif; "Sivil Toplum", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10.

141 MARDİN, Şerif; "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak 'Sivil Toplum'", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18-29.

değerlendirmiştir.[142] Mardin, Türk toplumunu ve tarihini özgün bir bakış açısıyla yorumlayamamıştır. Türk toplumunu ve tarihini tahlil etmede Batılı sosyal bilimcilerin referans kabul edilmesi gerektiğini, o engin ve derin bilgisine dayalı olarak kaleme aldığı "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler" yazısında dile getirmiş, kendisinden sonra gelecek "yeni yetme" tiplere nasihat vermiş, Durkheim'ın, Marx'ın modasının geçtiğini, modada Mihail Bakhtin rüzgârının estiğini, derhal herkesin onu okuması gerektiğini emretmiş; ama, Bakhtin'i kavramanın da kolay olmadığını söyleyerek tavsiyede bulunduğu zevatı aşağılamayı da ihmal etmemiştir: "Benim araştırmalarımdan çıkartılması gereken metodolojik ders, devlet geleneğini tevarüs edenlerce kullanılan sadece Batı'ya özgü mekanik-pozitivist ya da işlevselci toplum görüşlerinin yaşam-dünyasını ve 'günlük' olanı hesaba katarak zenginleştirileceğidir. Günümüzde Türkiye araştırmaları açısından, Durkheim ya da Marx'a oranla, dialojik unsurları betimlemesi ve ritüel hiyerarşi altüstlüklerini açıklama bakımından Mihail Bakhtin'in daha uygun olduğu söylenebilir; ama Türk araştırmacılarının Bakhtin'in kültürel tarih düzeyiyle bağlantı kurması biraz zaman alacaktır."[143] Mardin, "...Durkheim, Weber, Mannheim ve Parsons gibi klasiklerin; Bakhtin, Foucault, Eisenstadt ve Shils gibi günümüze daha yakın duran modernlerin nasıl okunacağının en güzel örneklerini vermiştir"[144] vermesine ama Türk toplumunun ve sorunlarının nasıl tahlil edileceğinin ise iyi bir örneğini asla verememiştir. Bu durumun en somut kanıtlarından birisi ya da onun Türk toplumuna ne denli yabancılaşmış olduğunun en net göstergesi, 1994'te bir işadamının kurduğu ve Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğiyle hiçbir biçimde bağdaşmayan, yapımıza ve kültürümüze eğreti duran, insanımızı anlama hususunda teğetçi olan siyasal kulübün kurucularından birisi olmasıdır. Mardin, "1994 yılında işadamı Cem Boyner önderliğinde, liberal eğilimleri ve özgürlükçülük vurgularıyla siyaset sahnesine çıkan, fakat uzun süre yaşayamadan dağılan, Yeni Demokrasi Hareketi'nin (YDH) kurucuları arasında yer almıştır."[145] Başka bir deyişle, Türkiye'nin siyasi tarihi ve bugünü üzerine ahkâm kesen siyaset bilimci Mardin, Ruşen Çakır'a Yeni Demokrasi Hareketi konusundaki görüşlerini anlatırken esasında Türk toplumu gerçeğini ve insanını tanımadığını açıkça itiraf etmiştir: "Yeni Demokrasi Hareketi kurucuları arasındaydım. İyi niyetli, akıllı ama Türkiye'de siyasetin nasıl yapıldığını anlamayan insanların bir hareketiydi. Kemal Derviş'le birlikte hareket ettik. Çok kısa zamanda bunun siyasi açıdan çok fazla etkili olamayacağı belli oldu. 'YDH bugün çıksa çok etkili olur-

---

142 GENÇOĞLU ONBAŞI, Funda; "Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de 'Sivil Toplum' Kavramı", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 56.

143 Mardin'den aktaran; KEYMAN, "Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak", s. 29.

144 TAKIŞ, Taşkın; "Sosyal Bilimlerin 'Öteki' Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 75.

145 ULUOCAK, "Şerif Mardin", s. 177.

du' diyenler var. Hayır. Liberal entelektüalizm başka, seçmenleri harekete geçirebilmek başka bir şey. Belki çok küçük bir parti olarak devam edebilirdi ama mali nedenlerle zor olurdu."[146] Görüldüğü üzere, Mardin, YDH için açıkça "Türkiye'de siyasetin nasıl yapıldığını anlamayan insanların bir hareketiydi", demiştir. O zaman Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana siyaset dünyasını en iyi tahlil edenler arasında gösterilen Türk siyasetinin duayen teorisyenine, büyük sosyologuna ve siyaset bilimcisine, Dervişli YDH'nin içinde ne işiniz vardı, diye sormak gerekir. Boyner'in konfeksiyon giysilerinin bedenlerinin bu toprağın insanının bedenine uygun olmadığını göremeyene, sosyoloji ve siyaset bilim dünyasında niçin varsınız, diye bir kez daha sormak lazım. Mardin'in sosyolojik körlüğü her alanda devam etmektedir. O, Türk toplumunun gerçek sorunlarından (sömürü, yoksulluk, sefalet, Batı'ya aşırı bağımlılık, iktidarsızlaştırılmış siyasal iktidar gibi) söz etmemiştir. Kendisiyle yapılan bir söyleşide, "sekülarizm, laisizm, devlet" gibi sorunlarımızın olduğunu iddia etmiş, Türkiye'nin Güneydoğu sorununun çözümüne dönük üstü kapalı bir biçimde karnından konuşarak Belçika örneğini vermiştir: "... Dünya'daki her memleketin, az çok böyle problemleri var. Örneğin, Belçika'nın *Wallon-Flaman* problemleri var. Ama bunu yumuşak bir şekilde halletmeyi bilmişler. Belki biz de, bir gün, bu duruma gelebiliriz. Yumuşak bir geçiş. Ama bu, kısa vadede olacak şey değil."[147] Tüm bunlar, Mardin'in bu ülkenin gerçeklerinden ne denli kopuk ve uzak olduğunu göstermektedir. Sosyolojik formasyondan mahrum olan Mardin, Türk modernleşmesi gibi son derece önemli bir konuyu Türkiye gibi Doğulu toplumlara ön yargılı yaklaşan Weber gibi Batılı sosyologlara yönelerek teşrih etmeye çalışması, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğini Batı sosyolojisinin kavramları çerçevesinde okuması, onun ne denli zayıf bir sosyolog olduğunu anlamamız bakımından önemli olsa gerek.

Türkiye'de zayıf, temelsiz ve içi boşaltılmış bir sosyoloji anlayışının yaygınlaşmasında Mardin'den farklı bir cenahta yer alan ve daha çok Amerikan sosyolojisinin Türkiye temsilcisi olan Kıray çizgisini devam ettiren *Emre Kongar*'ın rolü büyük olmuştur. Kongar, Türkiye'nin en popüler sosyologlarındandır. Onu neredeyse her gün ekranlarda görmek mümkündür. Yazılı ve görsel basının demirbaşlarındandır. Ekran sosyologudur. Şöhretli sosyologumuzu gazete okuyucuları gazetedeki yazılarından, izleyiciler ise ekranlardan (Barlas'ın ya da Çandar'ın yanında) tanırlar. Sosyologlar içinde, eserleri, en fazla okunan odur. Elli ya da seksen baskı yapmış eserlere sahiptir. Bu hiçbir Batılı (Marx, Weber gibi) ya da yerli sosyologa (Baykan Sezer gibi) nasip olmayacak bir durumdur. Marx'ın ya da Baykan Sezer'in ülkelerinde elli ya da seksen baskı yapmış bir eseri yoktur. Kongar, sosyoloji eğitimi almadığı halde, Türkiye'de sosyolog

---

[146] Aktaran; KAPLAN, Sefa; "Ahlâki Bir Tutum Olarak Siyaset, Entelektüeller ve Şerif Mardin", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 141.

[147] ÇETİNSAYA ve Diğerleri; "Şerif Mardin ile 'Türk Siyaset Düşüncesi' Üzerine", s. 266.

olarak bilinir.[148] Sosyoloji deyince akla gelen ilk isimler arasında yer alır. Kongar kendisini her ne hikmetse sık sık "bir toplumbilim öğrencisi"[149] ve "mesleki açıdan toplumbilimci"[150] olarak takdim etmiştir. Eserlerinde "...bir toplumbilimci olarak..."[151], diye sürekli yazmıştır. Neyse ki, "socius" ve "logos" sözcüklerinden oluşmuş "sosyoloji", "toplumbilim"; sosyolog da "toplumbilimci" demek değildir.[152] Kongar, eserlerinde "sosyoloji" sözcüğü yerine genellikle "toplumbilim" sözcüğünü kullanmıştır. Ona göre, "sosyoloji toplumbilim demektir."[153] Toplumbilimin konusu ise, *toplum*dur.[154] "Toplumbilimin, adı

---

148 Eserlerinin neredeyse tamamının hemen ilk sayfasında belirtildiğine göre, Kongar, Maliye ve İktisat Bölümü mezunudur. Lisansüstü çalışmasını Michigan Üniversitesi Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nda tamamlamıştır. Lisans eğitimi bakımından maliyeci/iktisatçı, lisansüstü eğitimi bakımından ise "sosyal çalışmacı"dır. Kongar'ın metinlerine koyduğu özgeçmişin de sosyoloji eğitimi aldığına, sosyoloji yüksek lisansına, doktorasına, doçentliğine ve profesörlüğüne sahip olduğuna ilişkin bir ibare yoktur. Bu bağlamda Kongar'ın eserlerindeki özgeçmişinde, "1963 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nü, 1966 yılında da Michigan Üniversitesi Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu, M.S.W. derecesi ile bitirdi. 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kurdu ve buraya müdür olarak atandı. 1981 yılı Temmuz ayında 'Atatürk ve Devrim Kuramları' adlı takdim tezi ile Hacettepe Üniversitesi Senatosunca Profesörlüğe yükseltildi", yazmaktadır. Örneğin bkz. KONGAR, Emre; *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 41. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 1. Yine Tomanbay'ın Kongar üzerine yazdığı yazıda da bu duruma açıklık getirilmemiştir. Tomanbay, Kongar'ın yukarıdaki özgeçmişine ek olarak şunları belirtmiştir: "1969 yılında Hacettepe Üniversitesinde doktora tezini verdi. Tez konusu bir alan araştırması olan 'İzmir'de Kentsel Aile' idi. ...Aynı üniversitede 1976 yılında doçentliğini tamamladı. ... Doçentlik tezi 'Toplumsal Değişme Kuramları' idi" [TOMANBAY, İlhan; "Emre Kongar", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 906].

149 KONGAR, Emre; *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 61; KONGAR, Emre; *Tarihimizle Yüzleşmek*, 86. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 9.

150 KONGAR, Emre; *28 Şubat ve Demokrasi*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 199.

151 KONGAR, Emre; *Babam, Oğlum, Torunum*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 7.

152 Sosyoloji, "socius" ve "logos'un birleşmesinden oluşan bir sözcüktür. Sosyoloji, "toplumun bilimi" demek değildir. Sosyoloji, "socius" üzerine söylenen sözdür [ÇELEBİ, Nilgün; "'Socius' Kavramı Üzerine", *Bilgi ve Düşünce* (iç.), Sayı: 1, Ekim 2002, s. 100]. Sosyolojinin konusu, insan birliktelikleri ya da kısaca socius'dur (ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 1). Sosyoloji, biraraya gelişın, yani toplulaşmanın bilimidir. Fakat bu biraraya geliş, her zaman için "toplum" (society) biçiminde olmayabilir. İnsanların biraraya gelişleriyle gruplar, yığınlar, birlikler, topluluklar ve toplumlar gibi çeşitli toplulaşma formları ortaya çıkabilir. Socius, söz konusu formların tamamını kapsayacak genişlikte bir sözcüktür. Dolayısıyla sosyoloji, zikredilen tüm biraraya gelişleri kucaklamaya yönelen bir bilim dalı olma yükünü sırtında taşıyabilecek kapasiteye sahiprir. Sosyolojinin "toplumbilim" olarak tercüme edilmesi, konusunun biraraya gelişlerin yalnızca tek bir biçimi olan "toplum"la sınırlandırılmasına kaynaklık eder [ÇELEBİ, Nilgün; "Sözcüklerden Kavramlara", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 193-194]. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Nilgün Çelebi'nin eserlerine ve "'Toplumsuz Sosyoloji'nin Sosyoloğu: Nilgün Çelebi" adlı çalışmama bakılabilir.

153 KONGAR, Emre; *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 73.

154 "Toplumun davranışı" olmadığı halde, Kongar, sosyoloji, "toplumun davranışlarının mantığını saptamaya çalışır", demiştir [KONGAR, Emre; *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 237].

üstünde, konusu, toplumdur. Yüzyıllardan beri var olan insan toplumlarının değişme dinamiği ve belli zamanlardaki işleme mekanizmaları, toplumbilimin ilgi alanını oluşturur. Yasaları arar toplumbilim. Değişme yasalarını ve işleme yasalarını."[155] Kongar, sosyoloji dahil bütün sosyal bilimleri, "müsbet bilim" olarak görmüş, onların her zaman ve her toplumda geçerli yasalarının olduğunu iddia etmiştir. Özellikle Türkiye'de pek çok kişi siyasal ve sosyal bilimlerde "iki kere ikinin her zaman dört etmediği"ni söyler. Kongar'a göre, bu, bütünüyle yanlış bir bakış açısıdır.[156] Kongar, sosyal bilim-doğa bilimi ayrımını kabul etmemiş, ikisinin farklı yöntemlere sahip olamayacağını savunmuştur. "Bilim bilimdir. Doğal bilim ayrı, toplumsal bilim ayrı olmaz. ... Her ikisi de aynı yöntemleri kullanır: Tümdengelimle denence ve varsayımlar oluşturur. Tümevarımla bunları denetler."[157] Kongar, bilimsel yöntemin tek olduğunu öne sürmüş, sosyolojinin pozitivist bir bilim olduğunu ve "deneysel yöntemi" kullanması gerektiğini iddia etmiş, sonunda "tümevarımcı yöntem"de karar kılmıştır. "Bilgi üretimine dönük yöntem, bilimsel yöntem tektir: Pozitif bilimlerin deneysel yöntemi. Toplumbilim de pozitif bir bilim olduğuna göre, o da, bilgi üretmek için, gözlem, varsayım, deney, genelleme aşamalarından geçen bu tümevarımcı yöntemi kullanır. Kullanmak zorundadır da."[158] İlhan Tomanbay da "Emre Kongar" adlı yazısında; pozitivist yöntemden başka yöntemin olmadığını iddia etmiş, "Auguste Comte'nin pozitivist yöntemi gerçek bilim yapanların kullanacağı temel yöntemdir zaten ve tektir"[159], demiş, Kongar'ın öncelikle pozitivist olduğunu dile getirerek onun gerçek bir bilim adamı olduğunu kanıtlama telaşı içine girmiştir. Bu noktada Doğan Ergun'un ileri sürdüğü üzere, "toplumbilim pozitif bir bilimdir" diyen Kongar, sosyolojiyi, büyük oranda sosyoloji olmaktan çıkarmıştır. Çünkü, sosyolojiye pozitif bilimdir demek, sosyolojinin konuları olarak içeriğinin niteliğini saptırmak, eş deyişle sosyolojinin içini boşaltmak ve onu yozlaştırmak demektir.[160]

"Bilim bilimdir. Doğal bilim ayrı, toplumsal bilim ayrı olmaz" diyen birisinin sosyal bilimler metodoloji literatüründen ve oradaki gelişmelerden hiçbir bilgisinin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Kaldı ki, Kongar'ın iddia ettiği biçimiyle bir "yöntem" de yoktur. Zaten, Kongar, sosyolojik formasyona sahip olmadığı için kavramları

---

155 KONGAR, Emre; *Kültür Üzerine*, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 165.

156 KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Kültür*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 12; KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Laiklik*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 63.

157 KONGAR, Emre; *Yaşamın Anlamı (Denemeler)*, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 61.

158 KONGAR, Emre; "Giriş: Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu", *Türk Toplumbilimcileri I* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 25 (*Türk Toplumbilimcileri I* metninin kapağına sanki tek yazarmış gibi büyük puntolarla Emre Kongar yazılıdır. Bu kitapta incelenen dokuz sosyologumuzdan sadece ikisini Kongar irdelemiştir. Kitabın başlığında "Editör: Emre Kongar" olması daha şık olurdu).

159 TOMANBAY, "Emre Kongar", s. 916.

160 ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 24.

çoğu kez yanlış kullanmıştır. "Gökalp, bilimsel yöntem açısından tam bir 'deneyselci'dir. Bu özelliği ile, 'tümevarımcı' yaklaşımın sürekli bir savunucusu olmuştur."[161] Aynı Kongar, Ziya Gökalp'in yöntem anlayışını değerlendirdiği bir başka yazısında ise, şunları yazmıştır: "Ziya Gökalp, toplumbilimin yöntemi olarak, tümüyle, ampirik yaklaşımı, deneysel yöntemi, bir başka deyişle, tümevarım biçimindeki akıl yürütmeyi öneriyor."[162] Tümevarım bir akıl yürütme biçimidir, deneysel yöntem ve ampirik yaklaşım değildir, hele hele sosyolojinin yöntemi hiç değildir. Kongar'ın Ziya Gökalp'in yöntemine dair zikredilen vurgusu, metodoloji tarihinde belki de kurulmuş en berbat cümlelerden birisidir. Kongar, Mümtaz Turhan'a dönük incelemesinde aynı hatayı tekrarlamış, onun yöntem anlayışını şöyle ifade etmiştir: "Aslında Turhan'a yakından bakıldığında, kullandığı yöntemin, genel olgular açışından tümevarımcı, denemeleri ve yurt sorunları karşısındaki tutumu açısından ise tümdengelimci olduğunu çok açık seçik biçimde görürüz."[163]

Kongar'dan yukarıda yaptığım doğrudan alıntılardan da görüleceği gibi, o, sosyolojiyi pozitivist bir bilim olarak görmüş, deneysel yöntemi ve "tümevarımcı yöntemi"(!) kullanması gerektiğini bildirmiştir. Sosyoloji, pozitif bilim değildir. Sosyolojide deneysel yöntem diye bir şey yoktur. Çünkü "toplumun kobayı yoktur."[164] Sosyolojide deneyi olanaksız hale getiren bir başka yön ise, toplumları ve toplum olaylarını bütün ilişkilerinden soyutlayarak salt kendi başlarına incelemenin mümkün olmamasıdır.[165] Kongar'ın yaptığı gibi, tümevarımı hem bir "yöntem" hem bir "yaklaşım" hem de "bir akıl yürütme biçimi" olarak ele almak mümkün değildir. Yöntem ile yaklaşım farklı anlamlara sahiptirler. Sosyolog kimliğine sahip olduğunu iddia eden ve "Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu" gibi son derece önemli bir konuda yazı yazan birisinin yöntem ile yaklaşımı birbirlerinin yerine kullanması, "tümdengelim ve analoji gibi yöntemler"den[166] söz etmesi kabul edilemez. Tümevarım ve tümdengelim, Kongar'ın iddia ettiği gibi, bir yaklaşım ve yöntem değildir. Onlar, akıl yürütme biçimleridir. Analoji ise, ne bir akıl yürütme ne de bir yöntemdir. Analoji, bir veri toplama yoludur.[167] Bu bilgilerin hepsi Sosyoloji Bölümlerinin birinci sınıflarında "Sosyolojiye Giriş"

---

161 KONGAR, *Demokrasi ve Kültür*, s. 177.

162 KONGAR, Emre; "Ziya Gökalp", *Türk Toplumbilimcileri 1* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 43-44.

163 KONGAR, Emre; "Mümtaz Turhan", *Türk Toplumbilimcileri 2* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 220 (*Türk Toplumbilimcileri 2* metninin kapağında sanki tek yazarmış gibi büyük puntolarla Emre Kongar yazılıdır. Bu kitapta ele alınan yedi sosyologdan üçünü (ikisi ortak ve ikinci isim olmak üzere) Kongar yazmıştır. Kitabın başlığında "Editör: Emre Kongar" olması daha şık olurdu).

164 SEZER, Baykan; *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 39.

165 *A.g.e.*, s. 40.

166 KONGAR, "Giriş: Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu", s. 26.

167 ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem Kavramı Üzerine", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 134.

dersi başta olmak üzere metodoloji derslerinde öğretilmektedir. Yöntem ile yaklaşımı birbirinden ayırt edemeyen, tümevarım ve tümdengelime yöntem diyen öğrenci dersten kalmaktadır.[168] Diğer yandan Kongar, "makro yöntembilim" ve "mikro yöntembilim"[169] gibi tuhaf kavramlardan söz etmiştir. Bu bağlamda önemli sosyologlarımızdan Doğan Ergun, şunları ileri sürmüştür: "Emre Kongar, yöntembilim sorununu, makro düzeyde yöntembilim sorunu ve mikro düzeyde yöntembilim sorunu olarak ikiye ayırmaktadır. Ve yöntemi, makro düzeyde yöntembilime; araştırma tekniklerini de mikro düzeyde yöntembilime yerleştirmektedir. Hemen belirtmeliyiz ki, böyle bir kavram yanlışlığı, böyle bir kavram saptırması, Emre Kongar'ın dışında, başka bir kimsenin göze alamayacağı bir sorumsuzluk, bir bilgisizliktir. Çünkü, Türkiye'deki lise öğrencileri bile bilirler ki, makro, sözlük anlamıyla, büyük'ü/büyük olanı ya da büyüklük fikrini gösteren/işaretleyen bir önek'tir; mikro da küçük'ü/küçük olanı ya da küçüklük fikrini gösteren/işaretleyen bir önek'tir. Ve büyük, küçük, nicelik sıfatlarıdır. Yöntem ise, bir idrak olarak, düşüncel bir girişim olarak, kısaca bir düşünce olarak soyuttur. Araştırma teknikleri ise, soyut bir girişim olan yöntemin, araştırmadaki/uygulamadaki somut araçlarıdır. Ve soyut, somut, nitelik sıfatlarıdır."[170]

Kongar, yaklaşım, kuram ve model kavramlarını yerli yerinde kullanmamış, onları birbirlerine karıştırmıştır. Kongar, pozitivizmin model mi, yaklaşım mı, düşünce biçimi mi, kuram mı olduğuna bir türlü karar verememiş, "pozitivist model"[171], "pozitivist yaklaşım"[172], "pozitivist düşünce biçimi"[173] ve "pozitivist kuram"[174] kavramlarını sıkça birbirine karıştırarak kullanmıştır. Onun şu cümlesi söz konusu kavramları birbirlerine karıştırarak nasıl çorba yaptığının bir göstergesidir: "Dikkat edilirse, pozitivist yaklaşımdan, sınıfsal yaklaşıma kadar, hemen bütün kuramların, aslında Batı toplumlarının yazgılarını belirlemek amacıyla ortaya atılmış modeller olduğu görülür."[175]

Kongar, Batı sosyolojisinde geliştirilmiş modellerle Türk toplumunun tarihini ve gerçeğini açıklamaktan geri durmamıştır. Bu çerçevede Kongar, "feodalizm" ve "az-geliş-

---

168 Türkiye'de çoğu insan ve sosyologumuz Kongar'ın metinlerini okuyor. Türkiye tarihinde hiçbir sosyologun eseri/eserleri onunkiler kadar okunmuyor. Hiçbir sosyologumuzun 50 ya da 80 baskı yapmış metni yoktur. Metinleri bu denli fazla okunan Kongar da biraz zahmet edip sosyolojide yöntem tartışmaları konusunda az önce kendisine yönelttiğim eleştiriler çerçevesinde hiç değilse hakiki iki sosyologumuz olan Baykan Sezer ile Nilgün Çelebi'nin merinlerini okusun. İsterse Doğan Ergun'un metinlerine de bakabilir.

169 KONGAR, "Giriş: Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu", s. 26-27.

170 ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 40-41.

171 KONGAR, Emre; *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 39.

172 *A.g.e.*, s. 46.

173 *A.g.e.*, s. 46.

174 *A.g.e.*, s. 41.

175 *A.g.e.*, s. 27.

mişlik" modellerine göre tarihimizi ve sosyal yapımızı tahlil etmeye çalışmıştır. Kongar, Türkiye'de feodal bir kültürün egemen olduğunu iddia etmiştir.[176] Kongar, yazılarında sıkça Türk toplumunda feodalitenin kalıntılarından söz etmiştir. Bilhassa da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde feodal yapının görüldüğünü ileri sürmüştür.[177] Doğu ve Güneydoğu Anadolu köylerinde yaygın olan "başlık parası"nı feodalitenin kalıntısı olarak değerlendirmiştir.[178] Kongar, Osmanlı İmparatorluğu'nun derebeyliğin (feodalitenin) ve merkezî bir imparatorluğun (Asya Tipi Üretim Tarzının) çelişkili niteliklerini aynı anda içinde taşıdığını ileri sürmüştür.[179] Kongar, Osmanlı İmparatorluğu'na dair değerlendirmelerinde "Asya Tipi Merkezî Feodal Yapı"(!) kavramına başvurmuştur.[180] Feodalite ile Asya Tipi Üretim Tarzını birlikte ele alıp "Asya Tipi Merkezî Feodal Yapı" kavramı oluşturmak doğru değildir, hele hele Osmanlı İmparatorluğu'nu bu tuhaf kavramla açıklama olanağı hiç yoktur. Baykan Sezer'in de haklı olarak işaret ettiği gibi, en azından merkezî/merkeziyetçilik feodalizmle asla uyuşmaz. En basit tarih bilgisi bile merkeziyetçilik ile feodalizmin birbirini inkâr ettiğini söyler.[181] Kongar, Türkiye'nin tarihsel gelişim sürecini, bilhassa da Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete geçişi, Batı toplumlarındaki feodal toplumdan endüstriyel topluma geçiş süreci çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. *"Batı'da feodal toplum yapısı endüstriyel toplum yapısına dönüştükten sonra laik ve demokratik düzen kurulmuş, Türkiye'de ise önce laik ve demokratik Cumhuriyet kurularak bu dönüşüm, yani feodal toplumdan endüstriyel topluma geçiş gerçekleştirilmeye çalışılmıştır."*[182]

Bu çerçevede Kongar, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen Türk devrimini Batı sosyolojisinde geliştirilmiş modellerle analiz etmiştir. Kongar, Türk devrimini, evrensel modeller olarak gördüğü "pozitivist model", "sınıfsal devrim modeli" ve "merkez-çevre kuramına dayalı karşı-emperyalist devrim modeli" gibi modeller çerçevesinde tahlil etmiş[183], özellikle de "pozitivist modeli" referans kabul etmiştir. "Nitekim, Osmanlı içindeki devrimci birikimlerin en radikal ve en bütüncü temsilcisi olan Mustafa Kemal Atatürk, genel eylemini hemen pozitivist düşünce biçiminin içine oturtmuştur."[184] Türk devrimi, pozitivist düşünceyi bütünüyle uygulamaya aktarmıştır.[185]

---

176 KONGAR, Emre; *Demokrasimizle Yüzleşmek*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 63.

177 KONGAR, Emre; *Trajikomik*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 25.

178 KONGAR, *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*, s. 61-64.

179 KONGAR, Emre; *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 134; KONGAR, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 123.

180 KONGAR, Emre; *Atatürk Üzerine*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 167.

181 SEZER, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", s. 62.

182 KONGAR, *Tarihimizle Yüzleşmek*, s. 173.

183 KONGAR, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, s. 35-94.

184 *A.g.e.*, s. 46.

185 *A.g.e.*, s. 48.

Kongar, Türkiye'nin sosyo-politik tahlilinde ikilli model dediği *"devletçi-seçkinler"*[186] ve "gelenekçi-liberaller"in rollerini esas almıştır.[187] "Bu modele göre Türk siyasal yaşamı Osmanlılardan beri iki genel cephe arasındaki etkileşimlerle belirlenir. Birinci cephe 'devletçi-seçkinci' cephe, ikinci cephe ise 'gelenekçi-liberal' cephedir."[188] Kongar, Batılılaşma düşüncesi çerçevesinde oluşmuş olan "devletçi-seçkinci" cephe ile bu cepheye bir tepki olarak doğan ve İslâm dininin koruyuculuğunu, Osmanlı geleneğinin sürdürücülüğünü ve "liberalizmi" savunan "gelenekçi-liberal" cepheyi, Türk siyasal hayatında sınıfsal çözümlemeye yardımcı bir anahtar olarak görmüştür.[189] "Gelenekçilik" ile "liberallik" birbirlerine zıt olan kavramlardır.[190] Kongar, "gelenekçi-liberal" cepheyi Batılılaşma çabalarına karşı olarak temellendirmiştir.[191] Oysa "gelenekçi-liberal" cephe, tarihsel süreç içerisinde her zaman Batılılaşmanın ekonomik temeli/ayağı olan liberalizmi savunmuştur. Dolayısıyla bu cepheyi, Batılılaşma karşıtı olarak görmek yanlıştır. Aksine "gelenekçi-liberal" cephe (bu cephenin siyasal temsilcileri olarak birbirleriyle tamamen örtüşen Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi alındığında), "devletçi-seçkinci" cepheye nazaran daha fazla Batılılaşma yanlısıdır. Meselâ bugün iktidarda olan "gelenekçi-liberal" cephenin temsilcisi Adalet ve Kalkınma Partisi, muhalefette olan "devletçi-seçkinci" cephenin temsilcisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre Avrupa Birliği ile olan ilişkiler bağlamında daha fazla Batıcıdır/Batılılaşma yanlısıdır.

Kongar, Türk toplumunu Batılı sosyologların Batı-dışı toplumları açıklamak için ileri sürmüş olduğu modellere ("az-gelişmişlik" modeli) göre ele almıştır. Toplumumuzu "az-gelişmiş" olarak nitelemiştir. "Az-gelişmişliğin" toplumumuza egemen olduğunu bildirmiştir.[192]

---

186 Kongar, "devletçi-seçkinler" yerine zaman zaman "devletçi-seçkinciler" ve "devrimci-seçkinler" kavramlarını kullanmıştır (KONGAR, *Atatürk Üzerine*, s. 172).

187 Kongar, sadece Türk siyasal hayatını değil, Türk sosyolojisinin kurucularını da bu ikili cephe içinde değerlendirmiştir. Ziya Gökalp'i "devletçi-seçkinciler"in, Prens Sabahaddin'i ise "gelenekçi-liberaller"in düşünürü olarak görmüştür (KONGAR, *Kültür Üzerine*, s. 181).

188 KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 321.

189 KONGAR, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1*, s. 143-144; KONGAR, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 131-132 [Kongar'ın "ödüllü" olan *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* eseri, daha önce yayımlamış "ödüllü" olan iki ciltlik (*İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2*) kitabının bazı ilavelerle yeniden yayımlanmış şeklidir].

190 KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 321; KONGAR, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1*, s. 144; KONGAR, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 132.

191 KONGAR, Emre; *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 448; KONGAR, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 610.

192 KONGAR, Emre; *Türkiye Üzerine Araştırmalar- İzmir: Kentsel Ailenin Değişimi, Kayseri: Kentsel Plânlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 13 (Kongar'ın bu eseri 459 sayfadır. Kitabın önemli bir kısmını yorumlanmamış çizelgeler oluşturmaktadır. Metnin içi bolca çizelgelerle doldurulmuştur. Kitabın 271-459 arası sayfalar Altındağ Araştırmasının ek çizelgelerinden oluşmaktadır. Kısacası oldukça hacimli olan metnin 188 sayfası boş çizelgelerle doldurulmuştur).

Kongar, sosyologlarımızın toplumumuzu "az-gelişmişlik" olgusu açısından değerlendirmelerini zaruri görmüştür. Cavit Orhan Tütengil'i incelediği metninde şunları yazmıştır: "Tütengil, Türkiye'de yaşayan her toplumbilimci gibi, 'azgelişmişlik' olgusuna, bir anlamda zorunlu olarak eğilmiştir."[193] Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* eserinde amaçlarından birisinin "azgelişmiş ülkeler açısından hayati bir önemi olan modernleşme konusuna ışık tutabilmek"[194] olduğunu söylemiştir. Kongar, söz konusu yapıtında, "Türk-İslâm geleneğinin ve günümüzdeki Türkiye somutunun izlenimlerini, azgelişmişlik olgusu ile, elimden geldiğince irdeledim"[195], demiştir.

Kongar'a göre, az-gelişmiş toplumların gelişmiş modern Batı toplumlarını takip etmekten başka yolu yoktur. Az-gelişmiş toplumlar, eninde sonunda gelişmiş toplumların bulundukları yere varacaklardır. Dolayısıyla, ona göre, Batı toplumlarında üretilmiş kuramların belli bir süre sonra az-gelişmiş toplumları açıklama potansiyeli her zaman için vardır. "Gelişmiş ülkelerin bilim adamları tarafından kendi ülkeleri için geliştirilen kuramlar ile azgelişmiş ülkeleri incelemek, ilk bakışta pek de yanlış bir iş değil gibi geliyor insana: Öyle ya, gelişmiş olan ülkeler, insanlığın en ileri teknolojik aşamasını temsil ettiklerine göre, gelişmemiş ülkeler de er ya da geç, onların bulunduğu yere geleceklerdir. Hem de onların geçtikleri yollardan geçerek. Bu durumda, gelişmiş ülkeler için geçerli olan tüm modeller, bir süre sonra gelişmemiş ülkelerin de gündemine gelecektir. Ya da başka biçimde bir mantık yürütülerek şu sonuca da varılabilir: Gelişmiş toplumların tarihleri, azgelişmiş toplumların bugünlerini yansıtır. Bu nedenle de bu tür toplumların tarihleri incelenerek varılan sonuçlar, azgelişmiş toplumlar için de geçerlidir."[196]

Kongar, az-gelişmişlik eksenine yerleştirdiği Türk toplumundaki siyaseti ve ondan kaynaklı bunalımları, Batılı sosyologların ana kavramlarından birisi olan "anomi"yle (kuralsızlıkla) açıklamaya çalışmıştır. Kongar, Durkheim, Weber ve Robert K. Merton gibi Batı sosyolojisinin ciddi simalarının Batı toplumlarındaki anomik durumuna dönük tespitlerinin Türkiye'de yaşananları birebir tanımladıklarını iddia etmiştir. "Herkes birbirine soruyor: 'Türkiye nereye gidiyor?' 'Ülke batıyor mu?' Herkes yakınıyor: 'Ne ahlâk kaldı, ne namus!' ... Acaba bu durum bize mi özgü? Yani bu yaşadıklarımız ilk kez 1990'lı yıllarda ve yalnız Türkiye'de mi görülüyor? 'Hayır' sevgili okuyucularım. Bin defa 'Hayır'. Bugün ülkemizde olup bitenler o denli çok yaşanmış ve o denli çok bilinen olaylar ki, daha on dokuzuncu yüzyıldaki toplumbilimciler bile bu bunalımı teşhis etmişler ve ona bir de isim takmışlar: 'Anomi'. ... *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* adlı kitabımda, Durkheim, Weber ve Merton adlı toplumbilimcilere dayalı olarak uzun uzun açıkladığım bu 'anomi' durumunun göstergeleri şöyle: 1) Toplum liderlere

---

[193] KONGAR, Emre; *Cavit Orhan Tütengil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 67.

[194] KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 13.

[195] *A.g.e.*, s. 19.

[196] KONGAR, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, s. 27.

karşı güvenini yitirmiştir. 2) İnsanlar başarılı olma yollarının tıkalı olduğunu düşünürler. 3) Yaşam hedeflerinin gelişme yerine gerileme sürecinde olduğuna inanılır. 4) Kişilere bir boşluk ve hiçlik duygusu egemendir. 5) İnsanlar toplumsal ve psikolojik destek için kişisel ilişkilerine güvenemezler. Sevgili okuyucularım, görüyorsunuz, toplumbilimciler tam anlamıyla günümüz Türkiye'sinde yaşananları tanımlıyor."[197] Kongar'ın anominin göstergeleri olarak sıraladığı hususlar, Durkheim'a ve Weber'e değil, Merton'a aittir.[198] Amerikan sosyologu Merton'ın bireyselleşmiş toplum olan Batılı toplumlara ve Amerika'ya dönük geliştirmiş olduğu anomi teorisi, Doğulu bir toplum olan, sosyal dayanışma ve ilişkileri kuvvetli olan Türk toplumunu açıklamaya muktedir değildir. Bütün bunlarla, Kongar, esasında toplumların kendilerine özgü durumlarını görmezlikten gelmiş, sosyolojide bütün toplumları açıklayacak evrensel argümanların olamayacağını kavrayamamıştır. İşte, bu yüzden Kongar, Türk toplumunun yapısını ve sorunlarını Batı toplumlarının yapısı ve sorularıyla aynı görmüştür. Dolayısıyla da Batılı sosyologların Batı toplumlarının bunalımlarının çözümüne dair üretmiş olduğu "anomi" gibi kavramlarla Türk toplumunun problemlerini tahlil etmekte herhangi bir sakınca görmemiştir.

Kongar, Türk toplumunun siyasal alanına dönük çözümlemelerinde Batılı sosyologların tespitlerini önemsemiştir. Meselâ, Kongar, "Huntington'un, 21. yüzyılın, Hıristiyan ve Müslüman uygarlıkları arasında bir çekişmeye tanık olacağını söylemesi"nden yola çıkarak Türkiye'nin "Müslüman uygarlık" içindeki yeri olduğu kadar dünya üzerindeki önemini de iyice artacaktır[199], demiştir. 21. yüzyılda Türkiye'nin dünya siyasetinde öneminin artacağı iddia edilebilir. Bu argümanı Huntington'un teziyle temellendirmek ya da Huntington'un "uygarlıklar çatışması" görüşünden ötürü Türkiye'nin öneminin artacağını ileri sürmek, özgün ve doğru bir bakış açısı değildir.

Kongar, siyasetin yanı sıra Türk toplumundaki birçok konuyu Batılı sosyologların kavram ve kuramları ışığında ele almıştır. Sözgelimi, Kongar, 1968 yılında yaptığı *İzmir: Kentsel Ailenin Değişme Eğilimleri* araştırmasında, İzmir'de kentsel ailenin yapısal ve fonksiyonel bazı özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. "Bu araştırmanın konusu İzmir'deki kentsel ailenin, endüstrileşme ile ilişkileri yönünden, bazı nitelikleridir."[200] Kongar, İzmir'e özgü aileyi analiz ederken Amerikan sosyolojisinin en gözde yaklaşımlarından birisi olan ve neredeyse Amerikan sosyolojisiyle özdeşleştirilen yapısal-fonksiyonalist yaklaşımdan hareket etmiştir. Yapısal-fonksiyonalistler endüstrileşmiş Batı toplumların-

---

197 KONGAR, *Demokrasi ve Laiklik*, s. 38-39.

198 Zaten Kongar da, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (s. 163-164) eserinde, anominin söz konusu göstergelerinin Merton'a ait olduğunu yazmıştır. Kongar, *Demokrasi ve Laiklik* metindeki "Anomi" başlıklı yazısını yazarken herhalde yıllar önce yazdığı *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* eserine tekrar bakma ihtiyacı hissetmemiştir.

199 KONGAR, *Demokrasi ve Laiklik*, s. 11.

200 KONGAR, *Türkiye Üzerine Araştırmalar- İzmir: Kentsel Ailenin Değişimi, Kayseri: Kentsel Plânlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi*, s. 19.

daki aile yapısını fonksiyonları açısından ele almışlardır. Yapısal-fonksiyonalizmin babası sayılan Talcott Parsons başta olmak üzere, William F. Ogburn ve diğerleri, ileri endüstri toplumlarındaki aile yapısıyla ilgilenmişlerdir. Onların yoğunlaştıkları aile ve tipleri, Batı toplumlarındaki aile tipleridir.

Kongar, geleneksel geniş ailenin fonksiyonlarını açıklarken Ogburn'un, çekirdek ailenin fonksiyonlarını ele alırken ise Parsons'un görüşlerini esas almıştır.[201] Bu noktada Kongar'ın yapmış olduğu şey, sadece İngilizce bilmesinden kaynaklı olarak onların görüşlerini tercüme etmek olmuştur. Kongar, İzmir'deki kentsel aileyi incelerken Ogburn ve Parsons'un yanı sıra, Marion J. Levy, William J. Goode ve Eugene Litwak'ın aileye dönük temel tezlerinden yola çıkmıştır.[202] Yine Kongar, İzmir'de kentsel ailenin, hane halkı dışındaki akrabalarla ilişkilerini incelerken Litwak'ın "çekirdek aileler konfederasyonu"[203] ya da kısaca "konfederasyon" kavramını kontrol etmiştir.[204]

İzmir: Kentsel Ailenin Değişime Eğilimleri araştırmasının kuramsal çerçevesini, yukarıda da belirttiğim gibi, yapısal-fonksiyonalist yaklaşımcıların görüşlerinden hareketle inşa eden Kongar, daha sonra "Genel Yaklaşım ve Çerçeve" kısmında, "davranışçı yaklaşımı" esas aldığını bildirmiştir. "Bu çalışmada ortaya konulan araştırma bir grup sosyal bilimci tarafından girişilen ortak bir çabanın bir parçasıdır. 1966 yılında, toplumsal bilimler alanında davranışçı yaklaşımın uygulanması gerekliliğine ve toplumsal bilimlerin en önemli konularından birinin toplumsal değişme olduğuna inanan bir grup bilim adamı bir araya gelerek bir araştırmaya girişmeyi kararlaştırmışlardır."[205]

Kongar, 1968 yılının Temmuz ayında İzmir'de yaptığı kentsel aile araştırmasında[206], İzmir'de gözlenen aile tiplerini "klasik geniş aile" (% 0.1), "famille souche" (patrilineal) (% 20.3), "famille souche" (matrilineal) (% 6.3), "famille souche" (karışık) (% 0.6), "çekirdek aile" (% 63.5), "parçalanmış ve tamamlanmamış aile (% 9.2) biçiminde ifade etmiştir. Kongar, İzmir kentindeki hâkim aile tipinin çekirdek olduğunu iddia etmiştir.[207] Kongar, Batılı sosyologlar tarafından Batı toplumlarındaki aile tiplerini tahlil etmek için geliştirilmiş "famille souche" (patrilineal) "famille souche" (matrilineal), "famille souche" gibi kavramları ve aile sınıflandırmalarını hiç çekinmeden Türkiye'de aramış, ileri endüstri toplumlarının aile tipi olan çekirdek aile modelini İzmir'de bularak aile sosyolojisi alanında büyük bir devrim yaptığını, Türk aile yapısının anlaşılmasına ciddi katkılar sunduğunu düşünmüştür. Kongar, İzmir kentinde çekirdek aile tipinin

---

201 A.g.e., s. 26-27.
202 A.g.e., s. 26-42.
203 A.g.e., s. 34-36.
204 A.g.e., s. 43.
205 A.g.e., s. 46-47.
206 A.g.e., s. 48.
207 A.g.e., s. 57.

yaygın olmasının Levy'nin görüşlerine uygunluk taşıdığını dile getirerek büyük bir çözümleme(!) yapmıştır: "Hâkim aile tipinin çekirdek olması ise gene İzmir şehrinin Levy'nin sınıflamasına göre modernleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İzmir'e oranla Türkiye'nin daha geleneksel bölgelerindeki aile tipının kardeşler çizgisi üzerinde de genişleme göstermesi bize Türkiye'de ailenin, yapısal yönden Levy'nin işaret ettiği, geleneksel geniş aile, *famille souche* ve çekirdek aile şeklinde olan evrim çizgisini izlediği konusunda ipuçları verir gibi gözükmektedir."[208]

Kongar, tarih, düşünce akımları, Kemalizm, İslâm, ideoloji, politika, demokrasi, bürokrasi, terör, laiklik, medya, kültür, dil, eğitim, gençlik, sanat, hiciv, tiyatro ve edebiyat alanında çok sayıda eser üretmiştir.[209] Kongar, ağzı çok iyi laf yapan bir siyaset adamı, "iyi bir demagog"[210], çok iyi bir gazeteci ve "köşe yazarı"dır.[211] Kongar, Türk halkına bazı konularda, bilhassa siyaset, siyasetçiler ve medya konusunda akıl vermiştir. Esasında öğütleri bol olan bir köşe yazarımızdır. Türkiye'deki rejimin adını demokrasi yerine "yamyamokrasi"(?) olarak nitelendiren Kongar, genel seçimlerde vatandaşların oy kullanmalarını ama oylarını yamyamlara vermemelerini öğütlemiş, "benim pek umudum yok ama, siz yine de oy kullanın ve yamyamlara oy vermemeye çalışın"[212], diye sıklıkla yazmıştır. "Ben bu seçimlerde ilçe düzeyinde CHP'li Ayfer Atay için oy kullanacağım. ... Siz de yamyamlara oy vermeyin, aday listelerine bakın ve gerek yerel gerekse ulusal oylarınızı ödül ya da ceza için kullanın."[213] Kongar, hızını alamamış, *Yamyamlara Oy Yok!* isimli bir de kitap yayımlamıştır. Kongar, anılan eserinde, Türkiye'nin siyasal sorunlarının çözümü için şu derin tahlili yapmıştır: "Oyunu partilere göre değil, partilerin

---

208 A.g.e., s. 58.

209 KONGAR, *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*; KONGAR, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*; KONGAR, *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları*; KONGAR, Emre; *Yamyamlara Oy Yok!*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999; KONGAR, *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*; KONGAR, Emre; *Kızlarına Mektuplar: Yaşamdan Satırbaşları*, 30. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001; KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Vampirler*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002; KONGAR, Emre; *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003; KONGAR, *Trajikomik*; KONGAR, *Atatürk Üzerine*; KONGAR, *Yaşamın Anlamı (Denemeler)*; KONGAR, Emre; *Ben Müsteşarken*, 10. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006; KONGAR, *Demokrasi ve Kültür*; KONGAR, Emre; *Hocaefendi'nin Sandukası*, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007; KONGAR, Emre; *Babam, Oğlum, Torunum*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007; KONGAR, *Tarihimizle Yüzleşmek*; KONGAR, *Demokrasimizle Yüzleşmek*; KONGAR, *Kültür Üzerine*; KONGAR, *28 Şubat ve Demokrasi*; KONGAR, *Demokrasi ve Laiklik*, 2008.

210 Bu bağlamda, Tomanbay, Kongar'a dönük şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Renkli bir kişiliğe sahiptir. Bilimci gözlüğüyle bakmasa, yaşamı toplumbilimin yöntemleriyle irdelemese iyi bir demagog olurdu" (TOMANBAY, "Emre Kongar", s. 940).

211 Kongar, "Nasıl Köşe Yazarı Oldum?" adlı köşe yazısında, Türkiye'de köşe yazarı olmanın koşullarını, köşe kapmanın sırlarını ve kendisinin neden köşe yazarı olduğunu anlatmıştır (KONGAR, *Trajikomik*, s. 26-28). Ayrıca Kongar, iyi bir köşe yazarı olmanın sekiz ana koşulundan söz etmiştir (A.g.e., s. 86-90).

212 KONGAR, *28 Şubat ve Demokrasi*, s. 123.

213 A.g.e., s. 126.

'aday listelerine' göre ver! ... 'boş latlara' değil, 'güvenilir insanlara' oy ver! ... GELECEK SEÇİMLERDE YAMYAMLARA OY YOK!"[214] Kongar, yamyamlara dönük eserini Türkiye'nin siyasal açmazlarının çözümünün anahtarı olarak gördüğü şu çok önemli cümleyle bitirmiştir: "UNUTMAYIN, SEÇİMLERDE YAMYAMLARA OY YOK!"[215] Kongar, yamyam siyasetin liderlerini anlamamız bakımından "liderliğin on altın kuralı"nı yazmış, onları bizzat test etmiş, onların geçerliliğinin yüzde yüz onaylandığını söylemiş[216], böylelikle de toplumumuza büyük hizmetlerinden birisini daha yapmıştır. Kongar, siyasetçilerin bir kısmını yamyamlara benzetmekle yetinmemiş, bazı televizyon kanalarını da yamyam olarak nitelemiş, onları da izlememiz gerektiğini açık yüreklilikle yazarak Türk toplumunu kurtaracağını zannetmiş, her zaman yaptığı gibi nasihatlerini sıralamaya devam etmiştir: "Ama siz siz olun, *yamyam politikacılara* oy vermeyeceğiniz gibi *yamyam kanalları* da izlemeyin."[217]

Kongar'ın son dönem çalışmaları sosyolojik perspektiften ve derinlikten tamamen uzaktır. Yayınlandığı ay içinde altı baskı yapan *Demokrasimizle Yüzleşmek* metninde bu duruma kendisi de işaret etmiştir: "Sevgili okurlarım, sakın bu kitabın derin ve anlaşılmaz soyutlamalarla dolu olduğunu sanmayın. Tam tersine, kimi bölümleri okurken adeta bir hicviye, bir kara mizah okur gibi olacaksınız."[218]

Kongar, sosyolojik tahayyülden mahrum bir biçimde "sosyoloji yapmaya" çalışmıştır. Onun "Yağma Sosyolojisine Giriş" adlı yazısını gören bir sosyolog, yağmanın sosyolojisine dönük bir kavramsallaştırma ve teorikleştirme yapıldığını düşünür ve yazıyı hemen okumak için büyük bir heyecan duyar. Oysa Kongar'ın söz konusu yazısını okuyan bir sosyolog, "yağmanın sosyolojisi"nin yapılamadığını, "yağma"ya sosyolojik yönden teğet geçildiğini hemen görür ve sadece sıradan bir gazetecinin yazabileceği yazının başlığına "sosyoloji" sözcüğünün eklenmesiyle sosyolojinin nasıl yağmalandığının ideal örneklerinden birisiyle karşılaşır. O, "Yağma Sosyolojisine Giriş" yazısında, "yağmanın sosyolojisini" şu şekilde yapmıştır: "Hiç kuşkunuz olmasın, Türkiye'de düzen değişiyor. Ama geniş kitleler henüz ne olduğunun farkında değil. Yarım yüzyılın ürünü olan yağma düzeni çöküyor. Halk ise, kendisinin de bir parçası olduğu yağma düzeninin çökmekte olduğunu henüz fark edebilmiş değil. Oysa, şöyle kabaca, kimler hapiste, kimler kimlerle ağız dalaşına girdi, kimler kimlerle kavga ediyor bir baksalar, derhal düzenin değişmekte olduğunu fark edecekler. Eski bakanlar, televizyon sahipleri, gazete patronları, banka sahipleri, yüksek bürokratlar hapiste. Başbakan Yardımcısı, Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısıyla tartışma içinde. Başbakan ile Jandarma arasında karşılıklı sitemler gazete manşetlerinden düşmüyor. Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu IMF, sa-

---

214 KONGAR, *Yamyamlara Oy Yok!*, s. 149.

215 *A.g.e.*, s. 158.

216 KONGAR, *Ben Müsteşarken*, s. 507-511.

217 KONGAR, *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları*, s. 124.

218 KONGAR, *Demokrasimizle Yüzleşmek*, s. 12.

dece mali ve ekonomik reformlar için değil, başka yasal düzenlemeler için de bastırıyorlar. En iyi okullara gitmiş, bir-iki dil bilen, profesyonel açıdan çok başarılı binlerce genç işsiz. Daha binlerce kişinin de onlara katılacağı açıklanıyor. Ve bu arada hepimiz, ulusça üçte bir oranında yoksullaştık. ... Ne yazık ki henüz politikacıların bile farkına varamadığı bu kıyamet koparacak düzen değişikliği çözümlemesi çabama devam edeceğim."[219]

Ayrıca Kongar, medyadaki spikerlerin (bilhassa da kafasına taktığı ve sorun edindiği Gülgün Feyman ve Serap Ezgü gibi sunucuların) haberleri sunarken yaptıkları dil yanlışlarını önemli bir sosyal sorun olarak görmüş ve bu sorunun üstesinden gelmek için *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları* metnini kaleme almıştır. Kongar, söz konusu yapıtında, büyük bir sosyolog sorumluluğuyla Türkçeyi muazzam kullanarak(!) toplumumuzu kemiren çok önemli bir yaraya parmak basmıştır: "Kısa I ile okunması gerek *Irak* ülkesinin adının, İran ülkesinin adındaki ilk hece gibi I'sının uzatılarak *Irak* diye okunması yanlışı. Sanıyorum bu hatayı, I'yı ısrarla uzatan Sayın Çiller başlattı, ondan da bütün spikerlerimiz kaptı. ... *Ne* ve *ne* dedikten sonra, cümleyi *olumsuz fiil* ile bitirmek yanlışı. Çok ünlü ve çok yaşlı bir köşe yazarımızın ısrarla sürdürdüğü bu yanlışı elektronik ve yazılı medyada pek çok kişi yapıyor. *Ne* Ahmet *ne* de Mehmet *gelmedi* denmez, *Ne* Ahmet, *ne* de Mehmet *geldi* denir. Sabahattin Ali'deki Ali'nin uzun a ile, Hasan Âli Yücel'deki Âli'nin kısa a ile, Sait Faik'teki Faik'in laik'teki gibi kısa a ile okunması yanlışı. Oysa, Sabahattin Ali, Ali diye kısa a ile, Hasan Âli Yücel, Âli diye uzun a ile Sait Faik de Faaik diye uzun a ile okunur. ... Bir de politikacıların demokrasiye *demokraaasi* ve bürokrasiyi de *bürokraaasi* diyerek kısa okunması gereken a'ları uzatmaları yok mu, beni mahvediyor!"[220] Görüldüğü üzere, Kongar, "Kısa I ile okunması gerek *Irak* ülkesinin adının, ... Sabahattin Ali, Ali diye kısa a ile, ...okunur" biçiminde cümleler kurmuş, ilkokul talebelerinin bilmesi gereken Türkçe'nin bazı önemli kurallarına işaret etme yoluyla çok önemli sosyolojik çözümlemeler yaptığını zannetmiştir.

Kongar, televizyon muhabirlerinin Türkçeyi yanlış kullanmaları üzerine yoğunlaşmış, bu uğurda ayrıca *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe* adlı Türk sosyolojisinin klasikleri arasında daha şimdiden yerini alan metnini yazmıştır. Bu eserindeki şu saptamaları, her zaman önemini koruyacak niteliktedir: "Yine Star, yine aynı haber bülteni. Bu kez çok daha önemli ve vahim bir haber ve yorum hatası: Otoyolda bir kamyon devrilmiş. (Bir tanker değil.) Star muhabiri, devrilen kamyonun deposundan sızan benzinin patlamasıyla oluşabilecek bir faciadan kıl payı kurtulunduğuna ilişkin bir yorumuyla haberi aktarıyor. Oysa dünya âlem bilir ki, kamyonlar benzinle değil motorinle çalışır ve motorin ağır yakıt olduğu için depodan olan sızıntıdan dolayı bir patlama olasılığı yok denecek kadar azdır."[221]

---

[219] KONGAR, *Demokrasi ve Vampirler*, s. 189-191.

[220] KONGAR, *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları*, s. 174-175.

[221] KONGAR, *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe*, s. 60.

Kongar, "E-Posta Sorunları" başlıklı yazısında, Türk insanının hayati sorunlarından birisi olan "elektronik posta adresi"nden kaynaklanan sıkıntılarına odaklanmıştır: "İnternet kullanımı yaygınlaştıkça elektronik posta sorunları da artıyor. Ben de yaklaşık beş yıldır elektronik posta adresi kullanıyorum. Aslında gerçekten büyük kolaylık. ... Ama gelin görün ki, kullanım yayıldıkça sorunlar da artıyor. ... Birinci sorun, beni ilgilendirmeyen pek çok postanın adresime yollanıyor olması. ... Benim sekreterim yok. Postalarıma bizzat kendim bakıyorum. Ayrıca bilgisayarımın da çok hızlı çalıştığı söylenemez. Dolayısıyla, bana yollanan ilgisiz postalar, doğrudan doğruya benim zamanımdan çalıyor. ... Evet, ne demişler, 'Elektronik posta adresin mi var, derdin var.'"[222]

Kongar, "Cep Telefonuyla Konuşma Kılavuzu" başlıklı yazı dahi yazmıştır. Söz konusu yazısında şunları ileri sürmüştür: "Bütün kullanma kılavuzları sadece teknik konuları kapsıyor. İşte ben şimdi bu boşluğu doldurmak ve bir Cep Telefonu Kullanma Kılavuzu yazmak istiyorum. Böylece ülkem için yaptığım büyük hizmetlere bir tanesini daha eklemek niyetindeyim."[223]

Kongar'ın yoğunlaştığı problemlerden birisi de, "F klavye"dir. Kongar, F klavyeyi bir sorun alanı olarak görmüş, "F Klavye Sorunu"[224] adlı bir yazı yazmıştır. Kongar, Türk toplumunun onca sorunları varken "F klavye" sorununa büyük ehemmiyet vermiş, hatta "F Klavye Fırtınası" isimli yazısında, "F klavye"nin önemli bir kamplaşma nedeni olduğunu iddia etmiştir: "Öyle anlaşılıyor ki, F klavye konusunda en azından iki taraf var: F klavyeden yana olanlar ve F klavyeye karşı olanlar."[225] Kongar, Türk insanının önemli sorunu olarak gördüğü F klavyesine ilişkin ard arda başka yazılar da yazmıştır: "F Klavye Konusundaki Buzdağı: MEB ve TSE", "MEB ve TSE Yerine Okurlardan Ses Geldi" ve "Medyada F Klavyesi Sorunu."[226]

Kongar, "Üstü Açık Otomobilde Hava Atmanın Hâlâ Çözemediğim Gizi" adlı yazısında, toplumumuzun önemli bir problemi olan "üstü açık otomobil kullanma"nın nedenlerini sorgulamıştır. Kongar'ın söz konusu yazısında, üstü açık otomobile bindiğinde başından geçen olayların bir kısmını dile getiren trajikomik şu cümleleri, konunun ne denli önemli olduğunu ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir: "Üstü açık olduğu için öğlen saatinde doğrudan aldığı güneşle iyice ısınmış koltuğa şortumla oturduğumda, popom fena halde yanmış ve bağırarak arabadan fırlamıştım."[227]

Kongar, "Deprem Korkusundan Sevişemeyen Çiftleri Kutluyorum" başlıklı incelemesinde, Türkiye'de çiftlerin sevişememe nedenlerini tartışmış, "sadece deprem korku-

---

222 *A.g.e.*, s. 186-187.

223 KONGAR, *Trajikomik*, s. 154.

224 KONGAR, *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe*, s. 369-370.

225 *A.g.e.*, s. 371.

226 *A.g.e.*, s. 375-380.

227 KONGAR, *Trajikomik*, s. 45.

sundan dolayı sevişemeyen çiftleri kutlamak istiyorum. Çünkü Türkiye'de çiftlerin sevişememelerinin o kadar çok nedeni var ki, bütün bu nedenleri aşarak, sadece deprem korkusuyla sevişemeyenleri kutlamak gerek"[228], demiştir.

Kısaca, Kongar, Batılı sosyologların Batı toplumu ve tarihine dönük geliştirdikleri kavramların Türk toplumunun ve tarihinin açıklanmasında kullanılabileceğini savunmuştur. Türk toplumu üzerine yazarken Batı sosyolojisinin kavram ve kuramlarına sıkça başvurmuştur. Örneğin, Batı'da kadın sorunlarına dönük bir hareket olan "feminizm"le Türkiye'deki kadın sorunlarını anlamaya çalışmış, "Türk Feminizmi"nden söz etmiştir. Türk toplumunun çağdaşlaşmasına koşut olarak geliştiğini iddia ettiği Türk feminizmi olgusunun önemine vurgu yapmış, onun arabeskleşmemesi için de dua etmişrir: "Dilerim Tanrıdan, Türk Feminizmi de arabeskleşmesin!"[229] Kongar'ın eserleri, Türk toplumu ve gerçeğini yansıtmaktan uzaktır. Zaten kendisi de bunun farkındadır. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* eserinin sınırlılıklarından söz ederken, "Çalışma soyuttur. Türk toplumuna oturtulmamıştır"[230], demiştir. Öz itibariyle Kongar, sosyolojiye uzak başladığı çalışmalarını sosyolojiden iyice uzaklaşarak sürdürmüş, sosyolojiyi sulandırmış, onun içini iyice boşaltmış, sosyoloji adına söyleyeceği sözü tükenince de kendisini ekranlarda ve gazete köşelerinde bulmuştur. Ekranların değişmez yüzlerinden birisi haline gelmiştir. Tarihimizle yüzleşen, demokrasimizle yüzleşen, aslında Barlas'larla, Çandar'larla program yapıp kendisiyle yüzleşen medyatik sosyologumuz, sosyolojiye yakınlaştığı dönemlerinde dahi Türkiye gerçeğini Batılı "büyük boy kuramlara"(!)[231], "orta boy kuramlara"(!)[232] ve "küçük boy kuramlara"(!)[233], yani boy boy kuramlara göre açıklamıştı, bizim boyumuzla Batı'nın boyunun aynı olmadığını aklına hiç getirmeden.

Medyatik ve popüler bir diğer sosyologumuz ise, Fransız sosyolojisinin Touraine'ci kanadının Türkiye temsilcisi olan Nilüfer Göle'dir. 1980 sonrası Batı sosyolojisinin ülkemizde "yükselen değeri"dir. Bu yönüyle Kongar'dan eksik kalır bir tarafı yoktur. Zafer Özcan'ın vurgusuyla, "Nilüfer Göle'yi *Aktüel* dergisinin kapağında ya da Paris'teki bir moda defilesinde görebiliyoruz."[234] Medyatik Göle, aynı zamanda Türk siyasetinin merkezine etki etmiş danışman sosyologlarımızdandır.

Göle, hocası olan Fransız sosyolog Alain Touraine'in Türkiye temsilcisidir. Göle, onun yönetiminde doktora çalışmasını yapmıştır. İlk baskısı 1986'da yapılan *Mühendis-*

---

228 A.g.e., s. 66.

229 KONGAR, *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*, s. 55.

230 KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 15.

231 A.g.e., s. 61-149.

232 A.g.e., s. 151-199.

233 A.g.e., s. 201-224.

234 GÖLE, Nilüfer: *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*. Hazırlayan: Zafer Özcan, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 13.

ler ve Idcoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere[235] metnini, tamamen Touraine'in görüşleri doğrultusunda kaleme almıştır.[236] Göle, Touraine'in teorik ve metodolojik görüşleri ışığında Türk toplumunu tahlil etmeye çalışmıştır. Göle, "sosyolojik yöntem" olma özelliğine haiz olmayan Touraine'in yöntemini ("sosyolojik müdahale yöntemi", "müdahaleci" ya da "aktif katılımcı" olarak nitelediği "sosyolojik araştırma yöntemi") benimsemiştir.[237] Touraine'in geliştirdiği ve Göle'nin sorgulamadan iman ettiği şey, bir yöntem değil, bir araştırma tekniğidir[238]: "Gelelim Nilüfer Göle'nin kendisinin ve kendisine esin kaynağı olan ve öğrencisi olmakla kıvanç duyduğu Fransız hocası Alain Touraine'in kolaycılıklarına ve bu tür kolaycılıktan kaynaklanan çarpıtmalara... Bu ikisinin, 'müdahaleci ya da aktif katılmacı' diye adlandırdıkları sosyolojik araştırma yöntemi ya da 'katılmacı sosyolojik yöntem', asla ve asla yöntem değildir; yöntem de değildir, sosyolojik yöntem de değildir. Bu ikisinin söyledikleri şey, ancak ve ancak tekniktir,

---

235 Metnin kapağındaki alt başlıkta "*Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinleri*", iç kapağında ise "*Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*" yazmaktadır (GÖLE, Nilüfer; *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998).

236 Göle'nin *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere* adlı metninin göze çarpan ilk özelliği amacının muğlâk olmasıdır. Göle, eserinin amacını dahi netleştirememiştir. "Bu kitap, özellikle pozitivizmin modernleşme tarihimizdeki yerini ve 1970-1980 arasında şekillenen sol ideoloji ve toplumsal mühendislik arasındaki ilişkileri inceliyor" (*A.g.e.*, s. 8). "Bu çalışmanın genel amacı, Türkiye'de devlet ve toplum arasında değişen ilişkiyi, oluşmakta olan yeni toplumsal ve kültürel çelişki ve gerginlikleri ortaya çıkarmak diye tanımlanabilir" (*A.g.e.*, s. 19). "Bu çalışma, Türk mühendislerini yeni gelişme yolları arayan aktörler olarak incelemeyi amaçlıyor" (*A.g.e.*, s. 33). "Mühendisleri toplumun dönüşümünde ve gelişiminde oynayabilecekleri rol konusunda soruşturma amacı taşıyan bu araştırmada..." (*A.g.e.*, s. 124). "Burada sunulan inceleme, amaç olarak, belirli tipte davranışları öne çıkaran bir tercihten hareketle Türk mühendislerinin eylemini analiz etmeyi seçti" (*A.g.e.*, s. 178). Göle, metninin yayımından sekiz yıl sonraki (1994 yılındaki) bir söyleşisinde ise, "ben mühendislerden hareket ederek sadece mühendisleri anlatmadım. Ben aslında mühendislerden hareket ederek o günkü Türk toplumunun demokrasisi ile ilgili soruntarını anlattım", demiştir [GÖLE, Nilüfer; "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", *Sosyoloji Konuşmaları 1993-1994* (iç.), Derleyen: Ümit Meriç, Genç Sosyologlar Derneği, Omaş Ofset A.Ş. İstanbul, 1994, s. 40].

237 Aynur İlyasoğlu'nun Göle'nin yöntemine dair eleştirel yazısındaki şu pasajı ilgi çekicidir: "Yazar (Göle), A. Touraine'in 'müdahaleci sosyoloji' yöntemini (la methode de l'intervention sociologique) kullandığını, ancak 'müdahale' sözcüğü çok fazla yönlendirme çağrıştırdığı için 'aktif katılmacı yöntem' tanımını tercih ettiğini ve bu yöntemle sosyolojinin klasik yöntemlerinin getirdiği bilgi ufkunun ötesine gidilebileceğini belirtmektedir. Ancak yazarın ardarda bir sayfa ara ile araştırmasının yöntemi için 'katılmacı sosyolojik yöntem' ve 'müdahaleci sosyoloji yöntemi' tanımlarını, her nasılsa birbirleriyle yer değiştirerek, kullanması ayrıca ilginçtir. Dolayısıyla araştırmacının yöntemi için geçerli gördüğü 'müdahale' dozunu tam olarak kavrayamamış durumdayız. Ancak gene de bu ifade değişikliği yöntemin özündeki 'müdahale' mantığını değiştirmemekte ve bizatihi araştırmacıya bir 'bilirkişi' sıfatı -söz konusu araştırmada araştırmacı ve araştırılanlar arasındaki toplumsal grup aidiyeti farkları da göz önüne alınırsa- ve araştırılan kişilerin seçimleri ve tercihleri konusunda yargılama hakkı vermektedir. Bu müdahale etme ve edilme süreci ve ilişkisi içinde dolayımlanan bilginin artık sosyolojik bir bilgi olmaktan çıktığını ve gazetecilikte toplanan bilgi türüne yaklaştığını belirtmek gerekir" [İLYASOĞLU, Aynur; "Modern Mahrem ve 'Keşif Duygusu' Üzerine", *Birikim* (iç.), Sayı: 35, Mart 1992, s. 74-75].

238 Sosyoloji Bölümleri'nin birinci sınıflarında yöntem ve tekniğin ne olduğu öğretilmektedir.

araştırma tekniğidir; birçok araştırma tekniğinden biridir. Ve araştırma tekniklerinden biri olan gözlem tekniğidir. Araştırma tekniklerini anlatan, açıklayan kitaplar da bir yığın gözlem tekniği sıralarlar: Örneğin, dolaylı gözlem, dolaysız gözlem, yoğun gözlem, katılımlı-katılımsız yoğun gözlem, vb."[239] Zaten Göle de araştırmalarında gözlemlenebilir olgulardan yola çıkmış; mikro ve gözle görülebilir olgulardan hareketle genel sorunlara gittiğini bildirmiştir.[240]

Göle, yaptığı araştırmalarda Touraine'in "sosyolojik müdahale" yöntemini(!)[241] esas almıştır. "...mühendislere yönelik araştırmamı, gözleme ve sayısal çokluğa dayanan anket tipi araştırmalar ya da aktörlerin ideolojilerini pekiştirecek mülakatlar yerine, Alain Touraine'in geliştirdiği sosyolojik müdahale yöntemine uygun küçük bir grup oluşturarak, deneysel bir biçimde yürüttüm."[242] Göle, mühendisleri konu alan araştırmasını Touraine'in geliştirdiği sosyolojik müdahale yönteminin ilkelerinden esinlenerek yapmıştır.[243] Daha sonraki yıllardaki bir söyleşisinde, "Touraine'in yöntemi"nden "kendi yöntemi" olarak söz etmiş, farklı bir metot izlemesini Türkiye'den "uzak kalmışlığın kompleksiyle" açıklamaya çalışmıştır. "'Mühendisler ve İdeoloji' farklı bir araştırma metoduyla ele alınmıştı. Herhalde biraz da uzak kalmışlığın kompleksiyle ben Türk toplumunu kendi metodumdan yola çıkarak anlamaya çalışıyordum Fransa'dan geldikten sonra."[244] Cem, Osman, Aydın, Ali, Celal, Veli ve Deniz adlı mühendislerle 4 seansta yaptığı görüşmelerden hareketle Türk toplumunun dönüşümünde mühendislerin rolünü incelemeye çalışmıştır.[245] Göle, söz konusu mühendislerin görüşlerini ve ideolojilerini Batılı kalıplar içinde değerlendirmiştir. Göle'ye göre, bu mühendisler "Leninist'ten çok Saint-Simon'cu"durlar.[246] "Bu mühendisler Saint-Simon'cu anlamda modernleşmeci iseler, Taylor'cu anlamda da rasyonelleşmecidirler."[247] Ali'yle Veli'yle sohbet ederek; Al-

---

239 ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 78-79.

240 GÖLE, "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", s. 40.

241 Touraine, sosyolojik müdahale yöntemine ilişkin şunları vurgulamıştır: "Toplumbilimsel müdahale her şeyden önce birtakım görüşleri, tutumları, belirgin davranışları, yani soruşturulan kişilerin (deneklerin) gözlemlenebilir edimlerini ayırıp tanımlamaya çalışır. Soruşturma bene yakın oldukça yararlı bilgiler çıkartma olasılığı da artar. Müdahale, adından da anlaşılacağı gibi, araştırmacıya temel bir rol verir. Davranışların ve anlamlandırmaların ardında, müdahalenin kendisi sayesinde saptanabilecek en yüksek anlamlandırmayı arar ve bulur. 'Müdahale' eden araştırmacı, kendisi için ezici olabilecek bir karşılaştırmaya girmeye kalkışmadan, soruşturmacınınkinden çok ruhçözümleyicinin rolüne yakın bir rol üstlenir, her ne kadar ruhçözümleyicinin ve araştırmacının müdahalede kullandıkları yöntemler farklı- hatta birbirine karşıt- olsa da" (TOURAINE, Alain; *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 174).

242 GÖLE, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, s. 24-25.

243 *A.g.e.*, s. 123 (37. nolu dipnot).

244 GÖLE, "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", s. 48.

245 GÖLE, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, s. 124.

246 *A.g.e.*, s. 185.

247 *A.g.e.*, s. 186.

i'yi, Veli'yi, Osman'ı ve Celal'i bilmedikleri Saint-Simon'cu ve Taylor'cu çizginin içine yerleştirerek sosyoloji yapılamayacağı gibi Türk toplumunun gerçeklikleri de anlaşılamaz.

Göle, 1991 yılında yayınlanan *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* kitabını "İslamcı kız öğrencilerin gözlemlenebilir hareketlerinden yola çıkarak, modernlik ve İslam sorunsalına yeni bir açılım kazandırmak"[248] amacıyla kaleme almıştır. Göle, söz konusu eserinde de açıkça Touraine'in metodolojik çizgisine bağlı olduğunu bildirmiştir: "Alain Touraine'in geliştirdiği, 'müdahaleci' ya da 'aktif katılımcı' diye adlandırabileceğimiz sosyolojik araştırma yönteminden yola çıkarak, İslamcı kadın hareketinin anlam sistemi çözümlenmeye çalışılmıştır."[249] Türbanlı on İslamcı kızla, İslam'ı yozlaştıran üç beş gazeteciyle görüşerek ve üç beş dergiyi inceleyerek İslamcı hareket tahlil edilemez. Türkiye'de "İslamcı hareket", Doğu-Batı çatışması ekseninde değerlendirildiğinde açıklığa kavuşturulabilir.

Göle, Batı-dışı toplumları "zayıf tarihsellik" gibi uydurma kavramlarla izah etmeye çalışmıştır. "Zayıf tarihsellik, modernliğin içsel ve yerel bir süreç olarak ortaya çıkmadığı toplumları tanımlamaktadır."[250] Önemli sosyologlarımızdan Doğan Ergun'un Göle'nin "zayıf tarihsellik" kavramına dönük vurgusu ilgi çekicidir: "...şu 'zayıf' sıfatı, ister istemez, mizah duygumuzu geliştirmesi bakımından, bir çağrışım aracı oluyor. Ve hemen sormak gerekiyor. Nilüfer Göle, orta tarihsellik/iyi tarihsellik/pekiyi tarihsellik kavramlarıyla, acaba, Dünya'da hangi toplumların konumlarını belirtmeye kalkışacaktır? Dahası var; acaba, Nilüfer Göle, bir gün, sınıf geçmiş/sınıfta kalmış/bütünlemeye kalmış toplumlar da gösterecek midir?"[251] Zaten Göle de, "zayıf tarihsellik" kavramı yüzünden ara sıra başının derde girdiğini belirtmiştir.[252]

Göle, "zayıf tarihsellik" kavramını, ekonomik bir çağrışım uyandırdığını iddia ettiği "az-gelişmişlik" yerine kullanmıştır.[253] Göle, "azgelişmişlik lafı tatmin etmiyordu beni, çok iktisatçı bir tanımlamaydı; 'zayıf tarihsellik' dedim; daha sosyolojik bir kavram oldu"[254], demiştir. Zayıf tarihsellik kavramı, Batı toplumlarıyla Batı-dışı toplumlar arasındaki eşitliksiz ve asimetrik ilişkinin ekonomik indirgemeci ifadelerini (az-gelişmiş, yeni sanayileşmiş ve periferik gibi) aşmaya yardım eder.[255] Batı-dışı toplumlar, tarihselliği zayıf toplumlardır. Değişimi ve yenilenmeyi içsel ve yapısal bir süreç olarak üretememiş-

---

248 GÖLE, Nilüfer; *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 9.

249 *A.g.e.*, s. 82.

250 GÖLE, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, s. 11-12.

251 ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 72.

252 GÖLE, "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", s. 42-43.

253 GÖLE, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, s. 23.

254 GÖLE, *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, s. 21.

255 GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", *Doğu-Batı* (iç.), Sayı: 2, Şubat, Mart, Nisan 1998, s. 58.

lerdir.[256] Batı-dışı toplumların "zayıf bir tarihselliği" vardır, yani onlar kendi ortamları içinde fazla bir yenilik yapamazlar ve yaratamazlar. Dolayısıyla onların tarihleri devamlı bir taklit ediş, modernleşme ve Batı üstünlüğüne göre kendi konumlarını belirleme gayretinden ibarettir.[257] Göle, "en çok ikinci sınıf Batı" olarak tanımlanmış Batılı olmayan toplumların ortak özelliği olarak Batı modernliğini kendi deneyimlerini anlamakta referans noktası kabul etmeleri olduğunu iddia etmiştir.[258] Göle, Batı-dışı toplumları küçümsemiş, kendi başlarına hiçbir şey yapamayacaklarını iddia etmiş, onları ancak Batı toplumlarının değiştirebileceğine gönderme yapmıştır.

Göle, oryantalist bir tavırla Batı-dışı toplumları "akortsuz modernlik" olarak kavramsallaştırmıştır: "Bu toplumlar, Batı modernliğinin izdüşümünde tarihlerini ve toplumsal, öznel bilinçlerini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Batı-dışı toplumsal aktörlerin ortak özelliği içinde yaşadıkları toplumu kendi eserlerinin, eylemlerinin neticesi olarak görmemeleri ve yabancılaşmalarıdır. Komplo teorilerinin bu toplumlarda revaçta olması, kendi tarihlerini kendilerinin yazdıklarına olan inançsızlıklarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Batı-dışı toplumların modernleşme tarihleri, ya siyasi seçkinlerin iradi zorlamasıyla, ya da kaotik ama her halükârda kendilerine özgü bir biçimde yeniden yazılmaktadır. Tarih zincirlerinin birbirinden kopukluğu, gelenek ile modernliğin birbirini beslememesi, rasyonalizmin sanayi medeniyetine, pozitivizmin bilime dönüşememesi, ekonomik gelişme ile demokrasinin bir arada gitmemesi, geçmişle bugünkü zamanın halkalarının birbirinden kopukluğu, Batı-dışı toplumların ortak özellikleridir. Başka bir deyişle, Batı-dışı modernliği, zihinsel alan ile eylem alanının birbiriyle bütünleşmediği, toplumsal dönüşümlerle siyasal yaptırımların iç içe geçmediği, modernliğin yerel kültürel örgütlerden evrilmediği, farklı alanların birbirine tekabül etmeden bir arada yaşadığı akordsuz bir modernlik olarak tanımlanabilir."[259] Göle, Batı-dışı toplumlara Batı modernliğinin kalıplarıyla bakıp onları akort etmek yerine, kendi sosyolojisini bu ülkenin tarihine ve gerçeklerine daha uygun bir tarzda akort etmiş olsaydı daha doğru bir sosyoloji yapmış olurdu.

Göle, Batı-dışı kavramıyla, Batı'nın karşısında olma halinden ziyade Batılı olmayan toplumların modernlikle ilişkilerini anlamayı amaçlamıştır. Ona göre, Batı-dışı kavramı, Batılı olmayan fakat modernliğin etkisine girmiş toplumlara, eş deyişle modernli-

---

256 GÖLE, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, s. 13.

257 GÖLE, Nilüfer; "İslamî Kimlik Arayışı", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 117.

258 GÖLE, "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", s. 59; GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?", *Sempozyum Bildirileri, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (iç.), "Defter" ve "Toplum ve Bilim" Ortak Çalışma Grubu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 312; GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 165.

259 GÖLE, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, s. 12.

ğin dışında kalmamış toplumlara işaret etmektedir. "Batı-dışı modernlik"[260] kavramı ise, daha da ötesine, yani Batılı olmayan toplumların modernlikle ilişkilerinin yalnızca edilgen değil, aynı zamanda üretken olabileceğine vurgu yapar.[261] Göle'nin "Batı-dışı modernlik" kavramı dahi, Touraine kaynaklıdır. Touraine'in 'her toplum kendi modernliğini üretmelidir' görüşü, Göle'nin "Batı dışı modernlik" tezine yakındır ve bir bakıma onun incelenmesine yöneliktir.[262]

Bu çerçevede Göle, 2000 yılında daha önce yayımlanmış yazılarını bir araya getirdiği *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* kitabında[263]; İslâm ile modernliğin gerilim içinde olmadığını ve ikisi arasında uzlaşmazlığın bulunmadığını iddia etmiş; İslâmcılığın çağdaş bir sosyal hareket olduğunu[264], İslâm ile demokrasi, İslâm ile modernliğin arasında karşılıklı etkileşimin başladığını[265], İslâm'ın çağdaşlaşmaya (şimdileşmeye) uygun olduğunu[266] ileri sürmüştür. Kısacası Göle'ye göre, "İslam ile demokrasi, İslam ile modernlik arasında karşılıklı etkileşim başlamıştır."[267] Benzer bir biçimde Göle, 2000 yılında yayımlanan *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* eserinde(!)[268]; İslâmi kültürel hareketlerin modernlikle melezlenmeyi kabul ettiğini savunmuş[269], genel olarak İslâm ile modernliğin uyumundan söz etmiştir. "İslam, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru

---

260 Göle, "Batı-dışı modernlik" kavramı konusunda aynı şeyleri temcit pilavı gibi sürekli olarak önümüze koymuştur. "Batı-dışı modernlik" kavramı hususunda yazdığı yazıyı tekrar tekrar farklı yerlerde yayınladığı gibi bazen birkaç ekleme ya da çıkarmayla farklı yerlerde yayınlamıştır: GÖLE, "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", s. 57-64; GÖLE, "Batı-Dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?", s. 310-320; GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 80, Bahar 1999, s. 128-142; GÖLE, "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), s. 159-175; GÖLE, Nilüfer; "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* (iç.), Editör: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 56-67.

261 GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç), s. 165.

262 GÖLE, *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, s. 96.

263 GÖLE, Nilüfer; *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

264 GÖLE, Nilüfer; "Yeni Sosyal Hareketler ve İslamcılık", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22.

265 GÖLE, Nilüfer; "Liberal Yanılgı", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 55.

266 GÖLE, *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, s. 12.

267 GÖLE, "Liberal Yanılgı", s. 55.

268 Metnin kapağındaki alt başlıkta "*Bir Atölye Çalışması*", iç kapağında ise "*İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*" yazmaktadır. Ayrıca, eser dokuz kişinin yazılarından oluşmuştur. Dokuz yazıdan sadece birisi (bir de "Giriş" yazısı) Göle'ye aittir. Buna karşın eser, Göle'nin eseri olarak yayımlanmıştır (GÖLE, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*).

269 GÖLE, Nilüfer; "Giriş", Nilüfer Göle ve Diğerleri, *Islam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16.

açıldıkça modern toplumun gereksinimleri ışığında kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmakta, ama aynı zamanda bu alanları da değişime uğratmaktadır."[270] Oysa Göle'nin zikredilen iki metninin yayımlanmasından bir yıl sonra 11 Eylül 2001'de Amerika'ya yönelik kendi içinden yapılan saldırının ardından modernliğin aktörleri tarafından "İslâm" terör ile özdeşleştirilince onun söz konusu argümanları da havada infilak etmiştir.

Kısaca, Göle, Touraine'in teorik ve metodolojik görüşleri ışığında Türk toplumunu tahlil etmeye çalışmıştır. Sosyolojik bağlamdan yoksun olarak "araştırmacı gazeteci"[271] edasıyla yürüttüğü sosyolojik araştırmalarında(!) Touraine'in sosyolojik müdahale yöntemini esas almış, onun öğretisine bağlı kalmıştır. *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* kitabının "Sunuş" kısmında, "Hocam Alain Touraine'in öğretisi olmadan, zaten böyle bir çalışma yapmaya gerek duymazdım"[272], diyecek kadar Touraine'e olan sadakatini ve bağlılığını açıkça beyan etmiştir. Göle, Batı-dışı toplumları açıklamak için Batı sosyolojisinin kavramsallaştırmalarına sığınmış, yani "çoğul modernlikler", "alternatif modernlik", "yerel modernlik", "Batı-dışı modernlik", "eşzamanlı modernlik" ve "ekstra modernlik" gibi kavramlara müracaat etmiştir.[273] Bunların yanı sıra, Göle, çözümlemelerinde önemli ölçüde Batı sosyolojisinin Weber, Habermas, Bourdieu ve Touraine gibi temsilcilerinin ürettiği kavramları kullanmış[274], onların bilhassa "sosyal hareketler, aktör, özne, öznelleşme, kamusal alan, habitus, mühendis ideolojisi, toplumsal eylem, çoğul modernlik, sivil toplum, merkez-çevre"[275] gibi kavramlarına başvurmuştur. Göle, büyük bir iş başarmış gibi her bir deseni oryantalist kokan, modernliği Batılı olmaktan çıkarıp(!) "Batı-dışı toplumların akordsuz modernliğini" akort ettiği "Batı-dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen" adlı yazısında, "bu yazı alışageldiğimiz perspektifi tersyüz etmeyi amaçlamaktadır; batı-dışı toplumları modernliğin aynasında değil, modernliği batı-dışı toplumların aynasında yeniden irdelemeye bir ilk adımdır"[276], demiştir. Göle, bu oryantalist duruşuna koşut olarak zaman zaman tam bir postmodern toplum teorisyeni gibi hareket etmiş, Jean Baudrillard gibi postmodernistlerin ağzından konuşarak Türk toplumunu açıklamaya çalışmıştır. "Bir gösteri toplumuyuz. Bütün kimliklerin bağlantılarını

---

270 A.g.m., s. 12.

271 Ergun, Nilüfer Göle'nin çalışmalarını, yerinde bir saptamayla "araştırmacı gazetecilik" ürünü, onu da "gazetecilik mesleğini" benimsemiş bir kişi olarak değerlendirmiştir [ERGUN, *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, s. 80-81].

272 GÖLE, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, s. 10.

273 GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç), s. 159-174.

274 ERJEM, Yaşar; "Nilüfer Göle", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 901.

275 A.g.m., s. 899.

276 GÖLE, "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", s. 57-58.

kopardığı bir toplumda yaşıyoruz."[277] Özü itibariyle Göle, Türk toplumunu anlamak için, ona içinden bakamamış, onun merkezine hep dışarıdan "yolculuklar" yapmıştır. Göle, Türk toplumunu şimdiye değin hep Batı'dan anlamaya çalıştığımızı, artık İran ve Mısır üzerinden Türk toplumunu anlamak için yelkenleri açmamızın zamanının geldiğini söyleyen gözde oryantalistimizdir. "Türkiye'yi Doğu'ya -Mısır'a ve İran'a- giderek anlamak istiyorum. Meselem İran ve Mısır üzerine yeni bilgi üretmek değil de Türkiye'yi oralardan anlayabilmektir. Çünkü biz hep Batı'ya giderek, Batı kavramlarını kullanarak Batı'dan anlamaya çalıştık Türkiye'yi. Ve çok şey de anladık."[278]

Göle, Batı sosyolojisinin kavram, kuram, yaklaşım ve metotlarıyla Türk toplumunu anlamaya çalışan isimler arasında "yükselen bir değer"dir. Batı sosyal bilim dünyasındaki kavram modasını en iyi takip ederek, moda olmuş kavramları Türkiye gerçeğini çözümlemede kullanmaya aşırı özen göstermiştir. Meselâ, çok dolaştığı Batı'da "*sivil toplum*" ve "*kamusal alan*"[279] kavramı moda olduğunda onları hemen üzerine giyerek Türkiye'ye gelmiştir. O kavramlar ekseninde tartışmalar başlatmıştır. Leyla İpekçi, Göle'yi "kavram ana"[280] olarak nitelemiştir. "Kavram ana" nitelemesi, Batı sosyolojisinin kavramlarını koruyup kollaması bakımından doğrudur. Söz konusu Türk toplumu olunca "kavram ana", "üvey ana" olmuştur. "Kavram ana" vurgusu, Türk toplumuna yabancı kavramların anası anlamında doğrudur.

Sonuç

Sosyoloji, Batı sisteminin ve düşüncesinin ürünüdür. Batı sosyal dünyasını açıklamaya dönük kavramlara sahiptir. Batı sosyolojisinin kavramları, Batı sisteminin arızalı bünyesini tamir etmeye yönelik olarak icat edilmişlerdir. Kavramlar, sırtlarında düşünceleri, ideolojileri, sistemleri, kültürleri, yapıları ve tarihleri taşırlar. Her toplumun tarihsel ve toplumsal bağlamına göre oluşurlar. Sosyologlar da kavramlar imal ederlerken, kendi gerçekliklerinden yola çıkarlar, akülerini kendi coğrafyasının kültürel ortamında doldururlar. Dolayısıyla bir toplum için çok mühim olan kavramlar başka bir toplumda tehlike saçarlar. Bir toplumu onarırlarken diğerini bozarlar. O yüzden bir toplum için üretilmiş kavramlar diğer bir toplumunun yapısında büyük tahribatlara yol açarlar. Kavramlar, esasında birer bomba gibidirler. Bombanın tahribatı kısa sürede telafi edilebilir. Fakat kavramların yaptığı tesir daha uzun sürelidir. Meselâ, kapitalizm, liberalizm, oryantalizm, postmodernizm ve globalizm gibi kavramlar Batı coğrafyasında yetişmiş aşırı tehlikeli kavramlardır. Sözgelimi 1990'lı yıllardan itibaren dünyada Sa-

---

277 GÖLE, *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, s. 33.

278 GÖLE, "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", s. 57.

279 Örneğin bkz. GÖLE, Nilüfer; "*Nilüfer Göle* ile Kamusal Alan ve Sivil Toplum Üzerine", Röportaj: Sivil Toplum Dergisi, *Sivil Toplum Dergisi* (iç.), Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s. 89-98.

280 GÖLE, *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, s. 17.

muel P. Huntington'ın, Francis Fukuyama'nın ve postmodernistlerin çabalarıyla kimlik, etniklik ve azınlık gibi kavramlar ön plana çıkmış ve dünya ölçeğinde tartışılır hale gelmişlerdir. Fukuyama, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) çözülmesiyle birlikte rakip egemenlik formlarının liberalizm ve onun demokrasisine yenik düştüğünü, liberal demokrasinin insanlığın ideolojik aşamasının son halkasını ve son insanî hükümet biçimini oluşturduğunu, dolayısıyla "tarihin sonu"nun[281] geldiğini; Pentagon profesörü Huntington da, SSCB'nin çöküşüyle toplumlar arasındaki ideolojik çatışmaların sona erdiğini, bunun yerini dinselliklerin, kimliklerin, özellikle de bölgesel ve etnik kimliklerin aldığını iddia etmiştir.[282] Bu arada Jean Baudrillard, Jean-François Lyotard, Fredric Jameson ve Zygmunt Bauman gibi postmodernistler de boş durmamış, farklılık, ötekilik, çeşitlilik, özgüllük, yerellik, bölgesellik, parçalılık, etniklik, dinsellik ve çok kültürlülük gibi kavramları gündeme getirmişlerdir. Onlara göre, önemli olan bütün değil, parçadır; birlik değil, ötekidir. "Bütünlere karşı, bütünlükçü düşselliğe karşı, stratejik olarak parçadan yana geçilmeli"[283] ya da "gelin bütünlüğe karşı bir savaş başlatalım, gelin sunulamıyana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kılıp, adın onurunu kurtaralım"[284] biçimindeki argümanlarla, özellikle Batı-dışı mazlum toplumlarda demokratikleşme, özgürleşme kılıfı altında etnikliği, dinselliği, yerelliği ve farklı kültürleri vitrine çıkarmışlar, küresel emperyalist güçlerin dünyaya egemen olmalarına belirli ölçülerde katkı sunmuşlardır. Sonuçta Huntingtoncı, Fukuyamacı ve postmodernist söylemler dünyayı kasıp kavurmuş; etniklik, dinsellik ve çokkültürcülük aldatması altında küçük ülkelerin yaratılmasında belirli ölçülerde rol oynamışlardır. Bu söylemlerin bakiyesi, Balkanlar ve Irak örneğinde olduğu gibi, önce ülkelerin, sonra şehirlerin bölünmesi olmuştur. Elbette ki, Batı sosyolojisinin kavramlarının başka coğrafyaların gerçeği göz önünde bulundurulmadan tercüme edilmesinin ve tartışılmasının yarattığı tahribatlar saymakla bitmez. Ancak ne var ki, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Ülgener, Kıray, Mardin, Kongar ve Göle başta olmak üzere Batıcı sosyologlarımız bu gerçeğin farkına varamamışlardır. Batı sosyolojisinin Türkiye'ye girişinde ve ana referans kaynağı olarak görülmesinde, çok sayıda sosyologumuz arasında onların katkıları daha fazla olmuştur. Birbirlerinden farklı görüşlere sahip olmalarına karşın Batı sosyolojisi ekollerinden beslenmiş olmak gibi ortak noktalara sahiptirler. Batı

---

[281] FUKUYAMA, Francis; *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çeviren: Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 9-10.

[282] HUNTINGTON, Samuel P.; "Medeniyetler Çatışması mı?", Çeviren: Mustafa Çalık, *Medeniyetler Çatışması* (iç.), Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 22-49; HUNTINGTON, Samuel P.; *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çeviren: Mehmet Turan ve Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2002.

[283] BAUDRILLARD, Jean; *Bir Parçadan Diğerine: François L'Yvonnet ile Söyleşi*, Çeviren: Yaşar Avunç, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 43.

[284] LYOTARD, Jean-François; *Postmodern Durum*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 98.

sosyoloji disiplininin farklı geleneklerinin izini sürerek Türkiye'de sosyoloji yapma tarzı, söz konusu kişiler ve onların devamcıları sayesinde hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Örneğin, Türkiye'de özellikle 1980 sonrası Batıcı yeni yetme/Batı'dan bitme sosyal bilimciler/sosyologlar çoğalmıştır. Bunlar, hiç sorgulamadan "Huntington'ın ileri sürdüğü gibi...", "Fukuyama'nın iddia ettiği gibi...", "Foucault der ki...", "Habermas'ın dediği gibi...", "Derrida'nın belirlediği gibi...", "Baudrillard'ın ifade ettiği gibi...", "Wallerstein'ın argümanına göre..." diye konuşurlar. Meselâ, Pentagon'un ağzından konuşan Huntington, 1993 yazında "Medeniyetler çatışması mı?" adlı Türkçesi 28 sayfa olan makale yayınlamıştır. Bu makale yayınlandıktan hemen sonra (Yaz 1993'te) Türkçeye çevrilmiştir.[285] Hemen ardından "Huntington der ki..." çerçevesinde Türkiye'de toplantılar ve nihayetinde 1995 yılında hacimli bir kitap (485 sayfa) yayımlanmıştır.[286] Huntington'ın "bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak"[287], görüşü bizde/bizim gibi ülkelerde öylesine yankı bulmuştur ki, Huntington, bunun üzerine 1996 yılında makalesini geliştirmiş ve çok hacimli bir metin (541 sayfa) yazmıştır.[288] Yine, 1995'te Gulbenkian Vakfı tarafından organize edilen ve Immanuel Wallerstein'ın başını çektiği Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine* alt başlıklı *Sosyal Bilimleri Açın* diye bir rapor yayınlayıp, sosyal bilimlerde disiplinler arası yakınlaşmayı tartışmaya açmıştır. Bu rapor 1996 yılında Türkçeye çevrilmiştir.[289] Hemen ardından bizdeki teknisyenler, özellikle de SBF'dekiler atölye çalışmalarına başlamış, bu atölye daha sonra büyük bir fabrikaya dönüşmüş, 1998 yılında "Toplum ve Bilim" ve "Defter" dergileri "Heinrich Böll Vakfı"nın maddi ve duygusal desteğiyle geniş katılımlı *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* adlı sempozyum düzenlemiştir. Söz konusu sempozyumun alt başlığı "Yeni Bir Kavrayışa Doğru" adını taşıyor.[290] Sempozyum bildirileri incelendiğinde "yeni bir kavrayışa" rastlanılmadığı gibi, sadece Gulbenkian Komisyonu'nun *Sosyal Bilimleri Açın* raporuna edebiyat ve sanat gibi alanlara yer vermemesinden dolayı sitem edilmiştir. Bu sitem, sevgiliye yapılan sitemden öte gitmemiştir. Meselâ, sanatçı sosyolog Ali Akay, büyük bir duyarlılık örneği göstererek kaleme aldığı "Sosyal Bilimler ve Sanat" isimli yazısında, "Gulbenkian Komisyonu'nun raporunda ise doğa bilimleri ile sosyal

---

285 HUNTINGTON, "Medeniyetler Çatışması mı?", s. 22-49.

286 HUNTINGTON, Samuel P ve Diğerleri; *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, 6. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

287 HUNTINGTON, "Medeniyetler Çatışması mı?", s. 22.

288 HUNTINGTON, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*.

289 GULBENKIAN KOMİSYONU; *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

290 "DEFTER" ve "TOPLUM ve BİLİM" DERGİLERİ ORTAK ÇALIŞMA GRUBU; *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Yayına Hazırlayan: Tanıl Bora ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

bilimler arasındaki ilişkiler ele alınırken sanat tamamen unutulmuş gibi gözükmekte"[291], diyerek sitem etmiştir.

Batı sosyolojisine tapma ve orada meydana gelen gelişmeleri bir şerif gibi ciddi bir biçimde takip etmede Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Ülgener, Kıray, Mardin, Kongar ve Göle gibi sosyologlarımızın belirli ölçülerde katkıları olmuştur. Söz konusu sosyologlar, sosyoloji yaparken tamamen Batı sosyolojisinin kavramlarına ve kuramlarına sığındıkları, onları güvenli bir liman olarak gördükleri, oraya demir attıkları, fırtına dindiği halde kazıklarını çok sağlam çaktıkları için limanı terk edememişler, küçük sandallarla seyahat eden bugünkü yeni yetme Batı'dan bitme sosyologlar da oralarda kümelenmişlerdir.

Türkiye'de Batı'ya bağımlılık sadece ekonomi, politika, hukuk ve askeri alanda değil, asıl olarak beyinlerdedir. Batı'ya fikri çerçevedeki bağımlılığımızın öteki bağımlılık alanlarımızdan en mühim farkı, aşırı olmasıdır. Batı'ya mideden bağımlılıktan kurtulabiliriz. Ancak beyinden ve kalpten olan bağımlılıklardan kurtulma olanağımız oldukça güçtür. Türkiye'de Batı'ya beyinden bağlanma evreninde en iyi örneklem grubu Batıcı sosyologlardır. Beyinleri, zihinleri, bilinçleri, Batı'ya bağımlıdır. Varlıklarıyla memlekette, ama düşünsel bakımdan yabancı ellerdedirler. Düşünsel olarak bağımsız değildirler. Bedenleri "burada", benlikleri ve bellekleri "orada"dır. Kalpleri, burası için değil, orası için atar. Beyinleri orada işler. Kalpleri oradadır. Akılları Batı'dır, Batı'da kalmıştır. Oraya gidiş-geliş yapamazlarsa akılları çıkar. Orayı görünce heyecanlanırlar. Kendilerine yakın hissederler. Buraya hemen yabancılaşırlar. Batı sosyologları tarafından geliştirilmiş kavramları, kuramları ve metotları sorgusuz sualsiz benimserler. Türk toplumun merkezine yolculuk yapacaklarına, Batı toplumlarının *center*larına seyahat ederler. Zaten oralarda da ikamet ederler.

Batıcı sosyologlarımızın yaptıkları sosyoloji, Batı sistemine ve ideolojisine göre biçimlendiği için konjönktürel olma özelliğine sahiptir. Meselâ, elli yıldan fazladır sürekli yazan ve bugün de "mahalle baskısı" teorisyeni olarak gündeme oturan Mardin, 1960'lardan itibaren Batı sisteminin ideolojisine uygunluk taşıyan ve Batı sistemini en iyi tek sistem olarak sunan modernleşme kuramlarının mantığına koşut metinler kaleme almış, özellikle İslam ile Batı'nın olumlu ilişki kurabileceğine, İslam'ın modernleşmeye engel teşkil etmediğine vurgu yapmıştır. Ancak SSCB'nin çöküşü ve özellikle 11 Eylül olayından sonra Batı sistemi "düşman olarak İslam'ı" işaret ettiği için ana tezleri havada kalmıştır. 1980'lerin yükselen değeri Göle için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Zaten o da bu yüzden olacak ki, tası tarağı toplayıp Fransa'ya gitmiştir. Oysa çağımızda toplumlar arasında Doğu-Batı ayrımı ve çatışması vardır. Dinler de bu farklılığı/çatışmayı ve bağlı oldukları toplumların bu ayrılık içindeki özelliklerine vurgu yapar-

[291] AKAY, Ali; "Sosyal Bilimler ve Sanat", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (iç.), "Defter" ve "Toplum ve Bilim" Dergileri Ortak Çalışma Grubu, Yayına Hazırlayan: Tanıl Bora ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 227.

lar. Bu noktada, Baykan Sezer'in bildirdiği gibi, "İslâmiyet Doğu'nun, Hıristiyanlık ise Batı'nın kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır."[292] Baykan Sezer'e göre, din, toplumların kendilerini tanıma/tanıtma aracı ve bir kimlik simgesidir. Tarihte ve günümüzde var olan toplum farklılaşmalarında, özellikle Doğu-Batı ayrımında ve çatışmasında din olgusu önemli bir yer tutar. Doğu ile Batı arasında sürekli var olan dünya egemenliği savaşımı[293], çoğu kez İslâmiyet-Hıristiyanlık çatışması ekseninde cereyan etmiştir. "İslâmiyet, Doğu-Batı arasında yüzyıllardan beri süregelen çatışmada yalnızca Doğu'nun bir savaş başarısı olarak kalmamış aynı zamanda yeni bir dünya egemenlik koşullarını ve dolayısıyla yeni bir dünya görüşünü de beraberinde getirmiştir."[294] İslâmiyet, Doğu'nun yeni bir dünya egemenliği ideolojisidir. Yeni bir dünya egemenliğinin koşullarını bünyesinde barındırır. İslâmiyet, "Doğu-Batı ilişkilerine Doğu lehine yeni bir düzen getirmiştir."[295] Sorunlara Doğu-Batı ilişkileri ve Doğu-Batı çatışması ekseninde yaklaştığımızda, Doğu toplumlarının kimliklerinin belirlenmesinde büyük bir role sahip olan İslamiyet'in, belirli ölçülerde Hıristiyanlığın biçimlendirdiği Batı modernliğiyle uyumlu olmasından söz edilemez. Demek ki, sosyolojiyi yapmayı sadece Batı sosyolojisinde meydana gelen gelişmeleri takip etmekle, İngilizce, Fransızca makale ya da kitap yazmakla ve böylelikle de *indexlere*[296] girmekle eş tutmamak gerekir. Mardin, düşünsel, teorik ve metodolojik bakımlardan Batı sosyologlarına en fazla bağımlı olan isimlerin başında gelir. Mardin'i Batı sosyologlarına aşırı bağımlı olan diğer tiplerden ayıran en önemli hususlardan birisi, Batılı çok sayıda sosyologa yakınlık duyması ve birbirinden farklı isimlerden etkilenmiş olmasıdır. Bu tespitim Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Ülgener, Kıray, Kongar ya da Göle için geçerli değildir. Meselâ, Göle sadece hocası Touraine'in görüşlerini iyi öğrenmiştir. Onu bilir. Hepsi o kadar.

Kısacası, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* metnimde belirttiğim gibi, *Bat(ıcılaş)ma* siyasetinin endazesiz bir biçimde küçük elçileri pozisyonunda memuriyetlerini sürdüren Batıcı sosyologlarımız, gözlerinin miyopluğundan ve şaşılığından kaynaklı olarak Doğulu Türk toplumunu Batı gibi gördükleri için Batı sosyolojisinin terimleriyle, teorileriyle ve yöntemleriyle Türk toplumunun yapısını tahlil ettiklerini sanmışlardır.[297] Batı sosyo-

---

[292] SEZER, Baykan; *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 215.

[293] SEZER, Baykan; *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

[294] SEZER, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 145.

[295] *A.g.e.*, s. 147.

[296] Bu bağlamda, Nilgün Çelebi'nin şu saptaması ilgi çekicidir: "Niteliği, kendini uluslararası düzeyde kanıtlamış olmakla sınırlamıyorum. Niteliğin, adını citation indexe geçirtmekle ölçülmesi beni tatmin etmiyor. Nitelik, bunun da ötesine geçmeli. Nitelik, fikir üretimiyle ölçülmeli. Nitelik, var olanlara bakıldığında, onlarda yeni bir şeylerin görülebilmesiyle ölçülmeli. Nitelik, kavramlar arasında yeni bağlantılar kurabilme gücüyle ölçülmeli. Bu yeni bağlantılara yeni adlar verebilme yüreklilığiyle ölçülmeli. İşte bizde eksik olan bu" [Nilgün ÇELEBİ, "Nicelik, Nitelik, Plagiarism", *Çağrı Dergisi* (ç.), Sayı: 412, Mart 1994, s. 3].

[297] KIZILÇELİK, Sezgin; *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 11.

lojisini sorgulamaksızın kabullenmek, Türk toplumuna onların miyoplu yamuk gözüyle bakmak, sorunları doğru görmemektir. Batıcı sosyologlarımızın Batı sosyolojisinde ortaya çıkan her kavramı ve kuramı Türkiye'nin açıklanmasına uyarlamaları, doğru değildir. Batılı sosyologlar üşütüp grip olunca bizdeki karşılığı zatüre olup yatağa düşmek olmamalıdır. Bir toplumun açıklanması için üretilen kavramlar ve kuramlar başka bir toplumu açıklayamaz. Her zaman için toplum farklılıkları esastır. Batı toplumunun bünyesiyle alakalı kavramlar, farklı bir bünyesi olan Türk toplumunu tahlil etmekte kullanılamaz. Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal geçekliğini, "teşebbüs-i şahsîye", "feodal", "patrimonyalizm", "az-gelişmişlik" vb. yaftalarla etiketlemek, gerçeklere terstir. Sabah kahvaltısındaki değişimle Türkiye'deki değişimi; Ali'yle Veli'yle sohbet etmeyle, Türk siyasetini; İslamcı kızlarla araştırmacı gazeteci edasıyla konuşmayla, İslami hareketleri çözümlemek; "seçimlerde yamyamlara oy yok!" demeyle ya da "cep telefonuyla konuşma kılavuzu" yazmayla Türkiye gerçeğini anlamak mümkün olmadığı gibi Türkiye'nin büyük sosyologları olarak ortalıkta volta atarak sosyoloji disiplinini sulandırmanın ve onun içini iyice boşaltmanın da bir manası yoktur.

Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Ülgener, Kıray, Mardin, Kongar ve Göle gibi köşe başlarını tutmuş Batıcı sosyologlarımız, Batı sosyolojisinin kavramlarının ve kuramlarının prizmasından Türkiye'ye bakmışlardır. Mardin dışındakiler Batı sosyolojisinin bir kanadının temsilciliğini üstlenmiştir. Mardin ise, Batı sosyolojisinin birden fazla kanadının temsilcidir. Onların tamamının Türkiye gerçeğine dair bakış açıları ve argümanları sathîdir. Onlar, Türk toplumunun merkezine kendi merceklerimizle değil, Batılı üstatlarının gözlüklerini takarak bakmışlardır. Göz bebeklerini Batı dünyasına odaklaştırmışlardır. Ana uğrak alanları, bu ülkenin kendine has gerçekliği olmamıştır. Bu ülkeyi Batı dünyasına sürekli yaptıkları seyahatlerde sadece mola yeri olarak görmüşlerdir. Türk toplumunun ana durak olduğu akıllarına pek fazla gelmemiştir. Batı otoyolunda tam sürat ilerlerken bu toprakları, tozlu ve dar geçitli patikalar olarak görmeyi sürdürmüşlerdir. Bir an bile Batılı sosyologları akıllarından çıkarıp, Türk toplumunun köklerini, ana damarlarını ve olağanüstü dehlizlerini keşfetmeyi akıl edememişlerdir. "Orayı" bilip "burayı" bilmeyen tayfasındandırlar. Oradakini dert edinip buradakini umursamayanlardandırlar. Söz konusu sosyologlarımız, Batı toplumlarını ideal model olarak değerlendirmişlerdir. Bu, büyük bir açmazdır. Batı konusunda büyük bir yanılgı içindedirler. Çünkü tüm olumlulukları (özgürlük, eşitlik, kardeşlik, barış, demokrasi, insan hakları, gelişmişlik, refah vb.) Batı toplumlarına atfetmişlerdir.

Bahsi geçen Batıcı sosyologlarımızın en büyük zaafı, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısı ile Batı toplumlarının tarihsel ve toplumsal yapılarının birbiriyle örtüşmediğini kavrayamamış olmalarıdır. Meselâ, Kıray, Osmanlı İmparatorluğu'nu feodalizm modeli çerçevesinde tahlil etmiştir. Fakat Türk toplum tarihinin feodalizmle bir ilgisi yoktur. "Feodalizm, Batı tarihinde belirleyebileceğimiz, sınırlayabileceğimiz bir aşama-

dır."[298] Başka bir anlatımla, "feodalizm Batı tarihinde kapitalizmden, endüstri devriminden önce gelen aşamadır."[299] O halde, Kıray ve onun gibi düşünenlere, Osmanlı düzeni feodal idiyse, döneminin en güçlü devleti olmasına karşın nasıl olmuş da kapitalizme geçişte bir gecikme yaşamıştır, diye sormak gerekir.[300] Sınıf savaşımlarına dayalı olmayan merkezi bir imparatorluğu (Osmanlı'yı), sınıf savaşımına ve siyasal bölünmüşlüğe dayalı feodalizm modeliyle açıklamak imkânı yoktur. Örneğin, Kongar, Türk toplumunu "az-gelişmiş" olarak nitelemiştir. Oysa, Baykan Sezer'in de bildirdiği gibi, toplumlar kendi tarihsel, toplumsal birikim ve gelişme seyri içinde belli bir yerde bulunduklarından, aynı gelişme çizgisini izlemediklerinden ötürü bulundukları yerlere bakılarak aralarında "ileri"/"geri" biçiminde bir karşılaştırma yapılamaz. Dolayısıyla bir "toplum tasarımı" olarak az-gelişmişlik Türk toplumu için bir model olamaz.[301]

Batı sosyoloji geleneğinin kapladığı düşünce yatağından kalkmak, körleşmeden kurtulmak, kendi toplumumuzun köklerine ve damarlarına erişmek, varsa tıkanıkları açmak gerekir. Türk toplumunun zembereğinin Batı sosyolojisinin kavramlarıyla ve kuramlarıyla dönmesi mümkün değildir. Batı sosyolojisinin kavramlarıyla ve kuramlarıyla Türk toplumunun merkezine yolculuk yapmak olanaklı değildir. Türk toplumunun sorunlarına Batı sosyolojisinin kavramlarına ve kuramlarına göre "kavramsal çerçeve" ve "kuramsal çerçeve" oluşturmak, Türk toplumunun çerçevesini anlamamaktır. O zaman da Batıcı sosyologlarımızdan Niyazi Berkes gibi "200 yıldır neden bocalıyoruz?" diye sorup, tıpkı onun gibi de sorduğu soruya düzgün bir cevap vermek mümkün olmaz. Türk toplumunun gerçeğine başka yerden değil, onun içinden bakmak gerekir. Batı sosyolojisini sorgulamaksızın kabullenmek, ona tapınmak, onun tutsaklığını kabul etmektir. Bu durumda, Türk toplumuna dair problemlere Batı sosyolojisinin penceresinin dışından bakabilmek, sorunlara ilişkin özgün yaklaşımlar geliştirebilmek ve Türkiye'nin gerçekliğini kavrayabilmek imkânı kendiliğinden yok olacaktır. Eğer sosyolojide söz sahibi olmak istiyorsak, sorunlara ilişkin kendi sözümüzün ve bakış açımızın olması şarttır. *Özgünlüğün Sosyolojisi* eserimde dile getirdiğim gibi, Türk toplumu üzerine düşünen, onun çıkarlarını savunan yerli ve özgün bir sosyoloji elzemdir.[302] İşte, bu bağlamda, Türk toplumunun ana sorunlarını tahlil etmede, yerli sosyologumuz Baykan Sezer tarafından ortaya atılan ve benim de geliştirmeye çalıştığım Doğu-Batı çatışması teorisini esas almak gerekir. "Sorunları Doğu-Batı çatışması içinde değerlendirmeyi yeğliyoruz. Doğu-Batı çatışması bize tarihteki kendi yerimizi anlamamıza ve tarihî gelişme konusunda kendi sözümüze izin verdiği için olayların söz konusu düzeyde değerlendirilmesinde yarar görü-

---

298 SEZER, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", s. 51.

299 SEZER, Baykan; *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 25.

300 SEZER, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 49.

301 KIZILÇELİK, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, s. 203.

302 KIZILÇELİK, Sezgin; *Özgünlüğün Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. ix.

yoruz. Doğu-Batı çatışması, hem bize yeryüzünde ayrı bir yer kazandırmakta ve hem de dünya gelişmelerinde söz söyleme ve izleme imkânını vermektedir. Böylece ayrı bir dünya, tarihî gelişmeler dışında kalmış dünya ya da ikinci sınıf bir toplum konumunda kalmak zorunluluğundan kurtulmaktayız. Ve üstelik bütün dünya tarihini açıklamak imkânını böylece elde edebilmekteyiz."[303] Batı sosyolojisinin kavramlarından ve kuramlarından yola çıkarak kendimizi açıklama yanlışlığından vazgeçmek gerekir. Kendi kavramlarımızdan ve kuramlarımızdan hareketle tarihsel ve toplumsal gerçekliğimizi açıklamamız en doğru yoldur. Batı toplumları ve sosyolojisi uzmanlığımızdan vazgeçip bu toprakların, coğrafyanın ve kültürün bilgini olmamız gerekir. Türk toplumunun tarihini, köklerini ve kılcal damarlarını araştırmamız, kendi ülkemizin okumuş entel cahili olmaktan bir an önce kurtulmamız gerekir. Kemal Tahir'in şu sözü, Batı sosyolojisine aşırı bağımlı sosyologlarımızın durumunu en iyi anlatan bir sözdür: "Çok az şey biliyorduk. Memleketi bilmiyorduk, halkı bilmiyorduk çünkü tarihimizi bilmiyorduk dersem, neden çok az şey bildiğimizi yeterince anlatmış olurum."[304]

Kaynakça

ABRAHAMSON, Mark; *İşlevselcilik*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Sebat Matbaası, Konya, 1990.

AÇIKEL, Fethi; "Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 30-69.

AHISKA, Meltem; "Hayal Edilemeyen Toplum: Türkiye'de 'Çevresiz Merkez' ve Garbiyatçılık", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 11-29.

AKAY, Ali; "Sosyal Bilimler ve Sanat", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (iç.), "Defter" ve "Toplum ve Bilim" Dergileri Ortak Çalışma Grubu, Yayına Hazırlayan: Tanıl Bora ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 227-235.

ARLI, Alim; "Weberci Bir Düşünürün Başlangıç Temrinleri: 1950'li Yıllarda Şerif Mardin", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi- 12. Sayı, İstanbul, 2006, s. 123-131.

ARLI, Alim; "Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 96-128.

ARLI, Alim; "Şerif Mardin Bibliyografyası (1950-2007)", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 269-315.

---

[303] SEZER, Baykan; "Toplumumuz ve Sosyolojimiz", *Sosyoloji Konuşmaları* (iç.), Editör: Sadettin Elibol, Ecem Yayınları, Ankara, 1991, s. 8.

[304] TAHİR, Kemal; *Notlar/Roman Notları 3: Patriyot Ömer, Gülen Azap Çıkmazı*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11.

ATAY, Tayfun; "Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de 'Galile' Olmak", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 103-122.

AYAN, Dursun; "Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri", *Doğu-Batı* (iç.), Sayı: 12, Ağustos, Eylül, Ekim 2000, s. 157-191.

AYDIN, Suavi; "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 70-95.

AZMAN, Ayşe; "Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray", *Doğu Batı* (iç.), Sayı: 16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, s. 31-55.

BAUDRILLARD, Jean; *Bir Parçadan Diğerine: François L'Yvonnet ile Söyleşi*, Çeviren: Yaşar Avunç, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

CEVDET, Abdullah; *İçtihad'ın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Hazırlayan: Mustafa Gündüz, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008.

ÇAYLAK, Adem; *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

ÇAYLAK, Adem; "Entelektüel Tarihçi Şerif Mardin'in Osmanlı Toplumu Çözümlemesi", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 209-237.

ÇELEBİ, Nilgün; "Nicelik, Nitelik, Plagiarism", *Çağrı Dergisi* (iç.), Sayı: 412, Mart 1994, s. 3.

ÇELEBİ, Nilgün; "Yöntem Kavramı Üzerine", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 131-139.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sözcüklerden Kavramlara", *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (iç.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 193-198.

ÇELEBİ, Nilgün; "'Socius' Kavramı Üzerine", *Bilgi ve Düşünce* (iç.), Sayı: 1, Ekim 2002, s. 100-103.

ÇELEBİ, Nilgün; "Sosyolojimizin Onur Çiçeği", *Radikal Gazetesi* (iç.), 12 Kasım 2007, s. 9.

ÇELEBİ, Nilgün; *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÇELEBİ, Nilgün ve KIZILÇELİK, Sezgin; "Gerhard Kessler", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 383-404.

ÇETİNSAYA, Gökhan ve Diğerleri; "Şerif Mardin ile 'Türk Siyaset Düşüncesi' Üzerine", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 238-266.

ÇINAR, Menderes; "Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 153-165.

ÇİĞDEM, Ahmet ve Diğerleri; "Şerif Mardin'le Merkez-Çevre Analizi Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 7-10.

"DEFTER" ve "TOPLUM ve BİLİM" DERGİLERİ ORTAK ÇALIŞMA GRUBU; *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Yayına Hazırlayan: Tanıl Bora ve Diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer; *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, AR Yayın Dağıtım, İstanbul, 1981.

DOĞAN, Necmettin; "Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 19-41.

ERGUN, Doğan; *Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

ERJEM, Yaşar; "Nilüfer Göle", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 879-904.

ERKUL, Ali; "Prens Sabahattin", *Türk Toplumbilimcileri I* (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 79-150.

FUKUYAMA, Francis; *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çeviren: Zülfü Dicleli, Sımavi Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

GENÇOĞLU ONBAŞI, Funda; "Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de 'Sivil Toplum' Kavramı", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 42-70.

GÖKALP, Ziya; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1988.

GÖKALP, Ziya; *Türk Medeniyeti Tarihi*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1995.

GÖKALP, Ziya; *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

GÖKALP, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

GÖKALP, Ziya; *Türk Terbiyesi*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

GÖKALP, Ziya; *Türk Ahlâkı*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

GÖKALP, Ziya; *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

GÖKALP, Ziya; *Çınaraltı Yazıları*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

GÖKALP, Ziya; *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap, Ankara, 2006.

GÖKALP, Ziya; *Felsefe Dersleri*, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan: Ali Utku ve Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2006.

GÖLE, Nilüfer; *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Meris Yayınları, İstanbul, 1991.

GÖLE, Nilüfer; "Genç Sosyologlarla Sosyologca Bir Söyleşi", *Sosyoloji Konuşmaları 1993-1994* (iç.), Derleyen: Ümit Meriç, Genç Sosyologlar Derneği, Omaş Ofset A.Ş. İstanbul, 1994, s. 36-66.

GÖLE, Nilüfer; *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", *Doğu-Batı* (iç.), Sayı: 2, Şubat, Mart, Nisan 1998, s. 57-64.

GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?", *Sempozyum Bildirileri, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (iç.), "Defter" ve "Toplum ve Bilim" Ortak Çalışma Grubu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 310-320.

GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 80, Bahar 1999, s. 128-142.

GÖLE, Nilüfer; "Yeni Sosyal Hareketler ve İslamcılık", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19-36.

GÖLE, Nilüfer; "Liberal Yanılgı", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 49-60.

GÖLE, Nilüfer; "İslami Kimlik Arayışı", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 113-126.

GÖLE, Nilüfer; "Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 159-175.

GÖLE, Nilüfer; *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖLE, Nilüfer; "Giriş", Nilüfer Göle ve Diğerleri, *Islam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* (iç.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7-17.

GÖLE, Nilüfer; "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* (iç.), Editör: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 56-67.

GÖLE, Nilüfer; *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, Hazırlayan: Zafer Özcan, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

GÖLE, Nilüfer; "*Nilüfer Göle* ile Kamusal Alan ve Sivil Toplum Üzerine", Röportaj: Sivil Toplum Dergisi, *Sivil Toplum Dergisi* (iç.), Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s. 89-98.

GÖNENÇ, Levent; "2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 105, İstanbul, 2006, s. 129-152.

GULBENKIAN KOMİSYONU; *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

HANİOĞLU, M. Şükrü; *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.

HUNTINGTON, Samuel P.; "Medeniyetler Çatışması mı?", Çeviren: Mustafa Çalık, *Medeniyetler Çatışması* (iç.), Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 22-49.

HUNTINGTON, Samuel P.; *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çeviren: Mehmet Turan ve Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2002.

HUNTINGTON, Samuel P ve Diğerleri; *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, 6. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

İLGEN, Abdulkadir; "Sabri F. Ülgener", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 863-915.

İLYASOĞLU, Aynur; "Modern Mahrem ve 'Keşif Duygusu' Üzerine", *Birikim* (iç.), Sayı: 35, Mart 1992, s. 74-76.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları", *Türkiye Günlüğü* (iç.), Sayı: 34, Mayıs- Haziran 1995, s. 34-46.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihi Üzenne Araştırmalar*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

KAPLAN, Sefa; "Ahlâki Bir Tutum Olarak Siyaset, Entelektüeller ve Şerif Mardin", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 135-142.

KAYALI, Kurtuluş; *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

KAYALI, Kayalı; "Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 91-102.

KEYMAN, E. Fuat; "Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak", *Doğu Batı* (iç.), Sayı: 16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, s. 9-29.

KIRAY, Mübeccel; *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

KIRAY, Mübeccel Belik; *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972.

KIRAY, Mübeccel B.; "Safranbolu'da Konut İçi Yaşam Olanakları Sınırlamaları ve Turizm Yönü", *Değişen Toplum Yapısı* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41-85.

KIRAY, Mübeccel B.; "Metropoliten Kent Olgusu", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 105-119.

KIRAY, Mübeccel B.; "İstanbul: Metropoliten Kent", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 168-177.

KIRAY, Mübeccel B.; "Topraktan Kopan Köylülerin Kentlerde Yaşama Stratejisi", *Kentleşme Yazıları* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 184-187.

KIRAY, Mübeccel B.; *Değişen Toplum Yapısı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

KIRAY, Mübeccel B.; *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

KIRAY, Mübeccel B.; *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

KIRAY, Mübeccel B.; *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

KIRAY, Mübeccel B.; "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 117-135.

KIRAY, Mübeccel B.; "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı", *Seçme Yazılar* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 66-77.

KIRAY, Mübeccel B.; "Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi", *Seçme Yazılar* (iç.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 185-332.

KIRAY, Mübeccel B.; *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım/Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi*, Söyleşiyi Yapanlar: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

KIRAY, Mübeccel B.; *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Yayına Hazırlayan: Nigan Bayazıt, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Özgünlüğün Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.

KIZILÇELİK, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.

KONGAR, Emre; "Giriş: Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu", *Türk Toplumbilimcileri 1* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 13-28.

KONGAR, Emre; "Ziya Gökalp", *Türk Toplumbilimcileri 1* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 29-77.

KONGAR, Emre; "Mübeccel Belik Kıray", *Türk Toplumbilimcileri 1* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 439-467.

KONGAR, Emre; *Cavit Orhan Tütengil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

KONGAR, Emre; *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

KONGAR, Emre; *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

KONGAR, Emre; *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

KONGAR, Emre; *Türkiye Üzerine Araştırmalar- İzmir: Kentsel Ailenin Değişimi, Kayseri: Kentsel Plânlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

KONGAR, Emre; "Mümtaz Turhan", *Türk Toplumbilimcileri 2* (iç.), Editör: Emre Kongar, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 215-290.

KONGAR, Emre; *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KONGAR, Emre; *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

KONGAR, Emre; *Konsantremi Bozma! Medya ve Medyatik Türkçe Notları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR, Emre; *Yamyamlara Oy Yok!*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR, Emre; "Kıray'ın 1997 Tarihli Bir El Yazması Üzerine Notlar", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 293-305.

KONGAR, Emre; *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

KONGAR, Emre; *Kızlarıma Mektuplar: Yaşamdan Satırbaşları*, 30. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Vampirler*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

KONGAR, Emre; *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

KONGAR, Emre; *Trajikomik*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

KONGAR, Emre; *Yaşamın Anlamı (Denemeler)*, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

KONGAR, Emre; *Atatürk Üzerine*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

KONGAR, Emre; *Ben Müsteşarken*, 10. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

KONGAR, Emre; *Tarihimizle Yüzleşmek*, 86. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre; *Babam, Oğlum, Torunum*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Kültür*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre; *Demokrasimizle Yüzleşmek*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre; *Hocaefendi'nin Sandukası*, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre; *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 41. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

KONGAR, Emre; *28 Şubat ve Demokrasi*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

KONGAR, Emre; *Kültür Üzerine*, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

KONGAR, Emre; *Demokrasi ve Laiklik*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

KURTULUŞ, Hatice; "Mübeccel B. Kıray", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 77-95.

LE BON, Gustave; *Kitleler Psikolojisi*, Yayına Hazırlayan: Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.

LYOTARD, Jean-François; *Postmodern Durum*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

MARDİN, Şerif; "Max Weber Üzerine", *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 101-105.

MARDİN, Şerif; "Sivil Toplum", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 9-17.

MARDİN, Şerif; "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak 'Sivil Toplum'", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18-29.

MARDİN, Şerif; "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 30-66.

MARDİN, Şerif; "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 67-100.

MARDİN, Şerif; "Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Söyleyişi Yapan: Ali Bayramoğlu, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 101-135.

MARDİN, Şerif; "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasî Batılılaşmamızda Üç Engel)", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 139-155.

MARDİN, Şerif; "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (iç.), Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 175-207.

MARDİN, Şerif; "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* (iç.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 23-81.

MARDİN, Şerif; *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MARDİN, Şerif; *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2*, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

MARDİN, Şerif; *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, Derleyen: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MARDİN, Şerif; *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MARDİN, Şerif; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

MARDİN, Şerif; *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

MARDİN, Şerif; *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

MARDİN, Şerif; *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, Çeviren: Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

MARDİN, Şerif; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çeviren: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

MERİÇ, Cemil; *Bu Ülke*, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZKIRAZ, Ahmet; *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, A Yayınevi, Ankara, 2000.

SABAHADDİN, Prens; *Görüşlerim*, Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999.

SABÂHADDÎN, Prens; *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzâh'lar*, Çeviriyazı: Fahri Unan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.

SABAHADDİN, Prens; *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne- Bütün Eserleri*, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

SAYAR, Ahmed Güner; "Sabri Ülgener'in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler", ÜLGENER, Sabri F.; *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi* (iç.), Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. VII-XVIII.

SEZER, Baykan; "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", *Toplum ve Bilim* (iç.), Sayı: 4, Kış 1978, s. 46-62.

SEZER, Baykan; *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

SEZER, Baykan; "Ziya Gökalp ve Durkheim", *60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp* (iç.), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1984, s. 19-26.

SEZER, Baykan; "Ziya Gökalp Üzerine İki Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yıllığı I* (iç.), İstanbul, 1988, s. 226-240.

SEZER, Baykan; *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1988.

SEZER, Baykan; "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), 3. Dizi- 1. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 1-96.

SEZER, Baykan; "Toplumumuz ve Sosyolojimiz", *Sosyoloji Konuşmaları* (iç.), Editör: Sadettin Elibol, Ecem Yayınları, Ankara, 1991, s. 3-10.

SEZER, Baykan; *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993.

TAHİR, Kemal; *Notlar/Roman Notları 3: Patriyot Ömer, Gülen Azap Çıkmazı*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

TAKIŞ, Taşkın; "Sosyal Bilimlerin 'Öteki' Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita", *Şerif Mardin Okumaları* (iç.), Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 71-90.

TEKELİ, İlhan; "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* (iç.), Yayına Hazırlayan: Fulya Atacan ve Diğerleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 9-40.

TOMANBAY, İlhan; "Emre Kongar", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 905-942.

TOURAINE, Alain; *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, Çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TURHAN, Mümtaz; *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1972.

TURNER, Bryan S.; *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

TÜRKDOĞAN, Orhan; *İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

ULUOCAK, Şeref; "Şerif Mardin", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 175-216.

ÜLGENER, Sabri F.; "Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanının Ardından", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (iç.), Cilt: 23, No: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 24-32.

ÜLGENER, Sabri F.; *Millî Gelir, İsühdam ve İktisadî Büyüme*, Der Yayınevi, İstanbul, 1976.

ÜLGENER, Sabri F.; *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLGENER, Sabri F.; *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLGENER, Sabri F.; *Zihniyet, Aydınlar ve Izm'ler- Denemeler ve Araştırmalar-*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLGENER, Sabri F.; *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.

VARGA, Yevgeni; "'Asyagil Üretim Tarzı' Üzerine", *İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil üretim Tarzı ve Doğu Despotizm* (iç.), Jean Suret-Canale ve Diğerleri, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 135-153.

VEBLEN, Torstein; *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çeviren: Zeynep Gültekin ve Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

YILMAZ, Murat; "Sabri Fehmi Ülgener", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* (iç.), Editör: Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 490-508.

WEBER, Max; *The Methodology of the Social Sciences*, İngilizce'ye Çeviren: Edward A. Shils ve Henry A. Finch, The Free Press, New York, 1949.

Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Biçimlenmesinde Derneklerin Rolü: Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Sosyoloji Derneği

H. Bayram Kaçmazoğlu

Türkiye'de bilimlerin şekillenmesini genelde Batıcılaşma tarihiyle birlikte ele almak ve Batıcılaşma tarihindeki değişmelerle birlikte izlemek gerekmektedir. Batıcılaşma süreci Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal kurumları ile birlikte bilim anlayışının biçimlenmesini de yakından etkilemiştir. Türkiye'de bilim alanları Batıcılaşma tarihine paralel olarak, Batı'nın ve Batı içindeki egemen bilim anlayışlarının uygulama alanı haline gelmiştir. 1827 yılında yeniden oluşturulan tıbbiyenin açılış töreninde padişah II. Mahmut'un yaptığı konuşma, bilim politikalarımızın nasıl belirlendiğine dair tarihi bir belge niteliğindedir. Bu açılış konuşmasında padişah, tıbbiyedeki eğitim dilinin Fransızca olacağını, bunun zorunluluktan kaynaklandığını belirtir ve konuşmasını şöyle sürdürür: "Bir gün gelecek şimdi bir Avrupa dilinde ve yabancı hocalardan öğrendiğimiz tıbbı, kendi dilimizde okutacağız ve böyle okutan hocalarımız yetişecektir."[1] Bu konuşmadan yaklaşık elli yıl sonra eğitim dili kısmen Türkçeleşmiştir. Ancak bilim anlayışının Batıya bağımlılığı artarak sürmüştür. Hatta tüm eğitim alanlarında yabancı dilde eğitimi savunan Cumhuriyet aydınlarının sayısı 1980'den sonra giderek artmış; 21. yüzyılda üniversitelerimizin pek çoğunda yabancı dilde eğitim bir itibar göstergesi olarak sürekli hale getirilmiştir. II. Mahmut'un tıp okulunu açış konuşması ile bugüne kadar devam edecek olan bir gelenek başlatılmıştır: Batıdaki egemen bilim anlayışlarından birini benimsemek, bu anlayış doğrultusunda Avrupa'dan hoca getirmek ve Avrupa'ya öğrenci göndermek. "Harb Okulu ve Tıp Okulu kurulduktan sonra, öğretmen ve memur yetiştirmek için bu okullarla Enderun ağalarından yüz elli kişilik bir kafile Avrupa'nın

---

[1] Niyazı Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 181-182.

türlü memleketlerine gönderildi."[2] Bu başlangıç gelecekte bürokrat, öğretim üyesi, subay ve her meslekten insan yetiştirmek amacıyla devam ettirilmiş ve bir geleneğe dönüştürülmüştür.

Tanzimat döneminden önce başlayan, yurtdışına öğrenci gönderme ve Avrupa ülkelerinde yüksek öğretim yaptırma geleneği, Tanzimat, II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de devam etmiştir. Aynı şekilde, dışardan uzman ve öğretim elemanı istihdam etme yöntemi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bilimsel geleneklerinden biri haline getirilmiştir. Türkiye'nin ilişkileri hangi büyük ülke ile yakın olmuşsa, ağırlıklı olarak o ülkeye öğrenci gönderilmiş ve yine o ülkeden uzman, danışman, öğretim elemanı getirilmiştir. Hatta o ülkenin bilim anlayışı benimsenmiştir.

Bilim tarihi açısından yurt dışına öğrenci gönderme ve yurt dışından öğretim elemanı, uzman, danışman getirme geleneğinin ciddi bir tarihi olmakla birlikte, Türkiye'de bilim insanlarının kendi aralarında bilimsel işbirliği yapmak, bir araya gelerek güç birliği oluşturmak, bilim üretmek ve kendi mesleki sorunlarını halletmek adına dernek kurma girişimleri fazla eskiye gitmez. Sosyal bilimler alanında kurulan derneklerin kuruluş tarihleri yeni ve sayıları azdır. Hele belli bir maddi destekle "bilimsel" çalışma yürütme sürecinin başlangıcı daha da yenidir.

Batıcılaşma süreci ile birlikte Fransız ve Alman bilim anlayışlarının etkisinde biçimlenen Türk bilim anlayışı, 1945'ten itibaren değişmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan konjonktür Türkiye'yi Amerikan etkisi altına soktuğu gibi, ülkedeki bilim anlayışını da yakından etkilemiştir. Türkiye'ye çok sık gelmeye başlayan Batılı ve özellikle ABD'li uzmanlar, danışmanlar her konuda rapor ve akıl vermeye başlamışlar ve Türkiye'deki yöneticiler de "öneriler"e sıkı sıkıya uymuşlardır. Daha sonra yabancı uzmanların ülkeye gelmesi devam etmekle birlikte, onların yerini çoğunlukla ABD kurumlarında ve üniversitelerinde yetişen Türk uzmanlar almaya başlamıştır. Türk uzmanların rapor ve önerileri de ABD'li uzmanlarla aynı doğrultudadır. Sadece uzmanların isimleri yerlidir. Ve artık Amerikan yanlısı bir eğitimden geçen uzman ve bilim insanları kamu yönetiminde, üniversitelerde, devlet kurum ve kuruluşlarında egemendir.

1945 sonrası Kara Avrupa'sı bilim anlayışından Anglo-Sakson bilim anlayışına geçiş süreci, 1950'lerde kurulan üniversitelerle sürdürülmüş ve 1960'lı yıllarda dozu artırılarak devam ettirilmiştir. Amerikalı uzmanlar artık Türkiye'nin sadece kalkınma rotalarını belirleyen akıl hocaları değil, aynı zamanda bilimin hangi yönde, nasıl yol alması gerektiğini, kime neden ve nasıl hizmet edileceğini de belirleyen; bu amaçla Türkiye'nin ve benzer ülkelerin halklarını, geleceklerini, çıkarlarını düşünen "insancıl" uzmanlar olarak ortaya çıkmışlardır.

---

[2] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, 6. Baskı, TTK, Ankara, 1994, s. 162.

1960'larda Amerikalı uzmanların bazı konularda sadece öneride bulunmaktan öte Türk bilim insanlarını doğrudan yönlendirmeye başladıkları görülmektedir. Amerika'da doktora yapan, ülkemizde Anglo-Sakson bilim anlayışının simge ismi ve Amerikalıların çeşitli projelerinde çalışan Mübeccel Kıray'ın bu konuda yazdıkları oldukça açık ve yol göstericidir. Kıray, 1960'lı yıllarda Amerikan çevrelerinin Türkiye'deki etkisini, bilim cephesi açısından şöyle özetlemektedir: Amerikalılar Ankara'da, sosyal bilimlerdeki gelişmeleri yakından izleyen bir ofis kurmuşlardı. Devlet Planlama Teşkilatı da yakından izleniyordu. Ereğli çalışmasını Devlet Planlama Müsteşarlığı adına benim yapmamı istediler.[3] CIA elemanları, fabrika kurulmadan evvel oradaki toplum yapısı nedir, nasıl etkilenecek, bunun belirlenmesini görmek için bir araştırma yapılmasını istiyoruz, maliyet konusunu düşünmeyin diyorlardı.[4]

Amerikalılar Mübeccel Kıray'a başka projeler de vermişlerdir. Bu projelerden biri de Amerika'ya bilgi-görgü artırmak için gönderilip geri gelen Türk bürokratlar üzerindeki Amerikan etkilerinin araştırılmasıyla ilgilidir. Anket sorularını ABD'liler veriyor. Kıray sadece soruları tercüme edip veya ettirip örneklemi uygulayacak, verileri toplayıp rapor yazacaktır. Araştırma için önerilecek bütçe konusunda problem yoktur. Ne kadar isteniyorsa o kadar para verilecektir. Yeter ki böyle bir çalışma yapılsın.[5] Muhtemelen bu yüklü bütçelerle diğer bilim insanlarının da iştahı kabartılmak ve Amerikalıların istediği projelere çekilmek istenmektedir.

Bu yıllarda Batı dışı ülkeleri kontrol etmenin boyutları kurumlardan ve üniversitelerden bireylere kadar genişletilmiştir. Bağımsız ve hele sosyalist eğilimli bilim dernekleri kurulmadan bu alana da el atmak ve bu ülkelerdeki bilimsel çalışmaları ABD çıkarları adına denetlemek gerekmektedir. Amerikalı diplomatlar için artık sıra "bilimsel çalışmaları" yürütecek derneklerin kurulmasını destekleme ve böylece Amerikan çıkarlarına hizmeti ve Amerikan denetimini saklamaya yarayacak yapılanmaları gerçekleştirme aşamasına gelinmiştir. Bunun için önemli miktarlarda paralar ayrılmış ve ABD'nin kendisine yakın gördüğü bilim insanlarının denetimine verilmiştir. Siyasal olarak ortalarda görülmeden kurulacak bu bilim dernekleri ile Batı çıkarları için hayati öneme sahip olan ülkelerde pek çok iş bilimsellik etiketi altında yürütülecektir. Birçok siyasetçinin, bürokratın ve bilim insanının taraftar olarak bulunduğu bir ülkede, bir sosyal bilimler derneği kurdurmak, o derneğin kontrolünde yapılacak "bilimsel" çalışmalarla Türkiye'nin gelişme eğilimlerini ortaya çıkarmak ve bu verilerden yararlanmak zor değildir. Bu politika onlara göre herkesin onayını alacak ve alkışlanacak bir girişimdir. 1960'larda Amerikalı sosyal bilimcilerin tüm dünyada ve Akdeniz'de çok aktif olduklarını Kıray

---

[3] Mübeccel B. Kıray, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 136.

[4] Kıray, a.g.e. s. 136.

[5] Kıray, a.g.e. s. 149.

şöyle anlatmakta: Büyük bütçelerle çeşitli araştırma kuruluşları oluşturmuşlar ve her bölgeyi kontrol altına almışlar. Onları destekliyor, yönlendiriyorlar.[6]

Bu koşulların ve zihniyetin egemen olduğu bir dönemde Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kuruluşu gündeme getirilir. Önemli olan Amerikalı uzmanların istekleri doğrultusunda çalışacak bilim insanlarından yararlanmaktır. Bu derneğin kuruluşu için gerekli para hazırdır. Yeter ki uygun bir yönetim kurulu oluşturulabilsin, ondan sonra Türkiye'deki çalışmalar için maddi kaynak aktarmak da kolaylaşacaktır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kuruluş hikâyesini Kıray şöyle özetlemektedir: Amerikalı akademisyenlerin tesiri ve telkini ile bir Sosyal Bilimler Derneği kuralım dendi.[7] Amerikan sosyal bilimler camiası buraya para yatırmaya hazır. Yalnız araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yer olmasını istiyorlar. Bir anlamda bazı şeyleri meşrulaştırma, aklama kuruluşu olacak.[8] Bu amacı gerçekleştirmek üzere zemin yoklaması yapılır. Abant Gölü çevresinde, tanınmış sosyal bilimcilerin katılımı ile bir sosyal bilimler sempozyumu yapılır. Amerikalı sosyal bilimcilerden Herbert Hyman, Edith Penrose, F. Shorter bu toplantıya katılır. Toplantıda Tunç Yalman, Ruşen Keleş, Şerif Mardin, Mübeccel B. Kıray da bulunmaktadır. Abant toplantısında Amerikalılar bir sosyal bilimler derneğinin kurulmasının zorunluluğunu, bilimsel gelişmelerin kontrol altında yürütülmesi gerektiğini ve bunun da Türkiye'den birinin sorumluluğu ile yapılmasının uygun olacağı anlayışını dile getirerek, öncelikle bu işi/görevi Kıray'a vermek isterler. Ancak Kıray baskılara rağmen, kontrol anlayışına dayalı bir yapılanmaya yanaşmadığını; Tunç Yalman'ın ise sorumluluk almak gerektiğini belirtip kendisine baskı yaptığını; ancak inanmadığı bir iş için sorumluluk almamakta direndiğini belirtir.[9] Kıray'a göre F. Shorter özellikle Amerikalı çevrelerce Sosyal Bilimler Derneği'ne para aktaracak kişi olarak ortaya çıkar. Shorter hem parayı kullanacakları kontrol edecek ve hem de parayı veren merkezlere rapor verecektir.[10] Merkeze rapor verme koşuluna itirazlar gelince Amerikalılar rapor verilmesi dayatmasından vazgeçerler. Bunun üzerine Şerif Mardin dernek başkanlığı teklifini kabul eder ve böylece Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kurulması için adım atılmış olur. İlk deneme olarak da, herkesin bir yönünü araştıracağı belirli bir yerin incelenmesi konusu ele alınır. Araştırma konuları birbiriyle bağlantılı, ortak projeler şeklinde planlanır. Pro-

---

6 Kıray, a.g.e. s. 154-156.

7 Kıray, a.g.e. s. 151.

8 Kıray, a.g.e. s. 151.

9 Kıray, a.g.e. s. 151.

10 Kıray anılarında, Batılı bilim insanlarının (Amerikalı ve İngilizler) Türkiye ile ilgili çalışmalarında oldukça ukala davrandıklarını ve Türk bilim insanlarını kullandıklarını anlatır. Kıray'a göre Batılılar, Türkiye'deki bilim insanlarına üçüncü dünya insanı muamelesi yaptıklarını, "şu verileri bize topla", "bize bunu yapıver" gibi emrivakilerde bulunduklarını, bilimsel verileri Türk bilim insanlarına toplatıp kendi imzaları ile yayınlamaya çalıştıklarını, araştırmaları kendilerinin yaptığını ama onların birinci isim ve editör yerine imza attıklarını belirtir. Kıray, araştırmalardan bilim insanlarına iyi paralar geldiğini vurgulamayı da unutmaz.

jeye Mete Tunçay, Şerif Uysal, Ruşen Keleş, Oğuz Arı, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Emre Kongar olmak üzere 10-12 kişilik bir ekip katılır.[11] Derneğin İzmir'de başlayan uluslararası destekli ulusal projeleri daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Bu anlayış ve koşullarda Türk Sosyal Bilimler Derneği 1967'de kurulmuştur. Daha önce kurulmuş fakat çeşitli nedenlerle kapanmış sosyoloji ve sosyal bilim dernekleri olmasına karşın[12] günümüz koşullarına uygun ve dış destekle kurulmuş dernek, Türk Sosyal Bilimler Derneği'dir. Türk Sosyal Bilimler Derneği amacını; "Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine hizmet etmek, bu yolda çalışmalar yapmak ya da yapılan çalışmaları desteklemek, sosyal bilimler alanında ampirik araştırmaların çoğalmasını özendirmek, araştırma ve yayın yolu ile Türkiye'nin düşünce hayatına katkıda bulunmak" biçiminde belirtmektedir. Bu amaç yanında, "Türk sosyal bilimcileri arasındaki iletişimi artırmak, Türk sosyal bilimcileri ile yabancı meslektaşları arasında yakınlaşma ve işbirliği sağlamak, ortak çalışma olanakları yaratmak" hedeflenir. Kısaca amaç, aynı veya benzer bilimlerle uğraşan bilim insanlarını, bilimsel faaliyetleri daha etkin bir şekilde gerçekleştirme adına bir araya getirmek, yeni çalışmaları teşvik etmek ve desteklemektir.

Ankara Ekolü'nün sosyoloji anlayışı 1960'larda M. Kıray ve ekibi tarafından devam ettirilmiştir. Bu bağlamda, Ankara Ekolünün başlattığı kent çalışmaları 1960'larda sürdürülmüştür. Diğer yandan Ankara Ekolü'nün Anglo-Sakson bilim anlayışı; 1960'larda ABD'li uzmanların maddi ve tinsel destekleri ile ve bu anlayışın bir ürünü olarak kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kontrolünde yapılan çalışmalarla geliştirilmiştir. Mübeccel Belik Kıray, Şerif Mardin, Çiğdem Kağıtçıbaşı gibi sosyal bilimciler bu bilim anlayışının öne çıkan temsilcileridir. Derneğin bugüne kadarki başkanlarına bakıp bir fikir yürütmek de mümkündür.[13] Dernek başkanlığı genellikle belli bir bilimsel eğilime ve anlayışa sahip kişiler tarafından yürütülmüştür. Türk Sosyal Bilimler Derneği Anglo-Sakson bilim anlayışının temsilcileri tarafından kurulmuş ve bu anlayış sosyal bilim dallarına egemen kılınmaya çalışılmıştır. Dernek kuruluşundan bu yana ABD, İngiltere, Kanada ve Almanya'daki çeşitli vakıf ve kuruluşlardan yardım almış; 1978'de Uluslararası Sosyoloji Derneği'ne üye olmuş ve bu derneğin kongrelerine katılmıştır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği, sosyal bilim alanları ile ilgili ilk toplantısını 23-25 Şubat 1970'de Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü ile birlikte, "Türkiye'de

---

[11] Bu projeden üretilerek kitap olarak yayınlanan çalışmalar: Oğuz Arı, *İzmir'de Kitle Haberleşmesi* (1972); Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları* (1972); Mübeccel B. Kıray, *Örgutleşemeyen Kent* (1972), Ruşen Keleş, *İzmir Mahalleleri* (1972) ve Emre Kongar, *İzmir'de Kentsel Aile* (1972).

[12] Nilgün Çelebi, "Türkiye'de Sosyoloji: Bir Kısa Bakış", *Anovasofie Projesi Karşılaştırmalar*, Editör: Nilgün Çelebi, Ankara, 2005, s. 154-155.

[13] Kuruluşundan bu yana Türk Sosyal Bilimler Derneği Başkanları: Şerif Mardin (1967-1970), Oğuz Arı (1970-1972), Bozkurt Güvenç (1972-1974), Süleyman Çetin Özoğlu (1974-1975), Bozkurt Güvenç (1975-1977), Nermin Abadan-Unat (1977-1984), Türköz Erder (1984-1986), Ergun Türkcan (1986-1996), Oğuz Oyan (1996-2004), Korkut Boratav (2004-2006) ve Galip Yalman (2006-).

Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri" başlığıyla düzenler. Bu ilk toplantının ardından diğer toplantı ve sempozyumlar gelir: 21-25 Mayıs 1978'de Türk Toplumunda Kadın Semineri, 11-13 Ocak 1980'de Türk Toplumunda Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler Semineri, 23-24 Kasım 1981'de Kentleşme Sürecinde Bütünleşme Sorunları ve Çözümler, 16-18 Ekim 1985'te Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1987'de Türkiye'de Tarımsal Yapıların Gelişimi (1923-1987), 29-30 Kasım 1996'da Modern Çağda Üniversite ve Yüksek Öğretim Modelleri Sempozyumu, 5-7 Eylül 2005'te Küreselleşmeye Güneyden Tepkiler, derneğin gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden sadece birkaçıdır. Bu toplantılar genellikle yabancı kuruluşların mali katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Ve yine bu toplantılarda sunulan tebliğler çeşitli uluslararası kuruluşların katkıları ile kitap olarak yayınlanmıştır.[14]

Genel amacı, bilimsel proje ve çalışmaları teşvik etmek, sosyal bilimler, uluslararası bilim kuruluşları ve organizasyonları ile işbirliği ve ortak çalışmalar yürütmek olan Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1980 yılından bugüne 10 tane ulusal sosyal bilimler kongresine imza atmıştır. Önceleri düzensiz olan bu kongreler, 1995'ten itibaren iki yılda bir olmak üzere düzenli yapılmaya başlanmıştır.[15] Bu kongrelerin her birine onlarca hatta yüzlerce tebliğ sunulmakta ve bu tebliğlerin bir kısmı yayınlanmaktadır. Kongrelerde sunulan tebliğlerin fazlalığı, paralel oturumları dinlenemez; tebliğleri tartışılamaz ve değerlendirilemez hale getirmiştir. Bu da kongreleri amacından uzaklaştırmıştır.

Derneğin çalışmaları ve yayınları Türkiye'de Anglo-Sakson bilim anlayışının yerleşmesinde çok önemli bir görevi yerine getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. Derneğin önde gelen üyelerinin bu anlayış çerçevesinde kaleme aldıkları çalışmalar, çeşitli üniversitelerde ve Türkiye'de en önemli kaynak eser niteliğine sahip olarak gerekli işlevleri yerine getirmektedir. Bu bağlamda dernek yayınları Türkiye'deki sosyal bilimler açısından önemli işlevler görmüş, pek çok alanın temel başvuru eseri olmuşlardır.[16]

---

[14] Örneğin Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi ve Türkiye'de Tarımsal Yapıların Gelişimi 1923-1987 Sempozyumları ve bu sempozyumlarda sunulan bildirilerin basımı International Development Research Center'ın mali katkıları ile gerçekleştirilir.

[15] Türk Sosyal Bilimler Derneği Kongreleri: 1. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 1980, 2. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 1989, 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 21-23 Ekim 1992 (18 oturumda 86 bildiri), 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 1-3 Kasım 1995 (20 oturumda 90 bildiri), 5. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 12-14 Kasım 1997 (29 oturumda 150 bildiri), 6. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 17-19 Kasım 1999 (50 oturumda 222 bildiri), 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 21-23 Kasım 2001 (49 oturumda 197 bildiri), 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 3-5 Aralık 2003 (63 oturumda 256 bildiri), 9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 7-9 Aralık 2005 (56 oturumda 232 bildiri) ve 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi: 28-30 Kasım 2007 (67 oturumda 267 bildiri). Bu bilgiler derneğin Internet sayfasından aktarılmıştır.

[16] Bu konuda Ruşen Keleş'in *Kentbilim İlkeleri* (1976), Ayşe Öncü'nün *Örgüt Sosyolojisi* (1976), Ergun Özbudun'un *Siyasal Partiler* (1973), Emre Kongar'ın *Sosyal Çalışmaya Giriş* (1972), Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın *İnsan ve İnsanlar* (1976), Metin Heper'in *Modernleşme ve Bürokrasi* (1973), Bozkurt Güvenç'in *İnsan ve Kültür* (1972) başlıklı kitapları örnek olarak verilebilir.

1990'lı yıllar soğuk savaş döneminin bittiği ve dünyaya postmodern Batılı anlayışın mutlak egemen olduğu bir dönemdir. Postmodern anlayışın dünyadaki ve Türkiye'deki düşünsel etkinliği nedeniyle, mevcut ortamda Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin sosyal bilimleri tek başına kontrol etmesi mümkün değildir. Dolayısı ile Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin statü ve etkinliğinde bir kırılma olur. Türkiye'deki sosyal bilimler artık tek tek kendi derneklerini kurmaya veya kurulu olan derneklerini yeniden biçimlendirmeye başlarlar.[17] Her dernek Batılı ülkeler, çevreler, vakıflar ve kuruluşlarla ayrı ayrı temas kurmaya, onların ihtiyaç duydukları bilgileri projeler çerçevesinde ayrıntılandırarak ve daha profesyonel bir anlayışla aktarmaya başlarlar. Batı'ya aktarılan bu bilgiler, aktaran bilim insanı açısından da çok yönlü yararlar sağlar. Aktarılan dokümanlar, sadece Batı'nın işine yaramakla kalmaz; onları aktaran kişiye de ekonomik bir gelir, statü ve unvan kazandırır. Artık pek çok bilim insanı ve dernek Batılı kuruluşlardan aldığı projelerle derlediği ham bilgileri Batılı çevrelere aktarmaktan bilimsellik adına övünç duyar. Türkiye'deki pek çok bilim insanı bu yöntemlerle Batılı çevrelerin takdirini kazanmak için birbiri ile yarışır. Diğer yandan aynı bilim insanları, verileri derlediği kendi toplumuna yabancılaşırken, o toplumu geri kalmış antropolojik hammadde kaynağı olarak görür. Bu kesimler için "taşra" deyimi o değer yargılarını anlatan keskin bir zihniyet ifadesidir artık. Dernekler aracılığı ile ve projeler karşılığında gerçekleştirilen bu faaliyetler üstelik evrensellik ve evrensel bilime hizmet duygusu ile yapılır. Hatta projelere dahil olmak, o işlerin bir parçası haline gelmek, mesleki açıdan olmazsa olmazdır. Bu tür deneyimlere sahip olmayanlar bilim insanı olarak kabul edilmez. Bu çevrelerde, uluslararası bir projenin parçası olmak neredeyse sosyolog olmanın zorunlu koşuludur. O sosyologun evrensellik diye algıladığı ve hizmet ettiği sürecin sadece Batı çıkarlarına yaradığı, Batı ile sınırlı olduğu, Batı'ya katma değer sağladığı; Batı dışı toplumları ise yok etme, katletme eylemi olduğunu ve kendisinin de buna yardım ettiği aklına bile gelmez. Kaba pozitivizmin etkisi ile bilimin ve bilimselliğin tüm değer yargılarından uzak olduğunu belirtir. Karşı anlayışı yerellikle suçlar. Bu safsata ile aslında tüm insanlığı dolgun projeler karşılığında sattığının farkında değildir. Ya da kendisinin topladığı verileri kendisinin bile değerlendirme olanağından yoksun bulunduğunu, aldığı karşılığın nelere mal olduğunu ve kimlere nasıl yaradığını bilerek devşirildiği çevrelere yaranmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Türkiye'ye yerleştirdiği bilim anlayışına sahip ve bu yazının konusu olan bir başka bilim derneği, 1990'ların postmodern koşullarının ürünü olarak kurulan Sosyoloji Derneği'dir. Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Sosyoloji Derneği'nin bazı farklılıkları olmakla birlikte, genel eğilimleri ve özellikle yö-

[17] Bu konuda iki örnek vermek istiyorum: Tarih Vakfı bu sürecin ürünü olarak, 1991 yılında, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adıyla kuruldu ve bugüne kadar pek çok proje, kongre, sempozyum, söyleşi gerçekleştirdi; süreli yayınlara imza attı ve yüzlerce kitap yayınladı. Yine Psikologlar Derneği ve Türk Psikoloji Derneği 1996 yılında Türk Psikologlar Derneği adı altında yeniden biçimlendirildi.

netim profilinin benzer olduğunu hemen belirtelim. Sosyoloji Derneği 18 Ocak 1990 tarihinde Ankara'da kuruldu. Derneğin ikinci maddesi, derneğin amacını şöyle tanımlar: "Türkiye'de sosyolojinin anlaşılmasına, gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkı yapmak, bu alanda bilimsel etkilerde ve yayında bulunmak, toplumbilimciler arasında birlik ve dayanışmayı sağlamaktır." Yine aynı maddede: "Kamu kurum ve kuruluşları ile görev alanlarına giren konularda ortak projeler yürütülebilir. Bu projelerde kamu kurum ve kuruluşlarından, proje maliyetlerinin en fazla yüzde ellisi oranında aynı ve nakti yardım alabilir."

Sosyoloji Derneği postmodern dönemin bir ürünüdür. Kurucular listesine bakmak onun postmodern bir anlayışla kurulduğunu ortaya koymaktadır.[18] Dernek kuruluş aşamasında, postmodern etkilerle geniş bir taban oluşturmaya çalışır; bunu 1993 yılında İzmir'de gerçekleştirdiği ilk Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde ortaya koyar.[19] Ancak dernek kurucularının bir kısmının dernek yönetiminde egemen olması ile derneğe belli bir sosyoloji eğilimi egemen olur. Benzer bilim anlayışına sahip isimlerin yönetimde yer almasıyla dernek, sosyolojide belirli bir yöntem fetişizmini savunan bir kuruluş haline dönüşür. Sosyolojiye ağırlıklı olarak yapısal, yapısal-fonksiyonalist anlayış çerçevesinde yaklaşılır. Bu eğilimi yansıtan sosyologlar ve onların çalışmalarına yoğun bir destek verilir. Dernek aracılığı ile sosyologlar ve Türk sosyolojisi üzerinde baskı ve egemenlik alanı yaratılmaya çalışılır.

Sosyoloji Derneği'nin bugüne kadar Türk sosyolojisine özellikle dernek yönetiminin benimsediği anlayış doğrultusunda hizmet ettiği görülmektedir. Derneğin sosyoloji alanındaki faaliyetlerini; ulusal sosyoloji kongreleri düzenlemek,[20] araştırma projeleri yürütmek ve desteklemek,[21] sosyoloji kitapları yayınlamak, süreli yayın çı-

---

[18] Derneğin Kurucu Üyeleri: Prof. Dr. Birsen Gökçe, Prof. Dr. Özer Ozankaya, Doç. Dr. Aytül Kasapoğlu, Doç. Dr. Yusuf Ziya Özcan, Doç. Dr. Faruk Kocacık, Doç. Dr. Feride Acar, Doç. Dr. Ayşe Ayata, Doç. Dr. Yakın Ertürk, Y. Doç. Dr. Nihat Erdoğan, Y. Doç. Dr. Ali Erkul ve Y. Doç. Dr. Mehmet Ecevit. Bu listeye göre kuruculardan 5 kişi Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2 kişi Ankara Üniversitesi, 2 kişi Cumhuriyet Üniversitesi, 1 kişi Hacettepe Üniversitesi ve 1 kişi de Ege Üniversitesi öğretim üyesidir.

[19] Bu konudaki değerlendirmem için bakınız; H. Bayram Kaçmazoğlu, "Türk Sosyologlarının Bilim Kavrayışları ve Bilim Anlayışlarının Değişmesi Üzerine", *Bilim Sosyolojisi: Sosyoloji Yıllığı 16*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 817-835.

[20] Sosyoloji Derneği'nin bugüne kadar yaptığı ulusal kongreler: 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi (İzmir, 1993): *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, 2. Ulusal Sosyoloji Kongresi (Mersin, 1996): *Toplum ve Göç*, 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi (Eskişehir, 2000): *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma/Çatışma/Bütünleşme*, 4. Ulusal Sosyoloji Kongresi (Sivas, 2003): *Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler*, 5. Ulusal Sosyoloji Kongresi (Malatya, 2006): *Türkiye'de Güncel Toplumsal Sorunlar*. Sosyoloji Derneği'nin düzenlediği [illegible]. kongrelerde belli üniversitelerde görev yapan (ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi gibi) öğretim üyeleri, değerlendirme toplantılarında öne çıkarılmış, kongrelere ev sahipliği yapan üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri ise özellikle gel-git işleri ile yetinmişlerdir.

[21] Bu projelerden bazılarını da şöyle sıralamak mümkündür: Birsen Gökçe vd. "Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü Araştırması", 1991-1994, (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu). Birsen Gökçe vd. "GAP Bölgesi Baraj Ayması Altında Kalacak Yörelerde İstihdam

karmak[22] ve dernek merkezinde çeşitli söyleşi ve toplantılar düzenlemek şeklinde sıralamak mümkündür.

Sosyoloji Derneği ve Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin yayın faaliyetleri incelendiğinde, Türkiye'deki bilim derneklerinin genellikle kendi bilim anlayışlarına uygun olan ve dernek yönetiminde bulunan öğretim elemanlarının çalışmalarını kitaplaştırdıkları/yayınladıkları gözlemlenmektedir. Aynı anlayış, derneklerin yürüttüğü veya desteklediği projelerde de görülmektedir. Bu projelerin neredeyse tamamı, Sosyoloji Derneği örneğinde görüldüğü gibi, derneklerin kısa tarihinde, dernek yönetimi ile yakın bağı olan veya herhangi bir yönetim kademesinde bulunan dernek üyelerinin imzalarını taşımaktadır. Bir başka anlatımla, dernekler yönetimlerinde bulunan bilim insanlarına projeler sağlamakta ve bu proje sonuçlarını kitaplaştırarak yayınlamaktadırlar.[23] Projeler aynı za-

---

ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması", 1992-1994, (T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi). Aytül Kasapoğlu v.d. "Aile ve Çevre Konusunda Araştırma ve Eğitim Projesi", 1994, (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı). Yakın Ertürk, "Kırsal Kadınlara Yönelik Eğitim Seminerleri Projesi", 1996, (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı). Sosyoloji Derneği, "İşsizliğin Aile Yapısına Etkisi Araştırması", 1996, (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu). Vildan Akan, "Doğu Anadolu'nun Kalkındırılması Çerçevesinde Kadının Bilinçlendirilmesi Projesi", 1997, HIMOS. Birsen Gökçe v.d. "Birecik Barajından Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi", 1997-2000, (T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı desteği). Sencer ve Ayşe Ayata, Yusuf Ziya Özcan, "Sosyal Riski Azaltma Projesi", 2001, (Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Fonu, Dünya Bankası ve Sosyoloji Derneği). Aytül Kasapoğlu-Mehmet Ecevit, "Depremin Sosyolojik Araştırılması", 2001, (Sosyoloji Derneği). Sencer Ayata, "Türkiye'de Sağlık Reformu", 2002-2003, (Sağlık Bakanlığı, Dünya Bankası, Sosyoloji Derneği). Yusuf Ziya Özcan, "Türkiye'de İyotlu Tuzun Kullanımı", 2002, (UNICEF ve Sosyoloji Derneği). Derneğin desteğini alan diğer projeler ise Çağlar Keyder'in yönettiği ve Sosyoloji Derneği adına Nilay Çabuk ve Aylin Görgün Baran'ın katıldığı, Dünya Bankası adına Oklahoma State University, SU-YAPI Mühendislik ve Müşavirlik A.Ş. ve Kırsal ve Kentsel Gelişme Vakfı ortaklığı ile yapılan "Şanlıurfa-Harran ovaları Tarla İçi Geliştirme ve Köy Geliştirme Projesi" (1998'de) gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Ali Çağlar tarafından yürütülen ve dernek adına alınan bir başka proje (Araş. Gör. Zuhal Güler ve Araş. Gör. Mete Kaan Kaynar, 1999) "Aslantaş Barajı'nın Sosyo-Kültürel Etkileri" adlı projedir.

22 Sosyoloji Araştırmaları Dergisi.

23 Bu bağlamda Sosyoloji Derneği yayın listesi: *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sosyoloji'nin 53. Yılı Toplantısı*, Ankara, 1992. *Toplum ve Çevre*, Ankara, 1993. *Gecekondularda Aileleraası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara, 1993. *GAP Bölgesi Göl Ayması Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması*, Ankara, 1994. *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 1994. *Ailenin Çevre Eğitimdeki Rolü*, Ankara, 1995. *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 1997. *Sağlık Sosyolojisi*, Ankara, 1999. *20. Ölüm Yılında Cavit Orhan Tütengil*, Ankara, 1999. Aytül Kasapoğlu-Mehmet Ecevit, *Depremin Sosyolojik Araştırması*, Ankara, 2001. *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma/Çatışma/Bütünleşme I*, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 2001. *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma/Çatışma/Bütünleşme II*, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 2002. *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ankara, 2002. Ali Çağlar, *Barajlar: Yeniden Yerleşim ve Sosyal Etkiler*, Ankara, 2003. *Değişen Dünyada ve Türkiye'de Eşitsizlikler*, IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 2004. Birsen Gökçe-İsmet Parlak, *Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30 Yıl Sonra Ağın ve Keban Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Ankara, 2005. Fatma Taşkıngöl Başaran, *Manisa Şehri Üzerinde Sosyal Bir Araştırma*, Ankara, 2005. Bu yayınların bir kısmı projelerden, bir kısmı da kongre ve dernek tarafından düzenlenen dar kapsamlı toplantılarda sunulan metinlerden üretilmiştir.

manda yönetime gelir sağlama açısından da çok önemli bir işleve sahiptir. Dolayısı ile dernekler proje alma/yapma merkezlerine dönüşmüştür. Sosyoloji Derneği'nin bu konuyu yönerge ile denetim altına aldığı ve projeleri denetleme ve tekelleştirme merkezi olarak çalıştığı görülmektedir. Dernek bülteninin 5. sayısı bu konuda belge niteliğindedir. Dernek Adına Alınacak Projeler İçin Yönerge başlığı altında şunlar yazılmaktadır: "1. Dernek adına proje almak isteyen üye; ilgili kuruluşun istekleri doğrultusunda hazırladığı proje önerisini bir ön yazıyla derneğe ulaştırır. Yönetim Kurulu'nun onayıyla proje dernek tarafından ilgili kuruma gönderilir. 2. Proje önerisi kabul edilirse 'sözleşme' dernek ile kurum arasında yapılır. Ayrıca Dernekle Proje Sorumlusu arasında 'Kurumla yapılan sözleşmenin yasal sorumluluklarının proje sorumlusuna ait olduğuna ilişkin bir protokol' imzalanır. 3. Dernek payı proje bedelinin en az % 10'udur. Ve her ödeme diliminden tahsil edilir..."[24] Böyle bir anlayışa sahip olan Sosyoloji Derneği ülkemizin önde gelen proje koordinasyon merkezlerinden biri olarak Türkiye'nin bilimsel politikalarına hizmet etmektedir.

Bu anlayışa göre, Türkiye'de sosyoloji yapmanın yolu, bir projenin parçası olmaktan geçmektedir. Bir sosyologun kendi adına proje üretmesi ve o projeye dayalı olarak bağımsız fikir yürütmesi, bazı merkezleri ve özellikle Batı sosyoloji anlayışlarını eleştirmesi veya hiçbir kuruluşa bağlı olmadan çalışması mümkün değildir. Bu anlayışa göre önemli olan, teorik çerçevesini başkalarının hazırladığı veya teorik bir çerçeveden yoksun projeler kapsamında, Batılı yaklaşımları ve çevreleri merkeze alarak ve başkalarının dayattığı evrensel bilime hizmet etme adına, mekanikleşmiş tekniklerle sayısal veriler toplayıp bunları bazı merkezlere aktarmaktır.

Öğretim üyelerinin üniversite dışı kuruluşların ve yabancı ülkelerin desteklediği veya ısmarladığı projelere yönelmelerindeki temel nedenlerden biri de, üniversitelerin işleyiş biçiminden kaynaklanmaktadır. Üniversiteler araştırıcılara gerekli kaynağı aktaramamaktadır. Öğretim üyesi dilediği araştırmayı yapamadığı gibi, dilediği konuda özgürce fikirlerini de söyleyememektedir. Pek çok konunun araştırılması yasak veya sakıncalıdır. Araştırma fonları çok kısıtlıdır ve onlar da özellikle tıp ve fen bilimleri tarafından kullanılmaktadır. Üniversitelerdeki egemen zihniyete göre bilim, fen ve tıp alanlarıdır. Sosyal bilimler üniversitelerde üvey evlat muamelesi görmektedir. Yine üniversitelerdeki araştırma fonlarından herkesin eşit, bilimsel, ayrımsız yararlanması mümkün olmamaktadır. Bu koşullarda bağımsız bir anlayışla bilim üretme yerine, üniversite yönetimlerinin, holdinglerin, çeşitli uluslararası kuruluşların, Batılı çevrelerin istedikleri projeler yapılmakta, bilgi hammaddesi bilinçsizce başkalarına aktarılmakta ve bu işlerde çalışan öğretim üyelerinin çoğunluğu bilim dışı amaçlara hizmet eden bağımlı bilginin hizmetine koşulmaktadır. Dolayısı ile bilim üniversite, devlet, holding, Batılı çevreler vs. tarafından denetlenmekte ve bağımsız bilgi üretimi süreci ortadan kalkmaktadır.

[24] *Sosyoloji Derneği Bülteni*, Sayı: 5, Ocak 1996, s. 3.

Başka bir anlatımla, Batılı çevrelerin ve holdinglerin işine yarayacak bilgiler ve düşünceler bu çevreler tarafından maddi karşılıkları ödenerek alınmaktadır. Başka türlü bir bilgi üretme süreci de giderek yok olmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz çevrelerin işine yarayan bilgiler Batı'nın dayatması ile evrensel ve genel geçer sayılmakta; işine gelmeyen bilgiler marjinallikle, yerellikle suçlanarak yok edilmektedir. Dolayısı ile Doğan Özlem'in de dediği gibi; "günümüzde bilim üretimi çok büyük ölçüde Anglo-Amerikan dünyada ve Anglo-Amerikanizm'in kontrol ettiği yerlerde, yani merkezde gerçekleştiriliyor. Bizim gibi çevre ülkelere düşen de, istisnalar dışında, merkezde üretileni ithal edip tüketmek oluyor."[25]

Dolayısı ile sadece Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Sosyoloji Derneği'nin çalışmaları değil neredeyse tüm bilim derneklerinin çalışmaları, Amerika ve AB ülkelerine tek taraflı bağımlılık, edilgenlik ilişkisi içerisinde yürütülmektedir. Bu anlayış son yıllarda AB ülkeleri ile sürdürülen ve tüm üniversitelerin dahil olduğu Erasmus ve benzeri programlarla giderek artmakta ve resmileşmektedir. Yine Batı'ya bağımlı bilim yapma, Batılı tezleri aktarma veya Batılı "bilimsel" çevrelere ham bilgi derleme görevi ile meşgul olma anlayışı sadece sosyolojiye özgü değildir. Antropoloji, tarih, felsefe, coğrafya, psikoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, resim, müzik ve özellikle eğitim bilimleri gibi tüm sosyal bilim dalları aynı anlayışı taşımaktadır.

Kısaca ülkemizdeki sosyal bilimler ile bilim dernekleri, yürüttükleri çalışmalarla, sosyal bilimlerin Batıya bağımlı hale gelişini kurumsallaştırma işlevine hizmet etmektedirler. Dernekler ve bilim dalları, Batıcılaşma tarihi boyunca özelde Batı'ya, genelde de Türkiye'nin dış ilişkilerinde bağlı olduğu ülkeye göre bilime yön vermişlerdir.[26] Hatta son yıllarda bilim sadece bu ülkelerin siyasetlerini desteklemek üzere üretilmektedir. Bilim insanı ve bilim emekçisi olmak yerine Batı çıkarları adına organizatörlük, ham bilgi derleyiciliği tercih edilmektedir. Bugün ülkemizde üç aşamalı bir sömürge bilim politikası geçerlidir: Dışarıya öğrenci gönderme, Batı'dan büyük paralar karşılığı sarf malzemesi alıp bilim üretmek ve yayın için tekrar oraya, Batılı dergilere gönderip bu verilerin Batı'nın bilimsel-teknik gelişmesine ilk elden katkı sağlaması. Ve bu döngünün devamı, tekrar büyük birikimler aktararak Batı'dan mamul madde, teknik araç-gereç, kısaca endüstriyel ürünler ihraç etmektir. Bu sürece bir de halkın vergileri ile yurt dışında yetiştirilen eğitimli insanların yetişmiş elemanlar olarak sıfır maliyetle Batılı ülkelerin gelişmesine hizmet etmelerini de eklemek gerekmektedir.

---

[25] Doğan Özlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, İstanbul, 1988, s. 65.

[26] Batı virüsünün Türkiye'de pek çok bilim insanının iliklerine kadar işlediğini kanıtlayan ilginç bir yazı için bakınız; Tanıl Bora, "Asaf Savaş Akat'la Söyleşi: 'Toplum ve Bilim'in İlk Sayısı Yayınlandığında...", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 100, Bahar 2004. Bu yazıda, Marksist sosyal bilimcilerimizden Sencer Divitçioğlu'nun Toplum ve Bilim dergisi fikrini oluştururken bile isim konusunda Amerikalı Marksistlerden yararlanma yolunu seçtiği görülmektedir.

Her alanda olduğu gibi bilim alanında da Batı'nın tüm dünyayı sömürdüğü görülmektedir. Batı dünyası patron olarak karar verici, Batı dışı ülkeler de dünya ilişkilerini denetleyemez durumda olduğu için, kararları uygulayıcı durumdadır. Bilim dünyasındaki ilişkiler de sömüren-sömürülen ilişkisine göre işlemektedir. Batı dışı ülkelerde Batı adına bilgi derleyen bilim insanları da Batı'nın "devşirme proletarya"sı konumundadır. Türkiye'de sosyal bilimcilerin çoğunluğu çeviri yapmak, giriş kitabı yazmak ve yapay projeler üretmek dışında sosyal bilimlere herhangi bir katkı sağlayamamaktadırlar. Dolayısı ile Batı merkezli kavram ve açıklamalara dayalı sosyal bilimlerin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulması bu koşullarda, bu anlayışla, bu zihniyetle ve bu derneklerle mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de Üniversitelerin Avrupa Birliği Programlarına Uyumlandırılması ve Atama-Yükseltme Kriterleri

Mehmet Karakaş*

Batı Avrupa'da 1990'lı yıllar, Avrupa değerleri ve kurumlarının birçoğunun yeniden düşünüldüğü ve bunun sonucu olarak da yeniden inşa edilmeye çalışıldığı bir dönemin başlangıcıdır. Yaşadığı kendi öz macerasından kaynaklanan sorunlara küresel dalganın getirdiği sorunlar da eklenince, Avrupa birçok alanda yeni politikalar üretme durumuyla karşı karşıya kaldı. Bunlar arasında göçmenler ve kimlik sorunu, nüfusun niteliğindeki değişim (yaşlanma), kitle kültürü karşısında Avrupa kültürünü koruma sorunu, artan işsizlik, soğuk savaş sonrası dönemde konumlanma sorunu, dünya siyaset ilişkilerini kontrol etme sorunu, hantallaşan yüksek öğretim sisteminin yenilenme sorunu ve Avrupalılaşma sürecini kesintiye uğratmadan Avrupalı kimliğinin oluşturulması gibi büyük ölçekli sorunlar bulunmaktadır.

Yukarıda sayılan sorunlardan biri olan, hantallaşan yüksek öğretim sisteminin yeniden düzenlenmesi konusu yaklaşık yirmi yıldır Avrupa'nın gündemini işgal etmektedir. "Avrupa Birliği'nin bu çerçevede geliştirmeye çalıştığı eğitim politikalarının amacı, üye ülkeler arasında iş birliğini sağlayarak, Avrupalı yurttaşlar arasında Avrupalılık bilincini oluşturmak, eğitim aktörlerini değişim yoluyla eğitmek ve ar-ge alanlarına üye ülkelerin katılımını sağlamaktır" (Dura ve Atik 2000). Belirlenen amacı gerçekleştirmek için bir yandan birbirinden farklı eğitim sistemlerine sahip ülkelerin kendi yaklaşımlarını geliştirmelerine izin verilmekte, bir yandan da Avrupa'nın geleceği için üye ülkelerin eğitim sistemlerinin bazı temel ilkeler doğrultusunda düzenlenmesi öngörülmektedir. Çünkü eğitim alanında oluşturulacak işbirliği imkanı, üyeler ve üye olma sürecinde bulunan ülkeler arasındaki bütünleşme için en akılcı ve işlevsel bir girişim ola-

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

caktır. Bunda eğitim alanında yapılacak olan düzenleme ve işbirliğinin, Avrupa'nın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açılardan bütünleşmesini olumlu yönde etkileyeceği beklentisi önemli rol oynamaktadır. Diğer bir ifadeyle eğitim alanında gerçekleştirilecek yeni programların, AB ve aday ülkeleri arasındaki sorunlu ilişkilerin aşılmasını hızlandıracağı öngörülmektedir. Bu amaçlar ve beklentiler doğrultusunda 1980'li yılların sonlarından itibaren eğitimde, özellikle de Avrupa yüksek öğretim sisteminde işbirliği imkanlarının aranmaya başlandığı ve bu anlamdaki çabaların genişleyerek yoğunlaştığı görülmektedir.

Bu bağlamda 1987 yılında Socrates Erasmus oluşumuyla başlayan Avrupa yüksek öğretim sistemi, 25 Mayıs 1998'de Sorbonne Deklarasyonu'yla yeni bir aşamaya geçmiş, 19 Haziran 1999'da ilan edilen Bologna Deklarasyonu'yla da "Avrupa yüksek öğretim alanı (AYA)" oluşturma anlamında yeni bir sürecin içine girmiştir. Bologna süreci, 2010 yılına kadar Avrupa Yüksek Öğretim ve Araştırma Alanları'nın oluşturulması için ortaya konan hedef ve yenilikleri ifade etmekte ve daha güçlü bir küresel Avrupa ekonomisi ve Avrupa vatandaşlığı için Avrupa yüksek öğretim ve araştırma alanlarını sürekli iyileştirme süreci olarak tanımlanmaktadır.

Avrupa yüksek öğretim alanı oluşturma çabaları kapsamında yayınlanan belge ve metinlere bakıldığında sürecin, Avrupa Birliği'nin yüksek öğretim sistemini yenileme girişimi olduğu görülmektedir. Hedef, bir yandan 2010 yılına kadar Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde kendi içinde uyumlu, karşılıklılık esasına dayanan, birbirini tamamlayan ve rekabet gücü yüksek bir "Avrupa yüksek öğretim alanı" oluşturulması, öte yandan sürecin kapsadığı alandaki yükseköğretim ve araştırma alanlarının çekiciliğinin ve bilgi temelli ekonomiler açısından rasyonelliğinin arttırılmasıdır. Aynı zamanda çekiciliği arttırmak, nitelikli beyin gücü göçünü önleyecek ve ortak alana dışarıdan öğrenci kazandırmak da hedefler arasında yer almaktadır. Ayrıca genişletilmiş ortak Avrupa alanında nitelikli iş gücü hareketliliğini yükseltmek, sürecin bir diğer temel hedefidir. Bu nedenle ulusal yükseköğretim sistemlerinin ve kurumlarının uyumlulaştırılması çalışmaları yürütülmektedir. Bu çalışmalarda ortak bir planlama, uygulama ve karşılaştırma dili kullanılması için bir dizi yöntem ve araç geliştirilmektedir.

Bologna Süreci adı verilen bu süreç, aslında yeni bir sistemin uyarlaması değil, varolan sistemlerin ortak bir paydada buluşturulmasından ibaret olan -reform denilemeyecek- bir 'yenilenme' hareketidir. Çünkü ortada önerilen yeni bir 'sistem' bulunmamakta, kurumlar arası hareketlilik, müfredatların geliştirilmesi, derecelerin tanınması, stratejik planlama ve tanınmayı sağlamak için ortak öğretim süreleri oluşturulması gibi bir dizi 'yenilik' önerilmektedir. Bu yenilikler, varolan sistem veya sistemlerin köklü dönüştürülmesi ile değil, karşılıklı öğrenme içinde gözden geçirilmesi ve birbirine yaklaştırılması ile hayata geçirilmektedir (bkz. Önderoğlu).

Avrupa yükseköğretim politikaları, gittikçe genişleyen bir birlik içerisinde oluşturulmaya ve uygulanmaya çalışılan karmaşık bir süreçtir. Çünkü bu politikalar, birçok

açıdan farklılıkları bulunan, özellikle de yükseköğretim sistemlerinin birbirinden farklı olduğu ülkelerde uygulanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği temelde ekonomik etkileşimi öne çıkaran bir birlikteliktir ve ekonomik uyum ve değerlerine bağlı kalarak üye ülkeler ve birlik arasında yükümlülüklerin kalıcı bir şekilde belirlenmesi söz konusudur. Bundan ve diğer birçok nedenden dolayı sorunsuz ve sağlıklı bir şekilde işleyen bir Avrupa yüksek öğretim ve araştırma alanı oluşturmanın çeşitli zorlukları bulunmaktadır.

Avrupa Birliği alanında başlayan bu çalışma giderek genişlemiştir ve 2007 yılı itibariyle, Türkiye'nin de içinde olduğu 47 ülke Bologna Süreci'ne dahil olmuştur. Türkiye, bu sürece daha çok siyasal ve ekonomik hedeflerin vurgulandığı Prag toplantısıyla birlikte 2001 yılında aktif olarak katılmıştır. Avrupa yüksek öğretim alanı oluşturma sürecine Avrupa Birliği tarafından önemli anlamlar yüklenirken, Türkiye de bu sürece katılmayı temel politikalar açısından önemsemektedir.

Yukarıda açıklanan sorunlara rağmen Avrupa yükseköğretim ve araştırma alanı oluşturmak için başlatılan girişimler, birbirini izleyen çabalarla devam etmektedir. Söz konusu süreç, birçok anlaşmaya dayanmasına rağmen "Bologna Süreci" olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu konudaki gelişmeleri anlama açısından süreci, Bologna öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta ele almak gerekir. Bologna öncesi girişimlere bakıldığında, 1987'de Socrates Erasmus oluşumuyla başlayan ve 1998'deki Sorbonne Deklarasyonu'yla sonuçlanan yaklaşık on yıllık bir dönemde şekillendiği görülmektedir.

Bologna Öncesi

- 1987 Socrates Erasmus oluşumu
- 1988 Magna Carta (Avrupa Üniversiteleri Rektörleri Toplantısı)
- 1989 ECTS (AKTS) Avrupa Kredi Transferi Sistemi)
- 1990 Tempus
- 1992 Maastricht Antlaşması
- 1997 Lizbon Toplantısı (Konvansiyonu)
- 1998 Sorbonne Deklarasyonu

Erasmus programı, Avrupa Birliği içinde öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliğinde artış sağlamayı ve üniversiteler arasında işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan yaklaşımın ilk girişimidir. Bu amaçlar, birliğe üye ülkelerin insan gücü ve ihtiyacını karşılamayı, farklı ülkelerin vatandaşları arasında etkileşimi geliştirmeyi ve üniversiteler arasındaki işbirliği yoluyla eğitim kalitesinde artış sağlayarak Avrupa Birliği'nin rekabet gücünü geliştirmeyi gerçekleştirmeye yöneliktir. Programda, üniversiteler arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimi yapma konusunda fikir birliğine varılmış, öğrencilerin bu hareketlilik süresince geçirdiği öğrenim sürelerini tanıyan ve öğrenci hareketliliğini destekleyecek önlemleri alan bir ağ kurularak bu ağa işlerlik kazandırılması ön-

görülmüştür. Erasmus programının ilk aşaması 1. Temmuz 1987 yılında başlamış ve 30 Haziran 1990'da sona ermiştir. İkinci aşama ise birinci aşamasının tamamlanmasının hemen ardından 1990 yılında başlayıp 1995 yılına kadar devam etmiş ve beş yıl sürmüştür. 1995-2000 yılları arasında Erasmus faaliyetleri, Socrates eğitim programının bir alt programı haline dönüştürülmüştür. Program, öğrenci hareketliliğine katkı sağlamasının yanı sıra Avrupa Kredi Transfer Sisteminin (AKTS) temelini oluşturmuş ve ulusal yükseköğretim sistemlerini etkilemiştir. Daha çok siyasal amaçları öne çıkaran Lizbon Konvansiyonu'na karşılık, Sorbonne Deklarasyonu'yla birlikte bilgiye ve rekabete dayalı bir ekonomi yaratma ve bu çerçevede farklılıklara rağmen işbirliğini geliştirme sürecine girilmiştir.

Sorbonne Deklarasyonu-1998

Avrupa Birliği'nin Erasmus oluşumuyla birlikte başlattığı girişim ve bu girişimin neticesinde şekillenen rapor ve antlaşmalar yükseköğretim sistemlerinde sürekli gelişme eğilimini ortaya koymuştur. Avrupa Birliği üyesi bazı devletlerin (özellikle Fransa ve Almanya) yükseköğretim kurumlarının tepki göstermesine rağmen reform niteliğindeki bu değişim eğilimi, Sorbonne Deklarasyonu'yla Bologna sürecine girilmesinin önünü açmıştır. Dört ülkenin eğitim bakanı tarafından 25 Mayıs 1998'de imzalanan Sorbonne Deklarasyonu, temel olarak Avrupa'da yüksek öğrenim için bir alan oluşturmayı ve akademik derecelerin uluslararası tanınırlığını sağlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda katılımcı ülkeler, Avrupa kıtasının düşünsel, kültürel, sosyal ve teknik boyutlarını da kapsam içerisine alan bir destekleme süreci başlatılmasını kararlaştırmışlardır. Deklarasyon, öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliğinin artmasını ve akademik derecelerinin çerçevelerinin ve öğrenim sürelerinin uyumlu hale getirilmesini de teşvik etmektedir. Bu destekleme ve teşvikler projesinde üniversitelerin biçimlendirilmesi öne çıkmıştır.

Bu Deklarasyon'la öğrenci dolaşımı yanında işe yerleştirmeyi kolaylaştırmak ve dış tanımayı (external recognition) geliştirmek de amaç edinilmiştir. Sorbonne Deklarasyonu, net olmayan ve yoruma açık ifadeler içerse de daha sonraki toplantılar için bir zemin teşkil eden genel önerilerden oluşmaktadır. Sorbonne Deklarasyonu'nun hayata geçirilmesindeki gelişmeler, "Avrupa yükseköğrenim ve araştırma alanının" oluşturulmasında etkili olmuştur. Deklarasyonun imzalanmasının hemen sonrasında Fransa ve Almanya'da yüksek öğretim alanında yapılan reformlar ve reformların uygulanmasındaki kararlılık, diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelerin de bu sürece katılmalarını sağlamıştır. Böylece Sorbonne Deklarasyonu'yla bir Avrupa yükseköğretim alanı planı ortaya konulmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde 19 Haziran 1999 tarihinde ilan edilen Bologna Deklarasyonu yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Bologna Sonrası

- Bologna Deklarasyonu (19 Haziran 1999)
- Lizbon Deklarasyonu (17-18 Mart 2000)
- Prag Bildirisi (19 Mayıs 2001)
- Bratislava Deklarasyonu (16-18 Haziran 2002)
- Graz Deklarasyonu (28 Mayıs 2003)
- Berlin Bildirisi (19 Eylül 2003)
- Lüksemburg Öğrenci Deklarasyonu (17-21 Mart 2005)
- Glasgow Deklarasyonu (15 Nisan 2005)
- Bergen Bildirisi (19-20 Mayıs 2005)
- Londra Bildirisi (Mayıs 2007)

Bologna Deklarasyonu-1999

Bologna Deklarasyonu, 19 Haziran 1999 da Bologna'da 29 Avrupa ülkesinin eğitim bakanları tarafından imzalanan bir deklarasyondur. Deklarasyon metni, Avrupa'da yüksek öğretimin gelişiminde dönüm noktası sayılacak temel dokümandır denilebilir. Çünkü Avrupa'nın ortak sorunlarına ortak çözüm arayışını yansıtan Bologna deklarasyonu, örgütsel bir yapıya kavuşturulmuş ve sürekli izlenen ve değerlendirilen bir süreci başlatmıştır. Bologna deklarasyonu sonrasında başlatılan izleme süreci "Bologna Süreci" olarak bilinmektedir. Bologna Deklarasyonu'yla oluşturulan izleme süreci ya da sürekli gözetim, Avrupa Birliğinin her alanda bağlayıcı olmayan kararlara üye ülkelerin uyumunu kontrol etmek için kullandığı bir yöntem olmuştur. Bu yöntem Avrupa-merkezci bakış açısının yükseköğrenim alanında yeniden üretilmesi anlamına da gelmektedir.

Bologna Deklarasyonu'yla kurulan yapının iki temel politik oluşum seviyesi bulunmaktadır. Birincisi ve en üst politik seviyesi, her iki yılda bir toplanarak yapılan "durum tespiti" sonuçlarını değerlendirip yeni hedefler saptayan ve alınan kararları bildiri ve deklarasyonlarla kamuoyuna duyuran yükseköğretimden sorumlu Avrupa Bakanları toplantılarıdır. Sürecin ikinci politik seviyesi ise Bologna sürecine katılan ülkelerin temsilcilerinden oluşan Bologna İzleme Grubu'dur (Bologna Follow-Up Group). Bu grubun başkanlığı, AB dönem başkanlığı ile eş zamanlı olarak el değiştirmektedir. İzleme grubu Avrupa Birliğine başkanlık edecek olan ülkelerin temsilcisinden, Avrupa Komisyonu, ve Rektörler Konferansı temsilcilerinden oluşmaktadır. Ayrıca deklarasyonu imzalayan bütün ülkelerin temsilcilerinden oluşan genişletilmiş bir danışma kurulu bulunmaktadır.

Bologna süreci öncesinde oluşturulan çalışma grubu, Bologna Konferansında yapılmasına karar verilmiş olan işlemleri kolaylaştırmak ve Prag Konferansına hazırlık yapmak için raporlar hazırlatmış ve konuya ilişkin faaliyetleri desteklemiştir. "Trends in Le-

arning Structures in Higher Education" başlıklı çalışma bir izleme raporu ile desteklenmiştir. Prag Toplantısı öncesinde Komisyon tarafından yapılan veya yapılması desteklenen diğer çalışmalar ise diploma eki, Kredi Toplama ve Transfer Sistemi, Avrupa Kalite Güvencesi Ağı, ulus aşırı eğitim, Avrupa'da akademik derecelerin uyumunun sağlanması, akademik programlar, öğretim kurumları ve lisans derecelerinin akreditasyonunun gerçekleştirilmesi ile ilgilidir (bkz. http://www.eua.be//).

Özetle Bologna Deklarasyonu'nun ruhu, "bir medeniyetin önemi ve etkililiği, kültürünün diğer ülkeler üzerindeki etkisi ile ölçülebilir" anlayışının hakim olduğu Avrupamerkezci yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu genel yaklaşım doğrultusunda Bologna Deklarasyonu şu kararları içerecek bir kapsamda ilan edilmiştir.

- Kolay anlaşılır ve karşılaştırılabilir bir derece sisteminin uygulanması
- Lisans ve lisansüstü olmak üzere iki dereceli bir sistemin uygulanması
- Kredili bir sistem oluşturulması (AKTS)
- Öğrenci ve öğretim üyesi dolaşımın önündeki engellerin kaldırılması
- Kalite güvencesinde Avrupa boyutunun oluşturulması
- Yükseköğretimde Avrupa boyutunun güçlendirilmesi

Bologna süreci, hedefleri, amaçları ve ilkleri açısından değerlendirildiğinde yükseköğrenim için ülkelerarası işbirliğinin ve özel Avrupa organizasyonlarının rekabetlerini öngörmektedir. Bologna Deklarasyonu, Avrupalılık kimliğini inşa etme kapsamında Avrupalı vatandaşlığı olgusunu güçlendirmek için "bilgi Avrupa'sının oluşturulması" ortak kararını tekrardan vurgulamaktadır. Sorbonne toplantısında olduğu gibi Bologna toplantısında da izleme süreci ya da sürekli gözetim sürecinin devamlılığı esas alınmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin en temel nedeni ise üye ülkelerin uyumunu kontrol etmektir.

Lizbon Deklarasyonu-2000

Bologna Deklarasyonu'yla oluşturulan "izleme grubu" Prag Toplantısı öncesinde Avrupa Birliğine başkanlık edecek olan ülkelerden sırasıyla Finlandiya, Portekiz, Fransa ve İsveç temsilcilerinden, Çek Cumhuriyeti temsilcisinden, Avrupa Komisyonu ve Rektörler Konferansı temsilcilerinden oluşmaktadır. Ayrıca deklarasyonu imzalayan bütün ülkelerin temsilcilerinden oluşan genişletilmiş bir danışma kurulu bulunmaktadır ve bu temsilciler ulusal gelişmeler konusunda da rapor vermektedirler. 2000 ve 2001 yıllarında izleme grubu ve genişletilmiş danışma grubu pek çok defa toplanmıştır. Bologna toplantısından sonra ve Prag toplantısından önce yapılan çalışmalardan biri de 17-18 Mart 2000 tarihinde Lizbon'da yapılmıştır.

Lizbon'da toplanan AB Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında daha çok sürecin temel hedeflerine yönelik alınan kararlar özet olarak şöyledir: Sürekli yenilik ve bil-

ginin gelişimi içerisinde olan bir toplum ve ekonomide, aktif Avrupa vatandaşlığının, sosyal uyumun ve rekabet ortamının geliştirilmesi; eğitim, öğretim ve gençlik politikalarının belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu durum, eğitim toplumunun geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira, yaşam boyu öğretim daha iyi ve yeni gelişme, daha iyi iş istihdamları ve vatandaşlığın etkin bir şekilde kullanımı için önemli roller oynamaktadır. Sorumluluğu herkese ait olan bir süreçtir. İşte bu nedenle sadece eğitim veya öğretim sistemi içerisinde olan kişiler için değil, herkes için imkanlar olduğunu düşünmek suretiyle, devlet, fertler ve kuruluşlar arasında etkili işbirliğinin geliştirilmesi için ilişki kurmak gerekir. Lizbon Deklarasyonu'nun ruhunu aşağıdaki iki madde temsil etmektedir.

- Avrupa, 2010 yılına kadar dünyanın en rekabetçi bilgi-tabanlı ekonomisi olmalı.
- Bu büyük hedefi gerçekleştirmek için ulusal eğitim sistemlerinde köklü reformlar gerekmektedir.

Mart 2001'de Trends 2 raporu, akademisyenlerin; ulusal temsilcilerin; Salamanka Konferansında oluşturulmuş olan komisyonun katıldığı bir konferansta tartışılmıştır. Bu konferans (Avrupa Yükseköğretim Kurumları Toplantısı) akademisyenler tarafından planlanmış ve düzenlenmiş olan bir faaliyettir. Prag Konferansı öncesinde Avrupa yükseköğretim alanını şekillendirmeye yönelik olarak bir mesaj hazırlanmıştır. Bu mesajda Avrupa yüksek öğretim kurumları Bologna Deklarasyonuna olan desteklerini ifade etmişlerdir. Trends 2 Raporu ve Salamanka Toplantısının çıktılarından elde edilen bilgilerle Prag Konferansı öncesinde konferansa katkı sağlayacak olan bir diğer belge ise "Bologna Sürecini Geliştirmek" başlıklı rapordur (bkz. http://www.eua.be//).

Bologna sürecine katılan ülkeler, özellikle yükseköğrenim sistemlerinde önemli reformlar gerçekleştirdiler ve gerçekleştirmeye de devam etmektedirler. Bu reformların büyük çoğunluğu Bologna Deklarasyonu'nda belirtilen hedeflerle ilişkilidir. Hedefleri gerçekleştirme adına Avrupa'nın yüksek öğretimden sorumlu bakanları, 18-19 Mayıs 2001'de Prag'da toplanmışlardır.

Prag Bildirgesi-2001

Toplantıda ilk olarak önceden hazırlanmış olan "Bologna Sürecini Geliştirmek" başlıklı rapor, Avrupa yüksek öğretim kurumlarının Salamanka Toplantısının ve Avrupa Öğrenciler Birliğinin Göteborg Toplantısının öneriler bölümleri sunulmuştur. Prag Toplantısının ikinci gününde ise paralel oturumlara geçilerek, yüksek öğretim kurumlarının ve katılan devlet temsilcileri iki aşamalı derece yapısı, hareketliliğin artırılması ve kalite güvencesi ve akreditasyon konularını tartışmışlardır. Son olarak bütün üyelerin hazır bulunduğu bir oturumda toplantıya katılan bakanlar, toplantı ile ilgili kararlarını özetleyerek Prag Bildirgesi'ni yayımlamışlardır. Bu son oturumda eğitim bakanları Bologna sürecindeki gelişmeleri gözden geçirerek, gelecek için amaçlar ortaya koymuşlardır.

Prag Bildirgesinde demokratik değerler, kültürlerin ve dillerin çeşitliliği, yüksek öğretim sistemlerinin farklılığına atıfta bulunularak Avrupa yüksek öğretim alanının zenginliklerine işaret edilmektedir. Ancak zaman geçtikçe Avrupa yüksek öğretim alanına uygun olarak; ulusal çeşitliliğe verilen önem yerini yüksek öğretim programlarındaki çeşitliliğe bırakmaktadır. Avrupa'nın yüksek öğretim alanındaki çekiciliğini ve rekabet gücünü artırmak için farklı profillerde yüksek öğretim programları düzenlenmesinin Avrupa yüksek öğretim alanının yararına olduğu belirtilmiştir (bkz. Süngü, 2008).

Mayıs 2001'de Prag'da yapılan toplantıya Türkiye'nin de katılımıyla 33 eğitim bakanı"Avrupa Yüksek Öğretim Alanına Doğru" başlıklı bir ortak bildiri yayınlayarak şu kararları almışlardır.

- Yaşam boyu öğrenme stratejilerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi
- Bologna Süreci'ne öğrencilerin dahil edilmesi
- Avrupa Yükseköğrenim Alanı'nın tüm dünyada çekiciliğinin artırılması

Graz Deklarasyonu-2003

Deklarasyon, Trends 2003 Raporu'nun sonuçlarından hareketle, temel uğraşının son birkaç yıldır Avrupa'da yapılan bütün yasal değişiklikleri, anlamlı akademik hedeflere ve kurumsal gerçekliklere dönüştürmek olduğunu vurgulamaktadır.

Deklarasyon, Avrupa üniversitelerinin gelecekteki rollerini nasıl gördüklerini ortaya koymakta, hareket için öncelikleri tanımlamakta, hükümetlerden ne gibi eylemler beklendiğini belirtmekte ve üniversitelerin Avrupa toplumunun gelişmesinin merkezi olarak kalabilmesi için yapmaları gerekenleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Üniversitelerin kamu sorumluluğu olarak kalmasını sağlamak,
- Araştırmayı yükseköğretimin ayrılmaz bir parçası olarak görmek,
- Sağlam kurumlar oluşturarak akademik kaliteyi yükseltmek,
- Hareketliliği ve sosyal boyutu geliştirmek,
- Öğrenci odaklı ve esnek öğrenme imkanları sağlayan bir sistem uygulamak,
- Kalite güvencesi için Avrupa genelinde bir çerçeve politikası oluşturmak,
- Üniversitelerin reformların merkezinde olması.

Graz deklarasyonu bütün bunların yanında "üniversitelerin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmenin motoru olduğu ve bu nedenle hükümetlerin bu kurumları kuvvetlendirmek ve özerkliklerini geliştirmek üzere kararlı bir hukuki ve mali ortamı sağlamak zorunda olduklarını" da vurgulamaktadır.

Ayrıca, deklarasyon, Avrupa üniversitelerinin küresel bağlam içindeki rollerine, kendilerinin nasıl gördüklerine ve temel değerlerinin ne olduğuna bakmak için Bologna

Hareketi Çizgileri'nin ötesine geçmektedir. Graz Deklarasyonu, 2004-2005 dönemi için oluşturulacak Eylem Planı'nın hazırlıklarına zemin oluşturacaktır.

Berlin Deklarasyonu-2003

Eylül 2003'de 33 Avrupa ülkesinin yüksek öğretimden sorumlu Bakanları, Avrupa Yüksek Öğretim Alanı'nı gerçekleştirmeyi hızlandırmak amacıyla gelecek yıllar için öncelikleri ve yeni hedefleri belirlemek ve kaydedilen ilerlemeyi gözden geçirmek amacıyla Berlin'de toplanmışlardır. Bologna Süreci'nin sosyal boyutunun önemini vurgulayan Bakanlar, yükseköğretimin kamu sorumluluğu ve kamu yararına olduğunu tekrarlamışlardır. Uluslararası akademik işbirliği, değişimler ve akademik değerlerin sürmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Prag ve Berlin arasındaki Bologna Süreci'nin gelişimi üzerine çalışan İzleme Grubu tarafından hazırlanan İlerleme Raporu açıklanmıştır.

Toplantıya katılan Bakanlar, kendi ülkelerindeki yüksek öğretim ve araştırma sistemleri arasında sıkı ağları korumak için tüm çabanın gösterilmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ayrıca, dil öğrenme ve dil çeşitliliği için uygun hazırlık kadar ortak derece programlarında yurtdışında çalışma yapmanın gerekliliğini vurgulamışlar ve böylece öğrencilerin Avrupalı kimliği, vatandaşlığı ve iş alanı için kendilerinin tüm potansiyellerine varabilecekleri öngörülmüştür. Toplantı sonucu olarak Bakanlar, şu düşünce, ilke ve önceliklerde anlaşmışlardır:

- AYA'nın sosyal özelliklerini geliştiren hedeflerle dengelenmesi
- Uluslararası akademik işbirliği, değişimler ve akademik değerlerin sürdürülmesi
- Kalite güvencesi için standartlar ve ilkeler oluşturulması
- Doktora eğitiminin üçüncü derece sistemi olarak sürece dahil edilmesi
- Ortak derecelerin desteklenmesi
- Bologna sürecinde kaydedilen ilerlemelerin raporlanması

Lüksemburg Öğrenci Deklarasyonu-2005

Mart 2005'te Avrupa'daki öğrenci temsilcilerinin yapmış olduğu toplantıda Avrupa Yüksek Öğretim Alanı'nın oluşturulmasında öğrencilerin aktif olarak yer alması gerekliliği vurgulanmıştır.

Öğrenciler bu toplantıda başarının esas alınmasını ve ister özel giriş sınavları veya isterse sınırlı kontenjan olsun diğer tüm ilave seçim mekanizmalarına karşı olduklarını bildirmişlerdir. Yüksek Öğretimde komple ortaklar olarak, öğrenciler her zaman kalite güvencesinin tüm düzeylerinde ve yönlerinde yer almaları gerektiği vurgulanmıştır.

Lizbon Denklik Konvansiyonunun prensiplerinin ulusal mevzuata eklenmesi ve ulusal ve kurumsal denkliklerde uygulanmasının sağlanması için çalışılması öngörül-

müştür. Ayrıca etkileşimin sosyal boyutları, öğrenci hareketliliğinin önündeki engeller, eğitim öğretimdeki sorunlar ve işbirliğinin güçlendirilmesi gibi konularda çeşitli kararlar alınmıştır. Sonuç olarak, ehil, aktif ve yapıcı ortaklar olarak öğrencilerin yüksek öğretim alanındaki değişiklikler için itici güçlerden biri olarak görülmeleri gerektiği tekrarlanmıştır.

Glasgow Deklarasyonu-2005

Glasgow Deklarasyonu, üniversitelerin Avrupa'nın küresel ortamda bir büyük oyuncu olarak inşasında tamamen katkıda bulunmalarını sağlayacak eylemleri belirleyen bir deklarasyondur.

Deklarasyonla üniversitelerin araştırma ve yenilik faaliyetlerindeki kalite ve mükemmelliği teşvik etmeleri ile Avrupa bilgi toplumunun şekillendirilmesinde önemli, güçlü ve yaratıcı aktörler olarak faaliyet göstermelerinin Avrupa'nın ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü üniversiteler, bilginin oluşturulması, korunması, değerlendirilmesi, yayımı ve işletimini kapsayan çok sayıda misyona sahip kurumlardır. Güçlü üniversiteler, topluma katkılarının temelini oluşturan güçlü akademik ve sosyal değerler gerektirir. Üniversitelerin, ekonomik büyümenin sosyal temelinin oluşturulması ve yüksek öğretim ve araştırmanın etik boyutları konusunda kararlılığa sahip oldukları için önemine dikkat çekilmektedir.

Deklarasyona göre üniversiteler Avrupa boyutunu pek çok şekilde destekleyeceklerdir. Örneğin müfredatın ölçeklendirilmesi, Avrupa araçları kullanılarak ortak diplomalar geliştirilmesi, kültürler arası ve çok dilli becerilerin geliştirilmesi gibi. Bu anlamda hükümetlere, yeniliği teşvik eden şebekelerde önemli düğüm noktaları olarak üniversitelerin özel rolünü tanımaları ve bölgesel düzeyde aktarmaları ve bu süreci güçlendirmek için gerekli finansal desteği hazır hale getirmeleri çağrısında bulunulmuştur. Deklarasyon, özet olarak "güçlü Avrupa'nın güçlü üniversitelere ihtiyaç duyduğu" mesajını vermektedir.

Bergen Deklarasyonu-2005

Mayıs 2005'te yapılan bu toplantıya, Bologna sürecine katılan ülkelerin yüksek öğretimden sorumlu bakanları katılmıştır. Dönem ortası bir değerlendirme biçiminde yapılan toplantıda 2010'a yaklaşılırken hedeflerin ve önceliklerin belirlenmesi ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede şu kararlar alınmıştır.

- Vize ve çalışma izni verilmesinin kolaylaştırılması ve hareketliliğin teşvik edilmesi
- Kalite güvencesi için ENQA standart ve kılavuzlarının uygulanması
- Dereceler için AYA (2010) gözetilerek, ulusal çerçevelerin uygulanması

- Ortak derecelerin doktora dahil olmak üzere, teşviki ve tanınması
- Esnek öğrenme için fırsatlar yaratılması

Bergen toplantısında alınan kararlara paralel olarak Bologna sürecinin zorlukları ve öncelikleri tartışılmış ve 2010'a hazırlanma kapsamında nelerin yapılacağı konusunda öngörülerde bulunulmuştur.

Londra Toplantısı-2007

Bologna Süreci'nin kısa ve uzun vadeli hedeflerini gözden geçirdiği toplantılardan biri de Mayıs 2007'de Londra'da yapılmıştır. Bologna İzleme Grubundan, 2009 Bakanlar Konferansı'na kadar bitirilmek üzere, ulusal raporlara dayanan durum değerlendirmesi sürecine devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum değerlendirmesinin kapsadığı alanlar şunlardır:

- Derece sistemleri ve mezunların istihdam edilebilirliği
- Sosyal boyutun geliştirilmesi için ulusal stratejilerın ve politikaların raporlanması
- Derecelerin ve öğrenim sürelerinin küresel anlamda tanınması,
- Kalite güvencesinin Avrupa Standartları ve İlkelerine uygun bir şekilde uygulanması gibi konuları içermeye devam etmelidir.

Öğrenci merkezli ve çıktı temelli bir öğrenim sisteminin geliştirilmesi amacıyla, bir sonraki uygulamanın aynı zamanda, ulusal yeterlilikler çerçeveleri, öğrenim çıktıları ve kredileri, hayat boyu öğrenim ve deneyimle kazanılan yeterliliklerin tanınması konularını da içermesi gerekmektedir.

AB Eğitim-Gençlik Programları ve 2010 Ötesi

2000-2006 dönemi Avrupa Birliğinin eğitim alanında sürdürdüğü çalışmalar özellikle Bologna Süreci ile daha da hızlanmış ve 2000-2006 yılları arasında AB Eğitim ve Gençlik Programları adı altında gerçekleşmiştir. Bu programlar Socrates II (Genel Eğitim), Leonardo da Vinci (mesleki eğitim) ve gençlik programlarıdır. Socrates II-alt programları şunlardır.

1- Erasmus (yüksek öğretim)

2- Comenius (örgün eğitim-okul eğitimi)

3- Grundtvig (yetişkin-hayat boyu eğitim)

4- Lingua (yabancı dil eğitimi)

5- Minerva (açık-uzaktan eğitim)

6- Gözlemler ve yenilikler

7- Ortak eylemler

8- Destek faaliyetler

Avrupa Yükseköğretim Alanı gelişirken ve küreselleşmenin zorluklarına cevap vermeye çalışırken, sık sık mevcut işbirliğinin 2010'dan sonra da devam etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bologna Süreci'nden Avrupa Yükseköğretim Alanı'na bir geçiş kapısı olarak görülen 2010 yılı, hem ulusal düzeyde hem de Avrupa düzeyindeki gelişimlerde anahtar rolü oynayan yükseköğretime olan bağlılığın göstergesi olarak ele alınmaktadır. 2010 yılında yapılacak olan Bakanlar toplantısının niteliği, yeri ve içeriğine ilişkin 2008 yılının ilk yarısında alınacak olan karar Bologna İzleme Grubunun yetkisine verilmiştir.

Avrupa Birliği Eğitim Programlarına Türkiye'nin Katılımı ve Bologna Sürecine Uyumu

Genel hatlarıyla tarihçesi özetlenen toplantılar, bildirgeler, deklarasyonlar, alınan kararlar ve uygulanan programlar üye ülkelerin üniversitelerini ve bu arada da sürece katılan Türk üniversitelerini belirli koşullara uymaya zorlamaktadır. Bu zorluklara rağmen Türkiye Bologna Süreci'ne katılarak aktif bir şekilde yer almaya başlamıştır. Ancak Türk eğitim sisteminin, Batı'ya uygun hale getirilme ya da Batı tarzı eğitim sistemine geçme çabaları Batılılaşma süreciyle başlamış ve her kademedeki eğitim kurumu yaklaşık iki yüzyıldır bu çabalarla şekillenmiştir. Batılılaşma sürecinin son ve olgunlaşma aşaması olarak görülen Avrupa Birliğine giriş projesi, eğitim sisteminde özellikle de üniversite eğitiminde söz konusu çabaların artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de üniversitelerin Avrupa Birliği programlarına uyumlandırılması çabaları, 1990'lı yılların sonlarından itibaren hız kazanarak bu alanda yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Türkiye'nin bu süreçte karşılaşacağı çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Türkiye açısından en temel sorun, genelde Batılılaşma özelde de Avrupa Birliği'ne giriş konusunda toplum içerisinde bir fikir birliğinin bulunmamasıdır. Çünkü Türkiye'nin siyasal yelpazesinde yer alan bütün grupların Avrupa Birliğine bakışları farklıdır. Ayrıca Avrupalılık kimliğine uyum sağlamada da önemli sorunlar bulunmaktadır. Türk kimliği ve değerleriyle Avrupalılık kimliği ve değerleri arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların nasıl çözüleceği konusunda ciddi zorluklar, belirsizlikler ve hatta paradokslar bulunmaktadır. Çünkü Batı değerleriyle özdeşleşmiş bir Türk kimliğinin kurgulanması, oldukça sorunlu bir süreci işaret etmektedir. Avrupa ekseninde ortaya çıkan temel sorun ise tarihsel perspektif açısından Batı'nın ötekisi durumunda bulunan Türklerin, AB'ye katılım sürecinde Avrupalı kimliğinin nasıl bir konum alacağı ve hangi tepkileri vereceğidir? Çünkü Müslüman karakteri ve 'tarihsel düşman rolü' Türkiye'yi Avrupalılar karşısında şüpheli konuma sokmaktadır. Daha özelde ise Türkiye'nin birliğe girişiyle birlikte Avrupa içerisinde birliğe zarar verecek nitelikte ulusal kimliklerin yeniden canlanıp canlanmayacağı? so-

rusudur. Özellikle 'göç' ve 'İslam' sorunlarının, Avrupalı kimliğinden çok, ulusal kimlik algılamaları üzerinde yarattığı dalgalanmalar dikkate alınırsa; bu konudaki sorunun ağırlığı görülecektir (Karakaş, 2006: 182-183).

Türkiye'de üniversitelerin Avrupa Yüksek Öğretim Alanı ile uyumlu hale getirilmesi çabaları 2001 yılında Bologna Süreci'ne resmi olarak katılımı ile başlamıştır. Bologna Süreci'nin öngördüğü eylemler kapsamında bir çalışma süreci başlatılmıştır. Sürecin ilk eylemi olarak YÖK başkanlığının koordinasyonunda yürütülen Diploma Eki ve Avrupa Kredi Transfer Sistemi'ne ilişkin çalışmalar tamamlanmıştır. 11 Mart 2005 tarihli YÖK Genel Kurul kararı ile Diploma Eki ve Avrupa Kredi Transfer Sistemi uygulaması, 20005-2006 eğitim öğretim yılı sonundan itibaren, tüm yüksek öğretim kurumları için zorunlu bir uygulama haline getirilmiştir. Bologna Süreci'nin ana eylem başlıklarından biri olan öğrencilerin sürece aktif katılımını sağlayacak ulusal öğrenci birliklerinin kurulması konusunda, YÖK tarafından hazırlanan "Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Konseyleri ve Yükseköğretim Kurumları Ulusal Öğrenci Konseyi Yönetmeliği", 20 Eylül 2005 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bologna Süreci'nin öne çıkardığı ve önem verdiği konulardan biri de Avrupa düzeyinde tespit edilen ilke ve esaslara tam uyumlu kalite değerlendirme ve geliştirme sistemlerinin kurulmasıdır. Bu kapsamda, YÖK tarafından hazırlanan "Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği", 20 Eylül 2005 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik, belirli bir sistem içerisinde kurumlarının eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerinin değerlendirilmesi, kalitelerinin geliştirilmesi, bağımsız dış değerlendirme süreciyle kalite düzeylerinin onaylanması ve tanınması konusundaki çalışmalara ilişkin genel esasları ve bu kapsamda Yükseköğretim Üst Kurulları ile yüksek öğretim kurumlarının yükümlülüklerini belirlemiştir. Yönetmelik uyarınca Üniversitelerarası Kurul tarafından seçilmiş olan dokuz kişilik Yükseköğretim Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu (YÖDEK) bu konudaki çalışmaları yürütmek ve koordine etmek üzere oluşturulmuş ve göreve başlamıştır. Yönetmelik, dünyadaki ve özellikle Bologna Süreci kapsamında Avrupa'daki gelişmeleri göz önüne alarak hazırlanmıştır.

Türkiye tarafından 1 Aralık 2004 tarihinde imzalanan Avrupa Bölgesinde Yükseköğretim ile ilgili Belgelerin Tanınması Lizbon Sözleşmesi, 23 Şubat 2006 tarihinde kanun haline getirilerek 28 Şubat 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu sözleşmenin Diplomaların Değerlendirilmesiyle İlgili Temel İlkeler başlıklı III. Bölümünde yer alan beş temel ilkesi uyarınca, denklik başvurusu değerlendirmelerinde esas alınmak üzere, Yurtdışı Yükseköğretim Diplomaları Denklik Yönetmeliği'nde gerekli düzenlemeler yapılması, 13 Nisan tarihinde YÖK Genel Kurul kararı ile kabul edilmiştir (YÖK, 2006)

Türk üniversitelerinin AB programlarına uyumlu hale getirilmesi sürecinde, YÖK'ün de yönlendirmesi ve teşvikiyle değişikliğe gidilen alanlar şöyle sıralanabilir:

- *Ortak diploma programlarının kurulması ve tanınması*
- *Bir sonraki kademeye erişim veya geçiş*
- *Dış Kalite Güvencesi sisteminin uygulanması*
- *AKTS'nin uygulanması*
- *Kalite Güvencesi'nde AYA Kalite Güvencesi Standartları ve İlkelerinin uygulanması*
- *Birinci ve ikinci kademe sisteminin uygulanması*
- *Diploma Eki'nin uygulanması*
- *Kalite Güvencesi süreçlerine öğrenci katılımı*
- *Lizbon Tanıma Anlaşması ilkelerinin uygulanması*
- *Tecrübeye dayalı Yeterliliklerin Tanınması*
- *Kalite Güvencesi süreçlerine uluslararası katılım*
- *Ulusal Yeterlilikler Çerçevesinin uygulanması* (bkz. Aktan, 2007).

Türk üniversitelerinin AB'ye uyumlandırılması çabalarının somut olarak yansıdığı ve akademisyenleri, özellikle de sosyal bilim alanında yer alan akademisyenleri etkileyen iki konu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi atama yükseltme kriterleri, ikincisi ise buna bağlı olarak gelişen yayın yapma alanındaki değişikliklerdir.

Atama-Yükseltme Kriterleri ve Yayıncılık

Bilim adamlarını araştırma ve inceleme yapmaya yönelten nedenler arasında iki faktör belirleyici etkiye sahiptir. Bunlardan birincisi; "öğrenmeye ve bilime duyulan tutkudur". Akademisyenler, hiç büyümeyen öğrencilerdir, yaşamları boyunca öğrenci olarak kalmak isterler, öğrenmeye karşı duyulan sevgiyi göstermenin bir yolu da yapılan araştırmaları yayımlamaktır. Bu aslında akademisyenler için kadim geleneklerden biridir. İkincisi ise "mesleki ilerlemenin zorladığı gereksinmelerdir". Akademik yükseltme, kadroya atanma, saygınlık gibi faktörlerin hepsi, araştırma ve araştırmanın yayınlanmasıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu da araştırma sevgisinin o kadar da saf bir duygu olmadığını gösterir (bkz. Yağmurlu ve Baskan, 2005).

Araştırma yapmanın ve yayınlamanın birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların en önemlisi kuşkusuz, bilim insanlarının elde ettikleri verileri, ulaştıkları bilgileri ve düşüncelerini sunmaktır. Ancak bunun yanında özellikle Yükseköğretim sisteminin AB'ye uyumlu hale getirme sürecinde araştırma ve yayınların akademik yükseltme ve atamalar için de gerekli olması, diğer önemli bir neden haline gelmiştir. Hiç kuşkusuz, ikinci neden akademisyenler üzerinde olumsuz sonuçlar da doğuran bir baskı oluşturmaktadır. Bunun en olumsuz sonucu, "senteze ulaşma olasılığını gitgide düşüren, şişirilmiş yayın yığını" (Yağmurlu ve Baskan, 2005) ortaya çıkmasıdır. YÖK ve üniversitelerimizce be-

lirlenen akademik yükseltme kriterlerinde SCI gibi (SCI-expanded, SSCI ve A&HCI) dizinlerce taranan dergilerde yayın yapılması adeta zorlanmaktadır. Bu durum, akademik değerlendirmenin niceliksel düzeyde kalmasına yol açan bir faktör olabilmektedir.

Atama ve yükseltmelerde konulan sınırlamaların, niteliklerin ve ölçütlerin alanın yapısal özellikleri ile bağdaşmaması diğer olumsuz sonuçlardan biridir. Bir başka sorun ise akademik yükseltme ve atamalara ilişkin kanun ve yönetmeliklerle belirlenen kurallarla uygulamalar arasındaki tutarsızlıklardır. Örneğin YÖK tarafından 2007 yılı için hazırlanan Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi Raporu'nda sürekli bahsedilen akademik özgürlük, özerklik, *kalite, liyakat esasına dayalı yarışmacı süreçler ve atama süreçlerini saydamlaştırmak gibi* niteliklerle uygulamalar arasında ciddi anlamda farklılar görülmektedir.

Zaman zaman bilimsel niteliklerin dışında kanun ve yönetmeliklerde olmayan öznel ölçütlere göre atama ve yükseltme yapılması da üzerinde durulması gereken diğer bir başlıktır. Atama ve yükseltme konusunda birkaç kez Danıştay tarafından iptal edilmesine rağmen, üniversitelerin kendi kriterlerini serbestçe belirlemesi uygulamasına devam edilmesi de değerlendirilmesi gereken bir konudur. Çünkü bu tür değerlendirmeler zaman zaman dayatma, sıkıştırma ve işsizlik tehdidi altında tutma gibi olumsuz güdülenmelere yol açabilmektedir.

Son yıllarda ülkelerin bilim alanında dünyadaki yerinin belirlenmesinde ya da üniversitelerin bilimsel niteliklerinin karşılaştırılmasında ve bilim insanlarının akademik performanslarının değerlendirilmesinde "uluslararası yayın etkinliklerini" ön plana çıkaran üç temel ölçüt genel kabul görmektedir: 1. Uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanan yayın sayısı, 2. Yayınların bilim dizinlerince taranan bilimsel dergilerde yayımlanması, 3. Yayınlara yapılan atıfların sayıları. Türkiye adresli bilimsel yayınların toplam sayısında son on yılda önemli artışlar olduğu bilinmektedir. 1970'lerde yaklaşık yüz kadar yayın ile 48. sırada olan Türkiye 2003'te 11580, 2004'te 13773 yayına ulaşarak 20. sıraya yükselmiştir. Yayın olarak Türkiye'nin dünya bilimine toplam katkısı 1998 yılında binde 5 iken, yüzde 1.1'e yükselmiştir. Bu artış oranı günümüze değin yükselerek devam etmektedir. Ancak bu artışın toplumun gelişimine katkısı, değişik bilim alanlarına dağılımı, özel nedenlerinin bulunup bulunmadığı ve sürdürülebilirliği açılarından sorgulaması yapılmadan iyi bir noktaya gelindi denmesinin bir anlamı olmayacaktır (bkz. Yağmurlu ve Baskan, 2005).

Uluslararası yayınlardaki bu artışta, 1990'ların başında akademik yükseltme ve atama kriterlerinde uluslararası bilimsel dizinlere giren dergilerde yayın yapma koşulunun getirilmesi ve 1993'te başlatılan Türkiye adresli yayın yapanlara para ödülü verilmesiyle ilgili uygulamalar etkili olmuştur. Bu durum akademisyenler arasında adeta "indeks fetişizmi" denilebilecek bir tutumu doğurmuştur. Bunun neticesi olarak nitelikli çalışmaların büyük bir kısmı yurtdışında basılan dergilere yönlenmiştir. İndekslerde taranan dergiler tarafından kabul görmeyen çalışmalar ise ulusal hakemli dergilere gelmektedir. Bu

da ulusal hakemli dergilerin niteliğini düşürmektedir. Ulusal dergilere olan yayın akışının niteliğinde kalite düşünce, ulusal süreli yayınların prestiji de düşmektedir. Dolayısıyla ulusal yayınlar, akademik yükseltmelerde daha az etkili olmaktadır. Bu aslında bir kısır döngü yaratmaktadır ve yaratılan döngü halen devam etmektedir. Atama ve yükseltmeler için getirilen kriterlere bağlı olarak yayıncılık alanında ciddi anlamda üzerinde düşünülmesi gereken niteliksel bir farklılaşma yaşanmaktadır.

Atama yükseltme kriterleri çerçevesinde Türkçe yayın politikalarını dönemlere ayırarak açıklayan Fazıl Necdet Ardıç'ın (2007) yaklaşımı bu konuyu anlama açısından dikkate değer değerlendirmeler içermektedir. Yaptığı dönemlendirmeye göre; 1985-1990 arasında akademisyenler arasındaki yayın anlayışı, "yayın yapmanın gerekli olduğu" algılamasına dayanmaktadır. Bu dönemin ana özelliği yayınların büyük kısmının Türkçe yapılmasıdır. 1990-1995 arasındaki anlayış; "çok yayın yapmak lazım, yurt dışı yayın da olmalı" yargısına dayanmaktadır. 1995-2000 arasındaki anlayış; "mutlaka yurtdışı yayın yapılmalı" algısıyla şekillenmektedir. 2000-2005 yılları arasındaki hakim anlayış "Türkçe yayına gerek yok" yaklaşımıyla yayıncılık açısından büyük bir farklılaşmayı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Türkçe yayın yapma arzusunu iyice zayıflatmıştır. Bunda YÖK'ün getirmiş olduğu atama-yükseltme kriterleri etkili olmuştur. 2005 sonrasındaki gelişmeler ise; "ne olacak bu Türkçe'nin hali" sorusunun sorulmasına neden olmuştur.

Bu dönemde indeks fetişizmi bir tutum olarak devam ediyor olsa da, Türkçe yapılan yayınların önemi kavranmaya başlanmış ve farklı arayışlar içine girilmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ulusal hakemli dergiler, kriterlerini değiştirerek yavaş yavaş uluslararası düzeyde taranan dergi olma arayışına girerek bilinen indekslere girme çabası göstermektedirler.

Sonuç

Avrupa sisteminin hantallaşmasına ve Batı modernitesinin temelini oluşturan pozitivist epistemolojiye yönelik eleştiriler, Batı Avrupa'nın 19. ve 20. yüzyıldaki üstünlüğünü de tartışılır hale getirmiştir. Batı Avrupa için söz konusu olumsuz gelişmeler karşısında yapılan eleştiriler ve tartışmalar, bir yandan Avrupa değerlerinin ve kurumlarının Avrupa-merkezcilik açısından yeniden tahayyül edilmesini, öte yandan da Avrupalılık kimliğinin inşasını ve Avrupalılaşmanın önemini artırmıştır. Her iki konuyla bağlantılı olarak yeniden düzenlenmeye çalışılan konulardan biri de gittikçe hantallaşan yükseköğretim sistemidir.

Avrupa Birliği'nin bu çerçevede geliştirmeye çalıştığı eğitim politikaları, üye ülkeler arasında iş birliğini sağlayarak, Avrupa'nın geleceği için üye ülkelerin eğitim sistemlerinin bazı temel ilkeler doğrultusunda düzenlenmesini öngörmektedir. Böylece Avrupa değerlerini paylaşan ülke ve toplumlar arasında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açılardan bütünleşmenin önü açılacak ve güçlü Avrupa'nın yeniden kurulmasına zemin

hazırlanmış olacaktır. Bunun için 1980'li yılların sonlarından itibaren Avrupa yükseköğretim sisteminde yoğun olarak işbirliği imkanlarının aranmaya başlandığı görülmektedir. Bu doğrultudaki çabalar, "bir Avrupa yüksek öğretim alanı planı" olarak Sorbonne Deklarasyonu'yla, Avrupa yüksek öğretim alanının tanımlanması" için Bologna Deklarasyonu'yla ve "uyumu sağlamaya" yönelik olarak 2010'a kadar olan dönemi ve ötesini kapsayan izleme süreciyle hayata geçirilerek anlam kazanmıştır.

Bu gelişmeler, Avrupa Birliği'nin "Avrupa yüksek öğretim alanı" oluşturma çabalarıyla Avrupa'nın yüksek öğretim sistemini yenileme girişimi olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu girişimin çeşitli zorlukları bulunmaktadır. Ancak son yıllarda yaşanılan ve yaşanılması muhtemel olan zorlukların üstesinden gelme ve Batı'nın dünya siyaseti üzerindeki denetleyiciliğini yeniden inşa etme adına Avrupa Birliği, Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla yükseköğretim alanındaki sorunlarını çözme çabasını devam ettirmektedir. AB Eğitim Programları başlığı altında birtakım alanlarda yürütülen programlar incelendiğinde, bu programların "Avrupa vatandaşlığı" kavramı çevresinde şekillendiği görülmektedir. Temel hedef, ortak değerler çevresinde bir Avrupalı kimliği inşa etmektir. Her ne kadar söylemlerde yerel ve ulusal kültürlerin korunup tanınması ve tanıtılması söz konusu edilmekle birlikte, karşılıklı kültürel etkileşim sürecinde baskın olan kültürün diğer kültürleri etkilemesi de göz ardı edilemez.

Türkiye de Avrupa Birliği'ne üye olma çabasıyla bu sürece aktif bir şekilde katılan bir çevre ülkesi olarak bu etkileşimden nasibini almaktadır. 1990'lı yılların sonlarından itibaren yoğunlaşan Türkiye'de üniversitelerin Avrupa Birliği programlarına uyumlandırılması çabaları, aynı zamanda sorunlu bir sürecin başlaması anlamına da gelmektedir. Çünkü aralarında tarihsel ve kültürel ortaklıklar bulunan Avrupa Biriliği'ne üye ülkeler için bile karmaşık ve sorunlu olan bu süreç, Türkiye açısından daha sorunlu görülmektedir. Temelde ekonomik ortaklığa dayalı bir oluşum olan Avrupa Birliği, son yıllarda meydana gelen gelişmeler paralelinde kültürel bütünleşmeyi de amaçlamaktadır. Eğitim konusunun öne çıkarılmasında, bu konudaki sorunların çözülmesinin yanında külrürel bütünleşmeye katkı sağlaması da öngörülmektedir. Kültürel bütünleşme ve ortak siyaset üretme konusunda süreç, Türkiye açısından oldukça sorunlu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri sadece Türkiye için değil, Avrupa için de sorunlu ve zorlu görülmektedir.

Kaynaklar

Aktan, Coşkun Can, (2007). "Sorbon'dan Bolonya'ya, Berlin'den Bergen'e: Avrupa'da Yüksek Öğretim Sistemlerinin Harmonizasyonu ve Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Reform Çalışmaları", içinde: C. Can Aktan, *Değişim Çağında Yüksek Öğretim*, İzmir: Yaşar Üniversitesi Yayınları.

Ardıç, Fazıl Necdet, (2007). *Türkçe Yayın ve Akademik Yükseltme Kriterleri*, Türk Tıp Dizini.

Dura, C. ve Atik, H. (2000). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karakaş, Mehmet, (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Ankara: Elips Kitap.

Önderoğlu, Selda, *Avrupa Birliği'nde Yüksek Öğretimle İlgili Çalışmalar*, http://www.anatomidernegi.org/belge/bologna_sureci.pdf

Süngü, Hilmi, (2008). "Yükseköğretimin Avrupa Birliği Politikalarına Girmesi ve Genişlemesi", *Üniversite ve Toplum*, Cilt 8, Sayı 2.

Yağmurlu, Aydın ve Baskan, Semih, (2005). "Akademik Yükseltme Ve Atamalarda Ulusal Süreli Yayınlara Önem Verilmeli", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, (13.08.2005).

YÖK, (2006). *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi, Taslak Rapor*, Ankara: YÖK Yayını.

http://bologna.yok.gov.tr

http://www.eua.be//

http://iro.atilim.edu.tr/deklerasyonlar-tr.htm

www.ua.gov.tr

www.his.de/eurostudent

www.esib.org

*Türk Sosyal Düşünce Hayatında Kapsamlı Bir Doğu Vurgusu: Kemal Tahir ve Baykan Sezer Örneği**

Kurtuluş Kayalı

İslam Sanatları Sergisi 1500 ve 1600'larda İstanbul, Isfahan ve Yeni Delhi ekseninde Doğu sanatını, daha doğrusu Türk sanatını sergilerken serginin konusu çerçevesinde bir de harita, aynı harita, her üç coğrafyanın ürünlerinin sergilendiği mekânın öncesini süslüyordu. O haritada Avrupa'nın hacmi olağanüstü sınırlıydı, Avrupa haddizatında buydu. Zaman içinde tabii çok şey değişiyordu. Aslında burada çelişik olan husus sergilenen malzemelerin hepsinin Louvre müzesinden olmalarıydı. Doğu bir biçimde, bir şekilde kendi tarihinin yazımını da başkalarına bırakıyordu. Gelen materyal belki de Louvre müzesindeki malzemenin çok küçük bir parçasıydı. Daha sonraki dönemlerde de böyle bir düzenleme olmaması hiç de sağlanabilecek bir durum gibi kendini göstermemektedir. Genellikle Doğunun Batı tarafından yazılan tarihi okunmaktadır.

Belki bununla bağlantılı olarak konularla uğraşmak çok daha pratik ve pragmatik bir şekilde kendini göstermektedir. Sergi Louvre müzesi benzeri bir müzenin varlığının gerekçesi olmamış, konuya şöyle bir dokunulup geçilmiştir. Türk sanatını genel bir Doğu sanatı bağlamında değerlendirmek daha anlamlı bir bütüne ulaşmanın yolunu açabilir. Genellikle sanat tarihi ve edebiyat ve tarih alanında eski kültüre dair göndermeler ayrıntılar üzerinde odaklanmış ve genelleme seviyesine ulaşmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı üzerine derinlikli olarak nitelenebilecek tahliller yapılmamıştır. Özellikle Türkiye'de sosyal bilim literatüründeki Osmanlı yönelimleri olağanüstü parçalı olmuştur. Şimdi de sosyal bilimin bir mecrası açısından aynı şeyi rahatlıkla söylemek mümkündür. Bu durum konu üzerinde bütünlüklü olarak düşünülmediğinin en önemli kanıtıdır.

---

* Afyon'da sunulan bildiri teknik bir nedenle yayımlanamadığı için Samsun'da bir toplantıda yapılan konuşmanın metni yayınlanmıştır.

Doğu üzerinde böylesi derinlikli ve bütünlüklü olarak durulmamasının doğal olarak nedenleri vardır. Bunlardan biri dönemin özellikleri dolayısıyla Doğu, özellikle de Osmanlı üzerinde yaklaşımların belirli bir sınırlılıkta tutulmasıdır. Zaten bir anlamda konu 1930'lu yılların sonlarında ve daha çok 1940'lı yıllarda başlamaktadır. Doğu üzerinde dikkatli olarak durulmamasının en genel izahı tarih çalışmalarının olağanüstü dar alanlarla uğraşması ve sosyoloji metinlerinin belirgin olarak evrensel kategoriler üzerinde seyretmesidir. Bir başka yönü itibari ile sosyoloji metinleri Türkiye'den soyutlanmaktadır. Belki de bir başka mecrada Türkiye'yle ilgili olanlar da Cumhuriyet öncesinden kendilerini soyutluyorlar. Bunun en ilginç örneklerinden biri bir sosyoloji bölümünde Cumhuriyet öncesi dönem üzerinde çalışma yapmama önerisinin yapılmasıdır. 28 Şubat döneminin ürünlerinden biri olan bu hususun belli bir sosyoloji bölümünden başka bir sosyoloji bölümünde gerçekleşmesi zaten mümkün değildir. Sosyoloji çalışmalarında Doğu sorununun gündeme getirilmemesi konuya kapsamlı bir şekilde bakmanın önünde önemli bir engel olarak tezahür etmiştir. Nitekim meselenin Doğu ekseni çerçevesinde gündeme gelmesi belki de gene Batılı bir yönelim çerçevesinde zuhur etmiştir. Bunun da belirgin olarak tetikleyicisi Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslamiyet* başlıklı broşürü olmuştur. Bu broşüre eksenli olarak konu Türkiye'de çok yoğun olarak tartışılmıştır. Hatta *Türkiye'nin Düzeni* kitabının yazılış serüvenini de bu çerçevede mütalaa etmek gerekmektedir. Bu kitabın getirdiği tartışma değişik düşün odakları arasında da etkili olmuştur. Belki bu durum konunun Türkiye üzerinde tartışılmasının genişlemesinin vesilesi olmuştur. Ancak bu tartışmaya iki ayrı taraftan iki ayrı müdahale olmuştur. Bu müdahalelerden biri yoğun olarak modalara bulaşıldığını gösteren bir tarzda olmuştur. Bu müdahil yazının başlığı "Doğuculuk Modası"dır. Bu anlamda Batılı bir girişimle Türkiye'de sonuç alınmaya çalışılmıştır. Bu etkinin içinde, bu tartışmanın merkezinde o dönem düşünce hayatının merkezindeki akademisyenlerin olmaması önemlidir. Bu nokta üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekmektedir.

Türkiye'de Doğu meselesine bakış tarzının önemli bir biçimi de 1980'li yıllardaki durumdur. Özellikle Edward Said'in yaklaşım tarzının kendine has bir etkisi olmuştur. Aslında Türkiye'deki tartışma tarzının biçimlenişi konusunda da bir ilginç tutum kendini hissettirmektedir. Edward Said yazdıkları itibariyle Türkiye'de yaygın bir etki bırakmıştır. Aksi halde yazdıkları metinler Türkiye'den soyutlanmış entellektüellerin tartışmaya girmeleri mümkün değildir. Ancak bu etki oldukça soyut, hatta Türkiye'den soyutlanmış bir biçimde şekillenmiştir. Medine Vesikası ve çok kültürlülük konularının tartışması da beraberinde gelmiş, bilimsel metinlerin, Batılı akademik metinlerin oryantalist deformasyonu tartışması söz konusu olmazken Türk yazarlarının metinlerindeki deformasyon temel tartışma konusu olmuştur. Edward Said nasıl Türkiye'den soyutlanmışsa aynı durum bu dönem entellektüelleri açısından da söz konusu olmuştur. Türkiye'de Doğu sorununun bir başka bağlamda cereyan ettiğinin en güzel göstergesi budur. Belki de Türkiye'de en yoğun tartışmaların Garaudy, İbn-i Haldun ve Edward Said'den kaynaklanması onların Osmanlı da dahil olmak üzere Türkiye'den bahsetmemelerin-

dendir. Aynı şeyi Braudel için söylemek de mümkündür.

Muhtemelen aynı kitabın da etkisiyle İbn Haldun da gündeme gelmiştir. Bunlarla beraber Doğu toplumlarının, Doğu uluslarının tartışılması ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu konuların tartışılması bakımından geçmiş dönemlere yönelme eğilimi de ortaya çıkmıştır. Osmanlı'ya dönük bir ilgi düşüncesini de farklılaştırarak Kemal Tahir'in metinlerinde hissedilir mahiyettedir. 1950'li yıllar romanlarında kırsal alanlardaki tarihsel gelişim çok merkezi bir yerde durmaktadır. 1960'lı yılların başlarında ATÜT dikkatini çekmiş olup bunun en temel işaretini de roman olarak *Yorgun Savaşçı*'da görmek mümkün olmuştur. Bir-iki yıl sonra Doğu-Batı çatışması eksenli çalışma da *Devlet Ana* romanında somutlaşmıştır. Yayınladığı son roman *Yol Ayrımı* da Doğu/Batı çatışmasını en açık bir şekilde işlediği roman/çalışma olmuştur. Bu konu çatışma açısından en belirgin olarak sonraki metinlerde ifadesini bulsa da daha gençliğindeki, gazetecilik dönemindeki en romantik metinlerde de romancının temel izleği olarak görülmektedir. Ancak tuhaf bir durum ister istemez varlığını göstermektedir. Bu da tartışmaların bariz bir şekilde Türkiye dışına çıkma temayülü göstermesidir. İlk dönemdeki tartışma da daha ağırlıklı bir biçimde İbn-i Haldun'u gündeme getirmiştir. Ancak Avcıoğlu'nun tartışmalarında yoğun olarak Türkiye somutu, Türkiye fotoğrafı vardır.

Ancak Kemal Tahir'in yazdıklarından anlaşılmasına karşın, tabii bazıları açısından anlamama durumu vardır, ölümünden sonra yayınlanan, kısmen yayınlanan notları hem Doğu-Batı meselesinin soyut tartışmasını gündeme getirmekte; hem de bunun Türkiye'de neye tekabül ettiğini ciddi şekilde açımlamaktadır. Bu son derece önemli bir tartışma oluşturmaktadır. Ve notlarına bakıldığı zaman hem yaşadığı dönemde kritik önemi haiz Türkçe metinleri tartışılmakta hem de çok daha sonra Türkiye'de gündeme gelecek olan temel tartışma konuları üzerinde durulmaktadır. Bu noktada verilecek örnek, Niyazi Berkes'ten Fuad Köprülü'ye kadar uzanmaktadır. Hatta bu metinlerde Türkiye'nin yapısal özgünlüğü, kültürel farklılığı açısından tartışması yapılmakta ve Behice Boran'da en olgun çerçevesini bulan evrensellik vurgusuna eleştiri yöneltilmektedir. Kemal Tahir'de ifadesini bulan çalışma belki de sosyoloji alanında tarihsel destekle tarihsel temelleri en erken dönemlere götürerek Baykan Sezer'in metinlerinde açımlanmış olmaktadır. Sezer'in eserleri geniş perspektifin mantıklı bir şekilde açımlanmasının işareti olarak görülebilir. Kemal Tahir de Mısırlı Abdül-Malek'e gönderme yapan ilk entellektüeldir. Hem de Türk sol düşünce geleneğinde oryantalizme hiç gönderme yapılmadığı bir dönemde.

Baykan Sezer'in çalışmalarında Kemal Tahir Yunanlılık eksenindeki eserine gönderme yaparak önemini tebarüz ettirmektedir. Doğu ve Batı, kapsamlı çalışmalarının temel alanı olarak tebarüz etmektedir. Bu noktanın iki tür açıklaması, iki aşamalı açıklaması kendisini göstermektedir. Bunlardan biri *Sosyolojinin Ana Başlıkları* diğeri de *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*'dır. Bunun ikisinde de bir sorgulama mevcuttur. Batı sosyolojisinin ve Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının sorgulanması. Bu yönelim

Türkiye'deki metinlerin de geniş kapsamlı bir değerlendirilmesi olup işin tarihsel boyutunun ıskalanmasının da yorumunu gerçekleştirmektedir. Yunanlılık metni ve ATÜT'ü tartışırken Batı gelişimini Roma çerçevesinde tartışmaya yönelmesi de bir arka plan anlayışına yöneldiğini göstermektedir. Bu husus önemlidir. Baykan Sezer'de düşünce ve toplumsal biçimleniş açısından Batının aktarılmasından öte Batının anlaşılması ve sorgulanması söz konusudur. Doğu'ya bakarken de tarihsel geçmişi ve tarihsel genişliği açısından coğrafyanın yorumu gündeme getirilmektedir. *Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları* hem ATÜT kavramının kavramsallaştırılmasına bir tepkiyi andırır hem de daha eski dönemin kapsamlı bir tahlili mahiyetindedir. Burada Doğu toplumlarına dönük bir değerlendirme vardır. Zaten *Sosyolojinin Ana Başlıkları* da "Doğu'da Sosyoloji" bölümüyle bitmektedir. Aslında ATÜT konusunu ne ölçüde farklı yorumladığı "Toplum Yapısı Tartışmaları"nda, *Toplum ve Bilim*'de yayınlanan makalesinde somutlaştığı gibi diğer metinlerinden de aşikar olarak çıkmaktadır. Bu aşamada Osmanlı'nın sömürge, yarı sömürge olduğuna dair kanaatlerin eleştirisi de Türkiye'yi de Doğunun diğer toplumlardan farklılığı çerçevesinde mütalaa ettiğinin en açık kanıtı gibi görünmektedir.

Belki de konunun yorumlanması, gerçekçi bir biçimde yorumlanması açısından iki metne gitmek gerekmektedir. Bunlardan biri yayınlanmayanlar da dahil olmak üzere Kemal Tahir'in notlarıdır. Her ne kadar romanları bile Kemal Tahir'i anlamayı sağlasa da notları düşüncelerini kavramayı, onlara nüfuz etmeyi daha çok mümkün kılar. Tabii bir de Baykan Sezer'in yazdıklarının ayrıntılı olarak bilinmesi. Onun yazdıkları da genellikle Türkiye'de tartışılan konularla bağlantılı olarak; o da sınırlı bir biçimde bilinmektedir. Bunu aşan yönleri ve genel yaklaşıma aykırı özellikleri pek de, pek de ne kelime hiç de dikkat çekmemektedir. Onun söz konusu iki hususta düşünceleri Doğu-Batı meselesinin, çatışmasının çok daha gerçekçi bir şekilde anlaşılmasının yolunu açacaktır.

Türkiye'de sol ve İslami tefekkür açısından Batı bir karşıtlık ögesi olarak görülürken geçmişe bakmaktan ziyade bugünün pratik zaruretleri çerçevesinde artık bir uyum sorunundan bahsetmek küreselleşme olgusu gerekçe gösterilerek gerçekçilik olarak yorumlanmak amaçlanmıştır. Çok sınırlı sayıda entellektüel arasında Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in metinleri 1960'lı yılların Batıya karşı direnç mirasımızın en gelişkin temsilcileridir. 1960'lı yılların halet-i ruhiyesi büyük ölçüde bitmişe benzemektedir.

Yeniden yeni metinlerle Kemal Tahir çizgisinde Batıya karşı köklü iktisadi direncin temel dayanakları arasında Türkiye'den soyutlanmamış düşünsel kurumlara bakmak gerekmektedir. Düşünsel kurum olarak da Türkiye hakkında bilgilenmek anlamında *Kılavuz* ve *Literatür* dergileriyle *Sosyoloji Yıllığı*'nı anmak gerekmektedir. *Sosyoloji Yıllığı* doğrultuya işaret ederken iki dergi de bunun altyapısını hazırlamaktadır.

Türkiye'nin somut sorununu anlamanın yolu Türkiye hakkında derinlemesine bilgilenmekten geçer. Zaten Batıya karşı dirençten Batıya karşı uyum anlayışına geçmekle

Türkiye'den soyutlanma süreci arasında ayrıntılı ve düzenli bir paralellik vardır. Batıya karşı direncin yolu da o silinmiş hafızanın tekrar kazanılması sonucunda oluşacak tefekkürden geçer. Bunun yapı taşları Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in kitaplarıyla döşenmiştir. Bir zamanlar Kemal Tahir'in "yabancı dergiler" olarak nitelediği dergilere göre günümüzün belirgin dergileri çok daha yabancı niteliktedir. Artık Türkiye hakkında bilgilenmek isteyenler daha çok yabancılardır.

Gün geçtikçe her farklı düşün odağı Türkiye gerçeğinden gitgide daha fazla ve hızla uzaklaşmaktadır.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN KURULUŞ KOŞULLARI VE BİÇİMLENMESİ: KITA AVRUPASI ETKİSİ

Türkiye'de İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış

Bedri Mermutlu*

Doğrudan doğruya sosyoloji üzerine ya da sosyolojinin ilgi alanına giren konularda Türkiye'de yayımlanmış ilk dönem eserlerini başlangıçtan 1908 yılına kadar yayımlanan, 1908-1924 yılları arasında yayımlanan ve 1925-1930 yılları arasında yayımlanan eserler olmak üzere üç ayrı dönem içinde ele almak uygun olacaktır.

İlk dönem eserlerinin İbni Haldun'un *Mukaddime Tercümesi*'yle başladığını söylemek mümkündür. Pirizade Mehmed Sahib Efendi'nin altıncı faslına kadar tercüme ettiği bu eser iki cilt halinde 1858 ve 1859 yıllarında iki defa Mısır'da, 1859 yılında da İstanbul'da Takvimhane-i Amire'de basılarak önemli bir başlangıç ortaya konmuştur. Eserin gücüyle birlikte, kısa zamanda üç defa basılmış olmasını bu alandaki yayınlar adına isabetli ve ümit verici bir başlangıç olarak düşünmek mümkündür. Sultan I. Mahmud zamanındaki tercüme faaliyetleri sırasında İbni Haldun'un bu ünlü eseri Mehmed Sahib Efendi tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştı; ancak eserin eksik kalan son kısmının tercümesi 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'in kararıyla Ahmed Cevdet Paşa'dan istenmişti. A. Cevdet Paşa'nın tamamladığı bu tercüme 1860 yılında yine Takvimhane-i Amire tarafından basılmak suretiyle İbni Haldun'un eseri tam olarak kısa zamanda okuyucusuna ulaşmıştır.

İbni Haldun'un eserinin ilerleyen yıllarda ne kadar etkili olduğu hakkında tam bir bilgi sahibi olmak ancak dönem yazarlarının eserlerini eksiksiz bir okumadan geçirdikten sonra mümkün olabilecek bir husustur. Ancak XIX. yüzyıl sonunda Cemil Zeki imzasıyla yazılmış olan bir kitap bize bu etkinin sürmekte olduğunu göstermeye yardımcı olabilir. 1899 yılında yayımlanan 45 sayfalık bu kitabın adı *İbni Haldun*'dur.

---

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Bu dönemde basılan ikinci önemli eser olarak Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hak* adlı eserini görmekteyiz. Daha önceki yıllarda Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* gibi dev çaptaki eserinin Müteferrika Matbaası'nda basıldığını biliyoruz. Osmanlı matbaasının prestij eseri olarak basılan *Cihannüma*, devletin XVIII. yüzyıl başlarındaki coğrafyaya yönelik ilgisinin bir ifadesidir. Tanzimat'tan sonra tartışılan zihniyet sorununun hatırlattığı isimlerin başında Kâtip Çelebi gelir. Onun özellikle *Mizanü'l-Hak* adlı eseri, XVII. yüzyıl ortamında yaşanan toplumsal problemlerin tahlili konusunda kaleme alınmış değerli bir çalışma olarak toplumsal düşünce tarihimizin klasik yapıtlarından biridir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen eserler arasında Kâtip Çelebi'nin bu kitabı da yer almış; tefrika tamamlanınca da aynı gazetenin matbaasında 1863 ve 1864 yıllarında üst üste iki defa kitap olarak basılmıştır. Daha sonra 1870 ve 1889 yıllarında iki baskısı daha yapılan bu kitabın XIX. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatında sürekli bir yer edindiğini söylemek mümkündür.

Yayımlandığı dönemde çok fazla sözü edilmemekle birlikte önemli olduğuna inandığımız Hasan Kâfi Ahisari'nin ünlü eseri *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem* 1870'de (Çaylak) M. Tevfik tarafından Türkçeye çevrilerek basılmış, 1913 yılında da Hicaz Vilâyet Matbaası'nda Arapça ve Türkçesi bir arada olmak üzere ikinci kez basılmıştır. Ancak yazar tarafından yapılmış Türkçe şerhli tarihsiz bir baskısı daha bulunmaktadır. 1596 yılında yazılmış olan bu eser toplum ve devlet meselelerini tahlil eden değerli bir incelemedir. Bu türün diğer bir önemli örneği İbrahim Müteferrika'nın yazarak kendi kurduğu matbaasında 1732 yılında basmış olduğu *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem* adlı eserdir ki, Hasan Kâfi'nin eserinden daha çok tanınmakta, hatta zaman zaman iki eser birbirine karıştırılmaktadır.*

Tanzimat'la birlikte düşünce hayatımıza giren kavramlardan biri de *medeniyet*'tir. Bu kavramı "sivilizasyon" şekliyle ilk defa kullanan kişi Tanzimat'ın müellifi olarak addedilen Mustafa Reşid Paşa'dır. Reşid Paşa'nın başlattığı Tanzimat hareketi yeni bir medeniyet yürüyüşü anlamına gelmekteydi. Reşid Paşa'nın, Şinasi tarafından "*medeniyet resulü*" olarak nitelendirilmesi onun bu medeniyet hareketinde yürüttüğü öncü rolden dolayıdır. Yeni medeniyetin mahiyeti ve gerekliliği üzerine düşüncelerin ortaya çıkmaya başladığı bu ortamda konuyla ilgili kitapların yazılmasına da sıra gelmiş ve 1867'den itibaren medeniyet konusuna ayrılmış kitaplar yayın hayatına girmeye başlamıştır. 1867 yılında yayımlanan ve yazarı bilinmeyen 16 sayfalık *Medeniyet Yani Sivilizasyon* adlı kitapçıktan başlamak üzere, Gaspıralı İsmail'in *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* (1885), Ahmed Rasim'in *Terakkiyat-ı İlmiye ve Medeniye* (1887), Ahmed Midhat Efendi'nin *Terakki* (1889), Akyiğitzade Musa'nın *Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar* (1897) adlı kitaplarının yayın hayatına girdiği görülmektedir. Ancak tanımlanmaya çalışılan bu yeni medeniyet anlayışı, ister istemez terk edilmeye ya da uzaklaşılmaya başlanılan geçmiş medeniyetin savunusunun yapıldığı kitapların yazılmasına da zemin hazırlayarak Hasan Hüsni Toyrani'nin *Hulâsa-i Medeniyet-i İslâmiye* (1887) ve Ali Vehbi'nin

Medeniyet-i İslâmiye Hakkında Birkaç Söz (1891) adlı eserleri bu dönemde okurla buluşmuştur. Ali Vehbi Bey'in bu eseri o yıllarda çıkmakta olan *Bursa* gazetesinde tefrika edildikten sonra Bursa'da kitap halinde basılmıştır. Azmzade Refik Bey'in *Kıvam-ı İslâm* adlı eserini de bu çerçevede saymak gerekir. Mehmed Ubeydullah tarafından Türkçeye çevrilen bu eser 1906 yılında Kahire'de basılmıştır.

XIX. yüzyılda Batı dünyasında önem verilerek çalışılan alanlardan biri de antropolojiydi. Bu çalışmalara Osmanlı dünyasının tamamiyle ilgisiz kalmadığı bu alanda yazılan kitaplardan anlaşılmaktadır. Bu eserler Batı'daki örgütlü antropoloji çalışmaları çapında olmamakla birlikte bu alana yaklaşma denemeleri olarak nitelendirilebilecek çalışmalardır. Şemseddin Sami'nin tamamen antropolojik bir değerlendirme olan *İnsan* adlı eseri (1879); birinci kitabını Kemal Paşazade Said'in, ikinci kitabını Ahmed Rasim'in yazmış olduğu ve 1886 ve 1887 yıllarında yayımlanmış olan *Garaib-i Âdât-ı Akvam*; Mustafa Refik'in *Garâib-i Âdât* (1891); Mehmed Emin'in *Musavver Tarif-i Ümem* (1891); Hacı Mustafa Mahir'in *Kafkasya Kabilelerinin Alâmat ve Ümeralarının Hikâyat-ı Vâkıaları* (1892) ve bir anlamda Osman Rahmi'nin *Köyde Gördüklerim* (1902) adlı eserleri bu yönde bizdeki ilk antropolojik çalışmaları teşkil eder. Mustafa Satı (El-Husri) Bey'in 1908 yılında *Etnografya (İlm-i Akvam)* adıyla yayımladığı ve 1912 yılında geliştirerek ikinci baskısını yaptığı kitap ise bu konuda en derli toplu ve ileri eserdir.

XIX. yüzyılın en önemli olayı sanayi devriminin gerçekleşerek gitgide belirleyici bir etken haline gelmesidir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu olguyu bir kitap konusu yaparak kaleme alan yazar Selanikli Fazlı Necip'tir. *Sanayi-i Cesime* adlı bu eser 1896 yılında basılmıştır.

Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makaleye Ali Kemal tarafından eleştiri yazısı yazılmış, Ahmed Ferid (Tek) tarafından da bu eleştiriye cevap yazılmıştır. Her üç makale de 1904 yılında Mısır'da çıkarılan *Türk* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makaleler toplu olarak Kahire'de İçtihad Matbaası'nda kitap halinde basıldıktan sonra 1911 yılında İstanbul'da ikinci defa basılmıştır. XX. yüzyıl başında Osmanlıcılık ve İslâmcılık siyasetinin yanında üçüncü bir siyaset olarak Türkçülüğü telaffuz eden Akçura'nın bu eseri yeni bir dönemi ve yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nin 1904 yılında Rufaizade Mehmed Şekib tarafından Türkçeye çevrilerek *Mukavele-i Heyet-i İctimaiye Yahud Mebâni-i Hukuk-i Siyaset* adıyla Paris'te kısmen yayımlanmakla birlikte Meşrutiyetten sonra İstanbul'da A. imzasıyla yapılmış çevirisiyle tam olarak bir kere daha yayımlandığını görmekteyiz.

1908'le birlikte düşünce hayatımızın tanıştığı önemli yazarlardan biri Gustave Le Bon'dur. Le Bon'un *La Psychologie des Foules* (Kitlelerin Psikolojisi) adlı ünlü eseri Fransa'da yayımlandıktan bir yıl sonra (1896) İngilizceye de çevrilmiş ve Batı dünyasında oldukça etkili olmuştu. Önce 1908'de Abdullah Cevdet tarafından *Ruhu'l-Akvam* adıyla, ardından 1909 yılında da Fuad Köprülü ve Sadreddin Celâl (Antel) tarafından *Ruhu'l-Cemaat* adıyla yapılan Türkçe çevirileriyle yayımlanarak Meşrutiyet okuyucusuna sunul-

muştur. Meşrutiyet inkılabının bir toplumsal ya da siyasi hareket olarak böyle bir eseri okutması yadırganmamalıdır.

Meşrutiyet olayının bir hürriyet hareketi olarak sunulduğu ve öyle algılandığı bilinmektedir. Bu bağlamda kaleme alınan eserler 1908 hareketinin ardından yayın hayatına girmekte gecikmeyen kitaplar olmuştur. Asım Efendizade Şeyh Sami'nin *Cemiyet ve Hürriyet* (1908); M. Kadri Nasih'in *Zulüm ve Adl* (1908); Dr. Hazık imzasıyla Zeynizade Mehmed'in *Hürriyet* (1908); Bafralı Ömer Faruk'un *Necm-i Hürriyet* (1908); Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin *İslâmda Usûl-i Meşveret ve Hürriyet* (1908); C.F. Herrik'in *Tulû-i Hürriyet* (1910); Serkis Orpilyan'ın *Düstur-i Hürriyet* (1910) adlı eserleri bu türden yayınlardır.

Hürriyet ideolojisinin siyasi hareket içindeki yerini düşünsel bir temele dayandırma ihtiyacı Meşrutiyet sonrası yıllarda Émile Faguet'yi karşımıza çıkarmıştır. Faguet'nin 1903 yılında yazdığı *Le Liberalisme* adlı eseri Hasan Vasfi (Menteş) tarafından *Liberalizm Yahud Hürriyetperver Bir Hükûmet Nasıl Hareket Eder?* adıyla Türkçeleştirilerek 1910 yılında yayımlanmıştır. Aynı yıl içinde Rıza Tevfik'in *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda John Stuart Mill üzerinden bir hürriyet tahlili denemesine girişmesi yine aynı saikle izah edilebilir. É. Faguet'nin *Evamir-i Aşere - Vatan Vazife* adıyla A. Naci ve Asım Tevfik tarafından Türkçeye çevrilen diğer bir eseri de 1912 yılı yayınları arasındadır.

1908 ortamında sosyoloji adına yayımlanan eserlerden önemli bir bölümünü Prens Sabahattin'in kitap ya da risaleleri teşkil etmektedir. Meşrutiyetin ilanı üzerine Türkiye'ye dönen Prens Sabahattin önce 20 sayfalık *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah* (1908); ardından 46 sayfalık *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah* (1908) adlı yayınlarda bulunarak Science Sociale'ci temele dayandırdığı siyasi görüşlerini açıklama girişiminde bulunmuştur. Bu metinler hâlâ elimizdeki en önemli Prens Sabahattin metinleri olarak değerini korumaktadır. Henüz Ziya Gökalp'in düşünce hayatında isminin duyulmadığı bir zamanda Prens Sabahattin, siyasi hürriyet hareketine eşlik edecek bir sosyolojiyle ortaya çıkarak ihtiyaç duyulan bir girişime öncülük etmiştir. Ancak hürriyet hareketini başlatan İttihatçıların niyetindeki hürriyetin Sabahattin Bey'in anladığı hürriyetle ilgisi olmadığı gibi, ilerleyen zamanda hürriyetle de ilgisinin olmadığı anlaşılacaktır. Bu yüzden Sabahattin Bey 1909'da ortaya çıkan olaylarla irtibatlandırılmak istenince tekrar yurtdışına çıkacaktır. Ancak bu arada kendi görüşleri doğrultusunda Ahrar Fırkası girişiminde bulunduğu sıralarda üçer sayfalık iki broşür de yayımlamıştır: *Osmanlı Askerlerine Hitaben Açık Mektup* (1908) ve *Ulema-yı Kirama Açık Mektup* (1908). Sabahattin Bey'in diğer bir eseri *Meslekimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah* (1911) adlı kitabıdır. Sabahattin Bey'in bu dönemdeki yayınlarının yankısız kalmadığı görülür. Babanzade Mustafa Zihni Paşa *Tevsi-i Mezuniyet* (1908); M. Fazıl Reşid *Son İzah Münasebetiyle Sabahattin Beyefendi'ye Açık Mektup*, Tahirü'l-Mevlevi *Teşebbüs-i Şahsi* (1914) adlı kitaplarla bir şekilde Sabahattin Bey'in görüşlerini tartışma zemininde devam ettirmişlerdir. İstinat ettiği Le Play okulunun görüşleriyle Sa-

bahattin Bey'in kaleme aldığı son eser *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* (1919) adlı kitabıdır. 1906 yılında yurtdışında çıkarmaya başladığı ve 1908 yılına kadar sürdürdüğü *Terakki* adlı dergideki yazılarından başlayarak 1919 yılına kadar ara ara yayımlamış olduğu bütün eserlerinde Prens Sabahattin'in ana fikirlerinin Le Play Okulu tarafından belirlenmiş olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Türkiye'de Le Play sosyolojisinin Durkheim sosyolojisinden daha önce öncü bulmuş olmasına karşın bir yandan Prens Sabahattin'in siyasi muhalifliği, öbür yandan Durkheim sosyolojisinin toplumcu anlayışına duyulan sempati bu kronolojik önceliği hükümsüz kılmıştır.

Le Play okulunun görüşleri Sabahattin Bey'in eserleriyle tanınmaya başlamıştı; ancak bu okulun görüşleri Sabahattin Bey'in eserlerinde aldığı yerle sınırlı kalmamıştır. Sabahattin Bey'in birebir ilgi içinde bulunduğu Le Play'ci önemli isim Edmond Demolins'in üç önemli eseri Türkçeye çevrilerek hem Demolins'in hem de Demolins'in eserleri aracılığıyla okulun görüşleriyle daha yakından tanışmak mümkün olmuştur. Demolins'in *Mevki-i İktidar* adlı eseri 1912 yılında M.A.N. imzasıyla; *Comment la Route Sréele Type Social* adlı kitabı Ahmed Sânih tarafından *Yollar* (1913) adıyla, *A Quoi Tient la Supériorité des Anglo-Saxons* adlı eseri A. Fuad ve A. Naci tarafından *Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?* (1914) adıyla Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

Hürriyet düşüncesinin hatırlattığı önemli isimlerden biri de Herbert Spencer'dır. Bu liberal sosyolog çok eksik olarak Türkçeye çevrilmiş olmakla birlikte bu çevirilerin 1908 sonrası yıllarda yapılmış olması devrin hürriyet arayışı ya da hürriyet sorunu bakımından anlamlıdır. Spencer'ın fikirleri daha önce başta Rıza Tevfik olmak üzere başka isimler tarafından dergilerde yazı konusu yapılmakla birlikte, kitaplarından biri ilk defa 1911 yılında Mehmed Münir (Ertegün) tarafından tercüme edilmiştir. *Vazı-ı Kanunların Hataları* adıyla tercüme edilen bu 56 sayfalık metin ertesi yıl, 1912'de, bir ilave görmeden tekrar yayımlanmıştır. İttihatçı yönetimin iktidarı sırasında böyle bir Spencer'cı metnin yayımlanması sebepsiz olmasa gerektir. Ancak Spencer'dan uzun yıllar başka tercüme yapıldığına tanık olunmayacak; nihayet 1919 yılında İbrahim Aşki tarafından *Terakki Kanunu ve Sebebi* adıyla 87 sayfalık bir tercüme daha yapılacaktır.

II. Meşrutiyetin önde gelen devlet adamlarından biri olmasının yanı sıra bu dönemin düşünce hayatında belirleyici bir rolün sahibi olan Said Halim Paşa 1909 ila 1919 yılları arasında arka arkaya verdiği eserlerle yaşanan toplumsal sorunlar üzerinde derinlemesine tahlillerde bulunmuştur. Said Halim Paşa'nın eserleri hacim itibariyle gösterişli olmamakla birlikte temsil ettiği görüş ve seviyesi bakımından yayımlandığı tarihten itibaren toplumsal düşüncenin vazgeçilmez eserleri arasındaki yerini hep korumuştur. *Mukallitliklerimiz* (1910), *Meşrutiyet* (1913), *Buhran-ı İçtimaimiz* (1916), *Taassup* (1917), *Buhran-ı Fikrimiz* (1917), *İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye* (1918) ve nihayet bu eserlerin bir arada basılmış olduğu *Buhranlarımız* (1919) adlı kitaplarıyla Said Halim Paşa bir başka açıdan toplumsal değerlendirmelerde bulunarak sosyal düşünce alanına gerçek bir açılım getirir. Said Halim Paşa'nın eserleri Ziya Gökalp'in aynı yıllarda

yazdığı makalelerle birlikte okunduğunda oluşmakta olan Türk sosyolojisinin hiç de soyut ve fiktif bir temelde yükselmediği fark edilecektir. Ne yazık ki bir yandan her iki düşünürün arka arkaya kaybı, öbür yandan gelişen siyasi toplumsallık koşullarının tartışma yerine karar verme yönünde biçimlenmesi, Prens Sabahattin'i de ihmal etmemek kaydıyla, Türk sosyolojisinin güçlü bir solukla ortaya çıkmasını ancak başlangıç halinde bırakmıştır.

Toplumsal etkenler ya da belirleyiciler konusu bu yıllarda gündeme gelen ilgi konularından biridir. Ahmed Şuayp *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda bu konuda seri makaleler yazdıktan bir yıl sonra Mehmed Vehbi *Avamil-i Ümran* adlı kitabını yayımlamıştır (1911). Fustel de Coulanges'ın ünlü eseri *La Cité Antique* bu sırada Türkçeye çevrilerek *Medine-i Evvelîn* adıyla yayımlanmış (1911), arkasından Ernest Dupréel'in *Cinnetin Esbab-ı İçtimaiyesi* Mehmed Faik tarafından tercüme edilerek yayına girmiştir (1912). 1912 yılında yayımlanan önemli sosyoloji eserlerinden bir diğerini Charles Bouglé'nin *Qu'est-ce que la Sociologie* adlı eserinin Mustafa Suphi tarafından tercüme edilerek *İlm-i İçtimai Nedir?* adıyla yayımladığı kitap teşkil etmektedir.

Dikkat edilirse bütün bu yayınlar henüz Ziya Gökalp'in eserlerinin ve sosyoloji çalışmalarının ortada olmadığı zamanın ürünleridir. Ziya Gökalp'in asla tamamen boş bir alanla karşılaşmamış olduğu bilinmelidir. Ancak onun bu birikim üzerine neyi koyduğu ve nasıl koyduğu önemlidir. Durkheim henüz tercüme edilmemiştir ama sıranın ona gelmekte olduğu muhakkaktır. Dupréel'in ve de Coulanges'ın eserlerinin Durkheim'ın habercisi olduğunu söylemek mümkündür.

Meşrutiyet yıllarında Said Halim Paşa'nın eserleriyle İslâmcı düşünce, E. Faguet ve diğer yazarların eserleriyle liberal düşünce şekillenirken, diğer yandan sosyalist ve Türkçü akımlara ait eserler de görünmeye başlar. George Turnier'nin *Sosyalizm* adlı eseri Haydar Rifat'ın (Yorulmaz) Türkçesiyle 1910 yılında yayımlanırken bu konuda yerli bir eser de Dr. Refik Nevzad tarafından kaleme alınarak yayımlanmıştır. *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* adını taşıyan bu kitabın yayın tarihi 1912'dir. Haydar Rifat'ın sosyalist literatüre ilişkin tercüme çalışmaları ileriki yıllarda da devam edecektir. Rus İhtilâlinden sonra, özellikle 1920'li yıllarda sosyalist düşünceyle ilgili yayınların iyice arttığına tanık olunmaktadır. 1918'de yazarı belirtilmemiş küçük bir kitap olarak *Sosyalizm*; 1920'de Dr. Hasan Rıza'nın kaleminden çıkan *Sosyalizm*; Selahaddin Nevzad'ın *Bolşeviklik*; Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından yayımlanan *Sosyalistlik Nedir?* adlı eserlerin ardından Sadreddin Celâl'in (Antel) *Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm* (1921) ile *Sosyalizm ve Tekâmül* (1922) adlı kitaplarının devreye girdiği görülmektedir. 1923 yılı ise bu anlayıştaki yayın trendinin iyice yükseldiği yıl olmuştur. Seferzade Rifat'ın tercüme ettiği *Kafkasya'da Faale Harekâtı ve Sosyal Demokratya*; Dr. Şefik Hüsnü'nün tercümesiyle yayımlanan *Komünist Beyannamesi*; Halil Edhem (Eldem) tarafından daha geniş şekilde tercüme edilen *Komünist Beyannamesi "Manifesto"*; Buharin'den iki ayrı çeviriyle yayımlanan *Komünist Elifbası* ve Hüseyin Cahid (Yalçın)'in Vilfredo Pareto'dan iki büyük cilt halinde

çevirerek yayımladığı *Sosyalist Meslekleri* 1923 yılı yayınları olarak karşımıza çıkmaktadır. 1924 ve 1925 yıllarında da bir kısmı Moskova ve Bakü kaynaklı olmak üzere bu tür kitapların yayını devam etmiştir. Vâlâ Nureddin'in Gabriel Devil'den tercüme ettiği *İlmî Sosyalizm*; Kaganoviç'den tercüme edilen *Rusya Komünist Bolşevikler Fırkası Nasıl Kurulmuştur?*; Traynin'den tercüme edilen *Sosyalist Şuralar Cumhuriyetler İttifakı ve Milli Mesele*; yazarı belirtilmemiş olan *Lenin ve Leninizm* adlı kitaplar bu yıllar içinde basılmış olanlardır. 1925'den sonra sosyalist düşüncedeki eserlerin yayınında bir duraklama görülür. 1927'de İ. Alaaddin (Gövsa) başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan 15 sayfalık *Lenin* adlı kitapçığı, 1928 yılında yayımlanan Mehmed Emin Resulzade'ye ait iki kitap, *İhtilâlci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği* ile *Milliyet ve Bolşevizm* adlı kitapları izlemektedir. Son kitapların anti-sosyalist nitelikte eserler olduğu dikkatten kaçmamaktadır.

Türkçü düşüncenin de aynı süreçte gelişerek kitaplara döküldüğü görülür. 1913 yılında Hüseyin Ragıp (Baydur)'ın *Türklük*; Özdemir imzasıyla yayımlanan *Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?* adlı kitapların ardından 1914 yılında Turancılık ideolojisini yansıtan Tekin imzasıyla yayımlanan *Turan*; Mehmed Ali Tevfik'in *Turanlı'nın Defteri* gibi eserler yayın hayatında görülmeye başlar.

Bu tür ideolojik eserler doğrudan doğruya sosyoloji literatürüne girmese bile toplumsal düşüncenin yönünü sosyolojiden ideolojiye çevirmiş olmaları bakımından ilgiye muhtaçtır. Kaldı ki sosyoloji ile ideoloji arasındaki sınırın ne kadar belirgin olduğu her zaman muğlak olduğu için sosyoloji ideoloji ile birleşebildiği gibi ideolojiden de sosyoloji çıkarmak imkânsız değildir. Ancak söz konusu dönemde Türkiye'de sosyalist ideolojiden bir sosyoloji çıkarılması yönünde ciddi bir çabaya tanık olunmamaktadır. Said Halim Paşa'nın iyi bir başlangıç yapmasına rağmen İslâmcı ideolojiden de bir sosyolojiye gidilememiştir. Bu dönem ideolojileri arasında bunu başaran tek hareketin Türkçülük ideolojisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkçülük ideolojisinin bu şansını Ziya Gökalp gibi bir ideologa borçlu olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Öyle ki Gökalp bile eğer sosyoloji ile ideolojiyi aynı elde tutmayı baştan beri sistematik bir kararlılıkla sürdürmüş olmasaydı Türkçülük ideolojisinden bir sosyolojinin çıkması yine mümkün olmayacaktı. Şu halde Ziya Gökalp'te ifadesini bulan Türkçülük dışındaki ideolojiler bilimsel bir karakter kazanmak yerine siyasal hareket olmayı öncelemişken, Gökalp'in şekillendirdiği Türkçülük, siyasal bir hareket olmaktan vazgeçmeden bilimsel niteliğini korumayı bilmiştir. Meşrutiyet devrinin bazı ideolojik akımları İttihatçılara karşı olsalar bile İttihatçıların siyasi aksiyon yöntemlerinin etkisine kapılarak düşünceden önce aksiyonu hedeflemişlerdir. Onlarda düşünce aksiyona çevrilmek istenirken, Gökalp bir İttihatçı olmasına rağmen bu tuzağa düşmemiştir; o, düşünce ve aksiyonu bilime çevirebilmiştir. Malta'daki sürgünlük zamanını bile siyasi bir mahkum gibi değil bir fikir işçisi gibi yaşaması ondaki tutkunun yönünü göstermesi bakımından ilginçtir.

1914 ve 1915 yıllarında Ziya Gökalp'in üniversitede okuttuğu sosyoloji ders notları Hamid Sadi (Selen) tarafından yayımlanmıştır. *İlm-i İçtima Dersleri* adı altında 63'er sayfalık iki bölüm halinde taşbaskı yayımı yapılan bu eserde sosyolojinin konusu ve yöntemi ile tarihi ele alınmaktadır. Eser Durkheim'cı pozitivist sosyoloji anlayışının tipik bir ürünü olmakla birlikte Ziya Gökalp'in pek çok sosyologla ilgili nakillerde ve değerlendirmelerde bulunması onun bu tarihlerde sosyoloji alanına ne derece hakimiyet sağladığını açıkça göstermektedir. Gökalp'in İstanbul'a geldikten sonraki yayın faaliyetini dergilerdeki makalelerinden takip etmek zorundayız. Bir anlamda Ziya Gökalp bu İstanbul dönemini üniversitedeki dersleriyle birlikte makale yazıcılığı ile doldurur; *Türk Yurdu, İslâm, Yeni Mecmua* ve *İçtimaiyat Mecmuası* yazı yazdığı başlıca dergilerdir. Bu dönemin sonunda, 1918 yılında daha önce yayımlanan makalelerinden bir bölümü Evkaf-ı İslâmiye Matbaası'nda kitap halinde basılarak *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adıyla yayımlanmıştır. Bütünüyle sosyal ve siyasi konulardan oluşan *Yeni Hayat* adlı şiir kitabı da Ziya Gökalp'in 1918 yılında yayımlanan diğer bir eseridir. Malta dönüşü Ankara'da Telif ve Tercüme Heyeti üyesi olarak üstlendiği *Türk Töresi* adlı çalışmasıyla, en önemli eseri sayılan *Türkçülüğün Esasları,* onun ancak 1923 yılında kitaplaşacak çalışmaları olacaktır.

Ayrıca, sosyal siyaset alanına girdiğini düşünsek bile 1913 ve 1914 yıllarında Dr. Kasım İzzeddin tarafından kaleme alınan bir rapor-çalışmadan söz etmek yerinde olacaktır. *Hicaz'da Teşkilât ve Islâhat-ı Sıhhiye ve 1329 Senesi Hacc-ı Şerifi* başlığıyla 1913'te 80; 1914'te 143 sayfa halinde yayımlanan bu eser önemli bir dinsel toplantı olan hac ibadeti sırasında gözlemlenen sorunlar ve alınacak önlemleri değerlendirerek hac ibadetinin toplumsal ve örgütsel yanına dikkat çekmesi bakımından sosyoloji yayınları arasında anılması gerekli bir eser olarak görülmektedir.

1912 yılından itibaren arka arkaya yayın hayatına giren önemli eserler arasında Celâl Nuri (İleri)'nin kitaplarının özel bir yeri vardır. Meşrutiyet yıllarının ana tartışma konularına cesur bir şekilde giren Celâl Nuri, Cumhuriyetten sonraki yıllarda da bu müdahalesine kitapları ve gazeteleri ile devam eder. *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye* (1912); *Mukadderat-ı Tarihiye* (1912); *İttihad-ı İslâm* (1913); *Tarih-i İstikbâl* (1913-14); *Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim* (1917) gibi eserleriyle Celâl Nuri bu yıllarda sesini yükselten bir isimdir. Montesquieu'yü, toplum hayatının kanunlara dayandığını ilk defa açık biçimde yazan bir düşünür olduğu için önemseyen Celâl Nuri toplumsal reformları yapmadan önce toplum psikolojisini buna hazırlamanın reformların amacına ulaşması için sosyolojik bir şart olduğunu ileri sürerek sosyolojik bir yaklaşım gösterir.

Meşrutiyet fikri ister istemez Montesquieu'yü hatırlatır. Meşrutiyet için harekete geçilen 1860'lı yıllarda Namık Kemal tarafından tercüme edilmeye başlanmış olduğu halde doğru dürüst bir Montesquieu tercümesi uzun zaman gerçekleşmedi. II. Meşrutiyet'in ilerleyen yıllarında nihayet Hüseyin Nazım tarafından *Kanunların Ruhu* Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. İlk baskısı eksik bir şekilde 1915'te, ikinci ve tam bas-

kısı iki cilt halinde 1923'te yapılmış gecikmiş bir eser olarak düşünülebilir *Kanunların Ruhu*.

1915 yılının kenarda unutulmuş bir eseri Ahmed Midhat'ın Medresetü'l-Mütahassisin Felsefe Şubesinde tedris olunan *İlm-i İctima'a Ait Takrirler*'idir. 64 sayfalık bu ders notları Matbaa-i Amire tarafından basılmıştır. Darülhilafetilaliyye medreselerinin yüksek kısmı olarak 1915'te açılan bu yüksek okulda ilk yıl okutulan dersler arasında sosyolojinin bulunduğu ve bunun Ziya Gökalp'in Darülfünun-i Osmani'de okuttuğu sosyoloji dersleriyle aynı zamana denk geldiği anlaşılmaktadır.

Yenileşme tartışmaları arasında Cemil Said (Dikel)'in 1914 yılında kaleme almış olduğu *Teceddüd-i Hakiki Nasıl Olur?* adlı kitabıyla Baha Tevfik'in *Teceddüd-i İlmî ve Felsefî* adlı kitabı toplumsal değişmenin felsefi ve entelektüel boyutuna dikkat çeken eserlerdir. Baha Tevfik kısa hayatı içinde önemli eserler vermiş bir yazardır. Nihilist, bireyci ve maddeci bir felsefeyi benimsemiş; 1912 yılında bu görüşlerle *Felsefe* dergisini çıkarmıştır. Bu dergi Türkiye'de çıkan ilk felsefe dergisidir. Ancak Baha Tevfik, görüşlerinin sadece entelektüel seviyede kalan düşünceler olarak kalmasını değil toplum hayatını şekillendiren bir güç olarak, özellikle ahlâk ve din konusunda değişiklikler yaratmasını ister. Felsefi temelden hareketle de olsa Baha Tevfik'in bir toplum eleştirisinde bulunup teklifler getirdiğini görebiliriz.

Gerek Celâl Nuri'nin Batıcı görüşleri gerekse Baha Tevfik gibi maddeci felsefe düşünürlerinin yarattığı gelenek karşıtlığı, tepkisel eserlerin ortaya çıkmasını geciktirmemiştir. Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan)'nin gerek kendi yazdığı eserler gerekse matbaasında yayımladığı kitaplar bu tepkinin ürünüdür. *Milletin Hataları* (1912); *Milletin Kusurları* (1912) kitaplarında özellikle siyasi yenilgilerin sebepleri araştırılırken *Avrupalılaşmak - Felâketlerimizin Esbabı* (1916) adlı kitapta da Batılılaşma konusu ve İttihat ve Terakki döneminin başarısızlıkları masaya yatırılmaktadır. Bu son eserin Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" üzerine seri makalelerinin ve Said Halim Paşa'nın *Buhran-ı İçtimaimiz* adlı eserinin yayımlandığı zamanlara denk gelmesine dikkat etmekte yarar var.

Berlin Şark Akademisi Neşriyatından olduğu belirtilerek 1918 yılında Dr. Fritz imzasıyla yayımlanan iki kitabın Türkiye'nin etnik sosyolojisi bakımından dikkate değer ürünler olduğunu ifade etmek gerekir. Kitaplar birer alan araştırması ürünü olarak o yılların etnik demografyası ve diğer sosyal verileri üzerine önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Dr. Fritz imzasını taşıyan 384 sayfalık ilk kitap *Kürtler - Tarihî ve İçtimaî Tedkikat* adıyla yayımlanmış, mütercim ismi belirtilmemiştir. *Türkmen Aşiretleri* adını taşıyan 533 sayfalık ikinci kitap ise Dr. Fritz ve Rauling imzalarıyla yayımlanmış olup keza bunda da mütercim ismi yer almamaktadır. Yazarları hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu çalışmaların altındaki imzadan çok araştırdığı konu dikkate değerdir. Bir anlamda etno-sosyolojik araştırmanın detaylı bir örneğini teşkil eden bu eserlerin o yıllarda bilim dünyası kadar siyaset dünyasını da ilgilendirmiş olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Bu bağlamda anılabilecek bir diğer eser de Hasan Bahri imzasıyla yayımlanan *Anadolu Köy Düğünleri* (1916) adlı kitaptır.

Orhan Midhat'ın *İçtimai İnkılaplar - İslâmiyetin Mazi, Hâl ve İstikbâli* adlı eseri de 1916 yılı yayınları arasında yer almaktadır.

1920 yılına gelindiğinde Durkhem'ın adıyla yayımlanan ilk kitapla karşılaşmaktayız. Osman Kâzım'ın tercüme ettiği bu eser Durkheim'ın *Hâdisat-ı Ahlâkiyenin Tayini* adıyla bilinen bir konferansıdır. Aynı yıl Necmeddin Sadık'ın 77 sayfalık *Tesanüd Rabıtası* adlı kitabı yayımlanarak Durkheim'ın eserine eşlik eder. Çokça tartışılan "ilerleme" bahsi yine bir kitap konusu olarak 1920'de karşımıza çıkar: Nazif Paşa'nın *Terakki Çareleri.* Ziya Gökalp, Celâl Nuri gibi yazarlar tarafından işlene gelen Türklük, Doğululuk, Batılılık konuları Haşim Nahid (Erbil) tarafından kaleme alınan *Üç Muamma* adlı eserle tartışılmaya devam eder.

1921 yılında dikkate değer bir kitap Abdullah Cevdet'in Gustave Le Bon'dan tercüme ettiği *Dün ve Yarın - Nusûs-ı Ruhiye ve İçtimaiye* adlı eserdir. Dr. Şefik Hüsnü'nün *Türkiye ve İnkılap*; İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nın *Kalbin Gözü* adlı kitaplarıyla birlikte Muslihiddin Adil'in (Taylan) *Beynelmilel İçtimaiyat Kongresi ve İntıbalarım* adlı eseri 1922 yılında sosyoloji adına izlenebilecek çalışmalardır.

1923 yılının, sosyoloji eserleri bakımından ciddi bir yoğunluğun yaşandığı bir yayın dönemi olduğu söylenebilir. Malta sürgünlüğü sırasında Ziya Gökalp'in telkiniyle Hüseyin Cahid'in (Yalçın) tercüme etmeye başladığı Durkheim'ın *Din Hayatının İbtidai Şekilleri* ile yine aynı yazarın *İçtimai Taksim-i Amal* (Toplumsal İşbölümü) adlı iki temel eseri bu yılda yayımlanmıştır. *İçtimai Taksim-i Amal*'ın tercümesini yapan Ahmed Midhat Hukuk-i Esasiye muallimidir ve daha önce, 1915 yılında yayımlanan *İlm-i İctimaa Ait Takrirler*'i kaleme almıştır. Necmeddin Sadık'a ait *İçtimaiyatın Teessüsüne Kadar Ulûm-i İçtimaiye*; Yusuf Akçuraoğlu'na ait *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikrî Cereyanlar*; Mehmed İzzet'e ait *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*; Ziya Gökalp'e ait *Türk Töresi* ile *Türkçülüğün Esasları*; Safvet Örfi'nin Ziya Gökalp üzerine yazdığı *Ziya Gökalp ve Mefkûre Arasındaki Münasebet Vesilesiyle Bir Kalem Tecrübesi*; M. Şemseddin (Günaltay)'in *Maziden Âtiye*; İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nın *İçtimaiyat Nokta-i Nazarından Terbiye* adlı eserleri ile Seferzade Rifat tarafından D. Kudriyafski'den tercüme edilen *Kadimde İnsanlar Nasıl Yaşıyordular? - İbtidai Medeniyet Mülâhazası* adlı kitaplar 1923 yılının verimli ortamının ürünleridir.

1923 yılının hızlı temposu 1924 yılında da gözlenebilir. Mehmed İzzet *Terbiye ve Ahlâka Müteallik Tatbikatıyla Sosyoloji Dersleri* adlı eseri A. Gleyse ve A. Hesse'den tercüme ederek yayımlamış; Engels'ten *Cemiyetin Menşeleri* tercüme edilmiş; Abdullah Cevdet Gustave Le Bon'dan tercümelerine devam ederek *İlm-i Ruh-i İçtimai*'yi çevirmiş; Hilmi Ziya Ülken formel sosyoloji okulunun önemli ismi Gaston Richard'dan *İçtimaiyat Hakkında İbtidai Malumat* adlı kitabı çevirmiş ve bu tercüme 1927 yılında ikinci kez basılmıştır. Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu)'nin küçük bir monografik çalışması olan *İbni*

Haldun ve Mehmed Emin'in (Erişirgil) *Malumat-ı Vataniye* adlı telif eserleri de 1924 yılı yayınları arasındadır. Yayınına 1924 yılında başlanıp 1925 yılında devam edilen önemli bir tercüme eser Hüseyin Cahid'in (Yalçın) Visconte James Bryce'den çevirdiği dört ciltlik *Asri Demokrasiler* adlı kitaptır.

1925 yılının daha az sayıdaki eserleri arasında Gustave Le Bon üzerine Baron M. Otono tarafından yazılmış eserin *Bir Zekâ-yı Feyyaz: Dr. Gustave Le Bon'un İlim ve Tefekkür Âleminde Gördüğü İş* adıyla Abdullah Cevdet tarafından tercümesi ve Necmeddin Sadık'ın *Siyasi İçtimaiyat* adlı eseri yanında Hâbil Âdem'in (İsmail Naci Pelister) *Mustafa Kemallerin Kitabı* sayılabilir. 1925 yılının yayınları arasında anılabilecek ayrıca üç kitapçıktan söz etmek yerinde olacaktır: Mehmed Fuad'ın (Köprülü) 29 sayfalık küçük bir etüdü olan *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*; Hüsni Hamid (Dilgan)'in 14 sayfalık *İlim ve Demokrasi*, M. Emin Resulzade'nin 29 sayfalık *İstiklâl Mefkûresi ve Gençlik* adlı risaleleri.

Sosyoloji alanındaki yayınların 1926 yılında iyice azalmaya başladığı gözlenebilir; Ahmed Burhaneddin'in 16 sayfalık *Cumhuriyet Mefkûresi ve Darülfünun Gençliği* adlı risalesi dışında elimizdeki listeye girecek bir eser bulunmamaktadır. Hızını kesmeden devam eden tercüme makinesi Hüseyin Cahid'in John Stuart Mill'den çevirdiği *Hürriyet* adlı kitap De Pon Witt'in 100 sayfalık uzun mukaddimesiyle 1927 yılında yayımlanırken bu yılın kayda değer diğer önemli yayınları Ahmed Ağaoğlu'nun *Üç Medeniyet*; Necmeddin Sadık'ın Max Bonafus'dan tercüme ettiği *Umumi İçtimaiyat* (I. Kitap); İbrahim Memduh'un (Seydol) René Worms'dan tercüme ettiği *İçtimaiyat* ve Ali Kâmi'nin (Akyüz) *İçtimaiyat* adlı eseridir.

1925 yılında başlayıp 1927 yılında yoğunlaşarak devam eden yayınlar arasında Latin harfleriyle ilgili tartışmaları yansıtan çok sayıda kitap basıldığı görülür. Bu yayınlar 1928 yılında da devam etmiştir. Alimcan Şeref, Avram Galanti, Dr. İsmail Şükrü, İsmail Hidayet, Azmi Ömer, Mehmed Nureddin bu tür yayınlarda imzası bulunan isimler arasındadır.

1928 yılı, Arap harfleriyle yayın yapılan son yıldır. Remzi imzasıyla *Hayat-ı İçtimaiye Hakkında* adlı eserden başka M. Fehmi tarafından tercüme edilen Durkheim'ın *Edükasyon ve Sosyoloji* adlı kitabı, Mustafa Şekib'in *Hayat Mecmuası*'nda tefrika ettikten sonra kitaplaştırdığı *Terakki Fikrinin Menşe ve Tekâmülü*; Fahri Kemal'in *Benito Mussolini ve Faşizm*; M. Emin Resulzade'nin *İhtilâlci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği*; Tekin Alp'in *Türkleştirme*; Safi (Dümr)'nin *Türk'ün Yeni Amentüsü* adlı eseri Arap harfleriyle yayımlanan son eserlerdir.

1929'da yeni harflerle yayımlanan ilk sosyoloji eseri Mehmed İzzet'in *İçtimaiyat* adlı kitabıdır; bu eser 1932 yılında ikinci kez basılmıştır. 1930 yılındaki sosyoloji yayınları olarak Omer Lütfi'nin *Hayat-ı İçtimaiye*; John Dewey'in *Mektep ve Cemiyet* ve A. Refik'in (Altınay) *Anadolu'da Türk Aşiretleri* adlı kitaplarını saymak mümkündür.

1858-1930 yılları arasında yayımlanan toplam 150 kadar eser üzerinden yaptığımız bu tespitte ortalama olarak her yıla iki eser düşmekte ise de dönemler bazında yapılacak bir değerlendirme dönemler arasındaki dağılımın oranlı olmadığını gösterecektir. 1858-1908 yıllarını kapsayan yarım yüzyıllık zaman içinde ancak 20 civarında kitaptan söz etmek mümkünken 1908-1924 yılları arasındaki 16 yılda 100'ün üstünde kitapla karşılaşılmaktadır. Meşrutiyet dönemiyle ortaya çıkan yayın zenginliğinin en iyi yansıdığı alanlardan birinin sosyoloji olduğu böylece açık bir biçimde görülmektedir. 1908 dönemi yayınlarının sınırını 1924 yılını kapsayacak biçimde uzatmak dönemin şartlarının gereği olarak görülmektedir. Çünkü Cumhuriyet 1923 yılının sonlarında ilan edilmiş olduğu gibi Cumhuriyet ideolojisinin düşünce ve yayın hayatına gerçek anlamda yansıması ancak 1925 yılındaki dönüşümle birlikte olmuştur. 1925-1930 yıllarını ayrı bir dönem olarak düşünmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bu yıllar arasında sosyoloji alanındaki yayınların 30 kadar olduğu söylenebilir.

Türkçülüğün Kültürel Kökleri Olarak Türkoloji Çalışmaları

Alaattin Oğuz

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'e değin Türk milliyetçiliği siyasi bir kimlik ya da daha doğrusu siyasi bir ideal ve ideoloji olarak ifade bulmaktan uzaktı. Kaldı ki Türk kelimesinin olumlu anlamları haiz olması ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye ve Avrupa'da gerçekleşen Türkoloji çalışmaları ile mümkün olmuştu. Bu noktada Türkoloji çalışmaları Türk ulus inşasına kültürel zemin hazırlaması açısından son derece önem taşımaktadır, ki döneme hakim olan Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi akımların oluşturduğu konjonktür, Türkçülüğe sadece kültürel bir ortamı mümkün kılmaktaydı. Daha doğrusu, milliyetçi bir politik atmosfer için bu akımların geçerliliğinin sona ermesi gerekmekteydi.

1850 sonrası Türkoloji çalışmalarının ulus inşasına kültürel altyapı hazırlamasının ilgi çekici noktası bu çalışmaların Avrupa'nın akademik merkezlerinde ortaya çıkmasıydı. Bu merkezler Doğu dilleri, tarih ve kültürünü oryantalistik bir tarzda inceleyip tahakkümün temellerini sağlamlaştırmakla meşgulken, Osmanlı aydınları için bu çalışmaların anlamı elbette yeni yeni şekillenmekte olan Türk algısına dair sağladığı kültürel altyapıda aranmalıdır. Avrupa merkezlerinde Aydınlanma zihniyetiyle yapılagelen bu araştırmalar, Doğu'yu kontrol eden Avrupalı güçler için gerekli olan çok yönlü bilgileri sağlamaktaydı. Bu bağlamda, yanına bilimadamlarını da alan Napolyon'un Mısır seferinin kritik öneminden bahsedebiliriz. Ki bu seferi izleyen Mısır araştırmaları modern oryantalist edebiyatın çıkışına yol açmıştır.[1] Yapılan çalışmalar Doğu'ya ilişkin bilgilerin üretimini gerçekleştirirken, Doğu aydınları için bunlar milli kimliğin oluşturulmasının imkânlarını sunuyordu. XIX. yüzyılda özellikle oryantal filoloji üzerine yapılan çalışmalar antik toplulukların sosyal yapıları ve kültürleri üzerine metin çevirilerinden oluş-

[1] Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, Gündoğan Yay., 1993, s. 83.

maktaydı. Edward Said'in belirttiği gibi bu çabalar ileride Ortadoğu üzerine geleneksel antropolojik ve sosyolojik çalışmaların temelini oluşturan, Doğu dünyasının değerlendirilmesindeki ideolojik altyapıyı da sağlayacaktı.[2] Bakış açısının dayanaklarını oluşturan bu bulgular, gerek Rusya Türkleri arasında, gerekse Osmanlı'da Türkçülüğün inşasına zemin hazırlayacaktı. Doğu'yla ilişkilerin oryantalist araştırmalar üzerinden gerçekleşmesinde başı İngiltere ve Fransa çekmiş olsa da, Türkoloji üzerine çalışmalar ilk olarak, Doğu dünyasına stratejik yakınlığı nedeniyle Avusturya-Macaristan'da ortaya çıkmıştır. Vambery, Hammer ve Wittek gibi figürler bunlardan birkaçıydı ve yaptıkları çalışmaların Osmanlı İmparatorluğu'nun o günkü politik ve sosyal durumuyla ilintisini kurmayı da ihmal etmiyorlardı. O dönemde tarihsel olarak kendilerini Hun imparatorluğunun mirasçıları olarak görmeleri ve Osmanlı Türklerini etnik, dilsel ve kültürel akraba olarak addetmeleri nedeniyle bazı Macar bilim adamları ve siyasetçiler Türkoloji çalışmalarına büyük önem atfetmekteydiler.[3] Avusturya-Macaristan bünyesinde yapılan çalışmaların öncesinde Osmanlı entelektüel dünyasında etkili olmuş başka birtakım çalışmalar da vardı elbet. Avusturya-Macaristan kökenli çalışmaları özellikle birtakım ideolojik yakınlaşmaları kurgulaması açısından vurgulamak mümkündür.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk ulus kimliğine kültürel katkıları olan önemli çalışmalardan bir tanesi Fransız oryantalist Joseph Guignes'in *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongols* (1785) başlıklı kitabıdır, ki bu çalışmasıyla Guignes, Türkolojinin kurumlaşmasına çok önemli bir katkı yapmıştır. 1795'te Paris'te ilk Türkoloji kürsüsünü kuran Fransızlar, Türkoloji konusunda öncü ülke konumundaydılar. Hatta o dönemde Fransız yazarları hariç tutarsak, diğer çalışmaların birçoğu Fransızca kaleme alınmaktaydı. Sözgelimi kendisi Alman kökenli olmasına karşın Julius Klaproth Fransa'da çalışmalarını yürütüp, bunları da Fransızca yazmaktaydı. XX. yüzyıla, yani Amerikalı bilim adamları öncülüğü ele geçirene kadar, oryantalistik çalışmalarda İngiliz ve Fransızlar arasında alana hakim olma konusunda bir rekabet söz konusuydu. Hatta tarihteki ve dönemin siyasi ilişkilerindeki rollerine bağlı olarak Almanlar, İskandinavlar, Ruslar ve Macarların Türkoloji ve Orta Asya çalışmaları konusunda her zaman ön planda olmuşlardır.[4]

Türkoloji çalışmaları, Türk tarihi ve dili üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı entelektüelleri üzerinde ciddi etkilere yol açmış ve tartışma ortamında doğrudan karşılığını bulmuştur. Aslına bakılırsa Türkler hakkında olumlu olduğu gibi olumsuz düşüncelerin de belirtildiği eserlerin olması nedeniyle, Türkoloji çalışmalarının Türklere karşı tek bir tutum içerdiğini düşünmek yanıltıcı olur. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı entelektüelleri bu çalışmalara karşı seçici bir tavır göstermiş ve Türkler hakkında olumlu yargılar içe-

---

[2] Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, İstanbul, Pınar Yay., 1991, s. 181.

[3] Gyula Nemeth, *Attila ve Hunlar*, Çev. Şerif Baştav, Ankara, A.Ü. D.T.C.F Yay., 1982, s. 8.

[4] Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s. 82.

ren eserleri çevirip kullanma yoluna gitmişlerdir. Ziya Gökalp Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında olumlu katkıları olan üç eseri zikreder: Joseph de Guignes'in *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongoles, et autres Tartares occidentaux* (Paris, 1756-1781), Arthur Lumley Davids'in *A Grammare of the Turkish Language* (London, 1832) ve Leon Cahun'un *Introduction a l'Histoire de l'Asie* (Paris, 1896) adlı çalışmaları.[5] Bunlara ek olarak Mustafa Celaleddin Paşa'nın *Les Turcs Anciens et Modernes* (İstanbul, 1869) adlı eserinin yanında, Budapeşte'deki Turan derneğinden Vambery başta olmak üzere dönemin Macar Türkologları ve Alman asıllı Rus Türkolog Radloff'un çalışmalarını bu meyanda zikretmek gerekir. Yukarıda sayılan çalışmalar arasında Türk milliyetçiliğinin popülerlik kazanması ve siyasi bir içerik taşımasına yol açan ise Leon Cahun'un eseridir.[6]

Doğu üzerine çalışmaların uluslararası siyasetteki karakteri göz ardı edilmemesi gereken bir gerçekliktir. Özellikle XIX. yüzyılda Almanların Doğu'ya yönelimi ve İngilizlerin karşı tedbirleri, Türkoloji çalışmalarına yaklaşımın arkasındaki perspektifin de farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Özelde Türkolojiden ziyade genel bir Doğu çalışmaları yönelimi olan İngiltere'ye karşı Almanya Türkolojiye daha fazla odaklanmış ve Avrupa'daki en önemli Türkoloji merkezini kurarak adeta bu alanın mirasını oluşturmuştur. Almanların Doğu'ya Osmanlılarla yakınlaşma siyaseti üzerinden müdahil olma çabaları Türkolojinin konumunun ardındaki siyasi hedefleri sergiler niteliktedir. Almanya'da Türkolojinin kurucu babası, aynı zamanda bir Asya dilleri uzmanı olan Julius Klaproth'un çalışmaları sonrasında Alman araştırmacılar Uygurların yaşadığı Turfan yöresine seyahatler düzenleyerek 1902-1914 arasında birçok elyazma eseri ortaya çıkarmışlardır.[7] Aynı şekilde Rus Türkologlar da bu alanda öncü Fransızların yolunu izleyerek alana katkıda bulunmuşlardır. Fakat ilginçtir, Almanların Türkoloji sahasına dahil olmalarından sonra Rus kökenli araştırmacılar doğrudan Almanya'daki merkezlerle bağlantı kurmaya başlamışlardır. Coğrafi konum nedeniyle Türk kabileleri hakkında materyallerin toplanması noktasında birçok avantajlara sahiplerdi ki, bu çabalar birçok sözlük, gramer ve kitabın ortaya çıkmasına yol açtı. Rusların en büyük Türkoloğu Wilhelm Radloff, döneminde en göze çarpan çalışma olan Rusça-Almanca-Türkçe sözlüğünü hazırlamış ve Türklerin dil ve medeniyetiyle ilgili birçok çalışmaya imza atmıştı. Çalışmalarını Almanca ve Rusça olarak kaleme alan Radloff'un dönemindeki çalışmalarda Alman etkisinin yansımalarını görebiliriz. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Rus Türkologlar eserlerini Fransızca yazarlarken, Almanların Doğu çalışmalarında hâkim konuma gelmelerinden sonra Rus araştırmacılar eserlerini Almanca ve Rusça olarak yazmaya başlamışlardı. Bu durum bize Türkoloji çalışmalarının mentalitesinin siyasi durum gözetilmeksizin anlaşılamayacağını göstermektedir.

---

5 Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, Londra, Luzac, 1950, s. 105.

6 Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s. 123-24.

7 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara, Kömen Yay., 1977, s. 35.

Türkoloji araştırmalarında Almanlarla yakınlaşan en önemli merkezlerinden birisi de Avusturya-Macaristan'daydı. Buradaki çalışmalar sadece Türkçülüğü etkilemekle kalmayacak, ilerde oluşacak Turan idealinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki arayışların dayanağı olarak ifade bulacaktı. Bu dönemde *Tasvir-i Efkâr*'da yazıları çıkan, Paris'te Jön Türklerle irtibat halinde olan ve *Hürriyet* ve *Meşveret* gibi dergilerde yazıları çıkan Macar Türkolog Vambery, Türkçülüğe kültürel katkılarda bulunan en etkili figürlerden biriydi. Ondan sonra Türkoloji Joszef Thury (1861-1941) ve Gyula Nemeth (1890-1977) tarafından daha da ileri noktalara götürüldü.[8]

Tüm bu faaliyetlerin Osmanlı kamuoyunda yansımaları gözle görülür ölçüdeydi ve diğer taraftan Tanzimat döneminin siyasi ortamı bu yansımalara olanak sağlayacak cinstendi. Tanzimat döneminde Avrupa'ya eğitim amaçlı giden Türkler, hem kendileri ile ilgili Batı kamuoyundaki önyargıları bizzat müşahede ettiler, hem de bilim adamlarının gündemleri hakkında yakından bilgi sahibi oldular. Ülkeye geri dönüş yapanların büyük çoğunluğunun zihninde etnik kökene dair problemler oluşmuş ve Türk kavramına pozitif anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Türkoloji çalışmalarının etkileri bu bilincin oluşumuna katkıda bulunurken, yeni tartışmaların da fitilini ateşlemiştir. Doğu tipi milliyetçiliklerin karakteristiğinin Osmanlı toplumunda somutlaşması ilk olarak dilde sadeleşme ve dil yoluyla bir ortaklık oluşturma şeklinde gerçekleşmiştir. Türkçenin Farsça ve Arapça kelimelerden arındırılması çabası ilk olarak Ali Suavi tarafından gündeme getirilmiş, sonra onu Ahmed Vefik Paşa ve Mustafa Celaleddin Paşa takip etmiştir. Ahmed Vefik Paşa tüm Orta Asya Türklerini kapsayacak şekilde Türk kelimesini kullanırken, Mustafa Celaleddin Paşa *Les Turcs Anciens et Modernes* (1869) adlı kitabında ilk kez Türklerin filolojisi, etnolojisi ve tarihinden bahsetmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Şemseddin Sami, Veled Çelebi, Bursalı M. Tahir, Raif Paşazade, M. Fuad, Ahmed Hikmet, Mehmed Emin, Tunalı Hilmi, Ahmed Cevdet, Emrullah Efendi ve Necib Asım Türk dili tartışmaları etrafında Türk milliyetçiliğine işlerlik kazandırmaya çalışan isimlerdi. Bununla birlikte Türk dilinin saflaştırılması çabalarının Osmanlı sarayınca olumlu karşılanmadığını ifade etmek gerekir. Hatta Abdülhamid yönetimi, dergi ve gazetelerde saf Türkçeyle yazılmasını ve dil konusunun tartışılmasını şiddetle yasaklamıştır. Sözgelimi Ahmed Cevdet tarafından yayınlanan *İkdam* dergisi sansüre maruz kalmış ve *Kamus-i Türki*, *Seyahatname* ve *Türk Tarihi* gibi kitaplar yasaklanmıştır.[9]

Böyle bir ortamda Genç Osmanlılar arasında Ali Suavi, Türkleri imparatorluğun kurucu unsuru olarak vurgulamış ve Paris'te yayınladığı *Ulum* adlı dergide Türklerin dünya medeniyetine katkıları konusunda yazılar yayınlamıştır. Özellikle İngiliz oryantalist Arthur Lumley Davids'in *A Grammar of the Turkish Language* (1832) ve Fransız oryantalist Arthur Gobineau'nun *Inegalite des Races* Humaines (1853) adlı kitaplarının

---

[8] Nicholas Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1965, s. 123.

[9] İ. Parmaksızoğlu, "Turancılık", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1977, Cilt: 32, s. 3.

onun bu ilgisinin oluşumunda büyük payı vardır. Ali Suavi Türk dilinin diğer dünya dillerinden üstünlüğünü iddia etmekle kalmaz, aynı zamanda Türklerin İslam medeniyetini yaratma ve geliştirme hususunda en etkili millet olduklarını ileri sürer.[10] Diğer taraftan Fransız oryantalist Joseph de Guignes'in *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartares Occidentaux* (1758) adlı kitabı da askeri okulda öğretmenlik yapan Süleyman Paşa'nın çalışmalarında yankısını bulur. Guignes çalışmasında Türklerin diğer Asya ırkları arasında öncü bir role sahip olduklarını ve tarih boyunca da askeri başarı ve cesaretin en seçkin örneği olduklarını ifade etmekteydi. Süleyman Paşa ise *Tarih-i Alem* adlı kitabında Türklerin İslam öncesi askeri başarılarının nedenlerini açıklamış ve bir Türk komutanı olarak Oğuz Han'ı zikretmişti.[11] Bu tartışmalarda bir diğer önemli figür ise Polonyalı bir sürgün ve devrimci olan Mustafa Celaleddin Paşa'dır (Konstantin Borzecki). Henüz 22 yaşındayken 1848 devrimine katılmış ve başarısızlıktan sonra da İstanbul'a sığınmıştır (sonrasında Müslüman olmuştur). Osmanlı hükümeti onun askerlik ve haritacılık konusundaki bilgilerini dikkate alarak kendisine askeri görev vermiştir. *Les Turcs Anciens and Modernes* (1869) adlı kitabında Mustafa Celaleddin Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarını tartışıp bazı tavsiyelerde bulunmuş ve Türklerin tarih boyunca dünya medeniyetine katkılarından bahsetmiştir. İlginç olan iddiası ise Türklerin ve Avrupalıların aynı etnik kökenden geldiklerini ileri sürmesi ve bunu da bazı etnoloji ve linguistik çevrelerinde tartışılan Touro-Aryanism teziyle açıklamasıydı. Yusuf Akçura'ya göre böylesi bir fikri ileri sürmenin altında iki neden olabilirdi: Birincisi Osmanlı Türklerine bir özgüven aşılamak ve Türk olmanın gücünü kendilerine hatırlatmaktı. Aynı zamanda Türk ve Avrupalıların aynı etnik kökene sahip olduğu iddiası Balkan milletlerinin Osmanlı'ya saldırılarının önüne geçebilirdi. Touro-Aryanism'i ileri sürmenin altında yatan ikinci neden ise Avrupalı güçlerin Türklerin önyargılarını kırabileceği düşüncesi olabilirdi. Celaleddin Paşa kitabında bu tezi çok yüzeysel örneklerle izah etmeye çalışsa da, Akçura'ya göre onun orijinalliği, tarih boyunca Türklerin ve dillerinin önemini Avrupalı kaynak ve metotlara göre ispatlama yoluna gitmesiydi.[12]

Osmanlı entelektüelleri arasında revaç bulan bir diğer çalışma ise Leon Cahun'un *Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs et Mongols, des Origines a 1405* (1896) adlı kitabıydı, ki bu kitap sayesinde Türkçülük popülerlik kazanmış ve Osmanlı siyaset tartışmalarında gündeme gelmiştir. Arnold Toynbee'ye göre bu kitap Pan-Türkizm'in yolunu açmıştır. Bu kitapta Cahun göçebe hayatı ayrıntılarıyla anlatmış ve yerleşik toplumların ve İslami kurumların bu göçebe kültürü nasıl yok ettiğinden bahsetmiştir. Toynbee'ye göre Jön Türkler bu kitaptaki anlatılardan yola çıkarak İslam öncesi köklere yeniden dönüş yaparak, bu yolla diğer Türkçe konuşan topluluklarla bir birliğin sağlanabileceği

---

[10] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşunce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yay., 1996, s. 110-12.

[11] David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, London, Frank Cass Company, 1977, s. 13.

[12] Yusuf Akçura, "Türkçülük", *Türk Yılı*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1928, s. 304-306.

çıkarımında bulunmuşlardır.[13] Sözgelimi Ziya Gökalp 1896'da İstanbul'a ilk geldiğinde ilk olarak bu kitabı okuduğunu ve bu kitabın Pan-Türkizmin öncü kitabı olduğunu söylemiştir.[14]

Türk kimliğinin Asya bağlantılarını kurarak onu yayılmacı bir yöne evrilten Macar Türkolog Arminius Vambery (1831-1913) ise Osmanlı kamuoyundaki gayet etkili bir figür olarak dikkati çeker. Kendisi Osmanlı entelektüelleri ile sürekli temas halinde olmuş ve İstanbul'a geldiğinde sultan Abdülhamid'le de görüşmüştür. Diğer Macar oryantalistlerin çalışmalarına da dayanarak, Türklerin, Çinlilerin ve Kuzey Avrupalıların aynı etnik kökene dayandıklarını ileri sürmüştür.[15] Türkoloji çalışmalarındaki asıl etkisi 1970'te Budapeşte Üniversitesi'nde Türkoloji bölümünün başına geçmesiyle olmuştur ve bu andan itibaren Turan kelimesi bu bölümde Fin, Türk, Macar ve Moğol dil ailelerinin genel adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kendisinin şöhreti üç yıl boyunca Orta Asya'da seyahat edip araştırmalarda bulunduktan sonra *Bir Sahte Dervişin Asya-i Vustada Seyahati* (1879) adlı kitabı yazıp İngiliz oryantalizm merkezlerine sunmasından sonradır. Ki bu tavrı onun İngiliz hizmetindeki bir ajan olarak damgalanmasına neden olmuştur. Bu kitapla birlikte Turan kelimesi ve Turan ideali Osmanlı entelektüelleri arasında popülerleşmeye başlamıştır. Vambery kitabında eski Türklerden övgüyle bahsederken, Osmanlı hanedanını Türklüğü ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştiriye tabi tutmuştur.[16] Bu eleştirinin önemi büyüktür, çünkü ilk kez Osmanlı hanedanı Türklüğü ihmal ettiği gerekçesiyle suçlanıyordu. Bu düşünce Osmanlı entelektüelleri arasında tartışma ortamı buldu ve devletin kurtarılması ihtiyacına yeni bir alternatif olarak Pan-Türkçülük yeni bir ideolojik tartışmanın yolunu açtı.

Bütün bu çalışmalar Osmanlı kamuoyunda yeni bir mentalitenin oluşmasına yol açtı. Artık Osmanlı entelektüelleri içinde bir grup kendi kimliklerini güçlü bir şekilde Türklük üzerinden ifade etmeye ve İslam öncesinde zengin bir kültür ve tarihe sahip olduklarına inanmaya başlamışlardı. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu büyük Türk tarihinin sadece kısa bir evresinden ibaretti. Hatta Türklük Müslümanlıktan da önce gelen bir kimliği ifade ediyordu. Bu aynı zamanda Türk tarih yazıcılığının daha seküler bir yola doğru evrildiği anlamına geliyordu. Bilimsel argümanları ne kadar zayıf temellere dayansa da, bu düşüncelere yol açan oryantalist çalışmalar kimlik inşasında temel bir rol oynamışlardı. Bu süreç XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar Türkçülük düşüncesinin gelişimindeki birçok sorunun aslında siyasi ve sosyal kimlik inşasından ileri geldiğini ve bağlamsal yapısı nedeniyle de gayet kırılgan olduklarını bize hatırlatır.

---

[13] Arnold Toynbee, *Türkiye*, İstanbul, Milliyet Yay., 1971, s. 77.

[14] Kitap aynı zamanda pan-Turanizme de kaynaklık etmiştir. Bkz. Charles Warrren Hostler, *Turkism and the Soviets*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1957.

[15] David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, London, Frank Cass Company, 1977, s. 14.

[16] Jacob Landau, *Pan-Turkism in Turkey: A Study in Irredentism*, Connecticut, Archon Book, 1981, s. 2.

Türkiye'de Tarih Biliminin Kurumsallaşması

Orhan Yazıcı*

Türkiye'de tarih biliminin kurumsallaşması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün dil ve tarih alanlarındaki çalışmalarda göstermiş olduğu muazzam gayretin ürünüdür. Yeni bir devlet tesis ederken, halkın kısa sürede maddî ve manevî değerler noktasında büyük bir ivme kazanmasını hedefleyen Atatürk, bir taraftan ülkenin kalkınması için siyasî ve iktisadî alanlarda hamleler yaparken diğer yandan da bilim ve kültür sahalarındaki çalışmalara hız vermişti. Bilim ve kültür sahasında Atatürk'ün en fazla üzerinde durduğu hususlar şüphesiz ki dil ve tarih çalışmaları olmuştur.

1683 yılından itibaren sürekli Avrupa milletleri karşısında gerileyen Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyıllarını bu gerilemeyi durdurmak maksadıyla yaptığı reform ve aydınlanma çalışmalarıyla geçirmesine rağmen 20. yüzyılın hemen başlarında girmiş olduğu seri savaşlar neticesinde büyük toprak kayıplarına uğradı. I. Dünya Savaşı neticesinde yenik sayılan ve mevcudiyeti Mondros Mütarekesi ile sonlanan Osmanlı Devleti'nin son kalesi olan Anadolu toprakları da Batılı devletler tarafından işgale uğrayınca, İstiklâl harbini başlatan Türk milleti büyük bir azimle düşmanı Anadolu'dan atmayı başardı. İstiklâl harbinin kazanılması ve Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk, "*yeniden yapılanma dönemi*" olarak da bilinen "*Türk İnkılâpları*" dönemini başlattı.

İnkılâplardan kısa sürede beklenen netice, Türk milletinin asırlardır Batı karşısındaki mağlubiyet ve ezilmişlik duygularının tamiri noktasında düğümleniyordu. Bu sebeple bir an evvel girişilmesi gereken ilk iş Batı karşısında geri kalınan her alanda süratle yenilikler yapmaktı. Bir yandan siyasî ve iktisadî alanlarda hamleler yapan Atatürk,

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

öte yandan Türk milletinin öz benliğini bulmasını temin edecek kültürel sahalara eğildi.[1]

İstiklâl harbinde gösterdiği destansı kahramanlık, Türk milletinin neler yapabileceğini göstermesi bakımından önemli bir hareket noktası kabul edilmişti. O sebeple hemen kültürel alanda, yani dil ve tarih alanlarında çalışmalar başlatıldı. Bu hususta yeni yönetimin, Ankara'da kurulan yeni devletin meşruiyet sorununu ortadan kaldıracak çalışmalar yapması gerekiyordu. Bilindiği üzere, 19. yüzyıl Avrupa'sında yazılan pek çok kaynakta Türkleri barbarlıkla, tam bir kültür yoksunluğuyla, Avrupa'nın bağrındaki uğursuz ve yıkıcı unsur olmakla suçlamak konusunda tam bir ağız birliği söz konusuydu. Balkan savaşları sonunda Türkler Avrupa'nın neredeyse dışına atıldıkları sırada, Anadolu'daki varlıklarının meşruluğu bile tartışma konusu edilmiş ve geldikleri yere, yani Asya'nın derinliklerine sürülmelerini isteyen sesler yükselmişti. İşte böyle bir dönemde Türk aydını Avrupa karşısında savunmaya geçerek, bazen abartılı, ancak çoğunlukla isabetli bir biçimde yeni Türk tarih yazımını biçimlendirmeye başladı. Başlangıçta bilimsellikten ziyade meşruiyet sorununu çözmek için başlatılan çalışmalar, daha sonra arkeolojik ve antropolojik çalışmaların da katkılarıyla yeniden dirilişi temin eden bir safhaya girdi.

Cumhuriyet dönemi Türk aydınının başlattığı yeni tarih çalışmaları Türklere yeniden gurur ve güven vermeyi, kültürlerinin sürekliliğini ve büyüklüğünü kanıtlamayı, Anadolu'daki varlıklarının eskiliğini ve meşruluğunu ve binlerce yıllık devlet kurma yeteneklerini göstermeyi hedeflemekteydi.[2] Bu hedefi gözeten yeni nesil tarihçilerin yetiştikleri çevre, aldıkları eğitim ve beslendikleri tarih kaynakları oldukça önemlidir. O sebeple öncelikle Türk tarih yazımında girilen yeni safhanın geçmişi ile ilgili bilgi vermek ve köklerini ortaya koymak gerekir. Dolayısıyla "Cumhuriyet kurulmadan evvel Osmanlı Devleti'nde tarih çalışmaları ne durumdaydı?" konusu aydınlatılmadan Türkiye'de yeni tarih çalışmalarının güzergâhını belirlemek mümkün gözükmemektedir.

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren kendinden önceki Türk devletlerinde de mevcut olan Vakâyiâme, Fetihnâme, Gazavatnâme, Menakıbnâme, Şehnâme, Nasihatnâme (Pendnâme) ve Seyahatnâmeler gibi tarih yazım metotlarını kullanmıştı. Rivayetçi ve pragmatik tarih yazım tarzları olarak da bilinen bu tarz tarih yazıcılığı, Osmanlı Devleti'nin tarih birikimini ortaya koymakta ve daha çok saray ve çevresinin güncel politik endişeleri ile halkın moral değerlerine hitap etmekteydi.

19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler neticesinde, özellikle Fransız Devrimi'nin yoğun etkisi ile tarih bilimi de yeniden şekillenmeye başladı. Rivayetçi ve

---

1 B. Kodaman, "Atatürk ve Tarih", *Atatürk ve Kültür*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982, s. 5 vd.

2 E. Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 15 vd; Ayrıca bkz. H. İnalcık, "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Doğu Batı: Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 292.

pragmatik tarih yazım tarzlarından "neden böyle oldu?" sorusuna cevap aramasıyla ayrılan ve tarihçilikte son merhaleyi teşkil eden araştırıcı (genetik) tarih yazım tarzı,[3] 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da gelişmeye başlayarak Batı'da "historiografi" olarak adlandırılan bir disiplin haline geldi.[4]

Avrupa'da her alanda yeniliklerin gündeme geldiği 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin de yakından takip ettiği ve eğitim alanında bir dizi reformlar yaptığı yüzyıldır. Bu dönemde geleneksel medrese eğitiminin dışına çıkarılan temel eğitimin yanı sıra, açılan harp okullarında ve teknik okullarda modern tarzda eğitim sistemine geçilmiş, bu hususta verilen tarih derslerinin muhtevası da yeniden düzenlenmişti. Osmanlı yenileşmesi için gerekli altyapının oluşturulabilmesi ve yeni devre uygun devlet kadrolarının yetiştirilebilmesi için tarih bilimine her şeyden fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Özellikle bu dönemde "beşerî bilimler" içerisinde yer alan sosyoloji, siyaset, kültür ve uygarlık derslerinin tamamı tarih konusu içerisinde yer almış ve Batı'dan tercüme ya da onların ilmî esaslarını tatbik etmek suretiyle yeni telif eserler vücuda getirilerek yeni Osmanlı devlet adamlarının "modern" bir bakış açısıyla yetiştirilmesi hedeflenmişti.[5]

Bu gayelerle Encümen-i Daniş bir Osmanlı tarihi yazılmasını kararlaştırmış ve 1774'ten, yani ünlü Osmanlı tarihçisi Joseph von Hammer'in bıraktığı yerden 1825'e kadar geçen dönemin tarihini yazma görevini Ahmed Cevdet'e vermişti. Böylece *Vekayi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* adlı eseri yazmaya başlayan Ahmed Cevdet, daha sonradan *Tarih-i Cevdet* adını alacak olan on iki ciltlik eserini tamamlayarak, Osmanlı tarih yazıcılığına yeni bir soluk getirdi. Bu eser pek çok Osmanlı entelektüeli arasında ses getirmiş ve geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığından modern tarih yazıcılığına geçmeleri yönünde onları etkilemişti.[6] Ahmed Cevdet'ten sonra sırasıyla Ahmed Mithad *Tarih-i Osmanî*, Mustafa Nuri Paşa *Netayicü'l-Vukuat*, Şemseddin Sami *Kamus-ı Türkî* ve Namık Kemal *Evrak-ı Perişan* adlı eserlerini modern araştırma yöntemlerini kullanarak yazdılar.[7]

Osmanlı aydını bir yandan Batı'daki yeni tarih yazım usullerini takip ederken öte yandan yine Batı'nın önde gelen oryantalistleri tarafından kaleme alınan, özellikle Osmanlı dışındaki Türkler hakkında verilen eserleri dikkatle takip ediyordu. Bu eserlerden bilhassa Joseph Deguignes'in, *Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des*

---

3 İbrahim Kafesoğlu'na göre tarih bilimi bu araştırıcı safhaya girmekle bilim niteliği kazanmıştır. Ona göre, araştırıcı tarih sistemine giriş, insan dimağının ulaştığı en büyük başarılardan birisidir. Bkz. İ. Kafesoğlu, *Tarih Metodu Ders Notları*, İstanbul, (tarihsiz), s. 25.

4 Bkz. B E. Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 19.

5 Bkz. Behar, a.g.e., s. 56 vd.

6 Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihçiliği ile ilgili bkz. Z. Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, s. 1584 vd.

7 Behar, a.g.e., s. 56.

autres Tartares Occidentaux etc. (Paris 1756-58), Arthur L. Davids'in, *A Grammar of the Turkish Language* (Londra 1832) ve Leon Cahun'un *Introduction a l'histoire de l'Asie* (Paris 1896) adlı eserlerine sıkça müracaat edilmişti. Meselâ Süleyman Hüsnü Paşa, Fransız tarihçi Deguignes'in eserinden faydalanarak eski Türk tarihi hakkında bilgi veren *Tarih-i Âlem* (1876) adlı eserini meydana getirmişti.[8] Yine aynı dönemlerde Ahmed Vefik Paşa *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* (1869), Abdurrahman Şeref *Hikmet-i Tarih* ve *Tarih-i Devlet-i Osmanîye* (1891) ve Necip Asım *Türk Tarihi* (1899) adlı eserlerini yazarak yeni dönemin temsilcileri oldular.[9]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özelikle II. Abdülhamid döneminde Batı geleneğinde laik bir eğitim veren kurumlarda okutulan bu eserler, yeni yetişen gençler üzerinde oldukça tesirli olmuştu. Bir yandan Avrupa'daki ilmî gelişmeler takip ediliyor, öte yandan da onların Türk tarihi hakkındaki yanlış kanaat ve yorumları tarih disiplini içerisinde düzeltilerek anında cevaplanıyordu. Böylece XX. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı okullarından yetişmiş pek çok aydın, Batı'da gelişen tarih yazımı ve teknikleri ile Türk tarihini aydınlatma yolunda eserler vermeye başlamıştı.

Millî tarihçiliğin gelişiminde 1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet bir dönüm noktası olarak kabul edilir. 1908 Anayasası'nın getirdiği düzenlemeler, siyasî ve sosyal hayatta birtakım değişikliklere yol açarken bu dönemde pek çok siyasî teşkilât kuruldu; birçok gazete, dergi ve süreli yayın çıkmaya başladı. II. Meşrutiyetten sonra, özellikle Osmanlı aydınları arasında Türklüğün kökenlerine duyulan ilgi, eğitim alanındaki yenileşme faaliyetlerinin tarih çalışmaları üzerinde yoğunlaşmasını sağladı. Şahlanan milliyetçilik duyguları, Osmanlı öncesi Türklerin daha yaygın biçimde incelenmesini, tarih yazma ve araştırma yöntemlerinin geliştirilmesini, özellikle inceleme ve geliştirme faaliyetleri sonuçlarının eğitim sisteminde yer almasını gerekli kıldı. 1900'lü yılların başlarında Darü'l-fünûn'da *Tarih-i Umumî*, *Tarih-i Düvel* gibi birkaç tarih dersi okutulurken, eğitim politikası daha belirgin bir duruma geldikten sonra *Türk Tarihi*, *Akvam-ı İslâmiye Tarihi*, *Kadime-i Şarkiye Tarihi*, *Yunan ve Roma Tarihleri*, *Kurun-ı Vusta Tarihi*, *Kurun-ı Cedide Tarihi*, *Avrupa ve Türkiye Münasebatı Tarihi*, *İslâm Sanayi-i Nefisesi Tarihi*, *Tarih-i Siyasi* adı altında yeni dersler okutulmaya başlanmıştı.[10]

Osmanlı aydını, 19. yüzyıl boyunca Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük gibi akımlardan etkilenmiş ve devletin bekası için hangi siyasî düşüncenin hâkim olması gerektiği hususunda büyük tartışmalara girmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle Kuzey Afrika ve Balkanlarda büyük toprak kayıplarına uğraması, özellikle Osmanlılık fikrinin

---

8 Bkz. Arıkan, a.g.m., s. 1587. Süleyman Paşa bu eseri ile Türkiye'de "millî cereyan"ı başlatan ilk Türk aydını olarak kabul edilmektedir. Süleyman Hüsnü Paşa ve tarihçiliği ile ilgili geniş bilgi için bkz. F. Tevetoğlu, *Süleyman Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1988.

9 Behar, a.g.e., s. 57.

10 O. Ergin, *Türkiye'de Maarif Tarihi*, III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1240; Behar, a.g.e., s. 78 vd.

önemini yitirmesine sebep olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet kadrolarında önemli mevkiler işgal etmesi ile birlikte Osmanlı aydını yavaş yavaş Türkçülük fikri etrafında toplanmaya başladı. Bu sayede eğitim alanındaki düzenlemelerde millî kimliğin Türk olarak tanımlanması, Osmanlı öncesi Türk tarihinin modern Avrupa yöntemleriyle incelenmesi konuları aydınların ilgi alanı haline geldi.

Avrupa'da olduğu gibi milliyetçi fikirlerin yayılmasına paralel olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909-1919 yılları arasındaki idaresi döneminde Osmanlı tarih yazıcılığı da yeni bir safhaya girdi. Bu dönemde kurulan bazı cemiyetler ve yayın kuruluşları bünyesinde teşkilâtlanan milliyetçilik; tercüme faaliyetleri, uyarlamalar ve yeni edebî türlerin tanıtımıyla yayılmaya başladı. Finlandiya ve Macaristan gibi yeni kimlik kazanmış ülkelerin takip ettiği edebî ve millî kurumlaşma ile yayın faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde de gelişti. Bilime, milliyetçi akımlara ve Türkçülüğe duyulan ilgi, sırasıyla Türk Derneği, Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Ocakları ve Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni gibi yeni kurumların kurulmasına sebep oldu.[11]

Türk Derneği, aralarında Ahmed Mithad, Necip Asım ve Yusuf Akçura gibi tarihçilerin de bulunduğu bir grup tarafından 1908'de kuruldu. Türk milliyetçiliğini esas alarak kurulan ilk dernek olma özelliğini taşıyan Türk Derneği, kuruluş nizamnamesinde amacını şöyle açıklamaktaydı: "Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki âsar, ef'al, ahvâl ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak; yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-i içtimaiye ve medeniyet hazinelerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkik etmektir."[12]

II. Meşrutiyet sonrası Türk tarihi ile ilgilenen bir diğer kuruluş da Tarih-i Osmanî Encümeni'dir. Tarih-i Osmanî Encümeni, Sultan V. Mehmet Reşat'ın isteğiyle, Osmanlı tarihini terk edilmişlik ve sahipsizlik durumundan kurtarmak için etraflı bir Osmanlı tarihinin yazılması ve Osmanlı tarihine ait belgelerin toplanması amacıyla, 27 Kasım 1909'da Halil Ethem'in öncülüğünde kurulmuştu.[13] Necip Asım tarafından kaleme alınan "Tarih-i Osmanî Encümeni Talimatnâmesi"nde encümenin görevi, Osmanlı tarihine ait risale, evrak ve kayıtları toplamak, basmak ve yayınlamak olarak belirtilmekteydi. Harcamaları padişah hazinesi tarafından karşılanan encümen, Osmanlı tarihini yazabilmek için her türlü vasıtayı kullanabilme ve arşivlerde inceleme yapma yetkisine sahipti.[14]

---

[11] Behar, a.g.e., s. 78 vd.

[12] Behar, a.g.e., s. 80.

[13] İnalcık, a.g.m., s. 290.

[14] Behar, a.g.e., s. 81.

Türk tarihinin kurumsallaşması ile ilgili süreçte önemli bir yer tutan diğer bir kurum da şüphesiz ki Türk Ocaklarıdır. 1912 yılında pozitivizm ve bilimselliğe inanmış bir grup askerî, tıbbîye ve mülkîye öğrencisi tarafından kurulmuş olan Türk Ocakları, kısa sürede *Türk Yurdu* dergisinde yazıları çıkan zamanın tanınmış edebiyatçıları ve tarihçilerini bünyesinde toplamaya başladı. Mehmed Emin, Ziya Gökalp, Halide Edip, Hamdullah Suphi, Ahmed Ferit, Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali gibi pek çok önemli entelektüel sık sık Türk Ocağı bünyesinde bir araya gelerek bir üniversite gibi faaliyet gösteriyordu.[15]

Türk Ocakları, 1917'de sadece İstanbul'da bin sekiz yüz üyeye sahipti. Bu üyelerden çoğu daha önce üniversitede hocalık yapmış kişiler ile üniversite öğrencilerinden meydana geliyordu. Ocakların, İstanbul dışındaki bazı merkezlerde on altı şubesi bulunuyordu. Ocağın amacı, bütün Türk kökenli halkların tarihini ve kültürünü incelemekti. Bu maksatla halk hikâyeleri ve şiirleri, Batı klasiklerinin çevirileri, coğrafya ve mahallî sanatlar üzerine çalışmalar peş peşe yayımlandı. Yayımlanan tarih kitaplarında milliyetçi ve Türkçü motifler belirgin olarak yer almaktaydı. Yayın ve faaliyetlerinde, eski Türklerde ve Anadolu'da hayat tarzları *hars*, eski Türkler üzerine yapılan araştırmalar *ilim*, zanaatkârlık ve güzel sanatlar *sanat* başlıkları altında sunulmuştu. Ayrıca etnoloji, antropoloji, arkeoloji ve linguistik, tarih başlığı altında sıralanan konular arasında yer almaktaydı.[16]

Dönemin diğer önemli bir kurumu da Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni'ydi. Sosyoloji ve diğer çağdaş bilimsel metotlara ilgi duyan Ziya Gökalp ve Mehmet Fuat Köprülü tarafından kurulan Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni, Alman, Fransız ve Macar üyeleri de bünyesinde barındırıyordu.[17] Türk Derneği'nden ayrılan bazı yazarlarla 1915'te *Milli Tetebbular Mecmuası*'nı çıkarmaya başlayan Encümen, talimatnamesinde amacını, "Encümen Türklere ait müessesatı diğer milletlerin müessesatıyla mukayese ederek Türk milletinin hangi enmuzec-i içtimaiye mensup ve tekâmülün hangi safhasında bulunduğunu arayacaktır. Türklere ait müessese hakkında yapılacak tetkikat vesaik-i kafiyeye istinad edecektir. Tetkikat sahası din, ahlâk, hukuk, iktisat, lisan, bediiyat, fenniyat, bünyeyi içtiamiye gibi hususattır. Bu müesseselerin Türk harsında ve İslâm medeniyetinde mevkiini tayin etmek ve yekdiğeri ile revabıt ve münasebatını bulmak encümenin saha-ı mesaisine dâhildir" şeklinde açıklıyordu.[18]

II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan bu kurumlar, faaliyet ve yayınlarında, Türk milletinin gelişmesinde önemli bir katkı sağlayacağına inandıkları milliyetçi ve bilimsel tarihi geliştirmek amacını gütmekteydiler. Yayımladıkları dergi ve kitaplarla tarih ala-

---

[15] Behar, a.g.e., s. 83.

[16] Behar, a.g.e., s. 84 vd.

[17] İnalcık, a.g.m., s. 290.

[18] Behar, a.g.e., s. 82.

nındaki inceleme ve araştırmaların sayısı kısa sürede hatırı sayılır bir rakama ulaştı.[19] Yeni metotlarla yapılan araştırmalar bu kurumların yayınlarında yer almaya başladı. Bu kurumlar, devlet veya toplum olarak Türk kimliğine bağlı daha güçlü bir milliyetçilik için mücadeleyi ön görmekteydi. Bu çalışmalar, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin esasını teşkil edecektir.

Türk Derneği, Türk Ocağı ve Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni çevrelerinde bir araya gelen aydınlar, bütün bilgi ve birikimlerini Cumhuriyet dönemine aktaracaklardır. Bunlardan özellikle Ziya Gökalp (d. 1875-ö. 1924)'ın yeri oldukça önemlidir.[20] Kendisi çok erken yaşta, daha Cumhuriyetin ilk yılında ebediyete göçmesine rağmen, eserleri yeni tarih yazımında önemli bir mihenk taşı kabul edilecektir. Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki görevinin yanı sıra, Türk Ocağı'nda ve onun yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisinde önemli vazifeler üstlenmiş, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali, Ahmed Ağaoğlu ve Ömer Seyfettin gibi Türkçülerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. *Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918) ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) birer klasik haline gelmiştir. Onun bu eserlerdeki görüşleri kendisinden sonraki Türk tarihi yazımının tüm kalıplarını şekillendirecektir.[21]

Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer alan Yusuf Akçura'nın tarih ilminin yeniden yapılandırılması ve araştırma metotları ile ilgili görüşlerinin, Türkiye'de tarih biliminin kurumsallaşmasında belirleyici bir rolü olmuştur.[22] Yusuf Akçura, "hocam" dediği ünlü Kırımlı mütefekkir İsmail Bey Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesini[23] yaymaya çalışan sadık bir öğrencisiydi.[24] O, Türk milletinin siyasî iktidarını ve Türklüğün geçmişini ispatlayacak "bilimsel" bir Türk tarihi ortaya çıkarma amacını güt-

---

19 Behar, a.g.e., s. 85.

20 Hilmi Ziya Ülken'in Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçişte Türk fikir hayatında Ziya Gökalp'ın yeri ve önemi ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 304-332.

21 Copeaux, a.g.e., s. 26 vd.

22 Yusuf Akçura, 1904 yılında *Üç Tarz-ı Siyaset* başlığını taşıyan uzunca bir makale kaleme almış ve bu çalışmasında Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm gibi akımların Osmanlı devleti için ne gibi sonuçlar vereceğini tartışmıştı. Bu makale Nisan-Mayıs 1904'te Kahire'de *Türk* gazetesinde yayımlanmış, "artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur" diyerek Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin Osmanlı Devleti'ni kurtaramayacağı sonucuna varmıştı. Pantürkizm'in manifestosu olarak kabul edilen bu çalışması ile Yusuf Akçura, Türk aydınının, özellikle de Jön Türklerin nezdinde çok itibarlı bir yere oturmuştu. Bkz. F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 37-40; *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yusuf Akçura'nın 100. yıldönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu tarafından E.Z. Karal'ın yazdığı bir önsözle birlikte tekrar basılmıştır. Bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

23 İsmail Bey Gaspıralı'nın fikirleri ve Usûl-ü Cedid hareketi için bkz. N. Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

24 Georgeon, a.g.e., s. 26.

mekteydi.[25] Fransız pozitivistlerinin de etkisinde kalan Akçura, çalışmalarında tarih ve bilim arasındaki ilişkiye dikkatleri çekmekte, bilimsel bir tarih yazımı için gerekli şartları, "Her şeyden önce tarih yazılı belgelere dayandırılmalıdır, ancak bunlar tenkîde tabi tutulmalıdır" şeklinde ortaya koymaktaydı. Yine Tarih-i Osmanî Encümeni üyelerinden Necip Asım ve Mehmet Arif tarafından yazılan *Osmanlı Tarihi*'nin birinci cildini kıyasıya eleştiren Yusuf Akçura, bu çalışmayı geleneksel vakanüvisliğin bir devamı olarak görmüş, böyle bir tarih anlayışını büyük adamlardan, sultan, bey ve paşalardan başka bir şeye yer vermemekle suçlamıştı.[26] Ona göre, "Bir memleketin ahvâl-i iktisadiye ve içtimâiyesi malum olmazsa, vekâyi-i tarihiyesi katiyen anlaşılamaz"dı.[27]

Yusuf Akçura, 1909-1911 yılları arasında düzenli olarak yayımlanan *Sırat-ı Müstakim*[28] dergisinde yazılar yazmış, ancak derginin Trablusgarp savaşları sırasında Türkçülükten ziyade İslâmcılığa kayması neticesinde bu dergiden ayrılmıştı. Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliği davasını ve ilerleme çizgisini savunacak yeni ve büyük bir dergiyi, yani *Türk Yurdu*'nu 1911'de çıkarmaya başladı.[29] Bu dergi kısa sürede Türklük bilincinin olgunlaşma ve yayılmasına aracılık eden çalışmaların bir üssü haline geldi. 1917'ye kadar fiilî olarak Yusuf Akçura tarafından idare edilen *Türk Yurdu* dergisi, güçlü ve saygın yazar kadrosu ile Türk milliyetçiliği hareketinin en güçlü dergisi oldu. Öyle ki, ünü sadece Türk âleminde değil, yurtdışında da duyulur olmuştu.[30] Yusuf Akçura, *Türk Yurdu* dergisinde Mehmed Emin (Yurdakul), Ahmed Ağaoğlu, Celal Sahir, Halide Edip, Ispartalı Hakkı, Köprülüzâde Mehmed Fuat, Bursalı Mehmed Tahir, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin, Ali Canib gibi şair, muharrir ve tarihçileri bir araya getirerek sonraki yıllarda Türk tarihi ve edebiyatının güzergâhını da belirlemiş oldu.[31]

Cumhuriyet sonrası Türkiye'de tarih biliminin önemli simalarından birisi de Mehmet Fuat Köprülü'dür. Ziya Gökalp'ın tesiri altında yetişen Köprülü, Türk tarihine getirdiği yeni yaklaşımlarla öne çıkmaktadır. Onun Türk tarihi yorumu ve meselelere ge-

---

25 Yusuf Akçura'nın modern tarih anlayışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. E. Kuran, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Der. M. Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 209-214.

26 Georgeon, a.g.e., s. 193.

27 Georgeon, a.g.e., s. 75.

28 Temmuz 1908'de "İslâmcıların" yayın organı olarak kurulan *Sırat-ı Müstakim*'in başında ünlü şair Mehmed Akif bulunuyordu. Ahmed Ağaoğlu, Ayaz İshakî ve İsmail Gaspıralı gibi "cedidcilik" hareketinin öncüleri ile Arap reformculuğu hareketini başlatan Cemaleddîn Afganî ve Muhammed Abduh'un buluşma noktası haline gelen dergi, bir süre sonra Türk Derneği'nin yayın organı haline gelmişti. Bkz. Georgeon, a.g.e., s. 66 vd.

29 Yusuf Akçura'nın Türkiye'ye gelişi ve *Türk Yurdu* ile ilgili çalışmaları için bkz. Ülken, a.g.e., s. 387 vd.

30 Ülken, a.g.e., s. 392 vd; Georgeon, a.g.e., s. 67.

31 Yusuf Akçura'nın 1917'de bir müddet için Türkiye'den ayrılması ile *Türk Yurdu* dergisi önce Celal Sahir'in şahsında Türk Ocakları Merkez Komitesi'nin eline geçmiş, ardından da 1918 yılında maddi sebeplerden kapanmıştı. Bu dergi uzun bir aradan sonra, 1924'te Ankara'da Türk Ocakları'nın resmi yayın organı olarak yayın hayatına tekrar başlayacaktır. Bkz. Georgeon, a.g.e., s. 67 vd.

tirdiği bakış açısı bir süre sonra Avrupa'daki ilmî çevreler tarafından da dikkatle takip edilir olmuştu.[32] 1924'te İstanbul Darü'l-fünûn'u[33] içerisindeki Edebiyat Fakültesi'nde Türkiyât Enstitüsü'nü kuran Köprülü, bu sayede Türk tarihi ve edebiyatı hakkında yurtiçindeki ve yurtdışındaki çalışmaları bir araya toplayarak, bilim adamlarının birbirlerini tanıma ve birbirlerinden istifade etmeleri yolunda önemli bir adım attı. Bağışlanan kitaplar sayesinde önemli bir kütüphaneye sahip olan Türkiyât Enstitüsü kısa sürede tarih, edebiyat, etnografya ve coğrafya çalışmalarının bir üssü haline geldi. Enstitü, çalışmalarını yayımlayacağı *Türkiyât Mecmuası*'nı da aynı yıl içerisinde faaliyete geçirdi. Türk ve yabancı bilim adamları, bu dergide araştırmalarını paylaşma ve tartışma imkânını buluyorlardı.[34] Özellikle Rusya'daki Türk aydınlarının bilimsel faaliyetleri ve Türkiye'ye hayranlık derecesindeki bağlılıkları yeni tarih çalışmalarında bu grubun etkisini azımsanmayacak ölçülere ulaştırdı.

Kaynağını Osmanlı aydınlanmasından alan yeni Türk tarihçiliği, Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün gayretleriyle yeni bir evreye girdi. Atatürk, Türk milletini bir cemaat halinden modern bir millet haline dönüştürmek için millî şuur ve Türklük bilincinin tekrar kazandırılması gayesiyle Türk tarihinin yeni bir anlayışla araştırılmasını istiyordu. Özellikle son iki asırlık devrede "Batı" karşısında Osmanlı devletinin içerisine sürüklendiği durumu tespit eden Atatürk, yeni devletin yeni bir bilince erişmesinin, eski ezik durumundan sıyrılmasının ve Osmanlı devletine hasredilen suçlamaların bertaraf edilmesinin ancak yeni bir tarih tezi ile mümkün olacağına inanmıştı. Bu sebeple zamanının büyük kısmını "Türk tarih tezi"[35] denilen bir tarih yorumu üzerinde çalışmakla geçiriyordu.[36]

---

[32] İnalcık, a.g.m., s. 289 vd.

[33] Osmanlı Devleti'nin üniversite seviyesindeki en önemli kurumu Darül-fünun-ı Osmanî'dir. Bu önemli kurum, 1924 yılında 493 sayılı kanun ile Darü'l-fünûn-ı İstanbul adını almış, bünyesinde tıp, hukuk, edebiyat, fen ve ilahiyat fakültelerini toplamıştır. Cumhuriyet döneminde faaliyetlerini sürdüren Darü'l-fünûn-ı İstanbul, Atatürk'ün direktifleri ile 1933 tarih ve 2252 sayılı kanun ile kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi ihdas edilmiştir. Bkz. H. Korkut, *Türk Üniversiteleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 13-15; Darü'l-fünûn'un tarihi, fakülteleri, hocaları ve ders programları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, Yay. Haz. A. Kazancıgil, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

[34] 1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi'ne katılan Köprülü, burada tanıştığı ünlü Rus oryantalist V.V. Barthold'u Orta Asya tarihi hakkında konferanslar vermek üzere İstanbul'a davet etti. Barthold'un konferansları Türkiye'de oldukça ilgi uyandırdı ve konferans metinleri Türkiyât Enstitüsü tarafından *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* başlığı altında basıldı. On iki dersten oluşan notlar daha sonra sadeleştirilerek tekrar yayımlanmıştır. Bkz. V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yay. Haz. K.Y. Kopraman-A.İ. Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975.

[35] Uluğ İğdemir bu tezin özünü "tarihin en eski devirlerinden başlayarak Orta Asya'dan doğuya, batıya ve güneye, kuraklık ve ekonomik nedenlerle büyük göçler olmuştur. Bu göçmenler brekisefal alpin tipte, Türkçe konuşan insanlardır. Bunlar gittikleri yerlere ileri bir uygarlığı da birlikte götürmüşlerdir." şeklinde özetlemektedir. Bkz. U. İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 5.

[36] İnalcık, a.g.m., s. 292.

İstanbul Darü'l-fünunu Edebiyat Fakültesi'ndeki çalışmalarıyla dikkat çeken Köprülü'nün yanı sıra Halil Ethem, Şemseddin Günaltay, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi Osmanlı dönemi okullarından yetişen tarihçiler ile Rusya'dan Türkiye'ye gelmiş olan Yusuf Akçura, Sadri Maksudi (Arsal)[37] ve Zeki Velidi Togan[38] gibi tarihçiler bir araya toplanarak "Türk tarihinde yeniden yapılanma" diyebileceğimiz bir dönem başlattılar. "Türk tarih tezi" etrafında toplanan bu entelektüel kesim, bütün bilgi birikimlerini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarih çalışmalarına aktaracaktı.

Atatürk tarafından bir yandan yeni tarih yazımı için başlama emri verilirken, diğer taraftan kurumsal altyapı çalışmaları da başlatıldı. 23 Nisan 1930'da, Ankara'da Türk Ocakları'nın yeni binasında toplanan VI. Türk Ocakları Kurultayı oldukça önemlidir. Bu kurultayda Ankara Müzik Öğretmen Okulu tarih öğretmeni Afet Hanım (İnan), 28 Nisan 1930 tarihinde Atatürk'ün de hazır bulunduğu bir toplantıda yaptığı konuşmada "Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tetkik etmek için hususî ve daimî bir heyetin teşkiline karar verilmesini" isteyen bir önerge verdi.[39] Bu önergeyi Sadri Maksudi[40] ve Doktor Reşit Galip de hararetle savunarak, Türk Ocakları yasasına "Merkez Heyeti Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tetkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder" maddesinin eklenmesini sağladılar. Bu yasa maddesi gereğince on altı üyeden oluşan "Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti" kurulmuş oldu.[41] Böylece tarih bilimi Türkiye'de ilk defa bir çatı altında çalışmalarını yürütebileceği kurumsal bir yapıya kavuşmuş oluyordu.

Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti başkanlığına Mehmet Tevfik (Bıyıklıoğlu), başkan vekilliklerine Yusuf Akçura ve Samih Rifat, genel sekreterliğine ise Doktor Reşit Galip getirildi. Kurulun diğer üyeleri ise Afet Hanım (İnan), Vasıf Çınar, Halil Ethem (Eldem), Yusuf Ziya (Özer), Sadri Maksudi (Arsal), Reşit Safvet (Atabinen), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Etnografya Müzesi uzmanı Mesaroş, Ragıp Hulusi (Özden), Mükrimin Halil (Yinanç), Zakir Kadiri (Ugan) ve Hamit Zübeyr (Koşay) idi.[42] Zaman kaybetmeden çalışmalarına başlayan heyet üyeleri, Türk tarih tezine uygun olarak 606 sayfalık *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlıklı bir eseri 1930 yılının sonlarına doğru bastırdı. Bu esere "Türk Tarihine Medhal" ve "Orta Asya" bölümlerinden oluşan 74 sayfalık

---

[37] Bkz. Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

[38] Zeki Velidî Togan ve tarihçiliği ile ilgili bkz. T. Baykara, *Zeki Velidî Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989; Zeki Velidî Togan'ın tarih görüşleri ve Türkiye'de tarihçiliğin esaslarını belirleyen eseri için bkz. Z.V. Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

[39] Bkz. Afetinan, "Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair", *Belleten*, Nisan 1947, s. 175.

[40] Adile Ayda, bir tarih heyeti kurulması önergesinin Afet Hanım'ın değil, babası Sadri Maksudi tarafından verildiğini ileri sürmektedir. Bu mesele ve Sadri Maksudi Arsal için geniş bilgi için bkz. Ayda, a.g.e., s. 164 vd.

[41] Bkz. İğdemir, a.g.e., s. 3 vd.

[42] İğdemir, a.g.e., s. 4 vd.

bir broşürü "Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısmı" adı altında ilave etti. 1931 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca eser 30.000 adet bastırılarak okullara dağıtıldı.[43]

1931 yılında Türk Ocakları'nın kapanması üzerine[44] "Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti"nin yasal niteliğini kaybetmesi üzerine aynı heyet, zamanın yeni Dernekler Kanunu'na göre 15 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ni kurdu. Cemiyetin ilk işi Türk tarihini yeni nesillere aktarmak üzere liseler için bir tarih kitabı hazırlamak oldu. Bir yandan liseler için kitap hazırlanırken öte yandan yeni tarih anlayışını öğretmenlere anlatmak üzere bir seminer düzenleme kararı alan cemiyet, 2 Temmuz 1932'de, sonradan "I. Türk Tarih Kongresi" adını alacak bir kurs düzenledi.[45] Tamamı yurtiçinden öğretim üyeleri ve öğretmenlerden oluşan 232 kişinin katıldığı kongre, 11 Temmuz 1932'de sona erdi.[46] Kongre tutanakları kısa bir süre sonra *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları* adıyla İstanbul'da bastırıldı.[47]

Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin I. Türk Tarih Kongresinden sonraki ilk faaliyeti *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eseri yeniden ele almak oldu. 13 Temmuz-17 Ekim 1932 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da ardı ardına on toplantı yapan heyet, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabının kimler tarafından yazılacağını ve ne zaman bitirileceği konusunu karara bağladı. Cemiyet bundan sonraki tüm mesaisini yeni eseri hazırlamakla ve ortaya çıkan müsveddeleri Mustafa Kemal'in de hazır bulunduğu toplantılarda okumakla geçirdi.[48] Artık Türkiye'de tarihçiler millî bir gaye etrafında, kurumsal bir çatı altında toplanmış, Türk ve dünya tarihi konularında çalışmalarına büyük bir şevkle sarılmışlardı.

Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alarak, tarih bilimine hizmete bu ad altında devam edecektir. 20 Eylül 1937'de İstanbul'da Dolmabahçe sarayında Atatürk'ün huzurunda II. Türk Tarih Kongresi'ni toplayan Türk Tarih Kurumu, bu kongrede yine Türk tarihinin meselelerini etraflıca ele alarak, yeni tarih

---

[43] İğdemir, a.g.e., s. 5.

[44] Türk Ocakları reisi Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlık neticesinde 10 Nisan 1931'de toplanan "Fevkalâde Kurultay" ile Türk Ocakları'nın dağıtılma kararı alındı. Daha geniş bilgi için bkz. Ayda, a.g.e., s. 168 vd.

[45] Yusuf Akçura'nın başkanlık ettiği I. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmiş, kongreye İstanbul Üniversitesi tarih profesörleri ve lise ve öğretmen okulları tarih öğretmenleri davet edilmişti. Kongrenin bütün giderleri ise Millî Eğitim Bakanlığı tarafından karşılanmıştı. Bkz. İğdemir, a.g.e., s. 11; Georgeon, a.g.e., s. 39.

[46] 2 Temmuz 1932'de Ankara Halkevi'nde toplanan bu kongreye 25 Tarih Kurumu üyesi, 18 üniversite profesörü ve doçenti, 197 lise ve orta mektep tarih öğretmeni katılmış ve kongre 9 gün sürmüştü. Bkz. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2018.

[47] I. Türk Tarih Kongresi ile ilgili geniş bilgi için bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932; İğdemir, a.g.e., s. 11 vd; Behar, kitabında kongredeki bildiriler ve tartışmaları geniş bir şekilde ele almıştır. Bkz. Behar, a.g.e., s. 119-160.

[48] Bu çalışmalara katılan üyeler ve toplantılardaki münakaşalar için bkz. İğdemir, a.g.e., s. 21 vd.

anlayışı ve yazımını mecrasına oturtmaya çalıştı. Kongreye birincisinden farklı olarak yabancı bilim adamları da davet edilmiş ve kongre uluslararası bir mahiyet almıştı. Biri prehistorik çağdan ortaçağa, diğeri ortaçağdan son döneme kadar iki bölümde düzenlenen kongreye 40'ı yabancı ülkelerden olmak üzere 343 delege katılmıştı. Bu kongrenin fahri başkanlığını Cenevre Üniversitesi antropoloji profesörlerinden Eugene Pittard yapmıştı.[49] Pek çok tez ve tebliğin sunulduğu, bir de serginin açıldığı kongre 9 gün sürmüş ve 29 Eylül 1937'de kapanmıştı. Kongre mesaisi, bütün tezler ve tebliğler ise Atatürk'ün ölümünden tam beş yıl sonra 1943 yılında 1181 sayfa olarak tek bir cilt halinde bastırıldı.[50]

Atatürk döneminde Türkiye'de tarih biliminin kurumsallaşması ile ilgili çalışmalar bir yandan Türk Tarih Kurumu çatısı altındaki faaliyetlerle yürütülürken diğer taraftan yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması gündeme gelmişti. O güne kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki tarih bölümü dışında, tarih alanında yüksek öğretim veren bir kurum yoktu. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk, dil ve tarih çalışmalarına yeni uzmanlar yetiştirebilmek için Ankara'da bir fakülte kurulmasını istedi. Ankara'da kurulacak yeni fakültenin amacı Türkiye'nin yapacağı atılımla hem millî bilincin gelişmesi, hem de özgür düşünceli bireylerin yetişebilmesi maksadıyla Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk kültürünün derinliğine araştırılması için eğitim vermekti. Zaten böyle bir kurumun altyapısını oluşturmak için, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1926-1927 öğretim yılından itibaren liselerden tarih, coğrafya, arkeoloji, antropoloji, eski ön Asya dilleri, değişik filolojiler vb. alanlarda eğitim görmek üzere yetenekli öğrenciler seçilmeye başlanmıştı. Bu seçimlerin pek çoğunda bizzat Atatürk de yer almış ve seçilen öğrencilerle yakından ilgilenmişti. O, Türkçede Türk tarihi konusunda yeteri miktarda eser olmadığını, o sebeple bu eksikliğin giderilmesi için yurtdışına gönderilen öğrencilere büyük roller düştüğünü söylemişti. Seçilen öğrenciler öğrenim görmek üzere yurtdışına gönderilmiş ve bunlar ihtisaslarını tamamlayarak birer birer yurda dönmeye başlamışlardı.[51]

---

[49] *Les races et l'histoire* adlı eseri ile antropoloji alanında oldukça önemli bir yer edinen Eugene Pittard, 1931 yılında Türklerin Avrupa'daki kötü imajını düzeltmeyi amaçlayan bir Türkiye gezisi kitabı yayımlamıştır. Böylelikle Türkiye'de oldukça saygınlık kazanmış ve II. Türk Tarih Kongresine onur başkanlığı yapmıştır. 1939'da Afet İnan Cenevre'de doktora tezini onun yönetiminde hazırlamıştır. Bkz. Copeaux, a.g.e., s. 33 vd.

[50] Ergin, a.g.e., s. 2019 vd.

[51] Bu dönemde seçilen öğrencilerden Şevket Aziz Kansu, Enver Ziya Karal, Cemal Alagöz, Bedrettin Tuncel Fransa'ya; Bekir Sıtkı Baykal, Şinasi Altundağ, Halil Demircioğlu, Cemal Tukin, Danyal Bediz, Niyazi Çıtakoğlu, Melahat Özgü, Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Nusret Hızır ve Pertev Naili Boratav Almanya'ya; Orhan Burian, İrfan Şahinbaş, Hamit Dereli, Saffet Korkut İngiltere'ye; Aydın Sayılı, Muzaffer Şenyürek, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes ve Behice Boran ise ABD'ye gönderilmişlerdi. Bkz. Ş. Turan, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültür Yaşamındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 204 vd.

Atatürk, 11 Mart 1935 akşamı Çankaya'da verdiği bir yemekte devrin Kültür Bakanı Abidin Özmen'e Ankara'da bir Tarih ve Coğrafya Fakültesi açılması yönünde hemen hazırlıklara girişilmesi direktifini verdi. Yapılan hazırlıklar neticesinde fakültenin kuruluş yasa tasarısı hazırlandı. Tasarıda "Hükümet merkezimizde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek tetkik ve araştırma müessesesine olan ihtiyaç, diğer taraftan orta tahsil müessesemize ulusal dil ve tarihimizin ilmî ve en yeni telakkilerine göre hazırlanmış muallim yetiştirmek ve bugünkü muallimlerimizin bu yönden bilgilerini tamamlamak lüzumu, Ankara'da bir Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmasını icabettirmiştir." denilerek fakültenin amaçları ortaya konuyordu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş yasası Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 14 Haziran 1935'te kabul edildi.[52]

Ankara'da kurulan bu yeni eğitim kurumunun dekan vekilliğine zamanın Türk Tarih Kurumu başkanı Hasan Cemil Çambel atandı. Akademik kadroyu vücuda getirmek üzere yurtdışında sosyal bilimlerde kendi sahalarının uzmanları olan George Rhode, B. Landsberger, H. Gustav Guterbock, Walter Ruben, Karl Menges, Anna Maria von Gabain, Herbert Louis, Von der Osten ve ünlü Macar Türkolog Laszlo Rasonyi gibi seçkin bilim adamlarıyla anlaşmaya varıldı. Bu yabancı bilim adamlarının yanı sıra tanınmış Türk profesörleri de fakülte kadrosuna alındı. Fuat Köprülü, Şemsettin Günaltay, Muzaffer Göker, Yusuf Hikmet Bayur, Şevket Aziz Kansu ve Afet İnan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne atanan ilk hocalar oldu. Ayrıca yurtdışında ihtisaslarını tamamlamış olan Bekir Sıtkı Baykal, Şükrü Akkaya, Şinasi Altundağ, Halil Demircioğlu, Ekrem Akurgal, Niyazi Berkes, Remzi Oğuz Arık, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, S. Kemal Yetkin, Pertev Naili Boratav, Tahsin Banguoğlu ve İstanbul Üniversitesi'nden atama yolu ile Enver Ziya Karal gibi genç bilim adamları Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin doçent ve yardımcı doçent kadrolarına atandılar. Böylelikle akademik kadrosunu tamamlayan fakülte, ilk öğrencilerini 9 Ocak 1936'da kabul etti.[53]

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde açılan ilk bölümlerden biri de tarih bölümüydü. İlkçağ, Ortaçağ, Yeni ve Yakınçağlar ile Umumi Türk Tarihi kürsülerinde lisans programını başarıyla tamamlayıp lisansüstü eğitime devam ederek 1942-43 eğitim-öğretim yılında doktora programını tamamlayan Neşet Uluçay, Mehmet Altay Köymen, Osman Turan, Halil İnalcık ve Füruzan Kınal fakültenin yeni hocaları olarak akademik kadroya katıldılar.[54] Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, daha kuruluşundaki zengin kadrosu sayesinde lisans ve lisansüstü programlarında pek çok öğrenci yetiştirerek sosyal bilimler alanında seçkin bir yer edindi.[55] Cumhuriyet döneminde

---

[52] Turan, a.g.m., s. 206.

[53] Turan, a.g.m., s. 208 vd.

[54] Turan, a.g.m., s. 216.

[55] Kısa sürede Türkiye'deki tarih çalışmalarının önemli bir üssü haline gelen DTCF Tarih Bölümü'nden sonraki yıllarda Akdes Nimet Kurat, Faruk Sümer, Adnan Sadık Erzi, Ali Sevim, Nejat Kaymaz, Mustafa Ak-

Türkiye'de tarih biliminin kurumsallaşmasında Türk Tarih Kurumu'nun yanında önemli merkezlerden olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden yetişen pek çok akademisyen, 1956 yılından sonra Anadolu'nun değişik vilayetlerinde kurulan üniversitelerin bünyesinde açılan tarih bölümlerinin kuruluşunda görev aldılar.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin geleneksel tarih yazım tarzı olan vakanüvislik geleneğinden araştırıcı tarih yazım tarzına geçen Türk tarihçileri, 20. yüzyılın başından itibaren Fransız pozitivizmi ile Alman tarihselciliği akımlarını takip ettiler. 20. yüzyılın ortalarından itibaren ise Türk tarihçiliğinde Fransız Annales Ekolü'nün[56] büyük tesirleri görülmeye başladı. Özellikle bu ekolün Türkiye'deki temsilcilerinden olan Ömer Lütfi Barkan'ın izinden giden tarihçiler sayesinde Türkiye'de tarih araştırmalarında yeni bir merhaleye girilmiş oldu.[57] Böylelikle Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e ve oradan günümüze tarih biliminin kurumsallaşma serüveninde, başta Türk Tarih Kurumu ve arşivler olmak üzere üniversitelerin ve bunlara bağlı enstitülerin üstün gayretleri sayesinde Türkiye'de tarih biliminde her türlü yeniliğe ve dinamizme açık bir gelenek oluştu.

Kaynakça

Afetinan, "Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair", *Belleten*, Nisan1947, s. 175-184.

Arıkan, Z., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, s. 1584-1594.

Ayda, A., *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yay. Haz., K.Y. Kopraman-A.İ. Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975.

Baykara, T., *Zeki Velidî Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Behar, B.E., *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Copeaux, E., *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Devlet, N., *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

dağ, Şerafettin Turan gibi tarihçiler yetişmiş, onları yeni nesil tarihçiler takip etmiştir. Bkz. Y. Özkaya-M. Delilbaşı vd., "Panel", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 291-307.

56 Tarihçilikte Annales ekolü ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Der. A. Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

57 H. İnalcık, "Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği", *Doğu Batı, Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 316 vd.

Ergin, O., *Türkiye'de Maarif Tarihi*, III-V, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Georgeon, F., *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

İğdemir, U., *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

İnalcık, H., "Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği", *Doğu Batı, Makaleler II*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2008, s.311-324.

İnalcık, H., "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Doğu Batı, Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 289-310.

Kafesoğlu, İ., *Tarih Metodu Ders Notları*, İstanbul, tarihsiz.

Kodaman, B., "Atatürk ve Tarih", *Atatürk ve Kültür*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 1-16.

Korkut, H., *Türk Üniversiteleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.

Kuran, E., "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Der. M. Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 209-214.

Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, Yay. Haz. A. Kazancıgil, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Özkaya, Y.- Delilbaşı, M. vd., "Panel", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* 66. *Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 291-307.

Tarih ve Tarihçi, Annales Okulu İzinde, Der. A. Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Tevetoğlu, F., *Süleyman Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Togan, Z.V., *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

Turan, Ş., "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültür Yaşamındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* 66. *Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 203-234.

Ülken, H.Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.

Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Osmanlı'nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar

Ufuk Özcan

Giriş

Bu çalışma asıl olarak son dönem Osmanlı iktisadi zihniyeti/düşüncesi üzerine odaklanıyor. Osmanlı Devleti'nde iktisat düşüncesi bütün evsaf ve çeşitliliğiyle II. Meşrutiyet döneminde belirgin bir canlılık sergilemiş olsa da, aslında belirli yaklaşımlar daha önceki dönemde, XIX. yüzyılın başlarına kadar geri giden eğilimlerde köklenmektedir. Daha uygun deyişle, II. Meşrutiyet döneminde de savunulan iktisat politikaları ve uygulamalarının bir bölüğü önceki dönemin bir uzantısı niteliğindedir. O halde II. Meşrutiyet döneminde neyin değiştiğini sormak gerekir. 1908-1918 yılları arasında gözlemlenen radikal bir değişiklik, ilk defa iktisadi devletçilik ve "halkçılık" ekseninde "milli iktisat" politikasının ve solidarizmin gündeme gelmesidir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın getirdiği dışa bağımlılık ve süregelen Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar)/Reji koşullarında bu görüşlerin -her ne kadar siyasal düzeyde güçlü dayanakları olsa da- uygulamada ne ölçüde hedefine ulaştığı tartışmalıdır. Bu görüşler, dönemin iktidarının alternatifsiz biçimde uyguladığı hâkim politikalar olmaktan uzaktır; nispi olarak ikincil düzeyde kalmışlar ve sınırlı ölçekte uygulama alanı bulmuşlardır. Özellikle İttihatçı iktidar devresinde devletçi/solidarist ilkelerle tahkim edilmiş "milli iktisat" anlayışının yanı sıra/yanı başında liberal düşünceler de gündemi işgal etmeye devam etmiştir. Birbirine tezat oluşturan bu yaklaşımlar arasında hatırı sayılır bir rekabet de söz konusudur. Maliye politikaları XIX. yüzyıl boyunca hâkim olan liberal anlayış doğrultusunda şekillenmeyi sürdürmüştür. Buna karşılık klasik liberal anlayışa sığmayan çözüm önerileri ve uygulamalarla karşılaşmak da mümkündür. Dolayısıyla devletçe benimsenen ve uygulamaya geçilen iktisadi politikaları pür teorik bir çerçevede kavramak güçtür. Mevcut iktisadi seçeneklerin çeşitlenmesi açısından II. Meşrutiyet döneminin önceki döneme kıyasla daha

karmaşık bir süreç olduğu da aşikârdır. Bu dönemin bir yenıliği, Tanzımat ve sonrası dönemin iktisadi fikir ve uygulamalarına birikmiş tepkilerin açık bir biçimde ifade edilmeye başlanmasıdır. Önceki dönemden kesin bir kopuş perspektifinin belirmesi, Türk milliyetçiliğinin tepkisel bir tarzda ortaya çıkışı ile eşzamanlı ve ilişkilidir. Bundan dolayı önceki döneme, süregiden iktisadi perspektiflerin köklerine bakmak doğru olacaktır.

Daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hazinesinin ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Balkanlarda yaşanan Sırp ve Yunan isyanları ve ardından gelen savaşlar Osmanlı hazinesini darboğaza sokmuş durumdaydı. Öte yandan bütçe açıkları sürekli yaşanan bir sorundu. Yöneticilerin bu sıkıntıyı çözmek (veya hafifletmek) için düşündükleri ilk önlemlerden biri "sikke tağşişi"* olmuştur. 1808-1830 yılları arasında Osmanlı altını 35 kez, gümüş kuruş ise 37 kez tağşişe maruz kalmıştır.[1] Bu yöntem, malî açıkları kapatmak için başvurulan "iç borçlanma" ve yeni "kaime" (kâğıt para) basımı uygulamaları ile birleşince para sisteminde bir istikrarsızlığın yanı sıra enflasyona da yol açmıştır. Ardından, yüzyılın ortalarında dış borçlanma gelecektir. Çözümün geçiciliği, yeni sorunlar doğurması, üstelik mevcut sorunun katmerleşerek kronikleşmesiyle aşikârdır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Batılılaşma tercihine kesin bir biçimde yönelince, malî-iktisadi sorunlar ve bu sorunları çözme tarzları da farklılaşmıştır. Bu yüzyılda devletin öncelikli amacı Batı dengeleri içinde yer alarak kendi varlığını koruyabilmek olmuştur. Batılı devletlerle ilişkilerin temelini de siyasi ve askeri gerekler oluşturmaktadır. Gerçekten de XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yöneldiği başlıca faaliyet herhangi bir Batılı güç (veya güçler ittifakı) içinde yer alarak savunma savaşlarına girişmek olmuştur. Yüzyılın neredeyse yarısını kaplayan Osmanlı-Rus savaşları ve Balkan halklarının özerklik taleplerinden kaynaklanan isyanlar devletin fiziki gücünü, maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Batı ile askeri-siyasi düzeyde yürütülen ilişkilerin iktisadi alanda da olumsuz yansıma ve sonuçlarını izlemek mümkündür. Devlet yöneticilerinin iktisadi olaylara geleneksel bakışında belirgin değişiklikler söz konusudur. Gerek üretim (toprak düzeninde) ve mübadele (ticaret) ilişkilerinde, gerekse malî örgütlenmede (vergilendirme, para, banka sistemi vb.) bir dizi köktenci reform hayata geçirilmiştir.

Tanzimat döneminde gerek ekonomik gerekse idari açıdan liberalizme yönelik genel bir eğilim belirmiştir. Ali ve Fuat Paşalar özel mülkiyet hakkını hukuki-yasal çerçevede güvence altına alma yolunda ciddi adımlar attılar. Tanzimat Fermanı'yla, sermaye birikimini ve yerli parazit bir sınıfın oluşmasını önleyen geleneksel müsadere ve devle-

---

* Sikke tağşişi, metal paraya ucuz metaller katarak değerini düşürmek anlamına gelmektedir. Batı'nın iktisadi baskılarına karşı geliştirilen bu yönreme daha önceki yüzyıllarda da başvurulduğu biliniyor. Bu yöntem Darphane-i Amire kurumunu öne çıkarmıştır.

1 "Sikkelerin değerli maden içeriğinin devamlı düşürülmesi sonucu, 1814'te bir İngiliz sterlini 23 Osmanlı kuruşu ile eş değerde iken, 1839'da bir sterlin 104 kuruş ediyordu." Bkz. Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 54.

tin mirasçılık hakkı uygulamalarına son verildi; gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri özendirildi. 1858 Arazi Kanunnamesi ile devletin tekelinde/tasarrufunda bulunan mirî arazilerin büyük bölümü özel mülklere dönüştürüldü. Ayrıca Tanzimat yöneticileri ülke kaynaklarını dışa açtılar, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırdılar, yabancı yatırımları özendirdiler ve ilk defa bir bankacılık sistemini kurdular.[2] Bütün bu restorasyon girişimleri imparatorlukta liberalizmin gelişmesi adına önemli bir dönüm noktasıydı. 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanıyla yabancılara tanınan ticari hak ve imtiyazlar tekrar gözden geçirildi ve güvence altına alındı. Ayrıca 1858 Arazi Kanunnamesi özel mülkiyet hakkını devletin güvencesi altına alıyordu. Kısacası, Tanzimat döneminin idari kurumlaşmaları imparatorluk dahilinde liberalizmin yayılmasına, nüfuzuna ivme kazandırdı.

Yabancı yatırımcıların, özellikle İngilizlerin aleyhinde bulundukları "yed-i vahid"e[3] son verilerek ekonomiye devletin müdahale yetkileri iyice sınırlanıyordu. Bütün bu gelişmeler Osmanlı yöneticilerinin iktisadi olaylara bakışında gerçek bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bununla birlikte Tanzimatçı iktisat politikalarının uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanacağı aşikârdı. Çünkü liberal politikalar ile kendisini Batı'ya her açıdan bağlı kılan bürokratik imparatorluk rejiminin idame ettirilmesi arasında paradoksal bir durum vardı. İktisadi ve malî konularda devlet kontrolünün zayıflaması, bütün bir yüzyıl boyunca Batı adına savaş makinesini işler kılan ve savunma harcamalarını kısıtlaması imkânsız olan imparatorluğun mutlak anlamda liberal politikalarla idare edilmesi düşünülemezdi. Devlet, kendi bekası adına bütün harcamaları kontrol etmek zorundaydı. İdari ve askeri bürokrasi geliştikçe harcamalar da artma eğilimi içine girmişti. Osmanlı-Rus savaşları ve Balkanlarda güçlenen milliyetçi isyanların kontrol edilmesi çabaları da hazinenin yükünü giderek artırmıştı. Böylece, Tanzimatçıların iktisadi alanda gerçekleştirdikleri fütursuz reformların olumsuz sonuçları 1860'larda görülmeye başlandı. 1880'lere gelindiğinde Tanzimat politikalarının sonucu, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ve imparatorluğun malî denetiminin büyük ölçüde Batılı devletlerin eline geçmesi oldu. Devlet, kendi giderleri, kaynak ve vergileri üzerinde bir kontrol mekanizmasından giderek yoksun hale gelmişti. Bu koşullarda bizzat devletin girişimiyle (liberalizmle bağdaştırılamayacak yöntemlerle) yeni endüstriyel yatırımlar yapılmaya başlanmıştır.[4]

---

[2] Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "The Rise and Development of the Liberal Thought in Turkey", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1998, ss. 151-162. http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/liberalism.htm, 11.07.2008.

[3] Devlet tekeli.

[4] Bu yatırımların özellikle askeri alanda endüstriyel yatırımlar olması dikkat çekicidir. Başta tersaneler olmak üzere, "Feshane, baruthane ve dökümhanelerin, silah ve dokuma fabrikalarının kuruluşu, 1860'lardan itibaren demiryolu yapımı da temelde askeri amaçlıdır." Bkz. Özcan, Ufuk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Alanda Yenileşme", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 8: XIX. Yüzyıl*, İstanbul, 2001, s. 222.

Yaşanan değişim çarpıcıdır; bununla birlikte süreç içinde değişmenin yanı sıra değişmeyen bir husus da vardır. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl başında geleneksel Doğu-Batı ilişkilerindeki konumunu, safını/cephesini Batı lehine değiştirmiş olsa bile, en genel anlamda Osmanlı ekonomisinin bağlı olduğu yapısal ilişkiler mekanizması değişmemiştir. Bu mekanizma da, Osmanlı Devleti'nin kuruluştan itibaren ve klasik dönemden geçerek, Batılılaşma dönemi de dahil olmak üzere savaş ve savunmaya dayalı bir ekonomiye (savaş ekonomisi) sahip oluşunun sonucudur. Saf/cephe değişmiş olsa da, bu açıdan bir değişiklik söz konusu değildir. Savaşa dayalı ekonomilerin genellikle bağlı olduğu bir mekanizma bulunmaktadır: Yönetimin temel bir makro-ekonomik araç olarak malî politikalara bel bağlaması gerekliliği, hatta zorunluluğu. Başka deyişle, büyük bir meblağ tutan (süreğen) savaş giderlerinin karşılanması için hazinenin daima güçlü olması gerekiyordu.[5] Maliye ve hazinede daralma olayı XIX. yüzyıldan önce de söz konusuydu ama belki de hiçbir dönemde bu yüzyıldaki kadar belirgin değildi. XIX. yüzyıl, savaş (savunma) harcamalarının karşılanması yöntemi açısından yeni bir dönemi açtı. Toplanan vergiler savaş masraflarını ve giderek büyüyen bürokrasinin giderlerini karşılamaya yetmiyordu. Borçlanma kaçınılmazdı. Böylece ilk defa Kırım Savaşı sırasında (1853-56) savaş giderlerinin Batı'dan borçlanma yoluyla karşılanması yoluna gidildi. Bu olaydan sonra devletin askeri-siyasi varlığını sürdürebilmesi ancak Batılı devletlerle yapılan borçlanma sözleşmeleriyle mümkün olabildi. Akdolunan borçlanmanın gerek faizi, gerekse anaparası vergi gelirlerinden karşılanıyordu. Bundan başka bir kaynak yoktu. Böylece bir fasit daire oluştu. Batı adına girilen savaşların bütün yükü vergi mükelleflerinin üzerine düşüyordu. Devletse kendi vergi kaynaklarını elverişli, sağlıklı bir şekilde kontrol edemiyordu. Esas itibariyle iki şekilde çözüm arayışı söz konusu olacaktı: Ya devlet tahvilleri piyasaya sürülerek borç tehirine gidilecek ya da tahkim/konsolidasyon (borç birleştirme/erteleme) uygulamalarına girişilecekti. Her iki yol da denenmiş, ancak bu yöntemler borçların katlanarak artmasından başka bir sonuç vermemiştir. Ayrıca, borçlu olunan Batılı devletlerin Osmanlı'yla ilişkisi kuşkusuz salt iktisadi bir ilişkiden ibaret değildi. "Doğu Sorunu"nun çözümü ve Avrupa dengeleri içinde Osmanlı'ya yüklenen konum ve görev, soruna iktisadi olmaktan çok siyasi bir boyut kazandırıyordu. Başka deyişle genel borçlar sorunu Batı'nın Osmanlı'ya müdahalesi için sağlam bir gerekçe oluşturdu. Sonunda Batı müdahalesi Düyun-u Umumiye ve Reji kurumlarını ortaya çıkaracaktı. Osmanlı ekonomisindeki bu gelişmelerin tek yönlü olmadığını da belirtmek gerekir. İmparatorluk bir yandan Batı pazarlarına açılma çabalarını sürdürürken, diğer yandan da yerli endüstrinin geliştirilmesi için yatırımlara girişmekten de geri kalmamıştır.

---

[5] Osmanlı iktisat tarihçisi Mehmet Genç bu durumu "fiskalizm" (başka deyişle "hazinecilik ve malî disiplin") ilkesi ile açıklar. Kavram, klasik dönem anlayışının çözümlenmesinde bir anahtar işlevi görür. Ancak malî disiplinin yitirilişi ve hazinenin darboğaza düşmesi Batılılaşma dönemine damgasını vuran bir olay olmuştur. Bununla birlikte, darboğazı aşmak için Babıâli'nin bulduğu çözüm "Batı'ya borçlanma" olacaktır. Temelde değişen budur.

Bu yatırımların ağırlıklı olarak askeri amaçlı olduğunu vurgulamamız gerekir. Askeri donanma için tersane yapımı, ordonat hizmetlerinin geliştirilmesi, mühendishanelerin açılması vb. devlet eliyle gerçekleştirilen endüstriyel yatırımlardır.

Malî Darboğaza Giden Yol: Baltalimanı Ticaret Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda geleneksel siyasetini terk ederek Batıcılaşmaya yönelmesi, sadece siyaset ve ordu düzeyinde değil, iktisadi düşünce ve pratikler düzeyinde de birtakım değişim/dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Değişimin temel doğrultusu, Batı ile iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi yönündeydi.[6] Başka deyişle siyaset ve ordu kurumlarının yanı sıra imparatorluk ekonomisinin de giderek Batı'ya bağımlı hale gelmesinin önkoşulları yaratılmıştır. İktisadi alanda gelenekten kopuşun, zihniyet değişmesinin ilk örneklerinden biri, Tanzimat'ın ilanından hemen önce, 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıdır. Anlaşma tek taraflı olarak Osmanlı aleyhine hükümler taşımaktaydı. Bunlardan biri, tekel sisteminin kaldırılarak yerli hammaddelerin ülke dışına (Batı'ya) çıkarılmasının serbestleştirilmesiydi. Aynı zamanda dış ticarette gümrük vergilerinin düşürülmesi öngörülüyordu.[7] Bu gelişme imparatorluk dahilindeki İngiliz tüccarlarına ve onlarla etkin bir işbirliği içine girecek olan gayrimüslim azınlıklara büyük ticari imtiyaz ve kazançlar sağlamıştır. Daha az vergi ödeyerek daha kârlı ticari faaliyette bulunabileceklerdi. Batı endüstrisinin en önemli girdisini oluşturan hammadde kaynakları ucuz, seri ve garantili bir şekilde Osmanlı topraklarından temin edilebilecekti. Buna karşılık uluslararası "serbest" dolaşımda rekabete dayanamayan (dayanma gücü bulunmayan) Osmanlı ekonomisinin başlıca sektörleri çok geçmeden çöküş belirtileri göstermeye başlamıştır -özellikle pamuklu ve ipek dokuma sanayi. Ülkede üretilen hammaddenin ve yarı mamul maddelerin ucuz bir şekilde dışarı çıkışı tarım sektörüne olduğu kadar, zaten sınırlı olan endüstri sektörüne de ciddi bir darbe vurmuştur. Böylece Osmanlı ithalat rejimi zarar gördüğü gibi malî çöküntü de ivme kazanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Osmanlı ekonomisinin denetimi büyük ölçüde Batı denetimine geçmiştir. Osmanlı yöneticilerini, sonuçları itibariyle olumsuzluklarla dolu böyle bir anlaşmayı imzalamaya iten koşullar muhakkak ki salt iktisadi çerçevede açıklanamaz. Osmanlı yöneticilerinin gözünde, Batı'yla siyasi-askeri ilişkilerin güçlenmesi ve buna ek olarak "devlet-i ebed müddet" prensibine bağlılık, imparatorluğun iktisadi zaafa uğramasından çok daha önemli görülmüştür. Öyle ki, dönemin yönetiminin, öngörülebilir bir iktisadi çöküntü pahasına, İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Antlaşmasını

---

6 1802'de Avrupa ile ticaret yapan Osmanlı gayrimüslim tüccarına Avrupa devletleri tüccarı statüsünün tanınması, ekonomide dışa açılma döneminin ilk halkasıdır.

7 İngiliz tüccarına geniş olanaklar tanıyan bu antlaşmanın imzalanmasıyla gümrük resmi oranı ihracatta % 12, ithalâtta % 5 olarak saptandı. Bu eşitsiz oranlar, diğer aleyhte durumlarla da birleşerek Osmanlı ekonomisi üzerinde büyük baskılar yaratmıştır.

imzalamasının asıl nedeni, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı ayaklanmasını bastırmak için İngiltere'nin siyasi desteğini istemesidir. İstim arkadan gelir. İngiltere, Osmanlı'ya verdiği siyasi desteğin karşılığı olarak kendi tüccarına iktisadi imtiyazlar talep etmiştir. Olayın özü budur. Başka deyişle Osmanlı'nın zihninde siyasi-askeri gerekler iktisadi gerekleri öncelemektedir. Baltalimanı Antlaşmasını başka Avrupalı devletlerle (Fransa, Hollanda İspanya, Portekiz vb.) yapılan kapitülasyon antlaşmaları izleyecektir.

Dış Borçlar Sorunu: Batıcılaşma serüveni içinde Osmanlı iktisadi zihniyetinde gerçekleşen dönüşümü ele veren bir başka olay, devletin askeri giderlerini karşılamak üzere Batılı devletlerle borçlanma sözleşmelerine girişmesi ve bunu bir alışkanlık haline getirmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti Batılı devletlerle ilk borçlanma sözleşmesini Kırım Savaşı (1853-56) sırasında/nedeniyle yapar.[8] 1854'teki ilk borçlanma Kırım Savaşı harcamalarına yetmeyince, bu işlem daha sonra da defalarca yinelenerek gerçek anlamda bir finansal bunalım sarmalının oluşmasına yol açacaktır. Batılılaşma girişimleri Osmanlı'da borçlanma alışkanlığının başlamasını olduğu kadar, imparatorluk maliyesinin kendi denetiminden çıkmasını da beraberinde getirmiştir. "Batılılar borç verirken Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini öğrenmeyi, maliyesi ve ulusal parası üzerinde denetim sağlamayı amaçlıyorlardı. 1854'te açılan dış borç kapısından Avrupa sermayesi 1855, 1858, 1860 ve 1862 senelerinde 5 kez daha girmiştir."[9] Burada vurgulamamız gereken bir nokta, ülkeye giren yabancı sermayenin üretken sektörlere ve yatırımlara dönüşmemesiydi. Ayrıca, borçların resmi başlangıç faizi ile reel faiz oranları arasındaki farkı da belirtirsek olayın vahametini daha iyi anlayabiliriz. Sözgelişi minimum % 6 faizle yapılan bir borçlanma sözleşmesinin reel faiz oranı, borcun ödenmesindeki aksaklıklar dolayısıyla % 11'lere kadar dayanmıştır.[10] Ayrıca eklemek gerekir ki, borçlanmalarda komisyon ve diğer masraflar çıktıktan sonra ele geçen anapara tutarı açıklanan resmi rakamdan her zaman daha azdır. Bu akıl almaz durumun sadece iktisat biliminin çeperi içinde kalınarak açıklanması mümkün gözükmemektedir. Aklı başında herkesin sezgileriyle anlamaya çalıştığı ama sözde donanımlı birçok iktisatçının bir türlü kavrayamadığı, kabullenemediği bir durumdur bu. İktisadi olayların iktisat dışı saikleri göz ardı edilmemelidir.

---

8 Bu dönemde emperyal mali harcamalar kaleminde önemli bir yer tutan ilgi çekici harcama da, I. Abdülmecid tarafından tam da Kırım Savaşı yıllarında Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının tamamlanmasıdır. Batıcılaşmanın kültürel/simgesel boyut taşımakla birlikte iktisadi boyut da taşıyan bir başka tezahürü, Batılı tarzda yüksek maliyetli sarayların yapılmasıdır. Sarayların sadece yapımı değil, yapım sonrası lüks harcamaları da oldukça yüksek meblağlar tutmaktadır. Genel borçlardan saraya düşen pay ilginç bir araştırma konusu olabilir.

9 Bayraktar, Kaya, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002, s. 74.

10 Yeniay, İ. Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964, ss. 19-36; Kazgan, Haydar, "Osmanlı Dış Borçlarının Askıya Alınması", *Finans Dünyası*, Sayı: 73, 1996, s. 95.

Batılı devletlerle yapılan borç sözleşmeleri, Osmanlı maliyesinin tarihi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Çünkü o tarihe kadar Osmanlı Devleti Batılı güçlere karşı girdiği savaşları kendi malî kaynaklarına bağlı kalarak finanse etme yolunu seçmiş, savaş finansmanı işini herhangi bir Batılı devlete yaklaşarak çözme yoluna gitmemiştir. Dolayısıyla bu olay, devletin geleneksel siyasetini terk etmiş olduğunun açık bir göstergesidir. Sonuçları itibariyle ele alındığında, Baltalimanı Ticaret Antlaşması gibi borçlanma girişimleri de Osmanlı Devleti'ne herhangi bir kazanç sağlamadığı gibi aleyhte gelişen bir dizi soruna yol açmıştır. Batı'ya ekonomik bağımlılığın yanında bir de malî bağımlılık gündeme gelecektir. Sadece Batı adına girilen savaşların finansmanı nedeniyle değil, liman, demiryolu yapımı, "dış borç faizi ödemesi" gibi gerekçelerle de Batı'dan borç alınması yoluna gidilmiştir.* İlgi çekicidir, devlet bir yandan yeni borçlanma senetleri imzalarken, diğer yandan vergi gelirlerinin düşmesine yol açacak kararlar almaya devam etmiştir. 1855'te gayrimüslimlerden alınan cizyenin yanı sıra, et ve ekmek dışındaki hemen bütün maddeler üzerindeki narh uygulamasının kaldırılması örneklerden sadece ikisidir. Vergi gelirlerinin giderek düşmesi, devletin vergi toplayamaz hale gelmesiyle birleşince imparatorluk hazinesi ciddi bir darboğaza düşmüştür. Sürecin sonunda Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla, Osmanlı maliyesi tamamen Batılı devletlerin denetimine geçecektir. Durumun bu hale gelmesine Osmanlı yöneticilerinin ekonomi biliminden habersiz olmalarının yol açtığı görüşü ilk akla gelebilecek varsayımlardan biridir. Nitekim olayları salt iktisadi çerçevede algılayan birçok iktisat tarihçimiz de bu doğrultuda saptamalar yapmaktadırlar. Ancak Osmanlı Batıcılaşmasının siyasi mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda, yöneticilerin öncelikleri, bu önceliklere bağlı olarak iktisadi ve malî konulara yaklaşımları ve düşüncelerinin arka planında yer alan saikler açıklık kazanabilecektir.[11] Osmanlı'nın önceliği, Batılı devletlerle siyasi-askeri düzeyde ittifak ilişkisi kurarak imparatorluğun varlığını sürdürme hedefine bağlıydı. İktisadi kaygılar da buna bağlı olarak gelişmiştir.

Osmanlı'da İktisat Düşüncesinin Gelişimi: İktisatçılar ve Yayınları

Batıcılaşma dönemi Osmanlı iktisadi düşüncesindeki dönüşümü takip edebileceğimiz önemli bir kaynak da, bu konuda öne çıkan kişilerin yayınlarıdır. Osmanlı Devleti'nde iktisat bilimine ve iktisadi konulara ilişkin yayınlara XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaya başlar. Çoğu Batılı eserlerden çeviri veya aktarma olan bu yayınlar çok geçmeden aydınlar arasında etkisini göstermiştir. İlk modern iktisat düşünceleri Sadık Rıfat Paşa'da görülür. 1860'lardan itibaren, Osmanlı entelektüellerinin sathi ve seçici bir biçimde etkilendikleri liberal iktisadi öğretiye ilişkin birtakım yayınlar gö-

---

* Bugün de -gerekçeler değişse bile- durum değişmiş değildir.

11 Osmanlı Batıcılaşması konusunda etraflı bir açıklama için bkz. Sezer, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Kızılelma Yay., İstanbul, 2006 iç. "Osmanlı'nın Batıcılaşması", ss. 171-207.

rülmeye başlar. İlk örneklerden biri, Münif Paşa'nın[12] iktisadi liberalizmi savunan *Mecmua-i Fünun* dergisini yayınlamaya başlamasıdır (1863). Yüzyılın sonlarında Alman iktisat okulunun etkileri başlayana kadar iktisadi liberalizm yaklaşımı rakipsiz bir biçimde üstünlüğünü sürdürür. Daha sonra Osmanlı iktisatçılarının yazdıkları benzer yaklaşımlara sahip kitaplar yüksek öğretim kurumlarında okutulmaya başlanır. Yeni Osmanlılar'ın sahneye çıkmasıyla, Namık Kemal'de, daha sonra Mizancı Murat ve Ahmet Mithat'ta Osmanlı yöneticilerinin izlemesi öngörülen iktisat politikasına ilişkin öneriler de belirmeye başlar. İktisat derslerinin yüksek öğrenim müfredatına girmesiyle eşzamanlı olarak aydınlar arasında iktisadi fikir hareketleri de gelişmeye başlamıştır. İlk defa Mülkiye Mektebi'nde, sonra Yüksek Ticaret ve Maliye mekteplerinde, daha sonra Darülfünun Edebiyat ve Hukuk Fakülteleri'nde iktisat dersleri verilmeye başlanır. Bu dersler ve okutulan telif ve tercüme kitaplar oldukça kapsamlı ve yoğun bir içerik taşımaktadır. Ancak bu yoğunluk, Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunlarına özgün çözüm ve açılımlar getirme kaygısından çok, Batı menşeli iktisat bilimi hakkında mümkün olduğu kadar kapsamlı "bilgi edinme" merakını ortaya koyar. İktisat ve maliye konusunda yazılmış telif kitapların içeriği bile, bunların aktarmalarla (belki de intihallerle) dolu olduğu izlenimini uyandırır. II. Meşrutiyet döneminde iktisadi konulara ilişkin giderek artan ilgi ve merak, yapılan yayınlardan gözlenmektedir. Konular daha da çeşitlenmiştir ve birbirine taban tabana zıt iktisadi okulların öğretileri farklı "siyasal" mahfellerce savunulmaktadır. Teorik ve pratik muhasebe, maliye bilgisi, borsa ve bankacılık işlemleri,[13] zirai üretim usulleri[14] vb. konularda telif ve tercüme kitaplar, ticaret rehber ve raporları, tarım istatistikleri vb. birbiri ardı sıra yayınlanır. Bu dönemde iktisat dersleri yüksek okulların yanı sıra liselerin müfredatında da yer almıştır. II. Meşrutiyet döneminin ilgi çeken dergilerinden biri *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'dır.[15] Türkiye'de ağırlıklı olarak iktisadi konuları işleyen ilk yayın organı olan bu dergide daha çok liberal iktisat okulunun görüşleri ifade edilmiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin iktidarı tamamen ele geçirdiği dönemde liberalizmin prensiplerinden büsbütün ayrılmamakla birlikte, himayeci-devletçi iktisat anlayışı gündeme gelmiş, Alman iktisat ekolleri, milli iktisat ve solidarizm görüşleri tanıtılmaya girişilmiştir. Balkan Savaşları sırasında ve izleyen yıllarda Türkçülerin yayımladıkları *Türk Yurdu* dergisinde *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*'nı gündeme getiren Parvus Efendi'nin imparatorluğun izlemesi gereken iktisat politikasına iliş-

---

[12] İlgi çekici bir konu, iktisat literatürüne katkıda bulunan Osmanlı entelektüellerinin pek çoğunun "paşa" unvanı taşımaları; askeri veya sivil bürokrasiye mensup olmalarıdır. Münif Paşa dışında Sadık Rıfat Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa, Portakal Mikail Paşa, Mithat Paşa vd. Sosyolog Sultanzade Sabahattin'i de listeye dahil edebiliriz.

[13] Hasan Ferid, *Nakid ve İtibar-i Malî: Bankacılık*, Cilt: III, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334 (1918).

[14] İbrahim Fazıl, *İktisad-ı Zirai*, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1329-30 (1913-14).

[15] Dergi hakkında detaylı bilgi için bkz. Deniz Karaman, "Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2004, Cilt: 28, No:1, ss. 65-87.

kin somut önerileri bilinmektedir. Milli iktisat görüşünün savunulmaya başlandığı dönemle eşzamanlı olarak Charles Rist ve Charles Gide gibi iktisatçıların kitapları da Osmanlı iktisadi düşüncesi üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmiştir.[16] Charles Gide'in dört ciltten oluşan *İlm-i İktisad*[17] adlı kitabı İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebinde okutulan, dönemin ilgi çeken eserleri arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin yüksek okullarındaki verilmeye başlanan iktisat eğitimi ve müfredatı da iktisadi düşüncenin seyrini izlemek açısından önemlidir. İlk iktisat dersleri 1859'da kurulan Mülkiye Mektebi'nde verilmeye başlanmıştır. İktisat derslerinin yüksek iktisat okulları yerine, imparatorluk bürokrasisinin yetişmesinde büyük rol oynayan -ve Siyasal Bilimler Fakültesi'nin de kökeninde yer alan- Mülkiye Mektebi'nin müfredatına girmesi ilgi çekicidir. Bu olay, Osmanlı yöneticilerinin siyaset ve iktisat konularının birbirinden ayrı düşünmediklerinin bir göstergesidir. Okuldaki ilk iktisat öğrenimi "Ekonomik Politik" adıyla yapılmıştır; bu ders adı hemen klasik iktisat okulunu hatırlatmaktadır. Ayrıca Mülkiye öğrencilerinin "Usul-i İhsaiyat" (İstatistik Teknikleri) dersiyle nasıl bir formasyon kazandıkları sorulabilir. Okuldaki ilk iktisat dersleri Emin Efendi ve Sakızlı Ohannes tarafından verilmiştir. Sakızlı'nın ders kitabı olarak okuttuğu ve Adam Smith'in dolaysız etkilerini taşıyan *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel* (1881) adlı kitabı büyük ölçüde klasik liberal literatürde karşımıza çıkan argümanlara dayanır. Ülkemizde iktisadi liberalizmin ilk ve önde gelen savunucularından biri olan Sakızlı Ohannes Paşa'nın kitabının ismi bile Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* eserine göndermede bulunmaktadır. Klasik liberal iktisat okuluna bağlı kalarak yayınlar yapan Ohannes, devletin gelişmesi için serbest rekabeti zorunlu bir koşul olarak öngörmektedir.

---

[16] Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, Cilt: I-II, Çev. Hasan Hamid, Hasan Tahsin, M. Zühdü, İstanbul, 1327; Charles Rist - Charles Gide, *Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi*, Cilt: I, Çev. Şükrü Kaya, Ahmed Muammer, İstanbul, 1341. Bu kitapların çeşitli baskıları yapılmıştır. Özellikle solidarizm görüşüyle Charles Gide'in Ziya Gökalp üzerinde büyük bir etki yarattığını belirtelim. Solidarizm, Gökalp'in "halkçılık" ve "milliyetçilik" prensipleri ile büyük ölçüde örtüşüyordu.

[17] Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, Cilt: 1, Çev. Hasan Hamid, Hasan Tahsin, Mustafa Zühdü, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1330 (1914). Kitabın kapsam ve içeriği oldukça geniştir: İktisadın konuları, iktisat biliminde yasa fikri, iktisat biliminin doğuşu ve gelişmesi, çeşitli iktisadi doktrinler (matematikçi okul, psikoloji okulu, liberal okul, sosyalist okullar, solidarizm kooperatizm vb.), değer kavramı, fayda kavramı, emek teorisi, üretim faktörleri, göç ve kolonizasyon, emek, sermaye, rekabet, üretim fazlası ve mahreç kanunu, iktisadi krizler, işbölümü, endüstrinin gelişim safhaları, endüstri alanında ihtisaslaşma ve bütünleşme, tröst ve karteller, devletin üretimdeki rolü (kamu iktisadi teşebbüsleri) vb. konuları ele almaktadır. Diğer ciltler, Maliye Nezareti müsteşarı Aynizade Hasan Tahsin tarafından *İlm-i İktisad* adıyla çevrilmiştir. Cilt: 3-4, Matbaa-i Âmire, 1334 (1919). Bu ciltlerin içeriğine baktığımızda, özel mülkiyet hakkı, toprak mülkiyeti, veraset hakkı, faiz, kâr, artı-değer, ücret, fiyat/fiyat hareketleri, üretim, tüketim, zenginliğin dolaşımı, mübadele, ulaşım (demiryolları, deniz ticareti, limanlar, kanallar vb.), arz-talep kanunu vb. gibi temel iktisadi kavramlar, işçi sınıfının tarihi, sendikal hareketler, grev, çalışma koşullarının tanzimi, girişimciliğin tarihçesi, işsizlik, yoksulluk, hayır kurumlarının oluşumu, ianenin (hayırseverliğin) sakıncaları, tüketim harcamaları, tüketimin devlet tarafından denetlenmesi, piyasa, genel giderler, tasarruf, sigorta, borsa, kredi, bankalar, kambiyo, madeni paralar, para sistemleri, sermaye ihracı, uluslararası ticaret, sermaye hareketleri, bütçe dengesi, politik ticaret, himaye kavramı, vergiler kanunu vb. konular ele alınmaktadır.

Mülkiye Mektebi'nde ayrıca Mikail Portakal, Mehmet Cavit gibi liberalizmin ülkemizde öne çıkan temsilcileri de dersler vermişlerdir. Mehmet Cavit aynı zamanda Darülfünun'da iktisat ve maliye hocalarındandır. Dört ciltlik *İlm-i İktisad* adlı eserinin, oldukça geniş hacmine rağmen, imparatorluğun iktisadi sorunlarıyla bağ kurmak açısından ne kadar zayıf ve sorunlu olduğu görülmektedir.[18] Dört cilt içinde tek bir kez bile Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumuna bir atıf yoktur. Okuyucu ister istemez büyük ölçüde çeviri ve aktarmalarla dolu bir çalışmayla karşı karşıya olduğu izlenimine kapılır. İktisatla doğrudan ilgili diğer telif ve tercüme kitaplar arasında bir kıyaslama yapılacak olursa, hemen hepsinin ele aldıkları konular, konuların tasnifi, yaklaşım, içerik ve ele alış biçimi vb. açısından taşıdıkları benzerlikler göze çarpar. Bu kitapların bir başka ortak özelliği, Osmanlı iktisadiyatı bahsine girmekten ısrarla kaçınmış olmalarıdır. İktisat içerikli yayınlar arasında kitaplardan çok makaleler önemlidir. Kitaplar Batı dillerinden konuya ilişkin kılavuz mahiyetinde kuru bilgiler aktarırken, makaleler Osmanlı Devleti'nin somut ekonomik sorunları hakkında somut veri ve değerlendirmeler içerir.

II. Meşrutiyet Dönemi İktisat Düşüncesi

Son dönemde Osmanlı yönetiminin malî/iktisadî konu ve sorunlara resmi düzeyde bakışının tipik göstergelerini "Maliyeci" lakabıyla ün salmış Mehmet Cavit'in uygulamalarında bulabiliriz. Mehmet Cavit, II. Meşrutiyet döneminde imparatorluğun malî politikalarından birinci derecede sorumlu simalarından biridir. Dört kez Maliye Nezaretine getirilmiştir. Nazır olarak ilk görevi 1909-1911 yılları arasındadır. 1912'de nafıa nazırlığı ile görevlendirildikten sonra 1914, 1917 ve 1918 yıllarında kısa aralıklarla maliye nazırlığı görevinde bulunur.[19] Görüleceği gibi Mehmet Cavit İttihat ve Terakki yönetiminin malî/iktisadî politikalarına yön veren en sorumlu makamlarda bulunmuştur. Mehmet Cavit, II. Meşrutiyet döneminde Ahmet Şuayb ve Rıza Tevfik ile birlikte yayımladıkları *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda ve *Tanin* gazetesinde iktisadi konularda bir dizi yazılar kaleme aldı. Bunun yanında dört ciltten oluşan *İlm-i İktisad* ve *İhsaiyat*[20] adlı kitapları yayımlanmıştır. Fransız hükümeti ile "Malî Muameleler ve Ecnebi Müesseseler" hakkında yapılan anlaşma münasebetiyle 1914 yılında Fransa hükümeti tarafından kendisine birinci rütbe Légion d'honneur nişanı verildi.[21] Oldukça kritik bir dönemde, yani Osmanlı Devleti'nin Fransa ve bağlaşıklarına karşı büyük savaşa girdiği

---

[18] Mehmed Cavid, *İlm-i İktisad*, Cilt: I, Karabet Matbaası, İstanbul, 1315 (1897); Cilt: II, Mihran Matbaası, İstanbul, 1315 (1897); Cilt: III, Karabet Matbaası, İstanbul, 1316 (1898), Cilt: IV, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317 (1899).

[19] Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Cilt: 4, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s. 238-239.

[20] Mehmet Cavit, modern istatistik teknikleri üzerine çalışmalar yapan ilk iktisatçılar arasındadır.

[21] Pakalın, a.g.e., s. 238.

yıl böyle bir ödül töreni garip kaçabilir. Ama bu olay imparatorluk yönetiminin malî konularda Batı'yla ilişkilenme biçimi hakkında bir ipucu vermektedir.

Mehmet Cavit'in maliye bakanlığı dönemi, çöküş evresinin iktisadi seçenekleri hakkında çarpıcı veriler sunmaktadır. Sözgelişi onun dış borçlara yaklaşımı ilgi çekicidir. Mehmet Cavit, ordu ve donanmanın yenilenmesinin en acil meselelerden biri olduğunu, bunun da acilen büyük parasal harcamalar gerektirdiğini, dolayısıyla borçtan korkmamak gerektiğini düşünüyordu. "*1327 [1911] bütçe lâyihasının başına 'bütçe açığının terbiye-i faziletkârisi vardır' meşhur cümlesini yazdı ve bununla umumi masrafları ve açığı tezyit ve teşvik eyledi.*"[22] Başka deyişle, imparatorluğun malî işlerinden sorumlu İttihatçı bakanı, giderek büyüyen bütçe açıklarının yeni borçlarla kapatılması yöntemini savunarak hem malî bağımsızlık ilkesine hem de devrinde bazı İttihatçı çevrelerde geçerlilik kazanan milli iktisat anlayışına aykırı davranmış oluyor, bunda da herhangi bir beis görmüyordu. Mehmet Cavit'in iktisadi siyasetinin malî siyasetine tam anlamıyla paralel bir rota izlediğini ileri süremeyiz. Malî açıdan uyguladığı açık kapı liberalizmi, bazı iktisadi icraatlarıyla çelişir. Örneğin büyük savaş yıllarında ticaretle uğraşan bazı kişilerin tekel oluşturma ve spekülasyon yoluyla haksız kazanç elde etmelerini teşvik eden karar ve eylemleri dikkat çekicidir. En azından onun bu doğrultudaki çabaları minimal devlet müdahalesi, himayecilik aleyhtarlığı ve serbest girişimcilik prensiplerine ters düşmektedir. Buna karşılık Mehmet Cavit ülke kaynaklarının Batılı sermayeye açılması ve hazinenin (dolayısıyla üreticilerin ve halkın) aşırı borç yükü altına sokulması (!) noktasında liberaldir. Bu durumda II. Meşrutiyet döneminde uygulanan iktisat politikalarına "milli iktisat" anlayışının ne ölçüde yön verdiği tartışmalı bir konudur. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa ve İngiltere gibi rakip cephede yer alan devletlerden uzaklaşarak müttefik Almanya ile borç görüşmelerini sürdürmüştür. Bu olay da, Babıâli'nin iktisadi karar ve "çözüm"lerinin Batı ile askeri-siyasi ittifak ilişkilerine ne kadar bağlı olduğunu gösteren bir örnektir. Batı ile ilişkilenme biçimleri iktisat politikalarına da yön vermektedir.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, imparatorluğun yaşamakta olduğu iktisadi sorunlar konusunda iki ana yaklaşım göze çarpmaktadır. Konjonktüre bağlı olarak bu iki ana yaklaşımdan biri diğerine daha çok tercih edilmiştir. Sözgelişi 1914-1918 yıllarında, büyük savaşın zorunlulukları, yöneticileri milli iktisat politikaları uygulamaya daha çok itmiştir. Genel olarak, birbirine karşıt görünen liberal ve ulusçu iktisat programlarının bir arada, yan yana ama birbirinden kopuk olarak uygulanması söz konusu olmuştur. "İktisadî sahada ilk önce (..) liberal anlayış benimsenip uygulanmaya çalışılmıştır. 'Serbesti-i mukavelât', 'serbesti-i mubadelât', 'serbesti-i rekabet', 'serbesti-i ticaret' anlayışının hâkim olduğu bir ortamda Osmanlı burjuvazisi yaratılmak istenmiştir. Ancak sermaye birikiminin büyük ölçüde azınlıkların elinde olması, yabancı sermayenin tekelci ve sö-

[22] Pakalın, a.g.e., s. 244.

mürgeci tavrı, eşit olmayan rekabet şartları ve peş peşe gelen savaşlar, liberal ekonomi anlayışının imparatorluk şartlarında uygulanmasına imkân vermemiş; doğurabileceği tehlikeler de görülerek 'millî iktisat' görüşü benimsenmiştir. Bu tavır, muhakkak ki, 'milletleşme' arzusunun da tabiî bir sonucudur. Millî iktisat anlayışının cemiyet içindeki ilk işaretlerinden biri, 23 Şubat 1910 tarihli 'Esnaf Cemiyetleri Nizamnâmesi' olarak tezahür eder. Nizamnâme ile, yerli ve Müslüman-Türk esnafın teşkilatlandırılarak güçlendirilmesini amaçlanır."[23]

Dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, II. Meşrutiyet döneminde liberal iktisat politikasını savunanlar ile milli iktisat politikasını savunanlar arasındaki sektörel öncelik ve tercih sorunudur. En iyi şekilde *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye* dergisi çevresince temsil edilen liberal çizgi öncelikle tarım sektörünün geliştirilmesi gerekliliğini savunarak imparatorluğun Batı endüstrisi ve pazarları için bir tarımsal hammadde kaynağı haline gelmesini (klasik Tanzimatçı iktisat politikasının uzantısı mahiyetinde) meşru kılarken, milli iktisat politikası güdenler öncelikle ülkede yerli bir endüstrinin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. İktisadi konularda tutum alışların siyasi tercihlerle de bağlantılı olduğu (tersi, yani iktisadi tercihlerin siyasi tercihleri belirlemesi söz konusu değildir) görülmektedir. "Sözgelişi Ahmed Muhtar, 'Ziraî Program' başlıklı makalesinde Osmanlı Devleti'nin bir tarım ülkesi olduğunu, giderek artan uluslararası iktisadî rekabete karşı pazarlarda tutunabilmek için tarımın ve tarımsal tekniklerin iyileştirilmesi gerektiğini, devletin tarımda üretim artışını sağlamak için önlemler alması gerektiğini belirtmektedir. Bütün bu görüşler tarımda iktisadî gelişme sağlandığında malî darlığın da kendiliğinden çözüleceği şeklinde bir anlayışı ortaya koymaktadır."[24] Buna karşılık başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçü İttihatçılar, ülkenin bağımsız bir gelişme temposunu yakalayabilmesi için tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi temelli bir ekonomiye geçişin şart olduğu tezini savunmuşlardır. Gökalp'in iktisadi düşüncelerine dayanak oluşturan iki kaynak, Alman milli iktisat sistemi ve Fransız solidarizmiydi. Bu kaynakların öngördüğü yeni prensiplerine uygun olarak imparatorluğun iktisadi örgütlenmesinin yenileştirilebileceğini düşünüyordu. 1909'da *Genç Kalemler*'de yayımlanan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" adlı makalesinde, tarımın ve köylü girişimciliğinin olduğu kadar küçük sanayinin teşvik edilip geliştirilmesine de sıcak bakmamakta, ülkede doğrudan devlet eliyle bir ağır sanayinin kurulması gerekliliğine işaret etmektedir. Ona göre, "İçtimai (sosyal) hayatımız cemaat (communauté) esasına müstenid olmayacak, teavün (yardımlaşma) ve teadüt (dayanışma) usullerine istinad edecek[tir.]"[25] Gökalp, liberal girişimcilik yerine yardımlaşmayı, dayanışmayı, sosyalizmden farklı bir eşitlikçi-toplumculuğu ileri sür-

---

[23] Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982, s. 280.

[24] Deniz Karaman, "Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, No: 1, Mayıs 2004, s. 71-72.

[25] Osman Tolga, *Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri*, İ.Ü. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1949, s. 5.

mektedir. O, yeni iktisadi örgütlenmeyi sosyalizm ve liberalizmden eşit bir mesafede tasarlamıştı. Liberalizmin bireysel mülkiyeti öne çıkaran yaklaşımı kadar sosyalizmin kolektif mülkiyeti kabul eden yaklaşımları da tek taraflı olarak benimsenemezdi. Türkiye'nin iktisadi örgütlenmesi, bu iki öğretinin bileşiminden oluşan karma bir modele dayanmalıydı. Gökalp'in bu fikirleri İttihat ve Terakki içinde de taraftar bulmuştur. İttihatçıların bir kısmı üzerinde etkili olan Mehmet Cavit'in liberal eğilimlerine karşılık, başta Musa Akyiğitoğlu[26] olmak üzere iaşe bakanı Kara Kemal, Kör Ali İhsan gibi aydınlar korporatif nitelikler taşıyan iktisadi örgütlenme alternatifleri ortaya koymuşlardır.

Türkçülerin milli iktisat anlayışının kökeninde, XIX. yüzyılda İngiliz liberalizmine ve siyasi- iktisadi üstünlüğüne tepki olarak gelişen Alman iktisat öğretileri ve Charles Rist gibi III. Cumhuriyet Fransası'nda revaç bulan solidarizm düşüncesi yer almaktadır. XIX. yüzyılda bir Alman iktisatçı, ulusçu ve korumacı bir iktisat anlayışına sahip olan Friedrich List, liberal öğretiye kökten karşı çıkarak, Almanya'nın ekonomik gelişmesinin gümrüklerin güçlendirilmesi fikrine dayalı, bağımsız ve ulusal bir temel üzerinde gerçekleşeceğini savundu. List, özellikle İngiliz iktisadi hegemonyasına karşıt olarak Almanya için bireysel girişimi reddeden, buna karşılık devletin ve ulusun gücünü öne çıkaran bir kalkınma programı tasarlamıştı. Bu programın özü, ülkenin iktisadi kaynaklarını dışarıya açmamak, ulusal pazarı yabancı malların istilasından korumak ve ulusal endüstriyi geliştirmekti. Onun bu görüşleri çok sonra, Türkçü-İttihatçı kadrolarla yakınlığı bilinen Parvus'un da katkılarıyla, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin siyaset seçenekleri arasında yerini almış bulunan Türkçü öğretiye elverişli bir düşünsel zemin sunmuştur. Alman emperyalizminin yayılmacı çıkarları ile, Almanya ile siyasi-askeri açıdan stratejik işbirliği içinde olan İttihatçıların ülkedeki azınlık sermayesinin nüfuzunun kırılması, milli bir burjuvazi yaratılması ve ("halkçılık" düşüncesinde siyasal ifadesini bulan) toplumsal/mesleki dayanışmayı tesis etme hedefleri (solidarizm) son derece uyumluydu. Buna karşılık, İttihatçıların iktisat politikalarının, sanıldığının aksine, salt bir ulusçu model üzerine dayanmadığını belirtmeliyiz. Aynı dönemin maliye politikaları (Maliye Nazırı Cavit Bey'in izlediği politikalar) ile Türkçülerin iktisat politikaları arasındaki çelişkiler açıkça gözlemlenebilmektedir. II. Meşrutiyet dönemi iktisat politikalarının monolitik bir çerçeve içinde anlaşılması oldukça güçtür.

XIX. sonlarına doğru devletin iktisadi olaylara bakışında değişim işaretleri başlar. Ülke kaynaklarının korunması, yerli endüstrinin himaye edilmesi, uluslararası ticaretin denetlenmesi gibi düşünceler daha önceki dönemde başat sonuçları görülen liberal uygulamalara alternatif olarak gündeme gelir. Kimi iktisat tarihçilerince Batı'nın iktisadi

---

[26] Musa Akyiğitoğlu, Türkiye'de liberal iktisat anlayışına ilk ciddi eleştirilerde bulunan kişiler arasındadır. *İktisad Yahud İlm-i Servet: Azâdegî-i Ticaret ve Usûl-i Himâye* (Karabet Matbaası, İstanbul, 1314/1896) adlı kitabında ticaret serbestisine karşı himaye yöntemini savunur.

müdahalelerine gösterilen direncin bir belirtisi gibi görülen bu yeni görüşler aslında Batı'da gözlemlenen iktisadi gelişmelerle yakından bağlantılıdır. Yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da İtalya, Almanya gibi ulus-devletlerin doğuşu ve ticari serbestlik/serbest girişimcilik üzerine kurulu dünya ekonomisinin krize girmesi, farklı bir seçenek olarak ulusal-devletçi ekonomilerin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Üstelik, korumacılık kaygısıyla gümrükleri, devlet müdahalesini, devlet eliyle kalkınmayı öne çıkaran Almanya, Rusya gibi bazı Avrupalı ülkeler hızlı ve başarılı bir endüstriyel gelişme temposu sergilemişlerdir. Osmanlı Devleti de, biri partneri (Almanya) diğeri rakibi (Rusya) olan bu iki ülkedeki gelişmelere seyirci kalamazdı. Böylece biraz gecikmeli bile olsa ekonomide ulusal-korumacı anlayış Osmanlı yöneticileri tarafından da benimsenmeye başlamıştır. Elbette bu yön değişikliğinde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin imparatorluk maliyesinde yarattığı derin bunalım ve yıkımın da etkisi vardır. Osmanlı Devleti'nde "Himayeci görüşler daha çok 19. yüzyılın son on yılında giderek güç kazandı ve ders kitaplarına girmeye başladı. Bu 'usul-i himaye'nin gerisinde bir tür ulusçuluk, ulus-devlet anlayışı vardı. Korumacılık aslında ulus-devlet inşasının bir parçası olarak gündeme geldi. Bu, İttihat ve Terakki['nin] uygulamalarıyla birlikte güçlenen bir politika oldu. Adı *milli iktisat* oldu. Ulus ölçeğinde bir iktisattı. Böylece Tanzimat'ın (..) dünya ölçeğindeki iktisadından ulus düzeyinde bir iktisada geçildi."[27] Korumacılığa dayanan milli iktisat görüşü sadece Osmanlı Devleti'ne de özgü değildir. XX. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle 1. Dünya Savaşından sonra bütün Avrupa'da belirgin bir biçimde korumacı politikalar geçerlilik kazanmıştır. I. Dünya Savaşı koşulları, savaşan ülkelerde ekonomiye devletin müdahalesini beraberinde getirmişti. İttihatçılar da ekonomiye müdahale etmek zorunda kaldılar; savaşın finanse edilmesi, ordunun ve halkın iaşesinin sağlanması vb. gereklilikleri onları -sonuçta ihtikâr olaylarına yol açmış olsa bile- iktisadi devletçiliğe, müsadere uygulamalarına yöneltti. Siyasal düzlemde milliyetçiliğin gelişimi de iktisat alanında milli politikalara yönelik ilgiyi giderek artıran bir etkendi. Devlet ekonomiye giderek daha fazla müdahale etmeye, yön vermeye başladı. Ekonomiye ilişkin rakam ve göstergeler 1900'lerin başlarından itibaren radikal nitelikte birtakım değişikliklere işaret eder. Burada çarpıcı bir örneğin altını çizelim: 1914'te dış ticarette gümrük vergisi oranı % 15'e çıkarılmıştır. Bu rakam 1915'te % 30 daha yükseltilmiştir. Bu, daha önceki döneme ait dış ticarette (özelde ithalâtta) vergileri düşürme eğiliminin tam karşıtı bir gelişmedir; "milli iktisat"a doğru yönelişin de önemli bir göstergesidir. Bir başka örnek, aynı 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılmasıdır. 15 Ekim 1914'te, Osmanlı kanun ve nizamlarında eski anlaşmalardan ve kapitülasyonlardan doğan bütün hükümlerin/yükümlülüklerin geçersiz olduğu ilân edilir.

---

[27] Zafer Toprak'ın "Türkiye'de Korumacılık-Serbest Ticaret Sarkacı (1820-2001)" başlıklı konuşması. http://www.obarsiv.com/e_yet_2004_zafert_korumacilik.html, 14.08.2008.

Milli iktisat politikasıyla, Osmanlı ekonomisine XIX. yüzyılda büyük zararlar veren serbestiyetçi, ülkeye yabancı sermaye akışına izin veren, en önemlisi de imparatorluk kaynaklarını dışa bağımlı kılan liberal uygulamalara son verilmesi, imparatorluğun Avrupa'nın malî denetiminden kurtarılması amaçlanıyordu. Ayrıca, ülkede milli bir burjuvazi oluşturulması, tarımdan ziyade endüstri yatırımlarına öncelik verilmesi ve milli üretimin artırılması vb. önerileri dile getiriliyordu. Aslında bütün bu önerilerin temelinde siyasal bir saik bulunmaktaydı: İmparatorlukta İngiliz ve Fransız nüfuzuna son vermek. Buna karşılık "milli iktisat" politikası, imparatorlukta Alman emperyalizminin/nüfuzunun gelişmesine yönelik herhangi bir itiraz içermiyordu. Aksine İttihatçıların Almanya yanlısı siyasetleri, "milli iktisat" adına imparatorlukta Alman sermayesinin nüfuzuna izin vermekteydi. Böylece, Osmanlı dış siyaseti İtilaf devletlerinin çıkarları aleyhine gelişirken, İttihatçılar açısından iktisadi konularda Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi müttefik ülkelere yakınlaşmak herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Dolayısıyla İttihatçıların "milli iktisat" anlayışlarının, 1930'lar Türkiye'sinde uygulanan devletçi, otarşik "milli iktisat" anlayışıyla bir ilgisi yoktur. İttihatçılar Osmanlı topraklarındaki İngiliz ve Fransız çıkarlarını sınırlama yoluna giderlerken, başta Ziya Gökalp ve Tekin Alp (Moiz Kohen) olmak üzere Türkçü akımın ileri gelenleri Balkan Savaşlarının sürdüğü 1913 yılından itibaren milli iktisatla ilgili görüşlerini dile getirmeye başladılar. Özellikle *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan makaleler hükümetin iktisadi politikasının yönlendirilmesi açısından önemlidir.[28] Parvus Efendi'nin söz konusu dergide 1912-1913 yılları arasında yayımlanan makaleleri ilgi çekici başlıklar taşımaktadır: "Türkiye Avrupa'nın Malî Boyunduruğu Altındadır", "Malî Tutsaklıktan Kurtulmanın Yolu", "İş İşten Geçmeden Gözünüzü Açınız" vb.[29] Düyun-u Umumiye sorununda Parvus Efendi'nin Osmanlı Devleti'ne çözüm önerisi iktisadi devletçiliğe yöneliş doğrultusunda olmuştur. Onun bu önerileri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman çıkarları açısından incelenmelidir. Parvus, Almanya'nın emperyalist çıkarları doğrultusunda ikili bir politika izlemiştir: Bir yandan Rusya'da Bolşeviklerle ilişkileri ve bu çerçevede getirdiği öneriler (devletçi ve sosyalist yoldan gelişme), öte yandan İttihat ve Terakki ile, özellikle de Türkçü İttihatçılarla ilişkileri ve bu çerçevede getirdiği öneriler (ulusçu ve kapitalist yoldan gelişme) olmak üzere. Parvus'un her iki ülkeye önerileri farklı ama birbirinden tamamen kopuk değildir. Büyük savaşta emperyalist Alman çıkarlarının sözcüsü olan bu kişinin görüşleri, ideolojik kaygıların ötesine geçen pragmatik tutumunun ürünüdür ve Almanya'nın askeri-siyasi egemenlik stratejileriyle doğrudan bağlantılıdır. Parvus'un suni Marxizmi ve çelişkileri ancak bu bağlam içinde açıklık kazanacaktır.

---

[28] Gökalp'in çeşitli dergilerde yazdığı makalelerin başlıkları bile iktisat anlayışı hakkında bir fikir verir: "Millî İktisat Nedir?", "İktisad-ı Millî", "Milli İktisada Doğru", "İktisadi Vatanperverlik" vb.

[29] Bu makaleler Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, Yay. Haz. Muammer Sencer, May Yay., İstanbul, 1977 içinde sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

Milli iktisat anlayışına bağlı olarak II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen bir düşünce akımı da "mesleki temsil"dir. Bu akım İttihat ve Terakki'nin özellikle Türkçü kanadında yandaşlar bulur. İttihat ve Terakki'nin malî açıdan liberalizmden tamamen kopmamakla birlikte iktisadi milliyetçiliğe yönelmesinde Türkçü kadroların büyük rolü vardır. Burada, İttihatçı olmasına ve II. Meşrutiyet döneminde birkaç kez maliye bakanlığı yapmasına karşılık Mehmet Cavit ve çevresinin yabancı sermaye akışının fiilen sürmesine çalıştıklarını da burada belirtmemiz gerekiyor. Aksi halde milli iktisat ve mesleki temsil görüşünü savunanların uygulamada karşılaştıkları engelleri anlamamız mümkün olmayacaktır. "Mesleki temsil"ciler, yerli-milli kaynaklara yönelinmesini, bunun için de öncelikle Anadolu'daki esnaf örgütlerinin güçlendirilmesini ve böylece yabancı sermayenin ülkedeki dayanaklarının zayıflatılacağını savundular. Ziya Gökalp de benzer düşüncelere sahipti: Batılı modelde, sınıflı ve çatışan toplum fikrini reddederek sınıfsız ve "tesanütçü" bir toplum yapısına doğru yönelmek gerektiği fikrini ileri sürüyordu. Halkçılık, mesleki temsil ve milli-mesleki tesanüt (dayanışma) ilkeleri bu hedefe varmakta oldukça elverişli bir zemin sunacaktı. Gökalp'in bu konuda savunduğu görüşler milli iktisat anlayışı ile dayanışmacı (solidarist) mesleki temsil anlayışının[30] nasıl örtüştüğünü çarpıcı biçimde göstermektedir: "...halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini şu düsturda icmal eder: Sınıf yok, meslek var!" Bu yaklaşım "toplumsal sınıfları yadsıyan, yerine meslek zümrelerini koyan, tesanütçü, politik iktidara meslekî temsille yansıtılmış korporatif bir sistem" olarak değerlendirilmektedir.[31] Gökalp, 1922'de kaleme aldığı "İktisadi Mucize" adlı makalesinde, "Çare, Tanzimat'tan beri takip edilen yolu bırakmaktır. Tanzimat'tan beri İngilizlerin iktisat nazariyeleri bizi şaşırttı. Hükümet fabrika tesis edemezmiş, milli sanayii ihyaya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazmış... Bizde ferdi teşebbüs çok zayıftır. Asri devlet büyük sanayiye malik bir devlettir. Türkiye büyük sanayiini kurmak üzere fertlerin teşebbüs hassasının kuvvetlenmesini bekleyemez. Askerlik ve hekimlikte nasıl devletin yardım ve teşebbüsüyle ileri gitmişsek, sanayide de devletçilik takip ederek Avrupa'ya ulaşmak mecburiyetindeyiz. Büyük sanayiin bütün şubelerini memlekete ancak devlet getirebilir. Türk devleti müstahsil [üretici] bir devlet olmak iktidarını haizdir. Zaten Türkler tabiaten devletçidirler. Her işin başlamasını devletten beklerler."[32] diyerek sanayileşmede devletin öncelikli rolünü vurgulamıştır.

---

[30] Detaylı bilgi için bkz. Yıldız Akpolat, "Türk Sosyolojisinde İki Solidarizm Anlayışı: Sosyal Siyaset-Tekin Alp, Sosyal Halkçılık-Ziya Gökalp", *Türkiye Günlüğü*, Sayı; 39, 1996.

[31] Bkz. Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay., İstanbul, 1977, s. 16.

[32] Osman Tolga, a.g.e., s. 25-27.

Sonuç

Ana hatları itibariyle Batılılaşma dönemi Osmanlı iktisadi zihniyetine yön veren ölçütler şunlardır: Batı'ya (seçilmiş Batı güçlerine) açıklık, emperyal siyasi statükonun korunması (devletin bekası), savaş ve savunma önceliklerinin/gereklerinin malî/iktisadi konulardan üstün tutulması. Dolayısıyla Osmanlı yöneticilerinin zihniyetinde iktisadi alan özerk bir kategori oluşturmamakta, bağıl ve tali bir unsur olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak malî/iktisadi sorunların sürekli olarak ötelenmesi/ertelenmesi söz konusu olmuştur. Eğer yönetici kadrolar imparatorluğun temel sorunu/açmazı olarak iktisadi sorunları görmüş olsalardı, her şeyden önce, çok büyük meblağlar tutan ve bütçenin büyük bölümünü yutan savaş ve savunma harcamalarını minimize etmeleri, ülkeyi giderek malî açıdan esarete düşüren yabancı sermaye girişine (yabancı yatırımlara) prensip düzeyinde belirli sınır ve düzenlemeler getirmeleri gerekirdi. Oysa bu önlemler imparatorluğun çıkarlarına uygun görülmemiştir. Devlet, kendi temel varlık nedenini, başka deyişle Batı ile askeri-siyasi işbirliğini sürdürerek ayakta kalma rolünü kısıtlayacak veya ortadan kaldıracak eylemlerden kaçınacaktı. Hem de devleti Batı'ya iktisadi bakımdan bağımlı kılma pahasına. Babıâli'nin iktisadi sorunlara büyük bir öncelik atfetmeyişinin çeşitli göstergeleri vardır. Devlet yöneticileri, imparatorluk maliyesini nispeten özerk bir kurum olarak görmemişler, siyaset kurumunun emrinde ikincil bir bürokratik fonksiyon gibi değerlendirmişlerdir. Bundan dolayı ciddi malî sorunlara yol açan bir dizi gelişmeye karşı kayıtsız, soğukkanlı bir tavır sergileyebilmişlerdir. (Sorunlar karşısında maliye bürokrasisi bile çok farklı bir hassasiyet içinde değildir.) Babıâli'nin asıl ilgisi başka meselelere, devletin Avrupa dengelerinde oynayacağı güncel askeri-siyasi role odaklanmıştı. Dış borçlanmanın gün geçtikçe katmerleşmesine, Düyun-u Umumiye ve Reji yönetimlerinin soygunculuklarına gösterdikleri duyarsızlık başka türlü açıklanamaz.

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti ağırlıkları değişse bile liberal ve korumacı politikaları aynı anda, birlikte sahneye koymuştur. Bir politikanın tamamen iptal edilmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla aralarında dengeli bir ilişkinin kurulduğu veya dengenin bir eğilim lehine, diğerinin aleyhine geliştiği evrelerden söz edebiliriz. Buna göre, imparatorluğun son yüzyılında iktisadi politikaların genel gelişim çizgisi yalınkat bir şema içinde özetlenebilir. Birinci evrede, XIX. yüzyıl başlarında devlet birçok sektörde tekelci, korumacı uygulamalara son vermeye başlamış, "liberal" uygulamalara geniş yer açmış ve bu gelişmeler mevcut yerli endüstriyi baltaladığı gibi imparatorluk maliyesini de bir borçlanma sarmalı içine sokmuştur. Belirtmemiz gerekir ki Osmanlı liberalizmi -Batı'dakinin aksine- ülkede bir endüstri burjuvazisinin yokluğu koşullarında biçimlenmiştir.[33] İktisadi/malî politikada radikal dönüşüm süreci yüzyılın sonlarına kadar de-

[33] Batı liberalizminin tarihsel koşullarının farklılığı hakkında bir açıklama için bkz. Oya Okan, *Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

vam eder. 1860'lardan itibaren bizzat devlet eliyle bazı endüstriyel yatırımlara girişilmiş ve Tanzimatçı iktisat politikalarına yönelik ilk ciddi eleştiriler gündeme gelmiş olsa bile hâkim resmi çizgi değişmez. İkinci evrede, XX. yüzyıl başlarında, devletin Batı dengeleri içindeki konumlanışına bağlı olarak milli iktisat politikalarına yöneliş söz konusu olur. Büyük savaş yılları ise milli iktisat politikalarının liberal politikalar üzerinde üstünlük kurduğu geçici bir dönemi açar. 1914-1918 safhası, iktisadi uygulamalara milliyetçi-korumacı anlayışın damgasını vurduğu bir dönemdir. Milli bir burjuvazi yaratılması, eski borç anlaşmalarının feshi, yabancı yatırımların sınırlanması, devlet eliyle yerli bir sanayi geliştirilmesi vb. çeşitli girişimler görülmüştür.

İttihatçılar, iktisadi meselelerde yol-yordam itibariyle selefleri olan Tanzimat ve II. Abdülhamid kadrolarından bariz bir biçimde kopamamışlar; Batı ile ilişkiler içinde benzer yöntemleri uygulamayı sürdürmüşlerdir. Son dönemde emperyalizmin imparatorluğa nüfuzunu önleme iddiasını taşıyan "milli iktisat" anlayışının da, bu büyük iddiaya rağmen yeni bir safhayı temsil ettiği söylenemez. Nihayetinde "milli iktisat" anlayışı da, liberal yaklaşımlar gibi Batı ile (özelde Alman emperyalizmi ile) güdümlü bir ilişkilenme biçimini ifade etmektedir. "Milli iktisat"ı gündeme getiren ve savunanların solidarist, halkçı, Türkçü ve korumacı-devletçi anlayışları anlamlı bir terkip oluşturur ve bu öğeler Batıcı nitelikte genel bir stratejinin parçası, uzantısıdırlar. İttihatçıların iktisat politikalarının tutarlı bir bütünlük göstermediğinin en açık kanıtı ise, malî ve iktisadi konularda uygulamaya koydukları kararlar arasındaki büyük çelişkidir. İttihatçıların malî işlerden sorumlu bakanı Mehmet Cavit'in liberal uygulamalarıyla İttihatçıların Türkçü kanadının öngördükleri "milli iktisat" programları arasında açık bir karşıtlık söz konusudur.

Sonuç olarak, devletin XIX. yüzyılın başlarından itibaren uyguladığı Batıcı siyasetin yol açtığı sorunlar iktisadi alanda da sürmüş ve katlanarak imparatorluğu çözümsüzlük noktasına götürmüştür. İktisadi çözümler üretmekte asıl büyük başarısızlıkların sergilendiği dönem XIX. yüzyıldır. Konumuz açısından bu yüzyılın bir özelliği, Osmanlı'nın Batılı iktisat öğretilerini bellemek ve bu öğretilerin prensipleri doğrultusunda Batı'nın dümen suyuna girmek yolunda olağanüstü bir gayretkeşlik göstermiş olmasıdır. Osmanlı Mülkiyesi'nden Batılı iktisat bilgileriyle donanarak mezun olan, sonradan devlet bürokrasisi içinde görev alan kişilerin imparatorluk ekonomisine nasıl bir yarar sağladıkları sorgulanmalıdır. Batı ile ilişkiler içinde daha önceki yüzyıllarda edinilmiş tecrübeler göz önünde bulundurulduğunda, XIX. yüzyılda neyin değiştiğine doyurucu bir açıklama getirmek mümkün olabilecektir. Değişen, Osmanlı Devleti'nin toplumlar arası düzlemde saf değiştirmesi ve siyasetini Batı ekseninde belirlemesidir. Batılılaşma çabalarının getirdiği bütün yenilikler, imparatorluğun siyasi bir bunalımın yanı sıra büyük bir iktisadi çöküntüye de düşmesine engel olamamıştır.

Bekirağa Bölüğü'nden Malta'ya: Malta Sürgünleri ve Ardında Bıraktıkları

Mehmet Karakaş*

Dünya siyasetini denetleyen ve Doğu-İslam toplumlarının savunuculuğunu üstlenen Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'nın üstünlüğü eline geçirmesi ve kendi iç dinamiklerindeki gerilemelerle birlikte büyük ölçekli sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte karşılaştığı sorunları çözme çabası olarak Batılılaşma, Osmanlı'nın temel politikalarından biri olmuştur. Osmanlı, sorunlarını tarihsel öteki olarak gördüğü Batı'nın araç ve söylemleriyle çözmeye çalışırken, Batı, eline geçirmiş bulunduğu üstünlük ve gücü emperyalist politikaları doğrultusunda kullanmaya başladı. Sömürgeleştirme politikasıyla ulaşabildiği ve gücünün yettiği Batı-dışı toprakları, talancı ve soyguncu emelleri doğrultusunda işgal ederek sömürge ağına katmaya yöneldi. Bu süreçte Batılılar tarafından "hasta adam" olarak nitelendirilen Osmanlı coğrafyası da Batı sömürge ağının hedefleri arasına girdi. Osmanlı'nın halliyle Batı'nın Doğu üzerindeki hedefleri gerçekleşecek ve "Doğu Meselesi" de kesin olarak çözümlenmiş olacaktır.

Çeşitli nedenlerle başlayan Birinci Dünya Savaşı karşısında Osmanlı nasıl bir pozisyon alacağını tartışırken, isteksizce ve biraz da zorunlu olarak kendini savaşın içinde buldu. Savaşa iradesi dışında çekilen İmparatorluğun toprakları, savaş sonrası süreçte Batılı emperyalist ülkelerin hücumuna uğrayarak işgal edildi. Yakın Doğu coğrafyası İngilizler ve Fransızlar tarafından paylaşılırken, Anadolu toprakları üzerinde de çeşitli senaryolar gerçekleştirilmeye çalışıldı. Malta'ya sürgün olayı da bu senaryoların bir parçası olarak sahneye konuldu.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

İşgal kapsamında İngilizler İstanbul'a girdiklerinde İmparatorluğun dört bir tarafından çeşitli suçları sebep göstererek, önemli görevlerdeki Osmanlı kadrolarını topladılar. Daha sonra Bekirağa Bölüğüne hapsettiler. Bekirağa Bölüğü, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Harbiye Nezareti Dairesi olarak kullanılmış olan Beyazıt'taki İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binasının avlusundaki askeri tevkifhane hakkında kullanılan tabirdi. Bekirağa Bölüğü, bugünkü İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi binasıdır. 1908 Temmuz İnkılâbından evvel tevkifhane memurluğu yapan Bekir Ağa'nın adına nispetle bu ismi almıştır. 1908 Temmuz inkılâbından sonra siyasi mevkuflar burada hapsedilirlerdi. Mütarekeden beri de tehcir ve savaş suçlusu olarak tutuklananların hapsedildiği yerdi (Bal, 2003: 23).

Farklı gerekçelerle tutuklanan kişiler, Bekirağa Bölüğünde bir süre tutulduktan sonra Malta Adası'na sürüldüler. 1919'un Mart'ında başlayan sürgünler Ekim 1920'ye kadar devam etti. Bu İngiliz planına ilk tepki Fransa'dan geldi. Fransız generali, yazılı olarak, İngiliz planına katılmadığını Amiral Calthorpe'a bildirmiştir. Fransız ve İngiliz görüşleri arasında temelde ayrılık bulunmaktadır. Amiral Calthorpe, bu yazıyı alır almaz, Türk Hükümetine vermeye hazırlandığı notayı durdurdu. Hemen Londra'dan talimat istedi. Fransız görüşüne katılmadığını, bu arada "suçluları" yakalatmak işini sürdürdüğünü de söyledi. Yani, sanıkların yakalanmaları ve yargılanmaları konularında görüş ayrılığının çözümlenmesini beklemeden, İngiliz Yüksek Komiseri sanıkları tutuklattırmaya devam etti (Şimşir, 1985: 40-41).

Malta'ya sürgün olarak gönderilen ilk kişi, eski 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa'dır. Sabis Paşa'dan hemen sonra İngiliz tutsaklarına kötü davrandıkları gerekçesiyle 14 subaydan oluşan ilk kafile de Malta'ya gönderildi. Bundan birkaç ay sonra Bekirağa Bölüğü'nde bulunan 67 kişi ile İngilizler tarafından dağıtılan Kars Şurası'nın 11 üyesi ikinci bir kafile olarak adaya sürgün edildi. Bu sürgünlerin içerisinde Bekirağa Bölüğü'nden alınan ve Amiral Calthorpe'un birinci sınıf olarak nitelediği 12 kişi Limni Adası'na bırakıldılar. Dört ay kadar burada bekletildikten sonra onlar da Malta'ya gönderildiler. Bunlar arasında Said Halim Paşa ve Abbas Halim Paşa, Ziya Gökalp ve Ahmed Ağaoğlu gibi önemli şahsiyetler bulunmaktaydı. Daha sonra Bağdat'ta tutuklanan 11 subay, üçüncü bir kafile olarak gönderildi. Bundan sonra da sürgünler zaman zaman devam etmiştir. Malta sürgünleri üzerine yapılan çalışmalarda, belgelerden yararlanıldığı için sürgün edilenlerin sayıları konusunda farklılık bulunmamaktadır.

Amiral Calthorpe, Bekirağa Bölüğü'nden Malta'ya sürgün edilenleri üç sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıf olarak tanımlanan mahkûmlar arasında eski bakan veya politikacılar bulunmaktaydı. İkinci sınıf olarak tanımlananların çoğu vali ve biraz daha küçük görevlilerdi. Üçüncü sınıfta ise subaylar ve İngiliz savaş tutsaklarına kötü davranmaktan sanık tutuklular yer almaktaydı (Şimşir, 1985: 107).

İşgal sürecinde sürgünler devam ederken bir ara İstanbul ve Ankara'nın arası düzelir gibi oldu ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tekrar toplanması kararlaştırıldı. Mec-

lis'in toplanacağı yer konusunda hayli tartışmalar olduktan sonra, Kazım Karabekir'in etkisiyle, İstanbul'da toplanmasına karar verildi. Karabekir bunu mücadelelerini meşrulaştıracak bir vesile olarak görüyordu. Çünkü o, bu konuda şöyle düşünüyordu: "Meclis şayet İstanbul'da toplanır, İngilizler aleyhine birkaç karar çıkarırsa, ayrıca Heyeti Temsiliye'den birkaç isim de görünürse, İngilizler Meclis'i basarlar, böylece biz de Anadolu'da yeni bir meclis kurabilme meşruiyetini kazanırız" (Karabekir, 1960: 362). Bu düşünce üzerine Rauf Orbay "...bu işi tahakkuk ettirmek için ben tehlikeyi kabul ediyorum ve İstanbul'a gidiyorum." der (Orbay, 1962: 181).

Çeşitli girişimler üzerine Meclis toplanır. Bir süre sonra 16 Mart'ta İstanbul fiilen işgal edilerek İngilizler Meclis'i basarlar ve Rauf Beyle Kara Vasıf Beyi isterler. Bu olayı Yunus Nadi (1955: 11) şöyle anlatır: "İngilizler aşağıda Rauf ve Kara Vasıf Beyleri beklerken, biz yukarıda bir saatten fazla süren bir müzakere ile Rauf ve Kara Vasıf Beyleri firara ikna etmek için uğraştık. Fakat bunu kendileri doğru bulmadılar. Kaçmalarına imkân olduğu halde, İngilizlere teslim olup gittiler." Böylece Karabekir'in dediği olmuş, Meclis dağıtılmış ve arkasından da birkaç mebus Malta'ya gönderilmişti. Sevr Antlaşması'ndan sonra da adaya birkaç kafile sürgün gönderildi. Kısaca toparlamak gerekirse sürgünler Mart 1919'da başlamış ve Kasım 1920'ye kadar devam etmiştir. Bu yirmi aylık süre zarfında 144 Osmanlı bürokrat, yazar ve subayı Malta'ya gönderilmiştir. Malta'ya sürülenlerin bir kısmı Verdala Şatosu'nda, bir kısmı ise Polverista Kışlası'nda yaklaşık iki yıl kadar bir süre tutulmuştur.

Sürgün Gerekçeleri ve Tartışmalar

İngiliz sömürgesi olan Malta'ya İmparatorluktan gerçekleştirilen bu sürgün hadisesini gerektiren gerekçelere bakıldığında resmi belgelere geçen yedi madde görülmektedir (Jaeschke, 1991: 175).

1. Mütareke hükümlerine ve harp kurallarına uymamak,
2. Bu hükümlerin uygulanmasına mani olmak,
3. Britanyalı amir ve subaylara hakaret etmek,
4. Esirlere kötü muamele etmek,
5. Ermeni veya diğer ırklara mensup tebaya tecavüz ve taşkınlıklarda bulunmak,
6. Yağmalamaya katılmak
7. Harp kanun ve usullerine taalluk eden usulleri ihlal etmek."

Sürgün hadisesinin resmi belgelerde geçen ve yaygın olarak bilinen bu gerekçelerinin dışında, arka plan gerekçesi olarak farklı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Örneğin Alman ve Fransız yanlısı kadroların tasfiyesi ya da değer yargılarının değişmesi için İngilizler tarafından gerçekleştirilen stratejik amaçlı bir gelişme olarak görülmektedir. Ayrıca Ferit Paşa hükümetinin istemediği şahısların sürüldüğüne dair iddialar da bulun-

maktadır. Ancak Cemal Kutay'ın (1978: 12) belirttiği gibi "Malta'ya gönderilecekleri yalnızca Londra tayin etmiştir."

Resmi belgelerde açık olarak yer almayan, ancak gelişen olaylardan ve sürgünlerin yaşamlarından anlaşılabilecek bir başka gerekçenin varlığından söz edilebilmektedir. Buna göre sürgünlerin bir kısmının İngilizler tarafından himaye edildiği ve bir kısmının tasfiye da edildiği anlaşılmaktadır. İngiliz çıkarlarına karşı olmayan bir kadroya ise Anadolu'nun kaderini belirleme imkanının verildiği algılaması konuyu çok boyutlu bir odak haline getirmektedir. Aşağıdaki örnekler, sözü edilen iddiayı ve algılamayı güçlendirecek işaretler taşımakta ve soru konusu haline getirilmesinde etkili olmaktadır.

Jaeschke'ye (1991: 175) göre "İngiliz Krallık Hükümeti, işgal altında ve hatta işgal etmedikleri Osmanlı topraklarındaki suçlu dedikleri şahısların, Osmanlı makamlarınca mahkeme edilmelerini kesinlikle kabul edemez. Onlar Osmanlı makamlarından istenir, Malta'ya sürülürler, daha sonra da tarafsız mahkemelerde muhakeme edilirler." İşgal etmedikleri topraklardaki suçlu sayılabilecek şahısların dahi Osmanlı makamlarına verilmek istenmemesi, gerçekten ilgi çekicidir. Ayrıca İngiliz gizli servisi Yüzbaşısı Bennet'in Ahmet Emin Yalman'a söylediği şu sözler de incelenmeye değerdir: "Burada kalsaydınız, size karşı kin ve garaz besleyen bir kısım insanların eline düşecektiniz... Hâlbuki hiçbir surette kin ve garaz beslemeyen İngilizlerin elindesiniz. Bundan dolayı kendi kendinizi tebrik etmelisiniz" (Yalman, 1970: 72).

Birinci sınıf mahkûm ya da 12'ler olarak bilinen sürgün kafilesinde Said Halim Paşa ile birlikte Abbas Hilmi Paşa, Canbulat, Fethi, Ali Münif, Saçlı Kemal, Şükrü, Ahmed Nesimi, Halil, Sahib Mollazade İbrahim, Hacı Adil, Salah Cimcoz, Ahmet Agayef, Ubeydullah Efendi, Habib ve şair Ziya Gökalp Beyler vardı. Öndeş'e (1970) göre "bu şahısların çoğu zaten memlekette kalsalardı Divan-ı harp mahkemesi kararı ile ağır cezalara, hatta idamlarına karar verilecekti. Malta'ya sürgün bir bakıma bu siyaset alanı bahtsızları için iki yıllık hayata iade devresi oldu."

Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey'in İngilizler tarafından tutuklanması konusunda özellikle Rauf Bey'in tutumu hala açıklığa kavuşmuş değildir. Rauf Bey bu konudaki kendi görüşlerini şöyle ifade ediyor: "Arkadaşlar niçin kaçmak istemediğimi bilmiyorlardı" (Orbay, 1962: 276). Ancak niçin kaçmadığı konusuna açıklık getirmiyor. Şimşir (1985: 163-164) bu olayı sorgulayarak açıklamaya çalışmaktadır. "İstanbul'u işgal ettirmek amacını güdüyor idiyse, işgal tamamdır. Meclisi bastırmak istiyor idiyse, Meclis basılmıştır. Arkadaşlarını "paniğe düşürmemek" için kaçmak istememişse, teslim olunca daha büyük panik yaratacağını gözleriyle görür. Yine de kaçmamakta direnişinin arkasında yatan asıl düşünce nedir? Anlattıklarından bunu çıkarma olanağı yoktur. İngilizlere bir "tesellüm senedi" imzalatmakla neyi çözümlediği, neyi ispatladığı kanısındadır? İmparatorluğun başkentini basmakta sakınca görmemiş olan İngilizlerin böyle bir çırpıştırma belgeyle mi yüzleri kızartılacaktır? Bu senetle mi İngilizlerin "deyyusluğu" dünyaya ispatlanacaktır? Rauf Bey neyi ispatlamak ister? Bu bir bilmecedir." Olayın görgü tanıkları,

Rauf Bey'in yakın arkadaşları da bu bilmeceyi pek açıklığa kavuşturamazlar." Yunus Nadi (1955: 20) ise Rauf Bey'in teslim oluşunu şöyle açıklıyor: "Bugün tarih olmuş olan bu hadisede umumi ve kat'i fikrim odur ki Rauf Bey'in sürüklendiği netice, galiba kendisinin o zaman için öyle olmasını daha muvafık gördüğü netice idi."

Ziya Gökalp de kaçma ve gizlenme imkânı olmasına rağmen, Rauf Bey gibi beklemiş ve Malta'ya sürülmüştür. Ömer Seyfettin'in ve yakın arkadaşlarının bir müddet gizlenmesi gerektiği yönündeki telkinlerini dikkate almamıştır. 30 Ocak 1919 tarihinde Darülfünun'un içtimaiyat darülmesaisinde Şemsettin Günaltay'la bir konuyu tartıştığı anda polis hafiyesi tarafından tevkif edilmiştir. Kendisini ziyarete gelenlere "Bütün ümidimiz, Mustafa Kemal Paşa'dır. O bir şey yapabilir, milliyetçiler de ne yapacaklarını bilirler" diye yön göstermiştir (Bal, 2003: 387-388).

Belgelerden hareketle açıklığa kavuşturulamayan konulardan biri de Malta'ya sürgün olayı ile Mustafa Kemal arasındaki ilişkidir. Malta sürgünleri üzerine en geniş değerlendirme ve araştırmayı yapan Bilal Şimşir bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "Atatürk'ün, Anadolu'ya geçmeden aylarca önce İngilizlerin kara listesine geçirildiği halde, nasıl olup da tutuklanmadan, sürülmeden kalabildiği sorulmaya değer. Bu konuda, belgelere dayanarak kesin bir şey söylemek zordur. Görülen şudur ki, İngilizler yazışmalarla çok zaman kaybetmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının da adlarını kapsayan kara liste, İstanbul'dan sonra Londra'ya gönderilinceye kadar epeyce zaman geçmiştir. Mustafa Kemal paşa o nazik günlerde büyük bir taktisyen olarak davranmıştır. Damat Ferit Paşa'ya güven vermeyi başarmıştır. Hatta İngilizlerin kuşkularını da kısmen giderebilmiştir. Bütün bunlar, Atatürk'ün birkaç aylık nazik dönemi tutuklanmadan atlatabilmesinde ve Anadolu'ya geçebilmesinde rol oynamıştır denebilir" (Şimşir, 1985: 53-54).

Ayrıca İngiliz Yüzbaşısı Bennet, sürgünlere adada rahat ettirileceklerine dair sözler de söylemektedir. Özellikle Ahmet Emin'in Malta'ya sürülme isteği ve kendi kendine gidip teslim olması da ilgi çekicidir. Savaş döneminde İngiliz yanlısı olarak bilinen, hatta İngilizler tarafından teşekkür edilen İzmir valisi Rahmi Bey gibi İngiliz taraftarının sürgüne gönderilmesi de enteresandır. Yine Verdela kampında esirlerin "köşk nitelikli mekânlarda oturmaları, kamp dışında ev kiralayabilmeleri, üniversitelere ve yabancı dil kurslarına devam edebilmeleri ve hatta mesleklerine göre kamp dışında büro açabilmeleri" (Kutay, 1978: 12-17), ilgi alanlarına göre kendi aralarında konferans, seminer tarzı tartışmaların yapılması da sürgündekilerin mahkum mu edildikleri yoksa yetiştirilmek üzere kampa mı alındıkları sorusunu ister istemez akla getirmektedir.

Sürgünlerin Dönüşü ve Yeni Türkiye'ye Katkıları

Osmanlının yetiştirdiği bürokrat, subay ve aydınların bir kısmı savaş sonrasında İngilizler tarafından Malta'ya gönderilirken, diğer bir kısmı ise Anadolu'ya geçerek yeni bir mücadeleye başlamışlardı. Anadolu'da işgalcilere karşı mücadeleye başlayan kadrola-

rın İngilizler tarafından sürgün listelerine alınmamaları veya alınsa bile sürgün edilmeyişleri gerçekten de dikkat çekici bir gelişmedir. Resmi belgelerdeki gerekçelere bakıldığında, sürgün listelerinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da bulunduğu görülmektedir. Ancak bunlar sürgün listelerine çok sonra girmişlerdir. Konuyla ilgilenenler, İngilizlerin bu tutumunu Mustafa Kemal'in kıvrak zekâsına bağlamaktadır. Ancak böyle bir açıklama konuyu açıklığı kavuşturma adına tatmin edici nitelikte değildir. Çünkü sürgünlerin başlamasından sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları üç ay kadar bir süre İstanbul'da kalmışlar ve hiç rahatsız edilmemişlerdir.

Gelişmeler, farklı bir kadroya bırakılan bir hareket alanının olduğunu göstermektedir. Bu noktada İngilizlerin tutumu, meselenin araştırılması gereken boyutlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca durumu karmaşıklaştıran gelişmeler de söz konusudur. Örneğin Mustafa Kemal, Anadolu'da ulusal direniş hareketini başlattıktan sonra siyasi ve askeri alanda birçok faaliyette bulunmuştur. Bunlar arasında Anadolu'da bulunan İngilizler ve komutanlarının tutuklattırılması da bulunmaktadır.

Malta sürgünlerinin Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan hareketi zayıflatma amacının da bulunduğu yönünde yorumlar yapılmaktadır. Ancak gelişmelere bakıldığında sürgün meselesinin, Anadolu'daki hareketi zayıflatmadığı gibi aksine güçlendirdiği görülmektedir. Çünkü Malta'ya sürülenlerle birlikte Ankara'ya olan akın hızlanmıştır. İttihatçıların önemli bir kısmı Anadolu'ya kaçarak ulusal direnişin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Son Osmanlı Meclisi, Malta ile Ankara arasında adeta paylaşılmıştır. Mebusların bazıları yakalanıp Malta'ya sürülürken büyük bir kısmı Ankara'ya geçerek harekete katılmışlardır. "Yeni Türkiye'nin başkentine doğru başlayan mebus akını, kim ne derse desin, doğrudan doğruya Malta sürgünlerinin bir sonucudur. İşgalin ilk günü İstanbul Meclisinin basılışı, Rauf Orbay ve Kara Vasıf gibi ileri gelen bazı mebusların toplantı salonundan alınıp Malta'ya sürülmeleri, öteki mebuslara ciddi bir uyarı olur. ...İster Ankara'nın çekim gücü, ister İstanbul'un itiş gücü nedeniyle olsun, sonuç şudur ki, son Osmanlı mebusları Ankara ile Malta arasında paylaşılmışlardır. Bu paylaşmada Mustafa Kemal Paşa, aslan payını kendisine çekmiştir" (Şimşir, 1985: 188).

Malta'da sürgünde bulunanların yaşam maceraları birbirinden farklı olarak şekillenirken Anadolu'daki mücadele de yeni bir kulvarda bağımsız ulus-devlet kurma hedefine ulaşma aşamasına gelmiştir. "Mustafa Kemal, bu süreçte Malta sürgünlerine karşılık olarak Anadolu'daki İngilizleri tutuklatarak, Malta sürgünleriyle İngiliz tutsaklarının kaderlerini birbirine bağlamıştır" (Şimşir, 1985: 412). Sürgünlerin iadesi ilk kez 7 Mart 1921'de Londra Konferansı esnasında resmi olarak görüşülmüştür. Görüşmeye Ankara'yı temsilen Bekir Sami Bey ile İngiliz Dışişlerinden üç yetkili katılmıştır. Anlaşma'ya göre Anadolu'da tutuklu bulunan 21 İngiliz'e karşılık sınıflara ayrılan sürgünlerin bir kısmı serbest bırakılmıştır.

Fakat Anlaşma her nedense tam olarak yürürlüğe giremedi, ta ki, II. İnönü Savaşı'nın bitimine kadar. Bu dönemde 40 kadar sürgün salıverildi. Salıverilenlerin bir kısmı, Anadolu'daki harekete katılarak aktif görevler almışlardır. Daha sonra 16 Eylül 1921 tarihinde İngilizlerin yargılamak istediği sürgün grubundan 16'sı adadan kaçma fırsatı bulmuştur. Serbestçe dışarı çıkabilen sürgünler, çok kolay bir şekilde adayı terk etmişlerdir. Sakarya Savaşı'ndan sonra ise yapılan İstanbul Antlaşması'yla Anadolu'daki İngilizlere karşılık, adada bulunan bütün Türkler, hatta İngilizlerin yargılamakta ısrar ettikleri de dâhil serbest bırakılmışlardır (Şimşir, 1985: 370).

Sürgünden dönenlerin büyük bir kısmı Anadolu'daki harekete katılarak Mustafa Kemal'in en önemli yardımcıları olmuşlardır. Çünkü sürgünden dönenlerin önemli bir kısmı Kurtuluş Savaşı'na ve yeni devlet yönetimine katılmışlardır. "İçlerinden Atatürk devrimlerine yürekten bağlı pek çok kimse çıkmıştır. Yüksek devlet görevleri almışlardır. Hatta sürgünlerin İngilizleri yakından tanımalarından bile yararlanılmış gibidir. Yıllar sonra, Türkiye ile İngiltere arasında dostluk ve ittifak bağları kurulurken, eski Malta sürgünlerinden iki kişi Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine atanmıştır (Şimşir, 1985: 413).

Ayrıca Halifeliğin kaldırılıp laiklik ilkesinin anayasaya girmesinde büyük rol sahibi olan Seyyit Bey gibi, yine Atatürk'e danışmanlık yapacak olan Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimler ve birçok Osmanlı subayı sürgünden döndükten sonra ulusal hareketin merkezinde yer almışlardır. Bunlar arasında yer alan yazar, düşünür ve üniversite hocası düzeyindeki isimler, yeni Türkiye'de düşünsel atmosferin ve sosyal bilim yaklaşımının şekillenmesine de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunda, Malta birikimlerinin etkisi olduğu muhakkaktır. Ziya Gökalp bu noktada üzerinde durulması gereken sembolik bir isimdir.

Malta, Ziya Gökalp ve Yeni Değer Yargıları

Gökalp, mebusların, profesörlerin, yazarların, paşaların ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen diğer şahsiyetlerinin de bulunduğu bir grupla Malta'ya sürgün edilen birinci sınıf mahkûmlar arasında yer almaktadır. İngilizler, Gökalp'le birlikte birkaç arkadaşını bir süre Limni Adası'nda hapsettiler, bir müddet sonra onları da Malta'ya Polverista kampına gönderdiler. Gökalp, Malta'da da fikri faaliyetlerine devam etti. Orada adeta bir üniversite kurdu. Beraberinde bulunan sürgünlere edebiyat, sosyoloji ve felsefe üzerine programlı dersler ve konferanslar verdi. Bu çalışmalar daha sonra, *Malta Konferansları* (1977) adıyla bir kitap hâlinde yayınlandı.

Hüseyin Cahid Yalçın (1934) hatıralarını kaleme aldığı yazılarında Gökalp'le ilgili şu bilgileri vermektedir. "Ziya Gökalp muntazam bir felsefe kursu açmıştı. Her seviyeden öğrencileri bulunmaktaydı. O, eski Yunan filozoflarını hatırlatan bir sadelik ve coşkunluk içinde felsefi tartışmalar yapıyordu." Hüseyin Cahid Yalçın, iyi seviyede Fransız-

ca bildiği için, Gökalp'in telkin ve ihtarları üzerine bazı kitapları tercüme ettiğini de belirtmektedir. Bunlar arasında Joseph De Guignes'in *Hunların, Türklerin ve Daha Sair Tatarların Tarihi Umumiyesi*, Höffding'in *Psikolojisi*' ve Durkheim'in *Dini Hayatın İptidaî Şekilleri* isimli kitaplar bulunmaktaydı. Gökalp Ankara'da telif ve tercüme heyetinde görev aldığında Hüseyin Cahid Yalçın'a tercüme ettirdiği kitapların basılarak yayınlanmasını da sağlamıştır.

Malta'da 19 ay kaldıktan sonra, Ankara hükümetinin İngilizlerle yaptığı anlaşma sonucunda serbest bırakılan Gökalp, önce İtalya'ya, oradan da on arkadaşı ile birlikte İstanbul'a geldi (9 Mayıs 1921). Burada bir gece kaldıktan sonra, ailesiyle buluşmak için Samsun'a hareket etti. Ailesi ile Samsun'da buluştuktan sonra, 13 Haziran'da Ankara'ya geldi. Ancak Ankara'da çok sıcak karşılanmadı ve yönetim tarafından kabul görmedi. Ankara hükümetinin bazı İttihat ve Terakki üyelerine karşı olan rezervli yaklaşımı, Gökalp'in ittihatçılığına karşı da oldu. Halen işgal altında bulunan İstanbul'daki hocalık görevi de geri verilmedi. Hükümetin bir kısmı Kayseri'ye taşınmıştı. Gökalp, Kayseri'ye giderek bir müddet burada kalıp, *Yeni Gün* gazetesinde birkaç yazı yazdıktan sonra, baba yurdu olan Diyarbakır'a giderek, düşünme ve düşündüklerini yayınlama faaliyetlerine devam etti.

Malta'daki sürgün dönemi Gökalp için, İstanbul ile Ankara; başka bir ifadeyle, "eski ile yeni"nin, "büyük mefkûreden küçük mefkûreye" dönüşün bir aşaması olmuştur. Malta'da iken milli mücadeleyi takip eden Gökalp, gelişmelere göre yeni stratejisini de belirlemiştir. Türkiye'ye geldiğinde aşamalı olarak bu stratejisini gerçekleştirmeye yönelmiş ve faaliyetlerini bu zeminde yürütmüştür. Özellikle Pantürkist görüşlerindeki değişim yeni stratejisinin en somut örneğidir. Bu değişim, *Malta*'da sürgündeyken Anadolu'da başlayan yeni hareketin belirlediği hedefler doğrultusunda belli bir biçim kazanmıştır. Burada verdiği *"Türklük Anlayışı Nedir? Ulusal Harsımızı Nasıl Geliştirmeliyiz?"* adlı konferanslarında Türkçülüğü kavim, ümmet ve ahali kavramlarının dışında *Türk harsı* çerçevesinde tanımlamaktadır. O'na göre "Türkçülük, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı vücuda getirmektir. Asrın mefkûresi olan *"ulus-devlet"* ise bizim için Türkçülüğü ifade etmektedir" (Gökalp, 1977: 113-116).

Ankara'da sıcak karşılanmayan Gökalp, Diyarbakır'da yeni dönemin içerisinde yer alabilmesini ve kabul görmesini sağlayacak faaliyetlere başladı. Ankara'daki bazı arkadaşlarının da yardımıyla *Küçük Mecmua*'yı çıkarmaya başladı (1922). Adı gibi ebatları da küçük olan bu mecmua, Gökalp'in fikirlerini, yeniden güncellediği ve mefkûresini küçülttüğü bir dergi oldu. Ankara'nın kendisine karşı mesafeli ve soğuk tavrına rağmen O, *Misak-ı Milli* çerçevesinde, Pantürkizm'i, Panislâmizm'i ve Osmanlılığı terk ederek, kendisine yeni bir siyasi rota çizmiş olan Anadolu'daki bu hareketi destekleyici bir tavır takınmıştır. Bütün yazılarını Gökalp'in yazdığı bu Mecmua, İstanbul ve Ankara'da önemli ölçüde tesir yaratıyor ve kabul görüyordu. Falih Rıfkı, "diyebiliriz ki, Ziya Gökalp bu mecmuasıyla bizi Diyarbakır'dan idare ediyor" diyordu (Heyd, 1950: 30).

Ankara hükümetinin Rıza Nur vasıtasıyla, "Kürt Aşiretleri" ile ilgili bir rapor hazırlamasını istemesi, Gökalp için Ankara kapılarının açılması anlamına geliyordu. İstenilen Kürt Aşiretleri hakkındaki raporu hazırlayarak da tavrını belirlemişti. Küçük Mecmua'nın son (33.) sayısını çıkardıktan sonra, 1923 Mart'ında Ankara'ya hareket etti. 1923 yılı başlarında, yeni imajı ve yeni düşünceleriyle birlikte Ankara'daki yerini almış oldu. Gökalp ilk olarak Ankara'da "Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı"na atandı. Bu görevde kaldığı süre içinde, birçok klasik yapıtın Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilmesini sağladı ve kendisi de "Türk Töresi" adlı eserini yayınladı.

Ankara'da mebus da olan Gökalp, CHP'nin parti tüzüğünün oluşturulmasında ve Atatürk'ün birçok devrim kararında etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'de sosyolojinin kuruculuk unvanını taşıyan Gökalp, liselerde de yaygın bir şekilde okutulmasında ve içeriğinin belirlenmesinde de etkili olmuştur. Gökalp örneğinde görüldüğü gibi Malta süreci, Türk aydını üzerinde önemli bir etki bırakmış, akademi işlevi görerek, fikirlerinin değişiminde etkili olmuştur. Böylece "yeni dönemin, yeni rejimin, yeni devrimlerin rotası, İngiliz egemen Batı dünyası ile bütünleşme, en azından İngiliz çıkarlarına zarar vermeme doğrultusunda şekillendirilmiştir" (Kaçmazoğlu, 2003: 139).

Malta sürgünleri hakkında verilecek kararın net olmaması, başından beri konuya hakim olan bir durumdu. İngilizler çeşitli vesilelerle bu kimseleri yargılamak niyetinde olmadıklarını belli ediyorlardı. Sürgünlerin bir ihtiyat tedbiri olarak Malta'ya gönderildiğini, serbest bırakılmaları için Türkiye'deki olayların yatışmasının beklenildiğini dahi iddia etmişlerdi. Her ne vesileyle olursa olsun sürgünler yaklaşık iki yıl süresince yurttan uzak, eş ve dostlarından ayrı kalmışlardır. Ancak yazılı hatıratlar ve belgeler, sürgünlerin bu sürgün yaşamını çok iyi değerlendirdiklerini açıkça göstermektedir. Bu süreyi kimileri kitap okuyarak, kimileri yabancı dil öğrenerek, çeviriler yaparak, mesleklerini icra ederek ve kimileri de tenis ve eskrim gibi spor dallarında kendilerini geliştirerek değerlendirmişlerdir. Tabii en önemli sonuç ise İngilizleri daha yakından tanıma fırsatı bulmuş olmalarıdır. Bütün bunlar, sürgünlerin mahkûmiyet sürelerini çekme yerine, kendileri için yeni olan değer yargıları kazandıkları bir kamptan geçirildikleri izlenimi vermektedir. Gerçekten de Malta'ya sürgüne gönderilenlerin önemli bir kısmı, İngiliz dünya görüşünün ve düşün yapısının işleyiş mekanizmalarını anlamaya çalışmış, İngilizleri daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır.

Sonuç

Sürgün aracılığıyla İngilizler, belki İttihat ve Terakki kadrolarından savaş dolayısıyla öç almak istemiş olabilir veya yukarıda soru konusu edildiği gibi bir kısım Batıcı, ancak İngiliz çıkarlarını benimsemeyen kadronun değer yargılarını değiştirerek onları korumayı amaçlamış olabilirler. Bu kadronun içinde bu amacı bilmeyen veya bu amacın içerisine dâhil olmayan isimler de bulunabilir. Ancak Ahmet Emin Yalman, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Dr. Numan Paşa, Hüseyin Cahit Yalçın ve daha birçokları için

Malta bir üniversite olmuştur. Her biri bir veya iki yabancı dil öğrenme fırsatı bulabilmiştir. Ayrıca Gökalp'in Malta Konferansları gibi sistemli çalışmalar da gerçekleştirebilmişlerdir.

Bütün bu gelişmeler zihinlerde bir kısım soru işaretlerine sebep olmaktadır. Ayrıca son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizlere bastırılması Anadolu'daki harekete soğuk bakan bazı aydın ve bürokratların Malta'ya sürgün edilme korkusuyla Anadolu'ya geçtiği ve mücadeleye katıldığı da ilgi çekicidir. Çünkü bu durum, tamamen Batı tercihini yapan TBMM'nin oluşumunu sağlama sürecine ivme kazandırmıştır. Ayrıca sürgünler iade edildikten sonra geri dönenlerin büyük bir kısmı yeni kurulan ulus-devletin siyasi ve askeri kurumlarında faaliyet göstermişlerdir. Bir kısmı ise yeni kurulan devletle sürtüşmeye girerek dışlanmışlardır.

Malta hadisesi, her ne amaçla olursa olsun İngiltere'nin şahsında Batı emperyalizminin bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de egemenliğini sürdürme girişimidir. Bu bağlamda geliştirdiği politika doğrultusunda sergilemiş olduğu ve zihinlerde soru işaretleriyle dolu bir dizi izlenimin oluşmasına neden olduğu senaryonun bir bölümü olarak da değerlendirilebilir. Malta'ya sürülen Alman ve Fransız yanlısı İttihatçı bürokrat ve aydınların görüşleri önemli ölçüde değişmiştir. Gökalp ve birçok sürgünde olduğu gibi Malta süreci, Alman etkisinin yerini İngiliz ektisine bırakmasında etkili olmuştur. İngilizler bu amaçlarına ulaşmak için Ermeni tehciri ve savaş suçluluğunu da kullanmıştır. Ele geçirdiği tutsakları Ermeni tehciri sırasında meydana gelen olaylardan dolayı yargılamayı da vaat etmişti. Ancak görülüyor ki, bu durum gerçekleşmemiş ve sürgüne gönderilen bütün tutsaklar serbest bırakılmıştır.

Sonuç itibariyle Malta sürgünleri, siyasi tarihimizde henüz açıklığa kavuşmamış ve birçok soru işaretini barındıran bir gelişmedir. Örneğin sürgün edilenler arasında İngilizlerin çıkarlarını koruyan yöneticiler ve Amerikan yanlısı düşünürler de bulunmaktaydı. Sonuçları açısından değerlendirildiğinde açık olan yönleri de bulunmaktadır. Sürgünlerin edindiği Malta birikimleri, yeni devletin rejiminin oluşmasında, dünya egemenlik ilişkilerinde Türkiye'nin alacağı yeni konumda, düşünce sistematiğinin oluşturulmasında ve sosyal bilim anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Kaynaklar

Bal, Mehmet Akif, (2003), *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları 1919-1921*, İstanbul: Özgü Yayınları.

Gökalp, Ziya, (1977), *Malta Konferansları*, haz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi.

Heyd, Uriel, (1950), *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Luzac & Company Ltd. and The Harvill Press Ltd., London.

Jaeschke, Gotthard, (1991), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaçınazoğlu, Hacı Bayram, (2003), *Tük Sosyoloji Tarihi: II. Meşrutiyetten Cumhuriyete*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Karabekir, Kazım, (1960), *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Kutay, Cemal, (1978), *Siyasi Sürgünler Adası Malta*, İstanbul: Posta Kutusu Yayınları.

Nadi, Yunus, (1955), *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul: Sel Yayınları.

Orbay, Rauf, (1962), "Hatıralar", *Yakın Tarihimiz*, Cilt III, Sayı 28.

Öndeş, Osman, (1970), "Malta Sürgünleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 11.

Şimşir, Bilal, (1985), *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Yalçın, Hüseyin Cahid, (1934), "Malta Adası'nda Esaret Hatıraları (Tevkif, Esaret, Firar), *Yedigün Mecmuası*, No: 87-95, İstanbul.

Yalman, Ahmet Emin, (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Cilt II, İstanbul: Rey Yayınları.

İktidar Mücadelesi ve Yüzellilikler

H. Bayram Kaçmazoğlu

Osmanlı'nın toplumsal yapısı ve kurumlarının işleyişini biçimlendiren sosyo-ekonomik ve siyasal faktörler Batı'nın toplumsal yapısını belirleyen faktörlerle benzerlik göstermez. İki ayrı dünyanın, Doğu ile Batı'nın kurumlarını harekete geçiren zihniyet ve maddi unsurlar birbirinden tamamen farklıdır. Aynı farklılık daha belirgin bir şekilde, Osmanlı'nın ve Batılı devletlerin iç siyasetlerinin yürütülüş biçiminde de görülür. Osmanlı'da devlet kapısında yer almak adına yürütülen iktidar mücadelesi, klasik dönemde devlete hizmeti, daha sonraki dönemlerde ise bir takıma ait olmayı ve bu takımın da güçlü bir dünya devletinin hizmetinde olmasını kapsar. Bir başka anlatımla, Batıcılaşma siyasetinin tercihi ile birlikte, devlet kapısında yer almanın yolu, büyük devletlerden biri tarafından hizmetleri karşılığı desteklenen bir takıma mensup olmaktan geçmektedir. Bunların dışında, bir sınıf veya kesime dayanmak gerekmez. Zira Osmanlı'da Batılı anlamda bir sınıfsal yapı bulunmadığından iktidar mücadelesi veren takımlar, toplumsal bir sınıfa dayanamaz. Oysa, Batı'da iktidar mücadelesi mutlaka bir sınıf adına ve o sınıfın desteği ile yapılır. Feodal, burjuva ve işçi sınıflarının yürüttüğü mücadeleler Batı tarihinin bu konuda bilinen en iyi örnekleridir.

Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki kamplaşma, takımlaşma ve siyaseten gerçekleşen çatışmaları bu ayrım çerçevesinde incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı'nın geleneksel siyasetini yürütemeyecek duruma gelmesi, onu yeni arayışlara itmiş; kendi iradesi ve Fransa ile işbirliğine dayalı olarak, III. Selim döneminde Batıcılaşma girişimi başlatılmıştır. Nizamı Cedit hareketi olarak gerçekleştirilen bu girişim, devlet yöneticileri arasında bir ikilem doğurmuş, eski siyasetten ve yeni siyasetten yana olanlar şeklinde iki ekibin oluşmasına neden olmuştur. Bundan sonra bir süre devlet kapısında yer almak için yürütülen mücadele, eski siyasetten ve yeni siyasi oluşumlardan

yana olan takımlar arasında çok sert bir şekilde sürmüştür. Geleneksel Osmanlı siyasetini devam ettirmek isteyen bürokratlar düzenin devamında diretirken, Batı ile işbirliğine dayalı yeni bir siyaset iddiasında olan Nizamı Cedit hareketini destekleyen ekip, Batı içi çatışmada taraflardan biriyle işbirliğinin devletin geleceği açısından daha yararlı olacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu düşünsel ayrım, Türkiye'de yeni bir siyaset anlayışının ve yeni bir çatışmanın da başlangıcı olmuştur. Bu süreç, aynı zamanda, kapı önü mücadelede yeni yaftalar, yargılar ortaya çıkarmış; taraflar o günden bugüne birbirlerini gerici, gavur, çağdışı, satılmış, faşist, komünist, irticacı gibi etiketlerle suçlamışlardır. Bu iki takımın mücadelesi Kabakçı Mustafa İsyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, 31 Mart Olayı, 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 askeri darbeleri ve hatta 28 Şubat 1997 sürecinde olduğu gibi sürekli devam etmiş ve bu kavga zaman zaman oldukça kanlı bir şekilde sürdürülmüştür.

III. Selim döneminde Nizamı Cedit hareketi ile başlatılan Batıcılaşma siyaseti, Fransa'nın bu işbirliğinden vazgeçerek Doğu siyasetini Osmanlı dışında yürütmeye kalkışması ve bunu da başarıyla sürdüremeyerek İngiltere karşısında yenilmesi sonucu Osmanlı'nın Batıcılaşma siyasetini sekteye uğratmış ve daha sonraki dönemlerde bürokratik kadrolar İngiliz, Fransız, Rus, Alman yanlısı ekiplere bölünmüştür. Tanzimat'tan itibaren eski siyaseti savunan ekip tamamen tasfiye edilirken, yeni siyaset yanlıları iktidar mücadelesini farklı takımlara dahil olarak devam ettirmişlerdir. Bir başka ifade ile, eski-yeni siyaset yanlılarının takım halinde birbirini kırmaya yönelik mücadeleleri, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile biçim değiştirmiş; İngiliz, Fransız, Rus ve daha geç tarihlerde de Alman yanlısı ekipler ortaya çıkmıştır. Bu ekiplere göre, büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda yürüttükleri Doğu siyasetine ortak olmak Osmanlının da çıkarınadır. Osmanlıdaki iktidar mücadelesi artık İngiliz, Fransız, Rus ve Alman yanlısı ekipler arasında sürdürülmektedir. Bu anlayışa bağlı olarak yeni çatışma, yalnızca kapı önünde yer alanlarla kapı dışında kalanlar arasında değil, Batılı devletleri tutan, onların çıkarlarını temsil eden ekipler arasındadır. Devlet katında görev almak için sadece Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet etmek yeterli değildir.

Nizamı Cedit dönemi ve denemesiyle başlayan siyaset değişikliğinin bir sonraki aşaması, büyük devletlerin yürüttüğü Doğu siyasetinin küçük ortağı olma kapsamında onlara dayanmaktır. Bu anlayış daha sonra, 19. ve 20. yüzyıl boyunca genel bir siyasete dönüşmüştür. Osmanlı'nın gerilemesi ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de kısmen devam eden bu olguya göre; iktidara gelmek ve orada kalmanın yolu ancak bir ekibe/takıma mensup olmaktan, büyük devletlerden birinin çıkarlarına doğrudan hizmet etmekten ve bunu kanıtlamaktan geçmektedir. Demek ki Batıcılaşma tercihine bağlı olarak, III. Selim döneminde başlayan takım kurma ve eski-yeni takıma mensup olma süreci, 1830'lardan itibaren şekil değiştirerek Batılı büyük devletlerden birinin çıkarlarının savunulmasını da kapsamaktadır.

Yeni gelişmelere bağlı olarak üretilen yeni siyaset eski kadrolarla yürütülemez. Eski ve yeni siyasetin talep ettiği formasyon birbirinden farklıdır. Üstelik yeni siyaseti en az sorunla yürütmek için eski siyasete bağlı kadroların tasfiyesi zorunludur. Artık kapı önünde yer almak ve iktidar olanaklarından yararlanmak için geleneksel eğitim almış olmak yeterli olmamaktadır. İktidara talip olmak için belli bir eğitimden geçmek, belli bir takıma ve zihniyete mensup olmak, o takımın temsil ettiği büyük devletin çıkarlarına hizmet konusunda şüphe uyandırmamak gerekmektedir.[1] Bu anlayış doğrultusunda, yürütülecek siyasete uygun yeni kadroların yetiştirilmesi ise ancak Batı tipi okullarla mümkündür. Yeni kadrolar yetiştirmek için kurulan okullarda verilen eğitim felsefesi ise ağırlıklı olarak Fransız kültürüne dayanmaktadır. İlerleyen yıllarda Alman ve İngiliz kültürü de, eğitim kurumları aracılığı ile Türkiye'ye aktarılır. Bu durum bir çelişki gibi görünse de Türkiye, III. Selim'den bugüne, ağırlıklı olarak, Fransız kültürü ile İngiliz ve Alman siyasetine yakın ekipler tarafından yönetilmiştir.[2]

Dönem artık takım yetiştirme dönemidir. Yeni siyaseti yürütecek yeni bir orduya ve bürokratlara ihtiyaç vardır. İktidar aday adayları artık takımlarına, temsil ettikleri ülkeye ve aldıkları eğitime göre değerlendirilmektedir. Yeni politikalar ekiple yapılmakta, işbaşına ekiple gelinip ekiple gidilmekte; birlikte ödüllendirilip birlikte tasfiye edilmektedir. Takım işi ile ilgili olarak bir başka ülkeye bağlı olmak, o ülkenin çıkarlarını gözetmek o kadar ortalık bir konu olmuştur ki, artık tahtta bulunan padişahlar bile bir Batılı ülke yanlısı olarak tanıtılır olmuşlardır.

Dışa bağımlı bu siyaset anlayışı 1860'larda daha da sistematik ve karmaşık hale getirilmiştir. Takımların tabanları genişletilerek, görüşleri gazeteler, gazeteciler ve bürokratlar tarafından düşünce akımları oluşturacak şekilde kamuoyuna taşınmıştır. Bu tarihten itibaren Batı yanlısı aydınlar, Batı'da geçerli olan görüşlerin kavramsal içeriklerini özellikle gazeteler aracılığı ile aktarmaya; İngiliz siyasal sisteminin bir benzerini Osmanlı'da gerçekleştirmek için mücadeleye başlamışlardır. Bu anlayışa sahip ekol temsilcilerinin siyasi tezlerinin temelini; mutlaka bir anayasanın yapılması, meclisin açılması ve İngiltere benzeri meşruti bir siyasal sistemin kurulması gibi görüşler oluşturmaktaydı.

1860'larda genişleyen bu sürecin içine düşün akımları yanında sosyoloji akımları da yavaş yavaş girmeye başlar. Ardından 1889'da kurulan gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olay daha da karmaşık hale gelir. Osmanlıyı kurtarmaya veya yıkmaya çalışan ne kadar farklı oluşum, örgüt, düşün akımı varsa başlangıçta bu cemiyetin içerisinde yer alır. Bu çerçevede iktidar mücadelesi verenlerin genel görüşlerinin pek de farklı olmadığı görülmektedir. Ancak görüşler arasındaki asıl çatlama da bu noktada ve İttihat ve Te-

---

1 Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1.Sayı, İstanbul, 1989, s. 25.

2 H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş: Ön Koşullar*, 1. Cilt, Birey Yayınları, İstanbul, 2001, s. 103-110.

rakki Cemiyeti'nin içinde gerçekleşir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde hareketi tamamen Anglo-Sakson anlayışı doğrultusunda sürdüren ekip, 1902 ve 1907 Jön Türk Kongrelerinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle tasfiye edilir. Ayrımın netleşmesinin ardından artık 1908'den sonra İttihatçı denilince merkeziyetçi, devletçi, Batıcı ve değişimci; İtilafçı denilince ademi merkeziyetçi, muhafazakar, İngiliz yanlısı ekip anlaşılır. Diğer yandan Batı merkezlerine ve Batı çıkarlarına bağlı olarak şekillenen Osmanlıcılık, İslamcılık ve milliyetçilik ideolojileri de takımların siyasal görüşlerinin şekillenmesinde etkin rol oynar.

1908 Devrimi ile partileşme aşamasına geçilir. Karmaşık saflar, Batılı iki temel siyaset olan Anglo-Sakson ve kara Avrupa'sı anlayışları ve yine iki farklı sosyoloji ekolü ile biraz daha netleşir. İktidar mücadelesi 1908 sonrasında iki parti arasında gerçekleşir. Bir başka anlatımla, 1889'da kurulan ve II. Abdülhamit'in Alman yanlısı siyaseti karşısında İngiliz yanlısı bir izlenim veren İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Devrimi öncesi merkeziyetçiler ve ademi merkeziyetçiler şeklinde ayrışmıştır. Ademi merkeziyetçiler İngiliz yanlısı siyasetin savunuculuğunu üstlenirken; merkeziyetçiler, 1908 Devrimi sonrası, 1909'da II. Abdülhamit'in tahtan uzaklaştırılması ile Alman yanlısı bir siyasete kaymışlardır. Bu ayrışmadan iki büyük ekip, cephe, parti ortaya çıkmıştır: Ademi merkeziyetçi, muhafazakar İngiliz yanlıları ile merkeziyetçi, milliyetçi, modernist Alman yanlıları. İki siyasal cephe Batıda mevcut olan iki büyük sosyoloji ekolü ile desteklenmiş, bu ekollerinin Türkiye temsilcileri olan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp, kendi siyasal çizgilerinin düşün önderleri ve siyaset teorisyenleri olarak öne çıkmışlardır. Bu cepheleşme, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarını da kapsayan bir çatışmayı da başlatmıştır.

1908 öncesinde takımlar şeklinde temsil edilen Batı yanlısı görüşler, II. Meşrutiyet döneminde, siyasal partiler aracılığı ile daha geniş bir cepheleşmeye neden olmuş, hatta ilerleyen yıllarda, ülkenin doğrudan bir başka devlete bağımlı hale gelmesini, manda tarzı bir yönetime sahip olmasını savunanlar ile bu görüşe karşı Türkiye'nin olabildiğince bağımsız kalabilmek için tüm olanakları son haddine kadar kullanma yanlısı olanlar şeklinde iki cepheye ayrılmıştır. Bu saflaşmada bağımsızlık yanlısı cephe, Almanya'ya yakınlık duyan milliyetçi bir çizgi izlerken; bağımlılık yanlısı, muhafazakar cephe, İngiliz yanlısı görüşlerini sosyoloji aracılığı ile savunmuş ve toplumun tüm kurumlarıyla kamusal yapıdan bireysel yapıya dönüştürülmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Aslına bakılırsa iki cephe arasındaki düşünsel farklılıklar da çok derin değildir. Her iki ekip içinde de diğer cephenin genel görüşlerini savunan isimler bulunmaktadır. Örneğin İttihat ve Terakki Partisi'nin ekonomik görüşleri genel olarak devletçi, milli ekonomi anlayışına dayanır. Oysa partinin ekonomi konulardaki en tanınmış uzmanı, düşünürü ve bakanı Mehmet Cavit Bey, liberaldir. Prens Sabahattin'in görüşlerine çok daha yakın durmaktadır. Yine 150'likler listesinde yer alan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Parti'sinde aradığını bulamayınca Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne geçmiş ve bu parti-

nin ikinci lideri ve İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucularından olmuştur. Miralay Sadık Bey tek örnek de değildir. İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kökeninin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yine Damat Ferit Paşa Hükümetinde bakan olan Ahmet Ferit Tek, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da bakanlık görevinde bulunacaktır. Dolayısıyla İki cephe arasında gidip gelenlerin sayısı az değildir. Gerçek olan iki cephenin de Batıcı olmasıdır. Takım değiştirenin İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi ideolojisi ve dünya görüşü de değişmektedir. Cepheler arasındaki ayrım kısmi politik anlayışlarda ve desteği alınacak ülke konusundadır. Kemal Tahir'in Kurt Kanunu adlı romanında ünlü İttihatçı Kara Kemal'e İttihat ve Terakki yönetiminin politikalarını kast ederek, söylettiği şu iki cümle bunu açıkça ifade etmektedir: "Bana öyle geliyor ki, Abdülkerim oğlum, ne yaptıksa, iyi kötü, hep Almanların isteğiyle, onların desteği sayesinde, onların çıkarına yaptık. Bugün başımıza bir felaket gelirse, artık bu desteğin, memlekette işlemez olmasından gelecektir."[3]

Ertan Eğribel'in de belirttiği gibi, "Türkiye'de tartışmalar takım anlayışının ve karşıtlığın dışına çıkmamıştır. Hatta genellikle önce takıma/cemaate dahil olunup daha sonra dünya görüşü seçilmiştir."[4] Takımlar, toplumun istemlerinin neleri kapsadığına, böyle bir isteminin olup olmamasına bakmaksızın kurtarıcılığı hep ön planda tutmuşlardır. Ancak bağımsızlığın ne anlama geldiği tam olarak kavranılmadığından, savunulan görüşlerle ülke Batıya her geçen gün daha da bağımlı hale getirilmiştir. Her takım ya da grup, ideolojik bakış açısına uygun bir kurtuluş reçetesi yazmış ve ülkenin geleceği, bu reçetenin uygulanma düzeyine bağlanmıştır. Bu kapsamda, Türk siyasal düşün tarihinde "eğer"lerle başlayan onlarca beyanname yazılmış, ancak olayları aşırı şekilde ideolojik kıskaç altına alan Batı yanlısı takımların çözüm önerileri de Batı bağımlısı olmaktan ve Batılı talimatları uygulamaktan öteye gidememiştir.

Bu görüşler çerçevesinde 150'likler konusu ele alınacak olursa, yukarıda belirtildiği gibi partileşme olayı ülkeyi zaman içerisinde İttihatçılar ve İtilafçılar şeklinde iki büyük cepheye bölmüştür. Bir yanda milliyetçiliğe ve Alman yanlılığına kayan İttihat ve Terakki Partisi, diğer yanda muhafazakâr ve İngiliz yanlısı bir tavır sergileyen Hürriyet ve İtilaf Partisi. Bu iki parti arasındaki iktidar mücadelesi Babıali baskınları ile kan davasına dönüşmüş; hangi parti iktidarı ele geçirmişse diğer partiye yakınlık duyduğu varsayılan her kademeden yönetici/bürokrat, yazar, gazeteci tasfiye edilmek üzere sürgüne gönderilmiş, tutuklanmış veya o parti mensupları yurt dışına kaçarak canlarını kurtarmışlardır. Dişe diş, kana kan kuralının geçerli olduğu bir iktidar mücadelesi yürütülmüştür. Sıkı önlemler alınmış, her kurum üzerinde şiddete dayalı baskılar kurulmuş, II. Abdülhamit dönemi aranır hale gelmiştir. Bu siyasi atmosferde, 1908'den 1913 yılına kadar ülke-

---

3 Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, 8. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 67.

4 Ertan Eğribel, "Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli", *Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

yi sırasıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin uzaktan kumandası ve denetimi altında bulunan hükümetler ile Hürriyet ve İtilaf Partisi ağırlıklı hükümetler yönetmiştir. Dönem koşullarında iki takım da iktidarda bulunmuştur. Ocak 1913 Babıali baskını ile yönetim İttihatçılara geçmiş, Hürriyet ve İtilafçıların Haziran 1913'te gerçekleştirdikleri ikinci ve karşı Babıali baskını başarısız olmuş ve bu baskını kendi iktidarları adına fırsata çeviren İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf yanlılarını şiddetli bir şekilde merkezden uzaklaştırıp, 1918'e kadar iktidarda kalmışlardır.

Devlet, İttihat ve Terakki iktidarı sırasında Balkan Savaşlarından çıkmış ve I. Dünya Savaşı'na girmiştir. İttihatçıların ve ülkenin geleceği Almanlara bağlı hale gelmiştir. Savaşı Almanya'nın lideri olduğu cephe kazanırsa İttihatçılar kahraman olacaklardır. Ancak savaşı İngilizlerin lideri olduğu İtilaf devletleri kazandı. Bu sonuca bağlı olarak İngilizler, İttihatçıların biran önce iktidardan uzaklaştırılması ve İngiliz çıkarları açısından daha uyumlu kadrolara sahip olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin iktidara gelmelisini sağlamaya çalıştılar.[5]

1918'de Osmanlı İmparatorluğu müttefikleriyle birlikte I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca, iktidardaki Alman yanlısı İttihat ve Terakki Partisi'nin/cephesinin de artık sonu gelmiş, geçici hükümetlerden sonra yönetim İngiliz yanlısı Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne/cephesine devredilmiştir. Ülkenin geleceği, kaderi İngilizlerin iki dudağı arasındadır. Bu sırada İttihatçı üst düzey liderler ülkeyi terk ederken, Hürriyet ve İtilaf cephesine mensup liderler de birer birer sürgünden dönmeye ve ülke yönetimini her kademede ele almaya başlamışlardır. İttihatçılar hemen yönetimi bırakmak ve ülkeden ayrılmak zorunda kaldıklarından, Mondros Barışını sevinçle, umutla ve İngilizlere güvenle imzalayan ve İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair beyanatlar veren Rauf Bey, kısa sürede yanılır. İstanbul işgal edildiği gibi, İtilaf devletleri ve onun uzantısı Yunanlılar ülkenin önemli merkezlerine girmeye başlamıştır. Tüm bunlara ses çıkarmayan bir padişah ve yönetim iş başındadır. Hürriyet ve İtilaf cephesi ve onun ünlü sadrazamı Damat Ferit Paşa hükümetleri misyonları gereği İngilizlerin bir dediğini iki etmemeye çalışmaktadırlar. Bu arada geçmişten beri çok iyi örgütlenme yeteneğine ve geleneğine sahip olan İttihat ve Terakki cephesine mensup yerel gruplar bölgelerinde düşmana karşı mücadele etmek için çeşitli organizasyonlar oluşturmaktadırlar. 1918'den itibaren iktidar mücadelesi veren cephelerden biri olan Hürriyet ve İtilafçılar ülkeyi İngiliz talimatlarına göre yönetirken ve yine onlarla birlikte, yerel direniş örgütlerini yok ederek, İngiliz ve Fransız merkezli işgalci güçlere karşı gelişen direnci kırmaya çalışırken; İttihatçıların kalıntılarından oluşan cephe ülkenin kurtuluşu için örgütlenme ve işgale karşı mücadeleye başlamıştır bile. Ülkede yine karşı karşıya olan iki takım bulunmaktadır. Bir yanda bağımsızlık ve kurtuluş yanlıları, diğer yanda işgalci güçlere dayanarak iktidar olan bağımlılık yanlıları.

---

[5] Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Gür Yayınları, İstanbul, 1991, s. 208.

Bir noktanın altının mutlaka çizilmesi gerekmektedir. Hürriyet ve İtilaf cephesi İngilizlere bağımlı bir yönetim anlayışını İngilizlerle birlikte yürütürken, İttihatçı unsurlar örgütsel deneyimlerini ve birikimlerini kullanarak, Kuvayı Milliye hareketinin oluşmasına çalışıyorlardı. Mustafa Kemal belki İttihatçı politikacılardan ve onların uygulamalarından uzak durmuş, Alman yanlısı olmamıştı. Ancak burada Enver Paşa faktörünü, Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa çatışmasını da hesaba katmak gerekmektedir. Diğer yandan, Mustafa Kemal'in İttihatçılığını, yani düşünsel ve siyasal açıdan Hürriyet ve İtilafçı cepheden çok İttihatçı cepheye yakınlığını da hatırlamakta yarar bulunmaktadır. Ve yine ülkeyi kurtarma, onun lideri olma düşüncesinde olan bir önderin, bu iki cepheden hangisi ile işbirliği yapması daha gerçekçidir?

1919 koşullarında, bir yanda doğrudan İngilizlerin egemenliğini benimseyen bir yönetim, diğer yanda bağımsızlık için her şeyi yapmayı göze alan bir başka cephe bulunmaktadır. Doğal olarak bu cepheleşmede İttihatçıların birikimleri Kuvayı Milliyeye aktarılmıştır. Ulusal mücadeleyi yörelerinde örgütleyen ve ateşleyen Kuvayı Milliyecilerin kökeninde yerel İttihatçılar yer almıştır. Milliyetçilik ideolojisi ile biçimlenmiş ve deneyim kazanmış olan İttihatçı gelenek, ulusallık açısından kendisini kanıtlamış bir anlayışı temsil etmektedir. Diğer yandan, halkın kendiliğinden örgütlenmesi mümkün olmadığı gibi bu konuda deneyimli bir başka cephe de yoktur. Direniş karşıtı olan işbirlikçi cephe ise, düşmana karşı çıkışı maskaralık olarak değerlendirecek kadar bağımlılık yanlısı bir anlayışı temsil etmektedir. İşgalci güçleri sevgi gösterileri ile karşılayan bu cepheye göre, Batı karşısında özgürlük aramak, Avrupa medeniyetine sırt çevirmek, geri kalmışlığı sürdürmek anlamına gelmektedir. O yıllarda mütareke basını da Kuvayı Milliyecileri İttihatçıların devamı olarak görmektedir: "Milli Mücadeleyi gerek ülke çapında, gerekse yerel olarak başlatanların hemen hemen hepsi ya İttihatçıydı yahut İttihat ve Terakki Fırkasına girip çıkmış veya bu partinin nimetlerinden yararlanmış kişilerdi. Şu halde Milli Mücadele bir İttihatçı oyunu, dolayısıyla kötü bir şeydi."[6] Bu anlayışa göre, "dün İttihat ve Terakki, bugün de Kuvayı Milliye unvanını takınmış olanların" kökü tamamen kazınmalıydı.[7] İngiliz yanlısı ekibin önde gelen simalarından 150'lik Mevlanzade Rıfat, Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine İttihat ve Terakki mensuplarının, "mütareke hükümlerinin tatbikinde hükümet zaaf gösteriyor, korkaklık ediyor, memleketi İngilizlerin arzusuna terk ediyor, millet kendi kendini müdafaaya mecburdur" şeklinde ortalığı velveleye verdiklerini, çeşitli reddi ilhak cemiyetleri adına faaliyete geçip Yunan müfrezeleriyle çatışmaya başladıklarını belirtirken, hem kendi takımının zihniyetini özetlemekte, hem de Kuvayı Milliyecilerin İttihatçı kökenine dikkat çekmektedir.[8] Dolayısıy-

---

6 Kamil Erdeha, *Yüzellikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1998, s. 76.

7 Emin Karaca, *150'likler*, Altın Kitapları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 169.

8 Mevlanzade Rıfat, *İttihat ve Terakki ve Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Yedi İklim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 314-315.

la İtilaf ve Hürriyet çevrelerine göre, Anadolu'daki milli oluşum İttihatçıların yeniden ihyasından başka bir şey değildi.[9]

Kuvayı Milliye hareketini İttihatçılara bağlayan anlayışın genel kabulüne karşın, Kuvayı Milliyeciler İttihatçı köken konusundaki mevcut söylemlere sahip çıkmamışlar; İttihatçılarla doğrudan bağ kurmaktan, mücadelenin üst yönetimine İttihatçıları getirmekten ısrarla kaçınmışlar ve onlara uzak oldukları yönünde bir görüntü sergilemeye dikkat etmişlerdir. Burada önemli ve iki yönlü bir taktik vardır. Bu taktiklerden birincisi, İttihatçı liderlerin yeniden söz sahibi olmasını önlemek; ikincisi ise, kamuoyunun İttihatçılara yönelik tepkisinin kendilerine yönelmesi riskini azaltmak. Gerçekten de Kuvayı Milliyecilerin bir kısmı İttihatçı değildi ama İttihatçılardan uzak durma ve organik bir bağı örtme girişimleri, İttihatçılara duyulan genel öfkeyi azaltarak yeni harekete desteği alabildiğince artırma amaçlıdır. Diğer yandan oluşumun kökeni İttihatçı olsa bile Alman yanlısı olan önceki siyaset anlayışı tasfiye edilerek, yeni bir ulusal anlayışa dayalı, yeni bir ekip oluşturulmaktadır.

Artık yeni iktidar mücadelesi, İngiliz yanlısı mandacılar ile Kuvayı Milliyeciler arasında sürmektedir. İki ekibin mücadelesinde taraflar kesin üstünlük sağlayamadığından, 23 Nisan 1920'den 1 Kasım 1922'ye kadar Türkiye'de iki hükümet, yani iki devlet yan yana bulunmaktadır.[10] İstanbul Hükümeti, önceki dönemin önde gelen ne kadar öğretim üyesi, asker ve üst düzey bürokratı varsa İngilizlerle birlikte tek tek yakalayarak yargılamaya çalışıyor, bunu başaramayınca da İngilizlere teslim ederek Malta'ya sürülmelerini sağlıyordu. Bu kişilerin sürgün edilmelerinin tek ortak yanı, karşı ekipten olmalarıdır. Hatta zaman zaman hata yapıp kendilerine yakın olan isimleri bile, belki de başka amaçlarla, sürgün etmişlerdir. Sürgüne gönderilenler arasında İttihatçı kökenli olmayıp Kuvayı Milliye Hareketini destekleyen isimler de bulunmaktadır. Yine bakış açısı aynıdır. Dahil olunan takıma göre muamele görmek. Eski İttihatçılara ve Kuvayı Milliyecilere hiçbir mahkeme tarafından kanıtlanamamış bazı suçlar isnat edilip, sürgünler bu suçlamalara dayandırılarak yapılıyordu. Malta'ya sürülenlere yönelik üç genel suç kategorisi bulunuyordu. Bunlar; (a) Mondros Mütarekesi hükümlerine karşı gelmek, (b) İngiliz savaş esirlerine kötü muamele etmek ve (c) Ermenilere karşı katliam yapmak.[11]

Bağımsız bir Müslüman devletin varlığı, emperyalistler ve özellikle İngiltere için rahatsız edicidir. Bağımsızlık yanlıları ve İngiliz siyasetine karşı olan kişiler ezilmeli, yok edilmeli; İngiliz çıkarlarını savunanlar ve emirleri yerine getirenler teşvik, takdir ve gerektiğinde korunmalıdır. İngiliz çıkarlarına karşı olanların ezilmesi, yok edilmesi, sömür-

---

9 Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s. 336.

10 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Doğumunun 100. Yılında, Söylev'in 9. Basımı Üzerine", *Söylev*, Cilt: I-II, Basıma Hazırlayan: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 13. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1984, s. 17.

11 Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 17.

ge Müslüman halklara da gözdağı olacaktır. Böylece İngilizlerin asla yenilemeyeceği psikolojisi yaratılarak sömürge halklar aşağılık kompleksine maruz bırakıldığı gibi yandaşlarının hayatlarının imrenilecek bir düzeyde olduğu gösterilerek, diğer insanlar da İngiliz taraftarlığı için teşvik edilecektir.[12]

İngiliz ve Osmanlı yöneticilerinin işbirliği ile Malta'ya sürülenler ise öncesi ve sonrasıyla Kurtuluş Savaşını planlayan takımın bir parçasıdır. Malta olayı "kendi başına ne kadar ilginç olursa olsun, asıl Türk Kurtuluş Savaşı ile birlikte ele alınınca gerçek tarihi anlamına kavuşur; tarih içindeki yerine tam oturtulmuş olur. Yoksa, köksüz ve ruhsuz basit bir macera olmaktan öteye geçemez."[13] Kurtuluş Savaşı sürecinin ilk dönemlerinde uluslar arası ilişkiler ve temaslar açısından yalnız kalan Ankara yönetimi için Malta sürgünleri, bazı devletlerin yeni yönetimi muhatap olarak kabul etmesi, temasa geçmesi ve buna dayanılarak bazı fiili durumların yaratılması açısından önemli bir kanal olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı sırasında Malta'ya sürülenleri hep kendi ekibi içerisinde düşünmüş ve değerlendirmiştir. Onların kurtarılması için ne gerekiyorsa yapılır. Ve Malta olayının seyri Kurtuluş Savaşı'nın seyri ile birlikte şekillenir ve sonuçlanır. Malta sürgünlerinin önemli bir kısmı da özgürlüklerine kavuştuktan sonra Ankara yönetiminin doğrudan hizmetine girip lidere bağlılıklarını bildirirler. Cumhuriyetle birlikte oluşturulan ekibin içerisinde Malta sürgünlerinin bazıları çok önemli yer tutar; üst düzey görevlere getirilirler. Ve bu ekip aynı zamanda İngiltere ile ilgili geçmiş bilgilerini "tashih" ederek, İngiliz siyasetiyle ilgili yeni değerlendirmelerin ışığında yollarına devam ederler.

İttihat ve Terakki'den boşalan cepheyi Kuvayı Milliye lideri Mustafa Kemal ve ekibi doldurmuş; karşısında İngilizlerin desteği ile iktidara oturan Hürriyet ve İtilaf cephesi, yeni adı ile İstanbul Hükümetleri yer almıştır. Siyasi bölünmeyi oluşturan cepheler kıyasıya mücadele etmiş, diplomatik ve askeri alanları da kapsayacak şekilde savaşmışlardır. Ekiplerden biri işgal edilmiş bir ülkeyi kurtarmak için mücadele ederken; diğeri bunu önlemeye, ülkeyi tamamen İngilizlerin belirleyeceği bir siyasal oluşuma teslim etmeye çalışmıştır. Genel cepheleşme her türlü psikolojik mücadeleyi de kapsamıştır. Bu çerçevede İttihat ve Terakki yöneticilerinden ve Kuvayı Milliyeye destek verenlerden oluşan önemli bir ekip, siyasal cepheleşmenin bir kanadını temsilen Malta'ya sürülürken; Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Kemalistlerin siyasal iktidara egemen olmaları üzerine bu sefer İstanbul Hükümetlerinin emrinde görev yapan ve bu ekibe dahil olan yönetici, asker, polis, bürokrat, gazeteci, yazar ve diğer kişiler, Padişah Mehmet Vahdettin'in mahiyeti, Kuvve-i İnzibatiye'ye dahil kabine üyeleri, Kuvve-i İnzibatiye komutanları, Sevr Anlaşmasını imzalayan delegeler, Çerkez Ethem ve çevresi,

---

[12] Şina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s. 21.

[13] Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 21.

Çerkez Kongresine katılanlar, Milli Mücadeleye katkı sunmakla birlikte düzenli orduya katılmayanlar savaş suçlusu olarak 150'likler listesine alınmışlardır.[14] Başka bir anlatımla, 150'likleri oluşturan ekibin önemli bir kesimi köken olarak İtilafçı kanattan gelmekte, siyasal çatışmanın artık yenik ve karşı cephesini temsil etmektedirler. Bu ekip içerisinde düşmanla işbirliği yaparak Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkanlar, milli mücadeleyi güç kullanarak bastırmak isteyenler, Milli mücadeleye hizmet eden ancak düzenli ordunun emrine girmeyen çete liderleri, özellikle Mustafa Kemal için idam emri verenler, mandacılık fikrini benimseyenler ve Osmanlıyı doğrudan İngiliz yönetimine bağlayarak iktidarda kalmayı planlayanlar bulunmaktadır.

150'likler konusu daha gündemde yokken, Anadolu yönetiminin Kurtuluş Savaşı'nı kazanması ile, bu mücadeleye karşı çıkan ve hatta Anadolu'da iç ayaklanmalar düzenleyerek Kemalistleri tamamen yok etmeye çalışan ekibin önde gelenleri, 7-13 Kasım 1922 tarihleri arasında, 140 kişilik bir grup halinde İngilizlere sığınmıştır. İngilizlere sığınanlar arasında Padişah VI. Mehmet Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Miralay Sadık Bey, Mustafa Sabri Hoca, Dürrizade Abdullah Efendi, Rıza Tevfik, Refik Halit Karay gibi Hürriyet ve İtilaf cephesinin önemli isimleri bulunmaktadır.[15] İngilizler de kendi çıkarlarına hizmet eden bu ekibi hemen korumaya alıp yurt dışına kaçırmıştır. Daha sonra hayatta kalanlarının 150'likler listesine gireceği bu sığınmacılar da önce Malta'ya götürülürler. Yurt dışına çıkan ekipte yer alanlar daha sonra İtalya, Yunanistan, Romanya, Mısır, Ürdün, Suriye gibi Avrupa ve Orta Doğu ülkelerine dağılıp, oralarda hayata tutunmaya çalışırlar. Aralarında Ürdün ve Suriye'de memur olarak istihdam edilenler bile vardır. Diğer yandan gerek Avrupa ve gerekse Orta Doğu ülkelerinde halk ve yöneticiler bu siyasi mültecilere hiçbir sempati göstermez. Vahdettin ve çevresi bekledikleri itibarı hiçbir yerde bulamaz. Hatta İngilizler Vahdettin başta olmak üzere bu ekibi gözetim altında bulundurur ve hatta mektuplarını bile sansürler.[16]

Ortada daha 150'likler listesi ve böyle bir konu yokken, padişah ve İtilafçı üst düzey yöneticilerin yaptıklarından korkup 1922'de Türkiye'den kaçmaları, takım geleneğinin bir sonucudur. Bu gelenek, II. Meşrutiyet döneminden beri sıkça yaşanmaktadır. Daha önce ülke içerisinde mücadele verilirken, II. Meşrutiyet'ten sonra bir takım iktidara gelirken diğer takım mensupları ülke içinde sürgüne gönderiliyor, kaçabilenler ise yurt dışına çıkıyordu. 150'liklerin çoğunluğu geçmişlerinde de İttihat ve Terakki yönetimlerine muhalif olmuş, çeşitli eylemlere karışmış ve uzun yıllar yurt dışında sürgünde bulunmuşlardır. 150'likler arasında İttihat ve Terakki Partisi'nde bulunmuş fakat daha sonra bu parti ile yollarını ayırmış, karşı takıma geçmiş kişiler de bulunmaktadır.

---

[14] İlhami Soysal, *150'likler*, 2. Baskı, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 59-65.

[15] Soysal, a.g.e., s. 28.

[16] Bu konuda bakınız; *Nevzat Vahdettin'in Hatıraları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları: Yıldız'dan Sanremo'ya*, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.

150'likler konusunun gündeme gelişi kısaca şöyledir: 1922 yılı Kasım ayında yeni Türk Devletinin padişahlıkla yönetilmeyeceği kesin olarak anlaşılır.[17] Ardından Lozan Antlaşması ile çeşitli çevrelere genel af getirilmesi düşünülürken, işgal döneminde Türkiye'yi ve Kuvayı Milliye cephesini yok etmeye çalışan karşı ekibin önde gelen isimleri af kapsamı dışında tutulmak istenir. Görüşmeler sırasında Batılı devletlerden savaş suçlusu olarak cezalandırılacak 150 kişilik bir kontenjan alınır. Simgesel bir sayı olan bu 150 kişinin kimlerden oluşacağı sonradan saptanacaktır. Liste daha sonra çeşitli tartışmalar, itirazlar ve ihbarlar sonucu oluşturulur ve 150 rakamının eksikliği son anda doldurulur. Kurtuluş Savaşı sırasında İtilaf devletleri ve İstanbul hükümetleriyle işbirliği yapmış kişileri simgeleyen ünlü isimler belirlenip siyasi af dışında tutulur. Bu kişilerin ülkeye girmesi ve ülkede oturması yasaklanır. 150'lıklere yöneltilen ortak suçlama; Türklüğe, Kuvayi Milliyeye, Türk Devletine, Mustafa Kemal'e, Milli Mücadeleye, Büyük Millet Meclisi'ne karşı gelmek ve oluşturulan otoriteyi tanımamaktır.[18] Bunlar, "Ankara Hükümetine yazı, söz ve silahla karşı çıkan, İstanbul'daki Osmanlı Hükümetleri'yle ve işgalci güçlerle işbirliği yapan kişiler"dir.[19] Bu eylemlerinden dolayı vatana ihanet etmekle suçlanmaktadırlar.

150'likler ve Malta sürgünleri siyaseten karşı karşıya bulunan farklı iki takımı temsil eder. Madalyanın bir tarafında milli mücadeleye karşı geldikleri için ülkeden çıkartılanlar, diğer tarafında Türkiye'nin kurtuluşu için mücadele düşüncesine yakınlık duyanlar bulunmaktadır.[20] Her iki grupta yer alanların ayrı ayrı hepsinin yurtsever veya hepsinin vatan haini olduğunu söylemek yanlıştır. 150'liklerin hepsinin aynı ölçüde bağımsızlık karşıtı, işbirlikçi ve vatan haini olduğu asla söylenemez. Aralarında her zaman ve her koşulda vatan hainliği yapanlarla birlikte, yurt severler ve işgale karşı mücadele edenler de bulunmaktadır. Malta sürgünlerini ve 150'likleri bu yaklaşımla değerlendirmek gerekir. Ayrılık noktası, takıma, takımın ana eksenine, liderine tümüyle bağlılıktan veya bağlılığı benimsememekten, takıma dahil olmamaktan kaynaklanmaktadır. İktidar mücadelesi ulusal ve uluslar arası düzeyde, sıkı bir şekilde yürütülmüş; galip taraf, mağlup ekibin başarısızlığını Lozan'la ve Lozan'a kaydettirdiği 150 kişilik simgesel kontenjan ile belgelemiştir. Bu mücadeleden yenik çıkanlar, hizmet ettikleri ülkelerin onayladığı anlaşma ile vatan haini olarak tescillenmişlerdir. Onları siyasi çıkarları adına kullananlar, zorunlu olarak, menfaatlerini yeni iktidar çevreleri ile masaya taşıyıp müzakere ederken, 150'liklerin tasfiyesini de onaylamışlardır.

Cumhuriyet ise yeni bir siyasi ekip ve siyasal anlayışla kurulmuştur. Yeni yeni şekillenen bu ekip, İtilafçıların ve İngilizlerin mütareke döneminde peşlerine düştükleri çev-

---

[17] Erdeha, a.g.e., s. 121.

[18] Erdeha, a.g.e., s. 19; Yalçın Toker, *150'likler'den Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7-9.

[19] Karaca, a.g.e., s. 27.

[20] Toker, a.g.e., s. 7.

relerin içerisinden çıkan, Malta ve Kurtuluş Savaşı sürecinde aynı cephede yer alan ve Cumhuriyetle birlikte geçmişten yeni dersler çıkararak Batı ve özellikle de İngilizlerle dış siyaset konusunda yeni değerlendirmeler yapan bir ekiptir. Kurtuluş Savaşı sonrası ülkede kalan Hürriyet ve İtilaf taraftarlarını 150'likler tasfiyesi ile bertaraf eden, İttihatçı ve Kuvayı Milliyeci aşamalardan geçerek yeniden biçimlenmiş olan bu ekip; geçmişteki birlikteliklerle yeni siyasal tercihleri ve anlayışları birleştirerek, yeni devletin kurucu kadrolarını oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, Kemalıstlerden ve Malta deneyimini yaşayan eski İttihatçıların bir kısmından oluşan yeni ekip, İngiliz siyasetinin hayati çıkarlarını yeniden yorumlama gereği duymuş, İngilizleri ve Batı'yı geçmiş değerlendirmelerine göre daha ılımlı bir şekilde tahlil edip anladıklarını ifade ederek, kendilerine yeni bir yol haritası çizmişlerdir.

1923 koşullarında Türkiye ile İngiltere'nin çıkarlarının örtüştüğü anlayışına sahip olanların sayısı az değildir ve bu anlayış aynı zamanda yeni ekibin dış siyaset tercihini de özetlemektedir. Yeni ekip için İngiltere artık dost ve müttefik bir ülkedir. Türkiye için kurtuluş mücadelesini örgütleyen Mustafa Kemal, İngiltere'nin dış politikasının nerelere kadar uzandığını görmekte ve Türkiye'nin varlığı için Batı ile, Batının hayati çıkar alanları üzerinden ciddi şekilde uzlaşmak gerektiği değerlendirmesini yapmaktadır.[21] Bu bağlamda, Türkiye kendisi için çok önemli olan Musul sorununda olduğu gibi, İngiltere ile çatışmaya girmemiş;[22] hatta, "Musul sorununun en ateşli günlerinde bile Türk yetkililer İngiltere'yle yakın ilişkiler kurmak istediklerini" belirtmişlerdir.[23] Bu koşullarda, neredeyse tamamı daha önce Türkiye'den kaçmış olan 150'liklerle ilgili kesin hüküm, gizli oturumlar sonucu, TBMM tarafından Haziran 1924'te karara bağlanmıştır. 150'liklerle birlikte iki büyük sosyoloji ekolünden biri de tasfiye edilmiştir. 1924'te çıkarılan bir başka yasa ile Prens Sabahattin de yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Prens Sabahattin'in yurt dışına çıkarılmasıyla birlikte temsil ettiği Science Sociale ekolü aracılığı ile savunulan toplumun kamucu yapıdan bireyci bir yapıya geçmesi gerektiği görüşü, Anglo-Sakson toplumlara benzemek yönünde sosyal yapıyı biçimlendirme talepleri uzun bir süre Türkiye'nin gündeminden çıkmıştır.

Türkiye'nin iç ve dış politika açısından İngiltere'ye, İngilizlerin de çıkarları açısından Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Bu konuda iki taraf da uzlaştıktan sonra artık eski defterler kapatılır. İngilizler, Kemalist grupta yer alan İttihatçılara yönettiği suçlamalarından yeni dönemde vazgeçer. Artık Ermeni kırımı, Mondros Barışına uymama, İngilizlere kötü davranmak gibi suçlamalar ortadan kaldırılmıştır. Yeni yönetim açısından İngiliz siyasal sistemi önemli bir örnektir. Bu koşullarda Türkiye İngiltere'ye yaklaşırken SSCB'-

---

[21] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 4-5.

[22] Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 330-331.

[23] *Turk Dış Politikası*, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 270.

den uzaklaşır. Türk dış politikasının temelleri bu koşullar altında biçimlenirken Osmanlı'nın 19. yüzyılda sürdürdüğü dış siyasete bir anlamda geri dönülür. 1930'lu yıllarda İngiltere ile yakınlaşma Türkiye'nin dış politika yönelimlerini belirleyecek şekilde ortaya çıkınca, 1927'de yurttaşlıktan atılan 150'likler, Haziran 1938'de çıkarılan 3527 sayılı yasa ile bağışlanacaklardır. Zira, bu koşullarda 150'likler tamamen zararsız hale gelmişlerdir. Artık siyaseten kullanılmaları mümkün değildir. Ayrıca İngilizlerin 150'liklere hiçbir şekilde ihtiyacı kalmamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Batıcılaşmasından Türkiye'ye aktarılan genel miraslardan biri de takım halinde ve mutlaka büyük devletlerden birinin desteği ile iktidar olma geleneğidir. Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki siyasal etki ve baskıları bazen çok yoğun, bazen de hafif, ama hep olmuştur. Bu çerçevede belki de Cumhuriyet döneminin en bağımsız dış politikası, kabaca, 1923-1938 yılları arasında sürdürebilmiştir. Ancak bu dönemde dahi belli etkilerden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, Türkiye'de iktidara gelen farklı takımlar aynı ülke ile de işbirliği yapmışlardır. Bunun en açık kanıtı, farklı ideolojik söylemlere sahip günümüz iktidarlarının ABD ile olan yakın ilişkileridir. Farklı takımlar, aynı ülke ile anlaşarak veya anlaşmak zorunda kalarak işbirliği yapmaktadırlar. Uzlaşmanın boyutları genelde iktidara gelen takımın siyasal becerileri ve dünya konjonktürüne göre şekillenmekte, dolayısıyla pazarlık gücünü artırmakta veya azaltmaktadır. Diğer yandan, iktidara gelen ekibin genel temayüller dışında düşünmesi, görüş geliştirmesi ve buna göre hareket etmesi beklenmemekte, hoş karşılanmamakta ve hatta böyle girişimler başkaldırı ve hainlik olarak değerlendirilip tasfiye edilmektedir. İktidardaki takımın genel görüşleri dışındaki görüşlere, düşüncelere ve eleştirilere sınırlı şekilde izin verilse bile bunların da mutlaka Batı kaynaklı olmasına, Batı'dan aktarılan yeni kalıplara dayanmasına özellikle dikkat edilmektedir.[24]

Kısaca, 150'likleri de kapı önü iktidar mücadelesi kapsamında ele almak ve değerlendirmek gerekir. 150'liklerin tasfiyesi, Cumhuriyeti kuran yeni ekibin siyasal olarak biçimlenmesi sonucu kontrol ve otoriteyi sağlaması, Batı karşısında iktidar ilişkilerinin kontrolünün tek elden yürütülmesiyle ilgilidir. 150'likler Kuvayi Milliyecilerden bağımsız olarak İngilizler ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Cumhuriyet'in kurucu ekibi de İngilizlerle yakın ilişki kurmuştur. Ancak bu ilişki Hürriyet ve İtilaf cephesinin referansı ile değil; yeni takımın İngilizlerle ilgili değerlendirmelerinin bir sonucudur. Yeni devletin kurduğu otoritenin/iktidarın başka hiçbir referansa dayalı olmayan bu ilişkisi, karşı ekibi de bertaraf etmiştir. Dolayısıyla İngiltere işi bittikten sonra bu ekibi bir daha alternatif grup/ekip olarak kullanma gereği duymamıştır. 150'liklerin tasfiye edilmesi Sevr'i imzalamalarından, İngilizlerle işbirliği yapmalarından kaynaklanmamaktadır. Onların tasfiyeleri, daha çok Ankara yönetimin otoritesine karşı çıkarak bu anlaşmayı imzalamaları, Ankara yönetiminin izni ve otoritesi dışında bağımsız hareket etmelerinden do-

[24] Eğribel, a.g.m.

layıdır.[25] Hürriyet ve İtilaf cephesinde olup da makul bir süre içerisinde mevcut takıma katılanlar, yeni otoriteyi kabul edenler için sorun çıkmamıştır. Ekibe belli bir süre içerisinde katılanlar arasında takıma dahil olup iktidara ortak olanlar, üst düzey bürokratik görevlerle devlet kapısında yer alanlar olmuştur. Sorun onların politik geçmişleri değil, mevcut siyasal otoriteye bağlı olup olmamalarıdır. Ve yeni takıma katılanlar sorun oluşturmazken, baştan beri Kuvayi Milliye içerisinde bulunan ancak yapılan yönetimsel değişikliklere eleştirel yaklaşanlar, takım içerisinde uyumsuzluk yaratanlar, yeni otoriteye sorun çıkaranlar şeklinde değerlendirilip kuşkulu isimler listesine eklenerek merkez ekipten uzaklaştırılmıştır. Bir başka anlatımla, mevcut ekibe yeni katılımlar kabul görürken, ekipte bulunan ve görüşleri nedeniyle takımdan ayrı düşünler en kısa zamanda tasfiye edilmişlerdir.

[25] Erdeha, a.g.e., s. 29.

Mehmet İzzet ve Alman İdealizmi

Nuray Karaca*

Hayatı

1891 yılında İstanbul'da doğan Mehmet İzzet'in çocukluğuna dair fazla bilgi olmamakla beraber, küçük yaşta doğu illerimizden birinde vali olan dayısının yanına gittiğini, bu seyahatin kendi üzerinde büyük bir etki yaptığını ve hatta bunun Anadolu'ya ve Anadolu halkına bağlılığının bir nedeni olduğunu oğlu Orhan İzzet'in makalesinden öğreniyoruz (Orhan İzzet, 1940, 169). İlköğrenimini İstanbul'da çeşitli mekteplerde yaptıktan sonra Galatasaray Lisesi'ne devam etmiştir. Halil Açıkgöz, İzzet'in Galatasaray'ı bitirdikten sonra İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne devam ettiğini söylerken (Açıkgöz, Akt. Değirmencioğlu, 1987, 5), Hilmi Ziya onun liseyi Paris'te Louis-le-Grand okulunda tamamladığını belirtmektedir (Ülken, 1994, 434). 1919'da Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler için açılan bir sınavı kazanan Mehmet İzzet yirmi sekiz arkadaşıyla birlikte Fransa'ya gider. Orada Sorbonne'a devam eder. İzzet'in Sorbonne'da felsefe okuduğu tespit edilmiş olmakla beraber buradan mezun olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Yurda dönüş tarihi de tartışmalıdır. Mehmet İzzet yurda dönünce, Kızılay teşkilatında açılan kâtiplik müsabakasını kazanır. Daha sonra Darülfünun'da felsefe tarihi muallimliğine tayin edilir, Almancasını ilerletir ve Mülkiye'de Fransızca öğretmeni olur. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te profesörlüğe yükseltilir. 1926'da felsefe muallimliğine ilaveten Mehmet Emin'den boşalan felsefe tarihi ve içtimaiyat derslerini okutmaya başlar. 1928 yılında sadece içtimaiyat derslerini okutmak üzere felsefe tarihi, ahlak ve Harbiye'deki Fransızca derslerini bırakır. Bunun nedeni 1927'de kan kanserine yakalandığının teşhis edilmesidir (Mehmet Emin, 1940, 77). Mehmet İzzet 1928 Ekim ayında hem tedavisini yaptırmak, hem de Avrupa'daki öğrencileri teftiş etmek üzere Pa-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ris'e gönderilir (Adıvar, 1940, 70). 1929'da yurda geri döner, Darülfünunda içtimaiyat dersleri verir. Üç ay sonra Berlin'e giden İzzet Berlin'de 8 Aralık 1930 yılında ölür.

Giriş

Mehmet İzzet üniversite hayatında ilim geleneğine layık biri olarak çalışmış, saygı görmüş ve bütün hayatı boyunca ilimden romantik ahkâm çıkarmaktan sakınmıştır. (Hatemi Senih, 1940, 84) Mehmet Emin'e göre İzzet, birkaç arkadaşıyla beraber hakiki felsefe düşüncesini Darülfünun'a sokan bir müderristir (Mehmet Emin, 1940, 77). Batı tarzında, Batı'nın bugünkü yöntemleriyle çalışan ve Batı zihniyetini doğrudan doğruya faaliyeti ve mesai tarzı ile öğrencisine telkin eden bir darülfünun hocasıdır (Orhan Sadeddin, 1931, 18). Bu tutum onu Doğululuktan kurtarıp Batılılaşmaya başlama yolunda ileri adımlarla yürüyenlerden biri olmasını sağladığı gibi, bu yoldaki çalışmaları felsefe şubesinin ilerleme faaliyetlerini de hızlandırmıştır (Halil Nimetullah, 1940, 82). İzzet'in istediği şey Türkiye'de bir düşünce geleneği oluşturmaktır. O, bu geleneği oluştururken gelip geçmiş Türk düşünürlerine ve eserlerine zemin ve zaman ile uygun bir kıymet verdiği için, bir tarafı savunup diğerine düşmanca bir tutum takınmamıştır. Hatta bu tutum eserlerini kendinden önceki düşünce zincirine bağlamıştır. Bu bağlayıştaZiya Gökalp büyük bir rol oynamaktadır. Bu yüzden septik olan İzzet, görüş farklılıklarına rağmen Gökalp'a bağlılığını ifade etmiştir (Fındıkoğlu, 1940, 85).

İzzet, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda felsefi idealizm üzerine ilk denemesi olan *Muasır Hayat ve Büyük Adamlar*'ı yayınladıktan sonra *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*'ı tamamlar. Almancadan ilk cildini tercüme ettiği felsefe tarihi ile liseler için yazdığı *İçtimaiyat Dersleri* öğrenci için her zaman kaynak kitaplar arasındadır. Fakat İzzet'in asıl günden güne olgunlaşan kültürünü gösteren yazıları *Hayat Mecmuası*'nda yer alır. Bıraktığı eserlerin en önemlisi *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*'tır. Mehmet Emin'e göre özellikle bu kitabın son sayfaları XX. yüzyılda milliyet aşkının insaniyet mefkûresine doğru nasıl yöneldiğini gösteren çok güzel bir felsefi incelemedir (Mehmet Emin, 1931, 34).

Mehmet İzzet* verdiği her ders için önce bir eser meydana getirmek gerektiğini düşünerek ahlak dersi okuttuğu zaman *Ameli Ahlak* ve *Nazari Ahlak*'ı, içtimaiyat okuttuğu

---

* Mehmet İzzet'in Eserleri: *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, *Hayat Mecmuası*, *Yeni İçtimaiyat* gibi pek çok dergide makaleleri vardır. Bkz. M. Coşkun Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002. Kitapları: *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1923; *İçtimaiyat Dersleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927; *Yeni İçtimaiyat Dersleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1928. Tercümeleri: *Kant'ın Ameli Felsefesi*, 1335/1919 yılında Darülfünun yayınları arasında taş basma olarak yayınlanan ve kimden tercüme edildiği bilinmeyen formalar halindeki ilk tercümeleridir: 1. *Ameli Ahlak* (Morale Pratique), 1335/1918. Fransız filozofu Abel Rey'den yapılan ve Darülfünun taş basma formaları arasında basıldığı belirtilen çeviri; 2. *Nazari Ahlak* (Morale Theorique), 1919/1920. Fransız filozofu Abel Rey'den yapılan ve Darülfünun taş basma formaları halinde çıkan tercümeler; 3. *İçtimaiyat Dersleri*, Fransız sosyologları Hesse ve Gleyse'in *Notion de sociologie* adlı ese-

zaman *İçtimaiyat* kitabını tercüme eder ve bu eserdeki eksikleri dikkate alarak daha ziyade bir telif eser olan *Yeni İçtimaiyat Dersleri*'ni yazar. Felsefe Tarihi kürsüsünü işgal ettiği zamanlar da Karl Vorlander'in *Felsefe Tarihi*'nin birinci cildini tercüme etmiş, diğer ciltlerin tercümesine hastalığı engel olmuştur (Sadreddin Celal, 1940, 80).

Mehmet İzzet, toplumsal hayat ve felsefe tarihi konulu eserleriyle bir taraftan klasik felsefeye hizmet ederken, diğer taraftan *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* adlı eseri ile sonradan açığa çıkacak olan kendi felsefesinin tahlil devresini kuvvetli bir surette yürütmekte ve bu yürüyüşünde bize yeni yeni fikirler sunmaktadır (Halil Nimetullah, 1931, 32). İzzet, metafizikle çok fazla uğraşmış olduğu halde metafiziği farklı algılamıştır. Bu orijinal kavrayışın en çağdaş ifadesi, Bergson felsefesidir. Pascal, Rousseau, Ravaisson, Boutroux geleneği bu çağdaş filozofun felsefesinde eserini vücuda getirmiştir (İsmail Hakkı, 1931, 16). XIX. yüzyılın sonunda Darwinizm, düalizm ve utilitarizm ile mücadele edebilecek bir alan açma ihtiyacını hissedenler, dayanma noktalarını hep Hegel'de bulmuşlardır. Böylece "yeni Hegelciliğe revaç vermişler ve bu suretle agnostik metafiziğe ve nefiyeci ahlaka karşı koymak ve aynı zamanda tarihi maddecilik gibi pek kuvvetli maddi bir vahdetçiliğe karşı çıkacak idealist bir vahdetçilik kurmak istemişlerdir. En çok İngiltere, Amerika ve İtalya'da revaç bulan bu meslekler bize İzzet Bey vasıtası ile aksetmiş denebilir" (M. Şekip, 1931, 29). Mehmet İzzet, felsefe tarihi ile başlamış daha sonra ahlaka yönelmiştir. Düşünce yapısı onu sosyolojiden felsefi idealizme ve özellikle de Alman romantiklerinin idealizmine götürmüştür. Bu gelişme dört-beş yıl içinde olmuş ve İzzet 35 yaşında fikri olgunluğunu kazanmıştır.

---

rinin tercümesi, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Yayınları (Arap harfleriyle), 1924; 4. *Felsefe Tarihi*, Alman filozofu Karl Vorlander'den yapılan tercümedir; 1. cilt, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Arap harfleriyle), Istanbul, 1927. Bu tercümenin 2. cildi 1928'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi Yayınlan arasında çıkmıştır. 1940 tarihli 23-24 sayılı *İş Mecmuası*'nda Ahmet Halil Mehmet Izzet'e doğrudan doğruya değil, dolaylı temas edilen çalışmaları kısaca şöyle özetlemektedir:

Hilmi Ziya, "Bizde Fikir Cereyanları", *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 4 (1927); *Yirminci Asır Feylesofları* (1936), (Müellif bu eserinin mukaddimesinde Mehmet Izzet'ın kendi üzerindeki tesirlerini tahlil etmektedir.); *İnsani Vatanperverlik* (1932) (Müellif dolaylı M. Izzet'ten bahsediyor); "Türkiye'de İdealizm", *İnsan Mecmuası*, Sayı: 12, (1939) (Muharrir bu denemesinde M. İzzet'in Türk felsefe tarihindeki mevkiini mukayeseli düşüncelerle göstermeye, İzzet üzerindeki ecnebi tesirleri belirtmeye çalışıyor. Mütefekkirimiz hakkında yapılacak herhangi bir etüt esnasında, Hilmi Ziya'nın değerli yazısı çok büyük hizmetler ifa edebilir); **İbrahim Alaaddin**, "Mehmet İzzet" maddesi, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* (1936); **Mazhar Şevket**, "Mehmet izzet", *Cumhuriyet*, 12.12.1940, s. 3; **Mehmet Emin**, "Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 3 (1924); **Mehmet Servet**, "Dogmatizme Karşı", *Hayat Mecmuası*, Sayı: 123 (1928); "Yeni İçtimaiyat Dersleri", *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 5 (1927); **Orhan Sadettin**, "Mehmet İzzet", *Tan*, 9 Kânunuevvel 1939 tarihli nüsha; **Sevim Levent**, "Mehmet İzzet, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri", *Yeni Türk Mecmuası*, Sayı: 92, 93, 94 (1940); **Yusuf Şerif**, "Mehmet İzzet Bey'in Ölümü", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 7, Sayı: 5 (1931); **Ziyaeddin Fahri**, "Millıyet Meselesi", *Anadolu Mecmuası*, Sayı: 5 (1925); "Yeni İçtimaiyat Dersleri-I", *Hayat Mecmuası*, Sayı: 86; "Yeni İçtimaiyat Dersleri-II", *Hayat Mecmuası*, Sayı: 87; *Ahlâk Tecrübesi* (1938); "Fransa'da Bugünkü Ahlâk Cereyanları", *İş Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 2 (1934) (Muharrir bu tetkikte dolaylı M. Izzet'e temas ediyor); "Egzogami Nazariyeleri", *İş Mecmuası*, Cilt: 5, Sayı: 20; "Mehmet İzzet", *Cumhuriyet*, 7.12.1940, s 3.

Mehmet İzzet ve Alman İdealizmi

Alman idealizmi deyimi ile Fichte (1762-1814), Schelling (1775-1854), Hegel (1770-1831) ve Schleiermacher'i (1768-1834) içine alan, bazı çizgileri ile Schopenhauer'e (1788-1860) kadar uzanan bir filozoflar çevresinin XIX. yüzyılda geliştirdiği felsefe çığırı anlaşılır. Bu çığır kendi içine kapalı bir bütündür. İçinde yer alan düşünürlerin öylesine ortaklaşa bir eseridir ki şu veya bu düşünürün ondaki payını açık olarak belirtmek çok zor olur. Alman idealizminin düşünürlerini, aralarındaki bütün ayrılıklara, çatışmalara rağmen birleştiren nokta her şeyden önce ortak bir problemlerinin bulunmasıdır. Hepsi için çıkış noktası Kant felsefesidir. Alman idealistleri hep Kant felsefesi ile tartışırlar. Onun eksikliklerini bütünlemeğe, ana sorunlarını çözmeğe, olanaklarını geliştirmeğe çalışırlar (Gökberk, 1996, 415). Alman idealistleri, özellikle bu denemelerini tarih felsefesi alanında en uç noktalara vardırmışlardır. Hatta Alman idealistlerinin bütüncü sistemlerinin temelinde bir tarih* felsefesinin yattığını söylemek yanlış olamaz. Başka bir deyişle

---

* Konu tarih olunca Fransız ve İngiliz burjuva tarih yazıcıları arasında olduğu kadar, Alman tarih felsefecileri arasında da belirgin bir farklılık olduğunu ifade etmek gerekir. Fransız ve İngiliz tarih yazıcıları, önce burjuva toplumunun tarihini, ticaretin ve sanayinin tarihini yazarak, bu tarih yazımına böylelikle maddeci bir dayanak sunmaya çalışmışlardır. Oysa Alman tarih yazımı hiçbir zaman dünyaya dönük bir dayanağa sahip olmamıştır. Bu bakımdan hümanizm, Reuchlin'den Herder'e kadar, Almanya'daki tüm şaşkınların şaşkınlıklarını gizlemelerine yarayan boş bir laftır. Alman felsefesinin ayırt edici genel özelliklerinden söz edilebilir. Avrupa Ulusları arasında Latinceyi terk edip, kendi ulusal dilleriyle felsefe yapmaya en geç başlayan Almanlardır. XVIII. yüzyıl Alman Aydınlanma felsefesi özgün düşenceler ortaya koymamış, elde bulunanları olabildiğince geniş çevrelere yaymaya çalışmıştır. Hazır düşünceler ile yetinme en çok Alman aydınlanmasında görülür. Alman aydınlanmacılarının Fransız devrimine candan katılmakla kalmayıp, aynı zamanda gelişimlerinin de bu devrimce beslendiği gözden kaçırılmamalıdır. Fransa'daki siyasal devrime Almanya'daki felsefi devrim eşlik etti. Kant bunu üniversitelere konan Leibniz'in eski metafizikçi sistemini yıkarak başlattı. Fichte ve Schelling yeni yapıyı oluşturmaya koyuldular ve Hegel yeni dizgeyi tamamladı. Alman aydınlanma felsefesi, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'le (1770-1831) zirveye ulaştı. Hegel felsefesinde tüm doğal, tarihsel ve düşünsel âlem bir süreç olarak yani sürekli devinen, başkalaşan, değişen ve gelişen bir olgu olarak kavranmış ve bu devinmenin başkalaşma ve gelişmenin iç yasaları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu da Hegel'in büyüklüğünü oluşturan etmendir. Hegel'in amacı, Fransız devriminin, Napoleon'un imparatorluğunun, burjuva sınıfının tarih sahnesindeki tırmanışının ve egemenliği ele geçirişinin, dönemine yansıttığı sorunlara yanıt bulmaktı. Hegel, döneminde burjuva sınıfının ortaya koyduğu gelişmenin çelişkilerini, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini düşüncede kavrayıp kuramsal düzeyde değerlendirdiğinden, felsefesini belirleyen tarihsel-diyalektik gelişme öğretisine ulaşabilmiştir. (Bkz. Buhr-Schroeder-Barck, *Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi*, Çev. V. Atayman, Birim Yayınları, s. 48-54).

XVIII. yüzyılın Fransız Aydınlanmacıları ve özellikle Fransız maddecileri tarafından yerinden sökülüp atılan XVII. yüzyılın metafiziği, Alman felsefesinde, özellikle XIX. yüzyılın salt düşüncesinden beslenen Alman felsefesinde içerikçe başarılar dolu bir onarım yaşamıştır. Hegel bu metafiziği dâhiyane bir şekilde o zamana kadarki tüm metafizik ile Alman idealizmini birleştirip fizikötesi bir evrensel dünya kurmuştur. (Bkz. "Alman Felsefesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizci, Cilt: 1, Erik Yayınları, Ankara, s. 266.)

Bir sisteme varmak isteği, Alman idealizminin filozofları için karakteristik bir tutumdur. Kant'ın felsefesi bir kritisizm idi. Bu felsefe doğru ve yanlış olan bilgi yollarının ayırıp eleştirmek isteyen bir öğreti idi. Alman idealistlerine göre Kant'ın yaptığı bu ayıklama işi bir hazırlıktan başka bir şey değildi, onun için bu ilk adımda kalmamalı, sisteme doğru ilerlemelidir, kritisizmin yerine artık bir sistematizm geçmelidir. İşte Fichte'ye göre yapılacak ilk ve temelli iş budur. (Bkz. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstan-

Alman idealistleri önce birer tarih filozofudurlar (Özlem, 1996, 76). Bu düşünürler için ortak amaç sıkı sarsılmaz bir felsefe sistemi kurmaktır. Bütünlüğünü elde etmiş, kesin bir bilgiden türetilmiş, sağlam ve tutarlı ideal bir sisteme varmak isterler. Alman idealizminin bir başka özelliği, yaratıcılarının dinç bir dinamizm ve bir yaratma sevinci ile beslenen iyimserlikleridir. Onlara göre şüphe ancak gelip geçilecek bir duraktır, derinleşme için vesiledir (Gökberk, 1996, 415). İdealist insan ve toplum felsefelerinde özgürlük üzerinde diretiş açıkça göze çarpan bir özelliktir. Ama şüphesiz bundan özgürlük sözcüğünün baştan sona aynı anlamda kullanılmış olduğu anlamı çıkmaz. Fichte'de vurgu eylemde belirdiği biçimiyle bireysel özgürlük üzerinedir. Fichte için insan bir bakış açısından bir doğal itkiler, içgüdüler ve dürtüler dizgesidir ve eğer yalnızca bu bakış açısından bakılırsa özgürlükten söz etmek boşuna olacaktır. Ama tin olarak insan, deyim yerindeyse istekleri birbiri ardına düzeneksel doyumlarına bağlanmış değildir: Etkinliğini ideal bir hedefe yöneltebilir ve ödev düşüncesi ile uyum içinde davranabilir. Kant'a gelince onun için özgürlük duyusal dürtü yaşamının üzerine yükselme ve ussal, ahlaksal bir varlık olarak davranma anlamına gelir (Copleston, 1996, 36). Hem Fichte hem de Hegel ahlakı toplumsal bir konuma yerleştirerek Kantçı törel anlayışın biçimciliğini yenmeye çalışırlar. Ama bir vurgu ayrımı söz konusudur. Fichte'nin vurguladığı nokta bireysel özgürlük ve eylemdir. Hegel vurguyu politik toplumun bir üyesi olarak insan üzerine ve törebilimin toplumsal yanları üzerine getirir. Hegel için öznel ya da bireysel özgürlüğün değerini tanımayan ya da ona yer açmayan hiçbir devlet bütünüyle ussal olamaz (Copleston, 1996, 38). Fichte'de vurgu ahlaksal savaşım ve özgür ahlaksal eylem üzerinedir. Schelling ise ahlaksal kahramandan çok sanatsal dehayı yüceltir. Ortaya koyduğu insan felsefesi doğal olarak belirgin bir dinsel hava kazanır. Özgürlüğü iyi ve kötü arasında bir seçim yapma gücü olarak tanımlar. Ama bu konular metafiziksel bir ortam içerisinde irdelenir ve insana ilişkin görüşler üzerinde etkili olur (Copleston, 1996, 39). Örneğin Kant, ilk olarak Hıristiyanlığı insanlık dini, insanın doğanın son noktası ve onun tarihini insanlığa doğru sürekli açılan gelişim olarak göstermeyi kendine ödev edinen Johann Gottrified Herder (1744-1803) üzerinde oldukça etkili olur.

---

bul, s. 419). Ayrıca klasik burjuva devriminin ortaya attığı tarihsel siyasal sorunlara felsefi yanıtlar getirme ve devrimin sorunlarını felsefi kategorilere çevirme denemesi Fichte'nin (1762-1814) önemli bir hizmetidir. Fichte'nin çabaları, son tahlilde mutlak ben üzerinde yapılan spekülasyonlardan, fenomenler dünyasında açılım gösteren ve kendini kabul ettiren faal ben'e geçişin yolunu bulmaya yöneliktir. Fichte doğayı felsefenin odağındaki sorunlardan biri durumuna getirmiş, diyalektik bir yöntemle doğayı ele alan anlayışa öncülük etmiştir. Alman felsefesinde önemli bir isim olan W. Joseph Schelling ise Fransız devriminden sonra doğa bilimlerinde yepyeni dönüşümlerin ortaya çıktığı bir dönemde, bilimsel ilerlemenin sorunlarına yanıtlar arayarak klasik Alman burjuva felsefesine önemli katkılarda bulunur. Bkz. *The Age of German Idealism, Routledge History of Philosophy*, Vol. VI (1993), Ed. R.C. Solomon, K.M. Higgins, Routledge, London ve New York. Bkz. *Alman İdealizmi I, Fichte* (2006), Haz. Eyüp Ali Kılıçaslan-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara. Bkz. Bedia Akarsu (1994), *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Kitabevi, Ankara. Bkz. Alfred Weber (1993), *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul. Bkz. Isaiah Berlin (2004), *Romantikliğin Kökleri*, Çev. Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Alman idealizmi Kant'dan yola çıkmakla birlikte Kant'ı pek çok noktada aşmak isteyen bir tutum da sergiler. Bu nedenle bu akım bir yandan Kant'a dayanmak isterken diğer yandan bütüncü ve sistemci bir tutumla Kant'ın eleştirel akılcılığını aşmaya çalışır. Hilmi Ziya Ülken, İdealizmin Kant'tan sonra özellikle iki dala ayrıldığını ifade eder: Birincisi romantik idealizm ki hakikati insanların şuurunda değil, insaniyetin şuurunda görür, bu mutlak şuur dışında başka hakikat tanımaz. Onun tam sistemli şeklini Hegel'de buluruz. İkincisi tecrübî (empirist) idealizm ki, hakikati insanların şuurları ile faaliyetleri esnasında doğmuş kabul eden bilginin izahında, biyolojiye, psikolojiye başvurmak suretiyle daha ilmi görünür. Nietzsche'de başlar, Alman Arthur felsefesinde gelişir.

Monist veya mutlak diyebileceğimiz birinci idealizm geleneksel felsefeye, plüralist diyeceğimiz ikinci idealizm tabiat ilimlerine dayanır. Birincisi sistemci, terkipçi ve mefhumcudur. İkincisi tecrübeci, tahlilci ve amelidir. İdealizm içinde doğan bu mücadele özellikle XX. yüzyıl başında hareketlenir.

Ülken'e göre Türkiye'de her iki idealizm temayülü, son zamanlarda taraftar bulmaya başlamıştır. Batı felsefesi bize Fransız kültürü ve doğa bilimleri aracılığıyla girdiği için, Tanzimat'tan sonraki Türk düşüncesi uzun süre idealizme yabancı kalmıştır. Bu nedenle asıl geliştiği Alman ve İngiliz kültürleriyle doğrudan doğruya ilişki veya felsefe tarihi incelemelerinin başlanmasına ihtiyaç vardı. Birincisi gerçekleşemedi. İkincisi de ancak 1915'den itibaren başlayabildi. Bu İstanbul Darülfünuna felsefe tarihi ve ahlak kürsülerinin konulmasıyla mümkün olabildi. İlk defa Alman Profesörü Jacobi, Kant geleneğine bağlı bir felsefe tarihi tedrisine başladı. 1919'da önce M. İzzet sonra M. Emin tarafından işgal edilen felsefe tarihi kürsüsü, Alman idealizmi geleneğini devam ettirdi.

Fransa'da öğrenim görmüş ve Ziya Gökalp'ın içtimaiyatçılığı ile yetişmiş olan M. İzzet, idealizme doğrudan doğruya girmemiştir. Sosyal meseleleri "natüraliste" bir açıdan incelemekle işe başlar, ancak bundaki amacı makalelerinde ve kitabında bu görüşün yetersizliğini anlatmak ve oradan idealizme geçmek içindir. Çünkü İzzetin dayandığı sosyoloji yalnız olguları görmek ve olması gereken ile alakadar olmamak iddiasında idi. Bundan dolayı ideal görüşü ile dayandığı sosyoloji anlayışının çemberini kırmak zorunda kalmıştır (Orhan Sadeddin, 1931, 23). "Sosyoloji verilerini derinleştirerek, felsefe tarihinde kendine dayanaklar arar. Toplumların evrimi sorusunda yeni Amerikan idealistlerinden J.M. Baldwin'in "tekevvüni" metodundan faydalanır. Felsefe tarihinde Ekhardt ve J. Böhme'ye kadar gider. Sosyal evrim ile insanlık fikirleri arasında ilişki arar. Ülken'e göre İzzet'in ilimci idealizm yolundaki terkiplerine bu iki yönden ulaşmak istemesi hedefinin iyi çizilmiş olduğunu gösterir (Ülken, 1994, 436).

İzzet'in hareket noktası Gökalp'in koyduğu problemlerdir ve bu problemlerin başında da toplum insan ilişkisi gelir. Toplum içinde yaşıyoruz, eylemlerimiz bu topluma bağlıdır, bireyin hayatını toplumdan ayrı incelemeye imkân yoktur. Öyle ise bütün manevi değerlerimizi bu kökte aramalıyız. İzzet, bu noktadan sonra Gökalp'tan ayrılmaya başlar. "Eğer ahlakımız bir toplumsal determinizm ile gerektirilmiş bulunuyorsa, o halde

sorumluluğun manası nedir? Eğer ferdi yükümlülüğü cemiyet koyuyorsa ferdin herhangi ahlaki hareketi tercih etmesinin ne değeri vardır?" Böylece ahlak problemi İzzet'i kendiliğinden toplumsal belirlenimcilik karşısında ferdin hürlüğü sorununa götürür. Ona göre toplumsal determinizmin kadroları içinde kaldıkça ya ahlaki sorumluluktan vazgeçilmeli ya da toplumsal determinizmden vazgeçerek ahlâkı mihver olarak almalı. O zaman sorumluluk ve yükümlülüğün dayanağı olarak bireyin ruhi hürlüğünden işe başlamalıdır. Hürriyeti zorunluluksuz, zorunluluğu hürriyetsiz düşünmek mümkün değildir. Diyalektik bir çözüm üretir. Fakat İzzet, bu yaklaşımın güçlüklerinin farkındadır. Bundan kurtulmak için idealizm açısından bir hamle yapar. İzzet bu ikilemden seçim yoluyla değil romantik filozoflar gibi telkin yoluyla çıkmaya çalışır Önce fert ve cemiyet veya en geniş anlamıyla hürriyet ve zaruret birbirinin zıttı değildir. Aksine onlar birbirini tamamlayan ve vahdet içinde eriyen iki kavramdır (Ülken, 1994, 435).

Cemiyetlerin tekâmülü meselesine ise İngiliz idealisti J.M. Baldwin'in "tekevvüni metodundan yararlanır. Baldwin bu konuda üç aşamalı bir açıklama getirir: 1. Prelogique: Bu safhada insan tabiat içindedir. 2. Logique: İnsan-tabiat; Ruh-beden; Allah-âlem ikiliği, dini devir. 3. Hyperlogique: İnsan tekrar tabiata teveccüh etmiştir. Milliyet bu devirdedir.

Mehmet İzzet de cemiyetleri oluş bakımından üç safhaya ayırır: "Birinci safhada ruhla madde yekvücuttur. İnsan henüz bu devrede tabiattan ayrılamamış ve kendi içine kapanmamıştır. Kablelmantıki zihniyet bu devrede hâkimdir. İkinci devrede ruhla madde birbirinden ayrılır. Madde ile mana ayrı ayrı birer âlem haline gelir. Burada insan kendi içine kapanmış ve bu âlem tabiattan uzak, ona zıt kalmıştır. Dinler ve kurunuvusta bu safhaya dâhildir. Üçüncü safhada ruh bedenle tekrar birleşir. Yani ruh ve madde tabiata karşı büyük bir iştiyakla atılmıştır" (Levend, 1941, 484). İşte Mehmet İzzet'e göre milliyet devri bu devreye tekabül eder.

Mehmet İzzet bu düşünüş tarzında Baldwin'den kaynak olarak faydalanmamış, bu tasnifi olduğu gibi almış, fakat o yalnız bunu milliyeti izah etmek için kullanmıştır. Bütün felsefesine etki eden genellikle Schelling ve Baldwin'dir. Mehmet İzzet vahdetçidir. Onun için o her fikrin olumlu ve olumsuz taraflarını ayni derecede haklı bulur. Her ikisini de noksan görür. Onları vahdette birleştirir. "İcabiyeci bir ilim telakkisini aşarak bir nevi vücut nazariyesi olarak felsefe yapmak isteyen bir düşünürün Schelling'in meşhur panteist felsefesine müracaat eder" (Hilmi Ziya, 1931, 4-6). Bilindiği gibi Schelling'de hürriyet ile zaruret vahdetin içinde bir araya gelir. Bu iki kavram yalnız başına olan düşünceler değildir, mutlaka birinin varlığı diğerini de gerektirmektedir. Mehmet İzzet de bu eski metafizik görüşü çağdaş bir konuya aktararak fert ve cemiyeti, toplumsal zorunluluğu ve ferdi hürriyeti tabiat vahdetinin birer unsuru ve tamamlayan birer cüz'ü olarak görmüş ve bir nevi içtimai vahdet felsefisine ulaşmıştır. Vahdetçiliği Hegel ve Schelling'den kaynaklanır. Sonunda Hegelyen bir felsefeye, bir idealizme ulaşır. Hegel gibi her terkibe ulaşmak için bir tez ve antitez arar ve onları bir sentezde birleştirir -ki ona

göre tez ilk cemiyetler, antitez büyük dinler, sentez de milliyettir. (Hilmi Ziya, 1931, 4-6). İzzet için cemiyet ve büyük insanlar, diğer bir ifade ile cemiyet ve fert sorunu, sonunda zaruret ve hürriyet sorununa dönüşür. M. İzzet okuyucuyu şu ikilemle karşı karşıya bırakır: Ya büyük adamların yaratıcı rolü yahut sosyal hayatın determinizmi. Birinci anlayışa örnek olarak Carlyle'ı, ikincisine örnek olarak H. Taine'i ve çeşitli sosyoloji anlayışlarını verir. Bu zıt görüşlerin anlatılış tarzı bizi ister istemez diyalektik bir terkibe götürür. İzzet burada delillerini, yeni Hegelcilere ve özellikle B. Croce'ye dayandırır. "Hürriyeti ve zarureti ayrı ayrı düşünmeye imkân yoktur. Büyük adamın hür fikirlerini mümkün kılan, içinde doğduğu sosyal zarurettir. Ve sosyal hayatın zaruretlerini belirleyen de ona karşı mukavemet eden hürriyetlerdir." İzzeti bu idealist diyalektiğe götüren iki neden vardır: Birincisi sosyal hayatın meselesinde ortaya çıkan fert-cemiyet dilemmasından kurtulmak, diğeri inkılâplarda ferdi iradenin rolünü izah etmek ve kendince sosyal determinizmle izah edilemeyen büyük vaka'lara felsefi bir temel bulmak isteğidir (Ülken, 1994, 437).

Mehmet İzzet, idealist değerciliği ülkemizde ilk defa ele alan kişidir. Felsefi anlamda idealist milliyetçilik idealist değercilik ondan önce yoktur. Kendinden öncekilerin koydukları sorunların izinde yürüyerek onların yarıda bıraktıkları yanıtları tamamlayarak fikir yaşamamızda yeni bir aşama oluşturmuştur. Bu aşamanın önemi kendinden öncekilerin siyasi düşünsel toplumsal reform alanında yaptıklarını felsefe alanına aktarmasıdır (Kocacık-Kongar, 1988, 110). Ahlaki yaşayışımızın temel unsurunu teşkil eden dini kıymetleri hakiki kaynağından tetkik ederek ona felsefi bir nosyon vermek Mehmet İzzet'in son gayretlerinden biri olmuştur. Batı anlayışında dini bir reform manevi hayatımız için zorunlu idi. İzzet, bunu gerçek manada sezmiştir (Türkdoğan, 1994, 169). Dogmatik bir din anlayışına sahip değildir. Ona göre dinin her safhası değilse bile, bazı safhaları sanatkârlar için, konu teşkil edebilecek önemini hala korumaktadır. Çünkü onlarda bizi son derece duygulandıran sahneleri, mücadeleleri, cehtleri, sebat, cür'et, gelecekten ümit gibi ruhi halleri görmekteyiz. İzzet bunu idealist bir tavır içinde açıklar: "Alman filozofu Hegel, trajediyi tarif ederken, hayrın şerre karşı mücadelesinden değil, hayrın hayra karşı mücadelesinden çıkar" demiştir. Bu mücadeleyi bize gösteren daima dindir. Çünkü din maziye bağlanma olduğu kadar, geleceğe ümitle atılmaktır (İzzet 1927a, Akt. Değirmencioğlu, 2002, 169-171). Bundan dolayı demokrasiye, hürriyete, ilim gibi umdelere sarılarak, geleceğe inanarak bakan bu günkü çağdaş adam da bir anlamda dindardır. Geçmişteki din hayatını bize tasvir eden sanatkâr, aynı zamanda bu gibi dindarlığa da yönelişimizi sağlayabilir

İzzet, ilim üzerine kurulan büyük tatminlerin yıkıldığı mütareke zihniyetinin bir filozofudur. Gerçekten o sırada dünyanın asla önceden hissedemeyeceği siyasi heyelanlar olmamış mıdır? Bu intikal devri, aydınları ister istemez, olayların mistik veya yarı mistik bir izahına sevk etmiştir. Avrupa'da da sorunlar aynıdır. Oswald Spengler Batı'nın çöküşünden bahsederken, Bergsoncular keyfiyetin kemiyet üzerine üstünlüğünü müdafaa et-

mekle meşguldür. Yaygınlaşmış eserleriyle halk arasında en tanınmış filozoflar Doğu spiritüalizmi ile Batı materyalizmini birbirine yaklaştırmaya çalışıyordu. Bütün bu teşebbüsler üniversite kürsülerinde tartışılıyor ve taraftar buluyordu. Muhtelif şekillerde monist idealizmin canlanması bu mistik reaksiyonlar sonucudur.

İzzet ilmi nazariyeler söz konusu olduğu zaman septikti, fakat kendi idealizminden bahsetmeğe başladığı zaman dogmatikti. Manevi ilimleri doğa ilimlerinden bağımsız bir alan olarak kabul etmek istemiyordu. Yalnız manevi denilen bu ilimlerin koyduğu problemleri, doğa ilimleri üstünde ve bağımsız bir idealist felsefeye irca etmek istiyordu. Onu zaruri olarak romantik felsefeye götüren bu tavrı olmuştur. Diğer yandan onu idealist izaha sevk eden neden Durkheim'ın spiritüalist sosyolojisidir. Sosyal vaka, eşya ve müesseseler halinde maddileşmeden önce toplumsal bir tasavvurdur. Bütün sosyal müesseselerin dini hayattan doğduğu ispata çalışılır. Durkheim sosyolojisinde esas ruhtur. Yarı ilmi olan bu ruhçu izahtan M. İzzet için romantik bir idealizme geçmek hiç de güç olmamıştır. Bu vasıta ile o "muakalevi" bir felsefeye sığınarak, ilmi izahatın bütün gereklerinden vazgeçebildi. M. İzzet'te ilmi deliller kendi idealizmine ulaşmak için sıçrama taşlarıydı. (Ülken, 1939, 12). Bunun en güzel örneğini *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* adlı eserinde görmek mümkündür. Milletin hangi kıymet ve objektif değerlere dayandığını anlamak için İzzet'in *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* adlı eserini dikkate almak gerekir. Milliyetin manasını ve önemini tam bir idealist gibi siyasi menfaatlere göre değil toplumsal değer açısından değerlendirmeye çalışır. Bu anlayış onun millet tarifine de yansır. Ona göre ırk, lisan, toprak gibi özellikler ayrı ayrı milliyetin temeli olmadığı gibi bunların toplanmasından da bir millet çıkmaz. İnsanlar daima toprak üzerinde yaşamışlar, daima anlaşılabilecek farklar göstermişlerdir. Alet icadıyla ve iktisadi faaliyetle ilerlemişler, lisanla isteklerini anlatmışlardır. Teşkil ettikleri toplulukların ortak özellikleri ve tarihleri olmuştur. Buna rağmen milliyet mefkûresi her yerde ve her zaman mevcuttur diyemiyoruz. O halde milliyeti bu unsurlarda yan yana aramak doğru olmadığı gibi bütününde de da farz etmek doğru değildir. Çünkü hayat, ruh ve cemiyet hadiselerinde herhangi bir bütün parçaların toplamından ibaret değildir.

İzzet için millet sevgisi vatan sevgisini de beraberinde getirir. Milletini seven her insanın milletin bulunduğu ülkeyi de seveceği söylenebilir. Ancak milli ülke sevgisi milli mefkûrenin sebebi değildir. Milli toprak bizi yalnız hissiyat ile değil ayni zamanda menfaatler ile ilgilendirir. Bu takdirde menfaatlerimizi ölçü alacak isek hissi hayatımıza yöneldiğimiz zaman elde ettiğimiz sonucun aksine milli vatan sınırlarının fevkalade genişlediğini görürüz (İzzet, 1969, 51). Bu bağlamda bütün toplumsal hayat coğrafyaya dayanan, insanın iktisadi faaliyetinin bir sonucudur. Le Play ekolünün bu yaklaşımı bizde Prens Sabahattin tarafından savunulmuştur. Ancak İzzet'e göre Prens Sabahattin'in daha çok siyasi yönüyle ilgilenildiği için sosyolojik açıdan açıklamaları gölgelenmiştir.

İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* adlı eserinde millet kelimesini devlet temeline değil, milliyet temelini ifade eden manada kullanır. İzzet, devlet ve millet ayrımı

yaparak çağdaş milletlerden bazılarının milli hayatını bir devletin faaliyetine ve kuvvetine dayanarak gerçekleştiğini kabul etse de millet hayatı devlet hayatından ibaret değildir der. Millet siyasete hâkim olmak ister, fakat siyasetin mahkûmu ve mahsulü değildir. Proudhon gibi bazı müellifler milleti devletin, yani müşterek siyasi müesseselerin eseri olarak kabul ettikleri zaman, ya da milli iktisat doktrininin kurucusu olarak kabul edilen List gibi millet ile devlet farkı hiç dikkate alınmadığı zaman verilecek cevap bellidir. "Onlara deriz ki, çağdaş milletlerden bazılarının milli hayatını bir devletin faaliyetine ve kuvvetine dayanarak gerçekleştiği doğrudur. Örneğin Prusya devleti sayesindedir ki Alman milleti birlik haline gelmiştir. Fakat bu zorunlu değildir. Millet hayatı devlet hayatından ibaret değildir. Çünkü edebiyatıyla doğan milletlerin de mevcut olduğunu tasdik etmeye mecburuz. Çekler milli sahada siyasi varlıklarını idrak etmezden evvel edebi varlıklarını idrak ettiler milli cereyanı yalnız siyasi sahada görmek yanlış olur." Ona göre edebiyatta milli zevk, siyasette milliyetperverlikten ekseriya ayrılmıştır. Alman edebiyatına milli bir çeşni vermeye muvaffak olan dahiler siyasette milli birlik taraftarı değildirler. Herder askerlik hizmetinden kaçmıştır (İzzet, 1969, 19) -ki o Herder, Fransız dili, kültürü ve alışkanlıklarına duydukları hayranlık yüzünden yurttaşlarını eleştirir ve halk ruhu (*volkgeist*) kavramını geliştirir (Kohn, 1955, 31). Bütün toplumu kuşatacak milletin ruhu (*geist der nation*) ve ulusal karakter (*national character*)' ifadelerinin kullanılmasında öncü olur. Ulusal dil, ulusal tarih, ulusal eğitim, ulusal gelenekler vb. Alman dilindeki milliyetçi dağarcığın kilit terimlerini sıklıkla kullanan ve popüler hale getiren Herder'dir. Herder için bir millet herkesi kucaklayan, evrensel ahenk içinde yalnızca bir sestir (Llobera, 2007, 179).

İzzet'e göre millet mefhumunu daha yakından kavrayabilmek için tarihe bakmak gerekir. Çünkü milli varlık her şeyden önce siyasi hürriyeti istiyor. Tarih bize bunu göstermektedir. Tarihte üç büyük siyasi toplanma şekli vardır: "1. Aşiretlerden mürekkep olan siyasi topluluk ki, mütekâmil şeklinde eski Medine hayatı derecesine yükselmiştir. 2. Büyük imparatorluklar ki yekdiğerine yabancı ırk, dil, hatta din cemaatlerini ayni siyasi nizam altında toplamıştır. 3. Milli olmaya çabalayan bugünkü siyasi topluluklar" (İzzet, 1969, 20). Her bir topluluk kendini siyasi, bağımsız bir topluluk olarak ortaya koymak ister. İzzet için Milliyet ülküsü diğer herhangi bir toplumsal ülkü gibi olmuş ile olması gerekli arası tezada dayanır. Sorun olmuş ile olması gerekiyor olan ve olması kesinlikle şart olan arasındaki bu tezadın, gayri milli ile millinin mücadelesi şeklinde toplumun tarih aşamalarında mevcut olup olmadığıdır (İzzet, 1969, 20). Sorun, milli duygunun başlı başına bir realiteyi ifade edip etmediği, yoksa iktisadı, ırkı, siyasi olayı gizleyen bir perdeden ibaret olup olmadığıdır "Bugünkü milliyet hissi vatan muhabbetinin bir diğer ifadesidir" (İzzet, 1969, 24). İzzet için vatan mefkûresi demek millet mefkûresi demektir. İzzet vatan duygusuyla millet duygusunu özdeşleştirdikten sonra dünkü vatanla bugünkü vatan ve ilkel denilen insanların vatanı arasında, vatan sevgileri arasında fark olduğunu belirtir.

İzzet, milliyet duygusunun bazen birleştirici değil ayrıştırıcı da olabileceğinin altını çiziyor. Milliyet hissi, insanları sonu gelmez kitleler halinde mücadeleye sevk ediyor, kalbinin en derin noktasına kadar şüpheci ve hasta kabul edilen bugünün insanlığını en büyük fedakârlıklara götüren bir yenilikle tanıştırıyor. Fakat bununla da kalmıyor. "... yeni keşfolunan bir cennet kabilinden bize sonu görünmez mutluluklar vaat eden milliyet, hastalıklı ruhlarımıza eski kudretine ve mukavemet gücünü iade edecek zan olunan bu müessir ilaç insanları birleştirmiyor, belki aynı zamanda dostları düşman, müttefikleri kavgacı yapıyor" (İzzet, 1969, 10). İzzet millet ve milliyetçilik konusunda son derece gerçekçi ve eleştireldir. Milletin tek bir unsura indirgenemeyeceğini, bir bütün olarak nesnel koşullarla dikkate alınması gerektiğini göstermesi oldukça çağdaş bir yaklaşımdır.

İdeoloji ve İdeal

İzzet'e göre idealler gereklidir ve bunlar toplumsal yaşamın ürünüdür. Toplum olmadan birey ideal yaratamaz. Toplumsal vicdanın gereğine uymayan uyum sağlayamayan bir bireysel istek, özel bir amaç ne kadar yüksek olsa da yine de ideal kabul edilmez. Toplumsal vicdana uygun idealin gerçekleşmesi mümkündür. İdealin gerçekleşme kriteri toplumsal vicdandır.

İzzet ilmi gerçeklerle desteklediği felsefe ile milliyet idealinin açıklanmasında metafizikten yararlanır. Mehmet İzzet'te Kant idealizminden bazı açılımlar görmek mümkündür. Kant'a göre de ruhun ölmezliği, hürriyet gibi problemler metafizikle açıklanabilir. Bütün varlığı düşünceye irca eden İzzet, insan, tabiat toplum arasındaki ilişkileri bir nedenle açıklamaya çalışır. Ona göre bu neden "ideal" ve "gaye" den başka bir şey değildir. İnsan siyasi mefkûrelerin kıskançlığına uğramadan hak gibi, hakikat ve güzellik gibi alanlarda değerler ve eserler ortaya koymalıdır. Çünkü her mefkûre (ideoloji) özellikle de siyasi mefkûreler daha kıskançtır. Kendilerine bağlandıkları istidatları kolay kolay serbest bırakmazlar. Bundan dolayıdır ki siyasi mefkûrelerin halkı tamamen heyecana getirdiği anlarda, güzellik ve hakikat araştırmasında hevesler zayıflar (İzzet, 1928, 55). Siyasetin kendi dışında başka şeyle uğraşılmasına izin vermemesi pek çok alanda durgunluk yaşanmasına neden olur. Toplumu bu duranlığa düşmekten kurtarmak gerekir. Bu nedenle İzzet Cumhuriyetin ilk yıllarında reformlara başlanıldığı zaman milletin düşünce ve hayatının muhtaç olduğu güzellik ve hakikat sevgisini araştırılmasının çok önemli olduğunu savunur, fakat bunu istemenin yetmeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle bütün ideolojik izahlara karşı felsefi bir tavır alır ve milleti ve milliyet duygusunu sadece ırk, lisan, toprak, iktisat, tarih gibi kavramlarla açıklanmasına karşı çıkar. Ve sonuçta "milliyet bir mefkûredir" der. Milliyet bir ülküdür, yani bizden kayıtsız şartsız ve mutlak bir surette fedakârlık talep eden, itaat isteyen bir mukaddes gayedir (İzzet, 1927c, 100). Milliyet insanın belirli bir yönde olgunlaşmasını sağlar. Bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder. "... Cemiyet bir vakıadır; muasır insan için ise cemiyet daima ıslaha ihtiyaç gösterir. Edebiyat ile ilimle, sanayi ile adalet ile tekemmüle muhtaçtır. Bu

itibarladır ki milliyet bir vakıa olmaktan ziyade bir mefkûredir. Muta olmaktan ziyade münşadır. İradenin mahsulüdür ve bunun içindir ki, siyasi sahada demokrasi ile müttefiktir" (Sadreddin Celal, 1940, 81). Diğer yandan milletin, aynen intibak edilecek bir gerçeklik değil, belki gerçekleşmesi sağlanacak bir mefkûre olması düşüncesi, insana milleti ve milli mirası bulduğu şekilde muhafaza etmeyi değil; ideal bir toplum haline getirmek vazifesini yüklemektedir.

Genel olarak ideoloji ve ideali özel olarak ta milliyetçilik ve milliyeti ayıran Mehmet İzzet'te milli olgu iki görünüşe sahiptir (Değirmencioğlu, 1987, 49). Birincisi millet ve devletin kendisidir; politik, sosyolojik ve hukuki olarak gerçekleşmiş bir vakıadır (İdeoloji). İkincisi ise milli idealdir ki gerçekleştirilmesi istenen, bize sorumluluklar yükleyen bir olay, azim ve iradedir (İdeal). İdealistlerin eylem ve konuşmalarında dikkatli olmaları gerektiğini bunların değişebilir olduğunu düşünerek hareket etmelerini ister. İzzet Bey'in düşüncelerinden toplumsal hayatın, insani ideallerin gerçekleşmesini sağlayan bir araç olduğunu anlıyoruz.

Milli Kültür ve Medeniyet

İzzet milliyet ile medeniyet arasındaki bağlantıyı anlamak için medeniyetin çeşitli manalarını gözden geçirir. İlk önce medeniyet insanı hayvandan ayıran yaşayış şekilleri anlamına gelir. İkinci manada ise şehir hayatı manasına gelen medeniyet milliyete daha yakındır. Bu manada medeni olan bedevi veya çiftçi değil demektir. Bu yüzyıl milliyetlerin yüzyılı, bugünkü medeniyet de şehir medeniyetidir. Batı tarihinde özellikle XIX. yüzyılda köylerden şehirlere doğru bir göç olduğu kaydolunur. Demek ki şehirlerde nüfusun yoğunlaşması ile milli hayatın önem kazanması tarihin aynı döneminde görünen iki olaydır. (İzzet, 1969, 140).

"Deniliyor ki: Kültür milletlere has medeniyet ise, milletler arasında müşterek olan hayattır. Bunu iki şekilde anlamak mümkündür. Birinci şekilde kültür ile medeniyetin muhtevaları arasında fark yoktur. Fark yalnız bu muhtevaların oluşu tarzındadır. Bir milletin kendi sinesinden yarattığını kendine ait kabul ederiz, diğer milletlerden aldığını ise medeniyete dâhil ederiz (İzzet, 1969, 141). Ziya Bey'in bazı makalelerinde kültür ile medeniyet farkını bu şekilde algıladığını görüyoruz. Örneğin Osmanlı medeniyeti ile Türk kültürü karşılaştırılıyor ve birincisinde olduğu gibi ikincisinde de aynı muhtevalar yani vezin, bedii, ahlak, felsefe, din ve hatta iktisat inceleniyor. "Ziya Bey diyor ki: Bunlardan Türkün hak iddia ettiklerini kültür odasına, başka milletlerden alınıp taklit edilenleri de medeniyet salonuna ayırmalıdır." İzzet'e göre böylece bir milletin kendine ait iddia ettiği kıymetlerini kültürüne dâhil, aynı kıymetlerin diğer milletlere intikali ile onları medeniyet kademelerine koymak mecburiyeti bu bakış açısının zorunlu bir sonucudur. "Acemin güzellik telakkisi ve şiiri Acemin kendi kültürüne aittir. Fakat aynı telakki Türklere geçince medeniyet duygusundan ibaret oluyor. Nasıl ki çocuklar aralarında umumi bir benzerliğe haizdir. Fakat bir kadının çocuğu ancak onun doğurduğu çocuk olduğu gibi, bir

milletin kültürü de ancak onun doğurduğu hayat şekilleridir ki, diğer milletlere geçince ortak bir medeniyet tabakası meydana getirir (İzzet, 1969, 142-144). Onun nazarında bu ayrımı yapmak gereksizdir, medeniyetler birleşince kültürlerde birleşir. Kültür (milliyete has olan) ile medeniyet, (milletlerarasında müşterek olan) arasında gözetilen fark bir muhteva farkıdır. Vicdan ile akıl, yahut kültür ile medeniyet. Birincisi "nasıl yaşamalı" sorusuna "ülkü için" cevabını verir. İkincisi "nasıl yaşamalı?" sorusuna "makul bir şekilde" diye karşılık verir. Birincisi bize amaçlarımızı ikincisi araçlarımızı gösterir.

İçtimaiyat

İzzet, içtimaiyatı toplumsal hadiselere ait şüphe, endişelerini bir derece de olsa gideren son çare, bir ilaç gibi kullanır. "İzzet bey içtimaiyattan müspet bir şey gibi bahseder. Fakat amaç bir ispata ulaşmak değil, bu müspet şeyin, gayri müspet meselelerini göstermektir" (İsmail Hakkı, 1931, 15). "İçtimaiyatın Bugünkü Eksiklikleri" adlı makalesi bu zihni yönelmenin yoğunlaşmış bir ürünüdür. İlimlerle halledilmeyen meselelerin genelde felsefeye bırakılması kanaati geçerli ise de Mehmet İzzet, bu konuda incelik ve idarecilik göstererek felsefe ile ilim arasında bir uçurum kabul etmek yönüne gitmez ve cemiyet ilminin cemiyet felsefesi ile ilişkisini ortaya koyarak sorunu bu açıdan halletmek ister. Cemiyet ilmi de belli bir cemiyet içinde, belli bir takım toplumsal şartlar altında geliştiğinden kendisi de diğer bir takım toplumsal hadiseler gibi toplumsal vicdanın görüntüsünü ifade eder. Yani cemiyet ilminin sonuçları da diğer toplumsal hadiseler gibi belli, bazı hâkim toplumsal görüşlerden etkilenir. Mehmet İzzet, Durkheim içtimaiyatının zorunlu bir sonucu olarak geliştirdiği bu görüşün tam bir toplumsal rölativizme kaydığı ve böylece dayanacak hiçbir temel kalmadığını hissederek bu içtimaiyatın iddialarını yine kendi silahı ile çürütür: Durkheim içtimaiyatının büyük adam görüşü çağdaş hayatta hâkim bulunan bir takım toplumsal görüşlerin sonucudur. Bu düşünceler bize gösteriyor ki, büyük adamlar hakkında bugün içtimaiyatçıların ileri sürdükleri fikirler afakî değil, belki bugün gözlemlenen ilimde, sanayide, siyasette, iktisatta kabul edilen genel eğilimlerin ürünüdür. İlim büyük adamın büyüklüğü ile değil, adamlığı ile meşgul olabilir. Belki bugünkü toplumsal cereyanlardır ki, ilmi gidişlerdir ki bu bilimsel bakışla yetiniyor. Bugünkü hayatta büyük adamı görmüyoruz (İzzet, 1928, 2-7). Bu bir fikir durgunluğudur. Diğer yandan gerek güzel sanatlarda gerek felsefede yeteneklerin nadir olmasının temel nedeni maddi ve iktisadı koşullarda değil, toplumsal, daha doğrusu siyasi koşularda aranmalıdır. İzzet, Gökalp'i buna örnek verir. Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Fırkası'nda vatani işlere vaktinin çoğunu ayırmamış olsaydı, şüphe yok ki bize daha kıymetli şiirler ve felsefi eserler bırakmış olurdu (İzzet, 1927a, Akt. Değirmencioğlu, 2002, 249). İzzet burada Durkheim gibi düşünerek içtimaiyat kuramsal ilim olmalı, siyaset onun uygulamasını teşkil etmeli der.

İzzet, içtimaiyatın siyaset üzerine daha etkili olması için zamanımıza ait sorunlarla daha fazla meşgul olmasını ister. Çünkü ona göre halk eski zamanlara veya vahşilere ait

meraklı hikâyeler değil bu günkü siyasi dertlerine çareler istiyor. Buna cevaben denebilir ki âlim serbesttir, istediği sahayı inceler. Hatta ekseriya en önemsiz gözüken meselelerin incelenmeleri sonucunda önemli ilerlemeler olmuştur (İzzet, 1927b: Akt. Değirmencioğlu, 2002, 262) Ona göre şüphesiz teknolojik inceleme ve araştırma ilerlemedikçe cemiyet ve medeniyet hakkındaki bilgimiz ister istemez noksan, hatta çürük temellere dayanacaktır.

Milliyet ve Coğrafi Şartlar

İzzet, tabiat şartlarının insan üzerine etkisini göstermek için Alman düşünürü Herder'i dikkate almıştır. Ona göre bu konudaki fikirleri bir sistem halinde ilk defa ortaya koyan Herder'dir. Herder* muhtelif kavimler ile coğrafi çevre arasındaki ilişkiye dair kendi zamanına kadar ileri sürülmüş olan münferit açıklamalar dışında konuyu farklı bir açıdan ele alır. "Denilebilir ki insan toprağın parçasıdır düsturu Herder'in esaslı bir kanaatidir. Bu düşünce adamına göre kavimlerin yalnız varlığı değil, fikirleri, fiilleri ve tesirleri hülasa tarihi de kısmen olsun gene tabii muhitin mahsulüdür" (İzzet, 1969, 61).

Herder'e göre ulusal farklılıklar belli etkenlerin bir araya gelmesi sonucu gelişmişlerdir. Bunların arasında öne çıkan Tanrının iradesine bağlı doğal bir fenomen olan coğrafi çevredir. Her milli grubun dil, adetler ya da karakter gibi ana özellikleri, Herder'e göre iklim, dağlar, nehirler vb. tarafından şekillendirilmiştir. Çevre, ulusal karakteri ortaya çıkarmış, kalıtımda onun nesilden nesle aktarılmasını sağlamıştır. Bu noktada dil nesillere aktarımı sağlayan unsur olma özelliği ile gerekli hale gelir. Herder'e göre bir dil, bir milletin ruhunun ayırt edici ifadesi olmakla kalmaz, aynı zamanda milletin kendisini göstermesinin de yegâne yoludur. Herder, uluslar arasındaki temasların ve rekabetin çok yönlü bir ulusal karakter gelişmesine neden olacağını, yeterli düzeyde bir iletişimi olmayan ve gereğinden fazla içe dönük milletlerin ise esnek olmayan, sert bir karakter geliştireceklerini düşünmektedir (Llobera, 2007, 181). Herder, bir milletin gelişiminin doğal etkenlerin sonucu olduğunu düşünür. İnsani müdahale yalnızca bu sürecin hızlandırılmasına yardımcı olabilir

---

* D.G. Herder: Gerçek bir tarih felsefesinin bir anlamda kurucusu sayılabilecek olan XIX. yüzyıl Alman düşünürüdür. Tarihte belirleyici öğenin genel olarak insan değil de, şu ya da bu türden insanın genel özellikleri olduğunu savunur. Bu iddiasıyla da aynı zamanda antropolojinin babası olarak görülen Herder, organik bir doğal evrim görüşü geliştirmiştir. Bu anlayışa göre, doğa da tarih de sürekli olarak dönüşen, yani oluş hali içinde olan varlık alanlarıdır. Tarihi belirleyen en önemli öğe, genellik değil bireysellikti. Herder'in bu tarih görüşünün gerisinde, onun insanlığımızın özsel aracı olduğunu savunduğu dile ilişkin görüşü yer alır. Herder, *İnsanlık Tarihi Felsefesine İlişkin Düşünceler* ve *Hümanizmi Teşvik Etmek İçin Mektuplar* yapıtlarıyla tüm Avrupa ülkelerinde Aydınlanmanın tipik bir belirtisi olan tarih felsefesini geliştirme eğilimlerini Almanya'da gündeme getirmiştir. Bkz. *Ideen zur Philosophie der Geschichte des Menscheit* (İnsanlığın Tarihini Felsefesi Üzerine Düşünceler) ve *Briefe zur Beförderung der Humanitut* (İnsanlığın İlerlemesi Üzerine Mektuplar), (A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları).

Bu konuda Herder'den başka Alman coğrafyacısı Ratzel'in fikirlerine yer verir. Coğrafyanın insan üzerindeki etki konusunda Ratzel'in* fikirleri daha açık ve daha katıdır. Ratzel'e göre coğrafi sebep bazen vasıtalı olarak etki edebilir. O zaman ekseriya geçerli olan iktisadi hayattır (İzzet, 1969, 67). Ratzel'e göre tarihi yapan büyük adamlar coğrafyanın mahsulleridir. Belli bir toprağın yetiştirdiği büyük adamlar, mahiyeten biri diğerine o kadar benzer ki bu benzerliği yalnızca içinde büyüdükleri ananeye atfetmek yanlış olur. İnsan hürriyetini bile ancak tabiat sayesinde ve tabiatın verdiğinden istifade ederek kazanabilir.

Ratzel, Alman yazarları arasında meşhur olan tabiat kavimleri ve kültür kavimleri ayrımını dikkate alarak tabiat ve kültür bilimleri arasındaki farkın hem bir derece hem de bir nitelik farkı olduğunu belirtir. Kültür demek tabiata karşı hürriyet demek ise de bu tabiattan tamamen ayrılmak demek değil, belki tabiatla çeşit çeşit daha fazla irtibatlar husule getirmek demektir (İzzet, 1969, 69). Ratzel'in fikirlerini onun cümlelerinden anlayalım. "Toprak milletlerin mukadderatını insafsızlıkla sırf tesadüfî ve keyfi bir tarzda tanzim eder. Bir millet mirası olan toprak üzerinde yaşayacak, orada ölecek, o toprağın kanununa tabi olacaktır. Siyasi egoizm gıdasını topraktan alır. Toprak siyasi hayatın başlıca gayesidir. Çünkü bu gaye milli toprağı muhafaza edebilmekten, ondan yalnız başına istifade edebilmek için her şeyi yapmaktan ibarettir. Hatta ırk cazibeleri ve kan bağları kalpleri hududun ötesinde var olan şahıslara ve eşyaya meylettirse bile" (İzzet, 1969, 70). Bundan dolayıdır ki toprağını kaybeden millet ölüme mahkûmdur ve toprağını büyülten millet ise yeni bir hayata namzettir.

İzzet, Ratzel'in fikirlerine karşılık şu soruyu sorar. Milli hayat üzerine dünya şartlarının nüfuz ve hâkimiyeti ne dereceye kadar kaçınılmaz gözüküyor? Bazı yazarlar örneğin Zangwil, topraksız bile bir milletin yaşayabileceğini iddia ediyor. "Misal olarak Yahudilerle Ermenileri gösteriyorlar. Fakat bu bir hatadır. Vakıa yakın zamana kadar Yahudiler de Ermeniler gibi bir yurda malik değildiler, fakat özellikle Yahudilerin ve Ermenilerin milli bir yurda malik olma rüyası ve cehdi bize gösteriyor ki toprak milliyet hissinin zaruri bir unsuru, hiç olmazsa milli ülkünün timsalidir." İzzet'e göre ülkesinden mahrum edilen kavim, asırlarca milli yurt gayesi peşinden yürür, değil milliyet şuuruna malik olan cemiyetler hatta en ilkel kavimler bile bir toprağa yaşamak için muhtaçtırlar.

İzzet bu konuda Durkheim'ın görüşlerine yer verir. Durkheim hiçbir kavmin (yerli) addolunamayacağını, yani cemiyetlerin toprak üzerinde oldukça seyyar ve değişebilir olduklarını kayıt eder ve sonra der ki: Sosyal örneklerin birbirine geçmiş hudutlarından hiçbirinin toprağın tesiri ile izahı mümkün değildir. İzzet'e göre öyledir, çünkü coğrafya şartları bir yerden diğerine değişir. Hâlbuki aynı sosyal örneklemeleri dünyanın çeşitli

* F. Ratzel: 1844-1904 yılları arasında yaşamış Alman coğrafyacısıdır. *Beşeri Coğrafya* adlı eserinin yanı sıra *Politik Coğrafya* adlı eseriyle siyasi coğrafyanın kurucusu sayılır. Bu eserinde ileri sürdüğü görüşler Hitler'in dünya egemenliği kurma hülyasına bile temel oluşturmuştur.

yerlerinde müşahede edebiliriz. (İzzet, 1969, 74). Bilindiği gibi cemiyet toprağa bağlıdır. Fakat bu durum cemiyetin toprağın nüfuzu altında bulunmasından değil, bilakis toprağa bazı özellikler kazandırmış olmasındandır ki toprak milletin damgasını taşır. Bugün toprak insanı açıklamaz, belki insan toprağı açıklar.

Milliyet ve İktisat

İzzet, milli cereyanlar ile iktisadi cereyanlar arasında ilişki olduğunu bize Almanya'dan örneklerle açıklar. Ona göre bazı düşünürler milliyeti iktisada tabi kılmak istemişlerdir. Bu düşünürler arasında ilk akla gelen Almanya'da milli iktisat mesleğinin kurucusu olan List'tir. List, Almanya'da iktisat ilmine yeni bir çığır açmıştır. Bilindiği gibi klasik iktisat mektebi, fertlerin kendi menfaatlerini dikkate alarak, çıkar elde ederek, hareket etmeleri gerektiği faraziyesine dayanarak iktisat kanunlarını tayin etmeğe çalışır. Arz-talep kanunu, rekabet kanunu iktisadi hayatın esaslı düzenleyicisi olarak kabul edilir. (İzzet, 1969, 76). List'e göre ise iktisadi hayat, ferdi menfaat hayatı değil, belki milli hayat demektir. Her millet için bir iktisat siyaseti vardır ve fertte buna tabiidir. Manevi servetler de List'in iktisat sistemine dâhildir. Şu kadar ki List serveti manaya, manevi kıymete bağlamaz. Milletlerin gayesi servet ve kuvvet toplamaktan ibaret olduğu gibi, milletleri birleştirecek, savaşı ortadan kaldıracak ve edebi barışı sağlayacak olan kuvvet de gene iktisattır.

İzzet'e göre List'in bu fikirleri önemli olmakla beraber bazı noktaları açıklamaz. Bir taraftan List millet tabiri ile bir devletin meydana getirdiği siyasi vahdet içinde toplanan bütün fertleri kastediyor. "Diğer taraftan, vakıa ferdin değil belki muayyen ve müşahhas tarihi cemiyetlerin ihtiyaçlarını temin eden çabalar olarak iktisadın tetkik edilmesini ileri sürerek bir mühim adım atıyorsa da kendisini alakadar etmeyen şu noktayı ihmal ediyor" (İzzet, 1969, 78). Bağımsız bir hayat sürmek bağımsız siyasi bir manzume teşkil etmek için bugünkü milletlerin çabası iktisadi bir cereyanın ürünü müdür? Beşerin ülküsü kullandığı aletin ürünü ve esiri midir? Milli hissiyatımız, iktisadi menfaatlerin geçici bir istifadesinden mi ibarettir? List iktisadın genellikle ve özellikle milli hayatın önemli bir safhası olduğunu ve onunla ilişki içinde bulunduğunu söylüyor. Fakat hangisi sebep hangisi sonuçtur. "Milli istikbal istediğimiz için midir ki milli iktisada önem veririz. Yoksa bazı iktisadi fayda temayülleri midir ki gölge gibi peşlerinde milli hayatı sürükler." Ona göre bu sorulara açıklıkla cevap verenler F. Engels'le K. Marx'ın kurduğu tarihi maddecilik taraftarlarıdır.

Marx, milli meseleyi yalnız siyasi bir sorun olarak kabul etmiştir. Marx'ın fikrini ilmi delil ile desteklemeye çalışmış olan Engels'te aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Devlet ölüyor dolayısıyla millet de ortadan kalkacaktır. İzzet'e göre ilmi olmak isteyen sosyalizmin milliyet hakkındaki bakış açısını tarihi maddeciliğik diyalektiğine sadık kalarak en açık bir tarzda tespit etmeğe çalışan Karl Kautsky'dir. Kautsky maddi yani iktisadi bakıştan tarihi açıklamakta kusur etmez. "Onun nazarında milli hayatın ilk tohumlarını taşı-

yan içtimai heyetlerin teşkili ancak ya harici düşmana, ya tabiata karşı müşterek hareket eylemek, yani bir takım iktisadi menfaatleri korumak veya elde etmek lüzumu ile izah edilebilir" (İzzet, 1969, 81). İzzet iktisadi gelişme ile milli ülkünün uyandırılmış ve harekete geçirilmiş olduğu düşüncesinin sosyalizmden ve tarihi maddecilikten uzak düşünürlerde de olduğunu Gökalp örneğiyle açıklar: Gökalp'in anladığına göre gazeteler okuyucuların iftihar ve hamiyet hislerini okşarlar. Gazete halkın içtimai ve mahalli hayatını günlük ve hissi renklerle bezenmiş olarak tasvir ettiği için milliyet ülküsünü doğurur. İzzet bu düşünceyi haklı olarak sorgular. Milli ülkünün Tarde'ın iddia ettiği gibi matbaacılık ve gazetecilik sanatının veya Kautsky'nin iddia ettiği gibi genellikle ticaret ve iktisadi faaliyetin eseri olduğu ne dereceye kadar doğrudur (İzzet, 1969, 85). Eğer Ziya Bey'in söylediği gibi gazeteler sırf revaç temini maksadıyla okuyucuların iftihar ve hamiyet hislerini okşuyorlarsa da bu iftihar ve hamiyet hisleri gazetelerin yayınından çok önce herhalde yayın ile bir ilgisi olmaksızın var demektir (İzzet, 1969, 86). Gazetenin milliyet ülküsünü doğurduğunu söylemek biraz mübalağalıdır. Kautsky'ye karşı da aynı itirazları yöneltmek mümkündür. İzzet'e göre milliyetperverliğin bağımsız bir ülkü olarak ve hatta iktisadi ilimlerden kuvvetli olarak kendini bazen hissettirdiği kabul edilebilir, ancak bu tezahürün önemini ve kıymetini azaltmak için milli ülkünün esaslarını, iktisadi şartlarda aramak boşuna bir çaba içinde olmak demektir (İzzet, 1969, 86). İzzet için milliyet mefkûresi iktisadi zorlamaların ne mahsulü ne de sonucudur. Milliyetin ne ırk ile ne coğrafi şartlar ile açıklanamayacağı milliyetin maddi gerekçeli amillerden hiçbirinin eseri olmadığını kabul etmemiz gerekir.

Milliyet ile Lisan

İzzet milliyet ile lisan arasındaki ilişkiyi irdelerken pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da Gökalp'i eleştirerek işe başlar. Ziya bey diyor ki millet lisanî zümreden ibarettir. Millet bir lisan ile konuşan fertlerin toplamıdır. Din, ahlak, hukuk, siyaset, iktisat, bilim gibi bütün içtimai faaliyetlerin yegâne cevheri lisandır. Bu faaliyetlerin kıymet bulması lisanın önem arz etmesi demektir. Bu iddiaya Fransız aydınları şüpheyle bakarlar. Çünkü Fransa bir tek millet olmak iddiasında, fakat bir tek lisana malik değildir (İzzet, 1969, 92). İzzet, Gökalp'ı eleştirmeye devam eder. Ziya bey diyor ki "her lisan bir noktada mutlaka bir çoğunluk lisanı halindedir. Fakat bu çoğunluğun üstünde bir edebi vahdet olduğu görülür. Her millet için başkent lisanı, siyasi bir şansa, sosyal bir gerçekliğe sahiptir" (İzzet, 1969, 101). Bu iddianın her zaman doğru olmadığına dair Almanya örneğini verir. Almanya'daki Berlin lisanı hiçbir zaman sosyal bir geçerliliğe sahip değildir. Almanların milli lisanı yazı lisanıdır. Konuşma lisanı her yere göre değişir ve hiçbir yerin telaffuzu diğer yerlerin telaffuzundan üstün sayılmaz. Buna rağmen birçok milletler arasında lisana esrarengiz bir kudret atfedilmesi yaygın bir kanaattir. Bu yaygın kanaat Avrupa fikir âleminde yeni değildir. Açıklamalarına Fichte'den örnek verir. Fichte, Alman milletine dördüncü nutkunda lisanı muadil addetmişti ve onu şöyle vasıflandırmış-

tı: "Lisan ferdi sürükleyen bir cebri kuvvettir." Beşinci nutkunda ise daha fazla açıklık vardır " bir lisanla konuşan kimseler bir bütün teşkil ederler ki tabiat bu bütünü evvelce gizli ve müteaddit bağlarla birleşmiştir. Böyle bir bütün kendi sinesinde diğer bir menşe'den, diğer bir dille konuşan bir kavmi ne kabul eder ne de böyle bir kavimle karışmayı arzu eder" (İzzet, 1969, 103). Bu konuda diğer örnek Herder'dir. Herder'e göre bir dil, bir milletin ruhunun en ayırt edici ifadesi olmakla kalmaz, aynı zamanda milletin kendisini göstermesinin de yegâne yoludur. Fakat unutmamak gerekir ki Herder'in dile bu derece önem vermesinin en önemli sebebi, onun yaşadığı dönemde Almanya'nın içinde bulunduğu durumla ilgilidir (Llobera, 2007, 184). Herder, bir Alman halkı ve bir Alman dilinin var olduğuna inandığı ve ana dilin millet için gerekli bir unsur olduğunu düşündüğü için, yurttaşları arasında Almancanın fazla bir itibar görmemesinden dolayı rahatsızlık duyuyor ve ülkesinin onurunun tehlikede olduğunu hissediyordu.

İzzet verdiği örneklerle lisanın her zaman milliyetin tam hazinesi olmadığını gösterir. Eğer milliyeti milli lisana bağlarsak, bu gibi milli lisan seçiminin devletin nüfuz ve tesirine tabi gözüktüğü hallerde, en sonunda milleti devletin mahsulü, ülküyü kuvvetin tabii saymış olmayacak mıyız? Oysa ona göre milli lisan milliyet ülküsünün yaratanı değil, yaratılanıdır. Hükmedeni değil, hükmedilenidir. Lisan bir alettir. Her lisan aleti olduğu cemiyetin neye ihtiyacı varsa onu ifade eder. Her milliyet farkı lisan farkına tekabül etse de her lisan farkı milliyet farkını mutlaka gerektirmez. Çünkü lisanlar milli olduğu kadar ferdi özellikleri de ihtiva eder.

Değerlendirme

Mehmet İzzet'in de tıpkı Herder gibi başlangıç noktası toplum içindeki insandır, kültürü olan, dili olan ve bir yönetim şeklinin ortasında yaşayan bir insan. Ona göre insan toplumdan tecrit edilmiş şekilde kavranamaz. Mutlaka toplumsal örgütlenmenin şu veya bu şekline dayanır. İzzet, Durkheim'ın izinden giderek her insan benliğinin ya içinde yaşadığı toplumun ya da toplumların etkisi altında yoğrulduğunu düşünür; bireyi toplumla açıklamak gerekir. Toplum bireysel bilinçlerden bağımsız bireyler üzerine baskı yapan doğal bir varlıktır. Ziya Gökalp'ın felsefesine karşı onun diyalektik idealizmini derinleştiren ve bireyci idealizmi ile toplumsal idealizmini aşan Mehmet İzzet'in felsefi düşüncelerini bu açıdan da ele almak gerekir. Eklektik bir idealist anlayışa sahip olan Izzet Türk düşüncesine "Gestalt" teorisini tanıtır, tenkitçi düşünceden yana bir tutum sergileyerek, bu tür düşüncenin bilimin gelişmesinin şartı olduğuna inanır. Ona göre tenkit etmek düşünmeyi bilmek demektir. Ziya Somar'ın dediği gibi "Hiçbir felsefe adamımız Mehmet İzzet kadar Ziya Gökalp'in dışında ondan bağımsız, fakat onun ölçüsünde bir felsefi şahsiyet yapısına sahip görünmeyecektir." Gökalp'e hayranlığını gizlemeyen fakat onu eleştirmekten de geri kalmayan İzzet bu tutumundan dolayı döneminin düşünürlerince menfi hükümlere de maruz kalacaktır. 1927'lerde din felsefesi ile ilgilenen Mehmet İzzet'in dini "değerlerin korunması" olarak tanımlayan Höffding'in etkisi altında

kaldığını asistanı Orhan Sadeddin'den öğreniyoruz. İzzet'in din ile ilgilenmesi birçok problemi ele almasına neden olmuştur. "Kur'an ve İsyan" başlıklı makalesinde din sosyolojisi ve psikoloji arasında ilişki kurarak bunun sanat ve sanatçı açısından önemini dile getirir. Yazarın idealle ideolojiyi, milliyetle milliyetçiliği ayırması çağdaş Türk düşüncesinde tam anlamıyla yeni bir problematik ortaya koyar. Milliyet fikri daima demokrasi hürriyet, ilim ve politika ile ilişki içindedir. Sonuçta milliyet duygusunu dinileştirmiştir ve bunda Gökalp'in hars ile kalp arasında benzerlik görmüş olmasından faydalanır. İddia etmiştir ki milliyet dini bir bağdır, bir imandır. Fakat her iman milli iman değildir. İzzet, medeniyet birleşince harsların da birleşeceğine hükmetmiştir. Gökalp'ta görülen kültür ve medeniyet arasında bir ayrım yapmaz. Onları genellikle Türk tarih ve sosyolojisinden getireceği veriler yerine Batı'dan aldığı örneklerle açıklar. Eğilimleri onu romantik idealizme götürmüştür. Mütareke Türkiye'sinin hayatı onda ideal ihtiyacını kuvvetlendirmiştir Ülken'e göre bunun iki nedeni daha vardır. Bunlardan biri siyasi kuvvetini zaten kaybetmiş ve yalnız derin tabakalarda bir ideal şevki halinde kalmış olan dini histir. Diğeri ise yeni neslin hümanizmaya meyletmesidir. Bunlar M. İzzet'i mütareke yıllarının kötümser havası içinde idealizme ve romantik filozoflara doğru götüren en önemli nedenlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Spengler'in tarih felsefesini iki makaleyle tanıtan ve savaş sonrası dünyada var olan değişikliklerden haberdar olan İzzet, kurulan yeni devletin çağdaş bir toplum için vereceği mücadelede başarıya ulaşabilmesi ve tarihin bize hazırladığı Şarktaki hâkimiyet rolünü yüklenebilmek için tarih ve millet şuurunun oluşturulması gerekliliğini vurgular. İzzet'e göre millet mefhumunu daha yakından kavrayabilmek için tarihe bakmak gerekir. Bu düşüncesi romantik tarih anlayışını çağrıştırsa da geçmişi övmek ve orada saplanıp kalmak için tarihe dönelim demez. Romantiklerin aksine gelecekle fazla ilgilenen İzzet için tarihe dönmek bir kurumun ya da bir inancın haklı çıkarılması ya da meşrulaştırılmasının yolu değildi.

Fikir hayatımızdaki durgunluğun nedenlerini sorguladığı yazılarında bize erken Cumhuriyet döneminde yaşananlar hakkında bilgi vermesinin yanı sıra toplumdaki sanat ve düşünce hayatındaki durgunluğun, istidat ve şaheserlerin ortaya az çıkışının nedenini sadece maddi ve iktisadi şartlarda değil, aynı zamanda sosyo-politik şartların olgunlaşmamasına da bağlayarak siyasetin önemini vurgulamıştır. Henüz tam anlamıyla demokrasinin olmadığı o yıllarda Mehmet İzzet, "Fransa'da Partiler I- II" ve "Fransa'da Sosyal Meseleler" gibi makaleleriyle Fransa'daki siyasi parti ve çalışmalar hakkında bilgi vererek ülkemizde demokrasi düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunur. "Fikirde Adem-i Merkeziyet" adlı başka bir makalesinde ilim ve sanat ocaklarının tüm yurda yayılarak Cumhuriyet'in çağdaş bilimsel değerlerinin öğretilmesini ve her alanda uzmanlar yetiştirilmesini istemektedir. Bu düşünce onun toplumsal kaygılar taşıyan idealist tutumunun sonucudur. Her araştırdığı konuda ideali görmüş ve göstermiştir. Onu en çok meşgul eden konular muasır cemiyet, fert ve cemiyet, cemiyet ve büyük adam ile milli-

yetle ilgili sorunlardır. Hepsinde ortak nokta cemiyettir. Cemiyet onun için bir vasıta, bir nevi felsefeye giriştir. Felsefi idealizmin temsilcisi olan İzzet, sosyoloji geleneğini reddetmeyerek ondan idealist felsefeye yükselen çağdaş bir aydındır.

Kaynakça

Buhr, M., Schroeder, W., Barck, K., *Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi*, Çev. V. Atayman, Birim Yayınları.

Copleston, Frederic, (1996), "Alman İdealizmi", *Felsefe Tarihi* İçinde, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.

Değirmencioğlu, M. Coşkun, (2002), *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Değirmencioğlu, M. Coşkun, (1987), *Mehmet İzzet (1891-1930) Hayatı, Eserleri, Sosyal Felsefesi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Doğan, Özlem, (1996), *Tarih Felsefesi*, İstanbul, 2. Baskı, Anahtar Yayıncılık,

Fındıkoğlu, Z. Fahri, (1940), "Mehmet İzzet ve Eseri", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

Gökberk, Macit, (1996), *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Halil Nimetullah, (1931), "Merhum İzzet Bey", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 5.

Halil Nimetullah, (1940), "Mehmet İzzet", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

Hilmi Ziya, (1931), "İzzet Bey", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, Cilt: VII, Sayı: 5.

İsmail Hakkı, (1931), "Mehmet İzzet Bey: Fikri Şahsiyeti ve Hizmeti", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 5.

İzzet, Mehmet, (1927c), "Vakıa ve Mefkure II", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

İzzet, Mehmet, (1927d), "Kuran ve İsyan", *Hayat Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 34, Akt. M. Coşkun Değirmencioğlu, (2002), *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İzzet, Mehmet, (1927a), "İçtimaiyatta İş Bölümü", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

İzzet, Mehmet, (1927b), "İçtimaiyatın Bugünkü Eksiklikleri", *Hayat Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 58, Akt. M. Coşkun Değirmencioğlu, (2002), *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İzzet, Mehmet, (1928), *Yeni İçtimaiyat Dersleri*, İstanbul, Devlet Matbaası.

İzzet, Mehmet, (1928), "İçtimaiyat ve Siyaset", *Hayat Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 59, Akt. M. Coşkun Değirmencioğlu, (2002), *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İzzet, Mehmet, (1969), *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Kohn, Hans, (1955), *Nationalism: Its Meaning and History*, Ed. Louis L. Snyder, D. van Nostrand Company, Inc. Princeton, New Jersey.

Kongar, Emre, (1998), *Türk Toplum Bilimcileri II*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Levend, Sevim, (1941), "Mehmet İzzet", *Yeni Türk Mecmuası*, Sayı: 98; ayrıca bkz. Sayı: 91, 92, 93, 94, 96, 97).

Llobera, Josep R., (2007), *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev. Emek-Ebru Akman, Ankara, Phoenix Yayınevi.

M. Şekip, (1931), "İzzet Beyin Fikri Şahsiyeti", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, Cilt: VII, Sayı: 5.

Mehmet Emin, (1940), "Mehmet İzzet", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

Mehmet Emin, (1931), "Zavallı İzzet Bey", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 5.

Orhan İzzet, (1940), "Mehmet İzzet'in Hayatı", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

Orhan Sadeddin, (1931), "Mehmet İzzet Kimdi ve Bize Neydi", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 5.

Sadreddin Celal, (1940), "Mehmet İzzet", *İş Mecmuası*, Sayı: 23-24.

Türkdoğan, Orhan, (1963), "Mehmet İzzet'in Sosyolojik Fikirleri", Erzurum, *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*.

Ülken, H. Ziya, (1939), "Türkiye'de İdealizm Temayülü", *İnsan Mecmuası*, Sayı: 12.

Bir Okul Olarak Batıcılaşma Dönemi Türk Tiyatrosu

Ertan Eğribel
Handan Keskin

Bu çalışmada Batıcılaşma dönemi Türk tiyatrosunun Batı yaşam tarzının aktarıldığı ve tanıtıldığı bir "okul" görevi üstlendiği görüşünü savunacağız. Bu görüşümüzü Türk tiyatrosunda Batı etkisinin biçimlenmesi ve kurumsallaşması önünde sınayacağız. Bunun için önce tiyatronun belli özellikleri üzerinde durmak gerekir.

Genel olarak sanat alanı bilinç alanıdır. Ancak sanatın bu özelliği çeşitli sanat türleri arasındaki biçimsel ayrımları, konu ve yöntem farklılıklarını ortadan kaldırmaz. Bir gösteri sanatı olarak tiyatro bilinç oluşturma ve yaygınlaştırma özelliğine sahip bir sanat dalıdır. Tiyatro oyunları çeşitli toplum olayları arasında en zengin ya da en çok önemsenen konuları diğer konulardan ayrıştırıp gündelik yaşantıdan hareketle en yalın ve çarpıcı biçimde toplumsallaştırmaktadır. Tiyatro aracılığıyla belli bir dünya görüşünün yaşam tarzı düzeyinde canlandırılıp oluşturulması, aktarılması ve yaygınlaştırılması diğer sanat alanlarına göre çok daha kolaydır. Mevcut düzen/çözüm ile ilgili değerlerin önceden bilinmesi ve buna ortak olma çabası dramatik bir yapının ortaya çıkmasına ve seyircinin sunulan oyuna katılmasına izin verir. Bu nedenle daha başlangıçtan itibaren tiyatro insan eylemlerini taklit eden veya oluşturan bir metne, harekete ve sese, teknik donanıma dayalı olarak bir dizi olayı seyirciye sunan görsel-işitsel bir sanat türü olarak tanımlanmıştır. Tiyatroda seçilmiş olay ve konuların belli bir biçimde verilmek istenmesi kurgu gereğini de ortaya çıkarmaktadır. Gösteri sanatlarının tümünde olduğu gibi tiyatroda da kurgu en önemli unsurlardan biridir. Bunun ötesinde tiyatronun hem bir eylem/hareket sanatı olması, hem de benzerini yansıtma çabası çeşitli sanat dallarından yararlanma imkânı vermiştir. Kurgunun bu açıdan da ayrı bir işlevi vardır. Tiyatro belli bir konuyu belli bir süre içinde, dramatik bütünlük içinde görselliğe dayanan bir uygulama içinde vermektedir. Tiyatro binası ve mimarisi, oyunların sergilendiği mekân, dekor bu açıdan belli bir çerçeve özelliği kazanmak-

tadır.[1] Bu çerçeve seçilmiş olayları, ortam ve koşulları tekrarlayarak istenen kurgu içinde bir deneyim olarak yaşam tarzı düzeyinde vermektedir. Öyle veya böyle amacı ne olursa olsun her oyun sonuçta seyirci tarafından değerlendirilmektedir. Tiyatronun en önemli yanı topluca katılımı getirmesidir. Bir anlamda sergilenen oyun "törensel" bir etki yapmaktadır. "Seyirci" bu ortaklığı ve topluca katılmayı belirten bir tanımdır. Bu açıdan sahne düzeni kurgusu, tiyatro binası veya oyunların sergilendiği mekânın kendisi de belli bir dünya görüşünün biçimlendiği, kurumsallaştığı yerdir. Sahne düzeni, olay kurgusu ve mekânın genişliği aynı zamanda dünya görüşünün genişliğiyle ilgilidir. Doğu ve Batı gösteri sanatları bu açıdan ayrılmaktadır.

Türkiye'de Batılı anlamda tiyatro geleneğinin kendi başına ayrı bir biçim alması XIX. yüzyıldadır. Geçmişte bu tür bir biçime ve kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Devlet halk tiyatrosu geleneğine karşı da mesafelidir. Osmanlı sarayıyla ilişkili geleneksel gösteri sanatları ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak modern Türk tiyatrosunda ortaya çıkan değişiklikleri anlamak için bazı özelliklerini hatırlatmakta yarar vardır. Saraya bağlı olarak ortaya çıkan gösteri sanatlarının en önemli özelliği genel eğlenceler/şenlikler biçiminde olmalarıdır. Osmanlı gösteri sanatları Doğu "saray geleneği"nin bir uzantısıdır. Başlangıçta sade ve gösterişsiz bir hayat sürdüren Osmanlı yönetimi imparatorluk ile birlikte Doğu saray yönetim geleneğiyle ilişki kurarak dramatik oyunları da içeren genel eğlenceler düzenlemeyi yönetim görevinin bir gereği olarak kurumsallaştırmıştır. Bu kurumsallaşma nedeniyle bugün bu gösterilerle ilgili belli bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Osmanlılar yeni bir geleneğin başlatıcısı değillerdir. Kendilerinden önce ortaya çıkmış saray gösterileri geleneğini yeni koşullarda daha ileriye götürmüşlerdir. Osmanlılar, Selçuklular döneminde ortaya çıkan şenlikleri devam ettirmişler, sadece saray ve siyaset merkezinde değil, seferlerde sultanın maiyetinde bir grup gösteri sanatçıları bulunmuş, bunlar çeşitli eğlenceler düzenlemişlerdir. Osmanlıların sürdürdükleri bu gelenek sadece Doğu saraylarından değil büyük ihtimalle çok yakın ilişki içinde oldukları ve fethettikleri Doğu Roma/Bizans'tan da aktarılmıştır. Bizans'ta da büyük halk eğlenceleri vardır. Atmeydanı bu tür eğlencelerin devlet tarafından düzenlendiği en önemli mekândır. Osmanlı döneminde de bu özelliğini sürdürmüştür. Bakış açımızı daha geniş tutarsak Osmanlı saray teşrifatını da belli bir kurguya dayalı dramatik oyunların bir parçası veya uzantısı olarak görebiliriz. Osmanlı saray teşrifatının incelmesi, gelişmesi, çeşitlenmesi yapıştırma, ekleme değildir. Sarayın kendi içinde ve dışarıya karşı geliş-

---

1 Tiyatro sahnesi veya mimarisi denilince akla Rönesans'tan bu yana yerleşen ve XIX. yüzyılda en olgun biçimine oluşan Batı tarzı sahne ve tiyatro binası gelmesine rağmen bu tartışmalı bir konudur. Batı tiyatrosu içinde bile eski Yunan ve Ortaçağ halk tiyatrosu örneklerinde de görülebileceği gibi alışılagelen anlayıştan farklı örnekler vardır. Bunun ötesinde sahne ve binanın yapısını değiştirmek, bozmak yolunda Doğu'da ve Batı'da birçok girişim vardır. Ancak sonuçta Batı tiyatrosu geleneksel sahne ile salon ayrımı üzerine kurulludur. Biz bunları tartışmadan Batılılaşma dönemi Türk tiyatrosuyla gündeme gelen yeni biçimleri, sahne ve bina yapısını kastedeceğiz. Doğu'da ve Osmanlı'da gösteri sanatları ve sergilenmesi ayrı bir çalışma konusudur.

tirdiği ilişkiler, çok yönlü yaşam tarzı teşrifat düzeni biçiminde belli kalıplara dönüşmüştür. Bu yüzyıllarca süren bir birikimin ve zenginliğin ifadesidir. Saray dışındaki genel gösteri ve eğlenceler bu teşrifatın ve ihtişamın genelleştirilmesidir. Osmanlı saray gösteri sanatları konusuna bu açıdan bakmak gerekir. Saray içinde ve şehirde çeşitli vesilelerle düzenlenen gösteriler (padişah çocuklarının doğumu, sünnet, evlenme düğünleri, kazanılan savaş sonraları, çeşitli dinlere ait bayramlar, kara ve denizde düzenlenen savaş oyunları, kimi kez "kırk gün kırk gece" süren şenlikler vb.) saray ve şehir hayatının en renkli, en genel parçalarıdır. Bu şenliklerde müzik ve dansın bir arada kullanıldığı dramatik mahiyette eğlenceler tertip edilmiştir. Osmanlı şenliklerinde konularını tarihsel olaylardan alan gösteriler de vardır. Konunun işleyişi, sonucu bilindiği için bunların ayrıca bir metne dayandırılması düşünülmemiştir. Bu durum aktarılan olayların dramatik yapısına ve gösterinin doğasına uygun anlatım için de bir kolaylık ve zenginliktir.[2] Saray gösteri sanatları şehrin bütününü kapsayacak bir genişlik göstermektedir. İstanbul bu açıdan sık sık şenliklerin yapıldığı, yıl boyunca gösterilerin eksik olmadığı bir masal şehri gibidir. Çok milletli, çok dinli bir dünya imparatorluk olan Osmanlı buna ayrı bir önem vermektedir. Osmanlı yönetim merkezi olan İstanbul için kullanılan tabirlerden biri "Dersaadet"tir (saadet kapısı). Saray ile toplum arasında uyum, dayanışma ve ortaklık çeşitli gösteriler aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Osmanlı bu gösteriler aracılığıyla yapıp ettiklerini yaşam tarzı düzeyinde toplumla paylaşırken, toplum da yapılan edilen işlere karşı desteğini/ortaklığını en geniş katılımla göstermiştir. XIX. yüzyılda saraya bağlı olarak gelişen gösteri sanatlarında da bu tür bir kaygı yoktur. Tiyatro bu açıdan bir yabancılaşma ve yapaylığı belirtmiştir.[3] Yeni ilişkilere toplumun katılması amaçlanmamıştır. Toplumun katılımı/ortaklığı yerine belli kesimlerle sınırlı Batı tarzı tiyatro geleneğiyle yetinilmiştir. Bu, Osmanlı Batıcılaşma siyasetinin bir gereğidir. Bu nedenle Batı etkisinde gelişen Türk tiyatrosunun belli evreleriyle (Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosu) Batıcılaşma siyaseti arasında bir ilişki vardır. Değişmeyen devletin öncülüğü ve gereksinimleridir.

Geleneksel Osmanlı gösteri sanatları anlayışı Batı tiyatrosundan farklılıklar göstermektedir. Osmanlı, Batıcılaşma dönemi öncesinde Batı tiyatrosunu bilmekle beraber bu tiyatronun örneklerinin uygulamasına gerek duymamıştır. Batı dram sanatları ile ilgili bilgiler ancak XIX. yüzyıl ile birlikte, dönemin yeni siyaseti gereğince önem kazanmaya başlayacaktır. Geçmişte Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın bir saray düğünü nedeniyle Venedik'ten bir opera getirtme girişimi biraz da sadrazamın siyasi gücünü gösterme amacı taşımıştır. Ama bu Batı'daki gelişmelerin izlendiğinin de bir göstergesidir. Türk askeri müziği ve çalgılarının Batılı bestecilerin üzerinde etkili olmaları bir yana, Batı'da Os-

---

[2] Olayın kaydı, metni bir başka yerdedir. Tarihçinin görevidir. Bunun tiyatro metni olmanın ötesinde bir değeri vardır. Tanzimat sonrasında metinli, özellikle tarihi oyunların başlaması aslında Osmanlı tarih anlayışında/dünya görüşünde bir farklılaşmayı işaret etmektedir.

[3] Tiyatro kelimesinden türetilen argo deyimlere bakmak bile bu konuda yeterlidir.

manlı'yla ilişkili "Türk operaları" modası yaygındır. Bu modanın Osmanlı'da bilinmediği düşünülemez. Yine geçmişte çeşitli dönemlerde padişah adına çeşitli Avrupa siyaset merkezlerine gönderilen Osmanlı elçilerinin yazdıkları sefaretnameler Batı yaşam tarzıyla ilgili oldukça geniş bilgi ve fikir veren eserler olmuşlardır. Batı dram sanatı ve özellikle opera ile ilgili ilk bilgilere bu sefaretnamelerde rastlanılmaktadır. XVIII. yüzyılda Osmanlı geleneksel siyasetten kopmadan Batı ile ilişkili yeni bir siyaset geliştirmek amacındadır. Bu yönde ilk girişim öncelikle Kanuni döneminden itibaren Osmanlı ile belli bir ilişki geliştirmiş olan Fransa'ya yöneliktir. Bu ilgi ve ilişki karşılıklıdır.[4] Bu dönemde Fransa'da "Türkeri" (Turquerie) modası çerçevesinde, Fransız evlerinde, Osmanlı yaşam tarzını yansıtan odalar dekore edilecek, Osmanlı giyim-kuşamı moda olacaktır. Türk usulü yaşam tarzı ve giyimine olan ilgiyle başlayan bu hareket aynı zamanda Batı sanatında yeni bir eğilimin de temeli olmuştur. Osmanlı'da yönetici çevrede de aynı yönde belli bir ilgi söz konusudur. Batılı ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinde siyasi konular yerine Batı yaşam tarzı tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu yönde aktarılan bilgiler içinde opera Batı'da yönetici üst sınıfların gittikleri bir sanat olayı olarak sefaretnamelerde tanıtılmıştır. Sadece bir sanat olayı olmanın ötesinde saray ve şehir yaşamını vermesi açısından tiyatroya ilgi duyulmuştur. Dönemin ilk sefaretnamelerinden biri Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in sefaretnamesidir.[5] Yirmisekiz Çelebi Mehmet Fransa'ya gönderilmiştir. Çelebi'den sonra, Mustafa Hatti ve Ahmet Resmî Avusturya'ya, Mustafa Rasih ise Rusya'ya gönderilmiş olan elçilerdir. Bu elçilerin Avrupa'ya gitmeleri ve Avrupa'daki yol güzergâhları bir tür "Türk geçit töreni"ne dönmüştür. Diğer bir deyişle bu ziyaret Osmanlı/İstanbul şenliklerinin bir tür Avrupa ülkelerine taşınmış biçimidir. Bu gösterişli alayın hareket edişi sırasındaki nizamı, mehter müziği, sipahi ve yeniçerilerin takımları, zengin kumaşları, işlemeleri, sarıkları, süslü at ve arabaları ile debdebesi Osmanlı gündelik yaşamının Avrupa'da gösterişli bir sergisine dönüşmüştür. Bu alayın her hareketinde, sıralanış ve debdebesinde dramatik bir kurgu vardır. Bu kurgunun merkezinde de Osmanlı'yı temsil eden elçi vardır. Tavırlarından çeşitli anlamlar çıkarılmaktadır. Her gittiği yerde geniş halk kitlelerinin ilgisiyle karşılanmıştır. Osmanlı sefaretnamelerindeki Batı gündelik yaşamına olan ilgiye bu açıdan da bakılmalıdır. Osmanlı Avrupa'da henüz etkilenen değil, etkileyen durumundadır. Bu sefaretnamelerde opera binaları ve oyunlarıyla ilgili verilen bilgiler de bunun dışında değildir. Bu metin-

---

4 Ertan Eğribel, *Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri*, İstanbul, 1994, s. 190-191.

5 Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin görevi Fransa ve Osmanlı arasında bir ittifak hazırlamaktır. İlk defa Osmanlı Batılı bir devletle ittifak ilişkisi kurmak istemektedir. Batıcılaşma döneminden farklı olarak bu ittifak ilişkisinde Osmanlı Doğulu bir devlet olarak ve Doğulu bir siyaset adına Fransa ile ilişkı kurmaktadır. Diğer bir deyişle Fransa'ya Doğu siyaseti içinde Batı'da bir rol vermektedir. Çelebi'nin seyahatinin ve sefaretnamesinin önemi de buradan kaynaklanmaktadır. 1737 yılında İbrahim Müteferrika Matbaası'nda ilk basılan kitaplar arasındadır. Bu sefaretname Batı hayat tarzı ve sanatı hakkında ilk kaynaklardan biri sayılabilir.

ler Batı üst sınıflarının gündelik yaşamıyla ilgili belli değerlendirmeler yanında, Batı saray protokolü ve devlet hiyerarşisi ile ilgili bilgiler olarak da değerlendirebiliriz. Bir başka yönünden bakarsak Avrupa'ya giden Osmanlı elçileri gittikleri yerde tiyatroları merak ederek kendiliğinden sıraya girip operaya gitmiş değillerdir. Tam tersine büyük ihtimalle elçilerin gittikleri ülkeyi şereflendirmelerine bir karşılık vermek ve imparatorların kendi ihtişamını göstermek için operaya davet edilmişlerdir. Bununla ilgili birçok örnek vardır. 1758 yılında Viyana'ya giden Türk elçisi Resmi Ahmet Efendi'nin şerefine bir gala temsili verilmiş, bu gece için ünlü koreograf Franz Hilverding "Le Turc Genereux" (Gönlü Yüce Türk) adlı bir Türk balesi hazırlanmıştır.[6] Ancak elçilerin bu tür girişimlerden etkilendikleri söylenemez. Tam tersine Osmanlı debdebesi yanında bunlara bir tuhaflık olarak bakmışlardır. Osmanlı XIX. yüzyıl öncesinde Batı'da sürekli elçi bulundurma gereği duymamıştır. Batı'da hiçbir devleti kendisiyle eşit görmemiştir. Bu konuda geçmiş dönemden bir örnek verilebilir. Bu aynı zamanda Osmanlı'nın Batı yaşam tarzına bakışının da bir ifadesidir. 1669 yılında Fransa'ya giden Türk elçisi Süleyman Ağa bir tören ile karşılanmış, paşa Fransız Kralı Louis XIV'in karşısına çıktığında kralı ayağa kaldırmak istemiş, kralın debdebesinin en azından padişahın atında bile bulunduğunu söyleyerek onu aşağılamıştır.[7] Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda farklı amaçlarla Batılı bir devletle ittifak amaçlandığı için buna uygun bir tavırla Batılı yaşam tarzına yönelik yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Osmanlı XIX. yüzyıldan itibaren Batılı siyasi merkezlerde sürekli elçiler bulundurmuştur. III. Selim'in ülke dışına gönderdiği elçiler, Batı yaşam tarzı ile görevleri gereği içli dışlı olurken, operalar aynı zamanda diğer yabancı meslektaşlarıyla eşit olarak bir araya geldikleri yerlerdir. Hoşlansalar da, hoşlanmasalar da bu tür yerlerde bulunmak görevleri gereğidir. Belli ilişkiler, belli bilgiler, yakınlıklar elçilik binasının dışında edinilmektedir.[8] Tiyatro binaları bu açıdan sadece tiyatro oyunları oynanan yerler olmanın ötesinde üst düzeyde protokol ve ilişki kurulan yerlerdir. Bu girişimlerin İstanbul'da da kurulması elbette kaçınılmazdır. İstanbul'da opera faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kurumsallaşması bu açıdan önemlidir. 1797'de bir opera heyeti Topkapı Sarayında padişahın karşısında temsil vermiştir ve bu temsil ülkedeki ilk opera temsili sayılmaktadır. Tanzimat sonrasında saray birçok tiyatro topluluğunu İstanbul'a davet ederek yöneticiler için özel temsiller vermesini sağlamıştır. Yine Batı ile en çok ilişkide bulunan yönetici kesimler ve onların yakınları İstanbul'da yabancı elçiliklerde verilen temsillere giderek

---

6 Elbette tersine örnekler de vermek mümkündür. Bir padişahın tahta çıkışını kutlamak için yazılan oyunlar olduğu gibi Osmanlı'nın bir yenilgisini kutlamak için de yazılanları vardır. Bunun için bkz. Metin And, *Gönlü Yüce Türk, Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler*, Dost Yayınevi, Ankara, 1958.

7 Elçinin bu tavrı XVII. yüzyılın hemen başında Osmanlı'nın Batı siyasetine ve Batı yaşam tarzına yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Metin And, *Gönlü Yüce Türk*, s. 7.

8 Bu, günümüzde de değişmemiştir. Elçilik görevlileri bulundukları ülkenin yaşam tarzını bilmek, belli sosyal etkinlikler içinde bulunmak zorundadır. Kendi içine kapandıklarında orada bulunmalarının anlamı da yoktur.

Batı tiyatrosuyla belli bir ilişki kurmuşlardır. Bunların ötesinde saray, Abdülmecit devrinde Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları içinde yapılan tiyatrolar yanında, İstanbul'da dört tiyatro binasının yapımını da üstlenmiştir. Bunlar bir yerde siyasal faaliyetlerin uzantısı durumundadır. Dolmabahçe Sarayı tiyatrosu Paris'te ilgiyle karşılanmış, bir Fransız dergisi Türk sarayı tiyatrosunun Versay tiyatrosuyla rekabet edecek kadar güzel olduğunu yazmıştır.[9] Ancak Osmanlı sarayı diğer Avrupa saraylarıyla yaşam tarzı düzeyinde belli bir yakınlık kurmasına karşılık bu ilişki yüzeysel kalmıştır. Başlangıçta belli bir dünya görüşü ve kimlik edinme tasası yoktur. Batı ile yeni kurulan ilişki (Batıcılaşma) temelde askeri ittifaklar biçiminde olduğu ve bununla sınırlandığı için yeni bir dünya görüşüne, kimliğe gerek duyulmamıştır. Batı'da ittifak ettiğimiz devletlerin yöneticileriyle, ordu komutanlarıyla, elçileriyle ilişkiler sıklaştığı için onların yaşam tarzının bilinmesi, öğrenilmesi, yaşam tarzı düzeyinde belli ortaklıkların sağlanmasıyla yetinilmiştir. Bu açıdan tiyatro belli bir ilişki biçiminin geliştirildiği en önemli mekânlardan biridir. Meşrutiyete kadar Osmanlı tiyatrosunda baskın olan biçim operadır. Bu nedenle Batı etkisinde Osmanlı tiyatro anlayışını ve tiyatronun kurumsallaşmasını opera oyunları üzerinden tartışmak gerekir. Opera XIX. yüzyılda çeşitli Batı siyasi merkezleri arasında akrabalık ilişkilerinin kurulduğu, aynı zamanda birbirlerine karşı rekabet ve ihtişamın sergilendiği bir sanat biçimidir. Osmanlı da bu siyasetin esas parçası (Doğu sorununun anahtarı) olarak Batı saraylarının deyimin sınırlı anlamıyla "emperyal akrabasıdır". Avrupa'ya giden ilk Osmanlı padişahı Abdülaziz Paris ve Viyana'da operaya davet edilmiş, İstanbul'a gelen Avrupalı krallara da aynı davetlerle karşılık verilmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Batı için Doğu siyasetinin savunucusu olarak bir tehdit olmaktan çıkmasına rağmen, Batıcılaşma/ittifak siyasetinin gereği olarak, işbirliği sağlayamayan Batı siyasi merkezleri için bir tehdit olmayı sürdürmüştür. Osmanlı bu açıdan sadece Batı içi rekabetin bir tarafı değildir, Osmanlı ile işbirliği dünya siyaseti için gerekli olan askeri-siyasi dengenin kurulması açısından da önemlidir. Osmanlı tiyatro mimarisi ve opera temsilleri Avrupalı çeşitli siyasi merkezlerle kurulan yakınlığın bir belirtisidir.

Tanzimat dönemi Türk tiyatrosunda opera egemen durumdadır. Bunun ötesinde opera XIX. yüzyılın resmi imparatorluk söylemini en çarpıcı biçimde yansıtan sanattır. Opera binaları imparatorluk mimarisinin en güzel örnekleri arasındadır. Opera solocular, koro ve orkestra için yazılan dramatik bir müzik yapıtı olarak özellikle imparatorluk kimliği ile ilişkilidir. Bu nedenle çeşitli siyasi merkezler/saraylar arasında bir yakınlık hatta akrabalık ilişkisi kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Opera, Batı'da da

---

[9] Ahmet Refik Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi II*, s. 65. Günümüzde bu saray kompleksinin bir parçası olan tiyatro binasının yerinde stadyum bulunmaktadır. Sarayın bahçesine yapılan otel de bize özgü bir gariplik-tir. Osmanlı Boğaziçi saraylarının başına gelenler ayrı bir yazı konusudur. Büyük Millet Meclisi kendisine halkın emaneti olarak verilen bu sarayları koruyamamıştır. Batıcılaşma tarihinin en önemli eserlerinden biri olan bu eserlerin tekrar kazandırılması için önce Dolmabahçe sarayının sırtına yaslanan bir garabet olan stadyumun ve otelin yıkılması gerekir.

oyuncularıyla, dekoruyla, müziğiyle çok masraflı bir sanat olduğu için ancak devletin veya şehrin ileri gelenlerinin yardımıyla sürdürülebilmiştir. Bu kesimlerin anlayış ve yaşam tarzını esas almıştır. Tiyatroda koltukların numara sisteminden, tiyatro adabından hiyerarşik sınıflama ve oturma biçimine kadar pek çok şey büyük ihtimalle operadan kalmıştır. Tiyatro giderek Batı'da geniş halk kesimlerini kapsasa bile halen protokol sıraları vardır. Tiyatroda oyun aralarında sadece sahne değişmemekte, seyirciler gruplar halinde bir araya gelerek boş zaman içinde sıkı protokol olmadan doğrudan çeşitli yakınlıklar, dostluklar, tanışıklıklar kurulmaktadır. Opera Batı'da yönetici sınıfların himayesinde yapılmaktadır. Belli başlı Batı merkezlerinde gündelik hayatın belli bir hiyerarşi çevresinde döndüğü en önemli yerlerden biridir.[10] Opera binalarının ihtişamı da bunun bir parçasıdır. Osmanlı sarayının geçmişte gösteri sanatına olan ilgisi şehir halkının desteği ve şehrin bir bütün olarak ihtişamıyla ilgili olduğu için Batı'dan farklı bir sahne sanatları anlayışı vardır. Opera bu anlayışa en ters sahne sanatı olmasına rağmen böyle bir tercihin yapılması Osmanlı Batıcılaşma siyasetinin yabancılığını göstermektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu mevcut dünya dengesi içinde siyasette yeni arayışlar içine girmiştir. Batıcılaşma seçimine bağlı olarak, bu siyasete dayanak olacak yeni kadroların yetiştirilmesi devletin en önemli görevi olmuştur. Osmanlı düzeninde devlet görevlerinin tümü "askeri" adı verilen bir yönetici sınıf tarafından yürütülmüştür. Klasik dönemde devşirme sistemiyle kendi kendini üreten yeni bir sistem kurulmuştur. Bu yönetici sınıfın görevleri savaş işleriyle sınırlı değildir, her türden kamu görevlerini kapsamaktadır. Saraya/devlete bağlı olarak varlıklarını kazanan bu "kapıkulu" sınıfı doğal olarak varlıklarını devletin çıkarlarıyla, dolayısıyla siyaset ve dünya görüşüyle, yaşam tarzıyla özdeşleştirmişlerdir. Osmanlı yönetim merkezi olan Topkapı sarayı düzeni esas olarak, aynı zamanda bir eğitim ve öğretim kurumu olan üç ana bölümden (Birun, Enderun, Harem) oluşmuştur. Bu üç bölümün imparatorluğun yönetiminde birbirinden ayrı işlevleri vardır. Ancak aynı zamanda devlet adamı ve üst düzey memur yetiştiren yerlerdir. Saray/devlet yönetici sınıfın yetiştirilmesinden, eğitiminden, kimliğinden, gündelik yaşam tarzı adabından, yeme-içmeden giyinmeye, sanat anlayışına kadar verilmesinden de sorumludur. Harem bu açıdan kadın eğitimi veren önemli bir okuldur. Enderun ise askeri-siyasi kadroların yetiştirildiği bir okul görevi görmüştür. Bu eğitim çok yönlüdür. Sadece meslek eğitimiyle sınırlı değildir. Bu okullar genel yaşam tarzı ve değerleri düzeyinde belli bir kimlik vermişlerdir. Ancak Osmanlı geçmişte Doğu adına üstlendiği askeri-siyasi görevleri Batı hizmetinde değerlendirmek istediğinde eğitimde yeni bir sistem kurulması gerekmiştir. Batıcılaşma siyasetiyle Osmanlı'nın Batı kimliğini/dünya görüşünü alması söz konusu değildir, ancak Batı ile askeri-siyasi ittifak çabası

[10] Günümüzde de opera halen yönetimin ve şehrin zenginliğinin bir göstergesi olarak varlığını sürdürmektedir.

içinde olunması gündelik yaşam tarzı düzeyinde belli yakınlıkların kurulmasını zorunlu kılacaktır. Osmanlı Batıcılaşmasında işe önce ordu düzeninde yapılan değişikliklerle başlanacaktır. Ayrıca Batı ile ilişkilerde gerekli yabancı dili öğretecek aradaki diplomasiyi geliştirecek ve yeni ilişkilerin dayanağı olacak eğitim ve öğretim kurumlarının açılması gerekmiştir. Yeni açılan okulların içinde tiyatronun "yaşam tarzı okulu olarak" değerlendirilmemesi daha çok siyasi, askeri ve bilimle ilgili kurumlar öne çıkarıldığı içindir. Yine, dünya görüşü/kimlik verme çabası içinde olunmaması da tiyatro ile ilgili değerlendirmeleri etkileyecektir. Yeni açılan okullar Osmanlı'dan gelen niteliklerini (Cumhuriyet döneminde de) korumuşlardır. Yeni tarzda ve askeri amaçla ilk açılan okullar Deniz (1773) ve Kara Mühendislik (1795) okulları olmuştur. Bunları diğerleri izlemiştir. Tercüme Odaları (1821), Tıphane ve Cerrahhane (1827), Harbiye (1834) ile birlikte açılan Muzika-yı Hümayun Okulu (1836) aynı zamanda Batı tiyatrosunun da kaynağıdır. Bu açıdan yaşam tarzı okulu olarak tiyatronun kurumsal nitelik kazanmasını bu tarih olarak belirtebiliriz. Bu askeri-siyasi amaçla açılan okulları idari, tarım, sanat, sivil meslek okulları izlemiştir. Öğretmen Okulu/Darülmuallimin (1847), Darülfünun (1846, 1870, 1874, 1881, 1900), Ziraat Okulu (1847), Mülkiye Mektebi (1859), Galatasaray Sultanisi (1872), Sanat Okulları (1864), Sanayi Mektebi (1868, 1869), Mühendislik Okulu (1883), Baytar Okulu (1895), Sanayi Nefise Mektebi/Güzel Sanatlar Fakültesi (1881) gibi okullar yeni ihtiyacın karşılanmasına yöneliktir. Böylece sarayın öncülüğünde Osmanlı yönetici kadrolarının yetiştirilmesi klasik Osmanlı öğrenim kurumlarından kopmuştur. Değişiklikler elbette sadece bunlarla sınırlı değildir. Yeni kadrolar eski kadrolardan sadece siyaset düzeyinde değil, kıyafetlerinden, gündelik yaşam tarzına, saray teşrifatına kadar ayrılmaktadır. Dolmabahçe Sarayına bu nedenle gereksinim duyulmuştur. Değişiklikler Batı'dan belli teknik, idari, siyasi, mali kurumların aktarılmasıyla sınırlanmamıştır, giderek yeni yaşam tarzının oluşturulması, tanıtılması, eğitim ve öğreniminin verilmesi de önemli olmuştur. Bu açıdan tiyatroya özel bir rol yüklenmiştir.

Türkiye'de Batıcılaşma girişimi toplumun doğal gelişmesinin bir ürünü değildir. Devlet'in siyasi bir seçimidir. Bu nedenle bu siyasetin dayanağı olacak yeni kadroların oluşturulması ve yetiştirilmesi devletin görevi olmuştur. Bu askeri-siyasi kadroların eğitim ve öğrenimi elbette sadece uzmanlık konularıyla sınırlı değildir. Bu kadrolara belli bir kimlik ve yaşam tarzının verilmesi de devletin asli görevidir. Devletin Batı tiyatrosunu benimsemesinde siyaset değişikliği kadar, Batı yaşam tarzının yeni kadrolara verilmesi ihtiyacı önemli bir rol oynamıştır. Batı etkisinde Türk tiyatrosunun kurumsallaşması bu gereksinimin bir ürünüdür. Sarayın ilgisine paralel olarak yüksek devlet görevlileri de Batı tiyatrosuna ilgi göstermişlerdir. Kendi konaklarında bu tür oyunların oynanması için belli girişimlerde bulunmuşladır. Başlangıçta çoğu tiyatro gösterisinin başlıca konuğu veya izleyicisi yönetimde görev alacak kişiler ve yüksek devlet görevlileridir. Yeni yönetici kadrolar yabancı elçilikler aracılığıyla bazı gösterilerin himayesini de üstlenmişlerdir. Saray yönetimi dışında yeni siyaset gereği ağırlık kazanan Yahudi, Rum, Ermeni azınlıklar da tiyatro yaşamına yakınlık duymuşlardır. Bu ilgi devletin Batıcılaşma seçi-

miyle uyumludur. Bu uyumun gündelik yaşam tarzı düzeyinde kurulmak istenmesi Batı tiyatrosunun kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Tiyatro hem mekân özellikleriyle, hem de tiyatro oyunları aracılığıyla yeni siyasi kadrolara yönelik yaşam tarzı düzeyinde saraya bağlı bir okul görevi üstlenmiştir. Batı sahne sanatıyla ilk ilişkinin bize en yabancı olan opera dalıyla başlaması başlangıçta bu yaşam tarzının saray ve yönetim çevresiyle sınırlı olduğunun bir göstergesidir. Osmanlı'da Batıcılaşma siyaseti yönetici kadrolarla sınırlı olduğu için saray geleneksel Türk tiyatrosuna en yabancı biçim olan operayı almakta tereddüt etmemiştir. Osmanlı elçileri tarafından ilk tanıtılan Batılı dram sanatı da Osmanlı kimliğine ve yaşamına en çok yabancı olan opera olmuştur. "Padişahların sarayında Tanzimat'tan evvel ve sonra, yabancı sanatçılar opera eserleri oynamışlardır. Türk diline tercüme olunan ilk dramatik eser bir opera livresidir; dilimizde bir Türk muharriri tarafından yazılan ilk sahne eseri de yine bir opera livresi olarak düşünülüp vücude getirilmiştir. İstanbul'da devlet eliyle yaptırılmış olan ilk tiyatro binasında çalışmalara bir opera temsili ile başlanmıştır. Beyoğlu'nda.. 1840 dan 1870 yılına kadar devamlı ve muntazam opera temsilleri verilmiştir."[11] Operanın teatral ve müzikal yapısı belli klişelerin aktarımı için de elverişli özellikler taşıyacaktır.

Osmanlı tiyatrosunda Batı etkisi öncelikle opera aracılığıyladır. Bir okul olarak tiyatronun kurumsallaşması da opera aracılığıyladır. Ancak müzikli bir oyun olan operanın oynanabilmesi için sadece ihtişamlı tiyatro binaları yapmak yeterli değildir, aynı zamanda Batı müziğiyle de bir ilişkinin kurulması gerekmiştir.[12] Opera koro, solocular ve orkestra ile sahneye konan müzikli bir sanat dalıdır. Batı müziği operanın başlıca elemanıdır. Bu bakımdan Batı müziğinin benimsenmesi ve öğretilmesiyle operanın gelişimi birliktedir. Bu çerçevede II. Mahmut döneminden itibaren saray gençlerinden bir bando takımı oluşturulmuş ve 1828'de İstanbul'a Osmanlı Devleti Muzikaları Umum Mürebbisi unvanıyla getirilen müzik hocası Donizetti'nin dersleriyle işe başlanmıştır.[13] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında dağıtılan mehter toplulukları yerine yeni askeri düzene uyumlu olarak kurulan bandolar aynı zamanda Batı müziği için gerekli eğitim ve öğrenime de bir başlangıç oluşturmuştur. Böylece Batılı dram sanatlarının ülkeye getirilişine zemin hazırlayacak Batı müziği de devletin öncülüğünde ülkeye girecektir. Tanzimat döneminde Muzika-yı Hümayun müzik yanında tiyatro eğitimi için de bir çeşit okul görevi görmüştür. Bir konservatuar niteliğindeki Mabeyn Muzikası'nın başına geçen Donizetti'nin öğrencisi Ahmet Necip Paşa 1859 yılında yazdığı bir mektubunda konservatuarı iki bölüme ayırdıklarını, tiyatro bölümümün Pisoni, müzik bölümünün ise Guatelli

---

[11] Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi II, Opera Sanatı ile İlk Temaslarımız*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, II. Baskı, 1969. s. 1.

[12] Türk müziğinde Batıcılaşma ile tiyatro serüveni arasında belli bir ilişki vardır. Konu bu açıdan da ilgi çekicidir.

[13] Ahmet Refik Sevengil, *Saray Tiyatrosu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962, s. 3-5.

tarafından yönetildiğini belirtmektedir.[14] Donizetti, Muzika-yı Hümayun'dan başka ilk opera temsillerinin gerçekleşmesine de yardım etmiş, askeri bandolar marşlarla birlikte opera eserleri de çalmışlardır. Donizetti Batı müziğinin Osmanlı sarayında teşkilatlanmasında ve müzikle uğraşan yeni kadroların ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde askeri bandodan başka sarayda bir de salon orkestrası oluşturulmuştur. Batılı dram sanatlarına dair enstrümanlar ilk olarak bu girişimlerle saraya getirtilecektir. Batı dram sanatlarını ve müziğini almak ve kökleştirmek için atılan adımlar (Batı usulü orkestra, koro, operet, opera gibi kurumların kuruluşu) birliktedir. Bu hazırlıklar sarayda Batı müziği çalacak ve müzikli oyunlar oynayacak elemanların ve birikimin ortaya çıkmasına izin verecektir.

Batıcılaşma siyasetini yürütecek kadroların eğitilmesi, belli bir yaşam tarzının aktarılması için (sadece sahnede değil, tiyatroya geliş-gidiş, oturma, bekleme, aralarda kurulan ilişkiler açısından da) Batı tiyatrosunun, onun kendine özgü belli klişeleri ve protokolü olan bir biçimi olan operanın alınmasında ve oyunların sergilenmesinde saray öncülük üstlenmiştir. Osmanlı'da devlet yeni kadroların her düzeyde yetiştirilmesinden sorumludur. Yaşam tarzı eğitimi de bunun içindedir. Müzik ve tiyatro bunun aracı olmuştur. II. Mahmut'tan itibaren tahta geçen tüm padişahlar yabancı sanatçılara, Beyoğlu'na gelen opera gruplarına sık sık temsiller verdireceklerdir. Bunlar arasında en çok bilinenleri İtalyan opera heyetleridir. Ancak bu girişim yabancı opera gruplarıyla da sınırlı kalmamıştır. Düzenli temsillerin verilmesi için bizzat sarayın oluşturduğu veya sarayın desteğinde oluşan belli tiyatro grupları ortaya çıkmıştır. Sarayın dışında tiyatro yapmak, açmak ve işletmek padişah fermanına bağlıdır. Bu durum saraya sadece denetim değil belli bir yönlendirme, belirli bir dilde ve belirli bir türde gösteri yapma yönünde müdahale imkânı da vermektedir.

Osmanlı'da saray padişahların ve yakınlarının ikametgâhı olmasının ötesinde devlet yönetim örgütünün bir parçasıdır. Bu açıdan sarayda kurulan tiyatro binalarına ve saraya bağlı olarak verilen tiyatro temsillerine Osmanlı devlet yönetiminin bir uzantısı olarak bakmak gereklidir. Saray tiyatrosu bu açıdan önemlidir ve bir eğitim işlevi vardır. Osmanlı'da saray veya padişahlık kurumu devletin/siyasetin varlığının ve sürekliliğinin simgesidir. Osmanlı saray tiyatrolarına veya tiyatroya yapılan desteğe bu açıdan bakmak gerekir. Yapılan siyasi seçimlerin garantisi ve devamlılığı sarayın öncülüğünde gerçekleşmektedir. Batı siyaseti yanında Batı yaşam tarzının sarayda kabul görmesi, yeni kurumların, yeni örgütlenmelerin ortaya çıkmasının da güvencesi olmuştur. Saray eğitimi belli bir kimlik/dünya görüşü ve yaşam tarzı eğitimini de kapsamaktadır. Osmanlı'nın Batı ile işbirliğini askeri-siyasi konularla sınırlaması nedeniyle Batı kimliğini/dünya görüşünü alma kaygısı yoktur. Yeni kadrolara yaşam tarzı düzeyinde belli bilgiler vermekle yetinil-

---

[14] Tahsin Korur, *Devlet Tiyatro İlişkisinde Belli Başlı Sistemler*, 3. Cilt, Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi, No: A-11, (Teksir), Ankara, 1985, s. 72.

miştir. Sarayda kurulan tiyatronun böyle bir görevi vardır. Batıcılaşma siyaseti sadece saraya/devlete bağlı yeni yönetici kadro ile sınırlı kalmamıştır. İktidarda olmayan ancak iktidara aday saray dışında da Batıcı kadroların varlığı nedeniyle, saray tiyatrosu dışında da Devlet'in desteğiyle ödenekli veya ödeneksiz yeni tiyatro topluluklarının, tiyatro binalarının yapılması gerekmiştir. Sarayın, hem müziği ve hem de oyun anlayışı açısından toplum kimliğine en yabancı biçim olan operayı tercih etmesi, en azından başlangıçta Devlet'in yönetici kadrolara belli bir dünya görüşünü aktarmayı amaçlamadığını göstermektedir. Batı tiyatrosunun toplum içinde yaygınlaştırılmak istendiğinden ise hiç söz edilemez. Batı içinde çelişki ve çatışmalar nedeniyle birden fazla görüşün olası, Batıcılaşma siyasetini Batı içindeki rekabete, siyasi dengeye bağlayan Osmanlı'nın tek bir dünya görüşünü savunmasını mümkün kılmamıştır. Bu nedenle farklı siyasetler ve bu siyasetin savunucusu farklı kadrolar vardır. Biri iktidara geldiğinde diğerleri dışarıda kalmaktadır. Başlangıçta devlet adamlarının veya muhaliflerin konakları farklı "takım"ların bir araya geldikleri yerledir. "Osmanlı aydını" denilince daha çok mevcut yönetim dışında kalan kadrolar anlaşılmaktadır. Osmanlı aydını devletin Batıcılaşma siyasi seçimi sonucu ortaya çıkmıştır. Batı'daki "entelektüel"in bireyselliği, tek başınalığı gibi bir durum söz konusu değildir. Osmanlı aydını takım anlayışı içinde hareket etmektedir. Batı'da bile aydınların statüsü yüksek ayrı bir toplumsal grup/sınıf olarak tanımlanması XIX. yüzyıl sonu itibarıyla ortaya çıkmışken, Osmanlı'da Batı'nın onlara verdikleri adla "Jön Türkler" ayrı bir toplumsal grup olarak (siyasi yönleriyle) tanımlanmışlardır. Diğer bir deyişle Osmanlı aydını belli bir mesleğe veya üretime, belli bir toplumsal sınıfa bağlı olarak ortaya çıkmış değildir, esas belirleyici olan özellikleri devlete bağlılık veya bununla çelişik gibi görünen devlete/mevcut yönetime muhalif olmalarıdır. Osmanlı sarayı dışında ortaya çıkan tiyatronun varlık ve işlerlik kazanması bu açıdan önemli olmuştur. Diğer deyişle Osmanlı yönetimi dışında kalan muhalefetin yetiştirilmesi ve eğitimi de devletin görevi olmuştur. Saray dışında kurulan ancak Osmanlı denetiminde bir tiyatro yaşamı yine sarayın desteğiyle ayakta kalmıştır. Padişahın veya üst düzey yöneticilerin saray dışındaki tiyatrolara gitmeleri, tiyatro sahibini ve oyuncuları onurlandırmaları bu nedenledir.

Türkiye'de yenileşmenin devlet eliyle yapılmış olması, devletin yeni siyaseti gereği belli kesimlerde oluşturmak istediği düşünce ve yaşam tarzını sanat ve özellikle tiyatro ile yayma çabası, ilk yazılan ve çevrilen oyunların devlet erkânından kişilerce ortaya konmasından da açıkça görülmektedir. Bu dönemde özellikle Sadrazam Ali Paşa'nın ulusal bir Osmanlı Tiyatrosu kurma çabaları söz konusu olmuştur. Ayrıca dönemin önde gelen oyun yazarlarının da aynı zamanda siyasi kişilikler olmaları, -ki bu kişiler dönemin Batıyı çok iyi tanıyan önemli devlet adamlarından Reşid Paşa'nın önayak olmasıyla, devlet tarafından yetiştirilmişlerdir-, dönemin edebiyat ve sanat eserlerinin özelliklerinden birini teşkil etmiştir.[15] Batılı tarzdaki tiyatro sanatının ülkede yaygınlaştırılmasında

[15] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 140.

önde gelen isimler; Ahmet Vefik Paşa Bursa Valiliği, Ziya Paşa Adana Valiliği, Ali Bey Trabzon Valiliği, Namık Kemal Hariciye Nezareti Tercüme Odası Memurluğu, Ahmet Mithat Efendi Tuna Valiliği, Şinasi Meclis-i Maarif üyeliği olmak üzere devletin önemli görevlerinde bulunmuşlardır.

Başlangıçta Batıcılaşma siyaseti ve yaşam tarzı Osmanlı yönetici sınıflar ve yönetime aday kesimlerle sınırlıdır. Osmanlı'nın toplumu Batı örneğine uygun olarak yeniden örgütleme isteği yoktur. Osmanlı, Batı dünyası için öneminin Doğu'daki yerinden ileri geldiğini iyi bilmektedir. Ancak Batı ile ilişkili birden fazla siyasetin (ittifak ilişkisinin) olması sorunlara neden olmaktadır. Gerekli olan, Batı içindeki devletlerden biri ile yapılabilecek işbirliğine Osmanlı yönetici kadrolarının hazır olmasıdır.[16] Geleneksel siyaset ve yaşam tarzı yeni ilişkilere bağlı olarak değiştiğinde tiyatro Batı yaşam tarzının tanıtıldığı bir okul niteliğine bürünmüştür. Bu açıdan tiyatronun Batı'dan aldığımız diğer sanat biçimlerinden farklı bir niteliği vardır. Tanzimat döneminde Osmanlı yöneticileri için tiyatroya gitmek belli bir yaşam biçimiyle yakınlık kurmanın ötesinde, bir statü belirtisi olarak diğer toplum tabakalarından ayrılmayı da belirtmiştir. Yeni kadroların hiçbir yakınlık duymadıkları operalara gitmeleri bir başka biçimde açıklanamaz. Tiyatro aracılığıyla aktarılan gündelik hayatın kalıpları hem bu statü farklılığını belirtmiş, hem de statü belirleyici bir işlev yüklenmiştir. Osmanlı'da aydın olmak bir yerde iktidarla ilişkili olarak kazanılan bir ayrıcalıktır. Osmanlı aydını bu nedenle gündelik siyasetle yakından ilgilidir. Bu siyasi hak ve ayrıcalığın sahibi temelde padişah olduğu için yönetime karşı muhalefet veya yönetimde bulunmanın verdiği ayrıcalıktan yararlanmak önemli olmuştur. Osmanlı aydını devlet ile Batılı çeşitli siyasi merkezler arasında gidip gelmektedir. Tanzimat anlayışı denilen resmi ideoloji budur. Devlete memur olarak yetiştirilen kadroların aydın olma vasfı öncelikle Devlete bağlılık veya Batı savunuculuğu temelinde biçimlenmektedir. Devlete bağlanamayan marj-dışı aydınlar iktidara gelmek için Batılı bir devlete bağlanarak mevcut yönetime karşı "muhalefet"i öne çıkarmışlardır. Mevcut yönetimin eksik görülen yönlerine eleştiri önemli olmuştur. Devlette görev almak, yönetime gelmek söz konusu olduğunda bu sefer yönetimden dışlanan kadrolar muhalefetin sesi ve "jön" olma özelliği kazanacaklardır. Kitap, broşür, gazete, dergi, edebiyat ve sanat, tiyatro gibi araçlar bu amaçla kullanılacaktır.

Osmanlı'da yönetime aday farklı kadrolar kendilerine dayanak olacak çeşitli görüşler gündeme getirmiş olsalar bile bu görüşler Devlet'in dünya görüşü olma vasfını kazanamamıştır. Devlet kendisini tek bir siyasetle, tek bir dünya görüşüyle bağlamamıştır. Tiyatro aracılığı ile belli bir dünya görüşünün veya kimliğin oluşturulması ve aktarılması özellikle saraya muhalif kesimler/kadrolar tarafından gündeme getirilmiştir. Bunlar saraya muhalif görünmek için veya mevcut yönetim dışında kaldıkları için toplumun tem-

---

[16] Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 24-28.

silcisi gibi görünmüşlerdir. 1860 sonrasında Batı tiyatrosunun saray dışında gelişmesine, Batı teknik donanım ve biçimlerinin benimsenmesine ve Türkçenin belli bir dünya görüşünün aracı olarak sahne dili olarak yerleşmesine bu açıdan bakmak gerekir. Yeni edebiyat dili olarak Türkçenin kullanımı, Osmanlıcanın hâkim özelliği olan kendi içine kapalı devlet içi haberleşme ve sanat dili olmanın ötesinde özellikler kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan özellikle *Vatan Yahut Silistre* oyunu bir dönüm noktasıdır. 1873'te oynanan bu oyun sadece tiyatro tarihimiz açısından değil siyasi tarihimiz açısından da önemli bulunmuştur. Namık Kemal'in sahneye çağrılması ve oyuna seyircinin belli yerlerde iştirakiyle bazı sözler (Yaşasın Vatan) siyasi slogan haline gelmiş, tiyatro sahnesi ve salon adeta siyasi bir platforma dönmüştür.[17] Bu nedenle tiyatronun yöneticisi Güllü Agop kısa bir süre tutuklanmış, başta Namık Paşa olmak üzere pek çok kişi sürgüne gönderilmiştir. Ancak Batıcılaşma siyaseti gereği ne tiyatronun, ne de muhalefetin bütünüyle ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Osmanlı Batıcılaşma siyaseti tepeden inmedir, bunun ötesinde başarısı olmadığı için yüzeysel kalmıştır. Bu nedenle Batı tiyatrosu aktarılırken bize en yabancı olan biçim ve oyunlar seçilmiş, belli bir uyumsuzluk ve yabancılık ortaya çıkmıştır. En azından aktarılan görüşler temelsiz kalmış, yaşam tarzı düzeyinde bir yüzeysellik ortaya çıkmıştır. Güldürü anlayışına ve parodiye dayalı müzikli tiyatro yapıtlarının daha çok tercih edilmesi rastlantı değildir. Batıcılaşma siyasetinin tartışmalı olması, aktarılan yaşam tarzının biçimselliği ve toplum kimliğine yabancılığı yeni tiyatro tarzının toplum düzeyinde geçerlilik kazanmasını engelleyecektir. Batı tiyatrosunun toplum düzeyinde kurumsallaştırılması Cumhuriyet döneminde mümkün olmuştur. Cumhuriyet dönemine kadar toplum kimliğinin değiştirilmek istenmesi, toplum düzeyinde Batı dünya görüşünün ve yaşam tarzının genelleştirilmesi söz konusu olmamıştır.

Türkiye'de Batı tiyatrosu devletin yaptığı Batıcılaşma siyasi seçimiyle yakından bağlıdır. Batıcılaşma dönemi Türk tiyatrosunun dönemlendirilmesinde de Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri belli siyasi değişiklikleri belirtmektedir. Batıcılaşma dönemi Türk tiyatrosunun bir "yaşam tarzı okulu" olarak seyirciyle ilişkisi dönemlere göre değişiklikler göstermiştir. Türk tiyatrosu Tanzimat döneminde yeni Batıcı kadrolarla, yönetime aday kesimlerle sınırlı kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminde devlete/mevcut yönetime muhalefet biçiminde belli görüşler gündeme gelmiş, tiyatro aracılığıyla belli bir yaşam tarzı yanında belli bir görüşün de savunusuna girişilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise yeni siyasi seçime bağlı olarak Türk tiyatrosu topluma belli bir kimlik kazandırma çabasına koşulmuştur. Ancak yeni siyasetin başarısız kalması nedeniyle Türkiye'de tiyatro Batı yaşam tarzının aktarıldığı bir okul olmaktan ileri gitmemiştir.

---

[17] Belli konuların temeli tartışılmadan ajitatif sloganlara indirgenmesi ve ortaklığın bu ajitatif söyleme dayandırılması yeni siyasi edebiyatın vazgeçilmez bir özelliği olacaktır.

*Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması**

Ertan Eğribel

Türkiye'de sosyolojinin veya genel olarak toplum bilimlerinin temel konularından biri Batıcılaşmadır. Türkiye'de Batıcılaşma (yenileşme/çağdaşlaşma/modernleşme) devletin siyasi bir seçimi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Batıcılaşma sadece devletin siyasi bir seçimi olarak kalmamış toplum düzeyinde çeşitli değişikliklerin de temeli olmuştur. Türk toplum düşüncesinde Batıcılaşma serüveninin ve karşılaştığı sorunların açıklanmasında sosyologlar, tarihçiler, hukukçular, siyaset bilimciler ve sonra iktisatçılar öne çıkmışlardır. Ancak diğer disiplinler de bu konuda belli açıklamalarda bulunmaktan geri durmamışlardır. Batıcılaşma/modernleşme konusunda sanat tarihinden, edebiyata kadar geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bunun birlikte ve ötesinde Türkiye'de yenileşme girişimlerinin izlenmesinde sanat-edebiyatın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Değişik toplum bilim disiplinleri yenileşme serüvenine ait sorunları sanat-edebiyat üzerinden ele almışlardır. Türkiye'de sanat-edebiyatın diğer disiplinlerle olan bu ilişkisi açıklanmaya muhtaçtır. Bu ilişki sayesinde hem sanat-edebiyatın, hem de diğer toplum bilim disiplinlerinin ağırlığı artmıştır. Yenileşme dönemi Türk toplum düşüncesinin izlenmesinde özellikle edebiyat belli görüşlerin tanınması ve oluşturulması açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Yenileşme sonrası Türk edebiyatında ortaya çıkan değişim yanında edebiyatın getirdiği malzeme ve birikim de yenileşme olayının açıklanmasında belli kolaylık sağlamaktadır. Edebiyat tartışmaları ve dönemleri aracılığıyla Batıcılaşmanın eleştirisi ve hangi yönde değişmemiz gerektiği konusunda da belli bir malzeme bulmak mümkündür. Bu konuda pek fazla bir sıkıntının yaşandığı söylenemez. Edebiyat kuramları aracılı-

---

* Bu çalışma daha önce yayınladığımız *Debates on Music in Turkey* (Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006) kitabı içindeki bir kısmın yeniden yazımıdır. İlk defa Türkçe yayınlanmaktadır.

ğıyla da Batıcılaşmamız konusunda belli bir çerçeve sağlanabilmektedir. Ancak Türkiye'de Batıcılaşma sonrası ortaya çıkan değişikliklerden en çarpıcısı müzik alanındadır. Buna karşılık müzik alanında ortaya çıkan değişiklikler Batıcılaşma/yenileşme girişimlerinin açıklanması ve doğrulanması açısından geçerli malzeme vermemektedir. Kuramsal düzeyde bu yönde bir destek almada belli sorunlar vardır. Türkiye'de yenileşme girişimlerinin pek çok alanda başarılı olduğu söylenmesine karşılık müzik alanında bunu söylemek mümkün olmamaktadır. Günümüzde de müzik ile ilgili çalışmalar yenileşme/modernleşme yönünde belli bir başarıyı belirtmek için değil tam tersine toplum düzeyinde bir bunalımı belirtmek için (arabesk müzik aracılığıyla) kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrası yeni kurulan Türkiye devletinde saltanat ve hilafetin kaldırılmasından, Latin alfabesinin kabulüne kadar siyasetin ve toplum yaşamının değiştirilmesine yönelik çeşitli "devrimler" içinde en önemlilerinden biri "müzikte devrim" olayı görülmüştür. Ancak bu devrimler içinde belki de tek başarısız olanı müzikte yapılmaya çalışılan devrimdir. Yine çeşitli alanlarda yapılan devrimlere karşı gelmek hoşgörü ile karşılanmazken müzik alanında yapılan değişikliklere karşı gelmek hoşgörüyle karşılanmaktadır. Türk müziği geçmişle bağlantısını koparmadan varlığını sürdürmektedir. Bu açıklanması gereken bir durumdur. Biz bu çalışmada yeni Türkiye devleti ile müzik devrimi arasında ilişkiyi ele alacağız. Önce yeni Türkiye devletinin Batıcılaşma seçimiyle müzik arasındaki ilişkinin önemi ve bu ilişkinin yeni dönemde nasıl formüle edildiği üzerinde duracağız. Buradan yola çıkarak Batıcılaşma seçimi ile müzik ve toplum kimliği arasındaki uyumsuzluğu belirtme imkânı bulacağız.

Türkiye'de Batıcılaşma ve müzik arasındaki ilişkide sosyolojinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Müziğe olan resmi bakış açısını ve müzik ile ilgili çözülmesi istenen sorunları sosyoloji belirlemiştir. Daha sosyolojinin başlangıcında Ziya Gökalp aracılığıyla müzikle ilgili olarak ortaya konan bu çerçeve bugün de resmi görüşü ve yaygın bakış açısını oluşturmaktadır. Çeşitli yeni yorumları olmasına karşın bu çerçeve değişmediği gibi aşılması da söz konusu olmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de müzikle ilgili çalışmalarda daha çok müziğin kurumsallaşması veya uygulamada ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulmuştur. Sosyoloji ve diğer toplum bilimlerinin müzikle olan ilişkisi sınırlı olmuştur. Bu sınırlılıkta Batı müziğinin Batı düşüncesini Türkiye'ye aktarma ve temellendirme görevini üstlenememiş olması da önemli bir rol oynamıştır. Batı'dan aktarılan çeşitli kurumlar ve sanatlar içinde Türk toplumuna en yabancı kalan sanat türü müzik olmuştur. Türkiye'de geleneksel Türk müziği Batıcılaşma siyasi seçimine uyumsuz bir kimlik belirtmiş, bunun yanında toplumun da Batı müziğine ilgisi gevşek olmuştur. Müzik bu açıdan diğer sanat biçimlerinden ayrılmaktadır. Yenileşme döneminde Batı'dan aktarılan sanatlar içinde en başarısız olanı Batı müziği olduğu gibi, geçmişten kalan geleneksel sanatlar içinde toplumun günümüzde de ilişki kurduğu ve bir biçimde yaşattığı belki de tek sanat türü Türk müziği olmuştur. Diğer bir deyişle Türkiye'de sosyoloji açıklamalarının geçersizliğinin ilk ve en açık belirtisi müzik alanındadır. Hem resmi yaklaşım biçimini tanımak, hem de resmi bakış açısı olmasına rağmen bunun geçersizliğini tartışmak için Ziya Gö-

kalp'in müzik ile ilgili değerlendirmelerini ele almak gerekir. Bu yolla Türk müziği ile toplumumuz arasındaki ilişki üzerine belli değerlendirmeler yapma imkânı bulacağız.

Konu üzerinde tartışmalara girmeden önce toplum- müzik ilişkisine bir açıklama getirmek zorunludur. Genel olarak sanat bilinç alanıdır, toplumun kendisi ve sorunları üzerinde bilinçlenme biçimlerinden biridir. Ancak müziğin diğer sanat biçimlerinden farklı bir yönü vardır. Müziğin toplumla olan ilişkisi özellikleri olan bir ilişkidir. Diğer alanlarda, siyaset veya edebiyatta görülen aktarma biçimi müzikte olmadığı için Batı müziğini aktarmada belli zorluklar söz konusudur. Batı müziği belli görüşlerin aktarılmasında başarısız kalmış, modernleşme/yenileşme girişimlerinin genişlemesinde müziğe belli bir rol verilmiş olmasına karşın bunda başarılı olunamamıştır. Müzik toplumun kendi kimliği üzerine bir bilinçlenme, kaynaşma ve uyum kurma çabasıdır. Müziğin soyutluğu bu bilincin aktarış biçimini kolaylaştırmakta, ama yine aynı nedenle belli düşünce ve öğretilerin çevirisinde belli zorluklarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Resimde, edebiyatta aktarma ve çeviri mümkünken müzikte bu çok zordur. Müzik her şeyden önce bilinçlenmeyle ilişkili ve onun ötesinde bir kimlik belirtisi, toplumla bütünleşme olayıdır. Müzikte soyutluk toplumsallığa açık olmayı sağlamaktadır. Müzik toplumların kimliklerinin belirtilmesi yolunda bir çabanın parçası olarak önem kazanmıştır. Soyutluğu nedeniyle yaygın bir kimlik belirtisi işlevini yerine getirmektedir. Müzikte soyutluk söz konusu olan bilinçlenmenin sorunları anlama çabası düzeyinde değil kimlik belirtilmesi düzeyinde olmasına yol açmaktadır.[1] Genel olarak müzikte temel ayrım Batı müziği ile Doğu müziği arasındadır. Geleneksel Türk müziğinin Doğu/Osmanlı müziği ile özdeşleşmiş bir müzik olması kendisini Osmanlı'ya karşıt özelliklerle tanımlayan yeni devletin müziğe bakışını olumsuz yönde belirlemiştir. Yeni devlet kendi temelini Osmanlı'dan vazgeçmeye dayandırmakta ve Osmanlı karşıtlığını modernleşme/çağdaşlaşma olarak tanıtmaktadır. Türk modernleşmesi denilince sadece devlet düzeyinde hukuki, siyasi alanda yapılan değişiklikler anlaşılmamaktadır. Modernleşme toplumsal düzeyde gündeme gelen çeşitli değişiklikleri de kapsamaktadır. Bu açıdan müzikte ortaya çıkan değişikliklerle devletin yeni siyasi seçimi arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. Ziya Gökalp'in Batı müziği, geleneksel Türk müziği ve müzikle ilgili değişiklikler hakkında yaptığı değerlendirmelere bu açıdan bakmak gerekir. Ziya Gökalp müziğe Batı kimliği almak yanında Türkçü/milli bilinç yaratmak açısından da özel bir rol vermektedir. Getirdiği açıklamanın toplum ve kültür farklılıklarının bilincine giden bir tarafı vardır. Türk müziğinde Batılı yönde öngördüğü değişiklikle Türklük bilincini yaratma konusu birbiriyle iç içedir. Uygarlık-kültür ikilik ve ayrımı temel siyasi seçimimizi ve toplum değişmelerini (Batıcılaşma, modernleşme) açıklamaktadır. Ancak yeni siyasi seçimimize bağlı olarak Türk toplumu Batı ile yakın ilişki kurmuş olsa bile belli sorun ve açmazlarla karşı karşıyadır. Yeni dönemde topluma Batı kimliği kazandırma çabasının ortaya çıkması buna karşılık bunda başarısız

[1] Baykan Sezer, "Müzik ve Batıcılaşma", *Türk Müziği*, Çalışma Günleri, İstanbul, 1993 iç., s. 47-48.

olunması nedeniyle Batı müziği bize bütünüyle yabancı kalmıştır. Müziğe toplum kimliğimizi yeniden tanımlamak ve biçimlendirme rolü verilmesi, bu yönde değişikliklere gidilmesi toplum kimliğimizin zorlanmasına yol açacaktır. Batı müziği ile Türk müziği arasında ilişki kurma çabası kuramsal ve kurumsal düzeyde yeni açıklama ve biçimlendirmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sosyoloji bu yöndeki açıklama çabasını üstlenmiştir. Bu açıklama sosyoloji çerçevesinde savunulan bir görüş olmanın ötesinde yeni Türkiye devletinin müzik hakkındaki resmi görüşü olmuştur.

Ziya Gökalp yeni Türkiye devletinin bir yerde uygarlık projesinin programı olarak görülebilecek ünlü *Türkçülüğün Esasları* kitabında Türk müziğinin temel sorununu belli bir biçimde formüle etmiştir. Günümüzde de Ziya Gökalp'in müzikle ilgili görüşleri denildiğinde bu çalışma/değerlendirmeler gündeme gelmektedir. Bize göre bu hatalı demesek de eksik bir yaklaşımdır. Ziya Gökalp çalışmalarında Osmanlı İmparatorluğu ve yeni Türkiye devletinin sorunlarını belli formüller ile ifade etmesi ile tanınmaktadır. Bu açıdan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* ve *Türkçülüğün Esasları* kitabı iki ayrı dönemi ve iki ayrı tavrı belirtmektedir. Ziya Gökalp'in müzikle ilgili görüşlerine de bu iki farklı dönem açısından bakılmalıdır. Ziya Gökalp'in imparatorluk döneminde öne sürdüğü görüşleri Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında savunması mümkün olmamıştır. Türk müziğine olan bakışı da bundan bağımsız değildir. Gökalp'in bu iki farklı dönemde gündeme getirdiği formüller eleştirilse bile sistematik düşünme biçiminin bir özelliğidir. Türk sosyolojisinde günümüzde de süren etkinliği rastlantı değildir. Türk müziğinde de günümüzde geçerliliğini sürdüren resmi açıklamaların sahibi durumundadır. Ayrıca Cumhuriyet öncesinde de merkez komitesi içinde bulunduğu İttihat ve Terakki aracılığıyla yeni dünya görüşünün oluşturulması ve kurumsallaşması açısından etkili bir konumdadır. İttihat ve Terakki döneminde sanat ve müzik ile ilgili ortaya çıkan girişimlerde de Ziya Gökalp'in müdahalesi ve rolü söz konusudur. Diğer bir deyişle Ziya Gökalp Osmanlı döneminde de müzik ile ilgili resmi görüşün (resmi görüş demesek bile İttihat ve Terakki döneminde geçerli olan görüşün) sahibi durumundadır. 1908 sonrasında İttihat ve Terakki ile birlikte yeniden biçimlenen siyasal ve ideolojik tutum müziğe de yansımıştır. İttihat ve Terakki döneminde yüksek öğrenimde ortaya çıkan değişikliklerin en çarpıcı olanı Darülfünun olmuştur. Bunun yanında yeni açılan, kendisine bağlı bir program geliştirilen ve günümüzde de belli bir biçimde etkisini sürdüren "meslek" okullarının başında da Darülbedayi (1914) ve sonra müzik bölümünün bağımsızlaşmasıyla kurulan Darülelhan (1916) gelmektedir. Ziya Gökalp'in Türk müziğine olan ilgisi, müzik eğitim ve öğrenimine verdiği önem cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkmış değildir. Bir konservatuar gibi çalışması amacıyla kurulan ama aynı zamanda "yerlileşmeyi" de savunan Darülelhan bu etkinin kurumsallaşmış biçimidir. Darülelhan'ın kuruluş amaçlarına ve örgütlenmesine Ziya Gökalp'in görüşlerinin cisimlenmesi olarak bakmak gerekir. Bu konuda sapmalar veya farklı tavırlar söz konusu olduğunda Ziya Gökalp müdahale etmekten de kaçınmamıştır. 1915 yılında basılan bir Fransız ansiklopedisine Türk müziği bölümünü yazan klasik Türk müziğinin önemli savunucusu ve kuramcısı Rauf Yekta Bey'e karşı Türk halk müziğinden söz

etmediği için Fuat Köprülü ile birlikte ağır suçlamalarda bulunmuşlardır. Bunda yeni siyaset gereği Orta Asya ile kurulan yeni bağlantılar önemli bir rol oynamıştır. Geçmişte saray müziğinde böyle bir tavır ve vurgu yoktur. Osmanlı saray müziği ile Türk halk müziği arasında ikilik vardır. Bu, yönetici-devlet ile yönetilen-toplum ikiliğine de uygundur. Bu ikilik sadece Türk toplumuyla da sınırlı değildir. Ziya Gökalp daha sonra en önemli izleyicisi ve öğrencisi sayılan Fuat Köprülü'yle Orta Asya, Orta Asya'nın kuzeyi, Kuzey Karadeniz ve Batı Avrupa'da Türk halk müziğinin yankılarını aramayı İmparatorluk dönemi "Osmanlı Türkçülük anlayışı" gereği savunmuşlardır. Batıcılaşma dönemi Osmanlı Türkçülük anlayışının en belirgin özelliği hem Osmanlı kalmak, hem de İmparatorluk siyaseti gereği en geniş biçimde Türkçülüğü (Orta Asya'yı da kapsayacak biçimde) savunmak biçimindedir. Bu nedenle hem Osmanlı klasik müziğine, hem de halk müziğine (Türklükle sınırlandırılmış bir biçimde) birlikte sahip çıkmak gerekmiştir.

Türkiye'de müzik tartışmalarında Batı müziği ile ilişkili olarak folklorun (Türk halk müziğinin) öne çıkarılmasında Rusya'da yapılan Türkoloji çalışmaları ve buna paralel bir biçimde Rus bestecilerinin folkloru Batı müziği içinde başarılı bir biçimde kullanmaları önemli rol oynamıştır.[2] Batı'da, klasik Batı müziği ile halk müziği (folklor) çalışmalarına çok eskiden beri ilgi duyulmaktadır. XIX. yüzyıldan itibaren halk müziği motiflerinin klasik Batı müziği içinde kullanılması ile Batı'nın yeniden örgütlenmesi arasında bağlantılar kurulmuştur. Özellikle Rusya'da, Orta Asya Türkleriyle ilgili halk türküleri motiflerinin klasik Batı müziği içinde kullanılması klasik Batı müziği için yeni bir soluk ve üstünlük olarak gösterilmiştir. Türkiye'de ise konunun gündeme ilk defa gelişi II. Meşrutiyet sonrasındadır. Türkçülük siyaseti ve çalışmalarında ağırlık kazanmak, Orta Asya ve Anadolu Türklüğü arasında bağlantı kurmak için Türk halk müziğinden faydalanılması gündeme gelmiştir. Osmanlı döneminde Darülelhan'ın kuruluş amaçlarından biri de budur. Darülelhan'ın kurulmasında Almanya ile siyasi-askeri ittifak ilişkilerimiz önemli bir rol oynamıştır. II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki'nin iktidara el koymasıyla saray teşkilatı küçültülmüş Muzika-yı Hümayun merkezi askeri bandosu ve saray orkestrası durumuna düşmüştür.[3] 1916'da Maarif Nezareti Darülelhan adıyla yeni bir devlet konservatuarı açmıştır. Geleneksel Türk müziğinin gelişmesinde sarayın özel bir yeri vardır. Ancak sarayın siyaseti ve dünya görüşünü belirleyen konumu sınırlandığında müzikte de saray tek merkez olmaktan çıkmıştır. Türk müziği eğitim ve öğretim sisteminin değişmesi ve yeni ortaya çıkan müzik cemiyetleri Türk müziğinde bir sapmayı belirtmektedir. Türk müziğinde saray dışında ortaya çıkan bu girişimler içinde Enderun'dan sonra ilk defa bir

---

[2] Türkiye'de Cumhuriyet sonrasında bir başka amaçla da olsa aynı yönde girişimlerde bulunulacaktır. Sonuçta Ruslardan esinlenerek "Türk Beşleri" olarak adlandırılan ve müzik donanımlarını Batılı ülkelerde gerçekleştiren bestecilerimizden de bu beklenmiştir. Burada sorun Türk halk müziği parçalarının derlenip, otantik özelliklerine sadık kalınarak kullanılması değildir. Türk halk müziğine duyulan bu ilgi Batı müziği içinde "yerli motiflerin" kullanılması açısındandır.

[3] Ahmet Şahin Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 29.

"mektep" mahiyetinde ortaya çıkan eğitim ve araştırma kurumu Darülelhan olmuştur. Başlangıçta tiyatro eğitim ve öğretimi için açılan Darülbedayi'nin içinde tiyatro ve musiki olarak iki ayrı kısım vardır. Darülelhan'ın kurulmasıyla müzik kısmı da Türk ve Batı müzikleri olarak ayrılmıştır. Bu dönemde yetkili bir bilim heyeti tarafından yazılan ve tespit edilen Türk müziği ile ilgili eserlerin baskısına girişilmiş, eski klasik müzik eserlerinin ve dini müzik klasiklerinin derlenmesi yanında, folklor eserlerinin derlenmesi yönünde de girişimlerde bulunulmuştur. Bu konudaki araştırma ve çalışmalar için öğretmenler yönlendirilmiş, kendilerinden yardım istenmiştir. Ziya Gökalp'in Osmanlı döneminde müzik ile ilgili görüşlerini Darülelhan aracılığıyla ortaya koymak mümkündür.[4] Bu görüşler yeni Türkiye devletinin kuruluşu sonrasında savunulan görüşlere karşıtlık oluşturmaktadır. Osmanlı'nın Batılılaşma girişimleri çerçevesinde müzikte değişikliklere rağmen, Darülelhan'ın yapısından da anlaşılabileceği gibi Doğu/Türk müziği ile Batı müziği arasındaki ikilik devam etmiştir. Türk halk müziği ile Osmanlı/saray müziği arasındaki ayrıma rağmen, aralarında imparatorluk siyaseti çerçevesinde belli bir uyum kurulmuştur. Ancak Osmanlı'nın yıkılışı sonrasında artık bu yapıyı savunmak mümkün olmamıştır. Batı müziği ile Osmanlı/saray müziği arasındaki ikiliğe son vermek adına Türk müziğinden vazgeçilmiş, Batı müziği ile Türk halk müziği arasında aşılamaya dayalı bir ilişki oluşturulmuştur. XX. yüzyılda ortaya çıkan Türk müziğindeki değişikliklerin, bu konuda ortaya çıkan farklı seçim ve yönelişlerin temeli Türkiye'nin ve Anadolu Türklüğünün dünyadaki yeri ve konumunun ne olduğu sorusuna verilen cevap oluşturmaktadır. Yapılan siyasi seçim aynı zamanda müzikle ilgili resmi görüşü de belirlemiştir.

Türk müziğinin Batı etkisine açılması yeni Türkiye devletiyle birliktedir. Bu konudaki temel yönelişin ve gerekçenin tanımlanması yolundaki görüşlerin sahibi Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesinden sonra görüşlerini Anadolu Türklüğü/Türkçülüğü ile sınırlandırmıştır. Müzikle ilgili günümüzde de geçerliliğini sürdüren resmi görüşün kaynağı budur. Bu nedenle Ziya Gökalp'in Osmanlı döneminde müzikle ilgili olarak gündeme getirdiği görüşler, bu görüşlerindeki değişiklikler konu edilmemektedir. Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında geleneksel Osmanlı müziğini reddettiği gibi Türk halk müziği anlayışını da Anadolu ile sınırlamıştır. Artık çok geniş Türk dünyası/pan-Türkçü çerçeve içinde bir halk müziği anlayışını da savunmamaktadır. "Türk halk musikisi" değil "Anadolu musikisi" adında başka bir müziği öne çıkararak, Türk halk müziğinin bu şubesinin örneklerinin Batı müziği usullerine göre armonize edilerek, yerli motiflerin çeşitli bestelerde kullanılmasını önermiştir. Klasik Türk müziğiyle ilişkimizi yeni yapılan siyasi seçim gereği reddetmiştir. Diğer deyişle yeni dönemde Batı uygarlığı kesin seçimi yanında Osmanlı'dan da vazgeçmemiz gerekince Ziya Gökalp'in Türk müziğiyle ilgili geçmişteki değerlendirmeleri de değişmiştir. Bunun için "uygarlık değiştirme" tartışmasını gündeme getirmiştir. Yeni Türkiye devleti Osmanlılıktan/impa-

[4] Bunu yeni sonuçlar çıkarmak amacıyla daha sonra bir başka yazımızda konu edineceğiz.

ratorluktan vazgeçip kesin Batı siyasi seçimini yapınca artık resmi düzeyde de buna uygun uygulamalar öne çıkarılacaktır. Bu dönemde geçmişle ilgili bağlantılar/ tartışmalar kesin bir dille reddedilmektedir. Klasik Türk müziği de bundan nasibini almıştır. Artık klasik Osmanlı müziğini savunmak tepkiyle karşılanmaktadır. "Müzik devrimi"den ve müzikte değişmenin gerekliliğinden söz edilmesi bu anlamdadır. 1926 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Encümeni Komisyonu'nun farklı eğilimleri de içinde taşıyan kararları tartışmalara neden olduğunda bu komisyonda yer alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu müzikle ilgili farklı görüşlerin savunulmasına ve tartışılmasına bile tahammül edememektedir. "Her sahada medeniyet inkılâbı bütündür, parçalanamaz. Musiki sahasında medeniliğin yalnız bir şekli vardır. O da Garp musikisine has beynelmilel tekniği aynen ve harfiyen kabul etmektir. Bizde 'Düm Tek' fassallığı sanat vadisinde bir irtica tecrübesi ve aşikar bir tekamül düşmanlığından başka bir şey ifade etmez."[5] 1926 yılında yeni dönemin siyasetine uygun olarak Darülelhan'ın Türk müziği bölümü kaldırılmış, sadece klasik eserleri tasnif eden bir kurul bırakılmıştır. Türk müziği eğitim ve öğreniminin kaldırılmasıyla artık Türk müziği Osmanlı kimliği ile ilişkili bir müzik olmaktan çıkarılarak sadece bir müze malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel Türk müziğine yönelik "Bizans Müziği", "Divan Müziği", "Enderun Müziği" gibi nitelemeler bununla ilgilidir. Bu tanımlarda Osmanlı'dan vazgeçişimizi açıklamak ve yeni siyaseti öne çıkarmak amacıyla belli bir horlama vardır. Bir adım daha atıldığında Osmanlı saray müziği "meyhane müziği" olarak küçümsenmiştir. Bu tavrı yeni müzik örgütlenmeleri içinde de görmek mümkündür. Milli Eğitim Bakanlığının kontrolünde bulunan Darülelhan'ın ve diğer özel müzik okullarında Türk müziğinin öğrenim ve öğretimi yasaklanmış, Darülelhan kapatmış, "İstanbul Belediye Konservatuarı" adı altında yeniden açıldığında ise Türk müziği öğrenimine yer vermeyen yeni bir yönetmeliğe bağlanmıştır. Ankara'da Devlet Konservatuarı haline dönüştürülen Musiki Muallim Mektebinde de Türk müziği bölümüne yer verilmemiştir.[6] 1934 yılında kısa bir süre Türk müziğinin yasaklanması bu yasaklayıcı tavrın en uç örneği olmuştur.[7] Özellikle klasik Türk müziğinin "gericilik" (irtica) kaynağı olarak görülmesi cumhuriyet dönemi müzik tartışmalarını belirlemiştir. Bu durum toplum kimliğinin zorlanmasını getirmiştir. Geleneksel Türk müziği icra eden ve dinleyenlerin açıkça bu müziği savunamamaları, utangaç tavırları da bundan kaynaklanmaktadır.

---

5 *Türk Musikisi Tarihi*, Derleme, TRT, Ankara, 1986, C. 2, s. 5.

6 Türk müziğinin Devlet konservatuarında olmamasına karşın hiç olmazsa İstanbul Belediye Konservatuarı'na girmesi ancak 1943 yılında mümkün olmuştur. Ancak bu da kısa bir dönem sürmüştür. Açıp kapama kararlarının ötesinde klasik Türk müziğine bir müze malzemesi gibi bakılmıştır. Eğitim ve öğrenimden çok tasnif ve derleme faaliyeti öne çıkmıştır. Türk müziği eğitimine ancak 1975 yılında Türk Müziği Konservatuarı açılmasıyla geçilmiştir. Bundan önceki dönemde radyo bu görevi yerine getirmiştir. Bir tür inceleme, tasnif, derleme ve eğitim- öğretim kurumu gibi çalışmıştır.

7 1934 ve 1936 yıllarında uygulamaya konan bu yasak Atatürk'ün emriyle kalktıktan sonra yeniden radyolarda geleneksel Türk müziği türleri yayınlanabilmiştir. Bu, devletin Türk müziğine olan bakış açısının değiştiği anlamına gelmemektedir. Türk müziğine karşı müzecilik tavrıyla yaklaşan anlayışın en önemli temsilcisi radyo olmuştur.

Yeni dönemin müzik siyasetinin (Osmanlı döneminden farklı olarak) iki belirgin yönü vardır. Birincisi Türk müziğinin Batı etkisine açılması, ikincisi Türk müziğinin dışlanması biçimindedir. Bu iki yön birbiriyle ilişkilidir. Türk müziği yeni dönemde toplum kimliğimizin değişmesi temelinde dışlanmış, buna karşılık toplum kimliğimiz Batılı yönde değiştirilmek istendiği için Türk müziği Batı müziği etkisine açılarak dönüştürülmek istenmiştir. Bu değişim dönemin yeni siyasetiyle uyumludur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ve Batılılaşma seçiminin kesinleşmesiyle devlet ile toplum ilişkileri yeniden tanımlanmıştır. Devletin yeniden örgütlenmesi ve yeni kadroların yönetimi devralmasına paralel biçimde toplumun da köklü, hızlı ve kapsamlı bir biçimde yeni siyasi seçimle uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Geçmişte Osmanlı Batıcılaşması ile toplumun değiştirilmesi amaçlanmazken (Doğulu toplumda Batıcı siyaset ikiliği) yeni dönemde toplum yeni Batı siyasi seçimiyle uyumlu hale getirilmek istenmiştir. Yeni dönemde toplumun Batı siyasi seçimine göre değiştirilmeye çalışılması toplum kimliğinin zorlanması anlamına gelecektir. Türkiye'de Cumhuriyet dönemi müzik tartışmalarına bu çerçeveden bakılmalıdır. Müziğe yönelik müdahaleler topluma Batı kimliği kazandırma çabasıyla yakından ilgilidir. II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi yeni dönemin siyasi-dünya görüşünün oluşturulmasında da Ziya Gökalp etkili olmuştur. Osmanlı'nın son döneminin ideologu olan Ziya Gökalp yeni Türkiye Devleti'nin "Türkçülük" görüşlerinin de hazırlayıcısıdır. "Türk Devrimi"nin düşünce düzeyinde ideologu olduğu gibi müzik ile ilgili tartışmalarının da merkezinde bulunmaktadır. Türk müziğinin kökeni, kurumlaşması ve icrasında bugüne kadar süren tartışmaların temelinde Ziya Gökalp'in görüşleri bulunmaktadır. *Türkçülüğün Esasları* (1924) adlı kültür ve uygarlık ikilik ve ayrımıyla yeni dönemin müzik ile ilgili temel görüşlerini formüle etmekte zorlanmamıştır. Ziya Gökalp'e göre "Türk toplumu şu üç tür müzikle karşı karşıyadır: Doğu müziği, Halk müziği, Batı müziği. Bunlardan Doğu müziği eski uygarlığımızın, halk müziği kendi kültürümüzün, Batı müziği ise yeni uygarlığımızın müzikleridir.. Doğu müziği (Osmanlı müziği), eski uygarlığımızın müziği bize yabancı olmamakla birlikte Bizans'tan alınma olup ulusal değildir. Batı müziği yeni uygarlığımızın müziği olduğu için bize yabancı değildir. Türk halk müziği ise eski Türk müziğinin devamı, ulusal bir halk müziği olup, gerçek Türk müziğidir. Ulusal müziğimiz ülkemizdeki halk müziği ile Batı müziğinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk müziğimizin bize verdiği ezgileri toplar ve Batı müziği yöntemiyle armonize edersek hem ulusal, hem de asri ve garbi bir müziğe sahip oluruz."[8] Gökalp'e göre halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk halk müziği, Farabi tarafından Bizans'tan tercüme ve iktibas olan Osmanlı müziğinden ayrılmaktadır. Türk halk müziği ilham ile ortaya çıkmış, taklit ile dışardan alınmamışken, Osmanlı müziği taklit aracılığı ile dışarıdan alınmış ve ancak usul ile devam etmiştir. Türk halk müziği kültürümüzün, Osmanlı müziği ise uygarlığımızın müziğidir. Osmanlı sonrası yeni Batıcılaşma seçimi bir uygarlık değişimini öngörmektedir. Türk müziği tartışmalarının temelini Os-

[8] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973, s. 81-85.

manlı'dan vazgeçilmesi oluşturmaktadır. Yeni dönemde toplumun genel eğilimi ve doğal akışı dışında "yurt çapında köklü kültür ve sanat kalkınması"ndan kastedilen budur.

Ziya Gökalp kültür ve uygarlık ayrımı ile Osmanlı'dan vazgeçmemizi açıkladığı gibi yeni yönelişimizi de temellendirmiştir. Osmanlı'dan vazgeçişin gerekçesini ortaya koymak için Devlet ile toplum arasındaki ayrımdan yola çıkmıştır. Devlet ile toplum arasında çeşitli düzeylerde ortaya çıkan bu ikilik en çok müzik düzeyinde görülecektir. Ziya Gökalp bu ikilikten yola çıkarak klasik Türk müziğini topluma yabancı "seçkinlerin müziği" olarak tanıtmıştır. Gökalp'e göre kültür halka aittir, uygarlık ise uluslararasıdır. Aydınlarımızın yapması gereken milli kültür ile Batı uygarlığını birbirine aşılamaktır. Milli kültürün bir kolu milli müziktir. Klasik Türk müziği bizim bir dönem içinde bulunduğumuz uygarlığın müziğidir. Türk halk müziği ise toplumumuza aittir, katıldığımız uygarlıklar değişse bile toplumumuzu değiştirmediğimiz için sonuçta halk müziğimiz kaynak olmayı sürdürecektir. Doğu (Osmanlı) müziği hastadır ve milli değildir, buna karşılık halk müziği kültürümüzün, Batı müziği de uygarlığımızın müziği olarak bize yabancı olarak görülmemiştir. Buna göre milli müziğimiz, memleketimizdeki halk müziği ile Batı müziğinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk müziğimizin bize verdiği melodileri toplar, Batı müziği usulünce armonize edersek hem milli ve hem de Batılı bir müziğe sahip oluruz. Bunun için bu sentezi (derlemek, toplamak, bütünleştirmek) yapacak bir kurumun olması gerekir. Ziya Gökalp'e göre "İstanbul'da mevcut bulunan Darülelhan (konservatuar), dümtek usulünün, yani Bizans musikisinin Darülelhan'ıdır. Bu müessese, iptidai unsurları halkın samimi melodilerinde tecelli eden ve Avrupa musikisine tevkifan armonize edildikten sonra asri ve garbi (çağdaş ve Batılı) bir mahiyet alacak olan hakiki Türk musikisine hiç ehemmiyet vermemektedir. Bu müessesenin Türk Darülelhan'ı haline getirilmesi gerekmektedir."[9] Türk özelliğini koruyarak müziğin Batılı tarzda değişmesi (Batılılaştırılması) girişimlerine "Türk kalarak çağdaşlaşma" denilmiştir.[10] Türkiye'de "müzik devrimi" olarak da adlandırılan bu değişim toplum sınıflarına veya toplum gelişmesine dayalı olarak gerçekleşmemiştir. Toplumlar arası ilişkiler içindeki köklü yön değiştirme ile müzikteki köklü değişim arasında ilişki kurulmuştur. Bu girişim Türk müziğinin modernleşmesi veya Türk müziğinin çoksesli hale getirilmesi olarak ifade edilmiştir. Kültür ve uygarlık ayrımı ile geleneksel Türk müziğiyle ilişkimiz kesilirken yeni yönelişimiz de açıklanmış olacaktır. Bu iki köktenci tavır (Doğu'dan vazgeçme, Batı ile ilişkilerimizin yeniden tanımlanması) nedeniyle "müzikte devrim"den söz edilecektir.[11] Devrimler arasında en anlamlısı

---

9 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.

10 Muammer Sun-Murat Katoğlu, "Türk Kalarak Çağdaşlaşmak", *Cumhuriyet*, 14-20 Haziran 1979.

11 Osmanlı döneminde Türk müziğinin çeşitli türleri ve örnekleri üzerinde, mevcut melodiler, ezgiler armonilenerek çok seslendirme çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu örnekler bir "fantezi" olmaktan ileri gitmemiştir. Köklü bir program ve dünya görüşü değişikliğinin sonucu değildir. Bunun ötesinde Batı'da da klasik Batı müziğinin büyük kompozitörleri çeşitli besteleme tekniklerinden yararlanarak Türk müziği örnekleri ile ilişkili (özellikle askeri müziğimiz) özgün denemeler yapmışlardır. Sonuçta ortaya çıkan, belli motiflere rağmen Batı müziğidir. Bu konu ayrı bir çalışmanın konusudur.

ve en zoru kimlikle ilişkisi olması dolayısıyla Türk müziğinde devrim olmuştur. Devletin bu konudaki zorlanması da bir başka nedenle değildir. Resmi müzik anlayışı ve müzik alanındaki değişiklikler ancak Osmanlı'dan vazgeçmemiz temelinde anlaşılabilir. Bu nedenle günümüz müzik tartışmaları da tekseslilik-çokseslilik, Batı müziği-Doğu müziği, klasik Türk müziği-Türk halk müziği ikilik ve karşıtlığı temelinde sürdürülmektedir.

Ziya Gökalp geleneksel Türk müziğinden vazgeçilmesini gerekçelendirmek için devletin ve halkın sahip çıkması gereken müziğin hangi müzik olduğu konusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda Atatürk ve Ziya Gökalp'in görüşleri birbiriyle çakışmaktadır. Atatürk, klasik Türk müziği tutkusu olduğu bilinmesine rağmen bu müziği artık terk ettiğimiz Doğu uygarlığının müziği olarak görmüş, "Türk'ün çok gelişmiş ruh ve duygusunu doyurmaya yetmez" olduğunu belirtmiştir. Adnan Saygun'un hatıralarında Atatürk'e malederek naklettiği bir görüşe göre "Osmanlı müziği Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük inkılapları terennüm edecek güçte değildir. Bize yeni bir müzik gereklidir ve müzik, özünü halk müziğinden alan çoksesli bir müzik olacaktır."[12] Yeni dönemde devletin müzik siyaseti Türk halk müziği üzerinde Batı teknikleri kullanarak çoksesli yeni bir müzik yaratılmasıdır. Sentezden kastedilen budur. Bu amaçla Avrupa'ya yetenekli görülen gençler gönderilirken Türk müzik eğitim ve öğrenimi de Avrupa'dan davet edilen uzmanların önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. 1927 yılından itibaren Avrupa'ya müzik öğrenimi için gönderilen Cemal Reşit Rey, Adnan Saygun gibi sonradan ünlenecek kompozitörlerimizden de bu beklenmiştir. Atatürk 1930 yılında Alman yazar-gazeteci Emil Ludwig ile yaptığı bir görüşmede de klasik Türk müziğinin Bizans'tan kalma olduğunu, hakiki müziğimizin Anadolu halkından duyulabileceğini, Türk müziğinin kökeninin Osmanlı değil, halk müziği olduğunu söylemiştir.[13] Atatürk ve Ziya Gökalp için Türk müziğinde yapılması gereken şey ve bunun yöntemi açıktır. Klasik Türk müziği topluma yabancı bir müzik olarak görülmüş, dışta bırakılmıştır. Türk müziğinin kökeni olarak Türk halk müziğinin gösterilmesi, ancak Batı çoksesli müziği ile yapılacak aşılama açısından önemlidir. Adnan Saygun da "Enderun Müziği" olarak tanımladığı klasik Türk müziğini Türk toplumuna yabancı bir müzik olarak tanıtmıştır. Türk halk müziğine yapılan övgü ve sahip çıkma klasik Türk/Osmanlı müziğinin dışında görüldüğü içindir. Gerçekte Türk halk müziği de değişmesi gereken bir müzik olarak görülmektedir. Türk halk müziğine çokseslilik/Batı müziği aşılaması yapılabildiğinde ancak bu müzik değerli hale gelecektir. Kültür ve uygarlık ayrımı ile Osmanlı müziği Türk toplumuna yabancı bir uygarlığın müziği olarak görülmüş yeni yönelişimizin dışında bırakılmıştır. Türk halk müziği ile yeni yöneldiğimiz Batı uygarlığının müziği arasında bir sentez ya-

---

[12] Adnan Saygun, *Atatürk ve Musiki: O'nunla Birlikte, O'ndan Sonra*, And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara, 1982, s. 48.

[13] Yaşar Doruk, "*Türkiye'de Müzik Konusunda Yanlışlıklar ve Bunun Çağdaş Türk Müziğine Yansıması*", *Çok Sesli Müzik Sempozyumu 2-4 Mayıs 1985*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1985, s. 20.

pılması gerektiğinden söz edilmiştir. klasik Türk müziği alanında Rauf Yekta Bey, Sadettin Arel, sonra Yalçın Tura ve Mutlu Torun ile günümüzde de devam eden bir eğilim klasik Türk müziğinin belli formları, makamları, usulleri ile çoksesli Batı müziği arasında bir bütünleşme ve uyum kurma çabasındadır. Ancak bu eğilim klasik Türk müziği (Doğu müziği) ile çoksesli Batı müziği arasındaki uyuşmazlık nedeniyle sınırlı deneyler olmaktan ileri gitmemiştir. Klasik Türk müziği dışlanarak, Batı müziği ile Türk halk müziği arasında bir "sentez" yapılması gerektiği görüşlerinin günümüzde de sürmesi Doğu uygarlığından ve imparatorluktan vazgeçme siyasetinin değişmemesiyle ilgilidir.

Cumhuriyet sonrasında Türk halk müziği ile yeni yönelişimiz arasında bağlantı kurulmuştur. Geçmişin bir devamı olarak fakat daha farklı bir bağlamda 1924 yılından itibaren Türk halk müziği derlemelerine başlanmıştır. Derlenen bu türküler "Yurdumuzdan Nağmeler" adı altında radyoda yayınlanacaktır. Bu programın adı daha sonraları fazla kulak verilmemesi gereken basitlik ve derinliği olmayan görüşler için bir deyime dönüşmüş, seçkinlerin halkı küçümseme ve alayını belirtecek biçimde kullanılan "argo" bir deyim olmuştur. 1930-1950 yılları arasında neredeyse bütün Türkiye dolaşılarak 10.000 civarında ezgi derlenmiş, Muzaffer Sarısözen tarafından notaya alınan bu derlemeler radyoda "Yurttan Sesler" programıyla yayınlanmıştır. Bu program da bütün ciddiyetine rağmen, halkı dışlama, Türk müziğini yeniden biçimleme tavrının ötesine geçmemiştir. Bu girişimler Anadolu ile sınırlı bir Türkçülük/halkçılık anlayışını belirtmektedir. Artık imparatorluk imkânlarına dayalı bir pan-Türkist siyaseti savunmak söz konusu değildir. "Yurdumuzdan Nağmeler", "Yurttan Sesler" deyişindeki alaycılık, küçümsemenin bir nedeni de bu olsa gerektir. Ziya Gökalp'te Türk halk kültürüne ilgi "Anadoluculuk" ile (Türkiye dışındaki Türkler dışarıda bırakılarak) sınırlıdır. Ancak 1930'larda yeni oluşturulan Türk Tarih Tezi Osmanlı'dan vazgeçişimizi açıklarken Orta Asya ile bağlantı kurmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle temelde Anadolu ile sınırlı bakış açısında değişiklik olmamasına rağmen, Anadolu'daki Türk varlığını tartışma konusu eden Batı açıklamalarına karşı il il dolaşılarak derlemeler yapılmıştır. Bela Bartok'un Ankara Devlet Konservatuarı kurulduktan sonra yaptığı halk müziği derlemelerine de bu açıdan bakmak gerekir. Bartok, Anadolu folkloru ile Balkan halkları, Orta Asya ve Macar folkloru ile ilişki kurarak Türk halk müziğini Anadolu ile sınırlı olmaktan çıkarmaktadır. Bu tavır Osmanlı dönemindeki Türkçülük görüşüyle imparatorluk elden çıktığı için aynı değildir. Ancak Osmanlı sonrasında yeni Devlet Osmanlı'dan (İmparatorluktan) vazgeçmesine rağmen Türkçülükten vazgeçmiş değildir. Türkçülük görüşleri (Turancılık anlayışını bırakacak biçimde) Anadolu ile sınırlanmış olmasına karşılık yeni devletin de resmi görüşüdür. Bu nedenle gündeme getirilen ulusal sentez çabasında Türk halk müziğinden (Anadolu folklorundan) belli bir biçimde yararlanılması düşünülmektedir.

Türkiye'de Batıcılaşma seçimi XIX. yüzyılda yapılmıştır. Ancak Osmanlı döneminde Batıcılaşma devletin Batı ile yürüttüğü askeri-siyasi işbirliğinin dışına çıkmamıştır. Toplumun kimliğini değiştirme, zorlama çabası yoktur. XIX. yüzyılda Batı ile Doğu'da iş-

birliği amaçlandığı için bu işbirliğinin dayanaklarını oluşturmak için toplumun Doğulu kimliği (İslamcılık, Türkçülük) daha çok vurgulanmıştır. Buna karşılık Osmanlı sonrası yeni dönemde Doğu ile ilişkilerimiz sınırlanmış, Türkiye kendi içine kapanmıştır. Bu nedenle Osmanlı ve Doğu ile ilişkilerimiz dışarıda bırakılmış, toplumun kendi içine kapanmasının (İmparatorluktan vazgeçmenin) bir ifadesi olarak Osmanlı müziği dışlanırken, Türk halk müziği öne çıkarılmıştır. Türkler geçmişte de kendi kimlik özelliklerini yitirmeden bir uygarlık çerçevesinden bir başka uygarlık çerçevesine geçmişlerdir. Orta Asya uygarlığından Yakın Doğu-İslam uygarlığı çerçevesine girerken kendi kimliklerini koruyarak bu değişiklikte başarı da sağlamışlardır. Türkiye yeni dönemde bir başka uygarlık çerçevesine geçmek istemektedir. Sorun uygarlık değişimi değildir. Sorun bu uygarlık değişimi girişiminin toplum çözümünü sağlayamamasıdır. Yeni önerilen siyasete toplumun katılması, ortaklığı olmadığı için belli aşılamalarla toplum kimliğinin yeni seçime uyumlu hale getirilmesi istenmiştir. Türk müziği ile ilgili yeni yöneliş ve tartışmalar bu çerçeve içinde anlamlıdır. Bu nedenle geleneksel Türk müziğinin içindeki ayrımlar bir bütün olarak teksesli müzik kapsamında tartışma konusu olacaktır. Yeni dönemde de devlet ile toplum arasındaki ikilik devam etmiştir. Devletin yeni siyasi seçimi yüzeyde kalmıştır. Toplumun Batı ile özdeşleşmesi söz konusu değildir. Bu nedenle çoksesli Batı müziğini alma ve Türk halk müziğine Batı müziğini aşılama çabaları toplumdan kopuk dayatmalar olmaktan ileri gitmemiştir. Toplumun kimlik değişikliği yönetici devlet tarafından gündeme getirilmektedir. Batı ile ilişkilerimizin sınırlılığı ve Batı çıkarları ile özdeşleşme söz konusu olmadığından Türk müziğini değiştirmeye yönelik girişimler başarılı olmamıştır. Alternatif bir siyaset ve görüşün ortaya konulamaması Türk müziği ile ilgili olarak resmi düzeyde ortaya konulan görüşlerin sürekliliğini sağlamış, ancak bu serüven bir bunalımın ifadesi olmaktan ileri gitmemiştir.

Günümüzde de üzerinde tartışılmadan kabul edilen yaygın bir görüşe göre Türk halk müziği ile Klasik Türk müziği birbiriye farklılığın ötesinde uyuşmaz olarak görülmektedir. Bir diğer uyuşmazlık konusu klasik Batı müziği ile klasik Türk müziği arasındadır. Bu nedenle Batı ile Türk toplumu arasındaki bütünleşme çabası (yeni sentez) Türk halk müziği üzerinden yapılmaktadır. Gerçekte aralarında bir farklılık olmasına karşılık geleneksel Türk müziğinin bu iki türü arasında belirtildiği gibi bir uyumsuzluk yoktur. Tersine uyuşmazlık bu iki müzik türü ile Batı müziği arasındadır. Klasik Türk müziği ile halk müziği arasında farklılıklar yanında benzerlikler de vardır. Belirtildiğine göre klasik Türk müziğinde kullanılan makamların çoğu, özellikle Hüseyni, Gülizar, Muhayyer gibi makamlar halk müziğinde de vardır. Yine klasik Türk müziğimizde ritm unsuru olarak kullanılan basit usullerin çoğu halk müziğinde de kullanılmıştır.[14] Yeni dönemde Türk halk müziğine üstünlük verilmesine ve klasik Türk/Osmanlı müziği topluma yabancı bir müzik olarak tanımlanmasına karşılık, gerçekte Türk müziğinin her iki

[14] *Türk Musikisi Tarihi*, Derleme, TRT, Ankara, 1986, C. 2, s. 246.

türü de yeni devleti ve toplumu temsil edecek durumda görülmemektedir. Gerçekte üstünlük verilen ve belirleyici olarak görülen çoksesli Batı müziğidir. Bu nedenle Türk müziği olarak tanıtılan geleneksel iki müzik türü de (seçkin ve halk müziği) Doğu uygarlığına ait teksesli, Orta Çağ ürünü olarak görülmektedir. Çağdaş müziği Batı müziği temsil etmektedir. Çoksesli Batı müziği evrensel, üstün bir uygarlığın müziği olarak görülmekte, Türk müziği çağdaş olmamakla suçlanılmaktadır. Bu açıdan geçmişte donmuş kalmış, kendini yenileyemeyen, değişmeye de izin vermeyen bir kalıp olarak görülmektedir. Türk müziği konusunda birbiriyle ilişkili iki tavır vardır. Türk müziği ya geçmişe saygı temelinde bir müze unsuru gibi yaşatılması gereken bir müzik olarak görülmekte veya Batı müziği temelinde yeniden yorumlanmaya muhtaç eksik bir müzik olarak tanımlanmaktadır. Gerçekte klasik Türk/Osmanlı müziği dışlanmasına ve Türk müziği olarak Türk halk müziği görülmesine karşın Türk halk müziği de açıkça belirtilmiş olmasa bile küçümsenmekte, otantik müzik adı altında ilkel bulunmaktadır. Bu nedenle halk müziğinin milli müziğimiz olması için elden geçmesi, işlenmesi ve Batı müziği aşılamasıyla bir sentez yapılması gereğinden söz edilmektedir. Türk halk müziğinin çağdaşlaşması için çoksesli hale getirilmesi zorunlu görülmektedir. Sonuçta hem Türk halk müziği, hem de klasik Türk müziği yeni devleti ve toplumu temsil edecek yeterlilikte görülmemektedir. Her ikisi de çağdışıdır. Klasik Türk müziği teksesli müzik olduğu için eleştirilmektedir, ancak Türk halk müziği de tekseslidir. Osmanlı Doğu uygarlığına ait olduğu gibi Türk toplumu da Doğu toplumudur. Yeni devletin değiştirmek istediği budur. Bu nedenle Türk müziğinin kökeni nedir tartışması yapılmaktadır. Çağdaş müziğin temeli, temsilcisi Batı'dır. O zaman yapılacak iş kendiliğinden belli olmaktadır. Bunun için zorunlu belli değişiklikler öngörülmüştür. Önce Türk toplumuna yabancı, Doğu uygarlığının müziği olarak görülen Osmanlı/Türk müziği terk edilmelidir. Batı müziğinden yapılacak aşılama için temel alınacak müzik Türk halk müziğidir. Osmanlı müziği Doğu uygarlığının müziği olduğu için bu müzik yerine Batı uygarlığının müziği alınmalıdır. Bu açıdan Türk halk müziğinin Batı müziği yönünde değişmesi zorunlu bir uygarlık değişimi olarak ele alınmıştır. Çağdaş ve evrensel müzik çoksesli Batı müziği olarak tanımlanınca Türk müziğinin yapısında olmayan çokseslilik ancak üsten aktarmalarla ve empozelerle mümkündür. Bu dışardan dayatma müzikte aşılama veya eğitim meselesi olarak görülmüştür.

Osmanlı yenileşmesinin en tartışmalı yönü müzik alanındadır. Osmanlı Batıcılaşma siyasetinin bir parçası olarak benimsenen Batı müziği varlığını devletin desteği sayesinde sürdürmüştür. Batı müziği ile Doğu/geleneksel Türk müziği arasında karşıtlık sorun olmadan benimsenmiştir. Başlangıçta Batı müziğinin etki alanı askeri alanla ve yönetici kadroların yeni yaşam tarzıyla sınırlıdır. Muzika-yı Hümayun'un kurulması, Mehterhane'nin kaldırılması sadece Batı müziğinin benimsenmesini değil aynı zamanda eğitim ve öğretiminin devlet tarafından üstlenilmesi anlamına gelmiştir. Diğer deyişle Batı müziği resmi müzik konumu kazanmıştır. Mehterhane'nin kapatılması ve yerine açılan Muzika-yı Hümayun ile birlikte Batı müziği devletin resmi müziği olmuştur. Batı müziği Cumhuriyet

ile birlikte resmi müzik konumuna gelmemiştir. Bu tespit Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi müzik anlayışındaki değişimleri anlamak açısından önemlidir. Bu dönemde Batı müziği yönünde yeni oluşumlar, konserler adeta Osmanlı'nın yeni siyasetinin vitrini durumundadır. Ancak geleneksel Türk müziğine karşı herhangi bir horlama ve reddetme tavrı yoktur. Batı müziği ile Osmanlı müziği arasında bir ikilik söz konusudur. Alafranga ve alaturka tartışmaları bu ikiliğin çerçevesini aşmamıştır. Müzikte sarayın öncülüğünü simgesi olan Muzika-yı Hümayun'un kapatılması ve II. Meşrutiyet sonrası Darülelhan'ın açılması siyaset yanında müzikte de sarayın tekelinin kırılması anlamına gelmiştir. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında müzikte ikiliğin kaldırılması, Türk müziğinin Batı etkisine açılması ve dışlanması yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk müziğinin günümüzle ilişkisi söz konusu olmayan müzelik bir malzeme (daha ağırı gericiliğin kaynağı) olarak değerlendirilmesi ve Batı müziği ile kaynaştırma çabası toplum kimliğimizin zorlanmasına yol açmıştır. Türk müziği tartışmalarının sonraki dönemlerde de yapılmaya devam etmesi kesin temel siyasi seçimin başarısı konusunda belli tereddütlerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Günümüzde egemen müzik anlayışı olmasına rağmen resmi müzik anlayışıyla ilgili belli tartışmalar ve sapmalar ortaya çıkmıştır. Ancak temel seçim köklü bir biçimde tartışılmadığı için resmi müzik anlayışına muhalefet resmi görüşün yeni bir yorumu olmaktan ileri gitmemiştir. Türkiye'de Batı müziği ile ilişkilerimiz ve Türk müziğine yaklaşımımız Batı ile geliştirdiğimiz ilişkilere bağlı kalmıştır. Diğer sanatlarda bu bağlılığı aşan çeşitli örnekler söz konusu olmasına karşılık müzik alanında bu bağlılığı aşmak veya tersine söylersek Batı müziğini benimsetmek mümkün olmamıştır. Türk müziği ile Batı müziğini kaynaştırmak mümkün olmadığı gibi Batı müziği kendi alanı dışına çıktığında etkisiz kalmaktadır. Aynı değerlendirmeyi Türk müziği için de yapabiliriz. Türk müziğinin ezgilerinin Batı müziği içinde kullanılışı yönünde geçmişten bugüne belli çabalar vardır. Ancak bu çabanın başarısı tartışmalıdır. Mesele Türk müziğinin veya Batı müziği tekniklerinin benimsenmesi ve her iki müzik arasında alışverişe girmekle sınırlı değildir. Türkiye geçmişten bu yana Batı ile yoğun bir ilişkiye girdiği gibi Batı tekniğini almada da tereddüt etmemiştir. Türk müziğinin Batıcılaştırması/modernleşmesi bunun ötesinde bir anlam taşımaktadır. Müziğin toplum kimliği ile ilişkisi nedeniyle Batı müziğinin benimsenmesi, Türk müziğinin Batı müziğine uyumlandırılması söz konusu olmamıştır. Bu yönde girişimler başarısız olması bir yana toplum kimliğimizin zorlanmasına neden olmuştur. Günümüzde Türk müziğinde ortaya çıkan bunalımla toplum kimliğimiz arasında ilişki kurulması bu nedenledir. Türk toplumu Batı ile girdiği ilişkide Batı kimliğini alması söz konusu olmadığı gibi giderek kendi kimliğini de ifade edemez hale gelmiştir. Toplumun ne Batılı, ne de tam anlamıyla Doğulu olmaması olumsuz bir kimlik savunusu biçimine bürünecektir. Arabesk müzik veya genel olarak müzikte görülen karmaşa, birbirini itme ve etkisiz kılma çabası bunun bir ifadesidir.

Türk Eğitim Felsefesinde Anglo-Sakson Etkileri

Gülnihal Küken*

Eğitim tarihimizin gelişmesi ulusal kültür değerlerimiz yanında dünya üzerindeki bütün kültür değerlerinden haberdar olma, onların ülkemiz kültürüne ve eğitimine uyarlanma faaliyetlerine de büyük ölçüde dayanmaktadır. Bu bağlamda bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu döneminde II. Mahmut'la (1808-1839) birlikte başlayan Batılılaşma ve modernleşmenin bir sonucu olarak Batı'daki öncülleri örnek alınarak birçok okul ve kurum açılmıştır. 1834 tarihinden itibaren Viyana, Paris ve özellikle Londra'ya pek çok öğrenci ve genç subayımız gönderilmiştir. "İngiltere'ye giden genç Osmanlı subayları bir yılda İngilizce öğrenerek Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'ne alınmışlar ve topçuluk, deniz subaylığı, deniz inşaat mühendisliği vb. öğrenimi görmüşlerdir. Ayrıca, Avrupa'dan öğretmen subaylar, teknik elemanlar getirilmiştir."[1]

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Tanzimat'la birlikte askerlik dışında çeşitli alanlarda da yetiştirilmek üzere, özellikle Fransa'ya çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. "Paris'te 1857-1864 yılları arasında faaliyet gösteren Mekteb-i Osmani, Fransa'daki Osmanlı öğrencilerine yardımcı olmaya çalışmıştır."[2] Tanzimat fermanı incelendiğinde eğitimle ilgili bir ifade bulunmamakla birlikte yeni anlayışta daha insan merkezli bir yaklaşım sergileniyordu. Eğitimin yaygınlaştırılması düşüncesi Tanzimat ile ortaya çıkar. Sadece İstanbul'da değil, ülkenin her yerinde eğitime muhtaç çocuk ve gençlerin yetiştirilebilmesi için okulların açılması gündeme gelir. Eski geleneksel eğitim programları yerine yeni modern eğitim metotları oluşturulur. Bu dönemde başlayan okul

* Prof. Dr., İ.Ü. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi

1 Kuran Ercüment; "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s. 494-495'den naklen; Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, M.Ö. 1000-M.S. 2007, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 153.

2 Akyüz,Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, M.Ö. 1000-M.S. 2007, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 153.

binaları yapımı 1900'lere değin sürmüştür. İngilizce eğitim veren Darüşşafaka, Fransızca eğitim veren Galatasaray ve Haydarpaşa Tıp Okulu o dönemde İstanbul'da yapımına başlanan okullardır. Tanzimat dönemi eğitim anlayışının en önemli noktalarından biri de okullarda Osmanlıca, tarih, coğrafya yanında bir Batı dilinin de mutlaka okutulması gerekliğini ortaya koymasıdır.

Jön Türklerin yaptıkları çalışmalar sonucu 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince Osmanlı Devleti'nde siyasi partiler ortaya çıkmaya başlar. İktidarı eline geçirerek, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede etkinliğini sürdüren İttihat ve Terakki Partisi okullarda Meşrutiyet bilincini yerleştirmeye çalışır. Böylece İttihat ve Terakki Partisi Batılı usulde eğitimin gelişimine katkıda bulunur. Bu dönemde yapılan çeşitli tercüme çalışmaları Batı düşüncesinin topluma kazandırılmasında önemli rol oynamışlardır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ele alınan eğitim sorunları ve uygulamaları Cumhuriyet Türkiyesi için bir öncül olmuştur. Eğitim tarihimizde Osmanlı'nın son dönemlerinde Batılılaşma eğilimlerinde özellikle Fransız kültürü örnek alınırken, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte giderek Anglo-Sakson kültürü eğitimimizde daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

Prens Sabahattin

Yaşadığı dönemde Osmanlı'nın merkeziyetçi anlayışı çerçevesinde bir memur devleti görünümünde olduğunu, dolayısıyla her şeyi devletten bekleyen bir memur ordusuna sahip olduğunu ve devleti memurların bu yükünden kurtarmak gerektiğine inanan Prens Sabahattin bireysel girişimciliğin önemine dikkat çeker. Prens Sabahattin girişimci insanın yetişmesinde en önemli ve tek vasıta olarak gördüğü eğitimin; üretici, girişken insanı yetiştirecek biçimde yeniden organize edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre toplumu geliştirecek insan üretici ve girişimci olarak eğitilmiş insandır. Prens Sabahattin Anglo-Sakson eğitim sisteminden etkilenerek liberal eğitim felsefesini savunur. Ona göre bireyci-girişimci toplumsal bir yapı oluşturabilmek için öncelikle eğitim sisteminden başlamak gerekir. Bireyler ancak uygun bir eğitim sistemi ile girişimci toplum yapısının şartlarını sağlayabilecek yurttaşlar haline getirilebilir

1918 yılından itibaren Osmanlı üzerindeki İngiltere inisiyatifi doğrultusunda İngiliz mandacılığı kabulü doğrultusunda Prens Sabahattin'in görüşleri izlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında modern-ulus devlet modelinde amaçlanan eğitim felsefesi ve politikası gereğince Ziya Gökalp'in savunduğu milli kültür ve yeni bir millet yaratma programında vurguladığı eğitimde millilik ve toplumculuk anlayışı uygulandığından Prens Sabahattin'in görüşleri geri planda kalmıştır. Ancak II. Dünya Savaşından sonra ve özellikle 1980'lerde, Türkiye'de liberal politikalar çerçevesinde Prens Sabahattin'in liberal eğitim felsefesi yeniden gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Felsefesinde Anglo-Sakson Etkileri

Eğitimin üretici, girişken insanı yetiştirecek şekilde yeniden organize edilmesi gerektiğine dikkat çeken Mustafa Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından 1922'de Bursa'da yaptığı konuşmada tüm eğitim kademelerinde iş ilkesine dayanılması gerektiğine değinmiş, ulusu yetiştirmede temel kaynağın okul olduğunu, okulun ise bilimsel ve teknik temele dayalı bir eğitim kurumu olması gerektiğini ortaya koymuştur. Ulusu yetiştirmede en önemli ana unsur olan okulun, bilim ve tekniği kullanarak, Türk ulusunun sanatını, ekonomisini ve edebiyatını geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Okul misyonunun ise "Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" kuşaklar yetiştirmek, müspet bilime dayanan, güzel sanatları seven ve güçlü yeni insan tipini imar etmek olduğunu belirtmiştir.[3]

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte, ülkede o zamana dek uygulananlarla kıyaslanamayacak kadar önemli siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel değişmeler gerçekleştirilmiştir. Henüz toplumun yüzde onunun bile okur-yazar olmadığı dönemde Cumhuriyet ilkelerinin kitlelere benimsetilmesi ve kökleşmelerinde eğitimin oynayabileceği rol her zamankinden fazla anlaşılarak, eğitime bu nedenle çok önem verilmiştir.

Cumhuriyet'in özellikle ilk on beş yılı içinde, kültür ve güzel sanatlar alanlarında yeni ve önemli çalışmalar yapılmış, Türk müziğini Batılı biçimde geliştirmek için Ankara'da 1924 yılında Musiki Muallim Mektebi kurulmuş ve Batılı müzikologlar davet edilmiştir. Çağdaşlaşmanın gereği olarak tiyatro, opera, resim, heykel alanlarında önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Batılı pek çok düşünürün önemli eserlerinin çevirisinin yapıldığı bu dönemde özellikle Anglo-Sakson geleneği çerçevesinde eserler dilimize kazandırılmıştır. 1924'de Herbert Spencer'in eğitim ile ilgili eseri *Fikri Ahlaki ve Bedeni Terbiye* başlığı altında Türkçeye çevrildi. Daha sonraları William James ve John Dewey (1859 -1952) gibi düşünürlerin eserleri dilimize çevrildi.

Halide Edip Adıvar (1884-1964)

Düşüncelerini kaleme aldığı romanlarında olduğu kadar İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde verdiği derslerle de toplumu eğitmeye çalışan Cumhuriyet döneminin en önemli kadın aydınlarından Halide Edip Adıvar Anglo-Sakson eğitimi savunucularından sayılabilir. Kendi zamanında memleketin en iyi felsefe üstadı olan Filozof Rıza Tevfik'ten bu konuda iyi bir eğitim gören Halide Edip doğal olarak hocasının etkisi altında kalmıştır. Rıza Tevfik (1869-1946), İngiliz empirist filozoflarından etkilenmiş, bu empirist görüşünü mistik felsefeyle tamamlamaya çalışmış bir düşünür-

[3] *Cumhurbaşkanı, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1946.

dür. Thomas Reid, Mansel, J. Stuart Mill gibi İngiliz filozoflarının bilgi teorilerinden hareketle Herbert Spencer'in agnostisizm ve evrimciliğine ulaşan Rıza Tevfik, Bergson'u da Türkiye'ye tanıtan ilk filozof olmuştur. Halide Edip hocasının bu çok yönlü ve geniş bilgi dağarcığından en iyi şekilde istifade ettiğini bizlere kaleme aldığı sayısız eseriyle de kanıtlamaktadır. Halide Edip'in kaleme aldığı hemen bütün eserleri İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Hollanda, İsveç, Norveç, Hindistan, Pakistan, Yugoslavya gibi pek çok ülkenin dillerine çevrilmiştir. İsveçli bir eleştirmen Halide Edip Adıvar için, "Bir insanın, Avrupa'nın ünlü kadınları arasında Halide Edip ile kıyas edebilecek bir tanesini bulabilmesi için çok dolaşıp araması gerekir."[4] demiştir. Halide Edip Adıvar, Anglo-Sakson eğitimi çerçevesinde kendi eğitim anlayışını geliştirse de, gerçekte kendi kültür değerlerimizi göz ardı etmeden, doğru bulduğu her fikri özgürce savunmuş ve toplumumuzu da bu yolda bilinçlendirmeye çalışmıştır.

John Dewey (1859-1952)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı ülkelerden eğitim uzmanları çağrılıyordu. Bu uzmanlar hazırladıkları raporlarla eğitim sistemimize katkıda bulunmaya çalıştılar. John Dewey, Türkiye'deki eğitim sistemini araştırıp izlenim ve önerilerini iki raporda sunarak Cumhuriyet dönemi eğitim sistemimize katkıda bulunmuş düşünürlerdir. Eğitimden felsefeye, psikolojiden sosyolojiye kadar toplumun içinde bulunduğu her türlü alanda araştırmalar yaparak eserler ortaya koymuş bir düşünür olarak Dewey'in Türk eğitim sistemi hakkında izlenim ve önerileri oldukça önemlidir. Dewey'in üzerinde ısrarla durduğu öğrenci merkezli eğitim; yani öğrencinin daha aktif olduğu eğitim anlayışıdır. Sosyal ve eğitim felsefelerini geliştirirken sosyal zekâ kavramını topluma katılmaya ve bilimsel yöntemini uygulamalara dayandırır.

Köy Enstitüleri

1927 yılında memleketimize gelen Amerikalı John Dewey öğretmenlerin memleketin kalkınmasındaki önemini belirtmek üzere öğretmenleri "köyün mimarı" olarak tanımlar.

1931'de kurulan Halk Evleri'nde Aydınlanma ve çağdaşlaşmaya yönelik eğitim faaliyetlerine yer verildi. Halk Evleri'nde öğretmenler oldukça etkin roller üstlenmişlerdir.

1937'de kurulan köy enstitüleri öğrettikleri bilgileri uygulama konusunda son derece başarılı olmuşlar ve verdikleri örgütlenme eğitimi sayesinde 1945'ten sonra yeni bir içerik ve dinamizm kazanmışlardır. 1950'li yıllarda Türk eğitim sistemine giren "Psikolojik Danışma ve Rehberlik" (PDR) hizmetleri 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik

[4] Adıvar, Halide Edip, *Tatarcık*, "Önsöz", İstanbul, 1968.

Devletleri'nde bir "Mesleki Rehberlik" hareketi olarak doğmuştur. Bu sürecin arka planında Türk-Amerikan yakınlaşmasının etkili rolü vardır. 1945-1950 yılları arasında askeri ve politik alanda oluşan Türk-Amerikan yakınlaşması doğal olarak etkisini eğitim alanında da göstermiştir. Marshall yardımı çerçevesinde bir yandan Amerikalı uzmanlar Türk eğitim sistemini incelemek üzere memleketimize gelirken diğer yandan Türk bilim adamları da uzmanlaşmak üzere Amerika'ya gönderilmişlerdir. II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'ye Truman Doktrini çerçevesinde 1947'den itibaren Marshall yardımı yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte yeniden biçimlendirilen Türkiye'nin siyasal kurumları çerçevesinde 1950-1960 DP iktidarı döneminde Türkiye Amerikancı bir siyaset yürütmüştür. Batı bloğuna tamamen katılabilmek için Kore'ye asker gönderen Türkiye, 1952'de NATO'ya alınmıştır.

1940'lı yıllardan itibaren Amerikan toplumcu anlayışının Türkiye'deki öncüleri, 1950'lerden itibaren etkinliklerini arttırmışlar ve Anglo-Sakson bilim anlayışının savunucuları olarak takipçilerini yetiştirmişlerdir. ODTÜ'nün kuruluşunda Anglo-Amerikan yaklaşımı temel olmuştur. 1950'li yılların başlarından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uluslararası projeler çerçevesinde yurtdışına lisansüstü eğitim amacıyla öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında A.B.D. ile ilişkilerin gelişmesi dolayısıyla özellikle bu ülkeye öğrenci gönderilmesi ve gönderilen öğrencilerin (yüksek lisans, doktora) eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmeleri sonucunda eğitim alanında yeni yönelişler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye'deki eğitim süreci ve öğretmen yetiştirilmesiyle ilgili eğitim uygulamalarına öncülük yapan Amerika'dan dönen bu aydınlar, eğitim aldıkları yabancı ülkedeki gelişme ve ilerlemeleri de doğal olarak yansıtmışlardır.

"Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve pek çok alanda gözlenen Türk-Amerikan yakınlaşması ile John Rufi, Edward Tompkins, Laster Beals, Otto Mathiasen adlı Amerikalı eğitim uzmanları Türk eğitim sistemini incelemek üzere ülkemize gelmişlerdir. Bu uzmanlar bir yandan çağdaş eğitim anlayışı ve rehberlik konusunda çeşitli illeri gezerek konferanslar, seminerler vermişler, rehberlik alanında pilot uygulamalar başlatmışlar, öte yandan eğitim sistemimizin aksayan yanları ve bunları düzeltme kapsamında M.E.B.'na raporlar sunmuşlardır."[5]

Türk-Amerikan yakınlaşmasının bir sonucu olarak eğitilmek üzere Amerika'ya giden uzmanların yurda dönmeleri ile birlikte 1950'li yıllardan itibaren Türk eğitim sisteminde rehberlik anlayışına ilişkin çalışmalar da hız kazanmıştır. 1956 yılında Amerikan

---

[5] Tan, H., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000; Kuzgun,Y., *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 2000; Yeşilyaprak, B., *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004'den naklen; Pişkin, Metin, "Türkiye'de Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", Hesapçıoğlu, M., *Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi* içinde, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 461.

desteği ile kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Amerikan Sistemine uygun olarak "yıl" yerine "sömestre", "sınıf geçme" yerine "ders geçme" esası getirilmiş, programlara "zorunlu derslerin" yerine "seçmeli dersler" konmuş, üniversiteye yeni gelen öğrenciler için iki haftalık oryantasyon programı uygulanmış, akademik danışmanlık sistemi başlatılmıştır.[6]

Dünya Bankası, OECD, Avrupa Komisyonu ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar "yaşam boyu öğrenme" (lifelong learning) politikasını benimsemişlerdir. Bu politikalar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da benimsenmiş görünmektedir. Dünya Bankası ve Avrupa Birliği fon ve kredileri özellikle son yıllarda bu hedeflerin gerçekleştirilmesi yönünde kullanılarak bu hizmetlerin artmasına yol açmıştır.

Sonuç

Türk eğitim sistemimizde Batı ve Amerikan kökenli standartların ülkemiz kültürü, koşulları ve ihtiyaçlarına aynen aktarılması yerine, özellikle Türk kültürü gerçeği ile eğitim ihtiyacı ve koşullarının dikkate alınması gerekmektedir. Ancak bu gereklilik geçmişten gelen gelenek ve göreneklerimize körü körüne bir bağlılık anlamında da asla ele alınmamalıdır.

"Welch ve McCaroll (1993) okul psikolojik danışmanlarının geleceği konusunda 'otomobilinizi arka aynaya bakarak öne doğru hareket ettiremezsiniz' diyerek, geleceğe ilişkin vizyon oluşturmanın yarını hayal etmekle mümkün olduğunu, geleceğin kesinlikle geçmiş gibi olmayacağını, dünyada gözlenen hızlı değişimlerin okul psikolojik danışma hizmetlerinin geleceğini de geçmişten oldukça farklılaştıracağını öne sürmektedir."[7] Toplumdaki bütün değişmeler, toplumun eğitim anlayışına da yansır. Toplumda kabul gören inanç ve değerler değiştiğinde eğitim anlayışı da bu değişmelere paralel bir değişim gösterir.

Günümüze geldiğimizde, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte bilginin gücü önem kazanmıştır. Sanayi toplumunda arazinin/toprağın yerini makine almıştı. Bu dönemde artık arazi sahipleri değil, makine sahipleri güç kazanmıştı. Bilgi toplumunda ise makinenin yerini bilgi aldı. Bu dönemde makine sahipleri yerine bilgi sahibi olanlar güç sahibi oldu. Francis Bacon'ın (1561-1626) 16. yüzyılda söylediği "bilgi güçtür" anlayışı gerçek anlamını kazandı. Bir ürünün nasıl gerçekleştirileceği ("know-how") bilgisine sahip olanlar sermaye ve güç elde etmeye başladılar. "Bilgi toplumu" kavramı; bilginin toplumun itici gücü haline gelmesini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sanayi toplumunda buharlı makineler itici gücü oluştururken, bilgi toplumuna ge-

---

6 Tan, H., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000'den naklen Pişkin, Metin, a.g.m., s. 464.

7 Pişkin, Metin, a.g.m., s. 480.

çişi de bilişim teknolojisinin temelindeki bilgisayarlar oluşturmuştur. Bilgisayar ve internet ile veri iletme, depolama, analiz etme, geri çağırma ve dağıtma işlemleri her alanda hızlı bir bilgi patlamasına yol açmıştır. Çağımızda bilgisayarlar aracılığıyla bilgilere çok hızlı bir biçimde ulaşılması sadece bilen değil fakat bundan böyle yeni bilgilere ulaşabilmek amacıyla "soran" insanlara gereksinim zorunluluğu doğurmuştur. Bilindiği üzere felsefenin yöntemi soru sormaktır ve felsefe soru sorma yöntemiyle gelişir. Dolayısıyla çağımız bilgi toplumunun gelişebilmesi için de felsefenin yöntemi olan soru sorma becerisinin uygulanması gerekmektedir. Bundan böyle iyi eğitilmiş insan sadece bilen değil, bildiklerinin üzerine eğilen, bildiklerinin ötesinde ve üzerinde sorular soran insan olacaktır. Böylece yeni yeni bilgilere ulaşılırken toplumun sinerjisi artarak gelişecektir. İnsanların enerjilerinin birleşmesi anlamına gelen sinerji, sadece enerjilerin birleştirilmesi değil, varolan enerjiden daha çoğunu yaratan bir yöntem olduğuna göre, kişilerarası bilgi aktarımı değil fakat bilgilenmenin ötesinde soru sorabilme ve böylece yeni bilgilere ulaşılabilmesinde de büyük bir ivme kazanılacaktır.

Bilgi nedir, gerçek nedir, doğru nedir gibi bilginin doğasına ilişkin sorular sadece felsefecileri değil eğitimcileri de yakından ilgilendiren sorulardır. Bilginin doğasına ilişkin kabuller eğitimin tanımını olduğu kadar eğitim anlayışını da belirler. Çağımız bilgi toplumunda bundan böyle önemli olan bireyde girişimciliği öğrenme istek ve amacını sağlamaya çalışmak yanında bunlardan çok daha fazla öğrenilen bilgilerin sorgulanmasına zemin hazırlamak önem kazanmaktadır. Gerçekte günümüze kadar gelen hemen bütün bilgiler kitaplardan, bilgisayarlardan zaten elde edilebilmektedir. Günümüz ve geleceğin insanları artık sadece bilgilerle donatılmış bir birey değil, fakat öğrendiği bilgileri sorgulayabilen, sorgulamalar sonucunda yeni bilgi kaynakları açabilen insanlar olacaktır. Eğitimde yeni yaklaşımlar ve teknolojilerden yararlanma stratejileri çerçevesinde, T.C. Yükseköğretim Kurulu'nun 2007 tarihinde yayınlanan "Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi"nde belirlendiği üzere, uzaktan öğrenme ile yükseköğretim alanında kapasite artışı sağlanabilmesi için "Türkiye e-öğrenme" uygulamalarına ağırlık verilmektedir. Bu bağlamda Massachussets Institute of Technology'nin (M.I.T.) tüm isteyenlerin faydalanabileceği ders malzemeleri projesinden (hhtp//ocw.mit.edu./index.html)[8] yararlanılabileceği belirtilmektedir.

Kültürlerarası iletişim ve eğitimin çok hızlı ve yoğun bir şekilde yaygınlaştığı çağımızda her şeye rağmen yerel yaşam ve kültür dünya için bir zenginlik kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Kültürlerarası eğitim günümüzde küresel öğrenme ile yeni bir boyut kazanmıştır. Kitle iletişim araçları ile dünyanın her yerinden anında bilgi aktarımı yapılabilmektedir. Bireylerarası gerçekleşen bu iletişim ve dolayısıyla etkileşim engellenemez bir düzeye ulaşmıştır. Küreselleşme yerel toplumsal boyuttan evrenselliğe açılan bir süreçtir.

---

[8] *T.C. Yükseköğretim Kurulu, Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*, Ankara, 2007, s. 190.

Türkiye'de Coğrafya Biliminin Gelişimi ve Kurumsallaşması

Gülpınar Akbulut

Giriş

Dünyanın en eski bilimlerinden biri olan coğrafya, gerçekte konusu itibariyle mekân ve insan boyutuna odaklanmış olsa da, farklı zamanlarda farklı yönleriyle algılanmıştır. Coğrafya bazen toplumların ihtiyaçlarına göre ön plana çıkmış, bazen de bilim olup olmadığı konusunda ciddi sorgulamalar yaşamıştır. Klasik çağlarda coğrafya betimlemelerin ötesine geçemezken, XV. yüzyılda coğrafi keşiflerle birlikte haritacılığın gelişmesi ve bölgeler arasındaki farklılık ve benzerliklerin ortaya konulma ihtiyacı, özellikle de yeni yerlerin keşfine yönelik sömürgecilik faaliyetlerine yapmış olduğu katkılarla bilimsel olarak ön plana çıkmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Batı bilgi ve düşünce boyutunda önemli bir devrim yaşamış, bu devrim coğrafyanın içeriği ve yöntemlerini de derinden etkilemiştir. Buharlı makinelerin kullanımı ve haberleşme teknolojisindeki gelişmeler coğrafi gezi ve gözlemlerin uzun mesafeler içinde gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Farklı ülkelerde toplumların ihtiyaçları ve doğal çevre koşulları dikkate alınarak farklı bakış açılarıyla gelişen ekoller belirmeye başlamıştır. Özellikle Almanya'da Humbolt, Ritter ve Ratzel, Fransa'da Vidal de la Blache, İngiltere'de Mackinder ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Davis ekolleri coğrafyanın metodolojik açıdan bilimsel bir kimlik kazanmasını sağlamışlardır.[1] Bu ekollerin bilimsel temeller üzerine oturtulma-

[1] Alexander Von Humbolt (1769-1856): Modern coğrafyanın kurucuları arasında yer alan Humbolt, sistematik coğrafyanın modern bilimsel çizgisini belirlemiştir. İnsanı doğanın bir parçası olarak kabul eden Humbolt, coğrafyanın gelişmesine gezi-gözlem metoduyla metodolojik, bağlantı, dağılım ve sebep-sonuç ilişkisiyle ilkeler ve coğrafya anlatımını güçlendiren izoterm, izohips, profil ve kesit gibi yardımcı unsurlarla ifade yönünden katkı sağlamıştır. Özgüç, Nazmiye ve Tümertekin Erol, (2000), *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 123; Doğanay, Hayati, (1993), *Coğrafyaya Giriş I*, Me-

sıyla coğrafya biliminin düşünce sistemi ve bakış açıları tamamen değişmiş, bu bilim uzmanlaşmayı sağlayacak eğitsel bir örgütlenmeye yönelmiştir.

Coğrafyanın kurumsallaşmasına yönelik ilk örgütlenme 1874'de Almanya'da ilk üniversitede coğrafya bölümünün açılmasıyla başlamıştır. Almanya'yı takiben İngiltere ve ABD'de coğrafya bölümleri faaliyete geçmiştir. Bu bölümler açılıncaya kadar coğrafya, armatörler, meraklılar ve başka alanlarda yetişmiş bilim adamları tarafından araştırılan bir konu olmuş[2] iken, artık coğrafya, Batı ülkelerinde başlangıçta coğrafya eğitimin önemli bir bileşeni olarak görülmeye, toplumsal sorunların çözümünde ve çocukların ulus bilincine sahip bireyler olarak yetişmesinde ve diğer insanlarla kıyas yaparak kendi değerleri hakkında bilgi edinme hususunda akademik bir disiplin olarak kabul edilmeye başlamıştır.[3] Bu disiplin, günümüze kadar çevreci determinizmden possibilizme, bölgesel

---

totlar, İlkeler ve Terminoloji, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, s. 81; Carl Ritter (1779-1859): Humbolt ile birlikte modern coğrafyanın kurucuları arasında yer alan Ritter, coğrafyanın modern bölgesel çizgisini kurmuştur. Beşeri coğrafyanın konusunu belirlemiştir. Coğrafyanın çevre ve insan arasındaki ilişkilerin incelemesi gerekliliğini savunmuştur. Doğanay, H. (1993), *a.g.e.*, s. 82. Friedrich Ratzel (1844-1904): Beşeri coğrafyaya sistem ve metot kazandıran Ratzel, aynı zamanda coğrafyada jeopolitik-siyasi coğrafyanın da kurucusudur. Doğanay, H., (1993), *a.g.e.*, s. 83; Vidal de la Blache (1845-1918): Beşeri mekanın tasvirini bir alandaki mevcut karşılıklı ilişkileri ortaya koyarak yapan Blache, coğrafya metodolojisine yeni yaklaşımlar kazandırmıştır. Özgüç, N. ve Tümertekin E., (2000), *a.g.e.*, s. 150. İngiltere'nin coğrafyayı tüm savaş uygulamalarının ve tüm barış görüşmelerinin ana kaynağı olarak görmesi, bu bilimin akademik bir disiplin olarak gelişmesini geciktirmiştir. İngiliz coğrafyacılar arasında en tanınmışı John Halford Macinder (1861-1947)'dir. Ratzel ve Vidal de la Blache'ın fikirlerinden önemli ölçüde etkilenen Macinder, çevreci determinist fikrine karşıdır. Özgüç, N. ve Tümertekin E., (2000), *a.g.e.*, s. 155-157. William Morris Davis (1850-1934): Yerşekillerinin evrimini açıklamak üzere geliştirdiği aşınım döngüsü teorisini savunarak jeomorfoloji çalışmalarına yön vermiştir. Davis'e göre coğrafya, yeryüzünün insanla ilişkisinin incelenmesidir. Tümertekin, Erol, (1990), *Çağdaş Coğrafî Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3603, İstanbul s. 47.

2 Özgüç, N. ve Tümertekin E., (2000), *a.g.e.*, s. 129.

3 Coğrafya bu dönemde Darwinist düşüncenin oluşturduğu çevreci determinist yaklaşımların etkisinde kalmış, emperyalizme hizmet eden bir bilim kimliği de kazanmıştır. 1920'lerden sonra çevreci determinizm yerini possibilizm'e bırakmıştır. Coğrafya'da bu yaklaşım çevreci determinizmin kesin yargılarını terk ederek doğal özelliklerinin insan faaliyetleri üzerine doğrudan etkili olamayacağını öne sürmüştür. Öztürk, Mustafa, (2007), "Coğrafya: Gelişimi, İçeriği, Eğitimi", *Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi*, (Ed. Servet Karabağ ve Salih Şahin), Gazi Kitapevi, Ankara, s. 5-6. Yine mekansal ilişkilerin yoğunluğundan kaynaklı olarak hem determinist hem de possibilistlerin savunduğu bütünün coğrafyası anlayışından 1930'lu yıllarda vazgeçilmiş ve 1950'li yıllara kadar bölge çalışmalarına yönelinmiştir. 1950'lerden sonra ise coğrafya bilimsel bir yapıya kavuşmak için nicel bir devrim yaşamıştır. "Nicel Devrim, coğrafyanın istisna bir disiplin olduğu ve bu bağlamda kendine has yöntemleri kullanması gerektiği fikrinden uzaklaşılarak bilimsel olabilmesi için tümden gelim ve tüme varım yöntemlerini uygulaması gerektiği fikrine dayanır." Öztürk, M., (2007), *a.g.e.*, s. 8. Ancak 1970'li yıllarda sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması süreciyle birlikte coğrafyada nicel devrimde eksiklikler ortaya çıkınca, Marxizm, hümanizm, feminizm ve postmodernite gibi yeni yaklaşımlarla bu bilim yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Özellikle 1990'lardaki kültürel dönüşümle birlikte Batı emperyalizmini sorgulayan ve buna eleştirel olarak yaklaşan bir disiplin haline gelmiştir. Öztürk, M., (2007), *a.g.e.*, s. 15. Geçmişte tek bir düşünce sisteminde Batı'ya hizmet eden coğrafya, bugün bir yönüyle Batı emperyalizmine destek sağlamaya devam etmekte bu bilim birçok ülkede gerek bilim dünyasında gerekse ülke kamuoyunda saygın bir konumda bulunmaktadır.

yaklaşımlardan yapısalcılığa, Marxizmden humanist görüşe, moderniteden postmoderniteye kadar zaman içinde toplumların ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli dönüşümler yaşamıştır. Bugün coğrafyada bilinen kavramların dışına çıkılarak diğer bilimlerle etkileşim halinde özdeşleşen bir sistematiğe gidilmiş ve bu bilim çağının gereksinimlerine uygun uygulanabilir, faydalanılabilir bir hale getirilmiştir.

Türkiye'de coğrafyanın kurumsallaşması ise Batı'ya göre gecikmeli olmuştur. Anadolu Selçukluları ve Osmanlıların coğrafya bilgileri, özellikle XIX. yüzyıldan önceki devirlerde, orta zamana ait hemen hemen eski kitabî bilgilerden ibaret kalmıştır. Özellikle Osmanlı coğrafyacıları, eski coğrafya eserlerini, ya doğrudan doğruya tercüme ile ya da derleme ve toplama şeklinde oluşturarak, nadiren yeni malzeme ve bilgi ekleyerek geleceğe devretmişlerdir.[4] XIX. yüzyılda ise Batı'daki aydınlanma hareketlerinin gerisinde kalan Osmanlı'da, bilim ve teknolojideki yetersizlikler ve siyasal yaklaşımlar coğrafyanın gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte coğrafya bilimi de yeniden bir değişim süreci içerisine girmiştir. Erinç'e göre bu dönem diğer bilimlerde olduğu gibi coğrafya için de *bilim rönesansı* safhası olmuştur.[5] Türk coğrafyası 1980'li yıllara kadar hızlı bir gelişim evresi yaşamış, bu tarihten sonra niteliksel kayıp yaşayan günümüzde gerekliliği tartışılan ve hak ettiği yeri koruyamayan bir bilim durumuna gelmiştir.[6] Türk coğrafyasının bu noktaya ulaşmasında ve kurumsallaşma sürecinde ciddi sorunlar yaşamasında ise birçok neden bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmada Türkiye'de coğrafyanın gelişimi ve kurumsallaşmasını ortaya koyabilmek ve sorunları ele almak amacıyla bilimsel nitelik bakımından farklı aşamaları dikkate alan Erinç'in sınıflandırması esas alınmış, Türkiye'de coğrafya biliminin tarihçesi, uygulamaları ve gelişimi yönünde Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yapılan farklı çalışmalardan da yararlanılmıştır.[7]

---

4 Türkay, C., (1999), *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 9.

5 Erinç, S., (1973), *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Coğrafya*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-2.

6 Mutluer, Mustafa ve Ölgen, M. Kirami, (2003), "Türkiye'de Coğrafyanın Güncel Sorunları ve Yeni Eğilimler", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Gazi Kitapevi, Ankara, s. 415.

7 Bkz. Akyol, İ. Hakkı, (1943a), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Mutlakıyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 1, s. 3-15; Akyol, İ. Hakkı, (1943b), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 2, s. 121-136; Akyol, İ. Hakkı, (1943c), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Cumhuriyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 3/4, s. 247/276; Bediz, Danyal, (1966), "XIX. Asırda Türkiye'nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıldönümü", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü No: 1, Ankara; Darkot, Besim, (1951), "Türkiye Coğrafyasının Kuruluşuna Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, No: 1, İstanbul.

Türkiye'de Coğrafyanın Gelişimi ve Kurumsallaşması

Türkiye'de coğrafyanın gelişimi ve kurumsallaşması, diğer sosyal bilimlere göre yavaş olduğundan istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bütün bilimler başta olmak üzere, adeta her şey için "hammadde deposu" olan bu bilim, bugün sosyal bilimler ailesi içinde yer edinmekte güçlüklerle karşılaşmış ve dışlanmıştır.[8] Gerçekte sosyal bilimlerinin asli üyelerinden biri olan ve düşünsel boyutta bütün bilimlerin en son ulaştığı noktada bulunan coğrafyanın sosyal bilimler içinde belirsiz bir konumda kalmasının nedenlerinin üzerinde durulmalı, nedenler Türkiye'de coğrafyanın gelişiminde etkili olan ekoller ve kurumsallaşmasında aranmalıdır. Bu çerçevede coğrafyanın geçirmiş olduğu aşamalar Erinç ve Koçman'a göre: Modern coğrafyadan öncesi (1915'ten önce), Modern coğrafyanın öncüleri ve ilk adımlar (1915-1933), Türk coğrafyasının kuruluş ve teşkilatlanması (1933-1941), Türk coğrafyasının yükselişi (1942-1981) ve Türk coğrafyasının yaygınlaşması ve nitelikte kayıplar (1982'den bu yana) ana başlıklarıyla incelenebilir.

Modern coğrafyadan öncesi yani 1915'den önce, Osmanlı'nın coğrafya bilimine bakış açısını siyasal yaklaşımlar belirlemiştir. Ayrıca Osmanlı'da yaşanan savaşlar, ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan sorunlar ve teknolojinin takip edilememesi coğrafya bilimini de etkilemiştir. Osmanlı, XVIII. yüzyılın sonunda Batı'da olduğu gibi coğrafyayı öncelikle eğitim reformları içinde değerlendirmiş, haritacılığa önem vermiş ve coğrafya öğretiminde görevlendirilmek üzere çoğu Fransız olan öğretmenler getirilmiştir.[9]

Osmanlı, XIX. yüzyılın başında ise Batılılaşma hareketinin etkisiyle yenileşme hareketini ve özellikle öğrenim alanında yapılan yenilikler coğrafya alanında haritacılık ve tercümeler bağlamında yeni eserlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamış, askeri açıdan değerlendirilmiştir. Yenileşme hareketiyle göze çarpan bu devrin ilk coğrafya eserini Mahmut Raif Efendi yazmıştır. Bilimsel içerikli olmayan *İcalet'ül Coğrafya* adıyla yayınlanan kitap çeşitli kaynaklardan yararlanılarak yazılmış bir derlemedir.[10] Bu dönemde anlaşılacağı üzere Osmanlı'da coğrafya bilimsel olarak gelişmemiştir. Osmanlı'da bilimsel coğrafyanın gelişmemiş olmasında, bu dönemde Paul Vidal de la Blache'ın Fransa'da coğrafyada bir atılımı henüz başlatmamış olması etkili olmuştur. Osmanlı daha çok Fransa'daki gelişmelerden etkilendiği için Almanya'da Humbolt, Ritter ve Ratzel eliyle atılım yapan coğrafyacıların Osmanlı'ya yansıması gecikmiştir.[11] Bu bağlamda coğrafya biliminin kurumsallaşması ve üniversitelerde akademik bir ilim şekline dönüşüm sürecinde geç kalın-

---

8 Kızılçelik, Sezgin, (2006), "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", *Sosyoloji ve Coğrafya* (iç.), (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 138-139.

9 Bediz, D., (1966), a.g.m., s. 18.

10 Türkay, C., (1999), *a.g.e.*, s. 61.

11 Tekeli, İ. ve İlkın, S., (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 163.

mıştır. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise coğrafya, isim saymak, ezbere harita çizdirmekten öte gidilememiş, ülkede araştırma yapmak bir kenara, yabancıların yaptığı araştırmaları bile gereği gibi değerlendiren Türk coğrafyacılar yetiştirilememiştir.[12]

Toplumsal süreç içinde önemli bir reform hareketi olan bu oluşum siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda tam bir yenileştirme hareketi olan Tanzimat Fermanı'nın, coğrafya'nın gelişimi üzerine etkisi Batı ülkelerinin coğrafya yayınlarını Türkçeye çevirisinin yapılmasıyla sınırlı kalmıştır.[13] Teknolojik kullanımlar sürecinde gelişen haritacılık, özellikle askerî alanda önem kazanmış ve harita eğitimi almak üzere yurtdışına askerî elemanlar gönderilmiştir. Askeri okullarda coğrafya derslerinin saatleri arttırılmış ve yurtdışından yabancı öğretmenler getirtilmiş, hatta 1875 yılında Paris'te, 1895 yılında Londra'da toplanan uluslararası coğrafya kongrelerine katılanların çoğunluğunu askerler oluşturmuştur.[14] Eğitim alan askerî elemanlar Türkiye'nin farklı ölçekli haritalarını hazırlamıştır. Cumhuriyet yılları içinde hazırlanan bu haritalardan coğrafya araştırmalarında büyük ölçüde yararlanılmıştır.[15]

Tanzimat Devrinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar coğrafya bilimine katkılar genellikle ders kitabı hazırlama niteliğinde kalmıştır. Sultan Abdülaziz devrinde coğrafya ders kitaplarının hazırlanmasına devam edilmiştir. Abdurrahman Paşazade Abdulhalim tarafından hazırlanmış olan ve 1871'de basılan *Coğrafya-yı Kebir*, Şirvanlı Ahmet Hamdi tarafından 1875 yılında basılan *Usul-i Coğrafya-i Kebir* bu dönemde basılan eserlerdir.[16] Coğrafyada bilimsel anlayıştan uzak ve ders kitaplarına yönelik bir yaklaşımın benimsenmesinde ekonomik yetersizlikler ve savaşların etkisi olmuştur. Sultan Abdülhamit devrinde ise ders kitaplarının dışında bilimsel içerikli coğrafya yayınları basılmıştır. 1876 yılında Esat Hüseyin'in *Coğrafya Sözlüğü*, 1844'de Hasan Fehmi'nin *Coğrafya-i Ticarî*, 1887'de Binbaşı Hüseyin'in *Memâlik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası* ve 1890'da Hasan Fehmi'nin *Coğrafya-i Sinaî ve Ticarî* bu yayınların başlıcalarıdır.[17] Bu dönemde coğrafya'ya yönelik yapılan çalışmalarda toplumun gereksinimleri dikkate alınmış, hazırla-

---

[12] Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 5-6.

[13] Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk telif coğrafya eserleri Mahmut Raif Efendi tarafından verilmiştir. Londra'da büyük elçilik katibi iken *İcalet'ül Coğrafya* adlı Fransızca eseri hazırlatmıştır. İstanbul'a döndükten sonra eser, Osmanlı Devleti maslahatgüzarı Yakovaki Efendi tarafından Viyana'da Türkçeye çevrilmiş, 1804 yılında Cedit Atlas Tercümesi de eklenerek yayınlanmıştır. Doğanay, H. (1994), *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, s. 27. Mühendishane başhocası Hüseyin Rıfkı Efendi'nin 1830-1831'de basılan *El-Medhal Fi'c Coğrafya* kitabı da uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bu kitapların devamında 1856'da Mustafa Enveri'nin *Coğrafya* kitabı ve *Coğrafya Risalesi* yayınlanmıştır. Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1999): 162.

[14] Bediz, D. (1966), a.g.m., s. 21; Özçağlar, A. (2003), *Coğrafyaya Giriş: Sistematik, Kavramlar, Yöntemler*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, s. 261.

[15] Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 6.

[16] Doğanay, H. (1994), *a.g.e.*, s. 33.

[17] Bediz, D. (1966), a.g.m., s. 17-25.

nan coğrafî eserlerin inceleme alanı tarım, sanayi ve ticaret coğrafyası oluşturmuştur. Belirtilen eserlerin dışında 1910 yılında Derviş Ziya Paşa'nın *Büyük Coğrafya*'sı 1912'de Mehmet Burhanettin'in *Coğrafya-yı İktisadî*'si, 1913'te Saffet Bey'in *Resimli ve Haritalı Coğrafya-i Umumî*'si, 1913'de Memduh Süleyman'ın *Mufassal Coğrafya-i Umumî*'si 1912'de Yusuf Hatif Bey'in *Mufassal Coğrafya-yı Umumî*'si ve 1915'te ise Faik Sabri (Duran) Bey'in *Avrupa ve Osmanlı Coğrafya-i İktisadî*'si yayınlanmıştır. Bu coğrafyacılar arasında, özellikle Faik Sabri (Duran) Bey'in ilk, orta öğretim ve öğretmenler için yazdığı kitaplar coğrafya anlayışında bir dönüm noktası olmuştur.[18] Meşrutiyet devrinde yabancı kitaplardan, özellikle Fransızca yazılan coğrafya kitaplarından yapılan çevirilerin çoğunda yer adları yanlış yazılmıştır.[19]

Coğrafyanın bilimsel kimliğine yönelik esasların alındığı bu dönemde Coğrafya Cemiyeti kurulmasına karar verilmiş, ancak Türk coğrafyasının uluslararası boyutta değerlendirildiğinde kavram ve metot açısından çok geride olduğu fark edilmiştir. Batı'dan iki asırlık bir gecikmeyi yansıtan bu durumu Erinç (1973), "Türkiye'de coğrafyanın, iyi haritaların yokluğundan dolayı bir kısmı zaten yanlış olan yer isimlerinin belirtilmesinden, dağ ve nehir adlarının sıralanmasından, bazı tasvirlerle yetinmekten ibaret sanıldığı, haritacılık ile büyük coğrafyacılığın birbirine karıştırıldığı, en iyi harita çizenin en büyük coğrafyacı addedildiği bu dönemi, Avrupa'da coğrafyanın Humbolt ve Ritter'in temsil ettikleri klasik devreden (1800-1859) önceki aşama safhasına, XVII. ve XVIII. yüzyıl sonlarındaki" coğrafya anlayışına benzeterek açıklamıştır.[20] Oysa modern coğrafya öncesi dönem olarak adlandırılan 1915 öncesinde, Avrupa'da modern coğrafyanın konusu, amacı ve metodolojisi belirlenmişti. Öte yandan bu dönemde Fransa'daki bölgesel coğrafya anlayışı Osmanlı içinde gelişmeye başlamış ve bu gelişime Alman coğrafyacıların, özellikle Ritter okulunun önemli katkıları olmuştur. Osmanlı yurtdışından öğretim üyeleri getirdiği gibi yetişmesi için yurtdışına gönderilen öğretim üyeleri de gittikleri ülkelerin coğrafya bilimi anlayışını benimseyerek ülkelerine geri dönmüşler ve coğrafyanın tanınmasını kısmen sağlamışlardır. Dışarıdan gelen yabancı bilim adamlarının ülkelerine geri dönmesiyle, coğrafyanın bilim olarak bu gelişimi kısa sürmüştür.[21] Hatta coğrafyanın bu kısa gelişimini Ritter okulunun tesirine bağlayanlar ve coğrafyanın bu anlayışın bir adım ötesine gidemediğini savunanlar olmuştur.[22] Oysa Modern coğrafya önce-

---

18 Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1999), *a.g.e.*, s. 163.

19 Akyol, İ.H., (1943 b), a.g.m., s. 132.

20 Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 7.

21 Mutluer, M. ve Ölgen, K. (2003), a.g.m., s. 415.

22 Erinç, Ritter okulunun Türk coğrafyasını geliştirmediği görüşüne karşıdır. Modern coğrafyanın kurucuları arasında yer alan Ritter'in, Humbolt'la birlikte coğrafyanın bütünlüğünü savunan, yine Humbolt'un metodolojisini, ilke ve ifadelerini kabul eden, ancak insanı ön plana alan bir bakışa sahip olduğunu ve ekolojik beşeri coğrafyanın kurucusu olan bu bilim insanının verimli fikirlerinin Türk coğrafyasında çok fazla etkili olmadığını, etkilemiş olsaydı 1915 yıllarında coğrafyanın bu noktada olamayacağını ifade etmiştir. Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 8.

si dönem, coğrafyaya bilimsel bir kimlik kazandırma çabası içinde geçmemiştir. Cumhuriyet öncesi coğrafya anlayışında bu bilimden beklentiler akarsu, dağ, yerleşim bilimlerinin adlarını ve istatistik rakamları ezberleme, bunların haritasını çizme ve çizdirmeyle sınırlanmıştır. Ayrıca, ülke genelinde araştırma yapılmayıp, yabancıların yapmış oldukları araştırmaların değerlendirilmesi eğilimi kabul görmüştür. İzlenen yanlış düşünceler sistematik ve çağdaş coğrafî görüşün ülkemizde yerleşme sorununun çözümünü uzun yıllar geciktirmiştir.[23] Bu miras bir ölçüde günümüzde de etkilerini göstermiştir. Örneğin, Batı ülkelerine göre, Türkiye'de coğrafya ilminin bilimsel temellere oturtulmasında geç kalışın nedeni çağdaş anlamda üniversitelerde coğrafya bilimi araştırmacısı yetiştirmeleri gereken coğrafya bölümlerinin geç kurulmasıdır.[24] Üniversite düzeyinde coğrafya eğitimi Türkiye'de uzun yıllar sadece İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümünde sürmüş ve gelişmiştir. Dolayısıyla Türk coğrafyasının gelişiminde bilimselliği ön planda tutan, çağın ve toplumun gereksinimleri dikkate alan modern coğrafyanın öncüleri ve ilk adımlar olarak adlandırılan 1915-1933 yıllarıyla sınırlandırılan bu aşamanın ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Coğrafya bölümünün kuruluşu çağdaş anlamda 1915 yılında Dârülfünun'un yeniden yapılandırılması ile başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Han'ın kurmuş olduğu Fatih Dârülfünunu, 14 Ekim 1915 yılında yeniden yapılandırılmış ve bu üniversite içinde Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat fakülteleri oluşturulmuştur. Bunlardan Edebiyat Fakültesi; edebiyat, felsefe, tarih ve coğrafya bölümleri ile dört ayrı enstitüden meydana gelmiştir. Coğrafya Enstitüsü'nün başına Alman jeolog E. Obst getirilmiştir.[25] Böylece, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (1981 sonrasındaki adı) bugünkü çağdaş yapısıyla, üniversitede kurulan ilk coğrafya bölümü unvanını almıştır.[26] İstanbul'daki bu coğrafya bölümü, modern coğrafyanın ve bu alanda bilim adamlarının yetişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen üniversite reformlarına bağlı olarak gelişen modernleşme hareketleri içinde coğrafya bilimindeki gelişmeler ve Batı ülkelerinde etkili olan coğrafi akımlar kavramsal boyutta birtakım değişmelere neden olmuştur. Bu bağlamda modern coğrafyanın gelişmesine önemli katkı sağlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Batı'nın pozitif bilim anlayışını kabul etmiş, bunu da ekoller aracılığıyla sürdürmüştür. Bu dönemde bölümde görev yapan öğretim üyeleri Obst'un etkisiyle Humbolt-Richtofen'in temsil ettikleri araştır-

---

[23] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 8.

[24] Darkot, B. (1951), a.g.m., s. 59-62; Doğanay, Hayati, (1995), "Cumhuriyetin 70. Yılında Atatürk Üniversitesi'nde Coğrafya Araştırmaları ve Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Bölümü Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 1, Erzurum, s. 29.

[25] Özey, Ramazan, (1998), *Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, s. 2; Kayan, İlhan, (2000), "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 11, s. 7.

[26] Doğanay, H. (1994), *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, s. 36.

maya dayalı bilimsel fiziki coğrafyadan bir etkilenme yaşasalar da gerçekte, Alman ve Fransız kollarının temsilcisi olan Ritter ve Ratzel ekolünde birleşmişlerdir. Örneğin; eğitimini Fransa'da yapan Faik Sabri ve Ali Macit beşeri ve mevzi coğrafyaya ağırlık veren Ritter okulunun, E. Reclus, özellikle Ratzel'in tesiri altında Vidal de la Blache tarafından geliştirilen Fransa'daki okulun etkisi altında yetişmiştir. Hamit Sadi ise, Ritter ve Ratzel okulunun Almanya-Avusturya'da gelişen okulun etkisinde kalmıştır.[27] Yine Faik Sabri'nin eğitimi sırasında W.M. Davis ile tanışmış olması İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nün Darwinizme dayalı bir jeomorfoloji anlayışının gelişmesinin de zeminini hazırlamıştır.[28] Obst, ülkede bulunduğu süre içinde daha çok beşeri coğrafya, Osmanlı coğrafyası ve coğrafyanın araştırma yöntemleri konularında dersler vermiş, bununla birlikte fiziki coğrafya alanına büyük ilgi göstererek bölümün çok yönlü yapılanmasını sağlamıştır. Bu bilim adamı bölüme zengin bir kütüphane ile iklim araştırmaları merkezi kazandırmıştır.[29] Obst'un ayrılışından sonra Humbolt-Richtofen okulunun etkisi azalmıştır. Ancak bu okulun fikirleri dört yıl sonra İbrahim Hakkı Akyol'un aldığı fiziki coğrafya formasyonunun etkisiyle yeniden canlanmış, ve o, doğa bilimlerine duyduğu ilgi nedeniyle bu alanda çok sayıda eserler vermiştir. Bölümde elemana duyulan ihtiyaç neticesinde dışarıdan öğretim üyeleri davet edilmiştir. O yıllarda kültürel anlaşmalar çerçevesinde daha çok ilişkili olunan Fransa'dan elemanlar getirtilmiştir. Bunlardan Lefebvre, 1925-1928 yılları arasında Türkiye'de kalmıştır.[30] Erinç, Ritter kolunun önemli temsilcilerinden biri olan Lefebvre'nin bölümde daha fazla kalması mümkün olsaydı beşeri ve ekonomik coğrafyanın çok daha erken ve bugüne göre daha fazla gelişeceğini ifade etmiştir. Lefebvre'den sonra bölüme Fransa'dan Chaput gelmiştir. Chaput, fiziki coğrafyanın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmasına rağmen, bölümde "jeomorfoloji yapmak jeoloji yapmak" gibi bir anlayışın yerleşmesine neden olmuş, bu durum günümüze kadar yansımış gerek jeomorfoloji gerekse fiziki coğrafyanın diğer dalları önemli ölçüde ihmale uğramıştır.[31] Bu yıllarda sadece Hamit Sadi Selen tarafından yazılan *Türkiye Coğrafyası* adlı eserde Türkiye'nin beşeri ve ekonomik coğrafyasıyla ilgili konular sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Yurtdışında öğrenimini tamamlayan 1932 yılında ülkeye dönen Prof. Dr. Mehmet Besim Darkot'la birlikte Türk coğrafyası önemli bir dinamizm kazanmıştır.[32] Nitekim modern coğrafyanın öncüleri ve ilk adımlar olarak adlandırılan 1915-1933 yılları, Darülfünun'un üniversiteye dönüşmesi, yurtdışından hocaların ve yetişmiş elemanların gelmesiyle Türk coğrafyasının kuruluş ve teşkilatlanmasının temellerini oluşturmuştur.

---

[27] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 11.

[28] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 11.

[29] Akyol, İ.H., (1943b), a.g.m., s.125.; Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 262.

[30] Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 263.

[31] Akyol, İ.H., (1943c), a.g.m., s. 262.; Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 13-14.

[32] Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 263.

Türk coğrafyasının kuruluş ve teşkilatlanmasını ele alan 1933-1941 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde, Türkiye'de modern coğrafya öğretimi yapan iki enstitü kurulmuş; bu sayede memlekette modern coğrafya, kavram ve metotlar yerleşmiş, modern coğrafyanın benimsenen terminolojisine önem verilmiş, Birinci Coğrafya Kongresi gerçekleştirilmiş; uluslararası kongrelerde Türk coğrafyacılar ilk defa bildiriler sunmuş ve bilimsel coğrafi yayınlar büyük bir hızla arttırılmıştır.[33] Bu dönemin en dikkat çekici olayı 1933 yılında bir Üniversite Reformu'dur. Böylece İstanbul Darülfünunu dağıtılarak yerine İstanbul Üniversitesi (31 Temmuz 1933) kurulmuştur. Üniversite Reformları nedeniyle coğrafya bölümünde de yeni düzenlemelere gidilmiş, İstanbul Coğrafya Bölümünün şekillenmesinde büyük emekleri geçen Faik Sabri ve Ali Macit Arda üniversiteden ayrılmış, Hamit Sadi Selen Ankara'ya gönderilmiş ve bölümde İbrahim Hakkı Akyol ile Besim Darkot kalmıştır.[34] Öğretim kadrosuna 1933 yılında Ahmet Ardel, Ali Tevfik Tanoğlu ve Cemal Arif Alagöz doçent olarak atanmış ve bölümde ihtisaslaşma alanına göre kürsü sistemi oluşturulmuştur.[35] Üniversite reformu sırasında ikinci değişim ise coğrafyanın fiziki ve beşeri ve ekonomik coğrafya olarak ikiye ayrılması görüşüdür. Ritter ekolünün etkisinde olan coğrafya öğretim üyeleri coğrafyanın bir bütün olduğu yönündeki kararlılıklarını korumuşlar ve farklı fakültelere bağlanmasına karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla coğrafyanın bütünlüğünün korunması, bölünmeyi isteyen Humbolt-Richtofen ekolünün bölümde çok fazla etkili olmadığını da göstermiştir.[36]

İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü coğrafyanın bilimsel kimlik kazanmasında üstlendiği görevi uzun yıllar tek başına yürütmüş, bu görevi 1935 yılından sonra Ankara'da açılan Türkiye'nin ikinci coğrafya bölümüyle paylaşmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk coğrafya bölümü 1935 yılında, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin[37] açılmasıyla faaliyete geçmiştir.[38] Başlangıçta enstitü şeklinde kurulan bölümün başına 1935 yılında Almanya'dan Türkiye'ye gelen Herbert Louis geçmiş, onunla birlikte Cemal

---

[33] Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 17.

[34] Akkan, Erdoğan, (1998), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşunun 60. Yıl Dönümünde Coğrafya Bölümü", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu (24-26 Nisan 1996) Bildiriler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 296.

[35] Kürsü sistemi Fiziki Coğrafya, Genel Coğrafya, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya ve Türkiye ve Ülkeler Coğrafyasından oluşmaktaydı. Kürsülere atanan Besim Darkot, Ahmet Ardel, Ali Tevfik Tanoğlu ve Cemal Arif Alagöz de Martonne ve Demangeon gibi bütün dünyada otorite olarak tanınan coğrafyacıların yanında yeniden lisans yapmışlar, böylece Türkiye'de en modern görüşlere göre yetişen ilk profesyonel coğrafyacılar olmuştur. Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 20.

[36] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 19.

[37] Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Atatürk'ün en büyük kültürel eserlerinden biridir. Kurulması emrini vermiş ve adını da o koymuştur. Kuruluş amacı, tarihin derinliklerinde kalmış ve kaybolmaya yüz tutmuş Türk milletinin tarihi vasfını, uygarlığını, dilini, edebiyatını, sanatını, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarını incelemek, tanımak ve tanıtmaktır. Doğanay, H. (1994), *a.g.e.*, s. 41-42.

[38] Kayan, İ., (2000), a.g.m., s. 7.

Arif Alagöz, İbrahim Danyal Bediz ve Muzaffer Niyazi Çıtakoğlu görev almışlardır. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle 1939 yılında Reşat Izbırak yurda dönmüş ve asistan olarak atanmış, 1940 yılında ise Cevat Rüştü Gürsoy ilmi yardımcısı olarak göreve başlamıştır.[39] Coğrafya bölümü, bu dönemde Avrupa'da gelişen felsefî ve toplumsal boyutta değişimlerden etkilenmişler ve coğrafya bilimine farklı yaklaşımlar getirmişlerdir. Erinç'e göre, Louis coğrafyanın bütün konularına alaka duyan bir bilim adamı olmakla beraber, özellikle saha araştırmalarına önem veren ve Humbolt-Richtofen okulunu modern şekliyle en iyi şekilde temsil eden bir fiziki coğrafyacı, daha doğrusu jeomorfologdur. Louis'in Türk coğrafyasına en önemli katkısı coğrafyanın uygulamalı bir bilim olduğu görüşünde bütün araştırmacıları birleştirmesidir. Louis, ilk yıldan itibaren bir yandan derslerini verirken, diğer taraftan Türkiye'yi tanımak için her yıl iki defa araştırma gezileri düzenlemiş ve Türkiye'de ilk defa her yıl yapılmak üzere "Coğrafya Meslek Haftaları"nı organize etmiştir. Bu meslek haftaları sayesinde Türkiye'de bulunan iki coğrafya enstitüsü elemanları bilgi ve fikir alışverişi yapma imkânı bulmuştur. Louis, fakülteye zengin bir coğrafya kütüphanesi kazandırmış, harita, taş ve diyapozitif koleksiyonlarını da başlatmıştır.[40] Jeomorfolojiye yönelen Çıtakoğlu ve beşeri-ekonomik coğrafyaya yönelen Bediz'de Almanya'da yetişmişler ve Louisle benzer yaklaşımları benimsemişlerdir. İstanbul'dan gelen Alagöz ise Fransız coğrafyasının hâkim etkisi altında kalmıştır.[41] Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Fransız ekolünün, Ankara DTCF Coğrafya Bölümü ise daha çok Alman ekolünün etkisiyle gelişmiştir.

Türk coğrafyasının kuruluş ve teşkilatlanmasını ele alan 1933-1941 yılları, özellikle İstanbul'daki coğrafyacıların ders kitapları hazırladıkları bir dönemdir. Yabancı dil bilmeyen ve bölümün zengin kütüphanesinden yararlanamayan öğrenciler için ders kitaplarının yazılması, Türkiye coğrafya öğretiminde bir dönüm noktasıdır. Uzun yıllar coğrafya kitapları Ord. Prof. Dr. Besim Darkot, Prof. Dr. Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılmıştır.[42] Buna karşılık Ankara coğrafya bölümünün ders kitaplarına yönelmediği, daha çok sistematik konularla ilgili araştırmalara önem verdiği görülmektedir.[43] Bu noktada Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin diğer edebiyat fakültelerinden farklı olmasını isteyen Atatürk'ün önemli bir payı bulunmaktadır. Bilim

---

[39] Kara, H., (1998), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşunun 60. Yıl Dönümünde Coğrafya Eğitimi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu (24-26 Nisan 1996) Bildiriler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 316; Akkan, E., (1998), a.g.m., s. 297.

[40] Akyol, İ., (1943c), a.g.m., s. 275; Gümüşçü, O., (1996), "A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Bölümü Tarihçesi", *A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, s. 166.

[41] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 21.; Kara, H., (1998), a.g.m., s. 317.

[42] Özey, Ramazan, (2006), "Türkiye'de Coğrafya Biliminin Gelişmesi", *Sosyoloji ve Coğrafya* (iç.), (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 705.

[43] Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 25.

dünyasındaki gelişmeleri takip edip, bunlara katkı sağlamayla birlikte Türk dili, tarihi ve Türkiye coğrafyasını araştırma görevleriyle yükümlü kılınmıştır.[44]

Türkiye'de coğrafyanın bilimsel anlamda değer kazandığı ve kurumsallaştığı bu dönemde Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanan Birinci Türk Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941)'nin bilimsel anlamda yapılan ilk coğrafya kongresi olması sebebiyle önemi büyüktür. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, kongrede modern coğrafya biliminin ilke ve yöntemleri ile çalışmalara başlanılmasını, her derecedeki okullarda coğrafya öğretiminin realiteye uygun bir şekilde yapılmasını amaç ve hedef olarak göstermiştir.[45] Kongrede coğrafyanın gelişmesi ve kurumsallaşmasına yönelik önemli sorunlar tespit edilmiş ve sonuçlar çıkarılmıştır. Coğrafya Kongresi'nde ilk ve orta öğretimde okutulan ders kitapları gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş, yazılması gereken kitaplar belirlenmiş, içerikleri tespit edilmiş, coğrafya terimlerinin anlaşılır hale getirilmesi için komisyonlar oluşturularak çalışmalar başlatılmış, Türkiye'nin büyük coğrafya bölgeleri tespit edilerek sınırları çizilmiş ve raporlar hazırlanmıştır.[46] Yine Birinci Coğrafya Kongresi, Türk coğrafyasının ne durumda bulunduğu hakkında bir fikir vermiştir. Ancak kongreye davet edilenlerin önemli bir kısmının meslekten coğrafyacı olmadıkları ve bir kısmının da modern coğrafyanın çizgisinden uzak bulunduğu görülmüştür.[47] Coğrafya biliminin gelişimi ve uzman eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla Türk Coğrafya Kurumu adında bir kuruluşun oluşturulmasıyla ilgili karar alınmıştır. Nitekim Türkiye'de coğrafyanın ve diğer yer ve beşeri bilimlerin gelişmesine ve ilerlemesine çalışmak, Türkiye'nin bilimsel metotlarla coğrafyasını incelemek, coğrafya ile ilgili uluslararası bilimsel çalışma ve yayımları izlemek ve Türk yurdunun coğrafi değerlerini tespit, koruma ve geliştirme çalışmalarına, kendi imkânlarıyla yardımda bulunmak amacıyla 12 Mart 1942 yılında dernek statüsünde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde Türk Coğrafya Kurumu kurulmuştur.[48] Gerçekte Atatürk'ün isteği ile Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu (1932) kurulmuş, Atatürk Türk Coğrafya Kurumu'nun da açılmasını arzulamış, ancak bu kurum onun hayatta olduğu dönemde faaliyete geçme şansını yakalayamamıştır.[49] Dolayısıyla Türk Coğrafya Kurumu, diğer iki kurumun hak-

---

[44] Akkan, E., (1972), "Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Coğrafya", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1-2, s. 2.

[45] Koçman, Asaf, (1999), "Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 10, s. 7.

[46] Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 267.

[47] Erinç, S., (1973), *a.g.e.*, s. 23.

[48] Koçak, İlksen, (2001), "Atatürk, Cumhuriyet ve Modern Coğrafya", *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bülteni*, Sayı: 5, Antalya, s. 2.

[49] Akkan, Erdoğan, (1972), a.g.m. , s. 3; Gümüşçü, O., (1996), a.g.m., s. 161. Cumhuriyet öncesindeki medreseler kaldırılmış, yerine tevhidi tedrisat benimsenmiştir. Mevcut hükümet öz Türk kelimelerinin okunması ve yazılmasını kolaylaştırmak için Harf İnkılâbını gerçekleştiriyor. Latin alfabesinden esas alınmış Türk alfabesini 3/11/1928 tarihinde kabul ediyor. Akyol, İ.H., (1943c), a.g.m., s. 249.

larına sahip olamamış ve günümüzde hak ettiği konuma ulaşamamıştır. Kurum, çeşitli bilimsel toplantılar, meslek haftaları özellikle coğrafya öğretmenlerine yönelik yurt gezileri düzenlemiştir. Türkiye'nin ilk bilimsel coğrafya dergisini 1943 yılında *Türk Coğrafya Dergisi* adında yayınlamıştır.[50]

Birinci Coğrafya Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde Türk coğrafyacıları uzmanlık alanlarıyla ilgili araştırmalara başlamışlar ve kısa sürede olumlu sonuçlar almışlardır. Böylece, ülkede yabancılara bağımlı olmaksızın coğrafya çalışmaları yapılacak düzeye gelinmiş, Atatürk'ün çizdiği hedefler doğrultusunda birçok özgün araştırma ve eserlere başarı ile imza atılmıştır.

Türk coğrafyasının yükselişi olarak adlandırılan 1942-1981 arasındaki dönem Erinç ve Koçman'a göre, Türk coğrafyasında gerçek bir yeni başlangıç olarak kabul edilmektedir. Erinç'e göre bu dönem, coğrafya bölümleri yeni elamanlarla güçlenmiş, araştırma faaliyetleri büyük ölçüde artmış, araştırma enstitüleri kurulmuş, Türk coğrafyacıları yabancı dergilerde yayınlara başlamış, uluslararası toplantılar ve kurumlarda söz sahibi olmuştur.[51] Örneğin İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde 1948 yılında 6 öğretim üyesi varken bu sayı 1973'de 13'e yükselmiştir. Bugün coğrafya alanında önemli açılımlar yapan İsmail Yalçınlar, Sırrı Erinç, Erol Tümertekin, Turgut Bilgin, Bedriye Tolun Denker, Necdet Tunçdilek, Ajun Kurter, Mehmet Ardos, Korkut Ata Sungur, Yusuf Dönmez, Metin Tuncel gibi akademisyenler bu bölümde görev yapmışlardır.[52] Yine bölümde Süha E. Göney, M. Yıldız Hoşgören, Ümit Sergün, Selami Gözenç, Nazmiye Özgüç gibi coğrafyacılar görev almışlardır. Böyle bir gelişmenin esas nedenini Erinç, 1948'de yürürlüğe giren Üniversiteler Kanunu'nun çok olumlu etkileri olarak görmüştür. İstanbul'daki coğrafya bölümünde kadro artışı dışında dikkati çeken bir başka durum kürsüler arasındaki dengesizliktir. Bölüm elemanlarının % 60'ının fiziki coğrafya üzerine çalıştıkları görülür. Üstelik kadroyu oluşturan elemanlar farklı coğrafi ekollerin fikirlerine göre hareket etmişlerdir. Fiziki coğrafya kürsüsünden Erinç, Humbolt-Richtofen okulunun, Fransız, İngiliz ve Amerikan coğrafyasıyla temasa geçmiş şeklinin etkisi altındayken, Yalçıner, Chaput'u örnek almış ve Fransız okulundan etkilenmiştir. Beşeri coğrafya kürsüsünden Tümertekin, hocalarından başka Ritter-Ratzel ve Humbolt-Richtofen okulunun etkisinde; Türkiye Ülkeler coğrafyasının üzerinde çalışan Tunçdilek ise Ritter-Ratzel okulunun Sample ve Hungtington gibi Amerikalı temsilcilerinin etkisi altında kalmıştır.[53] Yine 1972 yılında doktora eğitimini İngiltere'de tamamlayan Barış Mater bölümde göreve başlamıştır. Batı'da coğrafya anlayışının yeniden şekillenmeye başladığı bu dönem Türk coğrafyasında önemli bir devredir. Çünkü Türk coğrafyası Al-

---

[50] Koçak, İ. (2001), a.g.m., s.2.

[51] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 27.

[52] Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 699.

[53] Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 30.

man ve Fransız ekollerinin dışında İngiliz coğrafya anlayışından da etkilenmeye başlamıştır. Gelecekte Türkiye'den gönderilen elemanlarının İngiltere ve ABD gibi ülkelere yönlendirilmesi de bu durumu doğrulamaktadır. İstanbul Coğrafya Bölümü'nde meydana gelen diğer önemli bir gelişme de enstitünün kurulması ve Türkçe ve yabancı dilde iki derginin çıkarılmaya başlamasıdır.[54]

Ankara Üniversitesi coğrafya bölümüne gelince, burada da bu dönemde kadro, bilimsel araştırma ve yayınlar bakımından gerçek bir ilerleme dönemi olmuştur. 1946 yılında çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile Coğrafya Enstitüsü bünyesinde üç kürsü kurulmuştur. Bunlardan Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü'ne Mc Callien, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'ne Danyal Bediz, Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü ve enstitü başkanlığına Cemal Arif Alagöz getirilmiştir.[55] Mc Callien de Chaput gibi coğrafya bölümünde fiziki coğrafya yerine jeoloji etkisini sürdürmüştür.[56] Coğrafya bölümüne, 1943 yılında Talip Yücel, 1949 yılında Oğuz Erol, 1950'de A.R. Tunay, 1952'de A. Akdoğan katılmışlardır.[57] Ancak enstitünün genişlemesi 1955-1961 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönem içinde, Ayhan (Onur) Sür (1955), Aydoğan Köksal (1956), Özdoğan Sür (1957), Mecdi Emiroğlu (1960) ve Ejder Kalelioğlu (1961) enstitü öğretim elemanı kadrosuna girmişlerdir. 1965'ten itibaren öğretim elemanlarının sayısında artış olmuştur. Hükümet politikası nedeniyle bu tarihten 1971 yılına kadar birinci sınıfa 500 öğrenci alınması, öğretim elemanlarını büyük ölçüde sadece ders veren hocalar konumuna getirmiş, gündüz öğretimine gece öğretimi eklenmiş ve açık yeni alınan elemanlarla kapatılmaya çalışılmıştır.[58] Coğrafya Enstitüsü kadrosuna 1964-1979 arasında Alaaddin Tandoğan (1964), İlhan Kayan (1968), Yalçın Karabulut (1969), E. Kandırık (1970), Mesut Elibüyük (1971), Hamdi Kara (1973) ve Cemalettin Şahin (1973) katılmıştır.[59] 1973'te öğretim üyesi ve elamanı sayısı 19'dur. Kadroyu oluşturan elemanlar İstanbul'da olduğu gibi farklı coğrafi ekollerin fikirlerine göre hareket etmişlerdir. Alagöz, Fransa'da, İzbırak Almanya'da, özellikle Humbolt-Richtofen okulunun etkisinde kalmış, Bediz beşeri coğrafyada Ritter-Ratzel okullarını, Gürsoy, Louis'in coğrafya anlayışını ve Yücel ise Alman-Fransız coğrafyasını benimsemiştir.[60] Öte yandan bu bölüm % 40 fiziki coğrafya kürsüsünde çalışmalarını devam ettirmiştir. Coğrafya araştırmaları enstitüsünün kurulması ve 1966'dan beri bu enstitünün bir yayın organı bulunması özellikle fiziki coğrafya çalışmalarını hızlandırıcı bir rol üstlenmiştir.[61] Nitekim Türk coğrafyası her iki üniversitenin coğrafya bölümlerin-

---

54 Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 31.

55 Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 701.

56 Özçağlar, A. (2003), *a.g.e.*, s. 266.

57 Akkan, E., (1998), a.g.m., s. 298.

58 Gümüşçü, O., (1996), a.g.m., s. 170-171.

59 Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 701.

60 Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 34.

61 Erinç, S. (1973), *a.g.e.*, s. 35.

de gerek yurtdışından gelen gerekse yurtdışında eğitimlerini almış Türk öğretim üyelerinin araştırmalarıyla hızlı bir ivme kazanmıştır. Ulusal ve özellikle uluslararası düzeyde gerçekleşen sempozyumlarda yeterli olmasa da coğrafya çalışmaları sunulmuştur.[62]

Bu dönemde dikkati çeken en önemli gelişme ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü 1935'te faaliyete geçip ikinci eski coğrafya bölümü unvanını aldıktan 40 yıl sonra üçüncü coğrafya bölümünün Atatürk Üniversitesi'nde kurulmuş olmasıdır.[63] Gerçekte 1961 yılında hukuken açılan bölüm, eğitim-öğretim faaliyetlerine 1974 yılında başlamıştır. Doğu Anadolu'nun problemlerine eğilecek coğrafyacıları yetiştirmek üzere toplumun gereksinimleri dikkate alınarak kurulan Erzurum Coğrafya Bölümü kısa sürede kurumsallaşmaya başlamıştır. Bölümün kurucusu M. Tevfik Tarkan'dır. Eğitim öğretimin başladığı dönemde Ahmet Necdet Sözer ve Ahmet Nişancı görev almış, bölüm eleman sayısı üçe çıkmış ve daha sonra bölüme İbrahim Atalay ve Aykut Acar katılmıştır.[64] 1977'de Hayati Doğanay, Asaf Koçman, Cahit İnandık, 1979'da Özer Yılmaz ve 1981'de Ramazan Özey bölüme asistan olarak dâhil edilmiştir. Yine bu dönemin sonunda, yani 1979'da Türkiye'nin dördüncü coğrafya bölümü Ege Üniversitesi'nde açılmıştır. Bölümde Ahmet Necdet Sözer, Cezmi Sevgi, Semra Ertüre ve Asaf Koçman görev almışlardır.[65] Böylece Türk coğrafyasının yükseliş devri olarak adlandırılan bu dönemde coğrafyanın gelişimi için önemli bir adım daha atılmıştır.

Dördüncü dönem olarak adlandırılan 1982'den günümüze kadar olan süreç Koçman tarafından Türk coğrafyasında niteliksel kayıp yılları olarak adlandırılmıştır. Nitekim 1980'li yıllarda değişen üniversite yapısı ve siyasi yaklaşımlar da coğrafya bölümlerinin istenilen düzeye ulaşmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Türk üniversitelerinin yapısı 4 Kasım 1981'de kabul edilen ve 6 Kasım 1981'de yürürlüğe giren 2547 sayılı Yüksek Öğrenim Kanunu (YÖK) ile değişmiştir. Eğitim Enstitüleri Eğitim Fakültesi düzeyine getirilmiş, iki yıllık Eğitim Yüksek okulları dört yıllığa çıkarılmıştır.[66] Lisansüstü eğitimi fakültelerden alınmış, öğrencilerin yeni kurulan Sosyal Bilimler Enstitüsüne gitmeleri sağlanmıştır. Bu dönemde hızla coğrafya bölümleri açılmış, üniversitelerdeki Coğrafya Enstitüleri bölüm haline getirilmiş ve kürsüler de anabilim dalına dönüştürülmüştür.[67] Ülkede ilk bölüm olması, coğrafya çalışmalarının metot ve yöntemlerinin şekillenmesi ve uygulamaya yönelik katkıları açısından önemli bir konumda bulunan İstanbul Üniversitesi

---

62 Şahin, Cemalettin, (2003), *Türkiye'de Coğrafya Öğretimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, s. 11.

63 Doğanay, H., (1994), *a.g.e.*, s. 48.

64 Atatürk Üniversitesi'nde coğrafya bölümü gerçekte 1961 yılında M. Tevfik Tarkan'ın bölüme alınmasıyla birlikte hukuken açılmış, ancak eğitim-öğretim yılı 1974-1975 yılında başlamıştır. Doğanay, H., (1995), a.g.m., s. 31.

65 Özey, R., (1998), *a.g.e.*, s. 64.

66 Koçman, A., (1999), a.g.m., s. 8.

67 Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 701.

Coğrafya Bölümü, YÖK'le birlikte yeniden şekillenmiş, Fiziki Coğrafya, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Türkiye Coğrafyası ve Bölgesel Coğrafya adlarını taşıyan dört anabilim dalı oluşturulmuştur.[68] Benzer bir görünüm Ankara Üniversitesi Coğrafya Bölümde de yaşanmış, Coğrafya Enstitüsü bölüm haline getirilmiş ve kürsüler de anabilim dalına dönüştürülmüştür. Ayrıca YÖK, büyük ve köklü üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının yeni ve elemanı az üniversitelere geçici olarak göndermiştir. Bu dönemde Ankara coğrafya bölümünden Aydoğan Köksal ve Hamdi Kara Gazi Üniversitesine, Ejder Kalelioğlu Dicle Üniversitesi'ne, Cemalettin Şahin ve Yalçın Karabulut İnönü Üniversitesi'ne Mesut Elibüyük Atatürk Üniversitesi'ne ve İlhan Kayan Selçuk Üniversitesi'ne geçici görevle gitmişlerdir.[69] Boşalan kadroların yerine 1979-1990 döneminde bölüme Ali Fuat Doğu, Ali Özçağlar, M.Y. Özden, E.Özcan, Hakan Yiğitbaşıoğlu, Süha Kocakuşak, İhsan Çiçek, E.Murat Özgür, Gürcan Gürgen, Harun Tuncel, Mehmet Somuncu, N. Türkoğlu, Osman Gümüşçü, Levent Uncu, Rüya Bayar, Mutlu Yılmaz, Uğur Doğan, M. Murat Yüceşahin, Levent Tonyalı ve Abdullah Uğur alınmıştır. Bu dönemden sonra bölüme yeni elemanlar alınmaya devam edilmiş, mevcut elemanların bir kısmı ise kendi isteği ve tayin yoluyla ayrılmıştır.[70] Ayrıca her iki üniversitenin eğitim anlayışında farklılıklar olmuştur. İstanbul Üniversitesi coğrafya bölümü geçmişte ders kitaplarına ağırlık verirken, bu dönemde araştırma eserlerinin yayınlanmasını ön plana almış, Ankara ile olan farklılığını kapatmış ve bölüme çok sayıda eleman almıştır. Bu dönemde bölüme Suna Doğaner, Mutlu Güngördü, Nilüfer Pekcan (Yalçıner), Ahmet Ertek, Ayşe Nur Timor, Orhan Gürbüz, Süheyla Akova, İsmet Akova, İ. Yaşar Hacısalihoğlu, Meral Avcı, Sedat Avcı, Bora Avşarcan, Gaye Ertin, Hüseyin Turoğlu, Musa Uludağ, Muzaffer Bakırcı, Neslihan Altun, Dilek Bayraktar, Mehmet Bayartan, Hatice Kılıç gibi yeni isimler katılmıştır. Ankara coğrafya bölümünde ise bölümün kuruculuğunu üstlenen Louis'in ve onu izleyen elemanların fiziki coğrafyaya eğimli olmalarından dolayı kuruluşundan beri coğrafya eğitiminde, araştırma ve uygulama çalışmalarında fiziki coğrafya, özellikle de jeomorfoloji konularının belirli bir ağırlığı olmaya devam etmiştir.[71] Bu dönemde bölüm İstanbul Coğrafya Bölümü'nün tersine ders kitapları yazmaya başlamıştır.

Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü de YÖK'teki bu yeni yapılanmadan kısmen olumlu yönde etkilenmiştir. Akademik eleman açısından sorun yaşayan bölüm, bu sorununu başlangıçta İstanbul ve Ankara coğrafya bölümlerinden gelen öğretim elemanlarıyla kısa süreli de olsa çözmeye çalışmıştır.[72] Sonrasında ise Doğu Anadolu'nun geliş-

---

68 Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 699.

69 Gümüşçü, O., (1996), a.g.m., s. 173.

70 Akkan, E., (1998), a.g.m., s. 300.

71 Akkan, E., (1998), a.g.m., s. 303.

72 Bu dönemde Ankara DTCF'den Mesut Elibüyük ve İstanbul Üniversitesi Coğrafya bölümünden Yıldız Hoşgören ve Ali Selçuk Biricik görevlendirilmiştir. Doğanay, H., (1995), a.g.e. s. 32.

mesi ve katkı sağlaması amacıyla diğer bölümlerde olduğu gibi coğrafya bölümüne sağlanan kadrolarla bölüme 1983'te Ergün Dayan, Nuriye Garipağaoğlu (Farımaz) ve Sabahat Uzun (Çavuşoğlu), 1984'te Osman Yılmaz, 1985'te ise Lütfi Özav, Kenan Arınç, Sencer Sayhan, Sedat Avcı ve Meral Avcı (Eroğlu), 1986'ta Ökkeş Kesici, İhsan Bulut, 1987'de Hayriye Demircioğlu, 1988'de Mehmet Tıraş, 1989'da Salih Ceylan ve Zeki Koday, 1990'da Mehmet Zaman ve Saliha Tüzemen ile kadro genişlemiş, doktora programı açılmış ve akademik anlamda tam bir atılım yapılmıştır.[73] Özellikle Doğanay'ın gerek Fen-Edebiyat Coğrafya Bölümüne ve gerekse 1982'de kurulan Coğrafya Eğitimi Bölümüne katkıları göz ardı edilemez. Beşeri coğrafya alanında çalışmalar yapan, yazdığı eserlerle Türkiye coğrafyası ve coğrafya eğitimi alanlarında ders kitapları açısından önemli bir boşluğu dolduran Doğanay, Doğu Anadolu Bölgesi'nde coğrafyanın gelişmesi ve kurumsallaşmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

Atatürk Üniversitesi coğrafya bölümü İstanbul ve Ankara ekollerinden etkilenen, başlangıçta bu üniversitelerin karma sisteminde ortaya çıkmış, bulunduğu coğrafyanın mekânsal özelliklerin tespitine yönelik bölge çalışmalarına yönelmiş, Doğu Anadolu coğrafyasındaki önemli bir boşluğu tamamlamış ve zamanla kendi formuna uygun orijinal bir ekole sahip olmuştur.[74] Öte taraftan bölümün yeni kurulmaya başladığı dönemde burada bölgesel çalışmalar hâkimken, Batı, sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması süreciyle birlikte coğrafyada nicel eksiklikleri tespit etmiş, fiziki ve beşeri unsurların bir arada ele alındığı modernite ve postmodernite gibi yeni yaklaşımlarla bu bilimi yeniden tanımlanmış ve özellikle coğrafya Batı emperyalizmini sorgulayan ve buna eleştirel olarak yaklaşan bir disiplin haline gelmiştir.[75] Bu disiplin beraberinde yeni sentezler yaratmıştır. Örneğin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), coğrafya içinde devrimsel bir değişikliğe yol açmıştır. Mekânsal bilgiye olan ihtiyacın giderek artması ve bunun yarattığı büyük ekonomik pazar, coğrafyayı çağın en büyük buluşu olan bilgisayarlarla birleştirerek, yeni alt disiplinler olarak CBS ve Computational Geography'nin doğması ve modern coğrafyanın giderek CBS'e dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim 1970'lerde yeni kurulan Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nün sürekli eleman kaybı, dışarıdan gelen öğretim elemanlarının devamlı statüde çalışmaması, zamanla İstanbul ve Ankara coğrafya bölümlerine göre atıl kalması, bölümler arasında koordinasyonun sağlanamaması, yabancı yayınları takip edecek dil bilen öğretim elemanlarının eksikliği, teknoloji ve araç-gereç donanımlarının yetersizliği, hatta olmayışı 1970'lerde etkili olmaya başlayan yaklaşımların uzağında kalmasına kısmen neden olmuş ve 1990'lı yılların sonuna kadar Erzurum Coğrafya Bölümü bölgesel çalışmalara önemli katkılar sağlayan, beşeri coğrafya çalışmalarının ön plana alındığı, fiziki coğrafya çalışmalarının ihmal edildiği ve ulusal

[73] Doğanay, H., (1995), *a.g.m.*, s. 35.
[74] Doğanay, H., (1995), *a.g.m.* s. 35.
[75] Öztürk, M., (2007), *a.g.e.*, s. 15.

boyutta yaklaşımlar sergileyen, ancak uluslararası boyutta temsili geç kalınan kapalı bir sistemde çalışmıştır. Kuşkusuz bu süreç sadece Erzurum'daki Coğrafya Bölümü için geçerli değildir. Yabancı öğretim elemanlarının Türkiye'ye gelmediği veya yurtdışına gönderilen eleman sayısının ve dil bilenlerin azaldığı, dolayısıyla uluslararası boyuttaki gelişmelerin takip edilemediği bir dönemde diğer coğrafya bölümleri de kuruldukları dönemin etkisinde gelişen ekollerin tesirinde kalmışlar ve yenilikler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü ise bulunduğu coğrafyadan kaynaklı olarak Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ne göre daha avantajlı bir konumda yer almış, bölümün kurucuları dâhil olmak üzere dışarıdan çok sayıda öğretim elemanı daimi kadroda bu bölümde göreve başlamıştır. Bölüme 1980-1982 yılları arasında İbrahim Atalay, Füsun Baykal (Soykan), Turgay Gökçen ve Erkan Şen katılmışlardır. 1985 yılından sonra ise eleman sayısı hızla artmış, Ecmel Temuçin (Erlat), Şevket Işık, Mustafa Mutluer, Ferhan Atalay, Lütfi İlhan Sezer, İlhan Kayan, Gözde Bakanoğlu (Emekli), Kirami Ölgen, Hasan Gümüş, Arife Karadağ, Serdar Vardar alınmıştır.[76] Bu bölüm başlangıçta Erzurum, İstanbul ve Ankara ekollerinin etkisinde gelişmiş, sonrasında kendi elemanlarıyla hızlı bir şekilde güçlenmiştir. Özellikle Asaf Koçman, İbrahim Atalay ve İlhan Kayan gibi Türkiye'de fiziki coğrafya alanında önemli katkılar sağlayan öğretim elemanlarının etkisinde gelişerek zamanla kendine özgü bir coğrafya anlayışı geliştirmiştir.

Dört büyük coğrafya bölümünün devamında yani 1980 sonrasında Türkiye'de üniversite düzeyinde coğrafya eğitim-öğretimi yapan ve araştırmacı yetiştiren coğrafya bölümü sayısı hızla yaygınlaşmıştır.[77] Coğrafya bölümlerinin sayısal olarak büyümesi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara değinilirse; ilk olarak Türkiye'de

---

[76] Özey, R., (1998), *a.g.e.*, s. 65.

[77] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Coğrafya Bölümü, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü ve İstanbul Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'dür. Ayrıca Türkiye'de eğitim fakülteleri bünyesinde coğrafya eğitimi, ortaöğretim sosyal alanlar eğitimi bölümleri bulunmaktadır. Bunlar: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Balıkesir Üniversitesi Necati Bey Eğitim Fakültesi, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi'dir.

coğrafya bölümlerinin artmasına koşut olarak yeni akademik kadrolar açılmış, genç ve tecrübesiz pek çok kişi bu kadrolara alınmış ve coğrafyadaki nitelik kayıpları hızla artmıştır.[78] Yeni açılan coğrafya bölümleri belirli bir anlayışının ürünü olduklarından belirli bir ekol oluşturamamışlardır. Bu durumun büyük ölçüde sorumlusu olan YÖK, üniversitelerin diğer bölümlerinde olduğu gibi coğrafya bölümünde de sadece sayısal bir yükselişe dikkat etmiş, planlamacı ve uygulayıcı bilim adamlarının yetişmesini önemsememiştir. Üstelik bu kurum 1997-1998 eğitim-öğretim yılında üniversitelerde ikinci bir düzenlemeye gitmiş, "Eğitim Fakültelerinde Yeniden Yapılandırma Projesi" çerçevesinde eğitim fakültelerinde bulunan bölümleri anabilim dalı seviyesine indirmiştir. Söz konusu bu yapılanma çerçevesinde üniversitelerin Fen-Edebiyat fakültelerinde coğrafya bölümünün açılması gündeme gelmiş, bu durum hızla uygulamaya geçmiş, Türkiye'nin birçok üniversitesinde yeni coğrafya bölümleri açılmış, YÖK eleman açığını kapatmak üzere hem yurtiçinde eleman yetiştirmiş hem de ABD ve İngiltere gibi ülkelere eleman göndermiştir.[79] Yurtdışına gönderilen elemanların dönmesiyle Türk coğrafyasında yeni bir dönem başlamış ve Amerikan coğrafyasının etkilerinin bazı bölümlerde etkili olmaya başladığı dikkati çekmiştir. Öte taraftan bu elemanların çoğu Türkiye'deki coğrafya anlayışıyla fikirsel anlamda uyuşmazlık yaşamıştır. Yine ülkede akademik anlamda coğrafyanın yeniden yapılanmasını sağlayacak, bilimsel temellerini coğrafyadan ve coğrafyanın mekânsal teorilerinden alan C.B.S. üzerindeki çalışmalarda geç kalınması ve yurtdışına gönderilen elemanların sayısının az olması düşündürücüdür. Batı ülkelerinde yaklaşık 25-30 yıldır kullanılmakta olan ve Türkiye'de son yıllarda hızlı bir kullanım alanı yaratan C.B.S ve Uzaktan Algılama coğrafyacılar için önemli bir istihdam alanı oluşturacaktır.[80] Ancak jeoloji, mimarlık, şehir ve bölge planlama gibi alanlarda da C.B.S.'nin geliştiği ve Türkiye'de coğrafyanın gelişiminin sadece C.B.S.'ye bağlanmaması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Türk coğrafyasının yaşadığı ikinci önemli sorun coğrafya bölümlerinde son yıllarda yapılan araştırma ve yayınların niteliksiz olduğu ve toplumun ihtiyaçlarına uygun araştırmaların yapılmadığıdır.[81] Özellikle yeni araştırmacıların yetişmesiyle Türkiye'de fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya konularında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özçağlar (2003)'a göre durum tespitinden öteye gidemeyen bu araştırmalar ülkenin mevcut coğrafi potansiyelini belirlemede önemli bir rol oynamış, ancak henüz coğrafya araştırmalarında planlama aşamasına geçilememiştir. Bu durum üniversitelerdeki alt yapı ve donanım eksikliğine ve coğrafi planlama konularında dersler verecek öğretim üyelerinin ye-

---

78 Mutluer, M. ve Ölgen, M.K., (2003), a.g.m., s. 416.

79 Özey, R., (2006), *a.g.e.*, s. 703.

80 Mutluer, M. ve Ölgen, M.K., (2003), a.g.m., s. 425; Arı, Yılmaz, (2003), "Amerika Birleşik Devletleri'nde Coğrafya Eğitimi Reformu: Türkiye İçin Dersler", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Ankara, s. 18.

81 Koçman, A., (1999), a.g.m., s. 10.

tişmemiş olmasına bağlıdır.[82] Coğrafya bölümlerinde nitelikli çalışmalar konusunda benzer bir görüşü savunan Mutluer ve Ölgen (2003) de bugün kentleşme, çevre sorunları ulusal ve uluslararası göçler, bölgesel planlama konusu gibi birçok konuda yayınlanmış nitelikli araştırmaların ve yine alanlarıyla ilgili konularda Türkiye'nin konularına hâkim olan ve yaptıkları katkılarla otorite olmuş coğrafyacıların sayısının yok denecek kadar az olduğunu ifade etmişlerdir.[83] Ancak Türk coğrafyasında özgün çalışmalarının ortaya çıkmamasında Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topografya haritalarıyla, hava fotoğraflarına gizlilik nedeniyle ulaşılmasında yaşanan sorunlar ve araştırmacıların aldıkları maaşların arazi çalışmalarını bile karşılayacak düzeyde olmaması, yapılan özgün araştırmaların yayınlanması ve desteklenme sürecindeki olumsuzluklar etkili olmuştur.[84]

Coğrafya bölümlerinde yaşanan üçüncü sorun ise bölüm mezunlarının sadece ortaöğretimin ihtiyacını karşılayacak coğrafya öğretmenleri olarak görülmesidir. Coğrafya bilimi kendisini öğrenen meslek sahiplerine geniş bir dünya görüşü, dünya sorunlarına global bir bakış açısı, dünyadaki fiziksel ve kültürel olayları kavrama ve doğru yorumlama yeteneği sağlayan, geniş uygulama alanları olan köklü bir bilimdir.[85] Bu nedenle büyük çoğunluğu ortaöğretim kadrolarında öğretmenlik görevini üstlenmiş olsa da geçmişte coğrafyacıların bir kısmı M.T.A., Devlet Meteoroloji işleri, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, D.S.İ. ve Karayolları genel müdürlüklerinde araştırmacı olarak görev almıştır. Ancak bu kuruluşlarda görev alan coğrafyacılar emekli olduklarında tekrar yerine bir coğrafyacı alınmamış, kadrolar jeoloji ve meteoroloji gibi mühendislik mezunu elemanlara verilmiştir. Oysaki coğrafyacılar, bu kuruluşların yanında Türkiye'de Çevre Bakanlığı, İmar-İskan Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Tarım ve Orman bakanlıkları ile DPT, TÜİK ve Denizcilik müsteşarlıkları gibi devlet kuruluşlarında da çalışmaları gerekmektedir.[86] Öte taraftan böyle bir durumun ortaya çıkmasında coğrafyacılar arasındaki farklı anlayış ve çekişmelerin etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim bu kısır döngü içinde çevre mühendisliği, peyzaj mimarlığı, şehir ve bölge planlama gibi disiplinler ortaya çıkmış, coğrafyacıların yapması gereken görevleri üstlenmişlerdir.[87]

Bir bilimin bir ülkede etkin hale gelebilmesinin ve mesleki anlamda güçlü olabilmesinin yolu, çok sayıda nitelikli elemana sahip olmasından geçmektedir. Yine coğrafya öğretiminin verildiği yerlerde ve bu öğretimi verenlerin bu kurumların ihtiyaçlarına göre ders programını düzenlemesi, C.B.S., bilgisayarlı kartoğrafya, coğrafi istatistik gibi uy-

---

[82] Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 269.

[83] Mutluer, M. ve Ölgen, M.K., (2003), a.g.m., s. 416.

[84] Özçağlar, A. (2003), *a.g.e.*, s. 269-270.

[85] Şahin, C., (2003), *a.g.e.*, s. 91.

[86] Şahin, C., (2003), *a.g.e.*, s. 91.

[87] Özçağlar, A. (2003), *a.g.e.*, s. 235.

gulamalı coğrafyaya yönelik dersler konulması ve bu alanlarda uzman elemanlar yetiştirilmesi mesleki açıdan coğrafyacının istediği noktaya ulaşması açısından önemlidir.

Coğrafyanın etkinliğini belirleyecek ülkede coğrafya bölümleri dışında, coğrafya bilimi ile ilgili Türk Coğrafya Kurumu, Türkiye Jeomorfologlar Derneği ve Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi gibi diğer kuruluşların da güçlendirilmesi ve yapılan araştırmalar yayınlanarak gerek bilim gerekse kamu alanıyla paylaşılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu kuruluşlar da bugün çok etkin değildir. Başlangıçta maddi ve manevi destek alan Türk Coğrafya Kurumu 1960 sonrasında maddi kaynağın kesilmesi ve üyelerinin duyarsızlığı nedeniyle çöküş yaşamış, 1970'li yıllarda faaliyetini sürdüremez hale gelen kurum, kirasını ödeyemediğinden başlangıçta kütüphanesini İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'ne nakletmiş ve sonrasında merkezini İstanbul'a taşımıştır.[88] Dolayısıyla maddi olanaklardan yoksun kalması, üniversite çevresinden çıkamaması, coğrafyacılar tarafından kurumda gerekli örgütlenmelerin sağlanamaması ve coğrafyanın kendi içine kapalı bir bilim haline gelmesi gibi nedenlerle, ülkede coğrafyayı önemli bir noktaya taşıyacak olan Türk Coğrafya Kurumu, Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarının aksine istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Oysaki kurum, Louis döneminde kazandığı ivmeyi sürdürebilseydi, bugün Avrupa'daki coğrafyacıların standartlarına ulaşılması mümkün olabilirdi.[89] Günümüzde kurum her yıl düzenlediği coğrafya meslek haftaları ve konferansları ile coğrafya bilimindeki araştırma ve geliştirmeleri yurt geneline duyurma noktasında çaba gösterse de maddi kaynağın eksikliği ve diğer disiplinlerin coğrafyayı dışlama eğilimi önemli bir engel oluşturmaktadır. Öte taraftan ülke açısından büyük ihtiyaç duyulan devlet desteğiyle yapılacak ikinci bir coğrafya kongresinin uluslararası düzeyde gerçekleşememesi düşündürücüdür.[90] Yine fiziki coğrafya içinde jeomorfolojiyi Türkiye'de geliştirmek ve bir meslek biçimine dönüştürmek için Türkiye Jeomorfologlar Derneği kurulmuş, dernek Jeomorfoloji Dergisi çıkarmış ise de faaliyetlerini kısa bir süre sonra sonlandırmak durumunda kalmıştır.

Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 25/12/1988 tarihinde yönetmeliği Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren bu merkez, doğrudan Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak 1990 yılında faaliyetine başlamıştır. Kuruluşundan beri 1991, 1994, 1996, 2006 ve 2008 tarihlerinde sempozyum düzenleyen ve günümüzde Coğrafi Bilimler adıyla dergi çıkaran bu merkez, maddi olanakların yoksunluğundan amaçlarına uygun faaliyetler yapmakta güçlükler yaşamaktadır.[91]

---

[88] Özçağlar, A. (2003), *a.g.e.*, s. 268.

[89] Akkan, E., (1972), a.g.m., s.4.

[90] Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 269.

[91] Bu merkezin amaçları: Türkiye coğrafyası ile ilgili bilimsel araştırmalar ve incelemeler yapmak, araştırma sonuçlarını yayınlamak, Türkiye coğrafyası konusunda araştırıcılar yetiştirilmesine katkıda bulunmak; yur-

Bir bilimin gelişmesinde yayın organları da önemli rol oynamaktadır. Coğrafya bilimi bu konuda da sorunlar yaşamaktadır. Türkiye'de yayımlanmış ve yayınlanmakta olan *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Ankara'da *Coğrafya Araştırma Dergisi*, *Coğrafya Araştırmaları*, *Jeomorfoloji Dergisi*, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* ve *Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, *Türk Coğrafya Dergisi*, *Ege Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, *Marmara Coğrafya Dergisi* ve *Doğu Coğrafya Dergisi* gibi araştırma dergileri ve bültenleri mevcuttur. Bu dergiler genellikle yayınlandıkları üniversitenin coğrafya bölümlerinin yayınlarını değerlendirmekte, dolayısıyla yerelleşmektedirler. Bilimsel yayınların sadece coğrafya bölümleriyle sınırlı kaldığı bir anlayıştan vazgeçmeli, toplumun her kesimine yönelecek çalışmalar hızlandırılmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye'de coğrafyanın istenilenin düzeye ulaşamamasının nedeni kurumsallaşma sürecini tam olarak tamamlamamasıdır. Ülkede yeni açılan üniversitelerde coğrafya bölümleri açılmalıdır. Ancak oluşturulacak mevcut bölüm elemanları yabancı dil sorununu çözmüş, dış yayınları izlemede sorun yaşamayan, çağdaş coğrafyanın bilimsel ve teknik anlamda gelişimlerini izleyen elemanlardan oluşmalıdır. Bunun içinde bölüm elemanlarının hızla gelişen ve uluslararası düzeyde çalışma ve işbirliği gerektiren konularda çalışılacak düzeyde yetiştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ders programına günün ihtiyaçlarına uygun CBS, bilgisayarlı kartoğrafya, coğrafi istatistik gibi uygulamalı coğrafyaya yönelik dersler konulmalıdır. Gerek dergilerde gerekse sempozyumlarda çalışmalar alanında uzman kişilerce gözden geçirilmelidir. Yine birçok coğrafyacı yabancı dil düzeyinde yayın yapabilecek, literatür izleyebilecek ve yabancı meslektaşlarıyla işbirliği yapacak yeterlilikte değildir.[92] Bu nedenle yabancı dil probleminin çözülmesi için YÖK'ün dil öğrenme zorunluluğu yerine elemanları yurtdışına göndermesi daha faydalı bir uygulama olacaktır.

Coğrafya alt disiplinleriyle oldukça geniş konu içeriğine sahip bir bilimdir. Bu nedenle öncelikle İstanbul, Ankara, Ege, Atatürk, Ondokuz Mayıs ve Dicle üniversitelerinde farklı bir yapılanmaya gidilmesi ve bu bölümlerin Hollanda Uthrech Üniversitesi "Coğrafi Bilimler Fakültesi" gibi teşkilatlandırılması gerekmektedir.[93] Böyle teşkilatla-

---

tiçi ve dışında basılan kitap, dergi, atlas, harita ve benzeri yayımlarda Türk bütünlüğünü ve menfaatlerini zedeleyici ifadelere mani olacak ve Türkiye coğrafyasını tanıtacak bilimsel faaliyetleri benimsemek; yurtiçi ve dışındaki üniversite enstitü merkez ve diğer ilgili kurumlarla işbirliği yapmak; Türkiye coğrafyasıyla ilgili iç ve dış yayınları toplayarak referans kaynağı olabilecek bir kütüphane, film, fotoğraf, slayt ve benzeri belgelere dayalı arşiv ve dokümantasyon birimi kurmak; Türkiye coğrafyası ve Türk dünyası ile ilgili seminer, konferans vb. toplantılar düzenlemek, Türkiye'yi tanıtıcı bilimsel geziler yapmak; Türkiye coğrafyası konularında araştırma yapmak isteyen bilim adamlarının projelerini desteklemektir. Özçağlar, A., (2003), *a.g.e.*, s. 272.

92 Koçman, A., (1999), a.g.m., s. 9.

93 Özçağlar, Ali. (2003a), "Araştırmacı Coğrafyacı Kimliği, Mesleki Unvan Kullanımı ve İstihdam Sorunu", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Gazi Kitapevi, Ankara, s. 380.

nan coğrafya bölümleri, alanlarıyla ilgili konularda Türkiye'nin konularına hâkim olan, yaptıkları katkılarla otorite olmuş coğrafyacıların yetiştirilme görevini üstlenmeli ve diğer üniversitelerin coğrafya bölümleriyle sürekli koordinasyon kurulmalı ve ihtiyaç duyulan öğretim elemanları zaman zaman yönlendirilmelidir. Yine coğrafya bölümlerinin ulusal ve uluslararası çalışmalarda başarılı olabilmesi için maddi destek yapılması, gerekli alt yapı ve donanımın, özellikle araştırma ve uygulama laboratuarlarının kurulması, C.B.S. sistemlerin bu birimler içinde güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu gereksinimler karşılandığında kısa bir süre sonra bölümler gerek bölge planlaması gerekse ulusal- uluslararası projelerde görev alabileceğinden gerekli maddi bütçelerini kendileri oluşturabileceklerdir. Böylece bugün büyük çoğunluğu ortaöğretim kadrolarında öğretmenlik görevini üstlenen, mevcut ihtiyacın üstünde mezun vermeye başlayan ve istihdam sorunu yaşayan coğrafyacılar, geçmişte olduğu gibi M.T.A., Devlet Meteoroloji İşleri, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, D.S.İ. Karayolları genel müdürlüklerinde ve yeni olarak Çevre Bakanlığı, İmar-İskan Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Tarım ve Orman bakanlıkları ile D.P.T., TÜİK ve Denizcilik müsteşarlıkları gibi devlet kuruluşlarında, yerel yönetimlerin çeşitli birimlerinde yer alabileceklerdir.

Türk coğrafyasının güçlendirilmesi ise Türk Coğrafya Kurumu'nun, Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarının bütün haklarına sahip olması ve yeniden düzenlenmesiyle sağlanabilir. Bu kurum coğrafyacıların yayınlarını bir merkezde toplayabilir ve kısıtlı imkânlarla hazırladıkları özgün araştırmaları yayınlayabilir. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerini yayınlayarak, bilimsel kazanımın çok yönlü paylaşımını ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlayabilir. Mevcut yayınları da diğer kurum ve kuruluşlarla paylaşabilir. Yine ulusal ve uluslararası boyutta kongre ve sempozyum gibi etkinlikler düzenleyerek hem coğrafyacılar hem de diğer disiplinler arasında koordinasyon sağlayabilir.

Son olarak coğrafya bölümleri ve eğitim fakültelerinin coğrafya veya ilgili bölümleri dışında kalan bütün bölümlerde Türk Dili ve İnkılâp Tarihi dersleri gibi Türkiye Coğrafyası dersi de zorunlu tutulmalıdır. Atatürk'ün dediği gibi "Coğrafyayı ve coğrafyasını iyi bilen bir millet, şüphesiz ondan nasıl faydalanmasını ve onu korumasını da bilir."

Kaynakça

Akkan, Erdoğan, (1972), "Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Coğrafya", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1-2, s. 1-5.

Akkan, Erdoğan, (1998), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşunun 60. Yıl Dönümünde Coğrafya Bölümü", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu (24-26 Nisan 1996) Bildiriler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 295-313.

Akyol, İ. Hakkı, (1943a), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Mutlakıyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 1, s. 3-15.

Akyol, İ. Hakkı, (1943b), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 2, s. 121-136.

Akyol, İ. Hakkı, (1943c), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Cumhuriyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, No: 3/4, s. 247-276.

Arı, Yılmaz, (2003), "Amerika Birleşik Devletleri'nde Coğrafya Eğitimi Reformu: Türkiye İçin Dersler", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Ankara, s. 3-19.

Bediz, Danyal, (1966), "XIX. Asırda Türkiye'nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıldönümü", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Ankara.

Darkot, Besim, (1951), "Türkiye Coğrafyasının Kuruluşuna Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul.

Doğanay, Hayati, (1993), *Coğrafyaya Giriş I: Metotlar, İlkeler ve Terminoloji*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

Doğanay, Hayati, (1994), *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

Doğanay, Hayati, (1995), "Cumhuriyetin 70. Yılında Atatürk Üniversitesi'nde Coğrafya Araştırmaları ve Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Bölümü Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 1, s. 28-67.

Erinç, Sırrı, (1973), *Elli Yılda Coğrafya*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 50 Yıldönümü Yayınları No: 11, Ankara.

Gümüşçü, Osman, (1996), "A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Bölümü Tarihçesi", *A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, s. 161-177.

Kara, Hamdi, (1998), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşunun 60. Yıl Dönümünde Coğrafya Eğitimi", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu (24-26 Nisan 1996) Bildiriler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 315- 324.

Kayan, İlhan, (2000), "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 11, s. 7-22.

Kızılçelik, Sezgin, (2006), "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", *Sosyoloji ve Coğrafya* (iç.), (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 138-155.

Koçak, İlksen, (2001), "Atatürk, Cumhuriyet ve Modern Coğrafya", *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bülteni*, Sayı: 5, Antalya.

Koçman, Asaf, (1999), "Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 10, s. 1-14.

Mutluer, Mustafa ve Ölgen, M. Kirami, (2003), "Türkiye'de Coğrafyanın Güncel Sorunları ve Yeni Eğilimler", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Gazi Kitapevi, Ankara, s. 415-427.

Özçağlar, Ali (2003), *Coğrafyaya Giriş: Sistematik, Kavramlar, Yöntemler*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.

Özçağlar, Ali, (2003a), "Araştırmacı Coğrafyacı Kimliği, Mesleki Unvan Kullanımı ve İstihdam Sorunu", *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı (9-12 Temmuz 2002) Bildiriler*, Gazi Kitapevi, Ankara, s. 379-385.

Özey, Ramazan, (1998), *Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.

Özey, Ramazan, (2006), "Türkiye'de Coğrafya Biliminin Gelişmesi", *Sosyoloji ve Coğrafya* (iç.), (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 699-707.

Özgüç, Nazmiye ve Tümertekin, Erol, (2000), *Coğrafya Geçmiş-Kavramlar-Coğrafyacılar*, Çantay Kitapevi, İstanbul.

Öztürk, M., (2007), "Coğrafya: Gelişimi, İçeriği, Eğitimi" *Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi* (Ed.: Servet Karabağ ve Salih Şahin), Gazi Kitapevi, Ankara.

Şahin, Cemalettin, (2003), *Türkiye'de Coğrafya Öğretimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

Tekeli, İlhan. ve Selim, İ., (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tümertekin, Erol, (1990), *Çağdaş Coğrafî Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3603, İstanbul.

Türkay, Cevdet, (1999), *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Boğaziçi'ne Sığınan Alman ve Değişik Tarihlerde Ülkemize Gelen Avusturyalı Bilimadamları ve Sanatçıların Türk Bilim, Kültür ve Sanat Ortamına Katkıları

Ahmet Kamil Gören
*

Tarihinden coğrafyasına, sosyal yaşamından kültür ve sanatına, tarihi yapılarından anıt-heykellerine, resimlerinden tablolarına ve daha birçok alanda kapsamlı bir biçimde Boğaziçi'ni konu alan *Geçmişten Günümüze Boğaziçi* adlı iki ciltlik kitapta "Boğaziçi'ne Sığınanlar" başlıklı kısa bir 'çerçeve yazı' kaleme almış ve konuyu kısaca özetlemeye çalışmıştık. Bu süreçte konuyla ilgili Faruk Şen ve Dirk Halm'in kaleme aldığı yeni bir kitabın yayımlanması; tıpkı Almanlar gibi yine benzer şartlar nedeniyle ülkelerini terk ederek ülkemize gelen ve aynı süreçte bilim, kültür ve sanat yaşamımızda Alman meslektaşları kadar önemli bir yere sahip olan Avusturyalı bilimadamı ve sanatçıların da aynı çerçeve içinde incelenmesi düşüncesiyle yazıyı genişleterek yeniden ele aldık.

"Boğaziçi'ne Sığınanlar" ifadesi, aslında doğrudan bu bölgeye gelip yerleşenleri, buraya sığınanları tanımlamaz; bu ifadenin tam karşılığını bulan anlamı Fritz Neumark'ın kaleme aldığı kitapta[1] buluruz. Bu kitapta, 1933 yılında Almanya'dan nasyonal-sosyalizmin ve Hitler döneminin baskıları sonucu ayrılmak isteyen ve bu sıralarda kendilerine kucak açan Türkiye'ye iltica eden Alman bilimadamlarının öyküsü anlatılmakta ve gerek Türkiye, gerekse Ankara ve İstanbul "Boğaziçi"; Türkiye'nin kendilerine sağladığı olanaklar, gösterdiği sevgi ise "sığınma" ifadesiyle karşılanmakta, özdeşleştirilmektedir. Şen ve Halm'in kaleme aldığı çalışmada Almanya'dan gelenlerin tahmini sayısının yak-

---

* Doç. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Genel Sanat Tarihi Anabilim Dalı

1 Neumark, 1982.

laşık dört yüze ulaştığı tahmin edilmekte ve tam olarak üç yüz on beş kişinin varlığına işaret edilmektedir.[2]

Neumark'ın bu dönemde yaşananları ele aldığı *Boğaziçi'ne Sığınanlar* kitabında, ayrıca, Atatürk Türkiyesi'nin ilk yıllarında üniversitelerin, eğitim sisteminin, hocaların durumları ayrıntılı bir gözlemle aktarılmakta ve yer yer Almanya'daki ortamla karşılaştırılmaktadır. Boğaziçi'nin, bu ortamın yansıtılmasında sanal da olsa tarihsel bir mekân olarak algılanması, konunun bir özet olarak bu çerçeve makalede kısaca ele alınmasının yararlı olacağını göstermiştir.

Neumark, kitabının önsözünde kendi gözlemlerine dayanan bilgilerin otobiyografik olarak değerlendirilmemesini ister ve kitapta kendisi gibi Türkiye'ye gelen Alman bilimadamları, sanatçı dostları ve tanıdıklarının, bu ülkede geçirdikleri on yıllardaki yaşamlarından bazı kesitlerin kişisel bir bakış açısıyla ele alındığına; aslında buna benzer yayınların daha önce de yayımlandığına dikkat çeker.[3] Türkiye'ye gelen bilimadamlarının özellikle, Atatürk'ün önderliğinde yeni bir yapılanma sürecine girmeye çalışan üniversiteler üzerinde önemli etkileri olduğu görülüyor. Örneğin, 1931 yılında Atatürk'ten Türk yüksekokullarının reform gereksinimlerini ve olanaklarını saptaması ve bunlara uygun öneriler yapması için davet alan Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche'nin planladığı değişikliklerle eski yüksekokul Darülfünun kapatılıyor ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi açılıyordu.[4]

Profesör Malche'ye yurtdışından gelecek Alman profesörlerle kapsamı tam belirlenmiş iş anlaşmaları yapma yetkisi verilmişti. Ancak, Alman dili konuşan bilimadamlarının Türkiye'ye gelebilmeleri ve çalışabilmeleri için tüm koşullar henüz sağlanmamıştı; çünkü iş anlaşmalarının resmen imzalanması gerekiyordu. Bu arada Alman hükümeti de ünlü bilimadamlarını geniş çapta kaybetmek istemiyordu ki, bu nedenle mektuplara sansür bile uygulanmaya başlanmıştı. Bu nedenle anlaşmaların başka bir ülkede yapılması daha uygun olacaktı. Bu iş için seçilen ülke İsviçre'ydi ve Malche, Almanya'dan iltica edecek olan Alman bilimadamları ve diğer mültecilerle Türkiye adına yapılan anlaşmaları bu ülkede imzalamıştı. Anlaşmanın koşulları ise Türk Milli Eğitim Bakanlığı, Prof. Malche, Prof. Philipp Schwartz ve Prof. Rudolf Nissen arasında Ankara'da yapılan görüşmeler sonucunda belirlenmişti. Bu girişim sonucunda İstanbul ve Ankara'daki üniversiteler için gereksinim duyulan öğretim üyeleriyle kısa sürede sözleşmeler imzalandı.[5]

Bu konuda Neumark'ın aktardıklarından bazı alıntılara göz atacak olursak: "...Türk Hükümeti namına mülteci Alman profesörlerle yapılan kontratlara gelince; bunlar,

---

2 Şen-Halın, çeşitli sayfalar.

3 Neumark, 1982: 11-15.

4 Neumark, 1982: 12.

5 Neumark, 1982: 14-15.

özellikle, aramızdaki yaşlı meslektaşların düşündükleriyle Türk Hükümeti'nin uygun görüp mali açıdan yüklenebileceği arasında dürüst bir uzlaşma sağlamaktaydı. Bu arada yerli profesörlerin maaşlarının, o zamanlar, biz yabancılara verilenin yarısından az olduğunu, hatta dörtte biri kadar tuttuğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu durum başlangıçta kıskançlığa neden olmuş ve bazı Türk meslektaşlarda anti-reformcu eğilimlere yol açmıştı. Medeni hali ve çocuk sayısına göre hafif farklı olan aylık gelirlerimiz, net olarak, yani ödemekten kati bir şekilde muaf tutulduğumuz vergiler göz önüne alınmaksızın, 500 ile 600 TL. arasındaydı. O zamanki döviz kuruna göre bu tutarın karşılığı 1000.- RM (Rayh Mark) idi; fakat bir liranın satın alma gücü, resmi döviz kuruyla hesaplananın çok üzerinde yer almaktaydı. Özellikle yerli gıda maddelerinin ve sigara, alkol, vb. gibi maddelerin fiatları, ortalaması alınırsa, Almanya'dakilerin ancak yarısı kadardı. Aynı zamanda, kiralar ve giyim eşyalarının fiyatları da nispeten daha düşüktü. Elbise ve paltoların yanı sıra, gömlek, pijama ve ayakkabılar da hızlı, ucuz ve iyi çalışan Yunan asıllı terzi ve kunduracılara ısmarlama yaptırılırdı. En azından aramızda daha genç olanlar için, aldığımız maaş savaş başlangıcına kadar uygun ve yeterliydi. Kontrat süresi beş yıl olarak saptanmıştı. Her profesör, Türk dilini mümkün olan en kısa zaman içersinde öğrenmek üzere çaba harcamakla ve kendi bölümünde ders kitapları yazmakla yükümlüydü. Kontrat, bunun yanı sıra, taşınma masraflarının karşılanması sorunu ile ilgili bir madde içeriyordu. Özellikle aramızdaki yaşlı meslektaşların mobilyaları ve Türk profesörler için henüz yabancı olan boyutlardaki özel kütüphaneleri, Türk makamları ile bazı profesörler arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Profesörler böylece taşınma masraflarının karşılanması konusunda ödün verme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar."[6]

Neumark'ın aktardığı bilgilerden bir dönemler üniversite öğretim üyelerinin yaşam koşullarını da öğrenebiliyoruz. Yine Neumark, kitabında yabancı bilimadamlarının maaşlarını alma konusunda önce bir kuşku duyduğunu, ardından kendilerine gösterilen kusursuz davranışlarla büyük bir güven duygusuna sahip olduklarını şu ifadelerle aktarmaktadır: "...Başlangıçta birçoğumuz, Türkiye Cumhuriyeti'nin mali konularda bize vaat edildiği gibi güvenilir olup olmadığı hakkında kuşkuluyduk... Bu ödemeler, genç Cumhuriyet Hükümeti için 'bir yerde ulusal prestij meselesi' idi. Hükümet, Atatürk'ün ruhuna sadık bir şekilde, bizlere karşı kusursuz davranmaya büyük bir değer veriyordu. Bu da, bu ülkeye minnettar olmak ve onu haksız suçlamalara karşı savunmak için başka bir nedendir."[7]

Neumark kitabında, Türkiye'ye gelmeden önce bu ülkeyi hemen hiç tanımadıklarını, buradan kısa bir süre sonra da ayrılmayı umduklarını; ancak, beklenenin tam aksine Türkiye'de uzun yıllar kalmalarının öyküsünü ve bazı görüşlerini de şu ifadelerle aktarmaktadır: "...Geldiğimiz ülkeyi çoğumuz hemen hemen hiç tanımıyorduk... Bildiği-

---

6 Neumark, 1982: 16.

7 Neumark, 1982: 17-18.

miz tek şey, sultanlığın ve halifeliğin kaldırıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ve yenilgiye uğradığı sayısız savaştan sonra Kemal Paşa (Atatürk) önderliğinde Bağımsızlık Savaşı ile bir cumhuriyete dönüştürüldüğü idi. Cenova'dan bir gemiyle gelip sisli bir sonbahar sabahında İstanbul'un o eşsiz güzelliğini ilk kez gördüğümde, aramızdan çoğunun bu şehirde on ve hatta yirmi yıl geçireceğini hiç düşünmemiştim. Çünkü, vatanda kalan ve Nazi olmayan birçok kişi gibi ben de, ilk Hitler kabinesinde güçlü muhafazakar çevrelerin de yer aldığını göz önünde bulundurarak, Hitlerciliğin en kötü ihtimalle iki veya üç yıl sürecek bir kâbus olduğunu sanıyordum. Bu yanlış değerlendirmemiz, 1934 Röhm darbesiyle daha da pekişti. Ancak zamanla, durumu daha gerçekçi değerlendirmeye başladık ve içimizden çoğu, 'bin yıllık İmparatorluğun' (Hitler Almanyası'nın) bin yıl olmasa bile, on veya fazla yıl sürebileceği kanısına vardı. Toprağına 1933 Ekim ortasında ayak bastığımız Türkiye Cumhuriyeti, daha henüz on yaşını doldurmuştu. Böylece, Türkiye'ye gelişimizden bir-iki hafta sonra, 1933 Ekim'inin sonunda, Cumhuriyet'in kuruluşunun onuncu yıldönümü nedeniyle her yerde, fakat özellikle Ankara ve İstanbul'da yapılan görkemli kutlamaların bazılarına katılma imkânı bulduk..."[8]

Neumark, Atatürk ve onun gerçekleştirdiği devrimlere ve Türklerin özelliklerine ilişkin görüşlerini de şu ifadelerle aktarmaktadır: "...Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün olağanüstü becerikli ve başarılı bir politikacı olması, onun daha önce seçkin bir general olduğu da düşünülürse, bir Alman için özellikle hayret vericidir. Çünkü, bizde olduğu gibi birçok Avrupa ve Güney Amerika ülkesinde ve hatta Eisenhower örneğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, başarılı generallerin kendilerini akıllı ve geniş görüşlü politikacılar olarak kanıtlamaları, pek fazla memnuniyet verici olmayan kuralın istisna durumlarıdır. Atatürk en baştan beri, ülkesinin kendi ideallerine göre yeni bir yapıya kavuşmasının yalnızca radikal reformlarla olabileceği kanısındaydı. Atatürk, örneğin bu bağlamda, biz Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce, o zamana değin değerli olan Arap harflerinin yerini Latin harflerinin alması için kişisel uğraş vermiş; köy ve şehirlerde halka yeni harflerle yazmanın ne denli kolay olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Atatürk aynı zamanda bir dilbilgisi ustasıydı da. Onu bir general olarak, belki yalnızca, bir yandan Helmuth von Moltke ve diğer yandan de Gaulle ile karşılaştırmak mümkündür. Atatürk, yirmili yıllara ve hatta bizim çalışmalarımızın başlangıcına kadar hâkim olan Türk dilini kökten yenilemek üzere çaba harcamıştır. Onun tarafından ortaya sürülen ve Türk dilinin kaynak ve özelliklerinin Arap dillerinden değişikliğini açıklamaya çalışan güneş dil teorisini burada bir yana bırakıyorum. Atatürk'ün girişimi sayesinde bugüne kadar süren, ancak son zamanlarda kanımca çok fazla abartılan, Türkçeyi yenileme hareketine işaret etmek bu ilişkide yeterlidir. Bu girişim ile ortaya konulan amaç, Türkçe konuşma ve yazı dilini sürekli olarak Arap ve Farsça yabancı kelimelerden arındırmaktı. Böylece, köy halkının şehirdeki yurttaşlarıyla anlaşmasını kolaylaştırmak

[8] Neumark, 1982: 42.

ve resmi belgeleri ve kanunları anlamasını sağlamaktı... Türkiye'de kaldığımız süre uzadıkça, bu ülke halkının bizlerden ne denli daha fazla psikolojik duyarlılık sahibi olduğunu fark ettik. Bu gözlemimi, yabancı ülkelerde misafirperverliğin Türklerin en genel ve tek özelliği olduğu öne sürüldüğü için dile getiriyorum. Fakat, Türk halkının özellikleri, en başta Almanlara karşı gösterilen geleneksel misafirperverlikle bitmemektedir. Gerçekte Türklerin düşünüş ve davranış şekilleri, Akdeniz ülkeleri halkları bir yana bırakılırsa, Batı Avrupalılarınkinden ve Kuzey Amerikalılarınkinden birçok yönüyle farklıdır. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, Türkler daha insancıl, tabii, sıcak ve kibar olup, kendileri de bu farkların bilincindedirler."[9]

Neumark, kitabı boyunca 1933-1953 yıllarını kapsayan süreçte Almanya'dan Türkiye'ye iltica eden ve gerek İstanbul'da, gerekse Ankara'da görev alan bilimadamlarına, sanatçılara ilişkin çeşitli bilgiler vermekte; Türkiye'nin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik yaşamından ilginç bulduğu çeşitli olayları aktarmakta; ardından, kitabı kaleme aldığı 1979 yılında, geçmişi gözeterek bir karşılaştırma yapmayı da ihmal etmemekte; böylelikle tarihimize "Boğaziçi'ne Sığınanlar" kavramını da yerleştirmektedir.

Faruk Şen ve Dirk Halm'in kaleme aldığı kitapta ise henüz onuncu yılına ulaşmış, ekonomik güçlükler çeken, kalkınma hamleleri içinde çabalayan genç bir Cumhuriyet'in, Avrupa'da hiçbir ülkenin cesaret edemediği böyle bir olayı gerçekleştirmesinin tarih sahnesindeki önemi vurgulandıktan sonra; özellikle, 1934 yılında nasyonal sosyalist hükümetin yeni kurulan Bilim, Eğitim, Halk Talim ve Terbiyesi Rayh Bakanlığı'nın yüksek hükümet danışmanı Dr. Herbert Scurla'nın 1938 yılının Mayıs ayında Türkiye'ye görev ziyareti için gelerek İstanbul'da İstanbul Üniversitesi, Ankara'da Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Numune Hastanesi, Hijyen Enstitüsü ve iki kentte de daha küçük konumda olan, ancak, daha sonra yüksek öğretim kurumlarına dönüşecek olan bazı okullarda görev yapan Alman vatandaşlarıyla görüşerek onların geri dönmeleri için ikna etme çabaları ve ardından bu konumdaki bilimadamları için hazırladığı bir rapor söz konusudur. Bu süreçte Almanya'nın ısrarlı bir şekilde bu vatandaşlarını geri istemelerine karşın Türkiye'nin kararlı bir biçimde bu insanlara sahip çıkma isteği de önemli bir takdir nedeni olarak görülmektedir. Yaklaşık yirmi yıllık bir süreç sonunda kimileri çocuklarına Türk adı vererek,* kimileri Türkçeyi yazılarında kullanmayı yeğledikleri bir dil olarak kullanacak kadar ilerleterek ve arkalarında nice yakın dostluklar, unutulmaz anılar bırakarak birer-ikişer 1953 yılına kadar ülkelerine döndüler.

---

[9] Neumark, 1982: 42-44.

* İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan ünlü Alman hukukçu Ernest Hirsch oğluna Enver Tandoğan adını koymuştu. Hirsch, bunu yaparken Enver Paşa ve dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'dan esinlenmişti. Bu yazıyı kaleme aldığımız günlerde, Ernest Hirsch'in oğlu Enver Tandoğan Hirsch'in, 18 Aralık 2008 Perşembe günü İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Tarih Vakfı'nın Türk Musevi Cemaati'nin katkılarıyla düzenlediği "75. Yılında 1933 Üniversite Reformu, Görüşler ve Anılar" başlıklı bir sempozyuma katılacağını öğrendik.

Yukarıda aktarılan bu bilgilerden sonra, Avusturya'dan ülkemize gelen bilimadamlarına, sanatçılara göz atacak olursak: Anılan bu insanların bir kısmı 1933'ten daha önceki süreçte ülkemize gelmişlerdir. Bir kısmı yine anılan süreçte yani 1933'ten sonra ülkedeki kötü yönetimin ve ardından 1938 yılında da Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesinden sonra buraya yerleşmişlerdir. Bir başka grubu oluşturanlar içinde daha sonraki süreçte meslekleri gereği ülkemizde bulunmayı seçenler ile aldıkları çeşitli davetleri kabul edenler sayılabilir. Bunlar dışında daha değişik nedenlerden dolayı çeşitli tarihlerde ülkemize gelenler de ayrı bir grup olarak görülebilir. Çeşitli nedenlerle ülkemize gelen Avusturyalı bilimadamları içinde Türkiye'de sanat tarihi biliminin kuruluşuna ön ayak olan sanat tarihçileri, sanatçılar içinde ise Cumhuriyet Türkiyesi'nin özellikle bu yıllarda gereksinim duyduğu anıt-heykel konusunda önemli yapıtlar gerçekleştiren usta heykeltıraşlar ve mimari alanda önemli yapıtlara imza atan ustalar sayılabilir. Avusturya'dan gelen sanat tarihçileri içinde, Türk sanat tarihi açısından büyük bir önem taşıyan Joseph Strzygowski (1862-1941)'nin öğrencileri olan Ernst Diez (1878-1961) ve Heinrich Glück (1889-1930) ilk sırada sayılabilir. Diez, daha önce de İstanbul'a gelmiş ve çeşitli araştırmalar yapmıştı. 1943 yılında ise İstanbul Üniversitesi'nin daveti üzerine ülkemize gelmiş ve burada Sanat Tarihi Enstitüsü'nü kurarak sanat tarihi biliminin temellerini atarak 1948'de Viyana'ya dönmüştü. Türk sanatı hakkındaki araştırmaları ve yayınlarıyla tanınan Glück ise hocası Strzykowski'nin yalnızca fotoğraflar üzerinden yaptığı araştırmalar yerine, araştırma yaptığı Türk sanatının yer aldığı yerleri doğrudan hedef alan inceleme gezileriyle dikkat çekmişti. Bir başka Avusturyalı bilimadamı ise 1962-1965 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü'nde dersler veren Karl Oettinger (1906-1979)'dir. Konya Alaeddin Camii'nde Selçuklu halılarını ortaya çıkaran F.R. Martin (1868-1933), 1954'te ülkemize gelerek Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü'nü kuran Katharina Otto-Dorn (1904-1999), daha sonra yine Türk sanatı üzerinde araştırmalar yapan Michael Meinecke (1941) de bu listeye dahil edilebilir.

Avusturyalı sanatçılar içinde ise ilk Atatürk Anıt-Heykeli'ni 1926'da Sarayburnu'na, ardından 1927'de "Atlı Atatürk Heykeli"ni Ankara Ulus'a, daha sonra da "Atatürk Anıtı"nı 1931'de Samsun'a diken Heinrich Krippel (1883-1945), Ankara'da çeşitli sanat işlerine imza atan heykeltıraşlardan Anton Hanak (1875-1934) ve Josef Thorak (1889-1952) sayılabilir. Mimarlar içinde hiç kuşkusuz Nazi zulmünden kaçarak ülkemize gelen ve Atatürk'ün mimarı olarak ünlenen Ankara'da Türkiye Milli Savunma Bakanlığı (1927-30), Milli Eğitim Bakanlığı (1929-34), Orduevi (1930-35), Harp Okulu (1930-35), Güven Anıtı (1931-36 yılları arasında Anton Hanak ve Josef Thorak da bu projede çalışmıştır.), Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü (1931-32), Ulus Merkez Bankası (1931-33), İçişleri Bakanlığı (1932-34), Vilayet Meydanı (1933-35), Bayındırlık Bakanlığı (1931-34), Yargıtay Binası (1930-34), Ulus Emlak Bankası (1933-34) Büyük Millet Meclisi (1937-1960) gibi başkente kimli-

ğini kazandıran yapılara imza atan Clemens Holzmeister (1886-1983) ilk sırada sayılmalıdır.[10]

Türkiye'ye sığınarak çeşitli alanlarda görev yapan bilimadamlarına ilişkin başka bir yayın da, 1934'te Polonya'da doğan ve Nazi işgalinden kurtulan ailesiyle birlikte ABD'ye göç eden mühendis Arnold Reisman'ın kaleme aldığı ve yakında Özyeğin Üniversitesi tarafından Türkçe olarak yayımlanacak kitap.[11] Reisman, araştırmasında özetle, sayıları yüz doksanı bulan bilimadamıyla ilgili aralarında ünlü tarihçilerin de bulunduğu Batı dünyasının aslında çok az şey bildiğini, Türkiye'de görev yapan bu insanların Türk meslektaşlarından, hatta dönemin üst düzey yöneticilerinden neredeyse beş kat daha fazla maaş aldıklarını; ancak yaşanan enflasyon nedeniyle alım güçlerinin düşerek, yanlarında getirdikleri mobilya ve kitapları sattıklarını, Batı'da eğitim görerek dönen Türk akademisyenlerin bu kadrolara kendilerinin gelmek istemesi, yaşanan akademik çekişmeler nedeniyle bazı zorluklar yaşadıklarını, Türkiye'de yaşadıkları sürede buradaki Türkler yanında Yahudi cemaatiyle bile yakın bir ilişki içine girmeyip snobluk yaptıklarını, çocuklarını Alman Lisesi veya Amerikan okullarına yolladıklarını, genellikle de birbirleriyle görüştüklerini, sosyal bir klik oluşturduklarını, başka bir ifadeyle toplumdan kopuk yaşadıklarını, daha sonra Almanya'ya veya ABD'ye döndüklerinde, daha önce Almanya'da çok etkin bir konumdayken buradan kovulup, hiçbir ülke tarafından kabul görmeyip, dönemin bilimsel açıdan geri olduğunu düşündükleri bir ülkesine sığındıklarını düşündüklerinden, yaşamlarının bu dönemlerinden daha sonra hiç söz etmediklerini; ancak, Türkiye'nin onları geri isteyen Nazi yönetimine kararlılıkla karşı durarak bu insanlara yeni bir yaşam sunduklarını, Batı'daki belli başlı ülkelerin üniversitelerinin ise Nazilerle işbirliği yapmaktan kaçınmadığını ve konuyla ilgili diğer ayrıntıları aktarıyor. Reisman bu araştırmayı yaparken konuyla ilgili araştırdığı İngilizce kaynakların hiçbirinde Almanya'daki Nazilerden kurtulmak için Türkiye'ye sığınan insanlardan hiç söz edilmediğini de özellikle vurguluyor. Tek istisna olarak da bu konuda ayrıntılı bir kitap yazan Stanford Shaw'ı gösteriyor. Reisman'ın aktardığı bu bilgiler yanında Türklerle yakın dostluklar kuran, yukarıda değindiğimiz gibi oğluna Türk adı koyan insanların varlığı da söz konusu. Sosyal, siyasal, kültürel boyutlarıyla aslında karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkan bu süreçte, aslında olayın insani boyutu da başka bir önem taşımakta.

Bir dönemlerin karışık ve zorlu yaşam sahnesinde kendilerine yurt olan Türkiye topraklarında, hızlı bir kalkınma süreci yaşayan bir ulusun yetişmekte olan gençlerine bilgi birikimleriyle katkılar sunan ve burada adlarını tek tek sayamadığımız bu insanlar, mesleki çekişmelerden kaynaklanan bazı küçük sıkıntılar yaşasalar da temelde dostluk, sevgi ve saygı gördükleri bir ülkenin tarihinde yer aldılar.

---

[10] Aslanapa, 1993, çeşitli sayfalar.

[11] Reisman, çeşitli sayfalar.

Kaynakça

Aslanapa, Oktay, *Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanâtkarlar/Österreichische Kunsthistoriker und Künstler in der Türkei*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Gören, Ahmet Kamil, "Boğaziçi'ne Sığınanlar", Anonim, *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, Cilt: I-II, TAÇ Vakfı-İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2008, Cilt: II, s. 1007-1010.

Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, Ercivan Matbaası, İstanbul 1982.

Reisman, Arnold, *Turkey's Modernization, Refugees from Nazism and Atatürk's Vision*, New Academia Publication, Washington D.C., 2006.

Şen, Faruk-Dirk Halm, *Exile Unter Halbmond Und Stern, Herbert Scurlas Bericht Über Die Tätigkeit Deutscher Hochschullehrer in Der Türkei Wahrend Der Zeit Des Nationalsozialismus*, Klartext, 2007.

Şen, Faruk, *Ayyıldız Altında Sürgün, Herbert Scurla'nın Nasyonel Sosyalizm Döneminde Türkiye'ye Sığınan Alman Bilimadamları Hakkında Yazdığı Rapor...*, Günizi Yayıncılık, İstanbul 2008.

Gerhard Kessler'in Türk Sosyolojisine Katkıları

Sevtap Kadıoğlu*
Gaye Şahinbaş Erginöz**

Kuşkusuz Cumhuriyet dönemi Türk Yüksek Öğretim tarihinin en önemli olaylarından birisi 1933 Üniversite Reformu'dur. Reform hazırlıklarının sürdürüldüğü ve reformun gerçekleştiği yıllar, Almanya'daki rejimin baskılarından kaçan ya da Alman Hükümeti tarafından görevlerine son verilen Alman öğretim üyelerinin başka ülkelerde çalışma imkânı aradıkları bir tarihtir. Almanya bu yıllarda tarihinin en büyük beyin göçünü yaşarken, Türkiye bu bilim adamlarından en çok yararlanabilen ülke olmuştur. Bu bakımdan, 1950'li yıllara kadar üniversitede yoğun olarak çalışan, bundan sonra da yetiştirdikleri öğretim elemanları sayesinde etkilerini Türk üniversitelerinde uzun yıllar sürdüren bu bilim adamlarının Türk kültür, bilim ve eğitim hayatına yeni bir soluk ve araştırma havası getirdikleri kesindir.

Alman sosyolog ve iktisatçı Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler de (1883-1963), Nasyonal Sosyalist Parti'nin Almanya'da işbaşına geçmesiyle, Yahudi asıllı olmadığı halde, onların siyasi ideolojileriyle uyuşmayan görüşlere sahip olduğu için, üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldıktan sonra, Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Gerhard Kessler'in hayatı, çalışmaları, Türk sosyolojisine, iktisadi ve sosyal hayatına etkileri ve katkıları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Özgeçmişi

Gerhard Kessler, 24 Ağustos 1883'te Almanya'nın Rus işgali altında bulunan Doğu Prusya'daki Gross-Wilmsdorf kasabasında doğmuştur. Babası, Protestan rahibi olan Dr.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı
** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Hans Kessler ve annesi Meta Schneider'dir. Doğumundan bir yıl sonra ailesi Berlin'e taşındığı için ilkokul ve lise öğrenimini Berlin'de tamamlamış, yüksek öğrenimini 1901-1907 yılları arasında Berlin ve Leipzig üniversitelerinde yapmıştır. Hocaları arasında Hans Delbrück (1848-1929), Eduard Meyer (1855-1930), Karl Lamprecht (1856-1915) ve Julius Karsten (1881-1959) gibi tarihçiler, coğrafyacı Friedrich Ratzel (1844-1904) ve Joseph Partsch (1851-1925), filozof Wilhelm Wundt (1832-1920) ile Adolf Lasser (1832-1917) ve iktisatçı Adolph Wagner (1835-1917) ve Karl Bücher (1847-1930) bulunmaktadır.[1]

Leipzig Üniversitesi'nde Roma tarihi üzerine hazırladığı tezini tamamlayarak 1905 yılında, 'Tarih Doktoru' unvanını almıştır.[2] Esasen tarih ve coğrafya eğitimi almış olmasına rağmen başlıca ilgi alanı iktisat ve sosyal politika olmuştur. Sosyal politika problemleri onun sadece eserlerinde ele aldığı bir konu olarak kalmamış, bütün hayatı boyunca etkili olmuş ve hayatının merkezinde yer almıştır[3]. İktisat alanındaki ilk kapsamlı çalışması, Leipzig'teki hocası Karl Bücher'in danışmanlığında hazırladığı ve 1907 yılında yayınlanan *Die Deutschen Arbeitgeberverbände* (Alman İşveren Kuruluşları) olmuştur.[4]

1907-1908 yılları arasında askerlik hizmetini yaptıktan sonra, 1908-1910 yılları arasında Sosyal Reform Derneği'nin (Gesellschaft für Sozialreform) Berlin Bölge Yöneticisi olmuş ve aynı zamanda da *Soziale Praxis* adlı derginin editör kurulunda yer almıştır. 1911-1912 eğitim döneminde Braunschweig Teknik Yüksekokulu'nda (Braunschweig Technische Hochschule) ekonomi ve sosyal bilimler alanında doçentlik imtihanını vererek 'Ekonomi Doçenti' unvanını almıştır. 1912-1913 ders yılında Jena Üniversitesi Ulusal Ekonomi ve Sosyal Politika Kürsüsü'ne tayin edilmiştir.[5]

Kessler 1913 yılında evlenmiş ve bu evlilikten dört çocuğu dünyaya gelmiştir.[6] 1927-1928 ders yılına kadar Jena Üniversitesi'nde İktisat Profesörü olarak çalışmıştır.

---

1 Andreas Hänlein, çev. Alpay Hekimler, "Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 2, 2006, s. 31-32.

2 Doktora tezinin başlığı *Die Tradition von Germanicus* (Germanicus Geleneği)'tur.

3 İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Dairesi Özlük İşleri Dosyası (Kessler'in 14 Ağustos 1963'te vefatı üzerine, Göttingen Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. Scheibe'nin 15 Eylül 1963 tarihli yazısı).

4 A. Hänlein, a.g.m., s. 33.

5 A. Hänlein, a.g.m., s. 33.

6 05.08.1913 tarihinde Dorothea (1882-1939) ile evlenen Kessler'in ikisi erkek ve ikisi de kız olmak üzere dört çocuğu olur. 1933 yılında eşi ve çocukları ile birlikte Türkiye'ye gelir. Daha sonra büyük oğlu Gotfried (doğ. 1921) Mısır'a, küçük oğlu Hans (doğ. 1918) ise Amerika'ya yerleşir. Amerikan ordusunda görev yapan Hans Kessler, Amerikan vatandaşı olur ve yaşamına Amerika'da devam eder. Kessler'in Türkiye'de bulunduğu sırada eşi rahatsızlanır. Tedavi için büyük kızı Gerhild (doğ. 1915) ve o zaman henüz 13 yaşında olan küçük kızı Adelheid'ın (doğ. 3.11.1926, Jena) refakatiyle, 1939 yılında tedavi için Almanya'ya geri gider. Yatalak hasta olan eşi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da ölür. Annesi öldükten sonra Gerhild, bir sosyal demokrat ile Almanya'da evlenerek yaşamını orada sürdürür. Hitler rejimi idaresindeki Almanya'dan dışarı çıkarılmayan Adelheid ile, ancak 1946 yılından itibaren irtibat kurabilen Kessler, ailesi yanında olmadığı için Türkiye'deki yalnızlığını da dile getirerek, kızının tekrar Türkiye'ye gelebilmesi için talepte bulunmuştur (İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Dairesi Özlük İşleri Dosyası).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında iki yıldan uzun bir süre Fransız Cephesinde topçu subayı olarak görev almıştır. Savaştan sonra Jena Üniversitesi'ndeki çalışmalarına devam etmiş ve özellikle sosyal politika alanında çalışmıştır. Konut sorunu ile ilgili faaliyetlerde bulunarak, Jena'da küçük konutlar üreten Heimstätten Meslek Kooperatifi'ni (Heimstätten Berufsgenossenschaft) yönetmiştir.

1927-1928 eğitim-öğretim yılından itibaren Leipzig Üniversitesi İktisadi Bilimler ve Sosyal Politika kürsüsüne davet edilmiş ve Ordinaryüs Profesör olarak bu kürsünün başına geçmiştir.[7] 1933 yılına kadar burada, iktisat ve sosyal siyaset dersleri vermiş, bir taraftan da İstatistik Enstitüsünün Müdürlüğü görevini üstlenmiştir.

Akademik yönünün yanı sıra siyasetle de ilgilenen Kessler, 1918 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne üye olarak katılmış[8], 1930-1933 yılları arasında giderek güçlenen Nasyonal Sosyalizm karşısında aktif faaliyet göstermiştir. 5 Mart 1933'teki seçimlerin ardından, Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Hitler aleyhine yazılar yazdığı için, Leipzig Üniversitesi'ndeki görevine son verilmiş ve üniversiteden uzaklaştırılmıştır. İzleyen aylarda sürekli takip edilmiş, evi ve işyeri aranmış, sonunda da Haziran-Ağustos 1933 tarihleri arasında hapsedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra, Türk Milli Eğitim Bakanlığı'ndan İstanbul'a gelmek üzere bir davet almıştır.[9] Bu daveti almasında, kendisi de İstanbul'a gelmek zorunda kalan meslektaşı Fritz Neumark'ın (1900-1991) büyük rolü olmuştur.[10] Kessler'in Türkiye'ye geldikten sonra Edebiyat Fakültesi'nde görev almasında ise, Almanya'dayken kendisinden ders alan öğrencisi Cevat Dursunoğlu (1892-1970) etkili olmuştur.[11] 1933 yılının Aralık ayında ailesi ile birlikte Almanya'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmiş[12] ve İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğrencilerine, Sosyoloji dersleri vermeye başlamıştır.[13] Bu tarihten itibaren Kessler 18 yıl

---

7 Kessler'in 1927 yılına kadar aldığı mesleki unvanlar: Privatdozent (Braunschweig Teknik Yüksek Okulu, 1911), Professor extra ordinarius (Jena Üniversitesi, 1912), Professor ordinarius Nuivers (Jena Üniversitesi, 1919), Professor ordinarius (Leipzig Üniversitesi, 1927) (İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Dairesi Özlük İşleri Dosyası).

8 Muhlis Ete, "Prof. Kessler'in Ölümü ve Türkiye'deki Çalışmaları", *İş ve Düşünce*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 15.

9 A. Hänlein, a.g.m., s. 34.

10 Gerhard Kessler ile Jena Üniversitesi'nde tanışan F. Neumark, Kessler'in derslerinin öğrenciler arasında yoğun bir ilgi uyandırdığını ve İktisat Bölümü'nü seçmesinde, kendisi için örnek olarak aldığı Kessler'in etkisinin büyük olduğunu belirtir (Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar (Türkiye'ye İltica Eden Alman Siyaset ve Sanat Adamları, 1933-1953)*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul 2006, s. 46).

11 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, No: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 44.

12 Muhlis Ete'nin bildirdiğine göre, diğer mülteci Alman hocalar 1933 yılının Eylül ayında Türkiye'ye gelmişlerdir; ancak Kessler bu dönemde hapishanede olduğu için ancak Aralık 1933'te gelebilmiştir.

13 *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1938-1939 Ders Yılı Talebe Kılavuzu*, İstanbul 1938; Şevket Evliyagil, "Memleketimizden Ayrılan: Ord. Prof. Gerhard Kessler", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 268, 1951, s. 16; Orhan

boyunca İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji, iktisadi bilimler, siyaset bilimi ve yerel yönetimler derslerinden sorumlu olarak görev almıştır. 1935 yılında İktisadi Bilimler ve Sosyoloji Enstitüsü'nü Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak kurmuş ve yönetmiştir. İktisat Fakültesi'nin kurulmasından sonra, iktisat derslerinin Hukuk Fakültesi çatısı altında verilmesi uygulamasına son verilmiş, Kessler de derslerine İktisat Fakültesi'nde devam etmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra da sürekli takip edilen Kessler, 1939 yılında Alman vatandaşlığından çıkartılmıştır. Scurla'nın ifadesine göre vatandaşlıktan çıkarma işlemi ailesinden sadece Kessler'e uygulanmış, çocukları, özellikle de Nazi Gençlik önderlerinden biri olan büyük kızı göz önünde tutularak, aile bireylerini kapsamamıştır.[14] Alman Hükümeti vatandaşlıktan çıkartma işine ilk olarak Ari ırktan olmayan bilim adamlarından başlamıştır, ancak aşırı karşıt tutumu sebebiyle, Ari ırktan olduğu halde vatandaşlıktan ilk çıkartılan öğretim üyesi, Kessler olmuştur.[15]

1951 yılına kadar İstanbul'da yaşamını sürdüren Kessler, Türkiye'de bulunduğu sırada, 1949 yılında Göttingen Üniversitesi'nde de ders vermiş ve 1950 yılında aynı üniversitede misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Nasyonal Sosyalizm yıkıldıktan sonra, bir sömestr Almanya'da bir sömestr Türkiye'de kalmayı talep etmiştir. Ancak, üniversiteler bu konuda aralarında anlaşamadıkları için, tercihini Göttingen'den yana yapmış ve Türkiye'den 1951 yılında ayrılmıştır. İkinci vatanı olarak gördüğü Türkiye'den ayrılışı onun için kolay olmasa da, Almanya'da kendisi için yeni sorunlar ve görevler olduğunu düşünerek, ülkesine geri dönmüştür.[16]

Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Göttingen Üniversitesi'ne sürekli olarak geçmiş ve burada iktisat tarihi ve konut bilimi konularında dersler vermiştir. 1958 yılında sağlık sorunları nedeniyle, Kassel'de bulunan bir huzurevine çekilmek zorunda kalmış ve 80. doğum gününe birkaç gün kala, 16 Ağustos 1963 yılında burada vefat etmiştir.

1946 yılında Leipzig Üniversitesi tarafından 'Fahri Doktora' unvanı verilen Kessler, 1954 yılında 'Büyük Federal Hizmet Nişanı' ile onurlandırılmıştır.[17] Kessler'in bildiği çok sayıda yabancı dil arasında Latince, Yunanca, İbranice, Fransızca, Romence ve

---

Tuna, "Prof. Gerhard Kessler, Şahsiyeti ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, No: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 6; Muhlis Ete, "Profesör Dr. Gerhard Kessler", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XVII, No: 1, Sayı: 113, Ocak 1951, s. 2-3; Muhlis Ete, "Prof. Kessler'in Ölümü ve Türkiye'deki Çalışmaları", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 15.

[14] Herbert Scurla Nasyonal Sosyalizm döneminde Türkiye'ye sığınan Alman bilim adamları hakkında Alman Hükümeti için bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun tam metninin Türkçe tercümesi için bkz. Faruk Şen, *Ayyıldız Altında Sürgün: Scurla Raporu*, çev. Fatma Artunkal, İstanbul 2008.

[15] A. Hänlein, a.g.m., s. 39.

[16] O. Tuna, a.g.m., s. 5, 8; A. Hänlein, a.g.m., s. 31-32.

[17] A. Hänlein, a.g.m., s. 32-33.

İngilizce bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'ye geldikten sonra, az seviyede Türkçe de öğrenmiştir.[18]

Öğrencileriyle ilişkilerinin oldukça iyi olduğu ve öğrenciler arasında çok sevildiği bilinen Kessler, doktrinci bir bilim adamı olmaktan çok, ahlakçı ve aksiyoncu bir sosyolog, ekonomist, tarihçi ve aynı zamanda da sosyal siyasetçidir. Özel hayatında dürüst ve adaletli davranan, zor durumdaki insanlara yardım etmeyi seven Kessler'in, maaşının bir kısmını muhtaç durumdaki insanlara verdiği ve fakir öğrencilere evinde yer açtığı bilinmektedir Rahatsızlandığında, tedavi için sırada bekleyen fakir insanlar dururken, onların önüne geçerek, üniversite hocası sıfatıyla hastaneye yatırılmayı kabul etmemiştir.[19] Ayrıca, öğrenci ve akademisyenlerin tatillerde boşa zaman harcamak yerine, tabiat gezileri yapmalarını veya çeşitli şehirleri gezerek, sorunları yerinde görmek suretiyle daha faydalı olmalarını teşvik etmiştir.[20]

Türkiye'deki Bilimsel Faaliyetleri, Türk Sosyolojisi ve Sosyal Hayatına Katkıları

Almanya'da, aslen sosyoloji sahasında eğitim almadığı için, sosyoloji disipliniyle doğrudan ilgili olmayan Kessler, Türkiye'de kendisine sosyoloji sahasında çalışması teklif edilince, önce şaşırmıştır.[21] Ancak Alman eğitim sisteminde, sosyal bilimlerle ilgilenenlere sosyoloji kültürü de verildiği için, bu duruma uyum göstermiş, görevini başarıyla yürütmüştür.

Kessler, 1933-1936 yılları arasında Edebiyat ve Hukuk fakültelerinde sosyoloji, 1936-1950 yılları arasında İktisat Fakültesi'nde sosyoloji ve sosyal siyaset eğitimi vermiş; sosyoloji ve iktisat tarihi, sosyal siyaset ve kooperatifçilik sahalarında çalışmış; bu konularda sosyal bilimler literatüründe yer bırakmış eserler meydana getirmiştir.[22] Kessler ayrıca, Hukuk Fakültesi içinde kurduğu İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü içinde "İçti-

---

[18] Kessler'in Rektörlüğe yazdığı 15.8.1936 tarihli yazıdan, kendisinin Türkçe öğrenmek için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yazıda, Türkçe öğretmeninin adının Kemal Çağlar olduğunu ifade etmiştir. Bu da diğer birçok mülteci gibi, zamanını doldurup, başka bir ülkeye gitme kaygısında olmadığının, Türkiye'nin sorunlarını daha yakından anlayabilmek ve ülkeye daha faydalı olabilmek için, bu ülkenin dilini öğrenmeye çalıştığının bir göstergesidir. Zaten Kessler, Türkiye'den ayrıldıktan sonra, başka bir ülkeye değil, özlemini çektiği ve ölmek istediği yer olan anavatanı Almanya'ya gitmiştir (İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Dairesi Özlük İşleri Dosyası).

[19] O. Tuna, a.g.m., s. 11, 13-14.

[20] Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Memleketimizde Bir Alman Sosyoloğu", *İş ve Düşünce*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 23, 24, 26.

[21] Türkiye'de yüksek öğretimde sosyolojinin Kessler dönemi öncesindeki durumu için bkz. Cavit Orhan Tütengil, "Ord. Prof. Dr. G. Kessler, Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, Sayı: 3-4, İstanbul 1963, s. 51; Z. F. Fındıkoğlu, "Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, No:. 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 40.

[22] İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Dairesi Özlük İşleri Dosyası.

maiyat ve Sosyal Siyaset Kütüphanesi" adı altında bir kütüphanenin oluşturulmasını sağlamış, hem enstitünün hem de kütüphanenin on beş yıl müdürlüğünü yapmıştır.[23]

Türkiye'deki sosyoloji eğitimine yenilikler getiren Kessler'in, irade ve akla önem veren, teoriden çok uygulamaya ağırlık veren sosyoloji eğitimi, önceleri buna alışkın olmayan Türk sosyoloji camiasına ve eğitim çevresine yabancı gelmiş ve eleştiri ile karşılanmıştır.[24] Kessler'in İstanbul Üniversitesi'nde verdiği sosyoloji eğitimi özgürlükçü ve rasyonalist temellere dayanmaktadır. Ona göre sosyoloji bilimi ve öğretimi, sosyal hayata hizmet etmeli ve sosyal hayatın sorunlarına çözüm getirmelidir. Ülkemizde Alman Sosyolojisinin ilk etkileri, geleneksel sosyolojiye (Durkheim sosyolojisi) tepki ile yaklaşan yeni bir sistem getiren Kessler ile yayılmıştır.[25] Türkiye'de kaldığı süre içinde, öncelikle öğrencilerin ders kitabı ihtiyacını karşılamak amacıyla, sosyoloji, kooperatifçilik, sosyal siyaset ve iktisat tarihi konularında dört ders kitabı hazırlamıştır. Ayrıca *İktisat Fakültesi Mecmuası*'na ve çeşitli dergilere çok sayıda makale yazarak destek olmuştur.

İstanbul Üniversitesi'ndeki hocalığı ve eğitim hayatına katkı sağlayan araştırma ve yayınlarının yanında, Türkiye'nin ekonomik sorunları, kooperatifçilik hareketi, sendikalaşma ve konut politikası gibi konularda sadece teorik olarak değil, aktif olarak da hizmet etmiş, bu konulara kitap ve makalelerinde yer verdiği gibi, konferans ve kişisel konuşmalarında da ele almıştır.[26] Türkiye'deki çeşitli şehirleri dolaşarak ülkenin ve halkın sorunlarıyla ilgilenmiş, sosyal ve ekonomik şartlar hakkında incelemelerde bulunmuştur. Böylece Türkiye'yi ve Türk halkının sorunlarını yakından tanıyarak çözümü için uğraşmıştır. Sanayi bölgelerindeki devlet işletmelerinde, halkevlerinde, işçi sendikalarında işçi sorunlarıyla ilgilenmiş, çeşitli şehirlerdeki fabrikaları ve maden ocaklarını incelemiştir.[27]

Kessler'in Türkiye'deki sosyal sorunlara yaklaşımı, onun Türk sosyal hayatını çözümlemesinde karşımıza çıkar. Ona göre, Avrupa'nın aksine Türkiye'de sosyal sınıflar arasında tezatlar bulunmamakla birlikte büyük şehirler ile köylerde ve kasabalarda yaşayanlar, fakirler ve zenginler, okuma-yazma bilenler ve bilmeyenler arasında büyük farklar bulunmaktadır. Türkiye'de yapılması gereken, Kapitalizmin ülke için yarar sağlayacak yön ve hizmetlerini alırken, getireceği belalardan uzak durmaya çalışmaktır. Bu amaçla çocuk ve kadınları iktisadi istismara karşı korumak, yaşlılara ve harp malullerine sıkıntı çektirmeden, rahat bir yaşam vermeye çalışmak gerekmektedir.[28]

---

[23] O. Tuna, a.g.m., s. 8; M. Ete, a.g.m., s. 16.

[24] Z. F. Fındıkoğlu, "Profesör G. Kessler'i Uğurlarken", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XVII, No: 1, Sayı: 113, Ocak 1951, s. 16-17.

[25] C. O. Tütengil, a.g.m., s. 52-54.

[26] Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 198.

[27] O. Tuna, a.g.m., s. 8-9.

[28] C. O. Tütengil, a.g.m., s. 52-54.

Kessler, Türk çiftçilerinin ekonomik açıdan desteklenmesi kapsamında hükümetin okuma yazma kampanyalarını desteklemiş, tarım kooperatifleri kurulması yönünde destek olmaları için, köy öğretmenlerini yönlendirmiş ve ayrıca süt sanayinin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Esnaf, zanaatkâr ve memurların sorunlarına sık sık eğilen Kessler, iş ve sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması yönünde çalışmalar yapmıştır. Onun bu çabaları sonuçsuz kalmamış, iş hukuku alanında önemli bir ilerleme sayılan İş Kanunu, 1936 yılında Türkiye'de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca İş Kanunu'nun kapsamının madencilik, ağır sanayi, denizcilik ve tarım gibi iş kollarını da içine alacak şekilde genişletilmesini ve "Çocukların Korunması Yasası"nın çıkartılmasını desteklemiştir. Bütün bunların yanı sıra, koalisyon özgürlüğünün ve toplu sözleşme hakkının verilmesinin önemini vurgulamıştır. Kessler, 1946 yılında da, Orhan Tuna ile birlikte ilk Türk işçi sendikasının kurucuları arasında yer almış ve o dönemde henüz herhangi bir tecrübeye sahip olmayan birinci nesil sendika yöneticilerinin yetiştirilmesi konusunda faaliyet göstermiştir. Sosyal güvenlik sistemi ile ilgili olarak, kaza, hastalık, malullük ve yaşlılık sigortalarının tek bir sigorta çatısı altında toplanmasını tavsiye etmiştir. 1945 yılında İşçi Sigortaları Kurumu ile İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluşunda görev almıştır. Yoksuların haklarının korunması yönünde modern bir yasal düzenlemenin getirilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur.[29]

Ona göre, devlet, çalışma saatlerine müdahale etmeli, işletmenin, çalışanların sağlığına uygun olup olmadığını kontrol etmeli, işverenin, işçilere yaşlılık ve kaza sigortası yaptırmasını sağlamalı, ücretleri düzenlemelidir. Bütün bu müdahaleler, ulusal ekonomi bakımından önemlidir. Çünkü sosyal siyasette yapılan hatalar sonucu ortaya çıkan her bozukluk, toplumun bütününe yansıyacaktır. Devlet için çalışan tüm insanlar, toplumu oluştururlar. Çalışanların yıkımı, bütün toplumun ve devletin yıkımı anlamına gelir. Bu sebeple toplumun çeşitli sınıflarını tehlikelere karşı koruyan bir sosyal siyaset anlayışı, tüm toplum ve ülke için faydalı ve gereklidir.[30]

Kessler, İstanbul'daki sokak çocukları ve dilenciler konularını çözmeye çalışmış, bu amaçla çocuklar için ıslah evleri, evsiz insanlar için işyerleri kurmayı düşünmüştür. Sadece çocuk hakları değil, hayvan hakları konusuna da eğilmiş, hayvanlara işkence edilmesini engelleyici çabaları olmuştur.[31] Ayrıca İstanbul'da sanayide çalışan çocuklar, ev kadınlarının fabrikalarda çalışması, acizler ve özürlülerin bakımı gibi konularla da yakından ilgilenmiştir.[32]

---

[29] A. Hänlein, a.g.m., s. 39-44.

[30] Gerhard Kessler, "İktisat Fakültesinde Açış Dersi", çev. Sabri Fehmi Ülgener, *Üniversite Konferansları (1936-1937)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 50, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937, s. 340-343.

[31] Z. F. Fındıkoğlu, "Memleketimizde Bir Alman Sosyoloğu", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 24.

[32] Gerhard Kessler, "İçtimaiyat ve İçtimai Siyaset Dersleri Hakkında Rapor", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XVII, No: 1, Sayı: 113, Ocak 1951, s. 8.

Alman hocaların her sene sonunda, dersleriyle ilgili rapor vermeleri zorunluydu ve usuldendi. Kessler, bu rapor taleplerini ciddiye alarak yazmıştır. Bu raporlardan, onun ülkemizde yürüttüğü sosyoloji çalışmalarının içeriği ve gidişatı hakkında bilgi edinmek mümkün olduğu gibi, raporlar Türk sosyoloji tarihi hakkında da fikir vermektedir.

Kessler'in, 1933- 1934 ders yılına ait olarak hazırladığı rapor, sosyoloji eğitiminin hem teorik hem de uygulamalı olmasının faydalı olacağı yönünde olup, aynı zamanda 1937 yılında kurulacak olan İktisat Fakültesi'nin sosyal bilimler öğretimine ait projesi olarak görülebilir.[33]

Kessler'in 1938'de hazırladığı rapordan ise, Hukuk, Edebiyat ve İktisat Fakültesi öğrencilerinin sosyoloji ve sosyal siyaset derslerine karşı oldukça ilgili olduğu, bu derslerin (Kessler'in Türkçeye tam hakim olamaması sebebiyle) tercüman yardımıyla devam ettiği anlaşılmaktadır. Kessler, raporunda ayrıca, bilimsel destek verdiği doçent ve asistanlarından da bahsetmektedir. Kessler, yine bu raporunda, üniversitede öğrencilerin de kolayca kitap satın alabileceği bir kitabevine ihtiyaç olduğunu, bunun için her fakülteden ihtisas komiteleri oluşturulması ve Avrupa ile temas geçilerek, ileride yayınlanacak bilim kitaplarının ülke içinde ve dışında satılabilmesinin sağlanması için bir organizasyonun gerekliliğini ifade etmiştir.[34]

Kessler, ayrıca Muallimler Birliği'nin 1948 tarihli Kongre'sinde, Türkçenin bozulmasının engellenmesi hususunda, dilin sosyolojik yapısının bilinmesinin önemini belirten bir rapor hazırlamıştır.[35]

Kessler, Türkiye'de kaldığı süre içinde, onun için önemli bir sosyolojik mesele olan Onomatisca problemi üzerinde ısrarla durmuştur. Özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ayrı bir disiplin haline gelen bu bilgi dalı, yer, insan ve aile adlarının kökeninin ortaya çıkarılması ile ilgilidir. Soyadı meselesi Türkiye için ayrı bir önem de taşıyordu. Neticede 1934'te Soyadı Kanunu çıkarıldı. Kessler de Almanya'dayken aile adları konusuyla ilgili çalışmalar yaptığı[36] için, Türkiye'deki soyadı meselesiyle de yakından ilgilenmiş, bu konudaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Türkiye'de bulunduğu dönemde, Almanya'da yayınlanmak üzere, Türkiye'deki Alman aile adlarına ilişkin eserler hazırlamıştır.[37]

---

[33] "Sosyoloji Tarihçemizde Kessler Raporu", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 29-30. (Rapor ilk defa, *İş ve Düşünce* dergisinin 1934 tarihli 1. sayısında, 75-76. sayfalar arasında yayınlanmıştır.); Z. F. Fındıkoğlu, "Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, No: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 38.

[34] G. Kessler, a.g.m., s. 6-11.

[35] Z. F. Fındıkoğlu, "Memleketimizde Bir Alman Sosyoloğu", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XXX, Sayı: 245, 1964, s. 27.

[36] Kessler'in, daha Türkiye'ye gelmeden önce aile tarihçeleri tuttuğu ve Yahudi soyadlarının özel ilgi alanı olduğu bilinmektedir (F. Neumark, *a.g.e.*, s. 48).

[37] Z. F. Fındıkoğlu, a.g.m., s. 26.

Yetişmesine Katkıda Bulunduğu Türk Sosyolog ve İktisatçılar

Kessler, Türkiye'de bulunduğu dönemde, ileride Türk sosyoloji ve iktisat tarihinde izler bırakacak olan genç Türk bilim adamlarının yetişmesine de katkıda bulunmuştur.[38] Kessler'in asistanları, sonradan İktisat Fakültesi'nin önemli hocaları olmuşlardır.

Türk sosyolojisinin önemli simalarından Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974), Kessler ile çalışan, onun bilgi ve görgüsünden faydalanan Türk bilim adamlarından birisidir. Fındıkoğlu, Kessler'in hem Edebiyat hem de İktisat Fakültesi'ndeki derslerinin ve yayınlarının tercümesinde görev almış, ayrıca çeşitli şehirlerdeki inceleme gezilerinde kendisine eşlik etmiştir.

Kessler'den etkilenen isimlerden biri de, Türk iktisat tarihçisi ve Türkiye'de iktisat tarihi biliminin kurucularından Ömer Lütfi Barkan (1902-1979)'dır. Barkan'ın özellikle zirai siyaset ve iktisat tarihi konularında Kessler ile görüş alışverişinde bulunduğu bilinmektedir.[39] Kessler ile çalışan bilim adamlarımız arasında Prof. Dr. Ekmel Zadil (d. 1912) de yer alır. Kendisi Kessler'in asistanlığını ve bazı yazılarının Türkçeye tercümesini yapmıştır.

Kessler'in asistanlığını yapmış Türk bilim adamlarından birisi de, 1950 sonrası dönemde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapmış olan Mehmet Muhlis Ete (1904-1975)'dir. İktisat profesörü Ete, Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını yaptığı dönemde, 1927-1929 yılları arasında Kessler'in öğrencisi olmuş ve böylece henüz Türkiye'ye gelmeden önce Kessler'i tanıma imkânı bulmuştur. Daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde Kessler'le aynı kürsüde çalışmış, doçent iken, bazı derslerini tercüme etmiş, bazı araştırma gezilerine (Ankara, Kayseri, Adana, Mersin, Ürgüp) iştirak etmiş, hem öğrencisi hem meslektaşı hem de arkadaşı olmuştur.[40]

İktisatçı Orhan Tuna da Kessler'in asistanlığını yapmış ve daha sonra da onunla aynı kürsüde doçent olarak çalışmıştır. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, İktisat Fakültesi'nin ve ilk Türk İşçi Sendikası'nın kuruluşunda Kessler ile birlikte görev almıştır. Kessler'le birlikte çalışma imkânı bulan bir diğer bilim adamımız ise, iktisatçı ve sosyolog olarak çağdaş Türk düşüncesine önemli katkılarda bulunan Prof. Sabri Ülgener (1911-1983) olmuştur.[41] İktisat, Sosyoloji ve Sosyal Politika ile ilgili düşüncelerinde Kessler'in anlayışının etkisini taşıyan bir başka Türk bilim adamı da Cavit Orhan Tütengil (1921-1979)'dir.

---

[38] Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Politiği*, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Birgül A. Güler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara 2005, Doktora Tezi, s. 140.

[39] G. Kessler, a.g.m., s. 6-11.

[40] M. Ete, a.g.m., s. 16.

[41] Ahmed Güner Sayar, "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener Hayatı ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (A Sketch of Professor Sabri F. Ülgener's Life and Works)", *İş Ahlakı Dergisi (Turkish Journal of Business Ethics)*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2008, s. 2.

Kessler'in Türkiye'de bulunduğu süre içinde tek doktora öğrencisi Endonezyalı Alfian Yusuf Hilmi olmuştur. Kessler, İktisat Fakültesi'nde A. Yusuf Hilmi tarafından hazırlanan "Indonesia Ahalisinin İktisadi Hayatında Kauçuğun Ehemmiyeti" başlıklı doktora tezinin danışmanlığını üstlenmiştir. Kessler'in bu öğrenciye tez danışmanlığı yapmaktan öte, savaş yıllarındaki zor günlerinde maddi destekte de bulunduğu bilinmektedir.[42] Bu tezin 26 Ekim 1944 tarihinde yapılan savunma imtihanında jüri başkanlığını yine Kessler gibi mülteci bir bilim adamı olan Alman filozof ve sosyolog Alexander Rüstow (1885-1963) yapmıştır.[43]

Kessler, yetişmelerine katkıda bulunduğu önemli Türk sosyolog ve iktisatçılarına hem verdiği eğitimin seviyesi, hem bilim ahlakı ve hem de insani yönü ile örnek olmuştur. Bunun en önemli göstergesi, öğrencilerine bilimsel bilgisinin yanında maddi desteğini de esirgememesidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Nasyonal Sosyalist Parti iktidarına muhalefet içeren yazıları ve eylemlerinden dolayı Leipzig Üniversitesi'ndeki görevine son verildiği için Almanya'daki bilimsel hayatı sona eren Kessler, bilimsel çalışmalarına ve yayın faaliyetlerine Türkiye'de devam etme olanağı bulmuştur. 1934 yılından itibaren çeşitli eserler ve ders kitapları yayınlamıştır. İlerlemiş yaşından dolayı Türkçeyi mükemmel bir şekilde öğrenemediği için, dersleri ve yayınları meslektaşları ve asistanları tarafından tercüme edilmiştir. Ders kitapları dışındaki oldukça zengin yayın listesi de, İstanbul Üniversitesi'ndeki yoğun çalışmalarının ve Türk eğitim ve bilim hayatına katkısının bir başka göstergesidir. İktisat Fakültesi Kütüphanesi'nin kurulmasında gösterdiği üstün çalışma, onun İstanbul Üniversitesi'ndeki diğer bir önemli hizmetidir. Eserlerine bakıldığında; doktora tezini Roma tarihi üzerine yapmış olsa da, daha sonra ilgisinin sosyal politika ve iktisat sahasına yöneldiği görülür. Tarihi ve iktisadi eserlerinin yanı sıra, siyasi eserleri de bulunmaktadır. Siyasi içerikli eserlerinde, Alman halkının Adolf Hitler'den sakınmasını tavsiye etmiştir. Ona göre, liberal ekonomi siyasetinden başka bir siyaset düşünülemez. Türkiye'deki sosyal politika da onun ilgi alanındadır. Rasyonel olarak gördüğü tek sistem olan liberal ekonomi siyasetinin Türkiye'de uygulanmasının ülke için faydalı olacağı düşüncesindedir.

Kessler, Türkiye'de çok sayıda inceleme gezisi de yapmıştır. Bu geziler sonucunda, Türkiye'deki sosyal yaşamın gerçeklerini çok iyi tanımıştır. Tüm ülkeyi gezmiş ve böylelikle halkın sorunlarını bizzat yerinde görmüş ve bu iktisadi ve sosyal problemlerin çözü-

---

[42] Arnold Reisman, *Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk's Vision*, Washington, 2006, s. 117.

[43] Ülkü Aztak, "Ekler II/3: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 1943-1960 Yılları Arasında Yapılan Doktoralar", *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Editörler: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 527.

mü için uğraşmıştır. Sosyal politika problemlerine ilişkin olarak görüşlerini açıklamış, reformlar önermiş ve bunların hayata geçirilmesinde de aktif rol oynamıştır. Türkiye'de bulunduğu 1933-1951 yılları arasında, sosyal politika biliminin temellerinin oluşturulması ve bu temellerin günlük hayatta uygulanmasına katkıda bulunmuştur. İşçi sigortasının oluşumu ve sosyal kanun yapımının modernleştirilmesi konularında Türk hükümetinin danışmanı olarak aktif görev almıştır.

Sosyal siyaset ve sendikacılık dersleri ilk kez İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde yer almıştır. Bu enstitüyü, ülkemizde sosyal politika disiplininin kurulmasında büyük yeri olan Gerhard Kessler kurmuştur. 1945 yılında yayınladığı *İçtimai Siyaset* adlı eseriyle, Türkiye'de bu sahadaki ilk eseri ortaya koymuştur. 1945 yılından itibaren iş hayatını düzenleyen yeni kanunların hazırlanmasında ve yeni kurumların oluşturulmasında Kessler ve yetiştirdiği bilim adamlarının büyük katkısı olmuştur.

Kessler'in sosyoloji anlayışı, teorikten çok pratiği ön plana çıkaran, uygulamalı sosyolojidir. Kendisini teoriysen olarak kabul etmemiş; sosyoloji alanında belirli bir teori üretmemiştir. Sosyoloji açısından yaptığı katkılar daha çok sosyal politika programlarının geliştirilmesi yönündedir. Kessler'in Türk sosyolojisine en önemli katkısı, daha önceleri Fransız Sosyolojisinden (Durkheim Ekolü) etkilenmiş olan Türk sosyolojisine, Max Weber (1864-1920) ve özellikle de Ferdinand Tönnies (1855-1936) gibi Alman sosyologların kapılarını açmasıdır.

Gerek yetişmesinde etkili olduğu Türk sosyolog ve iktisatçılar, gerek yaptığı yayınlar vasıtasıyla, Türk sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuş bir bilim adamı olan Kessler'in Türkiye'nin iktisadi ve sosyolojik meselelerini çok iyi kavramış, uygulamacı bir sosyolog olarak da, Türk sosyoloji tarihide özel bir yeri vardır.

Gerhard Kessler'in Yayınları[44]

Kitaplar

- *Die Tradition von Germanicus* (Germanicus Geleneği), 1905 (Doktora tezi, Leipzig Üniversitesi).
- *Die Deutschen Arbeitgeberverbände* (Alman İşveren Kuruluşları), 1907.

[44] Bu yayın listesi oluşturulurken Kessler'in İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Dairesi'nde bulunan Özlük İşleri Dosyasından, *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası*'ndan ve Andreas Hänlein'in "Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 2, 2006, s. 31-47, Cavit Orhan Tütengil'in "Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, Sayı: 3-4, İstanbul 1963, s. 51-66, başlıklı makalelerinden yararlanılmış, çok sayıda yayını olan Kessler'in belli başlı eserlerinin künyelerine yer verilmiştir.

- *Die Nachtarbeit jugendlicher Arbeiter* (Genç İşçilerin Gece Çalışması), 1910.
- *Die Arbeitsnachweise der Arbeitgeberverbände* (İşveren Kuruluşlarının Çalışma Biçimleri), 1911.
- *Die Siedlung der Heimstättengenossenschaft zu Jena* (Jena'daki Kooperatiflerin Yerleşim Bölgesi), Jena, 1919.
- *Der Neuaufbau des Deutschen Wirtschaftslebens-Eine akademische Rede* (Alman İktisadi Hayatının Yeniden Yapılanması-Akademik Bir Tartışma), Jena, 1920.
- *Die Lage der Deutschen Arbeiterschaft seit 1914* (1914'den Günümüzde Alman İşçilerin Durumu), 1928.
- *Student in der Deutschen Gesellschaft* (Üniversite Öğrencisinin Alman Toplumundaki Yeri), 1929.
- *Arzt und Arbeiter* (Hekim ve İşçi), Wissenschaftlicher Assistent, Mitteilungen des Deutschen Akademischen Assistentenverbandes e.V. und des Reichverbandes angetellter Ärzte e.V., 1930.
- *Kampf und Aufbau! Junge deutsche Politik* (Mücadele ve Kuruluş! Genç Alman Politikası), Leipzig, 1932.
- *Genealogie und Wirtschaftsgeschichte* (Jenealoji-Soybilim ve İktisat Tarihi), Leipzig, 1932.

Sosyoloji Notları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1933. (ders kitabı)

- *Sosyoloji* (Soziologie), çev. Hikmet Sadık, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1934.
- *Die Familiennamen der juden in Deutschland* (Almanya'daki Yahudilerin Soyadları), 1935.
- *Sosyoloji Dersleri*, çev. Refii Şükrü Suvla, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1936.
- *Die Familiennamen der ostpreu_ischen Salzburger* (Doğu Prusya Salzburgluların Soyadları), 1937.
- *İçtimaiyata Başlangıç* (Einführung in die Gesellschaftslehre), çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1938. (ders kitabı)
- *İktisat Tarihi* (Wirtschaftsgeschichte), çev. Orhan Tuna ve Sabri Fehmi Ülgener, İstanbul, 1940. (ders kitabı)
- *Kooperatifçilik* (Genossenschaftswesen), çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1940. (ders kitabı)
- *İçtimai Siyaset* (Sozialpolitik), çev. Orhan Tuna, İstanbul, 1945. (ders kitabı)
- *Komün Politikası*, çev. Ekmel Zadil, M.T.T.B. İktisat Derneği Yayını, İstanbul, 1950.
- *Sosyal Sigorta*, çev. Ekmel Zadil, M.T.T.B. İktisat Derneği Yayını, İstanbul, 1950.

Makaleler

- "Die Not des Mittelstandes und der Deutschen Gesellschaft", *Verhandlungen des 30. Evangellisch-Sozialen Kongresses*, 1923.
- "Sichwort: Arbeitgeberverbände", *Handwörterbuch der Staatswissneschaften*, Cilt: I, 4. Aufl. 1923, s. 712-729.

- "Stat und Gesellschaft", *Zeitschrift für die Gesamten Staatswissenschaften*, 1927.
- "Die Lage der deutschen Arbeiterschaft seit 1914" (1914'ten Günümüze Alman İşçilerin Durumu), *Strukturwandlung der deutschen Volkswirtschaft*, Cilt: I, 1928, s. 433-466.
- "Eigentum Evangelium und Gesetz", *Verhandlungen des 37. Evangelisch-Sozialen Kongesses*, 1930.
- "Türkiye'de Sosyolojinin Vazifeleri", çev. H. Sadık, *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı: 35, İstanbul, 1934, s. 5-8.
- "Yapı Kooperatifleri", *Karınca Kooperatif Postası*, Sayı: 1, Ankara, 1934, s. 57-61.
- "Sanayi Amelesi Meselesi", çev. H. Sadık, *İktisat ve Ticaret*, 1934, Sayı: 6, s. 1-2.
- "XVIII. Asırda Prusya Devlet Kapitalizmi ve Teşviki Sanayin Berlin'deki Tesirleri", çev. Hikmet Somay, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: I, İstanbul, 1934, s. 60-66.
- "Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu", çev. Refii Şükrü Suvla, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 1, İstanbul, 1935, s. 524-534.
- "Kapitalizmin Menfaatleri ve Tehlikeleri", çev. Doç. Dr. Yavuz, *Hukuk Gazetesi*, Sayı: 7, İstanbul, 1935, s. 4-5.
- "Les Avantages et les Risques du Capitalisme", *Hukuk Gazetesi*, Sayı: 7, İstanbul, 1935, s. 14-15.
- "Mesken Siyasasına Ait Ekonomik ve Teknik Meseleler", çev. Muhlis Ete, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 1, İstanbul, 1935, s. 436-444.
- "XVIII. Asırda Prusya Devlet Kapitalizmi ve Teşviki Sanayinin Berlin'deki Tesirleri", çev. Hikmet Somay, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 1, İstanbul, 1935, s. 60-66.
- "Mülkiyete Dair Bazı Mülahazalar", çev. Hikmet Somay, *Hukuk Gazetesi*, Sayı: 13, İstanbul, 1936, s. 4-5.
- "Sociale Klassen in Europa und im Orient", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Sayı: 5, İstanbul, 1936, s. 2-6.
- "Beynelmilel Nüfus Meseleleri", *Üniversite Konferansları (1935-1936)*, İstanbul, 1937, s. 301-310.
- "Sosyal Siyaset ve Ekonomi Siyaseti", çev. Sabri Fehri Ülgener, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 9, İstanbul, 1937, s. 1-5. (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin açılışı münasebetiyle 4 Şubat 1937 tarihinde verdiği konferans)
- "Almanya'da Türk Kanı", *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 3, İstanbul, 1937, s. 237-246.
- "Beşer ve Tabiat", *Yücel (Aylık Bilgi ve Kültür Mecmuası)*, İstanbul, 1937, s. 2-4.
- "Beynelmilel Nüfus Meselesi", çev. Muhlis Ete, *Varlık*, Cilt: V, Sayı: 107, Ankara, 1937, s. 546-549.
- "Das Türkische Arbeigesetz" (Türk İş Kanunu), *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: III, Sayı: 3-4 (11-12), İstanbul, 1937, s. 75-82.
- "Hegel, Ranke ve Spengler'de Tarih Felsefesi", çev. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Sayı: 9, İstanbul, 1937, s. 17-23.

- "Hürriyet", çev. Şinasi Altındağ, *Yücel (Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası)*, Cilt: VI, Sayı: 33, İstanbul, 1937, s. 83-87.
- "İktisat Fakültesinde Açış Dersi", çev. Sabri Fehmi Ülgener, *Üniversite Konferansları (1936-1937)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 50, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937, s. 339-344.
- "Tarih Felsefesi", çev. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: III, Sayı: 3-4 (11-12), İstanbul, 1937, s. 8-9.
- "Üç Prensip Hakkında", çev. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: II, İstanbul, 1937, s. 35-40.
- "Türk İş Kanunu", çev. Z. Fahri, *İstanbul Baro Mecmuası*, Cilt: XI, Sayı: 12, 1937, s. 603-611. (İstanbul Halkevi'nde verdiği konferans).
- "İktisat Fakültesi Açılış Dersi", *Üniversite Konferansları (1936-1937)*, İstanbul, 1937, s. 339-349.
- "Tasarruf Sandıkları", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı: 83, İstanbul, 1938, s. 633-638. (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 'İktisat Günü' münasebetiyle 16 Aralık 1937 tarihinde verdiği konferans).
- "Irk Nazariyesi", *Çığır*, Sayı: 66, Ankara, 1938, s. 86-88.
- "Tarih Felsefesi Meselesi", çev. Sabri F. Ülgener, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 16, İstanbul, 1938, s. 720-729.
- "Türkiye'de İçtimai Siyaset", çev. Fahri Ziyayeddin, *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı: 82, İstanbul, 1938, s. 606-611.
- "Tarih Felsefesi Meseleleri", *Üniversite Konferansları (1937-1938)*, İstanbul, 1939, s. 281-287.
- "Milli ve Milletler Üstü Hukuk", çev. R. Narbandoğlu, *Cemil Bilsel'e Armağan*, İstanbul, 1939, s. 225-234.
- "Halk Karakteri", *Üniversite Konferansları (1938-1939)*, İstanbul, 1939, s. 157-165.
- "Devletlerin Bugünkü Tipleri", *Üniversite Konferansları (1939-1940)*, İstanbul, 1940, s. 232-241.
- "Die sozialpolitischen Probleme der Türkei (Türkiye'nin Sosyal Politika Problemleri)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası/Revue de la Faculté des Sciences Economiques de Universite d İstanbul*, 1940, 1. Jahrgang, s. 105-131.
- "Geschichtsphilosophie des 'Unterganges'", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Sayı: 23-24, İstanbul, 1940, s. 150-154.
- "Kooperatifin Tarifi", *Ülkü*, Cilt: XVI, Sayı: 91, Ankara 1940, s. 9-16.
- "Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meseleleri", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 2, İstanbul, 1940, s. 137-166.
- "Kooperatifin Beşiği", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 15, 1940, s. 18, 23.
- "Harp ve Ahlak", *Üniversite Konferansları (1940-1941)*, İstanbul, 1941, s. 35-47.
- "Beitrage zu den sozilapolitischen Probleme der Türkei", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası/Revue de la Faculté des Sciences Economiques de Universite d İstanbul*, 1940/1941, 2. Jahrgang, s. 353-378.
- "Kütüphanenin Tahsil Hayatındaki Ehemmiyeti", çev. Ekmel Zadil, *Yücel (Aylık Sanat ve Fikir*

Mecmuası), Cilt: XIV, Sayı: 80, İstanbul, 1941, s. 55-56.

- "Türk Kooperatif Hukukuna Dair Meseleler", çev. Ferruh İnce, *Hukuk Gazetesi*, Sayı: 49-50, İstanbul, 1941, s. 8-9.
- "Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülahazalar", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: II, Sayı: 3-4, İstanbul, 1941, s. 441-470.
- "Werner Sombart ve İktisat Tarihi", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: III, Sayı: 1-2, İstanbul, 1941, s. 71-78.
- "İçtimai Sigorta Meseleleri I", çev. Orhan Tuna, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: VIII, Sayı: 29, İstanbul, 1942, s. 23-29.
- "Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Teşkilatı", çev. Orhan Tunaoğlu, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Sayı: 32, İstanbul, 1942, s. 243-253.
- "Siyaset ve Ahlak", *Üniversite Konferansları (1942-1943)*, İstanbul, 1944, s. 137-155.
- "Avrupa'da Ziraat Rejimleri, Ziraat Reformları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, İstanbul, 1943, s. 411-454.
- "Türkiye İş İstatistikleri", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 3, İstanbul, 1943, s. 236-254.
- "Türkiye'de Çocuk Say'i", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: IX, Sayı: 2/34, İstanbul, 1943, s. 69-78.
- "Werner Sombart'ın 'Alman Sosyalizmi-Deutscher Sosialismus'", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 2, İstanbul, 1943, s. 171-203.
- "Koalisyon Hukuku", çev. Orhan Tuna, *Ebül'ula Mardin'e Armağan*, İstanbul, 1944, s. 263-285.
- "Oyun ve Kültür", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VI, Sayı: 3-4, İstanbul 1944-1945, s. 259-297.
- "Übernahme Fremden Kulturgutes", *Revue de la Faculte des Sciences de l'Universite d'Istanbul*, Cilt: VI, Sayı: 1-2, İstanbul, 1944-1945, s. 3-16.
- "Yabancı Kültür Kıymetlerinin Benimsenmesi Meselesi", çev. Orhan Tuna, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VI, Sayı: 1-2, İstanbul, 1944-1945, s. 3-20.
- "Beveridge Planı I", *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XI, Sayı: 1/41, İstanbul, 1945, s. 10-15.
- "Kooperatif Hukuku", çev. Fahri Hakçobanı, *Hukuk Gazetesi*, Sayı: 63-64, İstanbul, 1945, s. 7-8; Sayı: 65-66, İstanbul, 1945, s. 9-10.
- "Spiel und Kultur", *Revue de la Faculte des Sciences de l'Universite d'Istanbul*, Cilt: VI, Sayı: 3-4, İstanbul, 1945, s. 165-192.
- "Zamanımızın İçtimai Buhranı", *Üniversite Konferansları (1944-1945)*, İstanbul, 1946, s. 125-133.
- "Analık Sigortası", *Çalışma*, Sayı: 4, Ankara, 1946, s. 9-12.
- "İstanbul'un Mesken Meseleleri I", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı: 185, Ankara, 1946, s. 228-230.
- "İstanbul'un Mesken Meseleleri II", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı: 186, Ankara, 1946, s. 272-276

- "Robert Anhegger: Beiträge zur Geschichte des Bergrabaus im Osmanischen Reich", *Revue de la Faculte des Sciences de l'Universite d'Istanbul*, Cilt: VII, Sayı: 1-4, İstanbul, 1946, s. 183-187.
- "Tıbbi Bakım Sistemleri", *Çalışma*, sayı 5, Ankara 1946, s. 7-9; "Tıbbi Bakım Sistemleri II", *Çalışma*, Sayı: 6, Ankara, 1946, s. 7-9.
- "Türk Kaza ve Analık Sigortası Primlerinin Miktarları Hakkında Teklifler", *Çalışma*, Sayı: 3, Ankara, 1946, s. 4-9.
- "İşçi Hareketlerinin Hedefleri ve Yolları", çev. Orhan Tuna, *Çalışma*, Sayı: 16, Ankara, 1947, s. 4-13.
- "Çalışma Bakanlığımızın Teşkilatı Hakkında Düşünceler", çev. Orhan Tuna, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 50, Ankara, 1947, s. 235-241.
- "Türk İş Kanunu", çev. Orhan Tuna, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 58, 1948, s. 99-102; Sayı: 59, s. 126-129. (Türk İktisat Kurumu'nda verdiği konferans)
- "İşçi Sendikalarının Vazifeleri ve Karşılaştıkları Güçlükler", çev. Ekmel Zadil, *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, 1948, s. 7-15.
- "Almanya'da Dil Tasfiyesi", *Belleten*, Sayı: 12-13, İstanbul, 1948, s. 65-72.
- "Almanya'da Dil Tasfiyesi", çev. Ekmel Zadil, *Bilgi*, Cilt: II, Sayı: 19, İstanbul, 1948, s. 45-52.
- "Grundlegende Volksbildung in der Türkei (Türkiye'de temel halk eğitimi)", *Freie Volksbildung*, Yıl: 2, 1948, Sayı: 6, s. 343-352.
- "İstihlak Kooperatifçiliğinin Hayati Meseleleri", *Karınca Kooperatif Postası*, Cilt: VII, Sayı: 140, Ankara, 1948, s. 5-7.
- "Türk İş Kanunu", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 58, Ankara, 1948, s. 99-102.
- "Yapı Kooperatiflerinin Tatbikatı", çev. Ekmel Zadil, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 61, Ankara, 1948, s. 175-180.
- "Zonguldak und Karabük", *Revue de la Faculte des Sciences de l'Universite d'Istanbul*, Cilt: IX, Sayı: 4, İstanbul, 1948, s. 238-267.
- "Grev, Lokavt, Kara Liste ve Boykot Gibi İş Mücadeleleri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Ordinaryüs Profesör İbrahim Fazıl Pelin'in Hatırasına Armağan*, İstanbul, 1948, s. 95-113.
- "İşçi Sendikalarının Vaziyetleri ve Karşılaştıkları Güçlükler", çev. Ekmel Zadil, *İktisat Dünyası*, Cilt: I, Sayı: 3, İstanbul, 1949, s. 112-115; Cilt: I, Sayı: 4, İstanbul, 1949, s. 157-161.
- "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", çev. Ekmel Zadil, *İktisat Dünyası*, Cilt: I, Sayı: 2, İstanbul, 1949, s. 64-67.
- "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: IX, Sayı: 3, İstanbul 1948, s. 173-196. "Almanya'da Dil Tasfiyesi", çev. Ekmel Zadil, *Bilgi*, Cilt: III, Sayı: 24, İstanbul, 1949, s. 45-52.
- "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı", çev. Ekmel Zadil, *Arkitekt*, Yıl: XIX, Sayı: 5-6, 1949, s. 131-134.
- "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", çev. Ekmel Zadil, *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, 1949, s. 7-33.
- "Garp Memleketlerinde İşçi Zümresinin Durumu", çev. Ekmel Zadil, *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, 1950, s. 1-20.

- "Türk Dokumacılarının Ümitsiz Durumu", çev. Ekmel Zadil, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 81, Ankara, 1950, s. 56-60.
- "Kendi Hayat Yolum", (Mein Lebenweg) çev. M.B.-Ekmel Zadil, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XVI, Sayı: 131, İstanbul, 1951, s. 33-40.
- "Türk Sosyal Politikasının Halihazırı ve İstikbali", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 92, Ankara, 1951, s. 37-38.
- "Almanya'da Dil Tasfiyesi", *Dil Davamız*, Ankara, 1952, s. 115-122.
- "İçtimai Sigorta Meseleleri II", çev. Orhan Tuna, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XVIII, Sayı: 136, İstanbul, 1952, s. 99-104.
- "İş Kanunumuza Göre Grev ve Lokavtlar", çev. Ş. Safa Ergün, İstanbul Barosu Dergisi, Cilt: XXVII, Sayı: 9, İstanbul, 1953, s. 521-529.
- "Beveridge Planı II", çev. Orhan Tuna, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XX, Sayı: 43-44, İstanbul, 1954, s. 27-41.
- "Kitle Psikolojisi", *Köy ve Eğitim*, Sayı: 3, Ankara, 1954, s. 24, 32.
- "İçtimai Siyaset Zaviyesinden Zonguldak ve Karabük", çev. Orhan Tuna, *İş: Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası (İş ve Düşünce)*, Cilt: XXVIII, Sayı: 237, İstanbul, 1962, s. 8-12.

Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler
(1883-1963)

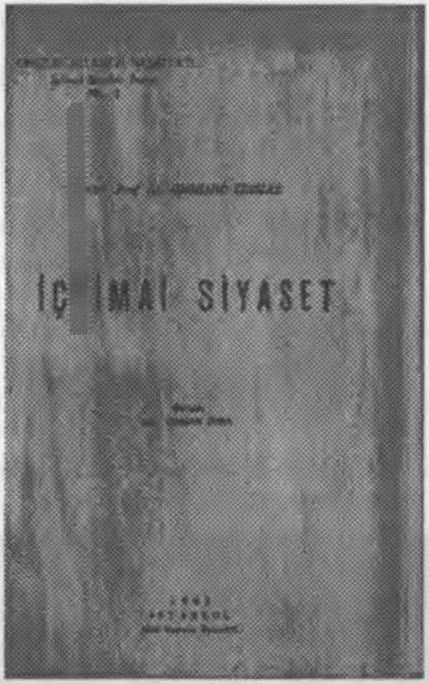

Gerhard Kessler'in İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Dairesi'nde bulunan Özlük İşleri Dosyasındaki kimlik bilgileri

Gerhard Kessler'in, Z. F. Fındıkoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen kitabı: *İçtimaiyata Başlangıç*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1938.

Gerhard Kessler'in, Orhan Tuna tarafından Türkçeye tercüme edilen kitabı:

İçtimai Siyaset, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1945.
(Sosyal politika alanında yazılmış ilk Türkçe eser)

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler[*]

Nilgün Çelebi

1. Giriş

Bu makalede esas olarak II. Dünya Savaşını önceleyen yılların Almanya'sında kendinin veya bir yakınının insani, siyasi veya dini herhangi bir aidiyetinden veya seçiminden dolayı sorunlarla karşılaşan, mesleğini ifa edemeyen, iş bulamayan, bulduğu işte çalışamayan, ortalama vatandaşlık rollerini oynama alanları kısıtlanan ve bu nedenlerle Almanya dışına çıkmak zorunda kalan akademisyenlerden üçü konu edilmektedir. Makalenin amacı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışan mülteci profesörlerin fakülte arşivindeki özlük dosyalarını gün ışığına çıkarmak, konuya ilişkin ileride yapılacak araştırmalara ipuçları sunabilmektir. Makalede önce mülteci profesörlerin Türkiye'ye geliş koşulları ve o dönemde Türkiye'de gerçekleştirilmekte olan üniversite reformu çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuna ve kuruluşu sırasındaki akademisyen ihtiyacına değinilmekte, en sonra da fakülteye emeği geçen Landsberger, Güterbock ve Ruben'e ilişkin fakülte arşivinde bulunan bilgiler sunulmaktadır. "Mülteci Profesörlerin Özlük Dosyalarındaki Bilgiler" başlıklı bu bölümde aksi kaynak gösterilmeyen tüm malumat ilgili dosyalardan alınmıştır.

2. 1933 Üniversite Reformu ve Mülteci Profesörlerin Türkiye'ye Gelişleri

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken tek bir hedefleri vardı: Ülkeyi dünya uluslarının saygıdeğer bir üyesi kılmak; hem de en kısa sürede. Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın kendini hemen ve sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesinin gerektiğini düşünmekteydiler. Türkiye Cumhuri-

---

[*] Bu yazı *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde (Cilt: 43, Sayı: 1, 2003) yayımlanmıştır.

yeti vatandaşlığı kimi temel yapılardan dolayımlanarak kazanılabilecek bir kimlikti. Bu nedenle, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ülke halkının kendini hemen ve münhasıran Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesini mümkün kılacak kurumsal yapıları inşa etmeye yöneldiler. Halkı yeni kurumlarda yetiştirmek, yeni kurumlarda eğitmek, yeni kurumlarda çalıştırmak istediler. Bu çerçevede girişilen çabalardan biri de yüksek öğretimin yapılandırılmasıdır. (Çelebi ve Kızılçelik, 2002)

Aslında, Anadolu topraklarında binlerce yıl öncesine kadar indirilebilen bir yüksek öğretim yapılanması vardır: İlk çağda Harran'da, M.S. 5. yüzyılda İstanbul'da açılan yüksek öğretim kurumları gibi. Daha yenilerde, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte medreseler tarih sahnesine çıkar. Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyılda İstanbul'da açtığı medreseler uzun yıllar süresince Osmanlı'nın nitelikli insan kaynağı ihtiyacını karşılar. 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Fransız eğitim sistemi dikkate alınarak yeni yüksek öğretim kurumları kurulur. Türklerin yanı sıra Fransız, Avusturyalı ve Alman hocaların da ders verdikleri bu okullardan mezun olanlar mesleki yeterlilik açılarından medrese mezunlarının önüne geçerler. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları da bu okullardan yetişmişlerdir. Ancak, artık Osmanlı Devleti'nin değil fakat genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu yurttaşları olan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları içinden yetiştikleri bu okulları yeterince etkili bulmamakta, bu okulların işleyiş düzeninin ve ders programlarının içeriğini kendi ideallerindeki yeni Türk insanını yetiştirebilecek dinamizme sahip olarak görmemektedirler. Öncelikle bu güdüyle olsa gerek, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ülkenin en büyük üniversitesi olan İstanbul'daki Darülfünunu reforme etmek değil ama kapatmak, onun yerine yepyeni bir üniversite kurmak isterler. Bu isteklerini 1.8.1933 tarihinde gerçekleştirirler de. Rüyalarının gerçeğe dönüşmesinin ilk adımı, 1931 yılında, o zaman 56 yaşında olan İsviçreli profesör Albert Malche'ın Türkiye'ye davet edilmesiyle atılır.

Malche'ı Türkiye'ye davet mektubunu Mustafa Kemal'in onayıyla o zamanki Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip yazar. Malche Dr. Reşit Galip'in hocası Akil Muhtar'la tanışmaktadır. (Widmann, 2000, 87) Albert Malche Cenevre Üniversitesi'nde pedagoji profesörüdür. Aynı zamanda Cenevre şehir konseyi üyesidir. Malche'ın Mustafa Kemal ve Dr. Reşit Galip ile görüşmesi 18.1.1932'de Ankara'da gerçekleşir. Türkler Malche'dan, genç cumhuriyetin yüksek öğretim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi konusundaki önerilerini belirten bir rapor yazmasını talep ederler. Malche raporunu 29.5.1932'de Türk hükümetine sunar. (Hirsch, 1998a) Malche 1933 yılında yeniden Ankara'ya davet edilir, kendisine raporunun kabul edildiği söylenir. Kendisine Türk hükümetinin müşaviri pozisyonu verilir; geniş yetkilerle donatılır. Malche 1934 yılı ilkbaharına kadar Türkiye'de kalır, kurulacak yeni üniversiteye ilişkin görüşlerini realize etme işini yönetir. Malche o sıralardaki en büyük zorluğu şöyle ifade eder: "Yeni kürsülerin kurulmasıyla iş bitmemektedir. Yeni bir ruh yaratacak profesörler bulunmalıdır."

(Widmann, 2000, 83) Bu ruha sahip profesörler aslında hazırdır. Bunlar nasyonal sosyalistlerin hızlanan ayak seslerindeki ürkütücülüğü hisseden kimi sosyal demokrat, kimi liberal, kimi Musevi ama hepsi erdem sahibi, iyi eğitilmiş adamlardır. Bunların yolları önce Zürih'te kesişir. Zürih o dönemde ilginç bir yerdir.

Fritz Neumark'ın yazdığına göre 1905 Rus Devriminden kaçıp Zürih'e yerleşen Profesör Tschulok Malche'ın arkadaşıdır. Malche Türkiye'de yeni kurulacak üniversitenin profesör ihtiyacı olduğunu Tschulok'a anlatır. Tschulok'un damadı Macaristan doğumlu, Frankfurt/Main Üniversitesi patoloji profesörü Philipp Schwartz'dır. Schwartz 1933 Mart ayında nasyonal sosyalistlerce işinden ayrılmak zorunda bırakılınca, Zürih'e kayınpederinin yanına gelmiştir. Schwartz orada diğer mülteci profesörlerle karşılaşır. Not Gemeinschaft Deutscher Wissenschaftler in Ausland (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Derneği) adlı bir dernek kurar. (Neumark, 1982, 11-14) Nisan 1933'te bu büro ile ilgili bir haber *Neue Zuricher Zeitung*'da yayımlanır. Büroya kısa sürede çok sayıda başvuru yapılır. Schwartz 1933 Mayıs ayı sonlarında Türkiye'deki üniversite kurma çalışmalarını işitir. Önce Profesör Malche ile görüşür; daha sonra da doğrudan Türk yetkililerle ilişki kurar. İlki 5-7 Temmuz 1933'te, ikincisi 25 Temmuz-Ağustos sonu 1933'te Türkiye'ye iki kez gelir. İlk gelişinde kendisini Darülfünun matematik profesörü Kerim Erim karşılar. Schwartz 6 Temmuz 1933'te Milli Eğitim Bakanı ile yaptığı yedi saatlik görüşme sonunda Zürih'e şu telgrafı çeker: "Üç değil 30." Gerçekte, bu rakam 1933 Kasım ayına kadar 60'a ulaşır. Bu rakama Schwartz da dahildir. (Widmann, 2000, 87-98)

Schwartz ve Türk hükümeti arasında yapılan anlaşmayla adları belirlenen profesörlerden üçü o sıralarda Alman polisinin takibi altındadır. Türk hükümeti Alman hükümetine bu kişilerin Türkiye devletinin memurları olduklarını, dolayısıyla Türkiye'nin koruması altında olduklarını bildirerek Almanlardan onların Türkiye'ye gelmelerine izin vermelerini talep eder. Bu talep kabul edilir. A. Kantorowicz, F. Dessaur ve G. Kessler Türkiye'ye bu yolla gelebilirler.

Malche'ın raporuna göre düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş kanunu 31.5.1933'te, teşkilat kanunu 29.5.1934'de çıkar. Üniversite, Alman profesörlerin de katıldığı büyük bir törenle Kasım 1933'te açılır. Yeni üniversiteye, kapatılan Darülfünunun hocalarının ancak bazıları yeniden alınmıştır. 1933 yılındaki toplam 180 akademik personelin 138'i Türk, 42'si yabancıdır. Ama kürsü başkanları açısından bakıldığında durum tersine döner. Kürsü başkanlarının 27'si Türk, 38'i yabancıdır. Kürsü başkanı olmayan profesörlerin 18'i Türk, 4'ü yabancıdır. Bu dağılım, tasfiyeye uğrayan Türk akademisyenler tarafından tepkiyle karşılanır. Bilimsel değil, politik tercihle hareket edildiği ileri sürülür. (Widmann, 2000, 334) Tepki gösterenlerden biri de Sosyoloji Kürsüsü hocası İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Ancak dönemin rektörü Cemil Bilsel bu ve benzeri tepkileri durdurur; Alman profesörlere güvenle çalışabilecekleri bir ortam sağlar. Widmann'ın belirttiği üzere, Schwartz'ın derneğinin aracılığıyla gelen Alman profesörlerin

sayısı kısa sürede 100'e ulaşır. Bu sayıya Avusturya'dan gelenler ile okutmanlar ve yardımcı bilimsel kadrolar dahil değildir. (2000, 34) Ankara'daki Alman Kültür Merkezi'nden bize verilen listeye göre toplam rakam 134'tür. Bu profesörlerin çoğunluğu yeni düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nde, az bir kısmı ise Ankara'da istihdam edilmişlerdir. Alman profesörlerin Ankara'da istihdam edilişleri, Widmann'ın belirttiği üzere İstanbul örneğine göre bazı farklılıklara sahiptir. Bu konuda Widmann aynen şöyle yazar: "Ankara'da işler biraz daha değişikti. Gerçi orada da mültecilerin büyük çoğunluğu 'ırksal' nedenlerle iltica etmişti, ancak İstanbul'da davetler yalnızca ve doğrudan doğruya 'Yardım Derneği' üzerinden yapılırken, sonraları resmi Nazi Almanyası'nın idari makamları araya girdi ve görevlendirme işinde etkili olmaya çalıştılar; bazı durumlarda bunda başarılı da oldular." (1999, 284)

3. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşu

1933 Ankara'sında henüz ne bir üniversite vardır ne de bir fakülte. Var olanlar 1924'te kurulan Musiki Muallim Mektebi, 1925'te kurulan Hukuk Mektebi ve 1933'te kurulan Yüksek Ziraat Mektebi gibi meslek adamı yetiştirmeye yönelik yüksek okullardır. Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk fakültesi 14.06.1935'te 2795 sayılı yasa ile kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesidir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ileride kurulması planlanan Ankara Üniversitesi'nin ilk akademik birimi olarak faaliyete başlar. Ankara Üniversitesi kuruluncaya kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyetini sürdürür. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulurken bir yandan Malche'ın üniversiter düzenin uluslararası ölçütlerini vurgulayan raporu, bir yandan da genç cumhuriyetin yakın ve uzak geleceğinin insan kaynağı ihtiyacı dikkate alınır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş kanununun gerekçesi üzerine yazdığı bir yorumda Melek Delilbaşı bu hususu şöyle dile getirir:

"Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş aşamasındaki çalışmaları, yasası ve dönemin tartışmaları incelendiğinde bu bilim yuvasından üç önemli görevin beklediği anlaşılmaktadır. Bunlar:

1. Türk ulusunun bilinçlendirilmesi için özellikle Türk kimliğinin orijinal kaynakları üzerinde yapılacak bilimsel çalışmaları yürütmek ve sosyal bilimlerin çeşitli dallarında bilim adamı yetiştirmek,

2. Orta öğretim kurumlarına, en son gelişmelere göre hazırlanmış eğitim programlarını uygulayabilecek, öğrencilere ulusal tarih ve dil bilinci kazandırabilecek aydın öğretmenler yetiştirmek,

3. Medeni dünyada yer alabilmek için insanlık tarihiyle ilgili evrensel bilgi kaynaklarına ulaşmak, çağdaş bilgi üretmek ve bu yolla bilgiyi ve modern bilimleri Türkiye'de etkin kılmaktır.

Görüldüğü gibi kuruluş aşamasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden beklenen

görevler Türk inkılabının temelini teşkil eden ulusal bilinçle çağdaş dünyayı yakalama hedefi doğrultusunda belirlenmiştir." (Delilbaşı, 2000, IX)

Gerçekten de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adeta insanımızın ethos'unun ayrılmaz parçası olan tarih içinde hep var olma, hem de fail olarak var olma ve aslında bir fail olduğunu başkalarına, özellikle de çağdaş uygarlık alemine gösterme ve kabul ettirme isteğini en rafine bir tarzda ifade edebilmesinin yolunu açacak bir ulu bilgelik merkezi olarak planlanmıştır. Bu ulu bilgelik merkezinin çekirdek kadrosu elbette Türklerden oluşmalıydı. Ancak kimi uzmanlık alanları vardı ki o alanda ders verecek yeterli sayıda Türk eleman bulmak mümkün değildi. İşte bu açıklık o yıllarda Türkiye'ye gelen Alman mülteci profesörlerle kapatılır.

Fakülte kayıtlarına göre 1940 yılı başlarında fakültenin çeşitli bölüm/kürsülerinde ders veren çeşitli unvanlardaki elemanların adları, uyrukları ve verdikleri dersler şöyledir:

Soyad	Uyruk	Bölüm
Rohde	Alman	Klasik diller
Landsberger	Alman	Asuroloji
Güterbock	Alman	Hititoloji
Ruben	Alman	Hindoloji
Menges	Alman	Slav Dilleri
Eberhard	Alman	Sinoloji
Louis	Alman	Coğrafya
Rasonyi	Macar	Hungaroloji
Cambored	Fransız	Fransız Dili
Steuerwald	Alman	Alman Dili
Huille	Fransız	Fransız Dili
Melzig	Alman	Alman Dili
Baker	İngiliz	İngiliz Dili
Möller	Alman	Alman Dili
Lacombe	Fransız	Felsefe
Von der Osten	Alman	Arkeoloji
Kristinus	Avusturya	Alman Dili

Bu listede geçen 17 elemandan sadece ilk beşi gerçek mülteci olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bulunmuştur. Altıncı sırada yer alan Eberhard için, Widmann onun gerçek bir mülteci olmadığını ama mültecilerle ilişkisinin bulunduğunu yazmaktadır. (2000, 243) Aşağıda bu listede adı geçen mülteci profesörlerden üçünün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arşivinde yer alan personel dosyalarındaki bilgiler yer almaktadır. Fakülte arşivinde diğer profesörle ilgili hiçbir dosya bulunmamaktadır.

4. Mülteci Profesörlerin Özlük Dosyalarındaki Bilgiler

Benno Landsberger

Doğumu: 21.04.1890. Doğum Yeri: Friedek, öst, Sehlenin. Alman. Yahudi. Bekâr, çocuksuz. Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi mezunu. Almanya'daki işi öğretmenlik. Sümerolog.

Fakültedeki özlük dosyasına göre Landsberger Türkiye'ye geliş sözleşmesini 22 ilkteşrin 1935'te Berlin'de imzalar. Türkiye'yi Türkiye Kültür Bakanı adına Berlin Bölgesi Talebe Baş İnspekteri Avni Başman temsil etmektedir. (Muazzez İlmiye Çığ anılarında Landsberger'in Sedat Alp'in tavsiyesi ile Türkiye'ye davet edildiğini yazar. 2002, 38) Asuriyoloji kürsüsüne profesör olarak atanan Landsberger fakülte kayıtlarına göre Ankara'da önce Yenişehir semtinde Çelikkale Sokak No: 10'da oturur. Daha sonra 1.08.1948'de Posta Caddesi Hanef Apartmanı No: 100'e taşınır.

Landsberger'e 20.12.1945 tarihinde ordinaryüs unvanı verilir. (Ordinaryüs unvanı o yıllarda kürsü başkanlarına verilen bir unvandır. Hirsch, 1998) Bu unvanın verilmesini Fakülte Profesörler Kurulu kararlaştırır. Karar, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 31.12.1945 gün ve 6558 sayılı yazı ile onaylanır.

Landsberger 10.07.1945'te DTCF Dekanlığına yazdığı dilekçesinde Amerikan sefaretinden Mr. Kelly ve Dr. Hamit Koşay ile birlikte Yozgat, Çorum, Kayseri ve Kırşehir'e gitmek istediğini belirtir. Anadolu'ya çıkacağından kendisi için polisten izin alınmasını rica eder. Landsberger'in gezi izni istediği ikinci bir dilekçesi daha bulunmaktadır. Bu dilekçesinde 26.08.1946'dan itibaren 20 gün süreyle Malatya, Darende, Gürün, Sivas ve Kayseri'ye gitmek istediğini belirtir. Bu geziye Profesör Güterbock ve ayrıca bir heyet de katılmıştır. 15.08.1947'de yazdığı dilekçede 15.09.1947'den itibaren asistanı Kemal Balkan'la birlikte Gaziantep, Urfa, Maraş ve Malatya'ya gitmek için izin ister.

Landsberger'in Türkiye'deki ikamet süresiyle ilgili yaşadığı şöyle bir sıkıntısı olmuştur: 1944 yılında Ankara Emniyet Müdürlüğü adına Hacıbayram Polis Merkezi Lansberger'in pasaportuna ve yabancı uzmanlara mahsus oturma izni belgesine el koyar. Gerekçe, Türkiye'nin Almanya ile siyasi münasebetinin kesilmiş olmasıdır. Ne var ki, Ankara Emniyet Müdürlüğü 20.03.1945 tarihinde Landsberger'e bir yazı yazarak oturma izninin 31.12.1944'te sona erdiğini hatırlatıp, 20.03.1945'e kadar geçen sürede neden başvuruda bulunup oturma iznini uzatmayı talep etmediğini sorar. Bunun üzerine Landsberger Fakülte Dekanı Enver Ziya Karal'a gidip durumu anlatır. Pasaport ve belgesine zaten el konmuş olduğunu belirtir. Dekan Karal bu durumu 19 Kanunuevvel 1945'te 2266 sayılı yazı ile savcılığa bildirir. Sorun sonunda çözümlenir. Ama belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu pek de öyle kolay olmamıştır. Zira, Dekan Karal'ın savcılığa yazdığı yazıda ilgi tuttuğu 5/20067 sayılı savcılık yazısının tarihi 10.12.1945'tir. Arşiv kayıtlarına göre sorun yaklaşık bir yıl devam etmiştir.

Landsberger'ın 1935 yılında imzaladığı sözleşmeye göre aylık maaşı net 600 TL'dir. Bu tutar her ayın başında ve peşin olarak ödenecektir. 10.12.1947'de Landsberger'in maaşı 1500 TL olur. (Alman profesörlere her zaman Türkiye'deki emsallerinin çok üzerinde bir ücret ödemesi yapılmıştır. Bu konuda bakınız Widmann, 2000, 286, Neumark, 1982, 16)

DTCF Fakülte Kurulu adına dekan 13.05.1948'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bir yazı yazıp Landsberger'in bir yıllığına Chicago Üniversitesi'ne konuk profesör olarak davet edildiğini belirtir. Landsberger bir yıl süreyle izinli sayılmayı ve sözleşmesinin 31.12.1949'a kadar geçerli sayılmasını istemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın cevabı beklenirken ani bir gelişme olur. Türkiye Büyük Millet Meclisi 6.07.1948'de Landsberger de dahil beş akademisyenin profesörlük tahsisatını kaldırır. Ancak, sözleşmeye göre üç ay daha maaş alma ve Türkiye'de oturma hakları bulunmaktadır. Bu gelişme üzerine Landsberger 26.07.1948'de dekanlığa başvurup sözleşmesine uygun olarak dönüş masrafı için kendisine 1000 $ ödenmesini talep eder. Maliye Bakanlığı 21.08.1948'de kendisine 1000 TL tutan dövizinin verileceğini yazıyla bildirir. Bu noktada açıklaştırılması gereken bir husus da şudur: Beş profesörün tahsisatlarının kaldırılmasına ilişkin girişimler nihai kararın alınmasından yaklaşık bir yıl önce başlamıştır. Bu sebeple, Landsberger'in Chicago Üniversitesi ile ilişki kurmasının bu girişimden haberdar olmasının bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Profesör Landsberger Fakülte Dekanlığına 29.07.1948'de yazdığı dilekçesinde Chicago Üniversitesi'ne profesör olarak gideceğini, ancak eski Almanya'nın tabiiyetinde olduğu için pasaportu olmadığını, kendisine ecnebilere mahsus Türk pasaportu verilmesini talep eder.

Widmann'ın verdiği bilgiye göre Profesör Benno Landsberger 26.04.1968'de Chicago'da ölür. Widmann, Landsberger'in Türkiye'deki öğrencileri arasında Emin Bilgiç, Kemal Balkan, Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Mustafa Kalaç ve Firuzan Kınal ile tüm bir Sümeroloji Bölümü öğrencilerini saymaktadır. Landsberger'in ölümü üzerine 1968'de DTCF'de bir anma toplantısı düzenlenir. (Widmann, 2000, 241-2)

Hans Gustav Güterbock

Doğumu: 27.05.1908. Doğum yeri: Berlin Charlottenberg. Evli. Türkiye'de kaldığı sürede bir oğlu olur. Yahudi. Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi mezunu. Hititolog.

Çığ; Güterbock'un Landsberger'in tavsiyesi ile Türkiye'ye getirildiğini yazar. (2002)

Güterbock Türkiye'ye geliş sözleşmesini Kültür Bakanlığı adına yönetger Rıdvan Nafiz Edgüer ile 26.10.1935'te imzalar. İlk önce Yenişehir Ataç Sokak 8A'da oturur. Sonra Kızılırmak Sokak No. 64'e taşınır. 12.04.1948'de Bahçelievler 30. Sokak No. 5'e taşınır.

Güterbock'un dosyasında yer alan ilginç olabilecek iki yazıdan birinde, profesörün yapmayı istediği bir gezi konu edilmektedir. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Fakülte Dekanlığına 16.05.1947'de 41262/202 dosya ve 27789 no'lu bir yazı yazarak "yabancıların Fırat'ın doğusuna düşen yerlerle yasak bölgeler dışında kalan yerlerde gezi yapmaları serbest olduğundan Profesör Güterbock'un Hatay, Seyhan ve İçel'e gidebileceğini" belirtir.

Diğer yazı Güterbock'un ilişkisinin kesilmesiyle ilgilidir. Kadrosu 6.07.1948 tarihli 5239 sayılı TBMM kararıyla kalkar. Sözleşmesi gereği 15.10.1948'e kadar Türkiye'de kalabilecektir. Profesör Güterbock 18.09.1948'de Fakülte Dekanlığına başvurarak İsveç Uppsala Üniversitesi'nden davet aldığını, sözleşmesi gereği yolluğunun ödenmesini talep eder.

Widmann Güterbock'un öğrencileri arasında Kemal Balkan, Selçuk Ar, Muazzez İlmiye Çığ, Hatice Kızılay, Tahsin ve Nimet Özgüç, Raci Temizer, Emin Bilgiç adlarını sıralar (2000, 242).

Güterbock'a ölümünden çok kısa bir süre önce DTCF tarafından fahri doktor unvanı verilir.

Walter Ruben

Doğumu: 26.12.1899. Doğum yeri: Hamburg. Evli. İki çocuklu. Katolik. Karısı Şilili. Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nden 1927'de mezun olur. Hindolog.

Türkiye'ye geliş sözleşmesini 31.10.1938'de imzalar. Türkiye'yi temsil eden kişi Milli Eğitim camiasının unutulmaz adlarından Cevat Dursunoğlu'dur. Widmann, Ruben'in 1935/1936'dan itibaren DTCF'de çalışmaya başladığını yazar. (2000, 243) Aşağıda görüleceği gibi Ruben de kendisini DTCF'de 1935'ten itibaren çalışmaya başlamış gibi gösterir. Ancak bizim gördüğümüz belgede sözleşmenin imzalanma tarihi 1938'dir.

Ruben'in ilk adresi Demirtepe Akbay Sokak Toker Apartmanı'dır. Sonra Demirtepe Sümer Sokak Na.34'te 6 no'lu daireye taşınır. Daha sonra Sümer Sokak No: 66'da oturur.

Ruben II. Dünya Savaşı sırasında Kırşehir'de tecrit kampında enterne edilir. Bunu Fakülte Dekanlığına verdiği 29 Kanunuevvel 1945 tarihli dilekçesinden öğreniyoruz.

Ruben 1948'de Şili'deki ABD elçiliğine başvurup 1935-1948 yılları arasında etnoloji profesörü olarak çalıştığını belirtir, Şili üzerinden ABD'ye gitmek için vize ister. Bunun üzerine Ankara'daki ABD elçiliği 31.08.1948'de Ankara Üniversitesi'ne bir yazı yazarak Ruben'in DTCF'den ayrılış nedenini, karakterini ve siyasi eğilimini sorar. Dekan da Prof. Ruben'in iyi huy sahibi olarak tanındığını, 31.01.1948'de kendi isteğiyle sözleşmesinin uzatılmadığını, Kırşehir'de enterne edilişinin ise Türkiye-Almanya siyasi

ilişkilerden kaynaklandığını, nitekim Profesör Ruben'in 31.12.1945'te fakültedeki görevine yeniden başladığını belirtir.

Widmann Ruben'in öğrencisi olarak Abidin İtil'in adını vermektedir. (2000, 243)

Diğer Mülteci Profesörler

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arşivinde mülteci profesörlerle ilgili üç dosya bulunmaktadır. Bunlar Landsberger, Güterbock ve Ruben ile ilgilidir. Eşi Yahudi olduğu için Almanya'da güçlüklerle karşılaşan klasik filolog Georg Rohde ile Almanya'daki politik gelişmeleri protesto ederek Almanya'dan ayrılan Slav Dilleri hocası Kari Menges hakkında fakültenin arşivindeki özlük dosyaları arasında herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Mülteci olmamakla birlikte onlarla ilişki kurmaktan kaçınmayan Wolfram Eberhard ile ilgili de herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Hakkında bilgi bulunmayan bir başka profesör ise Halasi Kun'dur. Bu kişiler hakkında en doğru bilgi Widmann'da (2000) bulunmaktadır. Widmann Rohde ve Menges hakkında şu kısa bilgileri verir.

Georg Rohde: 23.12.1889 Berlin doğumlu. Klasik filolog. Eşi Yahudi olduğu için güçlüklerle karşılaştığı Marburg'dan Ankara'ya memnuniyetle gelir. Klasik Diller Kürsüsü'nün, kütüphanesinin ve enstitüsünün kuruluşunda etkin görev alır. Platon'un *Devlet*'inin ilk dört cildini Türkçeye kazandırır. Latince ders kitapları yazar. Samim ve Suat Sinanoğlu'nu, Ekrem Akurgal'ı, Azra Erhat'ı yetiştirir. 21.10.1960'da Berlin'de ölür.

Kari Menges: 1935'ten sonra DTCF'de Slav Dilleri hocası olarak çalışan Menges 1939'da New York Columbia Üniversitesi'ne çağrılır. Widmann Menges'in DTCF'deki tam görevinin ne olduğunun bile anlaşılamadığını yazmaktadır. (2000, 243)

5. Sonuç

Bu incelemenin üç temel sonucu vardır. İlki, kişilerin özlük işleri dosyalarının ne denli önemli birer bilgi kaynağı olabileceğidir. Çok basit gibi görünen bir ev adresinden hareketle bir kentin geçirdiği dönüşümü yakalama, alınan bir izinden hareketle bir dönemler yabancıların bazı bölgelere gitmelerinin mümkün olmadığını öğrenme veya ısrarla belirli yöreleri ziyaret etmedeki isteklilikerinin tespiti gibi. Kuşkusuz, DTCF arşivindeki dosyalar eksikliklerle doludur. Ama buna rağmen yine de o dosyalardan dönemin Dekan, Emniyet Müdürü, Cumhuriyet Savcısı gibi yetkililerinin ne denli titiz yazışmalar yaptıklarına tanık olmak da mümkündür. Yazıların gerek sayı ve tarihlerindeki düzen, gerekse ifade edilişlerindeki titizlik, duyarlılık ve nezaket bugün bile örnek teşkil edecek bir kaliteyi yansıtmaktadır. Keşke ilgili özlük dosyaları daha zengin olsaydı, bazı dosyalar kayıp olmasaydı da daha ayrıntılı bir değerlendirme yapma şansımız olabilseydi.

İncelememizin ikinci sonucu Alman profesörlerin genel olarak üniversitelerimize, özel olarak da DTCF'ye yaptıkları katkıların bu vesileyle bir kez daha hatırlanmasıdır. Mülteci profesörler Türkiye'ye gelirken imzaladıkları sözleşmeye göre atandıkları kürsüde ders verme, seminer yaptırma, eleman yetiştirme gibi öğreticilik faaliyeti yanı sıra belirli bir süre içinde Türkçe öğrenmek ve derslerini Türkçe verebilir hale gelmekle de yükümlendirilmişlerdir. DTCF'ye gelen profesörlerden Landsberger, Güterbock, ve Rohde Ankara'da kaldıkları süre içinde Türkçeyi çok iyi öğrenirler. Hirsch'in belirttiği üzere Rohde Klasik Diller Kürsüsünde çalışma arkadaşlarıyla birlikte hummalı bir çeviri faaliyetine girişir. Dönemin Milli Eğitim Bakanıyla temas kurar; Yunan ve Latin yazarların klasik eserlerinin Türkçeye çevrilerek bir Klasikler Kitaplığının kurulmasını teşvik eder. Yine Hirsch'e göre, bazı Türk liselerinde Latince dersinin konması fikri de ondan çıkmıştı. (2000, 347)

Alman profesörler akademik çalışmalarının yanı sıra kürsü başkanlığı, senatörlük gibi bazı idari görevler de üstlenirler. Sözgelimi Landsberger DTCF'nin Ankara Üniversitesi nezdindeki ilk iki senatöründen biri olur. (Hirsch, 2000, 366)

DTCF'deki mülteci profesörlerden beşinin sözleşmesi TBMM'nin 6.07.1948'de aldığı bir kararla feshedilir. Bu beş kişi şunlardır: Landsberger, Güterbock, Rüben, Eberhard ve Halasi Kun. Sözleşmelerinin feshinin gerekçeleri, MEB Komisyonunun görüşü ile konuya ilişkin TBMM'nde yapılan konuşmaların tam metni Hirsch'in Türk bilim dünyasına büyük katkılarından biri olan *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi* adlı eserinin ikinci cildinde yer almaktadır. (1998b, 1113-1210) Bu kaynakta aynen aktarılan TBMM tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla adı geçen beş profesörün kadro karşılığı olan tahsisatlarının kesilmesi yoluyla sözleşmelerinin feshedilmesi durumu fevri değil fakat önceden düşünülmüş bir tavır alışın ifadesi olarak görülmelidir. Bunun iki işaretinden biri TBMM Mili Eğitim Komisyonunun Esas No.1/170, Karar No.16 sayılı ve 3.05.1948 tarihli raporuna esas teşkil eden kanun tasarısının tarihinin 21.04.1947 olmasıdır. (Hirsch, 1998b, 1113) Milli Eğitim Komisyonunun raporunda ayrıca söz konusu beş profesörün sözleşmelerine son verilmesi konusunda zamanın Ankara Üniversitesi Rektör Vekili ile zamanın DTCF Dekanının da ilgili komisyonda dinlenildiği belirtilmektedir. İkinci işaret ise TBMM'deki müzakerelerde söz alan Rize milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş'un eleştirilerini ifade ederken "bu, benim bir buçuk senelik mesaimdir" demesidir. (Hirsch, 1998b, 1114) Bu iki işaret konunun karara bağlanmadan önce uzun bir süre incelendiğini göstermektedir.

Adı geçen profesörler hakkında olmasa da genelde mülteci profesörler üzerinde Mukbil Özyörük tarafından yazılan bir yazıda değinilen onların Türk bilim dünyasının gelişimine katkıları ise Hirsch tarafından şöyle özetlenmektedir: "Bu Alman profesörlerin Türkiye'de gerçekleştirdikleri esas hizmet onların yazdıkları ders kitapları, makaleler, bilirkişi raporları, kanun taslakları vb. gibi çalışmalardan çok, bir Türk profesörler elitinin yetiştirilmesinde" yatar. (Özyörük, 1981'den aktaran Hirsch, 2000, 335).

Tüm bu profesörler DTCF çatısı altında yaşamış, fakültenin kuruluşunda emekleri geçmiş, öğrenciler yetiştirmiş, ilgilerini öğrencileri ve meslektaşlarıyla paylaşmış, üniversiter teamüllerin DTCF içinde yerleşmesi için çaba harcamış birer bilim adamıdırlar. Şimdiye kadar da hep bu açılardan değerlendirilmişlerdir. Öğrencileri ve meslektaşları onların akademik yeterlilikleri ve insani değerlerinden her zaman sitayişle söz etmişlerdir. Akademik başarıyı ve kişisel dürüstlüğü ödüllendirici, kayırmacılığı ve riyakârlığı reddedici tavırları ile en çok öğrencilerinin zihinlerinde ve gönüllerinde yer etmişlerdir.

İncelememizin üçüncü sonucu ise, DTCF'deki Alman profesörlerin ne idari bir personel ne bir akademisyen olarak ama doğrudan bir insan olarak ne olduklarını, nerede durduklarını bir kavrama taşıyarak onları tanıma olasılığının, imkânının gösterilmesidir. Gerçekten de söz konusu Alman profesörlerin Türkiye'deki asıl durdukları yer neresidir, onları hangi kategorik ya da kurumsal değil ama sosyal inşalar içine yerleştirebiliriz diye düşündüğümüzde karşımıza birbiriyle hem ilintili hem de birbirinden ayrıştırılmalarında yarar bulunan şu üç inşai kavram çıkmaktadır: Göçmen, sürgün, mülteci. (Shahidian, 2000, 71-74)

Kuşkusuz, bu makalede buraya kadar sunulan veriler onların konumlarının bu inşalara göre yeniden tespitine imkân vermemektedir. Ama gerek DTCF'deki profesörlere, gerekse benzer konumdaki başkalarına ilişkin bundan sonra yürütülecek incelemelerde konunun bu açıdan da ele alınması araştırmacıyı çok daha doğru yönlere sevk edebilecektir. Özellikle de, eğer aradığımız, yapıların ardındaki insan gerçeği ise.

Öncelikle vurgulayalım ki, DTCF'deki Alman profesörler bizce ne göçmen ne de sürgün idiler. Onlar birer mülteciydiler. Konuya ilişkin literatür incelendiğinde görülmektedir ki, göçmenlik bir seçim konusudur. Kişi isterse göçer, istemezse göçmez. Sürgünlük kişinin iradesi dışında zorla bir yere gönderilmesidir. Mültecilik ise insanların yurtlarını bırakma zorunda kalmalarının sonucunda deneyimlenen bir durumdur. Mülteci olmanın kararını da yine kişi kendisi verir. Ama bu, göçteki gibi koşulların inceden inceye gözden geçirilmesi sonunda verilen bir kararla yapılan bir yer değiştirme değildir. Tersine, hayatı, değerleri olan bir insan olarak yürütebilmek için bir ülke, bir yurt değiştirmedir. İşte bu yapılan incelemenin nihai sonucu DTCF'deki Alman profesörlerin bundan sonraki incelenmelerinin onların mültecilik konumları üzerinden yapılmasının gerekliliğine işaret ediyor olmasıdır.

Kaynakça

Çelebi, N., S. Kızılçelik, (2002), "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 105-123.

Çığ, M.İ., (2002), *Çivi Çiviyi Söker*, Söyleşi: Serhat Öztürk, İstanbul, İş Bankası Yayını.

Delilbaşı, M., (2000), "Sunuş", *A.Ü. DTCF Öğrenci Rehberi 2000-2001*, Ankara, A.Ü. Basımevi.

Hirsch, E.E., (1998a), *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi*, Cilt: 1, 2. baskı, Ankara, A.Ü. Yayını.

Hirsch, E.E., (1998b), *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi*, Cilt: 2, 2. baskı, Ankara, A.Ü. Yayını.

Hirsch, E.E., (2000), *Anılarım*, Çev. Fatma Suphi, 5. baskı, Ankara, TÜBİTAK.

Neumark, F., (1982), *Boğaziçi'ne Sığmanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.

Shahidian, H., (2001), "Sociology and Exile: Banishment and Tensional Loyalties", *Current Sociology*, Vol. 48, nr. 2, pp. 71-99.

Widmann, H., (2000), *Atatürk ve Üniversite Reformu (Exil und Bildungshilfe)*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Sosyoloji Kürsüsü'nün Kuruluş Misyonu ve Ankara Ekolünün Tasfiyesi[1]

H. Bayram Kaçmazoğlu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Kurtuluş Savaşı'nın kesin askeri başarısı ile birlikte, savaş sırasında ve sonrasında Batı içi çatışmalardan ince diplomatik manevralarla yararlanma sürecini de içerir. I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Rusya'da sosyalistlerin iktidara gelmesi, Batı'daki dengeleri tamamen değiştirmişti. Batı dünyasında Doğu sorununun etkin tarafları arasındaki keskin ideolojik bölünme, kısmen de olsa Türkiye'nin çıkarına olan gelişmelerin önünü açmış; her şeyden önce uluslararası arenada ve özellikle Batı dünyasında yalnız kalan iki yeni siyasal oluşumun birbirlerine olan ihtiyaçları, ezeli düşmanlar Türkler ve Rusları birbirine yakınlaşmaya zorlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Türkiye'nin maddi ve tinsel açıdan uluslararası desteğe ihtiyacı vardı ve bu siyasi destek kapsamında yanında yer alan tek ülke SSCB oldu. Yine uluslararası ilişkiler açısından dışlanan SSCB'nin de Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyacı vardı. Batı emperyalizminin kendilerine karşı olmalarından dolayı birbirlerine olan ihtiyaçları; ideolojik içerikli olmasa da her iki toplumu/devleti yakın bir siyasal ilişkiye zorladı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreç sadece dışa karşı verilen bir mücadele sonucunda gerçekleşmedi. Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda eski düzeni sürdürmek için dışarıda düşmana boyun eğen, içeride ülkenin ulusal güçlerine karşı isyanlar planlayan ve idare eden İstanbul yönetiminin kalıntılarına ve o siyasetin son temsilcilerine karşı da kazanılmış büyük bir başarının eseridir. İçte ve dışta yürütülen mü-

---

[1] Ankara ve İstanbul ekollerinin tanımlanması ve görüşleri için bakınız; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey Yayınları, İstanbul, 2002; "Türkiye'de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 778-789.

cadele sonucu artık yeni devletle yeni bir siyasal çözüm üretilmiştir. Geçmişle, "eski rejim"le bağların tamamen koparıldığı bir ortamda 1923 Türkiye'sinde sosyolojinin konumu da değişmiş ve önceki etkinliğini kaybetmiştir. II. Meşrutiyet döneminde, şöyle ya da böyle, ülkenin geleceği ile ilgili olarak, sosyoloji ekolleri üzerinden yürütülen siyasal kutuplaşma ve çatışmalar, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte siyasal bir çözüme kavuştuğu için sosyolojinin etkinliği de geri plana düşmüş, yurttaşlık bilgisine dönüşmüştür. Sosyoloji adına böyle bir durumun ortaya çıkması sadece siyasal çözüme de bağlanamaz. II. Meşrutiyet döneminin iki büyük sosyoloğundan biri olan Ziya Gökalp daha Cumhuriyet'in birinci yılında ölmüş, Prens Sabahattin ise yurtdışına çıkarılmıştır. Başka bir anlatımla, Prens Sabahattin'in sözcülüğünü yaptığı sosyoloji anlayışı, siyaseten tasfiye olduğundan o cephede söylenecek ve savunulacak tezler de tamamen geçersizleşmişti. Diğer yandan, Ziya Gökalp'in erken ölümü ve onun yerini dolduracak, onun çapında bir başka sosyoloğun veya sosyologların olmaması, Kemalizmi ve devrimleri farklı açılardan yorumlayacak isimlerin bulunmaması, siyasal çevreler tarafından eleştirel görüşlerin oluşmasına izin verilmemesi de sosyolojinin gerileme nedenleri arasındadır. Sosyolojinin yeniden canlanması için farklı siyasal koşullar gereklidir. Ancak bu koşullar ortaya çıkana kadar, yeni devleti yapılandıracak resmi ideologlara ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda, 1930'larda devletin resmi ideolojisini biçimlendirecek birçok devlet adamı-bürokrat-bakan ortaya çıkacak ve devletin ulusalcı-Batıcı-laik resmi ideolojisinin sınırları yorumlanıp tespit edilecektir. İşte bu sınırlar çerçevesinde devletin özellikleri belirlendikten sonra, kısmen de olsa, sosyolojinin yeniden canlanmasına izin verilecektir. Ancak beklentilerle birebir örtüşmeyen sosyoloji anlayışları ortaya çıktıkça iç ve dış koşullar çerçevesinde değerlendirmeler yapılıp bu ekollerin devam etmesine izin verilmeyecektir.

Bu makale, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin neden ve hangi siyasal koşullarda, hangi amaçlarla kurulduğunu; bu fakülteye bağlı Felsefe Bölümü içerisindeki Sosyoloji Kürsüsü'nün hangi nedenlerle oluşturulduğunu ve ilerleyen yıllarda neden tasfiye edildiğini ele almaktadır.

Cumhuriyet devrimci bir anlayışla kuruldu. Siyasal ve sosyal yapıda radikal değişiklikler yapılarak geçmişle olan tüm idari, siyasi, kültürel ve sosyal bağlar kesildi. En azından yönetim erkinin temel tezi, geçmişi bir daha hatırlanmamak üzere tarihin derinliklerine, karanlık sayfalarına gömmekti. O nedenle, yeni devletin yapılanmasında geçmişi hatırlatacak maddi ve tinsel hiçbir bağ, simge, unsur bırakılmamaya çalışıldı. Her şeyden önce İmparatorluk yerine ulusal bir devletin inşası söz konusu idi. Bu yeni devletin başkenti de dahil olmak üzere, ideolojisine kadar her şeyi Osmanlıdan farklı olmalıydı. Yeni devletin temel hedefi, geçmişi tamamen silmek, yok etmek ve "asrileşmek" için ne gerekiyorsa yapmaktı. İlk yapılması gerekenlerin başında İstanbul dışında yeni bir başkent belirlemekti. Kurtuluş Savaşını, yeni devleti, devrimleri birlikte simgeleyecek bir başkent tercihinde bulunmak ve bu başkenti cadde ve sokakları, konut alan-

ları, meydanları, park ve bahçeleri, sanat ve kültür merkezleri, bilim kuruluşları ile sıfırdan inşa etmek zorunluydu.[2]

Ankara'nın başkent oluşu, her şeyden önce siyasal bir karardı. Bu tercih yeni yönetimin kimliğini ve eskisinden farklılığını, yaptırım gücünü gösteriyordu. Kozmopolit Osmanlı imgesiyle bütünleşmiş İstanbul'dan İç Anadolu'ya geçiş, aynı zamanda devrimci ve radikal bir tavır, ideolojik bir karardı. Ankara, Kurtuluş Savaşı ile başlayıp onunla bütünleşen tek kentti.[3] "1923 yılında başkent ilan edilen Ankara'nın, Cumhuriyet'in getirdiği yeni politik modelin ve modern dünya görüşünün sahnesi olmak gibi önemli bir görevi ve zorunluluğu vardı. Her şeyden önce, yeni bir başkent yaratılması Osmanlıdan kopuş anlamında simgesel bir değer taşımaktaydı."[4] İstanbul ticaret alanında önderliğini korurken, Ankara kültürel ve entelektüel bir merkez haline getiriliyordu.[5] Bu bağlamda, tiyatro, opera, bale grupları, devlet konservatuvarı, senfoni orkestrası gibi kültür ve sanat birimleri oluşturularak Ankara Batılı hayat tarzının Türkiye'deki merkezi yapılıyordu. Hatta bu çağdaş görüntüyü bozmamak adına "milletin efendisi" Türk köylüsünün, köylü kıyafetleri ile gündüz vakitlerinde Ankara'ya girmesi bile yasaklanıyordu.[6]

1930'larda eskiye ait tüm simgeler ve kurumlar kaldırılmış yerine yenileri getirilmiş veya getirilmeye çalışılıyordu. Laik ve Batıcı görüntülere sahip bir toplum yaratmak için pek çok dönüşüm gerçekleştiriliyordu. Diğer yandan, biçimsel değişiklikler yanında, çeşitli ekoller ve isimler Kemalist anlayışı sistematik şekilde ifade edecek ve bunu devletin resmi ideolojine dönüştürecek denemelerde bulunuyordu. Bu uygulamaların, ideoloji oluşturma denemelerinin ve siyasal, hukuksal, kültürel, eğitimsel dönüşümlerin arkasında, ağırlıklı olarak, CHP üst yönetimi bulunuyordu.[7]

Türkiye 1930'lara geldiğinde devletin idari ve hukuki yapısı Batılı örnekler üzerinden biçimlendirilmiş, muhalif ve muhalif olabilecek çevreler tasfiye edilmiş, ülkede tek parti egemenliği mutlak anlamda sağlanmıştı. Dış ilişkilerde ise, SSCB ile 1925 yılında imzalanan bir dostluk antlaşması çerçevesinde iyi ilişkiler sürdürülürken makul bir anlayış çerçevesinde İngiltere ile yakınlaşma sağlanmıştı. Mustafa Kemal'in "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlı olan Türk dış politikası 1930'larda kendi içine kapalı, ancak bağımsız ve bağlantısızdır.

---

2 Sibel Bozdoğan, "Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey", *New Perspectives on Turkey*, No:10, Spring 1994, s. 39.

3 Afife Batur, "Ankara'nın Başkent Oluşu ve Kentsel Kuruluşu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 1384.

4 Ethem Murat Anaç, "Yeni Türkiye ve Ankara'nın Başkent Olarak Yapılanması", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 724.

5 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 133.

6 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, 2. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 88.

7 Hakkı Uyar, "Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 74, Güz 1997, s. 190.

İdari ve hukuki devrimlerden sonra sıra kültürel devrimlere gelmişti. Artık laik, Batıcı ve milliyetçi bir model üzerinden topluma biçim verecek, toplumun farklı kesimlerini merkeze bağlayacak faaliyetlere girişilebilir, devletin resmi ideolojik aygıtlarını oluşturma süreci başlatılabilirdi. Bunun için Osmanlı'dan kalan toplum sembolleri tasfiye edilerek medeniyetçilik, milliyetçilik ve laiklik gibi yeni siyasetin sembollerini yerleştirecek kurumlar oluşturuldu.[8] Türk Tarih Kurumu (1931), Türk Dil Kurumu (1932), Halkevleri (1932), Köy Enstitüleri (1940) bu bağlamda kuruldu. Yeni devlete tarih ve dil tezleri oluşturmak, Asya'dan ve Anadolu'dan Hititler ve Etiler aracılığı ile derin köklere ulaşarak onu Müslüman ve Osmanlı geçmişinden ve etkisinden kurtarmak veya bu köklerin etkisini en aza indirgemek üzere Türk Tarih Tezi ve Türk Dil Tezi geliştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'na karşıtlık ve Batı'nın Türklere yönelik aşağılama, yok etme, Asya'ya sürme anlayışının yarattığı baskı altında üretilen bu tezlerle[9] yeni devlete ideolojik temeller sağlanıyordu. Bu tezler, tarih ve dil açısından Türkleri dünyanın en köklü ve eski uygarlıklarından biri olarak kabul ediyordu.[10]

Resmi tarih ve dil tezleri ile yeni devlet yakın tarihinin çok ötesinde, derin kökler üzerine yerleştirilmek istenirken, mevcut halkın ulusal bilincini geliştirmek için halkevleri ve köy enstitüleri kuruluyordu. Halkevleri ve Köy Enstitülerine büyük görevler veriliyordu. Halkevleri, Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü, aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürerek, toplumun kültür yapısını asrileştiren çağdaş Türk yurttaşı yetiştirme merkezleri olarak planlanmıştı.[11] Köy Enstitüleri de aynı işlevi köylerde üstlenecekti. 1930'larda yeni Türk kimliği oluşturma misyonu çerçevesinde Köy Enstitüleri ve devrimci öğretmenlerden, Kurtuluş Savaşı'na kısmen kayıtsız kalan köylü kitlelerini[12] ulusal vatandaş tipine dönüştürmeleri bekleniyordu.

1930'lar Türkiye'sinde muhalif oluşumlara ve devletin kurduğu dernekler dışındaki derneklere de izin verilmez. Bu bağlamda Türk Ocakları (1932), Mason Derneği (1935) ve Türk Kadınlar Birliği (1935) gibi muhalefet odağı olabilecek birçok kuruluş kapatılır veya tamamen kontrol altına alınır.[13] Devletin çatısı altında ve devlet tarafından kurulmayan hiçbir oluşuma, sivil toplum kuruluşuna bu anlayışta yer yoktur. Parti-devlet bü-

---

8 Serdar Şengül-Fuat Kardeş, "Bir Hafızasızlaştırma ve Yeniden İnşa Projesi Olarak Türk Tarih Tezi ve Kürt Tarihyazımı", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 96, Bahar 2003, s. 38.

9 Etienne Copeaux, *Tarih Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

10 Ertan Eğribel, "Türk Tarih Tezi", *Sosyoloji Yıllığı 4: Ümit Meriç Yazan'a Armağan & Tarih ve Sosyoloji*, İstanbul, 1999, s. 122.

11 Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 411.

12 Ahmad, a.g.e., s. 111; Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s. 9-10.

13 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 78.

tünleşmesi adı altında yeni bir siyasal model denenmektedir. Parti devletinden söz edilmekte, uygulamada ise parti ile devlet bütünleşmesinin sağlanması için İçişleri Bakanı Parti Genel Sekreterliğine, valiler parti il başkanlığına, kaymakamlar parti ilçe başkanlığına getirilerek, Haziran 1936-Haziran 1939 arasında parti-devlet bütünleşmesi en üst noktaya ulaştırılır. Yine bu bağlamda, "altı ilke" CHP parti programına ve Anayasaya alınır.

Tüm bu tezler, oluşumlar, yapılanmalar, eğitim-öğretim faaliyetleri yeni devletin yeni vatandaş prototipini oluşturmak içindir. Bu çabanın arkasında milliyetçi, laik ve batıcı bir toplum modeli yaratmak, biçimsel de olsa, köylü ve kentli yurttaşların asrileştirilmesini sağlamak yatmaktadır.

Bu yıllarda Batıcılaşmış bir sosyal yapı, bir Türk sosyetesi yaratılmak istenir. Halka model oluşturmak amacıyla biçimsel gösteriler yapılır, her kentte Cumhuriyet baloları gerçekleştirilir. 1930'larda bütün bürokratlar milli bayramlarda ve balolarda İngiliz lordları gibi frank ya da smokin giymek zorundadır.[14] Dönemin yönetici elitlerine göre, halka Batılı normlara uygun bir kültür vermek, devletin temel görevleri arasındadır.[15] Bu yaklaşıma göre, halkı/toplumu ileriye ve yararlı olana yönlendirmek, dönüştürmek gerekmektedir. Bunun için siyasal, hukuksal, sosyal, kültürel, ekonomik önlemler almak, yol haritasını bu önlemlerle birlikte oluşturmak, kitleleri belli ve tanımlanmış bir rota doğrultusunda biçimlendirmek, çizilen yoldan çıkmalarını önlemek, en azından onlar belli bir düzeye gelene kadar zorunludur. Yapılanlar halka rağmen gerçekleşse de "halk için" yapılmaktadır. Zira halkın, Batılı bir modele doğru evrilmesi onun ve devletin yararınadır. Yönetimin olmazsa olmazı, şarklılıktan kurtulup garplılaşmaktır. Halkın kendisi ve devleti için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmesine ve karar vermesine olanak yoktur. Onlar adına, onları yönetenler en iyisini, en yararlısını, en geçerli olanını bilir ve uygular. Tüm yetki yöneticilerin elindedir. Halka bu kararlara sorgusuz sualsiz uymak, boyun eğmek, "sen bilirsin efendim", "boynumuz sizin emirleriniz karşısında kıldan ince" demek düşmektedir. Ancak halk ve bazı çevreler bu ruh hali ile yapılan devrimlere, değişimlere uzak ve soğuktur.

Yeni rejimin iktidar sahipleri, resmi ideoloji savunucuları, elit kadroları, üniversiteyi de eylemci bir kimlikle yanlarında görmek istemektedirler. Devletin kurucu kadrosuna göre devrimler, Türk toplumu ile ilgili olarak öne sürülen temel tezler, bilim ve toplum adına üniversite tarafından heyecanla sahiplenilmeli ve savunulmalı, ilgili görüşlere yeni kanıtlar üretilmelidir. Oysa Darülfünun bu anlayışı paylaşan bir görüntü vermemekte; tam tersine eskiyi, geçmişi, Ortaçağ tarzı bir yapıyı temsil etmektedir. Öğretim üyeleri devrimler karşısında ilgisizdirler. Gerçi Darülfünun yönetimi devrimcilerin

---

[14] *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım*, Cilt: 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989, s. 54.

[15] Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 108.

yanında olduğunu göstermek için Kemalist tarih yazımıyla ilgili olarak, 1918 Mondros Mütarekesi ile 1928 yılı arasında Türkiye tarihini konu alan bir yarışma açmıştır.[16] Ancak bu tür faaliyetler yetersizdir. Üniversite reformunun mimarı ve devrimci anlayışın önde gelen sözcülerinden Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, 1933'te, İstanbul Üniversitesi'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada, Darülfünun'un ülkenin içinde bulunduğu büyük değişimlere seyirci kaldığını, dil ve yazı devrimi ile ilgilenmediğini, ulusal tarih anlayışına karşı da duyarsız olduğunu belirtmiştir.[17]

İşte bu anlayış, ortam ve ruh hali içinde, Kemalist kültür politikaları çerçevesinde, siyasal nedenlere dayalı olarak, yabancı uzmanlara hazırlatılan raporlarla, Darülfünun kaldırılarak, onun yerine 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulur. Darülfünun'un yeni devletin devrimci ruhunu yansıtacak yeni bir üniversiteye dönüştürülmesi de sorunu tam olarak çözmemiştir. 1930'larda öne çıkan dil, tarih, kültür, eğitim tezlerini derinlemesine sahiplenecek, Devrimci Türkiye'nin simgesi olan başkent Ankara'da yepyeni, ileriye dönük ve resmi ideolojinin yanında atak şekilde yer alacak bir fakülteye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu fakülte devletin ve devrimin merkezinde, Ankara'da yer almalıdır. DTCF, ülkenin kültürel yapılanması çerçevesinde Ankara modeline özgün bir kurum yaratma düşüncesi sonucunda, Türk Tarih ve Türk Dil tezlerini modern bir akademik anlayışla incelemek, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kapsamında yapılacak araştırmaları yönlendirmek ve geliştirmek, bu doğrultuda yeni bilim insanları yetiştirmek üzere kurulur.[18] Cumhuriyet'in dil ve tarih tezlerinden ilham alınarak kurulan bu fakülte, özellikle coğrafya, tarih ve dil alanlarında uzmanlaşacaktır. Modern bir araştırma merkezi olarak düşünülen DTCF'ndeki ana bilim dalları yanında, onlara yardımcı olacak arkeoloji, antropoloji ve arkaik Anadolu uygarlıklarını inceleyecek bölümleri de içermektedir.[19] Ve Atatürk'ün emriyle 1935'te çıkarılan bir yasa ile kurulan DTCF, 9 Ocak 1936'da açılır. Niyazi Berkes, DTCF'nin Atatürk'ün tarih görüşünün hümanist anlamlarını geliştirecek nitelikteki çalışmaların yapılacağı bir fakülte olarak kurulduğunu belirtir.[20] "Fakülte, Türk rejiminin anıtsal simgeselliği içinde yerini alır; başkentte, Anadolu'nun merkezinde, müzeler, kitaplıklar, opera ve tiyatro ile kurulan kültürel bütünü tamamlar."[21] 1936'da Mülkiye'nin de taşınmasıyla, İstanbul dışında, Ankara'da devrimci bir ruh ve misyonla kurulmuş olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin de bulunduğu ikinci bir üniversitenin temelleri atılmış olur.

---

16 Mustafa Oral, "1933 Üniversite Reformu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi", *Doğu Batı*, Sayı:31, Şubat-Nisan 2005, s. 216.

17 A.g.m., s. 220.

18 A.g.m., s. 224.

19 A.g.m., s. 226.

20 Berkes, a.g.e., s. 154-155.

21 Copeaux, a.g.e., s. 48.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ilk kuruluşunda ve yönetiminde görev alan hocalar Türk Tarih Kurumu üyeleri arasından seçilmiş tarihçi ve antropologlardır.[22] Sadece bu tercih bile fakültenin çalışmalarında hangi bilim alanlarına ağırlık verileceğini göstermeye yetmektedir. Fakültenin kuruluşunda Antropoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Coğrafya, Hititoloji, Sümeroloji, Sinoloji, Hungaroloji, Hindoloji, Latin Dili, Grek Dili başta olmak üzere 18 bölüm/kürsü/enstitü yer almaktadır.[23] Bu kürsülerin genel amacı, Atatürk'ün dil ve tarih tezlerini bilimsel açıdan incelemektir. Yani, kuruluşlarından itibaren Batılı ülkelerden gelen oryantalist bilim insanlarınca temelleri atılan bu kürsülerin genel hedefi, ilk uygarlıkların Orta Asya kökenli olduklarını kanıtlamak, Türk dilinin, tarihinin ve coğrafyasının binlerce yıllık özelliklerini ortaya çıkarmak; Anadolu halkları ve uygarlıklarıyla Türklerin tarihsel yakınlıklarını, hatta bu halkların Türklerin atası olduğunu, bugünkü Anadolu Türklerinden çok önce Orta Asya'dan gelerek Anadolu'ya yerleştiklerini kanıtlayacak bulgu ve belgelerle Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi ile öne sürülen iddiaları desteklemek; eski ile bağlarını kesen yeni devlete, tarihin derinliklerinden yeni kökler bulmaktır.

DTCF 1930'ların sonlarında yeni kurulan bölüm ve kürsülerle genişletilir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş amacı bellidir. Bu doğrultuda bir de Sosyoloji Kürsüsü oluşturulur. İstanbul'da Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakültelerinde çalışan sosyologlar ve İktisat Fakültesi'nde bir İçtimaiyat Enstitüsü bulunmaktadır. Ancak Türkiye'nin merkezi Ankara'dır ve orada da devrimci atılımların ruhuna uygun, sosyal değişme ve "asrileşme" eğilimlerini bilimsel çalışmalarla ortaya koyacak yeni bir kürsünün kurulmasında yarar bulunmaktadır. Sosyoloji Kürsüsü'nün kuruluş amaçları DTCF'nin kuruluş ruhu ile örtüşmeli, öğretim elemanlarının seçimi bu anlayışa uygun olmalıdır. Kürsüye alınan öğretim elemanlarının yetişme tarzları, bilim anlayışları, Kemalist devrimler konusundaki eğilimleri istenilen özellikleri taşımalıdır. Daha sonra köy ve kent araştırmaları ile sosyal değişmeyi etkileyen faktörleri ele alan ve bunu hızlandırmak için neler yapılması gerektiği yönünde önerilerde bulunan Ankara ekolü de misyonunun sürekli farkında olmuş, bu doğrultuda birçok çalışmaya imza atmıştır. Bir başka anlatımla, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dil, tarih, antropoloji ve arkeoloji çalışmaları ile yeni ve ulusal Türk kimliğini bilimsel açıdan destekleme görevini yerine getirmek üzere kurulan bölümler yanında, halkın istendik yönde kimlik değişimini sağlama sürecini araştırma görevi de Sosyoloji Kürsüsü'ne verilir.

1939-1940 eğitim-öğretim yılında oluşturulan sosyoloji kürsünün başında, 1939'da fakültedeki görevine başlayan Doç. Dr. Behice Boran bulunmaktadır.[24] Sosyoloji Kürsü-

---

[22] Fakülteye kurucu Dekan Vekili olarak TTK Başkanı Hasan Cemil Çambel atanır.

[23] İlk kurulan kürsüler için bakınız; Şerafettin Turan, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003.

[24] *60 Yıllık Gelenek: DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji*, Derleyen: Aytül Kasapoğlu, Ankara, 1999, s. 355-356.

sü Felsefe Bölümü'ne bağlıdır ve istihdam edilen öğretim elemanları eğitimlerini ABD'de tamamlamışlardır. Bu açıdan söz konusu öğretim elemanları öncü bir role sahiptirler. Kısa bir süre sonra başlayacak ve hızla gelişecek Türk-Amerikan ilişkileri açısından geleceğin habercisi gibidirler. Doç. Dr. Behice Boran, Asistan Dr. Niyazi Berkes ve Okutman Mediha Berkes özellikle DTCF'nde göreve başlatılmışlardır. Niyazi Berkes doktora için Amerika'ya gitmeden önce İstanbul Üniversitesi'nde asistandır. Diğer yandan, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in doktora bursları Amerika'daki üniversiteler tarafından, Türkiye'de çalışan Amerikalı hocaların önerileri üzerine sağlanmıştır. Oysa Türkiye Cumhuriyeti devlet bursu ile doktoraya gönderilen öğrenciler için devlet özellikle Almanya ve Fransa'yı tercih etmektedir. İki öğretim üyesinin burs alış biçimi ve kaynağı diğer öğretim üyelerine göre bir farklılık göstermektedir. İlgili hocalar Türkiye'ye yeni bir sosyoloji anlayışını, Amerikan sosyolojisini taşımışlardır. Amerikan sosyoloji anlayışı ile alan araştırmalarını öne çıkarmışlar ve köy sosyolojisi çalışmalarına birinci derecede önem vermişlerdir. Özellikle köy ve kent sorunlarına ilişkin alan çalışmaları yaparak dönemin devrimci oluşumlarının ihtiyaç duyduğu verileri derleme konusunda kendilerinden önemli görevler beklenmektedir. Derlenen bu verileri esas alan yöneticiler halkın garplılaşması konusunda politikalar üreteceklerdir. Ankara ekolü, köy ve kent çalışmaları ile devrimci Ankara ruhuna yardımcı olacaklardır. Dolayısı ile Ankara ekolü, İstanbul ekolü sosyologlarına göre yeniyi, devrimi, ilericiliği, hatta bilimi ve bilimselliği simgelemektedirler. Onlardan beklenilen de bu çizgi doğrultusunda sosyoloji çalışmaları yapmaları, resmi tezlerin devrimci kanadına bağlı kalmaları ve devletin ilgili birimlerine bilgi aktarmalarıdır. Ancak gelecekte uluslararası yapı değişeceği gibi, devletin sahipleri arasında da Atatürk'ün ölümünden sonra hizip çatışmaları başlayacak ve CHP içerisinde ilericilerle muhafazakârlar veya mavi-hümanist Anadolucularla tutucu-milliyetçiler birbiriyle kıyasıya mücadele edecekler, bu takımlara mensup bilim insanları da çatışmanın tarafları olarak süreçten etkileneceklerdir.

Ankara yönetiminin 1930'lardaki yeni kimlik oluşturma yönündeki kararlılığı 1940'larda gevşemesine karşın Batıcı bir sosyal yapı oluşturulması eğiliminde olan Amerikan sosyoloji anlayışının öncüsü Ankara ekolü bu çizgisini kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Bilim, sanat, edebiyat anlayışını "halk için" ilkesine dayandıran Ankara ekolü, Halide Edip Adıvar, Yahya Kemal gibi isimlerin sanat ve edebiyat anlayışlarını eski toplumun, muhafazakâr anlayışın, geçmişin ürünleri/eserleri olarak değerlendirirken, 1930'ların Kemalist çizgisiyle örtüşmektedir. Özellikle Batıcılaşmaya giden yol üzerindeki engellerin tespiti adına sosyal değişmenin hızını etkileyen faktörler üzerinde durmuş olmaları dolayısıyla DTCF Sosyoloji Kürsüsü hocaları, devrimci bir ruh ve anlayışla, kendilerinden beklentiler doğrultusunda yürüttükleri toplumsal yapı araştırmaları ve bu araştırmalara dayandırdıkları yorumları ile görevlerini koşullar elverdiği ölçüde yaptıkları söylenebilir. Başka bir anlatımla, Ankara ekolü, yorumlarındaki Marksist tını dışında, kendilerinden beklenilen çalışmaları başarıyla gerçekleştiren bir ekiptir. Batıcılaşma konusunda da laik ve bütüncül Batıcılaşma anlayışını savunan bir çizginin önde gelen

savunucuları olmuş ve genellikle Kemalist dünya görüşünün temsilcileri olduklarını yaşam biçimleri, yazı ve araştırmaları ile tartışmasız bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Belirli bir misyonla kurulan DTCF Sosyoloji Kürsüsü ve bu doğrultuda görev verilen Kürsü hocaları, yaptıkları alan araştırmalarıyla, Türk toplumunun özellikle köy ve kent yapısının hangi verileri içerdiğini tespit etmeye, bu verilerden hangilerinin Batıcılaşma karşısında daha çok veya daha az dirençli olduğunu, bu direnci kıracak ve toplumun değişimini hızlandıracak unsurların neler olduğuna yönelik olarak gerçekleştirdikleri toplumsal yapı araştırmaları ile kendilerinden beklenen verileri ve yorumları ortaya koydukları görülmektedir. Kürsü hocaları bir yandan Türkiye'nin sosyal yapı özelliklerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar yaparken, diğer yandan da İstanbul ekolüne mensup sosyologları sosyoloji içerikli araştırmalar yapmamakla, soyut, genel ve ortalama bilgilerle toplumu açıklamaya çalışmakla eleştirmişler; gerçek sosyoloji çalışmalarını sadece kendilerinin yaptığı iddiasında bulunmuşlardır.[25] Yapısal fonksiyonalist sosyoloji anlayışına dayalı kalkınma ve değişme analizlerini Marksist yorumlarla destekleyerek yeni bir yaklaşım geliştiren Ankara ekolü, Türk sosyolojisine yeni bir özellik kazandırmıştır. Türkiye'de uygulamalı/alan araştırmalarına dayalı sosyolojinin öncülüğünü yapan bu ekolün etkisiyle daha sonraki yıllarda sosyoloji eşittir alan çalışması anlamına gelmeye başlamıştır.[26]

İktidar ilişkilerini paylaşan çevrelerin çatışmalarını Türkiye'nin dış politikası, büyük devletlerle ilişkileri belirlemektedir. Türkiye hangi büyük devletle yakınlaşırsa, o ülkeye yakın duran takım içeride öne çıkarılmakta, diğer takım veya takımlar geri plana itilmekte veya o büyük devlet tamamen ötekileştirilmişse, içeride ona yakın duran takımlar da tasfiye edilmektedir. Ya da tam tersi olmakta, aynı şeyler diğer ülke ve ona yakın takımların başına gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin üst yönetimi II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında dış politikada olduğu gibi, iç politikada da kapı önü mücadelesini sürdüren CHP içindeki hiziplere/takımlara karşı bağımsız durmaya çalışmıştır. Bu politika, dışarıda galip gelecek bloğa hızla yakınlaşmayı, içerde de yine o bloğa yakın duran takımı iktidara ortak etmeye yöneliktir. Devrimci bir Ankara ruhu ve anlayışı ile kurulan DTCF Sosyoloji Kürsüsü hocaları da çalışmalarını dış politikanın netleşmediği ve devleti yöneten iki kanat arasındaki çatışmanın henüz sonuçlanmadığı; mavi-hümanist Anadolucularla tutucu-milliyetçi çatışmasında, iktidarın henüz tam olarak tutucuların eline geçmediği bir dönemde, verimli bir şekilde sürdürmüşler; dış faktör işin içine girip çatışan ekip-

---

[25] İstanbul Üniversitesi'ne rakip olarak kurulan Ankara Üniversitesi ve aynı devrimci ruhla oluşturulan Sosyoloji Kürsüsü'nün hocaları, 1948 tasfiye sürecinde idari ve bilimsel açıdan İstanbul Üniversitesi hocaları tarafından aklanmışlardır. Bu aklanmanın idari ayağı, üyelerinin çoğunluğu İstanbul Üniversitesi hocaları tarafından oluşturulan Üniversitelerarası Kurul; bilimsel ayağı ise derslerin içeriği ile ilgili incelemeyi bilirkişi olarak üstlenen Hilmi Ziya Ülken yapmıştır.

[26] Köksal Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2000, s. 74.

lerden biri öne çıkınca onlar da tasfiyeye uğramışlardır. Başka bir anlatımla, savaşın sonuçları ortaya çıkmaya ve daha sonra da uluslararası ilişkilerde blok tercihi yapıldıktan sonra, üyesi olunan bloğun siyasal eğilimlerine göre içerdeki ekipler tasfiyeye uğramışlardır. Ankara ekolünün tasfiye sürecini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Bu süreci daha iyi anlamak için dış ilişkiler merkezli gelişmeleri özetlemekte yarar var.

1930'larda ekonomik işbirliği ile yakınlaşan Türk-İngiliz ilişkileri 1939'da bir ittifak anlaşması ile sonuçlanır. Fransa ile de iyi ilişkiler içerisinde olan Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerinde bazı küçük sorunlara rağmen normal seyrine devam etmektedir. Bir başka anlatımla, İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığında, 1940'ların başında Türkiye'nin Almanya ile siyasal ilişkileri yerinde saymasına karşın iki ülkenin ticari ilişkileri oldukça iyi durumdadır. Türkiye ihracatının hemen hemen yarısını Almanya ile yapmakta; onlara silah sanayinin ham maddesi olan krom satmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı Almanya'dır.[27]

Atatürk dönemindeki görece bağımsız dış ilişkiler nedeniyle uluslararası gelişmelerin doğrudan içerideki hiziplere yansıması şeklinde bir durum görülmez. Atatürk'ün ölümünden sonra 1938'de İsmet İnönü'ye CHP Kurultayı'nda "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları verilir. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve "Milli Şef" unvanı alması Türkiye'deki siyasal sistemin devrimlerle birlikte, tek partili bir anlayışla önceki gibi devam edeceğinin de göstergesidir. Bu konuda dışarıdan bir baskı gelmediği gibi, çoğu Avrupa ülkesi de Türkiye'deki sistemin çok daha ağırlaştırılmış biçimleri ile yönetilmektedir. Diğer yandan, II. Dünya Savaşı başlamış ve dünyadaki dengeler aniden değişmiştir. İsmet İnönü'nün önceki politikaları yürütmekte zorlanacağı görülmektedir. Türkiye görece bağımsız bir dış politika izlemeye devam etmektedir. Savaşan taraflar konumu gereği Türkiye'yi yanlarına çekmek isterken Türkiye, iki tarafı da bir şekilde oyalayarak vakit kazanmakta ve savaşa girmemeye çalışmaktadır. Ancak savaşı da çok yakından ve dikkatli bir şekilde izlemekte, iç politikada savaşın taraflarına eğilim gösteren çevrelerin faaliyet ve yayınlarına kontrollü ve yine cephedeki dengeleri de hesaba katarak izin verilmektedir. Kim galip gelirse ona göre biçimlendirilecek argümanları kullanacak bir dış politika yatırımı yapılmaktadır.

Devlet partisi CHP'nin içerisinde Almanya ve İngiltere'ye yakın duran ve iç politikada birbiri ile mücadele eden hizipler bulunmaktadır. Bu hizipler uygun ortamlarda birbirleri ile açıktan açığa mücadele etmektedirler. Hiziplerin üstünlüğünü belirleyen de yine uluslararası ortam olmaktadır. Bu bağlamda "savaş boyunca Türkiye'de iç politika olayları tamamen savaşın dalgalanmalarına tabi oldu... O anda hangi taraf güçlüyse, ülkedeki tüm düzen ve hatta mahkeme kararları ona göre ayarlandı."[28] Üniversiteler, ba-

---

[27] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1986, s. 111.

[28] Baskın Oran, "Savaş Kaosunda Türkiye-Göreli Özerklik-2", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 396.

kanlıklar, çeşitli bürokratik kurumlar bile bu çatışmanın içerisinde yer alıyordu. DTCF Sosyoloji Kürsüsü hocalarından Niyazi Berkes'e göre Milli Eğitim Bakanlığı'nda "sağ" ve "sol" ekipler bulunmakta ve aralarında çatışmaktadırlar.[29] Mediha Berkes-Esenel de 1940'lı yıllarda DTCF öğretim üyelerinin iki zıt fikre bölündüklerini; Almanya'da okuyanların büyük çoğunlukla Nazi fikirlerine, ABD gibi demokrasinin egemen olduğu ülkelerde okuyanların ise bu görüşlerin karşısında yer aldıklarını söylemektedir.[30] Mediha Berkes-Esenel, Nazi-demokrat karşıtlığını ve iktidarın tutumunu şöyle detaylandırır: "Yani sağcılarla solcular ayrılmışlardı. Sağcılar ırk ayrımına ve Nazilere inanıyorlardı; solcular ise karşıt fikirlere sahiptiler. Bizi idare edenler genellikle Almanya'nın zaferini istiyor, solculara 'komonist' gözüyle bakılıyordu."[31]

Dönemin görüntüsüne göre iktidar, ülke içindeki hiziplere belli bir uzaklıkta durmakta, hemen altında meydana gelen olayları yakından izlemekte ve uluslararası duruma göre ekiplerden birini öne çıkarmakta veya iki ekibi de koşullar kapsamında gözden çıkarmaktadır.

1940'lı yılların başlarındaki belirsizlikte yönetim bir yandan Atatürk döneminin devrimci ideolojisi eşliğinde halkı dönüştürücü kültür politikalarını uygulamaya devam etmekte, diğer yandan muhafazakar ve şoven bir siyaset yürütmektedir. Yani dünya dengelerinin tam oturmaması Türkiye'de birbirine zıt olayların aynı anda yaşanmasına neden olmakta, liderliğini CHP milletvekillerinin yaptığı mihver ve müttefik yanlısı hizipler arasında kıyasıya bir mücadele sürmektedir. Bu çatışmada DTCF Sosyoloji Kürsüsü hocaları Nazi karşıtı cephede yer almaktadır. Sosyoloji Kürsüsü hocaları kendilerinin demokrasi yanlısı takımın içerisinde değerlendirmekte, liberal görüşlerden ziyade sol-Kemalist bir çizgide bulunmaları, onları karşıtlarının gözünde komünist yapmaktadır.

Almanya, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında çeşitli cephelerde önemli başarılara imza atarken, Türkiye'deki taraftarları çoğalmakta; ırkçı-Turancı çizgide yer alan pek çok dergi yayınlanmakta; Cumhuriyet, Tasviri Efkar gibi gazeteler Alman yanlısı bir eğilim göstermektedirler. Alman hükümeti, başta Alman yanlısı eski generaller olmak üzere, Türkiye üzerinden çeşitli çevrelerle gizli görüşmeler yürütülerek planlar yapmakta; ırkçı-Turancı çevreleri destekleyerek, Türkiye'nin Sovyetlere karşı savaşa girmesini sağlamaya çalışmaktadır.[32] Berkes'e göre, Avrupa'da nasyonal sosyalistler güçlendikçe Türkiye'de de Nazi eğilimli kişilerin sayısı ve etkinliği artmaktadır.[33]

Savaşın ilk yıllarında, Almanlar cephelerde hızla ilerlerken Turancılar tarafından övülmekte; hükümet milliyetçi politikalar izlemekte, başbakan ırkçılığa varan konuşma-

---

29 Berkes, a.g.e., s. 157.

30 Mediha Esenel, *Geç Kalmış Kitap*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 6-7.

31 A.g.e., s. 7.

32 Koçak, a.g.e., s. 189-190.

33 Berkes, a.g.e., s. 164.

lar yapmaktadır. Ve adeta bu politikaları kanıtlamak için 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi uygulamalarından gayri Müslim Türk vatandaşları mağdur edilmektedir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun o yıllarda izlediği çizgiyi Alparslan Türkeş şöyle yorumlamaktadır: Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun milliyet anlayışındaki ırkçılık dozuna ancak Hitler'in nasyonalizmindeki Cermen ırkçılığı dozu denk gelebilirdi.[34] Türkeş'e göre o günün devleti her alanda ırkçı bir tutum içindedir.[35] 1943'e kadar Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, iç politikada ırkçılığı geniş ölçüde uygulamaya çalışmış, bu yönde telkin ve propaganda mahiyeti taşıyan resmi yayınlara ve demeçlere geniş ölçüde yer vermiştir.[36]

Mihver-müttefik yanlısı hiziplerin çatışmasında ilk tasfiye ırkçılara yönelik olarak gerçekleştirilir. 1943 yılından itibaren Almanya'nın SSCB karşısında yenilmeye başlaması ve durumunun bozulması, o güne kadar pek çok dergi, yayın ve faaliyet ile öne çıkan Türkçü-milliyetçi kanadı da etkiler. 1943'te milliyetçileri zor günler beklemektedir. Hükümet ırkçı-Turancı kesimin önde gelen temsilcilerini rahatsız etmeye ve hatta tutuklatmaya başlar. Bu durumu dış koşullar açısından Sovyetler Birliğine karşı bir jest olarak değerlendirmek de mümkündür.

Diğer yandan, 1943 yaz aylarından itibaren Tan ve Vatan gibi müttefik yanlısı gazeteler ile Ankara ekolü yönetiminde yayınlanan Yurt ve Dünya, Adımlar gibi dergilerde demokrasi, ırkçılık, faşizm ve benzeri konular tartışılır; yönetimin dış politika anlayışı örtülü bir şekilde eleştirilir.[37] Demokrasinin savunulması, ırkçılık ve faşizm gibi konuların tartışılması, geçmiş dönemle karşılaştırıldığında düşünce özgürlüğü açısından önemli bir gelişmedir. Zira 1939'da Alman faşizmini eleştirdiği için İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı Yeni Adam Dergisi'nin bir yıl kapatıldığı hatırlanırsa, siyasal ortamın değişen koşulları daha iyi anlaşılır. Ancak hemen ardından, 1944'te, yönetimi eleştiren müttefik yanlısı ve sol eğilimli gazete ve dergilerin kapatılması, II. Dünya Savaşı'nın net fotoğrafı ortaya çıkmadan hükümetin mihver yanlısı çevrelerle birlikte CHP iktidarının yönetim anlayışını eleştiren müttefik yanlısı çevrelere son bir gözdağı verme şeklinde anlaşılabilir.[38]

Müttefiklerin savaş alanlarındaki başarıları ve iç politikada meydana gelen oluşumlar, 1944'te DP'nin kurulmasını ve Türkiye'nin çok partili bir sisteme geçmesini sağlayan süreci başlatır. Diğer yandan II. Dünya Savaşı'nın sonucunun belli olmasıyla, galip devletler dünyayı paylaşmak üzere 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da bir araya gelirler. SSCB Mart 1945'te, 1925 tarihli dostluk anlaşmasının artık uzatılmayacağını Türki-

---

[34] Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Devlet Yayın Dağıtım, İstanbul, 1988, s. 28.

[35] A.g.e., s. 29.

[36] A.g.e., s. 30.

[37] Cemil Koçak, "Siyasi Tarih: 1923-1950", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 131-133.

[38] A.g.m., s. 134.

ye'ye bildirir. Haziran 1945'te Türk ve Sovyet tarafları bir araya gelirler. Bu görüşmelerde Sovyet tarafı Boğazlar üzerinde söz sahibi olma isteğini dile getirir. Pazarlık gücünü artırmak için de Kars ve Ardahan üzerinde hak iddiasında bulunur. Sovyetler Birliği'nin İstanbul Boğazı konusundaki ısrarlı talepleri II. Dünya Savaşı bitip dünya komünist ve Batı bloğu şeklinde ikiye ayrıldıktan sonra da devam eder. Sovyetler Birliği bu konu ile ilgili olarak Türkiye'ye 8 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946'da iki ayrı nota verir. Bu notaları Türkiye kesin bir dille reddederken, İngiltere tarafından desteklenir.[39] Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan bu gerginlik Türkiye'nin iç politikasına yansır. Resmi çevrelerin desteğiyle 4 Aralık 1945'te İstanbul'da Sovyetler Birliği'ne karşı düzenlenen mitinge katılan kalabalıklar tarafından sol eğilimli olarak bilinen gazete, dergi ve kitap evleri tahrip edilir.

Türkiye'nin görece özerk olan dış politikası 1944'ten itibaren değişmeye başlar. II. Dünya Savaşı'nın kesin sonucu ortaya çıkınca Türkiye de aktif tarafsızlık politikasını terk ederek hızlı bir şekilde müttefik ülkelere yanaşır. Dış politikadaki bu değişmenin iç politikaya yansımaları, Turancıların yargılanması, çok partili hayata geçiş manevraları için basın üzerindeki sansürün hafifletilmesi ve CHP içerisindeki liberal kıpırdamalara izin verilmesi şeklinde ortaya çıkar. Yine Batı bloğu ile gelecekte iyi ilişkiler kurmak adına mihver devletleriyle Haziran 1944'te ilişkiler kesilir. Savaşın fiilen bitmesinden sonra da müttefiklerin isteği üzerine Japonya ve Almanya'ya savaş ilan edilir. Bu gelişmelerle Türkiye hızlı bir şekilde müttefik devletlerin safına yönelirken, SSCB'nin Boğazlar konusundaki istemleri ve pazarlık gücünü artırmak amacıyla gündeme getirdiği diğer argümanlar bu süreci hızlandırır. Diğer yandan dünya iki bloğa ayrılmış ve blokların çıkar alanları belirlenmiştir. Bu ayrışmada Türkiye'nin yeri ve uluslararası ilişkilerdeki konumu Batı bloğu içerisindedir. Türkiye'ye Batı'nın SSCB'ne karşı Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyan ileri bir karakol görevi verilmiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyıl boyunca Rusya'ya karşı İngiliz çıkarları adına yerine getirdiği işlevi şimdi Türkiye Batı bloğu ve onun yeni lideri ABD adına gerçekleştirecektir.

Türkiye'nin Sovyetlere karşı Batı çıkarlarının bölgedeki koruyuculuğunu üstlenmesi içeride de pek çok siyasal gelişmeye neden olur. Her şeyden önce artık sol eğilimli çevrelerin yaşama şansları tamamen ortadan kaldırılır. Soğuk Savaş koşullarında solcu olarak tanımlanan çevreler sert şekilde tasfiye edilir. DTCF'de görev yapan sosyolog öğretim üyeleri, solcu ve ilerici oldukları için, ABD'ye anti-komünist mesaj vermek adına yok edilecek hedefler arasına alınır.[40] Bu süreç, kabaca, TKP ve bazı sol gençlik derneklerine mensup öğrencilerin tutuklanmaları ile başlar, 1946 yılında kurulan sosyalist par-

---

[39] Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 501-507.

[40] *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*, Hazırlayan: Mete Çetik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 2.

tilerin kapatılması ile devam eder ve Sosyoloji Kürsüsü hocalarının Ankara Üniversitesi'nden uzaklaştırılması ile noktalanır. CHP 1950'de, DP iktidarına anti-sol, anti-komünist, anti-Sovyet bir yapı ve ruh hali ile donatılmış, McCarty'ci politikaların egemen olduğu bir Türkiye teslim eder.

4 Aralık 1945 mitinginin hemen ardından sol görüşlü olarak bilinen çevrelerin ve DTCF hocalarının tasfiye süreci başlatılır. Mitingin ardından Milli Eğitim Bakanlığı üniversite hocalarının ve öğretmenlerin siyasi yazı yazamayacaklarına ilişkin bir genelge yayınlar. Ardından sol eğilimli olarak bilinen hocalar Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınır.[41] Başvuru üzerine bu işlem Danıştay tarafından iptal edilir ve hocalar görevlerine geri dönerler. Ancak sol görüşlü olarak ünlenen öğretim üyelerine karşı yürütülen baskı ve eylemler devam eder. Oyunun bir başka perdesi, 5 Mart 1947'de Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın vereceği bir konferans nedeniyle sahneye konur.[42] Konferansı sabote etmek amacıyla "belli görüşteki öğrenciler" üzerinden başlatılan olaylar, Ankara Üniversitesi Rektörü'nü zorla istifaya kadar götürür. Üniversite senatosu, yabancı ideolojileri yaymak, Türk gençlerini zehirlemek suçlaması ile olayların sorumlusu olarak, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ı görür ve haklarında soruşturma açılır. Üniversite yönetimi açılan soruşturma sonlanana kadar ilgili hocaların üniversiteden uzaklaştırılmalarına ve ardından Ocak 1948'de üniversite öğretim üyeliğinden çıkarılmalarına karar verir. Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes görevlerine dönmek üzere Danıştay'a giderler. Danıştay suçlamalarla ilgili olarak yaptığı incelemede, ilgili hocalar hakkında soruşturma açmayı gerektirecek yeterli kanıt olmadığını ve üniversitenin aldığı kararın iptal edilerek üç öğretim üyesinin görevlerine dönmelerine karar verir.[43] Diğer yandan Üniversitelerarası Kurul da ilgili öğretim üyelerinin dosyalarını inceleyerek bir disiplin suçunun bulunmadığına hükmederek Ankara Üniversitesi yönetiminin kararını iptal eder. Bu sefer Sosyoloji Kürsüsü hocalarını üniversiteden atmak için başka bir yola başvurulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ilgili hocaların kadrolarını Temmuz 1948'de kaldırarak, onların üniversite ile ilgilerini fiilen keser.[44] Diğer yandan, Haziran 1948'de Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde Pertev Naili Boratav "Türkçülük aleyhinde bulunmak"

---

41 15.12.1945 tarihinde.

42 Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın alanı halk edebiyatı ve çalıştığı bölüm Türk Dili ve Edebiyatı'dır. Ancak Prof. Boratav da Ankara ekolü ile birlikte, aynı misyonu yüklendiği, hareket ettiği ve aynı süreçleri yaşadığı için, kendisini sosyologlarla birlikte ele aldık. Yine aynı ekibin içerisinde bu gerekçelerle Prof. Dr. Muzaffer Şerif Başoğlu ve Mediha Berkes de bulunmaktadır. Bu çalışmada adlarının fazla geçmemesinin nedeni, Başoğlu'nun 1944'te Amerika'ya gitmesinden ve Mediha Berkes'in de üniversiteden istifa etmesinden kaynaklanmaktadır.

43 *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*, s. 16-17; Berkes, a.g.e., s. 434-445.

44 *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*, s. 28-32.

ve "Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için eleştirmek"; Behice Boran "sağcı talebeleri sınıfta bırakmak", "konferanslarında Rus rejimini methetmek", "seminerde komünizmi methetmek" ve "iptidai cemiyetlerde mülkiyet hakkı olmadığı için bunların modern cemiyetten üstün olduğunu söylemek"; Niyazi Berkes "derslerinde komünizmi methetmek", "derslerde komünist beyannamesini ısrarla okutmak", "İmralı'ya yapılan bir geziye sağcı talebeleri iştirak ettirmemek" ve "milliyetçi talebeleri sınıfta bırakmak" suçlamalarıyla yargılanmaya başlanır.[45] Hocaların yargılanmalarına yol açan şikayet dilekçelerine imza atan ve mahkemede tanıklık eden öğrencilerin neredeyse tamamı ilgili hocaların derslerine girmemiş, konferanslarını dinlememiş ve onları fiilen tanımayan öğrencilerden oluşmaktadır.[46] 10 Şubat 1950'de mahkeme, görevini kötüye kullanmaktan sanık Pertev Naili Boratav'ın beraatına, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in ise TCK'nın 240. maddesi gereğince üçer ay hapis ve üçer ay memuriyetten mahrumiyetlerine karar verir ve ceza tecil edilmez. Boran ve Berkes temyize giderler. 06.06.1950'de Yargıtay 4. Ceza Dairesi mahkumiyet kararlarını bozar ve "görülen lüzuma binaen" davayı Ankara Asliye 1. Ceza Mahkemesi'ne sevk eder. Ankara Asliye 1. Ceza Mahkemesi 20.06.1950 gün ve 224 sayılı kararıyla Boran ve Berkes'in beraatına karar verir. Karar temyiz edilmeyerek 23.12.1950'de kesinleşir.[47]

Gülünç iddialar ve "yalancı" tanıkların ifadeleri eşliğinde yargılanan bu üç "komünist" hoca; Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav Üniversitelerarası Kurul ve mahkeme kararlarıyla aklanmalarına karşın kadrolarının TBMM tarafından kaldırılmasıyla bir daha üniversitedeki görevlerine geri dönemezler. Amerikan yanlısı politikalar doğrultusunda Recep Peker hükümetinin çabaları sonucu anti-sol cephenin elde ettiği bu başarı, "Türkiye'yi küçük Amerika yapma" söylemleriyle Mayıs 1950'de iktidara gelen DP'ye "mayınlardan temizlenmiş bir ülke devretmiş olur. Bir başka anlatımla, DP'nin 1950'li yıllarda izleyeceği Amerikan yanlısı politikaların öncüsü olan CHP,[48] dönemin iktidarı DP'ye, onun genel eğilimlerini karşılayacak olan bir ülke ve üniversite bırakır.

DTCF öğretim üyelerinin tasfiyesi, 1945'te Amerika ve Sovyetler Birliği önderliğinde dünyanın iki büyük bloğa ayrılması, aralarında paylaşılması ve Türkiye'nin de Batı bloğu içerisinde konumlandırılmasıyla ilgilidir. Oysa bu bloklaşmada Ankara ekolü sosyologları, Sovyet yanlısı bir ekibe/takıma mensup değildirler. O zaman Türkiye'de Amerikan sosyolojisini temsil eden bu sosyologlar neden tasfiyeye uğramışlardır? Bu ve

---

[45] a.g.e., s. 34-35.

[46] Bu konuda özellikle ilgili hocaların yayınladıkları anılarına bakılabilir.

[47] *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*, s. 37-38.

[48] DP'nin 1950'lerde izlediği politikalara 1945-1950 döneminde CHP'nin öncülük ettiği yönündeki görüşler için bakınız; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayınları, İstanbul, 1998.

benzeri sorular için 1945 sonrası dünya ve Türkiye koşullarını irdelemek gerekmektedir. 1940'larda yine Türkiye dışındaki oluşumların iktidar partisi CHP içindeki çatışmalara yansımalarını ele alarak konuya bir açıklık getirmek mümkün gibi görünmektedir.

1930'ların devrimci kadroları Atatürk'ün ölümünden sonra Batı'daki cepheleşmelerden daha kolay etkilenmeye ve taraf belirlemeye başladılar. Bu bağlamda, "Milli Şef" döneminde aynı hükümetlerde görev almış "devrimci" bakanlar ve kadroların bir kısmı müttefik, bir kısmı mihver yanlısı politikalara yakınlık göstermiş;[49] Almanya II. Dünya Savaşı'nda başarılı olamayınca pek çok politikacı müttefiklere yönelmişlerdir. Diğer yandan devrimci kadroların bir kısmı Alman yanlısı politikaların yanında yer almasalar da iç politik çatışmalara bağlı olarak, CHP'nin milliyetçi-muhafazakar kanadı tarafından tasfiye edilmişlerdir.[50] Yani Türkiye'de Batıcı sol kanat Amerika'nın anti-sol tutumu nedeniyle hızla gözden düşerken, Amerikan yanlısı bir çizgiye kayan muhafazakar ekip, 1945 koşullarında tek ve güçlü bir takım olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır.

1940'ların başlarında Türkiye'de Nazi yanlısı ve karşıtı iki cephe bulunmaktadır. Nazi yanlısı cephenin tasfiyesinden sonra Nazi karşıtı ve demokrasi yanlısı cepheden muhafazakar-liberaller ve solcular şeklinde tanımlanan iki ayrı ekip ortaya çıkar. 1945'te bir süre iktidar için işbirliğini bile deneyen bu iki ekipten muhafazakar-liberaller sistemin merkezine yerleştirilirken, solcu olarak değerlendirilen isim, ekip ve partiler 1946'dan itibaren kesin şekilde ortadan kaldırılırlar. Başka bir anlatımla, Almanya yenilince Turancılar; dünya iki bloğa ayrılıp Türkiye Batı bloğu içerisinde yer aldığında da, Sovyet-Batı çatışmasına bağlı olarak, sol çevreler tasfiye edilir.

Türkiye'de solun ve dolayısıyla Ankara ekolünün tasfiyesini hazırlayan süreç 1944'deki gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Müttefiklerin savaşı kazanacaklarının anlaşılması CHP'yi derinden sarsar. CHP'nin izlediği politikalar partinin içerisinde ve dışarıda eleştiriler almaya başlar. Muhafazakar-liberaller ve sol ekipler, demokrasi adına işbirliği girişimlerinde bulunurlar. Ancak Türkiye'nin hızla müttefik bloğa kayması ve Sovyetlerin bunu çabuklaştırıcı girişimleri her şeyi kısa sürede solun aleyhine çevirir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri ve Türkiye'deki siyasal oluşumları kontrol atına alma adına gerçekleştirilen 4 Aralık 1945 mitingi ortalığı toz-duman etmeye; sol, liberal ve muhafazakar ekiplerin gönülsüz işbirliğini dağıtmaya yeter. Diğer yandan, 1946'dan itibaren Batı dünyasının yeni lideri ABD, kendi bloğu altındaki sosyal gelişmeleri kontrol etmek için tüm sol oluşumları, fikir ve eylemleri yok etmeye kararlı bir tavır sergilemeye başlar. Onun bu sol karşıtı tavrını iyi okuyan Batı bloğu ülkeleri, Amerika'nın gözüne girmek ve Amerika'nın yardım paketlerinden yararlanmak adına solu yok etmek için her yolu dener. Solcu teşhis etme formülleri oluşturularak bir cadı

[49] Recep Peker gibi.

[50] Hasan Ali Yücel gibi.

avı başlatılır.[51] Ne kadar çok solcu tespit edilirse o kadar çok Amerika'nın gözüne girilecek ve yardım alınacaktır. Dolayısıyla Amerika'nın kendi ülkesinde yazarlara, sanatçılara kısaca entelektüellere uyguladığı McCartyci politikalar Türkiye, Yunanistan, İtalya gibi ülkelerde de aynı şekilde uygulanır.

1940'lar, 1950'ler Türkiye'sinde bırakın solcu olmayı, laik ve liberal olmak bile solcu hatta "komünist" olmak için yeterlidir. "Komünist" olmak sadece siyasal bir etiket, dünya görüşü değildir. Halkın ve iktidar sahiplerinin gözünde "komünist"; dinsiz, imansız, vatan-millet, namus düşmanı demektir. Dönemin egemen ve takdir edilen eğilimi ise "milliyetçi-muhafazakar" dünya görüşü ve Amerikan yanlılığıdır. Solda veya solun daha da ötesinde yer almak doğrusu düşünülmesi ve katlanılması zor bir şeydir ve doğrudan vatan haini anlamına gelmektedir. Başka bir anlatımla, Türkiye'de bırakın komünist olmayı, liberal sol eğilimde olmak, Rus yanlısı-vatan haini demektir. Bu anlayışı besleyen tarihi temeller de bulunmaktadır. "Moskof" fobisi Osmanlılarda 1700'lü yıllarda başlamış, hep devam etmiş ve 1945 Türkiye'sinde "komünizm" korkusuna dönüşmüştür. Halkın gözünde Rusya veya Sovyetler Birliği'nin hiçbir farkı yoktur. Halkın yüzyıllardır yaşadığı deneyimlere bağlı olarak kuzey komşumuz her zaman olumsuzluğu temsil etmektedir. Bir siyasal çizgi ne kadar bağımsız olursa olsun Ruslarla herhangi bir bağlantıyı çağrıştırmışsa halkın gözünde mahkum olmaktan kurtulamamıştır. Amerika ve Amerikan yanlıları da Soğuk Savaş döneminde halkın bu hassasiyetini Türkiye'de Marksizme karşı çok etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Dış etkiler, gelişmeler, zorlamalar Türkiye'yi Batıya ve çok partili döneme doğru yönlendirirken, aynı zamanda devletin temel ilkeleri de yeniden yorumlanmış, iktidar partisi CHP tarafından yeni dünya düzenine uyumlu olacak şekilde biçimlendirilmiştir.[52] Komünizm ve Sovyet karşıtlığı CHP'de egemen anlayıştır. Dışarıda Sovyet tehlikesi, içeride komünizm korkusu yaratarak hızla Amerika'ya yanaşan Türkiye, Batı ile olan güven bunalımını bu yöntemle kısa sürede aştı. Bir yandan komünizm paranoyası ile Türkiye'nin çıkarları Batı bloğu çıkarları adına feda edilirken Türkiye'ye yapılan hainlikler meşrulaştırılıyor diğer yandan da partiler kapatılıyor, hocalar üniversitelerden ve eğitim kurumlarından atılıyor, aydınlar onlarca yıl yatmak üzere hapishanelere gönderiliyordu.

CHP içerisinden, milletvekilleri tarafından ve muhtemelen İsmet İnönü'nün bilgisi dahilinde yürütülen hizip savaşları, 1940'lı yıllar boyunca sürmüş ve Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasının yeni lideri olarak ortaya çıkması ile hem Alman yanlısı milliyetçiler ve hem de solcu olarak nitelendirilen ve SSCB yanlısı olabilecekle-

---

[51] Uğur Mumcu'nun *40'ların Cadı Kazanı* kitabı ile Mete Çetik'in hazırladığı *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası* adlı derleme de dönemi cadı kazanı olarak değerlendirmektedir.

[52] Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 283.

rinden korkulan ekipler tasfiye edilmişlerdir. 1930'ların devrimci koşullarına bağlı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne alınan ve solcu olarak tanımlanan Ankara ekolü hocaları, çıkardıkları dergiler ve o dergilerdeki yazıları ile 1940'ların çatışma ortamında taraf olmuşlar, Amerikan yanlısı rakipleri karşısında yenilmişlerdir.[53] Başka bir anlatımla bu hocalar, büyük devletlerin ülkemizdeki yandaş ekiplerinin çatışmasının, 1945'ten sonra oluşan soğuk savaş döneminin, iki kutuplu dünyanın Türkiye'deki kurbanları olmuşlardır. Üstelik onlar hiçbir zaman SSCB yanlısı görüşlerin ve çıkarlarının savunucusu olmamış kurbanlardır. Hem de Amerikan sosyolojisinin Türkiye'deki öncüleri, temsilcileri olarak. Egemen sisteme göre onların en büyük günahları, sol eğilimli bir siyasal dünya görüşüne sahip olmaları; Amerikan sosyoloji anlayışının geliştirdiği teori ve tekniklerle yürüttükleri alan çalışmalarından ortaya çıkardıkları sonuçların yorumuna kapalı bir Marksist yorum katmalarıdır. Bu da göstermektedir ki artık iç ve dış politikada iş yapmak için "sorgusuz sualsiz" Amerikan yanlısı olmak, eleştirel tavırdan uzak durmak gerekmektedir. Geçerli değer Amerikan yanlılığıdır. Bilim insanları, politikacılar, yöneticiler, bürokratlar vs. ne kadar çok Amerikan yanlısı olurlarsa alanlarındaki statüleri o kadar hızlı yükselecektir. İktidardan pay almanın yolu Amerikan yanlısı olmaktan, Amerikan yanlısı takıma girmekten, orada yeteneklerini sergilemekten ve kendisini kanıtlamaktan geçmektedir.

Amerikan sosyoloji anlayışını Türkiye'de temsil eden bir sosyoloji ekibinin Amerika tarafından gözden çıkarılmasını, bu sosyologların sol Kemalizm ve Marksizm eğilimli dünya görüşleri ile açıklamak mümkündür. Solun hiçbir açılımına Amerika'nın tahammülü yoktur. Hele SSCB'nin yanı başında bulunan Türkiye'de hiç. O nedenle aynı ekole mensup bir sosyal psikolog Amerika'da tehlikeli görülmezken,[54] Türkiye'de kalanlar Meclis tarafından çıkarılan özel bir yasa ile üniversiteden atılabilmektedir. Amerikan sosyoloji anlayışını temsil etmek ve yaymak da sonucu değiştirmeye yetmemektedir. Ankara ekolünün sosyolojide öncülük ettiği Anglo-Sakson bilim anlayışı, 1945'ten sonra Amerikancı çizgide yer alan bilim insanları ile birlikte pek çok sosyal bilim dalını etkilemeye, Türkiye'deki bilim paradigmasını değiştirmeye başlamıştır. Ankara ekolü sosyologlarının yerleri ise muhafazakâr ve liberal sosyologlar tarafından doldurulmuştur.[55]

DTCF'nin ve Sosyoloji Kürsüsü'nün kuruluşu 1930'ların devrimci koşullarının bir ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. Kürsünün rahat çalışması ve beklentiler doğrultusunda eserler vermesi 1940'ların belirsiz, netleşmeyen koşullarında mümkün olmuş; tasfiyesi ise 1945'te büyük devletler tarafından yeniden biçimlendirilmeye başlanılan dünya koşullarının Türkiye'ye yansıması sonucunda olmuştur. Sosyoloji tehlikeli görüldüğü için

---

[53] *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'a yönelik baskılar 1943 yılında başlamış, giderek artmış ve Mayıs 1944'te hükümet tarafından kapatılmışlardır.

[54] Muzaffer Şerif Başoğlu gibi.

[55] Mümtaz Turhan ve Şerif Mardin gibi.

Ankara'daki kürsünün hocaları üniversiteden uzaklaştırılarak, İstanbul ekolü sosyologları da "sakıncalı" görülmeyen alanlara doğru kayarak sorun çözülmüştür. Böylece Ankara'daki kürsü fiilen kapatılarak ve sosyoloji servis dersi düzeyine indirilerek, İstanbul'daki kürsü de pasifize edilerek emperyalist Batı düzenine karşı eleştiri odağı olabilecek bilimsel mekanizmalar yok edilmiştir. Ankara'daki Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılması ve hocalarının üniversiteden siyasi bir kararla atılmaları o yıllarda Türkiye'deki üniversite özerkliğinin, düşünce özgürlüğünün, Amerikan politikalarının derin etkisini ve anti-sol anlayışın boyutlarını tüm açıklığı ile sergilemeye yetmektedir.

Kısaca ulusal devrimi bilimsel temeller üzerine oturtmak amacıyla kurulan bölümler çerçevesinde oluşturulan DTCF Sosyoloji Kürsüsü ve aynı anlayışın temsilcileri olarak tercih edilen kürsünün bilim insanları, Amerikan sosyolojisinin taşıyıcıları ve Türkiye'deki öncüleri olmalarına karşın, ılımlı sol dünya görüşüne bile tahammül göstermeyen Soğuk Savaş döneminin Batı bloğu temsilcisi politikacılar tarafından gözden çıkarılmıştır. Bu sonuç, aynı zamanda, 1930'ların devrimci Kemalist anlayışının da tasfiyesi anlamına gelmektedir.

TÜRKİYE'DE TOPLUM BİLİMLERİNİN GELİŞİMİ -I-

Kıta Avrupası Etkisi

Sosyoloji Yıllığı • 18

Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabında Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi'ni çeşitli yönleriyle ele alıyoruz. Genel olarak bilimin ve toplum bilimlerinin biçimlenmesi sosyolojinin temel konularından biridir. Sosyoloji, bir bilim dalı olarak ilk ortaya çıkışından itibaren bilimsel konumu itibariyle diğer toplum bilimleriyle ilişki içinde olmuştur. Toplum bilimlerindeki gelişmelerden hem etkilenmekte, hem de bu gelişmeleri etkilemektedir. Türkiye özelinde bu iki yönlü ilişki biçiminin oldukça ilgi çekici bir tarihçesi çıkarılabilir. Bunun ötesinde Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimi konusunu gündeme getirmemizin bir gerekçesi daha var. Diğer kitaplarımızda da Türk toplum düşüncesinin çeşitli akımları ve süreklilikleri üzerinde durduk. Ancak bu kitabımızda konunun değişik bir yönüne vurgu yapma ve müdahalede bulunma ihtiyacı duyuyoruz. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişiminden söz ediyoruz ama belki de "gelişim" yerine "değişim" sözcüğünü kullanmak daha doğrudur. Değişimin her zaman olumlu bir yönde gerçekleştiği de tartışma konusudur. Bu nedenle toplum bilimlerinin gelişiminden söz ederken daha başta bir kayıt koymak gerekiyor. Bu kitapta Türkiye'de toplum bilimlerindeki değişimin temel doğrultusunu ve dönüşüm noktalarını ele alarak değerlendireceğiz. Günümüzde Türkiye'de toplum bilimlerinin tarihçesiyle hesaplaşmak her zamankinden daha can alıcı bir önem taşımaktadır. Böyle bir bilanço ve değerlendirmeye girişmemizin nedeni, ülkemizde toplum bilimleri anlayışları üzerinde yürütülen tartışmaların gerçek temelleri, arka planı ve muhtemel olumsuz sonuçları hakkında daha uyanık bir kavrayış/bilinç sağlayabilmektir.

www.kitabus.com
online satışlar için

ISBN 978-605-4208-08-1

KİTABEVİ